

הזדרכת הכרישה

ליקוט רעיונות מוסריים
על סדר פרשיות השבוע
בלשון המחברים

כרך א

בראשית
שמות

נלקט בעזרת החונן לאדם דעת
ע"י
שלום אברהם ברטמן

© כל הזכויות שמורות

הארות והערות יתקבלו בברכה,

שלום ברטמן

רח' מינץ 15 ירושלים תובב"א

טל: 02-5712553 • פקס: 153-2-5712553

מייל: tbertman@gmail.com

תוכן הענינים

הקדמה ז

רשימת ספרים ומחבריהם ח

חומש בראשית ט

פרשת בראשית יא

פרשת נח מה

פרשת לך לך סט

פרשת וירא צה

פרשת חיי שרה קמח

פרשת תולדות קפה

פרשת ויצא רכד

פרשת וישלח רסג

פרשת וישב רפב

פרשת מקץ שיג

פרשת ויגש שלד

פרשת ויחי שעא

חומש שמות שצא

פרשת שמות שצג

פרשת וארא תלב

פרשת בא תנה

פרשת בשלח תעג

פרשת יתרו תקג

פרשת משפטים תקלו

פרשת תרומה תקסד

פרשת תצוה תקפט

פרשת כי תשא תקצו

פרשת ויקהל תרכה

פרשת פקודי תרלז

הסכמת ראש הישיבה הרה"ג ר' אביעזר פילץ שליט"א

YESHIVAT "TUSHIA"
TIFRACH

D. N. HANEDEV

ישיבת "תושיה"

תפרח

ד.נ. הנגב

ב"ה, יום ה' אסכד אב תשנ"א
בית המדרש לנשים

כאשר ב"ה ממונה/אן ב"ה. א"ה אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.
ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.

ב"ה ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.
אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.
אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.
אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.

אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.
אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.
אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.

ב"ה ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.

אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה. אברהם ב"ה.

הסכמת המרא דאתרא הרה"ג ר' מנחם מנדל פוקס שליט"א

בס"ד

מנחם מנדל פוקס

רב ור"מ קרית שומרי החומות, רמות

ומו"צ בהעדה החרדית

עו"ק ירושלים תובכ"א

כ"ה ניסן א' תשס"ח
פקדוני ב' ישיבה גמרא, שחזרתי חזרה הספר החזק אשר עזרה עתה
ס"ד על מרשם הצפון וישמו יכונה "הנכח" הפורע, מעשי וזיו
של בארץ הפלמין, מרשם הצפון וישמו יכונה, תלמידי תורה וישיבה, מעשי
ועל מציאת הפלמין, ה"ה הרה"ג ר' שלום אברהם בראון שליט"א, מעשי
תעשי שבכונתו ה"ה רמ"ה ז' פלמין תל.
ספר זה אשר ויקראו חכמי מציאתו ראשונים ואחרונים
אצוני הצורה פורשים נחמדים ונפלאים לפי סדר הפורשים, אשר
מפורשים עליו און אומרים הצורה אף להשיג את הצדק וזכו זה,
ואף עליו הצדק והשלמה מציאתו בצורה אמת את המציאות והצדק
והתנאים ע"פ השקפת התורה ה"ה וישמו יכונה זיו, וזכו
אשר מציאתו השגה זו ופסל. (וישמו יכונה) שלום אברהם שליט"א, אמת
ועל צדק וזכו ופסל).

זכאי ה"ה א"ה ספר זה אמת וזכו כזו ישרא אמת וזכו
וזכאי שלום, אמת וזכו אמת וזכו.

הצורה אמת היא אמת השגה שליט"א, יה"ה שליט"א
תורה והאומרים זכו פאר והצדק אמת שלם זכו וזכו אמת זכו הענינים.
כ"ה תורה אמת וזכו התורה והאומרים

Handwritten signature of the author, Rabbi Mendel Pox.

ברכת אב

אבי מורי הרה"ג ר' שמעון מנחם מנדל ברטמן שליט"א

ה' ניסן תשס"א
לכבוד בני אהובי הקר לי אבז הרב שור אברהם שליט"א,
"הגדלו גמל קטן יטמא לב מקטני ה'"
אורי טני סבוים גדולים וגדולים בשמחה נשאל
לבן להוציא לאור ספר רב תועלת מאת מוסר
ודעת ה' סדר כטוית הגורר.
ועדתי על גלקים ממון ומצאות מאמר
ממשיגת - גם מאמר ואם מכמה מאמר אסוף
מקור ומקור דברי גדולי חזקת באשנים הק'
ומכמה אבמר בטוב טעם בידורים האשכילים
ומאורכים את הלב איראת שלום ועדוה ה'
ומשגים לב ונבט.
ויתן מרכו שהדורים שבסדר היוצאים
מלב טבור וכמרים באשנים הקדוש של רבנו א"ת.
יבסו אלגות וישו כירור.
וככות הכרת הגורר וכלי הרבים יחמד
לב ולעצור בקורס נות ביעק הגדולה
מית צורה של ולעצור - צדעין היקרים
עמו"ש שגדרכו כל טוב סלה.
המורה באהבה מתק שמחה הלב ויתן,
אביק' שמעון מנחם מנדל ברטמן

הקדמה

"אודה ה' מאוד בפי בתוך רבים אהללנו" על כל החסד שעשה עימי מעודי ועד עתה, וא"א לפרוט הכל כי רבים הם. ואילו פי מלא שירה ולשוני מלא תהילה, אין אני מספיק להודות על כל חסדו איתי, ובפרט על החסד שעשה עימי ששם חלקי מיושבי בית המדרש, וזיכני ללמוד את תורתו הקדושה, חמדה גנוזה, שעשועים של הקב"ה. וזיכני להוציא ספר זה לאור.

ועד הנה עזרונו רחמין ולא עזבונו חסדך, ואל תטשני ה' אלוקי לנצח. וזכני ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תורתך באהבה, ולא אבוש לעולם ועד.

"אשא עיני אל ההרים" - הורי היקרים מאוד, שגדולה ועצומה הכרת הטוב שלי אליהם, על שגידלוני וחניכוני במסירות רבה. ביתם בית גדול לה', בית שמגדלים בו תורה ויראת שמים, והיו לי דוגמא למופת בתורה ויראת שמים ומידות טובות. ימלא ה' משאלות ליבם לטובה וירונו נחת מכל יוצ"ח.

וכן אודה למו"ח הרה"ג אהרן פרטיג שליט"א ולחמותי תליט"א שביתם בית גדול לה', בית שמגדלים בו תורה וחסד, על עזרתם הרבה ותמיכתם לאורך השנים. יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שירוו נחת מכל יוצ"ח, וימלא ה' כל משאלות ליבם לטובה.

וכן אודה ל"ראש ישיבה" הרה"ג איסר יהודה מלין שליט"א, העומד בראש כולל "תוספות יו"ט" ומוסר נפשו וגופו לקיום המוסדות, רואה ואינו נראה. יברך ה' אותו בבריות גופא ונורא מעליה לאורך ימים ושנים. וכן אודה ל"ראש כולל" הרה"ג יעקב יוסף לינטופ שליט"א שמרעיף עלינו טל תחיה בתורה ויראת שמים, ימלא ה' משאלות ליבו לטובה. וכן אודה לכל חברי הכוללים, חברים גדולים בתורה ויר"ש ומידות טובות.

מנשים באוהל תבורך רעייתי, אשת חיל, שנושאת עול הבית על כתפיה מתוך מסירות רבה כדי שאוכל ללמוד תורה ביישוב הדעת, ורב זכותה בספר זה. יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שנזכה יחד לאורך ימים ושנות חיים מתוך בריאות הגוף והנפש לרוות נחת מכל יצ"ח ונהיה אנחנו וצאצאנו כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה.

שלום אברהם בן הרה"ג ר' שמעון מנחם מנדל ברטמן

רשימת ספרים ומחבריהם

(על פי סדר הא"ב)

אור יהל | הרה"ג לייב חסמן
 אזנים לתורה | הרה"ג זלמן סורוצקין
 אמת ליעקב | הרה"ג יעקב קמינצקי
 באר יוסף | הרה"ג יוסף צבי סלנט
 בד קודש | הרה"ג ברוך דב פוברסקי
 ברכת פרץ | הרה"ג יעקב קניבסקי
 דעת תורה | הרה"ג ירוחם ליוואוויץ
 דרכי מוסר | הרה"ג יעקב ניימן
 דרש משה | הרה"ג משה פיינשטיין
 הערות | הרה"ג זיידל אפשטיין
 זהב משבא | הרה"ג משה שמואל שפירא
 זכרון מאיר | הרה"ג חיים דוב מאיר רובמן
 חידושי הגרי"ז | הרה"ג יצחק זאב סאלאווייצ'יק
 חידושי הלב | הרה"ג אלתר חנוך הענאך לייבאוויטש
 טעם ודעת | הרה"ג משה שטרנבוך
 טעמא דקרא | הרה"ג חיים קניבסקי
 לב אליהו | הרה"ג אליהו לאפיאן
 לקח דעת | הרה"ג אייזיק אוזבנד
 מכתב מאליהו | הרה"ג אליהו אליעזר דסלר
 משאת המלך | הרה"ג שמעון משה דיסקין
 משנת רבי אהרן | הרה"ג אהרן קטלר
 עטרה למלך | הרה"ג אברהם פאם
 עלי שור | הרה"ג שלמה וולבה
 עם לבבי אשיחה | הרה"ג ירחמיאל חסיד
 שיחות מוסר | הרה"ג חיים שמואלביץ
 שיעורי הגרמ"ד הלוי על התורה | הרה"ג דוד סאלאווייצ'יק
 תפארת שמשון | הרה"ג שמשון פינקוס

חומש
בראשית

פְּרִשְׁת בְּרֵאשִׁית

תכלית הבריאה בשביל התורה

בראשית ברא אלקים [א', א']

כתב בחפץ חיים על התורה:

בשביל התורה שנקרא ראשית - שנאמר ה' קנני ראשית דרכו. הנה ידוע שבכל ענין שהאדם עושה יש פעולה ותכלית, והתכלית תמיד גדולה מהפעולה. למשל - אחד המחזיק חנות לשם פרנסה ומוציא הוצאות עליה זו היא הפעולה, והשכר שהוא מקוה שישתכר מזה זו היא התכלית.

ואם הוא למשל מוציא הוצאות על החנות עשרה שקלים בכל יום, על כרחך הוא מקוה להרויח על ידי זה הרבה יותר. וכן אם רואים היכל בנוי בשביל כבוד המלך, וכתוב עליו שהוציא המלך עליו הוצאות מרובות, על כרחך התכלית גדולה מזה, בשביל ששם עומד הכסא של המלך וכתרו. וא"כ מזה אנו יודעים שכל שהוא במעלה גבוה מחברו על כרחך פעולתו היא גם כן גדולה מחברו, וכל שפעולתו גדולה על כרחך התכלית היא עוד יותר גדולה.

ומעתה, ק"ו אלף אלפים כשאנו רואים הקב"ה בעצמו עושה איזו פעולה, בטח גדולה היא פעולתו, ופעולתו היא בריאת שמים וארץ וכל אשר בם. וא"כ כשאנו שומעים מרוממות כבודו יתברך שגם הוא אמר שברא הכל בשביל איזו תכלית, ולולא התכלית לא היה רוצה כלל בעשיית הפעולה, יבין האדם בעצמו שגדולה היא התכלית עד אין חקר ועד אין גבול.

והכתוב צווח ואמר שתכלית הבריאה היא התורה ובשבילה נבראו השמים והארץ וחוקותיהן, ומקרא מלא הוא אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת. ומכאן תשובה לאותן המתפתין ביצרן לדחות מעל עצמם ובניהם למוד תורה הקדושה, בחשבם בנפשם מה תכלית נגיע להם מלמוד התורה, אוי להם שמהפכים בזה דברי אלקים חיים.

כי הכתוב צווח ואמר כי השמים והארץ וכל עניניהם אינם רק הפעולה, ותכלית כל זה היא התורה שבה נגנזו הטוב האמתי והקיום הנצחי, ועל ידה האדם זוכה

להתעדן ולישב לנצח אצל מלך הכבוד, והם מהפכים הסדר ורוצים שהתורה תהיה סבת פעולה לאיזה תכלית הבל.

וזה שאמר הכתוב מה מצאו אבותיכם בי עול, רצה לומר שהיו יכולים לזכות להיות לפני קיימים נצחיים כי רחקו מעלי - מעלי דייקא.

שני המאורות הגדולים

את שני המארת הגדולים [א', ט"ז]

כתב רש"י:

שנים נבראו ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה: אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד [חולין ס' ע"ב] עכ"ל.

באופן אחר ביאר האבן עזרא:

ויעש. נקראו השנים הגדולים כנגד הכוכבים, וכן נקראו שלשה בני ישי הגדולים כנגד האחרים, ואליאב היה הבכור גדול מכולם ולא זה גדול מזה יש לו סוד.

וצריך ביאור למה חז"ל לא הסבירו כמו הסבר ה"אבן עזרא".

כתב בפנינים משולחן הגר"א:

ואמר הגאון ז"ל, כי הדרש מוכרח, כי כבר קיבלו חז"ל על תיבת "שני" שיהיו שניהם שנים, כמבואר במסכת יומא [ס"ב א'] שני שעירי יום הכפורים שכתוב בהם ג' פעמים "שני". צריכים להיות שנים בג' דברים, כאמרם ז"ל [שם ב'] "חד למראה וחד לקומה וחד לדמים".

לפי זה יש לומר גם כאן, דר' שמעון בן פזי הוכיח מלשון שאמר "ויעש אלקים את שני המאורות הגדולים", כי "שני" מלמד שהיו שניהם שנים, אם כן איך אמר אחר כך - "את המאור הגדול ואת המאור הקטן", אלא על כרחך צריך לומר שנבראו שניהם שנים, רק בשביל שאמרה הלבנה "אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, אמר לה לך ומעטי את עצמך".

הבריאה הראשונה שיצאה מפי ה' היא המשובחת ביותר

ויברא אלקים את התנינים הגדולים [א', כ"א]

כתב ה"חפץ חיים" [חומת הדת פרק י"א]:

ופרש"י תנינים כתיב - שברא זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא וכו'. ולכאורה למה היה לו להקב"ה להכין מששת ימי בראשית והוכרח למלוח כדי שלא תתקלקל, האם אין דגים בים, ובעת שיבוא זמן הסעודה לעתיד לבא יטול אז דגים חיים להסעודה ולא דג מלוח מששת ימי בראשית.

אלא האמת הברור שבריאה ראשונה שברא הקב"ה בעצמו, לה יתר שאת ויתר עז על התולדות שיצאו מהם במשך הזמן [הגם שכולם הם מכחו של הקב"ה שהוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, עם כל זה כולם הם שותפים בהתולדות. ודוגמא מה שאמר הגמרא ג' שותפים יש באדם הקב"ה ואביו ואמו, הגם שחיות של אביו ואמו הוא ג"כ משלו עם כל זה נקראו שותפים], הן בכח המזון שיש בו, והן בכח הקדושה שיש בו.

ודומיא דמן, אף שגם הוא נקרא בשם לחם, כמו דכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים וגו' וטחנו אותו ולשו ואפו כדכתיב בקרא, מכל מקום ידוע שהיה מזון דק מאוד עד שהיה נבלע באיברים. וכן מצינו בגמרא בע"ז דף ח' בשור שהקריב אדם הראשון היו קרניו קודמין לפרסותיו: שנאמר ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס, הרי שהקפיד אדם הראשון להקריב הקרבן דוקא משור הראשון שיצא מן הארץ ע"י מאמר ה' תוציא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וגו'.

וכן מצינו בגמרא לענין יין של הסעודה לעתיד לבא הוא יהיה יין המשומר בעניו מששת ימי בראשית.

מכל זה נוכל להבין, דבריאה ראשונה שיצא מפי ה' הוא במעלה עליונה הרבה והרבה יותר מהתולדות שיוציאו בהמשך הזמן.

וכן לענין מין האדם גם כן, אדם הראשון אמרינן בגמרא שתפוח עקיבו היה מכהה לגלגל חמה, וכן בנשמתו ידוע שהיה כולל כל הנשמות העתידים להיות, והוא הכל מטעם הנ"ל שהוא הראשון שיצרו הקב"ה בעצמו מה שאין כן אח"כ.

ועתה נבוא לענייננו ידוע שמן מאמר השם יתברך תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע וגו' יצאו כל מיני זרעים וצמחים וכל מיני תבואה על הארץ, ואילו היה מביא לנו אחד גלוסקא אחת שנעשית מתבואה ראשונה שיצתה על הארץ בודאי היתה משובחת מאוד באופן היותר נעלה מאשר היא כעת לפנינו, אך מה נעשה שאין לנו תבואה ראשונה ומוכרחים אנו להסתפק באחרונים, וגם היא נותנת זרע לזרוע ולחם לאכול והיא מחיה את האדם.

והנה מכל זה נוכל לידון בק"ו אלף אלפים אודות התורה הקדושה אך היא פועלת על הנפש להקדישה באופן נשגב, כי מלבד שהיא רוחני היא הראשונה שיצאה מפ"ה' יתברך ולא תולדה מתולדה.

גדולת מעלת הענוה

ויאמר אלקים נעשה אדם [א', כ"ו]

כתב בחידושי הלב:

פירש"י "נעשה אדם. - אע"פ שלא סייעוהו ביצירתו ויש מקום לאפיקורסות לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה, שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן, ואם כתב אעשה אדם לא למדנו שהיה מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו" וכו'.

שמענו בשם האלטער מסלבודקה זצ"ל: שמכאן מוכח גודל החשיבות להשתלם במדות טובות, הרי יש שתי אפשרויות כיצד לכתוב בתורה את מעשה יצירת האדם, לא לכתוב "נעשה אדם" ואז יהיו בני אדם שיהיו להם חסרון במידות, שלא יידעו עד היכן מגיעה מדת הענוה, או לכתוב "נעשה אדם" ואז יהיו בני אדם שיטעו ויסברו שיש ב' רשויות, וכבר כתב הרמב"ם [הלכות תשובה ג' - ו'] על המאמין שיש ב' רשויות: "אין להן חלק לעולם הבא, אלא נכרתין ואובדין ונידונין על גודל רשעם וחטאתם, לעולם ולעולמי עולמים". והכריע הקב"ה לכתוב "נעשה אדם" כדי שלא יהיו בני אדם חסרים במדות.

מבואר, שמוטב להבטיח ששלמי הדעת ישתלמו במדת הענוה, אף אם ע"י זה עלולים חסרי הדעת לטעות בעיקרי האמונה, וזהו משום גודל הפגם של חסרון במידות, שמלבד עצם החסרון הרי זה עלול להביא לידי עבירות חמורות.

המידבק במידת החסד נושא עליו צלם אלוקים

ויברא אלקים את האדם בצלמו [א', כ"ז]

כתב החפץ חיים: [אהבת חסד פרק ב']

ופירשו המפרשים - דהוא למידותיו, והיינו שנתן בכח נפשו שיתדמה במידותיו להשם יתברך שהוא רק להיטיב ולהתחסד עם זולתו. וכדכתיב בקרא טוב ה' לכל וגו', ונאמר נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו. וקיום כל העולם תלוי בזה וכדלקמן, נמצא ההולך בדרך הזה נושא עליו צלם אלקים, והמונע עצמו ממדת החסד ואומר בלבו מה לי להטיב לזולת מרחיק עצמו מן השם יתברך מכל וכל.

והנה כשנתבונן היטב נראה שקיום כל מין האנושי תלוי במדת צדקה וחסד, כי יש כמה עתות לכל אדם בעולמו, ולכל עת ועת צריך סעד ועזר לענינו. כיצד לפעמים צריך שחבירו יעזור לו בממונו כגון להלוות לו איזה הלואה, וזה שייך אפילו אם הוא עשיר, או שחבירו ימציא לו מלאכה או איזה שאר עסק להשתכר מזה [וזהו מצות והחזקת בו וחי אחיך עמך], וזהו כולל כמעט רוב מן מין האנושי.

ולפעמים צריך שחבירו יעשה חסד עמו בגופו, כגון בעת שהוא בשמחה צריך לאנשים שישמחו עמו [וזהו שמחת חתן וכלה], דכשאדם מתבודד לא יוכל להיות בשמחה. וכן כשהוא עצב, צריך לנחמו ולדבר על לבו [והוא מצות ניחום אבלים וכיוצא בזה לנחמו מצערן] ולהפיגו מדאגותיו שלא יחלה על ידיהן.

וכן לפעמים בעת שהוא איננו בביתו כי אם בדרך באיזה משוי, מוכרח הוא שיסייעוהו אנשים בענינו [וזהו מצות פריקה וטעינה], ואם הוא מוכרח לבוא לבית אחרים, צריך הוא שיכניסוהו כראוי לפי כבודו [וזהו מצות הכנסת אורחים ששייך אף על אנשים שאינם עניים]. ואם הוא חולה, צריך לאנשים שיבואו לבקרו ולהתבונן בענינים אולי יוכלו להחלימו [וזהו מצות ביקור חולים]. ואם השלים ימי חייו ונפטר, בודאי צריך לאנשים שיתעסקו עמו בגמ"ח של אמת.

כלל הדבר, העולם לא יוכל להתקיים בלתי מדה זו, לכך פרטה התורה בכמה מקומות שיתחזק האדם למדה זו. ונוכל לאמר שזהו גם כן כוונת מאמרם על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל עבודה ועל גמ"ח.

🕒 **אין משיגים שום דבר בלא תפילה** 🕒

וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ ואדם אין לעבוד את האדמה [ב', ה']

כתב בדעת תורה:

וברש"י: ובג' שכתוב ותוצא הארץ לא יצאו, אלא על פתח הקרקע עמדו עד יום ו' ולמה כי לא המטיר, ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם, התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים.

הנה זה יסוד בבריאה כולה שאין נותנים שום דבר בלא תפלה, והוא אמנם חידוש וגילוי גדול בענין התפילה, וכשנעיין בשטחיות הספורים בתורה נראה ברור זה הסוד.

הנה לנו האבות הקדושים ולא השיגו שום דבר בלא תפלה, ויאמר אברהם ה' אלקים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, ושרי עקרה אין לה ולד ולא ניתן לה אלא בתפלה, וכן ביצחק ורבה ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו, הרבה והפציר בתפילה.

וכן בלאה ורחל, וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה ורחל עקרה, עד שאמרה ליעקב הבה לי בנים וגו', וכן אמרה להלן וגם שמע בקלי, ובלא תפלה לא היו משיגות כלום. וכן ביעקב מצינו אצלו כמה פעמים תפלותיו לה', בצרת עשו, בצרת שכם, ובצרת יוסף ובנימין.

והכי לא היה להם לאבות ולאמהות הקדושים די זכויות במה שיושעו?! ואף על פי כן לא בא אליהם כלום בלא תפילה. ומה לנו יותר מזה, הלא כל גאולת מצרים אשר כבר הובטחו עליה, ונשבע ה' על זה לאברהם ליצחק וליעקב, ואף על פי כן הנה נאמר וישמע אלקים את נאקתם ובלא תפלה לא היו נגאלים.

וכן במעשה העגל, וכן במרגלים, וכן בקרח, הכל לא נושעו אלא דוקא על ידי תפלה. להשתומם נורא איך שכן הוחקק כל הבריאה מעיקר יצירתה, שהכל על פתח הקרקע יעמוד ולא יצמח, ולא יינתן כלום לא הישג על גשמיות ולא הישג של רוחניות עד יבא האדם, והוא מפתח הקרקע יקחם, ובמה הוא לוקחם? הלא הוא בתפילה.

ומה שמצינו כל הנברא בעולם והנם ברשותו של האדם, הנה הם רק התחלת הדברים ומושכלות הראשונות המצטרפים לאדם כדי שעל ידיהם יכיר שעליו להתפלל עליהם, ואחרי תפלותיו אז יתנו לו באמת, ובלעדיהן לא ינתנו לו ולא יגיעו לו כלום, כי כן יסוד מוסד הוא שאין נותנים שום דבר אלא על האדם בעצמו ליקח אותם, ובמה? בתפלה.

וזהו ביאור מה שאמרו חז"ל [מובא ברש"י להלן כ"ח י"ז]: על יעקב אבינו "שנעקר הר המוריה ובא לכאן וכו'", וזהו ויפגע במקום, ואם תאמר וכשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם - איהו לא יהיב ליבה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו? איהו עד חרן אזל וכו', כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום אבותי ולא התפללתי בו? יהיב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל, וקפצה לו הארץ", הנה אמרו "איהו לא יהיב לביה ומן השמים יעכבוהו"!

ומדוע לא? ודאי כי היה ראוי וזכאי להשיג כל מה שהשיג שם גם בלעדי תפלתו, בזכויותיו לא חסרו לו כלום, ומדוע איפוא לא עכבוהו באמת מן השמים? אלא הוא הענין שאמרנו, שכן היא המדה שאין נותנים שום דבר אלא האדם בעצמו עליו ליקח אותם, ולולא יהיב דעתיה להתפלל לא היה משיג אמנם כלום.

ואמנם תפלה היא היא ודאי הפועלת והנותנת לאדם הכל. הנה רחל אמרה "נפתולי אלקים נפתלתי עם אחותי גם יכולתי, וברש"י: "נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי גם יכולתי הסכים על ידי", נורא למתבונן כי על ידי התעקשות ופצירות כאלו אמנם מובטחים להשיג את המבוקש, ומוכרח כביכול ליתנו לו, כי רצה ה' וכן ברא, כי כן תהא דרך הטבע ברוחניות.

וכן משה רבינו ע"ה הלא התפלל ארבעים יום שלמים עד שנענה ולא עכבוהו שום דבר, אף כי ביום ראשון לא נענה וכן בשני וכן כל הימים יום אחר יום עד יום השלושים ותשעה, עד שסוף כל סוף ביום הארבעים הנה נענה, אלא שכן ודאי הוא סודה של תפלה, היא הבוקעת ועולה ויורדת ולוקחת מתנות לאדם.

הוא אמרם ז"ל [ברכות ל"ב ע"ב] אמר רבי אלעזר גדולה תפלה יותר ממעשים טובים, שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבינו, אף על פי כן לא נענה אלא בתפלה שנאמר [דברים ג'] אל תוסף דבר אלי וסמך ליה עלה ראש הפסגה, יתבונן נא האדם בכל האמור בהכרח של תפלה, ובאשרה הגדול, כי מובטח הוא ודאי בטוב תוצאותיה.

🌀 האדם מורכב ממלאך ומבהמה יחד 🌀

ויקח ה' אלקים עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים [ב', ז']

כתב באור יהל: [פרשת יתרו]

"מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית מלאה הארץ קנייך", הנה הפליאה היותר גדולה במעשה השי"ת הוא האדם בהרכבתו עם נשמת חיים אשר בקרבו, על כח עפר מן האדמה אשר בו.

משל למה הדבר דומה, לבית סוהר שהושיבו בו בחדר צר ב' אנשים רחוקים זה מזה במדות ודעות בתכלית, האחד הוא בעל השכלה גבוהה וישר לך אין כמוהו, וכל מעיינו בכל ימי חייו אינו אלא בתורה ויראת ה' [דוגמא בעל החפץ חיים ז"ל בדורנו], והשני מצרי נבזה מושחת ביותר רוצח ושפל אנשים, למטה מכל בקורת.

האם יש מושג של שפה אחת ביניהם? ואם נראה מבעד החלון שהחפץ חיים מדבר אליו דברי תורה והוא מטה אוזן ומקשיב, ולא עוד אלא שנושא ונותן אתו בדברי תורה ומראה פנים בהלכה, האם לא נתמה ונתפעל? שהרי במציאות אם יארע דבר כזה, ודאי לא יעבור שעה והרוצח יפילהו ארצה וירמוס אותו ברגליו.

ולכשנתבונן אין בזה אף בכדי משל להרכבת האדם, הוי אומר שהקב"ה סגר על מסגר במקום אחד מלאך מן השמים עם חזיר נובר באשפה, ולא רק סמוכים כשכנים זה אצל זה, אלא דבוקים ומחוברים זה לזה ומתערבים זה בתוך זה ממש, מכף רגל ועד ראש אין בו באדם שלא יהיה בו מנשמה וגוף ביחד, ולא לרגעים ושעות נסגרו כן אלא שבעים שנה ויותר.

ומה תובעים ממנו? "את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם", ואם נתבע על כך הרי שבכחו לעשות כך, הוי אומר שיש בידו של אדם לזכך חומר

ולצרף לב לשמוע ולהבין שפת נשמתו, ולילך אתה בדרכה דרך חיים עד למתחת כסא כבודו יתברך. אכן "מה רבו מעשיך ה' באמת כולם בחכמה עשית".

🕒 כח התאווה אפילו שיודע שסופו שיזיק 🕒

ועץ הדעת טוב ורע [ב', ט']

כתב בחידושי הלב:

כתב הספורנו "טוב ורע - לבחור הערב אף על פי שיזיק, ולמאוס הבלתי ערב אף על פי שיועיל".

רגילים אנו לחשוב שבעל תאווה רץ אחר תאוותיו, משום שנגיעתו למלא את תאוותיו מטעה את דעתו וגורמת לו להאמין שרדיפת התאווה תביאו לידי עונג ושמחה. ולכן היינו סוברים שאין בעל תאווה רץ אחר תאוותיו במקום שברור הנזק, ואינו יכול להכחיש שרדיפת התאווה תזיקנו.

מיהו מדברי הספורנו כאן משמע שבעל תאווה בוחר בערב אף שיודע שזה רע עבורו ועתיד להזיקו לבסוף, ומואס בהבלתי ערב אף שיודע בודאות שזה טוב עבורו ועתיד להועיל.

וזו כוחה של תאווה שאדם שהתרגל לרדוף אחר תאוותיו, הרי הוא נהפך לעבד לתאוותיו, והוא רץ אחריהן אפילו כשהוא יודע בודאות שהן יזיקו לו.

ועל כן אין בעל התאווה שמח באמת בעולם הזה, כיון שהוא בעצמו יודע שהוא מזיק את עצמו וסופו לסבול יסורים קשים בעולם הזה ובעולם הבא.

🕒 דרך היצר להגדיל את הנסיון ע"י העצמת האיסור 🕒

והנחש היה ערום [ג', א']

כתב בדעת תורה:

וברש"י מה ענין זה לכאן וכו', אלא ללמדך מאיזה עצה קפץ עליהם, ראה אותם ערומים וכו'.

מקובל אצלנו שהנחש הוא היצר הרע, ובפרשה זו מבואר כל היצר הרע, וצריכים אנו לראות בכאן וללמוד דרכי היצר ופתויו מהלך היצר איך שקופץ על האדם ומנצחו.

ועוד בזה יסוד והוא עיקר וידיעה גדולה, ונקח לדוגמא ציור - הנה כשהייתי חולה במחלת המרה, ובהיות בפעם הראשון אצל הרופא ואסר לי אכילת ביצים וכדומה, עשה זה עלי רושם גדול, דאגתי וחשבת: "הלא מעתה אין לי כבר מה לאכול". אבל עתה כשהורגלתי כבר, רואה אני שיש די ודי מה לאכול גם בלא ביצים ואין דבר, ושגם בלי ביצים יכולים שפיר לחיות. טבע האדם להגדיל הדברים כאילו כבר כל העולם כלה בעדו, זהו סוד ומעשה היצר רק להגדיל הדברים.

מרגלא בפומא של ה"חפשים" לומר איך אפשר לחיות על פי דיני התורה? הרי הכל אסור לנו, חזיר אסור בשר וחלב אסור תולעים גם כן אסורים, מהכל אנו מזהרים ומה נשאר לנו לאכול! וכל זה רק ממעשה היצר שמגדיל הדברים. והנה בחז"ל [חולין ק"ט ע"ב] מצינו התורה אסרה בשר חלב התורה לנו כחל וכו', יש לנו די ודי במה שהתירה תורה, אם התורה אסרה לך טריפה אכול כשר!

אלא שזה הוא דרכי היצר להגדיל לו כובד האיסור, שהכל אסור בשבילך. הנחש אמר לחוה אף כי אמר אלקים לא תאכלו מכל עץ הגן, הלא הכל אסור בשבילך, והיא השיבה לו לא! אלא מכל עץ הגן נאכל רק מפרי העץ אשר בתוך הגן וכו', רק דבר אחד אסרה לנו התורה והכל מותר לנו.

עוד בזה דברים, חוה אמרה לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו, וברש"י: "הוסיפה על הציווי לפיכך באה לידי גרעון הוא שנאמר אל תוסיף על דבריו".

אגלה לכם סוד גדול מרוב אהבה שיש לי לכם, החובת הלבבות מבאר מענין תוספת על המצוות, שאינו ראוי להוסיף סתם גדרים וסייגים. ואף שגדרים וסייגים אינם נכנסים תחת איסור בל תוסיף, מכל מקום רואים שהחובת הלבבות אין רוחו נוחה מענין של תוספת, ואומר שרק לצדיקים וחסידים הוא ראוי.

וביאור הדברים, שרק אם האדם מרגיש בנפשו שהתורה אינה עליו כמשא אז יכול להוסיף, ואם לאו הרי יכול היות שאדרבה מה שמוסיף על התורה מזה גופה תעשה התורה עליו כמשא, ואז סכנתו גדולה תפרוק מעליו כל עול התורה.

חז"ל יראו מאוד מזה שהתורה לא תיעשה על האדם כמשא, וזה ביאור דברי חז"ל [ירושלמי נדרים ט' א'] שאמרו לא דייך במה שאסרה תורה וכו'. חוה הוסיפה על הציווי לפיכך באה לידי גרעון, כי אחר שהציווי נעשה עליו למשא, אז משליך מעליו אף העיקרים, וזהו הסכנה הכרוכה בתוספת וכל זה מדרכי היצר.

טוב להחמיר - אבל לדעת שזה חומרא

אמר אלקים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו [ג', ג']

כתב האמת ליעקב:

פרש"י: וז"ל - ולא תגעו, הוסיפה על הציווי לפיכך באה לידי גרעון כו', דחפה עד שנגעה בו, אמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה עכ"ל. צריך לבאר - דודאי שהאשה לא הוסיפה ציווי זה מדעתה, כי אז מדוע נתפתתה לדברי הנחש אחר שדחפה, הרי ידעה שה' לא ציוה על הנגיעה.

אלא ביאור הענין הוא כמו שאיתא באבות דרבי נתן [פ"א הל"א], שאדם הראשון הוסיף סייג זה מדעתו, וז"ל לא רצה אדם הראשון לומר לחוה כדרך שא"ל הקב"ה, אלא כך אמר לה ועשה סייג לדבריו יותר ממה שאמר לו הקב"ה כו', שרצה לשמור את עצמו ואת חוה מן העץ אפילו בנגיעה עכ"ל.

והיינו שלא ביאר אדם הראשון לחוה שזה הוא הוסיף משלו להיות סייג לאיסור ה', ולכן חשבה חוה שהכל מאת ה', וכשדחפה הנחש ונגעה בעץ וראתה שלא קורה כלום כשעוברים על איסור ה', אז אמר לה הנחש כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה.

נמצא שחטאו של אדם לא היה בזה שעשה סייג לצווי ה', ואדרבה זה דבר נכון לעשות וכמו שתקנו חז"ל בהרבה מקומות, אלא החסרון היה בזה שלא גילה לחוה מה הוא ציווי ה' ומה הוא הסייג שהוסיף, ומזה נתגלגל הטעות המר, ודו"ק.

והוסיף בזה ב"טעם ודעת" בענין הנ"ל:

וביאור הדבר נראה דבדודאי ראוי להחמיר בכל מיני חומרות ובמצוות עשה שלא לעבור על איסור, אבל צריך לידע שזהו חומרה ולא גוף האיסור, והשטן ראה שאצלה הנגיעה כגוף האיסור והכשיל אותה בנגיעה כך באכילה.

וזהו כלל גדול באורחות חיים, דאף שראוי להחמיר בדיני התורה, צריך לידע מהו איסור ומהי חומרה. ואלו שלא יודעים להבחין ומדמין שחומרה כאיסור טועים באורח חיים, וכן נכשלין בעונותינו הרבים באיסורים חמורים של לשון הרע ומוציא שם רע וכדומה, כשרואים האחרים שאינם מחמירים מדמין שעברו איסור.

וכן שמעתי כמה פעמים ממרן הגריז"ס זצ"ל הגאב"ד דבריסק, שצריך ללמוד ולידע מה אסור ומה חומרה ואין לטעות ביניהם.

כח התאווה מעוור עיני השכל

ותרא האשה [ג', ר']

כתב בטעמא דקרא:

פירש"י: ראתה דבריו של נחש והנאו לה והאמינתו שלא תמות. ועל כרחך שהיה ברור לה שדברים נכונים ושאינן חשש כלל שתמות, שאם היה לה איזה ספק בודאי שלא היתה אוכלת. ומיד אח"כ כתיב ותתן גם לאישה - פירש"י שלא תמות וישא אחרת, והרי היה ברור לה קודם שלא תמות כלל.

והענין, כי כל זמן שכח התאווה תגבר מעוור עיני השכל, אבל אחר שעשה את העבירה וסרה כח התאווה, אז מתחיל לראות את האמת וכבר חששה אולי תמות. וכן הוא בבמדבר רבה פ"כ ס' י"א שבשעה שאדם הולך לחטוא השטן מרקד לו עד שגמר העבירה, כיון שאיבדו חוזר ומודיעו ע"ש.

וישמעו את קול ה'

וישמעו את קול ה' [ג', ח']

כתב האור החיים הקדוש:

ויאמר לו איכה. פירוש למה אתה מתחבא ואינך מתראה לפני, והשיב כי ירא לעמוד לפניו לצד ראות עצמו ערום, ואסור לעמוד לפני ספר תורה ערום, ומכל שכן לפני האדון יתברך.

והרחיב בזה החידושי מרן רי"ז הלוי:

אינו מבואר מה היתה טיבה של התחבאות זו, כי הלא אדם הראשון בעצמו אמר אנה אלך מרוחק וגו', אם אסק שמים שם אתה וגו', אשא כנפי שחר וגו', גם שם ידך תנחני וגו', גם חשך לא יחשיך ממך וגו', ואיך עלתה על דעתו להתחבאות מפני ה' בתוך עץ הגן [ועיין בת"י שם].

ועוד דנראה מהכתובים שעצם ההתחבאות באמת היתה כהוגן ולא היתה נחשבת לחטא, וכמו שהשיב ואירא כי עירם אנכי ואחבא, והקב"ה קבל תשובתו זאת - רק שאל אותו מי הגיד לך כי עירם אתה המן העץ וגו', אבל עצם התשובה והנימוק של התחבאות משמע שהיה כהוגן, וצריך להבין זאת.

ונראה הביאור בזה על פי מה דאיתא בברכות דף כ"ד היתה טליתו חגורה לו על מתניו מותר לקרות ק"ש וכו', אבל לתפלה עד שיכסה את לבו, ופירש"י שם משום

דלתפלה צריך הוא להראות את עצמו כעומד לפני המלך באימה, אבל קריאת שמע אינו מדבר לפני המלך עכ"ל.

והנה עד שלא אכלו מעץ הדעת לא שלט בהן יצר הרע, ולא היה שייך עוד כל הדין של ערוה כלל, ולכן היו שניהם ערומים ולא יתבוששו. וכיון שאכלו מעץ הדעת נכנס בהן יצר הרע, ונתחדש בהם הדין של ערוה, ולכן עשו להם תיכף חגורות כדין כיסוי ערוה.

אולם כל זה היה מספיק רק קודם שהיה דינם כעומדים לפני המלך, אבל מכיון ששמעו את קול ה' וגו' מתהלך בגן וגו' ונמצא כעומדים לפני המלך, אז כבר לא היה מספיק בכיסוי ערוה לבד - רק היו צריכים לכסות גם את לבם כמו לענין תפלה, ומשום הכי התחבאו בתוך עץ הגן לכסות עצמן שלא יראו ערומים.

וזוהו שהשיב את קלך שמעתי בגן, רצה לומר שנעשיתי כעומד לפני המלך, ואירא כי עירם אנכי ואחבא, רצה לומר שכך היה הדין נותן מפני מורא שכונה להחבות ולכסות עצמי שלא אראה ערום, כדברי הגמ' הנ"ל דלתפלה עד שיכסה את לבו - דמפרש לה רש"י שהוא מפני שצריך לעמוד באימה.

ונמצא, דעצם ההתחבאות באמת היתה כדין, רק כל הטענה היתה מי הגיד לך וגו', ומאין נתחדש אצלך כל הדין של ערוה שלא היה מקודם, ונעשה מזה חשבון שאכל מעץ הדעת ועבר על ציוויו של מקום.

🌀 דרך התוכחה 🌀

ויאמר לו איכה [ג', ט']

כתב בהערות:

ופרש"י להכנס עמו בדברים שלא יהיה נבהל להשיב אם יענישהו פתאום, וכן בקין [בראשית ד'] אי הבל אחיך, וכן בבלעם מי האנשים האלה להכנס עמהם בדברים [וכפי שפירש בתחילה שלא יהא נבהל להשיב].

רואים מזה הנהגה למעלה, אם רואים אדם שחוטא חטא נורא שמקלקל ומביא היזק לכל הסביבה ולכל הבריאה, ורוצים להוכיחו ולהראות לו את גודל הקלקול וההיזק שעשה, מכל מקום צריכים להזהר מבלבול פיו, ולתת לו אפשרות להסביר את עצמו ולהצטדק, ולאט לאט לבא להכרה שחטא, ולא לצעוק עליו ולגרשו ולדחפו בשתי ידיים כנהוג אצלנו.

ואע"פ שע"ז זה יוצר רושם של חלישות ואי אפשרות להגיד, ואולי יותר גרוע חסרון ביכולת, והרי פה מקום הטעות ואפשר לבא על ידי זה לכפירה רחמנא ליצלן, שהרי

בלעם טעה בזה גופא וטען אם שואל מי המה, אם כן ח"ו לא כל דבר גלוי לפניו יתברך, ואם כן אבקש שעה שאוכל לקללם. מכל מקום הנהגת הבורא ברוב חסדו היתה ששאל בכדי להכניסו למצב שיוכל להשיב.

ללמדנו למעשה, אע"פ שיתכן שיהפך מקום החסד למקום הכפירה והבגידה נגדו יתברך, וזהו הנהגת הבורא יתברך - תמיד מסתיר חסדו ורחמיו, והמשכיל יתבונן וימצא תמיד אפילו במקום שישנה אפשרות לטעות ולכפור, שמה גופא מוסתרת וטמונה עבודה גדולה וחסד גדול להתעורר ולהתקרב עליו יתברך, ולהכיר טובה עבור רבוי החסד הטמון שם. ומה טוב לאדם להתרגל למצוא ולראות בכל דבר פתח ומהלך לזכות.

מדת הכרת הטוב

האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל [ג', י"ב]

פירש רש"י:

כאן כפר בטובה.

יש להקשות, למה להחזיר טובה נקרא הכרת הטוב ולא החזרת הטוב, שהרי הכרת הטוב לא נגמר בזה שמכיר שחבירו עשה לו טובה אלא בזה שמחזיר לו טובה בפועל.

ושמעתי לבאר, שבטבע האדם שאם חבירו עשה לו טובה, מרגיש מחויב להחזיר לו טובה. ואם לא מחזיר טובה זה כיון שכופר בטובה - ואומר שהנותן לא התכוון לתת לו, או שנתן בגלל סיבות מסוימות ועוד תירוצים שונים, ולכן לא מרגיש חובה להחזיר טובה.

ולפ"ז מובן למה קוראים להחזיר טובה הכרת הטוב, בגלל שהכל תלוי בהכרה בטובה, שאם מכיר המקבל בטובה שהנותן נתן לו - ממילא מחזיר טובה, שזה טבע האדם. לכן ההפך מהכרת הטוב נקרא כפר בטובה, כיון שהיסוד של מי שלא מחזיר טובה זה שמאמין שכלל לא נעשתה לו טובה, ולכן פטור מלהחזיר טובה.

וזה הביאור בדברי חז"ל שכל הכופר בטובתו של חבירו סוף כופר בטובתו של מקום, אם יש לאדם את המידה שאינו מוכן להכיר בטובה שגמל עימו השני, בסוף גם לא יכיר בטובה שה' נתן לו.

אדם שכופר בטובת חבירו, יש לו מידה שתולה כל הנתינות שמקבל בזה שהנותן עשה שביל עצמו, כך גם לגבי נתינת ה', יתלה שעשה בשביל עצמו ולא מחייב אותו בתמורה.

וכך כתב החיי עולם: [חלק א' פרק כ"ו]

וככה תראה בכמה אנשים המדה הרעה והמנוולת לשלם רעה תחת טובה, היינו לעשות רעות למי שמטיב לו, ולאיש שלא היה לו עמו שום עסק לא ירעו ולא ישחיתו.

ובספר חוט המשולש דף מ"ה בהגהה כתב: שהחתם סופר ז"ל אמר על אחד שהעני נגדו והרע לו, תמה אני שאיני זוכר שעשיתי לו טובה מעולם - אשר עבור זה יהא מעוניין להרע לי על כאן דבריו דברי פי חכם חן.

אשר יפלא מאוד על תאוה המשונה הלזו להרע דוקא למי שהיטיב לו. אבל באמת, שהאדם המושחת הזה, כשמקבל טובה מרגיש כעין חיוב הכרת טובה, ושוב הוא רואה במיטיבו כאיש המדריך מנחתו וכבעל חוב שלו שהוא מחויב לו לשלם, ולכן מתעורר אצלו שנאה עליו, ומתאוה להרע לו, וגם להראות שהוא אינו נכנע ושאין בו זיק רגש של חיוב הכרת טובה.

﴿ עיקר התשובה לחקור אחר שרש החטא ﴾

האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי [ג', י"ב]

כתב באור יהל: [מערכות תשובה סי' א']

ומצינו יסוד זה שעיקר התשובה לחקור אחר שרש יצירה הראשונה של החטא. הנה החטא הראשון בעולם של אדם הראשון, ולכשנתבע מהקב"ה על זה השיב "האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי", ומה תשובה היא זו?

למדנו מכאן, שעיקר החטא הראשון היה הסתה והמשכה התחקות לעשות כמעשה חבירו, ומבלי דעת אם המסית דורש טובתו או מייעץ לו להצלחתו, כמבואר שם ברש"י שהאשה נתנה לו שלא רצתה שתמות היא ויקח אחרת, האם יש שונא יותר מזה שדאגה שמא ישא אחרת לאחר מיתתה?! ומה איכפת לה לאחר המות ובכל זאת נמשך אחריה, וזהו וידוי - תשובתו שהכיר שרש יצירת חטאו - ההסתה להמשכה.

והוא גם הכוונה מה שנאמר אחר המעשה "ויקרא את שמה חוה כי היא היתה את כל חי", היינו לאחר שראה המכשול הגדול, רשם איך ועד כמה להשמר ממנה וגודל האחריות אחרי שהיא האם לכל חי וכל הדורות תלוי בחינוכה, ודעי וראי שבכל תנועה קלה שתט מן הדרך היא משחתת את כל הדורות הבאים אחריה.

גודל שכרו של המשפיע על חברו ללכת בדרך הישר

ותאמר הנחש השיאני ואוכל [ג', י"ג]

כתב באור יהל:

כשאנו מתעמקים בדברי תורתנו הקדושה אנו מוצאים יסוד מוצק - כי הגורם לדבר, חמור הוא מהפועל עצמו. דהנה בחטא אדם וחווה כתיב מי הגיד לך וגו', ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי וגו', ויאמר ה' אלקים אל האשה מה זאת, ותאמר הנחש השיאני וגו'.

והרי כי תשובתם לחטאתם היה שאחרים גרמו להם בהסיתם אותם לעבירה זו, ואע"פ שאין זו תשובה לנקות עצמם כמובן. ואמנם נענשו על זה, מכל מקום הרי נכנס הקב"ה עמהם בדברים על כל פנים ושאלם מה זאת וגו'.

מה שאין כן בנחש כתיב ויאמר ה' אלקים אל הנחש כי עשית זאת ארור את וגו', ואמרו חז"ל [סנהדרין כ"ט ע"א] דלהכי לא שאלו אותו למה עשה זאת, מפני שהיה לו מה להשיב, והוא דברי הרב ודברי התלמיד וכו', ומכיון שהיה לו תשובה למה באמת לא נשאל, אלא מפני שאין טוענין למסית ע"ש.

והרי, כי אע"פ שהיה לו תשובה, וחז"ל מחשיבים אותה תשובה הוגנת אילו היה נשאל, ובכל זאת לא נשאל כלל ותיכף נתקלל, כי עשת זאת וגו', ועוד קודם לעונש של אדם וחווה, וגם עונש יותר גדול מהם שניטל ממנו כל ערכו, וכמו שאמרו ז"ל [סנהדרין נ"ט ע"ב ע"ש] חבל על שמש גדול שאבד מן העולם, והכל מפני שאין טוענין למסית, והרי כי הגורם לעבירה חמור יותר מהעושה עבירה עצמה.

מעתה יש ללמוד ק"ו אם לעבירה כך, במדה טובה המרובה ממדת פורעניות על אחת כמה וכמה, אם אחד מייעץ לחבירו לדבר מצוה, הרי שכרו מרובה מעושה מצוה עצמה, וק"ו אם מייעץ לדבר מצוה בלי כוונה אחרת אלא לשמוע דברי הרב, ודאי ששכרו כפול ומכופל מן השמים.

ומהשתא הרי אדם קרוב אצל עצמו, נמצא מכאן החיוב לאדם לעורר עצמו ולעשות סיבות וגורמים לקיים רצון בוראו, ובזה ישולם שכרו בהרבה יותר מעשייתו מצוה בסתם בלא הכנה והתעוררות, כי ההתעוררות לדבר מצוה חשובה הרבה מאד וכנ"ל.

ואמנם מה הם הסיבות והגורמים לקיים רצון ה', התשובה היא לימוד המוסר! כי בזה מתעורר האדם ומושפע בשפע קודש להתאוות לעלות אורח חיים למעלה, להתפכח משכרותו שכרות החומר ולהכניעו תחת ממשלת נשמתו הוא השכל, וזהו עיקרו של בריאת האדם, ולכן נצטוינו [משלי ד' י"ג] "החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך".

על גחונך תלך

ויאמר ה' אלקים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה [ג', י"ד]

כתב בפה קדוש:

משל- לעשיר שרצה כי בנו יהיה למדן גדול, ולקח בעדו משרת לשרת אותו, ונתן מעות למשרת עבור כל צרכי הבן, אבל אחרי כן לא רצה המשרת שהבן יהיה למדן והוא יאלץ לשרתו תמיד, הסיתו שילך לטייל ולעסוק מעט בענייני מסחר, והבן שמע בקולו ופסק מתלמודו.

כיון שראה אביו מה שגרם לו המשרת, אמר לו אם כן מה אני צריך אותך, הלא ענינים כאלו יכול בני לעשות גם בלי עזרת משרת, ולקח ממנו כל המעות, אלא שעדיין היה מתירא שמא יסית המשרת את בנו למעשים רעים, לכך עשה בחכמתו איבה גדולה בין המשרת לבנו למען ישרור הפירוד ביניהם.

כיוצא בזה לעניננו, האדם הוא בנו של הקב"ה, ואילו הנחש הוא השמש המשרת, כמו שאמרו חז"ל "חבל על שמש גדול שאבד מן העולם" [סנהדרין נ"ט ב'], והקב"ה נתן לו לנחש ידים ורגלים ופה לדבר, ועשה אותו למשרת לאדם הראשון.

אך כיון שראה שהסית הנחש את האדם לאכול מעץ הדעת, אמר הקב"ה אם כן מה אני צריך לו, ולקח ממנו ידיו ורגליו ופיו - כמו שאמר הכתוב "על גחונך תלך וגו'", אך עוד היה הקב"ה מבקש שלא יסית את האדם לאיזה דבר רע נוסף, לפיכך גזר עליו "ואיבה אשית בינך וגו'".

העונש של הנחש - נטילת הטעם מתענוגות העולם

ועפר תאכל כל ימי חיך [ג', י"ד]

כתב הספורנו:

ועפר תאכל. שלא תשיג את תענוג שהיה לך קודם החטא במאכל ובמשתה ובמשגל, כמו שקרה לישראל בחטאם, כאמרם הטהרה נטלה את הטעם ואת הריח, והמעשרות נטלו את שומן הדגן [סוטה מ"ט ע"א].

והוסיף על כך המהרי"ל דיסקין:

ועפר תאכל כל ימי חיך. פירושו דכל מה שיאכל תהיה לו טעם עפר, וזה יהיה מרגיש לעולם, דאי לא הכי מאי קללה היה לו כיון שניטל ממנו השכל ואין לו עוד הרגשה לדעת כי יש טעם יותר טוב, וא"כ אין לו נפקא מינה בזה, אלא על כרחך דכן פירושו, דיהיה משתוקק גם לדבר אחר ולטעם אחר, וזה ההרגשה יש לו ועם כל זה יהיה לו טעם עפר.

🌀 העונש של הנחש - שאין לו קשר עם ה' 🌀

ועפר תאכל כל ימי חיך [ג', י"ד]

כתב בחידושי הרי"ם:

אמרו חכמים כי על ידי זה שנתקלל הנחש לאכול רק עפר, הרי תמיד מזונותיו מזומנים לפניו - עולה לגג מזונותיו עמו, וכן אמרו חכמים הרואה נחש בחלום פרנסתו מזומנת לו (ברכות נ"ז). קשה איפוא מה קללה היא זו.

ברם הקללה היתה בכך שהורחק כל כך מן הקדושה, עד כדי למנוע ממנו שיצטרך אי פעם לשאת עיניו אל השמים, כדרך ברואים אחרים המחפשים להם מזונותיהם ונושאים לפעמים עיניהם השמימה לבקש מזונם מאת ה' יתברך, כגון הכפירים שואגים לטרף לבקש מקל אכלם [תהילים ק"ד כ"א]. את קולו של הנחש אין רוצים בכלל לשמוע, בבחינת קח לך את שלך והסתלק מנגד עיני לבל אראך ולבל אשמעך עוד.

תוספת על רעיון הנ"ל כתב בשיחות מוסר: [מאמר ל"ד]

על ענין זה ובפרשת התוכחה כתיב [דברים כ"ח ס"ו] והיו חיך תלואים לך מנגד ופחדת לילה ויום ולא תאמין בחיך, ואמרו חז"ל במנחות ק"ג ע"ב - והיו חיך תלואים לך מנגד - זה הלוקח תבואה משנה לשנה. ופרש"י שאין לו קרקע לזרוע, וחיו תלויים שאינו יודע אם יהיו לו מעות לשנה הבאה. ופחדת לילה ויום - זה הלוקח תבואה מערב שבת לערב שבת. ולא תאמין בחיך - זה הסומך על הפלטר.

והנה אין לומר שמצב זה של סומך על הפלטר הוא בעצמו הקללה, שהרי זה היה מצבו של דור המדבר, שלא היה להם לחם ליום המחר ובטחו בה'. והוא המצב המעולה והמרום מכל, ואדרבה מי שיש לו לחם ומזון לשנים רבות ומשום כך אינו דואג, הרי הוא בוטח בממונו ואינו שם מבטחו בה', וא"כ מה היא הקללה כאן.

ונראה, שבודאי מציאות זו כשלעצמה דהאדם אין לו כלום משלו לבטוח בו אלא הוא סמוך לגמרי על שולחן הקב"ה המזמין לו כל צרכיו, אין לך גן עדן גדול מזה. והקללה בזה אינה אלא ההתייחסות של האדם למצבו, שהוא לא יעריך את המצב המרומם הזה ויהפוך אותו לגיהנום ממש. וזה על ידי ההרגשות הללו של פחדת לילה ויום והיו חיך תלואים לך מנגד ולא תאמין בחיך, דהיינו שיש לו כל ועם כל זה הוא שרוי בפחד ודאגה.

ולכן לא נאמר בתוכחה ולקחת תבואה משנה לשנה ומערב שבת לערב שבת וסמכת על הפלטר, שלא זו היא הקללה, כי אם והיא חיך תלואים לך מנגד וגו' וכמו שנתבאר.

נמצא אם כן שע"י זה שאינו בוטח בבוראו, הרי הוא הופך בידיים את מצבו המרומם שמצד עצמו הוא כדוגמת מצבם של ישראל במדבר למצב של תוכחה וגיהנום.

🌀 טעם למה קודם קללת גידול בנים לפני הריון 🌀

הרבה ארבה עצבונך והריוןך בעצב תלדי בנים [ג' ט"ז]

כתב המהרי"ל דיסקין:

ופרש"י עצבונך - זה צער גדול בנים, והריוןך - זה צער העבור, בעצב תלדי בנים - זה צער לידה, והוא בגמ' [עירובין ק']. והעיר במהרש"א חידושי אגדות - למה הקדים עצבונך צער גודל בנים קודם והריוןך צער העבור, היה לו להקדים צער העבור והלידה תחלה עכ"ל.

ויש מתרצים לפי מה דאיתא בסנהדרין [ל"ח ע"ב] אמר ר' אחא אמר ר' יוחנן י"ב שעות הוי היום, שעה ראשונה הוצבר עפרו [של אדם הראשון], שניה נעשה גולם, שלישית נמתחו אברים, רביעית נזרקה בו נשמה, חמישית עמד על רגליו, ששית קרא שמות, שביעית נזדווגה לו חוה, שמינית עלה למטה שנים וירדו ארבע, תשיעית נצטוו, עשירי סרח, אחד עשר נדון והלך לו.

ומבואר שם בדברי התוס' כי קין ותאומתו נולדו בגן עדן קודם החטא ולא היה בהם צער עבור ולידה, אבל צער גדול בנים יתכן שהיה בהם אחרי שנתגרשו מגן עדן, ולכן נתקללה חוה בצער גדול בנים תחלה, ואח"כ בצער הריון ולידה מהבנים נולדו לה אח"כ, זהו לפי פשוטו.

עוד י"ל בדרך צחות, שזה נאמר לכל הנשים, ועפ"י מה דאיתא בגמ' [בב"ב קמ"א] בת תחלה סימן יפה לבנים, לחד לישנא הטעם מפני שמגדלת את אחיה הנולדים אחריה, ולכן נתקללה בצער גדול בנים תחלה, שהאשה משנולדה יש לה מקודם צער גדול בנים של אביה ואמה, ואח"כ צער הריון ולידה של בניה עצמה, וצער גידול בנים של בניה עצמה לא צריך להזכיר עוד, מאחר שכבר נזכר בתחלה בגידול בני אביה ואמה והכל בכלל.

ועוד תירוץ כתב בקהלת יצחק:

ושמעתי בשם הגאון האמיתי המפורסם בקצוי ארץ מו"ה חיים מוואלאזין נ"ע שאמר דבזה נכלל עוד קללה אחרת, והוא שאמר לה הקב"ה דבעוד שאת עוסקת בצער גידול בניך הקטנים לטפחן ולרבותן, אתן לך הריון אשר אז גדול יותר צער הגדול בנים, בהיות לה צער הריון ואבריה כבדים עליה וקשה לה הטורח מאוד, ולא אמתין מלתת לה הריון עד שתגדל את בניה הראשונים, והיא קללה מכופלת.

וזהו שאמר הרבה ארבה עצבונך בכפל לשון, להורות על כפל הקללה הזאת. ומפרש היאך יהיה כפל הקללה הזאת, והריוןך - דבעוד שיהיה לך צער גידול בנים, אתן לך צער הריון כנ"ל.

🌀 הזהירות מהסתת אשתו 🌀

כי שמעת בקול אשתך [ג', י"ז]

כתב החפץ חיים: [קונטרס נפוצות ישראל פרק ה' - בסוף ספר שם עולם]

ועתה נדבר אודות הסבה הרביעית (מתוך הסיבות שמביאות את האדם להעתיק מקומו ולנווד לארץ אחרת) - דהיינו מפני הסתת אשתו שיסע לשם כדי שיביא כסף הרבה ותהיה מאושרת לנצח על ידי זה.

והנה המין יצר הרע זה נזכר גם כן בתורה לענין מעשה דעץ הדעת, שהסבה היא ע"י פיתוי של האשה, והיא חשבה גם כן שע"י אכילתו תהיה מאושרת לנצח, כמו שאמר לה הנחש והייתם כאלקים, ואף על פי כן כעס עליו השם יתברך, וא"ל כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתך וגו', ורצה לומר דחית רצוני וצוויי מפני אשתך.

ואף כאן בענייננו, כיון שאנו רואין בחוש שכמה וכמה נטבעו נפשותם ע"י הנסיעות [ואפילו אותם שלא נטבעו לגמרי ובאו בחזרה לביתם יהודים כבראשונה, כמה אלפים פעמים ביטלו ע"י הנסיעה עניית אמן יהי שמיה רבה וקדושה וקריאת התורה ולימוד התורה ותפלה בציבור, וכהנה כמה מאות מצות שהיו רגילין לעשות בביתם, והכתוב צווח ואמר יקרה היא מפנינים וכל חפצך לא ישוו בדבר אחד מן התורה, אין לו לשמוע לדברי הסתת אשתו].

ואפילו היא בוכה ומייללת עליו בקול אין לו לשמוע להם, שגם במעשה דעץ הדעת היה שלא רצה אדם לשמוע לה, עד שבכתה וילתה עליו בקול. וכדאיתא במדרש על הפסוק כי שמעת לקול אשתך וגו', לדברי אשתך אין כתיב כאן אלא לקול, מלמד שבכתה וילתה עליו [וביותר מזה איתא שם במדרש הכתה אותו בעץ, ממה דכתיב היא נתנה לי מן העץ ולא כתיב מן פרי העץ], ואף על פי כן לא טוב עשה בזה, וגרם מיתה לו ולדורותיו, ואף כאן בענייננו אין לחוש לבכיתה כלל.

🌿 התורה מקפידה על שורש החטא 🌿

כי שמעת לקול אשתך [ג', י"ז]

כתב באור יהל: [מערכות התשובה]

וכשם שהעיקר הוא אם יש לו לאדם שרש לב לתשובה, כמו כן להיפך עיקר מה שהקפידה תורה הוא על שרש החטא, היינו סיבת היותו ויצירתו מה שלבו נמשך אחר אחרים לעשות כמעשיהם מבלי הרגש דעת ותבונה.

שכן מצינו בחטא הראשון ע"י אדם הראשון בעולם, כתיב ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך וגו', ומהתימה וכי החטא היה ששמע לקול אשתו? הרי העיקר שלא שמע לקול ה' אלקיו, ולמה הדגישה התורה דוקא כי שמעת לקול אשתך?

אבל הענין יובן - לכשיצויר, אם מוציאים אצל אדם מטבעות או שטרות מזויפות הרי עונשו גדול, אך האיש אשר ימצאו אצלו המכונה והדפוס המזייפת מטבעות או שטרי מלכות, ודאי אף אם לא יראה ולא ימצא בביתו שום מטבע או שטר מזויף, בכל זאת עונשו רב וגדול יותר מהראשון, כי המכונה אצלו ובידו לזייף הרבה.

וכן הדבר, שהמדות בלב אדם המה שרשי כל החטאים המכונות לכל העבירות, וזהו משאר הכתוב ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך וגו', כי זהו שרש חטאו שנמשך אחריה, והתורה הקדושה מקפדת בעיקר על השרשים.

🌿 עמל התורה הוא חלק מגזירת בזיעת אפיק 🌿

בזיעת אפיק תאכל לחם [ג', י"ט]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר ל"ד]

ובאיוב מצינו שביקש "מי יתנני כירחי קדם כימי אלוקי שמרני" [איוב כ"ט ב'], ואחז"ל [נדה ל' ב'] אין לך ימים שהאדם שרוי בהם בטובה יותר מאותן הימים שהוא במעי אמו. אוכל ממה שאמו אוכלת, שותה ממה שאמו שותה, ומלמדין אותו כל התורה כולה, צופה ומביט מסוף העולם עד סופו וכו'.

כלומר הכל מוכן לפניו ללא טורח כלל, ואף לטירחה של מעשה אכילה ושתייה אינו צריך, אלא ממילא הוא ניזון ע"י אמו. וטעם הדבר נראה, שבאמת זה הוא מצבו של האדם מצד עצם יצירתו, וזה היה מצבו של אדם הראשון קודם החטא. ובקללה של "בזיעת אפיק תאכל לחם" לא נתקלל העובר בעדו במעי אמו, שאם לא כן במה זכה העובר לכל זה.

ולא רק שפטור הוא מיגיעה לצורך מזונו, אלא אף את התורה כולה מלמדין אותו ללא יגיעה, וכן הוא צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו, כלומר מסתרי הבריאה גלויים וידועים לפניו, ולכל זאת הוא זוכה ללא טורח כלל.

ומכאן נמצינו למדים, שאף היגיעה שצריך אדם להתיגע כדי ללמוד תורה, אף היא אינה אלא מחמת העונש של "בזיעת אפיך תאכל לחם", ולכן העובר שאינו בכלל גזירה זו, אינו צריך לטרוח אפילו בתורה.

וזהו שאמרו [מגילה ו' ע"ב] "יגעת ומצאת", דהיינו שאף לאחר כל הטורח והיגיעה בתורה, אין ההשגה שמשיג הלומד אלא בבחינת "ומצאת" כמציאה הבאה בהיסח הדעת, ובלא כל קשר אל היגיעה והחיפוש שקדמו לה, ומשום שאין היגיעה אלא כדי לקיים את הכתוב של "בזיעת אפיך".

ואיתא בגמ' מנחות [ז' ע"א] אבימי מסכתא איתעקרא ליה [נשתכחה הימנו], ואתא קמיה דרב חסדא [שהיה תלמידו של אבימי] לאדכורי גמריה. ולישלח ליה ולייתי לגביה, סבר הכי מסתייעא מילתא טפי. ופרש"י "משום יגעת ומצאתי". למדים אנו מכאן, שאין היגיעה אלא "תנאי" לתורה, ולכן כל יגיעה נכללת בכלל "יגעת ומצאת", אף יגיעה זו של הליכה שאינה קשורה לעצם הלימוד.

ועל פי האמור הדבר מבואר, שהיגיעה לצורך קנין התורה נצרכת בגלל העונש שניתן לאחר חטא אדם הראשון, ולכן אין הבדל בין יגיעה ליגיעה. ואילו ההשגה בתורה מכח היגיעה, האיך תועיל ללימוד התורה יגיעה זו של אבימי שהלך אל תלמידו. ולכן זוכה העובר שמלמדין אותו כל התורה כולה ללא יגיעה וכמו שנתבאר. ולמצב זה נכסף איוב בתחינתו "מי יתנני כירחי קדם".

האור והחושך בנפש האדם

ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' [ד', ג']

כתב בשיחות מוסר: [מאמר ב']

כתיב נר ד' נשמת אדם וגו' [משלי כ' כ"ז]. כינה החכם מכל אדם את נשמת האדם "נר ד'", כי היא חלק אלוק ממעל, ואורו של נר זה רב הוא עד למאוד.

אכן מכאן אנו דנין לאידך גיסא, שמכיון שצריך אור גדול כל כך "נר ד'", הרי זו ראייה שהחושך אצל האדם גדול עד למאוד, וכדי לגרש חושך גדול זה צריך לנר ד'.

וכשנתבונן יותר בענין נראה שאף לאחר שיש באדם "נר ד'" אור עליון שאין למעלה ממנו, עדיין החושך אצלו כשהיה.

כתיב "ויבא קין מפרי האדמה מנחה לד' והבל גם הוא מבכורות צאנו וגו'" [בראשית ד' ג']. וכתב הרמב"ן "הבינו האנשים האלה סוד גדול מהקרבנות והמנחות". והנה נתבונן נא קין עמד מעצמו על סוד הקרבת הקרבנות, שהוא ענין עמוק ונשגב, לא היה לו מורה ומלמד על כך אלא מתוך הכרה עצמית הגיע לכך, ואם כן הגיע למדרגה גבוהה מאד. ואילו הבל הרי לא מעצמו הגיע לכך, אלא למד מקין אחיו, וכלשון הכתוב "והבל הביא גם הוא וגו'", רואים אנו לכאורה שקין היה במדרגה יותר מהבל אחיו.

אך הכתוב אומר "וישע ד' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה", ואחז"ל [הובא ברש"י] שקין הביא מן הגרוע שבפרי האדמה. והדבר לכאורה תמוה, שהרי קין לא היה צריך לפירות הללו שכן כל העולם לפניו לא היה לו מה לעשות מכל פרי האדמה, ומן ההכרח שהיו הפירות נרקבים, ואף על פי כן הוא חס מלהביא מנחה ממיטב פרי האדמה, והביא מן הגרועים שבהם.

וקשה הרי כל הבאת המנחה לד' לא היתה מחמת ציווי, ולא היה מוכרח לכך, אלא שכלו והכרתו הביאוהו להקרבת הקרבן, ואם כן איך זה שהביא מן הגרוע שבפרי האדמה. אלא כך הוא מהלך הדברים, האור והחושך בנפש האדם משמים בערבוביא, ואין אחד מהם מסלק את חברו, אלא שניהם משמשים יחדיו ונפשו מלאה סתירות. מצד אחד אורה רב מאד "נר ד'" עד כדי הכרה בסוד הקרבנות, אך יחד עם אור גדול זה - הוא שרוי בחושך, ואינו מקריב קרבן מן הטוב שבפרי האדמה אלא מן הגרוע שבהם.

ובהמשך הפסוק "ויחר לקין מאוד ויפלו פניו", וזה מצד האור שבנפשו שהכיר בירידתו ונצטער עליה עד מאד, והוכיחו הקב"ה "הלא אם תיטיב שאת וגו'", ומיד לאחר מכך כתיב "ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו", ובתרגום יונתן שם - "עני קין ואמר להבל וכו' מן בגלל מה איתקבל קרבנך מינך ברעוא ומיני לא איתקבל ברעוא וכו', לית דין ולית דיין ולית עלם אחרן ולית למיתן אגר טב לצדיקא ולית למפרעא מן רשיעא וכו'".

הרי שיחד עם זאת שהרגיש בירידתו ומצבו לא מצא לנכון לשוב בתשובה, אלא לאיך גיסא בא לכלל כפירה בשכר ועונש, ואף בא לכפור בעיקר "לית דין ולית דיין", והרי לפני כן דיבר עמו הקב"ה עצמו, אמר לו "הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ וגו'", אלא כדי להשקיט את רוחו כפר בכל, וגרם לכך החושך שבאדם המכסה כל דבר.

וכן כתיב "ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ד' לישראל וגו'" [שמות י"ח ט'], ופירש"י "וישמח יתרו זה פשוטו, ומדרש אגדה נעשה בשרו חידודין חידודין מיצר על איבוד מצרים", והנה אין מדרש זה מוציא את המקרא מידי פשוטו ששמח יתרו על כל

הטובה, שהרי המשיך ואמר "ברוך ד' אשר הציל וגו'", ועל כרחך שניהם אמת, שמח על הטובה אשר עשה ד' לישראל ונצטער על אבדן מצרים. ועיין שם בספורנו שפירש שלא שמח יתרו על אבדן מצרים כראוי למקנא לכבוד קונו, וזה כאמור.

🕒 האדם יתן הדבר החשוב לה' 🕒

ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' [ד', ג']

כתב בדרש משה: [פרשת ויקרא]

פרש"י מן הגרוע. ונראה שקין שהקריב מן הפחותים - הוא מצד ידיעתו שלהשם יתברך שוה ממש דבר גדול ודבר קטן, רק להאדם שדברים ששונים יותר. ונענש על זה, משום דהשי"ת אין צריך לשום דבר, כי לו הכל, וכל ענין הקרבנות שהאדם יראה שהדבר החשוב לו נותן לרצון השי"ת.

🕒 המשובח לה' 🕒

והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו [ד, ד]

כתב הרמב"ם: [הלכות איסורי המזבח פ"ז הלי"א]

ומאחר שכולן כשרים למנחות - למה נמנו. כדי לידע יפה שאין למעלה ממנו והשוה והפחות, שהרוצה לזכות עצמו יכוף יצרו הרע, וירחיב ידו ויביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו המין שיביא ממנו.

הרי נאמר בתורה, והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו. והוא הדין בכל דבר שהוא לשם החלק הטוב שיהיה מן הנאה והטוב. אם בנה בית תפלה, יהיה נאה מבית ישיבתו. האכיל רעב, יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו. כסה ערום, יכסה מן היפה שבכסותו. הקדיש דבר, יקדיש מהיפה שבנכסיו, וכן הוא אומר כל חלב לה' וגו'.

🕒 צער אמיתי על העוונות, מביא לשמחה על האפשרות לתקן 🕒

ויאמר ה' אל קין למה חרה לך [ד', ו']

כתב בחידושי הלב:

וביאר הספורנו "ולמה נפלו פניך - כי כשיש לקלקול איזו תקנה, אין ראוי להצטער על מה שעבר, אבל ראוי להשתדל להשיג תיקון לעתיד".

הקשה מורינו ורבינו הגאון ר' דוד ליבאוויטש זצ"ל - למה לא היה נכון לקין להצטער על חטאיו, הרי כבר כתב רבינו יונה [שערי תשובה א' - י"ב] "אם אבד עשרו בענין רע ויצא נקי מנכסיו נפשו עליו תאבל ותכבד אנחתו, ונפשו מרה לו, וכן על צרות רעות ורבות כאבו נצח ויגון בלבו יומם, ויותר מהמה ראוי שיצטער ויאנח מי שהמרה את השם יתברך".

גם כתב רבינו יונה [שם כ"ב] "והמדרגה העליונה בזה שיכלם האדם על עונותיו מלפני השם יתברך, וענין ההכלמה - ההרגשה בבושה והשתנות זיו פניו". הרי מבואר שנכון עבור החוטא להצטער ולהתביש על חטאיו, וקשה כיצד כתב הספורנו שאין נכון להצטער על מה שעבר?

ותירץ הגאון ר' דוד לייבאוויטש זצ"ל - שיש ב' סוגי אנשים המצטערים על מעשיהם, יש אדם שמצטער על מעשיו אך אין צערו מעוררו לשוב, וכן אמר חז"ל [שבת ל"א, ב] "יודעין רשעים שדרכם למיתה". שהם יודעים שדרכיהם תביאם למיתה, ואף על פי כן אין בדעתם לשוב מדרכיהם הרעים.

ויש אנשים שמצטערים על מעשיהם, וצערם מביאם לשוב מדרכיהם הרעים. אנשים שאין דעתם לשוב, הרי הם עצובים במה שהם מצטערים, כיון שאין להם שום תועלת מהצער. מה שאין כן האנשים שדעתם לשוב, הרי הם שמחים ממה שהם מצטערים, כיון שצערם עוזרם לתקן את מעשיהם, ולהעלות את מדרגותיהם.

וכן כתב רבינו יונה [שערי תשובה ד' ח'], "אמרו רבותינו זכרונם לברכה [ראש השנה ט'] א' כל הקובע סעודה בערב יום הכיפורים, כאילו נצטוו להתענות תשיעי ועשירי והתענה בהם, כי הראה שמחתו בהגיע זמן כפרתו ותהיה לו לעדה על דאגתו לאשמתו ויגונותיו לעונותיו", רוצה לומר ששמחתו מעידה שהוא מצטער על עוונותיו כיון ששמחתו נובעת מצער.

ועכשיו מיושבים דברי הספורנו, קין הכיר את מעשיו הרעים ולא נתכון לתקנם, ולכן היה במצב רוח של עצבות. ואמר לו הקב"ה - "כי כשיש לקלקול איזו תקנה איזו תקנה אין ראוי להצטער על מה שעבר, אבל ראוי להשתדל להשיג תקון לעתיד". רוצה לומר שאם יכוין לתקן, אז יהיה במצב רוח של שמחה, שישמח על מה שהוא מצטער על העבר, ומקבל קבלה על העתיד לתקן את מעשיו.

גנות מידת הקנאה

ויאמר ה' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך [ד', ו']

כתב בחידושי הרי"ם:

ולמה לא יפלו פניו כשראה איך הוא מרוחק מהשי"ת. ופירושו- שהשי"ת שאלו למה חרה לך, הסתכל עצמך מאין בא לך העצבות הזאת, ולמה נפלו פניך, הלא העיקר הוא קנאת איש מרעהו שאתה מתקנא באחיק ולא מעיקר הדבר, ודו"ק היטב כי שכיח היזקא.

על מידת הקנאה כתב במסילת ישרים: [פרק י"א]

הקנאה גם היא אינה אלא חסרון ידיעה וסכלות, כי אין המקנא מרויח כלום לעצמו וגם לא מפסיד למי שהוא מתקנא בו, אינו אלא מפסיד לעצמו, וכמאמר הכתוב שזכרתי [איוב ה', ב'] ופתה תמית קנאה, ואמנם יש מי שסכלותו רבה כל כך עד שאם יראה לחברו איזה טובה, יתעשש בעצמו וידאג ויצטער, עד שאפילו הטובות דבידו לא ינהוהו, מצער מה שהוא רואה ביד חברו. והוא מה שאמר עליו החכם [משלי י"ד ל'] ורקב עצמות קנאה עכ"ל.

מבואר מדבריו שאדם שמקנא בחבירו אז גם מה שיש בידו לא שווה, ולכן רקב עצמות קנאה - שע"י שמקנא בחבירו, אז הוא עצמו לא שווה ונרקב עצמותיו.

ובזה מבארים דברי חז"ל בקהלת רבה [א' י"ג] "אין אדם מת וחצי תאותו בידו יש לו מנה רוצה מאתים". שצריך להבין למה לא מת וחצי תאותו בידו, הרי יש לו מנה וזה חצי ממאתים, אלא הביאור שאם רוצה מאתים, אז המנה שיש לו לא שווה כל עוד אין לו מאתים, ולכן לא מת וחצי תאותו בידו, בגלל שאין לו כלום בגלל שמתאוה.

תשוקת היצר להחטיא האדם

ואילך תשוקתו [ד', ז']

כתב בדעת תורה:

כשנרצה לקבל ציור בדברי רש"י אלא, נראה את המדרש [בר"ר כ' ז'] ארבע תשוקות הן וכו', והנה מדמה המדרש תשוקת היצר הרע אל האדם, לתשוקת הקב"ה לישראל שנאמר אני לדודי ועלי תשוקתו. זהו ביאור המלה של תשוקה, ומי הוא השוקק הוא החטאת הוא היצר הרע, ועליו הוא שנאמר ענין של תשוקה.

ורש"י מבאר זה כי "תמיד שוקק ומתאוה להכשילך", אם נרצה להבין מזה "תמיד" ומה זה "שוקק", נתבונן נא בהדמיון לתשוקת הקב"ה לישראל, וכדמיון זה הוא תשוקת היצר הרע, מבהיל ונורא.

🌿 הכוחות הנסתרים המפעילים את האדם 🌿

ויאמר קין אל הבל אחיו [ד', ח']

כתב בחידושי הלב:

פרש"י "ויאמר קין אל הבל אחיו" נכנס עמו בדברי ריב ומצה להתעולל עליו להרגו ע"כ.

מבואר ברש"י שבלי עלילה, לא היה קין הורג את הבל. ואף שרצה להורגו, לא מלאו לבו להרוג דם נקי, ולכן חיפש קין עלילה כדי להורות היתר לעצמו להרוג את הבל. ולכאורה, כיצד הורה לעצמו היתר להרוג את הבל מפני אותה עלילה, והרי הוא עצמו המציא את אותה עלילה, והוא יודע שהעלילה עצמה בשקר יסודה? מוכרחים אנו לומר שגם קין עצמו לא הכיר שהוא עצמו המציא את העלילה, ושיא עלילת שקר, ולכן סמך על עלילה זו והתיר לעצמו להרגו. נמצא לפי דברינו שבשעה שהתרחש המעשה של "ויאמר קין אל הבל אחיו", היתה כוונת קין באמת כדי להמציא עלילה להרוג את הבל, ברם הוא עצמו לא הכיר שזו היתה כוונתו.

מוכח מכל זה שיתכן דבר מוזר לכאורה, אשר בתת-הכרתו של האדם ובעומק לבו תכנן כוונה זרה של תועבה ומעשה רשע, אך האדם עצמו בהכרתו העליונה לא ידע ולא יכיר בזאת.

🌿 חטא הבל - שהתעלם מכאבו של אחיו 🌿

ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו [ד', ח']

כתב המגד יוסף:

וצ"ע במה חטא הבל שנגזר עליו מיתה, והנה ידוע המשל הקדמוני שהביא רש"י [שמות כ"א י"ג] "והאלקים אנה לידו" במה הכתוב מדבר בשני בני אדם אחד הרג שוגג ואחד הרג מזיד, ולא היו עדים בדבר שיעידו זה לא נהרג וזה לא גלה, והקב"ה מזמנן לפונדק אחד זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג שוגג עולה בסולם ונופל על זה שהרג במזיד והורגו, ועדים מעידים עליו ומחייבים אותו לגלות, נמצא זה שהרג בשוגג גולה וזה שהרג במזיד נהרג עכ"ל.

והוא מיסודות האמונה, שאין אדם נוקף אצבעו למטה עד שמכריזים עליו מלמעלה. ופשוט שאין הבל יכול ליהרג אלא א"כ מלמעלה נגזר עליו מיתה, והדברים תמוהים מה פשעו ומה חטאו עד אשר נתחייב מיתה.

וביאר אאמו"ר שליט"א - שחטאו הגדול היה התעלמותו מצרת אחיו, דאחר אשר הקב"ה לא שעה אל מנחת קין, הוא הסתובב במפח נפש שבור ורצוץ וארשת כאב נסוכה על פניו, עד אשר מעידה התורה ויפלו פניו הבל אחיו, נמצא בקרבתו יום יום ואינו מבחין בכאב אחיו, או יותר גרוע הוא מבחין בצער הבוקע ועולה מלבו השבור של אחיו, אבל אינו טורח להתענין בסיבת הדבר לנחמו ולעודדו.

רק הקב"ה דרש בשלומו, ושאל "למה חרה לך ולמה נפלו פניך", הבל נשאר אדיש למפלתו של אחיו ושברון לבו הנגרם ע"י כך, הוא מרקד על רסיסי לבו בלי שידקרו כפות רגליו. ואם יחס כזה בין אחים הוא חטא, הרי הוא מתגבר והולך בזה.

שנדע שכל ישובו של עולם באותו זמן היו ארבע אנשים בלבד, בעולם קטן כל כך האיך לא הרגיש בצרת אחיו, והאיך ישאר אדיש לאבלו של רבע עולם. אין כפרה ללב אטום ונפש מחוסר רגש אלא במיתה, ועל זה נגזר בשמים מיתת הבל.

גודל ענין החינוך לחמלה

ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך [ד', י"ז]

כתב בקהלת יצחק:

הטעם שקרא שם בנו חנוך, וגם למה קרא עוד שם העיר חנוך? הטעם בזה הוא כן - דהנה אחר שהרג קין את הבל אחיו, התנחם והתחרט מאוד על מעשה הרע הזה, והתחיל לחקור ולדרוש מאין נמצא בו רתיחת הדם ואכזריות רצח כזה להרוג את אחיו.

וחקר ומצא, כי הסיבה הראשית היא שלא נתגדל ונתחנך במדת החמלה ובשארי מדות, לכן קרהו מעשה התועבה הזאת. לזאת כאשר נולד לו בן, קרא אותו חנוך [על דרך שאמר שלמה המלך ע"ה חנוך לנער על פי דרכו וגו'. משלי כ"ב, ו'], להורות כי צריך לחנך הנער מנוער במדת החמלה ובכל מדה נכונה, לבל יעשה מעשה תעתועים כאשר עשה הוא.

ויהיה בונה עיר ויקרא ג"כ שם העיר כשם בנו חנוך, הכל להורות כי מאוד מאוד צריך להתחנך מנוער בדרך הטוב והישר, ואז גם כי יזקין לא יסור ממנה [שמעתי זאת בשם חכם מופלג אחד].

🌸 תחילת חיי נח בצער וסופם בעונג 🌸

ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפה [ה', ל"ב]

כתב בתפארת שמשון:

מתגלה כאן תופעה נפלאה שיש לנו ללמוד ממנה הרבה.

בתקופה ההיא כל בני העולם היו רשעים ומכעיסים כלפי הקב"ה, והיה בתוכם צדיק אחד תמים ונאמן לבוראו נח, ולכאורה מן הראוי היה שיושפע עליו שפע ברכה והצלחה בכל ענייניו, אבל באמת המציאות היתה שכל אנשי הדור היו משופעים בשלוה ובעושר כמאמר הגמ' [סנהדרין ק"ח ע"ב] שהטעימם הקב"ה מעין עולם הבא, והצדיק היחיד התמים שמצא חן בעיני ה', דוקא לו חסרה היתה המתנה הטובה ביותר: הבנים. וכל בני דורו ראו זאת וצחקו עליו, הנה נח מה יש לך מצדקותיך ויושר לבבך, פרדה יבשה שאינו מוליד!

וכל זה לא נמשך שנה או עשר שנים, אלא חמש מאות שנה! תקופה ארוכה של דורי דורות, בה ראו כולם בעליל שהצדיק התמים ההולך עם האלקים, הוא המסכן והמקולל שבדור, לעג וקלס לכולם! כך חמש מאות שנה!

אבל אנו יודעים את סוף הסיפור, לבסוף הוליד נח שלשה בנים, ובנים אלו צאצאיהם קיימים עד סוף העולם, ואילו מהחכמים הגדולים המאושרים שבדורו לא נשאר מהם שריד ופליט, כי המבול בא ושטף את כולם.

תופעה הזו שהיתה בתחילת העולם, חזרה על עצמה פעמים אין ספור במשך ההיסטוריה. אימפריות גדולות בחכמה בעושר וביופי שמילאו את העולם בזוהרם ברעש אדיר, לכל אחת הגיע מבול הפרטי שלה וכולן נמחקו מן העולם בלי להשאיר זכר, אבל אנו ישראל אע"פ שגם עלינו בא מבול, לא פעם אחת, אלא מאות פעמים, חיים וקיימים אנו לעד, כי יש לנו את ה"תיבת נח" שבה הננו מסתתרים בכל עת שבא מבול.

ומהי אותה תיבה? בית הכנסת ובית המדרש, כדכתיב "לך עמי בא בחדריך וסגר דלתך בעדך חבי כמעט רגע עד יעבור זעם" [ישעיה כ"ו כ']. ופסוק זה נאמר על כללות עם ישראל, וגם על כל יחיד ויחיד. בית המדרש שיעור התורה הם המגן והמחסה מפני המבול הגדול ביותר שמשתולל בחוץ [התאוות והמינות], וכל הנמצא בתוכם הרי מסתתר תחת כנפי השכינה, כדכתיב "כי היית מחסה לי וגו' אגורה באהלך עולמים אחסה בסתר כנפיך סלה" [תהילים ס"א ד'].

נח מצא חן שלא כעס

ונח מצא חן [ו', ח']

כתב בעטרה למלך:

נתנא דבי ר' ישמעאל אף על נח נחתך גזר דין, אלא שמצא חן בעיני ה' - שנאמר נחמתי כי עשיתים ונח מצא חן בעיני ה' [סנהדרין ק"ח].

אולם מדוע מצא חן, זה לא נתפרש בהדיא בתורה, אבל בספר ארך אפיים מביא בשם החרדים - שכל מי שאינו כועס מוצא חן, הוי אומר שבשביל מדה זו שהצטיין בה נח מצא חן.

בתפילת מוסף של ראש השנה אומרים - וגם את נח באהבה זכרת - במה זכה לאהבה מאת השי"ת? גם זה לא מצינו בפירוש, אבל איתא בפסחים [ק"ג] שלשה הקב"ה אוהבן, מי שאינו כועס מי שאינו משתכר מי שאינו מעמיד על מדותיו.

כתוב בתורה נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, ופירש"י במסכת ע"ז [דף ו'] תמים ענו ושפל רוח. ענוה היא השורש של סבלות, אדם שהוא ענו וסבלן אינו כועס, שפל רוח אין עולה על דעתו שהכל חייבים בכבודו, ואינו מקפיד על שאין עושים רצונו, ונוח לו לקבל טורח וצער ובזיון, יען כי בעיניו איננו מיוחס כלל וכלל.

ובבראשית רבה [מובא בדעת זקנים ובבעל הטורים] אלה תולדות נח - נח נוח לעליונים ונוח לתחתונים נוח לשמים נוח לבריות. ולפי דברי חז"ל הנ"ל אפשר לפרש שהיה נוח לשמים מפני שהיה נוח לבריות, מפני שלא היה כעסן מצא חן ונעשה אהוב למקום, כל האהוב למטה אהוב למעלה [כלשון מהרש"א בפסחים ק"ג].

ומאיך גיסא, כשם שמי שאינו כועס נקרא אהוב למקום, כך מי שכועס נקרא מאוס למקום. כמו שמצינו באליאב בן ישי כאשר בא שמואל אל ישי למשוח אחד מבניו למלך, וראה את אליאב - אמר אך נגד ה' משיחו! כלומר ראוי והגון הוא למלכות, ויאמר ה' אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל גבוה קומתו כי מאסתי. ודקדקו חז"ל [פסחים ס"ח] שבשאר בניו של ישי כתיב לא בזה בחר ה', ובאליאב כתיב כי מאסתי - מכלל שראה רחים ליה עד האידנא.

והנה אליאב היה אהוב מתחילה, ובודאי היה מופלא במעלות גדולות, ולא לחנם טעה בו שמואל הנביא שראוי לשים כתר מלכות ישראל על ראשו. אך לבסוף מאס בו הקב"ה, ובגלל מה? לפי שהיה כעסן כדכתיב - [שמואל א' י"ז] ויחר אף אליאב בדוד וגו', ועליו אמרו חז"ל [פסחים שם] כל הכועס אפילו פוסקים לו גדולה מן השמים מורידין אותו.

כדאי להתבונן בזה עד היכן גדולה הזכות של זהירות מכעס, וכמה יש להפסיד ע"י כעסנות - מבהיל הרעיון! זכורני סיפור אחד ששמעתי מאמי מורתי ע"ה - אודות הצדיק הקדוש האדמו"ר ר' מרדכי'לע זצ"ל - נזדמנה לו פעם חתיכת בד שהובא לו מארץ ישראל, והיתה חביבה עליו מאד מחמת חיבת ארץ ישראל.

ויתאוה לעשות ממנה טלית קטן, הלך ונתנה לאחד מחסידיו - שהיה חייט מומחה, לתקן לה בית צואר ולהתקינה לטלית קטן כראוי. עברו ימים ושבעות החייט איננו והבגד איננו! ויהי בעיניו לפלא, וישלח שליח למצוא את החייט ולהביאו אצלו, ויבוא החייט ויעמוד לפני הרב ופניו כבושות בקרקע כי ירא מהביט מפני רבו, ויאמר ר' מרדכי'לע הצדיק, מה קרה לך? מדוע לא באת זה זמן רב? מדוע לא הבאת את הטלית קטן?

ויען החייט ויאמר רבנו הקדוש בושתי ונכלמתי להגיד מה שקרה לי, חרפה ובזיון, מימי לא היה לי מכשול כזה, אין זה אלא מעשה שטן, כשהנחתי את חתיכת הבד על השלחן לחתוך בית הצואר, לא הרגשתי שנקפלה, ותחת לחתוך בית צואר אחד נחתכו שני בתי צואר. לרגע נפלו פני הצדיק מחמת האכזבה הגדולה, אך תיכף ומיד חזרה צהלת פניו, ומפיו נמלטו אמרי נועם שני בתי צואר? הלוא כך נאה וכך יאה, אמנם כן שניהם צריכים ושניהם טובים כאחד, האחד צורך הבגד כרגיל, והשני לנסות את מרדכי'לע לראות אם יבוא מרדכי'לע לכלל כעס.

כתב ספר ארך אפים בשם הקדוש האלקי ר' חיים ויטל ז"ל בשם רבו האריז"ל - וז"ל בענין הכעס היה מורי מקפיד מאד יותר משאר עבירות, ואמר כי בשאר עבירות אינם מחליפים הנשמה כמו הכעס. הענין כי כאשר יכעס האדם מסתלק חלק ממנו הנשמה אשר בו ותכנס בו נפש מצד החיצונים, ומטעם זה כל הכועס חכמתו מסתלקת ממנו וכו', וזה שכתוב טורף נפשו באפו וגו' [איוב י"ח], וצריך תיקונים וכוונות רבות ולחזור ולהביאה אחר שנטרפה וכו', לכן צריך ליזהר מאד שלא יכעס אף לדבר מצוה עכ"ל.

וגם הרמב"ם בפרק ב' בהלכות דעות כתב בחומרת ענין הכעס וז"ל וכן הכעס מדה רעה היא עד למאד, וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר, וילמד עצמו שלא יכעסו ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו. ואם רצה להטיל אימה על בניו ובני ביתו או על הציבור, אם היה פרנס ורצה לכעוס עליהם כדי שיחזרו למוטב, יראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי לייסרם, ותהיה דעתו מיושבת בינו לבין עצמו, כאדם שהוא מדמה כעס בשעת כעסו והוא אינו כועס עכ"ל.

על המשנה באבות פרק א' משנה י"ז: שמעון בנו אומר - כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. כתב החיד"א וז"ל פירש רבינו עובדיה מי ששומע חרפתו שותק, ואפשר להרחיב הדבר במה שכתב הרמ"ק דאין בכל הסיגופים ותעניות דבר הכשיר הנפש ומכפר עונותיו כשומע חרפתו ושותק ומוחל.

כי אין צדיק בארץ אשר לא יחטא, וצריך כמה סיגופים ותעניות הרבה, או קבלת יסורין ועניות וחלאים וכיוצא, אשר כל אחד מהם מר ממות. אך המעביר על מדותיו אוכל ושותה ומתפרנס בטוב ועונותיו מתכרפים, והאריך בזה.

וזה שכתבו לא מצאתי לגוף דייקא, שלא יצטרך יסורין בגופו או בממונו או סיגופים, ואין טוב משתיקה, כי הוא טוב לגוף שאוכל ושותה, ויש לו בריאות ונסלח לו ע"י השתיקה עכ"ל.

נח עשה מצוות בשמחה ובחשק

ונח מצא חן בעיני ה' [ו' ח']

כתב בדרש משה:

אמרו חז"ל בחלק [ק"ח ע"א] שהיה גם עליו טענה ממדת הדין, אבל בשביל שמצא חן ניצול, ולא השגיח השי"ת על הטענות שעליו. וא"כ צריך לידע איך ובמה למצוא חן בעיני ה', שלכן אינו מדקדק עמו. ואף שמצינו [יומא כ"ג ע"א] כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, נראה שזה הוא כדמצינו [סנהדרין צ' ע"א] מאחר שהשי"ת משלם מדה כנגד מדה, שלכן זהו שכרו שגם לו יעבירו וימחלו, אבל מציאת חן הוא ענין אחר.

ונראה פשוט שהדברים טובים שעושה ועשה באופן שיהיו בחן - דהיינו בשמחה רבה בידעתו כי זה כל חייו. כאשר בארתי [דברים ל' י"ט] על קרא דובחרת בחיים - שיש מי שמקיים המצוה, אלא מקיימן בצער על שנדמה לו שמפסיד על ידי זה בממון והנאות אחרות, שזה אינו בחן כלל. וכאשר יתבע ממנו מדת הדין שהיא עומדת לנגד רוב אנשים ואולי כולם, אבל אם מה שעושה הוא בחן - אז לא יכול מדת הדין לתבוע כלום, שהשי"ת ימחול לו בעבור החן שמצא בעיניו.

מצא חן בהנהגתו בנחת עם הבריות

ונח מצא חן [ו' ח']

כתב בקול יהודה:

אפשר לרמוז בזה "ונח" - אם אדם מתנהג בנחת עם בני ביתו ועם חבריו במשא ומתן ובכל הליכותיו, אזי - "מצא חן בעיני ה'", הרי זה סימן שהוא "רצוי בעיני ה'", אדם שלא כועס אהוב הוא למקום אהוב הוא לבריות. ואין לך מציאת חן יותר מזה. ועיין בזוהר פרשת תצוה [דף קפ"א ע"א] מה שכתב על גודל הפגם הנורא של הכעס,

שממנו יזדעזע האדם ויחרד על גודל הפגם שעושה לנפשו בשביל פעם אחת של כעס, ועל אחת כמה וכמה אם כועס כמה פעמים ה' ישמור, לכן אמר "ונח מצא חן בעיני ה'".

🌸 לנח היתה מנוחת הנפש 🌸

ונח מצא חן [ו', ח']

כתב חכמה ומוסר: [חלק ב' ס' קל"ד]

לבני יקירי נ"י ויזרח, ובזה תזכה למנוחת השקט ושלוה, כדאייתא בבעל הטורים על נח מצא חן. וכן ראיתי לאחד מהראשונים ונח, פירוש היה איש במנוחת הנפש, ולא כנאמר כולו שב במרוצתם, וזהו הפוך המנוחה.

וכתב עוד החכמה ומוסר: [שם - ס' קנ"ב]

ישמח ליבי כי יש לך מקום מגורתך בהשקט ושלוה לנוח בו כחפצך, ואין פזור כפזור הנפש, ואין מנוחה כמנוחת הנפש. ולא לחינם כתבו הראשונים ונח מצא חן וגו', בשביל שהיה איש מנוחה מצא חן.

ויש לבאר איך שבמדת מנוחה כלול כל השלמות, ודי מה שאמרו ז"ל על שבת מה היה העולם חסר מנוחה, כיון שבא שבת באה מנוחה (רש"י בראשית ג', ב'), וידוע כי שבת מורה על מנוחה של עולם הבא, הרי מובן כי מנוחת הנפש היא כליל המעלות, כי העולם הבא אין זוכים רק אנשים שיש בהם כליל המעלות, ועל ידי זה הם בתכלית המנוחה והענוג לעולם הבא עכ"ל.

מבואר מדבריו, שנח מצא חן בגלל שהיה לו מידת מנוחת הנפש, וזה הביא אותו לכל המעלות. בגלל שאדם שיש לו פיזור הנפש, לא יכול לעבוד את ה' כמו שצריך.

🌸 הדרכים לקנין מציאת חן 🌸

ונח מצא חן [ו', ח']

כתב בשיחות מוסר: [מאמר ד']

ונח מצא חן בעיני ה'. ואמרו חז"ל (ב"ר פכ"ט א) אפילו נח שנשתייר מהן לא היה כדאי, אלא שמצא חן בעיני ה'. ולמדים אנו מכאן את גודל המעלה של מציאת חן בעיני ה', שהרי לולא שמצא נח חן, היה נאבד עם כל העולם כולו, ולא היתה

מועילה לו זכות האבות וזכות כלל ישראל וזכות המשיח שעתידים לצאת ממנו. ולא ניצל בעבורם אלא רק משום שזכה למעלה של מציאת חן בעיני ה'.

וענין מציאת חן הוא שאדם זוכה לקרבתו ולחסדו של הקב"ה יותר מן הראוי לו. ודרך העבודה להשגת החן היא מן הדברים הנעלמים, וכבר אמר שלמה החכם מכל אדם (קהלת ט', י"א) - וגם לא ליודעים חן. מצד החכמה אין שום מהלך להשיג את החן, אכן מן הכתובים נתגלו לנו שני דברים הגורמים למציאת חן בעיני ה' - ענוה ותורה. בענוה כתיב - ולענוים יתן חן (משלי ג' ל"ד), ובתורה כתיב אילת אהבים ויעלת חן (משלי ה' י"ט).

והנה בשתייהן מצינו שמועילות הן להציל את האדם מן הסכנה, בענוה אמר בגמ' סנהדרין צ"ב ע"א - ואמר רבי אלעזר לעולם הוי קבל וקיים, ופירש"י הוי עניו ותחיה, קבל לשון אפל - עשה עצמך אפל ושפל. הרי שהענוה מחיה ומצילה את האדם, ונראה שהוא משום יתן חן, שכיון שזוכה אדם למציאת חן הרי הוא ניצול מכל רע. ולא רק שניצול מרע, אלא אף אם הוא חוטא וראוי לעונש, החן מגין עליו.

וכמו שדרשו חז"ל בברכות ד"ז ע"א - וחנותי את אשר אחון - אע"פ שאינו הגון, ומוכח כן בגמ' הנ"ל - דאמר ר' זירא - אף אנן תנינא בית אפל אין פותחין בו חלונות לראות נגעו, הרי דאע"פ שיש בו נגע, מועלת לו אפילתו שלא יסתכלו בו. וכן הוא אצל העניי הזוכה לחן, אף אם הוא חוטא, אין מסתכלין על חטאו.

וזה שאמרו חז"ל בסוטה מ"ז ע"א - ויאמרו אנשי העיר אל אלישע הנה נא מושב העיר טוב כאשר אדוני רואה וגו', וכי מאחר דמים רעים וארץ משכלת, אלא מה טובתה - אמר רבי חנין חן מקום על יושביו, במקום חן אין רואים כלל את החסרונות.

וכן בתורה - אמרו בגמ' כתובות- רבי יהושע בן לוי מיכריך בהו [בבעלי ראתן] ועסק דתורה, אמר אילת אהבים ויעלת חן - אם חן מעלה על לומדיה אגוני לא מגנא. ופרש"י שהיה נדבק אצלם בשעה שעוסק בתורה וכו', ומובטח שתגין התורה עליו ולא יוזק עכ"ל.

ונראה שאין זה בדרך נס, שהרי אין סומכין על נס. אלא שזהו טבעו של עולם. ובפשוטו הביאור הוא - שלמד רבי יהושע בן לוי ק"ו שאם בכוחה של תורה להעלות חן על לומדיה, ודאי שיש בכוחה גם להגן מן הסכנה. אולם נראה שעיקר הפירוש הוא - שהחן שהתורה מעלה על לומדיה הוא גופה מציל ומגין, וכדרך שניצול נח מימי המבול ע"י כך שמצא חן בעיני ה' אף שלא היה ראוי וכדאי להנצל.

ומאותו טעם זכה נח למצוא חן בעיני ה', שגם בו היו שני הדברים ענוה ותורה, ענוה דכתיב (בראשית ו', ט') נח איש צדיק תמים, ואמרו ז"ל בע"ז ד"ו ע"א תמים בדרכיו צדיק במעשיו, ופרש"י ז"ל תמים דרכיו עניו ושפל רוח.

ותורה דכתיב (בראשית ז' ב') מכל הבהמה הטהורה תקח לך וגו'. ופרש"י ז"ל הטהורה
העתידה להיות טהורה לישראל למדנו שלמד נח תורה עכ"ל.

פרשת נח

יש דורשים לשבח ויש דורשים לגנאי

נח איש צדיק תמים היה בדורותיו [ו', ט']

כתב האמת ליעקב:

פרש"י וז"ל יש מרבתינו דורשים אותו לשבח, כל שכן שאלו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר, ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום עכ"ל. המפרשים תמהו על לשון רש"י שהתחיל בדור של צדיקים וסיים בדורו של אברהם אבינו, ועיין במפרשים מה שכתבו בזה.

והנראה לי כפשוטו, דבאמת אין כאן פלוגתא עד כמה הגיעה צדקות של נח, דכולי עלמא מודים שאילו היה בדורם של צדיקים בודאי היה צדיק יותר, ואילו היה בדורו של אברהם אבינו שהיו בני הדור כולם רשעים, ואז לא היו נשארים רק אברהם, ונח ודאי שלא היה נחשב [כנגד אברהם], אלא דהפלוגתא היא בכוונת התורה שכתבה "בדורותיו", האם כיוונה לספר בשבחו או בגנותו ודו"ק.

צדיק בדור המבול, ותמים בדור הפלגה

איש צדיק תמים היה בדורותיו [ו', ט']

כתב המהר"ל דיסקין:

ולהלן [ז' פסוק א'] נאמר, כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה - ולא נאמר תמים. ופרש"י בשם בראשית רבה - מכאן שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו [וכן הוא בגמרא עירובין י"ח ע"א]. גם יש לומר בדרך דרש, כי ידוע ששם צדיק מורה על מי שכובש את יצרו, ולכן נקרא יוסף בשם יוסף הצדיק, מפני שפטפט ביצרו ועמד בנסיון והתגבר עליו. ושם תמים מורה על המאמין בה' והוא חזק בהאמונה, וכמו שנאמר [דברים י"ח פסוק ג'] תמים תהיה עם ה' אלקיך, אשר הכוונה להתחזק רק באמונת ה' לבלתי לכת אחר המעוננים והקוסמים.

וידוע, כי דורו של מבול היו נכשלים בעון חמס שפיכת דמים וגזל והשחתת דרך ארץ בדרך הצניעות מה שנפשו של אדם מחמדתן, האמנם כי נמצאו ביניהם מאמינים בה' אבל לא יכלו לכבוש את יצרם, וכדמוכח קרא וכל יצר מחשבות לבו וגו'. ולכן נאמר לנח כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה, לומר שהוא הצטיין בזה על בני דורו, שהוא היה מתגבר על יצרו.

וכשהמקרא מדבר בדבר תולדות נח ומאורעותיו שהוא היה בדור המבול וגם בדור הפלגה, צא וחשוב שנותיו של נח שהיה חי אחר המבול ערך שלש מאות וחמישים שנה, ויגיע שנותיו עד ימי פלג אשר בימיו נפלגה הארץ.

וידוע הדבר שדור ההפלגה לא נכשלו בעניני תאוה והשחתת דרך ארץ, אלא בעניני כפירה ומינות רחמנא ליצלן, וכדאיתא שם בדברי המפרשים שאמרו שכוונתם היה לבנות עיר ומגדל אשר שם תהיה מרכז ממשלת המינות על כל העולם כולו, וכמו שכתב ויהי בנסעם מקדם מקדמונו של עולם. ורצו שיהיה לכולם דעה אחת דהיינו כפירה בה' רח"ל, ושפה אחת דהיינו לשון אחד ואומה אחת בכל העולם בלי שום שינוי בלשון ובדת, כדי שלא יבואו לידי קנאת הדת ושנאת אומה ולשון ולידי מלחמה כדאיתא שם בדברי האבן אזרא.

ודברים אחדים - רצה לומר השתתפות כמו כיס אחד יהיה לכולם, וכיוצא בזה דברים הפורצים גדרו של עולם. ונח ניצול גם מדעה המשובשת הזאת אשר היא נגד רצונו יתברך, ועמד באמונתו בה' באמונה שלמה, ואז היה נקרא תמים שעמד באמונתו.

ולכן נאמר "צדיק תמים" היה בדורותיו - לשון רבים, ורצה לומר בהשתנות הדורות, דהיינו בדור המבול הצטיין בצדקתו, ובדור הפלגה הצטיין בתמימותו ואמונתו בה'.

אהבה למצוות כמו לבנים

אלה תולדות נח [ו', ט']

כתב בדרש משה:

פרש"י למדך שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים. אולי הטעם שקרא הכתוב למעשיהם תולדות - לגלות שצריך להיות אוהב להמעשים טובים כדרך שאוהב האדם את בנו, ולא שיעשה אותם בהכרח ובקושי. ועוד, שלא ימצא חסרון במעשה טוב, לומר שלא היה לו לעשות אותו מפני שאין המעשה גדול כל כך, והיה יכול לעשות מעשה טוב יותר, כמו שאדם אוהב את בנו אף שאינו גדול וטוב כל כך.

וכן בכל מעשה טוב לודא אם יש חסרון, דצריך ליזהר במצוה קלה כבחמורה, גם שצריך לעמול על זה, כמו שעמל האדם על בניו לראות שלא יחסר להם ושיהיו יותר טובים ויותר חכמים, כל כך צריך לעמול ולראות שכל מצוה יהיה ביותר נוי והדר.

השפעת המעשים על כלל הברואים

כי השחית כל בשר [ו', י"ב]

כתב הבית הלוי:

במדרש רבה פרשת בראשית אמר - דכולם קלקלו מעשיהם, הכלב הולך אצל הזאב, והתרנגול אל הטווס, הדא הוא דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו.

ויש להבין, דבשלמא האדם הוא בעל בחירה, אבל הבהמה הרי אין לה יצר הרע לעניינים כאלו, ועשייתה הוא רק בטבעה, והיאך תעשה כדברים הללו. רק הענין שכמו שהאדם פועל בעצמו על ידי הרגלו במעשיו הרעים, ועושה בעצמו טבע שניה להיות טבעו משתוקק ונמשך לעשות כמעשיו הקודמים.

וגם אם בשכלו מכיר כי לא טובים הם, וכמו שאמר הכתוב לא יתנום מעלליהם לשוב, דגם אם בשכלו רוצה לשוב על כל זה, מעלליהם הקודמים אינם מניחים אותו לשוב, כי הם השרישו בגופו טבע שניה להרע, וכמו כן הוא פועל במעשיו בכל העולם התחתון בכלל.

ולא מבעי אם חטא בפרהסיא, הרי ודאי דגורם לאחרים הרואים שילמדו ממנו. אלא אפילו אם חוטא בצינעה בינו לבין עצמו, מכל מקום ע"י המשכו אחר תאוה, הוא מגביר כחה על התאוה הלאו עד שמשריש זה בטבע על כל ברואים ובהעולם להיות טבעם נמשך לזה יותר ממה שהיה מקודם.

כי כן יסד מלכו של עולם בהטביעו טבע לכל בריותיו להיות טבעם נשתנה ונמשך אחר מעשה האדם והרגלו. וכפי רוב עשיית האדם כן ישתנה טבע על כולם אם מעט ואם הרבה, ולא לבד בבריות החיים אלא גם בדוממים נעשה טבע חדשה הגורמים להשוכן בתוכם להיות להם נטיה לזה, וכמו שאמר הכתוב ותבאו ותטמאו את ארצי, דע"י מעשיהם טמאו לגוף הארץ, כי טבע המדינות חלוקים גם כן, וכמו שאמרו בגמרא עשרה קבין זנות ירדו לעולם תשעה נטלה כו' וכן בכל המדות.

וענין זה הגם כי לא נוכל להשיגו בשכל, מכל מקום כל אדם יכול להרגישו בחוש ממש בבואו לאיזה מדינה אחרת חדשה, שהיא פרוצה באיזו פרט מן הפרטים, ימצא גם בעצמו איזה נטיה והמשכה לזה הפרט יותר ממה שהיה לו כשהיה במדינה אחרת.

וכן היה בדור המבול שהגבירו כל כך התאוה להזקק לשאינם מינם עד שנעשה כן בטבע, ונתחדשה זאת הטבע גם להבהמה לעשות כן. וזהו שאמר הכתוב וירא אלקים את הארץ והנה נשחתה, כי טבע הארץ בעצם נשחת עד כי השחית כל בשר את דרכו וגם הבהמה.

ובזה יתבאר היטב מה דאיתא במסכת חגיגה דף ט"ו, זכה צדיק נוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן, נתחייב רשע נוטל חלקו וחלק חבירו בגיהנם. ולכארה אינו מובן הסברא מדוע יהיה זה שהצדיק יזכה בחלק חבירו מה שהוא לא עמל בו, וכן להיפוך מדוע יתחייב הרשע במה שלא חטא בו.

ולדברים הנ"ל מובן היטב בסברא, כיון דכל אדם עושה במעשיו טבע שניה לאולתו, להיות גם חבירו טבעו נמשך קצת למעשיו, ונמצא לכל אחד יש גם כן חלק במעשה חבירו, דהרשע בחטאו מגביר התשוקה להרע עד שמגיע קצת ממנו גם להצדיק, וכשהצדיק נכשל לפעמים באיזו חטא הרי יש להרשע חלק גדול בזה החטא, והוא היה בעוכריו יען כי הוא הגביר בו התשוקה. ויכול להיות לפעמים שיהיה לו חלק גדול בהחטא יותר מהצדיק שעשה.

ולהצדיק הרי מענישים על חטאו בעולם הזה כדי שיהיה נשאר נקי לעולם הבא, ולהרשע הרי אין מענישים לו בעולם הזה כלל, הרי נשאר על הרשע חלקו בחטאו של הצדיק בגיהנם.

וכן להיפך, הצדיק יש לו חלק גדול במעשים טובים של הרשע, דע"י שהצדיק הגביר התשוקה להטוב, נמשך ממנו זו התשוקה קצת גם להרשע, ועושה לפעמים טוב, ולהרשע הרי משלמים לו עבור הטוב שעשה בעולם הזה, וכמאמר הכתוב ומשלם לשונאיו אל פניו. ולהצדיק הרי שמור הטוב לעולם הבא. וזהו שאמרו זכה צדיק נוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן, ובהרשע הוא להיפך.

ובזה יתפרש המשנה באבות ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון, וכבר חקרו מה דין ומהו חשבון, ולא חלקו המשנה לשנים - רק דהם שתי בחינות, דדין הוא על מעשים שעשה בעצמו, וחשבון הוא שמחשבין עמו בחשבון כמה מהחלקים יש לו במעשיו של חבירו, וכמו שנתבאר.

והרחיב בזה בלב אליהו:

אחז"ל [ב"ר כאן] ר' עזריה בשם ריב"ר ס - אמר הכל קלקלו מעשיהם בדור המבול הכלב היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה מהלך אצל הטווס, הדא הוא דכתיב כי השחית כל בשר וגו' - כל אדם אין כתיב כאן אלא כי השחית כל בשר. רלב"ט בשם

ר"י אמר אף הארץ זינתה - הוא זרעין לה חטין והיא מפקא זונין, אילין זונייא רבה מן דרא דמבולא אינון ע"כ.

רואים אנו מכאן מפורש, שגם מה שהשחיתו הבעלי חיים את דרכם על הארץ, גרם להביא עליהם את מי המבול. ויש להבין מאי שייך להעניש בעלי חיים בעבירה? והרי אינם בעלי בחירה! וגם עצם הדבר צריך ביאור, האיך ולמה שינו בעי חיים את טבעם ונזקקו לשאינם מינם? וכל שכן הארץ שהיא גוש עפר דומם, מה טעם יש בזה, והאיך שייך לומר שאף היא זינתה דהוּו זרעין לה חטים והיא מפקא זונין!?

ולהסבר הדבר - אספר עובדא מה שאירע בנעורי כשלמדתי בישיבת לומזא, והיה בעיר בית חולים בנוי מעצים עבים ישן נושן מכמה דורות, עד כי גם האנשים הזקנים לא ידעו מתי נבנה בית החולים, ואירע כמה פעמים שחולים אשר שכבו שם זמן ארוך חלו במחלות אחרות אשר לא חלו בהן מעולם, ותהום כל העיר על זאת והרופאים לא ידעו מאין מקור הרעה.

והביאו כמה פרופסורים גדולים מווארשא, וישבו בעיר משך זמן וחקרו ובדקו, עד שבאו לידי מסקנה ואמרו היות שבית החולים הוא ישן מאד ולא בנוהו מחדש, כל הזמן נבלעו בקירות הבנין החיידקים מכמה סוגי מחלות מדבקות מהחולים ששכבו שם משך דורות, וזהו מקור המחלות שחלו בהן החולים כעת. ומיד הרסו את כל הבנין והוציאו את כל עציו ואבניו ועפרו מחוץ לעיר, ושרפום עד שלא נשאר שום זכר מכל הבנין.

ומעתה אם במחלות הגוף כך אנו רואים שהחיידקים נשארו ונכנסו בכותלי הבית, ויצאו והזיקו לאחר עשרות או מאות שנים, קל וחומר במחלות הרוחניות, כלומר חיידקי הטומאה של מחלות הנפש החוטאת, ודאי שבכחם להרעיל את האויר בטומאה וזהו המא לאין ערוך ושיעור.

ולכן יש לדעת שבבית שגרה שם משפחה שלא שמרה על טהרת המשפחה או שחיללו את השבת וכדומה, נולדים בהבית נגעים גדולים ונבלעים בקירותיו מחלות רוחניות, והנכנס לדור בבית הזה יש לו לפחד שלא ידבקו בו ח"ו ממחלות הנפש האלו ברב או במעט.

וכן ידוע שיש כמה מיני מחלות מדבקות, אשר אם רק מתוועדים אנשים ביחיד תוך בית אחד וכדומה, אפשר שידבק אחד את השני במחלתו אשר נחלה בה, וא"כ כל שכן במחלות הרוחניות. לכן אין תימא בדבר שאם יש בחור בישיבה שהוא חולה רחמנא ליצולן ומשוקע בתאוות רעות, ההכרח להרחיקו מבין כותלי הישיבה, כי הוא יכול ח"ו להדביק אחרים במחלתו.

וגם ידענו מצדיקים כשהיו נוסעים למקומות רחוקים מביתם, והיו לנים באכסניא דקדקו שלא לישון בחדר עם עוד אחד, רק לבדם. זולת אם היו מכירים אותו שהוא ירא שמים, כי אף שאין לו שייכות אתו והלה ישן לו על מטתו, מ"מ אם אינו הגון הרי הוא מעפש את האויר, ויכול להזיק להצדיק ח"ו.

מעתה נבוא לדור המבול, כי לפי מה שנתבאר שהאדם בחטאו מתקלקל הוא בעצמו ומקלקל העולם עמו, והיינו שהחטא מהוה מחלה רוחנית, כלומר מביא טומאה על האדם ומרבה בו זוהמא ולכלוך, א"כ גם מקלקל העולם עמו, היינו שחידקים אלו של זוהמא וטומאת החטא נפוצים ומפילים חללים מכל מקום אשר יפגעו... וממילא גם נבין שבכל מה שהחטא מתרבה ומתגדל מחלת הטומאה שבו תתגבר ותתרחב.

וזהו מה שאחז"ל שבדור המבול אף החיות והבהמות והעופות נזקקו לשאינם מינם, וגם הארץ, כי אנשי דור המבול עלו פשעיהם למעלה ראש, וטימאו עצמם ואת העולם עמהם בטומאה גדולה כל כך, עד שנכנסה מחלה זו גם בבעלי החיים והדוממים כאמור, והתגברה עליהם באופן אנוש עד שהאבדה מהעולם כל זכות קיום.

וזהו מה שאמר הכתוב "וירא אלקים את הארץ והנה נשחתה וגו'", כלומר שדור המבול פשעו וקלקלו עצמם ואת העולם כולו עמהם שלא יוכלו לעמוד ולהתקיים כלל, אפילו בעפר חומר האדמה המגושם! ... והיינו "ותשחת הארץ לפני האלקים וגו'". לכן "ויאמר אלקים לנח קץ כל בשר וגו' והנני משחיתם את הארץ", עד שבא נח והקריב קרבנותיו כתיב "וירח ד' את ריח הניחוח ויאמר וגו' לא אוסיף לקלל עוד וגו'".

גזל מקטרג בראש

כי מלאה הארץ חמס [ו', י"ג]

כתב החפץ חיים: [כל כתבי הח"ח סוף חלק ג' עמוד קל"ה]

אחז"ל סאה עונות מי מקטרג - עון גזל מקטרג בראש. הקשה הלא יש סאה מלאה עונות, וכי חסר מי שיקטרג? וביאר במשל לבעל חוב שפשט את הרגל להרבה אנשים ואינו משלם חובותיו, מכל מקום אף אחד לא ירוץ לחטוף את כלי המיטה שלו שולחנות כורסאות. אך מה קורה כשאחד מחוצץ קופץ ורץ פנימה וחוטף, אזי כולם רצים אחריו לחטוף.

כן הדבר בעונות, כל משחית מכל חטא אינו רוצה לצאת ראשונה, אבל המחבל הזה שנוצר מעון גזל הוא חצוף גדול, בדיוק כמו העבירה גופא, וכמו שכתוב "ויגזל את החנית מיד המצרי", והרי הוא קופץ בראש, אחריו כבר הולכים אפילו אלו שאינם מחוצפים.

🌀 לימוד התורה מהווה השתתפות בצער הזולת 🌀

צהר תעשה לתיבה [ו', ט"ז]

כתב בדרכי מוסר:

כאשר נצטווה נח על בניית התיבה, נאמר לו "צהר תעשה לתיבה", וכל כך למה? אלא לפי שכל בני דורו מתו במבול לפני ה', וישאר אך נח ואשר אתו בתיבה, אמר הקב"ה צהר תעשה לתיבה, למען תביט ותשגיח בצערם על בני דורך, למען תהיה משתתף בצרת הכלל ולא תעלים עיניך מהם. ואף על פי שרשעים המה, מ"מ "מעשי ידי טובעים"...", והלא אף המה נבראו בצלם.

וזה הוא גם תפקידנו בשעה זו לבל העלים עין מבני דורנו, אלא להשגיח בצערם ולהשתתף בצרת הכלל, ואיזו היא הדרך?

איתא במדרש רבה [פ' דברים] על הפסוק "פנו לכם צפונה" - מהו פנו לכם צפונה - א"ר חייא, אמר להם אם ראיתם אותו שמבקש להתגרות בכל אל תעמדו כנגדו, אלא הצפינו עצמכם ממנו עד שיעבור עולמו. א"ר יהודה ב"ר עלום - אמרו לו ישראל רבש"ע אביו מברכו על חרבך תחיה ואתה מסכים עמו, ואומר לנו הצפינו עצמכם מפניו, ולהיכן נברח, אמר להן אם ראיתם שמזדווג לכם ברחו לתורה. ואין צפונה אלא תורה, שנאמר "יצפין לישרים תושיה".

רק זכות התורה הוא אשר בכחו לעמוד לישראל בשעה שאומות העולם קמים עליו, עצה אחת השמיענו הכתוב "פנו לכם צפונה" ואין צפונה אלא תורה! וזאת היא חובתנו בשעת צרה זו להגביר כחנו וחילנו באוריתא, ללמוד בהתמדה ובשקידה רבה ולבקש רחמים מבעל הרחמים.

שמעתי ממורי ורבי הגרי"מ גורדון זצ"ל ראש ישיבת לאמז"א, אשר סיפר כי לבעל "מחצית השקל" היו שלשה בנים, אחד למדן ורב כח בתורה, לשני היה כח רב בתפילה. והשלישי היה עשיר. לימים נפל למשכח אחד מבניהם, אמר להם אביהם בני הלמדן ילמד בכל כחו בלא הפסק, בני המתפלל יתפלל ללא הפסק, והעשיר יתן צדקה כפי כחו, ויעשו כן בניו כאשר צום והילד קם מחליו.

ענה ה"מחצית השקל" ואמר זכות התורה אשר למד הלמדן היא שהכריעה את הכף ועמדה לו לילד להרפא, כי תורה מגינה ומצילה. אמנם זקוקים היינו לשלש הדברים תורה תפילה וצדקה, אבל כח התורה היא שהכריע הכף.

והיה לך ולהם לאכול קודם האכלת החיות

והיה לך ולהם לאכלה [ו', כ"א]

כתב בלקח דעת:

יש לבאר מה הוסיף הכתוב והיה לך ולהם לאכלה, והא פשיטא דלצורך אכילה הוא מכניסם בתיבה, ועי' בהעמק דבר שפירש הכוונה שהוא הבטחה שיהיה די וטוב לכל הברואים.

ונראה לבאר באופן אחר דהא בברכות דף מ' א' אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת. ונראה דזהו דקמ"ל קרא - דבתיבה לא נאמר דין זה, ומותר היה לנח לאכול קודם שיאכלו הבהמות והחיות, וזה שאמר הכתוב והיה "לך" ואח"כ "ולהם לאכלה".

וטעמא דמילתא אפשר משום שהיו טרודים להאכיל ביום ובלילה, וכדאיתא בסנהדרין ק"ח ב' צער גדול היה לנו בתיבה בריה שדרכה להאכילה בלילה האכלנוה בלילה, ועל כן אם היה אסור לאכול קודם שיאכלו הבהמות, אין לדבר סוף.

נתינה מולידה אהבה

ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך והיה לך לך ולהם לאכלה [ו',

כ"א]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר ו']

ופירש בכלי יקר - לך משמע משלך ולא משל אחרים, כדרך לכם הנאמר במצות ד' מינים שמשמעו משלם. ועל כרחק צריך לפרש על פי דרכו - שהצווי קח לך משלך, היינו שלא יקח מאחרים אפילו ברשות.

ונראה לפרש טעם הדבר שנצטוו שלא יקח מאחרים באופן זה, איתא בגמ' שבת [ל"א ע"א] מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי וא"ל גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת, ודחה אותו וכו' בא לפני הלל וגיירה, א"ל דעלך סני לחברך לא תעביד, זו היא כל התורה כולה ואידך פירושא הוא זיל גמור.

ביקש הנכרי שילמדוהו שורש אחד שעל ידו ישיג את כל התורה, ולימדו הלל שורש אחד הראוי אף לאותו נכרי והוא מצות "ואהבת לרעך כמוך" [ויקרא י"ט י"ח] שהוא שורש כל התורה והמצוות. ואף של המצוות שבין אדם למקום, וכמו שפירש"י שם שנכלל בזה גם אהבת ד' דרעך זה הקב"ה וכדכתיב "רעך ורע אביך אל תעזב" [משלי כ"ז י'], והיינו שאהבת ד' ואהבת הרע, הן שרש שכל מצוות התורה תלויים בו "ואידך פירוש אזיל גמור".

והדרך שעל ידה יגיע האדם לאהבת השי"ת ולאהבת חבירו, אנו למדים מדברי המכילתא על הפסוק "לאוהבי ולשומרי מצותי [שמות כ' י']", ר' נתן אומר לאוהבי ולשומרי מצוותי - אלו שהם יושבים בארץ ישראל ונותנים נפשם על המצוות, מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני, מה לך יוצא להשרף על שקראתי בתורה, מה לך יוצא להצלב על שאכלתי את המצה וכו', המכות הללו גרמו לי לאהוב לאבי שבשמים".

והנה בפשוטו כח המסירות נפש של אדם נובע מתוך אהבת ד' שבלבו, אכן נתבאר כאן שיתכן גם להיפך, שעל ידי מסירות נפש הוא בא לידי אהבת ד', וכמ"ש "המכות האלה גרמו לי לאהוב לאבי שבשמים". וכן אנו מוצאים באהבת חבירו [מסכת דרך ארץ זוטא פ"ב], "אם חפץ אתה להדבק באהבת חבירך הוי נושא ונותן בטובתו". פירוש הדברים אם אתה רוצה להיות אוהבו של חבירך ולקיים "ואהבת לרעך כמוך", הוי נושא ונותן בטובתו, שע"י כן אתה נעשה אוהבו.

והנה טעות מושרשת היא בעולם, שאדם מטיב למי שהוא אוהב ואוהב את האדם המיטיב עמו, וכאן למדנו דאיפכא הוא, שע"י שהוא מטיב עם חבירו הוא נעשה אוהבו.

והנה אין לך אדם שמסר נפשו עבור כל הנבראים כנח, שמסר את נפשו שנה תמימה לפרנס את כל הנפש שבתיה, וכך אמרו בתנחומא [נח אות ט'] "אמר ר' לוי כל אותן י"ב חדש לא טעם טעם שינה לא נח ולא בנוי שהיו זקוקים לזון את הבהמה ואת החיה ואת העופות וכו', יש בהמה שאוכלת לב' שעות בלילה ויש אוכלת לשלש.

תדע לך שלא טעמו טעם שינה דאמר ר' יוחנן בשם ר"א בר"י פעם אחת שהה נח את הארי, הכישו הארי ויצא צולע, שנאמר וישאר אך נח וגו'. וברש"י הביא מדרש אגדה "וישאר אך נח" [בראשית ז' כ"ג] - "גונח וכוהה דם מטורח הבהמות והחיות", ומטעם זה הותר לנח לאכול בשר בעלי חיים כשיצא מן התיבה, וכמו שכתב האור החיים [בראשית ט' ג'], שכיון שיגע וטרח בהם נח בתיבה הותר בבשרם "צא ולמד כמה יגיעות יגע בהם, ועליו נאמר [תהילים קכ"ח ב'] יגיע כפיך תאכל וגו'".

ונראה שמהאי טעמא אמר לו הקב"ה "קח לך" - משלך שכל המזון הנצרך להם בתיבה הכל יהיה משלו דוקא, ולא משל אחרים ואפילו ברשות וכנ"ל, כי כדי שיוכל נח להגיע למסירות נפש כזו היה צריך להיות מתחילה אוהבם של הברואים, כי לולא זאת אי אפשר שיעמול אדם לצורך זולתו במידה כה גדולה כדרך שעמל נח, ולכן נצטוו שיפזר את כל ממונו עבורם ויתן להם כל אשר לו, כי על ידי זה יהפך לאוהבם ובמידה כה גדולה של אהבה, עד שיהיה מסוגל לעמול במסירות נפש שנה תמימה לספק את כל צרכיהם.

﴿﴾ העולם לפני המבול כמו עיר הנדחת ﴿﴾

ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך והיה לך ולהם לאכלה [ו', כ"א]

כתב בקובץ הערות: [דגמאות לביאורי הגדות ס' ח' אות א']

המלות נראות כמו יתרות, כי כיון שנצטוו לאסוף מכל מאכל ודאי הוא לצורך אכילה ולא להציע בהם את המטות.

והנה ידוע כי קודם המבול היו טבע כל הברואים יותר חזק וטוב מכפי שהם עכשיו, ואריכות ימי חייהם תוכיח. ומפורש במדרשים כי היו זורעים רק פעם אחת בארבעים שנה [בראשית רבה ל"ד י"א], ואויר בכל השנה היה אצלם כמו אצלנו בין פסח לעצרת, ותינוק בן יומו היה כוחו חזק יותר מכוחן של שדים וכו'.

וא"כ אין ספק כי גם הפירות אז היו משונים בטוב טעמן וריחן מהפירות המצויין אצלנו, ונח שהיה נביא ידע כי לאחר המבול לא יהיה עוד מאכלים האלו, ואם כן היה עולה על הדעת להציל כל אשר אפשר, להציל להשאירן שיהיו לימים הרבה, כמו שעשה יוסף בשני השובע.

ועל כן בא הכתוב להזהירו ולתת שיעור וקצב שלא לאסוף מאכל אלא כשיעור אשר יאכל ולא יותר. ועדיין י"ל לא אאסוף רק כשיעור הזה, אבל אקמץ שנה הזאת בפיותינו למען השאיר לימים יבואו, על זה הוזהר עוד והיה לך ולהם לאכלה - והיינו שנצטוו שלא להותיר מהן.

וטעם דבר זה אפשר לומר, כי היה אז דין כל העולם כולו כדין עיר הנדחת שאסורה בהנאה, ולא היו רשאים ליהנות רק כפי ההכרח לקיומו של עולם. ועוד אפשר לומר טעם אחר כי אסור לאדם לבקש טובות לעצמו להתעשר מחורבן העולם, ולעולם לישתתף איניש נפשיה בהדי ציבורא (ברכות ל' ע"א), ועל כן אסור לשמש מטתו בשני רעבון.

﴿﴾ ייחודו של נח בכך שלא נמשך אחר חבריו ﴿﴾

כי אתך ראיתי צדיק לפני בדור הזה [ז', א']

כתב בדרכי מוסר:

כתב הרמב"ם רפ"ו מהלכות דעות: "דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו נוהג כמנהג אנשי מדינתו" וכו', עיקר מדרגתו של נח היתה בזה, שאע"פ שהיה בדור של רשעים אשר השחיתו דרכם, מעידה עליו התורה שהיה צדיק תמים "תמים בדרכיו צדיק במעשיו" כדברי הגמרא בע"ז [ו' ע"א]. ולא

למד ממעשיהם הרעים של אנשי סביבתו, שלא כדרך הטבע אשר האדם נמשך אחר אנשי מדינתו.

בפרשת בראשית מספרת התורה כי לאחר אשר הרג קין את הבל, נולד לו בן לקין וקרא את שמו חנוך, זאת ועוד "ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך" [ד' י"א], וענינו של דבר הוא, דהנה מבואר במדרש [ב"ר פרשה כ"ב - ט"ז] על מה היו קין והבל מתדיינים, אמרו באו ונחלוק את העולם, אחד נטל את הקרקעות ואחד נטל על המטלטלין, זה אמר קרקע שאתה עומד עליה שלי היא, וזה אמר מה שאתה לובש עלי, הוא זה אומר חלוץ נעליך, וזה אומר פרח באויר, מתוך כך - "ויקם קין אל הבל אחיו והרגהו".

ועתה אחר שנידון קין ועשה קין תשובה והתפשר עם קונו, עמד וערך חשבון נפשו, והתבונן לראות עד היכן מגיעות מידותיו הרעות של אדם עד היכן מגעת מדת הקנאה ומדת התאווה, עד כי גם שני בני אדם אשר כל קניני העולם רכושם המה, כל נכסי עלמא נכסי דניידי ונכסי דלא ניידי הכל בבעלותם, אינם חסרים מאומה, ואין להם אלא להשתוות ביניהם ולדור באהבה ושלוה ורעות, ועל אף כל זאת לא עלתה בידם, וסופו של דיון הרגת איש את אחיו.

אמר קין, כל זאת הגעתי להיות ואבי אדם, לא חנכני כדת וכמשפט, על כן באתני כזאת. ולכך כאשר נולד לו בן קרא שמו "חנוך", לומר אני אחנך אותו. ברם סבר קין בקושטא, הן לא די בכך שאחנך את בני, בהיות ודרך ברייתו של אדם נמשך בדעותיו ובמעשים אחר אנשי סביבתו, והלא הסביבה תשפיע עליו לרעה.

על כן "ויהיה בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך", ואין הכוונה בזה שבנה עיר והנציח שם בנו על אותה העיר לקרותה על שמו, אלא בנה עיר קרית חינוך, אשר כל כולה תהיה מיוסדת על דרכי החינוך.

ובזה היה יחודו של נח, שאע"פ שהיה בדור רשעים מלאי חמס גילוי עריות ושפיכות דמים, אעפ"כ לא נמשך אחר דעותיהם ולא למד ממעשיהם הרעים, גם בהיותו יושב בתוך בני דור, שבזה קים את הנאמר "הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע".

וזו היתה גם מידתם של האבות הקדושים אברהם העברי, כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר השני, כל בני דורו עובדי אלילים משתחווים להבל ולריק, והוא אברהם מעבר השני, כורע ומשתחוה לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא ומפרסם בכל העולם יחודו ואחדותו יתברך. וכך מעיד גם יעקב אבינו ואומר: "עם לבן גרתי" - "עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים" [רש"י].

הישיבה חומה בצורה היא הנוצרת ושומרת את בניה תלמידה מהשפעה הקלוקלת של הרחוב. הישיבה משמשת כ"עיר חנוך" מפני פגעי הרוח הזרה הנושבת ברחובה של עיר. על כן מוטל על כל בני הישיבה לשמור עצמם בתוך אותן גבולות שנתחמו להם, באשר כל המצאות ברחוב, כל מראה של חילול שבת גורם קרירות לנשמת האדם.

וכבר ידוע המעשה בתלמיד ה"תלמוד תורה" דקלם, אשר נשלח מן המקום בעבור אשר הסיט את הוילון שעל פני החלון כדי להביט החוצה. על כן נטמין עצמנו בתוך תיבה זו שמה ישיבה, המשמשת כהיום הזה תיבת הצלה מחמתן של דעותיהם ומעשיהם של אנשי מדינתנו.

❧ כשמהירים על איסורים יש להיות ברורים ❧

ומן הבהמה אשר לא טהורה הוא [ז', ב']

כתב הטעם ודעת:

בגמרא פסחים דף ג' ע"א "לעולם אל יוציא דבר מגונה מפיו, שהרי עיקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו, שנאמר ומן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה". ושמעתי מגדול אחד זצ"ל דבר נאה, שבפרשת איסורי בהמה טמאה בפרשת קדושים לא נאמר בהמה אשר איננה טהורה, אלא השתמש בלשון טמא.

שבפרשת נח עיקרה סיפור בעלמא לבחור בהמות טמאות להצילן, ויש להאריך ובלבד שלא להשתמש במילה מגונה. אבל להזהיר אנשים ממאכלות אסורות, לא בוחרים במילים נאות שעלולות להקטין חומרת הדבר, אלא יש לומר להדיא טמא, להדגיש גודל הפגם ומאיסות שבאכילת דבר טמא.

והדברים נפלאים דבמקום שנוגע למעשה, להזהיר בני אדם מאיסורים, אי אפשר ליזהר בלשון, שיתכן שגודל הפגם שבאיסור יוקטן לשומע, ודברי תורתנו הקדושה בכל תיבה ותיבה מאירים ממש.

אמונה בלב ואמונה בחוש

ויבא נח אל התבה מפני מי המבול [ז', ז']

כתב בדעת תורה:

וברש"י אף נח מקטני אמנה היה, מאמין ואינו מאמין שיבא המבול, ולא נכנס לתבה עד שדחקוהו המים, ובמדרש כאן [ל"ב ו'] נאמר זה בלשון "מחוסר אמנה היה". ובאותו הלשון "מקטני אמנה" מצינו כן בגמ' סוטה מ"ח ע"ב: תניא רבי אלעזר הגדול אומר כל מי שיש לו פת בסלו, ואומר מה אוכל למחר, אינו אלא מקטני אמנה.

מצינו אצל כלל ישראל, כשאמר להם משה כי פקד ה' את בני ישראל, נאמר [שמות ד' ל"א] "ויאמן העם וגו' ויקדו וישתחוו", ואחרי זה נאמר עוד פעם בקריעת ים סוף [שם י"ד ל"א]: "וירא ישראל את היד הגדולה וגו' ויאמינו בה", וכבר יש שואלים, מה חידש כאן המקרא שהאמינו עכשיו בה', והרי כבר גם בתחילה נאמר "ויאמן העם", ומה זה שחזר ונשנה?

אולם דרגות הן במדת האמונה. והסבא זצ"ל מקלם [פעמים נאמר זה בשם הגר"י מסלנט] ביאר זאת במשל, יש ושואלים לאדם על מי שהוא על סמכותו ונאמנותו, והלא משיב כן ודאי איש נאמן הוא, והנה כשפלוני יבא אל זה המעיד על נאמנותו, ושאלהו להלוות לו איזה סכום כסף יתן לו ויחזור ויתן כי הרי הוא מחזיק אותו באמת לבטוח ונאמן.

ואף על פי כן אם באיזה פעם יבא הלא ושאלהו על איזה סכום גדול מרגיל, אזי יחשוב ויחזור ויחשוב אלף פעמים. וכבר יתחיל להרהר ולהסתפק בעצמו על אות דעתו, ויאמר לנפשו מי יודע?! האם באמת יש לסמוך עליו ולהאמין בו עד כדי כך?! הנה את זה האיש נקרא בשם "מאמין ואינו מאמין", אמנם סומך הוא ודאי על נאמנות וכנותו של זה, כי הרי יודע הוא אותו, וכן היו דבריו ברור מלילו עליו מראש כי נאמן הוא, אלא שמדת אמונתו בו מוגבלת היא. אין הלה אצלו כענין "המונח בקופסא בטוחה".

כשבני ישראל באו בתוך היום בטחו בה' השליחו על ה' יהבם עד כדי מסירות נפש, זה נקרא שאמונתם בה' היא במדת "כמונח בקופסא בטוחה", והוא אשר חזר הכתוב ושנה "ויאמינו בה" יותר מאשר מקודם, כי דרגות דרגות באמונה עולות וגדולות עד אין סוף.

את אברהם אבינו ע"ה משבח הקב"ה על "והאמין בה" [בראשית ט"ו ו']. ואמר הכתוב "ויחשבה לו צדקה", הקב"ה חשבה לאברהם לאזכות ולצדקה על האמונה שהאמין

בו [רש"י שם], הרבה היו אשר נתנו אמונתם בה', אבל אברהם אמונתו הוא כענין "המונח בקופסא בטוחה". הלא הוא הרואה באצטגנינות שלו שבמזלו אינו עתיד להעמיד בן, והוא לא מהרהר כלום, אלא "והאמין בה" - "בטח שיעשה מה שאמר בלי ספק, אע"פ שהיה הדבר נמנע או רחוק אצל הטבע" [ספורנו שם], זהו אמונה של "מונח בקופסא בטוחה" והיא תהלתו.

ואיך זה מתאים אשר נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, לא נכנס לתיבה עד שדחקהו המים, וכבר קוראים אותו "מקטני אמנה"? אין מדובר כאן על אמונה שלנו כפי המורגל בעולם, כי איך זה שייך שנביא ה' לא יאמין במציאותו יתברך, חלילה מזה, אלא על מדת הבטחון בה', והנאמנות לו יתברך אנחנו מדברים, ובזה ודאי מדרגות מדרגות הן, ולא כולם היו גדולים בה. אברהם אבינו ע"ה הוא הנקרא מאמין גדול, המאמר "והעלהו שם לעולה" - לא הזיזו כלום מאמונתו, במאמר "כי ביצחק יקרא לך זרע", נשאר חזק וקים ונאמן לה', וזה שיא המדרגות אשר חשבה הקב"ה.

והוא ענין הגמ' סוטה הנצבת בראש דברינו, כי על עכשיו אמנם צריך האדם לבקש לו אכילתו ולהיות לו מוכן בסלו, וכן נאמר [דברים ט"ו י"ח] "וברכך ה' אלקים בכל אשר תעשה", אבל אל לך לדאוג דאגת מחר. ואם אמנם נאמר מה אוכל למחר, הנה אינך אלא מקטני אמנה. ואין הכוונה כי איננו מאמין חלילה, אלא שם בטחונו ואמונתו על למחר אינו אצלו "כפת בסלו", הוא ודאי מחוסר אמונה הוא, לא בא לתכלית המדה, אלא מקטני אמנה הוא.

הנה אצל יונה הנביא מצינו בחז"ל שקוראים אותו גם כן מקטני אמנה, והנה יונה לא רצה ללכת בשליחותו של הקב"ה, עד שירא שלא תתקיים נבואתו, כי הגויים קרובי תשובה הם, וה' רחום וחנון ונחם על הרעה ויהפך גלגל המערכה שלהם [ויירא, כי זה יהי קטרוג וחיוב על ישראל שלא שבו מדרכם].

וכן מצינו גם כן במבול שנאמר [ז' י"ב] "ויהיה הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה" וברש"י - "ולהלן הוא אומר ויהיה המבול, אלא כשהורידן הורידן ברחמים, אם יחזרו יהיו גשמי ברכה, וכשלא חזרו היו למבול". כן באמת צריכים להבין ענין ויבא נח מפני מי המבול, שדחקהו המים, כי לפני זה היה עוד חושב אולי יתעשת ה' ונחם על הרעה. וגם בעד ספקות והרהורים היוצאים ממחשבות כאלה קראום חז"ל "מקטני אמנה", עד כדי כך נתבעים על תוקף וחוזק של אמונה!

והוסיף על הדברים בברכת פרץ:

ומלשון מפני מי המבול למדו חז"ל שלא נכנס נח אל התיבה אלא אחר שכבר ירד המבול בפועל, והמים דחקהו, ובמדרש רבה אמרו - דאחר שבאו המים לקרסוליו נכנס. אמרו חז"ל הובא בפירש"י ז"ל כאן - שאף נח מקטני אמנה, היה מאמין ואינו מאמין שיבא המבול עד שדחקהו המים.

ולכאורה כמו זר נחשב לומר על נח כן, שהרי התורה העידה עליו שהיה איש צדיק תמים בדורותיו, והקב"ה בעצמו הודיעו שיבא המבול לשחת כל בשר וצוהו על עשיית התיבה, והיכי יתכן לומר עליו שהיה מקטני אמנה שיבא המבול.

ונראה, דודאי נח היה מאמין באמונה שלמה שיבא המבול, ומה לא נכנס עד שהמים דחקהו, הוא משום שבאמת לא נתחייב על פי הדבור לכנוס לתיבה אלא בזמן שעמידתו בחוץ תהיה בסכנה מחמת המבול, אלא שכל זה היה בהכרה שכלית ולא בהכרה חושית.

שאילו גזר מלך בשר ודם שביום פלוני בשעה פלונית יהרגו את כל הנמצא בעיר פלונית, לא היה ממתין מלברוח עד רגע האחרונה, כי מרוב הפחד היה ממהר לברוח זמן גדול מקודם. אבל כאן, שלא היה אלא הכרה שכלית, ולא הטילה ידיעה זו עליו פחד נורא כל כך שימהר להחבא לפני בא המבול, וגם לאחר שהתחיל המבול לירד, לא ראה אלא גשם שהורגל בו שאינו בחזקת סכנה. ואילו היתה האמונה חזקה ותקועה ביותר, היה ראוי שמפחד המבול יקדים ליכנוס לפני הזמן שנתחייב בה על פי הדיבור. וזהו מאמין ואינו מאמין - פירוש מאמין בהכרה שכלית ואינו מאמין ממש כבהכרה חושית - היינו כמכיר ביאת המבול בחוש.

וכעין זה מצינו בברכות דכ"ח ע"ב דתנו רבנן כשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו אצלו כו', אמרו לו רבינו ברכנו, אמר להם יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו עד כאן, אמר להם ולואי, תדעו כשאדם עובר עבירה - אומר שלא יראני אדם.

פירוש - שהתלמידים התפלאו על ברכה זו, שהרי באמת המורא שמים הוא הרבה יותר עצום ורב מהמורא של בשר ודם. וכדאמר רבי יוחנן בן זכאי עצמו שם לעיל אילו לפני מלך בשר ודם היום מוליכים אותי שהיום כאן ומחר בקבר, ואם כועס עלי אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני אין מיתתי מיתת עולם וכו', עכשיו שמוליכין אותי לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה כו'.

הרי שהיראת שמים עצום ורב יותר ממה שיש לפחד מבשר ודם, והיכי מברך להם הלואי שתהא היראת שמים כמורא בשר ודם, ואהא השיב להו רבי יוחנן בן זכאי דמכל מקום בפועל הוה המורא של בשר ודם גדול יותר ממורא שמים,

שהרי כשאדם עובר עבירה יודע ומכיר שמאוד יש לפחד מהחטא, מנראות העונש ומנוראות הפגם וכו', ואף על פי כן בעידן יצר הרע לית דמשגח על היצר טוב, ועל הכרת שכלו אילו באותה שעה היה מרגיש שאיזו אדם רואה בניוולו, היה מיד פורש מהעבירה ברוב פחד.

הרי דאע"פ שמצד השכל גדול המורא שמים הרבה יותר ממורא של בשר ודם, מכל מקום במציאות המורא של בשר ודם מפחידו יותר ביראת שמים, והלואי שיהא מורא שמים כמורא בשר ודם.

והנה, כל זה אמר רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו שהיו בודאי צדיקים גדולים ובאמונה שלמה, ובהכרת שכלם הכירו ודאי שמורא שמים הוא נורא יותר ממורא בשר ודם, ומכל מקום ראה רבי יוחנן בן זכאי שזהו להם ברכה שתהא היראת שמים שלהם כמורא בשר ודם.

והא הדבר שדיברנו - שהכרה חושית פועלת הרבה יותר על האדם מהכרה שכלית, אע"פ שבשכלו מכיר שהפחד משמים גדול יותר לאין שיעור וכנ"ל. וזהו האינינו מאמין שאמרו על נח, שלא היתה האמונה אצלו תקועה כל כך עד שתהא פועלת כהכרה חושית ממש.

עולם חסד יבנה

וישאר אך נח [ז', כ"ג]

כתב בספר הערות:

וברש"י בשם בראשית רבה - "גונח וכוהה דם מטורח הבהמות והחיות, ויש אומרים שאיחר מזונות לארי והכישו. ועליו נאמר [משלי י"א] "הן צדיק בארץ ישולם" ע"כ.

וכן אמרו רז"ל [יל"ש תהלים ל"ז] שאברהם פגש את שם ושאלו באיזה זכות יצאתם מן התיבה, וענה לו בזכות החסד שעשינו עם הבהמות והחיות, כל אותה שנה לא באה שינה לעינינו, יש חיות אוכלות בתחילת הלילה, יש באמצע הלילה, ויש בסוף הלילה. וכן ביום היינו טרודים כל הזמן להמציא להם מזון בזמנו, ורק פעם אחת אחר נח לתת לארי בזמנו, והכהו ונעשה צולע על רגלו.

עשה אברהם ק"ו אם חסד לבעלי חיים גדול כל כך, חסד עם בני אדם על אחת כמה וכמה, מיד ויטע אשל בבאר שבע [וירא כ"א ל"ג]. ובתנחומא [נ"ח ט'] כל אותן י"ב חדש לא טעמו טעם שינה לא נח ולא בניו.

ולכאורה למה היה צריך הקב"ה להטריח את הצדיק להיות סובל הוא ומשפחתו בלא שינה, שזהו גם כן היפך הטבע, היה לו לשנות שכל בעלי חיים יאכלו בזמן

אחד, ויהיה אפשרות לכולם להיות בהשקט ובמנוחה, ושגם נח ומשפחתו יבואו לשלום, ולא יצטרכו לעמול למעלה מכוחותיהם הטבעיים?

ואולי יש להסביר שחטא המבול ועונשו היה כמו שכתוב בפסוק [ו' י"ג] "כי מלאה הארץ חמס", כל אחד חשש לעצמו ולא חשב אודות חברו ותועלתו, וזהו היפך מידת החסד. והיות שעולם חסד יבנה, ורצונו יתברך היה בבריאה שכולה חסד, וא"כ בטול החסד בטול הבריאה, ולכן בא המבול.

ולפי זה, הצלה מן המבול אי אפשר רק ע"י חסד, וכל זמן שהמבול היה ומידתה דין תבעה עבור ביטול החסד, אי אפשר לבטל ולהמנע מעשיית חסד, והיה נח מוכרח להתעסק בחסד ממש ללא הפסק.

וברגע אחד של היסח דעת מעשיית חסד, נפגע ע"י מידת הדין והכישו ארי, ונענש בעונש גדול שכזה של הפסד בריאות גופו, ונעשה צולע ויותר גרוע מזה, שכיון שנעשה בעל מום נעשה פסול מלהיות הכהן המקריב קרבנות, ונעשה בנו שם הכהן כמו שכתוב [י"ד י"ח] "והוא כהן" - ומביא רש"י זהו שם בן נח [נדרים ל"ח], נמצא שביטול רגע של חסד בשעת הדין, גורם עונש כל כך חזק בין לגוף בין לרוחניות. לכן לא היה רצון השי"ת לשנות אופן ההצלה של נח שלא ע"י מדת החסד, עכ"ל.

אפשר אולי להוסיף למה היה צריך שנח ובניו יעסקו בחסד יומם ולילה, בגלל שחטא דור המבול היה בגזל היפך חסד, בשביל לבנות עולם חדש, צריך שהיסוד יהיה בנוי על חסד במסירות נפש.

ולכן נח ובניו שהם היו היסוד של העולם אחר המבול, היו צריכים למסירות נפש של חסד בשביל שישפיע על העולם החדש שילכו בדרך החסד.

❧ היצר הרע כולו דמיון ❧

כי יצר לב האדם רע מנעוריו [ח', כ"א]

כתב ב"בית הלוי": [פרשת בראשית]

במסכת סוכה דף נ"ב: לעתיד לבוא מביא הקב"ה ליצר הרע ושוחטו כו', לצדיקים נדמה להם כהר ולרשעים נדמה להם כחוט השערה, הללו בוכין והללו בוכין. ויש להבין הני שני דמיונות למה ירמזון, ומה כוונתם בזה. והרי לכת אחת בעל כרחך לכאורה הדמיון מוטעה, ובודאי שזה קשה להאמר.

רק הענין, דהנה כל תשוקת וחמדת עולם הזה כשיתבונן האדם בהם המה רק בחינת דמיון כוזב לחוד. דהרי רואים בחוש דבכל דבר של עולם הזה, ההשתוקקות

לזה הוא מרובה יותר ויותר מעצם התענוג שיש באותו דבר. ובשעה שחומד להדבר נדמה להאדם כאלו הוא דבר טוב ותענוג גדול, מה שבאמת אינו כן.

שכן הזולל וסובא שלהוט אחר השתיה ואכילה רק בדמיונו הוא טוב מופלג, וההנאה בעת בליעתו של המאכל והמשקה, היא מעוטה ממש, אינה נרגשת כלל כלל, וכן רדיפת הממון התשוקה להממון רק כי בעת רדפו אחריו, נדמה לו בדמיונו אשר אם ישיגו יגיעו לו טובה מרובה, וכשישיגו יראה שאין בו תועלת. ומ"מ אין האדם חוזר בו ויש לו מנה מבקש מאתים, כי יטעה שוב בדמיונו כי רק במאתים יגיע לו הטובה אשר בדמיונו, וכן הולך כזה לעולם.

וכאשר רואין בחוש כי האדם בעת רודפו אחר הרווחת ממון לא יעצרנו השלג והקור הגם כי זה מזיק לבריאותו רק שידמה שירויח רו"כ אחד, ולפזר לרופאים יפזר כמה כדי להטיב בריאותו מעט. והסיבה לזה, כי זה הממון שאין לו ועדיין רודף אחריו תשוקתו גדולה וחביב לו מבריאותו, ורק זה הממון שכבר יש בידו מכיר היטב כי בריאות הגוף טוב ממנו.

ונמצא כי כל הרודף אחר עולם הזה רודף להשיג דבר שאינו בנמצא כלל, אחרי כי באמת אין באותו דבר ההנאה שהוא משתוקק לו, ועל כל פנים כל דברי העולם הזה והנאותיו הם קטני הערך מאד, רק הדמיון והתשוקה מגדיל אותם, וכל חזקו של יצר הרע הוא רק בעת הרצון והחמדה, אבל אחר שהגיע להדבר האדם בעצמו רואה שאין בו ממש. ומשום הכי הצדיק הכובש את יצרו ומתגבר על יצרו בעת שמפתהו וכובש רצונו, ואז היצר הרע חזק מאד, ומום הכי נדמה להצדיקים כהר.

אבל הרשעים דמיד היצר הרע והשתוקה להם, הם עושים רצונם ורואים שאין במעשה שום ממש והנאה. ומש"ה לעתיד לבא- כשמתבונן במעשיו שעברו שלא היה לו בהם הנאה רק מעוטה, ושפיר נדמה לו כחוט ובוכה, אשר בשביל דבר קטן נפחות כזה חטא ולא התגבר על יצרו.

וזהו שאנו אומרים בוידוי, סרנו ממצותיך וממשפטים הטובים ולא שוה לנו, דאחרי שחטאנו ועשינו רואים אנחנו דגם לפי רצוננו לא היה כדאי לעשותו, דלא השגנו בהעבירה התענוג והטובה שדמיינו וזהו ולא שוה לנו. וכפי מה שנתבאר - דכל התשוקה של אדם לעניני עולם הזה, הוא דבר שאינו במציאות כלל, רק הוא בדעתו טועה בו, וסובר שיש באותו דבר זה ההנאה שהוא רוצה בו.

אבל בתורה ומצוה הוא ההיפך, שכל מה שמשתוקק להם הוא דבר אמיתי, ועוד יש בהם יותר מכפי מה שמשער התענוג ברצונו. וזהו שאמר הכתוב [משלי ח'] להנחיל אוהבי יש, דהעולם הזה לא מקרי יש רק אין, ורק התענוג של תורה נקרא יש, וכמו שנתבאר.

🌀 הזהירות מהכוונה במעשים הטובים 🌀

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם [ט', כ']

כתב בזכרון מאיר:

במדרש רבה [בר"ר פרשה ל"ו ד' - הובא ברש"י] - "ויחל" עשה עצמו חולין שהיה לו לעסוק תחילה בנטיה אחרת. "איש האדמה" [שם - פרשה ל"ו, ו'] - אמר רבי ברכיה חביב משה מנח, נח משנקרא איש צדיק נקרא איש האדמה, אבל משה משנקרא איש מצרי נקרא איש האלקים עד כאן.

והרי כתוב כאן שעל ידי מעשה נח, "ויחל" שנעשה חולין ונטע כרם ירד ממדרגתו, ונקרא איש האדמה. וזה דבר נפלא להתפעל, דהנה זה מובן שנח ה"איש צדיק תמים", אחרי שיצא מהתיבה לא היה לבו פונה לשכרות לשתות יין, כי אפילו פחות שבפחותין לא היה עושה זה. אלא ודאי כוונתו היתה לטובה, כי כמובן שבור ורצוץ היה, כשראה שכל העולם כולו חרב, והוא צריך להתחיל לבנות עולם מחדש, ככתוב [בראשית ט' ח'] "ויאמר אלקים אל נח ואל בניו איתו לאמר, ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעם אחריהם וגו'".

וכדי לשמור על הקשר והברית עם הקב"ה היה צריך להיות בשמחה, כי אין שכינה שורה וכו' אלא מתוך שמחה של מצוה [שבת ל' ע"ב]. ובטח חיפש עצה לשמחה בדרך הטבע, נטע כרם כי היין ישמח לבב אנוש [תהלים ק"ד ט"ו], וכן משמע מילקוט שמעוני [פרשת נח רמ"ז ס"א] וזה לשונו: "ויטע כרם" מצא גפן שגרופה מגן עדן ואשכולותיה עמה, ושתל מפרותיה ואכל ושמח לבו שנאמר [שופטים ט' י"ג] "המשמח אלקים ואנשים", ובו ביום נשתגשו פירותיה ושתה ממנו ונתגל וכו'.

והנה הילקוט לא מביא את הפסוק של תהלים "ויין ישמח לבב אנוש", אלא הפסוק בשופטים "המשמח אלקים ואנשים", סימן שזה להורות - שכאן היה ענין גם שמחת אלקים, וכמו שרש"י מבאר בשופטים - וזה לשונו שאין אומרים שיר הקרבן אלא על הנסכים, עיין שם. וגם ראה שכיון לשם שמים, כי זכה לשני נסים, ראשית שהזמין לו הקב"ה גפן מגן עדן, ושנית שנשתגשו באותו יום פירותיה, שזה נגד הטבע.

וזה דבר נפלא להתבונן, אף על פי שעצם כוונת נח היתה לטובה, אבל כיון שלבסוף שתה מן היין יותר מדי, וכדמצינו בבראשית רבה [פרשה ל"ו ז'] "וישת מן היין" - שתה שלא במידה ונתבזה עד כאן.

כי היין רובו קשה ומיעוטו יפה [דרך ארץ רבה פ"ז], בשביל זה התורה פרסמה אותו בלשון "ויחל", נתחלל ונעשה חולין ונקרא איש האדמה, וירד ממדרגת "איש צדיק" לאיש אדמה.

התורה מגלה לנו כי היה לו לפחד ולהזהר מזה, והיה לו לעסוק בנטיעה אחרת קודם, ולא לנטוע גפן. ובסופו ששתה הרבה, הוכיח על תחילתו. מה שלא עסק בנטיעה אחרת קודם, זה מפני שהיה לו נטיה לשתות יין ביחד עם כוונתו לשם שמים. מזה יש להבין עד כמה צריך אדם להזהר במעשיו ובעניניו אפילו הטובים, שלא תתערב כוונה לא טובה גם כן.

על דרך שאומרים חז"ל [עירובין י"ג ע"ב] - נוח לו לאדם שלא נברא, ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו, ואיכא דאמרי ימשמש במעשיו. ובמסילת ישרים פ"ג מבאר, וזה לשונו: ותראה ששני הלשונות הם שתי הזהרות טובות ומועילות מאוד, כי הנה הפשפוש במעשים הוא לחקור על כלל המעשים, ולהתבונן בו הנמצא בהם מעשים אשר לא יעשו, אשר אינם הולכים על פי מצוות ה' וחוקיו, כי כל אשר ימצא מאלה יבערם מן העולם.

אך המשמוש הוא החקירה אפילו במעשים הטובים עצמם, לחקור ולראות היש בענינם איזה פניה אשר לא טובה, או איזה חלק רע שיצטרך להסירו ולבערו. והרי זה כמשמש בבגד, לבחון הטוב וחזק הוא או חלש ובלוי, כן ימשמש במעשיו לבחון תכונתם בתכלית ההבחנה, עד שישאר אך ונקי עכ"ל. ואשרי אדם מפחד תמיד [משלי כ"ח י"ד], אומרים חז"ל על דברי תורה [ברכות ס' ע"א].

🕯 האדם ניכר בסדרי העדיפות 🕯

ויחל נח איש האדמה [ט', כ']

כתב בדעת תורה:

וברש"י עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחילה בנטיעה אחרת. והנה מקודש נעשה חולין, ובמה? בהקדימו את נטיעת הגפן לשאר נטיעות. כי אמנם עצם נטיעת הגפן היה מן הצורך, כי כן היה מצוות מאת השי"ת, לקחת אתו ולהכניס זמורות לנטיעת גפן, ואין אדם כונס דבר שאינו צריך לו [עיין בר"ר ל"א י"ד]. אלא שעל ידי שהקדים זו לאחרות, בזה הוא שנעשה חולין.

הנה אנו רואים נכון כי לדבר שהאדם מקדים עצמו, שמה הוא נמצא, במה שמקדים מכירים אותו אם הוא קדוש או חולין, והדברים מבהילים.

עֵרֶךְ הַמַּעֲשֵׂה נִמְדָד ע"פ שֵׁרֶשׁ הַכּוּוֹנָה

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם [ט', כ']

כתב במשנת ר' אהרן:

כתוב בבראשית רבה ל"ו ג' ויחל נח איש האדמה - נתחלל ונעשה חולין, למה ויטע כרם.

הנה בנח אחרי כל הגדולות שעשה שכל הבריאה ניצלה על ידו ובזכות צדקתו. ואחרי החסד שעשה עם הברואים במשך כל הזמן שהותם בתיבה, שלא ראו הוא ובניו שינה בעיניהם, ושמשו כל החיות והבהמות. אך בעבור תביעה קלה זו, שהתחיל לעסוק בנטיעה של כרם. אז שמועלת נטיעה זו ליקח הימנה יין לעבודת הנסכים, שהרי כבר אמרו חז"ל שלמד נח תורה, וידע להבדיל בין הבהמה הטהורה לטמאה, וע"כ ידע ג"כ בין הנסכים. ועוד שעל היין נאמר המשמח אלוקים ואנשים, נכתב עליו בתורה ויחל לשון חולין. וגם לא דבר קל זה שנעשה חולין ואיש אדמה, שמאחר שהיתה כאן נטיה חומרית, שאף שנטע לשם שמים, מכל מקום ההתחלה היתה מפאת נטיה גופנית דקה ששיחדה אותו. הרי ערך כל עבודתו ירד, דע"י ירידה כל שהוא משתנה ערך העבודה כולה.

וכמו לדוגמא השוקד על התורה י"ח שעות ביממה, הרי כל שעה של לימוד היא בדרגת עבודה ובסוג של עול של תורה של י"ח שעות, ואם מפחית ולומד רק עשר שעות, הרי לא רק השעות שהפחית חסרון לו. אלא כל מציאות עבודתו ועול תורה שלו הוא בדרגא אחרת לגמרי, כי לימודו הוא בכל הבטלה של יתר הזמן.

וזהו מה שאמרו בחגיגה ד"ט ע"ב: אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים, לשונה פרקו מאה פעמים ואחת. דהוא ממש אינו דומה, וע"כ נקרא לא עבדו בגלל חסרון הפעם האחת.

הַחִיּוֹת בַּמִּצְוֹת

ויקח שם ויפת את השמלה [ט', כ"ג]

כתב באזנים לתורה:

פרש"י: "ויקחו" אין כתיב אלא "ויקח"? למד על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של ציצית. ויפת זכה לקבורה לבניו - שנאמר "אתן לגוג מקום שם קבר" [יחזקאל ל"ג] ע"כ. והדברים צריכים הבנה, וכי מה ענין קבורה לבני יפת לכיסוי ערות האב? וכן ענין טלית של ציצית שנתנה לבני שם.

ונראה לי בזה, שמצות ציצית שניתנה לבני שם, היא הבטחה שיהיו להם בגדים לכסות את מערומיהם, ע"פ דרשת חז"ל מי הקדימני ואשלם, שכשצוה ה' על מעקה ומאזה נתן לנו בית, וכשצוה על המילה נתן לנו בן זכר, וכשצוה על ציצית נתן לנו בגדים [על כנפי בגדיהם]. וכן השכר של יפת הוא מדה כנגד מדה, שיתן לבניו - במלחמת גוג - קבורה, שזה ג"כ כיסוי הגויות.

ומעתה הרי יש לנו ללמוד מזה מוסר השכל, שניים שעשו מצוה אחת, האחד - בכונה והתלהבות - "מצוה חיה", בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו, לפיכך שכרו לפניו מדה כנגד מדה דבר חי [בנידון בגדים וכיסוי לחיים]. והשני - עשה ג"כ מצוה זו, אבל רק נגרר אחרי חברו כמצות אנשים מלומדה - "מצוה מתה". יקבל "דבר מת" [בנדון כיסוי עפר לבניו המתים במלחמה - קבורה...], וקבורה משום בזיונא, כשם שגם הוא מנע בזיון מאביו. ושם שנזדרז במצוה זו, קבל את שכרו טלית וציצית לפני למעלה משלשת אלפים שנה מיום מתן תורה, ויפת שנתרשל - יקבל את שכרו המיועד לו קבורה לבניו, שיפלו במלחמת גוג - רק באחרית הימים....

שכר ההתאמצות במצוות

ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם [ט', כ"ג]

כתב בזכרון מאיר:

וברש"י בשם מדרש רבה [בר"ר פרשה ל"ו ו']: אין כתיב "ויקחו" אלא "ויקח", לימד על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של ציצית, ויפת זכה לקבורה לפניו - שנאמר [יחזקאל ל"ט י"א] אתן לגוג מקום שם קבר". עד כאן. וכן בפרשת ויקהל [שמות ל"א א'] "ויעש בצלאל את הארון", וברש"י לפי שנתן נפשו על המלאכה יותר משאר חכמים נקרא על שמו עכ"ל.

והנה אנו לומדים דבר גדול, כמה חשובה ההתאמצות במצוה, וההבדל כל כך גדול בין העושה מצוה בלי התאמצות יתירה, ובין העושה אותה המצוה בהתאמצות קצת יתירה. כי כאן הלא שניהם לקחו השמלה ו"על שכם שניהם", ושניהם הלכו "אחורנית", ושניהם "וערות אביהם לא ראו", וקשה לבן אדם להבחין במה היתה פה התאמצות של שם יותר מיפת? אבל התורה מעידה שכן היתה יותר התאמצות למצוה במעשה של שם, וכתבה התורה "ויקח" ולא "ויקחו" על ששם נתאמץ במצוה יותר מיפת.

וההבדל בשכר כל כך גדול, כי שם זכה למצוה - טלית של ציצית, כדאיתא בבראשית רבה והובא ברש"י. וכשבירך נח את שם ויפת כתיב [בראשית ט', כ"ו] "ויאמר ה' אלקי שם", וברש"י שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת את ארץ כנען. ועוד כתוב [שם

כ"ז] "וישכון באהלי שם", וברש"י - "ישרה שכינתו בישראל", "ויהי כנען עבד למו" - וברש"י אף משיגלו בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען, זאת אומרת שכלל ישראל יצאו מחלציו, ובנין בית המקדש והשראת השכינה על ידי בניו, והבטחת ארץ החמדה יקוים הכל לבניו של שם, ויפת לא זכה רק לקבורה לבניו.

אחר כך כתוב "יפת אלקים ליפת" - וברש"י בשם המדרש [בראשית רבה פרשה ל"ו ח'] - אף על פי שיפת אלקים ליפת, שבנה כורש שהיה מבני יפת בית שני, לא שרתה בו שכינה והיכן שרתה? במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם. והנה לא כתוב בתורה סיבה אחרת למה זכה שם כל כך הרבה יותר מיפת, משמע רק זה ששם התאמץ יותר במצוה מיפת, ובבחינת מצוה גוררת מצוה [אבות פ"ד מ"ב] התעלו וקיבל שכר גדול הרבה יותר מיפת, לאין ערך ושיעור.

וכן אמרו חז"ל במסכת חגיגה [ט' ע"ב]: אמר לו בר הי להלל - מאי דכתיב [מלאכי ג' י"ח] ושבבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלקים לאשר לא עבדו, היינו צדיק היינו עובד אלקים, היינו רשע היינו אשר לא עבדו? אמר לו עבדו ולא עבדו תרומתו צדיקי גמורי נינהו, ואיננו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד, אמר לו ומשום חד זימנא קרי ליה לא עבדו, אמר לו הן צא ולמד משוק של חמרים - עשרה פרסי בזוזא חד עשר פרסי בתרי זוזי, עיין שם.

אנו רואים מזה דבר נשגב, אם אדם עמל עד שלמד פרקו מאה פעמים, אבל לא בא למדרגת של השני שטרח והתאמץ ללמוד עוד פעם. מדרגתו לעומת השני בבחינת "לא עבדו", נפלא כמה חשובה ההתאמצות היתירה, וכמו ששבבתם וראיתם הבדל הגדול בין צדיק לרשע, כן שבבתם וראיתם בין שניהם צדיקים גמורים, שאחד בהתאמצות הוא בבחינת "עבדו" והשני בלי התאמצות יתירה הוא בבחינת "לא עבדו".

מהות שכרם של שם ויפת

ויקח שם ויפת [ט', כ"ג]

כתב בדעת תורה:

וברש"י - לימד על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של ציצית, ויפת זכה לקבורה לבניו וכו'. וחם ביזה את אביו נאמר בזרעו [ישעיה כ'] כן ינהג מלך אשור וגו', נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת וגו'.

יסוד הדברים שמדובר כאן מענין כבוד הבריות, כי שם ויפת שכיבדו את אביהם, זכו מדה כנגד מדה לכבוד. הענין של בגדים הוא שהם מכבדים את האדם, וכמו שאמרו חז"ל [שבת קי"ג ע"א] - שרי יוחנן קרא למאניה מכבדותי. ואצל בגדי כהונה

אמר הכתוב [שמות כ"ח ב'] לכבוד ולתפארת, ובודאי שטלית של ציצית שהוא בגד של מצוה, הוא כבוד ותפארת. וזכה לזה שם בשביל שכיבד את אביו, מדה כנגד מדה. וכן קבורה הוא ענין של כבוד, כמו שמצינו [ברכות י"ט ע"ב] שמת מצוה דוחה פסח, מפני כבוד הבריות. וחם שביזה את אביו, שלמו לו מדה כנגד מדה להיות בבזיון.

🌀 התרחקות מרשעים 🌀

מן הארץ ההוא יצא אשור [י', י"א]

כתב הספורנו:

יצא אשור בלתי מסכים למלכות נמרוד או לעצתו הנבערה כדברי רז"ל [ב"ר ל"ז ד]. ויבן את נינוה - ולכן זכה לבנות את כל אלה, כאמרו אל פניו ישלם לו [דברים ז' י].

כְּרִישַׁת לֶךְ לֶךְ

הדרך לעליה - עקירת ההרגלים הרעים

לך לך - אל הארץ אשר אראך [י"ב, א']

כתב באור יהל:

והנה ענין לך לך מארצך נחשב בין העשרה ניסיונות שנתנסה אברהם אבינו ע"ה, הרי שנסיון גדול הוא אף לאדם הגדול בענקים ואף ששמע הצווי מהקב"ה. ובכתוב מבואר "וילך אתנו לוט", א"כ גם לוט עשה כדבר הגדול הלזה, ואף שהוא לא נצטוה מפי הקב"ה, א"כ לפי ראות הענין היה הנסיון של לוט עוד יותר גדול משל אברהם אבינו ע"ה, אבל הלא נראה מה שנהיה אח"כ תוצאות הנסיעה של לוט, עד... "ויאהל עד סדום" "ואנשי סדום" וגו', המרחק הנורא! אברהם הוא האיש בכל מדה היותר רמה, וכמשאחז"ל [אבות פ"ה י"ט] עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה מתלמידיו של אברהם אבינו, וסדום היא קצה כל מדה רעה מדת סדום, ואם כי גם הוא הלך בנסיון, ומה זאת?

ההבדל הוא, יש אדם שמשתוקק להשגת איזו מעלה, ולפי ראות ידמה לו שמבין ויודע שהמעלה טובה בעיניו, ולא יחשוך עמל ויגיעה להשיגה, ובכ"ז עומד על מקומו ועד עולם לא יגיע אליה, למה? מפני שלא חקר להכיר את תכונותיו ואת הנחות דעותיו ואת כל הרגשיו בעבר ולא עזבם, כי אם יניח את כל הנחותיו הקודמים על מקומם, לא יועיל לו כל עבודתו להשיג אור המעלה אשר חפץ בה, כי זה אש ומים בכלי אחד, וככותב על נייר כתוב, שאף הכותב על נייר מחוק אינו משובח, ומה גם אם על לוח לבבו כתוב רשום וחרות עמוק עמוק כל הרגליו והרגשותיו והנחותיו שהיו לו מקודם, וקשורים ואחוזים בו בעבותות אהבה, א"כ אין לו מקום היכן שידבקו בו המעלות שרוצה לקנותם.

אכן מי שרוצה להגיע ולקנות מעלות התורה היראה והמדות הטובות, לכל לראש עליו לעקור ולשרש מלבבו כל הנחותיו, כל הנחותיו הקודמים כל הרגל רע כל מדה מגונה וכן תכונה רעה, ואחרי שיעזב הנחותיו הקודמות, אז יגיע אל המעלות וישיגם ידבקו בלבבו ויקנה אותן קנין עולם.

ולזאת נאמר לאברהם אבינו ע"ה - "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך", אם כי היוצא עליו לצאת מקודם מבית ואח"כ מעירו ואח"כ מארצו, אבל הענין הוא - כי

על היציאה מהתכונות ומכל הרגל הקודם, נאמר על כל מה שנדבק בלב האדם מהארץ ומאנשי עירו ומביתו. וא"כ כל מה שנדבק בו במדה מועטת נקל לו יותר לפרוש הימנה, ולכן יש לו לילך בהדרגה מהקל אל הכבד, מקודם יעזוב הרגליו שקנה ע"י ארצו, ואח"כ במולדתו, ואח"כ אף היותר דבוק בו שהוא בית אביו. ואז "אל הארץ אשר אראך", היינו השגת המעלה.

וזהו ההבדל - אברהם אבינו ע"ה הלך לבקש מעלות רמות, רק אחרי עזיבת ההנחות הקודמות, שהם ארצו מולדתו ובית אביו. אבל לוט הלך אתו, שגם הוא השתוקק להיות בעל מעלה כאברהם, ונפרד לפי שעה, אבל את תכונותיו הקודמות לא עזב..., לכן בשעה שהגיע לו נסיון קטן של חמדה, של מרעה טוב לרצון תאוותו, מיד התעוררה בו התאוה חזרה וניעורה, ועזב את אברהם אבינו ע"ה, ומרעה על רעה יצא, עד אשר האהיל עד סדום!

לכן אנו רואים בכל יום, שאף בעלי שכל אשר לפי ראות מבינם הדברים ומודים ומסכימים לכל שום שכל, ובכל זאת אינם מצליחים ונשארים על מקומם. ויש אחרים שעולים מיום אל יום, דע שהם מגיעים להיות בעלי מעלה, ומה זאת? אבל אחת היא מה שנתבאר, כי מי שאינו מחשב ומבקש עצה איך לעקור ולשרש אחרי הנחותיו ותכונותיו הקודמות, שהוא הענין של "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך", הרי הוא נשאר מתלמידיו של לוט, שאף הוא הלך עם אברהם אבינו ע"ה, אבל לבסוף עזב אותו ויאהל עד סדום. לא כן מי שמתבונן תמיד לטהר את לבבו ותכונותיו הרגליו הקודמות, ואח"כ יראה להתבונן ברוממות התוה"ק ורום כל מעלה ממצות השי"ת, זהו מתלמידיו של אברהם אבינו!

כלל זה גדול הוא לדורשי השי"ת, והמקום המסוגל לרשום אותו לחרות על לוח הלבב זכרון תמיד. לכן טוב למצוא לו מקום מזכרת בתפילה, והוא בקריאת שמע "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם" מקודם, ואח"כ "למען תזכרו ועשיתם", וזהו סור מרע, ואח"כ עשה טוב. ואמנם אין הכוונה לחכות ולבלי עשות טוב עד שיסיר מלבבו כל חלאה, רק שבאין כאחת. אבל על האדם לבלי לשכוח תמיד שבידו אחת יחזיק בשלח לעקור את הרע, ובידו השניה יבנה את בית קדשו לב טהור, עם כל אלה מעלה רמה!

נסיון אברהם עקירת תרבות חרן

לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך [י"ב, א']

כתב המלבי"ם:

הסדר הראוי היה נכון לאמר - מבית אביך ממולדתך ומארצך.

אמר לו שתכלית היציאה הוא שיפרד מדעותיהם וממעלליהם הנשחתות, כי האדם יקנה תכונות ומדות א. מן הארץ מאוירה ומזגה ומערכת מזלה. ב. מן העיר ששוכן בה ומקום מולדתו שלומד ממנהגיהם ומדותיהם. ג. מבית אביו. וצוה ה' שעם היציאה הגופנית תהיה גם יציאה מחשבית, שיפרד מטבע ארצו שהיה מזגה רע, וממדות אנשי מולדתו, וגם מאהבת בית אביו. ולכן תפס הסדר מארצו תחלה, שקל יותר שישכח האדם את ארצו משישכח את מולדתו, ומולדתו קל לשכח מבית אביו. ועל כן אמר לך לך - שילך אל עצמו נפרד מטבעו מכל אלה.

נסיון לך לך - לכוון רק לשם שמים

ויאמר ה' אל אברם לך לך [י"ב, א']

כתב בדרכי מוסר:

ברש"י: "לך לך" - "להנאתך ולטובתך ושם אעשך לגוי גדול, כאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד שאודיע טבעך בעולם".

לכאורה קשה הרי בין אותם עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו נמצא הנסיון "לך לך", וקשה באיזה ניסיון הוא זה, בשעה שמבטיחים לו שבמקום שאליו יבוא יהיה לו בנים ממון ושם, שאותם אין לו במקום שנמצא עכשיו. והתירוץ דאמנם הקב"ה הבטיח לאברם את כל הדברים האלו, אבל הנסיון היה האם אברהם אבינו ילך לארץ ישראל בשביל אותם הדברים שיהיה לו שם, או שילך בשביל צווי הקב"ה. ומעידה התורה "וילך אברם כאשר דבר אליו ה'", אברם הלך רק בגלל צווי ה' יתברך ולא לשם ההבטחות שהובטחו לו. "וילך אתו לוט ואברם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן".

אבל לוט שהלך עם אברהם לא היתה כוונתו לש"ש, אלא הלך אתו משום ש"אברם בן חמש ושבעים שנה" ועדיין אין לו בנים ולוט הוא יורשו, לכן הלך אתו כדי שירשו. והבאנו דוגמא לזה - יש מצוה לצום ביום כיפור, ומצוה לאכול בתשיעי בתשרי. וודאי לצום ביו"כ לש"ש אין בו כל כך קושי, דאם אינו צם לשם שמים א"כ בשביל מה צם? והרי יכול לאכול במקום שלא יראו אותו, אבל בשעה שאדם אוכל בתשיעי

בתשרי ונהנה מהמאכלים, ודאי שיותר קשה לכוון לש"ש. זה הכלל כל שההנאה ממצווה יותר גדולה, הקושי לכוון לש"ש יותר גדול. ולכן הנסיון אצל אברהם היה גדול מאד, כיון שהיה לו הנאה ע"י המצוה, ובכל זאת לא הלך בגלל ההנאה, אלא הלך לש"ש.

כשהגאון המפורסם רבי אייזיק מסלונים חיפש חתן לבתו, נסע לשיבת וולוז'ין ושם הקשה בפני כל התלמידים קושיא חמורה, והכריז שמי שידע לתרץ עד לבקר את קושייתו יהא חתן לבתו, וכך היה, כל הבחורים הטובים ניסו לתרץ את הקושיא בכל מיני אופנים, אך את כולם דחה. עד שהגיע הבוקר ולא נמצא תירוץ, עלה על העגלה ויצא מוולוז'ין. וכשהעגלה התרחקה מהעיר, שמע מישהו רודף שיעצור וסבר שאולי יש לבחור תירוץ, כשהגיע אליו הבחור - שאלו רבי אייזיק אולי יש לך תירוץ? ענה הבחור תירוץ אין לי, אך מהי התשובה לשאלה, הרי הרב נוסע מבלי להשאיר לנו תשובה לשאלה! כששמע זאת רבי אייזיק אמר, הוא ראוי להיות חתני! משום שאין בדעתו על השכר שמגיע, אלא רק התשובה לשאלה מעניינת אותו.

ובדבר זה נבחן אברהם אבינו ועמד בנסיון. אע"פ שהליכה זו היתה להנאתו ולטובתו, לא הלך אברהם אבינו אלא כדי לעשות רצון קונו, וכמו שנתבאר דכשיש שכר קשה הנסיון לעשות לשם שמים, ולא היתה כוונתו על השכר, אלא רק במצווה.

וכן כתב המלבי"ם:

וגם רוצה לומר שאף על פי שהבטיח ה' שכר על זה, לא עשה זאת בעבור היעודים הטובים האלה ולתקות שכר, רק לשם שמים בלבד, כאשר צוה אליו ה'.

וכך גם כתב האור החיים הקדוש:

עוד ירצה - להיות שאמר לו ה' הבטחות תועליות הרבה כשילך לו מארצו וכו', א"כ הגם שילך יסבור הרואה כי אין להחזיק לו טוב על זה, שאפילו קל שבקלים כשיראה כל התועליות ימהר ליסע לזה, הודיע הכתוב צדקתו של אברהם, כי מה שהלך לא לצד הבטחות האמורות אלא לעשות דבר ה'. ודקדק לומר כאשר דבר ולא כאשר אמר, וכמו שהתחיל בתחילת הפרשה, ויאמר ה' לאמת כדברינו, והוא יש לך לדעת - כי כל מקום שיאמר הכתוב דיבור, יגיד על דבר קשה, והאמירה היא רכה. וכאן הזכיר בתחילת הפרשה ויאמר ה', לצד שכל הדבר הוא להנאת אברהם, ובמעשה אברהם אמר כאשר דבר, פירוש שעשה הדבר גזירת מלך עליו, ולא לתועלת הנמשך לו.

פרסום אברהם - לצורך גבוה

לך לך [י"ב, א]

כתב בשיעורי רבינו מאיר הלוי:

פירש רש"י: לך לך - להנאתך ולטובתך, ושם אעשך לגוי גדול וכאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד שאודיע טבעך בעולם. וצ"ב דבשלמא שיזכה לבנים, היה זה רצון אברהם אבינו ושאיפתו כל ימיו להעמיד זרע אחריו שילכו בדרך ה', כמש"כ להלן [י"ח י"ט] כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגו'. וזו בוודאי ברכה גדולה וסיבה לצאת מחמת זה מחרן. אבל מה שסיים ועוד שאודיע טבעך בעולם, צ"ב איזה ענין יש לאברהם אבינו בזה שמתפרסם שמו בעולם, ומהי הברכה בזה.

ויש לבאר - שאע"פ שלא היה לאברהם אבינו שום ענין בפרסומו לצורך עצמו, מכל מקום היתה לו תועלת בפרסום טבעו בעולם לצורך עבודתו לקרב נפשות לה'. שהרי עבודתו כל ימיו היתה לפרסם את שם ה' בעולם, כמש"כ הרמב"ם בהל' ע"ז [פ"א ה"ג] והיה מהלך וקורא ומקבץ העם העיר לעיר ומממלכה לממלכה וכו', מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו, עד שיחזירוהו לדרך האמת, עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם, ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחיבר בו ספרים וכו', ע"ש. והנה ככל שיתפרסם טבעו בעולם, יהיו דבריו מתקבלים יותר, ועל ידי זה יתפרסם יותר שם ה', ואם כן בוודאי זו ברכה גדולה עבורו שיצא טבעו בעולם.

חברה רעה מלכלכת הנפש

לך לך [י"ב, א]

כתב רבינו בחיי:

הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע, שלהמע"ה יזהיר בפסוק הזה [משלי י"ג] על אדם להשתדל בחברת החכמים ולהתרחק מחברת הכסילים, ואומר הולך שהולך אחריהם תמיד ומתחבר אליהם, ועושה עצמו טפל להם, ונותן אותם עליו אלופים לראש, מי שיש לו מידה זאת אין ספק שיחכם. והמתחבר עם הכסילים, שיהיה להם ראש, ירוע - כלומר ישבר.

והנה הפסוק מבאר הנזק המגיע מחברת הכסילים, והתועלת המגיע לאדם מחברת החכמים, כי זה ישכר וזה יחכם. וידוע כי המתחבר אל החכם יהנה, והחכם אינו חסר כלום. וע"כ נמשלה התורה לנר, כענין שאמר דוד ע"ה [תהלים קי"ט] נר לרגלי דברך ואור לנתיבותי, לפי שהנר הכל מדליקין ממנו ואין אורו חסר כלום.

ומזה אמרו במדרש הולך את חכמים יחכם משל למה הדבר דומה, לאדם שנכנס לחנותו של בשם וקלט ריח הבשמים, כשיצא כל בגדיו מבושמים והוא לא קנה מן הבושם, כלומר והבושם לא מכר לו כלום. וזהו שאמר הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע, יאמר כי המתחבר עם הכסילים ישבר. כלומר יגיע הענין לנזק גדול, כי המתחבר אליהם מזיק לעצמו גם להם יגיע נזק וחסרון. והנה הוא בהפך מן המתחבר אל החכמים.

והעולה לנו מזה כי יש בחברת הכסילים נזק מבלי תועלת, ויש בחברת החכמים תועלת מבלי נזק, ולשון כסילים הם בוחרי המדות המגונות והתאוות הגופניות. ומבאים עניני השכל והם הם שאין ראוי להוכיחם, מפני שהכת היא מן השלש כתות שצוה שלמה ע"ה שלא להוכיחם, ואלו הם - כסילים, לצים, רשעים. כסילים - הוא שאמר [משלי כ"ג] באזני כסיל אל תדבר כי יבז לשכל מליך. ללצים - שנאמר [שם ט'] אל תוכח לץ פן ישנאך. רשעים - הוא שאמר [שם] יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו.

וכשם שחברת החכמים סבה גדולה והזמנה רבה בקיום עבודת הש"י וההתמדה עליה, כן חברת הכסילים והרשעים הזמנה גדולה וסבה לבטולה, שכן כתוב [דברים ז'] כי יסיר את בנך מאחרי. וא"כ ראה דוד ע"ה להתחיל ספרו בהרחקת חברת הרשעים, והזכיר מיד ענין התורה, הוא שאמר [תהלים א'] אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים וגו'. וסמך מיד כי אם בתורת ה' חפצו.

והנה שלמה ע"ה אחז הדריך הזה בעצמו, שהתחיל בראש דבריו ענין התורה, והוא שאמר [משלי א'] שמע בני מוסר אביך וגו' וסמך מיד הדברים המעכבים אותה, והיא חברת הרשעים, הוא שאמר [שם] בני אם יפתוך חטאים אל תבא, והנה אברהם אבינו ע"ה רצה לקיים ענין התורה והעבודה, וכמו שדרשו רז"ל קיים אברהם אבינו אפילו ערובי תבשילין.

והוצרך להזהר מחברת אנשי דורו הרשעים, שהיו סבה לבטול הבחירה. וע"כ בא אליו הש"י שיתרחק מהם, ואל יתלכלך עמהם ושילך מארצו וממולדתו אל הארץ אשר יראנו. וזכ"ש ויאמר ה' אל אברם לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך, ודרשו רז"ל היה דומה אברהם לצלוחית של פליטון הנתונה בבית הקברות ולא נודע ריחה, מה עשו נטלוה וטלטלוה ממקומה והודיעו ריחה לעולם, כך היה אברהם דר בתוך עובדי ע"ז, א"ל הקב"ה לך התרחק מהם ואל תתלכלך עמהם, וזהו שתפש לשון לך לך.

חברה רעה - אויר מזהם

לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך [י"ב, א]

כתב בתפארת שמשון:

רבינו בחיי כתב לפרש ש"לך לך" הוא מלשון לכלוך, כלומר לך לך בכדי שלא תתלכלך מדרכיהם הרעים של אנשי ארצך ובית אביך. ולכאורה וכי אצל אברהם אבינו יש חשש שיושפע מסביבה רעה?! והרי אדרבה זו היתה מהותו ומידתו המיוחדת של אברהם אבינו, שהיה לבד בלי שום חבר הורה או מורה, ועליו אמרו חז"ל [ב"ר פמ"ב ח'] "אברהם העברי, למה נקרא שמו עברי? שכל העולם כולם בעבר האחד והוא בעבר השני", היינו שעמד איתן כנגד השפעת בית אביו שהיו עובדי ע"ז, ונגד השפעת כל העולם כולו, והעמיד והפיץ את הדת האמיתית בכל העולם, ואם כן איזה חשש היה שיושפע לרעה מאנשי סביבתו?

אמנם התשובה טמונה בדבריו של רבינו בחיי שביאר את ענין "לך לך" מלשון לכלוך, וכמו שהלכלוך נדבק באדם מבלי שתהיה לו כוונה ומחשבה לקרבו אליו, אלא מהאויר ידבק בו, כן היא השפעת הסביבה, שגם אם יזהר האדם לא להשתייך אליהם ולא להתחבר אתם, בעל כרחו תדבק בו השפעת דרכיהם.

ובמדרש ביארו ז"ל את הסכנה יותר, על הפסוק "הולך אל חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע" [משלי י"ג כ']. מובא במדרש [מדרש משלי פ"ג] משל למה הדבר דומה? לאדם שנכנס לחנותו של בשם וקלט ריח הבשמים, כשיצא כל בגדיו מבושמים, ואפילו כשהוא לא קנה מן הבשם כלום, וכן להיפך הנמצא בסביבת רשעים. הרי זה כאדם הנכנס לחנות של בורסקי שבגדיו קולטים ריחות רעים, וגם אם יזהר בכל מאודו שלא להשתייך כלל לבעל הבוסקי ועורותיו הסרוחים, ידבק בו הריח בעל כרחו.

וכך כותב הרמב"ם בהלכות דעות [פ"ו ה"א] וז"ל דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו אחר רעיו וחבריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו, לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים כדי שילמד ממעיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמוד ממעשיהם, הוא ששלמה אומר "הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע" עכ"ל. דייק הרמב"ם לומר "דרך ברייתו של האדם" שכן הוא טבע הבריאה שהטביע הקב"ה, זוהי המציאות ואין מי שיוכל לנהוג אחרת, כי מי הוא זה אשר יעמוד איתן נגד חוקי הטבע? והרי זה כמו חולה שיש לו מחלה מדבקת, היאמר משהו שבכוחו לגרום לכך שלא ידבק ממחלתו?! ודאי שלא, אלא כל אחד גם הבריא ביותר נזהר להתרחק מסביבתו.

כן הוא הדבר בסביבת אלו שאינם שומרים תורה ומצוות כדבעי, ומבלים ימיהם בהבלי עולם ופטפוטי הבל, או גרוע יותר, אין עצה אחרת, אלא להסתלק מסביבתם לגמרי.

ואפשר שמשום כך קבעה התורה את המסר החשוב הזה לך לך, בכדי שלא תתלכלך דוקא אצל אברהם אבינו. מפני שלעולם לא היה ולא יהיה מי שעמד איתן נגד השפעת הסביבה כמו אברהם אבינו, וכמו שנאמר [יחזקאל ל"ג כ"ד] "אחד היה אברהם וירש את הארץ", היינו שהוא היה אדם אחד בעולם של עובדי ע"ז, והוא יחיד במעלה זו, ולעולם לא יהיה כמוהו. ואם בכל זאת הזהירו הקב"ה לך לך מלכלוכי ארצך מולדתך ובית אביך, על אחת כמה וכמה שכל אחד מאתנו צריך להשתדל להיות תמיד במקום טהור ונקי, ובסביבת חכמים וצדיקים.

🌸 התגשמות ההשתוקקות מביא שמחה 🌸

ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך [י"ב, א']

כותב בברכת פרץ:

ואמרו חז"ל כאן במדרש רבה הביאו רש"י ז"ל כאן, ולמה לא גילה לו מיד לאיזו ארץ ילך כדי לחבבה בעיניו ע"ש. ומטעם שאמרו כדי לחבבה בעיניו, למדנו שהדבר מתחבב אצל האדם כשהוא מחפש אחריו, ומשתוקק אליו זמן רב קודם השגתו, ואילו היה בא לו אותו דבר עצמו בהיסח הדעת ובלא התשוקה להשגתו, לא היתה חביבה בעיניו.

ולמדנו מכאן לענין לימוד התורה, כי מי שהוא יראי שמים ומשתוקק מאוד להבין אמיתות הדברים, ויגע ומשתדל לחפש אחריהם כפי כוחו זמן רב, אז כשזוכה שהדברים מתבררים אצלו ומשיגם, הם חביבים בעיניו למאוד. אבל מי שאינו משתוקק מאד להשגתו, והדברים באו לו בקלות בלא יגיעה וחיפוש, אז נופל בהרבה חשיבות הדברים אצלו.

והנה ידוע שהדבר שעושה על האדם רושם גדול של שמחה, וכן ח"ו איפכא, את זה זוכר זמן רב שהדבר נשאר חקוק מאוד בזכרונו. אבל דבר שאינו משתוקק עליו והשגתו אינו משמחו, זה הדבר אינו עושה רושם עמוק בנפשו, ובזמן קצר הוא משכחו. ע"ד שאחז"ל בפ"ו דשבועות - מילתא דלא רמיא עליה דאינש לאו אדעתיה, וממילא יוצא מכאן שהזכרון לזכור את תלמודו, הוא לפי ערך רוב תשוקתו והשתדלותו להשגת התורה, ולפי רוב השמחה שבא לו בהשגת דבר מדברי תורה, כן יהא זכירתו במה שלמד.

טובה ברכת המבורך

ואברכה מברכך ומקללך ואור [י"ב, ג']

כתב בפנינים משולחן הגר"א:

יש לדקדק מדוע אצל "מברכך" הקדים לאמר "ואברכה", ואילו אצל "מקללך" אמר רק אחר כך "אור". אמנם הענין כך הוא - כי ידוע דהברכה של עשיר היא מרובה משל עני, והקללה של עני מרובה משל עשיר. לכן אצל "מברכך" אמר תחילה "ואברכה", שיהיה עשיר בעת שיברך אותך, ותהיה ברכתו מרובה. ואילו אצל "מקללך" אמר רק אחר כך "אור", רצה לומר שבעת שיקללך יהיה עדיין עשיר ותהיה קללתו מועטת, ורק אחר כך אור אותו.

עוד תירוץ כתב הכלי יקר:

מה שלא נאמר אור מקלליך, כדרך שאמר ואברכה מברכך, כי לאדם מערכי לב קודם שמוציא איזו דיבור מן השפה ולחוץ, כי הוא מעריכו תחלה בלב ובמחשבתו, וידוע שלטובה הקב"ה מצרף מחשבה למעשה, אבל מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה.

לכך נאמר ואברכה מברכך, כי המברך אותך חושב בה בלבו קודם שמוציא הברכה מפיו, ומחשבה טובה חשובה כמעשה, ע"כ אני מברכו קודם שיצא הברכה מפיו. אבל במקללים אין הדבר כן, אלא ומקללך לאחר שהוציא הקללה מפיו, אז אור אותו, אבל לא קודם שהוציא מפיו, כי מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה עכ"ל.

וקשה, שאצל עכו"ם זה הפוך, שמחשבה טובה לא מצרפים למעשה, ומחשבה רעה כן מצרפים, כמבואר בתוס' בקידושין דף ל"ט ע"ב ד"ה מחשבה, ואולי לפני מתן תורה שאני.

ומי יקום במקום קדשו

וילך אברם כאשר דיבר אליו ה' וילך איתו לוט [י"ב, ד']

כתב בזכרון מאיר:

הנה לוט עשה דבר גדול שהלך עם אברהם מרצון עצמו מארצו וממולדתו. אחד מעשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו, ועשה זאת רק כדי לא להתרחק מרבו אברהם.

ובאמת קיבל שכר עבור זה, כדכתיב [שם י"ג ה'] - "וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר וגו'", ובחז"ל מי גרם לו זאת? הליכתו עם אברהם! וגם היה מושפע גדול מאברהם רבו בענין הכנסת אורחים, עד שמסר נפשו על הכנסת אורחים עד שהפקיר שתי בנותיו, וטבע של אדם למסור נפשו על ילדיו יותר מעל עצמו, והוא הפקיר בנותיו כדי להציל האורחים.

אבל לבסוף לא החזיק מעמד, כדכתיב [שם י"ג ו'] "ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדיו כי היה רכושם רב, והיה ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט ויאמר אברם וגו', הפרד נא מעלי, וישא לוט את עיניו וירא את כל כיכר הירדן כי כולה משקה וגו', ויבחר לו לוט את כל כיכר הירדן, ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו". נסיון הכסף עמד לו בדרכו, יען שלא הספיק מרעה לשניהם נתרחק מאברהם. דבר פלא, הלוא מקודם קיבל עליו נסיון של "לך לך" [בראשית י"ב א'], ובודאי ידע שהדרך ממעטת את הממון, כמו שחז"ל [בראשית רבה פרשה ל"ט א'] אומרים על הפסוק [שם ב'] "ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך", לפי שהדרך ממעטת פריה ורביה וממעטת את הממון וממעטת את השם, ואף על פי כן לא רצה להפרד מאברהם, ויותר על כל הדברים. והלא הוא לא ידע שיתעשר בצאן ובקר, הואיל והוא לא קיבל הבטחת ואברכך וגו' כמו אברהם, ואיך הדבר נשתנה אצלו לבסוף?

הנה זה מלמדנו כמו שכתוב [תהלים כ"ד ג'] - "מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו", כי אחר שאדם עולה למדרגה, הוא עוד לא בטוח והוא צריך לדאוג להתחזק ש"יקום במקום קדשו", שיחזיק מעמד ושעלייתו לא תפסק, ולוט נכשל בזה שלא החזיק מעמד.

גודל תשוקת אברהם להקב"ה

וירא ה' אל אברהם [י"ב, ז']

כתב האור החיים:

כונת הכתוב להודיע חבת אברהם בקונו. כי ה' נגלה אליו ובשרו בזרע ובנתינת הארץ, והוא לא החשיב בשורת ב' מעלות טובות לכלום, בערך שמחתו בגלוי שכינתו יתברך אליו, לקים מה שנאמר [תהלים ט"ז] שבע שמחות את פניך.

והוא אומרו, ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו, כאן פרש סבת שמחתו אשר עליה בנה מזבח, הוא לצד הראותו יתברך אליו, והבן.

וזה אות לבניו כמה מהם אשר הרחיקו חשק הזרע, בערך חשק התורה והמצות. וצא ולמד מבן עזאי [יבמות ס"ג ע"ב] בטענתו ומה אעשה ונפשי חשקה בתורה.

✧ אויר מלא עבירות - משפיע ✧

הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את [י"ב, י"א]

כתב באזנים לתורה:

יש שאדם בא אל רופא ואומר לו, אין לי כאב ממש בשום אבר רק הנני "מרגיש" שיש לי ראש או שיש לי שן, והרגשה זו היא מחלתו. כי בריא אינו "מרגיש" שיש לו איבר זה או אחר. ואברהם אבינו שהיה בריא בנשמתו, וחי חיי פרישות ומתנהג בחסידות, ידע אמנם שיש לו אשה יפה, אבל לא "הרגיש" ולא הרהר מזה, רק כאשר קרב לבוא מצרימה ערות הארץ, התחיל מרגיש שיש לו אשה יפה, "הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את". וחשב בצדק שהרגשה זו, היא מחלת הנפש הבאה מאויר המושחת בארץ שהמה מתקרבים אליה, ובארץ טמא כזאת אפשר לחשוש שמא יהרגו אותו על דבר אשתו, ודומה לזה שמעתי בשם האר"י ז"ל.

✧ לחבב אישה על בעלה ✧

הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את [י"ב, י"א]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר י']

וברש"י בשם המדרש: "עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם, עכשיו הכיר בה ע"י מעשה - שראה בבואה שלה במים", גם לאחר עשרות שנים לא הכיר אברהם את מראה שרה, אין זה כבני אדם אלא כמלאכי השרת ממש. וגדולים הם אף ממלאכים, שהרי כשירדו מלאכי מרום לארץ נכשלו בבנות הארץ, ואילו אברהם ושרה חיו בעוה"ז כמלאכים.

ומאידך - אנו מוצאים ששאלוהו המלאכים "איה שרה אשתך" [בראשית י"ח ט'], ואחז"ל [ב"מ פ"ז ע"א] "יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל היתה, אלא להודיעו שצנועה היא כדי לחבבה על בעלה", הרי שלמרות היותם ברום המעלה כמלאכי השרת, ובנוסף לכך היו "זקנים באים בימים", עדיין היה צורך לחבבה על בעלה, והשתדלו המלאכים לעשות כן. למדנו מכאן עד היכן מגיע ענין השלום.

וכן מצינו ששינה הקב"ה מפני השלום, כשאמרה שרה [בראשית י"ח ב'] "ואדני זקן" - שינה הקב"ה את דבריה ואמר לאברהם "ואני זקנתי". ולמדו חז"ל [ב"מ פ"ז ע"א] - "מכאן שמותר לשנות מפני השלום". והנה אף שאינו מובן למה יקפיד אברהם על שאמרה ואדני זקן, והרי באמת היה כבן מאה שנה, וכבר אמר אברהם בלבו "הלבן מאה שנה יולד", מ"מ כיון שעלול הדבר לגרום לפירוד כל שהוא, שינה הקב"ה מפני השלום.

ויש לנו ללמוד מכאן את גודל החיוב של השכנת שלום ומניעת פירוד כלשהו, אף על צד הרחוק ביותר. שבט לוי נתקדש לעד, כדכתיב "והבדלת את הלויים מתוך בני ישראל והיו לי הלויים" [במדבר ח' י"ד], והנה אף שעיקר הטעם לקדושת שבט לוי, הוא משום שלא חטאו בעגל. מ"מ אף במצרים לא נשתעבדו, ומאז ומקדם היה שבט לוי מורם מעם, ויש לומר כי שורש מעלתם נעוץ מכך, שעל ידי לידתו של לוי, יום הוסדו של שבט נגרם קירוב הלבבות שבין יעקב ולאה, וכמו שנאמר "הפעם ילוה אישי אלי וגו' על כן קרא שמו לוי", השבט הזה שעל ידו נתאחה הפירוד, נתקדש לעד ולנצח נצחים, הגורם לקירוב לבבות מתקדש לעד.

ומצינו שרחל אמרה כשנולד יוסף - "אסף אלקים את חרפתי" [בראשית ל' כ"ג], ובמדרש [הובא ברש"י שם]: כל זמן שאין לאשה בן, אין לה במי לתלות סרחונה, משיש לה בן תולה בו. מי שבר כלי זה בנך. מי אכל תמרים הללו בנך". והדברים מפליאים - היתכן שתרגיש רחל הרגשה זו כלפי יעקב, שמסר נפשו עליה, ועבד בשבילה י"ד שנים, היש מקום שיקפיד עליה יעקב על שבירת כלי או על אכילה של מה בכך, והדברים נאמרו ביום לידת בנה הראשון, לאחר היותה עקרה זמן רב, ששקול יום זה כאילו קמה לתחיה, כמו שאמרה בעצמה לפני כן - "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי", ולמדו חז"ל מכאן "כי מי שאין לו בנים חשוב כמת" [נדרים ס"ד ע"ב], וביום גדול זה אין רחל רואה אלא פרט קטן לכאורה, והוא כי מעתה יהיה לה במי לתלות את סרחונה.

אלא אם קטן הענין בעינינו, גדול הוא בעיני האבות והאמהות הקדושים, שהשיגו את מעלת השלום ותכונתו, שאפילו משהו של קפידא פוגם בו, שעד שלא נולד יוסף היה מקום לקפידא כלשהי בין יעקב לבינה, ועל אף שלא תהיה זו אלא קפידא דקה שאין אדם יכול להבחין בה, מ"מ אף בה יש כדי לגרום פגם כלשהו באחדותם, ועתה בלידת יוסף שהוסרה אפשרות לו, היתה שמחה מיוחדת על השגת שלום בלי נדנדוד של הקפדה ופירוד.

🕊️ יתנו לי מתנות - לפרוע החובות 🕊️

למען ייטב לי בעבורך [י"ב, י"ג]

כתב השפתי חכמים:

פירש רש"י "יתנו לי מתנות". וא"ת דמשמע שאברהם רצה במתנות, והא לקמן גבי מלך סדום אמר [י"ד כ"ג] - אם מחוט ועד שרוך נעל לא אקח, אף על פי שמן הדין היה שלו, שהרי נטלו מן המלכים. אפילו הכי לא רצה במתנות, כל שכן במתנות חנם שאינו רוצה, דכתיב [משלי ט"ו כ"ז] - שונא מתנות יחיה, י"ל דעכשיו לא היה לו עושר, לכך היה נוטל מתנות. כמו שפירש רש"י לקמן [י"ג ג'] בפסוק וילך למסעיו לפרוע

הקפותיו. אבל לגבי סדום היה לו עושר, משום הכי אפילו מה שהיה מן הדין ליטול לא נטל, משום שונא מתנות יחיה, וק"ל.

🌀 ביקש מתנות - כדי שלא יוכלו לעמוד בדרישות 🌀

למען ייטב לי בעבורך [י"ב, י"ג]

כתב בטעמא דקרא:

פירש"י יתנו לי מתנות. ותמוה וכי הסכים לתתה בשביל מתנות, ועוד הרי לא רצה מתנות ממלך סדום. וי"ל דה"ק אם ירצו לקחתך יצטרכו לתת לי מתנות כדי שאסכים, ואז אוכל לבקש מתנות גדולות שלא יהא בכחם לתת, אבל אם ידעו שאת אשתי ידעו שאין עצה לקחתך אלא שיהרגוני. וזה לא עלה בדעתו שהמלך יקחנה, שהוא בודאי יכול למלאות כל בקשותיו.

🌀 המאמץ לקדש שם שמים 🌀

וילך למסעיו [י"ג, ג']

כתב בפה קדוש:

עין רש"י שכאשר חזר ממצרים היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכות למצרים, למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. דבר אחר בחזירתו פרע הקפותיו ע"כ. וקשה וכי אברהם אוהבו של הקב"ה היה עני כל כך, שלא היה לו מה לאכול עד שהיה מוכרח לקחת בהקפה. וגם איך יתכן שבדרך נסיעתו למצרים נתנו לו בהקפה, והלא איש זר היה להם באשר לא עבר שם מעולם.

ברם פעמים יאמר איש חכם איזה דבר חכמה, אבל יחסר לו באותו יום ראיות מוכיחות על אמתת דברו להשיב לשואליו דבר, על כן יאמר להם בזה הלשון - הנה היום הנכם חייבים לתת אמון בדברי, ועל דבר אשר יקשה לכם על דברי, הנני חייב לכם תירוץ, ועוד תבוא העת שאפרע לכם הבטחתי לבאר הדברים אל נכון.

כך אברהם בכל מקום בואו היה דורש ומפרסם לפני שומעיו כי יש אלקים בשמים אשר ברא עולם ומלואו, והשגחתו פרושה בפרטות גם על כל אשר נמצא בארץ מתחת, והוא זן ומפרנס לכל בריותיו מקרני ראמים עד ביצי כנים ואותו תעבודו וכו'. אחרי אמרו זאת כשנשאל משומעי דברו על מטרת נסיעתו, סיפר להם הסיבה יען עתה כבד הרעב בארץ כנען, על כן הנני נוסע למצרים. המה שמעו כן תמהו הלא מעשיך סותרים את דבריך, כי אחרי שתעבוד את אלקי השמים באמונה כי הוא הנותן מזון לכל בשר, היה לו להצילך מרעב בכל מקום, השיב להם אברהם -

האמת הוא כדברי, והנני חייב לכם תירוץ על קושיתכם, ובעז"ה אשלם לכם בעתיד. אחר כך כאשר נלקחה שרה לפרעה במצרים, נעשה לו הנס שפרעה לקה בנגעים גדולים, וגם קיבל ממנו כל המתנות, ושלחו משם בכבוד. לפיכך בחזירתו ממצרים, הלך דרך אותן האכסניות שהתאכסן אצלם בהליכתו, וסיפר להם כל המאורע שקרא אותו מאת ה', כפי שכבר התפרסם במצרים, בזה פרע להם את הקפותיו, כי שילם להם את התירוץ אשר היה חייב להם, ולאמר כי אך מאת ה' היתה זאת כדי לפרסם השגחתו על יראיו.

❧ לא להיות מושפע מעשירות ❧

וילך למסעיו עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה [י"ג ג']

כתב הכתב סופר:

פירש"י שלא שינה מאכסניה שלו. נ"ל דקרא רצה לאשמעין שבחא דאברהם, דדרך האדם כשישיג עושר משנה דירתו ודר בעליות מרווחות, וגם בדרך משנה מאכסניה גרועה לטובה ממנו. אבל אברהם לא בקש גדולות ומותרות ולא שינה אכסניה שלו, וגם לא שינה מקומו ואהלו, והלך אל המקום אשר היה שם אהלו בתחלה אל מקום המזבח וכו', ויקרא שם אברם בשם ה', אשמעין שבחו שלא הטרידו העושר מעובדת ה' ומלאכות רבים, אלא הלך אל מקום המזבח ויקרא שם אברם בשם ה', שהקריא בשם ה' ב"ה כבתחלה, וק"ל.

❧ פריעת ההקפה - תיקון חילול ה' ❧

וילך למסעיו [י"ג ג']

כתב באזנים לתורה:

גם התחנה ששם לנים ושוהים בדרך נקראת "מסע", וכתב רש"י שהיה לן באכסניות שלן בהן בהליכתו למצרים..., ד"א בחזרתו פרע הקפותיו. קשה להבין איך הקיפו בעלי האכסניות לנווד שראו אותו בפעם הראשונה, והלא אז לא יצאו עוד לאברהם אבינו מוניטין בעולם, ומי העיד עליו שהוא אברהם? וגיסי הגאון הגדול ר' אהרן וואלקין זצלה"ה אב"ד פינסק הליט בדברי חכמים אלו רעיון נפלא - והיינו שירידת אברהם אבינו מצרימה מפני הרעב גרם חילול השם גדול, כי הכל שאלו אם אלקי אברהם הוא אדון העולמים, למה אינו מפרנסו? ולמה לקח אותו מחרן בה חי חיי עושר ושלוה, וצוה עליו ללכת ארצה כנען. ולמרות ששמע בקול ה' והלך וקרא בכל מקום בשמו, והוציא את כל רכושו להאכיל ולהשקות את העוברים ושבים כדי

להכניסם תחת כנפי השכינה, למרות כל אלה הביא ה' רעב על הארץ אשר צוה עליו ללכת שמה, והוא עני וכואב מכתת רגליו לבקש לו פרוסת לחם בארץ אחרת? האז תורה [שהוא מלמד לבני האדם] וזו שכרה?

וכשנתעשר אברהם במצרים ושב לעבודת הקודש שבארץ הקודש, החליט לסור וללון בכל האכסניות שלן בהן בהליכתו, שראו שם את עניו ומרודו, ונתחלל ע"י זה שם שמים, שיראו עתה את דרכי ה' הנסתרים מעין בו"ד. ונפלאותיו אשר עשה עם עבדו הנאמן, וכי רק לטובתו שלחו ה' למצרים ולמחיה להחיות עם רב הרוצה ללמוד תורה מפיו, וכי נתעשר אברהם פי כמה ממה שהיה קודם. וממילא תיקן אברהם בחזירתו מה ש"קלקל" [שלא באשמתו] בהליכתו. ומצינו לשון "הקפה" בחילול השם - "אין מפיין בחילול השם" ומלבד הפשט הפשוט, אין כדברי חז"ל אלא גם רמז שאין לאיש לחלל את השם ח"ו על סמך שיתקן אח"כ ע"י קידוש השם, אין לקחת חלול השם בהקפה - ולפרוע אח"כ. ואברהם שעשה את הכל ע"פ מצות בוראו ונתחלל שם שמים אצל קטני אמנה ע"י הרעב, שהכריחו לנווד למצרים, חזר אח"כ על האכסניות שראו אותו בעניותו, שיראו עתה בכבודו ועשרו ו"פרע את הקפותיו".

קנין אברהם בארץ ישראל

ויהי ריב בין רעי מקנה אברם [י"ג, ז']

כתב בזהב משבא:

פרש"י: לפי שהיו רועיו של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין יורש ולוט יורשו ואין גזל. והכתוב אומר והכנעני והפריזי אז יושב בארץ, ולא זכה בה אברם עדיין עכ"ל.

וכבר הקשו סתירת דברי רש"י, ממה שכתב בפרשת חיי שרה עה"פ גר ותושב אנשי עמכם תנו לי אחוזת קבר, פרש"י ומדרש אגדה אם תרצו הריני גר ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין שאמר ליה קב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת, עכ"ל. משמע שזכה בארץ.

וכבר אמרו בשם מרן הרב מבריסק זצללה"ה ומרן החזו"א זצללה"ה - לחלק בין קנין הגוף, לבין קנין הפירות. וקנין הגוף הוא דהוה ליה לאברהם, והכנעני והפריזי היה להם רק קנין פירות, עכ"ל.

וקשה - שלהשתמש בשביל קבורה לכאורה זה גם קנין פירות.

גנות המחלוקת

אל נא תהי מריבה הפרד נא מעלי [י"ג, ח']

כתב באמת ליעקב:

צא וחשוב - דהא באמת רואים אנחנו שאחר כך כשנשבה לוט, מיד הריק את חניכיו ורדף אחר המלכים כדי להציל את לוט, בלי שום היסוס. ורז"ל [הביאם רש"י להלן ט"ו פ"א] פירשו - שהיה ירא שמא מחמת הנס שאירע לו איבד את חלקו לעולם הבא, הרי שהיה מוכן בשביל ברית אחים לסכן גם את נפשו וגם את עתידו, ואף על פי כן כשהרגיש שרוחניותו סובלת מזה, והיינו שמחלוקת מתהווה בקרב מחנהו, מיד שלחו מעליו ושכח ברית אחים, ודו"ק.

שנאת המחלוקת

ויאמר אברם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני ובינך הפרד נא מעלי [י"ג, ח']

כתב בעטרה למלך:

למה לא נפרד אברהם מלוט ואחז צדיק דרכו וילך לו? שלא יאמר לוט אני הייתי חפץ לשבת במקום זה, לפיכך נתן לו אברהם את הברירה בטוב בעיניך שב. וכל זה מאהבת השלום והתרחקות מכל נדנוד חשש מחלוקת. כך דרכו של איש החסד, חסד אינו מוגבל להכנסת אורחים ובקור חולים וצדקה לעניים וכדומה, יסודו הוא אהבת הבריות ושנאת מחלוקת, רדיפת השלום והרחקה בתכלית מקטטה והקפדה. החזו"א זצ"ל כותב באחת מאגרותיו - כל קש של קטטה מכביד עלי כקורת בית הבד.

שכר נחת רוח לצדיק

ויבא הפליט [י"ד, י"ג]

כתב האזנים לתורה:

פרש"י: זה עוג שפלט מן המלחמה, ומתכוין שיהרג אברהם וישא את שרה ע"כ. עוג בא על שכרו על שבישר את אברהם - "א"ל הקב"ה חייך שכר פסיעותיך את נוטל שאתה מאריך ימים בעולם" [ב"ר פמ"ב], וכן היה שחי עד ימי משה, ולא עוד אלא שמשה היה מתירא ללחום עם עוג, שמא תעמוד לו זכות שם אברהם אבינו שבשר אותו שנשבה אחיו [נדה ס"א].

והדבר הזה תמוה מאד - שיגיע לעוג שכר גדול כזה בעד בשורה כזאת עם כונה של רצח ונאוף! וי"ל ע"פ האמור בגיטין [ס"ח] דמאן דעביד ניהא נפשיה לצדיק גמור זכי לעלמא דאתי, אף כאן מגיע שכר גדול למי שעשה נחת רוח לאברהם, למרות כוונתו הגרועה. ועוד י"ל שמכיון שע"י זה גרם לקידוש השם גדול שעה שהכה אברהם את המלכים, והשיב למלך סדום את הנפש ואת הרכוש, מגיע לו שכר כגורם למצוה גדולה כזאת.

אין חשבונות בפני רצון ה'

ושמע אברהם כי נשב אחיו וירק את חניכיו [י"ד, י"ד]

כתב בזכרון מאיר:

יש להתפעל ממעשה אברהם אבינו, אשר לבדו הולך ללחום עם ארבעה מלכים גיבורים שניצחו חמשה, איך זה עולה על הדעת? אלא שאצל אברהם אבינו, רצון ה' הוא היה הקובע בכל פעולותיו ובדרכי חייו, ומכיון שחשב שמחויב לקיים - "ומבשרך אל תתעלם" להציל את לוט, אזי שום קשיים שבעולם לא הפריעו בעדו, כי רצון ה' הוא המנחה.

וכן בענין המילה, דבר שעוד לא היה בהסטוריא, וברגע ששמע שזה רצון ה', אזי "בעצם היום הזה נימול אברהם וישמעאל בנו" [בראשית י"ז כ"ו], והוא היה בן תשעים ותשע בהימולו, ובלי לימוד חכמת הרפואה לנתח, ובלי שיהיו מוכנים לו כלים ומכשירים, לכך נפלא הדבר! וזו כוונת הכתוב "ומצאת את לבבו נאמן לפניך" [נחמיה ט' ח']. ובעד המסירות נפש שלו, זכה שארבעת המלכים זרקו חיצים ונעשה עפר, ואברהם זרק עפר ונעשה חיצים, כדאיתא במדרש רבה [בר"ר פרשה מ"ג ג'].

במסכת סוכה [דף נ"ב ע"ב] תנו רבנן ואת הצפוני ארחיק מעליכם [יואל ב' כ'] - זה יצר הרע, שצפון ועומד בלבו של אדם עד כאן. עמוק עמוק מי ימצאנו על דרך "מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה" [משלי כ' ה'], ומכאן יש ללמוד שיתכן שבחדרים החיצוניים שבלב האדם הוא צדיק, ובחדרים הפנימיים שבלב יש מחשבות פיגול.

ועל דרך זה יש לפרש [תהלים כ"ד ג'] "מי יעלה וגו' ומי יקום וגו' נקי כפיים" - באמת, "ובר לבב" - באמת, כי אחרת לא עולים, ואפילו אם עולים אזי לא מתקיימים, וכדי שיכיר האדם את עצמו, צריך התבוננות רבה, ומשיגים את זאת על ידי הרבה תורה והרבה מחשבה ולימוד המוסר.

אומות העולם מעריצים כח

אל עמק שוה הוא עמק המלך [י"ד, י"ז]

כתב האזנים לתורה:

חז"ל דרשו ששם השוו כל אומות העולם ועשו בימה גדולה, והושיבו אותו בתוכו למעלה, והיו מקלסין לפניו - מלך את עלינו נשיא את עלינו אלוה את עלינו [שם]. נפלא הדבר, שרק אז אחרי שהכה אברהם אבינו את המלכים, השוו כל אומות העולם להמליכו עליהם! אברהם מוסר את נפשו על אמונתו בה', ובחר בכבשן מלהשתחות לנמרד, וניצל מכבשן האש. ואין אומות העולם נותנים לו כבוד אלוה, אברהם עובר ארצות וקורא בשם ה', ואין אומות העולם מכנים אותו בשם נשיא אלקים, אברהם נוטע אשל ומאכיל ומשקה את העוברים ושבים, ואין אומות העולם מרגישים בצדקתו וטובו להושיבו על בימה גדולה ולקלס לפניו. אברהם עושה משפט וצדקה, ואין אומות העולם ממליכים אותו עליהם.

ומתי עשו לו כבוד גדול? מתי קראו אותו נשיא מלך ואילו אלוה? כאשר הראה את כחו וגבורתו להכות את הארבעה מלכים מרגיזי ארץ, רק אז התאספו כל הגויים והמליכו את אברהם אבינו עליהם, וקראו אותו בכל לשון של כבוד והערצה! אכן, זוהי הפסיכולוגיה של אומות העולם, לכבד את זה שיודע להכות ביחד חזקה! וכמו שבני יעקב מכבדים גאון בתורה וחסידי במעשים, כך מכבדים המה את מי שמצטיין "בידי עשו" חזקות. ואפילו בזמן הזה לא הכירה אגודת העמים [האומרת לבער את הנשק מן העולם] בישראל כעם הראוי לעצמאות, עד שהראה את נחת זרועו להכות שוק על ירך את שבעת ממלכות ערב שהתנפלו עליו. ומעניינת היא תשובת אברהם אבינו - "אל יחסר העולם מלכו ואל יחסר העולם אלוקו" [שם], שלא רצה לקבל עליו אפילו את התואר מלך ולמה? שמכיון שהשוו כל האומות להמליכו עליהם, הרי יהיה נקרא "מלך העולם", ואין לתת תואר כזה לבשר ודם בלתי לה' לבדו. אבל נגד תואר נשיא לא מחה, ולפיכך נקרא בפי כל "נשיא אלקים" [בראשית כ"ג].

על האדם לפשפש גם במעשיו הטובים

אחר הדברים האלה [ט"ו, א']

כתב בזכרון מאיר:

במדרש רבה [בר"ר פרשה מ"ד] אחר הדברים האלה - כתיב [משלי י"ד ט"ז] "חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח", "חכם ירא" - "אל תירא אברם". ומה פחד אברהם מבואר במדרש רבה הלאה [אות ה'], רבי לוי אמר - לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד

ואומר - תאמר אותן אוכלוסין שהרגתי שהיה בהם צדיק אחד וירא שמים אחד, משל וכו', כך אמר הקב"ה לאברהם - אותן אוכלוסין שהרגת קוצים כסוחים היו וכו'. ורבנן אמרי חדא לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר- ירדתי לכבשן האש וניצלתי, ירדתי למלחמת המלכים וניצלתי, תאמר שנתקבלתי שכרי בעולם הזה ואין לי כלום לעתיד לבוא, אמר לו הקב"ה אל תירא אנכי מגן לך וכו' שכרך הרבה מאוד וכו'.

הדבר נפלא אברהם אבינו ע"ה מסר נפשו, הלך למלחמה ללחום נגד ד' מלכים גיבורים, רק הוא עם חניכיו - וניצחם, והרעיש את כל העולם בנצחונו באופן פלא - נגד הטבע, והשיב את הרכוש ואת הנשים ואת העם, ככתוב בתורה - ואיתא במדרש רבה [בר"ר פרשה מ"ג ו'] על המלים [בראשית י"ד י"ז] "עמק שוה" - שהושוו כולם לעשותו למלך עליהם, והתאספו כל הרוזנים והשרים והושיבו אותו על בימה וקראו לו מלך אתה עלינו, וכדרך בני אדם היה צריך להיות שמח מטעם פדיון שבויים והצלת נפשות שעשה, והיה צריך להתפאר בגבורתו ונצחונו, ולבסוף לא די שלא התגאה, אלא עוד היה מתיירא, עד שהקב"ה היה צריך להרגיע אותו ולומר לו אל תירא אברם. הענין כי חכם ירא, אף על פי שסר מרע, אולי פגם מה שהוא, וממשמש במעשיו הטובים שמא מה שהוא לא כראוי, ובעיקר לפי גדלותו התביעה עליו גדולה, והנה חז"ל אומרים [תנא דבי אליהו רבה פכ"ג] - צריך לאמר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב עכ"ל.

ואדם מחויב לפחד תמיד בדברי תורה, ולפשפש ולמשמש אפילו במעשיו הטובים, ולסור מדרך הכסילים שחוטאים ופושעים ולבם בריא להם כאולם, ובוטחים שלא יאונה להם כל רע - כנאמר [משלי י"ג ט"ז] "וכסיל מתעבר ובוטח".

מעשיו של האדם גורמים לו רעה או טובה

במה אדע כי אירשנה [ט"ו, ח']

כתב החפץ חיים: [שמירת הלשון ח"ב פ"א]

והנה באבות איתא שהלל היה אומר אם אין אני לי מי לי וכו'. זה המאמר כולל הרבה מאד מאד, ועוד רמז בזה ענין נורא, והוא - אם האדם בעצמו לא יעשה לו רעה, מי יוכל לעשות לו רעה. כי האמת כל הענינים שבעולם שנסבבים לאדם הן לטוב הן לרע הכל האדם מסבב לעצמו. והענין הזה שאנו מדברים בו ענין הירידה למצרים, סיבה הראשונה מפני שאמר אברהם אבינו ע"ה במה אדע כי אירשנה, השיב לו הקב"ה ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ, ואחז"ל ראוי היה יעקב אבינו לירד בשלשלאות של ברזל למצרים, אלא שזכותו גרמה לו שנהגו עמו דרך כבוד לבוא לבנו המולך במצרים.

וסיבת הדבר שיוסף היה המולך ושאר בניו יהיו נכנעים לו, ג"כ גרם יעקב אבינו בעצמו לזה, בשעה שחרה אפו של יעקב על רחל שאמרה הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי, וענה לה התחת אלקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן, איתא במדרש שאמר הקב"ה וכי כך עונים את המעוקות, חייך שבניך עומדים לפני בנה. כלל הדבר האדם צריך להיות מאוד זהיר בדבוריו, שהוא בדיבורו מסדר בזה את ההנהגה לעצמו, אם יתנהגו עמו במדת החסד או להיפך ח"ו.

חשבון שנות שיעבוד מצרים

ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה [ט"ו, י"ג]

כתב הבית הלוי: [דרושים - דרוש ב']

הנה בכריתות ברית הבתרים, אמר הכתוב - ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחר כן יצאו ברכוש גדול. וישראל לא היו במצרים אלא מאתים ועשר שנים כמנין רד"ו, וקושי השעבוד לא היה אלא פ"ו שנים כשנולדה מרים.

ותירוצים הרבה נאמרו על זה במדרשים, א'. שהתחיל החשבון מלידת יצחק והיה לאברהם אבינו זרע, התחיל להתקיים בו "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, דהרי לא נגזר עליהם שיהיו כל הת' שנה גרים רק במקום אחד, וכן לא נגזר עליהם שיהיו במצרים דוקא, ובכל מקום שיצחק ובניו היו גרים נתקיים בהם המקרא הזה, ומלידת יצחק עד שיצאו ממצרים מכאן החשבון ת' שנה. שנית - אמרו דקושי השעבוד השלים החשבון. עוד יש דיעה במדרש דבאמת היתה היציאה תוך הזמן, ובילקוט פ' לך לך [ע"ז] על פסוק וגם את הגוי יעבדו דן אנכי, מסיק שדילג הקב"ה על הקץ בזכות האבות שנקראו הרי עולם, ובזכות האמהות ובני יעקב שנקרא גבעות עולם, שנאמר מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות. גם איתא בילקוט פ' בא [ק"צ] על פסוק החודש הזה לכם, וז"ל קול דודי הנה זה בא [שה"ש ב'] - זה משה רבינו, בשעה שבא ואמר להם לישראל בחודש הזה אתם נגאלים, אמרו לו רבינו משה האיך אנו נגאלים, לא כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה, והלא אין בידינו אלא ר"י שנה, אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונכם, אלא מדלג על ההרים מדלג על הקיצים והחשבונות והעיבורים.

ועכ"פ חזינן מדברי הני מדרשים הנ"ל דגאלם תוך הזמן ודלג על החשבון. וכבר ביארו הרבה מהדרשנים בחיבוריהם דעה זו - דהגאולה היה תוך הזמן, ונתנו טעם לדבריהם על פי הקבלה, וההסבר לזה משום דהמצרים בשיעבודם לישראל החטיאו אותם באונס, עד שגם הם היו משוקעים בעבירות ובטומאתן של מצרים,

עד שאם היו עוד זמן מה במצרים, היו משתקעין כל כך בטומאתן עד שלא היה נשאר בלבם שום רושם קדושה שירשו מאבותיהם אברהם יצחקו יעקב, והיו מושרשים בטומאתם ככל הגוים אשר על פני האדמה, ושוב לא היו מתייחסים כלל אחרי אבותינו, וממילא לא היה מקום להבטחה שאמר לאברהם אבינו כי גר יהיה זרעך כו' ואחרי כן יצאו, דעיקר כוונת ההבטחה הוא לגאול זרעו של אברהם אבינו, ולא מי שאינו נקרא זרע אברהם, וכמו דבני עשו וישמעאל אינם נקראים זרע אברהם, כן היה חלילה בישראל ולכך מיהר לגאולם, כשהיה עדיין קצת רושם קדושה מורשה להם מאבותיהם בפנימיות הלב, והיו מיוחסים עדיין זרע אברהם אוהבו, והיה מקום להבטחה לחול.

והגם כי לא ראיתי הדברים כתובים כן על ספר, הנני מסביר לי כן מה שראיתי במחברים הביאו דברי קדוש ה' האר"י ז"ל שכתב - שאם היו עוד במצרים היו נכנסים בשער החמישים של טומאה, ולא היו נגאלים לעולם. ואין אתנו יודע בנסתרות, והסברתי לי בנגלות כנ"ל. וכיון דהיה באמצע, בע"כ יצטרכו להשלים זה הזמן שנחסר אז אח"כ בגלות אחר. ועיקר הבטחת של ברית בין הבתרים שאמר לו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, דקאי על לבסוף כשישלימו כל הזמן של הגלות לגמרי, יקוים אז בזמן ביאת משיח במהרה בימינו. ועיקר הגאולה של מצרים היה כדי שלא ישתקעו בטומאת מצרים, כדי שיוכלו להגאל אח"כ כשישלימו כל זמן הגלות, זהו תוכן דברי המפרשים.

רכוש גדול - זה תורה

ואחרי כן יצאו ברכוש גדול [ט"ו, י"ד]

כתב בפה קדוש:

אמרינן בגמרא [ברכות ט', א'] למה ציוה הקב"ה ביציאת מצרים "וישאלו איש מאת רעהו כלי כסף וגו'", "שלא יאמר אותו צדיק - ועינו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם". ותמוה מאוד - וכי אם לא יאמר אותו צדיק, לא היה צריך ה' לקיים הבטחתו.

אלא כיון שאמרו במדרש "ברכוש גדול - זה תורה", אין בזה מניעה מצד ה' לקיים ההבטחה בשלימות, אך "שלא יאמר אותו צדיק ועינו אותם ארבע מאות שנה קיים בהם", פירוש באופן שלהם, היינו כפשוטו - בגלות המר, "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם" כפשוטו, דהיינו בכסף וזהב - כי אם בתורה, שאין זה פשוטו של דבר, לכן ציוה "וישאלו איש מאת רעהו וגו'".

העון - השתיקה על הסבל בשיעבוד מצרים

כי לא שלם עון האמרי עד הנה [ט"ו, ט"ז]

כתב באזנים לתורה:

ומתי תתמלא סאת עונותיו? - כעבור ד' מאות שנה, אבל קושי השעבוד גרם שבני ישראל יצאו ממצרים ק"ץ שנה לפני הזמן, ובמה נתמלאה סאתו של האמרי לפני הד' מאות שנה? לא נמצא בתורה שום עון מיוחד לאמר שבשבילו נתמלאה סאת עונותיו של האמרי ק"ץ שנה לפני החשבון שקצבה השגחה העליונה, מלבד מה שראה עמל והביט את אשר שכניו המצרים עושים לישראל ושתק ולא מחה. ובכל קושי השעבוד של המצרים בעם ישראל עבודת הפרך שחיטת הילדים וזריקתם ליאר וכו' וכו' - קושי השעבוד שאין דוגמתו בדברי ימי עולם, הוא השלים את צרות ישראל לגאול אותם ק"ץ שנה לפני הזמן, והוא שהשלים "קודם הזמן" את סאת עונותיו של האמרי השכן - קרוב של המצרים, שראה איך שכנו שופך דמי ילדים נקיים ומעביד עם חף מפשע בעבדות עולמית המפרכת את הגוף, לבנות להם בנינים ש"ראשון ראשון פי תהם בולעו", ולא נקף אף אצבע קטנה להצלתם.

ומכאן אזהרה לעמים רבים, שראו את תשפוכת דם ישראל, את כבשני האש שבנו הנאצים ימ"ש, ושרפו בהם ששה מליונים יהודים חפים מפשע - ראו ולא מיחו ולא נקפו אצבע קלה להצלתם. ולא עוד אלא שסגרו את שערי ארצותיהם לפני הפליטים שרידי חרב דם ואש [ונמצאו מדינות כאלו - שלא הרשו ליהודים הנמלטים אפילו לעבור דרך ארצם למדינות אחרות], שיגורו להם מפני יום ה' כי יבא לשפוט את הארץ.

התעסקות בגמ"ח סגולה לילדים

אולי אבנה ממנה [ט"ז, ב']

כתב החפץ חיים: [שם עולם פרק ח']

וכ"ש אם הוא איננו סריס בסימניו, רק שהוא לא הוליד עדיין או שהיה לו ומתו, בודאי אין צריך להתיימש - אלא יתחזק להתדבק במדת הצדקה והחסד, ויבטח לבו בה' הטוב, שייטיב לו באחריתו ויתן לו בנים, וכמו שאחז"ל בב"ב דף י' הרגיל בצדקה - הויין לו בנים בעלי חכמה בעלי עושר בעלי אגדה, שנאמר רודף צדקה וחסד, ע"ש בגמרא.

והסגולה היותר טובה שבעולם היא עצת חז"ל, ובעיני ראיתי מעשה נורא שהיה בענין זה - איש אחד שהיו לו בנים ומתו כולם. ויבא לפי חכם שיתן לו עצה וסגולה

לענין זה. והשיב לו איני יודע סגולות, אך עצתי שתעשה גמ"ח קבוע בעיר, אולי יתן ה' שבזכות מדת החסד שתתנהג עם אנשים, יתחסד הש"י עמך ויתן לך בנים. ושמע לעצתו ועסק הרבה בענין זה, עד שעשה גמ"ח קבוע בעיר, והוא קבל על עצמו המצוה להתעסק בענין זה להלוות על משכונות, ועשה פנקס עם תקנות לענין זה כנהוג, ובתוך התקנות היה כתוב - שפעם אחת לשלש שנים בפרשת אם כסף תלוה יתאספו הכל ויעשו סעודה שהיא חיזוק למצוה זו. ויהי בכלות הג' שנים נולד לו בן, ולאות שהוא בזכות המצוה שאירע יום שמיני למילתו ביום שהיה כתוב מקדם זמן לאסיפתם. ועסק האיש הנ"ל הרבה במצוה זו כמה וכמה שנים, ובתוך משך השנים האלו נולדו לו כמה בנים. אך ברבות הימים שכח טובותיו של הקב"ה, ובא לפני החכם ובקש ממנו, היות שהוא מוטרד גדול והגמ"ח נתגדל, וגם יש אנשים מפפקין עליו, ע"כ יראו למנות נאמן אחד שיעסוק בהגמ"ח, והחכם מיאן בזה, באמרו שבודאי אחר לא ינהיג הגמ"ח בטוב כאשר הוא מנהיג. אך בעוד איזה שנים אח"כ כאשר הרבה להפציר בהחכם שיעשה בקשתו, הוכרח להסכים לדבריו, ועשו קלפי מחדש ונברר נאמן אחר תחתיו לעסוק בהמצוה. ומעשה זה היה בתחלת הלילה, ויהי ממחרת בא אצל חכם ויספר לו איך שקרה לו דבר נורא בזה הלילה בסופו, שנחנק לו ילד קטן אחד, ויחזור ויאחז במצוה זו.

הנך רואה בעליל, שבזכות החסד נולדו לו בנים, וכאשר נסתלק מדת החסד, התחיל מדת הדין תיכף להתגבר עליו. וע"כ יראה האדם להחזיק במצוה זו ולא להרפות ממנה.

🌸 המנעות מתפילה היא בגדר חמס 🌸

חמסי עליך [ט"ז, ה']

כתב המראש אמנה:

רש"י מבאר שטענתה של שרה היתה כשהתפללת להקב"ה שיפקוד אותך בבנים, לא התפללת אלא על עצמך, והיה לך להתפלל על שנינו, והייתי אז נפקדת גם אני עמך ע"כ.

דברי שרה צריכים ביאור - כי גם אם היא היתה צודקת בטענתה, עדיין אין זה מן הראוי לכנות את חוסר התפילה של אברהם אבינו בתור "חמס".

זאת ועוד, הרי מדור המבול יש לנו ללמוד שגם על טענה חריפה על המידה מגיע עונש של מבול, וכדברי המדרש רבה על הפסוק "כי מלאה הארץ חמס בפניהם", שלא רק הגזלים התחייבו בעונש, אלא גם הנגזלים נענשו במבול משום "שצעקו יותר מדי"! ואם כן התמיהה גדולה, כיצד זה קראה שרה לאברהם אבינו "חמסן" על כך שלא הזכיר את פקידתה בתפילתו?

וביאור הדברים הוא, שאכן אנו איננו מסוגלים להבין כיצד ניתן לקרא "חמסן" על המנעות מתפילה, אבל שרה שהיתה גדולה בנבואה מאברהם אבינו, הבינה מכח גדלותה כי מניעת תפילה הרי היא חמס. כי אם צריך להתפלל על השני או לומר לו מילה טובה ואין עושים כן, שקול הדבר בחומרתו לחמס! זוהי השקפת התורה השונה לחלוטין מההשקפה האנושית הרגילה, ומשגילתה לנו התורה את חומר הענין נתחייבנו להכיר בנפשותינו עד כמה יש להתייחס ולחשוב אודות טובתו של הזולת. כי אם יש באפשרותנו לעזור לו, ואין אנו עושים זאת, הרי אנו נתבעים - לא רק על ההמנעות, אלא כאילו לקחנו וחמסנו דבר זה מידו!

🌀 הקב"ה רואה בעלבון של עלובין 🌀

כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי [ט"ז, י"ג]

כתב העלי שור: [ח"ב עמוד תר"נ]

הגר ברחה משרה אל המדבר, ושם מצאו אותה ארבע מלאכים, ודברו אליה זה אחר זה, אחד שאלה על בואה לשם, אחד אמר לה לחזור אל גברתה, ושנים הבטיחו לה על צאצאים רבים ועל ישמעאל. "ותקרא שם ה' הדובר עליה, אתה קל ראי, כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי! על כן קרא לבאר באר לחי רואי, הנה בין קדש ובין ברד" [לך לך שיש]. פרש"י "אלקי הראיה שרואה בעלבון של עלובין, "הגם הלום" - לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום, אחרי רואי אותם בביתו של אברהם, ששם הייתי רגילה לראות מלאכים.

ותדע שהיתה רגילה לראותם, שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת, ואמר מות נמות. וזו ראתה ארבעה זה אחר זה ולא חרדה".

אאע"ה בעצמו קרא שם הבאר ההיא "באר לחי רואי", שגם הוא התפעל מההשגחה הפרטית שנגלתה שם במדבר, שבאו ארבע מלאכים לעודד ולצוות את שפחת שרה. וגם אע"ה היה קשור למקום הגילוי ההוא, בהגיע השיירה של אליעזר עם רבקה כתוב - "ויצחק בא מבוא באר לחי רואי והוא יושב בארץ הנגב" [חיי שרה חמיש], רמב"ן - "יאמר כי יצחק בא מבוא באר לחי רואי, ששם מבאר לחי רואי שבא שמה. ויתכן שהיה יצחק הולך תמיד אל המקום ההוא, כי הוא לו מקום תפילה בעבור הראות שם המלאך, והוא יושב בארץ הנגב קרוב משם".

מה ראה יצחק אע"ה על ככה לקבוע שם את מקום תפילתו? הרי מלאכים היו רגילים לבא אל בית אביו? התפעלותו של אאע"ה וקביעתו של יצחק אע"ה מראות בעליל כי דבר גדול טמון בבאר לחי רואי, "אתה א' ראי - אלקי הראייה, הרואה בעלבון של עלובין". אאע"ה, האדם הגדול בענקים, היה מרכבה לשכינה, ובמקום

שיש שכינה אין פלא שישנם גם מלאכים. אבל הגר, שפחה עלובה, עד כמה שבודאי היתה לה מדרגה גבוהה בהיותה תלמידה של שרה אמנו ע"ה, אבל סוף כל סוף - שפחה מצרית, הבורחת למדבר ובודדת, וראה הקב"ה בעלבונה, ושלח אליה ארבעה מלאכים ועודדה, להבטיח לה זרע ולצוות עליה. כאן נתגלה החי רואי, נתגלה כאן בעולם כי עלמא דאיתכסיין חי הוא, והראיה שהוא רואה בעלבון של עלובין. ה"אינו נראה" הוא "החי", וזהו גילוי גדול.

הדבר הזה אינו אומר לך הרבה, קורא חביב? אכן, העובד, הרוצה להחיות אמונתו שתהא ודאית לגמרי, הוא שומע היטב את הדבר הגדול הטמון בשם זה של "באר לחי רואי". "אינו נראה" - זהו ענין שלילי, השולל מהקב"ה "אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף". רק אנחנו הסברנו לעצמנו כי זהו העלמא דאיתכסין. כאן, ליד באר זו, נהפך ה"אינו רואה" מהשלילה לחיוב, הכירוהו שהוא ית' חי, בהכרה יותר מאשר בביתו של אאע"ה עצמו, ובמה - שהוא רואה בעלבון של עלובין.

🌀 התמימות בקיום מצוות - התבטלות לרצונו יתברך 🌀

התהלך לפני והיה תמים [י"ז, א']

כתב הבית הלוי:

ענין התמימות הוא שיעשה רצון הבורא, ולא יחקור למה ציוהו כן. ואע"פ שהאדם רשאי לחקור אחרי טעמי המצוות, זה בכלל לימוד תורה שמצוה ללומדה ולידע אותה, וגם הלימוד הזה יעשה אותו מפני שמצוה כן הוא ללמוד, אבל בעיקר העשיה שלו וכן בהלימוד יעשה רק מפני שכן הוא רצון הבורא יתברך, ולא מפני שהוא רוצה לחקור אמאי ציוהו כן.

והנה הכתוב אומר אדם ובהמה תושיע ה', ואיתא במדרש אע"פ שאדם אנחנו נמשכנו אחר כך כבהמה, ועיין במסכת חולין דף ה' איתא אלה בני אדם שהם ערומין בדעת ומשימין עצמם כבהמה. והענין דהאדם העושה רצון חבירו ועושה כל מה שחבירו מצוהו, מ"מ עיקר העשיה הוא אדעתיה דנפשיה, דהרי עיקר מה ששומע לדברי חבירו ועושה כציווי, הוא משום שמכיר בשכלו שהוא צריך לעשות רצון חבירו - אם מצד יראה אם מצד אהבה או משום קבלת איזו טובה או סיבה אחרת, ועל כל פנים הוא עושה מה ששכלו מחייב אותו שהוא צריך לעשות מעשה זה, ונמצא עושה רצון עצמו ג"כ בזה שעושה רצון חבירו. ומשום הכי איתא במסכת קידושין דף כ"ב דבהמה גסה נקנית במשיכה, דקוראה והיא באה, אבל עבד גדול אינו נקנה בזה דקוראה והוא בא, אם לא שהאדון תקפו אצלו. ומפרש הטעם דאדם אדעתיה דנפשיה קעביד, אבל בהמה אדעתיה דמרה קעבדה. דאדם אע"פ שהאדון

קוראו, ושומע לו העבד ובא, מ"מ לא נקרא הליכתו משיכתו של האדון, משום דהליכתו הוא משום שיודע העבד בעצמו שצריך לעשותו כמו שרבו מצוהו, ונקרא אדעתיה דנפשיה. אבל בהמה, הליכתה רק מצד האדון בלא שום צירוף דעת עצמה. וזה שאמרו אע"פ שאדם אנחנו - נמשכין אחריו כבהמה. פירוש אע"ג שמכירים אנחנו מה חובתנו ומה יפה וטוב לנו לעשות רצונו יתברך, אעפ"כ נמשכנו אחריו כבהמה - בלא שום צירוף דעת עצמנו, רק בשביל ציוויך, לאדעתא דידך קעבדינא. ופירוש זה המדרש ראיתי זה כמה בספר זרע ברך, רק הוספתי בו ביאור הדברים והסברן בסברא. וזהו שאמר לו התהלך לפני והיה תמים, דבתמימות יהיה ההליכה בדרכי התורה והמצוה לפני.

ובזה יבואר דברי המדרש רבה ריש פרשה חיי שרה: יודע ה' ימי תמימים - זו שרה שהיתה תמימה במעשיה. א"ר יוחנן כהדא עגלתא תמימתא. ופירושו כמו שכתבנו דזהו הבחינה הגדולה שבתמימות, והוא ביטול רצון עצמו לגמרי - רק מקושר לרצונו יתברך. וזהו ג"כ הענין דפרשת פקודי כתיב על כל פרט ופרט ממעשה המשכן כאשר צוה ה' את משה, דקמ"ל דאע"ג דידיעו ישראל כמה חביב עליהם המשכן ורוב ההצלחה ששיגו על ידו, עם כל זה לא עשוהו רק משום הצווי לחודא.

ידעת ה' אינה כידיעת בשר ודם

למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' ומאלקי משפטי יעבור, הלא ידעת אם לא שמעת [הפטרת פרשת לך לך]

כתב בפנינים משולחן הגר"א:

יש לבאר על פי הידוע מה שתירץ הרמב"ם [פ"ה מהל' תשובה ה"ה] - על הקושיא אודות הידיעה והבחירה, דלכאורה הידיעה סותרת הבחירה - דאם הקב"ה יודע מראש אם יהיה האדם צדיק או רשע, אם כן מעכבת ידיעה זו את הבחירה מהאדם אחר שמוכרח להיות כידיעתו של הקב"ה, ואז לא מגיע לו גמול כלשהו. ואם הבחירה ביד האדם להיות צדיק או רשע, אם כן כביכול אין ידיעה חלילה. וכתב הרמב"ם דאין ידיעתו של הקב"ה כידיעתו של בשר ודם, ואין ידיעתו מעכבת הבחירה.

וזהו שאמר הכתוב "למה תאמר יעקב ותדבר ישראל - חלילה נסתרה דרכי מה'" ואין ידיעה חלילה, או "מאלקי משפטי יעבור" - ואין לנו גמול ועונש, ואם יש ידיעה אזי אין בחירה, על זה מסיים הפסוק "הלא ידעת אם לא שמעת אלקי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו", היינו תבונתו אינה מעכבת הבחירה, ואין לנו חקר בתבונתו של הקב"ה.

כְּדִשֶׁת יִידָא

הַכִּנְסַת אֹרְחִים בְּשִׁלְמוֹת

וִירָא אֱלֹהֵי ה' בְּאַלְנֵי מִמְרָא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֵהָל כַּחַם הַיּוֹם [י"ח, א']

כְּתַב הַחֲפֶץ חַיִּים: [אהבת חסד ח"ג פ"ב]

הִנֵּה רָאָה רֵאיוֹ שֶׁהַתּוֹרָה הִרְחִיבָה לִסְפֵּר בַּעֲנִין הַכִּנְסַת אֹרְחִים שֶׁל אַבְרָהָם אַבְיָנוּ, אִיךָ הִיָּתָה בְּכָל פְּרָטִיו, מָה שֶׁלֹּא מִצִּינוּ כֵּן בְּכָל חֲלָקֵי הַתּוֹרָה שִׁקִּיִּים אַבְרָהָם אַבְיָנוּ, שִׁסִּיפְרָה רַק בְּדֶרֶךְ כָּלֵל שִׁקִּיִּים כָּל הַתּוֹרָה, וְאָמְרָה עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקוֹלִי וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמֶרְתִּי מִצּוֹתֵי חֻקּוֹתַי וְתוֹרוֹתַי. וְאֵילּוּ הַכִּנְסַת אֹרְחִים שֶׁהִיא ג"כ בְּכָלֵל מִצּוֹת וְהִלְכֵת בְּדַרְכֵּיו - שֶׁהוּא לְגִמּוּל חֶסֶד וְלִהְיֵטִיב לְאֻלְתּוֹ, בִּיָּאָרָה הַתּוֹרָה בִּהְרַחֲבָהּ, ש"מ שְׁכֹנֶת הַתּוֹרָה לְהוֹרוֹת לָנוּ - לְלַמּוֹד מֵאַבְיָנוּ הַזֶּקֶן אִיךָ לְהִתְנַהֵּג עִם הָאֹרְחִים. וְע"כ נִרְאָה לִלְקֹט מַעֲנִיִּין הַפֶּרֶשָׁה קֶצֶת דְּבָרִים שִׁיְהִיָּה שִׁיִּךְ גַּם לָנוּ, הִנֵּה בְּתַחֲלַת הַפֶּרֶשָׁה סִיפְרָה לָנוּ הַתּוֹרָה אִיךָ שֶׁהוּא הִיא עֵדִיִּין חוֹלָה מִמִּצּוֹת מִלָּה שְׁלֹ. וְאֶעֱפ"כ הִיא יוֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל בַּעַת הַחוּם, אֹלֵי יִרְאָה מִרְחוֹק אֵיזָה עוֹבֵר וּשְׁב וַיִּכְנִסוּ בְּבִיתוֹ, וְכֹאשֶׁר רָאָם רַץ לְקִרְאָתָם וּנְשַׁתְּטַח לִפְנֵיהֶם, וַיְדַבֵּר לָהֶם דְּבָרִים רַכִּים אֹלֵי יוֹכֵל לְהַכְנִיסָם בְּבִיתוֹ [וְאֶע"פ שֶׁאֵין מִדְּרַגְתָּנוּ לְקִיִּים בְּאוֹפֵן זֶה, עכ"פ נִלְמּוֹד מִזֶּה שֶׁצָּרִיךְ לְתוֹר אַחֲרֵיהֶם וּלְקַבֵּלָם בְּחִיבָה יִתִּירָה, כְּמוֹ שֶׁהִיא בֹא לִפְנֵינוּ עֲשִׂיר גְּדוֹל שִׁיכּוֹל לְהַרְוִיחַ מִמֶּנּוּ הִרְבָּה]. אַח"כ סִיפֵר לָנוּ הַכְּתוּב אִיךָ שֶׁאַבְרָהָם אַבְיָנוּ צוּה אַחֵר מִיָּם, כְּדִי שִׁרְצוּ רִגְלֵיהֶם, וּבִפְשׁוּטוֹ - כִּי פַעֲמִים ע"י הַדֶּרֶךְ הַרְגָּלִים מְלוֹכְלָכִים בְּטִיט וּבִאֲבָק, לִכְךָ הוֹשִׁיט לָהֶם מִיָּם לְנִקּוּתָם, וְכֵן כָּל כֹּה"ג [וּמִזֶּה נִלְמּוֹד גַּם אֲנַחְנוּ שֶׁלְּבַד אֲכִילָה וְשִׁתִּיָּה, צָרִיךְ לְהַכִּין מִיָּם עֹבֵר אֹרְחִים].

אַח"כ בִּיקֶשׁ א"א לְהָאֹרְחִים, שֶׁבְּתוֹךְ כֵּךְ שִׁיכִין לָהֶם אֵיזָה דְּבַר לֵאכּוֹל, יִשְׁעֵנוּ תַּחַת הָאֵילָנוֹת, כִּי שֶׁם טוֹב לְהִיּוֹת בְּצֵל, וַיִּנְפְּשׁוּ שֶׁם מִטּוֹרַח הַדֶּרֶךְ [מִזֶּה נִלְמּוֹד שֶׁטֶרֶם שִׁיכִינוּ לְהָאֹרֶחַ לֵאכּוֹל, יִבְקֶשׁוּ לוֹ לְהַשְׁעֵן וּלְהַנְפֵּשׁ מִטּוֹרַח הַדֶּרֶךְ]. גַּם הַתְּבוֹנוֹן אַבְרָהָם אַבְיָנוּ שֶׁאֵין רְצוֹנָם לְהִתְאַחֵר אֲצֵלוֹ וּלְהַטְרִיחַ אוֹתוֹ, ע"כ אָמַר וְאֶקַּח פֶּתַח לֶחֶם וְגו' אַחֵר תַּעֲבֹרוּ, הֵינִי שֶׁתִּקְחוּ רַק לְסַעוֹד הַלֵּב לְבַד וְתִיכֶף תִּלְכוּ, וּלְבִסּוֹף עֲשֵׂה סַעוּדָה שְׁלֵמָה לְכַבּוֹדָם, כְּדֶרֶךְ הַצְדִּיקִים הָאוֹמְרִים מַעֲט וְעוֹשִׂים הִרְבָּה. וְאוֹפֵן עֲשִׂיַת הַסַּעוּדָה הִיא בְּאוֹפֵן הַיּוֹתֵר נִעְלָה, וְגַם בְּזִרְזוּת יִתִּירָה, וְקִמָּא קִמָּא שֶׁתִּיקֵן אִמְטִי וְאִיִּיתִי קִמִּיָּהּ. וּבַעֲצָמוֹ עִמָּד וְשִׁירַת לִפְנֵיהֶם כָּל עֵת הָאֲכִילָה, וְאַחֵר הָאֲכִילָה לִיּוֹה אוֹתָם, וְכ"ז יִלְמּוֹד

האדם מא"א להתנהג כן עם האורחים. ואם אין יכול בכל הדברים, עכ"פ במקצתם יעשה כן. גם נוכל ללמוד משם שיחנך אדם גם בניו למצוה זו, כמו שכתוב ויתן אל הנער וכפרש"י - שזה קאי על ישמעאל לחנכו במצוות.

חביבות אברהם אבינו להכנסת אורחים

וירא אליו ה' באלני ממרא [י"ח, א']

כתב המגד יוסף:

ובגמ' [ב"מ פ"ו ע"ב] אמר רחבר"ח - אותו היום יום שלישי של מילה של אברהם היה, ובא הקב"ה לשאול באברהם. הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה כדי שלא יטריח אותו צדיק באורחים. שדריה לאליעזר למיפק לברא, נפק ולא אשכח, אמר לא מהימנא לך ע"כ.

והדברים תמוהים - האיך לא האמין לאליעזר עבדו, שהתורה מעידה עליו שהיה "זקן ביתו המשל בכל אשר לו", את השליטה בכל רכושו האדיר מסר לידי אליעזר, ולענין מילתא זוטרא כעוברי דרכים לא האמין לו, אף שהם דברים מסתברים - שאין עוברים ושבים בחום היום.

אלא אנו רואים מכאן חביבות מצוה של אברהם אע"ה, כל רכושו לא היה שוה בעיניו כמצוה אחת של הכנסת אורחים, כל כך עז רצונו וכמה נפשו לקיים מצות הכנסת אורחים יום יום. שכאשר נאמר לו שאין בידו האפשרות לקיימה היום, לא רצה להאמין לבשורה שחורה ומרה זו, בכל נימי נשמתו שאף לקיים מצוה זו בתמידות, וכנגד אדיר רצונו בקודש - אף אליעזר זקן ביתו נעשה חשוד על אי דיוק באמת [משל לדבר, אשה שמבשרים לה שבנה נהרג ומתחילה לזעוק "שקרן אין זה אמת" - כוונתה לומר "איני רוצה שזה יהיה אמת", וכאילו שע"י זעקתה תוכל לשנות המציאות].

השתוקקות לחדש

והוא יושב פתח האהל כחום היום [י"ח, א']

כתב בדרש משה:

פרש"י לפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים, הביא המלאכים וכו'. הא דהצטער אברהם על שלא היו אורחים ולא יכול לקיים מצות הכנסת אורחים הוא תמוה לכאורה, דהא ליכא שום מעלה בצער זה, כיון דלא שייך חיוב כשליכא אורחים, ועדיף מאנוס כשהיה חיוב אבל נאנס מלקיימה, שיש ודאי להצטער. אבל

הכא ליכא חיוב כלל, ודמי לכאורה לאחד שיצטער בימי החול על שאין היום שבת, שלא שייך זה כלל. וצ"ל שהוא מצד עצם האהבה לחסד, כדבארתי בקרא דאם כסף תלוה דאיכא מצוה מיוחדת שהאדם יתאוה לעשות חסד. ולכן הוא כמו כשאדם מתאוה לאכול וכדומה מדברים גשמיים, שאף כשלא יהיו לו ולא יוכל להשיגם, נמי לא יסגי ליה להסיר תאוותו כל זמן שלא ימלא תאוותו. ובמדרגה כזה היה רצון אברהם לקיים מצות החסד, שכן הוא מצות התורה. ומצינו עוד אהבה כזו במשה בקיום הג' ערי מקלט, שאף שעדיין לא נתקיים המצוה עד שיפרישו כל הששה [מכות ט ע"ב], מ"מ מצד אהבה עשה. אף שלכאורה אין בזה מצוה, אבל עכ"פ שייכות וקשר להמצוה איכא בזה.

וכן הא דטמאים לנפש שבקשו בדבר הפסח שישחטו עבורם [במדבר ט', ז'], אף שאי אפשר ממש, כיון דהם טמאים, ורק שלא יפסל משום לטהורים ולטמאים, אבל הם אין להם כלום, אבל מצד אהבה צריך לעשות איזה שייכות אף שפטור ואי אפשר לצאת בהמעשה.

הרגישות לרצונות הזולת

וירא אליו ה' באלוני ממרא [י"ח, א']

כתב עטרה למלך:

התורה האריכה הרבה בסיפור הכנסת אורחים של אברהם אבינו בפרשת וירא, כי כלולים בה הרבה הלכתא גבירתא בעיני חסד - כמבואר בחז"ל ובספרים הקדושים. אולם כדאי להעיר על נקודה אחת שהיא גדולה אצלי ומפליאה ביותר, הנה אברהם אבינו כשראה את שלשת האנשים עוברי דרך, היה מקבל אז פני השכינה - שבאה לבקר את החולה, והיה מופשט מכל עניני הגוף, ותיכף ומיד רץ לקראתם, וימהר למלא את כל חפצם בתענוגי הגוף, הוא עצמו בא בעולמות העליונים ונהנה מזיו השכינה, ובאותו רגע ממש לגבי האורחים, הוא מבין תאוה אכילה, ומדקדק בחילוקי טעמים, ומתאמץ להגיש לפניהם מה שטעים ביותר, עד כדי ג' לשונות בחרדל!

הנה במסילת ישרים [פט"ו בדרכי קנית הפרישות] מגנה תאוה המאכל, שהרי אין שיעורו אלא כשיעור בית הבליעה, כיון שיצא ממנה וירד בבני המעים, אבד זכרו ונשכח כאילו לא היה. ובודאי שהיה אברהם אבינו בעצמו נעלה ומורם מזה לגמרי, אבל אין זה נוגע כלל חובתו לעשות חסד עם האורחים, ולהנות בכל מה שנהנים ממנו, לגבי זולתו לא נהג פרישות כלל.

מה מאד מענינים בקשר עם זה דברי הגאון ר' איצל פאטערבורגער בספרו נתיבות אור - מה שכותב על מו"ר הגאון החסיד ר' ישראל סלענטר וז"ל: נפלא אם כי

לעצמו היה מושלל מכל חמודות התבל מהתאווה והחמדה והכבוד ועוד. בכל זאת מה שנוגע לזולתו - היה יודע ומרגיש בכל תשוקות האדם חפצו ומאוויו מענייני התבל ומלואה. הוא בעצמו מושלל ממדת הכבוד על קצה האחרון, ובכל זאת היה נזהר מאד לכבד את הבריות בנימוסי הכבוד הנהוג עכ"ל.

הרי כאן תיאור חי של תלמידו של א"א! אברהם אבינו לעצמו הוא עפר ואפר, ולגבי עוברים ושבים מדקדק בכבודם ונוהג בהם סלסול לעמוד ולשמשם בכבודו ובעצמו, ולא על ידי עבדיו כי זה כבודם.

חביבותו של אברהם אצל הקב"ה

והוא יושב פתח האוהל כחום היום [י"ח, א']

כתב במגד יוסף:

פירש"י הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה, שלא להטריחו באורחים. ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים הביא המלאכים עליו בדמות אנשים. ומבאר השפתי חכמים ודאי בלאו הכי נמי צריך להביאם אבל לא בדמות אנשים, ובשביל אברהם הביאם בדמות אנשים עכ"ל.

וצל"ע הרי אין הקב"ה מרבה בנסים שלא לצורך, וא"כ למה הוצרך לנס של מלאכים בדמות אנשים, כדי שיבואו אורחים לאברהם הרי די שהקב"ה יחזיר חמה לנרתיקה, ואז עולם כמנהגו נוהג והאורחים הרגילים מאליהם באים [והמלאכים רק יבשרו וירפאו].

ונראה שע"י שהקב"ה שלח מלאכי כהרף עין, נפסק צערו של אברהם מיד, ואילו היה הקב"ה מחזיר חמה לנרתיקה, היה חולף זמן מה עד שהעוברי דרכים היו יוצאים לדרך.

ובדרך אחרת י"ל שאילו היה הקב"ה מחזיר חמה לנרתיקה, אז העולם היה חוזר למנהגו, ובית אברהם היה מתמלא באורחים ותכבד על החולה. לכך הקב"ה השאיר החמה מחוץ לנרתיקה, והעוברי דרכים נשארו בבתיהם, ובאו לאברהם רק הג' אורחים ששלח הקב"ה - מספיק כדי להשכיח צערו ולא יותר מדי להרבות בטרחתו.

ובדרך אחרת י"ל שע"י שהקב"ה השאיר את חום היום, נתמלא אברהם בשמחה תירה על כל אורח שנכנס מהחום, על שמונע ממנו סבל רב.

ריצה לדבר מצוה

וירא וירץ לקראתם מפתח האוהל [י"ח, ב']

כתב בקהלת יצחק:

וקשה דלמה ליה למכתב האי מפתח האוהל השני, דהא כבר כתב בפסוק הראשון - והוא יושב פתח האוהל, ולא הוי ליה למכתב רק וירץ לקראתם ותו לא. ושמעתי בשם הרב הג' המפורסם מו"ה שלום מ"מ דק"ק פרוזינע שאמר כן, דהנה הדין הוא - דאחר עשיית המצוה אסור לרוץ, שלא יהא נראה שעשייתה היתה עליו כמשא, וששמח בהפטר ממנה. כדמצינו בברכות [דף ו'] דהיוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה מטעם הנ"ל. ואיתא בש"ע א"ח סימן צ' סעיף י"ב וז"ל מצוה לרוץ כשהולך לבית הכנסת וכן לכל דבר מצוה עכ"ל. נמצא שההולך לעשות מצוה צריך לרוץ.

ועתה נחקור נא אם יצא אדם מעשית המצוה והולך לעשות מצוה אחרת, היאך יעשה - אם ילך בנחת בשביל המצוה שעשה, הלא הוא צריך לרוץ בשביל המצוה שהולך לעשות. ואם ירוץ בשביל המצוה שהולך לעשות, הלא אסור לרוץ אחר עשיית המצוה. והיאך יעשה?

ואמר הרב הנ"ל כן - דצריך לראות שאם המצוה שעשה היא גדולה יותר מהמצוה שהולך לעשות צריך לילך בנחת, ואם המצוה שהולך לעשות גדולה יותר - צריך לרוץ, ואם ב' המצוות שוין, צריך לילך חצי הדרך הראשון בנחת בשביל המצוה שעשה, וחציו השני במרוצה בשביל המצוה שרוצה לעשות.

ואיתא במסכת שבת [קכ"ז ע"ב] אמר רב יהודה אמר רב גדול הכנסת אורחין יותר מהקבלת פני שכינה, דכתיב ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור וגו' [הניח להקב"ה והלך לקבל האורחין], נמצא דאברהם היה צריך לרוץ כל הדרך אף חציו הראשון כנ"ל וזאת היא כוונת הכתוב וירץ לקראתם מפתח האוהל, ר"ל תיכף מתחילת הדרך שהוא מפתח האוהל היה רץ עד שבא אצלם כנ"ל.

ללמדנו נימוס ודרך ארץ

וירא והנה שלשה אנשים ניצבים עליו וישתחו ארצה [י"ח, ב']

כתב בזכרון מאיר:

מזה אפשר ללמוד הלכות נימוס ודרך ארץ, איך לדבר עם אנשים אפילו פשוטים. מלבד ענין הכנסת אורחים, עצם אופן הדיבור, שאברהם אבינו ע"ה - גדול הדור נשיא אלקים דיבר עם שלשת האנשים, והוא חשב שהם ערביים שמשתחוים לאבק

רגליהם, ובגלל זה אמר "ורחצו רגליכם" שלא להכניס עבודה זרה בתוך ביתו וכפירש"י על "ורחצו רגלים", עיין שם. וקראם "אדוני", ובלשון "אם נא מצאתי חן בעיניך", ואל נא תעבור מעל "עבדך", כי על כן עברתם על "עבדכם". וכן אצל תלמידו לוט כתוב גם כן [י"ט א'] "וישתחו אפיים ארצה וגו' הנה נא אדוני" "סורו נא אל בית "עבדכם", כי למד לוט הלכות דרך ארץ מאברהם.

וכל שכן וקל וחומר שאנחנו בני אברהם יצחק ויעקב צריכים ללכת בדרך אבותינו, להתנהג בנימוס בדיבור עם אחינו בשרנו בני אברהם יצחק ויעקב, ועל דרך שאומרים חז"ל במשנה [ב"מ פ"ג ע"א] אצל השוכר את הפועלים - אפילו אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו, לא יצא ידי חובתך עמהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב, נפלא הדבר.

🌸 שכר הכנסת אורחים בנים 🌸

והנה שלשה אנשים נצבים עליו [י"ח, ב']

כתב בבד קודש:

איתא בחז"ל [ע' תנחומא כי תצא ס' ב'] ויש מצות שמתן שכרה בנים, כמו שרה שאירחה את האורחים, שונמית על שקבלה את אלישע ע"כ.

וצ"ב דהכנסת אורחים עניינה גמילות חסדים, ואחד מצורות קיום מצוות חסד הוא על ידי הכנסת אורחים. ומעתה קשה מדוע רק בפרט דהכנסת אורחים מצינו ששכרה בנים, ומאי שנא מנותן צדקה ושאר מעשי חסד.

ונראה לבאר בזה - דכל חסד שאדם עושה, הרי זה מעשה עשיית חסד, אולם כשאדם מכניס אורחים, הוא עושה בזה את ביתו לחפצא של מצוה. שקיום המצוה הוא בבית, ומתקדש הבית על ידי זה. ונראה דזה סיבה לזכות לבנים, משום דבנים הם קיום המשך הבית.

ובגיטין כ"א ע"ב איתא דהמגרש את אשתו על מנת שלא תלכי לבית אביך לעולם - אין זה כריתות. והקשו התוס' שם אמאי אין זה כריתות, הא אם ימות האב לא חשיב כבר בית אביה, ותי' דכל יוצאי חלציו קרויים ביתו. נמצא דהבנים הם המשך קיום הבית. ובית כזה שנעשה חפצא דמצוה ומכניסים אליו אורחים, הוא סיבה שיתקיים בית זה לעד, ולכן שכרה בנים.

מִידָה כְּנֶגֶד מִידָה

יוקח נא מעט מים [י"ח, ד']

כתב בבאר יוסף:

בגמ' ב"מ [פ"ו ב'] אמרו כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו, עשה הקב"ה לבניו בעצמו. וכל מה שעשה אברהם ע"י שליח, עשה הקב"ה לבניו ע"י שליח. ואל הבקר רץ אברהם - ורוח נסע מאת ה' וכו'. יוקח נא מעט מים - והכית בצור ויצאו ממנו מים וגו'. וכן הביא רש"י כאן [י"ח ד'].

והנה אע"פ שלכאורה לא נראה לנו ההבדל בין מה שנעשה ע"י הקב"ה בעצמו לבין מה שנעשה ע"י שליח.

אולם כשנתבונן בענין נתינת המים שנעשה ע"י השלוחים - שהם משה ואהרן שנצטוו להוציא מים מן הסלע, נראה מזה גודל ההפסד במה שלא נעשה דבר זה ע"י הקב"ה בעצמו. כי אם אמנם בחורב נגמר שם הוצאת המים בלי מכשול, אולם כיון שנתנת המים היה צריך להעשות ע"י שליח, א"כ גם אח"כ כשהיו ישראל בקדש ונצטוו משה ואהרן להוציא מים מן הסלע, ואז נכשלו אם במה שהכו את הסלע, או בענין אחר שהיה שם איזה חטא ומכשול, כמוש"כ יען לא האמנתם בי להקדישני, וכפי הדעות השונות בחז"ל ובמפרשים. וע"י זה נגזר עליהם שלא יכנסו לארץ, ומבואר בספרים [וכ"מ קצת מחז"ל, וכמו שנתבאר ענין זה באורך בדברינו על מגילת אסתר ג' ז' עה"פ בחודש הראשון] - שאם היה משה נכנס לארץ ישראל, והיה הוא בונה את בית המקדש, לא היה הבית נחרב, ולא היו ישראל גולים והיו מגיעים לתיקון השלם.

א"כ מתבלט מזה גודל ההבדל והחילוק בין אם עשה הקב"ה, למה שנעשה ע"י שליח. וכ"ז נסתבב משום שלא עשה אברהם ע"י עצמו, אלא ע"י שליח, ולכך שילם הקב"ה לבניו ג"כ ע"י שליח.

המזלזל בחומרת החטא - מקל יותר

יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם והשענו תחת העץ [י"ח, ד']

כתב בהערות:

וברש"י: קסבר שהיו ערביים שמשתחוויים לאבק רגליהם, והקפיד שלא להכניס עבודה זרה לבית [ב"מ פ"ו], אבל לוט שלא הקפיד - הקדים לינה לרחיצה, שנאמר "לינו ורחצו רגליכם" ע"כ.

ויש מקשים - הלא לקמן ברש"י [י"ט כ' ד"ה ולינו ורחצו רגליכם] - "וכי דרכן של בני אדם ללון תחילה ואח"כ לרחוץ, ועוד הרי אברהם אמר להם תחילה רחצו רגליכם, אלא כך אמר לוט אם כשיבואו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם, יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבא לביתך ולא הודעתנו, לפיכך אמר מוטב יתעכבו כאן באבק רגליהם, שיהיו נראין כמו שבאו עכשיו, לפיכך אמר לינו תחילה ואח"כ רחצו" ע"כ. הרי שהיה להם חשבון וטעם הגון שלא ירחצו רגליהם, ולמה כתב רש"י לעיל שלא הקפיד על עבודה זרה?

מוכח מזה שאע"פ שיש לאדם טעם ואמתלה על איזה דבר, עדיין יתכן שלא מרגיש בפנימיות לבו תוכן הדבר וחומרתו, ולכן מקיל. ולו היה לוט מאוד מקפיד על ע"ז, לא היה מסכים כ"כ בקלות ובמהרה להכניס האורחים עם העבודה זרה על רגליהם לביתו. ומזה יוצא שאינו מקפיד הרבה בקפדנות גמורה כראוי מע"ז, ולכן הסתפק - ויתכן ששמח שמצא טעם לתלות דחיית הרחיצה, שלא להכנס בספק שיתפס בידי אנשי סדום.

וכן כל אדם צריך לשקול, כי יתכן שיעשה מעשה ויש לו אמתלא טובה וטעם הגון, אבל כל זה מפני שבפנימיות לבו מיקל באותו החטא, ואינו מרגיש גודל וחוזק הפגם, לכן מסתפק בטעם קל.

🌀 הכנסת אורחים המהודרת היא לכל דיכפין 🌀

ורחצו רגליכם [י"ח, ד']

כתב הטעם ודעת:

עין רש"י: "שהיה סבור ערביים שמשתחווים לאבק רגליהם, והקפיד שלא להכניס עבודה זרה לבית". ותמוה הדבר - שהקב"ה רצה לזכות את אברהם במצות הכנסת אורחים, ושלח לו דוקא אורחים שנראו כערבים.

ונראה שמצות הכנסת אורחים כשבעל הבית מפקיר ביתו לכל דכפין, ואף לאדם פשוט ביותר. ומי שמארח בביתו אורחים חשובים לא קיים המצוה בהידור, כיון שגם הוא נהנה שזוכה לאורח חשוב. וכן שמעתי בשם הגאון רבי חיים מבריסק זצ"ל - שהכנסת אורחים כהלכתה, היינו שמפקיר ביתו לכל אחד, והוכיח כן מאברהם אבינו, שהקב"ה רצה לזכותו במצוה גדולה, ולכן שלח לו אורחים בדמות ערבים.

ומספרים על הגאון רבי יוסף דב סולוויצ'יק זצ"ל [בית הלוי], הגיע לברנוביץ, והיה צריך למקום ללון, וביקש מבעל אכסניא שיפנה לו חדר, אבל ההוא שלא הכיר את הבית הלוי טען שאין לו מקום. ועוד באותו לילה העמיד בעל האכסניא חדרים

לגאון מפורסם שהגיע לעיר. והוסיף הגרי"ד זצ"ל שעתה הוא מבין מה שבחו של אברהם במצוות הכנסת אורחים, והלוא גם לוט הכניס אורחים וכמבואר להלן [י"ט א'] וברש"י שם, אלא שאברהם אבינו מוכן היה לקבל אורחים גם כשסבר שהם ערביים, ולוט קיבל רק אורחים חשובים, וכמבואר בפסוק שבאו אליו כמלאכים. ובזה שפיר מצטיין אברהם אבינו במצוות הכנסת אורחים.

ועיין ברמב"ם פ"ז דאיסורי מזבח [הי"א] שכותב "הרי נאמר בתורה והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן, וישע ה' אל הבל ואל מנחתו. והוא הדין בכל דבר שהוא לשם הקל, הטוב שיהיה מן הנאה והטוב. אם בנה בית תפלה - יהיה נאה מבית ישיבתו. האכיל רעב - יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו". וחידש בדבריו דמה שצריכים לתת לנצרך צרכיו - הוא חיוב צדקה, אבל לתת לעני מן הטוב והמתוק שבשולחנו, יש בו מדין הידור מצוה. ומשמע שלתת לאורח בעין יפה ולהנעים לו במאכלים טובים, הוא ההידור של מצות הכנסת אורחים. ולכן טרח אברהם אבינו בבן בקר רך וטוב חמאה וחלב וכל טוב.

🌸 המצוה יוצרת את מציאות השכר 🌸

יקח נא מעט מים [י"ח, ד']

כתב המגד יוסף:

פרש"י: ע"י שליח, והקב"ה שילם לבניו ע"י שליח. וכן בגמ' [ב"מ פ"ו ע"ב] א"ר יהודה כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו - עשה הקב"ה לבניו בעצמו. וכל שעשה אברהם ע"י שליח, עשה הקב"ה לבניו ע"י שליח. ע"כ. וע"ע ברש"י לקמן [פסוק ז'] שהשליח ששלח אברהם לכבד את האורחים היה ישמעאל - לחנכו במצוות.

ולפי"ז צל"ע למה נענש על כך אברהם, הרי כל כונתו בזה היתה לחנך את בנו למצוות, ולזאת ישתבח ולא יענש. אשר ע"כ נראה שחז"ל כאן לא התכונו לשכר ועונש, אלא באו להורות על מציאות שנוצרת ע"י כל מעשי אנוש. המזין את אורחיו בכבוד ובעצמו, יוצר מציאות שהקב"ה מזין את בניו בכבוד ובעצמו. אברהם ששלח את ישמעאל להשקות את האורחים, ודאי קיבל שכר עבור מצות חינוך, אבל מאידך גם יצר מציאות והנהגה של ע"י שליח, דבר שנתקיים אח"כ בבניו.

שכר הכנסת אורחים במסירות נפש

יקח נא מעט מים [י"ח, ד']

כתב בבאר יוסף:

בגמרא בב"מ פ"ו ע"ב: אמר רב יהודה אמר רב - כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו - עשה הקב"ה לבניו בעצמו, וכל מה שעשה אברהם ע"י שליח - עשה הקב"ה לבניו ע"י שליח. ואל הבקר רץ אברהם - ורוח נסע מאת ה' כו', יקח נא מעט מים - והכית בצור ויצאו ממנו מים כו' עכ"ל.

וצריך להבין - במדה זו שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל, דוקא כמו שעשה והתנהג אברהם עכשיו עם המלאכים, ובמה שעשה עכשיו רק ע"י שליח - שילם לבניו ג"כ רק ע"י שליח. והלא אברהם שכל ימיו התעסק והתמסר לגמול חסד עם העולם, ותמיד היה מכניס אורחים בביתו, וכי יעלה על הדעת שבשום זמן לא הטריח את עצמו ליתן מים או שאר אכילה ושתייה ע"י עצמו, ולמה לא נחשב לו ולא נמדד בעשיות של כל ימיו, ומדד לו הקב"ה רק לפי מעשיו בעת ההיא דוקא.

ואפשר שכל מה שעשה אברהם עד עכשיו - היה עדיין בגבול כח וטבע אנושי. ולכן לא היה משום כך לעשות לבניו נסים מחוץ לטבע, כמו ליתן להם מים מן הסלע ומן השמים. אבל כאן כשהיה אברהם אז בן צ"ט שנה ובשלישי למילה שהיה כואב וחלש ואסור ושרי, וגם הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה שלא עבר איש בארץ, ובזמן כזה הצטער אברהם על שלא מזדמן לפניו לקיים ענין הכנסת אורחים. וכשראה אותם רץ לקראתם והשתחוה אליהם בהפצרות שיכנסו לתוך ביתו, ורץ אל הבקר, והתאמץ בכל הזריזות להביא לפניהם מכל מאכל, עד שלא הרגיש מכל כאבו וחלישותו מרוב שמחתו באורחים הללו, ואף שנדמו לו כעבריים ואנשים פשוטים.

שמכל זה נראית מדת טובו וחסדו למעלה מכח אנוש, ומחוץ לגבול טבע בני האדם. לכן כשהיו ישראל במדבר - מקום שאין זרע ואין לחם ואין מים, זכו גם כן לעשות עמהם נסים מחוץ לטבע - הוריד להם מן מן השמים ומים מן הסלע מדה כנגד מדה. ובשכר שעשה אברהם אבינו עכשיו דברים מופלאים יוצאים מגדרי הטבע. ומשום כך היתה המדה באופן שעשה אברהם עכשיו עם המלאכים.

❧ הצדיקים עוסקים בעשיה ❧

ואקחה פת לחם ואל הבקר רץ אברהם [י"ח, ה']

כתב בדעת תורה:

אמרו חז"ל [ב"מ פ"ז ע"א] אמר ר"א - מכאן שצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. מנלן מעפרון מעיקרא כתיב ארבע מאות שקל כסף, ולבסוף כתיב וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרון וגו' עובר לסוחר, דלא שקל מיניה אלא קנטרי.

כל עצם ענין ה"אמירה" שנואה היא לפני המקום, מה לו לאדם באמירותיו לעשות, מה תועיל ומה תתן האמירה, אם חשב על איזה ענין וגם גמר בדעתו לעשותו הלא יעשה! ומה לו לכל האמירה?

מה שאמרו חז"ל כי הצדיקים הנם אומרים מעט ועושים הרבה, אין כאן הכוונה בשבח הצדיקים שמקיימים מה שאומרים וגם עוד יותר מזה, והגנות לרשעים כי אין מקיימים מה שאומרים, אלא זה גופא מה שהצדיקים ממעטים באמירה, הוא הוא השבח להם. וזהו ענין לשונם של חז"ל [תנחומא וירא ד'] "בשכר אתה אמרת מעט, אני אגרש את שונאיהן מעט מעט", כי המעט באמירה, זה גופה המעלה אשר בעדה קבל עליה שכר. והגנות לרשעים גם כן בזה, כי הם מרבים באמירה, ומה שנאמר עליהם - כי אפילו מעט אינם עושים, כי אמנם ה"אומרים" אינם עושים, וה"עושים" אינם אומרים. ובאמת הא בהא תליא, כי הבעל מעשה - יכול אף לאמור, ולא מפני שום איזה טעם, אלא מפני סיבה אחת כי עושה הוא ולא יותר! כמדת הקב"ה מדת הצדיקים, אמרותיהם של צדיקים מהוים מעשים, אמרותיהם הם מעשים גמירת דעת - ומחשבתם לעשות. מה שהוא הן, כבר תופסים מעשיהם, לא יניחו זמן מן הזמנים, אין אומר ואין דברים לא ינוח ולא ישקוט כי אם כלה הדבר לעשותו. והמעט שהצדיקים אומרים, אין זה בשם אמירה כלל, אלא בדרך רמז על העשיה, אשר מוכרח הוא להודיע לאחרים, כי יכינו עצמם למה שהוא עושה. וכמו אברהם אבינו שאמר להם, למען ידעו ולא יעברו מלפניו. וכל מה שממעט יותר - משובח יותר.

מי שהכיר את הח"ח זצ"ל ראה שלא היה נמצא אצלו כלל ענין האמירה, מעולם לא נשמע ממנו אעשה דבר פלוני, כל דבר היה עושה טרם אף אמר. כשהיה אחד מבקש ממנו מכתב תעודה על איזה דבר, הנה בטרם אף השיב לו אמרים, כבר היה עומד באמצע הכתיבה, ואחר כן הודיע למבקשו כי הנה המכתב.

האמירה אצל הרשעים - נובעת באמת מזה שאינו עולה אפילו במחשבתו לעשות מה שאומר. כל אמירותיו אינן אלא מתוך רצונו להשביע עצמו באמרו לעשות טוב, אמרותיהם של רשעים אין מהוים כלום, אמרותיהם ומעשיהם שנים הם.

ולכן זהו מה שחפשי הוא באמרותיו באין מחסום לפיו. ואדרבה האמירה ממעטת את המעשה, כי האמירה משביע רצונו ומניחה רוחו, והוא ענין אשר שנואה היא האמירה לפני המקום.

הנה עפרון אמר לאברהם השדה נתתי לך והמערה אשר בו לך נתתיה וגו'. ולא בקש כלום. אח"כ אמר ארבע מאות שקל כסף, וכשבא למעשה הנה הוסיף ושקל מינה לא כסף כי אם קנטרי עובר לסוחר. היתכן שבתוך כדי דבור יחזור מקצה לקצה? אין זה אלא שגם בעת אמרו לא היה אפילו בדעתו לקיים מה שאומר בפיו, ומזה הוא אשר באה כל התחלפויותיו.

ועוד טעם לצדיק הנזהר בדבריו, כי מה לו להאמירה אשר יטיל עליו חיובים שיוכרח אח"כ לקיימם, ומה לו להיות מחויב תמיד, ומי יודע גם אם אמנם יוכל לקיים. אלא כי הרשע הזה לא חשב אף מעולם לקיים דבריו, ומשום זה נקל לו מאוד האמירה, ומרבה אותה ככל רצונו, הוא הוא השנוא לפני המקום.

חשיבות כל אדם שנברא בצלם

כי על כן עברתם על עבדכם [י"ח, ה']

כתב בחידושי הלב:

פרש"י "כי על כן עברתם - כי הדבר הזה אני מבקש מכם, מאחר שעברתם עלי לכבודי".

הנה פשוט שאברהם לא שיקר באמרו "שעברתם עלי לכבודי", והרגיש שאכן זה כבוד בשבילו שיבואו אל ביתו. ולכאורה למה היה זה כבוד בשבילו? הרי אברהם היה נשיא אלקים - והם נדמו לו כערביים המשתחווים לאבק רגליהם, ומה כבוד הוא זה לאדם קדוש וטהור שיבואו אל ביתו אנשים פשוטים עובדי עבודה זרה? אלא שאברהם הרגיש שכל אדם נברא בצלם אלקים, וחשיבותו גדולה עד מאוד, על כן כבוד הוא לנשיא אלקים להכניס כל אדם אל ביתו, ולשרתו בעצמו בכל כוחו.

והרחיב עוד בדעת תורה:

וברש"י: כי הדבר הזה אני מבקש מכם, מאחר שעברת עלי לכבודי. בגמ' [קידושין ז' ע"א] אמרו אשה שאמרה לאדם חשוב הילך מנה ואקדש אני לך מקודשת, בההיא הנאה דקא מקבל מתנה מינה גמרה ומקניא ליה נפשה. הנה שקבלתו של אדם חשוב לא מקריא כלל קבלה, כי אם נתינה היא. אלא מי הוא האיש אשר יאמר עליו כי הוא האדם וחשוב, הנה בעיני בעל גאווה הכל בפניו כקליפות השום, ואדרבה את

הכל הוא מפחית, ובודאי כי לא יחשבם. אבל האיש העניו - אצלו נהפוך הוא כל האנשים חשובים בעיניו, את הכל הוא מכבד ומנשא, ואת עצמו הוא משפיל ומכניע, הוא האיש שכאשר נותן דבר מה למי שהוא, הוא המקבל ולא הנותן. מנתינתו להאחרים הוא הנהנה, עד כדי להקנות להם נפשו.

הנה כשיבא אצלנו הח"ח כאורח ללון, גם אנחנו נשמח כולנו ונהיה קלים ודאי לעשות בכל מלאכה ועבודה לכבודו ולהיטיב עמו, כי נרגיש בעצמנו השגת עונג רב וזכות גדולה על שהח"ח מקבל איזה דבר שהוא, ולקיחת דבר שהוא מצד הח"ח מורגשת לנו כמו הנותן לנו ואנחנו המקבלים. כזאת היה באמת אצל אברהם אבינו, הכל היא אצלו חשובים, כל אדם היה בעיניו ה"אדם החשוב", ומאז היטיב לזולתו - הנה תמיד היה הוא המקבל ולא הנותן. רואה אברהם שלשה אנשים הולכי דרך - אנשים רגילים כערבים נדמו לו, והנה הוא רץ לקראתם, והוא המשתחוה לפניהם, מחשיב הוא אותם ומתכבד מביאתם, הרבה הרבה יותר מאילו היו באים אצלנו אנשים הכי גדולים שבדור.

זהו הפשט אשר אמר על שעברתם עלי לכבודי. מכל מעשיו וכל תנועותיו של אברהם אבינו היה ניכר, כי הם המטיבים ועושים חסד עם אברהם, ולא אברהם עמהם. זהו מהפכה שלמה, כי לא אני המיטיב עם זולתי, אלא באמת האחר הוא המיטיב עמדי.

לחבבה על בעלה

ויאמרו אליו איה שרה אשתך [י"ח, ט']

כתב בחידושי הלב:

איתא בגמרא [בבא מציעא פ"ז א'] "אמר רב יהודה אמר רב ואיתימא רבי יצחק - יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל היתה, אלא מאי באהל כדי לחבבה על בעלה". ופרש"י "לחבבה על בעלה - להודיעו שהיא צנועה משאר חברותיה, שאינה נראית וצריך לשאול אחריה".

ולכאורה למה היו צריכים המלאכים לחבב את שרה בעיני אברהם, הרי אברהם היה אבי החסד והרחמים. ואפילו עבור אנשי סדום התפלל להצילם, וכש"כ שאהב את אשתו והוקירה?

אלא לומדים אנו מכאן, שהאהבה היא מהדברים שאין להם שעור, ורצון התורה הוא שהאדם יחבב את אשתו בכל כוחו ויכבדה. ולכן רצו המלאכים להוסיף עוד חיבה ביניהם, והדגישו זאת בשאלתם "איה שרה אשתך", כדי להגיע לתשובה

המתבקשת שהיא באוהל, להראות על מידותיה הנעלות. מוכח מכאן מה גדולה היה המצוה לחבב אשה על בעלה, ולהרבות את החיבה עוד יותר.

גדולה מעלת שלום בית

ויאמרו אליו איה שרה אשתך [י"ח, ט']

כתב בעם לבבי אשיחה:

והנה מבואר בחז"ל, שידעו המלאכים היכן שהיתה שרה, אלא ששאלו את אברהם אבינו - להזכירו עד כמה אשתו צנועה במעשיה, כדי לחבבה על בעלה [עיין ברש"י].

וכן מבואר אח"כ כשצחקה שרה ואמרה "ואדני זקן", ששינה הקב"ה מפני השלום, ואמר לאברהם אבינו שאמרה שרה "ואני זקנתי". והנה אברהם אבינו ושרה היו זקנים באים בימים, וכבר היו נשואים עשרות שנים, ואעפ"כ ישנה פרשה בתורה ללמדנו - שעדיין עניני שלום בית צריכים חיזוק והתחדשות "לחבבה על בעלה", ועדיין כדאי לשנות בכדי שלא תהיה שום אפשרות שאחד מבני הזוג יפגע, והגם שאין זה גנאי לומר ואדני זקן, ובפשטות לא היה אברהם אבינו מקפיד על דבריה.

שלום בית זקוק לחיזוק מתמיד

ואדוני זקן [י"ח, י"ב]

כתב בעטרה למלך:

היחס בין איש לאשתו רגיש מאד, ואף דיבור קל שלא בהתבוננות עלול לפגום בשלום בית. בוא וראה שהוצרך הקב"ה לשנות את דברי שרה שאמרה על אברהם ואדוני זקן מפני השלום, שמא יקפיד עליה אברהם ויתערער השלום ביניהם. לכאורה אינו מובן - מה מקום יש כאן להקפדה, הלא לא דברה אלא לפני הקב"ה, ואמרה דברים כהויתם, ואין בזה שום גנות ובקורת, אלא ללמדנו עד כמה עדין ורגיש היחס בין איש לאשתו, שצריך זהירות יתירה ודקדוק רב על כל דבור והגה.

אמרו חז"ל [ב"מ נ"ט ע"ב] לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה. ופירש"י: שיהא אדם זהיר באשתו מלצורה באונאת דברים, שפורענות אונאתה ממהרת לבא. באמת יש על זה אזהרה מפורשת בתורה בפרשת בהר - ולא תונו איש את עמיתו, ופירש בחינוך מצוה של"ח - שלא נאמר לישראל דברים שיכאיבוהו ויצערוהו אין בו כח להעזר מהם עכ"ל.

ואם בכל אדם כך, ק"ו לאשתו אשת בריתו. הרי אמר חז"ל [ומובא בחינוך במצות כל אלמנה ויתום לא תענון] בן קובל לאביו ואשה קובלת לבעלה, ואם בעלה מצער אותה, הרי הכאב גדול מאד.

במגיד מישרים ריש פרשת וארא, כתוב שהמגיד אמר למרן בית יוסף בזה"ל - הלא אודיעתיך רזא דגלגולא דידך ורזא דנשך ורזא דהאי איתתא כשרתא דאית לך, ותשתמודע כמה יקר אית לך לאנהגא בה עכ"ל. הנה חזקה על הב"י שקיים דברי הגמרא - לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו, ולא עוד אלא שאמרו חז"ל שיהא אדם מכבד את אשתו יותר מגופו ואוהבה כגופו [יבמות ס"ב], ובכל זאת זרזו המגיד לנהוג בה כבוד יותר, ע"י שגילה לו סוד עילוי נשמתה.

אנו אין לנו מלאכים ומגידים - להודיע לנו סוד נשמות נשים צדקניות שלנו, אבל מסתמא יתגלה לנו בעוה"ב, ואם זלזלנו בכבודן וציערנו אותן בעוד הן ברשותנו, הלא תכסנו בושה ותעטפנו כלימה ואיך נרים ראש.

שלום בית בין איש לאשתו צריך חיזוק תמיד ושמירה דייקנית, צא ולמד ממה שכתב רש"י בפרשת וירא על הפסוק איה שרה אשתך, וז"ל: יודעים היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אברהם ושרה כבר באו בימים, ונשואים כבר הרבה עשרות שנים, והזיווג עלה יפה מאוד, ועל כל זאת היה ענין לחבבה על בעלה.

איזהו מכובד המכבד את הבריות, המכובד בביתו - הוא הנוהג כבוד באשתו, וכל דרכיו דרכי נועם, וכולו אומר כבוד. ובאופן זה יעלה זווג יפה, ותשרה שכינה בביתם.

רגישות האדם לפגיעה בכבודו

למה זה צחקה שרה [י"ח, י"ג]

כתב החידושי הלב:

פירש רש"י: "ואני זקנתי - שינה הכתוב מפני השלום, שהרי היא אמרה ואדוני זקן". וכתב הרמב"ן "ואני זקנתי - הוא פירוש אחרי בלותי, ודבריו אמת, אך מפני השלום לא רצה לגלות מה שאמרה ואדוני זקן, כי היה ראוי שיאמר ואני ואדוני זקנים, כי שרה בשניהם תצחק".

מבואר מדברי חז"ל - ששרה משום שהיא ואברהם זקנים, אך הקב"ה לא אמר לאברהם שהיא צחקה משום שהוא זקן "מפני השלום", ומשמע מדברי חז"ל - שאילו היה הקב"ה אומר לאברהם את האמת, ששרה צחקה גם על זה שהוא זקן, אז היה זה פוגם בשלום שביניהם. ואע"פ ששרה צחקה גם על עצמה, ואברהם

באמת היה זקן, ואברהם היה עניו גדול והכיר את כל המעלות של שרה, אע"פ כן היה זה פוגם בשלום שביניהם, ופשוט שמדובר רק בפגיעה דקה עד מאד. למדים אנו מכאן עד כמה עדין הוא לב האדם, שקל מאד לפגוע בכבודו. גם לומדים אנו מכאן - שאפילו צדיק ועניו מצטער כשפוגעים בכבודו. גם למדנו מכאן גודל החשיבות של כל דקות נוספת של שלום בית, שנכתב בתורה לדורי דורות, שהקב"ה שינה בדיבורו כדי למנוע פגיעה דקה בשלום בית.

🕒 בעל הבית אחראי לטעויות בני ביתו 🕒

ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה [י"ח, י"ג]

כתב בקהלת יצחק:

ויש להתבונן - מדוע אמר הקב"ה זאת לאברהם ולא אמר לשרה גופה, והלוא גם היא היתה נביאה, ואברהם היה טפל לה בנביאות כדפי' רש"י ז"ל להלן על הפסוק כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה [כ"א י"ב], וא"כ היה לו להקב"ה לומר זאת לשרה עצמה למה זה צחקת לאמר האף אומנם אלד וגו' היפלא מה' דבר. ושמעתי בשם הגאון הגדול הצדיק המנוח מו"ה ישראל סאלאנטער זצלה"ה שאמר כן - דהנה אם יכנס איש לבית המבשלות [אין אקיר] - וראה שהמשרתת אינה נזהרת ומדקדקת כל כך בכשרות, ידע שבעה"ב אשם בדבר זה, דמסתמא הוא אינו מדקדק בכשרות כנכון, ורעיתו רואה שהוא מיקל בזה, מקלת עוד יותר, והמשרתת רואה זאת משניהם מקלת עוד יותר ויותר. דאם היה הבעה"ב מדקדק בכשרות בזהירות יתירה כדת, לא היתה נועזת רעיתו להקל בזה, ואז גם המשרתת היתה נזהרת בזה מאד. לזאת כשראה הקב"ה פה שצחקה שרה תלה האשמה באברהם [ואף שקמי שמיא גליא, אך רצה להורות לנו כאשר נכתוב להלן], ואמר לו למה זה צחקה שרה, דמסתמא קרה פעם אחת שלא נזהרת בנבואה כנכון, והיא ראתה זאת ולמדה מזה להקל בנבואה לכן צחקה עתה.

ויצא לנו מזה מוסר יקר מאד נעלה, שכל איש ידקדק בביתו בכל דבר ודבר בדקדוק עצום מאד, לבל ילמדו ממנו אנשי ביתו להקל באיזה דבר חלילה, דאז האשמה תלויה בו. וזאת הורה לנו השם יתעלה - במה שאמר לאברהם למה זה צחקה שרה, ולא אמר זאת לשרה גופה.

ושמעתי עוד בשם הגאון ר"ס הנ"ל שזאת היתה כוונת ר' יוחנן בן זכאי, שאמר לתלמידיו שנכנסו לבקרו כשחלה [ברכות כ"ח ע"ב] - אילו לפני שר מבני אדם היו מוליכין אותי שהיום כאן ומחר בקבר וכו' אעפ"כ הייתי בוכה וכו', ולא עוד אלא

שיש לפני שני דרכים אחת של ג"ע ואחת של גיהנם, איני יודע באיזו מוליכים אותי. אשר לכאורה מלת לפני מיותר, דהלא לכל אחד מישראל יש שני דרכים הללו, והו"ל לומר ולא עוד אלא שיש שני דרכים וכו' ואיני יודע באיזו מוליכים אותי. אך כוונת ר' יוחנן בן זכאי הוא כנ"ל, מפני שהיה אדם חשוב וגדול הדור, וכלם היו מביטים עליו ולמדין ממעשיו, היה ירא דאולי שגג בדבר מה חלילה, ואחרים ראו זאת ולמדו ממנו לעשות כן, ואז האשמה תהיה תלויה בו.

וזה שאמר - ולא עוד ר"ל דחוץ ממה שאני ירא מאימת הדין כשאר כל אדם, אלא שיש לפני שני דרכים ר"ל לפני ביחוד, מפני שאני אדם חשוב והכל מסתכלין בי, יש לפני שני דרכים - אחת של ג"ע שאחרים למדו ממני לעשות טוב, ואחת של גיהנם - שאולי למדו ממני להקל באיזה דבר חלילה, ואיני יודע באיזה מוליכים אותי. דאולי אענש באשמת אחרים חלילה כנ"ל.

והוסיף בזה בדרכי מוסר:

שרה היתה גדולה מאברהם בנבואה, וצריך להבין מדוע שאל את אברהם למה זה צחקה שרה, ולא שאל את שרה עצמה? מסופר על ר' חיים מברסק שבהיותו ילד קטן למד אצל רב אחד שהיה חסיד סלונים. פעם לקחו הרב אל האדמו"ר מסלונים, וספר לאדמו"ר שבן הרב לומד אצלו. נתן האדמו"ר לר' חיים תפוח עץ, חטף ר' חיים את התפוח ואכלו. אמר האדמו"ר לרבו של ר' חיים - אם הילד אוכל בלי ברכה, האשמה היא בכך, שהרי אתה הוא רבו, ענה ר' חיים לאדמו"ר - אם כן בכך האשמה, שהרי אתה הרב של רבי.

אם רואים שהמשרתת לא מקפידה על הכשרות כל כך, זה סימן שבעלת הבית לא מקפידה כראוי, ואם בעלת הבית לא מקפידה - זה סימן שאף בעה"ב לא מקפיד די הצורך. אם שרה צחקה היתה התביעה על אברהם, כי הצחוק של שרה מראה שגם אברהם אינו שלם די הצורך. ולכן אמר ה' לאברהם "למה זה צחקה שרה וגו'".

לכבד חבירו אפילו שלא מתנהג כמוהו

המכסה אני מאברהם אשר אני עשה [י"ח, י"ז]

כתב האמת ליעקב:

הנה בפסוקים הקודמים הציגה לנו התורה את מדת הכנסת אורחים של אברהם אבינו, ותיכף לאחר זה מפרטת התורה את מעשה סדום, שעיקר חטאם היה בהכנסת אורחים וכדלהלן פסוק כ"א בתרגום יונתן וברש"י, ותפלת אברהם להצילם.

ובאמת טבע כל אדם הוא - שאם הוא זהיר באיזו מצוה, אז הוא מרגיש חסרון אותה מצוה אצל אחרים לעוון היותר חמור [וכגון מי שהוא זהיר בסעודה שלישית, אינו יכול לסבול אם חבריו יוצא בפירות], ובפרט אברהם שהיה סמל עמוד החסד בעולם, שכל כך חשש לזה עד שעלה בדעתו שלא לעשות ברית המילה בפרהסיא, בטעם שאולי זה יפגום במדת החסד של הקב"ה וכמו שבארתי לעיל. ואעפ"כ מסר אברהם נפשו להתפלל עליהם, עד שהוצרך כמה פעמים להקדים שלא יחר אף ה' עליו. והרי זה לימוד גדול בגדלות הנפש של אברהם אבינו, ודו"ק.

🌸 תפלת אברהם עומדת לדורי דורות 🌸

כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו [י"ח, י"ט]

כתב המהרי"ל דיסקין:

אפשר לפרש את אשר דבר עליו, והוא - דלכאורה לקמן איתא פרשה שלמה שביקש אברהם אבינו עליו השלום ע"ד אנשי סדום, אולי יש חמישים צדיקים אולי ימצאון שם ארבעים וכו' עד אולי ימצאון שם עשרה, ולבסוף אנחנו רואים שכל תפלותיו לא הועילו וכל העיירות נהפכו כמבואר בתורה. אם כן צדיק מה פעל בכל תפלותיו ובקשותיו.

אמנם האמת הוא כך, דהתורה היא נצחית, וכל תפלותיו של אברהם אע"ה לא שבו ריקם ח"ו, והם עומדים וקיימים לנצח בשביל זרעו אחריו, בכל עת שחוטאים נזכר הקב"ה בתפלותיו של אברהם אע"ה, ומרחם על בניו וצאצאיו אחריו עד סוף כל הדורות. ולכן אנו מזכירים זאת ג"כ בתפלות ר"ה בפיוט.

וזהו פ' הכתוב ידעתיו למען יצוה וכו'. ר"ל אני מודיע לו זאת מהפיכת סדום למען אשר יצוה - פ' כנ"ל, ועוד למען הביא ה' על אברהם את אשר דיבר עליו, ר"ל כל אשר ידבר על הענין הזה, וכל התפלות אשר יבקש, והרחמים אשר יעורר בעד אנשי סדום, כל זה אביא על זרעו, ויהיה שמורים לדורות כאשר יחטאו ח"ו, אזי יתעוררו כל דבריו ותפלותיו אשר דיבר, על זה הענין יהיה לתועלת לבניו אחריו, ודו"ק.

🌸 צדקה מנכסיו ומשפט בנכסי אחרים 🌸

לעשות צדקה ומשפט [י"ח, י"ט]

כתב החפץ חיים: [אהבת חסד בפתיחה בהגהה]

ולכאורה אם משפט אין צדקה ואם צדקה אין משפט, אלא הכונה דכל אדם יש לו ב' ענינים - אחד שהוא לא יגע בנכסי חבריו ובכבודו, ואחד שחבירו לא יגע בנכסיו

ובכבודו. והנה הדרך הטובה שהש"י רוצה בה הוא כך - לענין ליגע בנכסי חבירו, צריך לילך בדרך המשפט שלא לנגוע בו אפילו באפס קצהו. וצריך לידע חומר איסור גזל, שכל הגזל את חבירו שוה פרוטה כאילו נוטל את נפשו כמו שאחז"ל. וכן שלא לנגוע בכבודו ע"י איזה אופן שהוא, כי אם הוא מאנה אותו בדברים עובר בלאו דלא תונו איש את עמיתו, ואם הוא מביישו עובר בל"ת דלא תשא עליו חטא, ואם הוא מדבר עליו דברי גנות שלא בפניו עובר באיסור רכילות ולשה"ר, ואם בפניו איכא חוצפא ולישנא בישא. כלל הדברים יש להזהר שלא לנגוע בחברו אפילו כמלא נימא - בין בכבודו בין בנכסיו, וזהו דרך המשפט שהזהירה לנו התורה.

ולהיפך - אם חבירו נוגע בו בנכסיו או בכבודו, מי שהוא אדם ישר וטוב - צריך להתנהג בדרך צדקה וחסד, ושלא להעמיד כל דבר ודבר על קו הדין. ואחז"ל לא חרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה. גם אחז"ל כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, וזהו שצוה אברהם אבינו את בניו שיתנהגו באופן זה לגבי אחרים, והם את אחרים לא יגעו כלל ח"ו, וילכו בדרך המשפט.

אהבת השם את אברהם - בגלל חינוך בניו

כי ידעתיו למען אשר יצוה [י"ח, י"ט]

כתב החפץ חיים: [חומת הדת פ"ג]

וזה היה מדת אברהם אבינו, כמו שכתוב כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וגו'. וביאור הכתוב - כי באמת היו בזמנו כמה עובדי ה', שהיה בית המקדש גדול של שם ועבר שהיו במדרגת נביאים. והיו מתקבצים להם שם אנשים לעבוד לה'. ואעפ"כ לא יצא מהם אומה, או אפילו משפחה שתזכה לעבוד לה'. ולמה זה, וע"כ גילה לנו התורה טעמו של דבר, והוא מפני שאלו כולם היה כל מגמתם רק בעצמם לעבוד לה'. אבל אברהם אבינו ע"ה שהיה אוהב נאמן לה' יותר מכולם, כמו שקראו הכתוב אברהם אוהבי. התבונן בעצמו מה יהיה סוף הדבר, הלא האדם לא יחיה לנצח ומוכרח למות, וא"כ ח"ו יבטל כבוד ה' מן העולם. וע"כ עמל בכל כחו לפרסם אלקותו בעולם לעיני הכל, כמו שכתוב ויקרא שם אברם בשם ה' קל עולם, ונאמר ואשביעך בה' אלקי השמים ואלקי הארץ, ופירש"י ההרגלתי שמו בפי כל בריה. ואומר ואת הנפש אשר עשו בחרן, ותרגם אונקלוס דשעבידו לאורייתא, וצוה לכולם לילך בדרך ה'. ואף למלכים הוכיח באיסור גזל שהוא נגד דרך ה', וכ"ש שהוכיח בזה לאחרים.

ועל אשר התחזק בכל כחו לזרז לכל הנבראים שיכירו אלקותו וילכו בדרכיו, וע"כ זיכהו ונתן לו את יצחק וכן אח"כ את יעקב וי"ב שבטים, גם הם הלכו בדרך זה -

לזרז אנשים לעבודת ה', כמו אברהם אבינו, עד שיצא ממנו אומה שלמה עובדי ה'. וזהו שכרת עם אבותינו ברית להיות להם לאלקים ולזרעם אחריהם.

וזהו שאמר הכתוב כי ידעתיו, והיינו אהבתיו כפירש"י, ומפני מה אני אוהב אותו יותר מכולם, והלא יש כמה עובדי ה' בביהמ"ד של שם ועבר. וזהו שמסיים, למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו [היינו כל הנלויים אליו] ושמרו דרך ה', משא"כ אחרים הם לא היה בהם מדה זו.

היוצא מדברינו, שכיון שאנו מזכירין תמיד זכותן של אבות שתגין עלינו, צריכין אנו ג"כ להתנהג בדרך הזה, לזרז אחד לחבירו וכ"ש לבניו לעבודת ה', ובזה יהיה לנו זכות לפני ה' בזה ובבא.

חינוך הבנים - ערך עליון

כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות משפט וצדקה [י"ח, י"ט]

כתב באור יהל: [פרשת מטות מסעי]

שנינו [תדב"א רבה פכ"ה] חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. ופשוט לפי זה, שהדבר הראשון יש לו לאדם לדעת מה היו מעשי האבות, שמשום כך נתחייב לומר מתי יגיעו מעשי למעשיהם. וכמ"ש בעל המסילת ישרים בדרך עץ החיים וז"ל: וחכמינו זכרונם לברכה אמרו [בב"ב ע"ב ע"ב] על כן יאמרו המשלים בואו חשבון [במדבר כ"א כ"ז] - המושלים - אלו המושלים ביצרם, בואו חשבון - בואו ונחשוב חשבוננו של עולם. כי מי שאינו מושל ביצרו לא ישים עצמו לזה לעולם, אך המושלים ביצרם הם יעשו את הדבר הזה וילמדוהו לאחרים לעשות אותו עסקי חיי שעה. ולמה לא ישים אל לבבו אפילו שעה אחת גם לזאת לחשב מחשבת ממנו, מה הוא? ולמה בא לעולם? ומה יהיה סוף כל עניניו? זאת היא התרופה היותר גדולה וחזקה, שתוכל להמציא נגד היצר, והיא קלה ופעולתה גדולה ופריה רב. שיעמד האדם בכל יום לפחות שעה אחת, פנוי משאר כל המחשבות, לחשב רק על הענין שאמרתי. ויבקש בלבבו - מה עשו הראשונים אבות העולם שכך חשק ה' בהם? מה עשה משה רבינו עליו השלום? מה עשה דוד משיח ה' וכל הגדולים אשר לפנינו? ויעלה בשכלו מה טוב לאדם כל ימי חייו לעשות כן גם הוא וטוב לו עכ"ל.

והנה כתוב על אברהם אבינו בתורה [בראשית יח] כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגו', וברש"י כי ידעתי - לשון חבה וכו' ולמה ידעתי, למען אשר יצוה - לפי שהוא מצוה את בניו עלי

לשמור דרכו. הרי לפנינו - שעם כל המעשים של אברהם אבינו, שבן ג' שנים הכיר את בוראו, אברהם העברי - שכל העולם כולו בעבר אחד והוא בעבר השני, הוא שמשליך את עצמו לכבשן האש עבור כבוד השי"ת וכו' וכו', על כולם לא כתוב כי ידעתיו רק על זה, לפי שהוא מצוה את בניו ואת אחריו לשמור דרך ה'. והרי למדנו דבר שנתחייבנו כל אחד ואחד לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי, והוא חינוך הבנים.

והדבר ידוע כי מה שהוא אצל האדם הצורך החיוני והעיקר החשוב ביותר, זה הוא מצוה לבניו לעשותו, וכמ"ש החובת הלבבות - שהאדם דואג בעד עניני בנו יותר מעניני עצמו, ע"י עיקר זה נקרא אברהם אוהבו של הקב"ה.

גודל החיוב של אהבת חסד

זעקת סדום [י"ח, כ']

כתב בעטרה למלך:

תנן [אבות פ"ה] האומר שלי שלי ושליך שלך זו מדה בינונית, ויש אומרים זו מדת סדום. והקשה רבינו יונה - איך יאמרו זו מדה בינונית הלא המונע עצמו מליתן צדקה הוא רשע גמור. ופירש רבינו יונה וז"ל דמייירי בנותן צדקה מיראת ה', אך בטבעו הוא כילי [צר עין], י"א שמדת סדום הוא ושרשו רע מאד, כיון שבטבעו הוא כילי עכ"ל.

כיון שרחוק האיש ההוא מאהבת חסד כל כך, עד שירע לבבו בעשות חסד, הרי יש בו ממדת סדום, נפלא מאוד.

בא וראה עד היכן הרחיבו חז"ל את המושג של מדת סדום זה נהנה וזה לא חסר - כופין על מדת סדום [בב"ב י"ב]. באגרות הרמב"ם מובאת אגרת לר"י בן גבאר מבגדד וז"ל: ואמנם מה שהגיע לנו ואפשר שתהיה אמת ושלא תהיה אמת, שיש שם מי שמדבר עלינו רעות, והוא מבקש להתכבד בקלוני. ושמענו שאתה מחית בידם קצת מחוי, והתקוממת בזה קצת התקוממות. אל תעשה דבר זה, ואנחנו מוחלים לכל מי שיעשה זה בשביל סכלותיו, וכל שכן מי שיש לו בזה תועלת ולא יזיק לנו אנחנו, וכופין על מדת סדום, זה נהנה וזה לא חסר, עכ"ל הטהור. פלאי פלאים!

❧ אנכי עפר ואפר ❧

ואנכי עפר ואפר [י"ח, כ"ז]

כתב הבית הלוי:

השפילו עצמו בשני הקצוות, דעפר מעולם לא היה בו צורה חשובה - רק יכול לקבל צורה חשובה, דיכולין לזרוע בו ויגדל כל הצמחים, או לעשות ממנו כלי חשוב. ואפר - מקודם היה בו צורה, רק שעתה אינו יכול לעשות ממנו מאומה, דאינו בר גיבול, וגם אינו מגדל צמחים.

וזהו שאמר על עצמו דמעולם לא היה דבר חשוב, וגם אינו עומד להיות יוצא ממנו דבר חשוב. וזה שאמרו במסכת חולין דף צ"ח דבשכר שאר אברהם ואנכי עפר ואפר - זכה לאפר סוטה ואפר פרה; דאפר פרה - הוא לטהר להטמא מכאן ולהבא, ועפר סוטה - הוא לברר שהיתה טהורה עד עתה, ושניהם הם מדה כנגד מדה.

❧ להרגיש בחוש שאדם סופו לעפר ❧

ואנכי עפר ואפר [י"ח, כ"ז]

כתב אור יהל:

האבן עזרא פירש "עפר הייתי ואל עפר אשוב". ומאי החידוש - הרי כל בר בי רב יודע שעפר הוא ואל עפר ישוב. והביאור הוא, דאמנם מורגלים להגדיר אדם מעולה ומושלם כאילו נתחכם בדברים חדשים אשר אחרים אינם יודעים, ולכן כשאנו רוצים להשתלם במדות, הננו מחפשים חדשות בספרים, אם עצות שיש בהם מן החידוש והפליאה.

וכל זה טעות גמור, כי האדם שנשמת חיים לו החצובה מתחת כסא כבודו יתברך, משיג ומבין הרבה מאד יותר מחיות ואופני הקודש, שהם למטה מרגלי כסא הכבוד - וכמבואר במסכת חגיגה פ' אין דורשין. אלא מפני שנשמתו הושמה בדירה חשובה של הגוף, שהוא חומר חשוך ומחשיך, עד כדי מניעת כל אור מפני הנשמה הקדושה הלא. מזה יש באמת לפחד שלא ישאר האדם בדיוטה התחתונה ח"ו, אבל עכ"פ נמצא שכל עבודת האדם אינה לחדש חידושים בנפשו אשר לא ידעם עד כה, אלא להסיר חרפת בית האסורים אשר יושם שם, ולהסיר כבלי חושך החומר המחשיך עליו, ואז ממילא יבין וירגיש מה שיודע ומשיג בעצמו בנפשו רוחו ונשמתו.

וכן מה שאמרו ז"ל [אבות פ"ג] הסתכל בג' דברים וכו', דע מאין באת ולאן אתה הולך וכו'. וכי מי לא יודע זה, אלא הוא הדבר אשר אמרנו, שאין האדם נדרש אלא לידע מה שהוא בעצמו יודע, כלומר להרגיש את אשר מבין שכלו, ואין צריך ליותר מזה כלום, וזה הכל!

ואמנם, עבודה זו קשה הרבה יותר מלחדש איזה ענין. והרי אנו רואים שעם כל יגיעתנו בתורה וביראה, ובכל זאת להרגיש בחוש דבר שהשכל מחייב, כמו הרגש הגוף בצרכיו הוא, רחוקים אנו כמרחק שבין שמים לארץ. הנה כל אדם מדבר תמיד בפיו שאדם עפר הוא ואל עפר ישוב וסוף אדם למות, והעוה"ז הבל הבלים וכו' וכו'. ואעפ"כ יום ולילה לא ישבות מלהתעסק בהבל זה, ומעמיק נפשו בתהום בכל אבריו וחושיו מכך רגלו עד קדקדו בכל יום יותר ויותר. כמאמר הכתוב [ירמיה ב'] "וילכו אחרי ההבל והבלו", כלומר שהולך אחרי ההבל, עד שנעשה בעצמו חתיכה של הבל.

ופליאה היא, שהרי גם בעל חי לא יאכל דבר המזיקו, וכל בר דעת יתרחק ויברח מדבר אשר יוכל לקצץ פתיל חייו המעטים עלי אדמה. ובחיים הנצחיים אשר יודע הוא בנפשו - כי אם לא ישים עיניו על דרכיו, עלול הוא להאבד לעולמי עד ח"ו, בכל זאת הולך לבטח דרכו דרך הרגליו, וכסוס שוטף במרוצתו, רק רע כל היום!

ובע"כ כי "אדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו", שנשתרש בלבו ובעומק הרגשה בהמית, בלא חשבון ודעת, ואזיל אינש בהאי עלמא וחשיב דדיליה הוא תדיר והוא ישאר בה לדורי דורין, האם יש לך הבל ושטות גדול מזו!

אבל עלינו לדעת - כי כח מגושם נורא זה אשר מתעה באי עולם, אין בו ממש, והוא רק שקר חושך ועיוורים מסתיר האמת לבל יראה. ואין צורך לדחות השקר בידים ולגרשו, כי שקר אינו מציאות. אלא כשיאיר אדם לעצמו בשכל האמת אשר לו, ממילא סר החושך וברח השקר.

וכן אמר דהמע"ה [תהילים קמ"ב] "הוציאה ממסגר נפשי להודות את שמך", פירוש שהנפש סגורה על מסגר בחומת בין האסורים הנורא הוא גופו של האדם, אבל לכשיוסר המסגר ותצא לחפשי, שוב אין לה מעצור ומונע, והיא מוכנה כולה לעמוד לפניו ולהודות לשמו יתברך. וזהו "הוציאה ממסגר נפשי להודות את שמך וגו'".

ואמר הכתוב [דברים ל'] לא בשמים היא וגו' ולא מעבר לים היא וגו', כי קרוב אליך הדבר מאד בפך ובלבבך לעשותו. ויש להתבונן בזה, אם רוצים להראות לאדם דבר המונח על שלחנו, מה לנו להקדים לו שאין זה בשמים, אדרבה מסבירים לו שאין צריך אף לפסוע פסיעה אחת להשיגו. אלא כאן לימדה לנו התוה"ק יסוד זה שאמרנו, כי האמת כה פשוט וברור שבפך ובלבבך לעשותו, אבל השקר מסתירו ומרחיקו עד לשמים ומעבר לים. ונמצא שקודם הסרת המונע, כלומר בעוד שהחושך מכסה ארץ, אמנם בשמים היא ומעבר לים היא. אבל לאחר שהוסר מסך השקר ונגלה האמת, הרי מבואר וברור לפניך כי קרוב אליך הדבר מאד בפך ובלבבך לעשותו.

למדנו מכל זה, שאברהם אבינו שאמר "ואנכי עפר ואפר", אה"נ שאין שום חידוש בעצם הדבר, אבל ההבדל הגדול הוא בזה הנ"ל. שעל אברהם אבינו נחקק בתורת

אמת שאמרו באמת לפני הקב"ה, שהוא אמת וחותמו אמת. היינו שהרגיש בכל רמ"ח אבריו את האנכי עפר ואפר, כשם שהגוף מרגיש דבר המוחש אצלו, באכילה ושתייה ושאר עניני הגוף. והוא הוא המרחק הגדול שבין אמירתו לאמירתנו, כמרחק שבין שמים ומעבר לים - למה שבפיך ובלבבך לעשותו. והיא המדרגה הגדולה ביותר בענוותנותו של אברהם אבינו האדם הגדול בענקים.

🌸 לא להתפעל מכשלונות 🌸

ואברהם שב למקומו [י"ח, ל"ג]

כתב במחיצתם: [חלק ב' עמוד 578]

אסיים בהוראתו הגדולה של מרן [בעל הקהילות יעקב] ששלח באמצעותי אל הרב שך. הוראה זו תקפה לכל אחד ואחד מאיתנו, לכל אדם שמתייחס לפעמים ואין לו כוחות להמשיך בעבודתו.

כאשר הוחלט בישיבת מועצת גדולי התורה - בניגוד לדעתם של הגרא"מ שך ומרן - לגשת לבחירות לכנסת ברשימה משותפת עם פועלי אגודת ישראל, היה מרן הרב שך שבור ורצוף. באותו זמן ביקרתי אצל מרן, והוא שאל אותי מה שלום הרב שך. אמרתי לו שהרב שך שבור מאוד, ואינו מוצא את מקומו, אכזבתו היא כל כך גדולה - עד שהוא אומר שאין לו כח להמשיך.

מרן שמע בצער את דברי, ואמר "ברצוני שתלך בשליחותי לרב שך, ותמסור לו בשמי את הדברים הבאים": "התורה מספרת לנו באריכות כיצד אברהם אבינו האריך להתפלל בנסיון להציל את סדום, פרשה שלמה נאמרה על כך בתורה. אברהם אבינו התחיל לטעון אולי יש חמישים צדיקים בתוך העיר, אחר כך ארבעים, שלושים, עשרים, אבל לא נמצאו. ומאחר שלא נמצאו גם עשרה ונגזרה הגזרה, כתוב שם בראשית [י"ח, ל"ג] וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו. מה מלמדות אותנו המילים ואברהם שב למקומו? מה כתוב כאן? הרי לכאורה אין כאן שום לימוד! הפשט הוא - אמר מרן - שהתורה באה ללמדנו, כך תגיד לרב שך - שכאשר עשו הכל כדי להציל, ולא השיגו את המבוקש, צריך לקיים ואברהם שב למקומו. צריך לחזור ולהמשיך לפעול במה שחייבים להמשיך, כאילו לא קרה דבר. אי הצלחה, אינה מצדיקה בשום אופן שהאדם ישבר ולא יהיה מסוגל להמשיך בעבודתו הקדושה, כך תמסור מילה במילה בשליחותי".

"הוא עשה הכל ולא החסיר מאומה, ולכן צריך גם לקיים "ואברהם שב למקומו", ולהמשיך ולהנהיג את כלל ישראל כמו מקודם". מסרתי את דבר השליחות למרן הרב שך מילה במילה. הרב שך נשם לרווחה, ואמר "תלך הפעם בשליחותי ותגיד

למון הסטייפלר שקיבלתי את דבריו הנכונים, ואמשיך בעזרת השם בעבודתי למען כלל ישראל".

גירסא דינקותא מושרש לכל החיים

ויבואו שני המלאכים בערב ולוט יושב בשער סדום [י"ט, א']

כתב בזכרון מאיר:

יש להתפעל הפלא ופלא מהענין של לוט. הנה הוא נמצא בסדום, אשר אנשיה רעים בגופם וחטאים בממונם. ועיקר ענין הכנסת אורחים היה שם חטא גדול. כי הלא נאמר בתורה "ואנשי סדום נסבו על הבית מנער ועד זקן כל העם מקצה", וברש"י מובא בשם המדרש [מדרש שכל טוב בראשית י"ט ד'] מקצה העיר עד קצה, שאין אחד מוחה בידם, שאפילו צדיק אחד אין בהם. רואים שה"חטא" של לוט שהכניס אורחים הרגיז את כולם, עד שכולם נסבו על הבית, ודרשו "הוציאם אלינו".

לוט בעצמו התקלקל ונפרד מאברהם, כדכתיב "ויסע לוט מקדם" [בראשית י"ז א'], ובחז"ל [בראשית רבה פרשה מ"א ז'] - "נסע מקדמונו של עולם", "ויאהל עד סדום" וכתוב [בראשית י"ג י"ג] "ואנשי סדום רעים וחטאים" - וברש"י: ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. וניצל גם כן רק בזכות של אברהם, כדכתיב [שם י"ט י"ז] "המלט על נפשך אל תביט אחרך" - וברש"י: אתה הרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצול, אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול.

אשתו היתה גם כן סדומית - כמו שכתב רש"י בשם המדרש רבה על הפסוק [שם כ"ו] "ותבט אשתו מאחוריו ותהי נציב מלח", אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו, אמרה לו המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום. וחתניו לוקחי בנותיו גם כן היו סדומים ורשעים - כדכתיב [שם י"ד] "ויהי כמצחק בעיני חתניו". לוט בעצמו היה שופט של סדום - כמבואר ברש"י על "ולוט יושב בשער סדום" [פסוק א'] - "אותו היום מינוהו שופט עליהם". כמובן שהיה צריך לשפוט לפי חוקי סדום, ולהעניש את מי שעבר עבירה והכניס אורחים. ואחרי כל זה הוא בעצמו מסר את נפשו ממש בשביל הכנסת אורחים, עד שאמרו "עתה נרע לך מהם" [שם ט']. וגם הפקיר את שתי בנותיו, כדי שלאנשים האלה לא יעשו דבר רע. באיזה כח עשה כל זאת?

הנה, פשר הדבר כתוב ברש"י [פסוק א'] בשם מדרש רבה [בר"ר פרשה נ' ד'] על הפסוק "וירא לוט ויקם לקראתם" - "מבית אברהם למד לחזור על האורחים", עד כאן. מזה רואים חשיבות הגירסא דינקותא - שזה נשמר לאדם כל החיים, לעמוד בזה בנסיון וללחום נגד המפריעים השונים ולנצחם. וכן איתא בגמרא [שבת כ"א ע"ב] "אמרוה רבנן קמיה דאב"י משמיה דרבי ירמיה ולא קיבלה, כי אתא רבין אמרוה קמיה דאב"י

משמיה דרבי יוחנן וקיבלה אמר אי זכאי גמירתיה לשמעתיה מעיקרא. והא גמרא? נפקא מינה לגירסא דינקותא, עיין שם בגמרא - ופירש"י גירסא דינקותא מתקיים יותר משל זיקנה.

והנה בטבע של האדם הוא להיפך מזה, כי הנער מזלזל בימיו ושניו, ומשאר את השתלמותו לימים יבואו כשיתבגר. זוהי טעות נוראה! כי כל הצלחת האדם בימי נעוריו, ומה שאדם לומד או קונה מידות טובות ועושה מעשים טובים בנעוריו, כל זה נשאר לו תמיד כמבואר לעיל. ועל דרך זה אמרו ז"ל [סוכה נ"ג ע"א] - אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו, פירוש כי מי שילדותו שלו אינה בסדר, אחר כך כשבא לזקנה הוא מאוד סובל.

גדולת מעלת הבטחון

רק לאנשים האל אל תעשו דבר כי על כן באו בצל קרתי [י"ט, ח']

כתב החפץ חיים: [זכר למרים פרק כ']

מצינו בתורה ראייה עד כמה גדולה מדת הבטחון, ממעשה דלוט עם שני מלאכים שבאו אליו. וכאשר נסבו על ביתו אנשי סדום וחפצו להרגם, יצא אליהם לוט בטענה שלא יעשו להם רעה, כי על כן באו בצל קורתו. ר"ל שהם בטחו בי שאנכי אוכל להצילם מידכם, על כן בבקשה מכם, שזה יהיה שכרם שינצלו מכל רע.

והנה נחזה אנן הלא ידעינן מעשיו של לוט, שלא היה אדם כשר כלל, כדכתיב ויסע לוט מקדם ואמרו חז"ל מקדמונו של עולם, אף על פי כן, פשט בשכלו שעבור ענין זה ראויים הם שינצלו [ונכתב זה בתורה]. על אחת כמה וכמה, ק"ו בן בנו של ק"ו הקב"ה בעצמו שהוא מקור הרחמים והחמלה, כאשר יבטח בו האדם באמת, בודאי יעזרהו הקב"ה להנצל מכל רע.

עקשנות של הרשעים

ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים [י"ט, י"א]

כתב הספורנו:

אעפ"י שהיו מוכים בסנורים, טרחו למצוא הפתח כדי לשבור, כאמרם ז"ל רשעים אפילו עומדים בפתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה.

ניסים אינם משפיעים על הרשעים

ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים [י"ט, י"א]

וכתב הטעם ודעת:

ולימוד הוא לנו שהנס משפיע ומחזק אדם, כשיש לו יסודות איתנים באמונה. אבל רשעים המושחתים במעשיהם - לא יועיל הנס לשבר מידותיהם ותאוותיהם, אלא נשארים עומדים ברשעתם גם כשרואים הנס בזמן עשית מעשה הרשע.

צריך כח רב לגבור על התאוות

ואבימלך לא קרב אליה ויאמר ה' הגוי גם צדיק תהרוג [כ', ד']

כתב בזכרון מאיר:

הנה אבימלך היה בעל מדרגה גדולה, שהיה לו העוז להגיד להקב"ה החוקר לב ובוחר כליות שעשה דבר זה בתום לב ונקיון כפיים, בבחינת [תהילים כ"ד ג'] מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו, נקי כפיים ובר לבב. והקב"ה הסכים על זה - על חצי כדכתיב [בראשית כ' ו'] - "ויאמר אליו האלקים בחלום גם אנכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת" ופירש רש"י והוא מחז"ל - אבל לא בנקיון כפיים [עיין שם ברש"י]. ואבימלך היה מגדולי הדור - כפירש"י על הפסוק [שם כ"א ח'] ויעש אברהם משתה גדול, "שהיו שם גדולי הדור שם ועבר ואבימלך".

ומן הפלא שאחרי כל גדלותו, כשהקב"ה אמר לו [שם כ"ז] - "ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחי", זה לא היה מספיק כדי למונעו מחטאו, אלא היה צריך להוסיף "מות תמות אתה וכל אשר לך".

מזה אנחנו למדים אמיתות דברי המסילת ישרים [פ"ו] וזה לשונו: "ותראה כי טבע האדם כבד מאוד כי עפריות החומריות גס" עכ"ל. להכניע גסות טבע האדם - צריכים כוחות גדולים, "ואל תאמין בעצמך" אמרו חז"ל [אבות פ"ב מ"ד] כי יתכן בן אדם שבכלל הוא בבחינת נקי כפיים ובר לבב, ויכול לעבור על התורה במדרגה שפלה מאוד כאשר מחזקת עליו תאוותו.

וכן מבואר בדברי הרבינו יונה בשערי תשובה [שער הראשון אות ל'] וזה לשונו: ישיב אל לבו כי התאוה עוללה לנפשו לחטוא, ולמשוך העון בחבלי השוא וכו', כי כל זמן שהאדם הולך אחרי התאוה, נמשך אחרי תולדות החומר, וירחק מדרך הנפש המשכלת, ואז יתגבר יצרו עליו וכו', ואמרו ז"ל [סוכה נ"ב ע"ב] "אבר קטן יש באדם משביעו רעב ומרעיבו שבע". עוד שם ההולך אחר תאוותו לא בדבר אחד יחטא בלבד, אך בכל אזהרות שבתורה יתגלע, כי עבור על כולנה, עכ"ל.

ובכל על האדם להתמסר להתרגל בשבירת הרצון והתאוה, על ידי לימוד המוסר והתחזקות באמונה שלימה בעונשי שמים למי שממרה את פי ה', ועל ידי הרגלים רבים נגד טבעו, יתכן שיוכל להחזיק מעמד בעד התגברות התאוה והרצון, שלא ירד ממדרגתו ויתדרדר מטה מטה, רחמנא ליצלן ה' יעזרנו.

יראת שמים - ההצלה מחטא

רק אין יראת אלקים [כ', י"א]

כתב המלבי"ם:

הודיע לו שגם אם נראה איש או עם שהוא פילוסוף גדול, וחקק לו נימוסים ישרים, והרגיל את עצמו במדות טובות ע"פ עצת שכלו, והוא עושה משפט וצדקה הכל עפ"י עצת שכלו. בכל זאת לא נוכל לבטוח על האיש ההוא או העם ההוא שבעת תסיתהו תאותו לעשות רע, שתמיד יגבר שכלו על תאותו. כי בהפך עת תבער בו אש תאותו אל אשת חן או הון רעהו באין רואה, אז גם שכלו ילך שולל לרצוח ולנאוף ולעשות כל רע.

רק כח אחד נמצא בנפש האדם אשר בו נוכל לבטוח שלא נחטא, והיא מדת היראה השתולה בנפש, ממנה יסתעף סעיף אחד שהיא יראת אלקים, עת תמלא הנפש מיראת אלקים המשקיף על נגלהו ונסתריו והצופה את כל מעשיו, אז גם עת יגבר עליו יצרו, יירא ויבוש מהמלך הגדול הרואה את כל מעשיו, ויזהר מעשות רע. וכמ"ש יראת ה' מוסר חכמה יראת ה' ראשית דעת, וכמו שהתבאר אצלי בפרטות בספר משלי. ועל זה אמר - כי אמרתי הגם שראיתי עמך שהם בעלי מדות טובות עושים משפט וצדקה, ולא ראיתי בם שום דופי, רק חסרון אחד שאין יראת אלקים במקום הזה [כי אי אפשר שיהיה בם יראת אלקים רק אם מאמינים בהשגחה פרטית, שה' רואה ויודע ומשגיח על כל עלילות מצעדי גבר, לא אם יאמרו שהעולם קדמון ומתנהג בדרך הטבע], והרגוני על דבר אשתי, לא אוכל לבטוח בם, שאם יראו אשה יפה ותבער בם אש התאוה לא יוכלו לכבוש את יצרם, ויהרגו אותי אחר שלא יראו אלקים. השכל לבדו ונימוסים השכליים לא יעמדו בפני זרועות התאוה.

והרחיב בזה בקובץ הערות: [דוגמאות לביאורי הגדות ס' י"ב]

"סוף דבר הכל נשמע וגו' כי זה כל האדם" [קהלת י"ב ג'] - הכוונה בזה, שלא יעלה בדעתך לאמר - כי יראת ה' היא מעלה באדם, ומי שאין בו יראת ה' הוא ג"כ אדם, אלא שחסר לו מעלה הצריכה, ע"ז בא הכתוב להשמיענו שאינו כן, כי מי שאין בו יראת שמים, אינו אדם כלל - רק בע"ח - "כי זה כל האדם", וזולת זה אין לו

מדרגת אדם. ואיכות האדם תלויה רק במדת יראת שמים אשר בקרבו, אם מעט ואם הרבה. היינו אם יש בו יראת שמים במדה מרובה - הוא אדם גדול, ואם במדה מועטת - הוא אדם קטן, ואם אין בו כלום - אינו אדם כלל, רק בע"ח בתמונת אדם.

והוא מבואר על פי הכתוב נעשה אדם [בראשית א' כ"ו] - ופירשו בזוהר: שהקב"ה אמר לכל הבריאה כולה נעשה כולנו יחד אדם, שכולנו נשתתף בבריאתו, היינו שכל אחד יתן לאדם מטבעו ותכונתו, שהשור יתן בו תכונת שור, והארי יתן בו תכונת ארי, והנחש תכונת נחש וכו'.

ונמצא כי אדם אחד הוא עולם קטן הכולל בתוכו תכונת כל הנבראים העליונים והתחתונים. וא"כ כחותיהן של כל חיות רעות שבעולם נכלל באדם, ואין לך חיה רעה נוראה כזו. ולבד זה הלא יש לאדם כלי משחית אשר אין לשום חיה בעולם, והן הדעה והדיבור.

ומאחר שלחיה אחת טורפת צריך לקושרה בשלשלת של ברזל, כמה שלשלאות צריכות לעצור בעד חיה נוראה כהאדם. וכשברא הקב"ה את האדם - ודאי ברא גם השלשלת לקושרו שלא יחריב העולם. ומה היא השלשלת הזאת? זוהי יראת ה' אשר רק היא לבדה בכוחה לעצור את האדם שלא יהא כחיה טורפת, וזולתה לא תועיל שום תחבולה בעולם לשמור את האדם מלהזיק. ואף אם יהא חכם ופילוסוף כאריסטו, לא תעמוד לו חכמתו בעת יתקפהו יצרו.

וזהו שאמר אברהם לאבימלך [בראשית כ' י"א] - "רק אין יראת ה' במקום הזה והרגוני על דבר אשתי", והכוונה "רק" שזולת יראת ה' לא היו חסרים שום מעלה כחכמה ומדת דרך ארץ, וכל זה לא יועיל אם אין יראת ה', כן מוכח בבר"ר ל"ו א'.

🌀 לסגל את מבט התורה - הצדיקים הם החשובים 🌀

ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק [כ"א, ח']

כתב בתפארת שמשון:

פרש"י: שהיו שם גדולי הדור שם ועבר ואבימלך. בדרך כלל כשאנו שומעים על מסיבה גדולה, מצטיר אצלנו אולם רחב ומפואר משתתפים רבים, אוכל עשיר ומגוון והשתיה כדת. אמנם בשפת התורה, שהיא שפתו של הקב"ה "משתה גדול" - הוא דוקא היכן שמתאספים גדולי וצדיקי הדור סעודתו של אברהם אבינו נקראת "משתה גדול", רק מפני שהיו בה שם בן נח ועבר, שהיו צדיקי הדור ומלמדי תורה. כמו שמצינו אצל יעקב אבינו שלמד תורה בישיבתם של שם ועבר, וכן אבימלך שהיה נביא אומות העולם, כדכתיב "ויבא אלקים אל אבימלך בחלום הלילה". רק משתה כזה יקרא "משתה גדול".

וגם אנחנו עם ה' ולומדי התורה הקדושה צריכים להתרגל שהסתכלותנו על העולם ושפת פינו יהיו כך, מה שהוא ריק מקדושה, אפילו אם נראה גדול ומפואר ביותר, יהיה בעינינו קטן ומבוזה. ורק מה שהוא עשיר בתוכן וברוחניות, הוא החשוב והמכובד.

וכן מצינו אצל יעקב אבינו - שאמר בברכת מנשה ואפרים "ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו וזרעו יהיה מלא הגוים", ומצטייר אצלנו שמאפרים יצאו אוכלוסים רבים שימלאו את העולם, אבל רש"י פירש שם שעתיד יהושע לצאת ממנו שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל, כלומר "זרעו יהיה מלא הגוים" - פירושו שיהושע יקדש שם שמים בכל העולם, כשיעמיד את השמש בגבעון. כי "גדול" מתבטא רק בלימוד תורה והנחלת ארץ ישראל.

והנה טבע האדם לשוחח בהתפעלות ולכוף את ראשו בפני העשיר ועושרו, ולהלל בעלי כח ובעלי שלטון, אבל מיסודות התורה לתת תהילה רק לבעלי מעלה אמיתיים.

ומה נמרצו בזה דברי רבינו יונה בשערי תשובה [שער ג' ס' קנ"ח] על הפסוק [משלי כ"ז כ"א] "ואיש לפי מהללו" - וז"ל: מעלות האדם לפי מה שיהלל אם הוא משבח המעשים הטובים והחכמים והצדיקים, תדע ובחנת כי איש טוב הוא ושורש הצדק נמצא בו, כי לא ימצא את לבו ריק לשבח את הטוב והטובים תמיד בכל דבריו. ולגנות את העבירות והבזות בעליהן, ואם יתכן כי יש בידו עונות נסתרים אבל מאוהבי הצדק הוא, והוא מעדת מכבדי ה'. והמשבח מעשים מגונים או מהלל רשעים, הוא הרשע הגמור, והמחלל את עבודת ה' יתברך, עכ"ל.

ועל עשו שהוא אבי האימפריה המפוארת בעולם מלכות רומי, ששלטה בזמנה על כל העולם, והיא ראש וראשונה להתפתחות המדע המודרנית, ועד היום מלכות אדם היא השלטון הגדול בעולם בגאון ורוב פאר. מה כתיב ביה? הנה קטן נתתיך בגויים בזוי אתה מאד [עובדיה א' ב'], כן הם הקטנים והבזויים שבגויים באמת! וכן כל אדם בעשותו מעשים "גדולים" שנראים מפוארים אבל אינם מצד הקדושה והצדק, נפול יפול בתהום הקטנות והשפלות, ואם עוסק בדברי תורה ומעשי חסד, אפילו בחדרי חדרים גם מבלי שירעיש עולמות, אלו הם מעשים גדולים באמת.

🕒 הזהירות בלימוד מעשי האבות 🕒

כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה [כ"א, י"ב]

כתב במשנת ר' אהרן: [חלק ג' עמוד קע"ט]

כשנגשים לענין ישמעאל ויצחק בהשגות והשקפות של אנשים רגילים, ובפרט בדור הזה, אפשר לטעות שהיתה כאן תגרה בין שתי נשים על זכויות ביניהם. אסור

להעלות זאת על הדעת, ומחשבה זו היא כפירה ממש, וזה גם לא מתקבל על השכל. כי הרי הקב"ה ציוה לאברהם לשמוע בקול שרה, ובסתם תגרה בין שתי נשים לא היה הקב"ה מצוה זאת. ובכלל מעשי האבות שכפי שאמרנו היו יסודות לבנין עם ישראל, והעולם כולו לא יכלו להיות מושפעים השפעה כל שהיא מנטיות ורצונות עצמיים, להבין ענין זה לפי כמות ואיכות השגתנו, צריך לדעת שאין אבות אלא שלשה, ואילו היה פגם כל שהוא באבות, ויהי זה פגם דק מן הדק, היתה כל מציאות עם ישראל אחרת, מתן תורה הגאולה ויום הדין העתידיים לבוא, היו בכח ובהשפעת האבות על צאצאיהם.

ידועה גם השפעת הסביבה על האדם, ואפילו הגדול בענקים. מי לנו גדול מיעקב אבינו שרצה להתרחק מלבן ובניו דרך שלשת ימים, וחז"ל למדו מזה שדרך שעבר בה רשע מזקת שלשת ימים. גם ידוע שכלל שהאדם גדול יותר, השפעתו חזקה יותר. ישמעאל היה במדרגה גבוהה מאד בחכמה, הן משום היותו בן אברהם והן משום חינוכו שקיבל מאברהם על כל צעד ושעל, ולכן היתה השפעתו חזקה. שרה פחדה לכן מהשפעה אפשרית דקה מן הדקה שעלול ישמעאל להשפיע, כי אע"פ שיצחק היה במדרגה גבוהה לאין ערוך, והשפעתו של ישמעאל לא יכלה להזיזו כמלוא הנימא, בכל זאת יצחק היה צריך להשקיע כח כל שהוא למנוע את השפעתו של ישמעאל, ולולא ישמעאל היה יצחק יכול לנצל כח זה לעליה נוספת. אברהם לעומת זאת רצה לחנך את ישמעאל, ואם כי אברהם ידע שאין דמיון כלל בין מעלתו של יצחק למעלתו של ישמעאל, בכל זאת רצה להעלות את ישמעאל לפי מה שהוא ראוי, ולכן התנגד אברהם לשלוח את ישמעאל.

זו היתה מחלוקת לשם שמים - כמחלוקת בין שני תנאים, בלי כל רצונות עצמאיים, איזו שיטה נכונה יותר. הקב"ה פסק ששרה צודקת בענין זה, וערש"י וירא [כא - יב] שמע בקולה - בקול רוח"ק שבה, למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות.

רש"י מביא בשם חז"ל שהפסוק [משלי כ"ו, י"ח] כמתלהלה יורה זיקים חיצים ומות וגו' ואמר הלא משחק אני, נאמר על ישמעאל - יתכן שחצים ומות אלו היו מחשבות ורצונות הדקות עד למאוד - שהיו עלולים לפגוע במשהו ביצחק, והיה יצחק צריך לדחות מעליו. ובלי ישמעאל היה יצחק יכול להשתמש בזמן המועט הזה לעלות יותר במדרגה.

בצורה כגון זו צריך ללמוד וללמד פרשה במעשי האבות, לא חלילה בהשגת השוק, אלא בהבנת ובידיעות המצטברות לאחר עיון והתעמקות בדברי חז"ל ורבותינו הראשונים. וזאת למודע כי כל השגתנו אפילו אחר העיון בדברי רבותינו, הם כטיפה מן הים נגד עצמיות הענינים כמו שהם.

יהודי לא טועה

ותלך ותתע [כ"א, י"ד]

כתב בלקח דעת:

פירש"י חזרה לגלולי בית אביה עכ"ל. הג"ר מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל ביאר דאצל בר ישראל לא שיך לשון ותתע, שבכל מקום שהוא הרי הוא לתועלת ולצורך, וכן היה לשונו א' איד בלאנדז'עט ניט. ומדכתב לשון ותתע, ע"כ שיצתה מכלל ישראל וחזרה לגלולי בית אביה.

ועובדא הוה אחר המלחמה בשנת תש"ו, שהג"ר מרדכי הנ"ל שהה בקובנא וביקש שנשלח אליו את המוהל שהיה אצלנו בוילנא - כדי למול שם כמה ילדים, וכשהיה שם ביקש הג"ר מרדכי מהמוהל לנסוע עמו לעיירה קטנה בפלך קובנא למול שם גם כן כמה ילדים.

ובהיותם תוך כדי שיחה לא הרגישו שעברו את התחנה, ופתאום ראה המוהל שהרחיקו לנסוע, ואמר להג"ר מרדכי "מי האבן פארבלאנדז'עט [טעינו בדרך], והישבו הג"ר מרדכי א' איד באלנדז'עט ניט [יהודי אינו טועה בדרך], והביא לו סמוכין ע"ז מדברי רש"י הנ"ל. בתחנה הבאה ירדו והמתינו להרכבת שתיקח אותם בחזרה אל מקום חפצם, ותוך כדי המתנה עבר שם אחד שהכיר על ידי חתימת זקנם שיהודים הם, וניגש אליהם ושאל אותם יהודים! האם אתם יודעים היכן אפשר להשיג מוהל, ומיד אמר המוהל להג"ר מרדכי- עכשיו אני מבין מה שאמרת אז א' איד בלאנדז'עט ניט.

זריזות בקיום דבר ה'

וישכם אברהם בבקר [כ"א, י"ד]

כתב בחפץ חיים על התורה:

כאן גלתה לנו התורה עד כמה אברהם אבינו היה זריז לקיים צווי ה', למרות מה שהיה הדבר נגד רצונו כפירש"י, שהרע בעיניו על ששרה אמרה לו לשלחם, ואעפ"כ זרז את עצמו לקיים צווי ה' בזריזות ובהשכמה כעדות הכתוב וישכם אברהם בבקר, ומהר לשלח את האמה ואת בנה.

סיעתא דשמיא - מצמיחה לפי הזריעה

ויהי אלקים את הנער ויגדל וישב במדבר ויהי רבה קשת [כ"א, כ']

כתב בספר זכרון לר' חיים שמאלביץ: [עמוד כ"ב]

מה הפירוש ויהי אלקים את הנער, איני יודע, אבל זה בודאי כתוב בפסוק היתה לו סיעתא דשמיא בלי גבול, ומה יצא מזה, רובה קשת..., איך אפשר להבין זאת?! התרוץ הוא פשוט - סיעתא דשמיא כמוה כגשם, מה שזרעו את זה הגשם מצמיח, מדברי מרן זצ"ל.

תוכחה רק על מעשה שנעשה כעת

והוכיח אברהם את אבימלך על אודות באר המים [כ"א כ"ה]

כתב בחידושי הלב: [בשם ר' אברהם טראפ זצ"ל]

פירש רש"י "והוכיח - נתוכח עמו על כך". ודבריו צריכים ביאור, מאי קא משמע לן? הרי בפסוק עצמו מפורש, שהוכיחו אברהם אודות באר המים, ומה הוסיף לנו רש"י בזה?

ואפשר לומר שרש"י בא להדגיש כאן גודל צדקתו של אברהם אבינו, שלא הוכיח עתה את אבימלך כי אם על שעבדיו גזלו הימנו את באר המים, ולא הוכיחו גם על גזילת שרה כדי לקחתה לאשה. הרי נוהג שבעולם שבשעה שבא אדם להוכיח את חבירו על חטא שחטא נגדו, עתה באותה הזדמנות מזכירו חטאים ישנים, ומוכיחו אף עליהם. אך אברהם לא נהג כן, ולא הזכיר לאבימלך כלל שזו אינה הפעם הראשונה שהוא חוטא נגדו. וכל כך למה? כדי שלא להגדיל מחלוקת, היינו מה שכתב רש"י "נתוכח עמו על כך", ולא על גזילת שרה.

מעלת יצחק שהאמין לאברהם

והאלקים ניסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב החתם סופר: [או"ח תש' ר"ח ד"ה ומשו"ה]

יפה כתב - אברהם שמע מפי ה', ויצחק האמין לאברהם הואיל והיה מוחזק. ורגיל אני לומר משום הכי אמרינן ועקידת יצחק לזרעו תזכור, ולא אמרינן עקידה שעקד אברהם, כמו שאמר בתחלת הברכה שם. אך אברהם אבינו ע"ה האמין תורה שבכתב, היינו מה ששמע מהקב"ה עצמו, אבל יצחק מסר נפשו על דכות. ויש

להאריך ולהסביר הנסיון הגדול הלז, הנה אאע"ה וגם יצחק בנו חכמים גדולים היו. ויצחק לא ידע מאברהם, אלא מעצמו השכיל כל מה שהשכיל אברהם מעצמו, וכן יעקב. והיינו דפירש"י וזכרתי את בריתי יעקב, כל אחד כדאי לעצמו, לא צריך לאביו.

והנה האנשים האלה השכילו ענין וסוד הקרבנות שהיו בונין מזבחות והקריבו קרבנות, וידעו עד היכן הדבר מגיע ומה שאפשר להשכיל לבו. כי אעפ"י שנתן הרמב"ם במורה טעמים להשקיט לב ההדיוטים, מ"מ בסוף הל' מעילה כ' שהוא חק וסוד שלא נגלה לנו. ומ"מ האבות שבנו מזבחות ידעו וכמ"ש רמב"ן פ' ויקרא, והם ידעו והשכילו שא"א בשום אופן בעולם כלל וכלל שירצה ה"ת בקרבן האדם, שאלו לא ה"י השכילו כן, כבר ה"י אברהם מקריב ישמעאל בנו או אפילו יצחק, אלא שזה אי אפשר בשום אופן בעולם.

והנה כשאמר לו הקב"ה קח נא את בנך את יחידך והעלהו לי לעולה, א"כ ע"כ יאמר שטעה בהשכלתו, ומכיון שטעה, אפשר היה הכל טעות במה שהתקוטט עם אנשי דורו על האמונה. ולא יעלה על הדעת שמא אמר הקב"ה רק העלהו ולא להקריב, אין דרכו של הקב"ה לדבר בלשון שיטעה בו הנביא. ואברהם הבין שלשון העלהו לעולה, הוא לשון עולה ממש שהוא כליל לה'. ומ"מ בתום לבבו לא הרהר כלל אע"פ שהיה חוץ להיקש הסוד שהבין מן הקרבנות. ואין מן התימה על אברהם ששמע מן הקב"ה עצמו, אבל מהתימה על יצחק שקיבל מאברהם מה שהוא נגד השכלתו, ואי אפשר לשמוע כלל. ומ"מ לא הרהר גם אחרי דברי חכמים, ושמע ופשט צווארו.

והאמת בזה שבוודאי היה יצחק עולה כולו כליל, כי בן אדם הנותן נפשו לשחיטה והקטרה בלי שום ציפוי שימלט נפשו, ע"ד אליך ה' נפשי אשא הרי נפשו כולו כליל לה' יתברך, ולא דמי לקרבן בהמה שצריך הפשט וניתוח וכליל לאישים, ואז תעלה נפש הבהמה לריח ניחוח. אבל לא כן נפש האדם בחיים חיותו נדבק בהי"ת ע"י מחשבתו, ובתנאי שיהיה מסירת נפש ממש. וא"כ היינו והעלהו לי לעולה. והרי העלהו והיה עולה, ואעפ"י שזה דבר פשוט לכל מבין ומשכיל, מ"מ העלים הקב"ה מחשבה זה מאברהם ויצחק, אעפ"י שהיו חכמים גדולים, מ"מ כתיב יצפון לישרים תושיה. כי לולא שהעלים מהם סברא זו, לא היה מסירת נפש שלימה. כי ידע שלא ימות, ע"כ לא הבינו תוכן הדבר עד אחר מעשה.

ה' ביקש מאברהם למחול לו על ההבטחה

ואלקים נסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב בשפת אמת: [וירא שנת תרל"ד]

בענין העקידה - קח נא כו'. נראה כי מאחר שהבטיחו ביצחק יקרא לך זרע, נאמר לו בלשון בקשה, פירוש שביקש הקב"ה ממנו שימחול לו המתנה ושיעלהו לעולה. וזה שבח הגדול בנסיון הזה, שלא נאמר לו בלשון ציווי, רק אם חפץ בדבר זה, ואברהם אבינו עליו השלום באהבתו לקיים רצון המקום, הלך בשמחה לשחטו.

וכן כבר כתב הר"ן: [דרשות - דרוש השישי]

הוא מה שעשה אברהם אבינו ע"ה בעקידת יצחק, כי לא היה נמשך עונש כלל אם לא יעקדנו, לא ציווהו ה' יתברך בזה. והנה הבטיחו כי ביצחק יקרא לך זרע, וזהו לשון הכתוב - קח נא את בנך וגו', וכבר ידוע כי זה הציווי אין לשון ציווי אלא לשון בקשה, שהראה לו שייטב בעיניו אם אברהם ימחול לו על ההבטחה ויעקוד בנו. ולו היה אברהם משיבו הן לי לא נתת זרע כי אם זה, והבטחתי בו איך אעשה זה, לא היה נחשב לו עוון ולא ישיגנו עונש. ואף על פי כן לגודל אהבת ה' יתברך מצא את לבבו לעקוד אותו, כדי שיעשה חפץ ה' יתברך לבד, ואע"פ שאם לא היה עושה כן לא היה משיגו עונש כלל. וזהו ענין העקידה וסודו.

לחיות על קידוש ה'

והאלקים ניסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב השל"ה:

העקידה: ילמוד אדם מוסר, וימסור נפשו על קדושת השם יתברך, ומכ"ש שימסור אבר מאבריו, או שבירת איזה תאוה - כגון לעמוד בהשכמה לתורה ולתפלה, או לשבור שאר תענוגים, וכן שיחה בטילה וכיוצא בזה - יבטל רצונו מפני רצון המקום. עוד יחשוב האדם באם באה לידו איזה עבירה או איזה מצוה, יחשוב אולי השם יתברך מנסה אותי עתה - אם אעבור או אקיים כדרך שנסה את אברהם אבינו.

ובודאי אלו ידע האדם שהקב"ה מנסה אותו עתה, היה נזהר מאוד. ע"כ יחשוב האדם תמיד בבוא איזה ענין לידו, כי כן הוא מדתו של הקב"ה שולח איזה ענין לאדם כדי לנסותו. ואשרי אדם שה' אלקיו תמיד במחשבתו.

האבות הורישו כוחותיהם לצאצאיהם

אלקים נסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב ברוח חיים: [פ"ה מ"ג]

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו. כאן אמר אברהם אבינו - ולעיל אמר מנח ועד אברהם - ולא אמר אבינו. ירצה בזה על פי מה שכתוב [משלי כ' ז'] ממהלך בתמו צדיק אשרי בניו אחריו, כי כמה מדות שהצדיק טרח ויגע להשיגם, לבניו אחריו המה כטבע מטבע, ובקצת יגיעה יגיעו לזה. כמו שנראה בחוש שרבים מעמי ארץ מהיהודים מוסרים את עצמם על קדוש השם, והוא מוטבע בנו מאבינו אברהם שמסר נפשו לאור כשדים על אמונתו. וכן כל העשרה נסיונות היו להישיר להדרך לפנינו. וכן ההתעוררות לאדם פתאום לילך לארץ הקודש, הוא מנסיון לך לך, וקבלת כל דעביד משמיא לטב, מנסיון הרעב - שלא הרחרח אחר מדות השם יתברך.

נסיון העקידה - הליכה בתמימות

והאלקים נסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב המכתב מאליהו: [ח"ב עמוד 190]

איך יש עוד עיקר גדול בנסיון זה. כי הרי לא רק כלפי חוץ היו ההסתר והחילול, אלא גם כלפי עצמו, כי בזה היו כל דרכי הנהגתו ית' נסתרים ונעלמים ממנו כחידה שאין לה פתרון. הרי כבר הובטח מאת השי"ת בעצמו שיהיה לגוי גדול וביצחק יקרא לו זרע, וצווי העקידה היה בסתירה גמורה לכל ההבטחות שנאמר לו מקודם. ואם כן לכאורה היה צריך להתפלל אל השי"ת ולשאול ממנו את ישוב הסתירה, אך הוא לא עשה כן אלא "וישכם אברהם בבוקר", בלי מענה ובלי שאלה, והוא פלא גדול. אך לאחר גמר הנסיון כתוב "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה", ואמרו ז"ל בבראשית רבה [פרשה נ"ו]: "אמר לפניו, רבון כל העולמים, בשעה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך היה לי להשיב לך אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, עכשיו אתה אמרת לי קח נא! ח"ו לא עשיתי כן, אלא כבשתי רחמי לעשות רצונך, כן יהי רצון כו' תזכור אותה העקידה וכו'".

ובפסיקתא רבתי איתא: "אמר לו רבש"ע גלוי היה לפניך שהיה לי מה להשיבך כשאמרת לי להקריב את יצחק, אילו השבתי אותך לא היה לך מה להשיבני... ולא השבתי אותך אלא עשיתי עצמי כאלם וכחרש - ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא אפתח פי, כשהיו בניו של יצחק נדונים... לא תשמע למקטרגים כו'". הרי שגילה אברהם אבינו ע"ה שעיקר נקודת הנסיון אצלו היתה שלא יתבע מהשי"ת את ישוב

הסתירה הברורה הנ"ל, אף שבזה היה מסיר מעצמו את ההסתר והחילול שאפפוהו מאי יכלתו להבין דרכי הנהגתו ית'.

וצריך ביאור למה לא התפלל כאן. רואים אנו בזה נפלאות בטהרת לבם של האבות אברהם אע"ה, הראה בזה התבטלות גמורה כלפי רצונו יתברך. הוא חשש שאם יבקש מהשי"ת לברר לו את הענין, שמא יתערב בבקשתו שמץ דק של התנגדות לרצונו ית', בחינה דקה מאהבתו העמוקה ליצחק בנו יקירו. ועל כן לא העז לגשת אליו ית' בכל שאלה שהיא, אף לא במלה אחת, וקבל את הצווי על כל הקושיות והתמיהות שהיו כרוכות בו. ועל זה נאמר "עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה ולא חשכת את בנך וכו'", פירוש: שלא שלטה בו בחינת "חשכת את בנך" אפילו בבחינה דקה מן הדקה, וזהו האות הברור ביותר על גדלותו הענקית בעבודת ה'.

ובעמדו בנסיון התפלל אברהם אבינו שישאר הכח הזה של ההתבטלות בישראל בכל הדורות, ושימנע מהם הקטרוגים, ולזה קרא שם המקום "ה' יראה", על שם העתיד. ובזכותו זכו ישראל בפנימיותם לנקודה זו של התבטלות. וכן זכו שיענה ה' לתפלתם וימחול לעוונותיהם, כאמרם ז"ל במדרש אגדה [תורה שלמה קס"ח]: "מחר שיבואו בניו של יצחק להתפלל לפניך תמחול להם על עוונותיהם". ונקודה זו שבה זוכים לקבלת התפילות ולמחילת העוונות היא נקודת הכרת האמת - נקודת ההתבטלות מול רצונו ית', אף שאדם אינו מבין טעם הנהגתו, ודרכי טובו ומדת חסדיו ית' נסתרים ונעלמים ממנו - אף על פי כן שמח הוא לקיים רצונו ית'. נקודה זו יש והיא טמונה ומכוסה עמוק בלבם של האיש הישראלי, ולכאורה נשארת עמומה וחשוכה ואיננה יוצאת לפועל, אך כשיסורים באים עליו, חוזרת היא וננערת.

נסיון העקידה - סתירת כל העבודה הרוחנית של אברהם

והאלקים נסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב המכתב מאלהו: [ח"ב עמ' 190]

ידוע שהעקידה היתה נסיונו הגדול והמכריע של אברהם אבינו ע"ה, וזכות העקידה עומדת לישראל בכל הדורות. את גודל הנסיון אפשר להבחין בכמה אופנים. ראשית בפשטות, גודל מסירות הנפש וההתבטלות כלפי רצון השי"ת בהקרבת בנו יחידו היקר לו מאוד, כמאמר הכתוב "ולא חשכת את בנך את יחידך ממני".

אולם יש בחינה עליונה מזו, והיא מסירות הנפש הרוחנית. כי הרי הכיר אברהם שבקיימו צווי זה יבטל ויסתור במו ידיו את כל מה שפעל בשטח הרוחני בחייו. הוא גייר גרים הראה להם לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, לימד מדת החסד, ולחם נגד עבודת האלילים שדרשה הקרבת בני אדם, ועכשיו הוא בעצמו נצטווה

כביכול במעשה מעין זה. - הלא בזה הוא סותר את הבנין הנפלא אשר בנה במשך קל"ו שנות פעולתו! אך הוא בתמימותו הגדולה לא שם לבו לזאת, כי רק חפץ אחד היה לו לקיים רצון הבורא ית'. וכיון שנתגלה לו בלי שום ספק שכך הוא רצונו ית' לא התחשב כלל בדברים אחרים.

נסיון העקידה לקיים מתוך אהבה גמורה

ואלקים ניסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב החפץ חיים: [שמירת הלשון שער התורה פרק ח']

ואקדים פרט אחד, והוא איננו אף מעט מן המעט מדרכיהם הקדושים. והוא דלכאורה קשיא - על מה נישאו הקב"ה כל כך לאברהם על ענין העקידה. והלא אף בימינו אם היה הקב"ה מצוה למי שישחוט בנו לעולה, לא היה נמנע מזה.

אבל האמת כמו שכתב הרמב"ם - שהנסיון היה מה שנתרצה באהבה גמורה לזה, והאות שהשכים בבוקר בשביל זה, ובקע בעצמו את העצים, וגם המתין שלשה ימים עד שנראה לו המקום. וכמה עניני נסיונות היו לו בענין זה כדאיתא במדרש, שהשטן דימה אז את עצמו לנהר, והיה אברהם צריך לעבור דרכו לעקדה, והלך עד צוארו במים, וצעק הושיעה ה' כי באו מים עד נפש ונתבטל. וכל זה מורה שהיתה אהבתו שלמה לה', וכל לבו נתרצה לזה.

ועתה נתבונן בעצמנו, ומה אם היה מוכרח אברהם ליתן את בנו לעבודת הצבא לאיזה מלך, והיו לו כמה עצות לזה שתוקל עבודתו, כגון למנעו מלימוד התורה על איזה שנים, וללמדו איזה עניני לימודיות אשר בזה יקל עבודתו אחר כך. ואחר כך היה נראה לו הקב"ה ואומר לו עשה כהנהגתך הישנה ללמדו תורה ומצות ואחר כך אעשה בו כרצוני, האם לא היה אברהם מתרצה לזה באהבה שלמה, ממה שהיה מתרצה באהבה על דבר העקדה. וכל שכן לזה שבוודאי לא היה צריך אפילו צווי ה' יתברך לזה.

ועתה איך לא נבוש בעצמנו, לפי שידוע שגם אנו ברוך ה' מאמינים בה' ובתורתו, ואנו זוכרין תמיד זכות עקידת יצחק בן אברהם, וכשבא לידינו אותו ענין, תכף הופקר אצלנו התורה והמצות אך להצילו מן עבודת הצבא. והיצר הרע מסית אותנו שבזה נרחם על בנו, אבל באמת לא מרחמנות היא, כי אם אכזריות היא על נפש הבן וכנ"ל בשם הספרי, ועל כל דורותיו הבאים אחריו.

נסיון העקידה - בגלל גודל האהבה ליצחק

ואלקים ניסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב בלקט שיחות מוסר: [פרשת וירא]

אמרו חז"ל [ב"ר נ"ו, י"א] "וישלח אברהם את ידו", "הוא שולח יד ליטול את הסכין ועינו מורידות דמעות, ונופלות דמעות לעיניו של יצחק מרחמנותו של אבא, ואף על פי כן הלב שמח לעשות רצון יוצרו". ותמהו רבים כיצד זה יתכן שאברהם אבינו ע"ה לא יכול לעשות את העקידה בשלמות הנדרשת, ובכה.

ואמרתי הערה נכונה בענין זה, כי כאשר אמר הקב"ה לאברהם "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק", הרי כל דיבור ודיבור הוא מצוה בפני עצמה. ונצטוה אברהם אבינו להכין את כל הרגשותיו, בתחלה "את בנך", להרגיש את מלוא אהבת אב ורחמי אב. ואחר כך "את יחידך", לחוש במלוא עוזה אהבה לבן יחיד לאמו. ובכך לא די, "אשר אהבת", להעצים את האהבה לבן הזקונים, בן הטיפוחים, נושא כל תקוותיו ותפלותיו, נושא ההבטחה של "כי ביצחק יקרא לך זרע". "את יצחק" - זוהי מעלתו מצד עצמו, לאלו דרגות שלמות הגיע יצחק אבינו בהיותו בן שלוש שנה! ועם כל ההרגשים האלו "והעלהו שם לעולה" כמנחת ביכורים. ואם היה אברהם אבינו משכח מלבו ומדחיק ממחשבותיו את האהבות הללו, והיה מתדבק בה' באופן שבו יחשב אצלו כזר, כאיל אחר, לא היה מקיים את ציווי העקדה והיה נחשב כמי שלא עמד בנסיון גדול ורם כזה. והרי זה כמו בקרבן פסח שכתוב בו "שה תמים זכר בן שנה" [שמות י"ב ה'] שאלו הם ארבעה תנאים שכל אחד מהם מעכב בקרבן.

וזאת הודיעונו חז"ל בגלותם שענינו של אברהם זלגו דמעות מרחמנותו, כי קיים את הציווי בשלמותו, והיה ברגשי אהבה אין קץ לבנו, ואת הרגשות הללו הקריב לה'. והלב שמח לעשות רצון קונו.

ובכך נבין מה שפירש רש"י שאברהם לקח את האיל והעלהו לעולה תחת בנו, שאמר על כל עבודה יהי רצון כאילו עשה זאת בבנו. ואיך אפשר לומר כן, והלא זהו איל, ולא בנו. אלא שכיון שהקריב את כל רגשותיו ואהבתו, ולא חסר כאן אלא המעשה שחיטה, שפיר שייך לומר על המעשה גרידא יהיה רצון כאילו עשה זאת בבנו.

עוד ביאור כתב ר' ישראל סלנטר [מאמר עץ פרי אות ה'] בדברי הילקוט:

היו דמעות מנשרות ונופלות מעיני אברהם, עד שהיתה קומות משוטטת בדמעות. ושם איתא - הקב"ה רואה את האב מעקיד בכל לב. ולכאורה המאמרים סותרים זה את זה - כי אחרי אשר היה מעקיד בכל לב איך יוכל להיות כי יזלו כל כך דמעות

מענינו. אמנם לפי דברינו צדקו יחדיו, כי מה שאמר הילקוט מעקיד בכל לב, זהו בכחותיו החיצונים אשר היו באברהם במדריגה היותר נעלה, להתגבר על הפנימים במעשה.

אבל הדמעות היו נושרים, מהכחות הפנימיים אשר פעלתו יותר חזקה בכלל תכונת האדם. ומזה נראה בעליל כי גם באברהם אבינו אשר מי לנו גדול ביראתו וצדקתו, עם כל זה פעלו הכוחות הפנימיים עליו, פעלה עזה להוריד דמעות, אף כי המעשה היה בשלמות גדול, ועשה בלב שלם גם בשמחה כמבואר במדרש.

כתב על דבריו בלקט שיחות מוסר: [הנ"ל]

אבל דבריו צ"ע, שאפשר לומר כן על כל אדם, אבל לא על אברהם אבינו שמלך על כל איבריו כמפורש בגמרא [נדרים ל"ב, ב'].
 [נדרים ל"ב, ב']

נסיון העקידה - חשיבות הבן אצל אברהם

והאלקים ניסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב בקובץ הערות: [דוגמאות לביאורי אגדות ס"ה' אות ד']

מה שמקשין בענין העקידה - מה היה הנסיון גדול כל כך, הרי ראינו בכל הדורות שמסרו נפשם על קידוש ה' לאלפים ולרבבות, אף שלא היו נביאים, וכל שכן אברהם אבינו ע"ה ששמע בעצמו מהקב"ה. ונראה דבאמת אם נתבונן בענין מסירת נפש על קידוש השם, אין זה נסיון גדול, שהרי מחליפין עולם עובר בעולם עומד לנצח, ואין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתו. אבל אם יצויר שעל ידי מסירת נפשו יפסיד חלקו לעולם הבא, ומ"מ יתרצה לזה בשביל קידוש השם, הוא נסיון גדול ונורא מאוד, ואין שום דמיון כלל בין שני הנסיונות האלו. דבאופן הראשון הוא מרויח לנצח, ובאופן השני הוא מפסיד לנצח. ואם יצויר עוד שנמצא דבר שהוא יקר הרבה מאד יותר מעולם הבא, ודבר זה יפסיד ע"י מסירת נפש, אז הוא ודאי נסיון נורא מאד, אשר אין לשער גודל ערכו.

והנה מצינו בכתוב גבי אברהם אבינו ע"ה כשאמר ליה קב"ה אנכי מגן לך - בעולם הזה, שכרך הרבה מאד - בעולם הבא, השיב לו מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, הרי שלא היה העוה"ב נחשב לכולם אצל אברהם אבינו אם ילך ערירי. והטעם ביארו המפרשים, משום שעבודתו היתה מאהבה שלא ע"מ לקבל פרס, וכל מחשבותיו היו לפרסם שם שמים בעולם. עם כן היה חפץ שיהיה לו בן להמשיך עבודתו בעולם, ואם ימות בלא בנים שוב ישתכח שם שמים מהעולם, וכל יגיעו בימי חייו ילך לטמיון. וזה היה אצלו רע יותר מהפסד חלקו לעולם הבא. וא"כ אין דמיון וערך כלל בין נסיון העקידה אצל אברהם אבינו ע"ה, לנסיונות של הדורות הבאים.

ענין הנסיון להוציא מכח אל הפועל

והאלקים נסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב בעם לבבי אשיחה:

וכתב הרמב"ן - "ענין הנסיון הוא לדעתי, בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו, אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, יקרא נסיון מצד המנוסה. אבל המנוסה יתברך - יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב, לא שכר לב טוב בלבד. ודע כי "השם צדיק יבחן" [תהלים י"א ה'], כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו, יצוה אותו בנסיון. ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו. והנה כל הנסיונות שבתורה לטובת המנוסה", ע"כ.

והנה קבלתי מרבותי שאין דבריו דוקא בנסיונות שנתבארו בתורה, אלא כך זה גם אצל כל יחיד ויחיד שיש לו נסיון מאת הבורא יתברך, באיזה ענין שהוא, אם לא שהביא את הנסיון על עצמו, הרי הקב"ה מבקש את טובתו, ואינו בא ח"ו להכשילו, אלא להרבות את שכרו, להוציא את הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב, לא שכר לב טוב בלבד וכלשון הרמב"ן. וכיון שכך - יהיה בטוח שיש לו הכוחות הדרושים כדי לעמוד בנסיון, ותהיה לו הסייעתא דשמיא מאת הבורא אם יפעל ויעשה את כל אשר ביכולתו לעמוד בנסיון.

ויסוד זה הוא הכרחי לכל יחיד ויחיד לחזק את עצמו, לעמוד בכל נסיון הבא עליו, שהרי לטובתו נותן. ועצם הנסיון הינו ראייה שהקב"ה רוצה בטובתו, ומעיד שיש לו את הכוחות לעמוד בו, שהרי "השם צדיק יבחן".

אברהם רצה בנים לשם שמים

ויהי אחר הדברים האלה [כ"ב, א']

כתב בבאר יוסף:

בגמ' סנהדרין [פ"ט ט"ז] הובא ברש"י - אחר דבריו של שטן דכתיב ויגדל הילד ויגמל וגו', אמר שטן לפני הקב"ה - רבש"ע זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן, מכל סעודה שעשה לא היה לו תור אחד או גוזל אחד להקריב לפניך. א"ל כלום עשה אלא בשביל בנו, אם אני אומר לו זבח את בנך לפני מיד זובחו. מיד והאלקים נסה את אברהם ויאמר קח נא בנך ע"כ.

והנה יש להבין שאם אמנם שאברהם עמד בנסיון, והלך לעשות רצון ה' לשחוט את בנו, אבל באמת מה טעם שאברהם לא הקריב איזה קרבן לה', כשעשה המשתה הגדול ביום הגמל את יצחק. אבל הענין בזה הוא משום שכל שאיפתו של אברהם

שיהיה לו בנים היתה אך ורק לכבוד השם יתברך, כדי להמשיך בפרסום האמונה האמתית ודעת ה' בארץ. וכשנולד ולו יצחק בנו היתה כל שמחתו שהעמיד בן שיהיה מוקדש ומוקטר לשם השם, בלי שום אהבה עצמית טבעית. וכשעשה המשתה היה זה בבחינת שמחה של מצוה, שזכה לדבר גדול כזה לכבוד השם. ולכן לא הקריב בו קרבן אחר, משום - שכשם שאין שייך להקריב קרבן ביום שמקריב קרבן על השמחה הזו של הקרבת הקרבן, אע"פ שאצל בעל הקרבן היה היום ליו"ט. כמו כן היה אצל אברהם שעצם שמחתו בלידת הבן, ובשמחה שעה ביום הגמל את יצחק היה בבחינת קרבן.

וזו הכוונה בתשובתו של הקב"ה לשטן, כלום עשה המשתה אלא בשביל בנו, אם אני אומר לו זבח את בנך לפני מיד זובחו, היינו שזה שהוא מוכן ומזומן להקריבו לפני, היא ההוכחה שזה כל שאיפתו ושמחתו בלידת בנו, וכדי להוציא לפועל את מחשבתו הקדושה והטהורה נסה אותו האלקים בזה, כדי להראות אמיתת הענין איך שהוא שמח להקריבו לפניו, ושכל זה עיקר חפצו ורצונו של אברהם שיהיה מוקדש לשי"ת, לשגם מתחילת לידתו הקדישו אברהם לה' ולעבודתו, לנחת רוח לאביו שבשמים. ועצם הנסיון - היה בו הוכחה ותשובה על שלא הקריב לפניו קרבן, משום שכל עצמו של יצחק היתה אצל אברהם בבחינת קרבן [והראוני כעת עם ההדפסה כעין זה בכת"ס עה"ת].

נסיון - לחזק אהבה ויראת השם

והאלקים נסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב בחידושי הלב:

כתב הספורנו שם "ניסה את אברהם - כיון שיהיה בפועל אוהב וירא כמו שהיה בכוח, ובזה ידמה יותר לבוראו שהוא טוב לעולם בפועל. כי אמנם הכוונה במציאות האדם היתה שידמה לבוראו כפי האפשר, כאשר העיד באמרו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו [בראשית א' כ"ו]."

ביאור דבריו - שכמו שגופו של אדם מתחזק ע"י ריבוי ההתעמלות ותרגילים שונים, כך גם מדותיו של אדם מתחזקות ככל אשר הוא מרבה להשתמש עם מדותיו לטוב. ולכן ציוה הקב"ה את אברהם להקריב את בנו, כי ע"י שיעשה אברהם את המעשה העקידה, ויוציא את יראתו ואהבתו להקב"ה מן הכח אל הפועל, תתחזק מידת היראה והאהבה בלבו, ותעלה מדרגתו, ויעשה יותר דומה להקב"ה.

והוסיף בזה הבד קודש:

בעצם הבנת ה"נסיון" שבהליכת אברהם לארץ, וכן כל עשרה הנסיונות, נראה דאין הכוונה נסיון מלשון "מבחן", דהעמידו הקב"ה בפני מבחן לראות את תוצאותיו, דאטו הקב"ה היה צריך לבחנו, וכי אין ידוע לפניו יתברך היאך יתנהג אברהם במקרה שכזה, ומה שייך לומר שהיה זה מבחן לראות עד כמה גדולה צדקתו [וע' רמב"ן עה"פ (כ"ב א') והאלוקים ניסה את אברהם, ובמלבי"ם שם]. אלא נראה שפירוש "נסיונות" מלשון אימונים ותירגולים, שעל ידי הוצאת המעשים מהכח אל הפועל, באופן זה של עשרה מעשים שלב אחר שלב, הרי עצם קיום המעשים האלו העלו את דרגתו הרוחנית של אברהם. וכך נתעלה אחר כל נסיון, עד כדי הנסיון הגדול בעקידת יצחק.

כח ההסתגלות

ואלקים ניסה את אברהם [כ"ב, א']

כתב בשיחות מוסר: [מאמר י"א]

בנסיון עקידת יצחק מצינו הבדל בין אברהם לשרה. אברהם כבש את רחמיו, ולקח את המאכלת לשחוט את בנו יחידו על המזבח. ואילו שרה שהיתה גדולה בנבואה יותר מאברהם [רש"י בראשית כ"א י"ב], כיון ששמעה שנלקח בנה לשחיטה, לא עמד לבה ומתה, כמבואר בריש פרשת חיי שרה ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה, וכתב רש"י ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנאדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחה נשמתה ממנה ומתה. והתמיהה רבה - מה בינה לבין אברהם, ולמה לא עמד לבה בצער הזה.

אכן אברהם אבינו הכניסו הקב"ה לתוך הנסיון אט אט, כמו שפירש"י מקרא שכתוב [בראשית כ"ב ב'] ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק, את בנך - אמר לו שני בנים יש לי, אמר לו את יחידך, אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, אמר לו שניהם אני אוהב, אמר לו יצחק. ולמה לא גילה לו מתחילה שלא לערבבו פתאום, ותזוז דעתו עליו ותטרף עכ"ל.

הרי לנו שאילו גילה הקב"ה לאברהם מתחילה, שהוא מבקש ממנו לקחת את יצחק ולהעלותו לעולה היתה דעתו נטרפת עליו, ולא היה יכול לעמוד בנסיון כיון שבא עליו פתאום. ולפיכך גילה לו ה' את הדבר טיפין טיפין, מתחילה אמר לו את בנך, ונסתגל אברהם לזה שמוטל עליו לקחת את אחד הבנים, ועדיין אינו יודע מי מהם. ולאחר מכן אמר לו את יחידך ושוב אמר לו אשר אהבת, ובאותן השהיות הסתגל אברהם, ויכול היה להתגבר על אהבתו ליצחק ולקבל את המצוה במנוחה ובלי

ערבוב דעת, ועמד בנסיון להקריב את בנו את יצחק למען שמו יתברך. לא כן שרה אמנו שנודע לה פתאום דבר הקרבת יצחק, לא עמד לבה ופרחה נשמתה.

ועל דרך זה יש לבאר את המעשה בחושים בן דן בסוטה י"ג ע"א - בעת קבורת יעקב במערת המכפלה, דאתא עשו וקא מעכב, וטען שמקום הקבורה שייך לו, השיבו לו שיעקב קנה ממנו את המקום, ביקש עשו שטר מכירה, אמרו השטר נמצא במצרים, ונפתלי שהוא קל ברגליו ילך ויביא את השטר. ובגמ' שם - חושים בריה דדן תמן הוה ויקרן ליה אודניה, אמר להוא מאי האי, ואמרו ליה קא מעכב האי [עשו] עד דאתי נפתלי מארעא דמצרים. אמר להו ועד דאתי נפתלי מארעא דמצרים יהא אבי אבא מוטל בבזיון, שקל קולפא מחייה ארישיה, ונתרן עיניה ונפלו אכרעא דיעקב, ע"ש.

ולכארה צריך ביאור - מה הביא את חושים לקנא לכבוד אבי יותר מבני יעקב שהיו שם, ולמה לא הרגישו כולם בבזיון שיש בזה, שיעקב אביהם מוטל עד שיחזור נפתלי מארץ מצרים. גם הדגשת הגמ' שחושים בן דן היו אזניו כבדות צריכה תלמוד.

אכן נראה הביאור בזה שכל בני יעקב ובני בניו הנלוים עמו, כיון ששמעו את ערעורו של עשו על מקום הקבורה, החלו נושאים ונותנים עמו והשיבו לו על כל טענותיו וכמבואר בגמ', ואדהכי והכי התרגלו למצב, ושוב לא חשו בבזיון שבדבר. ברם - חושים בן דן שהיו אזניו כבדות, לא שמע את אותן טענות שקדמו, וכיון שראה פתאום את יעקב מוטל בבזיון, מיד בערה בו קנאת כבוד אבי אביו, שקל קולפא מחייה ארישיה.

מידת ההסתגלות הזו הטבועה בנפשו של אדם, מסייעתו לעמוד אף במצבים הקשים ביותר, מסתגל הוא אליהם אט אט ולומד לחיות עמם. נוכחנו בדבר בדורנו אנו - אשר רבים מאחינו בני ישראל נלכדו בגיא התופת הנאצי, ויסורים קשים מנשוא היו מנת חלקם יום יום, הלא למשמע אוזן תסמרנה שערות הראש, עד שנבצר מאתנו להבין כיצד הצליחו אותם השרידים שזכו להינצל לעבור את שבעת מדורי הגיהנום ולהשאר בחיים. התשובה לכך היא שהמעבר מן החיים השלולים אל אותם יסורים קשים ומרים שהיו מנת חלקם, שלבים רבים היו לו, ומשלב אחד לשני הסתגלו, וכך עד הדיוטא התחתונה, וכיון שנסתגלו אט אט, יכולים היו להחזיק מעמד במצבם הנורא.

מידה זו של הסתגלות הטבועה בנפשו של אדם, יש שהיא לו לרועץ, כאשר היא מחלישה ומבטלת כל התעוררות לטובה של האדם, אשר בשעה הראשונה בוערת בו כאש יוקדת, אך עם חלוף הזמן הולכת ודועכת קמעא קמעא. ועל כן שומה על האדם לשמור שלא תחלש אש ההתעוררות ותוסיף ללהט כאשר בתחילה, ואם ישים את דעתו על הדבר הזה יראה ברכה בעלייתו במוסר ויראת ה'. ומוטל עלינו

בני התורה להשתמש בעצה זו בנוגע לחטא ביטול תורה, כי החידוש שבתחילת הזמן, גורם להיות זריזים בשקידת הלימוד וזהירים בכל רגע של ביטול תורה. אבל היצר אורב לפתחנו על ידי ההרגל, והרגל סכנתו עצומה, כי הוא מקהה החושים. אפילו בחטא חמור כזה של ביטול תורה, ועל ידי כן הוא מחריב הכל, אפשר להתרגל אפילו למצב הגרוע ביותר.

ואין לנו אלא עצה זו של לימוד המוסר בכל יום ויום, זוהי המזכרת לאדם את רשפי הקודש שהיו לו בשעה שהיה לבו עמו, את התיעוב והמיאוס שבבטלה, שחש והרגיש כשהתענג על מתיקות התורה בתחלת הזמן, ועל ידו מהדהדת בלבו כל שעה הקריאה - כל העוסק בדבר זה העוסק בבטלה ידקר בחרב.

בעולם הזה משלמים את שכר הזריזות

ביום השלישי וישא אברהם את עיניו [כ"ב, ד]

כתב בפנינים משולחן הגר"א: [בשם ליקוט חבר בן חיים]

איתא במדרש רבה [נ"ו א'] "ביום השלישי וישא אברהם את עיניו כתיב [הושע ו' ב'] יחיינו מיומיים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו". אמר לי צורבא מרבנן מווילנא בשם הגאון ר' אליהו ווילנער ביאור על זה דהנה אמרו חז"ל [חולין קמ"ב א'] "שכר מצוות בהאי עלמא ליכא", והטעם אחרי כי המצוה היא ענין רוחני אין העולם ומלואו כדאי לשלם אפילו שכר מצוה אחת, וכמו שאמרו חז"ל [אבות ד' י"ז] "יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה", אם כן היאך אנו נזונים בזכות המצוות שעשו אבותינו.

אבל הענין כך הוא - דבאמת המצוה עצמה אין לה תשלומים בעולם הזה, אבל הזריזות וההידור וכיוצא בו במצוות אבותינו, הם הזכות שאנו אוכלים. והנה התורה הקדושה סיפרה לנו מקודם מכל ההכנות והזריזות שעשה אברהם אבינו ע"ה לקיים מצות העקידה, השכים בבוקר חבש בעצמו את חמורו ובקע עצי עולה וכו', להודיענו כי מכל זאת אנחנו אוכלים בעולם הזה. אבל עיקר המצוה שעשה אברהם אבינו ע"ה ביום השלישי נשארה לנו לעתיד לבא.

וזהו שהמליצו על זה חז"ל את הכתוב "יחיינו מיומיים - רצה לומר כל מה שאנו אוכלים הוא ממה שעשה אברהם אבינו ע"ה ביומיים, דהיינו בשני ימים הראשונים - הוא הזריזות וההידור כנז"ל. אבל ביום השלישי - כלומר במה שעה ביום השלישי דהוא עיקר מצות העקידה, על ידי זה יקימנו לעתיד לבא ונחיה לפניו, ודפח"ח וש"י.

🌀 הקנאה מושכת את לב האדם לחטא 🌀

ויאמר יצחק אל אברהם [כ"ב, ז']

כתב האור יהל: [פרשת וירא]

ויש לראות עוד בפרשה זאת עד כמה כח טבע האדם מושך, ומה מאוד יש לאדם לפחד ולהזהר ממנו על כל נטיה קלה - אף במדרגות היותר רמות! ראה בכתוב: "ויאמר יצחק אל אברהם אבינו ויאמר אבי, ויאמר הנה האש והעצים וגו', ויאמר אברהם אלקים יראה לו השה לעלה בני, וילכו שניהם יחדיו". ואמרו חז"ל [מד"ר כאן] בא לו סמאל אצל אברהם אבינו, אמר ליה סבא סבא איבדת את לך וכו', אמר ליה על מנת כן וכו', אמר ליה על מנת כן, וכיון שלא הועיל ממנו כלום בא לו אצל יצחק, אמר ליה ברא דעלובתא הולך הוא לשחטך, אמר לו על מנת כן, אמר לו א"כ אותן הפרגניות [פירוש: דברים החמודים ומיני קישוטים (רש"י)] שעשתה אמך - לישמעאל שנאיה דביתא ירותא [כלומר: ואתן התכשיטין שעשתה לך אמך, לישמעאל שנאיה הבית יהיו ירושה (מתנות כהונה)] ואתה אינך מכנים בלבך וכו', הדא הוא דכתיב "ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי", למה אבי אבי ב' פעמים? - כדי שיתמלא עליו רחמים, "ויאמר הנה האש והעצים", אמר ליה יצף לההוא גברא דיגער ביה, מכל מקום "אלקים יראה לו השה לעולה", ואם לאו אתה "השה לעולה - בני". "וילכו שניהם יחדיו" - זה לעקוד וזה ליעקד, זה לשחוט וזה לישחט!

ועתה בן אדם! הסכת ושמע, ויתחולל לבך נוראות, כשנצייר לפנינו את אבותינו אברהם ויצחק הולכים להרעיש את כל העולמות, וסמאל הוא השטן הוא היצר הרע מתפחד ונרתע ומתאזר בכל כח למנוע מהם דבר בכל מחיר, והרי הוא יורד למלחמה ומפעיל כנגדם כלי זין אשר בידו - להסית ולפתות, לאיים ולהכשיל ח"ו, את מי? את האבות הקדושים! והרי במה הוא משתמש? - באיזה טענה נגש אליהם? סבא סבא איבדת את לבך - בן שניתן לך למאה שנה אתה הולך לשוחטו! ומה חידש כאן? וכי אברהם אבינו אינו יודע זאת? - ומכיון שלא הועיל ממנו כלום, בא לו אצל יצחק, וכשהוא אומר לו ברא דעלובתא הולך הוא לשחטך, ואמר לו על מנת כן, מנסה השטן עוד ומוסיף: א"כ כל אותן הפרגניות שעשתה אמך לישמעאל שנאיה דביתא ירותא, והרי זה פלא! אם כשהודיע לו שהולך להשחט - אמר לו על מנת כן, מה יעילו דבריו שישמעאל יירש תכשיטיו?

אכן נסתכל נא ונתבונן בטבע גופו של אדם - הנקרא חוש, ונראה כי מה שהוא מרגיש בחושי - אף בדברים שאין להם כלל חלק ונחלה בשכל - כל רוחות שבעולם לא יזיזוהו ממקומו, לא יכנע ולא ישבר. ומצינו כיוצא בזה בפרשת שופטים: "כי

תצא למלחמה וגו' ודברו השוטרים על העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו, ומי האיש אשר נטע כרם וגו' פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו, ומי האיש אשר ארש אשה וגו' פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה". ומפורש בתורה הוספת טעם למה שילך וישוב לביתו: "הן ימות במלחמה - ואיש אחר יחנכנו - ואיש אחר יחללנו - ואיש אחר יקחנה". הרי שאלמלא נזכר בזה שאם ימות במלחמה - איש אחר יחנכנו, אפשר שלא היה שב לביתו והיה הולך עם אחיו במלחמה, א"כ מה הוספה היא אז? אם מפני "פן ימות" לא איכפת לו, מה יועיל זה שאחר יחנכנו? אלא שכן טבע האדם; אפשר שהמיתה עצמה ושהוא לא יחנך את ביתו - לא ישפיעו עליו לשוב, אבל שאיש אחר יחנך את הבית שלו, בזה כבר אינו יכול לעמוד - ושב... וכן הוא ברש"י: "ואיש אחר יחנכנו", ודבר של עגמת נפש הוא זה ע"כ.

מעתה נתמה האם יש מקום לזה בשכל?! ואפילו בית אחיזה של משהו מן השכל יש כאן?! וגם השחתה גדולה במדות יש כאן, כי אם מה שהוא הולך למות וביתו יהיה ממילא הפקר, לא מניע אותו לשוב, למה תהא עינו רעה כל כך בשל אחרים בזה שאחר יחנכנו?! אבל דבר של עגמת נפש הוא - שהחוש מרגיש בו, לכן תקיף הוא מאוד. וירדה תורה לסוף דעתו כי דבר זה לא תעזוב מנוחה לנפשו ותטרידהו תמיד שלא יוכל להחלץ - ורפו ידיו במלחמה, לכן אינו כדאי וילך וישוב לביתו!...

וסוד זה יודע השטן, ובכלי חמס כאלו הוא משתמש במלחמתו עם האדם הגדול ביותר להסיתו לבלעו חנם! ואף כי מלך הזקן והכסיל ידע גם זאת, כי האבות הקדושים עלו למעלה למעלה מן הטבע הרבה מאד, בכל זאת ניסה בזה, והיה די לו לשטן אילו היה מצליח להכניס ח"ו בלבו של יצחק אבינו אפילו הרהור קל אחד דק מן הדק של עגמת נפש בחוש, והיה עולה ומשטין!... אלא שהשטן לא נצח גם בזאת - "וילכו שניהם יחדיו" - זה לעקוד וזה ליעקד, זה לשחוט וזה לישחט, כי הלא האבות המה!...

אבל מה יעשו אזובי הקיר - אנשים השותים כמים שטות והבל אם תפול ח"ו האש הגדולה - השורפת חומות בצורות - על ניצוץ דק שלהם, שבו המה נאחזים במצות התורה הק', איך יוכלו קום ח"ו?! ועל האדם להכיר בנין עצמו וגודל שפלותו, עד כמה הוא קשור תמיד בעבותות חשכת החומר וטבעי מדותיו - שאין להם שום מקום בשכל - ובכל זאת הם המה הפועלים בו בחזקה מושכים אותו ברשתם! לכן על האדם לעמוד תמיד בגבורה בעינים פתוחות - שלא ירדם בתרדמת השטות - אשר מפילים עליו כחות נגעי לבבו - מתוך חומר עפרו, ויעיר למוסר אזנו, לאהבה את ד' אלקיו, ליראה אותו ולעבדו בלבב שלם.

🕒 למה שאל יצחק "ואיה השה לעולה" רק ביום השלישי 🕒

ואיה השה לעולה [כ"ב, ז']

כתב בפניני רבינו יחזקאל: [אברמסקי עמוד י"ח]

פעם אחת באמצע שדיבר בלימוד כדרכו, אמר לי רבנו זצוק"ל דעו לכם אם שואלים אתם שאלה ממישהו ורצונכם לקבל תשובתו, צריכים אתם להתבונן היטב אם לא נוכח במקום מישהו שיתכן שבגללו ימנע הנשאל מלהשיב, ודבר זה מן התורה למדתי מפרשת העקידה, שי"ל שמאז שיצא יצחק עם אברהם לדרך היה קשה לו "ואיה השה לעולה", וכל הזמן רצה לשאול דבר זה מאברהם, אבל חשב בלבו שנוכחות הנערים אליעזר ישמעאל יכולה להפריע לאברהם להשיב, ולכן רק ביום השלישי אחרי אשר אמר אברהם לנערים "שבו לכם פה עם החמור" - וילכו אברהם ויצחק לבד, רק אז שאל יצחק את אברהם אביו "הנה האש והעצים ואיה השה לעולה", עד כאן זכיתי לשמוע בזה מפי כבוד רבינו זצוק"ל.

והנה ע' פנים לתורה, ונזכרתי ששמעתי פעם שאלה זו מדודי ה"תורת זאב" זצ"ל למה לא שאל יצחק "ואיה השה לעולה" עד עכשיו? וסיפר לי שבנו שליט"א שהיה אז בן חמש בערך השיב לו שיש לומר שיצחק חשב שכשיגיעו למקום ההקרבה יהיה שם רפת בקר או דיר צאן ויקנו שם בהמה לקרבן, אבל כעת כשראו את המקום מרחוק ולא היה שם כלום לא רפת בקר ולא דיר צאן, אז שאל יצחק מנין יהיה שה לעולה... וכדומה שאמר דודי זצ"ל שמישהו אמר את השאלה והתשובה הנ"ל לפני כבוד מרן רשכבה"ג הגרי"ז זיע"א, וחייך הרב זצ"ל חיוך של הנאה.

🕒 והעלהו שם לעולה 🕒

ויעקד את יצחק בנו [כ"ב, ט']

כתב המהרי"ל דיסקין:

מתחלה העקדה, ואח"כ שימה על המזבח ממעל לעצים. ויש לדקדק למה עשה כן לעקד אותו קודם העלותו על המזבח, הלא היה טוב לו לעקדו אחר ההעלאתו. ויש לומר על פי דברי הגמ' [שבת צ"ד] הוציא את החי במטה פטור, דמסיק שם בגמ' דכ"א ס"ל דאדם חי נושא את עצמו. ולכן כשנצטוו אברהם "והעלהו שם לעלה", הבין מזה שהוא בעצמו ולבדו יעלה את יצחק, ולא שיצחק יעלה מעצמו, וכיון דחי נושא את עצמו. אפילו אם אברהם היה מעלה אותו על המזבח, לא היה נקרא זאת העלאתו לבדו מפני שיצחק הוא חי ומסייעו. לכן עקד וקשר אותו מקודם, דאיתא שם בגמ' דמודה ר' נתן בכפות דאין חי נושא את עצמו, עי"ז היה מקיים אברהם את מצות והעלהו כהלכתה, שהוא לבדו העלה אותו.

🌸 צער יצחק בעקידה - צער אביו 🌸

ויעקוד את יצחק [כ"ב, ט']

כתב בהערות:

בסליחות של יום ח' בעשרת ימי תשובה - יש פיוט המתאר עקידת יצחק. וכשמתאר הפייטן הרגשתו של יצחק לפני העקידה, אומר הפייטן שאחרי שקשרו אביו ועקדו כדין קרבן, "קפץ לבכות כופר אשכול, ראותו אביו נשכל שכול", היינו יצחק בכה לפני העקידה, שחשב שאביו יהיה מעתה שכול. רואים דבר נפלא מאד, עד כמה בין אדם לחבירו היה אצל האבות, שכשעומדים לשחוט את יצחק, וכבר מוכן הכל לשחיטה, הצער היחיד שיש לו ובוכה על כך, שיודע שאביו יצטער. הוא עצמו שמח שזוכה לעמוד בנסיון ולקדש שמו יתברך לעשות רצונו, אבל לא שוכח את צער אביו.

🌸 המלאך שנברא מהמצוה לפי דרגת המצוה 🌸

ולא חשכת את בנך את יחידך ממני [כ"ב, י"ב]

כתב בפנינים משולחן הגר"א: [בשם ליקוטי חבר בן חיים]

אמר לי צורבא מרבנן בשם הגאון ר' אליהו ווילנער - יש לדקדק בתיבת "ממני", וכי הקריב אברהם למלאך ח"ו, היה לו למלאך לומר "נאום ה'" כמו באמירה השנייה. אמנם יש לבאר, דהנה ידוע דמכל עשייה של מצוה נברא מלאך, וגם ידוע דלפי גודל האהבה והזריזות והיראה והכונה בעת עשיית המצוה, כך היא מדרגתו של המלאך הנברא מהמצוה הזאת. והנה כאן המלאך הזה אשר בא אל אברהם, היה אותו המלאך שנברא על ידי מצות העקידה, אם כן אתי שפיר מה שאמר המלאך "ידעתי כי ירא אלקים את ולא חשכת וכו' ממני", רצונו לומר מתוך מדרגתי הגדולה אני יודע את גודל מעלתך ביראת ה' [פירוש: "עתה ידעתי" מנין, "ממני"].

🌸 רצון ה' בשני מידות הפוכות 🌸

עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה [כ"ב, י"ב]

כתב באמרי נועם: [ברכות דל"ג ע"ב - הו"ד בפנינים משולחן הגר"א]

וז"ש בעקידה עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה, וקשה מאי לשון עתה ידעתי, והלא הוא היה צדיק גם מקודם לכן. אבל לפי מה שכתבתי אתי שפיר, לפי שקודם לכן לא היה אלא רחמן מאוד - שהיה מכניס אורחים וגומל חסדים, אבל המדה של

אכזריות עדיין לא היה ניכר בו, היו אומרים שאברהם איננו צדיק גמור. אבל בעקידה שעשה מדות אכזריות גם כן, עתה נשלם וניכר שהוא צדיק גמור. שבכל התורה לא נאמר אריכות ימים כי אם בשני דברים הללו - כיבוד אב ושילוח הקן, לפי שאין השלימות ניכר באדם אלא כשיש לו שני מדות הפוכות, דהיינו מדת הרחמניות ומדת האכזריות. לפי שכשהאדם נוהג במדה אחת אינו מוכרח לומר שהוא צדיק, אלא י"ל שכך הוא טבעו. אבל כשיש שני מדות הפוכות כגון רחמניות ואכזריות אז מוכח שהוא צדיק. לכך נתן הקב"ה לישראל מצוות של רחמניות שהוא כיבוד אב ואם, שהוא רחמניות גדולה. לפי שכשבאים לידי זקנה ואין להם מקום לנוח דין הוא שירחם עליהם. ושוב נתן להם מצות אכזריות, דהיינו שילוח הקן, שהוא אכזריות גדולה, שנוטל הבנים ומשלח האם. ואיתא בירושלמי שכשמשלח האם לפעמים הולכת מחמת צער וטובעת במים, אם כן הוא בודאי אכזריות גדולה. לכך כתיב בשני מצות אלו אריכות ימים, לפי שבשני מדות הללו נשלם האדם בתכלית הטוב.

פגם בתמימות ע"י שאלה

ויאמר אל תשלח ידך אל הנער [כ"ב, י"ב]

כתב בחידושי הלב:

פירש רש"י "כי עתה ידעתי, א"ר אבא אמר ליה אברהם אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, וחזרת ואמרת קח נא את בנך. עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער". ומעיר הט"ז [בספרו "דברי דוד" על התורה] - "וקשה - למה לא הקשה כלום כשאמר לו קח נא את בנך כו', וי"ל דשם לא היה רוצה להקשות כלום, כדי שלא יהא נראה שקשה לו צווי של שחיטת בנו" וכו'. ביאור דבריו שהקשה הט"ז למה לא שאל אברהם את שאלתו מיד כאשר שמע את הצווי לשחוט את בנו, ומתרץ הט"ז שאברהם לא שאל קודם העקידה כדי שלא יהיה נראה שקשה עליו צווי השי"ת.

ודברי הט"ז צריכים ביאור למה אברהם נמנע מלשאול את שאלתו מהקב"ה קודם העקידה כדי שלא יהיה נראה שאינו רוצה לקיים את צווי הקב"ה, והרי הקב"ה בוחן כליות ויודע את האמת - שאברהם רוצה לקיים את צווי הקב"ה, והשאלה באה מתוך הרצון להבין את הצווי כדי לקיימו היטב? וי"ל שאברהם נמנע מלשאול, משום שחש ששאלה זאת תשפיע עליו לרעה, והיא תגרום לו להרגיש במקצת שאינו רוצה לקיים את צווי השי"ת. הרי התנועות החיצוניות של האדם מעוררות את ההרגשה הפנימית, והאדם מושפע ממשמעות מעשיו החיצוניים והנראים, ואפילו במקום שהוא עצמו יודע שהתכוין לדבר אחר. ולכן אילו היה אברהם שואל מהקב"ה את שאלתו קודם העקידה, היתה עלולה פעולה זאת להשפיע עליו שהוא

ירגיש במקצת שאינו רוצה לקיים את צווי הקב"ה, כיון שבאופן חיצוני היה נראה שהוא שואלו משום שאינו רוצה לקיים את צווי הקב"ה, אף שאברהם ידע את האמת שאינו שואל מחמת טעם זה.

🕒 אין סוף דרגות ביראת שמים 🕒

עתה ידעתי כי ירא אלוקים אתה [כ"ב, י"ב]

כתב במראש אמנה:

נסיון העקידה היה הנסיון העשירי, וא"כ מה ההנה במה שנאמר לו עתה ידעתי כי ירא אלוקים אתה, וכי דבר זה עדיין לא נתברר בכל חייו ובכל התשעה נסיונות שעמד בהם.

הענין הוא - כי יראת שמים אין לה שיעור ומדה, יש יראה של המלאכים יראת השרפים יראת החיות וכו' בלי גבול ותכלית, וכפי גודל ועומק הידיעה כן גוברת היראה, מאחר שאין שיעור ומדה ליראת שמים, מעתה כשדנים אדם על העדר יראת שמים לפי איזה שיעור ומדה הוא נתבע?

דבר זה מסור וגלוי לפני ה' קל דעות הבוחן ובודק גנאי לבבות, והוא אשר דן ותובע האדם לפי שיעור כוחותיו וערך ידיעתו כל אחד לפום שיעורא דיליה. וכלשון הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ג ה"ב ואין שוקלין אלא בדעת של קל דעות.

וזהו שנאמר אצל אברהם אבינו - עתה ידעתי כי ירא אלוקים אתה, רק כעת הגיע אברהם אבינו למעלתו מעלת אברהם אבינו רק בנסיון העשירי והאחרון, היה גלוי וידוע לפני ה' שהוציא מן הכח אל הפועל את שלימות שיעור היראה, והרי הוא כפי מה שהוא, כפי עומק ואיכות ידיעתו ירא אלוקים.

🕒 אהבה רק לה' 🕒

ולא חשכת את בנך את יחידך [כ"ב, י"ב]

כתב השב שמעתתא: [הקדמה]

בעיקרים - ואהבת את ה' אלקיך. היות האהבה הגמורה אינה אלא לאחד אבל כשנתפשטה האהבה לשנים אינה שלימה כ"כ, כאשר נוטה כל האהבה שלו רק לאחד. ולפי שה' אחד לכך ואהבת את ה' אלקיך ע"ש.

וזה נראה בכוונת הכתוב, שאמר הקב"ה לאברהם קח נא כו' אשר אהבת, ואחר עמדו בנסיון - נאמר לו יען אשר עשית כו' את יחידך ממני, ושוב לא נאמר אשר

אהבת. כי עיקר הנסיון היה על שראה הש"י שאהב את בנו שהוליד למאה. ועל זה נתפשטה האהבה ולא היתה שלימה עמו יתברך, לכן אמר לו לשחוט את בנו אשר אהב, להשבית את האהבה מבנו ולהשלימה לו יתברך. ואחר עמדו בנסיון וכבר השלים אהבתו לו יתברך, עד שבאהבתו רצה לשחוט בנו יחידו, אז כבר שבתה האהבה מבנו והשלים כל חלקיו לבורא יתברך, ולכן לא הזכיר שוב אהבה ליצחק רק יחידו.

ב"משך חכמה" כתב על שאלה זו:

מה שלא אמר אשר אהבת, משום דמלאכי השרת מחשבה שבלב אינם יודעים, כמו שאמר כי אתה לבדך בוחן כליות ולב, ואהבה היא מכוחות הנפש הנסתרים מהנבראים זולת הבורא יתברך.

תמיד להתקדם בעבודת ה' ❶

וישב אברהם אל נערו [כ"ב, י"ט]

כתב בעם לבבי אשיחה:

וכתב במדרש "ויצחק היכן הוא - ר"ב בשם רבנן דתמן שלחו אצל שם ללמד ממנו תורה" ע"כ. ונראה שיש ללמוד מכאן שלאחר שזכה אדם לקיים מצוה, ואפילו לאחר מצוה גדולה כזו שעמד בנסיון הגדול והבטיח לו הקב"ה שכר רב, אל לו לאדם לחשוב שכבר מילא את חובתו וגמר את עבודתו, ושלא ליפול במחשבת גאווה ח"ו, מכיון שזכה לעשות מצוה גדולה. אלא אדרבה - מעתה צריך להזדרז יותר ללימוד התורה ולעלות יותר, שהרי כלפי החסדים שהקב"ה עושה עם האדם, וכמה שהוא מחויב אליו באמת אי אפשר למלא את חובתו.

❷ לא להתגאות ממעשים טובים ❸

וילכו יחדו אל באר שבע [כ"ב, י"ט]

כתב ברש"ר הירש:

אברהם יצחק ואנשיו, זו הפעם השלישית אנו קוראים "יחדיו" בפרשת העקידה, והרי זו משיכת הקולמוס האחרונה, קו התואר האחרון, בסיפור המעשה הגדול הזה. בעוד ש"יחד" מורה לרוב על חפיפה חיצונית בזמן או התכנסות חיצונית, הרי

"יחדיו" מורה יותר על התאחדות שבהקשר פנימי והדוק. אמנם נשאר עוד להסביר מבנה של הסיומת "ו".

לעיל נאמר "שבו לכם פה עם החמור" [פסוק ה'], והיה זה בשעה שאברהם עם יצחק נפרד מנעריו לרגלי הר המוריה, וניגש ללכת בדרכו העילאית. כי לעלות במעלה ההר הזה יוכלו רק אנשים כאברהם ויצחק, והכתוב חוזר ואומר כמה פעמים שעד לסופה של הדרך הקשה הזאת הלכו "יחדיו", כאיש אחד בלב אחד, עתה נאמר דבר שהוא אופייני לאין שיעור להלך הרוח שתחילתו באברהם ויצחק. לאחר שביצעו את המשימה הגדולה, את התפקיד העליון שבכוח אדם למלאו - שבו אל הנערים, וכולם - אברהם ויצחק ועמם אנשיו - יחדיו הלכו אל באר שבע.

בכל שאר חוגי אנשים היו נוהגים אחרת. אחרי התעלות כזאת אל קרבת ה', אחרי התרוממות כזאת מעל לכל תחום ארצי, הרי אנשים כאברהם ויצחק היו מתמלאים עד כדי כך מחשיבות עצמם והענין האלקי, ששוב לא היה להם ענין בחיים הארציים הרגילים ובבני אדם ארציים רגילים. קירבה כזאת לה' - אף אם רק מדומה היא - מולידה בדרך כלל בכל מקום מידה של התנשאות, המביטה בגאווה אל שפל מדרגתם של שאר בני אדם כ"בני חלוף מבשר ודם" ונמנעת מלבוא אתם במגע.

שונה בתכלית היא הרוח אשר מעשה המופת של אברהם ויצחק ינחילנה לדורות. לאחר שזה עתה השלימו את העליון שבמעשי אדם עלי אדמות, הנה שבים הם אל האנשים אשר השאירום לרגלי הר המוריה, והולכים עמם יחדיו, ואין מעלתם גבוהה בעיניהם בשום דבר ממעלתם של אחרים. בעיני בן אברהם נחשבים כל בני האדם שווים במשלוחי ידם, ואין הוא עושה הבדלה בין עצמו ובין חוטבי עצים או משרתים נמוכי דרגה. ככל שהוא מתעלה עילוי רוחני ומוסרי, כן ימעט להתנשא על אחרים, וכן ימעט להכיר את גדולת עצמו.

בדין חוככים חכמינו ז"ל בדעתם, איזו היא המידה הגדולה מכל המידות, אם "חסידות גדולה מכולן" או אם "ענוה גדולה מכולן" [עבודה זרה כ' ע"ב]. הרי ענוה היא המידה היחידה שאדם יכול להתנהג בה רק שלא מדעת. משיודע אדם שהוא ענו - הרי בעצם ידיעה זו שוב אין הוא ענו, כי אם מלא מידת התנשאות גרועה ביותר - תמיד יאמר בלבו שאכן הגאווה זכות היא לו, ולו רק שמינית שבשמינית! ואילו אברהם ויצחק שבו מפסגת הר המוריה - כאילו לא פעלו דבר: וישב אברהם אל נעריו ויקמו וילכו יחדיו.

פרשת חיי שרה

השלימות בחייה של שרה

ויהיו חיי שרה [כ"ג, א']

כתב הבאר יוסף:

פרש"י - שני חיי שרה כולן שווים לטובה. והענין בזה כי שנות האדם שונים זה מזה, ונחלקים בענין הטובה והמעלות אשר חונן בהם בטבעו מההשגחה העליונה. כי בימי הילדות והבחרות יש באדם מעלת המהירות והזריזות וכדומה, אולם חסר לו עדיין דעת זקנים בדעה מיושבת והבנה נכונה וישרה והכרעה אמתית, ולעומתם בימי הזקנה - שאז אמנם דעתו מיושבת עליו להבין דבר לאמתו ולאשורו, אולם חסר לו אז כוחות הנעורים והזריזות.

וזה בא ללמדנו על שרה אמנו - שכל שנותיה בין בנערותה בין בזקנותה כלם שווים לטובה, היינו כשהיתה בת ז' ובת כ' היה בה מדעת זקנים בדעה נכונה ושלמה להשכיל והיטיב כבת ק', וכשהיתה בת ק' היתה זריזה וקלה לעשות מעשים טובים ולגמול חסד בכח עלומים כבת ז' ובת כ', ו"כלם שווים אצלה לטובה", היינו בענין המעלה והטוב הנמצא באדם במשך שנות חייו, היו אצלה בנערותה כבזקנותה ובזקנותה כבנערותה.

ובענין זה יש לכוון במה שאמרו בגמ' ב"ק [צ"ז ב'], מטבע של אברהם אבינו זקן וזקנה מצד אחד בחור ובתולה מצד שני. וכתבו התוס' שם - היינו היה כתוב זקן וזקנה בחור ובתולה [לא צורת אדם]. והכוונה בזה כנ"ל - להורות לבני אדם לרכוש להם שני הכחות ושתי המדות ההפכיות, היינו שיהיה להם דעת זקנים גם בהיות בחור ובתולה, ושיהיו מזורזים בזריזות ועלמות כבחור ובתולה גם בימי הזקנה. וכן היו בזה אברהם ושרה עצמם, כמוש"כ "ואל הבקר רץ אברהם", וכן בשרה "מהרי שלש סאים וגו'", ושניהם היו אז זקנים.

וכמו"כ לענין ההכרה והדעה האמתית והנכונה, אמרו בגמ' נדרים [ל"ב א'] בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו, וכן שרה בת ז' ובת כ' כבת ק' וכנ"ל, וזהו שבאו להורות לבני דורם ולהעירם על הענין הזה.

ויתכן ג"כ שבגלל שהתנהגו בזקנותם באריזות כימי נעורים במדת החסד ומע"ט וכן"ל, לכן עשה הקב"ה גם עמהם מדה כנגד מדה והחזירם לימי נעורים, הן שרה שחזרה לנערותה, כמו שאמרו [ב"מ פ"א] עה"פ אחרי בלותי היתה לי עדנה עיי"ש, וכן אברהם אמרו במד"ר [פ' מ"ח] - שהחזירו הקב"ה לימי נעורותיו.

❧ חייה של שרה ע"פ מה שנקצב ❧

ויהיו חיי שרה שני חיי שרה [כ"ג, א']

כתב האמת ליעקב:

בביאור כפל לשון בפסוק זה, נראה לפרש - דהנה אהא דכתוב בפסוק ב' ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכתה, כתב רש"י וז"ל ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט פרוחה נשמתה ממנה ומתה עכ"ל. הרי שהיתה רננה שהעקידה גרמה לה המיתה. ולפיכך העידה התורה שקכ"ז שנות חייה - היו שני חיי שרה [שנקצבו לה] כשנולדה, אלא שהשטן נטל את העקידה להמיתה על ידי הבשורה הזאת.

❧ עד שלא ישקיע ה' שמשו של צדיק מזריח שמשו של צדיק ❧

ויהיו חיי שרה [כ"ג, א']

כתב בדרכי מוסר:

במדרש רבה: ויהיו חיי שרה וזרח השמש ובא השמש [קהלת א'] א"ר אבא ב"כ - וכי אין אנו יודעים שזרח השמש ובא השמש, אלא עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק זה, הוא מזריח שמשו של צדיק חבירו וכו'. עד שלא שקעה שמשו של עלי, זרחה שמשו של שמואל, שנאמר "ונר אלקים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה' וכו'". עד שלא השקיע הקב"ה שמשו של שרה הזריח שמשו של רבקה.

המאמר הזה איתא במסכת קידושין [דף ע"ב] בשינוי לשון - אין צדיק נפטר מן העולם עד שנולד צדיק אחר וכו'. לכאורה קשה לפי הכלל הזה היה צריך להיות עכשיו צדיקים כמו שהיה בדורות הקודמים, ואנו יודעים שעכשיו נתמעטו מספר הצדיקים ובדורות הקודמים היו יותר צדיקים?

ואפשר לומר - באמת הקב"ה בורא צדיקים אחרים במקום הראשונים, בכל דור ודור נולדים נשמות טהורות, שראויים להיות צדיקים כמו אבות העולם, כמו שאמרו חז"ל "חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק יעקב", ומדויק הלשון

בגמרא אין צדיק נפטר מן העולם עד שנולד צדיק אחר, כי בשעת לידתם הם ראויים להיות צדיקים, אלא אנחנו מקלקלים אותם שלא נותנים להם חינוך הראוי, לא מטפלים בהם כראוי, כמו העץ אם לא מטפלים בו כראוי לא נותן פירות, כך ילדינו כשלא מטפלים בהם די צרכם, לא נותנים פירותיהם.

חסר לנו אמהות כמו שהיתה חנה שהביאה את בנה בהיכלה' כשהיה עוד צעיר לימים העיקר תלוי בחינוך, בדורות הקדמים היו לנו גאונים וצדיקים, מפני שהאמהות היו צדקניות, והתענוג והשמחה הגדולה ביותר היה אצלן כשראו שבניהן עוסקין בתורה ועובדים את הקב"ה. ועכשיו בדורנו שאין לנו גאונים וצדיקים, לא מפני שחסרים הכשרונות, אלא מפני שאין לו האמהות הצדקניות כמו שהיה בדורות הקודמים.

🕎 **השלם ברוחניות - שלם בגשמיות** 🕎

ויהיו חיי שרה [כ"ג, א']

כתב בדעת תורה:

וברש"י ובת כ' כבת ז' ליופי. לכאורה איזה שבח הוא מציאות היופי על האמהות הקדושות? אבל האמת הוא כי גם בגשמיות האדם מתבטא ונראית רוחניות. ושלימות האדם, אם האדם שלם ברוחניות גם כל אבריו הגשמיים מוכרחים להיות שלמים. יופי במושג התורה הוא ביטוי לשלימות. ולכן ג"כ בחז"ל [ב"מ פ"ד ע"א] שמנו מעלות על תנאים ואמוראים שהיו יפים, מפני שהוא סימן למעלת השלימות.

🕎 **לא להתרשם מיופי** 🕎

ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים [כ"ג, א']

כתב בבאר יוסף:

ופרש"י - לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, בת ק' כבת כ' לחטא - מה בת כ' לא חטאה שהרי אינה בת עונשים אף בת ק' בלא חטא, ובת כ' כבת ז' ליופי עכ"ל.

ובמה שאמרו בת כ' כבת ז' ליופי, יש להבין איזה שבח הוא לשרה, הלא עיקר שבחה של צדקת זו הוא במעשיה הטובים ומדותיה הנעלות, ולא בענין היופי שהיא מתנת אלקים בידי שמים, ומה באה התורה ללמדנו בזה. וגם עמדו בזה המפרשים הקדמונים [מפרשי המדרש], דהלא לכאורה הוא יותר נוי לאשה כשהיא בת כ' והיא בקומתה השלמה, ממה כשהיא עדיין בקטנותה כבת ז'.

ואפשר לבאר בזה - שהנה בגמ' במגילה דף י"ד ע"א אמרו, יסכה - זו שרה, ולמה נקרא שמה יסכה, שסכתה ברוח הקודש כו', ד"א יסכה - שהכל סוכין ביופיה. ולכאורה שני המובנים במלת יסכה רחוקים זה מזה, שהראשון מורה על נפשה הגבוהה ורוממות רוחה, והשני מציין שבח חומרי ומראה חיצוני, עד שהכל סוכין ביופיה.

אולם באמת שני המובנים במלת יסכה מתאימים יחד, להעיד על גודל ורוממות נפשה, ולציין יקר תפארת מעלתה הרוחניות. היינו אף שהייתה מארבע נשים יפיפיות שהיו בעולם [מגילה ט"ו ע"א], והכל בפני שרה כקוץ בפני אדם [בב"ב נ"ח ע"א], ושהיו הכל סוכין ותמהין מיופיה. אבל היא ברוב ענוותנותה לא עשה זה עליה שום רושם, וכל כך היתה פרושה מכל החיים החומריים וחמודות התבל, עד שברום מחשבותיה הרוחניים בעינינים גבוהים ונשגבים, נתרוממה ועלתה במעלה נשאה כזו שסכתה ברוח הקודש, ועד כדי כך שגם אברהם היה טפל לשרה בנביאות [מדרש רבה שמות פ"א].

נמצא דשני המובנים הנכללים בשמה יסכה, הם ללמדו להכיר את גודל שמחה מרוממות נפשה, עד כדי מדריגת רוח"ק ונביאות. ועל כוונה זו אמרו בת כ' כבת ז' ליופי, היינו גם בהיותה בת כ', שאז היא במלוא הקומה והיופי, ואז היא גם בדעה הנכונה להכיר שבח מעלת זאת, ובכל זאת היתה נקיה מכל רמז מחשבה בענין מעלתה זאת, אלא כבת ז' שאין לה עוד שום השגה להשתבח ביופיה, כך גם היתה שרה מרוממת מכל מחשבה והרגש מיופיה.

🌀 הזהירות ברגשות הזולת 🌀

לספוד לשרה ולבכותה [כ"ג, ב']

כתב בדעת תורה:

וברש"י: ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שע"י בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחת נשמתה ממנה ומתה ע"כ. מכאן יש ללמוד ענין זהירות בדברים, ותשומת לב לזולת להחכים ולראות את הנולד. הנה שליח זה בא לבשר לשרה כי יצחק נשאר בחיים, אלא שהתחיל במקודם להגיד לה איך שנזדמן בנה לשחיטה, ואח"כ המשיך לסיים את דבריו ולומר לה שניצל ולא נשחט "וכמעט אמר לה שלא נשחט", ר"ל שעה מועטת קודם לכן נבהלה כ"כ מדבריו ופרחה ממנה רוחה ונשמתה [עיין בשפתי חכמים].

הנה המגיד לבשר טוב בא, ולו הקדים ואמר בתחילה כי יצחק חי, ואח"כ היה מספר את כל הקורות אתו כי הובל לעקידה וכו', למען להגדיל השמחה מזה שנשאר

בחיים, כי אז הכל היה בא בסדר וטוב, אלא שהוא באי זהירותו ואי שימת לבו הקדים ברעה ואיחר בבשורת הטוב, וברגע הרג אדם, ותחת שליח טוב הנה שליח השטן היה.

וזו הערה ולימוד רב לאדם להיות ער וזהיר, כי כן מעשים בכל יום שמספר אחד לרעהו איזה דבר, והוא מאריך לפניו בכל הקורות, ומאחר להגיד כי נסתיים בכי טוב ובלי משים הוא עושה ממש מעשה שטן והוא מחבריו. ואשרי השם אורחותיו לרואה את הנולד.

ומוסיף בתפארת שמשון:

ומרובה מידה טובה - אם שמועה רעה ברגע אחד יכולה להרע כל כך, כ"ש בשורה טובה, אפילו אם נראית קטנה ובלתי חשובה, מחיה היא לב ונפש. כגון המאחר קצת לבוא הביתה ומרים טלפון שהכל בסדר ושהוא יאחר, או כל מיני מקרים קטנים של התחשבות. ובפרט חשוב הדבר כלפי ההורים שטבעם להיות מודאגים וחרדים על בניהם.

הבה נלמד מאמנו הראשונה שמתה ברגע ששמעה שמועה רעה על בנה, וניזהר תמיד לבשר טובות להורים. וכמובן גם בין איש לאשתו ובין אדם לחבריו. ומצינו בתורה שלבשר טוב הוא מן התכונות של "איש טוב", וכמו שאמר דוד [שמ"ב י"ח כ"ז] "ויאמר המלך איש טוב זה ואל בשורה טובה יבוא".

שרה מתה מתוך התרגשותה

ויבא אברהם לספד לשרה ולבכותה [כ"ג, ב']

כתב בהערות:

וברש"י: ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שע"י בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה, וכמעט שלא נשחט פרח נשמתה ממנה ומתה עכ"ל.

ואולי נוכל לומר פשט חדש, שהמגיד באמת סיפר לה הכל כראוי - שנזדמן יצחק לשחיטה וכמעט שלא נשחט, ושרה אמנו מרוב שמחתה שזכתה לבן קדוש כזה שמסר נפשו לעקידה עד שחיטה ממש יצאה נשמתה. כפי שכאשר מבשרים לאדם בשורה שהיה שמחה עצומה, אין הלב יכול לקבל בשורה כזאת ומתכווץ משמחה ומת.

ומלמדים אותנו חז"ל גדלות שרה, שיתכן שאם תשמח כל כך במדרגת בנה, וזהו ההספד שבא אברהם לומר עליה, ולכן סמך רש"י הקדוש את דברים אלו על לספוד

לשרה ולבכותה, משום שרש"י לא מספר לנו סיבת המיתה, אלא רש"י מגלה לנו את תוכן ההספד שהספידה אברהם.

ויש כעין דבריו הנ"ל כתוב בספר הישר:

וילך השטן אל שרה, וידמה אליה כתואר איש זקן שפל ועניו מאוד, ויאמר אליה - הלא ידעת את כל המעשה אשר עשה אברהם ליצחק בנך, היום כי לקח את יצחק ויבין מזבח וישחטהו ויקריב אותו על המזבח, ויהי יצחק צועק ובוכה לפני אביו ואין מביט אליו ואין מרחם עליו. תשמע שרה את דברי השטן ותחשוב כי איש זקן הוא מבני האדם אשר היה אצל בנה, ויבא ויגד לה כדברים האלה, ותשא שרה את קולה ותבך, ותצעק צעקה גדולה ומרה על בנה, ותפל את נפשה לארץ ותזרוק עפר על ראשה ותאמר בני יצחק בני מי יתן מותי אני תחתיו היום הזה. אך מתנחמת אנכי עליך בדבר ה' בני כי מצות אלקיך עשית, כי מי יוכל לעבר את דבר אלקינו אשר נפש כל חי בידו. צדיק את ה' אלקינו כי כל מעשיך טובים וישרים, כי שמחתי גם אני בדברך אשר צוית, אך עיני במר תבכה ולב שמח.

והנה השטן בא אל שרה בדמות איש, ויבא ויעמוד לפניה, ויאמר אליה שקר דברתי אליך, כי לא שחט אברהם את יצחק בנו ולא מת. ויהי כשמעה הדבר ותשמח מאד מאד על בנה, ותצא נפשה משמחתה ותמת ותאסף אל עמיה.

הזהירות מהרהור אחר ה'

ויקם אברהם מעל פני מתו [כ"ג, ג']

כתב בתפארת שלמה:

במד"ר: מלמד שהיה רואה מלאך המות מתריס כנגדו, הנראה בביאור המדרש - כי לכאורה אין להבין מה היה קשה לו לבעל המדרש הזה, ואיך מוכח מן המקרא הזה. אכן הנ"ל בכוונת המדרש - כי יש לדקדק בהכתוב שנאמר ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה, ולא נאמר שעשה כן והספידה, רק תיכף ומיד כתיב ויקם אברהם מעל פני מתו, למה התנחם מלהספידה. לכן בא הבעל המדרש לתרץ, שהיה רואה מלאך המות מתריס כנגדו כו'.

והענין הוא - ע"ד הכתוב ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלקים, ור"ל דהנה זה כלל גדול במעלות הצדיקים המתהלכים לפני אלקים בתמים, אף אם חלילה באה אליהם מדת הדין לאיזה יחיד או רבים ח"ו, לא יתנו לבם להתבונן מהות הצרה ההיא רחמנא לצלן, ולא יפול לבבם להקשות מדוע עשה ה' ככה לארץ הזאת, כי

לבם נכון ובטוח בד' כי צדיק וישר הוא א-ל-אמונה ואין עול, ונהפוך הוא כי מפי עליון לא יצאו הרעות רק כולם מכוונים לטובה. ולכך באותו הענין כאשר ראה משרע"ה מראה הסנה המורה על הגלות, ולא רצה להתבונן מה זה ועל מה זה. אך ויסתר פניו כי ירא מהביט ולהסתכל אל בחי' האלקים והדינין, פן יקשה בעיניו על ככה. והא ראייה כאשר הלך בשליחות הזה ושם לבו לצערן של ישראל, לא יכול לסבול עוד וצעק ואמר למה הרעות. ונענש מיד באמור לו עתה תראה ולא יותר - כמאמר חכז"ל.

וז"ש הכתוב מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, ר"ל מי הצדיק אשר כל הימים רואה כי הכל רק טוב מהשם יתברך כנ"ל. אז ממילא על ידי כן ינצור לשונו מרע, כי לא ירע בעיניו כלל על השם יתברך. והנה כן הדבר היה אצל א"א ע"ה, כשבא לספוד לשרה ראה מלאך המות מתריס כנגדו, ר"ל כשהתחיל להתבונן על מיתת שרה הצדקת הראשונה אשר בעולם, אשר היתה אם כל בני ישראל ותיקון חוה ורוח הקודש מדברת מתוך גרונה, ועתה פתאום מתה עליו אחרי מעשה העקידה, שזכתה לבן צדיק כזה, ולא הועיל לה כלום. כל זה היה היצחק"ר מכניס בלבו של אברהם אבינו לבעבור יוקשה בעיניו וירע על מעשי אלקים אשר עשה לה, לכן כשראה זה מיד פירש ולא הספידה, ויקם מעל מתו וידבר דברים אחרים כנ"ל.

והאריך בזה בחידושי הלב:

ז"ל המדרש [בראשית רבה נ"ח ו'] - "ויקם אברהם מעל פני מתו - מלמד שהיה רואה מלאך המות מתריס כנגדו". ומתנות כהונה ביאר "מתריס - פירש הערוך התרסה ענין מלחמה והתגרות, והגירוי היה לאמר על ידך מתה שרה, אילו לא עקדת בנך לא היתה מתה עדיין, וכדי שיתחרט על מעשה העקידה אמר כן, ולכך אמר ויקם לשון זירוז".

מבואר במדרש שמלאך המות [שהוא היצר הרע] רצה להשפיע על אברהם שיתחרט על מצות העקידה - בטענה שהיא גרמה למיתת שרה, ומאחר שאברהם חשש שאם ימשיך להתאבל על שרה, יתכן שיקבל את טענתו, לכן הזדרז לקום מעל פני מתו והפסיק להתאבל על שרה.

והדבר תמוה איך יעלה על הדעת שאברהם יתחרט על מצות העקידה משום שהיא גרמה למיתת שרה? הרי אברהם הלך לשחוט את בנו בשמחה, והיה סבור שכדאי אפילו לשחוט את בנו יחידו בידים ובלבד שיקיים את מצות הבורא, וכל שכן לאחר שכבר קיים אותה ושמע מהקב"ה את ההבטחה של "כי ברך אברכך וגו'", שהתחזקה דבקו בהשי"ת והיה שמח על שקיים את מצות העקידה אף שמתה שרה בינתים, ועוד הלא אברהם ידע שאף אם לא היה עוקד את יצחק בנו היתה שרה מתה, שהרי "אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה" [חולין ז' ב'], ושרה

מתה רק משום שנגזר עליה מלמעלה שהגיע זמנה למות. ולכן התמיהה היא - כיצד יתכן שאברהם יקבל את טענת היצר הרע, ויבוא להתחרט על העקידה?

מוכרחים אנו לומר, שאף שטענת היצה"ר היתה טענת שוא ושקר שאינה מתקבלת על הדעת, בכל זאת יכלה טענה זו להשפיע באופן "דק מן הדק" על אברהם בשעת אבלו, כי בשעת אבילותו של אדם הרגשיו מתערערים דעתו טרודה וקל יותר להשפיע עליו. לפיכך אף אברהם אבינו עם גודל צדקתו ואמונתו, יכול היה להיות מושפע במידה "דקה מן הדקה" מיצר הרע בשעת אבלו. וע"כ על כל אדם להזהר מאד בשעת צערו מפיתוי היצר, ולפעמים יש לו להמנע אפילו מאבלות הראויה, במקום שיש לחוש שמא יביאנו הדבר לידי עבירה.

שליטה מלאה ברגשות

ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת [כ"ג, ג']

כתב בדעת תורה:

ענין ויקם אברהם מעל פני מתו, הוא שכאשר אברהם הוצרך לדבר עם בני חת, הנה "ויקם" - היה כאלו לא היה מתו מוטל לפניו, הרי צריך לדבר עם בני אדם, ומצד כבוד הבריות הנה אחרי די רב בכיותיו, הסיר מעליו כל דמעותיו רחץ פניו וצערו בקרבו, טמן דאגותיו בלבו שם, והיה כלא היה. כי הלא עם בני אדם הוא מדבר, ואין כבודם שידברו אתם ודמעותיו על לחייו, לדבר איתם והוא מייבב, אלא שלט ומשל על עצמו ורגשותיו, דיבר אתם ופניו מסבירות ואף צוהלות. זהו כבוד הבריות [ועיין ספורנו ובעל הטורים].

צדיקים במיתתם קרואים חיים

ואקברה את מתי מלפני [כ"ג, ד']

כתב בפנינים משלח הגר"א:

בפרשת המשא ומתן של אברהם עם עפרון ובני חת, נמצא שהתורה מזכירה שבע פעמים לשון קבורת המת, ואקברה את מתי מלפני [שם], קבור את מתך [שם כ"ג ו'], מקבור מתך [שם], לקבור את מתי [שם כ"ג ח'], קבור מתך [שם כ"ג י"א], ואקברה את מתי [שם כ"ג י"ד], ואת מתך קבור [שם כ"ג ט"ו]. והקשו כל הקדמונים ז"ל על כפל הלשון שבע פעמים בסגנון זה, שהיה די בשלש או ארבע פעמים לפי חוקי הלשון, ועוד יש להקשות מדוע בשש פעמים הראשונות נזכר בתחילה קבורה ואחר כך מיתה, ובפעם השביעית נזכרה קודם מיתה ואחר כך קבורה.

אמר רבנו הגר"א ז"ל - דידוע כי בעת שרצה אברהם אבינו ע"ה לקבור את שרה אשתו במערת המכפלה, היה מונחים שם אדם וחיה, אם כן נצרכו עוד לנוח שם ג' זוגות, היינו אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה - עליהם מרמזים ששת הפעמים שנזכרה קבורת המת בפרשה, כנגד ששת הצדיקים העתידיים לנוח שם.

והנה ידוע מאמר חז"ל [סוטה י"ג א'] כשבאו בני יעקב למערת המכפלה לקבור את אביהם בא עשו לחרחר ריב, ואמר שלי הוא וכו', ומיד לקח חושים בן דן חרב והתיז את ראשו של עשו, והיה הראש מתגלגל עד שנפל למערת המכפלה וכו' ע"ש. גם ידוע מאמר חז"ל [ברכות י"ח ב'] שרשעים בחייהם קרוים מתים, אבל צדיקים במיתתם קרויים חיים, ובגמרא [שבת קנ"ב ב'] מקשינן "והא כתיב כי עפר אתה ואל עפר תשוב", ואיך אמרת דבמיתתם קרויים חיים. ומשני "ההיא שעה אחת קודם תחיית המתים". הרי חזינן דאצל הצדיקים שיך קבורה ואחר כך מיתה, היינו שעה אחת קודם תחיית המתים.

לכן נכתב כאן ששה פעמים הלשון לקבור מת וכדומה, נגד הששה צדיקים הנ"ל - שיצטרכו להקבר שם. אבל בפעם האחרונה כתיב "ואת מתך קבור", לרמז על עשו שזכה להיות ראשו נקבר במערת המכפלה, דאצל רשעים מיתתם קודמת לקבורתם, כי כבר בחייהם קרויים מתים, לכן נכתב אצלם המיתה קודם קבורה.

🕯 בגללכם אני זקוק לחלקת קבר 🕯

גר ותושב אנכי עמכם תנו לי אחזת קבר עמכם ואקברה מתי מלפני [כ"ג, ד']

כתב החתם סופר: [תורת משה - ד"ה ועתה אבאר]

אומר גר ותושב אנכי עמכם, כי האדם בעולם הזה תושב, כי גם אם ימות יקבר בארץ הזאת, ויהיה א"כ מתושבי הארץ. והנה אברהם לא קנה לו אחוזת קבר עד היום שמתה שרה, ויפלא הענין הזה. אמנם נראה כי אברהם חשב אולי יהיה גם הוא כמו חנוך, ותתקשר נשמתו בקשר העליון, ויהיה מלאך - ועל כן לא קנה לו אחוזת קבר.

אבל כאשר ראה שמתה שרה, שהוא היה רק טפל לה בנביאות, אם כן ק"ו שימות הוא, ומיד קנה לו אחוזת קבר. ונמצא שהוא סבר שיהיה רק גר שם לימים אחדים עד שיקחנו אלקים למלאך, ולא כן היה - רק נשמתו נשמת אלקים אשר בקרבו היא הפרידה מעמו כאשר מת, והלכה אל מקומה והיתה רק גר בעולם, וגופו הנקבר כאן היה תושב ממש, והיה א"כ גר ותושב.

והוא הענין - כי חנוך לא השגיח בעולם, והיה מניח החוטאים לחטוא ולא התערב בו, והבדיד עצמו בבדידת התכלית, ועבד את השם יתברך, עד כי נתקשרה נשמתו

ונעשה מלאך. אמנם אברהם שנתערב עם בני אדם, והמשיכם אל עבודת ה' יתברך, ועל ידי זה לא הגיע אל מדרגה הזאת, אף כי שכרו הרבה יותר מחנוך.

וזה שכתוב גר ותושב אנכי, גר מצד נשמתי ותושב מצד גופי שיקבר בכאן, וזה עמכם - אשר אני נטפל עמכם, כי לולי כן הייתי גר המוחלט שיבוא בחיים לחזות בנועם ה'. והשיבו לו נשיא אלקים אתה בתוכנו, פירוש מנשא אלקים - כי אלולי אתה לא היה אלקים מנושא ומרומם בעולם - ואתה נשאתיו, ואל תקטן בעיניך המלאכה הזאת.

🌸 צערו בליבו וצהלתו בפניו 🌸

וישתחו אברהם לפני עם הארץ [כ"ג, י"ב]

כתב במכתב מאליהו: [חלק ד' עמוד 245]

הנסיון היותר גדול בחיי אברהם אבינו ע"ה היה כשחזר מן העקידה ומצא שמתה עליו שרה אשתו, ולא עוד אלא כשביקש לקבורה לא מצא מקום כי אם בדמים מרובים. והנה החתים שישבו בחברון ידעו שהקב"ה נתן לאברהם את הארץ, ואף על פי כן השתמטו מלהקנות לו אחוזת קבר שתהא שלו, בטענה שיש תקנה בעיר שלא לתת לאיש זר אחוזת קבר [ע"י במלבי"ם], וכוונתם היתה למעט אחיזתו בארץ.

והנה שעת אבילות היתה לו, ומתו מוטל לפניו עת מספד ובכי על אשת נעוריו שהוא היה טפל לה בנבואה, ואף על פי כן הבליג על צערו, והתנהג עם בני חת הללו בדרך ארץ למופת. כי כלל גדול בדרך ארץ, מפני שאני בצער לא צריך השני לסבול. ואף שידע את כוונותיהם, דיבר אליהם בכבוד רב, והשתחוה להם פעמיים.

ואל לנו לחשוב אף לרגע שלהחניף להם עשה זאת, חלילה לא תיתכן כלל חניפה אצל האדם הגדול בענקים - הבוטח בה' בכל לבו, כי לא לפניו חנף יבא, אלא ברור הוא כחמה, שאברהם אבינו התנהג עמהם בדרך ארץ כזו, מפני שהכיר את החיוב ואת ההכרח להתנהג ככה.

שורש החיוב הזה, טמון בחיובינו לאדם באשר הוא אדם, כי חביב אדם שנברא בצלם [אבות ג' י"ד]. ועוד אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי - שלא הקדימו אדם שלום מעולם, ואפילו נכרי בשוק [ברכות י"ז ע"א]. נתאר לעצמנו רבן יוחנן בן זכאי - שלא הניח מקרא משנה גמרא הלכות ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים תקופות וגימטריאות שיחת מלאכי השרת ומעשה מרכבה [סוכה כ"ח ע"א], שהיה נשיא ישראל בתקופת חורבן הבית, וכל צרכי ישראל עליו היו מוטלים, ואמר על עצמו שהוא דומה כשר לפני המלך [ברכות ל"ד ע"ב].

ומעולם לא קרה שיהיה כל כך טרוד במחשבותיו שישכח להקדים שלום אפילו לנכרי בשוק. איזו הרגשת חיוב היתה ממלאת את לבו, שתבטיח מסירות נאמנת כזו לכבודו של זולתו. ואם לנכרי כך - קל וחומר לישראל, חביבין ישראל שנקרין בנים למקום [אבות שם].

ואל נחשוב שמדה זו ממדות החסידות, הרי לא הלל היה - אלא שמאי שאמר והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות [אבות א' ט"ו], לא מדת חסידות אלא חיוב מדינא, והנמנע מזה הריהו גוזל את חברו, כך אמרו חז"ל [ברכות ו' ע"ב] - כל שידוע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום, שנאמר בקש שלום ורדפהו. ואם נתן לו ולא החזיר נקרא גזלן, שנאמר ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתיכם. ופירש"י ז"ל: גזלת העני - והלא אף גזלת העשיר גזלה היא, אלא גזלת העני שאין לו כלום לגזול ממנו, אלא שלא להשיב על שלומו. לא נשאר לעני כלום חוץ מכבודו העצמי, ואם זה אתה נוטל ממנו על ידי זלזול ברגשותיו, אין לך גזלה גדולה מזו.

כשראה עפרון כסף נהפך לאדם אחר

ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובניך מה היא [כ"ג, ט"ו]

כתב בדרכי מוסר:

הסבא זצ"ל מקלם מרן רש"ז אמר שצריך להבין - מתחלה אמר עפרון לאברהם "באזני בני חת לכל באי שער עירו לאמר, השדה נתתי לך והמערה אשר בו לך נתתיה", א"כ היה עפרון כל כך איש עדין שאינו רוצה לקבל כסף כלום, ואח"כ כתוב שעפרון אמר "ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובניך מה היא", מזה הבין אברהם כיון שמזכיר לו הסכום שהוא רוצה ארבע מאות שקל כסף וישקול אברהם לעפרון וגו', מאין בא השנוי הזה בעפרון שנתהפך מהקצה אל הקצה.

אמר על זה הסבא זצ"ל, מספרים על הרמב"ם שהיה לו ויכוח עם חכמים, הם אמרו כי יכולים ללמד את החתול דרך ארץ ונימוס, שיתנהג כמו בן אדם להפוך את טבעו. והרמב"ם אמר כי אי אפשר להפוך את טבעו. החכמים קבלו על עצמם עד זמן מסוים ללמד להחתול מנהג דרך ארץ, כיון שבא יום המיועד בא קהל גדול לראות הפלא - איך שהחתול מסדר השולחנות ומציע מפות, וכל אחד שנכנס בבית ניגש אליו החתול והשתחוה לפניו, וקיבל את כל אחד ואחד בכבוד והושיב כל אחד במקומו, ואח"כ הלך להביא לפני הקהל טס עם יין כדי לכבד אותם, ונשא הטס עם כוסות יין.

כיון שרצה לעלות על השולחן עם היין, פתח הרמב"ם קופסא ויצא משם עכבר, כיון שהחתול ראה את העכבר, עזב הטס עם היין וכל היין נשפך על השולחן והוא רדף

אחר העכבר להשיג אותו, אז הודו כולם להרמב"ם, כי אי אפשר ללמד את החתול שישנה טבעו, יכולים ללמד אותו כל זמן שאינו רואה את העכבר.

כך היה עם עפרון - כל זמן שלא ראה את הכסף לפני עיניו היה נראה איש עדין [ואינטליגנט] כמו החתול, אבל כשאברהם לקח את הכסף בידו ועפרון שמע את הצלצול של הכסף, כמו שכתוב כשאברהם אמר לו "נתתי כסף השדה קח ממני", אברהם החזיק את הכסף בידו ואמר לעפרון "קח ממני", כיון שעפרון ראה את הכסף נתהפך לאיש אחר, אז שכח כל העדינות שלו ורדף אחרי כסף, כמו שהחתול רדף אחרי העכבר מפני שהיה נבהל להון.

חפצי הצדיקים מתקדשים

ויקם שדה עפרון [כ"ג, י"ז]

כתב הבד קודש:

פירש"י תקומה היתה לו, שיצא מיד הדיוט ליד מלך ע"כ. ונראה ביסוד הדברים, שהרי חזינן [ע"ז נ"א ע"ב] דדין משמשי ע"ז כע"ז. והרי דעל המשמש חלים דיני הדבר משמשין אותו, ומרובה מדה טובה - ולהבדיל כלי שרת קדושתם מדין משמשי המקדש. והנה נראה לפי"ז, שכל הנכסים השייכים לאדם הרי הם בתורת משמשים לו, וחלים עליהם דיניו ומעלתו, ומשמשי רשע ובעל עבירה טומאת העבירה עליהם, ומשמשי צדיק קדושתו עליהם.

וזהו ענין התקומה להשדה, שהיתה קודם שדה עפרון - וא"כ טומאת עפרון עליה. ומעתה שנעשית שדה אברהם, הרי ממילא קדושתו של אברהם חלה בה בעצמותה, וזוהי תקומה גדולה להשדה ודו"ק [א"ה ע' לשון המסילת ישרים (בפ"א)], כי הצדיק הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו, כי הנה עילוי גדול הוא לבריות בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך וכו' ע"ש.

לעתיד לבוא באים הימים להעיד

ואברהם זקן בא בימים [כ"ד, א']

כתב בפנינים משלחן הגר"א:

ובמדרש רבה [נ"ט ו] - "אמר רב אחא - יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בימים, בימים ואינו בזקנה, אבל כאן זקנה כנגד ימים וימים כנגד זקנה". יבואר על פי מה דאיתא בזהר על הכתוב "ויקרב ימי ישראל למות", והיינו כי כשאדם נפטר מהעולם אזי

באים כל ימיו לחשבון לפני הקב"ה, להראות מעלות הצדיק שלא עבר יום אחד משנותיו מתורה ומצוות ומעשים טובים. מה שאין כן הרשעים - ימיהם מתחבאים ובושין להתקרב לפני הקב"ה.

זהו שאמרו "יש לך אדם שהוא בזקנה", רוצה לומר זקן אשמאי ואינו בא בימים, כי כלו חייו בחטאים ופשעים, וימיו מתחבאים מלבא לפני הקב"ה. ויש לך אדם כשר וחסיד, ובא בימים שלו לפני הקב"ה להעיד על שלימותו, אבל אינו בא בזקנה, כי מת בילדותו. מה שאין כן אברהם האריך ימים ובא בימיו לפני הקב"ה.

והוסיף ע"כ החפץ חיים: [חובת השמירה פרק א']

ומה שאמר אוהב ימים לראות טוב, הוא גם כן מדוקדק מאוד. דידוע דימיו של האדם שהיה חי על פני האדמה, אפילו אם נפטר והלך לו, ימיו אינם נאספים, כי יש להם מקום למעלה בקדושה. ולפיכך נאמר באברהם, ואברהם זקן בא בימים, וכן בדוד, שכל ימיהם היו בקדושה, ומאירים שם למעלה, שחוקקים שם כל מעשים טובים שעשה באותו היום.

וכן כל דברי הקדושה שדיבר באותו היום, ולזה בא בימים, שלא היה חסר אפילו יום אחד, משעה שעמד על דעתו שהכיר את בוראו. ולא כן מי שאינו הולך בדרך ה', יהיו ימיו חשוכים ואין נוגה להם, כי נמשך עליהם רוח טומאה.

ולזה אמר הכתוב - מי האיש וגו' אוהב ימים לראות טוב, שהיינו שמקוה על ימיו לראות בהם טוב [כמי שמקוה על בניו למצוא בהם נחת כשיגדלו], נצור לשונך מרע וגו', אז תוכל למצוא בהם נחת וטוב, ואם לא כן, אז ח"ו להיפך ה' ישמרנו. ולזה אמר ר' אלכסנדר מאן בעי חיי מאן בעי חיי, דהיינו בזה ובבא.

הצדיקים משנים את טבעם לטוב

וה' ברך את אברהם בכל [כ"ד, א']

כתב בזכרון מאיר:

במדרש רבה [בר"ר פרשה נ"ט ז'] רבי לוי אמר "בכל" - שהשליטו על יצרו וכו'. פירוש המעלה - שבן אדם הוא שליט על יצרו, כל הברכות כלולות בזה. וזהו "בכל", כי כל הצרות שיש לאדם בעולם הזה, באים מיצר הרע מקנאה תאוה וכבוד שמוציאין את האדם מן העולם. ומי שהוא שליט ביצרו, הוא מבורך בכל ופטור מכל הצרות שבעולם.

וגם על אליעזר עבד אברהם נאמר עליו [בראשית כ"ד ב'] "וזקן בית [של אברהם] המושל בכל אשר לו". ואיתא בבראשית רבה [שם אות ח'] - שהיה שליט ביצרו כמותו עד כאן. וזהו מדריגת הצדיקים שאמרו חז"ל [בראשית רבה פרשה ל"ד י"א] - צדיקים לבם ברשותם. "לבם" - פירושו הטבע שלהם, "ברשותם" - פירוש הצדיקים בכוחם לשנות טבעם.

ולא כאנשים הפשוטים שחושבים שהיות והטבע שלהם או הרגלם נוטה לרע, הם מתנצלים בזה לחפות על מעשיהם הלא טובים. ובאמת אינו כן, כי האדם מחויב לשבור את טבעו ולשנותו על ידי הרגלים טובים שעושים טבע שני, כדברי המסילת ישרים [פ"ב] "ולא ילך במהלך הרגלו כעיוור באפילה".

והנה גדולתו של אליעזר שהיה מושל ביצרו, רואים בעליל בענין השידוך ליצחק, שחז"ל [מובא ברש"י] אומרים על מה שנאמר [בראשית כ"ד ל"ט] "אלי לא תלך האשה", "אלי" כתיב [בלי וא"] במקום אולי, בת היתה לו לאליעזר, והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיא בתו, אמר לו אברהם בני ברוך ואתה ארוך, ואין ארוך מדבק בברוך עכ"ל.

ובמדרש [בראשית רבה פרשה נ"ט ט'] הלשון - "כנען בידו מאזני מרמה" [הושע י"ב ב'] "כנען" - זה אליעזר, "בידו מאזני מרמה" - שהיה יושב ומשקיל את בתו ראויה היא או אינה ראויה, "לעשוק אהב" - לעשוק אהובו של עולם - זה יצחק, אמר אולי לא תאבה ואתן לו בתי, אמר לו אתה ארוך ובני ברוך, ואין ארוך מתדבק בברוך.

רואים מזה, אף על פי שלאליעזר היתה בת, והיא בת תלמיד חכם, כי אליעזר היה תלמיד חכם גדול, כמו שחז"ל אומרים [יומא כ"ח ע"ב] "דמשק אליעזר" - שהיה דולה ומשקה מתורתו של רבו. וכן בגמרא [שם] איתא - אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה היה, שנאמר [בראשית כ"ד ב'] "ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו" - אמר רבי אלעזר - שמושל בתורת רבו.

ואליעזר היה גם כן ירא שמים, כמו שאמרו חז"ל במדרש רבה [בר"ר פרשה ס' א'] "מי בכס ירא ה'" [ישעיה נ' י'] זה אליעזר, "שומע בקול עבדו" - בקול אברהם - שהיה עבד להקב"ה וכו'. ואדם כמוהו מתאים להשתדך עם אברהם, ולו היתה תשוקה גדולה ורצון גדול להתחתן עם אברהם ויצחק, כי מי כמוהו יודע גדולתם ותפארתם, וזה רצון לשם שמים.

ואחר במקומו היה מקבל את השליחות רק כאילו כפאו שד, ולא היה מתפלל, ולא היה מרעיש שם שמים שתזמן לו אשה, אדרבה הוא יעשה את שלו, ואם לא יזדמן סימן שהוא זוכה. אבל אליעזר בצדקתו - כדי לעקור מלבו הנגיעה והרצון שיתחתן עם אברהם, ולקיים דברי אברהם רבו שאמר "אין ארוך מדבק בברוך", עשה התאמצות יתירה בתפילה ובתחנונים, ויקוד וישתחוה לה' שיזמין לו אשה ליצחק.

עד שבשכר גודל צדקתו זכה לבסוף שיצא מכלל ארור ונכנס לכלל ברוך, כמו שאמרו חז"ל במדרש רבה [שם אות ז'] "ויאמר בוא ברוך ה'" [בראשית כ"ד ל"א] אמר רבי יוסי בן רבי דוסא "כנען" הוא אליעזר, ועל ידי זה ששירת אותו צדיק באמונה, יצא מכלל ארור לכלל ברוך, זוהי מדרגה נפלאה בבירור המידות.

אליעזר פעל נגד נגיעותיו

ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו [כ"ד, ב']

כתב במדרגת האדם: [דרכי התשובה פרק ט']

והמדות אינן שוות בכולם, אלא מסור לכל אחד אשר הוא צריך ליקח לו דרך לפי תכונתו, ובמקום שמרגיש אשר נכשל שמה, ושם אין לו אמיצות לעמוד על דרך התורה, צריך שמה לתקן המכשול הזה, במה שיעשה פעולות קיצוניות כנגד החולשות ממין המכשול, שיהיה זה לעומת זה בדיוק. וזה מסור לכל אחד אשר יבחר לעצמו מה הוא היפוכו של חסרונו, והוא יכול להיות בכל פרט ומעשה ותנועה אשר אדם החי, ומרגיש בחוש את הנגיעה שלו יטהו להיפוך.

וכמו שמצינו באליעזר עבד אברהם, אשר לכאורה קשה על כל הדרך שלו, בעת שהלך על פי ציווי של אברהם לקחת ליצחק אשה מבנות קרוביו. ראשית קשה למה היה צריך להתפלל לה' שיצליח דרכו, היה לו לסמוך שודאי אברהם התפלל עליו, ועוד למה נתן לה הנזמים טרם ידע בת מי היא, ולמה שיבח את אברהם כל כך, ולמה אמר לא אוכל עד אם דברתי דברי, ולמה השתדל בל יניח לה לישב ימים או עשור, אלא לקח אותה מיד. מפני מה היה כל ההשתדלות האלה, אשר אם לצאת חובת הדבר, גם אם היה מגרע מהשתדלות, היה גם כן הענין נעשה ונגמר.

אלא הוא הדבר שאמרנו לעיל, כי חז"ל אמרו על הפסוק אולי לא תאבה האשה, אלי כתיב - כי רצה ליקח את יצחק לבתו, והיתה לו נגיעה גדולה, אשר לא תאבה האשה, וישאר יצחק אצלו. וכיון שהרגיש את הנגיעה שלו, לא היה יכול עתה להתנהג בדרך הישרות, כי הנגיעה תובעת לעקם את הישרות ולהתעצל בהשתדלותו, ועל כל פנים להרבות אמצעים אשר על ידם יקרב הענין אל צד הנגיעה עוד יותר.

וזה ודאי לא עשה והיה מתגבר על טבעו, ויצא כגבור להלחם עם נגיעתו להטות את מדותיו לצד ההיפוך, בזה שהשתדל בחריצות ובערמימות ובכל דבר המועיל, לפעול על הענין שיגמר ויצא לאור בלי שום ספק ואמתלא.

ולכן מתחילה התפלל על זה, והתפילה היתה ודאי אשר יצליח לו השם את הדרך, לבל ילכד במצודת הנגיעה להכשיל את הדבר, שלא לבד שלא יועיל, עוד יוכל להזיק בפעולת מה. ואחר כך כאשר השלימה הסימנים נתן לה הנזמים והיה כדאי לו

מספק ליתן לה הנזמים כי אפילו אם לא תהיה מן קרוביו, כדאי לו לשלם לאברהם נזמים אחרים, וכדי לצאת מידי ספק כי שמא באמת יהא נרצה מוכרח הוא יתן לה הנזמים, כי אולי היא תתקרב לדעתו ע"י הנזמים האלה.

וכיון שהוא חשד את עצמו שמא נגיעתו גורם לו אשר לא יתן לה הנזמים מספק, לכן יצא על זה בקצה השני של הנגיעה. וכן לא רצה לאכול עד אם ידבר דברו, והוא גם כן מטעם זה, שלא להניח את הנגיעה לפתוח לו פתח שיתעצל בדבר, כי שמא אם אותר החוט השערה הזאת, יתן בזה מקום לחוט השערה שאחריה, לכן לא ויתר כלום. וכאשר בקשו שתשב ימים או עשור, גם כאן חשב עצמו שמא הוא יתרצה מפני נגיעתו, לכן גם על זה יצא בקצה האחרון להתאמץ שלא להניח גם החלק הזה, עד שגמר הענין והביאה ליצחק.

ועל זה אמרו חז"ל יפה שיחתן של עבדי האבות מתורתן של בנים, שהרי פרשתו של אליעזר שנים ושלוש דפין היא אמורה, והשרץ מגופי תורה ואין דמו מטמא כבשרו אלא מרובי המקרא וכו'. והוא משום שכל התורה ניתנה רק לתקן מדותיו של האדם, לכן כאשר כל שיחתן של עבדי האבות הוא דרך בתיקון המדות, ומכל פעולה ודיבור ומלה שלהם, נוכל להבין איך לעבוד על המדות ולהטותם אל קצה ההיפוך.

לכן כתבה התורה כל פרט ופרט, להתלמד מהן איך לעשות. ונמצא שהן גופי תורה, כי זו היא התורה האמיתית אשר זו מטרתה של כל התורה כולה, כמו שאמרו חז"ל כי בעת ששאלו המלאכים תנה הודך על השמים, השיב להם משה כלום קנאה יש בכם כלום שנאה יש בכם.

נאמנות אליעזר

ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המשל בכל אשר לו שים נא ידך תחת ירכו

[כ"ד, ב']

כתב בהערות: [מאמר מ"ט]

חז"ל אומרים [סנהדרין צ"ה ע"ב] - אמר רבי אחא יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום, מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה גופי תורה לא ניתנו אלא ברמיזה. ולכאורה הרי כל אות בתורה היא קדש קדשים, א"כ מדוע כפלה התורה את הפרשיות?

אלא שיש בזה כל כך עומק וכל כך הרבה לימודים, עד שהיה צריך לכפול את הפרשיות, בשביל ללמוד את כל הלימודים. וזהו יפה שיחתן שנכפלו הפרשיות,

בשביל ללמוד מעבדי אבות. והמתבונן ימצא בפרשה זו יסודות גדולים בהנהגת האדם.

אברהם שולח את אליעזר למצא שידוך ליצחק, ובחז"ל על הפסוק [כ"ד ל"ט] ואמר אל אדני אלי לא תלך האשה אחרי [מובא ברש"י] - אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו, אמר לו אברהם בני ברוך ואת ארור ואין מתדבק בברוך.

ולכאורה אליעזר היה לו נגיעה, א"כ לכאורה היה צריך להתפלל בשליחותו לא תצליח, ואפילו אם הוא שליח נאמן, על כל פנים לעשות שליחות זו בנאמנות הוא גדלות. הבה נתבונן בהנהגתו של אליעזר בשליחותו, כשהוא מגיע לעיר, מיד עומד בתפילה [כ"ד י"ב] ה' אלקי אדוני אברהם, הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדוני אברהם. לכאורה הוא נשלח לשליחות, ומדוע הוא עומד ומתפלל, זה תפקידו? זה תפקידו של אברהם.

אח"כ הוא מציב סימנים, והיה הנערה - גם בזה לכאורה לא נצטווה, ואח"כ עושה השתדלות לבא לביתה, וכשמגיע לבית לא מוכן לאכול [כ"ב ל"ג] - ויאמר לא אכל עד אם דברתי דברי, רואים נפלא נאמנותו בשליחותו למרות שהוא נוגע בדבר, הוא מתפלל מעומק ליבו שימצא זיווג ליצחק.

וכשהוא מוצא אותה, הוא מודה להקב"ה [כ"ד כ"ז] "ברוך ה' אלקי אדני אברהם אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם אדני ויקד וישתחו לה". וכאשר מקבל את הסכמה הוריה של רבקה לשידוך [כ"ד נ"ב] ויהי כאשר שמע עבד אברהם את דבריהם וישתחו ארצה לה', רואים גדלות של אליעזר שפעל נגד הנגיעות שלו.

ואפילו דרשת חז"ל על אלי כתיב שבת היתה לו, נאמרה בהיותו בבית בתואל, ולכאורה הרי גם לאברהם אמר אליעזר אולי לא תאבה האשה, ושם זה נאמר עם וא"ו. ויתכן שזה חלק מהשתדלות של אליעזר, שהרי כשבא שדכן ואומר גם אני חפצתי בשידוך, זה עוד מעלה וזה שאמר את זה דוקא בבית בתואל למרות נגיעתו.

וזו גדלות של אליעזר, ללכת בלי שום השפעה ונגיעה, לשכוח מעצמו וחשבונותיו, ולהתמסר כולו בשליחותו. ובפרט שהרי אליעזר לא נשאר ארור, אלא אחר כך יצא מכלל ארור לכלל ברוך - שנאמר בא ברוך ה'. א"כ יכל לחשוב הרי הוא ראוי אח"כ, שהרי אברהם לא פסל את בתי, שאם לא היתה ראויה היה אומר שלא ראויה, אלא רק בגלל עבדותי.

עצות בשידוכים

אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני [כ"ד, ג']

כתב בעטרה למלך:

סיפרה התורה ענין השידוך של יצחק ורבקה על כל פרטיו ודקדוקיו, ולא לחנם האריכה התורה כל כך בזה, למרות שהרבה גופי תורה הם כהררים התלויים בשערה יען כי כל אושר האדם הן בעוה"ז הן עוה"ב תלוי בזיווג הגון וטוב.

לפנים בישראל נהגו לקרוא פרשה זו לחתן קודם נישואיו, כמו שכתב רבינו בחיי בפרשת חיי שרה [כ"ד, ג'], ועל כן הוקבע בישראל מנהג לקרוא פרשה זו לחתן יום חתונתו, להזהיר העם שיזהר בנישואיו.

רבינו בחיי מפרט כמה עצות - שלא יקח אשה לשם יופי, שהרי הכתוב אומר שקר החן והבל היופי. ולא לשם ממון, כי הממון עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף בשמים. ולא לשם שררה. אבל תהיה כוונתו לשם שמים [דהיינו לבנות בית נאמן בישראל, לגדל בנים שיהיו נאמנים לה ולתורתו זרע קודש זרע ברכ' ה'. זהו עיקר תכלית נישואין להעמיד דורות ישרים].

וידבק במשפחה הגונה, הבנים נמשכים בטבע אחר משפחת האם, ומסביר רבינו בחיי שכמו שהיין קולט טעם הכלי שנשאב ממנו, כמו כן מדות הבנים נמשכות ממדות האם ומשפחתה. וכן אחז"ל - הנושא אשה צריך לבדוק באחיה [בב"ב ק"י ע"א]. ועוד אזהרה בפרשה זו - שישא אשה מבנות משפחתו, וידבק בקרוביו [דהיינו שיש מעלה אם הדעות וההשקפות של שתי המשפחות קרובות אלו לאלו, דבזה יותר קל להבין אחד את השני]. דכשהבריות מתדבקות כל אחד ואחד במינו, השלום מתקיים ומתרבה בעולם עכ"ל רבינו בחיי בתוספת ביאור.

ולכאורה יפלא איפוא, למה הקפיד אברהם כל כך שלא להתחתן עם ענר אשכול וממרא, או עם אחד מהנפש אשר עשו בחרן, שהכניסם תחת כנפי השכינה. שבודאי באמונות ודעות היו קרובים יותר לדרכו של אברהם, מבני משפחתו שהיו עבדי ע"ז? אבל כבר הודיענו המפרשים יסוד גדול - שמדות ותכונות הנפש עוברות בירושה, משא"כ דעות. ולכן למרות שבמשפחת אברהם היו עובדי ע"ז, מ"מ בענין מדות ותכונות הנפש, היו מעולים מן הכנענים, אף מאלו שהושפעו מאברהם וקיבלו השקפותיו.

וכיון שביקש אברהם אבינו שידוך לשם שמים, כדי שיוכל יצחק להעמיד דורות של גומלי חסדים וזרע קדש, לכן ביקש שתהיה האשה מצוינת במדות וגמילות חסדים [כמובן - אם היה יצחק גר עם חמיו מארם נהרים, היה שרוי בסכנה גדולה שלא

יושפע הוא ואשתו וזרעו מדרכי בתואל ולבן, ולכן צוה את אליעזר אם לא תאבה האשה ללכת אחריו ונקית משבועתי זאת רק את בני לא תשב שמה].

כך כתב בדרשות הר"ן: "דרוש חמישי - דבר ברור וידוע, כי כמו שהליחות פועלות במידות, כן המידות פועלות בליחות. כי כמו שהוא מחויב שמי שיהיה דם ליבו חם רותח, שיהיה מוכן אל הכעס. כן יתחייב שמי שיכעס תמיד, שיתחמם מזג ליבו ומטה טבעו שיהיה מוכן אל הכעס. ובזה העניין בשוה בכל התכונות הנפשיות. הנה אם כן מי שהוא מורגל באותן התכונות הרעות, מטה מזגו וטבעו שיהיה מוכן אליהן, וברוך יהיה טבע הבנים נמשך שוקד על טבע הטובות.

ולכן רוע תכונות אנשי כנען, היה מתחייב שיהיה נמשך לבניהם אחריהם. ועם היות לבן עובד עבודה זרה, לא יתחייב שיהיה טבע צאצאיו נמשך אחריו כלל, כי הדבר היותר ראוי להישמר ממנו, הוא מה שיש לו מבוא בתכונות נפשיות עכ"ל.

ההקפדה על מדות טובות היא יסוד היסודות בענין שידוכין מכמה טעמים. זה עיקר נחוץ לשלום בית, כי במקום שיש קפדנות וכעס ונטיה למדות רעות, עלול מאד שהיחס בין איש ואשתו יהיה לקוי. ובודאי שאין השכינה שורה במקום מריבה ומרירות. נועם ואושר החיים מצוי רק בבעלי מדות טובות, שמתיחסים זו לזו באהבה וכבוד הראוי.

והשנית - כמו שהזכרנו לעיל, מדות עוברות בירושה לבנים, וכיון שעיקר תכלית הנישואין הוא להעמיד בנים טובים צדיקים וצדקניות, הרי זה נוגע לדורי דורות ולבנין עדי עד.

והשלישית - ואהבת לרעך כמוך, אמרו חז"ל שזה קאי ביותר על יחס איש ואשתו, אסור לאדם לקדש את האשה עד שיראנה, שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו, והתורה אמרה ואהבת לרעך כמוך [קידושין מ"א ע"א]. ונקל הוא מאד לאהוב מי שיש לה מדות טובות ונעימות חסד, רחמנות אהבת הבריות עין יפה, מעין מדותיו של אברהם אבינו. אשה כזאת יש לה נשמה עילאה וראויה לכל הכבוד, הן מצד עצם נשמתה והן מצד מעשיה הטובים. קל מאד לכבד ולאהוב אשה כזאת כפי ערכה הרם, ולקיים בה ואהבת לרעך כמוך, ובזה יעלה זיווגם יפה באהבה ואחוה שלום ורעות כדבעי.

וכעין הדברים הנ"ל כתב במכתבים ומאמרים: [חלק ו' מכתב תשי"ט]

לכבוד הבחור נ"י שלו וברכה, בדבר אשר שאלת אילו מעלות יש לך לבקש במדוברת. דע כי עיקר מה שיש לך לחפש הוא שתהא המדוברת בעלת מדות, שזהו המעלה שכלול בה הכל. שהרי גם אליעזר עבד אברהם לא בחן את רבקה בשום

ענין אחר, אלא במדות - בעשיית חסד. ואף כשעלו המים לקראתה לא ראה במופת הזה שום ראייה שהיא האשה המיועדת, אלא רק כאשר גמלה אתו ועם אנשיו חסד, נוכח לדעת כי זוהי האשה הראויה ליצחק.

ומה ששאלת בדבר מה שאמרו רוב בנים דומין לאחי האם, לענין מה הדברים אמורים. גם בזה אין הדבר אמור אלא לענין המידות והתכונות הנפשיות, שהן באות בדרך כלל בתורשה. אבל בענייני דעות כגון מה ששאלת שאחי האם משתייך לאנשי המזרחי, זה אינו שייך כלל למאמרם דומין לאחי האם, כי ענין הדעות הוא דבר שמסור לידי בחירה, ולכל אדם ניתנה הבחירה. מנאי אלעזר מנחם מן שך.

רגישותה וחכמתה של רבקה

והיה הנערה אשר אומר אליה הגמיאני נא מעט מים [כ"ד, י"ד]

כתב בבית הלוי:

"ל דאע"ג דהכל היה בדרך ניחוש, עם כל זה היה בדרך חכמה קצת. כי רצה לנסות אותה בכל המדות שלה אם טובות הנה, ואם הם בהשכלה ראשונה - אם טובה היא במזגה, ליתן לשתות לאיש שאינה מכרת אותו. ובפרט כי לא היה שם צלוחית לשאוב מן הכד, רק שתה מהכד בעצמו, וכמו שאמר הגמיאני נא מעט מים מכדך.

ואם איננה טובת המזג לא תתן, ובפרט מי יודע אם לא ימאס המים ברוק שבפיו, ואם יש לו פה נקי מחולאת וכדומה. ואחר כך יראה מה תעשה במים שנותרו, אם תשאם להבית אינה בהשכלה, כי אולי באמת פיו אינו נקי והטיל רוק בהכד. ואם היא משכלת - אין לה לישא מותר המים לביתה. ואם תשפוך אותם הרי היא מבזה אותה, כי בזיון גדול הוא לו ששופכת המים, יען שתה הוא מהם.

וע"כ עצה היעוצה - שתאמר לו גם לגמליך אשקה, וידע בזה כי טובת המזג היא, וגם בעלת שכל וגם בעלת דרך ארץ שלא לפגוע בכבוד של אדם, וגם אם יש לה שלש מדות הללו, כל זה אין זה ראייה שראויה היא לבית אברהם ליצחק.

ולזה התפלל לה' שיעלו לו הסימנים הללו שעושה לאותה שהוכיח ה' ליצחק, וזהו שהשיבה לו רבקה וגם לגמליך אשאב עד אם כלו לשתות [לא כמו שאמר אשקה], שחסה על כבודו, פן יסבור ששפיכת המים אל השוקת הוא רק משום שאיננה רוצה לישא המים להבית. ולזה אמרה לו כי גם תשאב - עוד מים אחרים עבור הגמלים עד כי כלו לשתות, ובזה הניחה דעתו בכבוד.

מדות קשה לשנות דעות יותר קל

והיה הנערה אשר אמר אליה הטי נא כדך [כ"ד, י"ד]

כתב בלב אליהו:

הנה כשהלך אליעזר לקיים שליחותו, היה נרעש ונפחד והפיל תחנה לפניו יתברך שיזמין לו הראויה ליצחק, ונתן סימן בזה בענין שאיבת המים וכו' וכו', וכשרואה שנתקבלה תפלתו והנה היא רבקה היוצאת לשאוב מים וכו', ויקד האיש וישתחו לה'.

ופלא גדול יש להתפלא כאן, כי אף אם ראה בה מדות נפלאות של גמ"ח ודרך ארץ וזריזות, אבל מה ידע אם היא יראת שמים או לא? ואכן גם לא ביקש סימן על זה כלל, היתכן? ומה יועיל אם היא בעלת מדות טובות וח"ו שמא יראת שמים אין לה. והלא היא בת בתואל ואחות לבן הארמי, ושמא היא עובדת גלולים כמו כל משפחתה ואנשי ארץ מולדתה, האם זו היא האשה הראויה ליצחק אבינו לבנות את בית ישראל? אתמהה!

מכל זה למדנו יסוד גדול וחידוש נפלא - אשר לאו כל מוחא סביל דא, אבל כן הוא האמת. דאף כי יראה היא עיקר בעבודת האדם, וכמו שמצינו באברהם אבינו ע"ה, שלאחרי כל הנסיונות שנתנסה ועמד ובכולן. ואחרי כל המדרגות והמעלות שעלה בהן, נאמר לו "עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה". מ"מ יש לנו לידע כי אדם שיש לו עדינות ומדות טובות אף כי עומד במצב שעדיין לא קנה היראה, אבל אם יגיע להכרה בחיוב יראת שמים, ירדוף אחריה וישיגנה בנקל.

כי מי שיש לו מדות טובות יש בו היסוד לבנות את עצמו, ולהגיע לכל המדרגות היותר נעלות. משא"כ המושחת במדות, חולה רעה היא ואיומה - אשר מעטים מאד זכו להחלץ ולהרפא ממנה. וכל זמן שהמדות הרעות שולטות באדם, כל יגיעתו בעבודת השי"ת לריק הוא והולך לטמיון ר"ל.

גם יש לידע כי המדות בין לטב או למוטב, מורשים האבות לבניהם אחריהם, כמ"ש בתורה ומפורש בדברי חז"ל בכמ"ק, ואכמ"ל. והכלל משאחז"ל במשנה [עדיות פ"ב מ"ט] - האב זוכה לבנו בנוי ובכח ובעושר ובחכמה, ובכלל "כח" נכלל גם ענין המדות כידוע.

מעתה נבין היטב מה שהקפיד אברהם אבינו ע"ה כל כך, ופחד ורחב לבבו, והשביע לאליעזר עבדו שלא יקח אשה לבנו מבנות הכנעני. כי הכנענים מושחתים במדות רעות, שהם זרעו של חם אבי כנען, אשר השחית והתעיב עלילה לפני אביו נח הצדיק. ואמנם החרימו וקללו בקללה נמרצת עד עולם, ויאמר לו "ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו" - כלומר כי חם השריש בקרבו ובקרבו לב בניו מדתו הרעה

והארורה אשר לא יוכלו לצאת ממנה, ונשארו כולם בעלי מומים עד עולם, אשר לא להם החרות ניתנה, ורק עבד עבדים יהיה לאחיו!

וכיוון הלב אליהו בדבריו לדרשות הר"ן: [דרוש החמישי עמוד ס"ח]

ועם היות לבן אבי רחל ולאה עובד עבודה זרה, בחר יצחק להתחתן בו, יותר משיתחתן עם בנות כנען. ועם כל זה לא יוכל לכופר בשום פנים שלא יהיו לאדם הכנות נמשכות אחר המזג לקצת מדות טובות או רעות, ואלו תכונות נפשיות נמשכות ומשתלשלות מאבות לבנים, מפני שהם טבעיות נמשכות אחר המזג לתת הכנה ואם לא יכריחו.

ולזה, מאשר היו בנות כנען מוטבעים בתכונות רעות, היא בוחרים האבות להתרחק מהם. ולהתדבק במי שאינו מוטבע באותן התכונות הרעות, כי גם היה עובד עבודה זרה. לפי שאותן התכונות מתעברות ונמשכות בזרעם, והם כמו חולי הגוף נקראים בספרי הרפואה - חלאים ירושים.

לפי שמצות ועבירות התורה על שני פנים, מהם יעשו רושם בגוף ובנפש יחד, ומהם שלא יעשו רושם רק בנפש לבד. והרושם ההוא שיהיה בנפש לבד, הרושם ההוא עם היותו רע מזיק מאד, איננו מתעבר אל הבנים, כי אין לנפשות יחס וקורבה כלל. אבל העברות אשר ירשמו וישנו לרע הנפש והגוף, בהכרח יעבור רשומם אל המשתלשל מהם. ואשר ירשמו לרע הנפש והגוף, הם הערות שיש להם מבוא בתכונות נפשיות, כשנאה וקנאה והאכזריות ורכילות ודומיהם, כי אלו יעשו רושם רע בנפש מצד שהם עברה ותכונה רעה, ומלבד זה יעשו רשם רע בגוף על הדרך שאבאר.

לעשות מצוות בטירחה

וירץ העבד לקראתה [כ"ד, י"ז]

כתב בקדושת לוי:

פירש רש"י שראה שעלו המים לקראתה. ופירש הרמב"ן ז"ל - דדייק כן מחמת דאחר כך כתיב [פסוק כ'] "ותשאב לכל הגמלים", ומקודם לא נאמר לשון שאיבה, מכלל דמקודם לא הוצרכה לשאוב דעלו המים לקראתה.

אפס דלפי דברינו תקשי היא גופא, למה אחרי כן בהשקותה את הגמלים לא עלו המים לקראתה. ונראה בסיעתא דשמיא - דאמרו חכמינו ז"ל [פסחים קי"ד ב'] דמצות צריכין כוונה, והעיקר במצות הוא המחשבה, שעושה בזה רצון הבורא.

ולהכי בפעם ראשונה דבדעתה היה לשאוב המים לצורכה, בגלל כן עלו המים לקראתה שלא תטריח עצמה, כיון שכוונתה היא לשאוב לצרכה. מה שאין כן בפעם שניה, שכוונתה היה לגמול חסד להשקות הגמלים של אליעזר עבד אברהם, לא עלו המים לקראתה, שכשאדם עושה מצוה יותר נחשב לעשות פעולה, שבעשותו פעולה לשם מצוה נחשב לו יותר למצוה, והבן.

אליעזר חכה לראות אם מבקשת כסף

והאיש משתאה לה מחריש לדעת ההצליח ה' דרכו אם לא [כ"ד, כ"א]

כתב המלבי"ם:

והאיש משתאה לה, שעדיין עלה בלבו שיוכל להיות שהיא עושה זאת בעבוד שתבקש ממנו מתן או אגורת כסף עבור טרחה, ובזה אין ראייה נדיבה ובעלת חסד, שבהפך יהיה זה אות שהיא שפלה ובזויה. ולכן החריש לדעת ההצליח ה' דרכו, שזה יראה בסוף מעשיה.

וכך כתב הספורנו:

ההצליח ה' דרכו אם לא. ושיהיה כל זה לתקות איזה שכר כאשר כלו הגמלים לשתות. וזה היה זמן מה בהכרח אחר שהשלימה לשאוב, וראה שלא היתה מבקשת דבר, אבל היו כל מעשיה על צד החסד הגמור.

חסד בשלמות

ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות [כ"ד, כ"ב]

כתב בלקח דעת:

צ"ב אמאי המתין עד שכלו הגמלים לשתות, דהא כבר ראה והכיר במעלתה ע"י שהשקתה את הגמלים, ומיד היה לו לתת את הנזם והצמידים, ואמאי המתין עד שכלו הגמלים לשתות.

ונראה הביאור דגם זה היה חלק ממה שרצה לראות אצלה, דמזה שלא הלכה מיד והמתינה שם, הרי זה מראה את גודל רצונה להטיב. שרצתה לראות שהגמלים אינם צריכים יותר לשתות, וע"כ המתינה לראות שכלו הגמלים לשתות ואין צריך ליותר, ורק אז פנתה ללכת לדרכה. ובזה ראה אליעזר את גודל מעלתה וטוב לבה, ונתן לה את נזם הזהב ושני הצמידים.

על שלושה דברים העולם עומד

ויקח האיש נזם זהב [כ"ד, כ"ב]

כתב בקול יהודה:

כתב רש"י "בקע" - רמז לשקל ישראל בקע לגולגולת, "ושני צמידים" - רמז לשני לוחות מצומדות [לוחות הברית], "עשרה זהב משקלם" - רמז לעשרת הדברות ע"כ. וצריכים להבין למה רמז לה אליעזר את כל הדברים הללו עתה, היה לו להמתין לפחות עד שתנשא, ואחר כך ירמוז לה על עשרת הדברות ועל שני לוחות הברית?

וראיתי בכתב סופר שעמד בזה עיין שם מה שביאר. ולי נראה בס"ד כי ידוע שהעולם עומד על שלושה דברים - על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים [אבות פרק א' משנה ב'], והנה אליעזר מצא ברבקה את עמוד החסד באופן נפלא מאד, משום כך חשש שמא תחשוב שהעיקר הוא בזה, כדרך שחושבים חלק מהמון העם ש"העיקר הוא הלב", וטעות גסה הוא בידם.

משל למה הדבר דומה? לאדם שיש לו כאב עינים, ובא אצל הרופא, והרופא אמר לו "מה איכפת לך העיקר שהלב שלך בסדר", האם יעלה על הדעת שיסתפק בתשובה זו? ודאי שלא, הלא הוא רוצה שכל אבריו יהיו בריאים, ואותם אנשים מרמים את עצמם בזה.

לכך בא אליעזר לרמוז לה שמלבד שעמוד החסד שהיא מצטיינת בו מאוד, עוד יש שני עמודים - תורה ועבודה. כן נתן לה "נזם זהב בקע משקלו", הרמז לשקלים שמביאים מהם קרבנות, לרמוז לה על עמוד העבודה. "ושני צמידים על ידיה עשרה זהב משקלם" הרמזים לשני לוחות הברית ולעשרת הדברות, לרמז לה על עמוד התורה, שהעולם עומד עליו, בזה התכוון אליעזר לומר לה שעליה להחזיק גם בהם כדי שתהיה שלימה בכל העמודים, ואז תהיה ראויה ליצחק שמהם יצא עם ישראל.

בין אדם לחברו צמוד לבין אדם למקום

ושני צמידים על ידיה עשרה זהב משקלם [כ"ד, כ"ב]

כתב בבאר יוסף:

וכתב רש"י - ושני צמידים, רמז לשני לוחות מצומדות עכ"ל. יש להבין הכוונה, מה שרמז לה שהלוחות יהיו מצומדות. כי הנה הרמז על עצם הלוחות יובן היטב, שרמז לה שממנה יבנה בית ישראל, שיקבלו את הלוחות, שמעשה אלקים המה ומכתב אלקים, ושבהן עשרת הדברות שבהם כלול כל התורה כולה. אבל מה בא לרמז לה בשני הצמידים, במה שהיו הלוחות מצומדות.

ואפשר שהנה ידוע שעשרה הדברות שהיו כתובים על שני הלוחות, חמש על לוח האחד וחמש על הלוח השני, היו החמש שעל הלוח הראשון כולה מהדברים הנוגעים בין אדם למקום, היינו האמונה בה' והאזהרה מע"ז שבועת שקר ושוא, ושמירת שבת שהיא עדות על בריאת העולם בששת ימים, וכבוד אב ואם שהוקש כבודם לכבוד המקום, ושעל ידי דיבור זה חזרו האומות והודו לדברות הראשונות [וכדאיתא בקידושין דף ל"א, וא"כ גם דיבור זה שייך לענינים שב"א למקום]. והחמש של הלוח השני, הם מהדברים הנוגעים בין אדם לחברו, רציחה ניאוף גניבה עד שקר וחמוד מה שיש לחבירו.

ואם אמנם שהמה מחולקים, האחד לבין אדם למקום והשני לבין אדם לחבירו, אולם כשירד משה עם הלוחות, כתיב [שמות ל"א י"ח] ויתן אל משה וגו' שני לחת העדות וגו', וכתב רש"י - לחת כתיב, שהיו שתיהן שוות. והכוונה להורות שאף שהם שנים ובכל אחד מהם ענין וחלק אחר, אבל באמת המה שניהם כלוח אחד, שאי אפשר להפריד אחד מהשני.

היינו שלא לחשוב שאפשר לבחור ולקבל רק מה שכתוב בלוח האחד, כגון שמירת המצוות והאזהרות במה שבין אדם לחבירו, ולהניח את אלה במה שהוא למקום. כי לחת כתיב, שתיהן הן חטיבה אחת וגוש אחד, בלתי נפרד האחד מהשני, ואי לא הא לא מתקיים הא [וכמו שהורה גם הנסיון שכל אלה שאין יראת ה' על פניהם, אינם מתקיימת אצלם סוף סוף גם ישרת לבם וטוב הנהגתם עם הבריות].

והנה רבקה הצטיינה במדת החסד ונדיבות הלב באופן היותר נעלה, כי למרות שהיתה צעירה מאד לימים, והיתה רצה כמה פעמים אל המעיין, ושאבה לכל עשרה הגמלים עד אשר כלו לשתות, וידוע שהגמלים שותים ומחזיקים בקרבם הרבה מים. ואף שעמד שם אליעזר עם עשרה אנשים ולא נגש אחד מהם לקחת הכד מידה ולסייע לה לשאוב, ובכל זאת עשתה כן ברצון גמור ובחפץ כפיה, והשתקף בזה מכשרון מעשיה הטובים, טוב לבה ואצילות נפשה העדינה לאנשים ולבריות.

אולם אליעזר רצה להעיר תשומת לבה ולהעמידה על זה שכל זה אינו עדיין תכלית השלימות, אם לא יושלם לזה האמונה בה' ועשיית הטוב והישר בעיניו. ועל זה הרמז - נתן לה שני צמידים על ידיה, שהם רמז לשני לוחות מצומדות. היינו ששני הלוחות - שהאחד הם מעניינים שבין אדם למקום, והשני בעניינים שבין אדם לחבירו, הם מצומדות דוקא, לומר שקיום המצוות שבין אדם לחבירו צמוד וחבור יחדיו למצוות שבין אדם למקום.

והיינו שאף אם היא מושלמת במדת החסד וההטבה לבריות, אבל עליה לדעת שצמוד לזה הוא החלק שבין אדם למקום, שזאת תוכל לקבל וללמוד לדעת בביתו של אברהם ויצחק.

🌀 המבחן לחסד אמיתי 🌀

ויאמר בת מי את ותאמר אליו בת בתואל אנכי [כ"ד, כ"ג]

כתב המגד יוסף:

והנה אליעזר תלה את בחירתה של אשה ליצחק בב' תנאים, הא' - מה שהשביעו אברהם אע"ה "אל בית אבי תלך ואל משפחתי ולקחת אשה לבני", שהציב לו תנאי לקחת מבני משפחתו. והתנאי השני - שאליעזר הציב לעצמו "והיה הנערה אשר אמר אליה הטי כדך ואשתה, ואמרה שתה וגם לגמליך אשקה אתה הוכחת לעבדך ליצחק", והיינו שתהיה בעלת חסד.

והנה הבירור של משפחת יכול להעשות כהרף עין, שואלה ומאזין לתשובתה, אבל מבחן החסד יקח זמן רב, וגם לא יוכל לערוך המבחן אלא בזמן מסוים, "לעת ערב לעת צאת השואבות". וא"כ ע"פ ההגיון הפשוט, ובפרט אצל אליעזר שמהר לקיים שליחותו, כמו שאמר "אל תאחרו אתי", היה צריך לשאול כל נערה שנקרית בדרכו מהו משפחתה, ורק כשהיה נתקל במשפחת אברהם, אז היה עורך לה מבחן החסד.

הסדר שעל פיו פעל אליעזר שקודם ערך לה מבחן החסד, ורק אח"כ שאל בת מי את - נוגד השכל הישר, שהרי אחר מבחן ארוך ומיגע, אם היה מגלה שאין היא ממשפחת אברהם, נמצא שיגע לריק ואיבד מזמנו, ואולי לא יוכל לערוך עוד מבחן עד למחרת לעת ערב, ושהותו ליד הבאר היתה יכולה להתארך זמן רב ללא צורך. ובכך נשאלת השאלה, למה פעל אליעזר כסדר ההפוך.

וביאר אאמו"ר שליט"א - שמבחן החסד הנוקב לעומק הנשמה, יכול להערך רק בעילום שם, שבו שולט האמת ולא הכבוד והבושה. ואילו אליעזר היה פועל ע"כ הסדר הטוב, קודם שואל למשפחתה, אז היה נוצר הכרה ביניהם. וממילא כשאח"כ היה מבקש ממנה חסד, אז כבוד משפחתה ושמה הטוב היה תובע עשיית החסד, ואילו סירובה היה כורך אחריו בושה וכלימה.

ואפילו היתה פועלת ע"פ כללי החסד בכל הידוריו, שמא אין זה משום רצונה הטוב, אלא למען הכבוד ושמה הטוב. לכך עשה אליעזר מבחן החסד בעילום השם, הוא אינו מכירה והיא אינה מכירתו, וממילא שאין שמה הטוב עומד במבחן, רק טוהר מידותיה. ורק בדרך זה שאמרה רבקה גם לגמליך אשקה, ידע אליעזר בבירור שזאת נשמה שופעת חסד ורחמים.

השגחת ה' בכל צעד

אנכי בדרך נחני ה' [כ"ד, כ"ז]

כתב בדעת תורה:

ביאור "נחני ה'" הוא כאילו הקב"ה אחזהו במו ידיו ונהגו בכל הדרך מהכא להתם, ממקום זה למקום שני מתחילת הדרך עד סופו, לא נבון ולא תעה כי אם בדרך הנחה ה' וישר למטרתו הובילהו. אדם השם אורחותיו ומביט בעין פקוחה על כל צעדיו, הנה יווכח ויראה במו עיניו איך שמנהיגים אותו על כל מדרך כף רגלו.

אני הגבר שכנתי חשך באין נוגה, בדרכים מסוכנים מלאי קוצים וברקנים, ושמה ראיתי השגחתו יתברך על כל צעד ושעל. כי נחני ה' למטרתי ממש כמו שלוקחים תינוק קטן ומנהיגים אותו במו ידיו! וכן באיך גיסא בדרך כבושה וסלולה באין תקלה בה. ואם ה' לא ידריךך עליה הנה לשוא יהיה כל עמלך.

ובידי הוה עובדא בהיות מקום מגורי בעיר אוזונט, סמוך לעיקר קלם בערך של עשרים וחמשה קילומטרים בלבד. ובהסתופפי בבית התלמוד דשם לא הייתי נוסע מעולם לביתי ביום עש"ק, כפי שנאמר כי כמה עכובים מתרחשים בערב שבת קודש.

והנה פעם אחת היתה לי איזו נחיצות גדולה ונסעתי לביתי ביום ערב שבת קודש, ואמנם יצאתי מוקדם מאוד בעוד מועד וזמן הרבה לפני השבת קודש, וכמעט שנשארתי על הדרך, ובקושי גדול באתי סמוך להדלקת הנר.

כל מיני מכשולים והרפתקאות שאפשר היו להתרחש עברו עלינו, פעם נשבר הסדן של האופנים, ופעם נשבר האופן עצמו, פעם זה ופעם אחרת ממש כל שעה ושעה קרו לנו דברים מחודשים. וראינו ממש בחוש כי אין ה' אתנו בדרך. ומאז קבלתי על עצמי - לעולם לא לצאת בדרך ביום כש"ק.

זכורני גם אשר קרה לי אחרי המלחמה כשנשארתי בליטא, והיה לי לנסוע לפולניא, ומפני החרום אשר בין אלה שתי המדינות, היה לי לסבב דרך גרמניה ודנציג, ובבואי לעיר אונסטערבורג - והנה בא לנגדי איש יהודי אחד, ושאלני אם אני נוסע לדנציג. נפתעתי מהעובדא כי לא ידעתי מאין ידע האיש הלאה כי לדנציג אני צריך.

ובשמעו תשובתי הנה לקח כל חבילותי סדרם כראוי, ובבוקר כבר נסענו יחד לדנציג שמה הראני מקום לאכסניה. וגם זימן לפני איש אחד אשר סידר וטיפל עמי בכל הצריך לי, והלא גם היה בעזרתי להעבירני הגבול עד בואי לפולניא. השתוממתי ולא האמנתי על כל מראה עיני. ואז אמרתי וקראתי את הפסוק אנכי בדרך נחני ה', ממש כתינוק הלוקחים אותו ביד ומנהיגים אותו. וידעתי ודאי כי זו הדרך הנכונה אשר הוכיח ה' לפני.

בתואל רצה בן תלמיד חכם אך לא את תלמיד חכם בעצמו

ולקחת אשה לבני [כ"ד, ל"ח]

כתב הבית הלוי:

הנה אברהם אמר לו ולקחת אשה לבני ליצחק, והעבד אמר להם רק לבני ולא סיים ליצחק. כאשר נאמר לו רק הענין דאמר לו לבני ליצחק, הכוונה שיבחר אשר שתהיה הגונה לבני, דהיינו שתהיה כלתו של אברהם, ותהיה הגונה להיות אשה ליצחק לפי מעלתו.

והנה נסביר לדמיון אחד, מנהג קצת מהגבירים שיש לו בת, ומשדך אותה עם בן רב גאון אחד. ומפזר להחתן עבור יחוסו עשרת אלפים ר"כ. ובא אליו שדכן אחד - ואמר לו, הן אתה רוצה ליתן עבור זה שיש להחתן אב גאון עשרת אלפים ר"כ, הן אני אתן לך עלם מהולל אשר בעצמו יהיה גאון גדול, וקח אותו לחתן.

ולא רצה הגביר, ואמר לו, אין בדעתי לעשות בתי שתהיה רבנית. ומובן מדבריו - כי התורה אצלו למעלה גדולה תחשב אבל אינה מענגת, וע"כ עבור אב גאון יפזר הרבה, אבל את הגאון בעצמו לא יתרצה ליקח לחתן. כי אינו רוצה שבתו תהיה מיושבות אוהל, רק תהיה אשת גביר סוחר, ותהנה מעולם הזה במרכבה וכדומה.

וכן היה אז - כשבא אליעזר וראה בני הבית והכיר את לבן ומדרגתו. נתיירא, כי אם יהלל את יצחק כי הוא צדיק גדול, אפשר יקולקל על ידי זה כל השידוך. ועל כן הסתיר ולא דבר כלל מיצחק, רק דבר ממעלות אברהם. ובזה ודאי יסכימו, כי גם להם מרוצה שיהיה להחתן אב צדיק.

אין אדם רואה את נגעי עצמו

אלי לא תלך האשה אחרי [כ"ד, ל"ט]

כתב המכתב מאליהו: [חלק ב' עמוד 202]

אמרו ז"ל [ילקוט חיי שרה ק"ט]: "יפה שיחתן של עבדי אבות יותר מתורתן של בנים, שהרי פרשתו של אליעזר שנים ושלושה דפין היא אמורה, והשרץ כולה מרבו המקרא", וברור שכמה לימודים גדולים יוצאים מפרשתו של אליעזר - הבה נדייק בענין, אולי יתגלה לנו מקצת מן המקצת מהאורות הגדולים הטמונים בה.

כשמספר אליעזר את המאורעות לפני לבן ובתואל, אפשר לראות כמה שינויים מסיפורה של התורה הקדושה על המאורעות ההם. למשל, כשסיפר להם את מה שדבר עם אברהם אבינו, אמר אליעזר [פסוק ל"ט] "ואמר אל אדוני אולי לא תלך

האשה אחרי", ואינו מזכיר כלל את סוף דבריו [שם פסוק ה'] "ההשב אשיב את בנך כו". וכן שם כתוב "אולי" מלא, וכאן בסיפורו של אליעזר "אלי" חסר.

וידוע מדרשם ז"ל [עין רש"י פסוק ל"ט] "בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם להשיאו בתו וכו'", אך צריך עיון למה מביאה התורה את הרמז הזה בתוך סיפורו של אליעזר ולא בפעם הראשונה. וכן [בפסוק מ"ז]: "ואשאל אתה ואמר בת מי את כו' ואשים הנזם על אפה כו'", וכתוב רש"י ז"ל: "שנה הסדר, שהרי הוא תחלה נתן ואחר כך שאל, אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו האיך נתת לה ועדיין אינך יודע מי היא".

כאן רצתה התורה הקדושה ללמדנו פרשה בתורת הנגיעות. כל אדם יש לו גבול לראייתו הטבעית, ואין העין תופסת מה שמחוץ לחצי עיגול של שדה הראייה. מי שעניו חלשות ונזקק למשקפיים, שדה ראייתו מצומצם יותר מזה שהוא בריא. כמו כן הדבר ברוחניות, אין אדם יכול לראות בבירור ולעמוד על האמת אלא באותו שטח עד היכן שמדרגתו מגעת, וחץ מזה אינו יכול לראות בשום אופן. מי שנמצא במדרגה תחתונה אינו יכול להשיג דברים השייכים למדרגה יותר גבוהה, כי דברים אלו מושגים רק באותה מדרגה, ובמדרגה נמוכה ממנה אי אפשר לעמוד על אמיתותם בשום אופן. למשל, בעל כח הנטילה לא ישיג את חסד המתחסד. ויש חטאי הצדיקים שלאדם הפשוט אינם מושגים כחטאים כלל.

ועל דבר זה ביאר הרב שמחה זיסל ז"ל מה שהקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה, כי מה שנראה לנו כדבר טפל ודק כחוט השערה, נראה במדרגת הצדיקים כעוון פלילי, ועל כן הם נענשים עליו בעונש מר.

לפי זה מובן לנו הלמוד משינוי סדר המעשים בסיפורו של אליעזר. אמונתו העמוקה של אליעזר ושמחתו על הנס שנעשה לו, הם שגרמו שישים הצמידים על ידי רבקה בטרם ששאל על משפחתה, כי בטוח היה בלי שום ספק מה תהיה תשובתה.

אך בבואו לספר הדברים לאנשים כבתואל ולבן הכיר בחכמתו שאי אפשר להסביר להם את הדברים כהויותם, כי במדרגתם לא יוכלו בשום אופן להשיג אמונה ובטחון, ובעיניהם כזר יחשב, כמשוגע ומתעתע. כמי שגבול ראייתו מצומצם על ידי אהבת הגשמיות, לעולם לא יוכל לתפוס אמיתתן של מדרגות רמות.

כך הוא הדבר בכל מי שיש לו נגיעות, בענין אשר שם שוררת הנגיעה איננו יכול ומסוגל לראות את האמת, ורק בסור הנגיעה יכול לעמוד על אמיתת הדברים. ועל כן כשהשביע אברהם אבינו את אליעזר שלא יקח אשה ליצחק מבנות כנען, השיב אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי השב אשיב את בנך וגו', אולי מלא כי בשעה זו עדיין היתה לו תקוה לבתו, ולא היה יכול להרגיש נגיעתו בשום אופן, וסבר

ששאלתו היתה רק לטובת הענין, ולא נכנסה בדעתו כוונתו על בתו, כי הרי הצעתו היתה ממין אחר לגמרי, ההשב אשיב את בנך וגו'.

אבל בספרו הדברים בפני בתואל, כבר ראה שמן השמים נבחרה אשת יצחק, ולא היתה לו עוד שום תקוה שבתו תזכה ליצחק, ממילא בטלה נגיעתו והכיר את האמת, שכל שאלתו הקודמת היתה מצד הנגיעה בלבד, לפיכך לא רצה לבטאות שאלות המוטעית תולדת נגיעתו אודות השבת יצחק אל פדן ארם, כי נתברר לו שלא אמר זאת אלא כדי לכסות על נגיעתו. ועל כן רמזה התורה עכשיו אלי חסר כתיב, כי עתה נתגלה נגיעתו הכיר האמת.

🌀 הדרך להחדרת מידות טובות 🌀

ואבא היום אל העין [כ"ד, מ"ב]

כתב בדרכי מוסר:

ברש"י "אמר רבי אחא יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה, והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה". מפרשה זו ומשאר פרשיות בחומש בראשית, לומדים איך על האדם להתנהג. ורואים את מידות החסד שהיו באבות הקדושים ובעבדיהם, ולכן חוזרת התורה עליהם עוד ועוד, כדי שיכנסו ויחדרו לתוך עמקי לבו של אדם.

כמו שכתב רבי חיים ויטל בספר שערי קדושה - יותר צריך להזהר ממדות הרעות יותר מקיום המצוות. והמידות הרעות קשות מהעבירות עצמן, ובזה תבין מה שאמרו חז"ל "כל הכועס כאילו עובד ע"ז" שהיא שקולה כנגד כל המצוות, וכן אמרו על מי שיש בו גסות הרוח כאילו כופר בעיקר וראוי לגדעו כאשירה. כי להיותם עיקרים ויסודות לא נמנו בכלל תרי"ג המצוות התלויות בנפש השכלית עכ"ל.

כשנראה את מעשי אליעזר נלמד איזה מידות טובות, כמו שפירש"י על הפסוק "אלי לא תאבה האשה ללכת אחרי", אלי כתיב בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר להשיאה ליצחק, אמר לו אברהם אין ארור מידבק בברוך.

ובכל זאת רואים שכפה את יצרו ועשה את שליחותו בנאמנות, שהרי היה יכול למצוא סיבה ולא להביא אשה ליצחק, ובכל זאת עשה שליחותו ואפילו כשרבו לא היה אתו. ונתן הודאה להקב"ה שזימן ליצחק את רבקה. ולא כדרך העבדים שעושים מעשים טובים רק בפני אדוניהם, לשאת חן בעיניהם. וזהו דוגמא אחת שנוכל ללמוד מידות טובות מפרשה זו, איך שצריך אדם לכופף את יצרו ולשבור את המידות הרעות, ועל ידי זה נקל לקיים את כל התורה כולה.

חז"ל אומרים חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. לכאורה קשה וכי יכול האדם להגיע למדרגת האבות הקדושים? יש מתרצים בודאי שלא יכול להגיע למדרגתם, אבל השאיפה צריכה להיות להגיע למדרגה זו. נפוליון אמר "חייל שאינו שואף להיות גנרל אף חייל פשוט הוא לא חייל טוב", כל יהודי אף אם לא יכול להגיע למדרגתם של אותם קדושים, אבל השאיפה צריכה להיות שיגיע למדרגתם.

אחרים מתרצים - חז"ל לא אמרו שיגיע למעשה האבות, ובמעשים כל אחד יכול להדמות לאבות, שיקבל אורחים בצורה יפה ירוץ לקראתם יחכה לבואם וכו'. אמנם המחשבה הטהורה והדביקות שהיה לאברהם אבינו לזה לא יוכל להגיע, אבל את המעשים יכול לעשות.

לימודים מפרשת אליעזר

ואבא היום אל העין [כ"ד, מ"ב]

כתב האמת ליעקב:

פירש"י וז"ל א"ר אחא יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה, והרבה גופי תורה לא ניתנו אלא ברמיזה עכ"ל. וצריך טעם - וכי משא פנים בדבר שחנפה התורה לאבות, אתמהא!

והנה מצינו בפי' המשניות להרמב"ם, שפירשו קצר ומדויק מאד מאד, ואף על פי כן - כשהוא בא לאיזה עיקר מעיקרי האמונה אז הוא מאריך הרבה. ואפילו מה שאינו שייך לפירוש אותה המשנה, ומתנצל הוא שבכאן מאריך הוא, מפני שהוא מוצא בכאן דבר עיקרי ושרשי הדת. וכמו כן כאן - האריכה התורה בסיפור זה, מפני שני עיקרים שלמדנו בסיפור זה.

(א) שמפני הסיפור הזה, הוכרח עז הפנים לבן העובד ע"ז, להודות כי מה' יצא הדבר, לא נוכל לדבר אליך רע או טוב הנה רבקה לפניך קח ולך כאשר דבר ה'.

(ב) למדנו מכאן שאף שאליעזר באמת שקל במאזני שכלו אם ראויה בתו ליצחק, והכריע בשכלו כי ראויה היא. כי הלוא הנהו התלמיד היותר חשוב מתלמידי אברהם אבינו, שהרי הוא דולה ומשקה מתורתו של רבו. אלא שאברהם ענהו שאין ארור מתדבק בברוך. וא"כ היה לו לאליעזר להתעצל בשליחותו, וע"פ השכל האנושי היה לו לשמוח, אלמלי היה פוגש עיכובים על דרכו.

וכאן רואים אנחנו את השמחה ושלמות הלב על כל הטוב מה שענהו ה' טרם כלה לדבר. ועבדות כזה ממש מסירות הנפש היא, כי מי כמוהו שדולה ומשקה מתורתו

של רבו, מי כמוהו יודע שיצחק הנהו עבד ה' ועולה תמימה, ואם יזכה לחתן כזה הלא מאושר יהיה לנצח! ואעפ"כ כשענהו אברהם שאין זה מתאים, קבל הידיעה הזאת בכל לבבו ונפשו. ואפשר שמפני זה זכה אליעזר להיות משמש את אברהם אבינו גם לאחר פטירתו, וכדמצינו בשלהי חזקת הבתים [ב"ב נ"ח ע"א] ר' בנאה הו הקא מציין מערתא, כי מטא למערתא דאברהם, אשכחיה לאליעזר עבד אברהם דקאי קמיה בבא וכו'.

אדם שופט השני לפי הבנתו

ואשאל אותה ואמר בת מי את [כ"ד, מ"ז]

כתב בחידושי הלב:

ופרש"י: "ואשאל ואשים - שינה הסדר, שהרי הוא תחלה נתן ואח"כ שאל, אלא שאל יתפשוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה ועדיין אינך יודע מי היא".

נמצא לפי ביאורם של חז"ל שבאמת נתן אליעזר לרבקה את הנזם ואת הצמידים עוד לפני ששאלה "בת מי את", ברם לא אמר זאת לבתואל ולבן, כדי שלא יחשבוהו לשקרן. לפי שהם לא היו מאמינים שעשה כזאת.

ויש לתמוה למה לא היו מאמינים לו הרי יסביר להם דבר כהויתו שהיה בוטח בה' שיצליח דרכו, ובפרט שראה את הנס הגלוי שטרם כלה דבריו ורבקה יצאה, וכל מה שהתפלל ונתן סימנים הכל נתקיים כדבריו. והרי גם בתואל ולבן הכירו בכל זה ואמרו "מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב".

אלא יש לתרץ שבתואל ולבן לא היו מאמינים שאליעזר היה בוטח בה', כיון שהם עצמם לא היו בוטחים בה'. כי טבעו של אדם לדון את חבירו כפי מדרגת עצמו, והאדם סובר שאת אותם הרגשות שיש לו יש גם לחברו. לפיכך לא היה בכוחם של לבן ובתואל להשיג שאליעזר מסר את המתנות קודם ששאל אותה "בת מי את", כיון שהם עצמם היו רחוקים מאותה המדרגה העילאית של בטחון בה', והם עצמם לא היו עושים כן.

בלי דרך ארץ - רשע

ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר [כ"ד, נ']

כתב הלקח דעת:

פירש"י רשע היה, וקפץ להשיב לפני אביו עכ"ל.

שמעתי מאדמו"ר זצ"ל בשיחה הראשונה כשבאתי ללמוד בישיה"ק בטעלז, דמדברי רש"י אלו מבואר דבחסרון דרך ארץ הוה רשע, ולא כמו שמורגל בפי הבריות דבעל דרך ארץ היא תוספת מעלה ובלא דרך ארץ חסרה בו מעלה זו, אבל מ"מ אין לקרותו רשע. אבל מדברי רש"י מבואר דמי שאין לו דרך ארץ הוא רשע.

לשמור על קביעות הלימוד

ויצחק בא מבוא באר לחי ראי [כ"ד, ס"ב]

כתב בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם:

ויהיה יצחק ע"ה חוזר מבאר לחי ראי באותו היום, לפי שהיה רגיל ליפרד ממקום מושבו ולילך אל המדבר אל הבאר הנזכרת בדביקותו בעבודה וחפצו לבקש את ההתבודדות, על דרך הצדיקים והנביאים. וסיפר לנו הכתוב כי הפגישה הנזכרת היתה בזמן חזרת יצחק מן הבאר הנזכרת, ולא בזמן יציאתו שמה.

ותועלת זה כפי מה שאני מבין ונראה לי, כדי להודיע לבעלי תורה, שלא היה יצחק ע"ה יוצא לעבודה וחזר ממנה בשביל שהגיע רבקה עם אליעזר, ואילו היה פוגע בהם בהליכתו לא היה חוזר מן עבודתו, אלא היתה פגישתו עמהם אחר שגמר עבודתו וחזר ממנו, ולפיכך חזר עמהם, כמו שנראה מן הסיפור עליהם. ומזה תועלת ומסור לבעלי תורה שאינו נעלם ממי שיש לו השגה והבנה.

כתב בזהב משבא: [על דבריו של ר' אברהם בן הרמב"ם]

והרי זה לימוד לעוסקי תורה על שמירת קביעותם לעבודת התורה, שאפילו לקבל פני ארוסתו הבאה לביתו אין מבטלים קביעות של תורה, שמה שיצחק קיבלה לרבקה היה רק אחר שגמר עבודתו וחזר ממנה.

ומעשה במורנו הגאון רבי אלחנן זצ"ל שלמד בחברותא עם הרב מפוניבז' זצ"ל בכולל קדשים אצל מרן הח"ח זצ"ל, והיו עוסקים בסוגיא דישנה לשחיטה מתחילה ועד סוף ובאמצע לימדם, קיבל ר' אלחנן מברק המודיע על הולדת בנו, עמד וברך את הברכה הצריכה, ומיד שב לתלמודו באותו ענין שהיו עוסקים בו.

וכשהגיע יום ח' למילה בא להח"ח זצ"ל ואמר לו שנוסע לברית, שאלו הח"ח האם מר מוהל, וכשהשיב רבי אלחנן שאינו מוהל, תמה הח"ח א"כ למה הנסיעה יכול אתה לשאר פה. הרי לנו מהו מושג הזמן אצל הח"ח שאפילו לברית של בנו דמעות מילה מוטלת עליו אין צריך ליסוע. ואע"פ שהנסיעה מראדין לבראנוביץ ארכה רק כמה שעות. [ושמעתי להוסיף שבנו ר' אלעזר שמחה זצ"ל היה אומר שהעולם לא מסיימים מה שאמר לו הח"ח, אבל שלח מברק לרעייתך ושאלנה אם היא מסכימה לזה שלא תקפיד].

ומה נוראים הדברים בהשוואה לדורות שלנו, שעל כל שמחה ושבתות ז' ברכות בר מצוה וכדו' נקל לבטל סדרי הישיבה, ואף לנסוע לעיר אחרת, ובזמן האחרון אף לחו"ל. וזכורני שבישיבת מיר שבפולניא שהבחורים גדלו יחד עשרות בשנים, לא היו בני הישיבה נוסעים לחתונות, גם כשזמן הנסיעה היה מועט וקצר, ורק החמשה הקרובים ביותר לחתן הם שנסעו.

והגר"י אברמסקי זצ"ל שאל פעם לבחור על סיבת העדרו מן הסדר, ומשהשיב הלה שנכח בשמחת חתונה, השתומם ר' יחזקאל - וכי מבטלים ג' שעות לחתונה. ואמר על עצמו שבבחרותו לא היה כי אם בשתי חתונות, אחת של אחותו ואחת שלו עצמו.

ושמעתי מהגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל שאמר, שהנה תמהים העולם במה נגרע חלקנו היום שאין יוצאים מבינינו גדולי תורה בשיעור קומה, כדרך שיצאו מתלמידי ישיבת וולאז'ין. ותמה רבי איסר זלמן על תמיהתם, כי הנה נתבונן נא בסדר קביעות לימודם של בני ישיבת וולאז'ין ונראה העדנו היום.

וכן - המתמידים הבינוניים של וולאז'ין למדו לפחות שש עשרה שעות, ועכ"פ לא פחתו מארבע עשרה שעות. וסדר זה היה בכל יום לרבות ימי שישי ושבת, ולא היו נוהגים בשום נסיעות הביתה, וגם לא אחת לכמה חודשים. ולא ידעו שם כלל בין הזמנים מהו לא ניסן לא אב ולא תשרי, וא"כ שנה שלמה של התמדה בתורה ללא שום הפסק והיסח הדעת עם סדר וקביעות כאלו ודאי שיצאו גדולי תורה, ואדרבה תהיה תימה אם לא היו יוצאים משם גדולי תורה.

ובימינו כמה שעות מבטלים בידיים במשך היום, ומהו שבוע בלא ימי ששי ושבת, וכבר מיום חמישי מתחיל הביטול של סוף שבוע, ונמשך עד תחילת השבוע הבא. ותכיפות הנסיעות אל מחוץ לישיבה אחת לכמה שבועות וחודשי בין הזמנים וכו' וכו', וכי יש מקום לתמוה על שאין בינינו גדולים בתורה.

ובלמדי בישיבת מיר - היו לומדים בכל יום עד רבע שעה לפני אחת בלילה, וברבע לאחת כבה האור לרגע לאות שבעוד חמשה רגעים יכבה לגמרי, וברבע לאחת הלכו כולם לאכסניותיהם, ובחמשה רגעים כבר הספיקו לעלות על יצועם, ולמחרת

נכחו כולם לתפלת שחרית איש לא נעדר. וכזה היה הסדר אף בימי שישי שבת, כי על כן שמירת הקביעות בתמידות זוהי הדרך היחידה להתגדל בתורה.

פחד רבקה מיצחק

ותקח הצעיף ותתכס [כ"ד, ס"ה]

כתב בהעמק דבר:

מרוב פחד ובושה, כמו שמבינה שאינה ראויה להיות לו לאשה. ומאז והלאה - נקבע בלבה פחד, ולא היתה עם יצחק כמו שרה עם אברהם ורחל עם יעקב, אשר בהיות להם איזה קפידא עליהם, לא בושו לדבר רתת לפנייהם, משא"כ רבקה.

וכ"ז הקדמה להסיפור שיבוא בפ' תולדות. שהיו יצחק ורבקה מחולקים בדעות, ומכל מקום לא מצאה רבקה לב להעמיד את יצחק על דעתה בדברים נכוחים, כי היא יודעת האמת כי עשו רק ציד בפיו, וכן בשעת הברכות. וכל זה היה סיבה מהקב"ה שיגיעו הברכות ליעקב דוקא באופן כזה, וכאשר יבואר במקומו.

ואלו היתה רבקה עם אישה כמו שרה ורחל עם אנשיהן, לא היה מגיע בזה והאופן והכל בהשגחה פרטית בראש, שתגיע רבקה ליצחק בשעה שתבהל ממנו, ויצא אחרית דבר כפי רצונו יתברך.

לבדוק זיווג במעשים טובים ולא בניסים

ויביאה יצחק האהלה שרה אמו ויקח את רבקה ותהי לו לאשה [כ"ד, ס"ז]

כתב בחידושי מרן הגרי"ז הלוי:

ובתרגום אונקלוס - ואעלה יצחק למשכנה וחזא והא תקנין עובדהא כעובדי שרה אמיה ונסיב ית רבקה. ובפסוק הקודם ויספר העבד ליצחק את כל הדברים אשר עשה, ופרש"י גלה לו נסים שנעשו לו שקפצה לו הארץ ושנזדמנה לו רבקה בתפלתו עכ"ל.

חזינן בזה יסוד מוצק, הנה בכל שליחות אליעזר לקחת את רבקה היו נסים, דרך קפצה לפניו [ע' בפרש"י פסוק מ"ב], והיא נזדמנה לו מיד ובנסיון שהתפלל עליו, ובתואל שרצה לעכב בא מלאך והמיתו [ע' פרש"י פסוק כ"ח], והכל עפ"י מה שאמר אברהם [פסוק ז'] "והוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם".

מופתים גלויים היו בכל פרשה זו, ואליעזר ספר לו את כל זה. ואף עפ"י כמותי לקחה

יצחק, רק כאשר "חזא והא תקנין עובדהא כעובדי שרה אמיה", רק אז הוא "נסיב ית רבקה", וד"ל.

אוהב כסף לא ישבע כסף

ויגוע וימת אברהם בשיבה טוב [כ"ה, ח']

כתב בחידושי הלב:

ז"ל הרמב"ן - "זקן ושבע שראה כל משאלות לבו ושבע כל טובה, וכן ושבע ימים וכו'. והוא סיפור חסדי השם בצדיקים ומדה טובה בהם שלא יתאוו במותרות וכו', ולא כמו שנאמר בשאר האנשים אוהב כסף לא ישבע כסף וכו', יש בידו מנה מתאוה מאתים, השיגה ידו למאתים מתאוה לעשות ארבע מאות וכו'".

מביאורו של הרמב"ן יוצא, שהתורה רוצה להגיד לנו שאברהם מת זקן ושבע, כדי להודיע חסדי המקום לצדיקים שברכם בכל, וגם להודיע שבחו של אברהם וגודל צדקתו שהיה שמח בחלקו. ברם יש לתמוה מהו השבח הגדול לאברהם שהיה שמח בחלקו? והרי השי"ת ברך אותו בכל! נתברך בעושר כמו שנאמר [בראשית י"ג ב'] "ואברהם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב", נתברך במלכות ובכח שכבש את ארבעת המלכים, נתברך בכבוד שנקרא "נשיא אלקים", נעשו לו ניסים שניצל מכבשן האש, ושהוליד את יצחק בהיותו בן מאה שנה, נתברך על העתיד - שזרעו יהיה ככוכבי השמים וכחול הים, ויהיה לעם הנבחר.

וזכה להדבק בהשי"ת שזהו התענוג האמתי והעדון הגדול מכל העדונים שיכולים להמצא. ומה החידוש ומה השבח לאברהם שהיה שמח בחלקו? שהרי לכאורה נראה - שכל אחד מאתנו היה שמח אם היה זוכה בחלק שכזה!

אך מדברי הרמב"ן מוכח, שלולי צדקתו הגדולה של אברהם, לא היה אברהם שמח בחלקו. ואעפ"י שנתברך בכל - משום ש"אוהב כסף לא ישבע כסף", והאדם הפשוט כל מה שמתגדל חלקו, כך גדלה תאוותו.

ולכן אילו לא שמענו שאברהם מת זקן ושבע, היינו אומרים שאע"פ שאברהם זכה להדבק בהשי"ת ולעמוד בעשרה נסיונות שאחד מהם הוא עקידת בנו, בכל זאת לא היה שמח בחלקו, ומת "ואין חצי תאוותו בידו". ולכן האריך הכתוב לומר לנו שאברהם מת זקן ושבע, כדי להודיענו את גודל צדקתו, שלא רק שעמד בעשרה נסיונות וכו', אלא גם צדקות נוספת היתה שלא נתאוה למותרות, והיה שמח בחלקו.

🌸 השנים הטובות - השנים של לימוד 🌸

ואלה שני חיי ישמעאל [כ"ה, י"ז]

כתב העמק דבר:

ידוע מאמרם ז"ל סוף פ"א דמגילה [ט"ז, ב'] - למה נמנו שנותיו של ישמעאל, כדי לייחס בהן שנותיו של יעקב.

והנה אמר הלשון כדי לייחס בהן כו', ולא אמר כדי לדעת, וכלשון דאיתא ברבה כדי לדעת מתי נתברך זקנך. אבל לשון כדי לייחס משמעו - שנבין מזה איזה יחס ומעלה בשנותיו. והיינו, משום שאין מקום ואופן לומר אפוא בלה יעקב י"ד שנים אלו אם לא בבית עבר.

והרי יחוס גדול הוא, שהיה כבר בן ששים ויותר, וכבר הגיע השעה לישא אשה ולראות זרע, ומכל מקום השליך כל אשר לפניו וישב בבית תלמוד משך רב כזה, עד אשר ידע כי גם כאשר ילך לארם נהרים יהי תלמודו בידו, ואין לך יחס גדול מזה.

וללמדנו בזה למי שיש בכחו ללמוד תורה ואח"כ לישא אשה, שלא יעמוד לפניו חשבונו של עולם שכבר הגיע לפרקו. ודקדקו חז"ל בלשון לייחס שנותיו של יעקב - ולא אמרו לייחס את יעקב, ללמדנו שהשנים הללו שישב שלא בבית אביו ובהלו נר התורה עליו בלי שום מחשבה, היו הטובות ליעקב מכל שנותיו שהיו מוטרדות, וזהו יחוס של השנים הטובות למי שחי בהן.

🌸 אדם נוצר בשביל לימוד התורה 🌸

ואלה שני חיי ישמעאל [כ"ה, י"ז]

כתב בדרש משה:

פירש"י: אמר רבי חייא בר אבא - למה נמנו שנותיו של ישמעאל וכו', למדנו ששמש יעקב בבית עבר י"ד שנה וכו'. מה שהידיעה דיעקב היה י"ד שנים בבית מדרשו של עבר - לא נאמר בתורה מפורש, אלא באופן רחוק שנדע זה ממה שנמנו שנותיו של ישמעאל.

נראה שהוא להראות שאין להחזיק טובה אף על הלימוד היותר גדול משום שלכך נוצרת, כאמר ריב"ז [אבות פ"ב מ"ח]. שהכוונה על למוד התורה היותר גדול כר' יוחנן בן זכאי, משום שמאחר דיש לו כח לזה הרי נוצר לזה.

פרישת תולדות

דרך הליצים ללוץ כדי לכפור

ואלה תולדות יצחק בן אברהם [כ"ה, י"ט]

כתב בחידושי מרן הגר"ז הלוי:

ופרש"י לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה וכו', מה עשה הקב"ה צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק ע"כ. והנה מה הועילו בליצנותם - הלא סוף כל סוף כי היכא דאצל אברהם אבינו היה נס, אצל שרה היה זה גם כן נס, והנס היה יותר גדול משל אברהם כדמשמע מקראי. ואשר רואים בזה דליצני הדור בכפירתם מעשי ה', אע"פ שמוכרחים הם להודות ולהאמין שכך הוא, אבל אצל אברהם אבינו העברי אשר פירסם אלוקותו בעולם, אצלו יכפרו שקרה נס. זהו דרכם כסל למו, מעשי ניסים נכונים אבל לא אצל אברהם.

שלושת סוגי בני אברהם

ואלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק [כ"ה, י"ט]

כתב בדרכי מוסר:

וברש"י: "לאחר שקרא הקב"ה שמו אברהם, אח"כ הוליד את יצחק, ד"א ע"י שכתב הכתוב יצחק בן אברהם הוזקק לומר אברהם הוליד את יצחק, לפי שהיו ליצני הדור אומרים וכו'". יש שלשה סוגי בנים - יש בנים שאינם הולכים בדרך התורה, אבל בכל זאת מתפארים הם באביהם שהוא היה איש צדיק גדול, ותמיד מתייחסים הם אחר אבותיהם. יש בנים שאינם הולכים בדרך התורה, והם מתביישים באבותיהם שהם שומרים תורה ומצוות, ומשתדלים הם לא להזכיר את אבותיהם ולא להתיחס אחריהם.

סוג הבנים הראשון מתפארים הבנים בהורים אבל ההורים אינם מתפארים בבנים שאינם הולכים בדרך התורה, הסוג השני אין הבנים מתייחסים באבות ואין האבות מתייחסים בבנים. אבל יש סוג שלישי של בנים, כשגם הבנים הולכים בדרך התורה, ואז הבנים מתפארים באבות והאבות מתפארים בבנים.

לאברהם אבינו היו כל שלשת סוגי הבנים, בני הפלגשים נתן להם אברהם מתנות ושלחם, ולא הם התייחסו באברהם ולא אברהם התייחס בהם. ישמעאל - אמנם אברהם לא התייחס והתפאר בישמעאל, אבל ישמעאל התייחס שהוא בנו של אברהם, כמו שכתוב בפסוקים "ישמעאל בן אברהם", שישמעאל התייחס אחר אביו אברהם. אבל היה לאברהם עוד סוג של בנים שהיה מתפאר בבן והבן מתפאר באב, וזה היה יצחק.

ולכן אומר הפסוק "ואלה תולדות יצחק בן אברהם" יצחק מתייחס באברהם, "אברהם הוליד את יצחק" ואף אברהם מתייחס עם יצחק בנו. ועל זה מביא המדרש את הפסוק במשלי "עטרת זקנים בני בנים" הבנים הם עטרה לאבות והאבות מתפארים בהם, "ותפארת בנים אבותם" עטרת הבנים הם אבותם, שאחריהם מתייחסים הבנים ומתפארים בה.

בזכות מסירות נפש זוכה להנהגה מעל הטבע

ויעתר יצחק לה' [כ"ה, כ"א]

כתב בירח למועדים: [חנוכה מאמר ט"ז]

כתב בתרגום יונתן בן עוזיאל: ואזל יצחק לטוור פולחנא אתר דכפתיה אבוי, והפך יצחק בצלותיה רעתיה דקב"ה ממה שגזר על אנתתיה ארום עקרא הות גביה עשרין ותרתינ שנין, ואתהפך בגיניה דעתיה דקב"ה ממה דגזר עליה, דאף הוא הוה עקר ואתרוח ואתעברת רבקה אנתתיה עכ"ל.

ומבואר שהמקום שהלך יצחק להתפלל, היה ה"טוור פולחנא אתר דכפתיה אבוי", דהיינו הר המוריה מקום העקידה ששם כפתו אביו, והלך לשם עכשיו להתפלל שיזכו הוא ואשתו להיפקד בזש"ק.

ויש מבארים הטעם שהלך עד למקום ההוא, משום שרצה להתפלל במקום המקדש שהוא מקום התפילה, כדכתיב [ישעיה נ"ו ז'] "כי ביתי בית תפלה יקרא לכל עמים". אמנם מלשון התרגום יב"ע מבואר שהיה בזה עוד ענין מיוחד, שהוא "אתר דכפתיה אבוי" המקום שכפתו אביו. וצ"ב.

ולפי הדברים הנ"ל הדברים מאירים מאוד, דדקדק יצחק למצוא מקום מיוחד לעורר רחמי שמים המרובים לשנות הטבע, כי על פי דרך הטבע לא היו יצחק ורבקה יכולים להוליד, כי רבקה היתה עקרה והוא היה עקר, וכדי להיפך דעתו של הקב"ה שיטנה סדרי בראשית למעלה מדרך הטבע, הוצרך ללכת למקום ששם מסר נפשו והתגבר על כוחות הטבע, והיה מוכן להיקרב ולתת נפשו ומציאותו למען רצונו יתברך.

וידע יצחק אבינו ששם הוא המקום המיוחד והמסוגל לעורר רחמיו יתברך, שיתקדש ויתעלה מעל לחוקי הטבע לפקוד אותם בזרע של קימא, כי זה היה המקום המיוחד של מסירות נפש על קדושת ה'. ומכאן דמסר נפשיה וקדושת ה' איתרחיש לי הניסא.

דיש סגולה והשפעה במקום, כדאיתא בברכות [ו', א'] "כל הקובע מקום לתפלתו אלקי אברהם בעזרו". וכתב הצ"ח ז"ל ונראה דעיקר טעמא של קביעת המקום, לפי שהמקום ההוא - כיון שהתפלל שם קנה המקום קדושה, ושוב כשמתפלל פעם שנית קדושת המקום מסייע לו שתקובל תפלתו עכ"ל.

מעלת תפלתו של יצחק

ויעתר לו ה' ותר רבקה אשתו [כ"ה, כ"א]

כתב במגד יוסף:

פרש"י ויעתר לו. ולא לה שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע עכ"ל. והנה אמנם יובן לכל זכותו המיוחדת של בן צדיק, מ"מ כנגדן יש גם סגולה מיוחדת בתפלתו של בן רשע שהיא חדורה התרגשות והתפעלות, כיון שאינה מצות אנשים מלומדה. ובהכרח י"ל שזהו מעלתו המיוחדת של יצחק, שאף שהיה רגיל בתפלה מבית אביו, עדיין היו בעיניו כחדשות.

ונראה לזה רמז במקרא - "ויעתר יצחק לה'", תפלת יצחק היתה מלאה התרגשות שעומד לפני ה', "לנוכח אשתו" - בדיוק באותה מדה וכנגד התרגשותה של רבקה שבאה מבית לבן. וזהו הפירוש ברש"י "שאיין דומה תפלת צדיק בן צדיק", כשאין הוא נופל בדבקותו והתלהבותו מתפילת הצדיק בן רשע. ואכן משום סגולה נפלאה זו, נקבע יצחק בתולדות ישראל כעמוד התפלה.

מה עניין ההתפייסות

ויעתר לו ה' [כ"ה, כ"א]

כתב בספר חכמת חיים:

פרש"י נתפצר ונתפייס ונתפתה לו. דברי רש"י אלו הם לכאורה משוללי הבנה, כי לשם מה דרוש כדי להענות לעתירה ולתפילה התפייסות והתפתות? ומה היה חסר אם נפרש כפשוטו, שנעתר ה' ליצחק ומילא בקשתו ותר רבקה אשתו.

ובישוב הדברים נקדים דברי הפסוק להלן [שם ל'] - ויזד יעקב נזיד וכו', ויאמר עשו אל יעקב הלעטני נא מן האדם האדם הזה וכו', ראה פירוש רש"י שמביא את המדרש "ואותו היום מת אברהם, שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה, ואין זה שיבה טובה שהבטיחו הקב"ה, לפיכך קיצר הקב"ה חמש שנים משנותיו". ולכן בישראל יעקב נזיד של עדשים, שזה מאכל אבלים.

היוצא לנו מדברי המדרש, כי בגלל התפקדותו של עשו נתקצרו שנותיו של אברהם בחמש שנים, ואם היה עשו יוצא לאויר העולם בזמנו, דהיינו מאוחר יותר בחמש שנים כפי שהיה מעותד להיות, היה אברהם ממלא שנותיו ק"פ שנים כמו יצחק. ולמה נולד עשו חמש שנים לפני זמנו, כי הקב"ה נעתר לתפלתו של יצחק שהפציר בה' לרפאות את רבקה מעקרותה, והקדים את לידתו של עשו בחמש שנים.

וחיזק מרנו את דברי המדרש בגמטריה נפלאה "ויעתר לו ה'" בגמטריה חמש שנים. וכאשר הרב יהודה לייב שינקר ז"ל נכד מורנו - אמר לגאון הדור רבי אהרן קוטלר זצ"ל את הגמטריה, לא יכול הגאון לכבוש את התפעלותו, ואמר בטוחני שגימטריא זו ברוח הקודש נאמרה.

ואף הוסיף נופך משלו, כי עתה נתיישבו לו דברי רש"י שמפרש על המילים "ויעתר לו" נתפצר ונתפייס ונתפתה, כי כאן היתה הענות מלווה בהתפייסות ובהתפתות, שנתפייס ונתרצה הקב"ה להקדים לידתו של עשו בחמש שנים, אעפ"י שע"י כך נתקצרו ימיו של אברהם בחמש שנים, ושפיר יש כאן התרצות והתפייסות.

מעלת זכות אבות

ויעתר לו ה' [כ"ה, כ"א]

כתב במשכיל לדוד:

פרש"י לו, ולא לה, שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע, לפיכך לו לא לה עכ"ל.

קשה דאדרבה, הצדיק בן רשע מסתברא דעדיף טפי, שאף על פי דהוה ליה ממילא ללמוד לא למד. ורש"י גופיה הביא לעיל להגיד שבחה שהיתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע ולא למדה ממעשיהם.

ונ"ל דלעולם לענין חשיבות, טפי חשוב צדיק בן רשע, וגדול זכותו כדאמרן. מכל מקום לענין תפלה אינו דומה וכו', וצדיק בן צדיק מהני טפי לשתעשה בקשתו. והרי הוא דומה למאי דאיתא בגמרא - כשחלה בנו של רבי יוחנן בן זכאי, שלח אצל ר"ח בן דוסא להתפלל עליו, והניח ראשו בין ברכיו והתפלל וחיה. ואמר ריב"ז אלמלא

הטיח בן זכאי וכו'. וא"ל אשתו וכי הוא גדול ממך, א"ל לאו - אלא הוא דומה כעבד לפני המלך, שהוא בן בית ורגיל אצלו, ואני דומה כשר לפני המלך ע"ש.

אם כן הכי נמי - הצדיק בן רשע הוא דומה כשר לפני המלך, שהוא חשוב טפי מן העבד. ומיהו אפילו הכי אינו קרוב למלך ואינו רגיל אצלו, ולכך אינו קרוב שימלא שאלתו מיד. אבל הצדיק בן צדיק הוא קרוב טפי, שקדושתו קדומה מצד אבותיו, והרי הוא כבן בית.

🌀 דרך יחודית בעבודת ה' 🌀

ויעתר לו ה' [כ"ה, כ"א]

כתב במכתב מאליהו: [חלק ג' עמוד 124]

כתב רש"י ריש פרשת תולדות "ויעתר לו ה'" - "שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע לפיכך לו ולא לה". והעיר הגרש"ז זצ"ל הרי שלכאורה מדרגת צדיק בן רשע עדיפה. ועוד הרי אמרו רז"ל [סנהדרין ל"ט ע"ב] "יבוא עובדיה שדר בין שני רשעים [אחאב ואיזבל] ולא למד ממעשיהם, וניבא על עשו הרשע שדר בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם". הרי מי שנתחנך בסביבה רעה ונעשה צדיק - עדיף?

כאן חידש הרש"ז זצ"ל כלל נפלא מאד. הנה אמרו ז"ל "קשה עתיקא חדתא" [יומא כ"ט.], וטעם דהדבר - כי כשמתחיל אדם ללמוד דבר חדש, יודע הוא שאינו יודע ועל כן מעמיק להבין, ולבסוף ידענו על בוריו. מה שאין כן ב"עתיקא" נדמה לו שידע, ובאמת עומקה ענין נשכח ממנו. נמצא שמי שמעמיק גם בעתיקא, הוא משובח יותר.

ובזה יובן גם גדולתו של צדיק בן צדיק. אברהם אבינו ע"ה מצא עולם של טועים עובדי פסלים, וכיון שהבין שהם טועים התחיל לחפש את האמת העמיק הרבה ומצאה. אבל יצחק אע"ה כבר מצא לפניו דרך סלולה מאברהם אבינו, והיה הענין עבורו כגדר "עתיקא", ואף על פי כן היה יגע להעמיק בעבודת ה' וביראתו כאילו היו אצלו בגדר "חדתא". ועמלו היה שוה ליגיעת אדם שדחיפתו לחיפוש האמת באה מתוך היותו נולד בסביבה רעה. הוא רצה לייסד בעצמו את יסודות הדת כמו איש המוצא את הכל מחדש, בידעו כי אז יתקיימו אצלו יותר.

ועל כן אמרו רז"ל שהאבות שקולים היו, כמו שנאמר "וזכרתי את בריתי יעקוב ואת בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור". ובילקוט שמעוני שם: "כדאי מעשה אחד מהם שיתלה העולם בגינו". כי כל אחד נתייגע למצוא את דרך האמת בעצמו.

לכן צדיק בן צדיק שהפך לצדיק פנימי, ולא הסתפק במורגלות עדיף, כי רק הוא עשה מעתיקא חדתא כנ"ל. מה שאין כן צדיק בן רשע, שאי אפשר לו במציאות להגיע לידי מעלה הנ"ל, כיון שאצלו הכל חדתא.

והביא הגרש"ז זצ"ל דוגמא לדבר. יש ונכרי בא לידי הכרה באמיתת אמונת ישראל ומכיר בכל הטעויות והשקר שנתחנך בהם. ועל כן מחליט לעזוב את כל העבר שלו, ובא להתגייר. ובכל זאת אחרי היותו יהודי, במשך הזמן בא לידי חטאים שונים, ופעמים שאינו יכול לעמוד אפילו בנסיון קל. כיצד נבין זאת? אלא שמתחילה כשראה את כל הרע שאופפו מכל עבר, היתה התעוררותו חזקה עד כדי הפיכת כל דרך חייו מן הקצה אל הקצה. אבל אחר כך כשהתרגל כבר לדרכו החדשה, אין לו עוד התעוררות זו, לכן אינו עומד גם בנסיון קל. זהו החסרון של ההסתפקות בהרגל וחיצוניות, עד לכדי אבדן ההרגשה לגמרי.

וסיים שם שהאדם צריך להיות בכל יום כמו גר הבא להתגייר, מההתפעלות שמעורר בעצמו מהאמיתיות שהוא מתבונן בהם.

✿ יסוד השוני בין יעקב לעשו ✿

ויהי עשו איש יודע ציד ויעקב איש תם יושב אהלים [כ"ה, כ"ז]

כתב בדעת תורה:

כשהתורה הקדושה מבארת ומציינת לנו מהותם של יעקב ועשו, אין היא מספרת על מעשים היותר גדולים של יעקב, לא הזכירה גם את לימודיו התמדתו וידיעותיו, אלא הזכירה התורה רק אחת - כי היה "יושב אוהל", ויונתן בן עוזיאל מתרגם "תבע אולפן". הביאור של "תבע אולפן", היינו שהיה לו כח המבקש.

על פסוק "והיה כל מבקש ה'" מתרגם אונקלוס "כל דתבע אולפן". "יושב אוהל" הרי הוא סיבה המביאה לכל דבר טוב, וכשישנה הסיבה הכח המביא מובטח גם העתיד, כל היעקב אבינו כבר ארוז בזו הסיבה.

וכן בעשו - מציינת אותו התורה כי היה "איש יודע ציד איש שדה", ותרגומו "גבר נחשירכן", וברש"י "אדם בטל" [ועיין בתוס' ב"ק צ"ב ע"ב]. לא הזכירה התורה כל מעשה תענועיו של עשו, מפני שכל מעשיו הלא תוצאות הן מהסבה של כח הבטלה - "גבר נחשירכן". ואף טרם שעשה משהו, כל עתידו היה כבר כלול בסיבה המביאה, והיא כל מהותו.

יתבונן האדם להעריך החשיבות הגדולה של ענין הסיבה, וכמה מן הזהירות יקדיש אדם להשמר מן הסיבות המביאות לחטאים. כי אף אם עניני הסיבות יהיו בהיתר

גמור, הנה יש בהם כבר כל החומר כל הגיהנום כבר נגמר בהם. וזהו באמת הענין של בן סורר ומורה שנידון על שם סופו.

והנה מרובה מדה טובה פי כמה, יתבונן האדם ויתן אל לבו להחשיב וליקר יותר מכל את אלה הדברים הנראים להיות שיכולת לדברים טובים, כי בהם כל ההשלמה.

תוספת על הנ"ל כתב התפארת שמשון:

הדברים נכונים לא רק כלפי התכנית הכללית של חייה אדם, אלא גם על חלקים של יומו. כאשר האדם חוזר הביתה בערב ומרגיש מנוחה ושלוה, וזמנו פנוי להנאת עצמו לעשות כרצון לבו, הרי בשעות אלו הוא "איש שדה" איש בטל, ועלול לכל הסכנות בערכים רוחניים.

לא כן מי שיש לו בלילה שיעור תורה או חברותא, וכל השעות של יומו ולילו מנוצלות ומלאות עד שהולך לישון, וגם כשאוכל וכשהולך לישון, אין זה מפני שכבר נמאס לו להסתובב, אלא כי הגיע זמן אכילה, ומפני שעתה הוא זמן שינה. אבל אין זמנים של בטלה, כל זמן שאינו עסוק בעסקיו עסוק הוא בתורה ובתפילה. הרי הוא מתלמידיו של יעקב אבינו ע"ה.

עיקר הגדלות לעסוק בתורה בהתמדה

ויעקב איש תם יושב אהלים [כ"ה, כ"ז]

כתב בדרש משה:

ביעקב לא נאמר בקרא שנתנסה נסיונות כמו באברהם שנתנסה בעשרה נסיונות, ויצחק שנעקד ע"ג המזבח, ומ"מ נקרא בחיר שבאבות [ב"ר ע"ו א'], והוא חקוק בכסא הכבוד [שם פ"ב ב'], ומלאכים עולים ויורדים ומסתכלים בדיוקנו של מעלה ודיוקנו של מטה [חולין צא ע"ב], והרבה נסים נעשו לו.

ונראה כי עיקר הגדלות, להיות בכל הימים עוסק בתורה ובמצוות אף בלא נסיונות. ואדרבה הא מתפללין אנו בכל יום בברכות השחר שלא נבוא לידי נסיון, אלא שנהיה שומרי ולומדי תורה בכל חיינו בלא נסיון כלל, כי יש להתגבר גם בלא נסיון. וזה רוצה השי"ת מכלל ישראל שהותחל משבטי ישורון, וזהו גדלות יעקב מצד ישיבת אהלים לתורה.

להתרחק מן הרשע

ויעקב איש תם יושב אהלים [כ"ה, כ"ז]

כתב הכתב סופר:

פירש"י של שם ועבר. וצריך ביאור - הלא היה יכול ללמוד אצל אביו, ולמה הלך למקום אחר ללמוד. נ"ל כי ראה יעקב רשע של עשו. והוא מראה עצמו צדיק באמרי פיו, ירא יעקב שילמוד ממעשיו. וביותר יש לחוש שילמוד ממנו - אחרי כי עטה עצמו במעטה היראה, וגרע ממי שהוא רע בגלוי תוכו כברו.

ולכן התרחק יעקב ממנו, וקיים בנפשו הרחק משכן רע, ולכן הלך לבהמ"ד של שם ועבר. והיינו ויהי עשו איש יודע ציד לרמאות, לכן יעקב איש תם שאין בקי ברמאות כפירש"י, יושב אהלים של שם ועבר, להרחיק מן הרשע רמאי מעוטה במעטה, לובש אדרת שער למען כחש.

עשו היה גאון ברמאות

ויגדלו הנערים ויהיה עשו איש יודע ציד [כ"ה, כ"ז]

כתב בלב אליהו:

פרש"י: איש יודע ציד - לצוד ולרמות את אביו בפיו, ושואלו אבא האיך מעשרין את המלח ואת התבן. כסבור אביו שהוא מדקדק במצות וכו'.

והנה אין לנו אף מבוא להשגה כל שהיא, האיך אפשרי הדבר שעשו רשע זה ירמה את יצחק אבינו ע"ה, ועד כדי כך שיחשוב עליו שהוא מדקדק במצות, ויאהבהו וירצה ליתן לו דוקא את הברכות וכו' וכו', כמו שמפורש בפרשה ובמאמרי חז"ל. והלא אף אדם פשוט בדרך כלל מכיר את בניו בפרט שעוסק בחינוכם ובוחן אותם.

וק"ו בעל רוה"ק שיודע לקרות על הפרצוף מעשי בני אדם, וכידוע מה שמביא הרח"ו ז"ל על רבו האר"י הקדוש ז"ל - הרבה עובדות נוראות, שהיה אומר לאנשים הנכנסים אליו כל מעשיהם מיום הולדם ועד שבאו לפניו.

ומספר שם מעשה נורא שאדם אחד עבר ברחוב ונגע בעברו את האר"י ז"ל, ומיד קפץ האר"י וצעק אוי זה האיש טימא אותי. ואכן התוודה אותו האיש שעבר אותו לילה על איסור כרת וכו' וכו'. וכן ידוע ומסופר בכמה ספרים מצדיקי עולם שהיו מכירין בפרצופו של אדם כל מהותו. ולכן הקושיה בעיניה עומדת - האיך היה יכול עשו לצוד ולרמות את יצחק אבינו.

אולם אם אנו מבינים או לא הרי הכתוב מעיד על כך, וכפי שחז"ל מבארים "ויהיה עשו איש יודע ציד" - שיודע לרמות. כי אמנם אומנות גדולה ברמאות היה לו לעשו. וכשם שמה שהוזכר על יעקב אבינו ע"ה בשבחו שהיה איש תם יושב אהלים, הרי אני מבינים כמה כחות מפליאים למעליותא הוזכרו כאן דרגא אחר דרגא, "איש", "ואיש תם", ו"איש תם יושב אהלים"!

כך הוא גם בהיפך בצד הרע, לגבי עשו שהיה "איש" ואיזה איש? "איש שיודע לרמות ולצוד את אביו", כלומר כמה גדולה היה איש זה ברמאות - שהיה יכול לרמות גם את יצחק אבינו ע"ה!... ולפי"ז אין אנו צריכים לחפש ולגבב טעמים האיך רימה רשע זה את אביו, שהרי הכתוב מעיד עליו כמה גדול היה ברמאות. ותו לא מידי!

🕒 תכסיסו של עשו לרמות את יצחק 🕒

ויגדלו הנערים [כ"ה, כ"ז]

כתב בישמח משה:

מכאן עד סוף הסדר יש לדקדק במקראי קדש אלו טובא.

א. איך היה עשו כל כך חכם להרע לרמאות את אביו החכם האמיתי בשלמא אם היה יושב אוהל ובקרבו ישים ארבו, היה מקום לטעות. אבל כיון שהיה איש שדה נגלה לעין כל, א"כ באיזה נכלים וערמומיות רימה את אביו.

ב. ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו, פשוטו כתרגומו ארי מצידיה הוי אכיל. ולפי העולה על הדעת הדבר לפלא, לפי ערך יצחק אבינו עולה תמימה וגם עשיר גדול לפי פשוטי המקראות, לענין מה הוצרך לציד של עשו. וגם הדרש שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו ג"כ תמוה, באיזה ענין הטעה אותו.

ג. הלוא מבואר במסכת קידושין [דף י"ח ע"א] שעשו מומר היה- בהא דמשני ישראל מומר שאני ע"ש. ועובד עבודה זרה היה, שהרי בעודו במעי אמו כשהיתה עוברת על בתי ע"ז היה מפרכס לצאת, ובודאי זה היה דרכו גם אח"כ. וקי"ל דמומר לעבודה זרה הוא מומר לכל התורה כולה וכעכו"ם יחשב, א"כ איך אכל יצחק משחיטתו, הלא אפילו אם שחט כהוגן שחיטתו נבלה, וכבר ידענו כי האבות קיימו כל התורה כולה.

ואין לומר דהיינו מפני שהיה סבור שהוא צדיק, דאכתי איך הניח הקב"ה לאכול מזבחו. הלא קימ"ל אפילו בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן, צדיקים עצמן לא כל שכן וכדאיתא בפ"ק דחולין [דף ה' ע"ב].

ד. הלא לפי המבואר במדרש איכה מאנשי ירושלים מה שהכירו באכילתם הבשר, מבואר דיוכלו להכיר מהות השוחט באכילת הבשר. ובודאי ליצחק כל רז לא אניס ליה, וגם קבל מאברהם כל החכמה שהיו כליותיו נובעין לו חכמה, ואיך לא הכיר את זה.

ה. איך הניח לו יעקב ורבקה להכשל בזה, ולא גילו את אביו.

והנה כדי ליישב כל זה, הנה בכיבוד אב יש שנים מינים - א. אם מצוה לו. ב. אף אם אין מצוה לו, רק עושה מה שיודע שהוא לו לנחת רוח, וזה יותר גדול. והנה גם עשו ידע שיצחק לא יבא לידי תקלה על ידו, ולא יאכל משחיטתו, וגם שיכיר במהותו על ידי זה. ולזה התחכם הרשע, בכל מה שצד לאביו, הביא ליעקב שישחוט לצורך אביו. ויעקב עשה זאת בשביל כבוד אביו, אף שלא ידע אביו.

והנה יעקב בשחיטתו תיקן הרבה מאד, לפי שהיה איש תם - היינו השלם הגמור בכל השלמות, ויכול לתקן בכל המדרגות, וגם יושב אוהלים - אהלו של שם ועבר, וידע כל הסודות והרזין והכוונות.

והנה עשו הביא את זה לאביו, והכיר אביו באכילתו כי השוחט הוא צדיק גדול מאד. וחשב שהוא בעצמו שחטו, על כן חשבו לצדיק גדול מאוד והצנע לכת, שמראה עצמו כאיש שדה, והוא גדול ואיש אלקים. וזה שכתוב ויאבה יצחק את עשו כי ציד בפיו לרמאות רוחו, והפשט והדרש אחד, כדרכי לפרש בכל מקום.

ועכשיו מפרש איך היה, ויהי עשו איש שדה איש יודע ציד, כפשוטו וגם כמדרשו, ע"י מה ע"י ויעקב איש תם יושב אוהלים, שהוא היה הזובח לו כמ"ש. והנה אחר שנגמר הדבר שנתברך יעקב, חזר הדבר ממילא לטבעו, שיכיר יצחק במעשה עשו וגם במעשה יעקב. ולכך ויהי כאשר אך יצא יצא יעקב ועשו בא, שכבר נתודע לו הכל, זה לתומו וזה לרשעו.

והנה עשו הרשע לא בא אז ליעקב שישחוט, דאז לא השיג, ופחד שיכיר יצחק בו. ע"כ ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד, והיינו שדרשו שראה גיהנם פתוחה מתחתיו, מקום חשך ואופל צלמות מעון הסט"א, והנה חרדה אחר חרדה. כי מאחר שהכיר ברשעת עשו, והריח ריח נבלה כריחא דיקדות גיהנם, החריד מאד בחשבו כי עד עתה שטעה אכל נבילות מצידו. וזה שאמר מי אפוא הוא הצד ציד עד עתה ואוכל מכל, ר"ל מכל ציד וציד.

והנה ודאי צער גדול אשר כמוהו לא נהיתה היה ליצחק אביו בחשדו את עצמו שנכשל בנבלות וטריפות שקצים ורמשים, א. צער אכילות איסור. ב. צער העדר הצדקות איך שבאתה תקלה זו לידו. וזה אמרו ואוכל מכל, ר"ל שאני אכלתי מהכל, ואיה חסידותי אם באתי לידי תקלה כזו [ע"ש עוד בזה].

✧ העולם הזה פרוזדור לעולם הבא ✧

ויזד יעקב נזיד [כ"ה, כ"ט]

כתב בזכרון מאיר:

ובמדרש [בר"ר פרשה ס"ג ט"ז] [עשיו שאל ליעקב] מה טיבו של נזיד זה? אמר לו [יעקב לעשיו] שמת אותו זקן. אמר, באותו הזקן פגעה מידת הדין? אמר לו [יעקב] הין, אמר [עשיו] אם כן לא מתן שכר ולא תחיית המתים. ורוח הקודש צווחת "אל תבכו למת ואל תנודו לו" [ירמיה כ"ב י'] - זה אברהם, "בכו בכו להולך" - זה עשיו, עד כאן.

וצריך הסבר מה שאמור במדרש "להולך" - זה עשו מה הכוונה? ואפשר לומר שהכוונה על זה - שעשיו אמר [בראשית כ"ה ל"ב] "הנה אנכי הולך למות", וזה לא רק דמיון מילים. אלה ההסבר הוא, כי באמת האדם בחייו הולך לבית עולמו [עיין קהלת י"ב כ'], והוא נפטר מעולם הזה השפל והולך לאור באור החיים ולקום לתחיית המתים. נמצא שאדם הולך לחיות חיי נצח! ועשיו אמר "אני הולך למות" - הוא אמר בזה שזה הסוף שלו, וככה הוא נפטר מהעולם. ועליו יש לבכות, כי זוהי טרגדיה נוראה אחרי הסבל של החיים.

וכדברי המסילת ישרים פ"א - וזה לשונו וכי מה הם חיי אדם בעולם הזה, או מי הוא ששמח ממש בעולם הזה? ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' [תהלים צ' י'], בכמה מיני צער וחלאים ומכאובים וטרדות, ואחר כל זאת המות עד כאן.

ואם זהו סופו של אדם, זוהי באמת טרגדיה ויש לבכות על זה. אבל אם המות זהו רק התחלה של החיים הנצחיים, אין מה לבכות. אדרבה חז"ל אומרים - הנה טוב [בראשית א' ל"א] - זה מלאך החיים, והנה טוב מאוד - זה מלאך המות [בראשית רבה ט' י"ב].

ואשרי המכין לו צידה לדרך עולמו הנצחי, ומבין שכל עולם הזה הוא רק פרוזדור לפני עולם הבא, ואז טוב לו בעולם הזה ובעולם הבא.

ובענין זה כתוב בפרקי דרבי אליעזר [פרק ל"ד]: וזה לשונו "שלשה אוהבים יש לו לאדם בחייו, ואלו הן בניו ובניו וממונו ומעשיו הטובים. ובשעת פטירתו מן העולם, הוא מכניס לבניו ולבניו ביתו - ואומר להם בבקשה מכם בואו והצילוני מדין המות הרע הזה. והן משיבין אותו אומרים לו- ולא שמעת שאין שלטון ביום המות, ולא כן כתוב [תהלים מ"ט ח'] "אם לא פדה יפדה איש" וכו', אלא לך לשלום ונוח על משכבך וכו'.

וכשהוא רואה כן מכניס את ממונו, ואומר לו הרבה טרחתי עליך יומם ולילה, בבקשה ממך פדני מן המות והצילני. והוא משיבו, הלא שמעת [משלי י"א ד'] "לא

יועיל הון ביום עברה". אדם זה מכניס מעשיו הטובים - ואומר להם בואו והצילוני מן המות הזה, והחזיקו אותי ואל תניחוני לצאת מן העולם, שעשיין יש לכם תוחלת עלי אם אנצל. והן אומרים לו לך לשלום, עד שלא תלך לשם אנחנו מקדימים אותך, שנאמר [ישעיה נ"ח ח'] "והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספק" עד כאן.

נמשכים אחר הצבע

מן האדם האדם הזה [כ"ה, ל']

כתיב בדעת תורה:

הנה המאכל הרי היה לו שם, ורש"י כתב כי היה זה עדשים שהן אדומות. ואיך זה קרא אותן רק על מראה הצבע שלהן, והוא האדום האדום הזה.

האמת אגיד כי אמנם בכרכים הגדולים, המעמידים לדוגמא בחלונות ראוה של מאפיות ובתי קפה, מקומות שמוכרים שם כל מיני מתיקה של מאכלים ומטעמים. הנה כשעוברים על ידם ורואים שם דברים האדומים ביותר, קשה באמת לינתק מהם. ואם כי אין אני יודע אפילו איך הם בטעמים, ויתכן מאוד כי לו טעמתי אותם הייתי באמת מרחיקם ממני. אבל באין חשבון ואין דעת, הנה קודם כל הנני נמשך אחרי הצבע, אחרי המראה האדום שלהם. ואמנם כי במראה אדום יש סוד גדול בענינו, והעולם גם מוקסמים מזה המראה, יין אדום או בגד אדום וכדומה, הם גם מכשול לרבים.

והנה עשו מצד אחד אמר הלעטני נא בלי שום שליטה על עצמו, והיה בחינה אחת. ועוד בחינה שניה - כי הנה לא איכפת לו כלל עצם הדבר, ובלי ידיעה וחשבון הנה הוא רוצה ונמשך רק אל צבעו אל מראה האדמימות שלו. שתי אלה מעידין עליו ועל מהותו, ובצדק נקרא לעולם בשל "אדום".

מדוע רצה שישפכו לפיו

הלעיטני נא מן האדום האדום הזה [כ"ה, ל']

כתב הבית הלוי:

לפי פשוטו הוא - דהתבשיל היה של עדשים, אז היה זה מאכל מיוחד לאבילות. וכמו שכתב רש"י דמשום הכי בשל עדשים שבאותו יום מת אברהם, ונתבייש עשו בעצמו אחר שרואה בבית אבילות - והוא להוט אחר אכילה ושתיה כדרך הזוללים ושכורים, ועשה עצמו כאינו מכיר כלל בהתבשיל מהו, וכי הוא עדשים. וע"כ קראו

בשם התואר האדום האדום הזה. כאילו אינו יודע כלל מה הוא, רק שרואה שהוא תבשיל אדום.

ועל כן גם כן לא רצה לאוכלו כדרך האנשים אוכלים, דמיד שיפשוט ידו בקערה ליקח ממנו כף אחת, הרי יראה בעיניו שהוא עדשים. ונתייעץ שהוא יפתח פיו, ויעקב ישפכם מן הקדירה לפיו בלא ראות. ועל כן אמר הלעיטני נא, ונתן טעם כי עיף אנכי, ואין בי כח לפשוט ידי. לפי שכל דבריו היו במרמה.

זכר יום המיתה גורם להשתדל במה שחפץ ביותר

הנני הולך למות ולמה זה לי בכרה [כ"ה, ל"ב]

כתב הלב אליהו:

אחז"ל [ברכות ה' ע"א] לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצר הרע, שנאמר [תהלים ד'] "רגזו ואל תחטאו". אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה, שנאמר "אמרו בלבבכם". אם נצחו מוטב, ואם לאו יקרא קריאת שמע, שנאמר "על משכבכם". אם נצחו מוטב, ואם לאו יזכור לו יום המיתה, שנאמר "ודומו סלה".

והנה בהא דיזכיר לו יום המיתה, כבר לא אמרו חז"ל צד שני של ואם לאו... כי אין בזה צד ספק, אלא חז"ל מבטיחים לו לאדם בודאי כי כשיגיע ויזכור לו יום המיתה, יסורו ממנו כל המניעות והכשלונות במלחמתו עם יצרו, ומובטח לו שיפיל שונאו תחתיו, ויצא וזר הנצחון על ראשו. כי חיה יחיה ויגיע לחוף מבטחים בלא שום נגע ופגע, אשריו ואשרי חלקו!

ולמדנו זה ממה שנאמר "ודומו סלה", כלומר כשיזכור לו שיגיע זמן שהוא עתיד לידום, ואם ח"ו יקלקל מעשיו ויפגום נשמתו בפשעיו, עלול הוא להיות חדל לגמרי, לא רק בעולם הזה אלא גם בעוה"ב, לעולם ועד ישאר דום. דהיינו שאפילו בתחיית המתים לא יקום ר"ל. אם יזכור לו שיש גם אפשרות כזו של "ודומו סלה", ודאי ינצל מצפרני השונא הגדול השוכן בבתי נפשו, ישוב אל ה' וירחמהו ויעזרהו על עזיבת החטא, ויגבירהו על יצרו.

ולכאורה נראה כי תרופה זו היא החזקה ביותר נגד היצר הרע מכל התרופות שהוזכרו עד כה. וא"כ יש להתבונן בכתובים בפרשה זו, "ויזד יעקב נזיד וגו'", ויאמר עשו אל יעקב הלעיטני נא וגו', ויאמר יעקב מכרה כיום את בכרתך לי, ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכרה וגו'. וימכור את בכרתו ליעקב".

ויש לשאול - האין עלתה בכלל הצעה כזאת למשא ומתן, שיציע יעקב אבינו לעשו מקח וממכר של נזיד עדשים עבור בכורה? היתכן שימכור אדם אבן טובה ששוייה

אלף אלפים דינרי זהב בעד ככר לחם ונזיד עדשים? אתמהה! ולא עוד אלא שעשו קיבל הצעתו ברצון רב ובנפש חפצה, "וימכור את בכרתו ליעקב וגו'". והשתמש רשע זה להסביר טעם מכירתו בקלות דעת ובשויון נפש, באמרו "הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכורה".

והדבר פלא! הלא יזכור לו יום המיתה - היא התרופה היותר חזקה לעמוד בה כנגד התאוה והרצון השפל. ולבסוף בא עשו רשע זה ומהפך קערה על פיה, ודוקא משום כך שהוא הולך למות זלזל וביזה את הבכורה, ומכרה בעד לחם ונזיד עדשים, והאיך?

ואולם מצינו עוד כיוצא בו, וכבר צווח ע"ז הנביא [ישעיה כ"ב] "ואמר ויקרא ה' אלקים וגו', והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין, אכל ושתה כי מחר נמות". הרי לפנינו ג"כ - "כי מחר נמות" נעשה סיבה הפכית, לאכול בשר ולשתות יין וכו', ומה זאת?

אולם לכשנתבונן הדבר פשוט, כי זכרון יום המות אינו תרופה מיוחדת לבטל בזה תאוות ומחשבות לב יצר הרע מנעוריו. אלא זכרון זה בא להורות לאדם ששים על לבו, כי במה שהוא עוסק כאן בעולם הזה, ובמה שמשתדל ומה שהשיג בימי חייו, מכל אלו סופו להפרד במוקדם או במאוחר, ולא ישיגנו עוד... והוא יום המות! וממילא נמצא שבהעלות האדם על זכרוננו יום זה המר והנמהר, יתחזק ויתאמץ לחטוף ולמהר להשיג יותר ויותר במה שמשתדל בו כל זמן שהוא בחיים, כי יקר הוא מאד, והזמן מתמעט והולך.

ולכן אמת הוא כי אדם אשר עושה מלחמה עם יצרו ועוסק בתורה וקורא ק"ש, הרי נעשה כל מגמתו וחפצו להכנס לטרקלין של עולם הבא, ששעה אחת של קורת רוח שם יפה מכל חיי עוה"ז. ובידעו עוד שיפה שעה אחת בתשובה ומע"ט בעוה"ז יותר מכל חיי עוה"ב, לכן הוא משים על לבו למהר להתקין עצמו בפרוזה כדור כאן בעוה"ז. אלא שקשה יצה"ר שאפילו יוצרו קראו רע ומבקש להדיחו, לכן נתנו לו חז"ל עצה שיזכור לו יום המיתה.

אבל... אדם שכל משאלתו הוא תענוגי עולם הזה בענינים הגשמיים והבלי העולם, ואינו מחשב כלל להתענג על ה' וליהנות מזיו שכינתו יתברך, הוא אינו מרגיש שום תענוג במצות ובמעשים טובים, רק ההיפך מזה כאמור. ובכן אם מעלה בזכרוננו את יום המות, ומתבונן שהזמן קצר ועוד מעט קט ויצטרך להפרד מכל הנאותיו בעולם הזה, הנה בודאי גם הוא יתעורר וישתדל לחטוף לעצמו כל מה שאפשר לו, עד שלא תחשך לו שמשו. אבל מה יחטוף? עוד חתיכת הבל! ועוד תענוג דמיוני בעניני עוה"ז, בידעו כי לא ישיגם עוד אחרי שיפרד מעל גופו בזה העולם.

וזהו מה שאמר עשו "הנני הולך למות ולמה זה לי בכורה".

לא לפחד מלקיחת אחריות

הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכורה [כ"ה, ל"ב]

כתב בדרש משה:

פרש"י שקשה ליזהר בה. ולכאורה מה שנחשב זה לבזיון הבכורה, כיון שמרוב חשיבותה היה ירא לקבלה. ונראה שהוא משום שאדם צריך לקבל עליו לעשות לכבוד שמים אף שיש בזה אחריות כבדה, ואף שיהיו עליו כמה ערעורים ע"י זה. ואם אינו עושה כן הוא בכלל בזיון, דכדאי הוא כבוד שמים ומצות ה' שיקבל עליו לעשות, אף שיש בזה כמה עניני אחריות. דלא כהרבה אנשים שאין רוצים לקבל רבנות וכדומה, מצד יראת האחריות ויראת אנשים יערערו וכדומה.

רצונותיו החמריים של הרשע גוברים על האמונה

למה זה לי בכורה [כ"ה, ל"ב]

כתב במשנת רבי אהרן: [חלק ג' עמוד קפ"ב]

חז"ל אומרים שביום שנפטר אברהם, עבר עשו חמש עבירות וביניהם ישנה עבירת כפירה בעיקר. ודרשו זאת מהפסוק למה זה לי בכורה [ותיבת זה מיותרת], לכן דרשו "שזה" מכוון להקב"ה שנאמר זה קלי ואנוהו. וקשה איך אפשרית כפירה בעיקר אצל עשו שגדל ונתחנך אצל האבות, וראה את אברהם עד היותו בן ט"ו, את יצחק ואת כל ההנהגה אתם שהיתה למעלה מדרך הטבע, השראת השכינה על כל התנהגותם, וניסים גלויים שהיו תדירים אצלם?

הרי ידוע שמי שראה את הגר"א זצ"ל לא יכל להיות כופר, ק"ו לעשו שנתחנך אצל האבות. ועוד תמוה ממקראות מפורשים בתורה שעשו זעק זעקה גדולה ומרה עד מאוד על שלא קיבל את הברכות, ואם הוא היה כופר, א"כ מה היה איכפת לו על ברכותיו של אביו הזקן, ומה היתה הזעקה הגדולה שכמוה איננו מוצאים בכל התורה, על הברכות שממילא עשו לא האמין בהם?

אלא מפורש שעשו היה מאמין גדול מאד, וידע שהקב"ה מסר הברכות לאברהם הברכות מסורות לך, אברהם העביר אותם ליצחק, ואותן הברכות הן לדורי דורות, והשפעתן עצומה על כל הבריא עד סוף כל הדורות ועד בכלל. עשו הכיר בודאות ברורה את ערך האבידה שאבד כשהפסיד הברכות, וזה הכאיב לו מאד.

ובתיבת "זה" שחז"ל דרשו ממנה שכפר בעיקר, מוכח שהוא היה בעל הכרה עצומה מאד, כמו שאדם רואה בחוש ואף הרבה יותר. כי אנו מוצאים בכל התנ"ך תיבת "זה" דוקא על דבר שעומד לפני העינים ממש, למשל - "זה" קלי ואנוהו, דורשים

חז"ל - שהראו באצבע על הקב"ה. בסוף תענית - אמר ר"א עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם וכל אחד ואחד מראה באצבע, שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלוקינו "זה" קוינו לו ויושיענו "זה" ה' וגו' [ישעיה כ"ה ט'].¹

וא"כ כשאמר עשו למה "זה" לי, ופי' חז"ל "זה" בכונה לבורא יתברך, מוכח שהוא לא רק האמין במציאות ה', אלא ממש הכיר הכרה ברורה ומוחשית בנוכחותו ית"ש, כאדם המכיר בחבירו העומד לפניו. אך הפירוש של כפר בעיקר הוא כך, כידוע נטע הקב"ה בכל אדם את כח הבחירה, כדי שיזכה האדם ע"י בחירת צד הטוב. ובחירה הנה לבחור בין שני צדדים שקולים, וככל שהכרת האמת גוברת באדם, גובר בו גם צד היצר, כדי לשמור על שיווי המשקל, וזה מפלאי הבחירה. לכן כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו.

באדם המכיר הכרה מלאה ואמיתית, איך יכול היצר לפתותו לעבור על פי ה'? לזה ניתן כח רדיפת החומר ושאר יצרים, ויוכל לפתותו לבחור בזה העולם ולהפקיר עצמו וכל נצחיותו. ואפילו אם ידע את ההפסד לנצח נצחים שיצא מפעולותיו, בכל זאת מסיתו היצר לעבור. וישנה אפשרות לבחור באיזה צד שרוצים, עד כדי כך הוא כחו של היצר. לכן בעשו אע"פ שהיו לו השגות כבירות. ומלבד זה היו מצוות שהיתה לו בהם עבודה כבירה, כגון כבוד אב שרשב"ג אמר עדיין לא הגעתי לחצי כבוד שכיבד עשו את אביו. בכל זאת היתה לו בחירה שוה, והוא בחר בצד החומר.

ביאור הכפירה בעיקר של עשו שדרשו חז"ל מהמילה "זה" לי, הוא שאיני מתחשב ב"זה". ואע"פ שאני מכיר בו, אין הוא חשוב לעמוד מול רצונותי החומריים, כאילו אינו. וזה כמרידה בפלטריין של מלך, מכיר את בוראו ומורד בו בשביל רצונות חומריים.

באדרת אליהו מובא בשם הזהר - רישיה דעשו בהדיה אבוהון דעלמא גניא. היינו כמפורש בחז"ל דראש עשו נקבר במערת המכפלה, וזה משום ההשגות הגדולות והגבוהות של עשו.

ראיה מפורשת לדבר זה שכפר בעיקר - אין הכונה לחוסר אמונה, אלא לאי התחשבות. אנו מוצאים בפסוק בתהילים ובדרשות חז"ל, כתיב [תהלים י ד] רשע כגובה אפו בל ידרוש אין אלקים כל מזימותיו, גובה אפו מורה על כעס כמפורש בגמ'. וצריך להבין וכי אדם שכועס נהפך לכופר, ומדוע קורא עליו הפסוק אין אלקים? לכן תרגמו חז"ל [נדרים כ"ב ע"ב] אמר רבה בר"ה כל הכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו, שנאמר רשע כגובה וכו'. לא שאדם מכחיש מציאות הבורא, אלא אינו מתחשב בבורא.

כי כשאדם כועס אין הוא השליט על עצמו, אלא הכעס השליט עליו. ואנו רואים בחוש כשאדם בכעס אין הוא שליט על עצמו, אלא הכעס שליט עליו. ואנו רואים

בחוש כשאדם בכעס, אינו מתביש אפילו מאנשים רבים גדולים וחשובים. וכמו כן אפילו אם תהא שכינה לנגד עיניו, יעשה מה שכעסו יטהו לכך. והגמ' עצמה אומרת שכינה אינה חשובה כנגדו, היינו אפילו שכינה כנגדו בכל זאת אינה חשובה.

חרטת הרשעים על מעשיהם

ויבז עשו את הבכורה [כ"ה, ל"ד]

כתב בברכת פרץ:

במכירת עשו את הבכורה, הנה בשעת המכירה היה עשו חושב שהוא מרמה את יעקב, כי אצל עשו היתה הבכורה דבר שאינו שוה כלום, והוא מקבל תמורתה סעודה מן האדום הזה. וכן העידה התורה ויבז עשו את הבכורה. ובמדרש רבה אמרו שהכניס עמו כת פריצים, ואמרו ניכול מדידיה וניחוך, פירוש ונעשה חוכא ושחוק. שכל עסק מכירה זו היתה אצלם כחוכא ואיטלולא, בחשבם שמרמים את יעקב איש תם למכור בכורה שאין בה שום תועלת גשמית, במחיר של שוה כסף לחם ונזיד עדשים.

וכ"ז בשעת המעשה, אבל אח"כ כשעבר הנאתו מנזיד העדשים, נשאר חור בלבו של עשו על דבר הבכורה. כי סוף סוף נתגדל בבית יצחק אבינו, והיה לו מושג מה בחשיבות ענין הבכורה, עד שבלבו התחרט על המכירה. ואז חשב איפכא שיעקב רימה אותו, שכן טען עשו ויעקבני זה פעמים את בכורתי לקח וכו'. אבל באמת לא רימה את יעקב, כי יעקב ידע מה הוא עושה, כי כדאי וכדאי לו עסק זה. וגם יעקב לא רימה את עשו, שמרצונו הגמור החליט על עסק זה. ובשגם שבאמת לא היה שוה כלום לעשו זכות זה של הקרבת קרבנות שהיתה בבכורות, מאחר שיצא לתרבות רעה.

וכתב רבינו בחי ז"ל - שמכירת עשו את הבכורה עבור נזיד עדשים, מרמז על מה שהרשע מחליף עולם עומד בעולם חולף. שבתחילה נהנה מזה, ולבסוף ויצעק צעקה גדולה, ע"ש דבריו ז"ל הקדושים.

והנה באמת כי הוא זה גם בעוה"ז, במי שמוותר על מצבו הרוחני של עסק התורה עבור הצלחות חומריות מדומות, אשר לפי שעה נדמה לו כאילו הצליח הצלחה חשובה, אבל אחר זמן מופג השמחה של השגת תשוקתו, ובחי היום היום טועם טעם מרור. כי צרות לא יחסרו בכל מצב שיהיה אם בכה אם בכה, והקרחת במצבו הרוחני נשאר לעולם, והולך ומתרחב מבלי יכולת לעצור בעדו. ואז רואה שהיה מרומה מכל הצדדים, כי ענינים הגשמיים מסתדרים אצל כל אחד כפי מזלו. והמתרחק מן האיסור מסתדר לו כל הדרוש באופן היתר. אבל מי רימהו, הלא הוא רימה את עצמו.

ואמנם עיקר הזעקה גדולה ומרה הוא בעלמא דקשוט, אשר שמה כל עניני החומר כבר חלף עבר, ונפשו עליו תאבל על אבדון עולם עומד, בזמן שהיה יכול להיות אפילו כמשה רבינו במעט השנים שנקצב לו לדור בעולם הזה, וכמ"ש הרמב"ם ז"ל פ"ה מהלכות תשובה.

וכעין זה כתב הבית הלוי: [על התורה פרשת בראשית]

במסכת סוכה דף נ"ב - לעתיד לבוא מביא הקב"ה ליצר הרע ושוחטו כו', לצדיקים נדמה להם כהר, ולרשעים נדמה להם כחוט השערה, הללו בוכין והללו בוכין. יש להבין הני שני דמיונות למה ירמזון, ומה כוונתם בזה. והרי לכת אחת בעל כרחך לכארה הדמיון מוטעה, ובודאי דזה קשה להאמר.

רק הענין דהנה כל תשוקת וחמדת עולם הזה, כשיתבונן האדם בהם המה רק בחינת דמיון כוזב לחוד. דהרי רואים בחוש דבכל דבר של עולם הזה ההשתוקקות לזה הוא מרובה, יותר ויותר מעצם התענוג שיש באותו דבר. ובשעה שחומד להדבר, נדמה להאדם כאילו הוא דבר טוב ותענוג גדול, מה שבאמת אינו כן. שכן האולל וסובא שלהוט אחר השתיה ואכילה, רק בדמיונו הוא טוב מופלג. וההנאה בעת בליעתו של המאכל והמשקה, היא מעוטה ממש אינה נרגשת כלל.

וכן רדיפת הממון, התשוקה להממון הוא הרבה יותר מהתועלת שנמצא בהממון. רק כי בעת רדפו אחריו, נדמה לו בדמיונו אשר אם ישיגו, יגיעו לו טובה מרובה. וכשישיגו יראה שאין בו תועלת, ומ"מ אין האדם חוזר בו, ויש לו מנה מבקש מאתים. כי יטעה שוב בדמיונו כי רק המאתים יגיע לו הטובה אשר בדמיונו, וכן הולך כזה לעולם.

וכאשר רואין בחוש, כי האדם בעת רודפו אחר הרווחת ממון, לא יעצרנו השלג והקור, הגם כי זה מזיק לבריאותו, רק שידמה שירויח רו"כ אחד. ולפזר לרופאים, יפזר כמה כדי שיטיב בבריאותו מעט. והסיבה לזה, כי זה הממון שאין לו ועדיין רודף אחריו, תשוקתו גדולה וחביב לו מבריאותו. ורק זה הממון שכבר יש בידו, מכיר היטב כי בריאות הגוף טוב ממנו.

ונמצא כי כל הרודף אחר עוה"ז, רודף להשיג דבר שאינו בנמצא כלל, אחרי כי באמת אין באותו דבר ההנאה שהוא משתוקק לו. ועכ"פ כל דברי העולם הזה והנאותיו הם קטני הערך מאד, רק הדמיון התשוקה מגדיל אותם. וכל חזקו של יצר הרע - הוא רק בעת הרצון והחמדה, אבל אחר שהגיע להדבר, האדם בעצמו רואה שאין בו ממש.

ומשום הכי הצדיק הכובש את יצרו ומתגבר על יצרו בעת שמפתהו וכובש רצונו, ואז היצר הרע חזק מאוד, ומשום הכי נדמה להצדיקים כהר. אבל הרשעים, דמיד כבא היצר הרע והתשוקה להם הם עושים רצונם, ורואה שאין בהמעשה שום ממש והנאה כלל. ומשום הכי לעתיד לבא, כשמתבונן במעשיו שעברו שלא היה לו בהם הנאה רק מעוטה, ושפיר נדמה לו כחוט ובוכה. אשר בשביל דבר קטן ופחות כזה, חטא ולא התגבר על יצרו.

וזהו שאנו אומרים בוידי סרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים ולא שוה לנו. דאחרי שחטאנו עשינו המעשה, רואים אנחנו דגם לפי רצוננו לא היה כדאי לעשות, דלא השגנו בהעבירה התענוג והטובה שדימינו, וזה ולא שוה לנו.

🌀 הרשע משכנע את עצמו שמעשיו טובים 🌀

ויבז עשו את הבכורה [כ"ה, ל"ד]

כתב באור יהל:

יש לתמוה - וכי אותו רשע, שוטה היה שלא ידע מה היא בכורה? והא כתוב אח"כ "ויצעק צעקה גדולה ומרה את בכורתי לקח וגו'", הרי שידע יקר ערך הבכורה. וא"כ בשלמא מה שנשבע ליעקב מעיקרא ע"ז, עכ"פ אחזו בולמוס וכשגבר בו רעבונו הסכים למכירה זו. אבל לאחר שכבר אכל ושבע ודשן ושקע אש התאוה, הנה במקום שהיה לו להרגיש מיד סכלותו, ולהתחרט ולצעוק את צעקה גדולה ומרה את בכורתי לקח. הרי הוא קם מהאכילה והולך ועוד מבזה אותה, ומה הטעם?

אבל כן יתנהג אדם אשר מדותיו שולטות עליו. כי הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מדעתו ועולמו, ונעשה סכל ובער אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ואין קץ לכח השטות. כי מתחלה כאשר בערה בו אש התאוה, מכר הבכורה הלזו, אשר הוא בעצמו בכה אח"כ על אבדתו הגדולה, מכר והחליף את ראשו עבור נזיד עדשים.

ולאחר מכן, שהשקיט רעבונו והלכה לה מדת התאוה. הנה באה מיד במקומה מדת הכבוד, עביד איניש לאחזוקי דיבוריה, ואמר לנפשו כי טוב עשה ומה שוה היא הבכורה?! ועוד קיבל עבודה פת ותבשיל. וזהו "ויבז עשו את הבכורה", שנעשית אצלו המכירה שיטה ודרך בחיים, והכל מפני רוע המדות ששלטו עליו. כי כן דרך בני אדם אשר לא יחפצו בטוב, כחנות פתוחה וכהפקר לכל מדה נמבזה, אשר יבואו ויעשו בהם כל מה שירצו. והוא כגולם לא ינוע ולא יזוע, ולכשתשאל איה שכלם ובינתם?

התשובה היא - אדרבה שהרשעים משתטים עם חכמתם אשר להם. כלומר שלא יחושו לסכנת טבע המדות, כאשר באמת אין להם מקום בשכל. לכן יחשבו כי אין להם צורך לחכמים האלו... להתיגע ולעמול לשרש אחריהם. ושאננים הם, ובוטחים על חכמתם שלא יטו אוזן לרוע המדות. ובזה הם ניצודים... והרי הם נופלים בפח טבעי המדות הרצונות והתאוות.

אבל לא כן חכמי התורה - המה ישכילו להבין עד כמה קשה עורף הוא טבע האדם, באשר אדם הוא ומאדמה נוצר, ויחשדוהו בכל דבר נאלח ונתעב. ומתוך כך נזהרים הם מאד, ולא יסיחו דעתם להשמר ממנו לבל יפלו במכמוריו, ויגער בים התאוה ויחרב.

וראה עד כמה הצדיקים נפחדים לנפשם וחושדים את עצמם. יעקב אבינו ע"ה, איש תם יושב אהלים האדם שבמרכבה. וביציאתו מבית אביו יצחק - שכבר עברו עליו שבעים ושבע שנים בעסק התורה ויראת ה', הולך לחרן, ומתיירא לנפשו שמא ח"ו יטה מדרכו הטובה. ומתמלא כ"כ פחד ורעדה על נפשו, עד שנטמן בבית עבר, ואזר את עצמו בחגורת אש קדש בלימוד התורה הקדושה י"ד שנים רצופות. וכתוב בפרשת ויצא שם "וישכב במקום ההוא", אחז"ל [ב"ר שם] במקום ההוא שכב אבל כל אותן י"ד שנה לא שכב.

ולאחר כ"ז כשהקב"ה נגלה עליו ומבטיחו "אנכי אהיה עמך ושמרתיך וגו'", עדיין לא שקטה סערת רוחו ומתיירא - נודר נדר ומפציר ומתחנן "אם יהיה אלקים עמדי וגו' ושבתי בשלום אל בית אבי" - שלום מן החטא שלא אלמד מדרכי לבן? [ראה פרש"י שם].

כך יודעים הצדיקים חסידי עליון מהו השטן הוא היצה"ר וכו', שעם כל הזהירות תמיד בכל כוחות השכל האלקי, אם אין הקב"ה עוזרו אין יכול לו. כלומר - אין שום בן אדם בכל הדורות שיוכל לכבוש את ההר הגבוה הלאה אם לא בסייעתא דשמיא, וזהו שהתפלל יעקב אבינו ע"ה "ושבתי בשלום אל בית אבי".

לא לשנות ממנהג אבותיו

ויקרא להן שמות כשמות אשר קרא להם אביו [כ"ו, י"ח]

כתב בחדושי הלב: [פרשת ראה]

ופירש רבינו בחיי "וממה שהתורה הודיעה זה [שקרא להן אותן השמות שקרא להן אביו] - נראה שנחשב לו לאזכות. ויש בזה התעוררות וקל וחומר שאל ישנה אדם מדרך אבותיו. שהרי יצחק אפילו שמות הבארות שקרא אותן אביו לא רצה לשנותן. וזה קל וחומר לדרכי האבות ומנהגותיהם ומוסר שלהם וכו'".

ומסתברא, שמעיקר הדין היה מותר ליצחק לשנות את השמות של הבארות ממה שקרא אותן אביו. דדוקא "דרכי האבות ומנהגותיהם מוסר שלהם" אין לשנות, אבל שמות של הבארות אפשר לשנות. ואעפ"כ דקדק יצחק ולא שינה את שמותן של הבארות, וקראן באותן השמות שקראן אברהם אביו. ומסתברא, שיצחק עשה כן כדי לחזק בלבו את הרגש של מסורה. וכמו שכתב רבינו בחיי "ויש בזה התעוררות וקל וחומר שאל ישנה אדם מדרך אבותיו. שהרי יצחק אפילו שמות הבארות שקרא אותן אביו לא רצה לשנותן, וזה קל וחומר לדרכי האבות ומנהגותיהם ומוסר שלהם".

הרי מבואר שאפילו יצחק אבינו השתמש עם תחבולה של "חינוך המוסר" - כדי לחזק בלבו את הרגש שלא ישנה מהמסורה. והיינו כמו שכתבנו - ששכלו של האדם עלול להטעותו ולהכשילו בעבירות חמורות. והדרך היחידי להמנע מן העבירה, הוא להיות קשור ואדוק למסורה. ולכן נכון לאדם להזהר מאד שלא ישנה את המסורה, כדי שלא יבוא להכשל שלא מדעתו בעבירות חמורות.

וגם מוכח מדברי חז"ל - שלשנות את המסורה היא גופא עבירה חמורה עד מאד, מלבד העבירות האחרות העתידות לצאת ממנה. כתיב "ושם איש ישראל המכה אשר הכה את המדינית זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמענו" [במדבר כ"ה י"ד], וכתוב במדרש תנחומא [פנחס ב'] "זמרי בן סלוא נשיא בית אב - הכתוב מתמיה עליו "פורץ גדר שיכנו נחש" [קהלת י' ח']. אביו קנא על הזנות תחלה שנאמר ויקחו שני בני יעקב וגו' [בראשית ל"ג כ"ה], וזה פורץ גדר שגדר אביו".

ותימה, למה תמה הכתוב על זמרי שהוא פרץ גדר שגדר זקנו, ועבר על מה שכתוב "פורץ גדר ישכנו נחש". ולא תמה עליו שהוא נכשל בעבירה חמורה של בועל ארמית וחילול שם שמים בפרהסיא.

ועל כרחק צ"ל, שהעבירה שהוא פרץ גדרו של שמעון זקנו, היתה חמורה אפילו כלפי העבירה של בועל ארמית בפרהסיא. ואע"פ ששמעון עשה את הגדר מדעת עצמו בלי ציווי מאת הקב"ה, מכל מקום עבד זמרי עבירה חמורה - בזה ששינה ממסורתו ופרץ גדרו של שמעון זקנו.

היוצא מדברינו - שצריך האדם להזהר מאד שלא לשנות מהמסורה. ששינוי המסורה היא עבירה חמורה מאוד, וגם מביא לידי עוד הרבה עבירות חמורות.

שלשת הבארות כנגד שלשת בתי המקדש

ויחפרו עבדי יצחק בנחל [כ"ו, י"ט]

הרמב"ן כתב בזה רמז:

יספר הכתוב ויארץ בענין הבארות. ואין בפשוטי הספור תועלת ולא כבוד גדול ליצחק, והוא ואביו עשו אותם בשוה. אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו - כי בא להודיע דבר עתיד, כי "באר מים חיים" ירמוז לבית אלקים אשר יעשו בניו של יצחק. ולכן הזכיר באר מים חיים - כמו שאמר [ירמיה י"ז ג] מקור מים חיים את ה'.

וקרא הראשון עשק - ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו, ועשו איתנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות, עד שהחריבוהו. והשני קרא שמה שטנה, שם קשה מן הראשון. והוא הבית השני, שקרא אותו כשמו שכתוב בו [עזרא ד' ו'] ובמלכות אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים, וכל ימיו היו לנו לשטנה עד שהחריבוהו וגלו גלות רעה.

והשלישי קרא רחובות - הוא הבית העתיד שיבנה במהרה בימינו, והוא יעשה בלא ריב ומצה. והקל ירחיב את גבולנו - כמו שנאמר [דברים י"ט ח'] ואם ירחיב ה' אלקיך את גבולך כאשר דבר וגו', שהוא לעתיד. וכתוב בבית השלישי [יחזקאל מ"א ז'] ורחבה ונסבה למעלה למעלה ופרינו בארץ, שכל העמים עבדוהו שכם אחד.

אין יאוש בעולם

ויחפרו עבדי יצחק בנחל [כ"ו, י"ט]

כתב בחפץ חיים על התורה:

ענין הבארות אשר חפר יצחק, מלמדנו שלעולם לא ירפה האדם את ידיו מלהמשיך את העסק אשר התחיל, אל יאוש ואל כשלון. אם יצחק אבינו חפר ולא מצא מים, חפר באר אחרת עד שמצא מים. ואם רבו עליה, חפר באר אחרת. וכך המשיך במלאכת החפירה עד שסוף סוף חפר ומצא באר שלא רבו עליה, וקרא שמה רחובות.

וכן הדבר בכל הענינים החומריים והרוחניים, הן במסחר והן בלמוד התורה. ואם מי שהוא אינו מצליח בתחלה בלימודו, אל יעזוב את התורה, כי סוף הכבוד לבוא. ואם נכשל תחלה אבל יעמוד על אמתתה לבסוף.

סוד ההצלחה - בריחה ממחלוקת

ויחפרו עבדי יצחק בנחל [כ"ו, י"ט]

כתב בטעם ודעת:

ונראה עוד שהאריך בענין הבארות, ורמז גדול יש בדבר - שתחילה היה ביניהם ריב, היינו דין ודברים. וכשנתמשכה המריבה הגיעו לידי שטנה, ושנאו זה לזה וכמו שהשטן ביניהם. ומשהעתיק יצחק מקומו, זכה שה' ירחיב לו ויפרו בארץ.

וזה מוסר השכל - שלפעמים נגרם ריב בדברים פעוטים, וכשמתמשך הריב מגיעים לידי שנאה. אבל אם מוותרים ומחפשים דרך אחרת, זוכים להצלחה ולהרחבה לפרות ולרבות. ונכון הדבר ויאה להתרחק מאד ממחלוקת וריב, ויזכה בכך לברכה והצלחה.

ונשלחך בשלום

וכאשר עשינו עמך רק טוב [כ"ו, כ"ט]

כתב האזנים לתורה:

טובה גדולה היא ליהודי, מנקודת מבט הגויים אם גרשו אותו "בשלום". אמנם לקחו ממנו את אדמתו הפריה - שעבדה הטיבה וזבלה בזיעת אפו. גזלו ממנו את הבארות שחפר ברוב עמל. אבל שלחו אותו "בשלום", לא הכו אותו מכות רצח, לא שלחו אותו למחנה ריכוז להענות ולעבוד שם עבודת פרך עד יציאת נשמתו ["כאשר לא נגענוך"].

ובפרט כשהרשו לו לקחת עמו את רכושו [דנייד] צאן ובקר [נשלחך בשלום], ובודאי כבר אפשר למושלי מדינה כזאת לאמר ליהודי שיצא מהם לרשות עצמו "כאשר עשינו עמך רק טוב", ולדרוש ממנו לכרות עמהם ברית על תנאים נאותים להם, בתור תגמול על "הטוב" שעשו עמו.

קנאת הגוי ליהודי

אתה עתה ברוך ה' [כ"ו, כ"ט]

כתב הבית הלוי:

דיבר עמו בחכמת הפאליטיק. דבתחילה כתוב ויקנאו אותו פלשתים, דהיינו המון העם מאנשי המדינה. ואמר לו אבימלך שהוא המלך, לך מעמנו כי עצמת ממנו

מאד. ועתה, כשבא אליו - אמר לו שכל כוונתו בשלחו אותו היה רק לטובתו של יצחק, שלא יקנאו בו המון העם, ויגזלו ממנו כל אשר לו. וזהו שאמר - וכאשר עשינו עמך רק טוב ונשלחך בשלום, כי השילוח היה רק לטובתך. אתה עתה ברוך ה', כאומר כעת אשר אתה מרוחק מהפלשתים ההמוניים אתה ברוך ה', כלומר איש מוצלח בברכות ה'. ואם היית בתוכם, מי יודע מה שהיו עושים לך בקנאתם, שהיו שודדים ושוללים כל אשר לך.

גם יש לומר דבתחילה אמר לו אבימלך לך מעמנו, כי עצמת ממנו מאד. אמר לו שכל העשירות שלך הכל הוא ממנו, כלומר מהפלישתים.

וז"ל המדרש - כל העצמות הוא ממנו, וכוונתו למה שכתבנו. ומעשה אבות סימן לבנים, דבגלות יטענו המצריים על הישראל, כי כל הממון שיש לישראל הכל הוא משלהם. וזהו שאמר לו אתה עתה ברוך ה', דכעת שאתה רחוק מהפלשתים ורחוק מאדם העיר והצלחתך הולך וגדול, רואים כולם שאתה ברוך ה', וה' מצליח אותך וכל אשר לך מברכות ה' המה, ולא הגיעו לך חלילה במרמה מן הפלשתים, כאשר סברנו מקודם, וכעת אנחנו מודים.

🌀 השפעת החברה בכל גיל 🌀

ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה [כ"ו, ל"ה]

כתב החידושי הלב:

כתוב במדרש [בראשית רבה ס"ה ד'] - "ותהיין מורת רוח וגו', למה ליצחק תחלה? אלא ע"י שהיתה רבקה בת כומרים, לא היתה מקפדת על טנופת עבודת כוכבים. וזה על ידי שהיה בן קדושים, היה מקפיד על טנופת עבודת כוכבים. לפיכך ליצחק תחלה."

הרי שכתבו חז"ל בטעם הראשון, שרבקה לא הצטערה כמו יצחק על זה שהיו נשי עשו עובדות עבודה זרה, משום שהיתה בת כומרים. ופירש ה"יפה תואר" - "לא שלא היתה מקפדת על עבודת כוכבים גופה, חלילה לאמר כן על צדקת זו. אבל הכוונה כי לא שמה לב על הניחוש ועוננות, אשר הם אסורים משום לתא דעבודת כוכבים משום שהיתה רגילה לראות גם בגוף עבודת כוכבים. משא"כ יצחק הקפיד ג"כ על זה."

הדברים מבהילים, הרי רבקה עזבה את בית אביה בגיל הרך לפני ששים שנה, והיתה צדקת גמורה, ופרשה לגמרי מדרכי אביה. ובכל זאת, העובדא שראתה עבודת כוכבים בבית אביה, השפיעה עליה לקרר את הרגשותיה.

ומכאן מוכח גודל ההשפעה והקלקול של חברה רעה. שאפילו אם לא ילמד ממעשיהם לעשות כמותם, עצם העובדא שהוא רואה את מעשיהם, מקלקל את הרגשתיו. אם רבקה שהיתה צדקת, הושפעה ממה שראתה בבית אביה לפני שנים שנה, כל שכן שאנו מושפעים ממה שאנו רואים בבית קרובינו וחברינו.

❧ היסורים הם לתועלת האדם ❧

ותכהין עיניו מראות [כ"ז, א']

כתב החפץ חיים: [שם עולם פ"ג בהגהה]

ואל יהיה לפלא בעיני האדם, א"כ שיש השגחה בעולם, למה זה עניי וזה עשיר. הלא במעשים טובים מצוי כמה פעמים שעושה העני כמו העשיר, ולפעמים יקרה שהוא בעל מעשים עוד יותר מן העשיר. אחד - כדי שיזכו בהם העשירים כשיפרנסום, כדאיתא בב"ב דף י'. וגם צרותיו לא יהיו בחנם - כי הקב"ה יכפול שכרו לעתיד לבוא עבור זה. כמו שאחז"ל אין לך אדם שאינו עומד בנסיון. מנסה לעשיר ומנסה לעני, מנסה לעשיר אם תהיה ידו פתוחה לעניים, ואם ידו פתוחה - הקב"ה מצילו מדינה של גיהנם. ומנסה לעני, אם אינו מבעט, הקב"ה כופל שכרו לעתיד לבא.

ונוכל להסביר עוד שלא יקשה לאדם - דזה דומה לאורח אחד שבא לבית המדרש, וראה שהגבאי מחלק עליות לכהן וללוי מן המזרח, לשלישי מן הדרום, לרביעי מן המערב, לחמישי וששי מן הצפון. ויתמה עליו, ויאמר למה ברר דוקא לאלו מן המזרח, הלא יש יפים מהם. ועוד למה בשלישי ברר לו את הדרום והלא במזרח היה די לכולם והם יפים מהם. וכן כהאי גוונא תמה על כל העליות - למה בכל העליות יחפש אחר אנשים שברוח אחר.

השיב פקח אחד, האורח בא על שבת אחת, והוא רוצה לידע תירוץ על כל הקושיות שיש לו. אלו היה האורח פה כמה שבועות זה אחר זה, היה רואה את החלוקה של הגבאי איך הכל הוא בסדר נכון. בשבוע ראשון של החדש, נתן כהן ולוי לאיש פלוני ופלוני שבמזרח, וכן שלישי ורביעי לאיש פלוני שבמזרח, ובשבוע שני לפלוני ופלוני. ע"כ מוכרח עתה לדלג אותן האנשים, ולפעמים לאותו הרוח כולו, וליתן לאנשים אחרים שברוח אחר.

כן הוא ממש הדבר הזה, האדם בא לפה על רגעים אחדים, כמה ימי שנותניו, והוא רוצה לידע תירוץ על כל הקושיות שיש לו. מפני מה זה עניי וזה עשיר וכהנה קושיות אחרות שיש לו. אילו היה חי בפה כמה מאות שנים ביחד, היה רואה שלפני מאת שנה היה זה העני - עשיר, והעשיר - עני, ונבחן אז בנסיון וכן"ל. דהיינו, שפגשו העני וביקשו שיפרנסו ולא רצה, וגם אולי חטא אז הרבה על ידי עשירותו, ומוכרח

עתה בגלגול זה להבחן בכור של עוני אולי יעמוד בזה, וגם כדי להתכפר על מעשיו הראשונים.

אבל עתה שימי האדם קצרים מאד, ואינו רואה את העולם ועניניו כ"א מעט מזעיר, כאכסנאי העובר ממקום למקום, ואינו מכיר אפילו את נפשו השוכנת בתוך גופו, מי הוא ומאיזה שבט הוא, ועל מה בא לתקן עתה - אם הוא פעם ראשון בזה העולם, או אפשר שכבר היה בפה כמה פעמים ולא השלים עבודתו [ובשם האר"י כתבו שכהיום כמעט כל הנשמות מגולגלות].

וכיון שדעת האדם מעוטה כ"כ אין לנו לחקור אחר הנהגתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה. וצריך האדם להתהלך עמו בתמימות, ולהאמין שכל מה שהוא עושה הוא הכל לטובה, כי מפי עליון לא תצא הרעות. ואז בודאי יזכה לראות בסוף באלו הדברים גופא שהיה הכל רק טוב וחסד, כמו שמובא בברכות דף ס' ע"ב במעשה דר"ע ע"ש.

וגם בדרך כלל אין לו לאדם להתמרמר על ענין יסורין. וכדאיתא במדרש שיצחק אבינו [שהכיר את מדת הדין הקשה כמה נורא הוא לע"ל] תבע יסורין - א"ל הקב"ה, חייך דבר טוב אתה מבקש וממך אני מתחיל, שנאמר ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות.

ושמעתי מזקן איש אמונים ששמע בעצמו מהרה"ג ר' יעקב משה ז"ל שאמר בשם זקנו הגר"א ז"ל, שאלמא היסורין לא מצאנו ידינו ורגלינו בזה העולם. והענין הוא, כי בשעה שנפטר האדם והנשמה עולה למעלה, מתראה לפניה כמין כף שהוא כדי לשקול מעשיו, אם יתגבר הזכות על החוב או להיפוך ח"ו. והוא שומע שבת קול יוצא ומכריז שיתקבצו זכויותיו שעשה כל ימי חייו, והקול נשמע בכל העולמות שמשתרש שם שורש נשמתו.

והנה, תיכף נקבצו כל המליצים שנבראו מהמצות, ועומדים כולם לצד ימין של הכף. ואח"כ יוצא בת קול, שיתקבצו ג"כ כל עונותיו שעשה בכל ימי חייו. והנה מתקבצים המונים המונים לבושים שחורים ומתעטפים שחורים, ונתרבו מאד מאד והכף חוב מכריע מצד ריבויים, וגם שמלאכי הזכות אין. והנה האדם כשראוה אז דבר זה מתמרמר מאד וחושב בנפשו מה יהיה סופו, כי בודאי יכריזו עלי שאני רשע, כיון שכף חוב מכריע.

ובתוך כך יוצא בת קול שמכריז ואומר איה היסורים שהיו לו בעודו בזה העולם, מיד נקבצו כל היסורים שהיו לו בכל ימי חייו, והם רצין כולם לצד הימין והכף מכריע הרבה והרבה, כי ע"י היסורין נתכפרו לו הרבה מעונותיו, והוא נשאר בחזקת צדיק, והוא שמח ומודה לה' על כל מה שעבר עליו, ע"כ שמעתי.

🌿 כוונת יצחק - שעשו יספק צרכי יעקב 🌿

ויקרא את עשו בנו הגדול [כ"ז, א']

כתב החתם סופר: [תורת משה בד"ה ויש לפרש]

עוד טעם שיצחק רצה לברך את עשו בעוה"ז, דהוא סבר - עשו מכיר ערך תורה ומצות ויספיק ליעקב על התורה והעבודה כמו יששכר וזבולון. אבל רבקה, שהיתה מכרת את עשו, ויודעת שאז לא יהיה אפשרות ליעקב לעבוד ה' וללמוד תורה, שעשו לא יתן לו מעניני עוה"ז.

וזה עצמו היה כוונת עשו במכירת הבכורה, דהיינו קדושת הבכורה שהיא עבודת ה'. שסבר שממילא כיון שעוה"ז בידו, לא יתננו. ולא יהיה לו אפשרות לעבוד ה', ויתבטל המכירה. וכיון שרבקה ירדה לסוף דעתו, לכך סבבה רבקה שיברך את יעקב בעוה"ז, ואז יהיה יכול לעבוד ה' כרצונו, יהיה תרוויהו בידו. ולכן צעק עשו כששמע שאביו ברך ליעקב בעוה"ז, ויעקבני זה פעמיים, שעי"ז נתאנה גם במכירת בכורה. שסברתו היה להוציא מחלקו לגמרי, ועתה אדרבה שניהם בידו.

והוסיף עוד במשנת ר' אהרן: [חלק ג' עמוד ק"פ]

ואף כי יצחק ידע את מדרגת יעקב ואת עשו, בכל זאת רצה לתת את הברכות וירושת הארץ לעשו. כי יעקב הרי כולו קדש קדשים ואין פסול במיטתו, וגם זרעו שבטי קה היה כולו קודש. ולכן רצה יצחק שיעקב וזרעו לא יהיו טרודים כלל בעניני גשמיות של ואספת דגנך, אלא שיהיו כולם ממלכת כהנים וגוי קדוש. כמו שאמר הקב"ה לישראל לפני מתן תורה [שמות י"ט ה'] והייתם לי סגולה מכל העמים וגו', ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש וגו'.

וכמ"ש במכילתא בפ' יתרו [י"ט, ו'] - מכאן אמרו ראויין היו כל ישראל לאכול בקדשים עד שלא עשו העגל, משעשו העגל ניטלו מהם וניתנו לכהנים. ועם ישראל יהיו כן לעתיד לבוא, כמ"ש בישעיה [ס"א, ה'] ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם, ואתם כהני ה' משרתי אלקינו יאמר לכם וגו'.

ועשו וזרעו רצה יצחק שיקבלו את ירושת הארץ, ויספקו את בני ישראל בכל צרכיהם החמריים ועל ידי זה ישתמר גם זרע עשו בדרך של עבודת ה' לפי מדרגתם. זאת אומרת, שכל בני ישראל יהיו במדרגת הכהנים, וזרע עשו אעפ"י שיהיו במדרגה נמוכה מדרגת ישראל היו, ישארו עובדי ה' בדרגתם ולא יאבדו לגמרי.

ורבקה ראתה שאין זה כדאי שיעקב יצטרך לעשו באיזה צורה שתהיה, אלא צריך להפרידו לגמרי מעשו. ולכן רצתה שיעקב יקבל את הברכות וירושת הארץ. אז שוב

היתה כמחלוקת תנאים בהלכה והקב"ה פסק כרבקה, ומן השמים סיבבו שיעקב יקבל הברכות.

🌸 העונג מהמטעמים מסייע לברכה 🌸

ועשה לי מטעמים בעבור תברכך נפשי [כ"א, ד']

כתב רבינו בחיי:

אין כוונת יצחק בשאלת המטעמים בתענוג הגוף וחוש הטעם, אלא כדי שתהיה נפשו שמחה ומתענגת. כי בהתחזק כחות הגוף - יתעוררו כחות הנפש, ומתוך שמחת הנפש תחול עליו רוח הקודש.

והוא שאמרו רז"ל, אין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך שמחה שנאמר [מלכים ב' ג'] והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'. ומה שבקש מטעמים לשמחת הנפש - ולא בקש כנור לנגן כמנהג הנביאים, מפני שהיה עתיד לברכו בדברים גופניים, טל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירוש, וע"כ רצה שתהיה סבת השמחה מאכל - ממין הדבר שהוא רוצה לברכו בו.

והוסיף בזה בתפארת שמשון:

יצחק אבינו ברצותו לברך את בנו, ביקש לאכול מטעמים, כדי שבהרגשת הנפש בטובה תתחבר נפשו ותחול הברכה. פעם ניגש אלי אדם ברחוב בדימונה וביקש ש"הרב יתפלל עבור בני". ובעל כרחי הושיט לי שטר של עשרים שקל. לקחתי את הכסף בכדי שלא לפגוע בו. הלכתי מיד לפינת הרחוב וקניתי פרוסת עוגה ושתייה, לאחר שהרגשתי טוב בזכות האכילה והשתיה, הוצאתי את הפתק עם השם של הבן וברכתי והתפללתי בעבורו בהתלהבות, תפילה מכל הלב.

זהו כוחן של ברכות ה"מזל טוב" של המשתתפים בשמחת חבר. מתוך הרגשה של קריבה, יש לברכות כח השפעה עצום. כל משתתף ב"קידוש", כל מי שטועם בחתונה, ומתוך הרגשה טובה מברך בברכת "מזל טוב", יש לו את הכח אפילו לשנות בדבריו את המזל. המזל בשמים משתנה ומתהפך לטובה.

❧ הסיבה שלא יכל יצחק לאכול ממטעמי עשיו ❧

קח לי משם שני גדיי עזים [כ"ז, ט']

כתב מהרי"ל דיסקין:

פירש"י - אחד זכר לחגיגה ואחד זכר לפסח. והוא מפני שבאותו הלילה היה פסח. ותתן את המטעמים ואת הלחם - לחם מצה, ויבא לו יין - וישת ד' כוסות. וזהו שאמר לו ואכל מכל - הסביר לו בזה שאינו יכול לקבל עוד שום מאכל. מפני שאכל הפסח על השובע, ואינו יכול לאכול עוד, ואין איפוא דבר שתחול עליו על ידו הברכה

[ושמעתי אומרים בשם מרן הגאב"ד שליט"א, ה"ה הגאון מוהרי"ח זאנענפעלד שליט"א בהמשך לזה, שיש כאן עוד רמז לדבר, בא אחיך "במרמה" - בגמטריה "אפיקומן", רצה לומר, שאי אפשר לאכול עוד כדי לברכו, שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ודפח"ח].

❧ התועלת ב"גניבת" הברכות ע"י יעקב ❧

קח לי משם שני גדיי עזים טובים [כ"ז, ט']

כתב הבית הלוי:

יש להבין עיקר יסוד הדבר - שהשתדלה רבקה אמנו שיגיעו הברכות ליעקב, ועשתה כמה סיבובים לזה במאכלים ומטעמים ועורות גדיי העזים. וגם מן השמים סייעו הרבה ליעקב בזה. ויש להבין, אחד - על עיקר הדבר, דהרי כל הברכות הם רק ענייני עולם הזה, משמני הארץ ודגן ותירוש. ולא מצינו לצדיקי עולם שירבו להשתדל כל כך בטובתו של עולם הזה. שנית - עוד יותר קשה, דהרי אנחנו רואים דגם עתה עולם הזה הם לעשו, ולמצער היה ביד בני יעקב שנים מועטים. וא"כ לכאורה היה כל היגיעה לחנם, ורק יעקב סבל הרבה מזה, כי הוצרך לברוח ולירא מעשו.

והנראה, דהנה יעקב אבינו מיאן מלילך לקבל הברכות, וכמו דמבואר בפסוק, שהקשה לאמו אולי ימושני אבי. רק הפירוש הברור, שיעקב ידע שהברכות יהיה מענייני עולם הזה, והם שייכים רק לעשו ולא ליעקב. וזהו עיקר טעמו של יצחק - שרצה לברך דוקא לעשו, שברצונו היה שעולם הזה ינתן לעשו. דיצחק ידע דיעקב צדיק גמור, וכמו שאמר הקול קול יעקב - ופרש"י כיון דשמע כי הקרה ה', הבין שהוא יעקב, דשם שמים שגור על פיו. ועל כן לא רצה ליתן לו ברכות עולם הזה, דעל ידו יתכן שיתקלקלו בניו מעשיהם, וכמאמר הכתוב ורם לבבך ושכחת.

וראיה ברורה לזה דבהברכה ראשונה שסבר שמברך לעשו, אין בהם רק ענייני עולם הזה, ולא הזכיר בה שום הצלחה האמיתית. ואח"כ כששלח ליעקב לפדן ארם וידע שמברך ליעקב, אמר לו א-ל ש-די יברך אותך ויפרך וירבך וגו', ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתן לרשתך את ארץ מגורייך, לא אמר לו לא יין ותירוש ולא דגן, רק ברכות אברהם וארץ ישראל שהוא חלקו של יעקב.

ומשום הכי סירב גם יעקב לקבל הברכה הראשונה השייך לעשו. ואמר הן עשו אחי איש שער - גבר שדיין, ולו נאה יין ותירוש. ואני איש חלק - חלק ה', והיאך שייך לי הברכות שברצון אבי ליתן לעשו, והם שני הפכים. ואדרבה אמרו בחגיגה דף ט' יאה עניותא לברתא דיעקב כברזא סומקא לסוסיא חיורא. ודרשהו מן הפסוק צרפתיך בכור עוני, מלמד שחזר הקב"ה על כל הטובות ליתן לישראל, ולא מצא אלא עניות. דזאת הדוחק הוא הצירוף שמצרף לבן של ישראל, ומדילן מכל סיג ופסולת, ומקרבן לעבודתו של מקום ברוך הוא.

והנה גם רבקה אמנו ידעה מזה, רק השיבה לו תשובה נצחת, ורמזה לו עומק כוונתה. שגם היא אין עיקר כוונתה דעולם הזה יהיה ליעקב, ובני יעקב יתעדנו בטובתו של עולם הזה, למשוך ביין בשרם ולהתענג באכילה ושתיה, כי לא זו הדרך להתקרב לעבודת ה'. רק עיקר כוונתה היא, דרצתה דהעולם הזה יהיה הכל של יעקב, ולעולם ההנאה מטובתו של עולם הזה יהיה לעשו, והוא יאכל וישתה את של יעקב, וכל מה שעשו אוכל בעוה"ז לא יהיה של עצמו, רק יטלם מיעקב.

וכוונתה בזה דאם היה עשו נתברך, והיה כל טוב העולם של עשו עצמו, הרי לא היה בזה שום נכיון לישראל מעוונותיהם. מה שאין להם העולם הזה ועשו יש לו, כיון דאינו שלהם ועשו אוכל משל עצמו. מה שאין כן עתה - דכל הטוב הוא בעצם של יעקב, ועשו נוטל ממנו בזרוע ובחזקה, וישראל נשארם ריקנים מכל טוב, ושורם טבוח לעינם, ושונאיהם מלאים מכל טובם של ישראל, הרי זה החסרון שנחסר להם, הוא להם נכיון גדול על עוונותיהם. וכמו שאמר הכתוב ונוגשיך צדקה, ודרשו במסכת ב"ב דף י' דגם מה שהעכו"ם נוטלים בזרוע מכפר עליהם כצדקה. ואילו היה עשו נברך, לא היה לישראל כפרה זו.

ובזה מבואר היטב הפסוקים שבפרשה, שבתחילה אמר יצחק לעשו בא אחיך במרמה ויקח את ברכתך, ואח"כ כשאמר לו עשו הברכה אחת היא לך אבי וישא קולו ויברך, כתיב ויען יצחק ויאמר לעשו הן משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל. ולכארה הרי אמר לעשו ממש הני ברכות שאמר ליעקב - מטל השמים ומשמני הארץ, ומהו ההבדל שיש ביניהם.

ולפי הנ"ל מבואר היטב, שברצון יצחק היה לברך את עשו שיהיו כל הטובות בהתחלתן ועיקרם שלו, ואח"כ סיבבה רבקה שעיקרם יהיו של יעקב, ועשו יהיה

נוטלם משל יעקב. וזה שבתחילה אמר ויתן לך האלקים מטל השמים, דהנתינה מה' יהיה לך. ואח"כ כשראה שהסכימו מן השמים דהברכה יהיה של יעקב, אמר לעשו הן משמני הארץ יהיה מושבך, לא אמר לו שה' יתן לו, דהנתינה מה' יהיה ליעקב, אבל אתה תטלם ותהנה. ומשמני הארץ יהיה מושבך, ולא יהיה בזה ברכה לעשו שלא ברכו כלל, רק אמר לו בדרך נבואה, דהרי אתה תאכל כל טוב ההוא.

נסיון יעקב במדת האמת

אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע [כ"ז, י"ב]

כתב האמת ליעקב:

יש להבין, מדוע באמת צותה רבקה את יעקב לשקר, ובפרט לפי מה שכתב רש"י שם והוא מחז"ל, שעל פי הדיבור עשתה, וכי לא היתה אפשרות אחרת לפני המקום לגלגל את הברכות ליעקב בלי שיצטרך לשקר. ובמיוחד קשה זה להבין - אחר שידענו שיעקב הוא עמוד האמת בעולם, וכדכתיב תתן אמת ליעקב, וכל שכן התרחק יעקב מהשקר, וא"כ מדוע סיבב המקום שהברכות יחולו על ראש יעקב בדוקא על ידי השקר והתעתוע?

אמנם נראה, שכמו אצל אברהם אבינו שהוצרך השי"ת לנסותו בעשר נסיונות, עד שעלה ונתעלה למדרגתו הרוממה. כמו כן אצל יעקב היה צריך לעבור נסיון, כדי לבחון את גודל מדרגתו ודביקותו בה'. וכשנעיינ' נראה שהנסיונות שבהם נתנסה אברהם אבינו, היו נסיונות נגד טבעו ומאגו. הלוא דרך אברהם בעולם היה לפרסם את שם ה', על ידי שהראה את מדת חסדו וטובו של המקום. "חסד לאברהם" - עבודת השי"ת של אברהם, היתה מיוסדת על מדת החסד של הקב"ה, שהתגלמה באישיותו של אברהם.

כל האלפים והרבבות שהצליח אברהם אבינו לקרב לה', היה על ידי החסד שעשה הוא עם הבריות. שבזה הוא הסביר לאנשים שמעשיו שופעים מכח מדת החסד של הקב"ה. ולכן כשבא הקב"ה לנסות את אברהם ולראות אם באמת הוא ירא אלקים, הוכרח לנסותו באופן שנראה כאילו הוא בניגוד ישיר, ובכיוון ההפוך ממדת החסד. ולדוגמא כשאמר לו הקב"ה לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך, הרי הוצרך לעזוב את ביתו ואת אביו הזקן, דבר שבדאי הכאיב לו. לאחר כך הוא נצטוו לגרש מביתו את הגר ואת ישמעאל בנו, באופן הנראה כמאד אכזרי, וזה בודאי לא היה נעים לאברהם לעשות.

והעולה על כולנה נסיון העקדה - שבו הוצרך להקריב את בנו יחידו כקרבן, דבר שהיה נגד כל מציאותו ונגד כל השקפותיו. והרי זה המדרגה הנעלה ביותר בנסיון

האדם, כלומר לעשות פעולה הנוגדת מן הקצה אל הקצה את טבעיות האדם ומהותו, אך ורק כדי למלאות רצונו של השי"ת. ורק כשעבר בהצלחה את כל הנסיונות האלו, רק אז אמר אליו המלאך - כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה.

וכן הוא הדבר גם אצל יעקב, כל טבעו ומציאותו סלדו מהשקר, הזיוף התעתוע היו אצלו בגדר עבודה זרה וגועל נפש. ולכן כשרצה ה' לנסות את מדת דביקות יעקב בה', לא מצא מקום יותר הגון לנסותו ממדת האמת. כי עכשיו הוכרח יעקב לפעול נגד מגמת חייו ועמדתו הבלתי פושרת בשביל האמת. ורק אם אמנם יעשה כן משום שנצטווה לעשות כן, אז יוברר ויובחן כי כל מעשיו לשם שמים. ומבואר מזה שענין נטילת הברכות מעשו היה "מעשה העקידה" של יעקב. כל אחד מהאבות היה צריך לעבור "מעשה עקידה" - נסיון נגד מהותו וטבעו, כדי לאכות בשכר הנצחי של אבי העם הנבחר.

🌀 תכסיסי מלחמה בבית המדרש 🌀

ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות [כ"ז, ט"ו]

כתב בהערות:

מהו החמודות - אומרים חז"ל שחמדן מנמרוד. ויעוין בדעת זקנים מבעלי התוס' [בראשית כ"ה ל'] - שנמרוד רצה להלחם עם עשו, ואז עשיו הלך להמלך עם יעקב, ואמר לו יעקב שיאמר לנמרוד שיסיר בגדיו, וכך הוה - שאמר לו הורד בגדיך, והוריד והצליח להורגו, ואז נטל בגדיו.

רגילים לחשוב על אנשים שרחוקים מתורה, שהם מנתקים עצמם מהתורה וכו' יש להם תכסיסי מלחמה משלהם. האמת שגם הם כשהם צריכים עצה, הם רצים לרבנים למרות צמצומם [כביכול]. ומזה אנו למדים - שהכל יכולים ללמוד בביהמ"ד, וגם עניני העולם - המקום הטוב ביותר ללומדם הוא בתורה, שבה כלולות כל החכמות.

🌀 פעמים שעומק הנפילה מסייעת לעליה 🌀

וירח את ריח בגדיו [כ"ז, כ"ז]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר צ"ג]

ופירשו חז"ל [ב"ר פכ"ה כ"ב] "בגדיו" - בוגדיו. כגון יוסף משיתא, בשעה שבקשו שונאים להכנס להר הבית, אמרו יכנס מבני ישראל תחילה. אמרו לו ליוסף הכנס,

ומה שאתה מוציא שלך הוא, נכנס והוציא מנורה של זהב. אמרו לו, אין דרכו של הדיוט להשתמש בזה. אלא הכנס פעם שניה, ומה שאתה מוציא שלך הוא. ולא קיבל עליו, אמר לא ד"י שהכעסתי את ראי פעם אחת, אלא שאכעיסנו פעם שניה. מה עשו לו - נתנו אותו בחמור של חרשים [דף עבה שמגרים בו נסרים - רש"י], והיו מנסרים בו, והיה צווח ואומר אוי לי שהכעסתי לבוראי".

הנה צריכים אנו להתבונן וללמוד את אשר אירע ליוסף משיתא, ומה הביא אצלו את המהפיכה הגדולה. ונראה שדוקא מתוך נפילתו הגדולה הגיע לזה. כי נפילתו מתחילה היתה גדולה ועמוקה לאין שיעור, החושך והאפילה שהיה שרוי בהם היה איום ונורא. ובשעה שאף השונאים מחריבי המקדש לא העיזו להכנס למקדש תחילה, היה יוסף משיתא נכון לעשות זאת, והסכים להכנס תחילה. ואף כשהוציא את המנורה - לא הרגיש מה שהרגישו השונאים שאין דרכו של הדיוט להשתמש בזה.

אך כשעוררוהו לזה, שם על לבו והרגיש את עוצם שפלותו, ופתאום נוכח לאיזו תהום התדרדר. זעזוע זה האיר את עיניו, "כי אשב בחושך ה' אור לי", ואמר לא ד"י שהכעסתי את בוראי פעם אחת. ואף כשעינוהו ביסורים נוראים, שגיררו את בשרו בדף שמגרים בו נסרים לא הסכים להכנס. ולא עוד אלא שגם היסורים הנוראים הללו לא צווח מחמת יסורין, אלא צווח "אוי לי שהכעסתי את בוראי". ברגע קט נתעלה מעומק התהום עד לדרגות עליונות של מסירות נפש.

מחושך נורא עד לאור גדול אל "ה' אור לי". ונתקיים בו הכתוב "כי נפלתי קמתי כי אשב בחושך ה' אור לי", שאילולא שנפל בתחילה כל כך, לא היה זוכה לאור הגדול שהגיע אליו אח"כ. כי רק כשראה את התהום שנפל לתוכה, ע"י כן אזר עוז והתעלה למדרגת קדוש ה' כר"ע וחבריו.

עוד מעשה הובא במדרש שם - ביקום איש צרורות - שהיה בן אחותו של ר' יוסי בן יועזר איש צרידה, והיה רכוב על סוסו בשבת בשעה שהוליכו את דודו ר' יוסי בן יועזר להתלות, "אמר לו יקום לר' יוסי - חמי סוסי דארכה מרי וחמי סוסך דארכבה מרך [ראה הסוס שהרכבני אדוני, לעומת הסוס שהרכיבך אדוניך. פירוש ראה אותי שהלכתי בתאות לבי וכך עלתה לי, ואתה עמלת בתורה ובמצוות כל ימיך וסופך להיות נתלה].

א"ל יוסי בן יועזר - אם למכעיסיו כך [גמול טוב] ק"ו לעושי רצונו, א"ל עשה אדם רצונו יותר ממך. א"ל, ואם כך לעושי רצונו [שנפרע מהם על עונותיהם המועטים - מתנו"כ] ק"ו למכעיסיו. נכנס בו הדבר כארס של עכנאי, הלך וקיים בעצמו ד' מיתות ב"ד וכו'. נתנמנם יוסי בן יועזר איש צרידה, וראה מטתו של יקום פורחת באויר, אמר בשעה קלה קדמני זה לגן עדן", יעו"ש במדרש.

כן הוא הביאור גם כאן, יקום איש צרורות הגיע למידת השחתה גדולה עד מאד, שבשעה שמוליכין את דודו נשיא ישראל להריגה, העיז בו פנים ורצה להוכיח לו שהצדק עמו, ועל חינוס ר' יוסי מוסר את נפשו. ובמקום להראות השתתפות בצערו - עוד התקלס בו. אך מתוך שנפל לשפלות תהומית זו - נבקע לפניו האור גדול ונכנסו בו דבריו של ר' יוסי בן יועזר כארס של עכנאי, ושב בתשובה שלימה, עד שבשעה קלה הקדים את יוסי בן יועזר לגן עדן.

וכמו שכתוב "אל תשמחי אויבת לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי" [מיכה ז' ח'], ופרשו חז"ל "אילולא שנפלתי לא קמתי, ואילולא שישבת בחושך לא היה ה' אור לי" [ילקוט תהלים רמז תרכ"ח]. ואף כנגד האויב הגדול הוא היצר הדברים אמורים, אילולא שנפלתי לא קמתי, ואילולא ישבתי בחושך לא היה ה' אור לי. שהנפילה והשיבה בחושך, הם הם המביאים את האדם לראות האמת. ומתוך החושך מבחין הוא באור ביתר שאת.

ויש לבאר בזה את מאמר הנביא "שובה ישראל עד ה' אלקיך כי כשלת בעוונך" [הושע י"ד ב'], ואמרו חז"ל "גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר שובה ישראל עד ה' אלקיך" [יומא פ"ו א']. וכן אמרו [ברכות ל"ד ב'] "במקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם עומדים, שנאמר [ישעיהו נ"ז י"ט] "שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' וגו'", לרחוק והדר לקרוב". והוא משום, שע"י הנפילה העצומה באה התקומה, והשיבה בחושך היא הסיבה להתנער ממנו ולזכות לאור ה'. וזהו הביאור במה שאמר הנביא "כי כשלת בעוונך", שמתוך כך יכול אתה להתרומם ולהגיע עד ה' אלוקיך.

ובטעם הדבר, שע"י זעזוע של נפילה ושיבה בחושך, יכולים להתעלות "עד ה' אלוקיך". נראה כי המעכב העיקרי להתעלות האדם, הוא ההתרגלות למצבו. שמפני כן אינו מרגיש את ההכרח הגמור להתעלות מעלה מעלה. ובנוסף לזה הוא מאבד גם את התרגשות הלב ע"י ההרגל, וככתוב [ישעיהו כ"ט י"ג] "יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני, ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה", כיון שהם במצב של "מצות אנשים מלומדה", הרי לבם רחק ממני, כל אשר הם עושים הוא מן השפה ולחוץ.

ואף "יראתם אותי" היא יראה חיצונית שאין לה ולא כלום עם מעמקי הלב, ההתלהבות והרגש נעלמים ואינם. וכיון שכן נשאר האדם במצבו, ואין בו כח ורצון להתעלות, ורק זעזוע של נפילה קשה ח"ו, מוציא את האדם משלוותו והרגליו, ומעורר אצלו את התרגשות הלב. וכשרואה פתאום את התהום שבה הוא נמצא, יש בכחו להתעלות מעלה מעלה "עד ה' אלקיך", ולהגיע למקום שאין צדיקים גמורים יכולים לעמוד.

הניצוץ הפנימי בתוך כל יהודי

וירח את ריח בגדיו ויברכהו [כ"א, כ"ז]

כתב בזכרון מאיר:

במדרש רבה [בר"ר פרשה ס"ה י"ח], אמר רבי יוחנן אין לך דבר שריחו קשה מן השטף הזה של עזים, ואת אמרת וירח את ריח בגדיו ויברכהו? אלא וכו'. דבר אחר - וירח את ריח בגדיו ויברכהו, כגון יוסי משיתא ויקום איש צרורות [ובמתנות כהונה: והם שמות בני אדם עבריינים מישראל, ולבסוף קידשו שמו של הקב"ה כדמפרש ואזיל. ודריש "בגדיו" כמו בוגדיו].

יוסי משיתא: בשעה שביקשו שונאים להכנס להר הבית, אמרו יכנס מהם ובהם תחילה. אמרין ליה עול את ומה דאת מפיק דידך. נכנס והוא מנורה של זהב, אמרו אין דרכו של הדיוט להשתמש בזה, אלא עול זמן ומה דאת מפיק דידך, ולא קיבל עליו. אמר רבי פנחס נתנו לו מכס ג' שנים ולא קביל עליו. אמר "לא דיי שהכעסתי לאלקי פעם אחת, אלא שאכעיסנו פעם שניה". מה עשו לו? נתנו אותו בחמור של חרשים [פרש"י ספלים של דף שמגררים בו נסרים] והיו מנסרים בו, והיה מצווח ואומר ווי אוי שהכעסתי לבוראי.

ויקום איש צרורות - היה בן אחותו של רבי יוסי בן יועזר איש צרידה, והוה רכיב סוסיא בשבתא, אזל קמיה שריתא למצטבלה [ופרש"י היו מוליכין לפני - לפני יקום קורה שיהא נתלה עליו יוסי בן יועזר], אמר לו חמי סוסאי דארכבי מרי, וחמי סוסך דארכבך מרך.

אמר לו [יוסי ליקום], אם כך למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונות. אמר לו [יקום ליוסי] עשה אדם רצונו יותר ממך? אמר לו [יוסי ליקום], ואם כך לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו. נכנס בו הדבר [דברי רבי יוסי נכנסו בו ביקום] כארס של עכנאי, הלך וקיים בעצמו ד' מיתות בית דין סקילה שריפה הרג וחנק. מה עשה [יקום]?

הביא קורה נעצה בארץ, וקשר בה נימא, וערך העצים והקיפן גדר של אבנים, ועשה מדורה וכו', קדמתו האש, נפסקה הנימה, נפל לאש, קדמתו חרב, ונפל עליו גדר ונשרף. נתנמנם יוסי בן יועזר איש צרידה, וראה מיטתו [של יקום] פורחת באויר, אמר [יוסי] בשעה קלה קידמני זה לגן עדן, עד כאן.

הסבר ענין של וירח ריח "בוגדיו", שאם כי יצחק חשב שזה עשיו, ואיך יברך אותו? כי באמת הכיר אותו, אבל וירח את ריח של בוגדיו, אפילו איך שיש בהם נקודה פנימית, וסוף סוף יתעוררו פעם הניצוצות הקדושים שבהם. כמו הסיפורים מהעבריינים יוסי משיתא ויקום איש צרורות הנ"ל "ויברכהו" [כי סוף סוף זרע קודש הוא גם עשיו].

עמקות הדבר הוא, כי יש אנשים בעלי מוח ודעת, ואף על פי כן הם רחוקים מה' ותורתו. אף על פי שבפנימיותם הם מלאים חרטות. כמו שכתוב בשבט מוסר [פכ"ה] רשעים מלאים חרטות.

עוד אמרו חז"ל [שבת ל"א ע"ב] "יודעין רשעים שדרכן למיתה ויש להם חלב על כסלם".

וכשהם מתעוררים, פעם על ידי איזה סיבה הם חוזרים בתשובה שלימה וגמורה. מפני שנקודת האמת נמצאת בפנימיותם, ועולים למדרגות גדולות. כדברי חז"ל "מקום שבעלי תשובה עומדים שם צדיקים אינם עומדים שם" [סנהדרין צ"ט ע"א].

מכאן הערה לכל אדם, גם אם מרגיש עצמו ירוד בשפלות המדרגות, לא יפול ברוחו ולא יתייאש. אלא עליו לדעת כי בפנימיותו נוצצת נקודת האמת, וצריך רק להסיר את החלב מעל כסלו. ואז יתעוררו אצלו ניצוצות הקדושה אחרי ההתחזקות, ויעלה למעלות עליונות אשר לא חשב עליהם מקודם. כי הבא ליטהר מסייעין אותו מן השמים למעלה מהשגתנו [דברי הרבינו יונה בשערי תשובה] [שער א' אות א']: וזה לשונו "והתבאר בתורה כי יעזור ה' לשבים כאשר אין יד טבעם משגת" עיין שם].

כמים הפנים לפנים כן לב אדם לאדם

עד שוב אף אחיך ממך [כ"ז, מ"ה]

כתב בפנים יפות:

יש לפרש כפל הלשון, על פי מה שכתוב בפסוק [תהלים קל"ט כ"א] הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי, שהוא לשון כפול ומשולש. אמנם ענינו הוא - מפני שאמר שהע"ה [משלי כ"ז י"ח] כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם, כי אם יאהב אדם חבירו ותתחזק מאוד אהבתו אליו - הוא גורם שגם חבירו יאהבהו, והוא נקרא אור חוזר. וכן להיפך - אם ישנא חבירו ותתחזק שנאתו מאוד, גורם שגם חבירו ישנא אותו. וזה שאמר הכתוב תכלית שנאה שנאתים - שכל כך היה שנאתם בתכלית שגרמה שאויבים היו לי.

ובאמת היה כן, שיעקב שנא עשו שנאה גדולה בגלל רשעו, יותר משנאת עשו ליעקב, עד שגם עשו שנא אותו. לכך אמר שיהא לך סימן זה, שאם ישיב אף אחיך ממך, כלומר שנקל שנאתו בלבך, כיון שלא תראה מעשיו הרעים, ואולי ייטיב מעשיו באמת, אז תדע שתשוב חמת אחיך ממך.

וכך כתב בפה קדוש:

כלל גדול אמר הגאון רבי חיים מוולוז'ין דבר בדוק ומנוסה - שאם יש לו לאדם שונאים ומבקש להשלים עמם, שיבדוק בעצמו אם יש בלבו כעס עליהם. שאם יקבע בלבו שהינם צדיקים גמורים וידון אותם לכף זכות עד שלבו יהיה שלם עמם, אזי מיד יתהפך לבבם להיות לו לאוהבים. ואם לא יהיה לבו שלם עמם, סימן הוא שגם הם עדיין שונאים אותו.

ועל פי זה ביאר רבנו בן הגר"ח את המקרא שלנו - "עד אשר תשוב חמת אחיך - עד שוב אף אחיך ממך", אמרה רבקה ליעקב - הכיצד תדע שתשוב חמת אחיך - עד שוב אף אחיך ממך, כשתראה שאף אחיך שב ממך - שאין לך שום כעס עליו, אז תדע שגם הוא כבר שלם עמך. כי כמים הפנים כן לב האדם לאדם.

❧ ישיבת שם ועבר כהכנה לבית לבן ❧

קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה [כ"ח, ב']

כתב בשיחות מוסר: [מאמר י"ג]

יעקב אבינו זכה לבנות את בית ישראל, בשמעו לקול אביו ואמו ללכת אל בית לבן, ועליו אמר הכתוב "ושומע לעצה חכם" [משלי י"ב ט"ו ובילקוט שם]. ומקודם נטמן בבית מדרשו של עבר י"ד שנה [רש"י סו"פ תולדות]. ולכאורה איך עשה כן, הלא נצטוו ללכת אל בית לבן כדי לבנות את כלל ישראל, א"כ מדוע הוא נחשב "שומע לעצה". אלא שהבין יעקב - שהכניסה לבית לבן מחייבת הכנה גדולה, וכדי שיוכל לשמור שם תרי"ג מצוות ולהעמיד שבטי קה, היה מוכרח להכנה של לימוד י"ד שנה בבית מדרשו של עבר.

עלינו לדעת כי העולם שבו אנו חיים כיום - הוא כולו "בית לבן", והכניסה אליו מחייבת הכנה גדולה. וההכנה היא ע"י התורה, כמו שלומדים אנו מיעקב אבינו.

והאיך נראית ההכנה של יעקב, העידו חז"ל "וישכב במקום ההוא" [בראשית כ"ח י"א] - אבל כל י"ד שנה ששימש בבית עבר לא שכב בלילה, שהיה עוסק בתורה [רש"י שם]. והנה כששכב בלילה הזה - גם כן לא שכב על גבי כרים וכסתות אלא על אבן, מכלל שכל י"ד שנה אפילו על אבן לא שכב. ולא היה זה בדרך נס, אלא שגדול הוא כחו של אדם, אלא שאין האדם משתמש ומנצל את כחותיו. וכמו ששנינו "היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים" [אבות פ"ב מט"ו]. אבל אם יאמץ אדם את כל כוחותיו, הרי הוא מסוגל לחולל נפלאות. וכמו שאנו רואים בשעת שריפה ר"ל, שאיש ונושא אדם אחד משא שכרגיל נושאים אותו כמה בני אדם.

וכבר ביאר החפץ חיים זצ"ל [שם עולם ח"א פ"ט] בשם הגר"א את הכתוב שאמר דוד המלך ע"ה על עצמו [תהלים קי"ט קס"ב] "שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב", שעוסק הוא בתורה כדרך המוצא שלל רב. שאילו ידע האדם כי במקום זה מונחים אוצרות של אבנים טובות ומרגליות, ויש לו זמן מסוים בלבד כדי לאוספם, הרי לא ינום ולא יישן אפילו רגע אחד, ובכל מאמצי כחותיו יקבץ בלי הרף ככל היותר. וכך עסק דוד המלך ע"ה בתורה ובמעשים טובים. וזהו שאמרו [אבות פ"ד מ"ז] "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי העוה"ב", וכן יעקב אבינו לא שכב כל י"ד שנה בבית מדרשו של עבר, וזאת ע"י ניצול כל כוחותיו.

🌀 המלמד צריך להיות ירא שמים 🌀

וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם, וירא עשו כי רעות בנות כנען
[כ"ח, ז']

כתב בדרש משה:

מה שנאמר גם מה שיעקב שמע אל אביו ואמו והלך פדנה ארם, דמשמע דמשום כן החליט עשו כי רעות בנות כנען בעיני אביו, ולכן וילך ויקח את בת ישמעאל. וצריך להבין למה לא הספיק לעשו בשמעו הציווי שצוה אביו ליעקב. ונראה משום דציווי בלא קיום לא סגי, שהיה יכול להטעות עצמו שאין הציווי חזק - שהיה אפשר לפרשו רק בדרך עצה טובה, או שאין קפידא כל כך לקיים ציווי אב, ולא היה רואה שהן רעות. ולכן רק משום שאחרי הצווי עשה כן יעקב, ידע שהן רעות בעיני אביו. ומזה הכרח שהמלמד צריך להיות ירא שמים וזהיר במצוות, ולא יועיל מה שילמדנו התורה, אם בעצמו אינו זהיר כל כך.

🌀 לתקן דרכו מהיסוד 🌀

וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו וילך עשיו אל ישמעאל [כ"ח, ח']

כתב בזכרון מאיר:

במדרש רבה [בר"ר פרשה ס"ז י'] וירא עשיו כי רעות בנות כנען וגו' וילך עשיו אל ישמעאל, רבי יהושע בן לוי אמר - נתן דעתו להתגייר. מחלת - שמחל לו הקב"ה על כל עוונותיו. בשמת - שנתבשמה דעתו עליו. אמר רבי אלעזר אילו הוציא את הראשונה יפה היה, אלא "על נשיו" - כאב על כאב, תוספת על בית מלא, עד כאן. ורש"י מפרש יותר - שלא גירש את הראשונות.

אפשר ללמוד מכאן דבר נפלא - הנה עשיו המעלה שהיתה לו בענין כיבוד אב, הביאה אותו שנתן דעתו להתגייר, ועד למדריגה שמחל לו הקב"ה על כל עונותיו, מדריגה גדולה מאוד. ורבי אליעזר אמר אילו היה מגרש את הראשונות יפה היה, אבל כעת שלא גירש הראשונות נשאר מכל עבודתו כאב על כאב, או כוב על כוב, ותוספת [עוולה] על בית מלא.

נמצא למדים מזה חשיבות דרכי ההשתלמות והתשובה. כי יש לפעמים שעולה באדם מחשבה טובה - שצריך להיטיב דרכו, ומתחיל להוסיף מעלות על מעלות ומעשים על מעשים טובים, ובכל זאת מצבו הרוחני הכללי אינו אז ממקומו. כי לא עקר מן השורש את הפגם שלו במעלות או במדות - הסיבה הראשונה שהשפילה אותו מקודם, רק הוסיף מעלות אחרות. וזה לא מספיק - אלא צריך להביא שינוי יסודי במצבו. ואם לא עשה כן, פגמו וחסרונו העיקרי נשאר, ורק הוסיף מעשים טובים ומעלות. וקיבל דרכו של עשיו - שלא גירש את הראשונות, אלא לקח על נשיו גם את מחלת בת ישמעאל.

ובעלי מוסר משלו על זה משל, כמי שמתדמה לו שנוסע ברכבת ההולכת למזרח, ובאמצע הדרך הרגיש שהוא עלה ברכבת הנוסעת למערב, מה עשה? רץ בתוך הרכבת ממערב למזרח. זוהי טיפשות גדולה, הלא הרכבת נוסעת למערב, ומה יעזור לו אם הוא ירוץ בתוך הרכבת למזרח? אלא היה עליו לרדת, ולעבור לרכבת אחרת ההולכת למזרח.

ועל זה צריכים התחכמות בחכמת המוסר, וידיעות מחכמי המוסר המושלים ביצרם, ויודעים להראות את הדרך הנכונה. יעוין במסילת ישרים פ"א שמאריך להסביר את הפסוק [במדבר כ"א כ"ז] - על כן יאמרו המושלים בטוב טעם, עיין שם.

פדישת זיינא

קדושת התורה מגינה מהשפעת הרחוב

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה [כ"ח, י']

כתב החפץ חיים: [שמירת הלשון ש"ג פ"ט]

ועתה נדבר אודות יעקב אבינו ע"ה, דהנה ידוע בעת שהלך מבית אביו לחרן היה בן ס"ג כפירש"י. ובן ע"ז היה כשבא לבית לבן, ואיה היה י"ד שנים שבינתיים, אחז"ל שהיה אצל שם ועבר, ולמד שם בבית מדרשם.

והנה לכאורה קשיא על יעקב אבינו ע"ה, וכי אז העת והעונה לתלמוד תורה. והלא בן ס"ג שנה היה - ולא היה לו עדיין שום זרע. ובפרט שאומה הישראלית הקדושה הצריכה לצאת על פני האדמה, ורק הוא מוכשר לזה ולא איש אחר. וכל זה ידוע ליעקב אבינו, כמו שפרש"י על הפסוק כי מלאו ימי, ואימתי אעמיד י"ב שבטים עיי"ש. והנה, א"כ בודאי מצוה גדולה שילך תכף אל בית לבן כמו שאמר לו יצחק ולישא אשה, ולא להתעכב ולהפריש את עצמו לתלמוד תורה ארבע עשרה שנה.

ולתרץ כל זה, נראה בפשיטות - דהנה יעקב אבינו ידע בלבן כי בודאי לא יתרחק ליתן לו בתו, בלתי שיקבל עבור זה מתנה גדולה, וכמו שכתוב כי נכריות נחשבנו לו וגו'. וידוע שיעקב אבינו נעשה עני בדרך ע"י אליפז. א"כ בודאי יהיה מוכרח לעבוד אצלו עבודת עבד ולישא מבנותיו, כמו שצוה לו יצחק וכמו שהיה לבסוף.

והיה ירא יעקב אבינו לרדת אצלו ולהתעכב שמה, כי ידע את לבן כי רמאי הוא, וגם ירצה להאבידו מן העולם, וכמו שהעיד עליו הכתוב לבסוף, שרדף אחריו ורצה להרגו, לולא שאלקי אברהם היה בעזרו והצילו וגם ביתו מלא טומאת תרפים, ואין בכחו לעמוד נגד טומאה רבה כזו בלתי בזכות קדושת התורה. ובבית לבן לא היה באפשרות להיות דבוק לתורה. ועל כן הקדים את עצמו, ונס אצל שם ועבר י"ד שנה, ולמד שם בהתמדה רבה. כי כל הי"ד ששנה לא שכב לישון פעם אחת שינת קבע, כמו שהעיד עליו הכתוב - "וישכב במקום ההוא" וכפרש"י שם. ובלימוד כזה אף כי יתעכב אח"כ בבית לבן איזה שנים, לא יזיק לו מאומה.

והנה אנחנו שזוכרין תמיד זכות אבות, צריכים לילך ג"כ בעקבות יעקב אבינו ע"ה.

וכל אב יראה להרגיל בנו לתורה ולמצות, כל עת היות הבן על שולחנו והוא עד שנת כ"א. ואז אפילו אם יצא הגורל לעבודת הקירה, ובודאי לא יוכל ללמוד בעת ההיא, אעפ"כ לא תסור ממנו קדושת התורה שלמד עד עתה. וגם במלאות שני עבודתו כשיבוא לביתו, יהיו כל מעשיו בתום וביושר, ולא יתבייש אביו במפניו. ויצליחו הקב"ה עבור זה בזה העולם, כמו שעשה ליעקב אבינו בכלות ימי עבודתו אצל לבן כמו שכתוב בתורה.

❧ יצאת צדיק המסתגר בד' אמותיו עושה רושם ❧

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה [כ"ח, י']

כתב המגד יוסף:

פרש"י לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב, ולמה הזכיר יציאתו, אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה עכ"ל. וצל"ע למה נתיחדה דרשה זו דוקא אצל יעקב, הרי נכתב בתורה גם על מסעות של אברהם ויצחק, ושם לא נדרש פנה זיוה וכו'. ומצאתי בכלי יקר שעמד על כך.

ונראה, שהתורה לא מצאה צורך ללמדנו שאברהם ויצחק היו היודה וזיוה של מקומם, כיון שרישומם ניכר. אברהם עשה נפשות לה', וביתו היה פתוח לרוחה לכל אורחי דרך. יצחק בנה מזבחות וקרא שמות לה'. דוקא אצל יעקב איש תם יושב אהלים, יש אשר לא יעריכו את תרומת המסתגר בד"א של הלכה לחיי הרוח של העיר, שם נצטרכה התורה להורות - שגם ואולי דוקא צדיק כזה הוא ההוד וההדר של העיר, אף שאין רשומו ניכר לכל.

❧ על הצדיק להשפיע על סביבתו ❧

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה [כ"ח, י']

כתב בזכרון מאיר:

פירש רש"י לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה, ולמה הזכיר יציאתו? לא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם. שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה, יצא משנם פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה.

והיפה תואר מבאר - זיו - היינו לימוד התורה והחכמה, ש"חכמת אדם תאיר פניו" [קהלת ח' א']. וההדר - היינו הכבוד, כענין [ויקרא י"ט ל"ב] "והדרת פני זקן", רצונו

לומר שמכבד כל אדם, ומכבדין אותו. והודה - היינו הטלת מורא עליהם, כענין שנאמר [במדבר כ"ז כ'] "ונתת מהודך עליו למען ישמעו" וגו', עכ"ל.

ועדיין צריך הסבר מה מלמדנו בזה - שכדאי לתורה להוסיף ד' מילים, והם "ויצא יעקב מבאר שבע"? ואפשר לומר שהתורה מלמדת אותנו שדרך צדיקים אמתיים היא לא להסתפק בצדקתם לעצמם, אלא הם משפיעים על המקום בו הם נמצאים, והם זיו הוד והדר המקום. כי כמו ברכוש גשמי - כגון כסף וכדומה, מחויב העשיר לתת לעני הנצרך, ומחויב לעסוק בצדקה וגמילות חסדים בממונו. כן הצדיקים העשירים בדעת בתורה בחכמה ובמעשים טובים - צריכים גם כן להאציל מהודם על אחרים, כמאמרם ז"ל לענין תורה [אבות פ"ב מ"ח] "אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך" - פירוש אל תחזיק זה לעצמך, אלא תלמד גם אחרים.

כל פסיעה רצון ה'

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה [כ"ח, י']

כתב בדרש משה:

עיין ברש"י. ויש לומר עוד פירוש - שלא יחשוב האדם שרק התכלית נגזר מן השמים, אלא שאף האופן איך להשיג התכלית נגזר. כמו שאמר אברהם, בני אינו חוזר אבל בן בני חוזר [ב"ר נ"ט - י"ד]. וחידש כאן שלא רק שיבוא לחרן לבקש את בת זוגו נגזר מה', אלא אף לכל פסיעה ופסיעה הוא תכלית בפני עצמו, שמקיים בזה רצון השי"ת. לכך נקט היציאה מבאר שבע, משום שגם זה הוא מהשי"ת דאין נוקף אצבעו מלמטה, אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה.

תכלית הלימוד בישיבה

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה [כ"ח י']

כתב בברכת פרץ:

ביארו המפרשים - למה כתוב ויצא וילך, כי אנשים ההולכים ממקום למקום יש בהם על שני אופנים. כי יש שאין רצונו לברוח ממקומו הראשון, רק צריך הוא לאיזה ענין במקום השני. ויש בהיפך - שאין לו שום צורך וענין במקום השני, וכל הליכתו הוא לברוח ממקומו הראשון אשר שם יש לו מצירים.

וביעקב אבינו עליו השלום היה ההליכה בשני הטעמים. כי על פי ציווי עמו היה צריך לברוח מבאר שבע, מטעם שעשו מתנחם להרגו. ועל פי ציווי של יצחק היה צריך ללכת לחרן לקחת אשה מבנות לבן. ונמצא שביעקב אבינו ע"ה היה שני

התכליות. כי היה צריך לצאת מכאן, וזהו שכתוב ויצא, כי התכוין ורצה את היציאה מבאר שבע. וגם התכוין בשביל להגיע לחרן, לקיים פקודת יצחק אביו. וזהו שכתוב וילך חרנה, שגם זה הוא מתכלית כוונתו.

וכזאת י"ל בזמננו, כי לפנינו בישראל כשבני ישראל היו מיוסדים על פי שמירת התורה, וכל הסביבה היתה ספוגה אהבת התורה, אז גם מי שלא נסע ללמוד בישיבה, והיה יוצא מנערותו לעסוק באיזו פרנסה, היה נשאר על כל פנים יהודי שומר תורה ומחובר לטהור.

והנה גם אז היה חובה לחנך את בני הנעורים בלימוד התורה בשנות הבהירות והשחרות, מפאת עצם חיוב לימוד התורה, ומפאת כי אין עם הארץ חסיד. ואז היתה ההליכה למקום תורה, לא בשביל לברוח מבית אביו ומסביבתו הקודמת, אלא לשם המקום המיועד לו ללמוד תורה אצל רב מובהק וכו', והיה זה בבחינת וילך.

אבל כהיום אשר הפרוץ מרובה מכל צד. ומי שאינו לומד בישיבה מצבו מסוכן, ועלול שלא יסאר אצלו ח"ו אפילו משהו מיהדות. והאורבים על נפשות בני ישראל ר"ל רבו מכל צד, ובמצב פרוץ ומסוכן כזה הרי אפילו אילו ידע ברור שח"ו לא יצליח בתורה בישיבה, היתה החובה להיות בכל ימי הנערות בתוך כותלי הישיבה, למען הנצל מפגעי הזמן האורבים על יהדותו ר"ל. ונמצא שהיציאה מסביבה של חולין, זה כבר תכלית לעצמו.

אכן גם התכלית השני, לספוג תורה ויראת שמים, ולהיות באמת ת"ח מצוין, יכול להשיג בהישיבה אם רק יתמיד בלימודו. ויש בהליכתו לישיבה משום ויצא ומשום וילך.

🕒 השפעת הביטחון על יעקב 🕒

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה [כ"ח, י']

כתב בדרכי מוסר:

בפרשה זו מסופר על מעשי יעקב אבינו בחיר האבות, שדמותו חקוקה בכסא הכבוד. ואמרו חז"ל "חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי", ומכיון שאת כוונתם הקדושה וטהרת לבם של האבות אין לנו, לכן צריכים להשתדל לפחות במעשים החצוניים להדמות לאבות.

וננסה לתאר את מצבו של יעקב אבינו בשעה שברח מבית אביו, משום שעשו אחיו רצה להורגו, וחיייו היו בסכנה, בכל אופן נכנס לישיבת שם ועבר ולמד י"ד שנה

בהתמדה ובשקידה, עד שלא שכב לנוח כלל - כמו שדרשו חז"ל על הפסוק "וישכב במקום ההוא".

על הנצי"ב מוולאז'ין סיפרו שג"כ לא היה ישן במיטתו, אלא ישב ולמד עד שנפל ונרדם. וכשרצו בני ביתו להניח כר מתחת לראשו, תיכף התעורר והמשיך בלימודו כדרכו של יעקב אבינו.

ולאחר מכן כשהלך יעקב לכאן, כתוב שבא אליפז ונטל ממנו כל מה שהיה לו. וחז"ל אמרו שאפילו את בגדיו לקח ממנו, אלא שנכנס יעקב לנהר על צווארו, ובא חייל ונכנס לנהר להקר, ועשה הקב"ה נס - וטבע החייל בנהר, ולקח יעקב את בגדיו.

ובמצב כזה בעירום ובחוסר כל כשנרדף על חייו, נתגלה לו הקב"ה בחלום שזוהי נבואה - והבטיחו שתנתן לו הארץ. והרי אין נבואה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה. הרי רואים שיעקב אבינו על אף כל הצרות שעברו עליו, ומצבו הקשה אז, לא נפלה רוחו ובטח בהקב"ה, ולכן היה שרוי בשמחה והגיעה אליו הנבואה.

וכן הלאה, כשהגיע יעקב לחרן מקום חדש ואין איש מכיר אותו, והוא בא לשם בעירום ובחוסר כל, והיה לו לשמוח אם אחד מאנשי המקום ידבר אתו או יסתכל עליו. והנה יעקב תיכף כשבא הוכיחם "הן עוד היום גדול" - לפי רש"י הוכיח אותם שגזלנים הם, לפי שעדיין לא השלימו שכירותם. ולפי דברי ה"אור החיים" תבע מהם צער בעלי חיים. ומי שהוא עני מרוד ודואג על עצמו, לא היה בכוחו להוכיח אנשים זרים במקום חדש.

אלא רואים אנחנו שבטח יעקב אבינו בהקב"ה, ולא דאג כלל לעצמו, ושמח היה במצב כזה. ולכן יכל יעקב אבינו לגלל את האבן לבדו בלי שיסיעהו בידו, כי מי שהוא עצוב ודואג אין בו כח וגבורה. ולכן כל מי ששמח ובוטח בהקב"ה כמו שמבאר הרמב"ן, שמכיון שבטח בקב"ה למרות כל הצרות שעברו עליו, ולא התאונן על מצבו, הרי "קווי ה' יחליפו כח". ומכאן עלינו ללמוד, שאף בצרות הגדולות נבטח בקב"ה שיעזרנו ולא נתרעם עליו, ויקוים בנו הפסוק "וקווי ה' יחליפו כח".

שם ועבר - בית מדרש להשאר ירא שמים בסביבת רשעים

ויצא יעקב [כ"ח, י']

כתב האמת ליעקב: [סו"פ בראשית]

נבין בזה, דלכאורה כשצוה לו יצחק ליעקב שילך פדנה ארם ביתה בתואל אל אחי אמו, וכן צותה עליו אמו. מדוע שינה והלך לבית מדרשו של שם ועבר, ומדוע לא

הספיק לו תורתו של יצחק אבינו שלמד עד ס"ג שנה, עד שהוצרך ללמוד עוד י"ד שנה בבית המדרש החדש.

אבל לפ"ז יובן היטב, שהרי יעקב כל ימיו היה בסביבה של צדיקים אברהם אבי אביו, ואליעזר שהיה דולה ומשקה מתורתו של רבו, ויצחק אבינו ורבקה אמו. ומצינו כששרה אמנו - כשראתה את ישמעאל שהוא מצחק אמרה גרש את האמה הזאת ואת בנה, וכן עשה. ונמצא שכל תורתו של יעקב אבינו היתה בין צדיקים גמורים.

אבל עתה, שהיה מוכרח ללכת לחרן אל לבן - סביבה שכולה רשעים, והיה צריך יעקב אבינו ע"ה לקלוט בתוכו סוגיות אחרות, איך לשבת בסביבה של רמאים ושונאים, ואעפ"כ להחזיק בתם וביושר. ולזה הוצרך לבית מדרשו של שם ועבר, מפני ששם זה נתחנך בסביבה של דור המבול, ועבר זה נתחנך בדור ההפלגה - ונשאר בצדקו.

🌀 האם מותר להפך רצועה של תפילין 🌀

ויקח מאבני המקום [כ"ח, י"א]

כתב האליהו רבה: [או"ח סי' מ"ב]

שמעתי בשם זקני הגאון זצ"ל - דמותר להפך רצועה של תפילין, וליתן הקצה שלמטה למעלה בבתים. והביא ראיה מפרש"י פרשת ויצא [בראשית כ"ח י"א] זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו, עשאו הקב"ה אחת.

והא עדיין הקנאה לאיזה צד ינוח האבן, אלא שאין קפידא בזה.

וכתב בשערי תשובה [או"ח סי' מ"ב ס"ק ב']:

והראיה שמביא האליהו רבה בשם זקנו - אינו ראיה כל כך, דכיון דמעשה ניסים היו, שמא לא היו בדרך דביקות זה בזה, כי אם נעשה גוש אחד בלול מכולם.

🌀 יסוד השלימות היא האחדות 🌀

ויקח מאבני המקום [כ"ח, י"א]

כתב בהערות:

וברש"י: שהאבנים החלו מריבות זו עם זו, זאת אומרת עלי יניח צדיק ראשו וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשאו הקב"ה אבן אחת, וזהו שנאמר ויקח את האבן אשר שם מראשותיו עכ"ל.

יוצא לנו בעזשהי"ת שני הרגשות שרש"י מלמדנו בזה.

א. אפילו המחלוקת היא על יניח צדיק ראשו, שהאדם דורש שלימות ודביקות, אבל אם תביעתו ודרישתו עלי יניח, השלימות תהיה לי ולא מעונין שתהא גם לאחר, הרי זה כלפי מעלה מריבה, כי סוף סוף יש פה אנוכיות, משום שמעדיף עצמו. א"כ אין זו שלימות, אלא ההפך מריבה מחלוקת, שיש פה בפנימיות חילוק והבדלה בין איש לאיש. ולא נוחא ליה להקב"ה בהנהגה זו. לכך אין זה מקום לראשו של צדיק.

ב. מה עשה הקב"ה? עשאן אבן אחת. ברגע שנעשו אבן אחת, אין פה מקום לאני ועלי. למרות שגם אחר האחדות ראשו רק במקום אחד. אמנם גם כשמניח במקום אחד, הוא ג"כ עלי - כי כולנו אחד, ובטל מעצמו מצב המריבה.

וזהו הלימוד בשבילנו. הדרך להנצל ממריבה, הוא באיחוד הנפשות. אם השני מקבל גם אני מקבל, כי אני והוא אחד אנחנו. וזוהי הדרך היחידית לאדם להגיע לשלימות, ביטול הפרוד והגדלת האיחוד בין כולם. וזהו הדרך להנחת ראש צדיק עליו ג"כ.

את היסוד הנ"ל כתב בשערי יושר: [הקדמה]

והנה אם בהשקפה ראשונה רגשי אהבת עצמו ורגשי אהבת זולתו הם כצרות זו לזו. אבל עלינו להשתדל להעמיק בזה, למצוא הסגולה המאחדת אותם אחרי כי שניהם דורש ה' מאתנו. וסגולה זו היא - שיתברר אצל האדם איכותו של ה"אני" שלו, כי בזה יומד מעלת כל האדם לפי מדרגתו. האיש הגס כל האני שלו מצומצם רק בחמרו וגופו. למעלה ממנו - מי שמרגיש ש"אני" שלו הוא מורכב מגוף ונפש. ולמעלה מזה מי שמכניס לה"אני" שלו בני ביתו ומשפחתו. והאיש ההולך על פי דרכי התורה - ה"אני" שלו כולל את כל עם ישראל. שבאמת, איש ישראל הוא רק כאבר מגוף האומה הישראלית.

ועוד יש בזה מעלות של איש השלם ראוי להשריש בנפשו, להרגיש שכל העולמות כולם הוא ה"אני" שלו, והוא בעצמו רק כאבר קטן בתוך הבריאה כולה, ואז גם רגש אהבת עצמו עוזר לו לאהוב את כל עם ישראל ואת כל הבריאה כולה.

ולדעתי, מרומז ענין זה במאמרו של הלל ע"ה שהיה אומר אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני. היינו, שראוי לכל אדם להתאמץ לדאוג תמיד בעד עצמו. אבל עם זה יתאמץ להבין שאני לעצמי מה אני, אם יצמצם את ה"אני" שלו בחוג צר כפי מראית עין, אז "אני" זה מה הוא, הבל הוא וכאין נחשב. אבל אם תהיה הרגשתו מאומתת שכללות הבריאה הוא האדם הגדול, והוא ג"כ כאבר קטן בגוף הגדול הזה, אז רם ונשא גם ערכו הוא. שבמכונה גדולה, גם מסמר היותר קטן אם רק משמש כלום להמכונה, הוא דבר חשוב מאוד, שהכלל בנוי מפרטים ואין בכלל אלא מה שבפרט.

האדם צריך להתעורר מעצמו

ויפגע במקום [כ"ח, י"א]

כתב בדעת תורה: [פ"ב פ"ה]

כתב רש"י בפסוק י"ז - וא"ת, וכשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם, איהו לא יהיב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו עכ"ל.

וזהו ביאור מה שאמרו חז"ל [מובא ברש"י להלן כח יז] על יעקב אבינו שנעקר הר המוריה ובא לכאן וכו', וזה ויפגע במקום - ואם תאמר, וכשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו, שם איהו לא יהיב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו? איהו עד חרן אזל וכו'. כי מטא לחרן, אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו? יהב דעתיה למהדר, וחזר עד בית אל, וקפצה לו הארץ.

הנה אמרו איהו לא יהיב לביה ומן השמים יעכבוהו? ומדוע לא? ודאי כי היה ראוי וזכאי להשיג כל מה שהשיג שם גם בלעדי תפלתו, בזכויותיו לא חסרו לו כלום, ומדוע איפוא לא עכבוהו באמת מן השמים? אלא הוא הענין שאמרנו - שכן היא המדה שאין נותנים שום דבר - אלא האדם בעצמו עליו ליקח אותם. ולולא יהיב דעתיה להתפלל, לא היה משיג אמנם כלום. הנה זה יסוד בריאה כולה, שאין נותנים שום דבר בלא תפלה.

יראת שמים של יעקב

ויחלום והנה סלם מצב ארצה [כ"ח, י"ד]

כתב בדרכי מוסר:

הסבא זצ"ל מקלם מרן רש"ז אמר - שרואים מפרשת השבוע כמה צער היה ליעקב אבינו על חטא בשוגג או באונס. יעקב אבינו בורח מעשו שלא יהרוג אותו, והוא נמצא בשדה ושם אבן מראשותיו, ופתאום "ויחלום והנה סלם מוצב ארצה" וגו'. והקב"ה מבטיח לו שישמור אותו, ומבטיח לו "הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך. והיה זרעך כעפר הארץ, ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך", א"כ אחרי הבטחה כשיעקב קם משנתו - היתה צריכה להיות השמחה שלו גדולה מאד.

ולבסוף מה אנחנו רואים, "ויקץ יעקב משנתו", מה היתה דאגתו, "אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי" - אילו ידעתי לא ישנתי. הדאגה והצער שישן במקום קדוש כזה, השכיח ממנו כל השמחה מההבטחה הגדולה, ונאנח שעבר עבירה בשוגג או באונס.

ומרחיב בזה האור יהל:

הנה יעקב אבינו בורח מחמת מרדין כל עוד נפשו בו, מבית אביו הקדוש. ולאן פניו מועדות, לבית לבן הארמי אשר ביקש לעקור את הכל. ויודע צדיק זה מיהו לבן הארמי, לכן נתיישב ונטמן בישיבה של שם ועבר ארבע עשרה שנה רצופות, לחגור עצמו בחגורת אש קודש סביב, שלא יוכל אותו רשע להזיקו ולקררו באמונתו ח"ו. ומובן כמה נצטער אותו צדיק על עזיבתו בית אביו ועל גלותו וכו'.

ואמרו חז"ל על הפסוק וישכב במקום ההוא [ב"ר שם] - במקום ההוא שכב, אבל בבית מדרשו של שם ועבר לא שכב, כלומר שכל ארבע שנה לא השכיב עצמו לישן אף על הספסל. וכשגמר סכום זה ברציפות, והולך לבית לבן, בא לו השמש וישכב במקום ההוא ויחלום וגו', מה חלם לו, "והנה סולם מוצב ארצה וגו'". וכבר ביארו חז"ל שכאן הובטח לו בנביאות כל הייעוד העתידי עד סוף כל הדורות. קיפול את כל ארץ ישראל מתחתיו, והובטח לו "והיה זרעך כעפר הארץ", "והנה ה' נצב עליו". היש לך השגה באושר והצלחה גדולה מזו, שלא זכה לה אדם מעולם.

ועוד אמרו חז"ל [ב"ר שם] שהמלאכים עולים למעלה ומסתכלים במרכבה ורואים וכו', והנה ה' נצב עליו משל למלך שגירש הזבובים מעל מטת בנו וכו' ע"ש.

ואחרי כל ההבטחות והיעודים ומראות הנבואה הגדולה בלילה הזה ויקץ יעקב משנתו. ונתבונן נא, אם היו שואלים אותנו מה היתה מחשבתו הראשונה של יעקב אבינו ברגע שהקיץ משנתו, ודאי היינו משיבים שנתמלא מרגשי שמחה גדולה, ונתן שבח והודיה להשי"ת על כל ההבטחות והגילויים הנוראים האלו. אבל בתורתנו הקדושה כתוב "ויקץ וגו' ויאמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי וירא ויאמר וגו'. ופרש"י ואנכי לא ידעתי, שאילו ידעתי לא ישנתי.

הנה נפחד ונבעת יעקב אבינו בפחד פחדים, וירא לנפשו האיך ישן במקום קדוש כזה, ומכריז ואומר אילו ידעתי לא ישנתי. הרי זה ויתור על כל ההבטחות, ויתור על הנבואה, ויתר על והנה ה' עומד עליו, ובלבד שלא היה ישן במקום קדוש. כלומר שלא הרגיש כעת שום שמחה בלבו על כל הגילויים והיעודים אלו, אלא נתמלא בפחד ורעדה, שמא חטא בזה שישן במקום קדוש.

זוהי המדרגה הרמה והנשגבה של יעקב אבינו ביראה. ומהיכן בא לה - מחשש של שמא חטא בשינה זו, והיינו, מי יודע אז אפיך, ועד כמה לירא אין קץ וגבול, כי "כיראתך עברתך".

אין המטרה מקדשת את האמצעים

אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי [כ"ח, ט"ז]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר י"ג]

עוד לימוד בפרשה זו - וישכב במקום ההוא ויחלום וגו'. הנה השינה של יעקב היתה נבואה, ולא רק שינה בעלמא. ובשינה זו זכה לארץ ישראל, וכן להבטחת כל ישראל. ובקבלה מרבתינו זצ"ל - דאך ורק ע"י שינה זו זכה יעקב לכל מה שזכה, וכך היה אופן הזכיה והקנין. ואפילו הכי אמר יעקב אבינו - אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי וגו', ופירש"י שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה. ואף שהיה מפסיד את כל מה שזכה שם, היה מוותר על הכל משום מורא מקדש, כי אין המטרה מכשירה את האמצעים.

יראת שמים מגינה מיראה מפגעי הטבע

מה נורא המקום הזה [כ"ח, י"ז]

כתב המלבי"ם: [תורה אור]

אמרו חז"ל שמה שנתירא יעקב מפני עשו נחשב לו לחטא, שכבר אמר החכם בושתי מיראת אלוך שאירא זולתו, כי היראה הגדולה תבטל את היראה הקטנה. שמי שעומד לפני ארי הרוצה לטרפו, לא יירא אז מפני דבורה שתרחצה לעקצו. כי יראה הגדולה שירא מן הארי, תבטל יראה הקטנה של הדבורה. ואחר שהאדם צריך לצייר נגד עיניו תמיד יראת ה' המלך הגדול הצופה על כל נסתרי, איך יכנס בלבו מורא קטנה של בשר ודם. כמ"ש מי את ותיראי מאנוש ימות ותשכח ה' עושך.

וספר כי יעקב הראה בפועל יראתו מן עשו במה שיצא מארץ ישראל לחוץ לארץ, שעל זה אמר ויצא מבאר שבע. והן במה שפגע במקום וילן שם, כי ירא ללכת בלילה. הן במה שהניח מאבני המקום מראשתיו, שירא מפני חיות רעות. ע"ז הראו לו בחלום הנבואי איך הוא בעצמו הוא הסולם המקשר כל העולמות, כי מוצב ארצה מצד גופו וראשו מגיע השמימה מצד נשמתו.

והראו לו עוד איך הוא מרכבה לשכינה, היינו שההנהגה ההשגחיית הנעשית ע"י מלאכיו עושי רצונו, תלויה ביעקב לפי מעשיו ופעולותיו, עד שמלאכי אלקים, שהם שלוחי ההשגחה עולים ויורדים בו. שלפי מעשיו העולים מתחת למעלה, יעורר ירידת השפע מלמעלה למטה, עד שעולים תחילה מלאכי תורתו ומצותיו, ואח"כ יורדים מלאכי השפע היורדים למטה, כמ"ש במדרש התחתונים עולים והעליונים יורדים. ושה' נצב עליו על יעקב שהוא הסולם הקטן המגביל נגד הסולם הגדול.

שהוא האלקות המתפשט בעולם הגדול ובהנהגה הכוללת, שהכל נערך לפי עליה וירידת מלאכי יעקב בסולם הקטן.

לבד, כי בסולם הקטן תהיה העליה תחלה לפי המעשים העולים ממטה למעלה, ובסולם הגדול תהיה הירידה תחלה. וכבר בארתי בפ' מעשה בראשית, שבסולם הגדול ירדה בריאה מן הגבוה אל הנמוך - אצילה בריאה יצירה עשיה. ובעולם השפל, עלתה בחזרה מן השפל אל הגבוה, דומם צומח חי מדבר. שהאדם הוא ישוב לעלות אל ראש הסולם, והנה ה' נצב עליו, שבצד שיורד מלמעלה למטה, ה' נצב על הסולם. ובצד שעולה בצד האחר ממטה למעלה, כמ"ש הודו על ארץ ושמים ה' נצב על יעקב, כמ"ש במדרש ה' נצב עליו על הסולם. ד"א עליו על יעקב, וכן אמר שם עולים ויורדים בו - י"א בסולם, וי"א ביעקב. ואמר במדרש כמה שליבות היו בסולם - ארבעה, שבין בירידה בין בעליה יש ארבע מדרגות שהם שליבות הסולם.

ובזה גלה לו שאין לו, לירא משום אדם. גם אמר הנה אנכי עמך ושמרתיך, ואחר שאתה מובטח על השמירה אין לך לירא. וז"ש וייקץ יעקב - משנתו התעורר, וירא כי טעה בפחדו. ואז אמר, אחר שיש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי, שאז לא יראתי יראה הקטנה מאדם ומחיות רעות. וע"ז וירא, יראה הגדולה מן השם והמקום הנורא.

🌀 לימוד המוסר מביא את האדם לשימת לב למעשיו 🌀

כי אם בית אלקים [כ"ח, י"ז]

כתב בזכרון מאיר:

איתא בגמרא [חולין צ"א ע"ב] הובא ברש"י - אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא, הסולם הזה עומד בבאר שבע וכו'. ומהיכן למדו כן - אומר אני שנעקר הר המוריה ובא לכאן. וזוהי קפיצת הדרך האמורה בשחיטת חולין, שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזהו "ויפגע במקום".

ואם תאמר כשעבר יעקב על בית המקדש, מדוע לא עיכבו שם? איהו לא יהיב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו? איהו עד חרן אזל כדאמרין בפרק גיד הנשה, וקרא מוכיח וילך חרנה. כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותיו ולא התפללתי בו, יהב דעתיה למהדר, וחזר עד בית אל, וקפצה לו הארץ עכ"ל.

מזה יש ללמוד, עד היכן מגיע מה שאמרו חז"ל [שבת ק"ד ע"א] "בא לטהר מסייעים אותו". כי כשיעקב עבר על בית המקדש, ולא שם לבו להתפלל שמה, מן השמים לא עיכבוהו כלל וכלל. ורק כשיהב דעתו למיהדר, וחזר עד בית אל, נעשה לו שינוי

טבע הבריאה "שקפצה לו הארץ". נמצא, שעל ידי שיהיב דעתו למיהדר, הרויח כל מראות אלקים בענין הסולם מוצב ארצה וכו'.

מזה אנו למדים כמה צריך לייקר לימוד המוסר - שמביא את האדם לידי שימת לב ולידי התעוררות לתשובה ולמעשים טובים. כי לימוד המוסר מחיה את הרגש של האדם, ומקיף אותו מתרדמתו, ומביא לידי תשומת לבו של האדם על מעשיו ודרכיו. ומסוגל על ידי זה לזכות לסייעתא דשמיא למעלה מן הטבע.

וכמו שאומר רבינו יונה בשערי תשובה [שער א' אות א'] וזה לשונו - והתבאר בתורה כי יעזור השם לשבים כאשר אין יד טבעם משגת, ויחדש בקרבם רוח טהורה להשיג מעלת אהבתו. שנאמר [דברים ל' ב'] ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך. ואומר בגוף הענין [שם ו'] ומל ה' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך - להשיג אהבתו עכ"ל. וכמו שהיה אצל יעקב אבינו ע"ה שקפצה לו הארץ אחרי שיהיב דעתיה.

🕊 לימוד התורה מגן כבית 🕊

ויקרא את שם המקום ההוא בית קל [כ"ח, י"ט]

כתב בבד קודש:

איתא בפסחים פ"ח ע"א ואמר רבי אלעזר - מאי דכתיב והלכו עמים רבים ואמרו ילכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלקי יעקב וגו', אלקי יעקב ולא אלקי אברהם ויצחק, אלא לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה. ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר ויקרא את שם המקום ההוא בית קל. ועי' עוד במדרש תהלים [פרק פ"א] על הכתוב הריעו לאלקי יעקב.

וצריך לבאר, מהו ענין זה שכל אחד מהאבות קרא שם לבית המקדש, ומהו תוכן שמות אלו. ונראה בזה - שהרי האבות הם ג' עמודי העולם, אברהם הוא עמוד החסד, יצחק עמוד העבודה, ויעקב הוא עמוד התורה.

וכבר נתבאר במקום אחר [ע' בפרשת בלק כ"ג ט' על הכתוב כי מראש צורים אראנו] שכלל ישראל חי מכח האבות. וזה ביאור מה דאיתא בברכות [ט"ז ע"ב] שאין קורין אבות אלא לשלשה, כי הם אבות האומה ושורש הכל, וכל המשכיות ישראל הוא בבחינת תולדות לג' אבות אלו. והנה בית המקדש הוא ליבן של ישראל, ודרכו מושפע השפע לישראל ולכל הבריא. ונראה שכל אחד מהאבות הכניס כחו וסגולתו במקדש, שדרכו תושפע מידתו על ישראל.

ומעתה נראה, דזה ביאור חילוקי השמות שנתנו האבות לבית המקדש. ואברהם קראו הר - שאברהם הוא עמוד החסד וכדכתיב [מיכה ז' כ'] חסד לאברהם, ומהות מידת החסד שהוא עומד מגבוה ומשקיף לראות צרכיהם של אחרים ומשפיע עליהם. ולכן קראו לבית המקדש הר, שהוא יסד וכונן ענין זה בבית המקדש.

יצחק הוא עמוד העבודה, והוא קראו שדה. כי ענין העבודה היא ההתבודדות והפרישות, וזהו ענין לשוח בשדה. יעקב קראו בית, שהוא עמוד התורה, שהיא מסוככת ומגינה על האדם ומבדילתו מן החטא. ויש בה כח שמירה כבית שהוא מוקף מכל רוחותיו ומסוגר בתוכו.

ובית המקדש נקרא בית אלקי יעקב, שהוא בחיר שבאבות והוא קראו בשם בית. שהוא העיקר והשראת השכינה בבית המקדש, עיקרה היתה מכח התורה שהיתה שוכנת בארון בקודש הקדשים. וגם כל תכלית הקמת המשכן ובנין בית המקדש היתה בשביל התורה, כמו שנבאר בפרשת תרומה שאמר הקב"ה לפרוש ממנה איני יכול, ושם הוא מקום התורה כמו שנאמר [ישעיה כ' ג'] כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

בגנות המותרות

ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש [כ"ח, כ']

כתב רבינו בחיי:

זאת שאלת הצדיקים מאת השם, לא ישאלו המותרות, רק הדבר ההכרחי בלבד, שאי אפשר לאדם שיחיה בלעדיו. ובידוע, כי נטיית אדם אחר בקשת המותרות, הוא גורם לו מהומות רבות. וע"כ, כל איש ירא את השם ראוי לו שיהיה שמח בחלקו ושיסתפק במעט, ושלא יתאוה המותרות וייטב לבו ביראת השם.

הוא שאמר שלמה המלך ע"ה [משלי ט"ו] - טוב מעט ביראת ה' מאוצר רב ומהומה בו. והביא לזה אות ועדות ומופת הכתוב שאחריו הוא שאמר [שם] טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו, יאמר כי ייטב לבני אדם המעט בחברה, ותנעם להם יותר מן המרובה והמטעמים בחברת השונאים.

ודע, כי לולא שיצר לב האדם רע מנעוריו הומה אחר תאות יתרון העושר והכבוד בעוה"ז, לא היה ראוי לו שידאג במה שלא קנה מן המותרות. רק שיבקש דבר המוכרח, כי מה שהוא מוכרח הקב"ה יזמינהו לידו יום ביום. וכענין שכתוב בפרשת המן [שמות ט"ז] ולקטו דבר יום ביומו, כי לא היה אפשר להם להצניע מן המן לזמן ידוע, ואפילו מיום אחד למחרת. ומתוך שהיו בוטחים בהשם יתברך, היה מזמינו

להם יום יום. וכבר דרז"ל בענין הפרנסה הקב"ה זן את כל העולם כלו מקרני ראמים ועד ביצי כנים. וזשה"כ [תהלים קמ"ה] ורחמיו על כל מעשיו.

וכבר אנו רואים לעין בסדר העולם והנהגתו שהיא בחכמה עמוקה ונפלא, שהקב"ה מזמין לבריותיו וממציא להם הדבר ההכרחי, ומה שהוא מוכרח יותר הוא מצוי יותר, ומה שאינו מוכרח כ"כ אינו מצוי כל כך. כענין המרגליות ומיני אבנים יקרות שאינן מצויות כל כך בעולם, ואינם תחת יד כל אדם, לפי שאינם מוכרחות כל כך, שהרי הבריות יכולין לחיות זולתן.

אבל המזון, שהוא מוכרח יותר מן המרגליות, הוא יותר מצוי מן המרגליות. שהרי תמצא התבואה והמזון בשוקים וברחובות, מה שלא תמצא המרגליות. והמים שהם מוכרחים יותר מהמזון, שהרעב יכול אדם לסבלו שניים וג' ימים, ולא כן הצמא, כי אפילו זמן מועט לא יכול אדם לסבול. על כן המים מצוים יותר מן המזון, כי תמצאם בכל מקום במדינות ואפילו בדרכים.

והאוויר שהוא יותר מוכרח מן המים, שהרי חשק הצמא יכול אדם לסבול מיל אחד או פרסה אחת, אבל בלי האוויר, לא יוכל אדם ולא כל חי להתקיים אפילו רגע, ע"כ הוא מצוי יותר, שלא תמצא מקום ריק מן האוויר. ואפילו במקום שהכותל, עומד שם האוויר.

ולא למדת שהדברים המוכרחים הם מצויים יותר בעולם. כי הקב"ה בחכמתו הגדולה, סדר את עולמו בהן והזמין לבריותיו. וע"כ שאל יעקב הצדיק לחם לאכול ובגד ללבוש, שהוא הדבר המוכרח. ושאל מדת ההסתפקות, שהיא שאלת הצדיקים. ולא שאל המותרות, כי התורה מואסת בהן, עד שתמנע אותם ואפילו מן המלך. הוא שכתוב [דברים י"ז] לא ירבה לו סוסים ולא ירבה לו נשים וכסף וזהב לא ירבה לו מאד.

🌀 לחם לאכול ובגד ללבוש 🌀

וידר יעקב לאמר אם יהיה אלקים עמדי ושמרני ונתן לי לחם לאכול [כ"ח, כ']

כתב החפץ חיים: [שפת תמים פ"ה]

ובאמת צריך האדם ללמוד את עצמו מידות מאבותיו ע"ה, וכמו שכתוב בשיר השירים אם לא תדעי בנשים צאי לך בעקבי הצאן וגו', וכמו שפירש"י שם. והנה מצינו ביעקב אבינו ע"ה, אף שהיה בן יצחק שהיה עשיר גדול יותר מאבימלך כמו שכתוב בתורה, אעפ"כ לא שאל מאת הקב"ה כי אם לחם לאכול ובגד ללבוש, כמו שכתוב בתורה אם יהיה אלקים עמדי וגו', ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש.

ולכאורה תיבת לאכול וללבוש יתר הוא, אבל באמת נוח, דידוע דמדרך העשירים להתנהג בענייני סעודתן בדרך גבוה, כי יותר מתפזר ממה שהוא אוכל. וכה"ג בענייני מלבוש, להיות לו בגדים שהוא לובש על בשרו, וגם בגדים להתראות בו בין הסוחרים, מינים ממינים שונים, וכיוצא בזה הרבה. אבל יעקב אבינו אף שגדל בבית יצחק אבינו שהיה עשיר גדול עד מאד, לא בקש מאת הש"י כי אם הכרחיות, לחם לאכול ובגד ללבוש ולא יותר.

ובפרט בזמננו, בודאי אין לו לאדם להיות אף להעשיר, כי העשירות דומה לאיש עשיר מחורי הארץ, שהיה מורגל במיני תענוגים שונים בכל יום, וגם היו מזמרים לפניו במיני כל זמר בוקר וערב. ומחמת רוב גאותו מרד במלכות, ונגזר דינו שיציבוהו על מגדל גבוה מאתים קומתו בראש גגו, ושם יגישו לפניו בוקר וערב כל התענוגים שהיו לו מלפנים, וגם כל מיני כלי זמר כמו מלפנים, ככה יתנהגו אתו שנה שלמה.

האם יערב לו כל מעדנים שבעולם ומתיקת הכלי שיר, אחרי שבכל רגע הוא מסוכן ליפול מראש הגג, ולהתפרק איברים איברים. ונוח לו שיורידוהו לארץ וליתן לו לחם ומים. כן ממש, העשירות בזמננו שמצוי בעוונותינו הרבים תהפוכות הזמן בכל עידן, והוא נופל אחר כך מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. ויותר ממה שהוא שמח עתה על הווייתו, יתאבל אח"כ על העדרו.

כי על כן הלא טוב לו לאדם שיתבונן כל זה בתחלתו, ולא יהיה אף להעשיר אף בדרך היתר. וכ"ש שלא לילך בדרך חריצות ורמאות כדי להרבות הוננו, כי בודאי יהיה הסוף כן וכנ"ל. וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים.

שמרני מלשון הרע

ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך [כ"ח, כ']

כתב החפץ חיים: [זכר מרים פרק כ"ו]

שמעתי על גאון אחד וצדיק בדור שלפנינו, בעת שהיה צריך לדבר עם אנשים אודות ענייני העולם, היה דרכו לבקש בחשאי מהשם יתברך שישמרהו מלשון הרע.

ובאמת מקרא מלא הוא, כדמצינו ביעקב אבינו עליו השלום, שאמר - אם יהיה אלקים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך, ודרשו חז"ל ושמרני - מלשון הרע. לפני שהלך אצל לבן שהוא מקור המרמה והרמאות, והיה ירא שמה ילמד ממעשיו, לפיכך אמר בדרך זה דייקא, ר"ל ללבן. לאפוקי בעת שהיה בבית מדרשו של שם ועבר, לא היה צריך לירא מזה. ובני אדם כמונו, צריכים בכל עת לבקש מה' יתברך על זה.

🌀 בית אלקים זה בית חסד 🌀

והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלקים [כ"ח, כ"ב]

כתב בדרש משה:

יהיה בית אלקים ואשר תתן עשר אעשרנו לך נאמר בקרא אחד, משום שתלוי זה בזה. ורק מי שמתעסק בחסד, ראוי שיעשה ויקבע ביתו לבית אלקים שילמדו ממנו דרכי ה'. אבל מי שאינו עוסק בחסד, אף במקום שאינו חוטא בזה - משום שהוא עוסק במצוה וכדומה, מ"מ אין ראוי שיהיה ביתו בית אלקים, שעכ"פ הרי אין רואין ממנו מעשים שחשוב ללמוד ממנו.

🌀 ע"י אמרת אחי הוכיח אותם 🌀

ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם [כ"ט, ד']

כתב האמת ליעקב:

תמיד מלה זו עומדת בפני, שלא מצינו שיקרא אדם "אחים" לאנשים שאינם ידועים לו. והנראה לי, דהנה מצינו בגמ' שלהי פרק שלישי דערכין [דף ט"ז ע"ב] עד היכן תוכחה, רב אמר עד הכאה, ושמואל אמר עד קללה, ור' יוחנן אמר עד נזפה וכו'. ולכאורה זהו דבר תמוה שקללת חנם תפטור את זה ממצות עשה של תוכחה, ומכ"ש בנזיפת החוטא הזה, שתפטרנו לזה השני ממצות עשה זו.

וביאור הדבר נראה לי - דהרמב"ם כשהביא דין זה [פ"ו מדעות הל"ז] כתב וז"ל: הרואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה, מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח כו'. המוכיח את חבירו בין בדבריו שבינו לבינו בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה, ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו וכו'. אם קיבל ממנו מוטב, ואם לאו יוכיחנו פעם ב' וג'. וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכהו החוטא ויאמר לו אינני שומע עכ"ל.

והמעין בדבריו יראה - דטעם הפטור הוא, דכיון שהלז מכהו לרב או נוזף בו לר' יוחנן, הרי הלך לו גדר התוכחה, שהרי החוטא אינו דומה שהוא מוכיח לטובתו.

הרי רואין אנו מזה דהמוכיח צריך לאהוב את החוטא בשעה שמוכיחו. ובזה מבואר הא דאמרו חז"ל [שם] יכול אפילו משתנים פניו [מפני הבושה], ת"ל וכו'. היינו דאין זה איסור הלבנה בלבד, אלא שגם מצות תוכחה אין זה מקיים, שהרי תוכחה כזו לא באה מתוך האהבה.

ולפ"ז עולה לנו שפיר שהרי ארז"ל [שהביא רש"י בפסוק ז'] שיעקב אבינו בא להוכיחם, אם שכירים אתם לא שלמתם פעולת היום, ואם הבהמות שלכם אעפ"כ לא עת האסף וכו'. א"כ קודם שבא לידי מדת תוכחה, היה מוטל עליו לעורר אהבה ואחוה ביניהם. וזה חובה גדולה מוטלת על המוכיחים, שתהיה מושרשת בלבבותם אהבת הבריות, ובאם לאו אינן יכולים להוכיח. ואפשר דזהו ביאור הגמרא [ערכין שם] תמינהי אם יש בדור הזה שיודע להוכיח, ודו"ק.

❧ אחי היקרים - מלות המפתח להשפעה ❧

הן עוד היום גדול לא עת האסף המקנה השקו הצאן ולכו רעו [כ"ט, ז']

כתב במחצתם: [חלק ב' עמוד 374]

זכיתי לשמוע מהרב מפוניבז' רעיון נפלא, שבו טמון סוד ההשפעה של רבינו. בפרשת ויצא בשעה שהגיע יעקב אבינו לבאר מים בחרן בפגשו לראשונה את רועי הצאן, פונה אליהם יעקב ישר בתוכחה, הן עוד היום גדול לא עתה אסף המקנה השקו הצאן ולכו רעו. לכאורה היה על רועי הצאן להתרעם כלפיו, אורח בא לעיר ותיכף לבואו הוא מותח ביקורת ומוכיח? האחד בא לגור וישפוט שפוט?

וראה זה פלא, לא זו בלבד שלא התרעמו עליו, עוד ראו לנכון להנצל בפניו להסביר לו פשר מעשיהם. לא נוכל עד אשר יאספו כל העדרים וגללו את האבן מעל פי הבאר והשקינו הצאן. כיצד באמת יתכן כדבר הזה?

אך אם נשים לבנו אל דבריו של יעקב - אמר רבינו, נעמוד על סוד הענין. יעקב פונה אל רועי הצאן בלשון אחי, כאן נמצא סוד השפעתו. המילים אחי היקרים - הן המפתח ללבם של בני אדם. כאשר יעקב קורא להם אחי - הם מרגישים שהוא קרוב להם ואוהב אותם כאח! עתה כבר איננו איש זר, איננו עוד בגדר האחד בא לגור וישפוט שפוט, ולכן לא הקפידו על כך שהוכיח אותם.

כאשר מקרינים אהבה ואחוה אמיתית, אפשר להוכיח ולהשפיע והדברים יכנסו באוזני השומעים ללא כל טרזניה.

דומה כי יש כאן צוהר אל מהותו של רבינו סוד הצלחתו, הן בהשפעתו הנדירה ברוחניות, הן בגיוס הכספים למוסדותיו, היה בכך שלבו היה מלא על גדוליו באהבת ישראל יוקדת. הוא היה חוזר על מילת הקסם שלו אחי אחי, ולכן זכה לפעול גדולות ונצורות.

🌀 בכל אדם טמונים כוחות על טבעיים 🌀

ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר [כ"ט, י']

כתב בשיחות מוסר: [מאמר נ"ח]

והנה גם באדם יש כוחו וחושיו הנראים לכאורה כעל טבעיים, ובאמת הם כוחות רוחניים טבעיים שהטביע הבורא יתברך בנפש האדם, אלא שהם חבויים ונעלמים, וביד האדם להגיע למצב בו הם מתגלים והמעיינות הסתומים נפתחים וכמו שיתבאר.

מצינו ביעקב אבינו ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר, ופירש"י "כמי שמעביר את הפקק מעל פי הצלוחית, מלמד שכחו גדול". כח גדול זה שכתב רש"י - אין כוונתו לכח גופני, דהיינו שהיה גבור ורב כח בגופו, שהרי בתפלת גשם יסד הפייט "יחד לב וגל אבן מפי באר מים וגו' בעבורו אל תמנע מים", אנו מתפללים ומבקשים על הגשם בעבור יעקב, שגלל את האבן מעל הבאר. ואם בכח הגוף הדברים אמורים, אין זה זכות שיכולים לבקש בשבילה מים מהשי"ת.

ועל כרחק, שבמעשה יעקב לא היה משום שינוי הטבע כלל ועיקר. אלא כן הוא טבע הרוחני שבנפש האדם, שיש בכוחו לגולל אף את האבן הגדולה ביותר, אם מיחד את לבו ונפשו עבור הזולת, ונותן את תמצית דם לבו כדי להתחסד עם הבריות. כי הכוחות הטבעיים שבאדם, תלויים בכוחותיו הרוחניים, ומהם הם יונקים את חיותם. וכשהאדם פועל עם כל כוחות נפשו, יש בידו לפעול הרבה למעלה מכוחות אנוש רגילים. ובזכות ה"יחד לב" של יעקב, שיחד את כל כוחותיו לחסד, אנו מבקשים "אל תמנע מים".

ועל פי דברינו, יבואר מה שכתב הרמב"ן [שמות ל"ה כ"א] על הפסוק "ויבאו כל איש אשר נשאו לבו" וז"ל - "שלא היה בהם מי שלמד את המלאכות הללו ממלמד, או מי שיאמן בהם ידיו כלל, אבל מצא בטבעו שידע לעשות כן, ויגבה לבו בד' לבוא לפני משה, לאמור לו אני אעשה כל אשר אדוני דובר". ולפי פשוטו הוא שלא כדרך הטבע, שאדם שלא היתה לו ידיעה כל שהיא באומנות המלאכה לעשות בזהב ובכסף ובנחושת יהיה בידו לעשות את המלאכה.

אכן לפי המבואר אין זה שינוי הטבע כלל, אלא שכן הא בטבע שע"י "ויגבה לבו בדרכי ד'", מתגלים כוחות טמירים ונעלמים ונפתחים מעיינות ותומים של חכמה, ואין דבר שיאמר עליו האדם למעלה מכוחי הוא לעשותו, יגבה לבו - בדרכי ד' וישאף לגדולות ונפלאות.

🌸 החינוך מהבית מוטבע בנפש 🌸

וישק יעקב לרחל וישא את קולו ויבך [כ"ט, י"א]

כתב ההערות:

וברש"י - דבר אחר- לפי שבא בידים ריקניות, אמר אליעזר אבי אבא היו בידיו נזמים וצמידים ומגדנות, ואני אין בידי כלום. לפי שרדף אליפז בן עשיו במצות אביו אחריו להורגו והשיגו, ולפי שגדל בחיקו של יצחק משך ידו. א"ל מה אעשה לציווי של אבא, אמר לו יעקב טול מה שבידי והעני חשוב כמת ע"כ.

כמה מילי מעליותא יכולים אנו ללמוד מסיפור זה.

ראשית כמה גדול כח ההטעיה של היצר, שיתכן שיעשה חטא של רציחה שהרגיש אליפז עצמו, כמו שכתוב שמשך ידו לפי שגדל בחיקו של יצחק, ומ"מ לא יכל להשתחרר מן היצר, שהרי מצוה לפניו כיבוד אב ודוחקת אותו, הבעיה מה אעשה לציווי של אבא. ודוחק לתרץ שנתירא אליפז מעשיו אם לא יקיים מצוות אביו להרגו, דא"כ איך קיבל עצת יעקב, מפני שעני חשוב כמת, הלא ידע והבין שאין עשיו מענין ל"מיתה" בדיון, ואע"פ שעל פי הלכה עני חשוב כמת, ודאי רצון עשיו היה שימות ממנו.

ודבר שני רואים - אדם שגדל בביתו של עשיו, ורואה גודל חשיבות כיבוד אב כל ימיו, ויחד עם זה רואה את בחרבך תחיה, חיי עשיו החרב הוא החיות, וכמעט אין שום הרגש של חטא. מ"מ אם גדל בחיקו של יצחק, ביקר את הסבא שלו ראה את הנהגתו, עשה עליו רושם חזק עד שמושך ידו ומונע עצמו מלהרגו, ומבקש איך להצטדק בחטא כיבוד אב, והוא שואל את יעקב כמו שנראה מפשטות דברי רש"י.

הרי שרושם משהו שילד רואה אצל אבי אביו משאיר עליו רושם, ורושם כ"כ חזק עד שמחייבו ומעוררו לחשוב ולבקש עצה שלא יחטא. וכ"ש להיפך דילפינן מקלקלתא, כמו"כ מה גודל כח הרע, בשעה שהוא מתלבש בטלית של מצוה. אמנם זהו כח הרע, ועל פי רוב האדם לא מרגיש בעצמו שזה רע וחטא, ויתכן שבעתיד יבא ויטען שיתנו לו גן עדן ושכר על הרציחה זו, שחושב שעושה מצוות כיבוד אב ושפיר קעביד.

ומה מותאם בזה דברי חז"ל [ירושלמי נדרים פ"ג ה"ח בגמ'] - אמר רבי אחא בשם ר' הונא עתיד עשיו הרשע לעטוף טליתו ולישב עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבא, והקב"ה גוררו ומוציאו משם ע"כ. רואים כי כל כך גדול כח הטעות, עד שעשיו הרשע חושב באמת שלו יאה ולו נאה לשבת עטוף בטלית עם הצדיקים, כאילו הוא כמותם, ולקבל שכר בעד מעשיו ה"טובים".

אהבת יעקב למעשיה הטובים של רחל

ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה [כ"ט, כ']

כתב במשנת רבי אהרן: [חלק ג' עמוד קע"ו]

והרי למשל עוד פרשה שאנשים מן השוק מבינים אותה בצורה מסולפת. פרשת יעקב ורחל - כתוב בתורה ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה וגו', ויאהב יעקב את רחל וגו'. וכל היחס שהיה בין יעקב ורחל, אם מעריכים פרשה זו בתערובות כל שהוא של רצונות, אז ממש פוגעים ביעקב אבינו שדמותו חקוקה בכסא הכבוד. ובכלל אין כל פשט בפרשה לפי הערכה זו, כי לו ביאור הענין היה כתרגום המילולי של הפסוקים, מדוע התנדב יעקב לעבוד שבע שנים לפני נישואיו, לבן לא אמר לו זאת אלא יעקב הציע זאת מעצמו. ואם היה זה ענין של רצון היה יעקב מוצא לו הצעה אחרת.

ועוד מה הביאור של ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה, הרי ידוע שכשאדם רוצה משהו אז כל שעה שמבדילה בינו לבין התמלאות רצונו נמשכת אצלו כשנים. וא"כ שבעת השנים, היו צריכות להיות בעיני יעקב כיובלות ולא כימים אחדים. גם קשה להבין איך אחר כל זה לא הבחין יעקב שנתנו לו את לאה במקום רחל. ודאי וודאי שביאור כזה הינו סילוף המקרא וחירוף וגידוף.

ישנם כמה הסברים על פי חז"ל לפרשה זו והרי אחד ההסברים הפשוטים. כידוע אצל אברהם לא היה עוד גמר הבנין של כלל ישראל, שהרי עדיין יצא ממנו ישמעאל. גם בזרעו של יצחק היה עשו. לעומת זאת יעקב היתה מיטתו שלמה - "ויהיו בני יעקב שנים עשר" יעקב היה בחיר האבות, וזכה להקים את בית ישראל.

יעקב ידע שעליו לעבוד צירוף אחר צירוף וזיכור אחר זיכור כדי שיזכה להוליד שבטי קה, לכן יעקב לא נשא אשה בהיותו בן ארבעים כשם שעשה אביו יצחק. ואפילו כשנשלח מבית אביו לשאת אשה והיה בן ששים ושלש, ישב בבית שם ועבר על התורה ארבע עשרה שנים, כדמוכח בפירוש בפסוקים. לבית לבן הגיע יעקב בהיותו בן ע"ז שנה. ובכל זאת הרגיש שעדיין יש לו לעלות מעלה מעלה, ולעמוד במדרגתו גם בבית לבן, כדי להכין את בני ישראל, לשמור על מדרגתם גם בין האומות.

ועל כן הציע אעבדך שבע שנים וכו'. באותם שבע שנים הוא טיהר וקידש את עצמו, כאמור עם לבן גרתי. בעבודת הצאן היו ענינים גדולים שאפס קציהם אנו רואים. היו לו דינים שאינם נמצאים ב"חשן משפט" הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני, בהנהגות כאלו אין שכיר חייב. הגמ' בסוף השוכר את הפועלים - קוראת לזה נטירותא יתירתא.

לאחר שבע שנים כשהרגיש יעקב שהינו ראוי להוליד שבטי קה, אמר מתי אעמיד י"ב שבטים. ובכל זאת היתה השגחה לתת לו את לאה לפני רחל. מכל זה אנו רואים את ההכנה הכבירה שהיתה נצרכת להתחברות יעקב ורחל. לפי זה נבין גם מדוע היו שבע השנים בעיני יעקב כימים אחדים, כי מטרת יעקב היתה להקים את בית ישראל, ובכל יום ויום הוא ממש הקים את בית ישראל בהתנהגותו.

באופן כזה מתבררים הדברים באור אחר לגמרי.

וכתב בתפארת שמשון בביאור דברי ר' אהרן:

ביאור דבריו נראה כך - משל לאדם שנזקק למליון דולר. אם יאמרו לו שבעד מאה יום הוא יקבל מליון דולר, הוא יהיה מאושר. אולם כל יום של המתנה יראה לו כנצח, שכל הימים נראים לו כמפרידים ומרחיקים אותו ממליון הדולרים. לא כן אדם הנזקק למליון דולר, ומציעים לו עבודה שמדי יום ישתכר בה עשרת אלפים דולר, כך שבסוף תקופה של מאה ימים יהיו בידו מליון דולר. אצל אדם כזה הימים יחלפו במהירות.

ומה ההבדל? כשאדם צריך מליון דולר, ואומרים לו להמתין מאה יום, מאת הימים הללו הם ימי המתנה בעלמא ימים ריקים מתוכן, ואם כן מהווים הם עבורו רק זמן של חציצה בינו לבין הכסף. אבל אם מאה הימים אינם ימי המתנה, אלא אופן איך להרויח ולהשיג את הכסף, או אז הימים אינם ריקים וחוצצים, אלא להיפך כל יום הוא יום של בנין והתקדמות לקראת המטרה הנכספת. ובאופן כזה מאה הימים עוברים מהר מאוד, וכל יום מביא לאדם אושר. כי אם ידלג על אותו יום לא ישיג את מטרתו, השגת מלא הסכום.

כן היה הדבר עם יעקב אבינו, במשך שבע שנות ההמתנה יעקב אבינו בנה את עצמו. ולכן כל יום שעבר, היה עבורו יום של אושר יום של הכנה נפשית לקראת בנין בית ישראל. לכן "ויהי בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה", כי "אהבה" זו עניינה רצונו הקדוש והטהור של יעקב אבינו לזכות לאותו יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, שיבוא מתוך נישואיו עם רחל. וכל יום שעבר, היה תוספת נדבך בבנין זה. שבע השנים היו אפוא שנים של בנין לקראת המטרה הנכספת, ולכן היו בעיניו כימים אחדים.

גבורת הרוח של יעקב אבינו

מה זאת עשית לי [כ"ט, כ"ה]

כתב בדעת תורה:

והנה אחר שהטעה אותו כל כך, עבד הוא את לבן שבע שנים ברחל. עשה משתה וכל ההכנות אל רחל אשר אהב, ולבסוף ויהי בבקר והנה היא לאה. נצייר נא בעצמנו איך היינו מתנהגים בעובדה כזאת, אצלנו הלא אבנים היו פורחות באויר, הכאות ופצעים וכל צעקות היו מגיעים עד לב השמים. ממקרה שכזה, הלא היינו לפחות הולכים עצבי רוח נדכאים ונשברים לרסיסים.

והנה כאן לא נאמר אפילו ויחר אף יעקב, אלא רק בתוכחה הוכיח אותו לאמור מה זאת עשית לי הלא ברחל עבדתי עמך ולמה רימתני, להשתומם מגבורת הרוח ושליטת הכחות, אין זה אלא מעשה אבות!

והוסיף בזה בדרכי מוסר:

הסבא זצ"ל מקלם אמר - בפרשת השבוע יעקב אבינו עובד בשביל רחל שבע שנים, והוא מעיד על עצמו שעבד קשה ובאמונה - "הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני" וגו'. מה אנחנו רגילים לראות אם אחד לא משלם להפועל בעד יום אחד עבודה כמה צעקות וקללות שומעין, כל שכן בעד שבוע עבודה או חודש, וכ"ש בעד שנה. ומכ"ש בעד שבע שנים יכולים לתאר לעצמנו את הצעקות והקללות אפילו עד כדי שפיכות דמים, כי אדם בהול על ממונו.

ומה אנחנו רואים אצל יעקב אבינו ע"ה - הוא עבד שבע שנים כ"כ קשה, ומלבד זה הבזיון הגדול ליעקב שלבן רימה אותו במקום רחל נתן לו את לאה, שהיה לצחוק בעיני כלם. ובכל זאת לא כתוב בתורה ויחר אף יעקב בלבן, לא כתיב אפילו וידבר, אלא ויאמר אמירה רכה למה רימתני? בשקט בלי כעס בלי התרגזות, כמו שאחד נכנס בחנות לקנות איזה דבר והחנוני מחליף בטעות על דבר אחר, בא אח"כ הקונה אל החנוני ואומר לו למה החלפת לי, הלא בקשתי ממך דבר אחר. כך בזה הלשון אמר יעקב אל לבן - למה רימתני, הוא ויתר על שבע שנים של עבודה קשה, הוא ויתר על אהבתו לרחל, הוא ויתר על הבזיון הגדול - כדי שלא יבוא לידי כעס, שזה כאילו עובד עבודה זרה.

נאמנותו של יעקב אבינו

ויעבוד עמו עוד שבע שנים אחרות [כ"ט, ל']

כתב בדעת תורה:

וכתב רש"י - "אחרות - הקישן לראשונות, מה ראשונות באמונה אף האחרונות באמונה, ואע"פ שברמאות בא עליו". הנה התורה מפליאה בזה את גודל נאמנותו של יעקב אבינו, כי אחרי שעבד שבע שנים בשביל רחל, והנה רימה אותו כל כך לגזול ממנו את רחל אהובתו, ולמען השיגה היה מוכרח להתנות על עבודה של שבע שנים אחרות. ואין ספק כי בעובדא כזאת לא היה חסר לו טעמים להיתירא לעשות העבודה רק לפנים ולא באמונה.

ועיין במסילת ישרים במדת הנקיות - מדבר שם בארוכה על הסכנה הגדולה ליכשל במקומות שיש שם בהם צדדים להורות היתירא. והנה אבינו יעקב עבד את כל שבע השנים האחרות באמונה נאמנה כל כך, עד שמהם הרי אנו לומדים הלכות ודינים של שומרים.

ובמדרש [שם ע"ד י'] עוד א"ר סימון בנוהג שבעולם חתן שהוא דר אצל חמיו, אפשר לו שלא ליהנות אפילו כלי אחד אפילו סכין אחד. ברם הכא מששת את כל כלי אפילו מחט אפילו צינורא לא מצאת. הנה נתפעלו חז"ל מנוראות הדברים אשר חתן בבית חמיו במשך עשרים שנה, ועם כל הרמאות מחמיו הוא לא הורה לעצמו שום היתירא, ולא לקח ממנו אף מחט אחד שלא ברשות, האין זה מן ההשתוממות?!

אנחנו כשיש לנו איזה משא ומתן עם חברנו והלה אינו מתנהג עמי כשורה, ומכש"כ שהלה מונה וגוזל אותי בדבר מה, וכש"כ אם גם ביותר מדבר מה, וכש"כ אם במשך שנים רבות - כי אז הלא כל התורה כולה כבר מתבטלת לפניו, בעיניו הלא כבר פטור הוא מכל אחריות וחיובים.

ברם אבינו יעקב לא כן היה איתו, אף עם כל החמס והרמאות מצד לבן אליו במשך כל עשרים השנה, הוא את דבריו לא שינה על משהו. לא התחשב עם מעשה לבן, ולא הזיזוהו כלום בעמדתו, וכל הנהגתו קיים באמונה. מאמרו של בן עזאי - שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חברי עמי, הואיל ונתקללתי יתקלל חברי עמי. נקוט כלל רבא זו לפניך - אל לך להתחשב עם מעשה חברך - אתה את חיובך אתה שמור, ודע את מי אתה גוזל כי המשפט לאלקים הוא.

טעם קריאת שם ראובן

ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ה' בעניי [כ"ט, ל"ב]

כתב המגד יוסף:

וכתב בעל הטורים - ותקרא שמו ראובן, ואח"כ כתיב כי אמרה. ובאחרים אינו כן - אלא תחלה הוא מפרש טעם השם, ואח"כ השם עכ"ל. ועדיין אנו צריכין ליתן טעם בדבר. והנראה בזה ע"פ דברי הגמרא [ברכות ז' ע"ב] ראובן - א"ר אלעזר, אמרה לאה ראו מה בין בני לבן חמי, דאילו בן חמי אע"ג דמדעתיה זבניה לבכירותיה דכתיב ומכר את בכרתו ליעקב, חזו מה כתיב ביה וישטם עשו את יעקב וכו'. ואלו בני, אע"ג דע"כ שקליה לבכירותיה מניה וכו', אפ"ה לא אקנא ביה, דכתיב וישמע ראובן ויצילהו מידם ע"כ.

וכבר הקשה המהרש"א אמאי נקט בקרא חד טעמא ובסוגיין איתא טעמא אחרינא. וכתב הפנ"י ושמעתי בשם גדול אחד - שלאה לא רצתה לגלות שקראה שמו של ראובן משום ראו מה בין בני לבן חמי, שהוא מעין נבואה שעתידה רחל אחותה לילד בן, דא"כ היה נהפך לב בעלה לאהוב גם את רחל מלאה. לכך העלימה דבר זה, ואמרה שקראה שמו ראובן כי ראה ה' בעניי עכ"ל. וכ"כ הצ"ח.

ולפ"ז יש לבאר החילוק בסדר המקראות. דבכל השבטים, הטעם הנכתב הוא הטעם הנכון. ולכך קודם נכתב הטעם ורק א"כ נכתב השם, למימר דמשום טעם זה ניתן השם. אולם בראובן נכתב הקריאת שם ללא טעם לפניו, למימר שהטעם הנכון נסתר. ורק אח"כ כתיב "כי אמרה", כתוספת ולא כסיבה, דזהו רק הטעם שלאה אמרה, אבל לא היה הטעם הנכון, אלא רק הטעם שהובא בגמרא הוא הטעם הנסתר והנכון.

האמת - היסוד להכרת הטוב והכרת החטא

ותאמר הפעם אודה את ה' [כ"ט, ל"ה]

כתב החידושי הלב:

איתא במדרש [בראשית רבה ע"א ה']: "לאה תפסה פלך הודיה, ועמדו הימני בעלי הודיה. יהודה - ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני, דוד - אמר הודו לה' כי טוב". מבאר המדרש שלאה קנתה את מדת ההודיה ע"י שהודתה להקב"ה שנתן לה בן, ומדה זו הורשה גם לזרעה. ויהודה בנה ג"כ הודה להקב"ה ואמר "צדקה ממני". ותימה מהו המקשר בין השבח וההודאה של לאה [וגם של דוד], שזה בבחינת שבח והודיה

להקב"ה על רוב חסדיו, לבין ההודאה של יהודה, שהרי ההודאה של יהודה היתה וידיי על עוונותיו?

ברם הנכון הוא, שמקורן של הכרת טובה והכרה בחטא נובעת מאותו שורש מדת האמת. מי שהוא איש אמת הוא מכיר את טובתו ואת חסדיו של השי"ת מחד, וגם מכיר את חטאיו מאידך. ומי שאיננו איש אמת, הוא אינו מכיר את חסדיו המקום ברוך הוא, ולא את חטאיו עצמו. כי גאוותו אשר ממריצתו להכחיש את חטאיו, וגם גורמות לו להתנכר לחסדיו המקום, ולהאמין ש"כוחי ועוצם ידי עשו לי את החיל הזה".

לכן, אלמלא היתה לאה שלמה במדת האמת, לא היתה מכירה לגמרי בחסדיו המקום שנתן לה בן, ולא היתה קוראת אותו בשם יהודה. ואעפ"י שהשכל מורה לנו שלידת בן היא כרוכה בעזרה ונס מן השמים. עם כל זאת - אם לא היתה לאה שלמה במדת האמת, היתה מרגישה אפילו כאן את כוחה ועוצם ידה, ולא היתה הכרתה בטובת הקב"ה מושלמת כפי הראוי. אך מכיון שהיתה מושלמת במדת האמת, לכן הכירה בטובת הקב"ה שנתן לה זרע, ואף הורישה מדה זו לבנה יהודה, שגם הוא הכיר את חטאיו. שומה איפוא על האדם להתחזק במדת האמת, שהיא היסוד להכרת הטוב והכרת החטא גם יחד.

פֶּלַח הַהוֹדִיָּה - הוֹדִיָּה לַנֶּצַח

הפעם אודה את ה' [כ"ט, ל"ה]

כתב בבד קודש:

במדרש רבה כאן [פר' ע"א פי' ה'] איתא לאה תפסה פלך הודיה, ועמדו ממנה בעלי הודיה - יהודה [ל"ח כ"ו] ויכר יהודה ויאמר צדקה מני וגו', דוד אמר [תהלים קי"ח א'] הודו לה' כי טוב וכו', יעו"ש. וצ"ב מהו החידוש הגדול בהודאתה של לאה, והלא כבר קודם נאמרו בתורה לשונות הודאה וברכה לה' בכמה מקומות - אצל האבות ואליעזר וכו'.

והנה במדרש רבה [שמות פ' א' פי' כ"ו] איתא - מכאן אתה למד שכרן של גומלי חסדים, אע"פ שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראו בתיה בת פרעה ע"ש. וגם זה צ"ב מהו השכר הגדול בזה שנקרא שמו כרצונה.

ונראה שחידושה של לאה בתורת ההודאה הוא, שאין הענין להודות ולצאת ידי חובה במעשה ההודאה בלבד, אלא עניינה הוא הכרת הטוב לנצח. ודבר זה נעשה

על ידי קריאת שמו יהודה. דקריאת שם הוא מצב לעולם, שהרי כל ימיה ובכל עת שיהודה הוא לנגדה [ומזכירה את שמו], הרי היא עומדת בהודאה לה'.

והוא גם ענין ללמדך שכרן של גומלי חסדים הנאמר אצל בת פרעה, שעל יד שנקרא שמו משה לעד, הרי זו הכרה במעשיה של בתיה, כי מן המים משיתיהו, ועל שם ענין זה נקרא שמו לנצח. ומזה למדנו גודל שכרם של גומלי חסדים.

וכן דוד המלך אשר אמר "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", נאמר בזה כי מכיון שחסד ה' הוא לעולם, כי כך היא מדת החסד במהותה שהיא לעולם, על כן גם ההודאה על החסד צריך להיות לעולם. ואמנם הענין הוא, כי קיום הדבר לעד מורה על שלימותו.

🌸 הקב"ה מתאוה לתפילת רחל 🌸

ויחר אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן [ל', ב']

כתב באמרי חיים: [מר' חיים קמיל]

ופירש"י שיעקב ענה לרחל "מנע ממך פרי בטן", "ממך מנע ולא ממני" - כלומר שיעקב ענה, שלעצמו יש בנים, ואילו לרחל אין בנים, ולכן היא זו שזקוקה להתפלל על הבנים.

ואיתא במדרש רבה [ע"א ז'] שהיתה תביעה על תשובת יעקב לרחל. וז"ל המדרש "אמר ליה הקב"ה כך עונים את המעוקות [בתמיה], חייך שבניך עתידים לעמוד לפני בנה" [כלומר שבני יעקב שנולדו מלאה והשפחות, עתידים לעמוד לפני יוסף בנה של רחל כשיהיה מלך במצרים]. אמנם עדיין צריך ביאור מה רצה יעקב אבינו להשיג בתשובתו לרחל אמנו, ולמרות שהיתה עליו תביעה על אופן אמירתו לרחל, אך בודאי היה ליעקב מסר מסוים שרצה לומר לרחל.

ונראה לבאר - שיעקב אבינו אמר דבר עמוק מאוד. שאם הגיע מצב כזה שאין לרחל ילדים, כנראה זהו ראיה שהקב"ה מתאוה לתפילתה של רחל. שמשום כך היו האמהות עקרות כיון "שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים" [יבמות ס"ד]. ולכן ענה יעקב לרחל "ממך מנע ולא ממני", משום שהקב"ה רוצה בדוקא את תפילתה של רחל.

והגם שיעקב אבינו יכול היה להתפלל על רחל, בכל זאת אמר לרחל אמנו שרצון ה' שדוקא היא תתאמץ בתפילה בעבור בנים, וע"י מאמץ זה תזכה לעליה במדרגה. ולכן אמר לה "ממך מנע", כיון שע"י שרחל תתאמץ בתפילה זו דרך לעליה.

ולמרות שדרשו חז"ל שיעקב אבינו נתבע "כך עונים את המעוקות", ומשמע שהיתה תביעה על יעקב, נראה לבאר שהתביעה היתה על צורת האמירה, אך עצם תוכן תשובת יעקב אבינו היתה על פי דין. שכך צריך לחפש ולהתבונן בכל נסיון מה דורשים מן השמים בעת שכזאת, ולהתחזק ולעשות מכך דרך לעליה וסולם להתנשאות.

🌀 כעס יעקב - על כבוד שמים 🌀

ויחר אף יעקב ברחל [ל', ב']

כתב בדעת תורה:

הנה כשהחליפו לו רחל בלאה לא התרעם, ולא נאמר אז ויחר אף יעקב, כי אם כאן על דברי רחל נאמר ויחר אף יעקב, אתמהה.
אלא כי כאן בקנאת ה' קנא ולכבוד קונו דיבר, על אמרה הבה לי בנים, כאילו שהוא הנותן בנים, וזהו התחת אלקים אנכי. ועל זה הוא שחרה אפו.

🌀 עקשנות ברוחניות 🌀

נפתולי אלקים נפתלתי עם אחותי גם יכולתי [ל', ח']

כתב בדעת תורה:

וברש"י: נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום וכו', גם יכלתי - הסכים על ידי. לומדים אנו מכאן שני ענינים. האחד - כי בעניני רוחניות מותר לו לאדם להתעקש. הלא ראתה כי הקב"ה לא רוצה לתת לה בנים, והיא לא התחשבה בזה, אלא נאבקה בכל כחותיה להשיג את מאוויה. ועוד אנו רואים כי בעניני רוחניות כשאדם מתאמץ ומתעקש לעלות מעלה כפי מגמותיו, הנה סוף כל סוף ינצח ויצליח, וזהו אמרם ז"ל [סנהדרין ק"ה ע"א] חוצפא כלפי שמיא מהני.

ידע זה כל אדם, אשר הרבה פעמים רואה אדם כמה עיכובים מן השמים עומדים נגדו בלימודיו וכל עניני עבודתו בקודש, כמה עקולי ופשוירי על כל שעל ושעל. הנה המה אל יפריעו לו, ואדרבה יתעקש בכל כחותיו, כי סוף כל סוף ודאי יצליח ואשר לו.

המסילת ישרים בפרק הזריזות [פ"ז] מביא מאמרם ז"ל [ב"ר ע"ו כ'] על פסוק [מלאכי א' ל"ו] "ויאמר כן יאמר ה'" - רבי פנחס בשם ר"י דציפורי וכו', אלא הרבה מקטרגין יעמדו מכאן ועד גיחון, דרך קצרה כזו, וכמה תפילות וחיזוקים צריכים כבר כדי להביא הדבר לידי גמר, נגד כל העיכובים המתרחשים!

כשאדם רואה זאת בחוש, איך שמכל מעשיו שהוא רוצה לעשות, הסוף הוא כי "עורבא פרח", מפני הכמה קיטרוגים ועכובים הקורים בדרכו, פעם עיכוב זה ופעם אחר בלי סוף ממש. וכמה האדם סובל ממעלת עדינות נפשו? הנה מתעוררת השאלה, אם כן איך ואיפה זה נתגדלו הראשים ואבות העולם זכרונם לברכה, איך זה נצחו כל אלה העיכובים, אשר כמונו כן אצלם התרחשו למדי על כל צעד וצעד?!

ברם האמת היא, כי אמנם דוקא פה הוא המקום שנתגדלו הגדולים, כי מעולם לא נרתעו מפני כל עיכוב, אצלם לא היה שום דבר לעיכוב. ומאמין אני באמונה שלמה שלא יתכן כלל להתגדל ולהתהוות לאברהם אע"ה אם לא ימלא את כל העולה בדעתו וברצונו, כל דבר ודבר גם הכי קל אם אך רצו והחליטו לעשותו, הנה כל קושיות העולם לא היו עומדים בעדם אם רק הסכימו לעשות, הנה נצחו ומלאו ככל ההסכימה דעתם! בזה ורק בזה מתגדל כל גדול.

במדרש [בר"ר נ"ו ה'] מובא איך שבדרכם לעקידה - בא השטן לאברהם וטען לו כמה טענות וכן ליצחק, והם לא נכנסו עמו כלל בשום ויכוחים, אלא על כל טענותיו ענו לו באחת "על מנת כן". הביאור של "על מנת כן" הוא "יהיה מה שיהיה הדבר מוכרח להעשות!"

ובמדרש תנחומא [וירא כ"ב] גם מביא כל העיכובים בפועל שעשה להם השטן, "כיון שראה [השטן] שלא קבלו ממנו, הלך ונעשה נהר גדול, מיד ירד אברהם לתוך המים והגיעו עד לברכיו. אמר לנעריו באו אחרי, ירדו אחריו. כיון שהגיע עד חצי הנהר הגיע המים עד צוארו, באותה שעה תלה אברהם עיניו לשמים וכו' ויבש הנהר ועמדו ביבשה". ידע אברהם וכן יצחק כי היסוד במה להתגדל אינו אלא באחד בכל העקשנות, ואף אם תגיע העקשנות לעקשות, אבל מוכרח להעשות! אך כאן הוא המקום להתגדל.

משה רבינו ע"ה התפלל כמנין "ואתחנן" ולא נענעה, והיה חוזר ומתפלל עוד עד שאמר לו הקב"ה "רב לך" [דברים ג' כ"ו]. נצייר נא אם אחד יבקש דבר מה ולא ימלאו בקשתו, ייתכן שיבקש עוד פעמים אחדות. אבל אם כבר ביקש כמה פעמים ולא מלאו בקשתו, בטח לא יבקש עוד. וגם שאינו מן הנימוס ודרך ארץ להפציר, ומנין לקח לו כל כך הרבה עקשנות עד כמנין "ואתחנן", מבהיל הדבר! זה יוצא רק מהיסוד, שידעו כי מקום ואופן ההתגדלות הוא רק בעקשנות. ואם גם בעקשות לא איכפת לי כלום בין ישר הדבר בין לא, הדבר מוכרח להיות! וכן יהיה!

מה לא עשתה רחל אמנו להשיג ולדות כמה מיני תחבולות, ואחר כל זאת אמרה "נפתולי אלקים נפתלתי", וכפירוש רש"י מלשון עיקש ופתלתול, נתעקשתי והפציתי וכו' וגם יכולתי שהסכים על ידי. ידעה שאחותה ראויה יותר ממנה, ותקנא במעשיה הטובים, ושום דבר לא עכב להיות שוה לאחותה. כמה עקשנות וכמה עקשות

ונצחה! הסכים על ידי! ויונתן בן עוזיאל תרגם "מדחקות דחוקות קדם ה'" מבהיל הדבר! עליו כביכול אמרו שהיה דחוק לו. כי זהו היסוד כמו שביארנו, ואחרת אי אפשר שלא בעקשנות, כי אם בעדינות וברכות אי אפשר לנצח כלל.

חושבים אנחנו שלהחפץ חיים זצ"ל עלה הכל בנקל, החפץ חיים נתגדל רק הודות לעקשנות הרבה. קודם שהדפיס את ה"משנה ברורה", קרה אצלו מקרה נוראה ר"ל, שאחר במקומו היה נחרב רק ממקרה זה בלבד. אולם אז מסר מודעה ואמר שיוכל להיות ח"ו עוד יותר רע, ו"הוא" לא יפעול אצלי כלום, אני מוכרח להשלים את מה שהחילותי! ורק בזה נתגדל!

כל חולשתנו היא רק שאין לנו עקשנות כלל, וגם הננו עדינים יותר מדאי. וכשהננו עדינים, הרי ביחס "אליו" הננו ודאי עדינים, ומכש"כ אל עצמנו, שאין אנו יכולים להשיב פנינו ריקם, ובזה כל החורבן שלנו ר"ל. ידע אדם יסוד זה, שאם הוא רוצה להתגדל כל שהוא, עליו להיות "עקשן".

הוסיף על כך בתפארת שמשון:

פרש"י: נתעקשתי והפצתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי. גם יכולתי" - הסכים על ידי עכ"ל.

למדים אנו מכאן שבענייני רוחניות וכבוד שמים, יש צורך לאחוז דווקא במידת העקשנות. שהרי רחל אמנו ראתה שהקב"ה אינו רוצה לתת לה בנים, ובודאי שישנה סיבה טובה לכך שרק ה' יודע אותה, והיתה יכולה להצדיק עליה את הדין ולעזוב את הענין.

אבל היא לא עשתה כן, כי לא היה מדובר כאן בריהוט חדש לבית או בגד יפה שמחירו למעלה מהישג יד, שעל כל אלה אין צריך להתעקש. אלא מדובר היה בנטילת חלק בבנין עם קודש, ולכן נאבקה בכל כוחותיה להשגת מאויה, ולא ויתרה בשום אופן. וכיון שהתעקשה והתאמצה מאוד, בסופו של דבר, הצליחה!

והוא יסוד גדול בהשגת מעלות רוחניות, שכשרואה האדם עיכובים רבים מן השמים העומדים נגדו בדרכו להשגת לימוד התורה או שאר ענייני עבודת הקודש, עליו להתעקש ולעמוד נגדם בכל הכח, כי סוף דבר ודאי שיצליח.

וכן מספרים חז"ל על אברהם אבינו, שבדרכו לעקידה בא השטן כנגדו, פעם בדמות נהר גדול ופעם כהר גדול ושאר מיני עיכובים שונים ומשונים. וכל זה ללמדנו שבדרך המובילה לתורה ועבודה לקדושה וטהרה, עומדים נהרות גועשים והרי א-ל אריות ונמרים ועוד ועוד, ובלי עקשנות ומסירות נפש עצומה, אי אפשר להגיע לסוף הדרך.

ומספרים, שבאחת המלחמות בדורות שעברו, הגיע מידע אל שר גדול שבמדינה שהאויבים הרסו את המבצר האחרון, ומיד נפל עליו עצב וזעף רוחו. באותו רגע נכנס אליו אחד ממשרתיו ושאלו על מה פניו נפולות, וענהו שקיבל כעת מידע נורא מחזית המלחמה. א"ל המשרת "אני ברגע זה קיבלתי מידע גרוע יותר", ושאל השר "מה שמעת?" ענהו "שהשר הגדול איבד את מצב רוחו וגבורת לבו ונכנס למצב של מרירות ויאוש, שזה אסון חמור הרבה יותר..."

וכך אמרה רחל "נפתולי" מלשון סיבובים ופיתולים, וכמו שכתוב [ישעיה מ"א י"א] "אל תיראי תולעת יעקב" שישראל דומים לתולעת, ופירשו חז"ל [ילקו"ש ישעיה רמז ת"נ] מה תולעת כוחה בפיה, כך ישראל כוחם בפיהם - בתפילה לפני הקב"ה.

ולענייננו תולעת אף פעם אינה נתפסת ליאוש, כשהיא מתקדמת בדרך ומגיעה לקיר סתום, עושה סיבוב ופיתול ומגיעה מצד שני. וכך עשתה רחל התפללה לה, ואח"כ באה ליעקב שיתפלל בעדה כדכתיב "הבה לי בנים", ואח"כ הכניסה שפחתה לעמוד במקומה ועצות שונות, רק לא להתייאש ולהרים ידים.

וכן עינינו ראו את אלו שהתחילו ללמוד תורה, ובתחילה היתה קשה להם כל מילה בגמרא, ומהם ראינו שאם מתעקשים ומפתלים בעצות שונות, פעם בתפילה פעם להתאמץ יותר, פעם לשאול אחרים, פעם לקבל ברכת צדיק, ובעיקר להמשיך ולא להתייאש, ודאי וודאי שסוף ההצלחה לבוא.

🌀 דקדוק כוונת המעשים 🌀

ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא [ל', ט"ז]

כתב באור יהל: [פרשת וישב]

וראה עוד כמה צריך שמירה מעולה במקום של מדה, אף בעשיית מצוה לשמה במדרגה הכי גבוהה, ע"י האדם היותר גדול. כמו שמצינו גבי לאה אמנו שיצאה לקראת יעקב אבינו, ואמרה אלי תבוא כי שכר שכרתיך בדודאי בני. ובחז"ל [ב"ר ויצא פ' ע"ב] א"ר אבהו צפה הקב"ה שלא היתה כוונתה אלא לשם שמים להעמיד שבטים, לפיכך הצריך הכתוב לומר וישמע לקיים אל לאה ע"כ.

הנה פירוש מאמרם ז"ל ברור, דרצה לומר שדיבור זה של לאה אמנו היה כל כך זך ונקי, ולא היה בו שום תערובת גופנית. רק כאילו עמדה והתפללה בזה לאלקים להעמיד שבטים, וישמע אלקים אל לאה!

ואכן זכתה להוליד ע"י כונה קדושה זו את יששכר חמור גרם רובץ בין המשפטים, תעודתו של יששכר - יודע בינה לעיתים [דה"א א ב] - מהם מאתים ראשי סנהדראות

אנשי התורה, והוא משיב להם הלכה - כהלכה למשה מסיני. ואת זבולון לחוף ימים ישכון, שהיה עוסק בפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של יששכר והתורה רבה בישראל [ב"ר שם].

ומה נורא הדבר שבכל זאת כתוב [פ' וישלח] ותצא דינה בת לאה, ואחז"ל [ב"ר שם] הה"ד הזה כל המשל עליך ימשל לאמר כאמה בתה וכו'. ותצא לאה לקראתו וגו', יצאה מקושטת וכו', לפיכך ותצא דינה בת לאה!

הרי לפנינו דבר שאין הפה יכול לדבר ואין האזן יכולה לשמוע, אלמלא מקרא כתוב וחז"ל פירשוהו כך, על כן יהיו דברינו בזה מעטים, והמבין יבין ישמע חכם ויוסיף לקח, עד כמה משהו של תערובת מדה אינה נאבדת גם בתוך מצוה שלמה זכה וברה לשם שמים כזו של לאה אמנו, אשר הקב"ה מעיד עליה בתוה"ק וישמע אלקים אל לאה, ומה נענה אנן אבתרייהו? החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך [משלי ד' י"ג].

שתי הזכויות בלידת יששכר

ותאמר לאה נתן אלקים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי [ל', י"ח]

כתב הפה קדוש:

לכאורה אם מחמת הטעם הנזכר היתה צריכה לקרוא לו "ישכר" בשין אחד כמו הקרי. אלא באמת הבינה ששני זכויות עמדו לה בלידתו האחת "ותצא לאה ליעקב השדה" - שלא ביישה את רחל, והשנית שנתנה שפחתה לאישה, לכן קראתו "יששכר" בשני שינין. אמנם בפני הבריות לא רצתה לגלות הטעם הראשון, ואמרה רק "נתן אלקים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי", לכך הקרי "ישכר" בשין אחד.

החסד עומד לימין האם בצרתו

ויזכור אלקים את רחל [ל', כ"ב]

כתב בעטרה למלך:

ובמ"ר פ' ויצא על הפסוק ויזכור אלקים את רחל, אמר חז"ל מה זכירה זכר לה? שתיקתה לאחותה. בשעה שהיו נותנין לו את לאה היתה יודעת ושותקת, ויזכור אלקים את רחל, והדין נותן שהכניסה צרתה לבית. [לפיכך כתיב אלקים לשון דין], עכ"ל המדרש.

והנה נפלא מאד רב החסד שעשה הקב"ה עם רחל, שהזמין לה זכות י"ד שנה קודם לידת יוסף, והכין לה ישועה שתזמין בדין להפקד בדרך נס, ולהיות מן האמהות

בישראל. ואילו לא נצלה רחל אותה שעה להתחסד כלפי אחותה, מה נוראה היה ההפסד שהיתה מפסדת בכך... ע"כ יזדרז אדם לקראת כל הזדמנות לעשות טוב וחסד. וישים אל לבו כי נסתרים דרכי ה', ואולי זוהי המדה של רב חסד ואמת שמשחקת לו כעת, ומרמזת לו ליגע בראש השרביט שמושיט לו המלך הטוב והמטיב.

מעלת שלום בית

אסף ה' את חרפתי [ל', כ"ג]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר י']

ופרש"י: כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה, משיש לה בן תולה בו. מי שבר כלי זה בנך, מי אכל תמרים הללו בנך עכ"ל.

הדברים מפליאים, היתכן שתרגיש רחל הרגשה זו כלפי יעקב, שמסר נפשו עליה, ועבד בשבילה י"ד שנים. היש מקום לחשוש שיקפיד עליה יעקב על שבירת כלי או על אכילה של מה בכך. והדברים נאמרו ביום לידת בנה הראשון לאחר היותה עקרה זמן רב, ששקול יום זה כאילו קמה לתחיה. כמו שאמרה בעצמה לפני כן, הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי, ולמדו חז"ל מכאן כי מי שאין לו בנים חשוב כמת [נדרים ס"ד ע"ב]. וביום גדול זה אין רחל רואה אלא פרט קטן לכאורה, והוא כי מעתה יהיה לה במי לתלות את סרחונה.

אלא אם קטן הענין בעינינו, גדול הוא בעיני האבות והאמהות הקדושים, שהשיגו את מעלת השלום ותכונתו, שאפילו משהו קטן של קפידא פוגם בו. שעד שלא נולד יוסף היה מקום לקפידא כלשהי בין יעקב לבינה. ועל אף שלא תהיה זו אלא קפידא דקה שאין אדם יכול להבחין בה, מכל מקום אף בה יש כדי לגרום פגם כלשהו באחדותם. ועתה בלידת יוסף שהוסרה אפשרות זו, היתה שמחה מיוחדת על השגת שלום בלי נדנוד של הקפדה ופירוד.

לרצות את חברו לעשות רצונו

וישלח יעקב ויקרא [ל"א, ד']

כתב השל"ה:

אין ראוי לאדם כשירצה דבר מה מאנשי ביתו, שיכריחם על זה על צד האונס והנצוח, אף כי הוא מושל בהם. אבל ישתדל לפתות אותם על מה שירצוהו בתכלית

מה שאפשר כדי שיתעוררו לזה מעצמם, כי זה הוא יותר טוב משיעשו זה על צד האונס וההכרח. ראה כמה הרבה יעקב דברים עם רחל ולאה כדי שיתרצו בטוב לב, ואף על פי שהקב"ה ציוה לו שישבו לביתו.

העונג שבעבודת ה'

וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו [ל"א, ד']

כתב בלב אליהו:

בפרשה זו קראנו דבר תימה רבה, ויש לעמוד ע"ז. כשיעקב אבינו קרא לרחל וללאה השדה אל צאנו, ולומר להן כי נצטוו לשוב אל ארץ כנען. אמר להם הקדמה גדולה, האיך פני לבן איננו כתמול שלשום, ומה שהתל בו והחליף את משכורתו עשרת מונים וכו' וכו', ולבסוף אמר להן מה שנאמר לו "עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך". והן גם הן ענו כסדר, כמו שנאמר "ותען רחל ולאה ותאמרנה לו העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו, הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו, כי כל העושר אשר הציל אלקים מאבינו לנו הוא ולבנינו, ועתה כל אשר אמר אלקים אליך עשה".

ופליאה עצומה אני רואה כאן, לשם מה באו ההקדמות האלו, בשעה שכך ציווה הקב"ה. בפרט מה שענו לו רחל ולאה "ותאמרנה לו העוד לנו חלק וגו', ועתה כל אשר אמר אלקים אליך עשה". פירוש "ועתה" - הרי הוא כאילו אמרו, עכשיו שכך הוא הדבר כי מכרנו ואכל את כספנו, לכן כל אשר אמר אלקים אליך עשה.

וכל זה פלא- דמשמע, עתה מכיון שאין לנו מה לחכות וכנכריות נחשבנו לו, לפיכך אנו מסכימים שתעשה מה שאמר אליך אלקים. ואם לא היה כך - אם היה כן נותן להם נדוניא, וגם היו להן מה לקוות ולרשת ירושה ממנו, לא היה צריך לעשות מה שאמר לו אלקים ח"ו... והאיך מבינים זאת?! אלא מכאן למדנו יסוד - אחד מהיסודות הגדולים בעבודת השי"ת, שבל יאמר אדם, אמת שאם אעבוד את השם ואקיים את התורה יהיה לי לסבול הרבה ולא יהיה לי טוב, אבל כדאי להביא קרבן בעוה"ז, שהרי שם בעוה"ב יהיה לי טוב.

הנה המחשב כן טועה הרבה מאד, ולא זו הדרך בעבודת השי"ת. כי האדם מחויב, וכן תובע הקב"ה מאת האדם, שיתבונן וימצא שאם יקיים רצונו של מקום יהיה לו בעולם הזה טובה וברכה! אמת שגם עוה"ב יהיה לו, אבל שם הקרן קיימת לו, והפירות הוא אוכל בעולם הזה, כי בקיום התורה אין רע בשום מקום ובכל זמן, רק טוב סלה תמיד בזה ובבא.

ואל יחשוב אדם שהעולם הזה ניקעס יש להם עוה"ז, לא מיניה ולא מקצתיה! מי שיש לו קצת התקרבות להם רואה כמה אומללים הם ממש, ואין להם גם מעונג עוה"ז, ולא כלום!... והטעם פשוט, כי כל זמן שבאדם שולטים המדות הרעות, אין לו שום הנאה בחייו!

וכן הדבר ברחל ובלאה, שאמרו לו העוד חלק וגו', היינו שאמרו לו ליעקב אבינו, אמת אנו רואות שכנכריות נחשבנו לו וכו' וכו', ורואות אנו בחוש שציווי השי"ת לך לצאת, טוב לנו ג"כ. ואין זה קרבן אצלנו לקיים ציווי השי"ת, אלא אנו מרגישות בחוש כי טוב לנו לצאת מבית לבן אבינו, כי העוד לנו חלק וגו'.

וזהו מה שסיימו "ועתה כל מה שאמר אליך אלקים עשה" - ואין הכוונה לומר שאם לא היה כן לא צריך לשמוע אל השם ח", אלא שאמרו אנו מרגישות שציווי השם טוב לנו גם בעוה"ז. וכך צריך לעבוד את השי"ת, לדעת כי זהו העונג האמיתי - ההתרחקות מהשקר של הבל הבלים.

🌀 הגזל מכלה ממונו של אדם 🌀

שא נא עיניך כל העתודים העולים על הצאן [ל"א, י"ב]

כתב החפץ חיים: [שמירת הלשון שער התבונה פרק י"א]

כידוע שמי שעושק לחבירו הוא רק שוטה ורשע, דהשפעתו לא תרבה ממה שנגזר לו בראש השנה עבור שעשק לחבירו. דתמורת זה שנוטל ההשפעה שבא או שעתידה לבא ליד חברו, תנטל ממנו השפעתו שנגזר לו בראש השנה. וסוף דבר יהיה שממון העול יכלה גם את יתר השפעתו שנגזרה לו בראש השנה.

וסוף דבר יהי שממון העול יכלה גם את יתר הפליטה השפעה הכשרה שיש לו מכבר. כמאמר [סוכה כ"ט ע"ב] מפני ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטמיון, וקחשיב אחד מהן מפני שפורקין עול מעל עצמן ונותנין על חבריהן.

וכן איתא במסכת דרך ארץ זוטא פ"ג אם נטלת את שאינו שלך, את שלך יטלו ממך. ואיננו רק כמחליף השפעה כשרה באסורה, שעתיד יהיה לתת דין וחשבון על כל פרוטה ופרוטה. כמאמרם כל הגוזל את חברו שוה פרוטה כאלו נטל את נפשו. וגם הוא מטריח את הקב"ה להשיב גזילה לבעליו, כמאמרם אמר הקב"ה לרשעים לא דיין שאתם גוזלים, אלא שאתם מטריחים אותי להשיב הגזילה לבעליו.

וכל הדברים האלו מרומזים בתורתנו הקדושה בפרשת ויצא, דכתיב ויאמר אלי מלאך האלקים בחלום יעקב וגו', שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים [וכפירש"י שם שהיו מלאכים מביאין אותן מעדר המסור

ביד בני לבן לעדר שביד יעקב]. פ' ושמא תאמר - איך מותר לי לעשות דבר זה, ליטול מהשפעתו של לבן וליתן אילך, לזה מסיים המלאך כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך, שהחליף את משכורתך עשרת מונים, ונטל השפעתך לכך אני מחזיר אליך.

🌀 החינוך הוא רק מתוך שמחה בקיום המצוות 🌀

ותען רחל ולאה ותאמרנה לו הלא נכריות נחשבנו לו [ל"א, י"ד]

כתב בדרש משה:

תמוה מאד, שהרי יעקב אמר לרחל וללאה אשר ה' אמר לו לשוב, ואילו הם אמרו לו שטוב הדבר משום שאין צורך להשאר שם, כי נכריות נחשבו לו ולא יירשו כלום. הלא היה להן להשיב שכיון שה' אמר לשוב, צריך לשוב, אף אם היה להם שם עושר והצלחה גדולה לישוב אצל אביהן. בשלמא מה שיעקב קרא להן וסיפר להן כל האריכות, הוא כדי שלא יהיה להן דבר קשה להפרד ממקומם שהורגלו שם. אבל מה שהן השיבו שיעשו מה שצוה ה' מטעם שזכרנו, הוא תמוה.

וצ"ל שהוא שלא להתגדר בהמצוה, וללמד שבכל מצוה ליכא נסיונות גדולים, שלכן יהיה קל לקיים. כמו שהאמת - שאין הפסד כלל לאדם ממצות התורה, כי מזונותיו של אדם קצובות מראש השנה, ובודאי יזמין לו ה' בהיתר. ואם מרויח באיסור בחילול שבת ובבטול תפילה, לא יהיה לו יותר, ונמצא שאין בזה שום נסיון. וכשיחנך את זרעו באופן זה, ישמרו דרך ה' בקלות.

אבל אלו המתפארים שכבר הן באמריקא חמישים שנה ויותר ולא חללו שבת, אי אפשר להם לחנך את זרעם. כי אף שהוא עמד בנסיון, מכל מקום זרעו אפשר שלא יוכלו לעמוד בנסיון, כי הרי תקנו להתפלל שאל תביאנו לידי נסיון. ונמצא שבחינוכו אדרבה קלקל את בניו, שאמר להם שקשה לשמור את התורה, אך הוא כל זאת שמר, ויבוא מזה שהם לא יוכלו לשמור.

אבל מי שיודע שאין זה נסיון, מצד אמונתו הגדולה שה' יזמין לו פרנסה בהיתר, הרי קל מאוד לשמור התורה, וישמרו גם בניו כן. וזהו הטעם שאמרו רחל ולאה שאין בזה שום נסיון, כי אדרבה טוב מאוד לצאת מכאן והיא מצוה קלה, וכן הוא בכל המצוות.

למה גנבת את אלהי

ועתה הלך הלכת כי נכסף נכספתה לבית איך למה גנבת את אלהי [ל"א, ל']

כתב בפה קדוש:

משל לבן רב שנשא בתו של בעל מלאכה, והיה מצבו רע מאוד בבית חותנו. כי היה מצווה לעשות עמו במלאכה, ולא הניח לו ללמוד מאומה. כאשר יום אחד קם החתן לברוח מבית חותנו, לקח עמו גם את כלי המלאכה. רדף אחריו המחותן ושאלו, מפני מה ברחת ממני, אמר לו ללמד אצל אבי אני הולך. אמר לו המחותן אם ללמוד אתה הולך, למה לקחת את כלי המלאכה, הלא מהם אתה בורח. כך אמר לבן, ועתה הלוך הלכת משום כי נכסוף נכספת לבית אביך, אם כן למה גנבת את אלהי.

וכן כתב בעץ הדעת: [בשם הגר"ש שקופ זצ"ל]

מצינו ללבן שהוכיח את יעקב על גניבת התרפים, הלוך הלכת כי נכסף נכספת וכו', פירוש אם הנך שואף לבית אביך, הלוא תזכור שביתו נלחם זה כמה דורות בכל האלילים, ואיך אתה מוליך לשם את תרפי. ומה עזה תוכחה זו לנוסע לשיבה, ולוקח עמו מתרפי ההשכלה.

זהירות יתירה מקללות

עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה [ל"א, ל"ב]

כתב בחפץ חיים על התורה:

וברש"י "ומאותה קללה מתה רחל בדרך" ע"כ. נראה מזה עד כמה צריכים לשקול בפלס את המילים שאדם מוציא מפיו.

ובמקום אחר אנו רואים, שכאשר באו אחי יוסף ממצרים וספרו לאביהם את כל המוצאות אותם, וכי מושל הארץ נתנם למרגלים, ועוד פקד עליהם להביא את בנימין. אז לא קלל יעקב את המושל, אדרבה צוה להביא לו מתנו מעט דבש וגו', והתפלל עליהם שימצאו חן בעיני האיש. ולו היה מוציא מפיו דבר קללה על האיש אשר דבר אתם קשות, היה הורג את בנו יוסף אשר אהבו מכל בניו.

זהירות מהתפרצות בשעת כעס

ויחר ליעקב וירב בלבן ויען יעקב ויאמר ללבן [ל"א, ל"ו]

כתב בזכרון מאיר:

במדרש רבה [בר"ר פרשה ע"ד י] קפדנותן של אבות ולא ענותנותן של בנים. קפדנותן של אבות מנין? "ויחר ליעקב וירב בלבן ויען יעקב ויאמר ללבן מה פשעי מה חטאתי כי דלקת", דאת סבור שמא מכות או פצעים יהיו שם, אלא דברי פיוסים יעקב מפייס את חמיו. כי מיששת אל כל כלי מה מצאת מכל כלי ביתך [בראשית ל"א ל"ז], אמר רבי סימון בנוהג שבעולם חתן שהוא דר אצל חמיו, אפשר לו שלא ליהנות אפילו כלי אחד אפילו סכין אחד? ברם הכא מיששת את כל כלי, אפילו מחט אפילו צנורא לא מצאת.

ולא ענותנותן של בנים מדוד - שנאמר [שמואל א' כ'] "ויברך דוד מניות ברמה, ויבוא ויאמר לפני יהונתן מה עשיתי מה עוונתי ומה חטאתי לפני אביך כי מבקש את נפשי", מזכיר שפיכות דמים בפיוסו - מילי דקטלא. ברם הכא "כי דלקת אחרי" [ולא אמר להרגני] עד כאן.

פירוש דוד מתוך דברי הפיוס שלו, מזכיר לפני יהונתן כי שאול רודף אחריו ומבקש את נפשו להרגו, מזכיר שפיכות דמים. ואילו יעקב - אפילו כשמזכיר שלבן רודף אחריו, אינו אומר את הביטוי "להרגו", ונזהר להזכיר שפיכות דמים. כי יעקב אבינו אפילו בשעת כעסו על לבן כדכתיב "ויחר ליעקב", ולא לחינם - אלא אחרי אשר לבן החליף משכורתו של יעקב עשרת מונים, וביקש לעקור את הכל. ואחר אשר אמר יעקב "לולי אלקי אבי אלקי אברהם ופחד יצחק היה לי כי עתה ריקם שלחתי" [בראשית ל"א מ"ב], ובכל זאת לא התבטא יעקב במילה מרגיזה, רק דברי פיוס.

וזה מה שאמרו [עירובין ס"ה ע"ב] "אדם ניכר בכעסו", כי האבות מידת קונם היתה בם, כנאמר [תהלים ע"ח ל"ח] "והוא רחום יכפר עון ולא ישחית, והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו".

וחייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי וכו' [תנא דבי אליהו רבה פכ"ג], ולהתלמד להיות גיבור לכבוש את הכעס, שלא לצאת מן הכלים, ולדבר דברי פיוס ודברים ישרים אפילו כשכועס, ולא לאבד את הדעת.

כי אדם בכעסו מזיק רק לעצמו, כמו שנאמר "טרף נפשו באפו הלמענך תעזוב ארץ" [איוב י"ח ד']. ולעניות דעתי הכי פירוש, וכי בכעסך תעזב ותחרב הארץ? ובכן אל באפך, החזיר עצמך במסגרת אנושית אפילו בכעסך, כי ברוב כעסך לא תרויח מאומה, אלא רק תפסיד!

ברכת אב - מכל הלב

וישכם לבן בבקר וינשק [ל"ב, א']

כתב החידושי הלב: [פרשת מסעי]

כתב הספורנו שם "כבר אמרו אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, אמנם סיפר ברכת לבן לבנותיו, להורות שברכת האב אשר היא על בניו בכל נפשו בלי ספק, ראוי שתחול יותר - כסגולת צלם אלקים המברך, כאמרו בעבור תברכך נפשי [בראשית כ"ז ד']".

מבואר מדברי הספורנו, שאפילו בשעה שביקש לבן לעקור את הכל, פעלה ברכתו של לבן הארמי שנאמרה בלב שלם. ונדמתה כברכתו של יצחק באחרית ימיו כשהכין את עצמו להשראת השכינה. וביאר הספורנו שזהו מחמת צלם האלקים שבו, שאפילו רשע גמור לא איבד את הצלם האלקים שבו.

השפע לאומות העולם בגלל ישראל

וישב לבן למקומו [ל"ב, א']

כתב בעמק דבר:

תיבת לבן מיותר, שהרי מדובר בו, או שהיה ראוי לכתוב וילך לבן וישב למקומו. אלא משמעות מקומו כאן, למעמדו שהיה עד בוא יעקב. והכי פי' חז"ל ברבה, וכיוצא בזה ביארנו לעיל ל' כ"ה. ונמצא כל הברכה שהגיע ללבן היה רק בשביל יעקב. וכמו שראה לבן בתרפים, שאמר נחשתי ויברכני ה' בגללך. וכעין שאמרו חז"ל ביבמות דס"ג אפילו משפחות הדרים באדמה אין מתברכות אלא בשביל ישראל.

וכל זה סימן לבנים, שיש אומות העולם שאין מזלם טוב בעצם, אלא בשביל ישראל שברקבם באה הברכה להם. וכאשר יצאו ישראל מהם, ישובו לכח דל ורזה, אם לא שמזלם גרם לעשות חיל.

וישב לבן למקומו

וישב לבן למקומו ויעקב הלך לדרכו [ל"ב, א']

כתב המשך חכמה:

פירושו - כי מי שיש לו איש קדוש כיעקב בתוך ביתו, הלא ראוי להתבסס ממעשיו ומחכמתו, ולקיים הולך את חכמים יחכם [משלי י"ג כ']. ולא כן היה, וכאשר הלך

יעקב שב לבן למקומו הראשון, היינו מצבו הרע בדיעות ובמדות רמאי ואוהב ממון. ויעקב הלך לדרכו - שהצדיק ותלמיד חכם האמיתי הוא הולך, ממקום הראשון למעלות גדולות. וכמו שאמרו [ברכות ס"ד ע"א] תלמידי חכמים אין להם מנוחה בעולם הזה ועולם הבא, שמתוספים מעלה ומעלה מיום ליום, ומיד ויפגע בו מלאכי אלקים והבן, עכ"ל.

ויתכן שהסיבה שלא הושפע לבן לטובה, היא כיון שכל מה שקרבת צדיק משפיעה לטובה, היא רק אם רוצים להשתנות. אבל אם אין רצון להשתנות, אז לא יעזור כלום.

פדישת וישלח

גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת

וישלח יעקב מלאכים [ל"ב, ד']

כתב באזנים לתורה:

מלאכים ממש [ב"ר]. הדעת נותנת כן [מלבד הקבלה], כי מי פתי יקבל עליו שליחות כזו, ללכת אל עשו הרשע כשליח יעקב אשר הוא שונא לו? ובילקוט איתא - שרצה לשלוח אנשים ולא קבלו עליהם. עוד י"ל, שאפילו אם היה יעקב מוצא אנשים הרוצים ללכת בשליחות של עשו, היה מתירא לשלחם פן יעשה להם עשו רעה. וכן מצינו במלך בני עמון - ששלח דוד אליו את עבדיו לנחמו אחרי מות אביו, ומלך בני עמון התעלל בהם, ויגלח את חצי זקנם ויכרת את מדויהם [ש"ב י'].

ועשו שהתנחם להרג את יעקב, היה מסוגל גם להרג את שלוחיו. לפיכך שלח מלאכים ממש, אשר ידי עשו לא ישלטו בהם. אשרי האיש אשר ראה מלאך אלקים ונשאר חי, ומה גדול הוא האיש אשר מלאכי השרת נשמעים לו ועושים שליחותו. ולא עוד אלא שהוא מדבר אליהם בלשון ציווי - "ויצו אתם לאמר!" ומה נאמנו דברי חז"ל "גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת" [תנחומא וישלח].

צדיק לא מתפעל מנס יותר מטבע

וישלח יעקב מלאכים [ל"ב, ד']

כתב בדרש משה:

הנה במלאכים ששלח יעקב יש תרי לישני, חד מלאכים ממש, וחד שלוחים [ב"ר ע"ה ד']. ולכאורה תמוה איך ישלח מלאכים ממש שהוא דבר נס, בעת שיכול לשלוח שלוחים פשוטים בלא נס, הא ח"ו מנכין מזכויותיו. ואף למאן דאמר שלוחים, תמוה קצת, מאי טעמא נקט בלשון מלאכים.

והנכון לענ"ד דהשלם ביותר, אין לו התפעלות מנס יותר מהטבע הקבוע, דהא כיון שגם הטבע הקבוע, ידוע שהוא נברא מהבורא יש מאין, ודאי אין לך נס גדול יותר מזה. וא"כ כבר ידוע לו שהקב"ה יכול לעשות בכל עת מה שרוצה, ומאמין בזה אף כשלא יראה שום נס כל ימי חייו. ונמצא אדרבה, שהמתפעל מנס יותר הוא קצת קטנות אמנה, וכמאמרם בכמה מקומות [ב"ב ע"ה ע"א] אלמלא ראית לא האמנת, ויש שנענשו ע"ז.

ובזה יש לפרש הא דהיה קטרוג על חזקיה שלא אמר שירה על הנס, אמרה הארץ שהיא תאמר שירה ונסתלק הקטרוג [סנהדרין צ"ד ע"א]. ולכאורה במה נסתלק, הא עכ"פ חזקיה לא אמר שירה. אבל הכונה היא כדבארתי, שכונת חזקיה מה שלא אמר שירה, משום שלא הוה ליה התפעלות מהנס יותר מאם היה בדרך הטבע, כי ידע בכל העת שה' יכול לעשות הכל. ולכן אם היה אומר שירה היה נמצא שמקטין ההתפעלות שיש כל העת מדרך הטבע, שנברא יש מאין ומחדשה בכל יום. לכן היה יותר חיזוק אמונה במה שלא אמר שירה.

וזהו שאמרה הארץ, כי במה שלא אמר חזקיה שירה הראה שהארץ שהוא העולם הטבעי אומרת שירה בכל העת, וזהו שבח לה', יותר ממה שהיה אומר חזקיה שירה על הנס, שהיה נמצא שכל הבריאה ח"ו אינה מתנהגת מהשי"ת. לכן אמרה שעתה שלא אמר, נמצא שאני אומרת, וממילא נסתלק הקטרוג.

והנה כיון שגם הטבע מתנהגת הכל מהשי"ת, אין בעצם חלוק בין נס לטבע לאדם השלם ביותר. ורק לאדם שאינו שלם כל כך, שיש לו מנס יותר התפעלות מחמת שאינו טבעי, אינו עושה הקב"ה ניסים, שלא יעשו גם הם כטבעי, שלא יהיה לו מזה התפעלות. וגם כשעושה לו מנכה מזכויותיו. אבל לאדם השלם ביותר ששוה לו ממש נס וטבע, לא איכפת להקב"ה לעשות לו נס בכל רגע.

וכמו לרבי חנינה בן דוסא [תענית כ"ה ע"א] שדלק החומץ מאותו הטעם שאמר, מי שאמר לשמן וידליק יאמר לחומץ וידליק. שלשון זה מראה שבעצם שוה לו נס וטבע, לכן נעשו לו ניסים בכל רגע. ולכן ליעקב שהיה שוה לו ממש נס וטבע, לא איכפת לו לשלוח גם מלאכים. ואף ללשון שהיו שלוחים, נקט מלאכים - להראות שהם ממש שוה אצלו.

🌿 השוחד ששבה את לב עשיו 🌿

וישלח יעקב מלאכים [ל"ב, ד']

כתב באור יהל:

הנה עשיו הרשע כשבאו המלאכים אליו עם שליחות מיעקב אבינו, לא נתפעל במאומה מזה. ולמ"ד מלאכים ממש, הרי זה נורא למאוד בהצטייר לפנינו מראה זה, שמלאכים היינו לפי מושגינו שלהבות גדולות של אש פורחים ונכנסים ואומרים לו "כה אמר עבדך יעקב" וגו', כלומר דברי פיוסין שיעקב אבינו חשב ומצא שהם הדברים המכריעים לפיוס. והמלאכים דברו כן בשפה שלהם, היינו "שפה ברורה ונעימה" שפת שמים.

ולפי דעתינו היה צריך עשיו להתעלף מפחד מראה המלאכים לבד, וכמ"ש חז"ל [ראה ילק"ש ש"ב ח"ה] על דוד המלך ע"ה שכיסוהו בבגדים ולא ייחם לו, מפני שראה את המלאך וחרבו שלופה בידו נצטנן דמו, ולא הועילו לו שום תרופות לחממו מחמת פחדו שנשאר לו מזה עד יום מותו.

והנה עשיו הרשע רואה המלאכים ולא נרתע, וכתוב "וישובו המלאכים וגו' באנו אל אחיך אל עשיו וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו", ואמרו חז"ל [ב"ר כאן] שאסף ארבע מאות ראשי גייסות ויצא להלחם כנגדו.

ועל כל פנים עשיו אינו מתפעם כלל מהמלאכים ויוצא למלחמה. והנה מקבץ יעקב אבינו שורות שורות של גמלים ועיזים וכבשים ורועים מתכופפים וחוזרים כמה פעמים ואומרים "לאדוני לעשיו", "עבדך יעקב", ואח"כ נגשים כולם ומשתחוים לפניו.

וראה זה פלא, שרשע זה אשר מלאכים לא שכנעו אותו כלל וכלל, ומתמלא חמה ויוצא עם ארבע מאות ראשי גייסות לכלות ולהשחית, פתאום כאן נתהפך לאיש אחר, ונופל על צווארו של יעקב אבינו ונושק לו. ואמנם נחלקו חז"ל אם בכל ליבו נשקו או לא, אבל סוף סוף במקום מלחמה וחרב נתהווה כאן נשיקות ובכיות של אחים אהובים, אשר לא ראו זה את זה כמה שנים. והאיך ולמה נתרכך כל כך, אם נתאוה לממונו ונכסים של יעקב אבינו, הרי היה בטוח שילחם איתו וינצח ויקח את כל ממונו, ומה אירע כאן.

אלא זהו מאי דכתיב "שפתי צדיק ידעון רצון", שהצדיק מעמיק ומבין ליבו של אדם ויודע רצונו. הבחין יעקב אבינו, וידע שהכבשים העיזים והגמלים שהעביר לפניו, והכריעות וההשתחויות ישביעו עינו של אותו רשע, כי בזה רצונו ובכך פייסו. והם המה השוחד הגדול אשר מילאו את נפשו הרחבה, ונתהפך מאויב לאוהב, ושכח כל מגמתו בבואו להשחית ולחבל, כי כך דרכם של הרשעים בראותם תאוותם לפנייהם

מתבלבלים, ומתמלא כל חלל ליבם רק להשיג תאוה זו ולא יותר כבהמה ממש, ומאבדים כל חייהם עבור הנאת רגע אחד.

ואמנם כל הבלי העולם הזה כן הוא, כי "הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם" [אבות פ"ב], לא רק מן העוה"ב, אלא גם מן העוה"ז. והאדם עצמו יודע ומבין כל זאת, אלא שאין בעל תאוה יכול להתאפק ולחשוך עצמו מיני שחת, וממלא תאוותו ורצונו ומאבד עצמו לדעת.

וכן הדבר בעשיו הרשע, שברק הבלים אלא סימאו את עיניו, ובכבוד שנשפך על פניו ניצח, ונפל על צאורו של יעקב אחיו וינשקהו. וזהו התותח וכל הנשק היותר כבדים מכל כלי זיין להכריע את האויב, שלא זה לבד שאין כאן שונא אלא שהשיג אוהב במקומו. והיינו "שפתי צדיק ידעון רצון", שהצדיק יודע איך להפך רוגז ושנאה לאהבה ורצון.

ולמאן דאמר שלא נשקו בכל לבו, אנו רואים דבר זה עוד יותר, דהיינו שעשיו הרשע היה מתהפך ומפרפר כנחש, ותמה על עצמו למה אני מאבד את חושי. הרי באתי ללחום אתו, ובכל זאת לא היה האפשרות בשום אופן להחלץ מהשלשלאות של הכבוד והשוחד שהקיפו יעקב בהם, ובכל כרחו נפל עליו ונשקו... כי בעל התאוה עבד גמור הוא לתאוותיו לא יכול להשתחרר מהם, ונופל לפניו כקש לפני רוח.

וכמו כן בכל הנהגתם בעולם הזה הרי יודעים הרשעים שרע ומר דרכם, אלא שחלב להם על כסלם, כלומר שקשה להם לפרוש. ונמצא בספרי הראשונים שהמשילו הנאה גשמית לכלב שחוטף בפיו עצם קשה ומשבר בו את שיניו, ויוצא מפיו דם על הארץ והוא אינו מרגיש, ומתמלא שמחה עצומה ולוקק את דמו. אשר שכל הנאותיו הוא בזה שמוציא כוחותיו ומאבדם ע"י מילוי התאוה, והרי הוא לוקק מה שיצא ממנו מעצמו. ובמחשבתו כי מציאה גדולה מצא, וכן הדבר בתאוות האדם דמו ככלב הזה, "וע"כ יאמרו המושלים בואו חשבון".

אתו או עמו

וגם הוא יוצא לקראתך וארבע מאות איש עמו [ל"ב, ז']

כתב בלקח דעת:

גבי עשו נקט וארבע מאות איש עמו, וגבי יעקב נקט את העם אשר אתו.

והנה בספר קול אליהו פרשת בלק כתב וז"ל: יש חילוק בין תיבת "עם" או "עמו", ובין תיבת "את" או "אתו". כי תיבת עם מורה על שיווי בדבר ההוא המדובר, ופעולת שניהם על כוונה אחת ממש, וכל דבר ששניהם עושים על כוונה ורצון אחד, וגם אין

אחד נפעל מחבירו שייך בו לשון "עם". אך תיבות "את" או "אתו", יורה שהגם שהם עושים זה הדבר ביחד, אך לא על כוונה אחת ובלבם אינם שוים, שכל אחד יש לו כוונה אחרת בדבר ההוא. או כשאפילו שניהם עושים על כוונה אחת, אך שהאחד פועל והשני נפעל, אז שייך לשון את או אתו עכ"ל.

ונראה דכאן הוא ג"כ על דרך זה, דעשו עם ארבע מאות אנשיו היו כולם בדעה אחת ובכוונה אחת להילחם עם יעקב אבינו, וע"כ כתב וארבע מאות איש עמו. אבל העם אשר עם יעקב דהיינו בניו, לא היו עמו בדעה אחת ובכוונה אחת, שהם לא פחדו מעשו, שהיו בטוחים וסמוכים בכחו של זקן שלא יאונה להם כל רע. ויעקב אבינו בעצמו הוא שפחד, ואמר שמא משהבטחתנו נתלכלכתי בחטא, ויגרום לי להימסר ביד עשו. וע"כ כתב ויחץ את העם אשר אתו, והיינו שהיו אתו ביחד, אבל לבם לא היה בדעה ובכוונה אחת.

מיד אחי מיד עשיו

הצילני נא מיד אחי מיד עשו [ל"ב, י"ב]

כתב הבית הלוי:

יש להבין אחרי כל- לא היה לו רק אח אחד, למה הוצרך לומר מיד עשו. ובאמת מיד אחי מבואר בקשתו, ועיין בזה על הפסוק וז"ל עם תרגום: מכאן מי שמתפלל תפלתו צריך לפרש דבריו כראוי, הצילני נא - ואם תאמר כבר הצלת אותי מלבן - מיד אחי, ואם תאמר קרובים אחרים נקראים אחים - מיד עשיו, מה הטעם כדי לפרש בקשתו כראוי. ואם תאמר למה אני צריך לבקש שתצילני, כי ירא אנכי אותו פן יבא והכני, כדי שיוכר ויוודע דבר בקשתו למעלה, ולפרש בקשתו כראוי ולא יסתום הדבר עכ"ל.

אמנם אכתי יש להבין אמרו שני פעמים מיד אחי מיד עשו, והיה סגי לומר באומרו מיד אחי עשיו. ויש לפרש הכוונה, דיעקב בהודעו דעשיו בא לקראתו, הבין דלא ימלט מאחד משני האופנים, או דעשיו ילחם עמו וירצה להורגו, או שיתרצה עמו וישב מאפו, וישב עמו בשלוח ואחזה כשני אחים. ומשני האופנים הללו נתיירא יעקב, דגם טובתו ואהבתו של עשיו רעה היתה אצל יעקב.

ועל אלו שני האופנים אמר הכתוב וירא יעקב מאד ויצר לו, דאמר וירא על ספק שמא יהרגנו, ויצר לו על הספק שמא יתקרב לו. וזהו שביקש על הני שני אופנים, הצילני נא מיד אחי מיד עשיו, וביקש שיצילו משני ידיים הללו ונתקבלה תפלתו. דבתחילה היה בדעת עשיו להרגו והקב"ה הצילו מידו, ואח"כ כשנתרצה לו ביקש

להיות עמו ביחד, ואמר נסעה ונלכה לנגדך ויהיו שניהם ביחד, והוא דחה אותו בדברים וניצל גם בזה ממנו.

וכמו שאמר הכתוב וישב ביום ההוא לדרכו שעירה, השמענו הכתוב דבאותו יום עצמו נפרד עשיו ממנו והלך לדרכו, ולא נתעכב אפילו יום אחד עמו וכבקשתו. וכבר ראיתי במפרשים שנתקשו על דברי הכתוב וישב עשיו ביום ההוא לדרכו, דמאי אשמועינן הפסוק דבאותו יום שב לדרכו, ולפי הנ"ל מבואר היטב.

והנה כל מעשי אבות הם סימן לבנים. דגם בגלותו של עשיו יתנהג כן עם ישראל בשני האופנים כאשר רצה לעשות עם יעקב. דבהתחלת הגלות יהיה גוזר גזירות רעות בשמדות ויסורים וילחם בהם וירצה לאבדם, וה' ברחמיו לא יעזבם. ולבסוף יאמר כי רוצה לישב בשלוה עם יעקב, וכוונתו שבזה ירחיק את ישראל מעבודת ה' וידחם מאמונתם. וזה הגלות השני שיהיה בסוף הגלויות הוא נקרא בפרך - בפה רך.

ומזה הגלות נתיירא יעקב אבינו יותר מיראתו מן הראשונה, כי טבע האדם עלול להיכשל בו יותר מן הראשון. וע"כ הקדימו בתפילתו ואמר - הצילני נא מיד אחי ואח"כ מיד עשיו, יען כי בראשון אין בו רק שיעבוד גופני, והשני הוא שיעבוד בשניהם ברוחני וגם בגופני, דהרי כל הטוב שיתן הוא רק להמוותר מהמצוות, ונמצא מאבד נפשו. ומי שלא יחפוץ בהטובה ההיא ולא ירצה להתקרב, ישאר במצב דוחקו כאשר מקודם, ונמצא משתעבדים בשניהם, וזה העניין יהיה נמשך עד ביאת משיח במהרה בימינו אמן.

🕒 עיקר רצון יעקב על כבוד ה' 🕒

ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים [ל"ב, י"ג]

כתב בבית הלוי:

לכאורה אחרי אשר כבר הבטיח לו, א"כ למה נתיירא. ורק כבר אמרו בגמרא אין הבטחה לצדיקים, אם כן למה הזכירו אחרי שאין זה טענה.

רק- דהך ואתה אמרת קאי על כי ירא אנכי אותו. פירוש, דעיקר יראותו ודאגתו לא היה על מה שנוגע לעצמו ולבניו בעצמם דעשו יעשה עמהם רעה, רק עיקר יראתו על כבוד ה', שמא גרם החטא ויהרגם עשו, ולא יקויים רצון הבורא יתברך שאמר שייטיב לו ולזרעו, ועל זה היה מצטער.

וכן הוא כוונת הכתוב בפרשה לך באברהם - כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות משפט וצדקה למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו, דאברהם יצוה בניו לעשות צדקה ומשפט למען יקויים רצונו יתברך

להטיב לבניו. ובזה מובן בפשיטות מאמר חז"ל ששכר עבירה ושכר מצוה מצוה, דהעונש המגיע להאדם עבור העבירה הוא בעצמו ג"כ עבירה מפני עצמו, דאחר שרצון הבורא להטיב לישראל, וזה גרם במעשיו שיענשו ויעשה עמו ההיפוך מרצונו, ונמצא מגיע לו עונש עבור העונש.

וכן הוא להיפוך במצוה אמרו ששכר מצוה מצוה, דהגמול הטוב שמגיע לאדם עבור מעשיו הטובים הוא מצוה בפני עצמו, יען כי כן הוא רצונו יתברך להטיב לו, ומקבל על זה שכר בפני עצמו.

מלחמת היצר נגד התורה

ויאבק איש עמו [ל"ב, כ"ה]

כתב הקובץ הערות: (דוגמאות לביאורי אגדות על דרך הפשט ס' אות ו')

וצריך להבין במה שכתוב (שם ל"ב, כ"ד) "ויאבק איש עמו", דהאיש הוא סמאל כפירש"י שם, דלמה המתין סמאל מללחום עד יעקב שהיה כבר חוט המשולש, היה לו ללחום עם אברהם. והנה אמרו רז"ל (ירושלמי חגיגה פ"א, ה"ז) ויתר הקב"ה על עון עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים ולא ויתר על עון ביטול תורה, שנאמר (ירמיה ט', י"ב) על עזבם את תורת, הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו.

וטעם הדבר נראה - דכששני צדדין לוחמין, אפילו אם יהיה לצד אחד נצחון על חבירו, מכל מקום עדיין לא נגמרה המלחמה, דאפשר שהיום ינצח זה ומחר ינצח חבירו. אבל אם האחד תקף מחבירו את הכלי זין שהיה בידו וחבירו נשאר בלא כלי זין, בזה נגמרה המלחמה, כי אי אפשר ללחום בלא כלי זין.

ודוגמת זה במלחמת היצר, אשר הקב"ה העיד בראתי יצה"ר בראתי לו תורה תבלין (קידושין ל', ע"ב), ושום כלי זין אחר לא יצלח נגד היצה"ר רק לימוד התורה, כמו שהאריך בזה במסילת ישרים. וא"כ כשישראל הן בטלין בלימוד התורה, אבדו הכלי זין שלהם, ואין להם במה ללחום עם היצר. מה שאין כן אם נכשלו בשאר עוונות אפילו היותר חמורין, מכל מקום יש תקוה, שאפשר דע"י לימוד התורה יתעוררו לתשובה, וזה נכלל במאמרם "שהמאור שבה מחזירן למוטב" (ירושלמי חגיגה פ"א ה"ז).

ועל כן היצר הרע מתחזק ומתאמץ לבטל מלימוד התורה יתר מכל המצוות. וכן שמעתי מפה קודש רבינו בעל חפץ חיים שליט"א (זצ"ל) "דעת היצה"ר ארט ניט א' יוד זאל פאסטען און ווינען או דאוונען א' גאנצן טאג, אבי ניט לערנען" [לא איכפת לו ליצר שיהודי יצום ויבכה כל היום, ובלבד שלא ילמד].

וידוע כי אברהם אבינו ע"ה היה עמוד החסד, ויצחק היה עמוד העבודה, ויעקב היה עמוד התורה. ועל כן מכולן לא התאמץ היצר הרע כל כך לבטלן כמו ביעקב. כי זה סימן לבנים - שכל השתדלות היצר הרע היא להכשיל את ישראל בביטול תורה.

וכתוב שם (ל"ב, כ"ה) "וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו", ויש בזה שני פירושים (א) בכף ירכו אלו תמכין דאוריתא - היינו המחזיקים, כי אחרי שראה שהתלמיד חכם לא ישמעו לעצתו לבטל מתורתו, התחכם והלך אצל המחזיקים ותומכים את לומדי התורה שלא יחזיקו, ואם אין קמח אין תורה (אבות פ"ג, מ"ז). "ויתקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו" (שם), היינו שהמחזיקים שמעו לקול היצר ופסקו מלתת תמיכתם.

ויש עוד פירוש ירך יעקב - אלו תינוקות של בית רבן, שהולך לאבות התינוקות ואומר להן איזה תכלית תהא אם תלמדו את בניכם תורה. ובעונותינו הרבים בימנו שהן עיקבתא דמשיחא נתקיימו שני הפירושים, שכמעט פסקו ההחזקה לגמרי, וגם נתבטלה התורה מהתינוקות.

❧ צדיקים חביב עליהם ממונם יותר מגופם ❧

ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו עד עלות השחר [ל"ב, כ"ה]

כתב בבאר יוסף:

בגמרא חולין צ"א ע"א - ויותר יעקב לבדו - א"ר אלעזר שנשתייר על פכין קטנים, מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם, וכל כך למה - לפי שאין פושטין ידיהם בגזל. וכך כתב רש"י כאן בחומש - שכח פכים קטנים וחזר עליהם, וכן הוא במדרש.

והנה קשה מאד להבין שמדת הצדיקים יהיה שממונם חביב עליהם יותר מגופם, הלא עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב כ'), וזוהי מדת כל אדם ומכל שכן הצדיקים, שלא יסתכנו בגופם בעד ממון פחות ערך כמו פכים קטנים, שאינם שווים בנזק הזמן והטורח להשאר לבדו או לחזור עליהם (לפי מש"כ רש"י) בחשכת הלילה.

אולם הענין בזה מה שאמרו הצדיקים חביב עליהם ממונם יותר מגופם, הוא על דרך שאמרו בגמ' ברכות (ס"א, ב') אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך כו', אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו - לך נאמר בכל נפשך, ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו - לך נאמר בכל מאדך.

וביאר בזה בשנות אליהו בשם הגר"א - דמה שאמרו אם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, אין הכוונה שבשביל ממון ימסור עצמו למיתה, דכיון שמת מה תועלת

לו בממונו. אלא הכונה שממונו חביב עליו מגופו, פי' מיסורים של גופו, שיסבול יסורים על גופו בשביל ממונו. ויש אדם שגופו חביב עליו כו', ויתן ממונו בעד גופו, פי' בשביל יסורים, שלא יעשו לו יסורים על גופו עכ"ד עי"ש.

ועל דרך זה הכונה - בכאן מה שאמרו שחביב עליהם ממונם יותר מגופם, כי היה דומה לו יתברך במדה של לבדו, לא היה נצרך לכלום עזר, כי היא מידה דכולה בה, ובמדה זו דוקא הוא אשר לחם ונתברך. והוא ע"ד אמרם ז"ל בפסחים קי"ח ע"א "בשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם אבינו לתוך כבשן האש, אמר גבריאל לפני הקב"ה רבש"ע ארד ואצנן ואציל את הצדיק מכבשן האש. אמר לו הקב"ה אני יחיד בעולמי והוא יחיד בעולמו, נאה ליחיד להציל את היחיד". מדתו של הקב"ה הלא היא "יחיד" "לבדו", וכן אברהם אע"ה היה לו מדה של יחיד "יחידות" בתכלית, וכזה הוא "ויותר יעקב לבדו".

"הן עם לבדד ישכן ובגויים לא יתחשב" (במדבר כ"ג, ט'), ותרגום יונתן בן עוזיאל - "הא עמא בלחודיהון עתידין למיחסן עלמא מטול דבנימוסי אומיא לא מדברין", הנה כי כל זכות העולם הבא הוא מפני "דבנימוסי אומיא לא מדברין"!!

אולם ביאור הענין הוא, כי אמנם מאין באמת זה הכח לא להתערב בין הגויים, לא לחקות מהלכי הגויים "בחוקותיהם לא תלכו", הלא זה מאותה המדה של עם ישראל, שזכו להם אבותיהם הקדושים להיות עם "לבדד" בירושה, הנה כולם "לבדיים" "יחידים" "עצמיים" אינם נמשכים לשום זולת, כך אינם נצרכים לשום זולת, יש להם בהם ועמהם בכל מכל, הוא סוד המדה של "לבדו" כמדת הקב"ה, והוא סוד עולם הבא. ואם כן ודאי "בלחודיהון עתידין למיחסן עלמא". ויוצא לנו מזה הערה נוראה - כי סוד עולם הבא הוא עד כמה שאדם הוא "לבדי" "עצמי", והוא מבהיל.

שנו באבות (פ"ג, א') בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם וכו', איזהו גבור הכובש את יצרו וכו'. רבו השאלות בזו המשנה, בן זומא מגיד לנו בזה סוד נפלא, כי אדם יש לו בו ובעצמו כל המעלות בלתי תלוי כלל באחרים, ואדרבה שלמותן של המעלות הן דוקא כשבאין בכח עצמיותו.

ובא ראה כמה גדול ומקיף הוא זה הכח, אילו היתה מעלת החכמה תלויה במסירות המלמד, א"כ כשלא יהיה לו מלמד הנהו חסר לגמרי, ואיפה זה שלמות מעלתו. אבל הלומד מכל אדם, הרי הוא אוהבי חכמה בעצמו, והמעלה בעצמו היא, והוא השלם לעולם.

שלמה המלך אמר (משלי י"ז, כ"ד) "את פני מבין חכמה ועיני כסיל בקצה ארץ", מבקר הוא בזה את אלה המבקשים חכמה בקצה הארץ. כי אלה הצריכים לקחת חכמה ממרחקים ישארו ודאי בשטויותיהם, אולם למבין, הנה החכמה היא את פניו

בקרב לו ובעצמו. דרכו של איש להיות יוצא לשוק ולומד בינה מבני אדם (בר"ר י"ח א'), והחכמות היותר גדולות הנה זה ימצא האדם בעצמו הוא.

אם מעלת הגבורה היתה תלויה בנצחוננו על אחרים, אם כן מה יהיה כשהשני יותר גבור ממנו, אם כן איפה היא שלמות גבורתו. אבל הכובש את יצרו, הנה זה הגבורה האמיתית, אתו תלין ולא תעדר ממנו לעולם, והוא השלם בודאי. גם עשירות מעלה היא, כי מה יתרון לאדם בכל עמלו אם כל קנייניו יהיו תלויים בגנבים ושוודדי לילה, מעלת העשירות ג"כ היא דוקא בעצמו של האדם, כשהאדם שמח בחלקו היא העשירות האמתית בכל שלמות.

אם הכבוד של האדם היה תלוי כשבני אדם אחרים מכבדים אותו, א"כ מה יעשה כשאחרים יסרבו ולא יפראו לו בכבודם, הרי ישאר גם ללעג ולבוז, אוי ואבוי לכבוד כזה שתלוי בבני אדם. אלא איזהו מכובד באמת המכבד את הבריות, הנה קנה הכבוד את נפשו ברוך הוא בכל מכל כל, והכל יש לו בעצמו בלתי תלוי כלל בזולתו, הוא סוד המדה של "לבדו".

מתוך מדה זו ובכח זו הנה אומנם "בנימוסי אומיא לא מדברין". לא כאלה אשר תמיד מיסרכי סרוכי "כעיר זה שהלך אחר שיחה נאה", אלא עצמי "ויחידי", הוא בתכלית, והוא סוד עוה"ב ד"עתידין למיחסן", "הן עם לבדד ישכן".

🕒 החזקת תורה - תריס מפני הפורענות 🕒

וירא כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו ותקע כל ירך יעקב בהאבקו עמו [ל"ב, כ"ו]

כתב החפץ חיים: (חומת הדת חתימת הספר מאמר ב')

הנה בעונותינו הרבים - כפי גודל המצוה כן התגברות היצר הרע מאד בעונותינו הרבים כעת להתרשל ממצוה זו. ונתקיים בימינו מאמר הגמרא (בחלק) שקודם ביאת המשיח אנשי הגבול יסובבו מעיר לעיר ולא יחננו. והוא מפני שראה היצר הרע, שעם התלמדי חכמים עצמן להתגבר עליהן ולהסתן שלא ילמדו תורת ה', לא יאזינו לו בשום אופן. ועל כן עשה עצה של ערמוניות, להתגבר על הבעלי בתים להסיתן שלא ירצו לחונן את התלמידי חכמים להחזיקם, וממילא יתבטלו מן התורה.

ובאמת זהו הכל מרומז בתורתנו הקדושה, בפרשת וישלח אצל יעקב אבינו, בעת שאבק עם שרו של עשיו, כתיב ויאבק איש עמו עד עלות השחר וירא כי לא יוכל לו, ויגע בכף ירכו, ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו. דהנה מעשה אבות סימן לבנים, וידוע שיעקב אבינו בעצמו, שהתורה העידה עליו שהיה יושב אוהלים. זכותו הוא

אור התורה, וכדכתיב תתן אמת ליעקב, וכח קדושתו הוא כנגד תלמידי חכמים שבכל הדורות.

והנה מה שאבק השר עמו והעלו האבק עד כנגד כסא הכבוד, היה בודאי ויכוח גדול ביניהם בענין הברכות, על מה שייך לו יותר מלעשיו, הלא גם הוא בנו של יצחק. ויעקב טען בודאי כיון שבני יקבלו התורה וילמדוה שייך לו ולזרעו הברכות, והשר לא יכול להכחישו בזה. וזהו מה שכתוב וירא כי לא יכול לו, היינו ליעקב, וכן לכל ת"ח שבכל הדורות עליהם לא מצא שום טענה.

וטען עוד, והלא יבוא זמן (וזהו בסוף גלות קודם עלות השחר) שההמון יתעצלו מלהחזיק התלמידי חכמים, וממילא יבטלו התלמידי חכמים מלימוד התורה. ועל זה רמז כף הירך שהגוף עומד על זה, כן מחזיקי התורה הם בבחינה זה, שהתלמידי חכמים עם תורתן נסמכין עליהן, וזהו שכתב ויגע בכף ירכו. ומכיון שהזכיר פרט זה, היה בכחו להזיקו באותו מקום, וזהו שכתב יתקע כף ירך יעקב וגו'. אח"כ מצאתי כעין כל דברינו באזהר הקדוש פ' וישלח על אותן פסוקים הנ"ל עיי"ש.

היצר מלא דמיונות

למה זה תשאל לשמי [ל"ב, ל']

כתב באור יהל:

התורה הקדושה אמת ואמת הוא מציאות, ולכן כל עיקרה של התביעה אל האדם היא "טעמו", ולכשתטעמו תראו אתם בעצמכם כי טוב ה'. ואכן בתורה ועבודה רוחנית, כל מה שלמד אדם ויגע יותר, הרי הוא מרגיש מתיקות ונועם ביותר ומתעלה ומתעדן, אבל אם תעזבנה יום יומיים תעזבך. מה שאין כן בהבלי העולם הזה בדיוק ההיפך. שכל מה שיתרגל בתאוותיו, אין לו בהם שום ערך וטעם.

גם על רגעי הנאתו כהרף עין "רשעים מלאים חרטות", כי בפנימיותו מרגיש ויודע כי הבל המה אין בהם ממש. ורק בעת שתתקפהו התאוה, היא מסמאה את עיניו ומטמטמת לבו, ובדמיונו מצייר לעצמו מתיקות תאוה זו. אמנם אחרי שמילא תאוותו יעבר מדמיון למציאות, הרי רואה בעיני שכלו המציאות המרה במה נאחז ומה הרויח - ומתמלא חרטות...

"וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך, ויאמר למה זה תשאל לשמי וגו'". ובחז"ל (ב"ר כאן) - כי שרו של עשיו היה, והנה הוא השטן הוא היצה"ר. וי"ל שענה לו על שאלתו מה שמו, שאמנם זהו שמו "מה תשאל לשמי". כלומר, הלא כל שם מורה על מהות נושא השם. וזאת היתה תשובת שרו של עשיו, כי מהוא היצה"ר הוא "מה תשאל

לשמי", היינו שלא תחקור ולא תבדוק אחריו. שכל כחו אינו אלא בסמיות עיניים ודמיונות, אבל זולת זה אין בו שום חשיבות בעצם, הבל הוא אין בו ממש.

והציור בזה, לאדם שרואה בלילה על הכותל כל מיני קישוטים יפים המתנוצצים ע"י אורות שעל הצל ממרחק, ועולה במחשבתו שאינו רואה אותם היטב, מדליק הוא את הנר ומקריבו אל הכותל כדי להאיר לו יותר ויהנה מהמראה. אבל ראה זה פלא, תיכף כשמגיש הנר סמוך יותר לכותל, אדרבה עפים כל הקישוטים והציורים ושוב אין כאן ולא כלום, אלא כותל קיר של אבנים מטונף ומכוער...

וכך הם תאוות העולם הזה, שאין בהם אלא דמיון כוזב המדמה לפניו כל מיני תענוגים ונהנה מהם כל זמן שבחשך הולך. אבל כשמאיר במחו אור השכל תיכף נגוזו ועברו, ורואה כי שקר המה אין בהם ממש, ורק דמיונו מוליכו שובב בדרך לב רצונו, כמאמר הגאון רבי ישראל סאלאנטר זצ"ל. והעצה לזה, שישתמש במושכלו ויחלוף הדמיון ויראה האמת כמו שהוא, כי הבל הבלים הכל הבל, ורק "סוף דבר הכל נשמע וגו' כי זה כל האדם".

לא להתחבר לרשע

ויאמר למצא חן בעיני אדני [ל"ג, ח']

כתב בתפארת שמשון:

כתב בספר מגיד מישרים (בו כותב מרן הבית יוסף, את מה שקיבל ממגיד מן השמים): וז"ל (תרגום) "מפני מה השפיל יעקב את עצמו לפני עשיו וקרא לו 'אדוני' כמה פעמים? אבל סוד הדבר רמוז כאן, מי שהוא מצד הקב"ה, שלא יתנהג בתקיפות ובכעס כלפי אלו שהם מצד האחר (הינו הרשעים), אלא ימשוך אותם במילים של אהבה פעם אחר פעם.

בא וראה דוד המלך ע"ה, אע"פ שעשה רצון הקב"ה ועשה מלחמה עם הכנענים, נאמר עליו שלא יבנה בית המקדש "דמים רבים שפכת". לכן רצה יעקב שלא להתנהג עם עשיו בתקיפות ובכעס, אלא למושכו באהבה וחוץ, ע"כ דבריו.

והנה היינו יכולים לחשוב שכוונת המגיד שאמר "למשכו באהבה ובחן" - היינו לקרבו להיות לו לחבר ולריע, אמנם מהפרשה רואים אנו עד כמה נזהר יעקב שלא להתחבר עם עשיו. שכשאמר עשיו "נסעה ונלכה ואלכה לנגדך", סירב יעקב בכל מיני אמתלאות. אחר כך הציע עשיו ליעקב "אציגה נא עמך מן העם אשר אתי", וגם לזה לא הסכים יעקב בשום אופן. ורק כאשר "וישב ביום ההוא עשיו לדרכו שעירה", שהתפטר והתרחק מאחיו עשיו. אז התקיים בו "ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען", כשנפרד מעשיו לגמרי הגיע לשלימותו.

נמצינו למדים מכל הפרשה דבר והיפוכו, לא כאשר חושבים רבים מאתנו, שכשנפגשים אנו עם מי שאין דעת המקום והבריות נוחים הימנו, וגם הוא אינו רוצה לשנות דרכיו כלל, אז נוקטים אחת משתי הדרכים או לריב ולהתווכח ולבזות אותו, או לקרבו ולהיות חבירו.

ובאמת שתי הדרכים פסולות הן, נכון הוא שצריך לדבר עמו בנחת ואהבה וכן, אבל מצד שני צריך להקפיד על המרחק בתכלית ההקפדה, לא להשתתף אתו בשום צורת חיבור, אלא "שלום שלום" בדרך ארץ, וכל אחד פונה לדרכו, ואז יעקב בא שלם בלא חטא.

ומה נפלאה המצוה בתורה האוסרת לכל הדורות לאכול גיד הנשה, והסיבה מפורשת "על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה כי נגע בכף ירך יעקב", כלומר, בדבר שלשרו של עשיו היה בו מגע ושליטה לרגע, כבר צריכים עם ישראל להתרחק ממנו לדורי דורות.

הרי לנו עד כמה נוראה היא הסכנה של מגע עם הטומאה. וכל שכן אנו ששומעים על עולמם של בני עשיו חכמתם שיחתם ודרך חייהם, איזו סכנה נוראה ישנה בהתחברות הזו הבאה לנו ע"י כלי התקשורת המודרניים.

וזהו שכתוב עוד בפרשה "ויותר יעקב לבדו", ואמרו חז"ל מה הקב"ה כתיב ביה "ונשגב ה' לבדו", כך "ויותר יעקב לבדו". כשיעקב חי את חייו הפרטיים חיי תורה ותפילה קדושה וטהרה, ואינו מתערב עם "העולם הגדול", אז כאשר "ויאבק איש עמו", כשקם עליו עשיו ניצח אותו יעקב לגמרי, ודווקא אז זכה לשם "ישראל" אשר בכך אתפאר.

❧ צדיקים יש להם כל ❧

ויאמר עשיו יש לי רב [ל"ג, ט']

כתב הכלי יקר:

משמע רב אבל לא כל, ויעקב אמר כי חנני אלוקים וכי יש לי כל. לפי שהרשעים אע"פ שיש להם כל כסף וזהב שבעולם, מכל מקום נראה להם שעדיין הם חסרים, ויש להם רב אבל לא כל צרכם.

לכך אמר עשיו- יש לי רב אבל לא כל, כי עדיין חסרים המה, יש בידו מנה מתאוה למאתיים. והצדיקים בהיפך זה, כי אפילו אם יש מעט בידם, הם מסתפקים בו ושמחים בחלקם, ונראה כאילו יש להם כל.

שעשה לי כל צרכי

כי יש לי כל [ל"ג, י"א]

כתב העלי שור: [ח"א עמוד קצ"ג]

"מי שיש בו יראת שמים" שם לבו ודעתו על העולם, אבל הוא נזהר מלאהוב אותו. עלינו להדגיש זאת שוב במרכז חייהם של כל האומות- עומד העולם, על כן הם אוהבים אותו לבלי היפרד ממנו אף רגע. במרכז חייו של הכלל - ישראל עומד הבורא יתברך, ו"העולם" אינו אלא מקום גילוי כבודו יתברך, על כן כל האהבה מכוונת אליו יתברך! אהבת העולם מהווה מחיצה עבה בין האדם לבין בוראו. לכן הננו בודקים כל צעד בחיינו אם לא הדמיון בעוכרינו, ואם לא כבוד העולם או עושרו קוסמים לנו, ונברח מכל סממני החיצוניות עד הקצה!

יעקב אבינו ע"ה לא ביקש אלא "לחם" לאכול ובגד ללבוש" (ויצא - ראשון), ודווקא הוא העיד על עצמו "כי חנני אלוקים וכי יש לי כל - כל ספוקי" (וישלח רביעי), וזה מטפח על פניו של עשיו שהתרברב לומר "יש לי רב - יותר ויותר מכדי צרכי" (שם וברש"י).

ומה נפלאים הדברים - שהשואף לרכוש הרבה יכול אמנם להתעשר יותר ויותר, אבל "הכל" לעולם לא יכול להשיג! לזכות ל"הכל" יכול רק המסתפק בלחם לאכול ובגד ללבוש, ובמרכז עולמו עומד - הבורא יתברך, וכל מגמתו - לקרב את הבורא אל העולם והעולם אל בוראו. ובשבילו נברא כל העולם כולו, והוא בצורת חייו שקול כנגד כל העולם כולו...

שלשה הטעימן הקב"ה מעין עולם הבא בעולם הזה - אברהם יצחק ויעקב, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל כו' ואוכל מכל כו' וכי יש לי כל - שלשה השליטן הקב"ה על יצרם (השואף אל העולם!) אברהם יצחק ויעקב, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל כו' ואכל מכל כו' וכי יש לי כל! [בב"ב ט"ז, ב'].

מכאן - יסוד מוסד לתלמיד חכם אמיתי, לבל יתן למותרות להכנס בתוך ביתו, ותהיה דירתו ניכרת כדירת ת"ח, ושאיפת חייו לא שיזכה "לרב", אלא שיהיה לו "הכל".

"הכל" הוא קירבת הבורא לעולמו.

מעלת הצניעות

ותצא דינה בת לאה (ל"ד, א)

כתב השל"ה:

מאד מאד צריכה אשה להיות צנועה, כל כבודה פנימה, לא מבעיא אשת איש, אפילו פנויה שלא היתה לאיש. צא ולמד מה קרה לדינה שהיתה זרע יעקב אבינו וזרע לאה אמנו, על כל זאת ארע לה מה שארע לה. אם כן צריכין שמירה יתירה בנות דעלמא.

ומכל מקום אין להרהר אחר יעקב ולאה איך יצא זה המכשול של דינה, דע כי טבע דינה היה טבע זכר שהוא יוצא השדה, על כל היתה יצאנית. והענין כמו שאמר רבתינו ז"ל [ברכות ס' א'] שדינה היתה זכר בבטן אמה ויוסף היה נקבה בבטן אמו, והתפללה לאה על זה ונתהפכו שניהם, מכל מקום היה בה טבע הזכר. וזהו שאמר בת לאה, כי מה שנעשית בת ולא בן זה היה מכח תפלת לאה.

החסרון בידיעת עומק החטא אינו פוטר

כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה [ל"ד, ז']

כותב הבית הלוי:

י"ל דהכתוב בא לתאר ולספר גודל העולה והנבלה שעשה שכם. וזהו שאמר כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב, שהוא מגודל המעלה הן מצד אבותיו והן מצד עצמו בחיר שבאבות, ומדרגתו גדולה היא, ושכם הלך וטמא את בתו.

אמנם בודאי לא ידע כלל ולא הגיע להכיר מעלתו של יעקב עד כמה מגיע, ואם כי בודאי היה יודע שחשוב הוא למאד, וכמו שאמר הפסוק כי חפץ הוא בבת יעקב, דמרמז שחפץ ביחוסו של יעקב, אמנם ודאי דעיקר מעלתו של יעקב לא השיג. ואם גם אנחנו בני יעקב אין אתנו יודע עד מה לידע בחינתו ומדרגתו, ואף כי גס השכל שכם שלא ידע.

וא"כ הוא בעצמו לא ידע כמה גדלה הנבלה שעשה בזה, וא"כ לכאורה יאמר האומר אשר על פי שורת הדין לא יגיע לו עונש גדול, כיון דלא ידע כמה הרע במעשיו. ורק זהו אם נניח אשר בתו של אדם פשוט יש לו רשות לשכם לטמא אותה בעל כרחיה, וא"כ בעצם המעשה לפי הבנתו אין בו חטא. וכל החטא הוא מה שהיא בת יעקב, היה לו התנצלות שלא ידע מעלתו של יעקב ונחשב כשווגר גמור.

אבל כיון דגם בת אדם פשוט אסור לו לטמאה, אם משום גדר או משום דהיה בעל כרחה, וכל המעשה הוא בעצמו עון אשר חטא בה, ממילא מגיע לו העונש כפי ערך הנבלה אשר עשה. דזה לא נקרא שוגג, דמה לו להכנס לרשות שאינו שלו. וזהו שאמר הכתוב כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה, פירוש דגם לבת של אדם פשוט לא יעשה כן, וכוונתו היה לעול, וע"כ מגיע לו התשלום כפי ערך הנבלה אשר עשה.

וכמו למשל חלב שחלבו כותי אשר אסרוהו רבנן, משום חשש שמא נתערב בו חלב מבהמה טמאה, ומי שהקיל לעצמו לעבור איסורא דרבנן הלז ולא חשש לו ואכלו, הרי אם במקרה וסיבה נזדמן לו פעם אחת שהיה בו תערובות חלק טמא, הרי כבר נכשל באיסור דאורייתא.

ובאמת לא היה שוגג בזה, דאם היה יודע מזה לא היה אוכלו, כי אין בדעתו לעבור על איסור דאורייתא. מכל מקום לדידיה אינו נחשב זה לשוגג, יען על כל פנים נתכוין לדבר האיסור. ואע"ג דגם לאדם כשר יכול להזדמן שיתערב במקרה בלא ידיעה איסור במאכלו, מכל מקום לדידיה הוא שוגג גמור, כיון שנתכוון לעשות מה שרשאי לעשותו, אבל זה שנתכון לדבר האסור, נידון גם על הנעלם.

ועיין בב"ק דף ס"ב דהנותן לאשה דינר, ואמר לה שהיא של כסף, ופשעה בו ונאבד בפשיעתה שלא שמרתו כראוי, אין צריכה לשלם רק של כסף. אבל אי הזיקתה, חייבת לשלם של זהב, דאמר לה מאי הוה לך גביה דאזקתיה. הרי דאע"ג שבשמירתו אינה חייבת רק בשל כסף, מ"מ אם הזיקתו בידיים, כיון דגם של כסף אין לה להזיקו ועברה והזיקה, חייבת לשלם כשר זהב, כל ההזיק גם מה שלא ידעה בו עכ"ל.

צריך להבין ראיתו מב"ק, שבדין מזיק- גם אם הזיק בשוגג חייב רק באונס פטור. ולכן אם אסור לו להזיק, אז לכל הפחות נחשב שוגג ולכן חייב לשלם על של זהב, אפילו שחשב שזה כסף. אבל אין ראיה שבשמים יחשבו לו את ההזיק כמו מזיד לחייב אותו על הזהב. ולכן אין ראיה שיענישו את שכם כמו במזיד, בגלל שלא היה צריך לעשות גם לא לבת יעקב, וצריך עיון.

והרחיב בזה בהר צבי על התורה:

הגאון ר' יוסף דוב מברסק בהיותו רב בסלוצק, הוצרך פעם לנסוע לעיר אחרת וסר ללינת לילה בכפר קטן. בעל האכסניה שלא הכירו, ניאות לתת לו מקום לינה במסדרון הבית. באמצע הלילה קם רעש גדול, וינועו אמות הסיפים לקול הקורא תנו כבוד לתורה, רבי פלוני הגיע, ובעל האכסניה קם משנתו וקיבל את פני האורח בשמחה ובמאור פנים, והכין לו מקום לינה מכובד.

בדרך הילכו הבחין הרבי הנזכר בהגאון רבי יוסף דוב- שהכירו היטב, הרים הרבי קול צווחה, ואמר לבעל הבית האם כך מקבלים את פני הגאב"ד סלוצק, וגזר עליו לבקש ממנו סליחה ומחילה ולכבדו כערכו הרם. בעל הבית הצטדק באמרו שלא ידע מיהו האורח הנכבד, וחשבו לאיש פשוט.

אמר לו הגאון רבי יוסף דוב לפרש הפסוק הנ"ל - שפתח הכתוב ואמר כי נבלה עשה בישראל, וסיים וכן לא יעשה. ואמר על פי הגמרא בב"ק [דף ס"ב, ע"א] דאם נתן טבעת בפקדון, ואמר הזהר בו של כסף הוא פשע בשמירתו, אינו משלם אלא של כסף, הזיקו - משלם של זהב.

וזהו מאמר הכתוב כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב, וחייבים הם בעונש על בת יעקב. ואם יאמרו שהם לא הכירו את יעקב ולא ידעו את גודל העבירה, בזה עדיין אינם פטורים את עצמם, שהרי כן לא יעשה אף לפשוט שבפשוטים, ובכל הזק בידים חייבים לשלם של זהב אף כשחשב שהוא של כסף, ולכן גלגלו עליהם עונש גדול שחטאו בבת יעקב. ואתה בעל האכסניה כי עשית זאת, איני מוחל לך עד שתבוא לביתי ותראה איך מקיימים מצות הכנסת אורחים.

עד היכן אהבת ה'

ויאמר שכם אל אביה [ל"ד, י"א]

כתב בבאר מים חיים:

כי לא היה ביכולתו להתאפק רגע, והתחיל תיכף לדבר את אשר חשקה נפשו. ומזה מוסר השכל לכל בני עמינו עם ישראל, שאנו נדמיין בנפשנו שאנו רוצין לעבוד את שמו יתברך, ואם נשאל את אחד מישראל האתה אוהב את שמו יתברך, ישיב ודאי שאוהבו במסירת נפש ממש.

והנך רואה כי לא כן הוא, כי הנה שכם הלא בן מלך היה וגדל בתפנוקי מלכין, וכאשר חפץ בבת יעקב. לך ראה גודל החשק והתאוה והחפץ והרצון שהיה לו, עד אשר לא היה יכול להתאפק על רגע יהיה כמשתגע ממש. ואמר אשר תאמרו אלי אתן הרבו עלי מאד מוהר ומתן ואתנה כאשר תאמרו, ולא עצרו ולא עיכבו שום דבר, ואילו היה יכול לחתוך אבר וליתן להם עבורה היה נותן להם, ולך ראה מה היה בסוף כשצוהו למול.

והנה בן מלך מפונק וגדול בשנים ודאי שצער מופלג הוא לו כריתת המילה בבשרו, חוץ שבודאי הוא בזיון לו למול עבור נשיאת אשה. וכל אלה לא שמע ולא הטה אוזן, מה כתיב [לקמן י"ט] ולא אחר הנער לעשות הדבר, עשהו בזריזות מופלג באהבה ושמחה רבה, והכל להיותו חפץ בבת יעקב.

ואם היינו רוצים כזה את עבודתו יתברך ואהבתו איזה דבר היה מעכב, הלא היינו מדלגים על ההרים ממש כמשתגע לעבודתו יתברך, ולא היינו שומעין לא גוף ולא אשה לא ממון ובני, כי היה נמוג לבבינו ממש קשורה וצמודה בחבלי עבותות אהבתו יתברך, כאש להבה אכלה ממש.

ובאמת כן מצינו בתנאים הראשונים שלא היו שומעין כלל ענייני עולם הזה, וכאשר אמרו חז"ל [עירובין כ"ב] - איכא קורמי באגמא וכו'. ואמרו [שם נ"ד]: בר' אליעזר - שהיה עוסק בתורה בשוק העליון של ציפורי וסדינו מוטלת בשוק התחתון, ונאמר [משלי ה', י"ט] עליו באהבתה תשגה תמיד, כי היה באמת כמשתגע מרוב האהבה שבער בלבו, שלא היה יודע כלל מה לעשות.

אבל אנו שסוברין שאנו רוצין עבודתו יתברך - שקר הוא, וראיה מדברי עולם הזה שאנו רוצין אותם באמת, כמה טרחות אנו טורחין וכמה יגיעות אנו יגעין יומם ולילה להגיע אל טרף בתינו בכל לבבינו ונפשנו ומאודינו בכל כח שכלנו, לחשוב מחשבות לעשות בכה או בכה. ואם היינו עושין בכזה עבודתנו יתברך, היינו מגיעין למדרגות נפלאות גדולות ורמות, עד שהיה באמת נחת רוח לפנינו. כי בעבודתו המגיע בה ודאי טרחתו אינה לריק, שהבא לטהר מסייעין אותו מן השמיים [שבת ק"ד].

ובחפצי עולם הזה כל היום אנו יגעין, והכל אינו מספיק ותמיד אנו חסרין היום זה ומחר זה. אשר על כן כל בר ישראל יקח זאת על מוחו ושכלו, ויסיר הפתיות והשטות מאתו, ויתחיל לעבוד בעבודתו יתברך על כל פנים בשוב בעבודת עצמו בהבלי עולם הזה, שאינם כדאים על אחת מני אלף וכו' עד אין שיעור נגד עבודתו יתברך.

על כל פנים יחצה ימיו ושנותיו, שבחצי היום או חצי שבוע או חודש או שנה כל אחד לפי עסקו ומשאו ומתנו לעבוד בחצי ימיו עבודתו יתברך עבודה תמה בכל לב ונפש, בחיות ושכל ולב ומוח במחשבה דיבור ומעשה ביראה ואהבה ושמחה. ושלא יתערב בה שום דבר מחשבה חוץ, כי אם בלב שלם ובדעה שלימה ומיושבת ברשפי אש שלהבת קה לדבק עצמו אליו יתברך, על ידי התורה והתפילה ומצוותיו יתברך, שכולם הם רצונו יתברך. שהוא רצה שאנו נעשה ונקיים רמ"ח מצוות האמורים בתורה, ושלא לעשות משס"ה לא תעשה האמורין בה, והוא ורצונו אחד כידוע.

מהי חכמת בני יעקב

ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה [ל"ג, י"ג]

כתב הטעם ודעת:

ונראה שחכמתם היתה שלא הראו לבני שכם שהם רוגזים עליהם, אלא כבשו כעסם, באופן שבני שכם לא חשדו בהם כלל שזוממים להורגם, וכך יכלו לבצע פסק דין למיתה כפי שחייבה התורה. ופעמים הרבה תועלת רבה יותר כשאדם כובש כעסו ומדבר במתינות.

אין דבר העומד בפני הרצון

ולא אחר הנער לעשות הדבר [ל"ד, י"ט]

כתב בדעת תורה:

התורה מספרת לנו ומלמדת לנו מהו רצון וגודל כחו, כי בהיות לו חפץ בבת יעקב כל מקלקלות ונפתולים נעשו לפניו למישור. גמר כל העסק ועשה בכל המהירות, גם חוזה. ולא עכבוהו כל קשיים לא רק לבמולו את עצמו, אלא גם כל העיר מל ביום אחד, והכל בכח רצון אחד, כי חפץ בבת יעקב.

בְּרִשְׁתָּא וְיֵשֶׁב

אין להסיח דעת מחינוך הבנים

וישב יעקב [ל"ז, א']

כתב בדרש משה:

פירש"י בקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף וכו'. נראה שודאי רוצה השי"ת בשלות צדיקים, שהנאה להן והנאה לעולם, ומי סני לצדיקים דאכלי תרי עלמא [הוריות י', ע"ב].

אבל הכוונה לענין החינוך והלימוד להבנים, שיעקב חשב שאינו צריך שוב לדאוג עבור חינוך בניו, שהם כולם בחירי ה' וצדיקי עולם שהקב"ה משתבח בהם, וקפצה עליו רוגזו של יוסף. שמזה חזינן שלעולם אף בבנים היותר גדולים בעולם והיותר צדיקים, צריך האב שלא להסיח דעתו מהם ולהוכיחם ולהורותם איך להתנהג.

תורה שלמדתי באף עמדה לי

וישב יעקב בארץ מגורי אביו [ל"ז, א']

כתב מדרכי המוסר:

בתחילת הפרשה מביא רש"י הקדוש את דברי חז"ל: "בקש יעקב לישב בשלוה, קפץ עליו רוגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישב בשלוה - אומר הקב"ה לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא, אלא שמקשים לישב בשלוה בעולם הזה".

ועלינו להבין, האמנם? וכי מה חטאם של הצדיקים שלא יזכו לשלות עוה"ז, וכי היד ה' תקצר מליתן לצדיקים לנחול שני עולמות עוה"ז ועוה"ב. הלא ודאי היו הצדיקים מתעלים בעבודת ה' אלו, היו ניתנים להם חיי עולם הזה ברוב נחת ושלוה, ומדוע אין רצונו יתברך בכך.

אפשר להסביר דבר זה, על פי מה שמבאר הסבא מקלם זצ"ל מאמר חז"ל "תורה שלמדתי באף היא שעמדה לי", כשלומד האדם תורה מתוך קושי ויסורים שעה שחרון אף רוחף מעליו, הרי בכחו להשיג בכך מעלות גדולות ונשגבות, למעלה

למעלה מן ההשגות אשר בכחו להשיג מעסק התורה הנעשה מתוך שלות הנפש והרחבת הדעת. את המעלות הגדולות זוכה אדם דוקא להשיג שעה שהוא מתגבר על צרות האופפות אותו, ועובד את בוראו מתוך הדחק - "באף".

ומשום כך אין הקב"ה מניח לצדיקים שלווה בעוה"ז, לפי אשר יקר בעיני ה' עבודת ה' הנעשית מתוך קושי ויסורין, כי על ידם ובכחם מגיע האדם למדרגות גבוהות ונשגבות. ועל דרך זה פירש האדמו"ר מקוצק דברי התנא באבות "אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה", שמא ואולי חפץ הקב"ה יותר בתורה שלך מתוך "הלא תפנה", שעה שאין לך פנאי ושלווה והרחבת הדעת, אלא מתוך דחק ויסורין.

❧ צידקותו של יוסף ❧

יוסף בן שבע עשרה [ל"ז, ב']

כתב האפיקי ים: [תחילת חלק ב']

והפסוק מוקשה: א. מהו הפירוש והוא נער, ומה ר"ל בזה. ב. מהו הלשון ויבא - הול"ל ויספר, כמ"ש להלן ויספר אל אביו. ג. מהו הלשון אל אביהם, הוה ליה למימר אל אביו, כמו שבתוב והוא נער וגו' נשי אביו, וכמו שכתוב לקמן ויספר אל אביו, ומהו זה שאמר אל אביהם, אטו אביהם הוא ולא אביו, והוא פלא.

והנראה בזה, דהפסוק בא לומר עד כמה גדלה צדקתו של יוסף ע"ה, שלא בא חלילה להוציא דבה על אחיו, ורק דכוונתו היתה לטובה. ובאופן שמותר עפ"י הדין, דהדין בזה - אם רואה באחד שעושה דבר שלא כהוגן והוא רוצה לגלות לאביו או לרבו שיוכיחו אותו ע"ז ולהחזירו למוטב, יש בזה איזה תנאים עיקרים.

א. מקודם יוכיח לו בעצמו. ואם לא יועיל, אז מותר לגלות לאביו או לרבו שיוכיחוהו. וכן אם משער שתוכחתו לא תועיל, מותר לגלות. ב. שלא יגדיל העולה יותר, ולא יוסיף שום דיבור שיוכל להגדיל העולה וכיוצא בזה. ג. שיכוין דוקא לתועלת, ולא להנות ח"ו מפגם חבירו.

ועתה יובן הפסוק - דמתחילה מקדים והוא נער, היינו לתרץ מאי טעמא לא הוכיח יוסף לאחיו טרם שגילה לאביו כפי הדין, דהוא משום שלפי השערתו חשב שודאי לא תועיל תוכחתו. כיון דהם היו מזלזלים בבני השפחות, והוא היה משמש ומשרת אצל בני השפחות [וכ"פ במלבי"ם], א"כ בודאי הלא לא תועיל תוכחתו. ואח"כ אמר ויבא יוסף- ולא ויספר, להורות שלא הוסיף שום דבור כמו שיוכל להיות בספור, ורק "ויבא" כמביא דבר ממקום למקום ממש בלא הוספה וגרעון.

ואח"כ אמר עוד, לרמז שכיון רק לתועלת שיוכיחם אביהם, וזהו מרומז דמאי דאמר "אל אביהם", ולא אביו, דאז הלא יוכל להיות שכיון להנות מפגם שלהם שאביו יחבבהו ביותר. ועל כן אמר דהיה כונה רצויה רק לתועלת, כאילו אין הדבר נוגע כלל לעצמו, וכאילו אינו אביו כלל. ומבואר בכלזאת צדקת יוסף הצדיק ע"ה.

כוחה של מידה

ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלם

[ל"א, ד']

כתב באור יהל:

אחז"ל [שבת י' ע"ב] לעולם אל ישנה אדם בן בין הבנים, שבשביל ב' סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו, נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים. והנה אף לאחר הידיעה שנדע כי מה שנתקנאו השבטים הקדושים ביוסף אחיהם, לא היה כאן ח"ו הקנאה הפשוטה שאנו מבינים בה, שהרי בשבטי ה' הכתוב מדבר. עם כל זאת ויקנאו בו אחיו כתיב, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו [שבת ס"ג ע"א].

ואין הכי נמי כי מדה זו היתה דקה מן הדקה, משהו של קנאה טמון וכוסה כחוט השערה בתוך הרי אררט של יראת ה' ואהבתו ומדות טובות עד להפליא כראוי לשבטים הקדושים ע"ה, אבל הקב"ה שהוא חוקר לב ובוחן כליות, גילה לנו בתוה"ק ויקנאו בו אחיו, ואכן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו.

עכ"פ יש לראות מכאן נוראות עוצם כח ההרס של מידה אחת, ולא המדה עצמה אלא כחוט השערה ממנה. כמו שגילו לנו חז"ל תורה מן השמים, שבגלל שני סלעים מילת של כתונת הפסים שעשה יעקב ליוסף מכרו השבטים את יוסף! כלומר זה היה המקור לויקנאו בו ולישנאו אותו.

והנה לא אמרו חז"ל בשביל שאותו אהב אביהם מכל בניה, אלא בשביל ששינה אותו ביניהם בשני סלעים מילת שנתן לו יותר מהם. ומפורש שאילו לא היתה נגד עיניהם התחלת הקנאה של כתונת הפסים, לא היה מתגלגל הדבר, ולא היו באים לידי מעשה נורא כזה של מכירת יוסף אחיהם, כי כאן היתה ההתחלה של הקנאה והשנאה. וככתוב ויראו כי אותו אהב אביהם וגו', והרי עד כמה ראיית העין גורמת!

ורואים יסוד זה מהגמ' [שבועות ל"א ע"ג] - שאחז"ל מניין לשניים שבאו לדין, אחד לבוש סמרטוטין ואחד לבוש איצטלית בת מאה מנה, שאומרים לו לבוש כמוהו או הלבשהו כמותך, ת"ל מדבר שקר תרחק. וברש"י: לבוש כמותו, שלא תגרום לנו לישא לך פנים וכו'.

והדבר מבהיל, שבשביל האיצטלית שהוא לובש יתר על בעל דינו, אפשר שהדיין ישא לו פנים ויטה את הדין! ומה אומרים לו? לבוש כמותו וכו'. הנה משאיל בעל דין הראשון לחבירו בגדים חשובים כמותו ולובשם זה לפני הדיין, שוב אין חשש שיטה הדיין את הדין, ורשאי להתחיל לדון. הרי לפנינו הכח העצום של ראיית העין איצטלית חשובה!

וכן מצינו עוד בחז"ל [סנהדרין י"ח] אין מושיבין מלך וכהן גדול בעיבור שנה. ואמרינן מלך- משום אספניא, פירש"י: מחלק ממון לחיילותיו כך וכך לשנה, ונוח לו שיהיו כל השנים מעוברות. כהן גדול- משום צינה, וברש"י: אינו רוצה שתתעבר שנה מפני הצינה, שצריך לטבול ולקדש ביום הכפורים חמש טבילות ועשרה קידושין, ואם תתעבר שנה הרי תשרי במרחשון, וצינת מרחשון תהיה בתשרי, ע"כ. וע' תוס' שם שפירשו משום קרירות הריצפה שהיה עומד יחף כל היום.

הרי גם כן שחשדו גדולים כאלו, מלך וכהן גדול, שראויים מצד עצמם להיות דין מעברי השנה, שהם מהסנהדרין גדולה של שבעים ואחד שבלשכת הגזית, ופסלו אותם מלעבר את השנה מפני חשד נגיעה קלה של אספניא ושל צינה. ולא עוד אלא שחששו שמא בנגיעתו זו ימציא טענות להכריע גם את יתר חבירו, שהרי עבור שנה בשלשה ושבעה. והרי שיש בכח הנגיעה ופניה אישית של אדם אחד, להראות פנים ולהטעות ששה מבין החכמים והנותרים שהם מהסנהדרין, ושאחד מביניהם צריך להיות ראש ב"ד הגדול, שהוא ראש ישיבת של אחד ושבעים. והאין יתכן דבר זה?

אלא הוא הדבר אשר אמרנו, כי נגיעה בכחה לעוור עיני שכלו של אדם היותר גדול, ולהטעותו להחשיכו ולפתותו כי צדק צדק ירדוף, ולשם שמים הוא הוא מתכוין. ולכן משתדל להשפיע כן על כל העולם, ומוסר נפשו על הדבר הזה אשר בדה מלבו! וקרח וסייעתו ודואג ואחיתופל וסייעתם וכל בעלי מחלוקת יבואו ויעידו כי כן הוא כאשר אמרנו.

והנה ענין המדות הוא שיכיר האדם את עצמו, ובעין צופיה יעמוד על המשמר לראות כל תהלוכות בתי נפשו, וכי יש עינים לנפש! כמאה"כ ולבי ראה הרבה חכמה ודעת, בחינת ראייה. מכאן שאם יפקח אדם עיני לבבו להסתכל לראות דרך ישרה, אור לו מסביב ועד לשמים יגיע שיאו, לא יכשל ולא יפול. אבל אם יסתמו הבלי תאותיו את עיון זכות יושר מבטו, אוי לנפשו כי גמל לו רעה גדולה לעצמו, לשכלו ולדעתו כולו, והרי הוא כסיל בחשך הולך לא ידע בין ימינו לשמאלו!

קנאת האחים ברוחניות

ויקנאו בו אחיו [ל"ז, י"א]

כתב הבית הלוי:

הנה בחלום הראשון כתוב ויוסיפו עוד שנאו אותו על חלומותיו ועל דבריו, נאמר בו שנאה, שנתוסף להם עליו שנאה. ובחלום השני נאמר ויקנאו בו אחיו. חלקם הכתוב, דבר ראשון היה שנאה, ובשני היה קנאה. והענין - בחלום הראשון נאמר לו שיהיה גדול מאחיו בעושר ובהצלחת עוה"ז, ואחיו יהיו נצרכים לו ללחם ולפרנסה. ועל כן הראו לו החלום בתבואה, שהיו מאלמים אלומים ואלומתו קמה, ואלומתם השתחוו לאלומתו, דזה מורה על פרנסה ומזונות שיהיו נצרכים לו.

אבל בחלום השני הראו לו יתרונו עליהם בעניני רוחניות, וכמו שאמרו והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי, אשר השנים עשה כוכבים רומזים על סדר הנהגת העולם המונהג בסדרן של י"ב מזלות, אשר הוא יהיה המרכז לכל י"ב כוכבים, וצדיק יסוד עולם.

והנה מעלת העושר והצלחת הגופניות, אינן מעלות נוספות בעצם האדם, כי לא נתוסף על ידם שום מעלה בעצם אל העשיר יותר מהעני, ואינם רק מעלה שכנית, אבל בעצמותם העשיר והעני שוים. וכבר ידוע מאמר העולם - שאומרים על חבריהם אשר הוא עשיר יותר ממנו, תתבייש תיבתי מפני תיבתו וכיסי מפני כיסו, אבל אני לא אתבייש ממנו. אבל במעלות הרוחניות והם תורה ועבודה, כל מי שהוא גדול מחבירו נתוסף העילוי בעצם האדם, דהצדיק נתעלה בעצמו יותר ונעשה בעצם בחינה אחרת מזולתו.

ועל כן בחלום הראשון אמר תסובינה אלומותיכם ותשתחוינה לאלומתי, לא אמר שהם משתחווים לו, שבזה לא נתוסף בו מעלה עליהם, רק שהאלומה שלהם השתחוה לאלומה שלו, וזה ממש כמאמר העולם הנזכר לעיל. אבל בחלום השני המורה על יתרונו ברוחניות, אמר ואחד עשר כוכבים משתחווים לי, שהוא בעצמו נתעלה עליהם.

ועל כן בחלום הראשון לא נאמר בו קנאה כלל, כי הם לא רצו למלוך אחד על חבירו, וצדיקים כמוהם לא יקנאו בעושר ובהצלחת עולם הזה, רק שנאו אותו על שחושב שהם יצטרכו למזון, והוא ימשול בהם. אבל בחלום השני שמורה על יתרונו ברוחניות לא נאמר בו שנאה, כי לא שייך בזה שנאה, רק קנאה על יתרונו עליהם, דהיא קנאה המותרת, וכמו שאמר הכתוב אל יקנא לבך בחוטאים כי אם ביראת ה'.

הזהירות מקנאה

ויקנאו בו אחיו [ל"ז, י"א]

כתב הטעם ודעת:

ר' נתן צבי פינקל זצ"ל [הסבא מסלבודקא] ביאר שאף שהאחים נתכוונו לשם שמים, ופסקו ליוסף העונש על פי דין תורה, בכל זאת היתה בהם תחת סף הכרתם מידת הקנאה, והיא שהניעה אותם לעשות מה שעשו.

ומכאן נלמד מוסר השכל, שאם שבטי קה שדנו ע"פ דין תורה, העיד בוחן לבבות שהיה בשורשם צל של קנאה, ופרסמה אותם התורה שקינאו באחיהם, ועל זה נהרגו אח"כ עשרה הרוגי מלכות. אנן מה נענה, דמצוי בעוה"ר שלוחמים נגד הזולת או נגד ת"ח, ואפילו נגד רבנים ואדמוורים, ועוטפים הדברים במעטה של צידקות וקדושה, וכאילו הולכים בדרך התורה ומצוה ללכת בעקבותיהם. אבל למעשה הסיבה האמיתית אינה לשם שמים, אלא קנאה כבוד וכדומה, ויש להזהר בזה מאד מאד.

כיצד ניזוק יוסף על אף שהיה שליח מצוה

ראה את שלום אחיך [ל"ז, י"ד]

כתב השיעורי הגרמ"ד הלוי על התורה:

בספר בית הלוי ביאר- דאף דקי"ל שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן, וא"כ היה מן הדין שלא יינזק יוסף בהיותו עוסק במצות כיבוד אביו, מ"מ כיון שאביו שלחו לשכם והוא הלך לדותן, שוב לא היה בכלל שליח מצוה, ולכך ניזוק.

ויל"ע, דהלא לא היתה ליעקב קפידה שיחפש דוקא בשכם, אלא עיקר רצונו היה שיראה את שלומם ושישבם דבר. ודמי להא דתנן בגיטין [ס"ה, א'] האומר תן גט זה לאשתי במקום פלוני, ונתנו לה במקום אחר פסול. הרי היא במקום פלוני ונתנו לה במקום אחר כשר. ופירש"י: דאינו אלא כמראה מקום לו שם תמצאנה.

וכמו"כ הכא, הא דקאמר לו יעקב לילך לשכם אין זה אלא מראה מקום, ואף כשהולך לדותן הוי מכלל שליחות אביו.

והנה התרגום יונתן (פסוק י"ג) מתרגם ואמר ישראל ליוסף הלא אחך רען בשכם, ודחיל דלמא ייתון חיזאי וימחנינון על עסק די מחו ית חמור וית שכם וית יתבי קרתא,

איתא כדין ואשלחיןך לותהון וכו' ע"כ. והנה לדבריו היתה זו שליחות דוקא לשכם, כיון ששם הרגו את שכם וחמור וכל יושבי העיר, ואין זה רק כמראה מקום לו. ולפ"ז ניחא דברי הבית הלוי, דכשהלך לדותן לא נכללה הליכה זו בכלל השליחות, ובא בה לידי סכנה.

רק עצת ה' תקום

וימצאהו איש והנה תועה [ל"ז, ט"ו]

כתב העם לבבי אשיחה:

וכתב הרמב"ן "יאמר כי הוא תועה מן הדרך, ולא היה יודע אנה ילך, ונכנס בשדה כי במקום המרעה היה מבקש אותם. ויאריך הכתוב בזה וכו', ולהודיענו עוד כי הגזירה אמת והחריצות שקר, כי זימן לו הקב"ה מורה דרך שלא מדעתו ולהביאו קודם. ולזה נתכונו רבותינו [ב"ר פ"ד י"ד] באמרם כי האישים האלה הם מלאכים, שלא על חנם היה כל הספור הזה, להודיענו כי עצת ה' היא תקום ע"כ".

על הרמב"ן הזה להיות נר לרגלינו, שעלינו לדעת ולהבין שההשתדלות היא בגדר "חריצות שקר", שהרי "הגזירה אמת", ואם זה נגד רצונו יתברך לא תעזור שום השתדלות.

מחשבת האחים במכירת יוסף

ויראו אותו מרחוק ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אתו להמיתו [ל"ז, י"ח]

כתב המשנת רבי אהרן:

הנה בענין אחי יוסף שדנוהו למיתתו ולבסוף מכרוהו לעבד, מבואר דהכל היה בדין לדעתם. וראיה ברורה שגם בשעה שהרגישו בעונש ואמרו [מ"א, כ"ב] "אבל אשמים אנחנו וגו'", התודו רק על שלא ריחמו עליו לפנים משורת הדין, כדפירש בספורנו שם.

ודנוהו לרודף מחמת הדיבה שהוציא עליהם. שחששו שעל ידו יידחו לגמרי - וכמו שהיה אצל יצחק וישמעאל ויעקב ועשיו, שהאחד נדחה לגמרי מפני השני, ויוסף הוא שיעמיד את כלל ישראל. ובאמת היה יוסף ראוי להעמיד את י"ב השבטים כמשא"ל [סוטה ל"ו, ב'], ולולי הרדיפה במצרים היה מעמיד י"ב שבטים [עין באגדות מהרש"א, שם]. וגם העמיד אפרים ומנשה.

הרי שהיה בכוחו להעמיד שבטים, שזוהי מציאות בפני עצמו ברוחניות. וכמו דאין קוראים לאבות אלא לג', משום דהיא מציאות מיוחדת ברוחניות, ולא שייך יותר בבריא. כן הוא גדר השבטים, דכל שבט הוא מציאות רוחנית מיוחדת באופן פרטי ודרך מיוחדת בעבודה. וידוע בספרים דהיה נוסח מיוחד לתפילה לכל שבט, לפי שרשי נשמותיהם, ויש שער מיוחד בעבודה לכל אחד. ויוסף היה ראוי להעמיד י"ב שבטים, הרי שהיה מקום לחשש שלהם שכוונת יוסף בהוצאת דיבה היא לדחותם משבטי קה, וגם כשראו שאותו אהב אביהם הרי היה מקום יותר לחשש שלהם.

🕒 הכרת הטוב מחייבת התבוננות נוספת 🕒

וישמע ראובן ויצילהו מידם ויאמר לא נכנו [ל"ז, כ"א]

כתב העם לבבי אשיחה:

ואחז"ל [ב"ר פ"ד ט"ו] "והיכן היה? רבנן אמרי אמר ראובן הוא מונה אותי עם אחי ואיני מצילו, אני הייתי סבור שנדחתני מכח אותו מעשה [מעשה בלהה], והוא מונה אותי עם אחי שנאמר ואחד עשר כוכבים משתחווים לי, ואיני מצילו? ע"כ.

חז"ל הבינו, שהלשון וישמע- פירושו שהתבונן ראובן והבין אחרת משאר אחיו את כונת יוסף. ואעפ"י שעיקר חששם היה "המלוך תמלך עלינו אם משל תמשל בנו", היינו שיוסף רוצה לשלוט עליהם ולהיות למלך, וזה הרי מכוון כנגד ראובן שהוא הבכור, והוא זה שהיה צריך למלוך. מכל מקום לאחר התבוננות עמוקה הבין ראובן נכון מכולם, שאין זו כוונת יוסף. וכך באמת לקמן בפרשת מקץ כשנתחרטו השבטים במקצת בזה שהתחנן אליהם יוסף, כתוב שראובן טען להם, אני אמרתי אל תחטאו בילד ולא שמעתם.

וקבלתי ממו"ר [הגר' חיים שמואלביץ זצ"ל] שהפשט הוא, שמידת הכרת הטוב מחייבת את ראובן הסתכלות אחרת על מעשה יוסף, ולכן הבין ראובן נכון את דיבוריו ומעשיו יותר משאר כל האחים. והוא זה שהבין שאין בכל מעשיו אלא טעות, שעשה מעשה נערו וכו' שכתב הספורנו שהביאנו לעיל.

והוסיף מו"ר זצ"ל, שיש להתבונן בעצם חיובו של ראובן להכרת הטוב ליוסף, וכי מה עשה לו יוסף, והרי לא היה כאן אלא חלום. ועיקר החלום אף הוא לא היה אלא לטובת יוסף, אלא שבדרך אגב נודע לראובן ע"י אותו חלום שלא נדחה מכח אותו מעשה, והרי הוא נמנה בשווה עם אחיו. ואף טובה כזו מחייבת הכרת הטוב, אף שלא השקיע המיטיב כל עמל בטובה. אבל מ"מ כיון שעכ"פ קיבל טובה הימנו, הוא מחויב בהכרת הטוב. וע"י מדה זו של הכרת הטוב זכה ראובן, העידה עליו התורה "וישמע ראובן ויצלהו מידם".

ערכו של כל מעשה טוב

וישמע ראובן ויצילהו מידם [ל"ז, כ"א]

כתב האמת ליעקב:

ענין בילקוט שמעוני שהביא מויקרא רבה [פרשת ל"ד אות ח'] וז"ל: למדתך תורה דרך ארץ, שכשיהא אדם עושה מצוה, והוא יהא עושה אותה בלב שמח, שאלו היה יודע ראובן שהקב"ה כותב אחריו וישמע ראובן ויצילהו מידם, בכתפיו היה טוענו ומוליכו אצל אביו. אלו היה אהרון יודע שהקב"ה כותב עליו הנה הוא יוצא לקראתך וגו', בתופים ומחולות היה יוצא לקראתו אלו היה בועז יודע שכותב עליו ויצבט לה קלי, עגלות פטומות היה מביא ומאכילה לשעבר היה אדם עושה מצוה והנביאים כותבים אותה, ועכשיו שאין נביאים מי כותב אותה, אליהו ומשיח כותבים והקב"ה חותם. הה"ד אז נדברו וגו', עכ"ל המדרש.

וביאור הענין נלפענ"ד - שראובן וכן אהרון ובוועז לא ידעו שדבר גדול נעשה כעת על ידיהן, והיה ראובן דומה שהוא מציל רק אח. אבל באמת אילו היה מוליכו אצל אביו היה חוסך את ישראל מגלות מצרים. וכן שליחותו של משה [לפרעה] היה ג"כ ענין חשוב למאד, שהרי כל התורה כולה תלויה ביציאת מצרים. וכן משא ומתן של בעז הוא ענין של לידת דוד המלך עליו השלום ומשיח, והללו בעת שהיו עסוקים בענין זה לא החשיבו הענינים כל כך.

ויותר נכון לומר שהם לא ידעו שעשייתם זאת תהיה תורה, שהתורה וכן הנביאים יביאו עובדא זו לדורות. שאילו היו יודעין שענין היסטורי הוא, בודאי שהיו מיפין את פנימיותם, שגם הבר יהיה גדל הערך, שהרי ענין לדורות הוא.

ולפיכך סיימו חז"ל, שגם עתה אל ידמה האדם שכיון שהתורה כבר חתומה, אין שום חשיבות כמעשים אלה. לא כן הדבר, כל מעשה טוב של יהודי הוא ענין של חטיבת עתידה של היהדות היא, עד שאליהו ומשיח עסוקין בכתובה והקב"ה חותם, כלומר עתידו של ישראל ודו"ק.

ללא תורה - נחשים ועקרבים יש בו

והבור ריק אין בו מים [ל"ז, כ"ד]

כתב הגר"א: [משלי פ"ז, פ"א]

כמו שאמרו [שבת כ"ב, א'] והבור ריק אין בו מים וגו', ממשמע וכו' מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו, כלומר מים הוא התורה, וכשמים אין בו והוא ריק מהתורה

הנקרא מים, תכף נחשים ועקרבים וכו' והוא רע ומרמה, כי עקרב הוא רע ונחש הוא מרמה.

והוסיף על הנ"ל במעלות התורה:

והתורה מביאה לידי מדות טובות, כדאיתא בגמרא [בבא בתרא נ"ח, ב'] בריש כל מרעין אנא דם, בריש כל אסוון אנא חמר, ובאתר דלית חמר תמן סממנין מתבעין. ואמר אחי הגאון ז"ל [הגר"א] - דהכי פירוש, לפי שהתאוה ראש לכל העבירות, והאדם הוא המתאוה והוא הנפש, וזה שאמר בריש כל מרעין אנא דם, שהוא תחלת חולי הנפש. ובריש כל אסוון, ראש לכל הרפואות של הנפש - אנא חמר, הוא התורה שנמשלה ליין, וכמו שכתוב ושתו ביין מסכתי [משלי ט' ה'].

ובאתר דלית חמר תמן סממנין מתבעין, פרוש מי שאינו בעל תורה הוא צריך לרפואות המדות. אבל בעל תורה אין צריך לרפואות המדות בעניני סגופים וכדומה, רק לעסוק בתורה וביראת ה' כל היום, הפוך בה והפוך בה דכולה בה, ובה תחזי וסיב ובלה בו, ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה הימנה [אבות פה' מכ"ב], פרוש שהיא עולה על כל המדות וכל המדות נכללים בה, ודברי פי חכם חן [קהלת י' י"ב], שפתותיו יהיו דובבות בקבר.

היסורים שקולים ומדודים

והנה אורחת ישמעאלים באה מגלעד וגמליהם נושאים נכאת [ל"ז, כ"ה]

כתב בזכרון מאיר:

וברש"י בשם מדרש רבה [בר"ר פרשה פ"ד י"ז] למה פירסם הכתוב את משאם? להודיע שכרן של צדיקים, שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה נזדמנו בשמים שלא יוזק מריח רע עד כן.

רואים מזה דבר נפלא הפלא ופלא מה גדלו מעשי ה' ועמקו מחשבותיו, מוכרים את יוסף הצדיק בן הזקונים- חכים כתרגומו, ובחז"ל והובא ברש"י שכל מה שיעקב אבינו למד משם ועבר מסר ליוסף העילוי הגאוני הזה, שיכול לקבל את כל תורת אביו. בהיות רק בן שבע עשרה שנה מוכרים אותו, ולפני זה משליכים אותו לבור עם נחשים ועקרבים, מזלזלים בו קורעים את כותנתו משאירים אותו ערום [ועיין אור החיים על הפסוק "ויפשיטו את יוסף את כותנתו" ל"ז כ"ג]. ומוכרים אותו פעמים רבות כמו שמוכרים עבד בשוק, כפירוש רש"י על הפסוק [בראשית ל"ז כ"ח] "ועברו אנשים מדינים" וזה לשונו - זה היא שיירה אחרת, והודיעך הכתוב שנמכר פעמים הרבה עד כאן,

וכן איתא במדרש רבה [בר"ר פרשה פ"ד כ"ב]. ומורידים אותו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, ולעבד נמכר יוסף למצרים הטמאים, לפוטיפר הבזוי והשפל. מתעללים בו ואוסרים אותו ומורידים אותו לבית כלא, והכל בסדר כי הקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה [יבמות קכ"א ע"ב], "ואת אשר יאהב ה' יוכיח" [משלי ג' י"ב] אפילו ביסורים קשים ומרים. אבל בזה חסו משמים על יוסף שלא יריח אותו צדיק ריח נפט ועטרן ח"ו.

וזה לימוד גדול בענין שכר ועונש, כי שקול ומדוד הכל משמים, עד כאן ותו לא. כל הצרות כן, וריח בלתי נעים לא! הידיעה הזאת היא דבר נפלא בכלל ובפרט, חשובה הידיעה לאדם שמרוב צרותיו ודאגותיו הוא מסיח דעתו מן היסורים הקטנים, ובאמת מודדין ושוקלים הכל!

וכן הבינה יוכבד אמו של משה רבינו, אחרי הגזירה של כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו [שמות א' כ"ב], והיתה מוכרחת לעשות תיבת גומא ולהפקיר את הילד הנחמד הזה בים סוף, והצער כל כך גדול והלב נשבר לרסיסים. מה יכול להיות [בדרך הטבע] סופו של הילד הזה? ובכל זאת לא נפלה רוחה בים היאוש, "ותחמרה [התיבה] בחמר ובזפת" [שם ב' ג'] - וברש"י אומר בטיט מפנים וזפת מבחוץ, שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת. כי ידעה יוכבד ששקולים ומדודים יסורים של בן אדם כאמור לעיל עד כאן ותו לא וינצל, לפיכך צריכה לדאוג שלא יריח ריח רע של זפת, נפלא הדבר. הקב"ה יעזרנו להבין ולהרגיש את מה שאמר ז"ל [חולין ז' ע"ב] "אין אדם נוקף אצבעו מלטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה", אפילו כשנמצא במצב רע ביותר.

🌀 הארת פנים בתוך הצרה 🌀

והנה אורחת ישמעאלים בא מגלעד וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולט [ל"ז, כ"ה]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר ט"ז]

כשהורד יוסף מצרימה נאמר "והנה אורחת ישמעאלים באה מגלעד וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולט הולכים להוריד מצרימה", ואמרו חז"ל "והלא אין דרכם של ערביים להיות טוענים אלא עורות ועטרן, אלא בא וראה מה זמן הקב"ה לאותו צדיק באותו שעה שקים מלאים בשמים שהרוח מנשבת בהם מפני ריחן של ערביים" [ילקוט שמעוני בראשית רמז קמ"ב].

ולכאורה אין הדברים מובנים, בשעה קשה זו שיוסף הורד מצרימה, בשעת נפילתו מאיגרא רמא - בן זקונים של יעקב אבינו המוסר לו כל מה שלמד משם ועבר, לבירא עמיקתא להיות נמכר לעבד למצרים מקום מ"ט שערי טומאה, ארץ סוגרת

ומסוגרת אשר אין עבד יכול לברוח משם, ולא נראה שאי פעם יוכל להשתחרר. בשעת חושך ואפילה זו, מה הבדל יש ליוסף אם ירח ריח עטרן ונפט, או ריח של בשמים. וכי ריח של בשמים באותה שעה מרה יכול להועיל לו משהו, או יוכל להסב לו קורת רוח, אתמהא!

אך כשנעמיק בדבר נראה שדבר גדול הוא ריח בשמים זה, ומשמעות שונה לו לגמרי. כי בשעת "חושך ואפילה" זו, בשעה שכל עולמו חרב עליו, עלול היה יוסף להגיע לידי יאוש ח"ו, לכאורה הקב"ה מעלים את עיניו ממנו לגמרי, והרי הוא "אבוד" ו"נשכח" ח"ו. בשעה קשה זו נרמז לו מן השמים שאין הדבר כן, ה' עמו ועדיין הוא תחת השגחתו יתברך, ואין לו לאבד את בטחונו בהש"ת. הקב"ה מזמין לו ריח טוב שלא כדרך הטבע, להורות לו שאינו אבוד ונשכח, אלא אדרבה הקב"ה מוליכו יד ביד, והא יורד עמו מצרימה, כדרך שאמר הקב"ה ליעקב "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלה גם עלה" [בראשית מ"ו, ד'].

ריח בשמים זה, הרי הוא קרן אורה בחושך שבו הוא נתון, ועל ידו נפתח ליוסף פתח תקוה לחזור ולהתרומם משפל מצבו. כענין שאמר יונה הנביא [יונה ב', ה'] "ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך, אך יוסיף להביט אל היכל קדשך", ופרש"י: "כשראיתי שקיימתני כל הימים, ידעתי כי אוסיף אל היכל קדשיך".

נמצאנו למדים שנס זה שנעשה ליוסף לא היתה תכליתו בכדי למנוע ממנו ריח רע גרידא, אלא כדי להאיר פנים אליו שיתחזק ויגיע וירגיש שאף במצב זה אין הוא "נעזב" ח"ו, אלא ד' עמו ואוהבו, ומזמין לו ריח של בשמים, וילמד מזה שכל היסורים הבאים עליו מתוך אהבת ד' הם.

והנה מצינו כמה ניסים שנעשו לכאורה לצורך דברים שנראים פעוטים, וכמו הנס שמצינו אצל דוד וגלית, "ויך את הפלישתי אל מצחו, ותטבע האבן במצחו ויפול אל פני ארצה" [שמואל י"ז, מ"ט]. ופרש"י: "לא היה לו ליפול אלא כדי שלא יצטער דוד לילך לחתוך את ראשו, שנשתכר דוד עכשיו שתיים עשרה אמות וזרתיים, שקומתו של גלית שש אמות וזרת וכו'".

והדברים מתמיהים - הרי אמרו חז"ל "כמה מגונה אדם זה שנשתנו בשבילו סדרי בראשית" [שבת נ"ג, ע"ב], שינוי סדרי בראשית לאו מילתא זוטרתא היא. ואילו כאן נעשה שינוי הטבע כדי למנוע מדוד טורח מועט בהילוך שתיים עשרה אמות וזרתיים, ומה צורך יש לחסוך ממנו הליכה פעוטה זו לכסות ראשו של גלית, הליכה שלא היה בה קושי כלל. אכן על פי דרכנו שיש נס שכל תכליתו היא הארת פנים, נבין גם את מהותם של ניסים הללו.

ונקדים בזה משל, במשפחה אחת אבד יהלום יקר ערך, אשר היה ירושה להם מדור דור, וכל בני המשפחה נצטערו צער גדול מאד וטרחו בכל כוחם לחפשו.

לאחר יגיעה וחיפוש נרחבים נמצא היהלום ע"י אחד הילדים, עמד אביו ונשקו על ראשו. שמחת המשפחה כולה היתה רבה מאד, ובכללם שמח גם הילד מוצא האבידה, אך מלבד שותפותו בשמחה הכללית, היתה לו שמחה פרטית שמחת הנשיקה שקיבל מאביו.

וזהו גודל עניינם של הניסים הללו, ודאי נס הריגת גלית ע"י דוד היה גדול מאד, היה בזה קידוש ה' גדול וישועה לכל ישראל ולדוד בתוכם. אך דוד זכה לנס מיוחד שנעשה לו ל"נשיקה" פרטית, והוא הנס של נפילת גלית על פניו, כדי לחסוך לו הליכת י"ב אמות וזרתיים. אשר אמנם אין בכך חשיבות מצד עצמו, אלא כל כולו הוא הארת פנים מיוחדת אליו, מלבד הנס הכללי לכלל ישראל. ואדרבה ככל שהצורך בנס זה היה קטן יותר, הייתה הארת פנים לדוד גדולה יותר.

גודל מעלת השבטים

וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף [ל"ז, כ"ח]

כתב התפארת שמשון:

כאשר קוראים פרשיות אלו המדברות בענין מכירת יוסף, צריך זהירות גדולה שלא ליתן דופי באחי יוסף הקדושים שבטי קה, שהיו כולם נביאים גדולים קדושי עליון, וכל מעשיהם כולם היו רק לשם שמים. מה שקיבלנו מרבתינו בענין מכירת יוסף הוא - שאחי יוסף כשראוהו מביא דיבתם רעה אל אביהם חשבו שרוצה לדחותם מעדת ישראל, כענין שני בנים לאברהם, ונבחר יצחק, וישמעאל נדחה לחוץ. וכן שני בנים ליצחק, ונבחר יעקב, ועשו נבדל לרע לעולם. וכן חשבו שברצונו של יוסף לומר ליעקב שרק הוא ראוי לבנות את בית ישראל, והם רשעים ואינם ראויים וצריכים להיבדל מלהיות חלק מעם ה'.

ועוד שראו ברוח קודשם שיוסף ראוי להעמיד שבטים כמו האבות, וכמו שבאמת היה שיצאו ממנו אפרים ומנשה, וחז"ל [סוטה ל"ו, ע"ב] אמרו שהיה ראוי יוסף לצאת ממנו י"ב שבטים. כל זה היה להם לראיות שרוצה לדחותם לעולם עם עשו וישמעאל, ועם ישראל יבנה ממנו עצמו בלבד, ואם כן הרי הוא כרודף אחר חבריו להורגו שמצוה להורגו בכדי להציל את הנרדף.

בוא וראה הפלגת הנקיות של האחים במעשה זה, הנה אמרו חז"ל [ב"ק נ' ע"א] "כל האומר הקב"ה ותרן הוא יותרו חייו שנאמר [דברים ל"ב] "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט", ובפרט על הצדיקים אמרו שהקב"ה מדקדק עם סביביו אפילו כחוט השערה, וכן ביוסף מצאנו שכל פעם ששמע מאחיו שאמרו "עבדך אבינו" ולא מיחה בכבוד אביו נתקצרו חייו בשנה שלימה.

והנה בנוגע לאחים לא מצאנו מוזכר בתורה או בדברי חז"ל המפורשים שהגיע להם שום עונש על המכירה, ובהכרח אפוא שבאמת היתה כאן נקיות כפים להפליא וכל מעשיהם היו לכוונה טובה, וכמו דכתיב "כי האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב" [שמ"א ט"ז, ז].

והדבר הוא מיסודות התורה שתהיה לנו השקפה נכונה על אבותינו הקדושים, לא לחנם בחר בהם הקב"ה שיהיו הם הבונים את בית ישראל, מעמידי העם הנבחר לעד ולעולמי עולמים, והיסוד והבסיס לקדושת ישראל, וודאי שאין הקב"ה חפץ ברשעים.

על כן תאלמנה שפתי שקר האפיקורסים הרחוקים מרוח התורה דוברי פלסתר על השבטים הקדושים, אלא אדרבה צריך לעמוד ולהשתומם מגודל מעלתם וכוחם, שעל אף כל זהירותם הנוראה בכבוד כל אדם וכ"ש לקרוביהם ושאר בשרם, מ"מ בעת שהיה להם לעשות דין ומשפט לאחיהם עצמם ובשרם שלטו על עצמם, ודנו אותו לפי דין תורה האמיתי לשם שמים ללא שום נגיעה עצמית.

בכח המתינות להציל מהחטא

וישב ראובן אל הבור [ל"ז, כ"ט]

כתב באור יהל: [מערכות התשובה סימן א']

במדרש רבה וישב: "וישב ראובן אל הבור", והיכן היה רבי אלעזר אומר- עסוק היה בשקו ותעניתו, כשנפנה הלך והציץ לאותו בור, הדא הוא דכתיב וישב ראובן אל הבור. א"ל הקב"ה מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחלה, חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחלה, ואיזה זה הושע שנאמר שובה ישראל עד ה' אלוקיך ע"כ.

והיכן היה, מה היא שאלה? מה איכפת לן היכן היה? אבל כנראה ראו בזה חז"ל לפתור את המראה הגדול שחקרו לעמוד עליו, הפליאה הגדולה, הן בני יעקב שבטי קה כולם קדושים. והם כשבא לידם לפעול פעולה כזו אשר היא מהג' עברות היותר חמורות שבתורה הקדושה שיהרג ואל יעבור, וביותר על איש קדוש כיוסף, וביותר שהוא אחיהם, וביותר שאביהם עמהם ואינו מוצא בו שום חטא.

אם אנשים כמו אלו נגמר אצלם הדין, בטח היה להם על מה שיסמוכו, ולא מצאו ערעור מכל האחים וכולם בדעה אחת הסכימו. ולזאת גדלה הפליאה- למה דוקא ראובן לא הסכים על זה? ולכן הלכו חז"ל בעקבות הכתובים המדברים בזה, לתור לדעת למצא פשר דבר. עד שמצאו כתוב זה וישב ראובן אל הבור, ודאי השאלה והיכן היה, היינו שדקדקו בכתוב ומצאו המלה "וישב", דהוה ליה למימר ויבוא

ראובן, הלא דקדק הכתוב שבא ממקום כזה שסיבת היותו שם יש לו קשר עם בואו אל הבור, וע"ז השיבו שבא משקו ותעניתו, היינו שעסק בתשובה על חטאו.

דומה וזוהי הסיבה שרק הוא האחד שהתנגד לאחיו, כענין אז"ל [שבת קי"ט, ע"ש] אין אדם עומד על דברי תורה אלא א"כ נכשל בה. ומזה נוכל ללמוד הלכות תשובה, ידוע שעיקרי התשובה חרטה עזיבת החטא להבא - וידוי, וכולם אחוזין שם זה בזה, שאי אפשר לקיים אחת בלא חברתה, שלא יתכן לעזוב מבלי שיתחרט. לזאת רק ראובן שהיה עוסק בחרטה על העבר, היא שעמדה לו לעמוד להשמר ולמצוא העוז להבא.

כן נלמד מזה שכל עיקר התשובה לחקור על שרש החטא הויתו ויצרתו וכח הראשון הממציא אותו, לכן כשעמד ראובן על סיבת חטאו כאמור בכתוב ראובן בכורי וגו' "פחז כמים", זהו שם החטא והוא הבהילות, משום כך עמד על נפשו עתה, בכח זה הלך לעצור נגד אחיו שיעשו דבר שעדיין יוכלו להתחרט, ולא להבהל בפחז!

חובת התוכחה

ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו [ל"ח, א]

כתב בדעת תורה:

וברש"י למה נסמכה פרשה זו וכו' ללמד שהורידוהו אחיו מגדולתו, כשראו בצרת אביהם אמרו אתה אמרת למכרו, אלו אמרת להשיבו היינו שומעים לך.

והנה התביעה על יהודה באה מצד אחיו בעצמם. ונזכרתי מעשה שהיה החפץ חיים זצ"ל מספר, איש אחד היה וקראו לו וואלקאטשינער והיה מסחרו ביי"ש, ומפני המס המרובה מאד שהטילו הממשלה ביחוד על מסחר זה, היה רגיל בכל שניו להעלים לעסקיו ולגנוב דעת הממשלה ומזה נתעשר מאד, עד שפעם אחת נתודעו מזה ותפשוהו והליכוהו בשלשלאות של ברזל למקום המאסר.

והנה בדרכו לבית האסורים עברו עיר ראקאנו, וביקש אותו איש מן השוטרים כי יניחוהו לסור לרב העיר, וכאשר בא לפני הרב, יצא בטענות גדולות על הרב. ואמר לו מדוע הנחתם אותי לעשות מעשים כאלה, מדוע לא הוכחתם אותי, מדוע לא אמרתם לי כי לא ארויח מזה כי סוף גנב לתליה.

והיה החפץ חיים מסים על זה המעשה, הנה מי זה יחשוב על דבר כזה לעתיד לבא, כי כשיוליכו רשעים לגיהנום יבקשו כי יובילו אותם אל הרב שלהם, ויתבעו את הרב על שלא הוכיחם והניחם במעשיהם הרעים. הח"ח זצ"ל היה רגיל לחזור על מעשה זה, בתוכחת מוסר על מניעת מצות התוכחה כי רבה היא. והנה ככל זה אנו לומדים

כאן, כי אחיו של יהודה בעצמם אשר הם אשר מכרו את יוסף ואף רצו להרגו, והנה הם התובעים ליהודה על אשר הניח אותם למכרו, איום ונורא המוסר השכל היוצא מכל זה.

חומרת הלבנת פנים

היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה [ל"ח, כ"ה]

כתב החפץ חיים: [חובת השמירה - חתימת הקנטרס]

גם צריך להזהר מאד בדיבוריו שלא יבא להלבנת פנים. וידוע גדול העון של הלבנת פנים שהוא אפילו בינו לבין עצמו, ואף בשעת התוכחה שמחויב להוכיחו, הזהירה התורה שלא ידבר אתו קשות עד שיהא פניו משתנין. וכמו שאמרו במסכת ערכין [ט"ו, ע"ב] הוכח תוכיח יכול אפילו פניו משתנין, ת"ל ולא תשא עליו חטא, וכל שכן שלא במקום תוכחה.

ובפרט אם הלבין פניו ברבים שעונם גדול מאד, כמו שאמרו במסכת ב"מ [דף ק"ח] תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק כל המלבין פני חברו ברבים כאלו שופך דמים. וראה נא גודל עונשו, כמו שאמרו שם במערבא במאי זהירי באחוורי אפי, דא"ר חנינא כל היורדין לגיהנום עולין חוץ משלשה ואלו הן, הבא על אשת איש והמלבין פני חברו ברבים והמכנה שם רע לחברו, מכנה היינו מלבין, אף דדש ביה בשמיה, ואין פניו מכלימות, אפילו הכי זה להכלימו נתכווין [רש"י].

ואיתא שם עוד המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעוה"ב, ואמרו שם נח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים, מנ"ל מתמר דכתיב היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה [אע"פ שהיו מוציאים אותה לשריפה, לא אמרה להם המעשה, אלא שלחה למי שאלה לו אנכי הרה, ואם יודה הוא מעצמו יודה - רש"י], ומכל זה יתבונן איש הנלבב עד כמה צריך ליזהר בדיבורו שמדבר אל חברו שלא יבוא להלבנת פנים, שהוא לא תעשה מהתורה אף בינו לבין עצמו, ובפרט אם מדבר עמו בפני אחרים.

ומצוי מאוד בחבורת אנשים שעוסקים בדברי שיחה, שאומר אחד על חברו דבר דרך שחוק ופניו מתלבנים, ובדיבור קל אפשר שמאבד עולמו. והחכם עיניו בראשו לשמור אז מוצא שפתיו, וכשיעלה על לבבו להוציא איזה דבר שחוק שאפשר שחברו יתבייש ישים רסן על שפתיו, ובכגון זה נאמר "ושמת סכין בלועך" וכו'. ומה נכון שיתרחק האדם מלשבת בחבורת העוסקים בדברי שיחה, שאז יציל נפשו מעוונות חמורות לשה"ר רכילות ליצנות הלבנת פנים ועוד רבות כאלה.

וכבר מבואר בפתיחה של "חפץ חיים" בשם צוואת ר"א הגדול שבחבורה שמדברים לשוה"ר וגנאי על חבריהם, אף אלה שאינם מדברים נכתבים למעלה בשם חבורת רשע, ובפרט שהיושב שם לא ימלט שלא יכשל באיזה דיבור אסור, ועכ"פ אם מוכרח לשבת שם החכם עיניו בראשו לשמור מוצא שפתיו.

גדלות יוסף באמונה בה'

ויהי ה' את יוסף [ל"ט, ב']

כתב בשו"ת כתב סופר: [או"ח תשובה ק"ז]

ובמתני' ברכות חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה, ופירשו בגמ' מאי כשם, לקבלינהו בשמחה, ידע ויבין כי כל מאי דעביד רחמנא לטב עביד, להיטיב לו באחריתו וטוב אחריתו מראשיתו, וצדיקים תחילתן יסורים וסופן שלווה בעולם הבא. ומי שמאמין בכל זה באמונה אומן, לא יטרידהו שום דבר מתורה ותפילה.

ונ"ל שזהו מה שאמרו אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה, וצריך לומר למה לא, וכי כאיש קל שיכזב וימאס באיש שפניו זועפות ולבו בקרבו נשבר שמרחק ממנו, הלא ה' ישכון את דכא ושפל רוח. אלא הוא הדבר אשר דיברנו - כי מי שהוא בשלמות אמונה אומן כי הכל מהשם יתברך, ומאיתו לא תצא הרעות, לא יכאב לבו ולא תתבלבל מחשבתו אם יחלה או אם יבואו עליו אליו המקרים לא טובים לפי שעה וראות עין אדם, ומי שדואג כואב ונאנח ומצטער חסרון אמונה והביטחון הוא, ואיש כזה אין ראוי שתשרה עליו שכינה, כי חסרון השלמות הוא, ויפה אומרו אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה. מי ששמח לבו ובטוח בה' כי לטב עביד, אע"פ שלא ראה איך ומה.

ופירשתי בזה מקרא קודש ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח ויהי בבית אדוניו המצרי, דקרא מספר בשבחו של יוסף שה' היה עמו תמיד גם כשהיה בעת צרה שהיה עבד לאדונו. הגם שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה, משום שראה יוסף עצמו כאיש מצליח שדרכיו מצליחים כשהיה בבית אדוניו המצרי, כי האמין שמאת ה' הייתה זאת לו לטובתו להיטיב אחריתו, וקבל הכל בשמחה ובטוב לב. והיינו ויהי ה' את יוסף - ולא זה שכינה מאתו, משום ויהי איש מצליח ויהי בבית אדוניו, ראה עצמו איש מצליח ושש לבו ותגל נפשו.

מעלת השמחה

איש מצליח [ל"ט, ב']

כתב במאור ושמש:

יש לדקדק מה זה ויהי שהוא לשון צרה חס וחלילה כידוע. ונראה, דאיתא במדרש רבה [בראשית רבה פ"א ב'] על ויהי איש מצליח - גבר קפיץ, איש מקפיץ כלומר צהל ושמח ולב טוב. מדלג על ההרים - תרגום מקפץ עד כאן. וצלחו הירדן לפני המלך, ופירש מתנת כהונה וצלחו את הירדן, שעברו בחיפזון ובמהירות ובשמחה.

ונקדים עוד דאיתא במדרש ששכינה ירדה עם יוסף הצדיק למצרים והוא גלות השכינה, וכתוב בכל צרתם לו ולא צר, כי באמת תרוייהו איתא. נמצא היה ליוסף הצדיק צער גדול מגלות השכינה הקדושה, ומה גם צער גלותו מבית אביו ואחיו הצדיקים, כי גם שהיה מושל בכל עשירות של פוטיפר, והיה מושל בכל אשר לו. אע"פ כן היה בגלות בין המצריים ומרוחק מבית אביו ואחיו הצדיקים, ואין לך צרה גדולה מזו.

ואע"פ כן, בכל זאת עשה עצות בנפשו להרחיק מלבו את העצבות, שזה מניעה גדולה שבכל המניעות בהיות אדם סר וזעף, כידוע מדברי קדושים עליונים, והסיח דעתו מדאגתו וצעריו וצרתו בהיותו מרוחק מבית אביו, והיה בשמחה תמיד כדי שיוכל לעבוד את השם יתברך בשמחה ובטוב לב מרוב כל. והיה אוכל ושותה ומסלסל בשערו כדאיתא במאמרם ז"ל, והכל כדי שיהיה שמח וטוב לב מרוב כל.

כי כן שמעתי פירוש המשנה [תענית כ"ו:] משנכנס אב ממעטין בשמחה, פ"י ממעטין את הצער והדאגות - בשמחה, פירוש עם שמחה, ע"י שמחה שיש לאדם הוא ממעט גלות השכינה. והצרות שהיה לו בהיותו בגלות בין העכו"ם, המשיך את הצרות על בית אדוניו שהיו עובדי כוכבים ומזלות ועל המצריים. וזה ויהי ה' את יוסף, פירוש צער גדול היה ליוסף על גלות השכינה שהייתה עמו במצרים להשתתף עמו בצערו שהיה לו על פרידתו מבית אביו, על שם בכל צרתם לו צר כנזכר לעיל.

ויהי איש מצליח כדפי' המדרש גבר קפוז, דהיינו שהיה בשמחה וטוב לב לעבודת ה' יתברך, והגם שהיה בצער, וזה ויהי- ר"ל הגם שהיה בצער בלשון ויהי, אעפ"כ איש מצליח כפי' המדרש שהיה גבר קפוז, ר"ל שהיה שמח וחדי בחפזון ומהירות כדפירש במתנות כהונה הנזכר לעיל, על כן היה תמיד בשמחה ובטוב לב לעבודת ה' יתברך. ובזה המתק הצער מהשכינה ומעצמו כמאמר ממעטין בשמחה, והמשיך כל הצרות על כל העכו"ם. וזה ויהי- ר"ל שהמשיך כל הצרות ועצבות על בית אדוניו המצרי כנזכר לעיל ודו"ק.

🌀 השכר על כבישת היצר 🌀

ויהי כדברה אל יוסף יום ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה [ל"ט, י']

כתב החפץ חיים: [נדחי ישראל פרק כ"ג]

בא וראה במה זכה יוסף לאותה גדולה, בשביל שכבש יצרו ומסר נפשו לעשות רצון קונו. כי היא פתתה אותו בכל יום ויום בכמה מיני פתויים ואיומים, וכדאיתא במדרש שאמרה לו אם לא תשמע לי הריני חובשתך בבית האסורים, וענה על זה, ה' מתיר אסורים. הריני מעוורת עיניך, וענה ה' פוקח עיורים. הריני כופפת קומתך, וענה ה' זוקף כפופים.

ואפי' בשעה שהיה כבר בבית האסורים שהיה רואה עצמו שבוי, היא הייתה נכנסת בכל יום ויום לבית האסורים ותפתהו, ואעפ"כ לא שם יוסף לבו לזה, והיה משים בטחונו בה' יתברך שבודאי יעזור לו לבסוף. וכה"ג מצינו בבוועז, שאחז"ל שלפי שהיה יצרו מפתהו ואמר לו אתה פנוי והיא פנויה, נתגבר על יצרו ונשבע חי ה' שכבי עד בוקר, מה היה לבסוף זכה שיצאו ממנו מלכי בית דוד.

ונמצא בספרים על הגאון בעל הלבוש, שלכך זכה מן השמים לעשות החיבורים הנחמדים שלו והם ספרי הלבושים. שפעם אחת בימי בחרותו היה לו נסיון גדול שבא אצל דוכסית אחת לסחור סחורה, ופתתה אותו לעבירה. ולא היה לו שום מקום להמלט ממנה שהיה חצרה סגור, אם לא תחת מקום בית הכסא, וביזה את עצמו ונס ונמלט דרך אותו המקום הבזוי הנ"ל. והיה לבוש אז בכמה מיני בגדים וימאס וילכלך את כולן, ולכך זכה אח"כ מן השמים לחיבור הלבושים.

עוד נמצא בספרים הקדושים שמי שמתגבר על יצרו בדבר ערוה, זוכה ומאיר אור על ראשו מן השמים. ובדורות הראשונים היו רואין זה בעיניהם, וכדאיתא בסנהדרין [ל"א:] בהא דשלחו ליה למר עוקבא לדזיו ליה כבר בתיה שלום, ופי' רש"י שם שמצא בספר אגדה שנתן עיניו באשה אחת ואשת איש הייתה, והעלה לבו טינא ונפל בחולי, לימים נצרכה ללוות, ומתוך דוחקה נתרצית לו ונתגבר על יצרו ופטרה לשלום, ונעשה לו נס ונתרפא מחליו, וכשהיה יוצא לשוק היו רואין שאור דלוק על ראשו מן השמים. ועל כיוצא בדברים אלו אחז"ל בכמה מקומות, יש קונה עולמו בשעה אחת על כמה מעשיות שארעו בדורותיהם.

ע"כ צריך לידע כל איש ואיש בדורותינו, אם נזדמן לו איזה ענין של איסור ונתגבר על יצרו לכבוד השי"ת, בודאי יזכהו הקב"ה למדרגה רמה בעוה"ב, שיהיה לאות ולתפארת בתוך ישראל, וגם בעוה"ז לו ולכל הדורות הבאים אחריו שיהיו מגיבורי ישראל [היינו הגיבורים האמתיים כנגד יצרן, וכמאמר התנא איזהו גיבור הכובש את יצרן]. ויזכהו לעשות תמיד הטוב והישר בעיני ה', וכמו שאמר הכתוב אשרי

איש ירא את ה' במצוותיו חפץ מאוד, מה כתיב בתריה גיבור בארץ יהיה זרע דור ישרים יבורך.

לזלזל ביצרו

ולא שמע אליה לשכב אצלה [ל"ט, י']

כתב בחידושי הלב:

איתא בגמרא [סוטה מ"ג, א'] "למימרא דפנחס מיוסף אתי, והא כתיב ואליעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה, מאי לאו דאתי מיתרו שפיטם עגלים לעבודת כוכבים, לא מיוסף שפיטפט ביצרו". ופרש"י "שפיטפט - זלזל וכבש אותו ולא חש בו [ס"א - ולא חש בו]".

הנה חז"ל הפליגו הרבה בשבחו של יוסף הצדיק שעמד בנסיון, כבש את יצרו ולא נכשל באשת פוטיפר. נאמר בגמרא [יומא ל"ה ב'] שאומרים לרשע "כלום נאה היית מיוסף"? ומהגמרא משמע שתאותו ונסיונו של יוסף, היו יותר גדולים מתאותם ונסיונם של כל הרשעים שהיו מימות עולם.

וכן יעוין במדרש [בראשית רבה פ"ז ז'] "מטרונא שאלה את ר' יוסי - אמרה לו אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה עומד בכל חומאו [פירש עץ יוסף - חמימותו, ור"ל בכל כוחו שדמו חם בבחרותו], והיה עושה הדבר הזה", כלומר היא התפלאה כיצד יתכן דבר כזה?

ובאמת צריכים אנו להבין באיזו תחבולה נפלאה השתמש יוסף כדי לנצח את יצרו, ולמנוע את עצמו מלחטוא? והנה הבאנו את הגמרא שיוסף פטפט ביצרו, ופירש רש"י "זלזל וכבש אותו ולא חש בו". והביאור הוא לא שיוסף נלחם לכבוש את יצרו, והכריח את עצמו שלא לחטוא, אלא הפירוש הוא שזלזל ביצרו ולא "חשבו" בכלל, כלומר הוא ביטל את דחיפת היצר הרע.

כי הרי כל עצם מהותה של התאוה אינו אלא הדמיון הכוזב, ולאמיתו של דבר כמעט שאין שום הנאה במעשה העבירה עצמו, אך היצר הרע משתמש בכח הדמיון [וכמ"ש ה"ספורנו" בראשית ג' א'] להטעות את האדם להחשיב ולחבב את התאוה [וכמו שאמרו חז"ל "מים גנובים ימתקו"]. ועבדתו של יוסף היתה להבין ולהרגיש את האמת, שכל מהות התאוה אך שקר וכח הדמיון, ואין שום הנאה מיוחדת לזנות עמה. וכמו שאמרו ז"ל "אשה חמת מלאה צואה, ופי' מלא דם והכל רצין אחריה" [שבת קנ"ב א']. ועל ידי שביטל בלבו את פיתוי היצה"ר ולא החשיבו, מנע את עצמו מהחטא.

מי יקום במקום קדשו

ויהי כדברה אל יוסף יום ולא שמע [ל"ט, י']

כתב הבד קודש:

אמרו חז"ל במדרש רבה כאן [פרשה פ"א] ר' יודן בשם ר' בנימין אמר- בניה של רחל ניסן [סזיונן] שוה וגדלותן שוה, ניסן - ויהי כדברה אליו יום יום, [ובמרדכי] ויהי באמרם אליו יום יום וגו' [אסתר ג' ד']. וגדלותן שוה ויסר פרעה את טבעתו [מ"א מ"ב], [ומרדכי] ויסר המלך את טבעתו [אסתר ח' ב'] יעוי"ש.

וצריך ביאור הענין, ונראה לבאר על פי מה שכבר ביארו מה שנאמר בתהילים [כ"ד ג] "מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו נקי כפים ובר לבב" וגו', מהו ענין מי יעלה ומי יקום. ונראה שההבדל בין מי יעלה ומי יקום הוא כך, שהנה האדם זוכה לפעמים להתעלות רוחנית בזמן מיוחד של התעוררות, וכן מצבים מיוחדים שהביאוהו לידי התחזקות בתורה ובמעשים טובים, ונתעלה על ידם. אולם כאשר יחלוף הזמן והמצב המיוחד, הרי הוא יורד מהר מאוד ממדרגתו.

והטעם משום שעדיין לא זכה שתהיה המעלה הזאת קנינו ועצמיותו ממש, ועדיין היא בבחינה מסוימת התעוררות חיצונית, וזהו ענין מי יעלה בלבד. אבל כשהמעלה נעשית קנינו, ומתדבק בה בלבו ובנפשו והרי הוא קבוע במדרגתו. זהו ענין מי יקום וגו', שהרי הוא מקויים במעלה הזו ונעשית נחלתו.

ומעתה נראה שזהו ביאור דברי המדרש, שהרי ישנם נסיונות שהאדם עומד בהם כראוי, אולם אלו גם אם הם נסיונות גדולים הבאים במצבים מיוחדים, אך עדיין אין מהם הכרח על מהותו של האדם. כי אמנם האדם בודעו את אשר לפניו, מתחזק בשעה זו שהיא שעה של התרגשות ומתגבר על יצרו ועומד בנסיון. אבל ישנם נסיונות שיתכן שהם במהותם קטנים, אולם הם נסיונות תמידיים שבכל יום ובכל שעה, ובשביל לעמוד בהם צריך שיהיה האדם במהותו מתייצב במדרגה נכונה, וזהו ההבדל הנ"ל בין מי יעלה ומי יקום.

וזה כוונת חז"ל בניה של רחל נסיונם שוה, שגם יוסף וגם מרדכי עמדו בנסיון של יום יום, ומשום שהיו בדרגה זו שכל מעלה שזכו בה נעשית קניינם ועצמיות, וחלק מטבעם ודרגתם הרוחנית, ומעתה עומדים גם בנסיון של יום יום. ולכן גם גדולתן שוה, שזכו שניהם למלכות. כי על כן במדת המלכות עיקר גדול הוא העמידה במצב הראוי בכל עת, כי כשלון והיסח הדעת של רגע, סכנה היא לכל המלוכה. ואין מלכות ראויה אלא לבן מעלה אמיתי, שמעלותיו הן קנייניו ומהותו. ונתבאר לעיל [סו"פ וצא] שזו היא מדת הזהירות והשתיקה התמידית.

ובמגילה [י"ג, ע"א] איתא בשכר צניעות שהיתה לה לרחל, זכתה ויצאה ממנה שאול [ופרש"י שהיה צנוע], ובשכר צניעות של שאול, זכה ויצא ממנו אסתר. והוא מאי דכתיב [איוב ל"ו ז'] לא יגרע מצדיק עיניו, והנה סיפא דקרא הוא ומושיב מלכים לכסא, וע' מהרש"א שם שהוא כהנ"ל, שבשכר צניעות זכו למלוכה וכמו שנתבאר.

עין רואה ואוזן שומעת

לשכב אצלה להיות עמה [ל"ט, י']

כתב החפץ חיים: [שם עולם חתימת הספר]

ידעתי גם ידעתי שיקשו איזה אנשים החכמים בעיניהם על דברינו, א"כ שהדורות כל מה שהוא מוקדם בזמן הוא מוקדם בחכמה, והרי אנו רואין שבזמנינו נתגלו הרבה חכמות מה שלא נתגלו בדורות שלפנינו נתחדש בימינו אומנות התמונה [שקורין פאטאגראפיא], שע"י השמש נוכל למשוך תמונת האדם בצמצום על הנייר, אף שהאדם בעצמו לא היה יודע מזה דבר. ואם בעת זו עושה איזה פעולה בידיו או בשום אבר מאבריו, נמשך תמונת הפעולה ג"כ.

ואתה שמע היטב מה שאשיב בעזר ה', כי הנה באמת נהפוך הוא. ואמשול לך משל למה הדבר דומה - למלמד תינוקות שלומד עם תלמידיו אל"ף ב"ת ובקיאים בצורת האותיות, רק שמראה להם הנקודות. אם התלמיד הוא בר חכים מראה לו רק ב' וג' אותיות הראשונות של השורה הראשונה, ומעצמו יוכל להבין ולקרות בנקודה ההיא כל האות של השורה. וכן מראה לו הנקוד של השורה השניה רק ב' וג' אותיות, וממילא יוכל לקרות כל אותו השורה בנקודה, וכן כהאי גונא כל השורות.

אבל אם התלמיד הוא בן לא חכם, מוכרח רבו ללמוד עמו כל השורה בנקודה, וסובר רבו שעל כל פנים בשורה שניה יהיה די לו להראותו ב' וג' אותיות ומעצמו יבין השאר. אבל לא היה כן, כי לא היה חכם כלל, והוכרח רבו ליגע את עצמו ולהראותו היטב כל השורה. והתחיל רבו לתמוה ולומר להתינוק כמה שכלך קטן, וכמעט שאין לך דעת כלל נגד חברך, עד שמפני מיעוט שכלך הייתי מוכרח להראותו לך כל כך מה שלא הרגלתי כן עד היום.

כן הדבר בעניינו, כל מה שאנו רואין שמתרבין יותר דברים כאלו, מזה נוכל להבין ולשפוט כמה נתקטנו במדרגה, עד שמן השמים צריך להראות אותנו אותות מפתיות על כל דבר שורש של אמונתנו הקדושה, מה שלפנים עד דורותינו אלה בעת שהיתה אמונת ה' ותורתו חזקה אצל כל אחד ואחד מבני ישראל, לא היה צריך לכל זה.

כי עניין כל זה הוא להורות נגד המתוכחים וכופרים בהשגחה, וע"י כל אלו נתברר שיש מלמעלה עין רואה ואוזן שומע וכל מעשיך בספר נכתבין. ונבאר דברינו אודות אומנות התמונה הנ"ל, וראשונה אבאר לך, שענין כזה ממש יש בשמים ממעל, וממילא תבין ותדע טעם מה שנתגלה זה בימינו מלמטה.

דהנה ז"ל הזוהר הקדוש פרשת בראשית- היכלא רביעאה וכו', באתר דא איתהפך זכות דכל בני עלמא וכו', מניה נפקין שבעין נהורין כולהון מנצלין וכולהון בעגולא וכו', כל זכין דעלמא קמי אלין נהורין קיימין, מכולהו נפקין תרין נהורין שקולין כחדא דקיימי קמיהו תדירא וכו', לקמי נהורין אלין עאלין כל זכו וכל עובדין דעלמא לאתדנא. תרי נהורין אלין אינון סהדי סהדותא, בגין דאית שבעה עיני ה' משטטי בכל ארעה, וכל מה דאיתעביד בעלמא אתרשים בההוא עובדא ממש וההוא זכותא ממש וקיימי בקיומיהו, ואלין תרין נהורין תמאן בהו ומסתכלין, וסהדי קמי אלין שבעין נהורין, ואלין ע' גזרי גזרין ודייני דינין בין לטב בין לביש.

והנה באמת הלא זה ענין פאטאגאפיה הנ"ל, אלא שבדורות הראשונים כשהיה לומד דבר כזה בזוהר הקדוש, לא היה דבר זה לפלא בעיניו לתמוה איך נהיה כזאת שנמשך מהדבר שעשיתי ועלה למעלה ואני לא אדע מזה, כי היה ענין האמונה במה שכתוב בספרים ובפרט בזוהר הקדוש חזק מאד.

אבל עתה בעונותינו הרבים שנעשה ענין האמונה רפה, ואם לא היה רואה דבר זה בעיניו, היה לפניו דבר זה לתמהו. ולכן נתן לנו הש"י ענין זה בזמנינו בעולם, שנהיה אנו בני אדם חלושי דעת וחלושי כח יכולין למשוך ע"י טבע הבריאה התמונה מאדם, אף שהוא בעצמו אינו יודע מזה דבר. ומעתה נוכל ממילא להבין בנקל, שכ"ש אדון הכל יתברך הממציא את הבריאה גופא שיכול לעשות כל הנ"ל.

וכאשר נחפש עוד, נמצא שכל זה מרומז בפירוש בתורתנו הקדושה אצל יוסף הצדיק, שנאמר ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה, דהאי להיות עמה יתירה היא, ואמרו חז"ל לשכב אצלה בעולם הזה להיות עמה לעולם הבא. ולכאורה, מאי שייך להיות עמה לעוה"ב והלא מתה לבסוף, אלא הוא אשר דברנו, דאם היה עושה ח"ו עמה עבירה, תיכף היתה תמונתה ממש למעלה. והיה לבסוף כשיבוא יוסף לעולם הבא, בכל מקום שהיה הולך היה הולך עמו התמונה ההיא, ולא היה יכול להפרד ממנה בשום אופן, וכמה בזיון וכלמה יש מענין כזה רחמנא ליצול.

וזהו מה שאמרו חז"ל כל העובר עבירה אחת בעוה"ז, מלפפתו ומוליכתו ליום הדין, רבי אליעזר אומר אף קשורה בו ככלב, רצה לומר שתמונת העבירה מתדבקת עם האדם בכל מקום שהוא הולך.

וכשיתבונן האדם בזה הענין הנורא, צריך להזדעזע מפעולותיו שעושה בהסתר, שלא כהוגן, בין בבין אדם למקום ובין בבין אדם לחבירו, וחושב שישארו בסתר,

אבל לא כן הוא, כי לבסוף לעוה"ב יתפרסם הדבר לעיני הכל, ויכוסה אז כלימה פניו.

🕒 נתתי תורה תבלין 🕒

ויבא הביתה לעשות מלאכתו [ל"ט, י"א]

כתב החפץ חיים: [נדחי ישראל פרק י"ב]

מצינו אצל יוסף, שאפילו בעת שהיה נמכר לעבד ומשועבד תחת ידי אחרים, ג"כ היה לומד תורה. וכדאיתא בילקוט בשם המדרש על הפסוק ויבא הביתה לעשות מלאכתו, שביום שהיה שובת ממלאכתו, היה יושב ושונה מה שאביו למדו. ולכך אמר הפסוק לעשות מלאכתו - שזו היא המלאכה המיוחדת לו לעצמו, משא"כ שאר קניני העולם הזה הוא קנין אשר לא לו יהיה לבסוף.

ונכתב זה בתורה לכמה ענינים, אחד להורות לנו שזו היא שהצילתו מן החטא, וכמו שאחז"ל דתורה מגני מן היסורין ומצלי מן החטא. וגם להורות לדורות הבאים הנהגתו של יוסף והנהגת ה' אתו עבור זה, שלכך היה ה' את יוסף וכל אשר עשה הצליח ה' בידו, ונתן חנו בעיני הכל, שאפילו בעודו בבור נתן ה' חנו בעיני שר בית הסוהר. כי התורה היא מעלת חן על לומדיה, כדכתיב אילת אהבים ויעלת חן. ומעשה אבות סימן לבנים, שאף אנו אם ננהוג כן, יתננו ה' לחן בעיני הכל.

וכן נסיונו של יוסף בעת ההיא וגאולתו ורוממותו, הוא ג"כ סימן לדורות הבאים, שיעשו כן ויגאלם הקב"ה. וכמו שאחז"ל אין הגלויות מתכנסין אלא בזכות התורה, שאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקצם, וביאורו הוא כפשוטו, כי יתנו בגוים, ר"ל בעוד שנפזרים ומתנודדים בתוך הגוים. ולכן סיים הפסוק כי עתה, להורות לנו שלימוד בעת דחוק כזה הא מקרב הגאולה עד מאד.

🕒 לברוח ממקום של נסיון 🕒

וינס ויצא החוצה [ל"ט, י"ב]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר כ"א]

אמרו חז"ל "הים ראה וינס" [תהילים קי"ד ג'] ראה ארונו של יוסף יורד לים, אמר הקב"ה ינוס מפני הנס, שנאמר וינס ויצא החוצה, אף הים יהיה נס מפניו [מדרש תהילים שם]. מהשכר הגדול, אנו לומדים שהמעשה של "וינס" גדול הוא, שכן ל"פום צערא אגרא" [אבות פ"ה מ"ג].

ויש להבין מהו המיוחד במעשה של "וינס ויצא החוצה". ונראה מכאן יסוד גדול בעבודת האדם, עיקר עבודתו הוא לברוח ממקום הסכנה, ולהתרחק מן הנסיון ככל האפשר, ולא שיעמוד במקום נסיון להלחם עם היצר פנים אל פנים. ודבר זה להתרחק ממקום הנסיון, קשה הוא על האדם יותר מכל, כי אף אם לעיתים יניח היצר לאדם שלא לחטוא לפני שעה, אין הוא מניח לו להתרחן ממנו לגמרי, כדי שיהיה לכל הפחות קרוב לחטא וקרוב לסכנה.

והנה העיר הרמב"ן [בראשית ל"ט י"ב] מדוע הוצרך יוסף לעזוב בגדו אצל אשת פוטיפור, ולא הוציאו ממנה בכח ע"ש. ולפי המבואר נראה לומר, שעל כן נס יוסף החוצה והשאיר את בגדו אצלה, כי רצה להתרחק ככל המוקדם מן הנסיון, אילו היה נאבק עמה אף לרגע קט, הוא היה מעמיד את עצמו עוד רגע במקום הסכנה, ולו אף לזמן קצר ביותר, וזאת רצה יוסף הצדיק למנוע מכל וכל.

ואף על פי שעל ידי כך שהשאיר את בגדו אצלה הוא נתן בידה עילה להתעולל עליו. מסר את נפשו וכבודו כדי למהר ולהמלט הרחק ממקום הסכנה, כאשר ינוס האדם מפני אש מתלקחת. ומובן לפי"ז מה המיוחד שב"וינס ויצא החוצה", שעבור זה זכה ל"הים ראה וינס",

כי זו היא עיקר עבודתו של האדם, להתרחק ולברוח מן הנסיון.

וסמך לדבר "ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא [כלומר אעפ"י שקרוב הוא וכך פירש הרמב"ן], כי אמר אלקים פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה" [שמות י"ג י"ז], בודאי היו מסוגלים וראוים לעמוד בנסיון זה, אלא שסוף סוף "מקום סכנה" הוא, וכדי להרחיק את העם מפני סכנה זו כדאי להוליכם במדבר הגדול ולא דרך ארץ פלשתים.

אחז"ל [בסוטה ב' ע"א] "כל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין", העבודה היא לא בתחום העבירה, אלא הרחק ממנה בשדה ההיתר הגמור, שם נושבות רוחות שטות מסוכנות, ואפשר לפעול שם גדולות ונצורות בכבישת היצר. "לך לך אמרינן לנזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב" [שבת י"ג ע"א], אם יקרב לכרם הרי הוא מכניס את עצמו ללוע התהום, ושם נושבות רוח שטות שאין האדם שליט עליה. וההולך על שפת התהום, אף אם הוא "עוצם עיניו מראות ברע", מ"מ רשע הוא, שמחמת זה גופא שהקריב את עצמו לשפת הבור.

וזהו כוחן וגדולתן של תקנות חז"ל, שכולן עצות נפלאות להרחיק את האדם מן העבירה. והלכה פסוקה היא שעל האדם לברוח מן הנסיון, ולא להביא את עצמו לידי נסיון על מנת לכפות את יצרו, כמבואר סנהדרין ק"ז ע"א לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון, שהרי דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי נסיון ונכשל. וכן אנו

מתפללים בברכות השחר "ואל תביאנו לא לידי נסיון וכו'", כי כשהאדם מביא עצמו לידי נסיון, הרי הוא מתקרב ליצר, ולא זו הדרך בעבודת ה'.

🌀 השלמות בבטחוננו של יוסף 🌀

כי אם זכרתי והזכרתי [מ', י"ד]

כתב המכתב מאלהיו: [ח"ב עמוד 30]

יוסף הצדיק נענש בשנתיים נוספות בבית הסוהר, משום שתלה בטחוננו בשר המשקים, באומרו לו "כי אם זכרתי והזכרתי אל פרעה וגו'" [רש"י סוף וישב]. והנה כל עונש הוא כדי שילמד האדם ממנו לתקן את המעוות, ואם כן לכאורה צריך עיון איך זה אמר אל פרעה לאחר שפתר את חלומו "ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתוהו על ארץ מצריך וגו'" [בראשית מ"א ל"ג], שזה ודאי נראה כעין השתדלות שישים פרעה את עיניו עליו לטובה [וכ"כ הרמב"ן שם].

אך האמת היא שיוסף התבונן היטב מאד בטעם עונשו הנוסף, והצליח ללמוד על ידיו את עומק גדר הבטחון, והיינו שיברר האדם לעצמו בכל סיבה שיזמין לו הקב"ה, שאין כל כח בסיבה עצמה, כי כל הכח נמצא רק במסבב הסיבות ברוך הוא.

וראיה לזה שעל כן המלה הראשונה שאמר יוסף בהשיבו על שאלת פרעה "ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתור אותו", היתה המלה הקצרה "בלעדי": כלומר "אין לי כח זה כלל", והוסיף "אלוקים יענה את שלום פרעה" [שם ט"ז].

ולכאורה תמוה למה לו לשלול את הענין לגמרי באופן כה מוחלט, הרי היה יכול לומר לפרעה "כן יש לי קצת ידיעה בזה, אבל לא מחכמתי היא אלא האלוקים נותן את הדברים בלבי", או כדומה לזה. והרי במקום זה, הוא אומר בלשון שאינו משתמע לתרי אפי, שאין בו יכולת זו כלל. הלא קרוב הוא שפרעה יבין מזה שהשמועה שמפיצים עליו "שיודע חלום לפתור אותו" בטעות יסודה, ובזה יאבד את הזדמנותו האחרונה לצאת מבית הסוהר לעולם.

אבל יוסף הצדיק לא השגיח בזה כלל, ביודעו שקודם כל עליו לבטל מלבו את חשיבות הסיבה הגשמית לגמרי, ולתת את כל הכוחות כולם אל השי"ת, וזהו עיקר הבטחון. ומזה רואים בעליל עד היכן הגיע לימודו מאותן שנתיים מאסר שהוטלו עליו אחר שהגיע לדרגה זו של עמידה בנסיון, היה יכול לעשות את כל ההשתדלות המוטלת עליו, לפתור החלום לפרעה וגם לומר "ועתה ירא פרעה וגו'", מבלי שיהיה בזה שום פגם. כי לא המעשה הוא הפגם, אלא התלייה במעשה ולעשות מעשים ולתלות הכל בהשי"ת היא דרך התורה.

ועוד נקודה אחת נפלאה יש בזה, לדעת עד כמה הקב"ה מדקדק עם חסידיו, ואיך הוא מנסה אותם. כי הרי צריך עיון, לשם מה מדגישה התורה הקדושה את מהירות יציאת יוסף מבית הסוהר, כמו שכתוב "וישלח פרעה וירצהו מן הבור ויגלח ויחלף שמלותיו ויבא אל פרעה", הבהילות שבענין מודגשת על ידי הלשון "וירצהו", וגם על ידי "ויחלף", לשון פיעל שלא כרגיל.

גם יש להתבונן על הניגוד שבין "הבור" החשוך ומטונף, לאל פרעה, שמראה לנו חצר המלכות ופרעה על כסאו, וכל שריו ועבדיו עומדים לפניו, במצב בהלה כזו עלול האדם לשכוח כל מה שלמד, הוא יזכור אז מה שנשתרש היטב היטב בפנימיות לבו.

בזה רוצה התורה הקדושה ללמד לנו, איך הקב"ה מנסה את הצדיקים, ואיך הם עומדים בנסיונותיהם. ברור הוא שבמשך אותן שנתיים, יוסף הצדיק למד ושינן לעצמו בלי הפוגות את עיקר גדר הבטחון, עד שבבוא הנסיון עם כל הפתאומיות, השתרש הלימוד בפנימיותו כאינסטינקט ממש, ועל כן כששאלו פרעה את שאלתו, והיה יודע היטב שעל פי דרך הטבע והאמיתות לומר תיכף ומיד "בלעדי", ובזה ללמד גם לפרעה שאין בסיבות כלום, אלא רק "האלוקים יענה את שלום פרעה".

גדרי ההשתדלות

כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך והזכרתני [מ', י"ד]

כתב בתורת חיים:

איתא במדרש רבה [פ"ט פ"ג] "על ידי שאמר לשר המשקים זכרתני והזכרתני נתווסף לו שתי שנים". מרן הגר"ח זצ"ל שאל את מרן הגר"ש שקאפ זצ"ל בצעירותו - מה היה נענש יוסף אם היה אומר רק פעם אחת "וזכרתני"? והשיב לו ר' שמעון אם על שני פעמים נענש שתי שנים, על פעם אחת היה נענש שנה אחת. אמר לו מרן הגר"ח דלא כן הדבר, אלא אם היה אומר פעם אחת לא היה נענש כלל.

והטעם, כי בודאי ראוי לאדם לעשות השתדלות שלא יהא נס גלוי, שכן דרכו של עולם, רק צריך האדם לדעת שאין ההשתדלות סיבת התשועה והכל בידי שמים, וההשתדלות אינה אלא גזירת עליון והישועה מיד ה' היא באה. והבחינה אם האדם עושה ההשתדלות המותרת רק כדי לצאת ידי חובתו, ואינו תולה בטחונו בו, היא שאם עושה את ההשתדלות הראויה והנצרכת בלבד ותו לא, אות היא כי לא על ההשתדלות בטחונו, וזו היא הדרך הישרה.

אבל אם מרבה בהשתדלות יתירה אחר שכבר עשה את ההשתדלות הראויה, אות היא כי בוטח הוא על ההשתדלות עצמה ואין בטחונו בה', ומזה ראוי להמנע. והנה

יוסף אם היה אומר רק פעם אחת "כי אם זכרתני" היה זה השתדלות הראויה, ולא היה נענש ע"ז כלל. אבל כיון שחזר ואמר עוד הפעם "והזכרתני" והרבה בהשתדלות יתירה, הוכיח סופו על תחילתו שגם בתחלה סמך על ההשתדלות עצמו, ולכך נענש גם על הראשונה שאמר "זכרתני", והוסיף לו עוד ב' שנים כנגד כל בקשת זכירה שנה אחת ע"כ.

ישנו מהלך נוסף שמביא החזון איש בספרו אמונה ובטחון: [פ"ב אות ו']

אם כי עיקרי הבטחון מחובת הלב, ומסתעפים ממנו מצוות מעשיות בחובת של מניעה מפעולות נגד חבריו, יש בזה גם גדרים בפעולות של השתדלות המותרת, ולפעמים הבטחון מתנגד להשתדלות ואוסר אמצעים מיוחדים. והנה נתחייבנו לדון במחשבתנו כל פעולה טרם עשייתה אם היא מוסכמת ממדת הבטחון.

וחז"ל אמרו במדרש רבה מקץ- כי השתדלותו של יוסף הצדיק לבקש משר המשקים והזכרתני היתה כזלזול במדת הבטחון, ואמרו אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו זה יוסף, ולא פנה אל רהבים וגו', שבשביל שפנה אל שר המשקים נתוסף לו שתי שנים. רצה לומר, יוסף ידע שאין הצלתו תלויה בהשתדלות והכל מיד ה', אבל להיות שנתחייב האדם בפעולות ולא לסמוך אניסא, חייב יוסף את עצמו לשמש בהזדמנות זו ולבקש משר המשקים.

ואמנם בהיות שלפי תכונת הרהבים ואין בטבעו לזכור ולהיטיב, אין ראוי המעשה הזה רק מתוך יאוש. והמיואש עושה כל מה שיכול אף דברים הרחוקים מכל תועלת. אבל אין לבוטח לעשות כמו אלה ואין פעולה זו מפעולות החובה. ויש במעשה זה כעין זריית אבק על זוהר האמונה והבטחון, ואחרי שאינה חובה היא אסורה. וכונת חז"ל על הפעולה ולא על מדת הבטחון של יוסף חלילה. וידע יוסף שאין עזר מן אדם בלתי מיד ה' לבד, אבל מה שחייב עצמו לשאול משר המשקים לא היה לפי קבלת חז"ל דין אמת, אלא לא היה לו לפנות אל רהבים.

עוד ביאור מובא במגד גבעת עולם: [חלק ב' עמוד כ"ז]

ידוע קושית העולם הרי מותר לאם לעשות השתדלות, ואין בזה סתירה למידת הבטחון, וכמו"ש וברכתך בכל אשר תעשה, וא"כ מהי התביעה על יוסף [ע"ש במד"ר]. גם יש להבין מדוע נענש בשתי שנים דוקא, ולא בשיעור זמן אחר.

ושמעתי ביאור נחמד בזה בשם הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, דהנה יום הולדת פרעה אשר בו יערך המשתה שיוציאו בו את שר המשקים מן הבור, יהיה רק בעוד שלשת ימים, כמו שאמר יוסף [שם י"ג] "בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשיך והשיבך על

כנך". וא"כ בשלמא ביום הולדת פרעה יום השחרור, היה ניחא אם היה יוסף עושה השתדלות. אך מהי הטעם יש להקדים את הבקשה שני ימים קודם, הלא בשני ימים אלו יכולה לבא ישועת ה' מכמה שלוחים. וזה היה עיקר הטענה על יוסף למה הקדים את ההשתדלות בשני ימים. ועל כן הוזקק במידה כנגד מידה של יום לשנה להיות אסור שתי שנים.

🌀 זה פתרונו 🌀

ויען יוסף ויאמר זה פתרונו [מ', י"ח]

כתב החיד"א: [פני דוד פ' וישב אות כ"ג]

בפתרון שר האופים שמעתי אומרים במעשה שני ציירים שבחנו מי גדול מחבירו, והאחד צייר תינוק ובידו אשכול, וכל כך היתה הצורה מתוקנת עד שבא צפור לאכול מענבי האשכול, שחשב שהיו ממש ענבים. ובא השני וצייר וילון על הלוח, ובא הצייר הראשון לבית זה ודימה שהיה וילון ממש, ושלח ידו לפותחו.

ושבחו לצייר הב', כי הראשון הטעה לצפור והשני הטעה לאדם, וגם הוא צייר גדול והוא פלא. ועוד שהראשון לא הטעה לציפור כי אם בענבים, שאלו היה טועה בתינוק לא שלח ידו בענבים, שתינוק חי ירא הצפור לגשת ליקח ממה שהוא בידו. וזהו חכמת יוסף שחלם שהעוף אוכל מעל ראשו, מוכרח שהוא מת שאם היה חי היה מתירא, ע"כ שמעתי.

🌀 פתרון לחלום טוב - בשקט 🌀

ויען יוסף [מ', י"ח]

כתב בטעמא דקרא:

אצל שר המשקים כתיב ויאמר יוסף, ואצל שר האופים כתיב ויען יוסף, ומבואר בסוטה ל"ב ב' בכל מקום שנאמר עניה הוא בקול רם. וצריך טעם למה אצל שר המשקים ענה בקול נמוך, ואצל שר האופים בקול רם. ויש לפרש על פי הגמ' בברכות נ"ה א' חלמא בישא עציבותיה מסתייה, חלמא טבא חדויה מסתייה.

וכפי הנראה יוסף רצה לעשות להן טובה, ובודאי כשמפרסמים על אדם שיעלה לגדולה, יש לו כבר שמחה גדולה ע"י הפרסום. וכן כשמפרסמים על אדם שהולך ליהרג, בודאי יש לו כבר מיד צער גדול ע"י הבושה שכולם יודעים מזה. לכן לשר המשקים אמר בלחש, שלא ישמעו אנשים ולא תהא שמחתו רבה כל כך, שלא יבטל

על ידי זה פתרון החלום. אבל לשר האופים פרסם בקול רם בפרהסיא, כדי שירבה צערו ועל ידי זה יבטל החלום כנ"ל.

לראות בכל מקרה את יד ה'

ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו [מ', כ"ג]

כתב בדרש משה:

ודאי צריך כל אדם להשתדל בכל כוחו, ולסמוך על השי"ת שיעזרהו. אבל יוסף הוזה ליה להבין כי כל המעשה בשר המשקים והאופים היה רק בשבילו, והרי הוא רואה שהשי"ת חפץ להצילהו ע"י מעשה זה.

ולכן לא היה לו לבקש ממנו טובה, כי יהיה מוכרח לעשות שלא ברצונו. ונענש על מה שהיה סבור שהוא במקרה בשביל חטאיהם, והשתדל שיעשה לו טובה ובטח בהשי"ת שיעזרהו, אבל הוזה ליה לידע דליכא מקרה וגמול חטאיהם דרשעים הוא בעוה"ב וזה היה רק בשבילו.

ועל זה הדרך כתב בקול יהודה:

ויש שואלים למה נענש יוסף, הלא ההשתדלות צריכה ולא יסמוך אדם על הנס, ובכן מה חטא יוסף בזה. ואפשר להסביר, הלא יוסף רואה כי ה' איתו ובכל אשר הוא עושה ה' מצליח, ואין ה' מתנהג עמו לפי הטבע. ובכן מה לו להשתמש בדרך הטבע להצלתו, אם הגיע הזמן ודאי שה' יעזור לו לבד.

ואימתי צריכים השתדלות כאשר אדם רואה שלא משגיחים עליו מלמעלה בדרך נס, אזי ישתמש בדרך הטבע, שמא אינו ראוי לנס. אבל יוסף ראה נסים גלויים בכל יום, עד כדי כך שגם שר בית הסוהר הרגיש בזה, אם כן מה מקום להשתמש בדרך הטבע, וא"כ לא היה צריך לבקש מאת שר המשקים טובות, ולכן נענש שנתוספו לו עוד שנתיים.

סיבת עונשו של יוסף

וישכחהו [מ', כ"ג]

כתב בדרש משה:

פרש"י מפני שתלה בו יוסף בטחונו לאזכרו, הוזקק להיות אסור שתי שנים וכו'. מה שנענש יוסף בשנתיים ימים, אף ששנים עשר חודש הרי הוא שיעור העונש [כעדויות פ"ג]. נראה דהוא על שנים דברים.

א. על שהוה ליה לידע שרק בשבילו עשה השי"ת שישימו את שר המשקים והאופים בבית הסוהר שהוא נמצא שם, ושיחלמו חלומות והוא יפתור אותם. וממילא לא הוה ליה לבקשו. אף שבודאי צריך כל אדם להשתדל במה שביכלתו, ואין בזה שום חסרון בבטחון. וגם יעקב עשה כל העצות אף שבטח רק בהשי"ת, אבל כן הוא רצון השי"ת שהאדם ישתדל והוא יעזרהו ולא שיסמוך על ניסים, אבל הכא הוה ליה להבין שהוא רק מעשה השי"ת להצלתו.

ב. שהוה ליה לידע שמצרים שנקראו רהב משום שהם בעלי גאה ובעלי גאווה שמתגאים על לא דבר ולא שום מעלה, לא שייך שיעשו איזה טובה לשום אדם. שזהו מחסרון בעלי הגאווה שכל אדם שפל בעיניהם, ואין כדאי להם לעשות לו טובה, וצריך האדם לידע זה, ולכן נענש בשתי שנים.

🌀 התחזקות במידת הביטחון בה' 🌀

ולא זכר שר המשקים [מ', כ"ג]

כתב בזכרון מאיר:

והנה יוסף הצדיק אחר כך תיקן את חטאו בתשובת המשקל, אחרי שבא אל פרעה ואמר לו [בראשית מ"א, ט"ו] "שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתור אותו", היה צריך לאשר זה ולהשתמש בהזדמנות זו כדי למצוא חן בעיני פרעה, ושיוציא אותו לחפשי מבית האסורים, או לכל הפחות לשתוק. והוא לא עשה כן, אלא אמר "בלעדי", וברש"י אין החכמה משלי, אלא "אלוקים יענה את שלום פרעה".

מזה לימוד שאדם צריך להתחזק בכח הבטחון בה', ולהבין כי רק לה' הישועה, ובעת צרה לבקש רחמים מה' הטוב, ולא לפנות אל רהבים ושטי כזב, כנאמר אשרי הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו! פירוש הקב"ה יעזור לו כפי מידתו שבוטח בו, וכמו שכתוב [תהילים ל"ג, כ"ב] "יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך".

פרשת מקץ

הכל בגזירת עליון

ויהי מקץ שנתיים ימים ופרעה חולם [מ"א, א']

כתב בבית הלוי:

כתב במדרש רבה פרשה פ"ט אות א' - קץ שם לחושך - זמן נתן ליוסף כמה שנים יעשה באפילה בבית אסורים, כיון שהגיע הקץ חלם פרעה חלום עכ"ל. ביאור דברי המדרש - שבכל דבר שבעולם יש סיבה ומסובב, וכמו אחד קנה סחורה אחת והרויח סך גדול בזה, ולפי שכל האנושי קניית הסחורה הייתה הסיבה שנסתבב מזה שהרויח סך ממון. אבל באמת הוא טעות, דלא הסיבה גרמה לו הרויח, רק מן השמים נגזר עליו שירויח, וע"כ נסתבב שיקנה סחורה זו, ונמצא הרויח הוא הסיבה וקניית הסחורה הוא המסובב, כדי שעל ידה יהיה התכלית הנרצה.

וכן כאן אשר לפי השכל היה נראה דהחלום של פרעה הוא הסיבה שיצאה ממנו זה המסובב שיצא יוסף מתפיסה. ובאמת אינו כן והדבר הוא להיפך, דעיקר הדבר היה שהגיע הזמן ליוסף שיצא מבית האסורים, ומזה נסתבב שחלם פרעה חלום, דיציאתו של יוסף הוא הסיבה וחלום פרעה הוא המסובב. וזה שאמר ויהי מקץ שנתיים ימים, שנשלם זמן של יוסף ופרעה חולם דזה הסיבה שחלם פרעה, וזה שמביא המדרש הפסוק קץ שם לחושך, וכיון שהגיע הקץ מיד ופרעה חולם.

שלמות יוסף בדרגת הבטחון

ויהי מקץ שנתיים ימים [מ"א, א']

כתב הבית הלוי:

במדרש רבה פרשת מקץ [פ"ט ג'], אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו [תהלים מ' ה'] - זה יוסף, ולא פנה אל רהבים [שם] שעל ידי שאמר לשר המשקים כי אם זכרתני והזכרתני נתווסף לו שתי שנים. רבים חקרו על המדרש מה שאמר בתחילה זה יוסף. וביאורו הפשוט, דהנה באמת התורה התירה לאדם ההשתדלות בצרכי גופו,

וכמאמר הכתוב דברים ט"ו וברכך בכל אשר תעשה. וכן כתיב ואספת דגנך ותירושך, ואמר ר' ישמעאל במסכת ברכות דף ל"ה הנהג בהן מנהג דרך ארץ.

ועיקר הענין יש לומר, דזהו כלל לאיש הישראלי שיהיה לבו שוקט ובוטח בה', והא דהתירה התורה להשתדלות, הוא משום דלא כל אדם יכול להגיע למדרגת הבטחון הגמור, ועל כן הותר לו ההשתדלות כדי שיהיה לו סיוע שיגיע למדרגת הבוטח, וצריך כל אדם לחדש לו מלאכה ועסק כדי שיהיה נקל לו לבטוח בה'. וכמו שמצינו בכל התורה שהתירה לפעמים כדי שיהיה לו סיוע לבא למדרגה המבוקשת, וכמו שאמרו בנזיר כ"ג לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, הוצרה שלא לשמה כדי שיהיה סיוע לבא לבחינת לשמה.

וא"כ שיעור ההשתדלות הנרצה אינו שוה בכל אדם רק כל אחד לפי ערכו. דמי שיכול להגיע לבטוח במעט מלאכה, אזי מה שירבה להשתדל יותר מכפי הנצרך לו, לזה השיעור כבר יחשב לו לחטא נגד מידת הביטחון, כי הרבה להלך אחרי ההשתדלות ולא בטח, ומי שבטחונו עדיין קטן משל חברו, יוכל לעסוק במלאכתו יותר מחברו, עד שגם הוא יהיה יכול להשקיט רוחו ולבו לבטוח בה'.

דעיקר בחינת בטחון הוא השקטת רוחו ולבו, להשליך על ה' יהבו. ומי שמרבה בהשתדלות יותר מכפי הנצרך, עונשו שמן השמים יוסיפו על הצטרכותו להשתדלות, ולא יזמן לו פרנסתו רק ע"י יגיעת בשר, הדרך שבחר לו.

והנה ההשתדלות של יוסף שאמר לשר המשקים והזכרתני אל פרעה, הוא השתדלות קטנה ופחותה שנוכל לשער, דהרי אין בו רק דיבור אחד. ובפרט כי ראה יוסף כי מן השמים הוא בא, דהרי יוסף הבין דכל מה שהובא שר המשקים אל בית הסוהר, וכן כל חלומו הוא רק כדי שמזה תצמח גאולה ליוסף.

וכיון שרואין אנחנו שיוסף נענש גם על זה, הא מוכח מזה שכל כך היה בטחונו גדול, עד כי גם זה המועט למותר נחשבה לו. ומזה העונש ניכר גודל בטחונו מה שאין לשער ממש. וזהו שאמרו אשר שם ה' מבטחו זה יוסף, ולא פנה אל רהבים, דלפי גודל בטחונו לא היה לו לפנות כלל אל רהבים ואפילו בדיבור קל.

🌀 העצה לפרעה - חלק מפתרון החלום 🌀

ותעמודנה אצל הפרות [מ"א, ג']

כתב במשאת המלך:

הנה כשפתר יוסף לפרעה החלום, הוסיף אף להדריכו בעצה, כמו שנאמר ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם ושיתיהו על ארץ מצרים, ויפקד פקידים על הארץ בשבע שני

השבע וגו'. ויש להבין, הרי זה לא נתבקש יוסף מפרעה, שהרי לא בקשו אלא לפתור החלום, ומה לו מעצמו למלוך לפרעה עצה איך יתכונן לרעב. וצריך לומר בהכרח שאף זה כלול בפתרון החלום, שראה יוסף בחלום פרעה גם כל העצה שהדריכו לפרעה, ואין זה בגדר עצה מיוסף לפרעה, אלא שהכל היה המשך פתרון החלום. אלא דא"כ עלינו להתבונן בחלום היכן היה כפול בו פתרון של ויפקד פקידים וגו'.

ונראה, דאמנם זה מבואר ממה שראה פרעה בחלום את הפרות, שעמדו הפרות רעות המראה ודקות הבשר אצל הפרות הטובות. והרי לכאורה זה סותר לפתרון, שפרות הרעות הן שבע שני רעב והטובות הן שבע שני שבע, והרי לא היו בזמן אחד, אלא לאחר שכלו שני השבע באו שני הרעב, וא"כ מהו שהראוהו בחלום שעמדו זה אצל זה.

ונראה שמכאן פתר יוסף, שיורגש שפע של השנים הטובות אף בשני הרעב, והיינו ותעמודנה אצל הפרות, שאמנם נסמכו שנות הרעב לשנות השובע. וזה יתכן רק ע"י שיפקד פקידים על הארץ, וחמש את ארץ מצרים בשבע שני השבע, ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות וגו', והיה האוכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב. שאזי נמצא שהיה מורגש בשני הרעב אף שנות השובע, ונסמכו שנות הרעב לשנות השובע, והיינו ותעמודנה אצל וגו'.

לא לאבד עשתונות

ויריצוהו מן הבור [מ"א, י"ד]

מפרש הספורנו:

כדרך כל תשועת ה' שנעשית כמו רגע, כאמרו "כי קרובה ישועתי לבוא", וכאמרו "לו עמי שומע לי", וכך היה ענין מצרים, כי גורשו ממצרים, כאמרם ז"ל שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, וכן אמר לעשות לעתיד, כאמרו ופתאום יבוא אל היכלו האדון וגו'.

הסבר נוסף מובא בדרכי מוסר:

ולי נראה לבאר ויריצוהו מן הבור, התורה מספרת את גדולתו של יוסף, אעפ"י שזה היה פתאום וירצוהו מן הבור והוליכו אותו מהר מן הבור אל המלך, לא היה לו זמן להתכונן מה לדבר בפניו, בכל זאת לא אבד את עשתונותיו, ואמר לפני פרעה שהוא היה עובד אלילים, "בלעדי אלוקים יענה את שלום פרעה".

אעפ"י שהיה כל כך שבור ורצוץ אחרי שנים עשרה שנה שישב בבית הסוהר, והיה צריך לטובתו של פרעה שישחרר אותו, ואם ידבר בשם ה' יהיה חסרון בשבילו. בכל זאת לא התבייש והודיע לו שיש בורא לעולם. וכל כך פעל על פרעה, שגם הוא הכיר שיש בורא לעולם, ואמר לו אחרי הודיע אלוקים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמון. זה לימוד גדול בשבילנו, שלא להתבייש מפני החפשים בעבודת ה', ולא יפחד אולי יפסיד מזה, ולהיפך אם האדם הולך בתמימות, ישפיע גם על החפשים שייטיבו את דרכם.

🌀 תוצאות החינוך בבית יעקב 🌀

בלעדי [מ"א, ט"ז]

כתב בחכמה ומוסר: [חלק א' ס' ק"ז]

אמרתי מבלי אתעצל עוד פעם להודיעך מיקרת הדברים אשר הנחיל לנו הקב"ה בטובו, במתן תורתו לעמו הודיענו נפלאות אשר לא יסופר ולא ישוער למין אנושי אשר לא ב"ד הוא. הודיעה לנו התורה "מעלת החינוך" אשר זרע יעקב אבינו ע"ה נורא מאד.

יוסף בן שבע עשרה שנה יצא מאביו הכתוב קראו "נער", ויבא יוסף דבתם רעה אל אביהם, יותר מעשר שנים עמד בבית פוטיפר, שתי שנים בבית הסוהר ויריצהו מן הבור, תומ"י אל פרעה תמורה כזה מן בית האסורים לבית מלך אדיר, לא פג ריחו הטוב מחינוכו של אביו ואמר תומ"י לשאלת שמעתי עליך וגו' השיב לו בלעדי, תרגום - בר מן חכמתי, מי הכריחו לזה.

וגם אפילו על פי מידת ענוה הלא פרעה אטעה אנפשיה ולא הוא, וגם מי הזכיר לו כי חכמתו הביאו לזה, הלא פרעה אמר לו שמעתי עליך והאמת כן הוא. אבל לא רצה פן יטעה פרעה שעה קלה - כוחי ועוצם ידי עשה לי החיל הזה, לא סבל זאת, והשיב בר מן חכמתי. לכאורה אין זה מכבוד המלך להשיב לו דבר שלא מענינא ששאל לו. אבל בשביל חשש פן יחשוב עליו כחי ועוצם, לא חלק לו כבוד, כיון שנוגע לכבוד השם יתברך והשיב לו בר מן חכמתי.

האמונה נמדדת בשעת קושי

ויען יוסף את פרעה לאמר בלעדי אלוקים יענה את שלום פרעה [מ"א, ט"ז]

כתב בדרכי מוסר:

בשעה שיוסף בא אל פרעה, ופרעה סיפר לו את חלומו, ואמר שמעתי עליך לאמור כי תשמע לפתור את חלומי, אמר לו יוסף "בלעדי אלוקים יענה את שלום פרעה". וכשיוסף פתר לו את חלומו, אעפ"י שפרעה היה עובד עבודה זרה, תיכף האמין בה', ואמר לו "אחרי הודיע אלוקים אותך את כל זאת אין חכם ונבון כמון", וגם אמר "הנמצא כזה איש אשר רוח אלוקים בו".

ואילו כשמשח רבינו בא אל פרעה ואמר לו שיש בורא עולם שתוציא את עם ישראל ממצרים, אמר "מי ה' אשר אשמע בקולו", לא רצה להאמין, ונתנו לו מכות אחרי מכות ובאמצע התחיל להאמין ואח"כ חזר בו. ואפילו בסוף שכבר שלח את בני ישראל, התחרט ואמר "מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעובדנו". מה ההבדל בין פרעה של יוסף לבין פרעה של משה, הלא שניהם היו עובדי עבודה זרה, מדוע פרעה של יוסף תיכף האמין, ופרעה של משה לא רצה להאמין, אפילו אחרי כל האותות והמופתים?

יש סיפור עולמי, שבעיר ורשה היה עשיר גדול וירא שמים, ומסחרו היה שהיה שולח אניות סחורה דרך הים לחו"ל. פעם באה ידיעה שכל האניות שלו טבעו בים, ונשאר עני ואביון, ולא היה מי שירצה להודיע לו את זה, כי חששו לנפשו. אמר הרב דהעיר ורשה כי הוא מקבל עליו להגיד לו, הוא קרא לו אצלו ובא אליו, והתחיל לדבר אתו בענייני יראת שמים איך כל העולם הוא הבל הבלים, אם מאבדים את זה אין מה להצטער על זה, והעשיר הבין את זה טוב מאד.

אחרי שעות שהרב דיבר אתו והסביר לו את ההבל של עולם הזה, שאל אותו הרב לפי מה שאנחנו דברנו עכשיו אילו היה נטבע לך אניה אחת עם סחורה שלך היית מצטער? ענה ואמר בודאי לא הייתי מצטער, כי דברנו שהכל הבל. אמר לו הרב מזה עוד אין ראייה שאתה ירא שמים אמיתי, כי עדיין אתה נשארת עשיר. אבל איך יהיה אם יטבע אצלך שתי אניות או שלושה מה תגיד אז? הוא חשב קצת, ואח"כ אמר גם על זה לא אצטער.

אמר לו הרב זה עוד לא ראייה על יראת שמים אמיתית, מה תגיד אם כל האניות שלך יטבעו? אמר העשיר להרב סתם להגיד זה לא חכמה, תן לי זמן להתבונן. אמר לו הרב יפה דברת הכניס אותנו בחדר שיתבונן והוציא את ה"חובת הלבבות" שער הבטחון, ולמד כי הבוטח בה' הוא יותר עשיר עשרת מונים ממי שהוא כימאי שיכול לעשות מבזץ זהב. ומבאר שם איך אדם רוצה משכון מהקב"ה, הוא רוצה שיהיה

הכל מוכן מפניו אין לו אמון בהקב"ה, ורוצה שיהיה בטוח ורוצה משכון, וכך עבר את שער הבטחון.

אחרי שהתעמק בשער הבטחון יצא החדר ואמר לרב כפי שאני התבוננתי בשער הבטחון, אפילו כל אוניותי נטבעו בים לא אצטער, מפני שכך הבנתי שהקב"ה הוא כל יכול, ויכולים לבטוח בו. אמר לו הרב אם הגעת להבנה זו, אני אומר לך שהגיעה ידיעה ברורה שכל האניות שלך נטבעו בלב ים! כשאמר לו הרב את זה - מיד נתעלף, והזעיקו רופאים אשר בקושי הצילו אותו. שאל אותו הרב הלא רגע לפני זה אמרת בשמחה רבה שלא תצטער כלום, מדוע התעלפת? אמו לו כשאני אמרתי לך שכל העולם הזה הבל הבלים, חשבתי שהאניות שלי שטות בים, אז כל העולם הוא הבל הבלים. אבל כשאמרת לי שהאניות שלי נטבעו אז מתעלפים!

זה ההבדל בין פרעה של יוסף לבין פרעה של משה. כשיוסף אמר לפרעה שיש אלקים בעולם, הוא יעשיר אותך שכל הכסף שבעולם יכנסו במצרים, אלקים כזה גם אני רוצה. אבל פרעה של משה כשאמר לו משה שיש אלוקים בעולם ורוצה שאני אשחרר אומה שלימה שעובדים אצלי, ואני אאבד עשירות גדולה כזו אז מתעלפים ואומרים מי ה'.

מזה ההבדל בין יהודי לגוי, הגוי עובד אלהיו - אם מקבל ממנו, אבל כי ירעב והתקצף יקלל במלכו ובאלהיו. אבל היהודי אומר "אהבתי כי ישמע את קולי תחנוני... אפפוני חבלי מות" וגו', "אהבתי" מוסב גם על הסוף, הוא אוהב גם את הצרות! "חסד ואמת אשירה" אם חסד אשירה אם משפט אשירה, באותו שירה אשר בחסד הוא שר במשפט.

המדרש אומר הצדיקים הקב"ה רוכב עליהם שנאמר "והנה ה' נצב עליו", והרשעים הם עומדים על אלהים שנאמר "ופרעה עומד על היאור". הכונה כי הצדיקים לא מבקשים כלום מהקב"ה, אלא הם נושאים את הקב"ה, הם סובלים בשבילו, והם מפרסמים את הקב"ה, הם מרכבה לקב"ה שהקב"ה רוכב עליהם. אבל הרשעים הם עומדים על אלוהיהם, שכתוב והנה עומד על היאור, כי היאור היה אלהים שלהם. הם רוצים רק לקחת מהאלהים שלהם, אבל אם לא נתן להם אז מתרחקים ממנו. ראו מה בין ישראל לעמים, מה בין בני לבין חמי.

מינוי איש חכם ונבון - כלול בחלום

ועתה ירא פרעה איש נבון [מ"א, ל"ג]

כתב בבאר יוסף:

כבר עמדו בזה המפרשים הראשונים ואחרונים על עצת יוסף לפרעה בדבר שלא נשאל, כיון שנקרא רק לפתור החלום, ומי נתנו להיות יועץ למלך. וכבר נאמרו בזה כמה תירוצים שכל זה היה נוגע לפתרון החלום. אולם עוד יש להבין אם אמנם שיוסף מצא חן בעיני פרעה ועבדיו שאין נבון וחכם כמוהו, אולם מה ראה פרעה הכרח למסור ביד יוסף את כל השלטון על ארץ מצרים, כמו שאמר ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו רק הכסא אגדל ממך.

וכן כשצעק העם אל פרעה ללחם, אמר להם לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו, שנראה מזה שהוא התפטר מכל הנהגת המדינה למעשה, ומסר הכל ליד יוסף. והלא לכאורה היה מספיק שימנה את יוסף רק על קבוץ התבואה והאוכל וסדוריהם, ושיהיה הוא מושל ושר על עניני הכלכלה לבד, ולא למסור לידו כל הנהגת המדינה מגדול ועד קטן.

ואפשר שענין זה שאמר ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישתהו על ארץ מצרים, וכן מה שסלק פרעה את עצמו מכל הנהגה מעשית של המדינה, היה הכל כלול בחלום, והיה זה מפתרוננו. והוא במה שהקיץ פרעה בין חלום הפרות לחלום השבולים. שאם אמנם שהשנות החלום פעמים, הוא מטעם כי נכון הדבר מעם האלוקים וממהר לעשותו, אולם אם רק מטעם זה היה אפשר שיחלום אלו שני החלומות בשינה אחת שלא יקיץ בינתיים.

אלא שהוראת הקיצה בינתיים והשינה שנית, היא להורות שבזמן שבע שנות השובע ושבע שנות הרעב יהיה פרעה אז בבחינת ישן, היינו שהוא בעצמו לא יקח אז חלק בפועל רק בענין הכנת התבואה וגם לא בשאר הנהגת המדינה. ורק בתחילה יקיץ והיה ער, היינו במה שימנה איש נבון וחכם במקומו, אבל הוא פרעה בעצמו יסתלק מכל הנהגה מעשית, ויהיה אז רק בבחינת ישן. שאמנם המלך וגם כשהוא ישן הוא מלך, אלא שאז אינו לוקח חלק בהנהגה המעשית, והכל נעשה אז ע"י אחרים שהם ערים.

וזה שאמר לו יוסף ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישתהו על ארץ מצרים, היינו שיהיה הוא המנהיג על כל הארץ, ושיתנהג הכל רק על ידו ופקודתו. וזהו הפתרון של היקיצה, היינו שיתעורר למנות איש כזה. ושל השינה שנית, היינו שהוא בעצמו יסתלק מהנהגה בפועל, ולכן מינה פרעה את יוסף ומסר לידו את כל הנהגת

המדינה בפועל, והיינו שפרעה עצמו יהיה בבחינת מלך שהוא ישן, ורק הכסא יגדל ממנו.

🌸 המכיר בגודל האתגר, יוכל להתמודד עימו 🌸

אחרי הודיע אלוקים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך [מ"א, ל"ט]

כתב החידושי הלב:

פירש"י "אין נבון וחכם כמוך לבקש איש נבון וחכם שאמרת לא נמצא כמוך", וכתב השפתי חכמים: "כלומר מאחר שרוח אלוקים בך שאתה יודע ענין הרעב, וא"כ תדע ג"כ איך ומה לעשות בזה לאסוף התבואה". היה אפשר לפרש את דברי השפתי חכמים שכוונת פרעה לומר שיוסף ידע איך לאסוף את התבואה משום שיש בו רוח אלוקים, ומוכח שיש בו רוח אלוקים, מזה שידע שיהיה רעב, מיהו אין לשון הפסוק ולשון השפתי חכמים משמע הכי.

ויותר נראה שכוונת פרעה לומר שיוסף ידע איך לאסוף את התבואה משום שידע שיהיה רעב, והוא יודע שיהיה רעב משום שיש בו רוח אלוקים. ביאור הדבר שכיון שיוסף יודע בבירור גמור שיהיה רעב, לכן הוא יתעורר מאד לאסוף תבואה כדי להנצל מן הרעב, ולגבי אסיפת התבואה אין נבון וחכם כמוהו. ואפילו אם נמצא אדם אחר ששכלו חריף מיוסף, מכל מקום לגבי אסיפת התבואה אין נבון וחכם כיוסף, כיון שיוסף יתעורר יותר לאסוף את התבואה כדי להנצל מן הרעב.

ביאור הדבר - שהאדם משתמש עם השכל כפי השעור שהוא מחשיב את הענין שהוא מתבונן עליו, אם הוא מחשיבו מעט הרי הוא משתמש רק עם מעט משכלו, ואם הוא מחשיבו הרבה, הרי הוא משתמש עם הרבה משכלו. ולכן יוסף שהחשיב מאד את הענין של אסיפת התבואה, ישתמש עם חלק גדול יותר משכלו. לעומת אדם אחר שלא החשיב את הענין של אסיפת התבואה, ולכן לגבי פרט זה אין חכם ונבון כיוסף.

ומדברינו יש ללמוד, שכאשר צריך האדם לעצה טובה, עדיף ללכת לאדם פיקח המרגיש את גודל הצורך, כי הוא יתעורר יותר לחשוב על עצה, ולגבי פרט זה אין חכם ונבון כמוהו.

🌀 ניתן לתת אמון במי שאינו נגוע בכבוד 🌀

אין נבון וחכם כמוך אתה תהיה על ביתי ועל פִּיךְ יִשָּׁק כָּל עַמִּי [מ"א, ל"ט]

כתב בשיחות מוסר: [מאמר כ"ב]

ענין זה הינו תמוה ביותר, פרעה מלך מצרים מלך גדול עם כל שריו ועבדיו מוסרים את השלטון על כל הארץ, לאיש זר, נער עבד עברי שנוא נפשם. מה ראו אצלו מלבד יכולתו לפתור חלום, וכי דבר זה בלבד מכשירו להיות מושל על כל ארץ מצרים?

ואמר הסבא מקלם זצ"ל כי ראה בו פרעה יראת שמים, שאמר "אלוקים יענה את שלום פרעה, ומזה הוא שהתפעל פרעה ואמר "אחרי הודיע אלוקים אותך את כל זאת". ויראת שמים עושה את האדם לבר סמכא, והכל מתבטלין ומבטלין עצמם מפני ירא שמים באמת.

אכן נראה די"ל עוד בזה, סוד הדבר טמון בהקדמת דברי יוסף לפרעה "בלעדי", ופרש"י "אין החכמה משלי, אלא אלוקים יענה - יתן עניה בפי לשלום פרעה". כשפרעה אומר ליוסף "ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתר אותו", משיב לו יוסף "בלעדי", אין כח זה שלי כולו של הקב"ה, יוסף אינו נוטל לעצמו כלום אף לא קרטוב של כבוד, ובשעה שהכל משבחים אותו על חכמתו העצומה, הוא מסלק את עצמו מכל מעלה כאילו אינו שייך לה כלל, "בלעדי".

על איש כזה אפשר לסמוך ולמסור בידו ממשלת כל מצרים, ואין כמוהו ראוי לכך, שהרי אינו נוטל לעצמו כלום. ואנו רואים את נאמנותו של יוסף - שבשעה ששלח את העגלות לאביו, לא שלחן אלא לאחר שצוהו פרעה על כך. שלש פעמים כתוב בפרשה שהיו העגלות על פי פרעה, ללמדנו את גודל נאמנותו וזהירותו של יוסף שלא נטל מאומה עבור עצמו, על אף היותו מושל כל הארץ.

ואמרו חז"ל [רש"י בראשית כ"ד מ"ב] "יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים", ומה היתה הקדמתו הראשונה של אליעזר בטרם החל שיחתו "ויאמר עבד אברהם אנכי" [בראשית כ"ד ל"ד], ולשם מה באה הקדמה זו, והרי בלאו הכי יתברר כן מכל מה שאמר אחר כך.

ויש לומר בזה - שמאחר שאמרו חז"ל שהיה קלסתר פניו של אליעזר דומה לשל אברהם, וכשאמר לבן "בוא ברוך ה'" היה סבור בו שהוא אברהם [ב"ר פס', ז'], לא רצה אליעזר ליהנות אפילו רגע אחד מן הכבוד המדומה, ולכן הקדים בטרם כל ואמר "עבד אברהם אנכי", ואין זה משלי כלום.

ואמרו חז"ל [ב"ר פ"נ ט'] כי מפני שאמרו המלאכים ללוט [י"ט י"ג] "כי משחיתים אנחנו", נדחו ממחיצתו של הקב"ה קל"ח שנה. והרי בתוך כדי דבור אמרו "וישלחנו

ד' לשחתה". אלא כיון שבתחילת דבריהם אמרו "כי משחיתים אנחנו", היה בזה משהו של נטילת הנאה לעצמם לרגע אחד, ולפיכך נענשו באופן חמור כל כך.

ומאידך מי שאינו נוטל לעצמו מה רב שכרו אושרו, וכמו ששינו [אבות פ"ו מ"ד] "כך היא ברכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל, אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא", כלומר צריך להסתפק במועט ובהכרח ביותר, ואת כל העמל להשקיע בתורה, והמקיים זאת ואינו נוטל מן העולם הזה כלום, לא רק ששכרו שמור לו לעולם הבא, אלא אפילו בעולם הזה "אשריך".

ונראה שזה הוא ביאור מאמר חז"ל "אר"י אמר רב כל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת, כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת [תענית כ"ד ב'], כלומר כל העולם כולו ניזון בזכות חנינא בני, ומה טעם משום שחנינא בני די לו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת, ואינו נהנה מן העולם הזה כמלוא נימא.

להכין צידה לעולם הבא

אין נבון וחכם כמוך [מ"א, ל"ט]

כתב בעטרה למלך:

כשפתר יוסף את חלום פרעה, שתבאנה שבע שני שבע גדול בארץ מצרים, ואח"כ תבאנה שני רעב ונשכח כל השבע, נתן לו עצה נפלאה לקבץ את כל אוכל השנים הטובות ולהניח לפקדון לשבע שני הרעב, ולא תכרת הארץ ברעב. פרעה נתפעל כל כך מן הפתרון ומן העצה, עד שקרא אין נבון וחכם כמוך! ועשאו שליט על כל ארץ מצרים.

אילו לא נתן להם יוסף עצה זו, או לא נתקבלה עצתו, בודאי היו מבזבזים כל השפע של שני השבע, ואוצרות תבואה היו הולכים לאיבוד מרוב השפע אשר לא הוצרך להם, ולא ידעו מה לעשות בו, ואח"כ בשני הרעב היו גוועים ברעב. ובהתעטף נפשם מזלעפות רעב היו זוכרים את כל התבואה שאבדו בידיים ובזבזו בלי חשבון, ועכשיו אין אף גרעין אחד להשיב נפש, איום ונורא צער שכזה!

וימי שנותינו בעוה"ז הם שני השבע, שבהם יש שפע רב של זמן לאסוף אוצרות של תורה ומצוות להחיות את נפשנו בעוה"ב, כי לאחר הפטירה אין מצוה ואין מעשה ואין קנין ואין זכות, אלא מה שהכין לו בעודנו חי, ומי שלא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת? וכאשר ירעב ויצמא לזכות ביום הדין, מה מאד יצטער על שלא הלך בעצת יוסף.

כשמכניסין אדם לדין על דברי תורה, דף אחד של גמרא שעה אחת של למוד תורה שורה אחת תיבה אחת יקר לו מכל יקר לאין שיעור ואין ערך. על כן החכם עיניו בראשו, וחס על זמנו שלא ילך לאיבוד, כי אין הפסד כהפסד הזמן, ואין ריווח כרווח התורה, שהיא טל תחיה לעוה"ב ומקור הברכה ושמחה בעוה"ז!

להזהר מעין הבריות

ויאמר יעקב לבניו למה תתראו [מ"ב, א']

כתב הטעם ודעת:

פרש"י "למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאילו אתם שבעים, באותה שעה עדיין היה להם תבואה", עיין גם בדברי הרמב"ן שמביא דאף שליעקב היה כדי צרכו, ציוה לבניו שלא יראו עצמם שבעים בפני אחרים.

ומוסר השכל לנו, שאין לאדם להתרברב במה שיש לו גם אם אין בידו אלא מעט, שענים של הבריות צרה בו ומתפשטת קנאה שנאה בעם ותחרות בעם ישראל. והוא הדבר כלפי אומות העולם, שנעשים שונאים כשרואים אותם מתרברבים בעשרם.

ושמעתי מפי גדול אחד זצ"ל דבר נאה על דברי הגמרא בחגיגה [ט'] "יאי עניותא לישראל כברזא לסומקא", היינו שסוס לבוש ברזא דוקא בחוץ, אבל כשנכנס לאורוה מסירים ממנו הברזא. וכן עניות נאה לישראל בחוץ דוקא, שלא יתראו בעיני אחרים כעשירים להתרברב ברכושם ולנהוג כעשירים מופלגים שבזה נאה עניותא לישראל, אבל בהצנע נאה ויאה שיהיו עשירים, שאז משתמשים בעושרם להרבות בצדקה ובמעשים טובים.

יוסף דאג לטהר את אחיו

ויסף הוא שליט על הארץ [מ"ב, ו']

כתב האלשיך:

והנה טרם נבא אל ביאור הכתובים, נשית לב דרך כלל אשר עשה יוסף לאחיו, כי הלא מעשים אשר לא יעשו על יד איש צדיק כמוהו עשה למו.

כי הלא תחילת מעשיהו דיבר איתם קשות, ועוד מעט ויאמר עליהם מרגלים אתם, והגיעם עד שערי מוות. כי הם לא ידעו כי כל דברים היה, כי אם שבכל לבבו ובכל דעתו היה אומר להשמידם, כמשפט למרגלים את הארץ כי אחת דתם להמית. ועדיין לא היטהרו מפחד רעה, וישליך אותם הבורה כי אסרם במשמר שלשת ימים.

ובהוציאו אותם, ויקח מאיתם את שמעון. ובחושבם כי עזרם ה' ויפלטם, השיב כסף איש בפי אמתחתו. ומאז יצאו את העיר לא הרחיקו, ויצא ליבם מיראתם פן יהרגו כגנבים, ומה גם בהיותם מריקים שקיהם והנה צרורות כספיהם. כי שם פחדו פחד המה ואביהם, ואימות מות נפלו עליהם.

ויהי כי חשבו שמחה ה', כי הביאו את בנימין והיו משיבים אותו ואת שמעון אל אביהם, ותהפך שמחתם לאבל וערבה כל שמחה וימצא הגביע באמתחת בנימין. כי גם על פי גזרתם היתה להמית את בנימין ואת כל אחיו לעבדים, כמאמרם (לקמן מ"ד, ט') אשר ימצא אותו מעבדיך ומת וגם אנחנו נהיה לעבדים. ומה ראה על ככה איש צריק כמוהו להשקותם יין תרעלה זה כמה פעמים. וחלילה לו מעבור על לאו לא תיקום ולא תיטור.

אמנם הנה כאב רחמן, ראה, והנה קולר חמשת עוונות תלוי על צאוורי אחיו אשר עליהם יתעתדו לגלי צרות גהינם.

הלא המה. א. אשר שנאו והראו לו פנים זועפות ולא יכלו דברו לשלום כי אם דברי ריבות, כאמרם המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול וכו'. ב. בבואו אליהם ויתנכלו אותו להמיתו, שאמרו רבותינו ז"ל (שם פ"ד, י"ד) שהשיסו עליו את הכלבים יאכלוהו. ג. השליכם אותו הבורה. ד. מכרם בכסף צדיק. ה. השכותם כוס תרעלה אל ישראל אביהם, באמרם אליו הכר נא הכתונת בינך היא.

ועל כן מאהבתו אותם דאג למו, כי איככה יוכל וראה באדן מולדתו, ומה גם כי יחד כולם נתגלגלו על ידו ועונש לצדיק על ידו לא טוב. על כן ראה והנה טוב מאוד להביאם לי חמשת מיני צער, מקבילים אל חמשת מיני דברי עוונות הנאמרים, לנקות בהם עונש גהינם. כי טובה גדולה היא להם מכל מוהר ומתן אשר ינתן להם, כי יחליף וימיר למו צרות הנפש הגדולים בצרות החומר.

ואף גם זאת היה כמו זר נחשב לו להעשות על ידו, לולא זכר את החלומות אשר חלם להם שהיו עתידים להכנע תחתיו, על כן מצא ליבו לעשות אלה למו כי לא יאשם. וזהו מאמר הכתוב יזכור את החלומות אשר חלם להם ויאמר עליהם מרגלים אתם, כי על מה שזכר את החלומות ערב אל ליבו לאמר מרגלים אתם.

והעניין כי לעומת מה שדיברו בו בקושי ורוגז, דיבר איתם קשות. ועל אשר יתנכלו אותו להמיתו מחפשים דרך יהרג ועל יעבור תחת ידם. והיחלו לנסות על ידי כלבי צאנם, כדרך המרגל החוקר ודורש איזה הדרך תילכד העיר, אמר להם מרגלים אתם. ועל השלישית והיא השליכם אותם הבורה, אסרם בבית הסוהר הנקרא בור, כמו דאת אמר כי שמו אותי בבור.

ועל ששמעון היה אשר השליכו אל הבור, הכביד עליו יותר ויקח מאיתם את שמעון ויאסור אותו לעיניהם. ועל הרביעית אשר גנבו את יוסף וימכרוהו בכסף כמה דאת אמר כי גנוב גונבתי מארץ העברים, הביאם בצער גניבה בחשבם יתפסו כגנבים על ידי הכסף המושב, שכנגד קבלם כסף בשבילו ציערם בזה על ידי כסף. ולעומת גביע הקצף אשר השקו את אביהם באמור אליו הכתונת וכו', ציערם על ידי הגביע. הנה זה הוא דרך כלל אל כל הקורות אותם עם יוסף.

❧ יוסף דאג לקיום החלומות ❧

ויזכר יוסף את החלומות אשר חלם להם [מ"ב, ט']

כתב בפירוש הרמב"ן:

ולפי דעתי שהדבר בהפך, כי יאמר הכתוב - כי בראות יוסף את אחיו משתחוים לו, זכר כל החלומות אשר חלם להם, וידע שלא נתקיים אחד מהם בפעם הזאת. כי יודע בפתרונם כי כל אחיו ישתחוו לו בתחילה מן החלום הראשון, והנה אנחנו מאלמים אלומים, כי אנחנו ירמוז לכל אחיו אחד עשר, ושעם שנית ישתחוו לו השמש וירח ואחד עשר כוכבים מן החלום השני. וכיון שלא ראה בנימין עמהם, חשב זאת התחבולה- שיעליל עליהם כדי שיביאו גם בנימין אחיו אליו, לקיים החלום הראשון תחילה.

ועל כן לא רצה להגיד להם אני יוסף אחיכם, ולאמר מהרו ועלו אל אבי וישלח העגלות כאשר עשה עמהם בפעם השניה, כי היה אביו בא מיד בלא ספק. ואחרי שנתקיים החלום הראשון, הגיד להם לקיים החלום השני. ולולי כן, היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול ואבל על שמעון ועליו. ואף אם היה רצונו לצער את אחיו קצת, איך לא יחמול על שיבת אביו. אבל את הכל עשה יפה בעתו לקיים החלומות, כי ידע שיתקיימו באמת.

וכן אני אומר שכל הענינים האלה היו ביוסף מחכמתו בפתרון החלומות, כי יש לתמוה אחר שעמד יוסף במצרים ימים רבים והיה פקיד ונגיד בבית שר גדול במצרים, איך לא שלח כתב אחד לאביו להודיעו ולנחמו. כי מצרים קרוב לחברון כששה ימים, ואילו היה מהלך שנה, היה ראוי להודיעו לכבוד אביו, ויקר פדיון נפשו ברוב ממון.

אבל היה רואה כי השתחויית אחיו לו וגם אביו וכל זרעו אתו, אי אפשר להיות בארצם. והיה מקוה להיותו שם במצרים בראותו הצלחתו הגדולה שם, וכל שכן אחרי ששמע חלום פרעה- שנתברר לו כי יבאו כלם שמה ויתקיימו כל חלומותיו.

תוספת על הנ"ל כתב העמק דבר: [מ"ב, ט']

את החלומות. שני החלומות. והודיע הכתוב שלא מחמת נקימה חס ושלוש התהלך עמם בעקשות כזאת, אלא משום שנזכר החלומות שהם כעין נבואה. שהרי החלום הראשון כבר נתקיים, וא"כ עליו לראות שיקום גם השני. ואם לא יעשה כן, יהיה כמו נביא שויתר על דברי עצמו, על כן ביקש סיבה שיגיע לזה.

על אדם לבדוק את שורש מעשיו

אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו בצרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו

[מ"ב, כ"א]

כתב באור יהל: [פרשת ויגש]

ופשטות הכתוב מורה שלא התוודו על עצת המכירה, אלא על שלא שמעו אל יוסף בהתחננו אליהם, כלומר שבעצם דין המכירה לא השתנה דעתם מאז, ורק התאוננו על חוסר רחמנות שלא שמעו תחנונו. וא"כ ממה נפשך, אם הדין דין אמת אין רחמים בדין, ומה היא החרטה?

אבל לכשנעיין יבואר, דהנה כל פעולה הנעשית ע"י האדם יש לה מקור ומניע בלבו וכליותיו של אדם, ומשם מתרקמים כל המעשים כולם. ולכן עיקר התשובה תלויה בלב, כידוע לכל מי שנכנס פסיעה אחת בשערי התורה הקדושה [ודלא כהמתחסדים הטפשים ועמי הארץ, אשר חושבים כי כל התשובה היא לייסר ולהעריב את הגוף אכסניא עלובה זו, אשר על ידה מוציא האדם לגועל כל זדון לבו, ולא ידעו כי כל אמצעים אלו אינם אלא כדי להיכנס על ידי זה בפנים בית האדם - הוא המח והלב].

ודע כי כל מכוונות מעשי האדם ומחשבותיו מסובבים ע"י גלגלי המדות אשר בטבעו, ויש אפשרות בהמון מעשים רבים אשר יעשה אותם האדם משך כמה שנים, וכולם נתהוו ממקור מדה אחת, כלומר המדה היא היסוד וממנה ועל ידה מסתובבים שרשות כל המעשים.

ולכן החכם האמיתי לא יסתפק בחקירת מעשיו לבד אם נעשו על פי הדין והמשפט, אלא יפנה דעתו לתור אחר מידותיו. והלב יודע אם לעקל או לעקלקלות. שמא כל דחיפות ומעשיו ופסקי הדינים ממקור בלתי טהור באו, ע"י מדה רעה פלונית אלמונית אשר טמונה ונסתרת בעמקי לבבו, ובנפול היסוד נפל כל הבנין.

וזהו מה שהתוודו שבטי קה ואמרו "אבל אשמים אנחנו וגו' בהתחננו אלינו ולא שמענו", כלומר אף שבעצם פסק הדין לא מצאנו עוול, אבל מהמדה כנגד מדה שאין מרחמים עלינו, אות הוא שיש בנו ממדת האכזריות אשר ראינו בצרת נפש

אחינו בהתחננו אלינו ולא שמענו. ומכיון שכן, אפשר דגם כל מה שפסקנו בדין זה אינו נכון, כי אילו היינו נקיים וטהורים לגמרי ממדה זו, אולי היה משתנה הדין מן הקצה אל הקצה. והצדיקים יודעים סוד זה הנ"ל, כי יש לחפש ולחטט אחרי שורש הפעולה, והם המדות התלויות בלב. ולכן התודו על העיקר, היינו מקור המעשה "אשר ראינו בצרת נפשו וגו'".

יסורים מרככים ליבו של אדם

אבל אשמים אנחנו [מ"ב, כ"א]

כתב באור יהל:

נבואה חשבון בפרשת וישב - כשהלך יוסף לבקש את אחיו כתיב "ויאמר וגו' אומרים נלכה דותיינה", ובחז"ל [ראה רש"י סנהדרין ק"ב ע"א], "שישבו בדין לדונו אם הוא מחויב מיתה או לא, וכשגמרו את דינו למיתה כתיב וישבו לאכול לחם", כלומר שמקודם לא אכלו, כדתנן [דף מ'] שממעטין במאכל באותו היום ע"ש, ועוד אמרו ז"ל [פרקי דר"א, וראה רש"י בפסוק חיה רעה אכלתהו] שהחרימו לכל מי שיספר דבר זה ליעקב אבינו, וחרם עשרה בעי והם תשעה שראובן הלך לשמש את אביו, לכן צירפו שכינה עמהם. ואמנם לא שרתה שכינה על יעקב כל הכ"ב שנה שלא יתודע מזה. והרי כמה העמיקו בדין זה בקדושה וטהרה.

ועוד יש להרגיש, שע"כ בדקו את עצמם וחקרו ומצאו שאין להם שום שנאה עצמית על יוסף אחיהם גם לאחר שהוציאו פסק דינם לפועל, ובאו לבית אביהם וראו בצערו הגדול וימאן להתנחם וכו' וכו', הרי גם אדם פשוט יתעורר לקול בכיותיו של אביו, ויפשפש במעשהו אולי אשם הוא, וק"ו שבטי ק"ה הקדושים.

וע"כ שפשפשו ולא מצאו שום פגם במעשה זה. וכן עובר עליהם כ"ב שנה בחשבון הנפש של שבטים קדושים אלו, וכולם פה אחד עונים ואומרים יפה חייבנו. ויש להשתומם ולהתפלא שלאחר כל זאת פתע פתאום מתוודים ואומרים "אבל אשמים אנחנו וגו'", ומה הביאם כעת להפך דינם שלא ראו בו שום עולה משך כ"ב שנה, ואיך התפוצץ ברגע אחד לרסיסים כל ישרות מעשה זה, עד כדי להכריז "אבל אשמים אנחנו וגו'", אתמהא!

אכן דבר זה נגלה לנו במפורש בתוה"ק, שסיימו "על כן באה עלינו הצרה הזאת", כלומר שהרי ענין מדה כנגד מדה מחסדי השי"ת הוא, כדי ללמד לאנוש בינה במה שחטאו ופגם. והשבטים הקדושים בידעם כי אין מיתה בלא חטא ואין יסורים בלא עוון, עמדו מיד עלי מבוכה, זו ופשפשו במעשיהם לשוב לפני בוראם. ומכיון שראו בצרה זו חוסר רחמנות עליהם, דקדקו למצוא קלקול מדה זו בהם ולתקן אשר

עוותו בו כיאות להשב, ומצאו כי חטאו באחיהם יוסף אשר התחנן אליהם בצרת נפשו ולא שמעו אליו. וזהו שהתוודו ואמרו "אבל אשמים אנחנו על אחינו וגו'".

ומעתה צא ולמד שכל מה שנגלה להם דבר זה כעת, הוא רק משבאה עליהם בצרה הזאת, ואז ראו בדינם קודש מן ההיפך אל ההיפך. הרי עד כמה כח החומר חוצץ ומחשיך גם לגבורי הרוח כהשבטים הקדושים! שכל זמן שלא הרגיש הגוף בצרה, לא עלה אף על דעתם הגדולה שיש במעשה המכירה מן החטא והגנאי כלל וכלל, משא"כ כשבאה עליהם הצרה הזאת, תיכף הכירו ואמרו "אבל אשמים אנחנו וגו'". ומזה נבין בינה בגודל מעלת היסורין שמרכיין לבן של בני אדם ומקרבין אותן אל האמת, אף לאנשי אמת מבקשי האמת תמיד, שבכל זאת רק אז... "ויאמרו איש אל אחיו וגו'".

❧ צידקותם של בני יעקב ❧

אבל אשמים אנחנו על אחינו [מ"ב, כ"א]

כתב באור יהל:

למדנו מכאן פליאת קדושת שבטי קה, כי הנה גם עכשיו הרי לא הכירו בעצם עיוות דין זה של מכירת יוסף אחיהם ובדעתם כי כדת וכדין עשו, וא"כ מה להם לחפש ולדקדק במעשה זה, ולמה יבקשו לראות צורך תקון נפשם במידה זו, אולי ממעשים אחרים שנזדקרו במשך שנים אלו.

וא"כ צריך אתה לומר שבדקו כל מעשיהם בכל ימי חייהם, ומצאו שלא היה בהם שום פגם במידת הרחמנות, אשר יוכלו לתלות שהצרה הזאת הבאה עליהם כנגדו חוץ ממעשה המכירה, ולכן הוכרחו לפנות בדעתם ולבם על ענין הזה כאמור.

❧ תוכחת ראובן ❧

בהתחננו עלינו ולא שמענו [מ"ב, כ"א]

כתב הספורנו:

"בהתחננו אלינו ולא שמענו" - והיינו אכזרים נגד אחינו אף על פי שחשבנוהו לרודף היה לנו לרחם בהתחננו, וכנגד מדת אכזריותנו זה האיש מתאכזר נגדנו. "וגם דמו הנה נדרש" - אין החטא הנדרש עתה האכזריות בלבד כאשר חשבתם, אבל גם דמו שחטאם לשפוך דם נקי, שלא היה בן מות כאשר חשבתם, והנה בלי ספק מת בעבודתו.

ומרחיב על כך האור יהל:

וצריך לומר, כי זהו שאמר הכתוב ויען ראובן אותם לאמר הלא אמרתי אליכם וגו' ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש, ולכאורה מה זאת שאמר להם ראובן דברים בוטים אלו? הלא אחז"ל [ב"מ נ"ח ע"ב] אם היו יסורין באין על חבריו וכו' אל יאמר לו כדרך שאמרו לו חבריו לאיוב [איוב ד'] הלא יראתך כסלתך וגו' זכר נא מי הוא נקי אבד.

אלא ודאי לפי שהם לא התוודו על עצם המכירה, אלא על בהתחננו אלינו ולא שמענו כנ"ל, לכן אמר להם ראובן כי לא נכון הוא אשר התוודיתם רק על חוסר רחמנות ולא על המכירה, לא כן הוא כי זה לא הגעתם להכרת החטא, ואין כאן תשובה ולא וידוי, אלא יש להתוודות ולשוב על עצם פסק ההלכה והמכירה.

והנה יש הבדל בין חטא שאדם חוטא ולא הוזהר עליו בשעת מעשה, שיש ללמד עליו זכות, כי לא חשב על זאת כי חוטא הוא, ובדעתו אשר טוב עשה בעמיו ובין חטא שעמדו בפניו והזהירו אותו והכריזו אזניו לאמר הלא חוטא אתה זה, ולמה תעשה כן? כי זה ודאי חטאו חמור הרבה יותר, שהיה לו להאזין ולשמוע לקול אזהרת חבריו, ולחוש לו שמא הנכון עמו.

וממילא מובן כי יש הבדל ביניהם גם תשובתם, שעיקר התשובה וראשיתה הלא הוא הכרת החטא כידוע. וזהו שאמר להם ראובן הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד, ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש, כלומר אף לפי שיטתכם יש לכם לשוב גם על מה שהזהרתי אתכם ולא שמעתם, ועוד על עצם המכירה, הלא תראו כי גם דמו הנה נדרש!

מעתה יש להתבונן ולהתפלל פליאה גדולה, הן בני יעקב שבטי ה' קדושים אשר בארץ המה וכולם אהובים כולם ברורים כולם קדושים, אשר באימה וביראה עושים רצון קונם כמלאכי מעלה העומדים במרום. והם כשבא לידם וישבו לדון את יוסף וכו', ואח"כ במכירתו הלא ידעו ודאי כי הם עוסקים בדבר שהוא אחד מג' עבירות חמורות בתורה"ק שיהרג ואל יעבור. וביותר על איש מתנהג בקדושה כיוסף, וביותר שהוא אחיהם, וגם שאביהם עמהם ואינו מוצא בו שום חטא, ואדרבה בר חכים הוא לו.

אם אנשים כמו אלו נגמר אצלם הדין שהוא חייב מיתה, וכולם בדעה אחת הסכימו כן, בטח היה להם על מה שיסמוכו! ולזאת גדולה היא הפליאה האין ידע ראובן כי לא כן הוא, כאשר פסקו הם כולם פה אחד? ולמה דוקא הוא עמד על טעותם, והזעיק שמים בזעקתו אל תחטאו בילד! אל תשפכו דם, הלא דבר הוא!

וכנראה שחז"ל ישבו על מדוכה זו, ובאו לפתור את המראה הגדול, אשר חקרו עליו במד"ר פ' וישב [פ' פ"ד י"ח] עה"פ וישב ראובן אל הבור וגו', שואלים חז"ל והיכן

היה? ר"א אומר עסוק היה בשקו ותעניתו, וכשנפנה הלך והציץ לאותו בור, הה"ד וישב ראובן אל הבור. א"ל הקב"ה מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחלה, חייך שכן בנך עומד ופותח בתשובה תחלה, ואיזה זה הושע, שנאמר [הושע י"ד] שובה ישראל עד ה' אלקיך.

ויש להבין, מה השאלה היכן היה? וכי מאי נפקא לן לידע היכן היה? ועוד למה האריכו חז"ל כאן בהא דא"ל הקב"ה מעולם לא חטא אדם וכו' ואתה פתחת בתשובה תחלה וכו'? והרי הכא אנו מבקשים רק לדעת היכן היה, והיה די שיאמר רבי אליעזר שהיה עסוק בשקו ותעניתו, ותו לא מידי?

אבל חז"ל דקדקו בכתוב ומצאו המלה וישב אל הבור, והוה ליה למימר ויבוא ראובן אל הבור, והרי ודאי שדייק לומר וישב ללמדנו ששב אל הבור ממקום שסיבת היותו שם יש לו קשר עם שובו אל הבור הזה, וזהו ששאלו והיכן היה? והשיבו שהיה עסוק בשקו ותעניתו, היינו שעסק בתשובה על חטאו בדומה לזה, וזו היתה הסיבה שלא הסכים לאחיו ואמר השליכו אותו אל הבור הזה וגו' למען הציל אותו מידם וגו', ולזאת שב כעת אל הבור להשלים העצה.

הרי למדנו מהיכן שאב ראובן עוז ותעצומות להבין את אשר כל אחיו לא ידעו, ולעמוד כנגדם, כי הרי כל עיקר התשובה לחקור על שרש החטא היותו ויצירתו וכח הראשון שהמציא אותו, לכן כשעמד ראובן על סיבת חטאו במעשה בלהה שהוא המהירות, כשמאה"כ [פ' ויחי] ראובן בכורי וגו' פחז כמים וגו', וזהו שם החטא! משום כך עמד על נפשו עתה שלא להבהל בפחז, ולא לעשות דבר במהירות שלא יוכלו אח"כ להתחרט. וזו היתה הסיבה שרק הוא היה האחד שהתנגד לאחיו, ובכח זה הלך לעצור כנגדם, כענין שאמרו ז"ל [שבת קי"ט] אין אדם עומד על דברי תורה אלא א"כ נכשל בה.

אין יסורים בלי עוון

ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלקים לנו [מ"ב, כ"ח]

כתב החפץ חיים: [מכתבי חפץ חיים מכתב מ']

הנה מצינו בתורה הקדושה בבני יעקב, בעת ששבו ממצרים ליעקב אביהם ומצאו את צרורות כספיהם באמתחותיהם, חרדו איש אל רעהו ואמרו מה זאת עשה אלקים לנו, ולא תלו אפילו דבר קטן כזה במקרה, אלא יד ה' עשתה זאת. ובפרט אם יקרה לפעמים ענין אחד נורא שהוא יוצא מגדר הטבע, בודאי חלילה לומר שמקרה הוא זה.

והקב"ה מתרעם על זה מאד בתורה כדכתיב ואם תלכו עמי קרי, ופירושו שתאמרו כי הצרות הבאות עליכם הם במקרה באו, ואז ויספתי ליסרה אתכם וגו'.

עלי היו כולנה

עלי היו כולנה [מ"ב, ל"ו]

כתב בשו"ת זית רענן: [סוף ח"ב בשם הגר"א - מובא בפנינים משולחן הגר"א]

לכאורה קשה דשפת יתר הוא, דמי לא ידע אשר הצער של העדר הבנים הוא על האב. ונראה לבאר הענין כך - דכאשר רצתה רבקה אמנו ע"ה לשלוח את יעקב לקבל הברכות מיצחק אביו, חשש יעקב פן יקלל אותו אביו, ואמרה לו רבקה "עלי קללתך בני" [כ"ז י"ג].

והנה אם נפרשהו כפשוטו אשר כוונתה היתה שלא יקלל אותו, אם כן קשה דהוי לה למימר "לא יקללך" אמנם הכוונה היא כי רבקה הודיעה ליעקב בזה שלא יבואו עליו צרות נוספות, כי אם שלש אלו הרמוזות במלת "עלי", היינו עלי - בראשי תבות - צרת עשו, צרת לבן, וצרת יוסף.

מעתה מובן מה שאמר יעקב "עלי היו כולנה", כלומר התאונן יעקב אבינו ע"ה איך תקחו את בנימין הלא עלי היו כולנה, רצה לומר הלא אמי הודיעה לי ברוח הקודש שלא יבואו עלי צרות מלבד אלו הרמוזים בתיבת עלי, היינו עשיו לבן יוסף, וכיון שיוסף איננו, הרי כבר סבלתי כל הצרות שהיו מיועדים לי. רק אחר כך כאשר השיבו אליו את שמעון ובנימין, ולא הצטער עליהם כי אם זמן מועט, אז ראה שדבר אמת היה בפי אמו, אבל מקודם התאונן על זה. כן שמעתי בשם מרן הגר"א זצוק"ל, ושפתיים ישק משיב דברים נכוחים.

הכל בגזירת עליון

למה הרעותם לי להגיד לאיש העוד לכם אח [מ"ג, ו']

כתב החפץ חיים: [שם עולם ח"א פ"ג בהגהה]

וכן כל עניני צער שמזדמן לאדם שאחד מחרפו ומגדפו, הוא הכל מן השמים על עונותיו, אלא שמגלגלין חוב ע"י חייב, וכמו שאחז"ל על הפסוק והשבות אל לבבך שעונותך הם מחרפין אותך. וכן אם אחד הכה אותו אפילו במזיד, הוא ג"כ השגחה מלמעלה אלא שמגלגלין וכנ"ל. וראיה ממה שאמר הכתוב וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו וגו', שבתו יתן ורפא ירפא, ואחז"ל מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות,

דלא לימא רחמנא מחי ואיהו מסי. והרי הכתוב מדבר שאחד הכה את רעהו במזיד ע"י מריבה, אע"כ שגם זה בידי שמים.

וכן מצינו בדוד כשקילל אותו שמעי בן גרא ויסקל אותו באבנים ועיפר אותו בעפר, השיב דוד ה' אמר לו קלל ע"ש בקרא. וכל זה עושה השם יתברך לטובת האדם כדי שיכופרו עוונותיו ע"י העלבון, וכאשר יתיישב האדם היטב בנפשו אין צריך ליתן לבו כלל לזה להשיב תשובה להמחרפו, ואדרבה יודה לה' על שהזדמן לו דבר שיכופרו עוונותיו. וכמו שאחז"ל הנעלבים ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואין משיבין, עושין מאהבה ושמחין ביסורין, עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.

וכשיבין הדבר היטב שטובה רבה נסבב לו ע"י, יהיה נקל לו ממילא שלא להיות לו נוקם עבור זה, וכדוגמא שאחד אינו מקפיד על חבירו על שרחצו היטב במים חמין מעפרורית שעליו, אף דבעת הרחיצה קשה לו החמימות.

ראה אחי מה דאיתא במ"ר פרשת מקץ על שאמר יעקב לבניו למה הרעותם לי להגיד לאיש העוד לכם אח, התרעם עליו הש"י ואמר ע"י נביאו ישעיה - למה תאמר יעקב תדבר ישראל נסתרה דרכי מה', והיינו משום דהיה לו להתבונן דבדאי מה' נסבב כן, מה שסיפרו לו, וכל מה דעביד לטב הוא דעביד, ולא לתלות הרעה בהם.

אחריות האדם כלפי הסובבים אותו

ויאמר גם עתה כדבריהם כן הוא [מ"ד, י']

כתב בדרש משה:

פרש"י אף זו מן הדין אמת כדבריהם כן הוא שכולם חייבין בדבר, עשרה שנמצאת גניבה ביד אחד מהם כולם נתפשים. ותמוה מאד הא אין הדין כן, ואפילו הסכימו על זה יוסף והשבטים. וצריך לומר שאף שבידי אדם אין נענשים, אבל בעצם לפי מדת הדין יש בזה עולה על כולם. שאם היו חוששים הרבה לאיסור גניבה עד שהוא מאוס טובא, היתה מהם השפעה על כל שבסביבותם שיזהרו מאיסור גניבה.

כי כל אדם יש לו להשגיח בגופו ובעצמו על כל דבר איסור, באופן שכל הרואה אותו יבין שצריך להתנהג כן. ואם לא היתה השפעתם על איזה מהחבורה, הוא ראייה שגם הם אין חוששין כל כך, ולכן יש להם ליענש. אך הוא מחסדי השי"ת שאינו מעניש אותם, אבל האדם יש לו להתבונן אז במעשיו כשנמצא אחד ממקורביו שמזלזל באיזה מצוה ואיסור.

ומצינו בשמואל שבקרא [ש"א כ"ה א'] וימת שמואל, נאמר ויקם דוד וילך למדבר פארן, והוא משום שבחיי שמואל לא היה צריך לברוח מארץ ישראל, אלא היה סגי

ללכת אל שמואל, ששם הרי כל הבאים להרע לו ואף שאול בעצמו בראותם את שמואל היתה ההשפעה גדולה מאד, שגם הם הכירו את האמת ולא יכלו לעשות שום דבר שאינו כהוגן. אבל כשמת שמואל, ולא היה מי שהשפעתו גדולה, הוכרח לברוח לפארן, והוא על דרך דלעיל.

פדישת זיגש

זלזול בכבוד המלכות

כי כמוך כפרעה [מ"ד, י"ח]

כתב בדרש משה:

ופרש"י ששניהם גוזרים ואין מקיימים. ותמוה איך יזלזל יהודה במלכות, ובפרט שהוא שלא לצורך. וצ"ל שהוא מייסר בזה את יוסף, ואמר לו שכיון שאתה גוזר ואינו מקיים, הרי יאמרו שגם פרעה גוזר ואינו מקיים. דמלך מקשיב לדבר שקר כן הוא משרתיו [משלי כ"ט י"ב], ואם לטובה הם טובים כדאיתא בריש חולין [ד' ע"ב], ונמצא שאתה מזלזל בזה בכבוד המלך.

וזהו הטעם שמותר לקרוא לרשע בן צדיק, רשע בן רשע מקרא דאביה מחללת [סנהדרין נ"ב ע"א], משום שברוב הפעמים הוא כן, ורשאים למיזל דתר רובא, ונמצא שהבת עברה בהזנות גם בחלול כבוד אב. וכן יש לתבוע מתלמיד שאם אינו נוהג כשורה, הוא זלזול בכבוד הרב, שיאמרו שגם הרב כן. וזה אמר יהודה ליוסף שאתה מזלזל בכבוד פרעה.

מדוע דווקא יהודה

ויגש אליו יהודה ויאמר [מ"ד, י"ח]

כתב בקהלת יצחק:

הנגינות על המלות הללו הן קדמא ואזלא רביעי זרקא מונח סגול. ושמעתי אומרים בשם הגר"א ז"ל מוויילנא לפרש טעם הנגינות האלה, למעלה בפרשת מקץ כתוב שאמר יהודה ליעקב אביו "אם לא הביאותיו אליך והצגתיו לפניך וחטאתי לך כל הימים" [מ"ג, טי], ואיתא במדרש [הובא ברש"י] "וחטאתי לך כל הימים היינו לעולם הבא".

דבר זה מרומז בטעמי הנגינות הנ"ל, קדמא ואזלא רביעי - רוצה לומר, למה קדם ואזל אל יוסף הרביעי לבנים שהוא יהודה, דסדר תולדתן היה ראובן שמעון לוי

יהודה. ולכאורה הוה ליה לראובן ליכנס בעובי הקורה עבור בנימין דהוא הבכור, ולא יהודה שהוא רביעי לבנים. ומפרש משום דזרקא מונח סגול, פירוש דזרק את עצמו מלנוח עם סגולה, שפסק את עצמו מעולם הבא אם לא יביאהו אל אביו כנ"ל, לכן נכנס הוא בעובי הקורה ולא אחר.

יעקב לא האמין לרשעות המצרים

ויהי כי עלינו אל עבדך אבי ונגד לו את דברי אדני ויאמר אבינו שבו שברו [מ"ד, כ"ד]

כתב בדרש משה:

עשה יהודה את אביו כמדבר בלא טעם, שאיך ילכו שהרי יוסף אמר להם שלא יראו פניו. אבל הענין הוא שאמר לו שכל כך לא רצה אביהם להאמין שיש בעולם אנשים רעים כאלו, שלא יתנו הלחם להשקיט הרעב בשביל איזה קפידה שבעולם. וזה יכול להשפיע יותר ממה שיתנו טעמים להראות הרשעות בזה, אבל יהודה אמר שהם השיבו שמצרים איכא אנשים כאלו.

מידותיו המיוחדות של יוסף

ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו ויקרא הוציאו כל איש מעלי [מ"ה, א']

כתב בדעת תורה:

להתפעל מאד, שאע"פ שלא היה יכול עוד להתאמץ ולהתאפק, אעפ"כ לא נתבהל, והרגשותיו לא גברו על שכלו, ולא התודע עד שהוציא כל המצרים מעליו, נפלא.

והרחיב עוד בספר עם לבבי אשיחה:

והנה הכתוב מעיד שלא היה עוד כח ליוסף להתאפק, היינו שהוא כבר מוכרח להודיע להם שהוא יוסף, אבל אעפ"כ למעשה הוא התאפק עד שהוציאו כל איש מלפניו, והטעם כמו שמובא לעיל מחז"ל, בכדי שלא יתביישו אחיו בהתוודעו להם. ומזה נראה יסוד גדול, שאין לאדם לעשות מכח הרגשותיו שום מעשה המנוגד להלכה, שעלול לפגוע בזולתו. ואין תירוץ לומר אינני יכול להתאפק, ומה יכולת לעשות, שהרי על האדם מוטלת חובה להתאפק, שאין לו רשות לבייש אחרים.

מעשה בתלמיד של מו"ר זצ"ל [ר' חיים שמואלביץ] שהיה גר באמריקה, ושלח שליח באמצע הלילה לבקש ממו"ר זצ"ל להתפלל עבור ילד קטן שלו שהיה חולה מסוכן.

בבקר לאחר התפילה בא השליח למו"ר להודיע שהילד נפטר ר"ל, מו"ר מיד כשראה את השליח הבין את אשר קרה, ושלח אותו למסור את תנחומיו למשפחה ולתלמידו בשמו.

לאחר שעזב השליח את חדרו פרץ מו"ר בבכי רב, ולא יכול היה לחזור אל עצמו ולעצור בבכיותו מרב צערו וכאבו. לאחר כחצי שעה כשנרגע, שאל אותו החברותא כיצד עצר בעצמו ולא פרץ בבכי מיד לכשראה שהגיע השליח עם הבשורה המרה. ענה לו מו"ר, אנחנו מכירים טוב את השליח, והרי הוא אברך בעל רגש גדול, ובודאי בכה השליח הרבה מאז שקיבל את הידיעה המרה על פטירת הילד, א"כ איך מותר לי לבכות לפני ולצער פעם נוספת ולגרום לו לבכות עוד.

"ולא יכול יוסף להתאפק" - אבל הרי ישנם "לכל הנצבים עליו" - הרי אחיו יתביישו, אסור - וא"כ אין שום תרוץ שלא יכול, נורא למתבונן.

נח לו לאדם להפיל עצמו לכבשן האש

ולא יכול יוסף להתאפק [מ"ה, א']

כתב באור יהל:

רש"י פירש שלא היה יכול לסבול שיהיו מצרים נצבים עליו, ושומעין שאחיו מתביישין בהודעו להם. מדרש רבה: אמר ר' חמא בר חנינא לא עשה יוסף כשורה, שאילו בעט בו אחד מהם מיד מת. למדנו מכאן הערה עצומה, שלדברי ר' חמא בר חנינא היה מקום לחשוש שמא הרגו אותו אחיו, ואפילו הכי הכניס יוסף את עצמו בסכנה, ובלבד שלא יתביישו אחיו בפני המצרים. וכן מצינו מפורש בתנחומא כאן וז"ל: ארשב"ג לסכנה גדולה ירד יוסף שאם הרגוהו אחיו אין בריה בעולם מכירו, ולמה אמר הוציאו כל איש מעלי, אלא כך אמר יוסף בלבו מוטב שאהרג ולא אביש את אחי בפני המצרים ע"כ.

ומעתה צא וחשוב, יוסף הצדיק שכל תקות חייו כעת הוא, שאביו עוד יספיק לראותו, ועומד בנסיון נפשי גדול עד עכשיו, שאינו מתוודע לאחיו ברצותו לכפר עונו. ואמרו חז"ל [ב"ר כא] שמכיון שהגיד לו יהודה צערו של אביו, מיד ולא יכול יוסף להתאפק. הנה באותו רגע שלא יכול כבר להתאפק מלהתוודע להם, על אף חשבון נפשו שלא הגיע עדיין הזמן, והכל מחמת צערו של אבא, הרי הוא קורא "הוציאו כל איש מעלי", מפני שלא היה יכול לסבול שיראו המצרים בבזיון אחיו.

כלומר שאע"פ שידע וחשש שמא יהרגוהו אחיו, בכל זאת חשב ומצא כי מוטב לו לאבד הכל ברגע אחרון זה, לגרום כי כעת ירצוהו אחיו ממשי, ושוב לא יהיה להם

תקומה. גם נוח לו לקצץ פתיל חייו ברגע המכריע לאושר הלזה שלו ושל אביו, כי עוד יוסף חי ומושל בכל ארץ מצרים. ולאמת צרת ואבלותו של אביו במציאות, כמו שאמר יעקב "כי ארד אל בני אבל שאולה", ושוב יחשך עולם ומלואו לו לאביו ולאחיו עד עולם, ונמצא חרב עד היסוד כל בנין יגיעתם של אברהם יצחק ויעקב בכל ימי חייהם. נוח לו כל זה ולא לבייש את אחיו בפני המצרים, פלא פלאים!

עוד יותר יש להרגיש בזה - כי להתאפק מלהתודע להם לא יכול עוד, כי נכמרו רחמיו, אבל להתאפק ולחכות עד שיצאו המצרים כן יכול. ואמנם כאן מאסף יוסף הצדיק כל כחות נפשו הסוערים וגועשים באהבה עצומה להתודע אל אחיו, ומעכבם מלהוציא זעקת וקריאת עומק נפשו "אני יוסף אחיכם". מוסר עצמו לסכנה גמורה, ובמקום קריאה זו הרי הוא קורא "הוציאו כל איש מעלי", ויושב ומצפה בכליון עיניים שלא ישאר אחד מחוץ לאחיו, ואז פורץ זרם להבות געגועיו מתוכו, ומכריז "אני יוסף אחיכם".. למדנו מכאן עומק כח ממשלת הצדיקים ברוחם, וקדושת טהרת מדותיהם הטובות, נורא ונפלא!

ואמרו חז"ל [ברכות מ"ג] נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים, אנו מפרשים מאמר זה כאזהרה לאדם, כלומר אם יש לפניו ב' דרכים להפיל עצמו לכבשן האש או להלבין פני חברו ברבים, מזהירים אותו שבל יהין לבחור בדרך השני להלבין פני חברו ברבים, אלא יפיל עצמו לכבשן האש.

אבל האמת הוא כי אין כאן אזהרה חוקית, אלא אדרבה חז"ל באו להבינו בינה, כי נוח לו לאדם בזה יותר מבזה. ויצויר לאדם שיש לפניו ב' כבשונות הבורים, אחד גדול ואחד קטן ממנו, והאדם מוכרח לעבור באחד משניהן, ודאי יבחר בהשני, ונוח לו יותר לעבור בו, כי סכנתו פחותה מהראשון, וכן הדבר הזה שהדגישו חז"ל ואמרו נוח לו לאדם וכו', כלומר שלהלבין פני חברו ברבים הוא כבשן אש גדול בהרבה מכבשן האש שלפניו, ולכן נוח לו לאדם להפיל עצמו בכבשן האש וכו', כי קל הוא יותר מכבשנו של הלבנת פני חברו ברבים!

וכזאת היתה מדרגת קדושתו של יוסף הצדיק, שנח היה לו לוותר על כל תקוותיו ולאבד הכל מלבייש את אחיו בפני המצרים. ועד כדי כך שחז"ל אמנם מבקרים מעשה זה, ואמרו לא עשה יוסף כשורה שאמר שהוציאו כל איש מעלי, שאילו בעט בו אחד מאחיו מיד הוא מת, וע"כ צריך אתה לומר שעם כל זה, לא היתה היכולת ביד יוסף לוותר על זה, ואהבה מקלקלת השורה, שנחה היה לו יותר להעמיד את עצמו בסכנה, ובלבד שלא יתביישו אחיו בפני המצרים כנ"ל בתנחומא, ישמע חכם ויוסף לקח!

🌀 האדם נתבע לפי יכולותיו 🌀

ולא יכלו אחיו לענות אותו [מ"ה, ג']

כתב החפץ חיים: [שם עולם חלק ב' פ"ו]

במדרש [בראשית צ"ג, י'] אמר רבי אבא כהן ברדלא אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, ומה יוסף קטנן של שבטים לא יכלו אחיו לעמוד מפני תוכחתו, כשיבוא הקדוש ברוך הוא ויוכיח כל אחד ואחד כפי מה שהוא על אחת כמה וכמה ע"כ. והנה ע"פ אמת התירו של יצה"ר, שמראה לו שהוא פטור מן הלימוד בעבור רוב טרדותו ע"י עסקיו הרבים, הוא טעות מעיקרו. ולמה הדבר דומה- לשוטרי המלך שסובבים בעיר, לתור מקום עבור שרי המלוכה לחנות שם על איזה ימים. ודרך הוא שהשוטרים מיחדים מקום בבית בעל הבית לכל אחד מהשרים, ואח"כ בא כל שר ושר לאותו מקום שייחד לו השוטר.

ויקר פעם אחד שכאשר בא השר לבית בעל הבית, ענהו לו מה לך השר פה, השוטר שקבע אותך בביתי עשה שלא בדעת והשכל. ויענהו השר, תדע לנכון שכאשר אנו ממנים שוטרים על ענין זה, אנו לוקחים אנשים שיש להם דעת ויושר, מי מבעל הבית שיש לו ששה חדרים יקחו ממנו חדר אחד, ומי שיש לו כפלים מזה יקחו ממנו שני חברים, וע"כ כאשר ייחד השוטר עבורי המקום אצלך הוא מקום דירתי באמת.

ועתה נתבונן היטב אם בן אדם שדעתו רק דעת אנוש, מ"מ כשמיחד המקום הוא עושה בסדר ומשטר, ואינו בא בעקיפין לקבוע מקום אצל אחד שלא מן היושר. א"כ ק"ו אלף אלפים להבדיל מלך מלכי המלכים הקב"ה אשר הוא מקור החכמה והדעה היושר, והוא יודע כל העתידות וכל העסקים שיטלו בהן בני אדם. ובכל זאת אנו רואין שחלק לאיזה מהן דעת שיוכל בזה להיות בקי במשניות, או בסדר גמרא, או בפוסקים, כל אחד לפי שכלו.

מסתמא ידע הקב"ה שהוא יכול להשיגם כשירצה, אפילו אחר כל ריבוי טרדותיו, או שיכול להקל מעליו משא טרדותיו, דאי לאו הכי למה קבע דעת גדול כזה במקום זה. כי לעסקים בעצמם אנו רואין בחוש כי אין צריך דעת רחבה, ותלוי רק בהצלחת ה', וכדכתיב כי לא לחכמים לחם וגו'. ומסתמא כשחלק הדעת במרום זה, יכול להשאר פה על איזה מטרה שקבע.

וזה כונת המדרש על הפסוק אוכיחך ואערכה לעיניך, דהיינו שיוכיח הקב"ה לעתיד לבא את כל אחד ואחד לפי מה שהוא, ורצה לומר שיתבעו מכל אחד ואחד ידיעת התורה וקיום המצות לפי שכלו שניתן לו מן השמים. ועם כן יארע לפעמים שלאיש פשוט ייטב לו יותר לעתיד לבא מאיש חכם, כי מהפשוט לא היה דרוש ממנו הרבה רק לפי שכלו, אבל להחכם יתכן שיחסר לו הרבה והרבה יותר לפי מדרגתו.

חוב הצדקה כפי הוצאותיו על צרכיו

ולא יכלו אחיו לענות אותו [מ"ה, ג']

כתב החפץ חיים: [דבר בעתו פרק כ']

במדרש [בראשית צ"ג, י'] אמר רבי אבא כהן ברדלא אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, ומה יוסף קטנן של שבטים לא יכלו אחיו לעמוד מפני תוכחתו, כשיבוא הקדוש ברוך הוא ויוכיח כל אחד ואחד כפי מה שהוא על אחת כמה וכמה ע"כ.

ויש להבין מה "לפי מה שהוא", והדבר יובן כדלהלן. ובאמת כאשר נתבונן היטב עוד נראה, כי טענה זו שכהיום ההוצאה מרובה היא טענה מסותרת מעיקרה, ואדרבה היא מביאה יותר החיוב על האדם. כי בימים הראשונים שאדם היה מצמצם הנהגת מחיתו מאד, ולא היה מוציא שום דבר על איזה ענין יתר, כי אם על הכרחיות לחם לאכול ובגד ללבוש [והיינו רק לכסות את גו, ולא מלבושים יקרים אחד ושנים ושלוש, שכל אחד עולה לו לעשריות ר"כ], היה די במעט המעות שהכין לצדקה לצאת ידי המצוה על פי הדחק.

משא"כ היום שמצוי בעו"ה שהרבה והרבה מהמעות הולכים על יתרונות ותענוגי בני אדם, במלבושים יקרים לו ולאשתו ולבניו הגדולים והקטנים [ואפילו מנעלים לרגליו אשר הוא דבר הפחות בערכו, נתרבה בעונותינו הרבים הרצון לפאר ולקשט אותם, עד שמה שעולה כסף לאיש אחד לשנה בעד מנעליו, היה די מלפנים על כל המלבושים לכמה שנים], ודירות יקרות וריבוי המשרתים וכהאי גוונא.

לא תהא מדת צדקה וחסד, שהיא חיי האדם והצלתו בעוה"ז ובעוה"ב קל בעיניו מאחד מיתרונותיו ההבלים ודברינו מרומז במה שאמרו חז"ל דלע"ל יוכיח את כל אחד ואחד לפי מה שהוא.

ובאמת כאשר נשאל לכל אחד ואחד על הנהגתו בהוצאות ביתו שהוא מתנהג כעשיר, ורב הוא יתר מכפי ערכו. תירוצו נכון לפניו כי אין לאל ידו להושיע, שאי אפשר לו לגרוע מהנהגת בני ביתו מאומה, ורק כשבא לפניו ענין צדקה וחסד, שם הוא מתבונן במצבו כי אין בכחו ועושה את עצמו לעני ודל, ואינו נותן אף לפי ערכו.

ולמה הדבר דומה- לראובן ושמעון שלקחו עסק ביחד, והתנו ביניהם שכל אחד יקח מהריחוק להוצאות ביתו ומלבושיו בכל שבוע, ומותר הריחוק יחלקו בכלות משך השותפות. ויארכו הימים והעסק הלך ודל, עד שלא הספיק אף להוצאות ביתם. וייתיעצו ביניהם שמעתה יצמצמו בהוצאות ביתם, ולא יקחו הכסף כמלפנים רק היותר הכרח. ויהי כאשר בא שמעון ליטול ההכרחיות להוצאות ביתו, ולא נתנו שותפו, באמרו שגם זה הוא יותר מן ההכרח ודי לו בפחות מזה הסך.

ויהי כאשר באו לחשבון ויחסר סך רב מהכסף וכמעט לא נשאר מאומה, ונתברר הדבר שראובן לעצמו לא צמצם בהוצאותיו כלל וכלל, הוציא כסף לכל הוצאות המותרות כאחד העשירים, ורק לשותפו שמעון לבד מרר את חייו, ועל כל פרוטה ופרוטה שלקח להוצאותיו היותר הכרחיים נתן שבע עיניים, וצעק עליו באמרו שגם זה אינו הכרח גדול ואפשר לצמצם אותו. עד שהוכרח להתנהג כאחד העניים הגדולים חסר לחם וערום ויחף, ובצאתו מהעסק לא נשאר לו מהעסק אף למזון סעודה אחת, כי כל כסף הריוח והקרן הוציא ראובן על ריבוי ההוצאות המותרות שלו.

ויהי כראות שמעון זאת נתן עליו בקולו - הוי רשע ערום, למה עכרתני, מה עשיתי לך שרימתני ככה ותגזל את כספי להוציאם על הבליך, ולהשאיר אותי ערום ורעב בחוסר כל.

הנמשל מובן מאליו, כי האדם מורכב מגוף ונפש, ולכן אחד צריך לעמול להחיות הגוף ולמלא צרכיו, דהיינו לחם להחיותו וכסות להלבישו ודירה לשכן בו משך ימי חייו. ויתר הזמן צריך לעמול לצרכי נפשו, ליתן לה חיותה, דהיינו בלימוד התורה וקיום המצוות. שכל אלה הם חיי הנפש וקיומה לנצח, וכמו שנאמר ושמרתם את חוקתי וגו' אשר יעשה אותם האדם וחי בהם [ויקרא י"ח ה']. ועל קיום תנאי השותפות ממונים שני יצריו, היצר הרע הוא כח התאוה והחמדה מופקד הוא על עניני הגוף, שלא תגזל הנפש ממנו צרכיו. והיצ"ט מופקד על עניני הנפש שלא יגזלו ממנה חיותה לגמרי.

וכאשר בזמנים אלה בעונותינו הרבים נתמעטה ההשפעה ונתדלדלה הפרנסה, ממילא יחסר לשניהם חיותם בין בצרכי הגוף ובין בצרכי הנפש. וכשיתבונן האדם בעניניו מוכרח הוא לצמצם מעט בשניהם, דהיינו לפרנס גופו במזונו ובמלבושיו ושאר צרכיו במצומצם כפי ההכרח, כי הריוח כעת אין מספיק די הוצאותיו בריוח.

וככה בעניני הנפש, באשר ההשפעה מועטה מוכרח הוא לצמצם מעט כי אין לו פנאי לעסוק בתורה הרבה כמפנים שהיו השנים כתיקונם. וכן בעניני המצות צדקה וחסד שהם חיי הנפש, מוכרח הוא לצמצם מעט לפי ערך פרנסתו.

אכן כשיבואו הדברים למעשה לא כן יעשה, כי כאשר יעלה בלב האדם ללמוד מעט תורה או להפריש מעמלו לצדקה וחסד שהם צרכי נפשו, ימנעוהו המופקד על צרכי הגוף וצועק עליו מה תעשה אתה מוכרח לצמצם כהיום בדברים אלה, כי אין מספיק עתך ועמלך להחיות בם גופך כהיום בריוח. וככה ימרר את נפשו בכל עת ועת, ולכל מצוה ומצוה שיבא לידו מתאמץ להפריעו, עד שגוזל חיות הנפש ממש שנשאר ערום בלי תורה ומצות.

ואם היה מתנהג באמת גם בעניני הגוף גם כן בצמצום כדבריו, לא היו העול גדול כל כך, אבל לא כן הוא, כי בעניני הגוף לא יניחנו היצר לחסר מאומה, ומוציא הוצאות מרובות לחמודי התבל, והבלים בעדו ובעד בני ביתו הרבה הרבה יותר מלפנים. וכאשר כי ההוצאה מרובה וההשפעה מועטת, מוכרח הוא למסור כל כחותיו לעמול בזיעת אפים יומם ולילה כדי להמציאם. רק בנפשו הנכאה הנדכאה יגזל חיותה, שתשאר לעתיד לבא בלי מזון וכסות שהם נעשים על ידי התורה ומצות.

וכמה יגדיל מכאוב הנפש ע"ז בשעת מעשה בכל יום ויום כשהיצר מונע ממנה התורה ומצות שהם חיותה, וכ"ש לעתיד לבא בזכרה שהיצר בערמימותו גזל ממנה אורה וכבודה לנצח.

וכ"ז מרומז בכתוב שנאמר [הושע ז' ט'] אכלו זרים כחו והוא לא ידע, גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע. שהיינו, שכח החמדה והתאוה והכעס שהם באים רק מכח היצה"ר שהוא זר לאדם [ואין אוהבו כלל, ואדרבה מקטרג עליו לכלותו], הם אכלו את כוחותיו ולא הניחו להנפש שישתמש בהכוחות לצרכה, והאדם לא ידע להתבונן ע"ז כלל.

וגם לעת שיבתו שכמעט ראה בעצמו שכחותיו אפסו וכלו, ומתי יעשה לצורך נפשו, גם אז לא התבונן ע"ז, והניח הכל להזרים להשתמש בכוחותיו האחרונים, ולנפשו לא השאיר כלל. אבל החכם אשר עיניו בראשו, אין לו לשמוע ליצרו שהוא אויבו הגדול כידוע, ויתנהג עניניו בדרך האמת והצדק, דהיינו לצמצם בהוצאות המותרות ההבלים בכל מה שאפשר, ואז ישאר לו עת לתורה. וגם כסף להחיות אלמנות ויתומים ומרי נפש ולשארי צדקות ההכרחים, ויקנה לו שם טוב בעוה"ז ואחרית טובה לעוה"ב.

🌀 הקב"ה מוכיח את האדם מתוך מעשיו 🌀

אני יוסף העוד אבי חי, ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו [מ"ה, ג']

כתב הבית הלוי:

הנה בפסוק זה יש להתבונן בו הרבה, דהרי תיכף בעת ביאתם פעם שני למצרים, שאל להם השלום אביכם הזקן אשר אמרתם העודנו חי, והם השיבו לו כי הוא חי. והלא מאז בואם למצרים עוד לא נסעו מזה, ומה מקום יש לשואלם עכשיו שנית. ועוד יותר כי אם תתכן השאלה, מדוע לא נאמר התשובה על זאת השאלה, מה ענו לו אחיו על זאת השאלה.

במדרש רבה פרשה צ"ג אות י' איתא על פסוק זה, אמר אבא כהן ברדלא- אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, יוסף קטנן של שבטים לא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לכשיבא הקב"ה ויוכיח לכל אחד לפי מה שהוא שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך, על אחת כמה וכמה.

יש להבין מה תוכחה שהיה כאן להשבטים, רק נבהלו מההודעה הפתאומית שלא עלה על דעתם כלל שזהו יוסף. וגם יש להבין מה שחלק המדרש לשנים ואמר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, מהו דין ומהו תוכחה. וגם שארי דברי המדרש שהאריך בלשונו ואמר, לכשיבא הקב"ה ויוכיח לכל אחד לפי מה שהוא, יש להבין ואמרו לפי מה שהוא.

ואת אשר נראה בזה, דהמדרש מפרש דפסוק זה לא אמרו יוסף בגדר פיוס לאחיו כלל. ותדע, דאח"כ בהפסוק השני אחר שנבהלו מפניו, אמר להם שנית אני יוסף אחיכם, והזכיר להם אחוה שהוא הוראה להם שאוהב אותם ומחשבם לאחים, ובפסוק ראשון לא אמר להם רק אני יוסף, ולא הזכיר להם אחוה ואהבה כלל.

ובהודע להם שהוא יוסף לא היה להם שום פיוס, רק אדרבה עוד נתוסף להם יראה ופחד, בהודע להם שזה האיש הנלחם עמם עד עתה, ומבקש עליהם עלילה בחנם, הרי הוא יוסף שגמלו לו רעה, והן עתה נפלו בידו, וביכולתו לעשות בהם כרצונו, ובודאי לפי השכל נקם ינקם. ועל כן נתייראו ונבהלו מפניו, ולא יכלו לענות אותו.

וגם מה שאמר להם העוד אבי חי, ג"כ מפרש המדרש דלא היה בגדר שאלה כלל, וכמו שכתבנו למעלה דלא היה מקום לשאלה כזו כלל עתה, רק המדרש מפרש ליה שהוא בגדר תמיהה ופליאה, ה' התימה. ואמר להם בלשון תמיהה, אני יוסף העוד אבי חי, כמתמיהה ואומר איני מבין האיך יכול אבי לחיות עד עתה מרוב צערו שאינו יודע ממני עד עתה.

ובדברים אלו נטמן ברמז שאלה גדולה להם, וגם סתירה על כל טענותיו של יהודה בויכוחו, דכל טענותיו של יהודה היה מצערו של יעקב שיגרם לו בלקיחתו את בנימין, וא"כ הרי קשה עליהם מדוע לא חששו הם לצערו של אביהם ומכרו ליוסף. וגם דאם יכול לחיות בלא יוסף כן יהיה יכול לחיות בלא בנימין. וזהו אחרי שהגדילו לפניו גודל הרחמנות של אביהם כשיקח ממנו בנו אהובו, סידר להם מעשה עצמם, ונבהלו מתוכחתו ולא יכלו אחיו לענות לו על תוכחתו, כי הוא סתירה וקושיא עליהם מעצמם על עצמם.

וזהו שסיים המדרש לשיבא הקב"ה ויוכיח לכל אחד לפי מה שהוא, דקדק ואמר לפי מה שהוא, דגם ביום הדין יהיה התוכחה לכל אחד ממעשיו על מעשיו, ויהיו מעשיו נתפסים ממעשיו היאך הם סותרים זה את זה. דעל כל עון וחטא בפני עצמו סובר האדם שיש לו קצת תירוץ, דהרי כל דרך איש ישר בעיניו.

ולמשל- מי שאינו נותן צדקה, סובר בדעתו שיש לו תירוץ, כובד ודוחק הפרנסה וריבוי ההצטרפות של הכרחיות מבני ביתו, עד שאין בכחו לפזר על אחרים. והגם דאין זה תירוץ מספיק כלל, וכמו שאמרו במסכת גיטין דף ז' אם רואה אדם שמזונות מצומצמין יעשה מהם צדקה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה, מ"מ קצת תירוץ ודיחוי הוא. דהרי אין לדמות עונש העשיר הקופץ ידו מצדקה לעונש המגיע לעני שאינו נותן צדקה, וא"כ בתירוץ זה הרי יוקל עונשו הרבה.

אמנם מראים לו ממעשיו, אשר במקום אחר פיזר הרבה ממון עבור דבר שאינו הגון, כמו להשיג איזו תאוה האסורה, או כבוד או עבור מחלוקת, וכמה ממון מפזר ללמד לבנו דברים שאינם הגונים. ומדוע בעסק העבירה לא עצרוהו כובד הפרנסה, ונסתר בזה התירוץ, ויוגדל עונשם כפלים. וכן הוא בעניני לימוד התורה, אשר הרבה מהאנשים פוטרם עצמם מחיוב הלמוד, יען כי שכלו אינו מוכשר להשיג לימוד התורה, יען כי הוא בטבע גס השכל. אבל כשנתבונן, רב השכל נמצא בו בעסקיו בעניני עולם הזה לרמות ולהשיג פרנסתו.

וכמו דאיתא בתנא דבי אליהו פרק י"ד וז"ל: פעם אחת הייתי מהלך ממקום למקום, ומצאני אחד שלא היה בו לא מקרא ולא משנה, והיה מתלוצץ כנגדי, ואמרתי לו בני מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום הדין. אמר לי רבי יש לי דברים שאני משיב, בינה ודעת לא נתנו לי מן השמים שאקרא ואשנה.

אמרתי לו מה מלאכתך, וא"ל צייד וכו', אמרתי ומה להביא פשתן ולארוג מצודות ולהשליך לים נתנו לך דעת, ולדברי תורה שכתוב כי קרוב אליך הדבר מאד, לא נתנו לך דעת, מיד היה מרים קולו ובוכה. אמרתי לו אל ירע לך, שכל באי עולם הם משיבין תשובה זו על אותו ענין שהם עוסקים בו, אבל מעשיהם מוכיחין עליהם וכו' עכ"ל, וכל זה מבואר כדברים הנ"ל.

כתב המכתב מאליהו: [חלק ג' עמוד 309 - מביא את דברי התנא דבי אליהו הנ"ל - וכותב עליהם]

אם באנו לנתח דבר זה לנתחיו, נורא ואיום הוא. האיש היה לו גלוי אליהו, ומבכיתו עד שהוכרח אליהו ז"ל לפייסו, נראה את מדרגתו. ואף על פי כן- חרץ אליהו את משפטו כי הלעיג והתלוצץ על דבריו. ודבר אחד מתשובותיו מספר לנו אליהו הנביא, והוא כי על טענתו מה תשיב ליום הדין, השיב שתחסר לו היכולת.

נחפשה נא במחשבותינו ונמצא הרבה הרבה ממין זה, ודוקא בעת שלמוד המוסר או ההתבוננות פועלים קצת, תיכף באה מחשבה, כמו תשובה מפנימיות הלב, ודוקא בענינים אשר לוקינו בהם הרבה "אבל מה שאי אפשר הלא אי אפשר הוא!"

ומה השיב לו על זה אליהו ז"ל? כי קרוב אליך הדבר! וגילה לנו כי שאלה זו היא שאלת כל באי עולם, ומשיבין להם ממעשיהם בגשמיות, וקל וחומר מצב כי קרוב הדבר, הרי לנו בזה סוד גדול וכמוס אשר גילה לנו אליהו הנביא ז"ל.

מה היא התשובה לשאלה הכוללת של כל באי עולם, היינו - כי לא רחוק הוא ממנו, אך קרוב! וטעות גמורה נטעה, אם נחשוב כי יש שנים וזמנים ומצבים אשר ההתחזקות רחוקה היא, לא, לא, תמיד תמיד היא קרובה, ולא רק קרובה אך קרובה מאוד אלינו.

ועתה לו יכולנו הרי היינו שואלים את אליהו ז"ל: איה הוא הפתח אל הדרך הקרוב כל כך, שהרי בענינו נראה כי עשרות ומאות פעמים נשתדל, ומאומה לא עלה בידינו ר"ל, ולא נראה ח"ו שום פתח ומבוא. אבל על זה כבר השיבה לנו התורה בעצמה "בפיך" [בלמוד], "ובלבבך" [השבה אל הלב], זה הוא הפתח המיוחד אשר תיכף סמוך לו "לעשותו".

נורא הדבר להשתומם, עד כמה גילו לנו כל הסודות הנצרכים לנו כל כך בפשיטות, ועוד בא אליהו ז"ל והראה לנו באצבע על פסוק זה, כי פה היא התשובה היחידה על שאלת כל באי עולם. ומעתה מה יחסר לנו? הלא אך ורק לגשת ולאכול. הרי דבר זה אך בנו הוא תלוי, נורא הדבר ומי יכילנו, האם יש עוד להסתפק באמיתות תורת המוסר, וההכרח ממש הכרח ללמוד מוסר בכל יום.

פחד חז"ל מיום הדין

ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו [מ"ה, ג']

כתב באור יהל:

אמרו חז"ל [ב"ר כאן] אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, יוסף קטן של שבטים היה ולא יכלו אחיו לענות מפני תוכחתו, ק"ו כשיבוא הקב"ה ויוכיח לכל אחד לפי מה שהוא ע"כ. והנה, אילו יצוייר לאדם מדורנו, שהיה רואה בעיניו כשיוסף מתוודע אל אחיו, ודאי היה מתפעל מזה מאד והיה מוריד דמעות מעיניו. והתפעלותו והשתוממותו על המראה הנורא הזה לא היה פג, עד שהיה רץ במהירות לביתו ומספר לאשתו ולקרוביו מעשה נפלא זה שראה בעיניו, ובסופו של דבר משכיב עצמו במטתו וישן לו בשינה מתוקה...

אבל צא וראה איך חז"ל בעיני קדשם, כשראו עובדא זו תיכף הזדעזעו ונפחדו על נפשם בתביעה נשגבה, ונמס כל לב בהכריזם "אוי לנו מיום הדין אי לנו מיום התוכחה וכו'". ויראה המרחק מן הקצה אל הקצה בין אדם הדיוט הרואה דבר חידוש, לחכם הרואה!

וכמו שיצוייר בתערוכה, אשר נראה שם מכונה נפלאה עם כמה גלגלים ועצבים גדולים וקטנים וכו', גם ההדיוט אשר יראה המכונה יתפעל מכלל המכונה ומסדריה, אבל לא יותר מזה, שאחרי כן נשכח מלבו כל הדבר. משא"כ האומן והמכונאי לא ינוח ולא ישקוט לא תערב לו האכילה והשינה, וידקדק ויחפש אחריה בכל לבו ונפשו, עד כי יעמוד אל אמיתותה, וידע כל גלגל ומסמר מהו פעולתו ומטרתו, והאיך נאספו כל הפרטים וכדומה.

וכן הדבר הזה, כשרואים ומעיינים בתורה הקדושה, הנה ההדיוט אף לאחר עיונו, יוציא כל רוחו והתפעלותו ברגע אחד ודי לו. משא"כ החכם יודע כי זהו אומנתו ותכליתו, ללמד את עצמו, ולזה נברא בעולם, לכן מבין הוא איך להשתמש בהתפעלות, וללמוד מכל דבר בתוה"ק דרכי חיי האמיתיים, חיי הנצח! וכבר אמרו חז"ל [יבמות ק"ט] האומר אין לו אלא תורה, אף תורה אין לו, כלומר מי שאינו לומד לעצמו מהתורה דרכי חיים ללכת בהם, הרי אף תורה אין לו, שנמצא שלא למד כלום ולריק יגע.

והרחיב בזה בדרכי מוסר:

במדרש רבה - ולא יכלו אחיו לענות אותו - אבא כהן ברדלא אמר או לנו מיום הדין או לנו מיום התוכחה, בלעם חכם של הגויים לא יכול לעמוד בתוכחתה של אתונו, הדא הוא דכתיב ההיכן הסכנתי לעשות לך כה, ויאמר לא. יוסף קטנן של שבטים היה ולא היו יכולים לעמוד בתוכחתו, הדא הוא דכתיב ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לכשיבוא הקב"ה ויוכיח כל אחד לפי מה שהוא, שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך על אחת כמה וכמה.

רואים מזה שאצל חז"ל הקדושים היה לפנייהם תמיד פחד ה', ולפני מי אתה עתיד דין וחשבון, וכשלמדו הפסוק ולא יכלו אחיו לענות אותו, תיכך נזכרו בחשבון שלמעלה, ואמרו או לנו מיום הדין ואוי לנו מיום התוכחה, מפני שאף רגע אחד לא שכחו מזה. ותמיד היתה לפנייהם חרדת ר' יוחנן בן זכאי [ברכות כ"ח], לכן כשהגיעו לפסוק של יוסף או של בלעם עשו חשבון שלהם.

שמעתי כי מרן הגאון ר' ישראל סלנטר זצוק"ל למד עם התלמידים את הגמ' בבא מציעא [דף י"ג] מצא שטר חוב, אם יש בו אחריות נכסים לא יחזיר. ומקשה הגמרא אם כשחייב מודה אמאי לא יחזיר, והתייפח בבכי, התלמידים שאלו אותו רבינו מה יש כאן לבכות? וענה להם, כי בשעה שלמד את קושית הגמרא אם חייב מודה אמאי לא יחזיר? נזכר שגם הקב"ה ישאל אותו אם כשחייב מודה, זאת אומרת אם אתה מודה שאתה חייב לו, למה אתה לא מחזיר לי, זאת אמרת למה אינך חוזר בתשובה?

ואעפ"י שהענין מדבר בדבר אחר לגמרי, אבל ר' ישראל סלנטר זצ"ל שתמיד היה פחד ה' לנגד עיניו, ודאג על מה שהחסיר בעבודת ה', שמע בהגמרא עוד דבר מה שאחרים שאין להם פחד ה' אינם שומעים כלל.

וידידי הרב הגאון ר' שמואל רזבסקי זצ"ל הוסיף לו על זה מה שאמרו חז"ל על הכתוב "אשרי אדם שומע ליי" - שכל שמועותיו לי, היינו שכל מה שהוא שומע הוא מקשר תיכף עניני שמים, והוא כשהאדם כל מעיניו ורעיוניו דבוקים בה', אז כל מה שהוא רואה ושומע תיכף מקשר לה', וזהו שכל שמועותיו לי.

שלא נבוש לעולם ועד

ולא יכלו לענות אותו כי נבהלו מפניו [מ"ה, ג]

כתב באור יהל:

אמרו חז"ל [ב"ר כאן] אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, יוסף קטנן של שבטים היה ולא יכלו אחיו לעמוד מפני תוכחתו, ק"ו כשיבוא הקב"ה ויוכיח לכל אחד ואחד לפי מה שהוא ע"כ. הנה יוסף קטנן של שבטים היה, ואחיו גבורי הרוח גבורי הנפש. כאשר ראו המציאות שדרכם לא היתה נכונה נבהלו כל כך, שנתאלמו ממש מפחד ורעדה, ובטלה אצלם כל מציאותם.

ובתנחומא כאן איתא דפרחה נשמתן מרוב פחד, אלא שהקב"ה עשה להם נס וחזרה נשמתן ע"ש. ואף שבחשבון נפשם כבר עמדו על טעותם, אבל אינו דומה שמיעה לראיה, כי מציאות ראיית פני יוסף אחיהם, השפיעה עליהם שלא יכלו לענות אותו כי נבהלו מפניו, ואחזתם פחד ורעדה עד כדי יציאת נפשם כנ"ל.

ומזה למדו חז"ל לעצמם ק"ו, יוסף קטן של שבטים היה ולא יכלו אחיו לעמוד מפני תוכחתו וכו', ואיזה תוכחה אמר להם יוסף? אדרבה הרי קירבם וניחמם שלא יעצבו וכו' וכו' כמבואר בפסוקים.

אבל הדבר פשוט כי עצם התוודעו אל אחיו, וקריאתו אליהם "אני יוסף", היה בזה בכדי תוכחה עצומה ונוראה שאחזם פחד פחדים ולא יכלו לפתוח פיהם, בראותם במו עיניהם סתירת כל דרכם במשך כ"ב שנה. שהרי זו היתה תחלת השנאה, כמ"ש [בפ' וישב] "המלך תמלוך עלינו וגו'", ומזה נסתעף הענין כולו עד שדנהו למיתה, וכעת עומדים ומשתחוים הם, הרי שטעו בכל ולא היה דרכם נכונה כלל. וממילא כבר הזדקר לעיניהם כל המורא הגדול שעבר עליהם ואמירתם הכר נא וגו', בכיותיו של אבא, וקריעת בגדיו וימאן להתנחם וכו' וכו'.

צא וחשוב כאב לבם של צדיקים קדושים אלו, אשר הושיבו ב"ד ופסקו דין והתענו

עד לאחר גמר דין, כסנהדרין שדנים דיני נפשות, ומחרימים לכל מי שיספר לאביהם דבר זה, ורואים שהשכינה עמהם וכמשאחז"ל בכמה מקומות. ולפתע פתאום נתהפך הדבר מן הקצה אל הקצה, וה"אני יוסף" גילה לפניהם כי לא דין ומשפט היה כאן, ולא סנהדרין דנוהו, אלא שנאתם אותו קלקלה השורה, ומצאו עצמם חייבים בכל! אשמים בכל!

ומהמראה הנורא הזה התכווץ לבם, ונפלו בפחד ורעדה על מכרם בכסף צדיק ואביון עבור נעלים. ולכשנעמיק חקר מצב נפשם של שבט י-ה הקדושים בעת ההיא, בהתודע יוסף אליהם ורואים כי הוא הצודיק, והם עבר על מ"ש בתורה ו"גונב איש ומכרו", ודאי פשוט הוא שפרחה נשמתם של קדשי מעלה אלו בפחדם, אלא שנעשה להם נס וחזרה נשמתן כאמור.

ומעתה צא ולמד יוסף קטנן של שבטים היה ולא יכלו אחיו לעמוד מפני תוכחתו זו כאשר נתבאר, ק"ו כשיבוא הקב"ה ויוכיח לכל אחד ואחד לפי מה שהוא, כלומר הרי כל דרך איש ישר בעיניו, ונמצא אדם חי כל ימיו, הולך ומחשב לנפשו כי צדיק הוא בדינו. ומונה שבחי מעלותיו, וסופר שכר מצוותיו, ובדעתו שכבר מוכן לו מקום חשוב בגן עדן, ומצייר לעצמו האריך יוצאים מלאכי השרת כתות כתות לקבל פניו, ומכריזים יבוא צדיק וגו'. ואף אם יתבונן ויכיר איזה חסרון בשלמות נפשו, יתרץ את עצמו כי אין לו אשמה בדבר הזה כלל, שחקר ובדק כחותיו, פשפש ומצא שיגע ועמל עד שידו מגעת, והרי אין הקב"ה בא בטרונא עם בריותיו וכו' וכו'.

אבל מה נורא הפחד וכמה גדולה הבושה, כשיבוא הקב"ה ויוכיח לו על פניו מן ההיפך אל ההיפך, כי במקום שחשב כי מצוות עשה ורצון בוראו קיים, יראה ברור כי לא עובד אלוקים היה, אלא עבד גמור לעצמו לתאותיו ורצונו. חשק נפשו וחמדת לבבו, ונמצא כל עבודתו רק ל"אל זר" שבגופו של אדם, הוי אומר זה יצר הרע. והרי אין כאן מצוות אין כאן מעשים טובים, אלא חטאים ופשעים עוונות ומרדים נורא ואיום...

גם מה שתירץ את עצמו על חסרונות בקיום התורה שלא היה בכחותיו להשיג יותר, הנה שם יפרדו כל חלקיו, ויתגלה לו כח נשמתו החצובה מתחת כסא הכבוד, וכי מלאכים ושרפים לא ידמו לו. והוא הולך חשכים כל ימיו, וסבור כי אין נוגה לו ולא יוכל להשיג יותר, ומה מאד יתמה על עצמו ויתפלל האריך טח מראות עיניו, ותעה בכל דרכי חיו.

וזהו מה שהדגישו חז"ל ואמרו כשיבוא הקב"ה ויוכיח לכל אחד ואחד "לפי מה שהוא", כלומר שכל אחד יראה מה הוא, ועד כמה גדולים כחות נפשו. ולכשימדוד המרחק הנורא בין מה שפעל לבין מה שהיה יכול לפעול, יבש ויכלם עד מאד לא יכילהו הרעיון.

והנה השבטים באמת נבהלו מפני יוסף אחיהם, אך כל זה לא נמשך אלא רגעים ספורים בעוה"ז, אבל אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, בעוה"ב! כי שם התביעה תביעת נצח היא, ובושה תכסה פניו של אדם לעולמי עולמים, אין לה קץ ותכלית, וכדכתיב [תהילים מ"ט] "עד נצח לא יראו אור". ומזה עד כמה יש לנו לשפוך לב כמים, ותחנונים ידבר רש לאל חי, "שלא נבוש ולא נכלם לעלם ועד".

והוסיף על כך בשיחות מוסר: [מאמר כ"ד]

ופרש"י מפני הבושה, ואמרו חז"ל [ילקוט ויגש רמז קמ"ב] "אמר ר' שמעון בן אלעזר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה וכו', יוסף קטנם של שבטים היה ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לכשיבוא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מעשיו על אחת כמה וכמה". ויש להתבונן היכן היתה תוכחה בדבריו של יוסף לאחיו, והרי לא אמר להם אלא דברים אלו - "אני יוסף העוד אבי חי", ומיד לאחריו כתיב "ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו", והיינו שנתביישו מפני תוכחתו, וממה נתביישו, והרי לא הוכיחם כלל.

מכאן נלמד מהי מהותה של תוכחה, כי אין התוכחה דברי כיבושים ומוסר, כפי שאנו רגילים לחשוב. אלא התוכחה היא העמדת האדם על טעותו, ומיד כשמכיר ומודה שטעות היתה בידו, הרי זה קיבל תוכחה. וכשאמר להם יוסף "אני יוסף", כלומר אני אחיכם הקטן שמכרתם אותי לעבד, והרי אני לפניכם מלך ומושל בכל ארץ מצרים, וככל דברי החלומות אשר חלם. והראה להם שאף שהם במכירתו לעבד נתכוונו לבטל את חלומותיו, דוקא מכירה זו היא שקירבה את קיום החלום, ועל ידה עלה על כסא מלכותו.

מזה נוכחו האחים לדעת כי טעות גדולה היתה בידם, בהעריכם את יוסף שלא כראוי, ובחושבם כי מעשיהם ירחיקו ויבטלו את דבריו, בעוד שבמעשה ידיהם הם קירבו וקיימו את דבריו. וזו היא התוכחה הגדולה ביותר, לראות כי נהפכו פני הדברים מן הקצה אל הקצה, ואין יוסף "בעל החלומות" בעלמא, אלא נבואת אמת היתה בפיו. והיא הבושה הגדולה שתקפה אותם ועל כן נבהלו מפניו.

ומכאן אמר ר"ש בן אלעזר "אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה", שאם כאשר הקטן שבאחים העמיד את אחיו על האמת, נגרמה בושה ובהלה כזאת לאחים הגדולים שבטי קה, על אחת כמה וכמה לכשיבא הקב"ה ויעמיד את כל אחד ואחד על טעותו מי יכילנו.

ע"פ הדברים האלו נבין את מאמרו ז"ל על הכתוב "ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד" [בראשית כ"ז ל"ג], וברש"י: ראה גיהנום פתוחה לתחתיו, ואמרו חז"ל [בראשית

רבה פס"ז ב'] אמר רבי חייא בר חנינא מאד מחרדה שחרד על גבי מזבח, פירוש שהיתה חרדה זו של יצחק גדולה יותר מן החרדה שהיתה לו בשעה שנעקד על גבי המזבח. ולכאורה מה גרם לו לחרדה גדולה זו.

וצריך לומר שנזדעזע ברגע שנתברר לו כי טעות היתה בידו כל ימיו בהערכתו את עשיו. כי עד עתה היה סבור כי לעשיו מגיעות הברכות, והנה לפתע נתגלה לו דמותו האמיתית של עשיו, שגיהנם פתוחה לו מתחתיו ויעקב הוא הראוי לברכה. רגע זה של עמידה על הטעות המושרשת אצלו זמן רב, הוא רגע של חרדה גדולה עד מאד. ועומק טעמו של דבר הוא כי הטעות אינה בדעתו ובסברתו של האדם גרידא, אלא שאם שחי בטעות, הרי על פי טעות זו מכלכל הוא את כל מעשיו ימים רבים. ובהתגלות הטעות עומדים לנגד עיני האדם כל מעשיו וכל פעולותיו ונוכח הוא לדעת שאינם כשורה, ואין לך בושה וחרדה גדולות מאלו.

והוא מה שאמרו חז"ל "לכשיבא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מעשיו על אחת כמה וכמה", "לפי מעשיו" – היינו שהתוכחה היא במה שיראה האדם את מעשיו, והנה אין בהם ממש, וכל מה שנתכיון לעשות במעשיו וכל תכלית פעולותיו הבל וריק, "אוי לאותה בושה", ולכן יותר ממה ש"אוי לנו מיום הדין", הוא "אוי לנו מיום התוכחה".

ובאמת יודע האדם כי הרבה מן המעשים שעושה וחלק גדול מפעולותיו אינם כשורה, אלא שסבור הוא לעשותם לתכלית זו או אחרת, ולדעתו התכלית מתירה פעולות אלו. אך אוי לו בראותו כי מעשיו לא הביאו את התוחלת שקיוה לה, ומה שנשאר לו הוא המעשה בלבד, המעשה אשר אף לדעתו אינו הגון ואינו ראוי הוא, ולא עשה אותו אלא בגלל התכלית הנרצית, ובאין תכלית הרי הוא עומד ככלי מלא בושה וכלימה.

והרי כל תכליתה של מכירת יוסף, היתה לבטל את חלומותיו, עיי"ש ברמב"ן וספורנו. ומכיון שלא הועילה המכירה לבטל את חלומותיו של יוסף, נשאר המעשה בלא התכלית, והמעשה מצד עצמו אף לפי דעתם לא היה כדין. וזו היתה התוכחה הגדולה שהוכיחם יוסף, באומרו שתי תיבות אלו בלבד "אני יוסף", ועל כך "לא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו", וכפרש"י מפני הבושה.

אכן לאמיתו של דבר, אין על האדם לחשב חשבונות על תכלית המעשים, אין לו אלא צריך הוא לעשות את המוטל עליו, ואילו התכלית היא ביד הקב"ה לבדו. כי מי שסבור שהוא בעצמו פועל ומגיע את התכלית על ידי מעשיו, הרי הוא כאומר "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה" [דברים ל"ח, י"ז], ואסור לומר כן לא רק בעסקי חומר וגשם, אלא אף בעניינים של רוחניות.

ולכן אמרו חז"ל [מגילה ו' ע"ב] יגעתי ומצאתי, דהיינו שלאחר כל היגיעה אין ההשגה אלא בבחינת מציאה שבאה בהיסח הדעת, ושכר הוא שזיכו לאדם מן השמים כגמול על יגיעתו. וזהו שאמר ר' נחוניא בן הקנה [ברכות כ"ח ע"ב] "אני עמל והם עמלים, אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר", השכר עבור תורה ומעשים טובים אינו על החכמה שהשיג וקנה לעצמו, אלא על העמל והיגיעה, כי החכמה שקנה מתנת שמים היא, וכמו שנתבאר, ואילו עבור עמל העולם הזה אין מקבלין שכר, והשכר הוא רק על מה שפעל והועיל ע"י עמלו.

פיוס יוסף לאחים

ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה [מ"ה, ה']

כתב בדעת תורה:

הנה הפך הדבר - ותחת כי אחיו יבקשו את פניו של יוסף ויפייסו אותו על מכרם אותו לעבד, הנה הוא עומד עליהם והוא מפייס אותם. וכן מצינו לעיל בפסוק ב' ויתן את קולו בבכי, ואמרו במדרש [בב"ר צ"ג י"ג] שבכיה זו היתה פיוס לאחיו, נורא מאד עד היכן היתה מדת המשפט אצל יוסף.

צריכים לדעת שכשם שיש שולחן ערוך בשביל עושה העול, כן יש שולחן ערוך שלם לזה הנפגע מהעול, איך להתנהג עם עושה העול. אצלינו אנו כשאחד עושה לנו רעה, ואם אפילו בשוגג עשה - כי היה סבור למשל שכן צריך לעשות. הלא נרגוז ונכעוס עליו עד מאד באין כלל מעצור לרוחינו, חושבים אנחנו אז כי כבר הותר דמו בכל וכל, מאחר שהלא הרי עשה לי רעה. אבל לא כן הוא הדבר באמת, ולכל יש דין ומשפט.

יוסף עשה חשבון עם עצמו, וחשב כי אולי הוא באמת האשם בכל, אולי על ידי פשיעתו גרם הוא שטעו בו אחיו, וא"כ אפשר שהוא הגורם בכל הצער של האחים, כי עשה מעשה בלתי נכון שהביא להם כל הצער הרב הזה, וע"כ הלך הוא בצדקתו והוא פייס אותם, מבהיל מאד, והרבה לימודים לנו מזה.

הכל בגזירת עליון

כי למחיה שלחני אלקים לפניכם ועתה לא אתם שלחתם אותי [מ"ה, ה']

כתב באור החיים:

פירוש לתת טעם להסיר מלבם חשש השנאה, לבל יחשבו כי יוסף ישטום אותם וישנאם על אשר נתאכזרו עליו, ויהיה בעיניהם דבר רחוק שיהיה לב יוסף נכון

עמם. לזה אמר להם, הן אמת כי בשעת מעשה אשר מכרוהו היו הדברים זרים בעיניו, איך יהיה כל האכזריות בלב אחים על אחיהם, וראוים הם להיות שנואים אצלו.

אכן עתה אחרי ראותו כל הנמשך מירידתו מצרים, ידע כי המעשה היה מאת ה', והם שליחותו יתברך עשו, ולא שליחות עצמם, ובזה אין מקום לשמור להם איבה, ולא להרחיק מדת האחוה מהם.

הרחיב עוד בזה הדעת תורה:

מכאן יש לנו ללמוד כלל גדול - אשר כבר דיבר מזה הרמב"ם והרמב"ן [שמות י"ח, י"א] על הפסוק כי בדבר אשר זדו עליהם, כי אמנם לא היה על המצרים ראוי לבא עונש הגדול של עשר מכות וטביעה בים, אחרי כי השם גזר על ישראל ועבדום וענו אותם, וכבר הודיע זה לאברהם אבינו ע"ה, וא"כ המצרים קיימו דבר ה' ושלוחיו הם, ומה להם להענש עליהם.

אבל העונש בא על המצרים רק על אשר זדו עליהם, וחשבו להכרית אותם מן העולם וכו' וכו', ומפני זה בא עליהם העונש המשחית אותם לגמרי, והעונש הוא על הזדון שחשבו לעשות להם עי"ש.

ענין זה הוא גם כן בכל פרט ופרט, כי מעיקרא דדינא אין לו למוכה להיות בכעס ובטענות על המכה אותו, כי כשליח בית דין - כן הוא דומה, שלוחו של מקום הוא לעשות ככל אשר גזר הוא יתברך. וכן דוד אמר [שמואל ב' ט"ז י"] בעת יצא שמעי בן גרא וקללו קללה נמרצת, כי ה' אמר לו קלל את דוד, ומי יאמר מדוע עשית כן, ולא הניח המלך דוד את אבישי בן צרויה אף לנגוע בו.

זהו כל הענין אצל יוסף אשר אמר לאחיו על תעצבו כי למחיה שלחני אלקים לפניכם, ולא כמו שאנו סבורים על פי השגת שכלנו שהוא רק ענין של הרגעה והשקטה, אשר אח רחמן מתחסד עם אחיו שגמלוהו רעה. והם עכשיו במצב מרוגז מאד, והוא מיטיב עליהם ומרגיעם לאמור אין דבר, ובפרט שאני גם הרווחתי מכל המעשה.

לא כן הוא רוח התורה, לא כלשון בני אדם לשון התורה, לולא הזדון של המצרים אשר חשבו להכרית את בני ישראל מן העולם, לא היה ראוי לבוא עליהם שום עונש, כי פשוט ממש כי לא הם העושים כלום וכלום, כי האלקים עשה, האלקים אנה לידם, הוא אמר ויהי, ומי יאמר לו מדוע עשית כן?

והוא מה שאמר יוסף ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלקים, והוא כפשוטו ממש, כי כל המעשה נעשה בלעדם אין להם שום יד בדבר. ועל פי דין והלכה צריך

הנפגע לחפש אחר היתר להיות בכעס על הפוגע בו, כי כל שקרה אתו הרי בהשגחה עליונה בא לו. ומה לו להמכאיב לו, היתרעם אדם על האבן שנזרקה עליו? השקפה זו היא ברוח התורה, ונקוט כלל זה בידך עכ"ל.

כך כתב החינוך במצוה רמ"א- שלא לנקום, כלומר שנמנענו מלקחת נקמה מישראל, המצוה שידע האדם ויתן אל ליבו כי כל אשר יקרהו מוטב עד רע הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא, על כן כשיצערהו או יכאבהו אדם, ידע בנפשו כי עוונתיו גרמו, והשם יתברך גזר עליו בכך ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב. וכמו שאמר דוד עליו השלום [שמואל ב' ט"ז י"א] הניחו לו ויקלל, כי אמר לו השם יתברך, תלה הענין בחטאו ולא בשמעיו בן גרא עכ"ל.

🌀 **הבשורה הטובה ליעקב - יוסף נשאר ירא שמים** 🌀

מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף שמני אלקים לאדון לכל מצרים [מ"ה, ט']

כתב בדרכי מוסר:

שמעתי מקשים בשם האדמו"ר מרוזין - איזו בשורה טובה היא לאביו, שמבשרים לו שהוא אדון לכל מצרים, איזה חשיבות היא ליעקב שיש ליוסף כבוד מדומה. ומתרץ כי המילה שמני - הוא שם אני אלקים לכל מצרים, יוסף השפיע על תושבי מצרים שיאמינו שאלקים הוא האדון לכל מצרים, זהו בשורה טובה ליעקב אבינו עכ"ל.

ולי נראה פשוט בפשיטות - איך אנחנו רגילים לומר, קיבלתי משרה מאיש פלוני, וכל שכן מי שמקבל משרה גבוהה ורמה כמו ראש ממשלה, ודאי יאמר שהמלך מינה אותו ראש ממשלה. אבל יוסף הצדיק לא אמר, פרעה מינה אותי לראש ממשלה, כי מצא חן בעיניו, אלא אמר שמני אלקים לאדון לכל מצרים, הוא מאמין באמונה שלמה שאלקים נתן לו המשרה הרמה הזאת.

וזוהי בשורה טובה ושמחה גדולה בשביל יעקב אבינו, אחרי שלש עשרה שנה שעזב את אביו, ועברו עליו כל הצרות, ומחשיכה יצא לאור גדול, ויוסף נשאר בצדקתו ואמנתו, כאילו הוא היה כל הזמן בבית אביו, ושום מצב לא יכול להשפיע על יוסף. זוהי שמחה גדולה בשביל יעקב אבינו ע"ה, וזוהי בשורה טובה בשבילו שאין למעלה ממנה.

ואע"פ שיוסף היה יכול לתלות כל הכבוד בכוחו וגבורתו, כי הם גרמו לו את כל הכבוד. בכל זאת הוא לא תלה בפקחותו, תיכף כשבא אל פרעה אמר "בלעדי

אלקים וענה את שלום פרעה", ואחרי הפתרון וגם אחרי שראה שנתקיים הפתרון כמו שאמרו, לא תלה בחכמתו אלא באלקים שהושיבו על כסא זה.

עניין הבכיה על החורבן

ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך [מ"ה, י"ד]

כתב בשפת אמת: [שנת תרמ"א]

פרש"י ויבך על שני מקדשות שעתידין להיות בחלקו של בנימין וסופן להחרב ע"כ. ענין הבכיה של יוסף הצדיק - וחז"ל דרשו על החרבנות, ומה ענינו לכאן. ויתכן לומר על פי לשון הפסוק ולא יכול יוסף להתאפק כו', כנראה שהיה מהצורך עוד לעכב עצמו, ואם היה ביכולתם לתקן עד הסוף לא היה הגלות והחורבן, כאשר חכמים הגידו כי הכל נמשך מהשורש, ועיין מה שכתבתי בפ' וישב בזה.

והכלל כי עבודת האבות הכנה לבנים, רק שלא היה בכחם לסבול כל כך צער, כאשר מעיד הכתוב ולא יכול יוסף כו', לכן הרגיש יוסף מיד שיהיה החורבנות כו'. והרי זה המעט שנשאר מהתיקון, אין אנו יכולין לגומרו בדורי דורות, מזה יש לבחון גודל עבודת האבות והשבטים.

טובת צדיקים שלימה

ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך [מ"ה, כ"ד]

כתב בדעת תורה:

ועיין ברש"י, נפלא מאד גודל מדת חסדו של יוסף, שלא די שלא ביישם ולא ציערם, אלא גם פייסם בכל מיני פיוס.

ולא די שעשה כל מה שביכלתו שלא יתרעמו איש עם אחיו בהיותם אצלו, אלא גם דאג להם בעד הזמן שלא יהיה בכחו לפייסם מפני שיהיו רחוקים ממנו. טובת צדיקים שלמה היא, דאג וסדרם שגם כשהיו בדרך לא יריבו ולא ירגזו, מבהיל למשכיל.

לימוד תורה היא חיינו

וישלח את אחיו וילכו ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך [מ"ה, כ"ד]

כתב בזכרון מאיר:

במסכת תענית [י', ע"ב] אמר רבי אלעזר אל תתעסקו בדבר הלכה, שלא תרגז עליכם הדרך, מקשה הגמרא - איני והאמר רבי אלעזר בן רבי ברכיה שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה ראויים לישורף שנאמר וכו', לא קשיא הא למגרס הא לעיוני. פירוש מה שאמר להם "אל תרגזו" וכו' זה שלא יעיינו בתורה בדרך.

ויש להתפעל מזה, יוסף בודאי ידע והבין את אחיו כי הם נמצאים בעת כזאת במבוכה ובלבול נורא, שפתאום נודע להם כי "אני יוסף", וכל הפלפולים והמחשבות בטלו ונבהלו מפניו עד שפרחה נשמתם. וגם עולה על דעתם איך יודע כעת ליעקב אביהם כל דבר מכירתו, וכדומה מן המחשבות שעלו על דעתם. ולכאורה הלא אין דעתם פנויה במצב כזה ללמוד תורה, וכל שכן ללמוד בעיון, מדוע היה צריך להגיד להם "אל תרגזו בדרך", שלא יתעסקו בדבר הלכה ובעיון?

אבל יוסף הכיר את אחיו שהתורה היא חייהם ממש, וגם במצב כזה לא יפסיקו מללמוד תורה - ובעיון, והיה צריך לעורר אותם "אל תרגזו", והפירוש "שלא תרגז עליכם הדרך", אפשר לומר שלא יתעכבו בדרך מחמת עיונם בלימודם, ועליהם מוטל לקיים "מהרו ועלו אל אבי" [בראשית מ"ה, ט'], וכל רגע יקר. ובעיקר בכדי לקיים מצות כיבוד אב, ולהחיות את נפש אביהם המתאבל על יוסף, כאמור [שם ל"ג, ל"ה] "וימאן להתנחם".

ואם נאמר שהכוונה אל תתעסקו בדבר הלכה, כלומר הלכה של מכירת יוסף שירצו בדרך לברר שוב את ההלכה הזו, זה גם כן התפעלות, הלא שמעתתא בעי צילותא [מגילה כ"ח, ע"ב], ואיך ימצאו אז בבלבול הדעת את הזמן המתאים לברר את ההלכה מחדש?

אבל יוסף הכיר את אחיו, כי דעתם תהיה צלולה לתורה אחרי כל הטרגדיה, וילמדו את ההלכה אפילו בעיון למרות הכל. מזה לימוד לנו איך שבן אדם צריך להיות שקוע בלימוד התורה בעיון, ושלא יפריע לו שום דבר בעולם, יען כי הם חיינו ממש! ובכל מצב ובכל זמן אדם רוצה לחיות, ושלא יפסק חס ושלום חייו ונשמתו ממנו, בכל אופן ובכל מצב.

ושלא נחשוב שזוהי רק מידת חסידות ומעלת אהבת התורה של השבטים, אבל לכל אדם אין חיוב כזה במידה כזו במצות לימוד התורה, על זה מצינו ביהושע [ה', י"ג] "ויהי בהיות יהושע ביריחו [פרוש כשהלך לכבוש את יריחו, עיין מלבי"ם] וישא עיניו וירא

והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו, וילך יהושע אליו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו, ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי".

ואיתא במסכת מגילה [ג' ע"א] אמר לו [המלאך ליהושע], אמש ביטלתם תמיד של בין הערביים, ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה וכו' [פירש"י: ועכשיו שהוא לילה היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה עכ"ל], מיד "וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק", אמר רבי יוחנן מלמד שלן בעומקה של הלכה. ואמר רבי שמואל בר אבונא גדול תלמוד תורה יותר מהקרבת תמידין, שנאמר "עתה באתי", עד כאן לשון הגמרא.

והנה נפלא הדבר, יהושע ועם ישראל עומדים במלחמה, בכל זאת תובעים מהם שבילילה כשאננם לוחמים צריכים ללמוד, ואין תירוץ שעייפים הם ומבולבלים, מרוגזים עומדים במערכה וכדומה, והתביעה כל כך חזקה, עד חרבו שלופה "הלנו אתה או לצרינו", נפלא הדבר. וכן הרמב"ם [פ"א מהלכות ת"ת ה"ח] כתב "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש חכו, אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר [יהושע א', ח'] "והגית בו יומם ולילה".

ובהלכה י': "עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו, שנאמר [דברים ד' ט'] "וכן יסורו מלבבך כל ימי חיך, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח", עכ"ל, מזה רואים חומרת חיוב מצות לימוד התורה לכל אדם, בכל זמן ומצב.

היתכן, מושל מצרים וירא שמים

ויפג לבו כי לא האמין להם [מ"ה, כ"ו]

כתב הלב אליהו:

כי הלא באו השבטים הקדושים אצל יעקב אבינו - "ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים", והא ודאי כי אם אמרו השבטים על יוסף כי הוא "חי", ודאי כלול בלשון הזה גם שהוא בשלימותו הרוחנית. כי אילו ח"ו לא כן היה לא היו אומרים עליו לשון זה "עוד יוסף חי". וכבר אחז"ל [ברכות י"ח] רשעים בחייהם קרויים מתים, ודאי הכין הוא - כי שפת השבטים הקדושים היא שפת התוה"ק. ועוד האיך אפשר לפרש אחרת שיבשרו לו השבטים הקדושים ליעקב אבינו שיוסף חי על הגוף לבד ח"ו.

אבל יעקב אבינו שמע גם מה שסיימו "וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים", ועל זה "ויפג לב", שראה סתירה גדולה כי לא האמין להם שיהיה חי בריא ושלם ברוחניותו כמאז

כן עתה, וגם מושל בארץ מצרים. והיה יעקב מתמה ומהרהר בדעתו - האיך אפשר שבמצרים הטמאה ומלאה גלולים יהיה יוסף מושל שם, ולא יפגם ברוחניותו.

לכן אמרו חז"ל במדרש רבה שאמר להם - את אתם יודעים באיזה פרק פירש הימני אני מאמין לכם, כלומר שבא לנסות אותם אם אמת כדבריהם, שאם יוסף זכר ומסר להם שפירש הימנו בעסק התורה של פרשת עגלה ערופה, סימן זה יהא בידו שנשאר בשלימותו הרוחנית בתורתו וצדקתו, ואז אפשר להאמין להם לכל דבריהם שהוא חי וגם מושל בכל ארץ מצרים, משא"כ אם לא ידעו זאת, הרי נשארת הסתירה בדבריהם כאמור למעלה.

והנה יש בחינה לדעת באיזה מצב האדם עומד ברוחניות, חז"ל אמרו במשנה [אבות כ"ד] העולם הזה דומה לפרוזדור בפני עוה"ב, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתיכנס לטרקלין, פירוש פרוזדור הוא הטפל לטרקלין שהוא העיקר. כי כל עצמו של הפרוזדור לא נעשה רק כדי לתקן עצמו לטרקלין, וזוהי עבודתו של האדם, שלא יחליף ולא ימיר לעשות את העיקר לטפל והטפל לעיקר, אלא ישים לבו ונפשו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו בעוה"ז לתקן עצמו שיוכל להכנס לטרקלין, שהוא החיים הנצחיים בעולם הבא! וזוהי הבחינה לראות בהנהגתו של אדם, מה אצלו עיקר ומה אצלו טפל.

וכלל זה נקוט בידך שכל כמה שתראה באדם כי העיקר אצלו עוה"ב יותר מחבירו, בבחינה זאת הוא עומד במעלה גבוהה יותר ממנו. מעתה נבין עוד, דהנה אם אחד רוצה להזכר בדבר מה שאירע לו לפני כמה שנים, מובן שאם היה זה עיקר אצלו וחביב עליו חקוק הוא בזכרונו. משא"כ דברים של מה בכך, כבר אחז"ל [ב"ב, ל"ט] כל מילתא דלא רמיא על אינש לאו אדעתיה ונשכח ממנו, כל יזכר ובל יפקד בשום ענין ואופן.

וזהו מה שמסיימים חז"ל במעשה דיוסף, לאחר שפג לבו ולא האמין להם שיוסף עוד חי בשלימותו ותורתו, כיון שהוא מושל בארץ מצרים, וכמו שנתבאר למעלה, אחז"ל שנזכר יעקב אבינו באיזה פרק פירש הימנו יוסף, ואמר בלבו יודע אני שבפרק עגלה ערופה פירש ממני יוסף, אמר להם אם אתם יודעים באיזה פרק פירש ממני אני מאמין לכם. אף יוסף היה יודע באיזה פרק פירש הימנו, מה עשה יוסף נתן להם עגלות, שנאמר ויתן להם יוסף עגלות על פי פרעה.

הנה פרק עגלה ערופה שלמד יעקב אבינו עם יוסף בעת שפירש ממנו, כבר עברו מזה עשרים ושנים, ולכן אמר להם אם יודעים אתם באיזה פרק פירש ממני יוסף, דהיינו שחזר לפניכם פרק זה שלמדתי אתו, אז בזאת אדע כי נשאר בשלמותו, כיון שנזכר בתורתו הרי התורה עיקר אצלו.

ואכן מסיימים חז"ל שגם יוסף היה יודע באיזה פרק פירש הימנו, ושלח לו עגלות וכו', וזהו מה שנאמר בפרשה "וירא את העגלות אשר שלח יוסף וגו' ותחי רוח יעקב אביהם, ופירש"י סימן מסר להם במה היה עוסק כשפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה, וזהו שנאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף, ולא נאמר אשר שלח פרעה ע"כ. והוא מה שאמרנו שראה שנזכר בתורתו, הרי הוא בשלימותו עודנו חי באמת חיים של תורה ויראת שמים, אז "ותחי רוח יעקב אביהם"!

🌸 האדם ניכר בעניני קדושה 🌸

וירא את העגלות אשר שלח יוסף [מ"ה, כ"ז]

כתב התפארת שמשון:

פרש"י סימן מסר להם במה היה עוסק כשפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה, וזהו שנאמר "וירא את העגלות אשר שלח יוסף", ולא נאמר אשר שלח פרעה עכ"ל. ידוע המעשה שארע עם הגר"א זצ"ל - על אשה עגונה שבעלה עזבה זה כמה שנים, הגיע אחד ואמר שהוא הבעל וידע לספר את כל ענייני הבית. ואמר הגר"א לשאול אותו על מקומו בבית הכנסת, כי אם הוא בא לרמות ובירר מהבעל את כל עניני הבית, כשמחשבת לטמא את אשת חבירו, לא היה עולה על דעתו לשאול ענייני קדושה כלל, ואכן כך היה שלא ידע היכן מקומו בבית הכנסת, והתגלה קלונו ברבים.

והנה ידוע שצדיקי עולם כאשר בא ספק לידם, חפשו במכמני תורה, משום דכולה בה. ונראה שהמקור לדברי הגר"א הוא כאן, שיעקב חיפש סימן אצל יוסף האם הוא יוסף באמת, ולא האמין עד שהביא סימן של דבר קדושה, שלמדו ביחד פרשת עגלה ערופה.

🌸 חי - העיקר ברוחניות 🌸

רב עוד יוסף בני חי אלכה ואראנו בטרם אמות [מ"ה, כ"ח]

כתב הרשב"ם:

ואני הצעיר שמעתי רב עוד יוסף בני חי, אתם אומרים עוד יוסף חי וכי הוא מושל, רב לי במה שהוא עדיין חי, אפילו אינו מושל. אלכה ואראנו בטרם אמות וגו'.

תוספת הסבר כתב התפארת שמשון:

הנה האחים סיפרו ליעקב שני דברים, האחד - "עוד יוסף חי", והכוונה כמו שאמרו חז"ל שהצדיק נקרא איש חי, וכמו שנאמר "ובניהו בן יהוידע בן איש חי". ואמרו חז"ל [ברכות י"ח.] וכי ס"ד שהוא בן מת, אלא צדיקים אפי' במיתתן קרויין חיים, וזהו שאמרו האחים "עוד יוסף חי" שעומד בצדקו.

ודבר שני - "וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים", היינו שספרו לו מכבוד גדולתו ועושרו. ועל זה אמר יעקב "רב עוד יוסף בני חי", רב לי ודי לי בזה, מספיק לי מה שהוא חי ועומד בצדקו, וכי מה יש לי מזה שהוא שר גדול ומושל בכל מצרים, כל זה הבל כי מה שחשוב באמת זה שהוא עומד בצדקו, וזה מה שמשמח אותי. וא"כ אלכה ואראנו בטרם אמות, אם ח"ו היה יורד מצדקו לא הייתי רוצה לראות את פניו עוד, אבל כיון שהוא צדיק חי אלכה ואראנו.

הנה באה התורה ללמדנו מאבינו הזקן הסבא קדישא, שאין יתרון וכבוד אמיתי בבנים ובבנות אם הבן שר או עשיר גדול, אלא רק בתורתו ומעשיו הטובים. הנחת של ההורה היהודי הוא רק כאשר הבנים הולכים בדרך התורה, וזהו הכבוד האמיתי להורים ושמחתם כאן בעוה"ז, ויותר מזה לעולם הבא לנצח נצחים.

חסד נעוריך

ויסע ישראל וכל אשר לו ויבא בארה שבע [מ"ו, א']

כתוב במדרש רבה: [פצ"ב אות ד']

להיכן הלך אמר ר' נחמן שהלך לקוץ ארזים שנטע אברהם זקנו בבאר שבע, הי מה שאת אמר [בראשית כ"א ל"ג] ויטע אשל וגו' ע"כ.

ויש להבין למה הביא ארזים שנטע אברהם אבינו למצרים. אפשר לבאר שרצה להשריש בבנ"י את מידת החסד, שאם יראו בעיניהם כל הזמן את הארז שנטע אברהם אבינו ששימש באשל החסד של אברהם, יזכרו לנהוג במידת חסד. והחסד חשוב מאוד דוקא בשיעבוד מצרים.

כמו שהאריך באהבת חסד [חלק ב' פ"ה] - והנה עתה שמידת הדין גברה מאוד על העולם ואין שום עצה להנצל מידי צרות המתחדשות יום ויום, מה מאוד יש להתחזק במדת החסד, כדי שעל ידי זה יתעורר מידת החסד העליונה, ויקיים עלינו מה שאמר הכתוב "וארשתוך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים". ואמרו חז"ל שאומר הקב"ה ומה אלו שהן בעצמן צריכין חסד עושין חסד אלו עם אלו, אני שאני מלא חסד ורחמים על אחת כמה וכמה שאני צריך לגמול חסד עם בריותי.

ונראה לי שזהו מה שאיתא בתנא דבי אליהו פרק כ"ג כשהיו ישראל במצרים נתקבצו כולם וישבו יחד משום שהיו כולם באגודה אחת, וכתרו ברית יחד שיעשו גמילות חסדים זה עם זה, וישמרו בלבבם ברית אברהם יצחק ויעקב ולעבוד את אביהם שבשמים לבדו ושלא יניחו לשון בית יעקב אביהם ושלא ילמדו לשון מצרים וכו', עיי"ש.

ומה היה הכריתות ברית לגמילות חסדים, אלא הענין הוא כי הם כשראו שאין שום עצה להנצל מגזרותיו של פרעה והשעבוד הולך ומתגבר יום יום, מה עשו, נתקבצו באגודה אחת וטכסו עצה מה לעשות לזה, והסכימו ביניהם שילכו בדרך ה' לבדו, ולא ישנו את שמם ולשונם, גם כרתו ברית יחד לגמול חסד זה עם זה. היינו שעיי"ז יתעורר למעלה חסד של ה' יתברך עליהם, וממילא יבטלו לבסוף גזרותיו של פרעה.

ובאמת כן היה לבסוף שדבר זה היה סיבה לגאולה, וכדכתיב "'נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך" וגו', ואיתא בפסיקתא [הובא בילקוט בשלח] "נחית בחסדך" זו גמילות חסדים, "נהלת בעזך" זו תורה. כי באמת תורה היה ג"כ במצרים, כדאיתא ביומא [דף כ"ח] דאף כשהיו ישראל במצרים לא פסקה ישיבה מהם [דאף שהתורה לא ניתנה עדיין, למדו שם כל המצוות הפרטיות שקיבלו מפי האבות], ונראה שזהו מה שאמר הכתוב [ירמיה א'] "כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך, אהבת כלולותייך לכתך אחרי במדבר", וקחשיב פה שלשה דברים כסדרן, ד"חסד נעוריך" - היינו מה שעשו חסד בימי נעוריהם במצרים, "אהבת כלולותייך" - קבלת התורה שהיה אח"כ, ואח"כ "לכתך אחרי במדבר", וגו'.

זהירות יעקב מגזל

ויסע ישראל וכל אשר לו [מ"ו, א']

כתב המהרי"ל דסקין:

ותימה, דכאן לא נזכר שנסע בעגלות, כמו להלן שכתוב ויסעו בני ישראל את יעקב אביהם בעגלות אשר שחל פרעה לשאת אותו. ויש לפרש, דכאן כאשר נסע לבאר שבע כיון דלא ידע עדיין אם הקב"ה יצווה אותו לילך למצרים, ע"כ לא היה רוצה לשבת על העגלות, דפרעה לא נתן העגלות אלא ע"מ לבוא למצרים, כמו דכתיב לעיל ונשאתם את אביכם ובאתם, וא"כ הוי משנה מדעת בעלים. אבל אח"כ שהקב"ה ציווה לרדת למצרים, על כן כתיב ויסעו בני ישראל את יעקב אביהם בעגלות אשר שלח פרעה לשאת אותו, ודו"ק.

גם בחשכת הגלות ה' שומרינו

ויאמר אלוקים לישראל במראות הלילה [מ"ו, ב']

כתב המשך חכמה:

הנה אצל אברהם ויצחק לא מצאנו רק ביעקב כאן ובויצא, היינו מפני שהיה מוכן לצאת לחו"ל לגור, לכן בא אליו התגלות אלוקות בלילה, להראות שאף בלילה בחשכת הגלות שורה שכינה בישראל, כמו שאמרו גלו לבבל שכינה עמהם. ולזה אברהם תקן תפילת שחרית, ויצחק מנחה, ויעקב ערבית. והן אברים ופדרים שקריבין בין ביום ובין בלילה.

והנה אמרו ז"ל שאין השכינה שורה בחו"ל אלא למי שהיה רואה בא"י, כמו שאמרו על יחזקאל סוף מועד קטן, לכן סוף עבודה כמו הקטרת אברים, שכבר נשחט ונזרק ביום, נוהג אף בלילה, בינה זה. ולזה אמר יענך ה' ביום צרה ישגבך ה' אלוקי יעקב, שבזמן שהם בצרה ובחשכת לילה, ישגבך אלוקי יעקב שנגלה אליו בלילה, ודו"ק.

אמר על כך בפניני ר' יחזקאל: [ר' יחזקאל אברמסקי זצ"ל עמ' מ"ג]

ובמיוחד היה רבינו שרוי בהתרגשות רבה אחרי פרשת ויגש, והיה שואל את הנכנסים אצלו אם ראו את "המשך חכמה" שבפרשת ויגש, על הפסוק [מ"ו ב'] ויאמר אלוקים לישראל במראות הלילה וגו'. והיה רבינו אומר שבלי ספק נכתבו הדברים ברוה"ק שהופיע בבית מדרשו של האור שמח.

לא לחקור אחר דרכי ה'

אנוכי ארד עמך ויוסף ישית ידו על עיניך [מ"ו, ד']

כתב במשך חכמה:

יתכן כי אמר לו שבל יחקור בעיונו ובעיניו השכלים התכלית ומהות הענין - שצריך לירד למצרים ולעלות, כי מה זה תכלית וסיבה לאיזו שלמות, שלאברהם אמר לילך לארץ כנען להשאר שם בארץ המיוחדת לו, אך לילך למצרים מה זה תכלית.

אמר - כי הענין של יוסף ישית ידו על עיניך, שזה הענין יעצום עיניך, שבל תחקור ובל תסתכל אחרי דרכי ההשגחה כי רמו. כי מי מילל זה אשר הצער של יוסף יהא לתכלית נרצה כזה, שידור במצרים ויהי לשליט ויפרנס דעות צודקות וכל הארץ יהיו כפופים לו, הלא זה הענין די לשום יד ולכסות השקפת עיניך והבטת הבנתך המוחשית, וזה על דרך צחות.

פרסום כבוד מלכות ה' - ע"י ישועת ישראל

אנוכי ארד עמך מצריימה ואנוכי אעלך גם עלה [מ"ו, ד']

כתב הבית הלוי:

יש להבין כפל הדברים אעלך גם עלה. וי"ל דיעקב הבין וידע דירידתו למצרים - זו היא ההתחלה של גלות שנגזר על בניו בברית בין הבתרים, ויהיו זרעו נצרכים להיות במצרים ארבע מאות שנה בשעבוד, ועל כן נתירא מאוד בירידתו.

דאע"ג דעיקר הענין של הגלות היה מוכרח, ויעקב קבלו על עצמם באהבה בעת שקנה הבכורה מעשיו, להיות הוא העומד במקומו, שהוא יהיה הבכור ויחול עליו כל חוב השעבוד והגלות, כדי שעל ידי כן יזכה אח"כ בברכות אברהם ובא"י ובבית המקדש. מכל מקום סבור היה שיהיה הגלות במדינה אחרת, לא במצרים רבת הטומאה ומליאה גילולים, עד שקראה הכתוב ערות הארץ.

וכיון שנתוודע לו שיהיה הגלות במצרים, נתיירא שמא לא יוכלו בניו להיות במצרים כל כך שנים בשעבוד וישארו בקדושתם, אולי חלילה ישתקעו בטומאתן של מצרים עד ששוב לא יהיו ראויים להגאל לעולם. וזה שאמר לו הקב"ה אל תירא מרדה מצריימה, דלשון יראה נופל על דבר שהוא בספק, אבל דבר שהוא בהכרח אינו נופל לשון יראה אלא לשון דאגה. ועל עיקר הגלות לא שייך יראה, ורק על מקום, שיהיה הגלות יכול להיות גם במדינה אחרת שייך לשון יראה.

ואמר לו אל תירא וגו' אנוכי ארד עמך מצריימה ואנוכי אעלך גם עלה, הבטיחו שלא יניחם להתקלקל לגמרי. ואם יצטרכו יוציאם גם קודם שיושלם הזמן, דנגאלו תוך הזמן, שאם היו שם עוד זמן מה היו משוקעים בטומאה ולא היו ראויים להגאל לעולם. והוציאם באמצע הזמן כדי שיוכלו להגאל בביאת המשיח שישלימו כל החשבון, וזהו אעלך גם עלה.

גם עוד ביאור בכוונת הכתוב, דכאן באה לו ההבטחה הגדולה שבכל ההבטחות, שיהיה נקרא שמו על ישראל. והכוונה בזה - דלעולם לא יפרסם שם כבודו בעולם ע"י מעשה היוצא חוץ מדרך הטבע רק באמצעות צורך ישועתן של ישראל, וע"י ישועת ישראל יתפרסם שם כבודו בכל העולם.

בכל מעשה ובכל זמן שיהיו ישראל בשפלות חלילה, ממילא יהיה גם כבודו בהסתר ובהעלם. וזה שאמר לו אנוכי ארד עמך מצרימה, דכל זמן שאתה תהיה בירידה גם כבודי אינו נגלה בעולם, וזה שנקרא בדרך משל שירד עמו למצרים, ע"ד מאמר הכתוב בתהילים צ"א - עמו אנוכי בצרה. ואנוכי אעלך גם עלה, שיהיה מעלה אותך - אז ע"י עלייתך יתפרסם גם שמי בכל הרואים, ויהיה עלייה לכבודי.

וזהו ג"כ כוונת חז"ל בירושלמי תענית פ"ב ה"ו שאמרו שהקב"ה שיתף שמו עם ישראל, ונתנו משל על זה למפתח שחשש בעליו שלא יהיה נאבד וקשר לו שרשרת, כך הקב"ה שיתף שמו עם ישראל שלא יהיו נאבדים חלילה. והכוונה, שפרסום שם כבודו שיתף שיהיה רק ע"י ישועה של ישראל, וזהו ביטחון גמור שלא יאבדו חלילה.

🌀 דבר ראשון תורה 🌀

ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות לפניו גשנה [מ"ו, כ"ח]

כתב בתפארת שמשון:

ומה הייתה ההכנה שהכינו עצמם לקראת בואם לארץ החדשה, ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות לפניו גשנה, ודרשו חז"ל להורות מלשון הוראה ולימוד תורה, ומפרש רש"י לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה. הרי לנו שיעקב אבינו לא היה מוכן למקום חדש טרם יסדרו שם הבית מדרש.

ולכאורה, מדרך העולם שקודם בוחרים מקום יפה וסביבה טובה לגור בה, ואח"כ עוברים דירה, ורק שואלים היכן כאן הבית כנסת, שהרי ביום הראשון מטרדות העברת הדירה בין כך מתפללים בבית...

אבל יעקב אבינו לא עשה כן. אלא כמו שלא תצמא אדם שנכנס לגור בבית חדש, ורק אח"כ דואג להתקנת מים חשמל וגז וכל השירותים החיוניים, אלא ודאי כבר טרם בואו מסדר הוא את הדברים ההכרחיים. כך עשה גם יעקב אבינו, ולגביו בלי בית מדרש זה כמו בלי מים! דבר ראשון עוד טרם שיוצאים לדרך צריך לסדר בית מדרש, ורק אז אפשר ללכת לארץ מצרים.

וכל זה ללמדנו, שלימוד תורה ועשיית מצוות אצל היהודי אינם רק ענין של מעשים בעלי ערך גבוה, אלא הם אלו הקובעים את כל צורת חיי היהודי. התורה היא המרכז שאליו פונים כל מעשיו ומחשבותיו. ולכן דאגו אבותינו שקודם לכל יהיה בית מדרש, וכמו שנאמר על התורה [משלי ח' ל"ה] "כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה".

🌀 גדלות יעקב אבינו 🌀

ויבך על צוואריו עוד [מ"ו, כ"ט]

כתב בדעת תורה:

וברש"י אבל יעקב לא נפל על צווארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע. להשתומם על המראה ומי יכילנו, שעה כזאת ואחרי זמן כה ארוך אשר

לא ראה אותו ולא הופרעה כלום כוונתו של יעקב, לא בנפילתו על צוואריו ולא בנשיקותיו המרובות, כאלו לא נגעו ולא קרה אותו כלום. מי ראה ומי שמע כזאת, ראו בריה שבראתי בעולמי.

לא לסמוך על אחרים ברוחניות

ויאסור יוסף מרכבתו [מ"ו, כ"ט]

כתב הטעם ודעת:

עיין רש"י "הוא בעצמו אסר את הסוסים למרכבה להזדרז בכבוד אביו". מבואר מכאן שאין לסמוך על אחרים להכין למצוה, אלא אדם עצמו עושה, ואז הדברים נעשים בזריזות הראויה למצוה. וזו הוראה ולימוד לדורות, שאפילו יוסף שהיה משנה למלך עם עבדים, לא סמך על עבדיו. וכל שכן אצלינו, כשיש לפנינו מצוה ורואה שהוא עצמו יזרז הענין יותר לא יסמוך על אחרים, אלא יתעסק בעצמו.

וירא אליו - כיוון שיראהו יעקב

ויאסור יוסף את מרכבתו וירא אליו [מ"ו, כ"ט]

כתב באור יהל:

פירש"י "וירא אליו" יוסף נראה אל אביו ע"כ. והרמב"ן כתב שלא ידע טעם בוירא אליו, כי בידוע שנתראו כאשר נפל על צאורו. ויש לבאר כוונה עמוקה בזה, שאמנם גם לרש"י היה קשה טעם זה של וירא אליו כמ"ש הרמב"ן, ועל זה תירץ יוסף נראה אל אביו, עפ"י מה שיבואר.

דהנה יוסף הצדיק בן זקונים של יעקב אבינו שטולטל והלך בגלות, ולא שמע מיעקב אבינו עשרים ושתים שנה, מובן עד כמה הייתה דאגתו וצערו בכל יום לדעת שלום אביו וגעגועיו לראותו, וכנזכר בפסוקים בכל פעם שבאו אחיו וישאל לאביהם הזקן וכו'. ואף כשנתוודע לאחיו הייתה שוב שאלתו הראשונה העוד אבי חי. ומי לא יבין שבעת שיעקב אבינו בא לארץ מצרים, עד כמה פעם לבו בקרבו, ועז רצונו וחפץ נפשו לראות פני אביו, ומחכה לרגע היקר בכל ימי חייו ליפול על צאורו ולנשקו.

וכזו היא הרי גם הרגשת נפש בן המוני לאב פשוט, וק"ו אהבת יוסף הצדיק ליעקב אבינו האדם שבמרכבה. אבל הייתה כאן הרגשה שניה, היינו כמה מתאוה ומחכה היה יעקב לראות את יוסף, אין להעריך אהבת יעקב אבינו לבנו חביבו בן זקוניו יוסף הצדיק, וכמו שאמר "אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך".

נמצא שליוסף היה שני מיני הרגשות בזה, האחת לראות פני אביו, והשניה להראות אל אביו, כלומר שיעקב אבינו יראה אותו. ושתי הרגשות אלו סותרות אחת לרעותה, כי כל אחת יש לה למלא מקום לבבו ונפשו בלי השארת מקום לחברתה. ואמר הכתוב "ויאסור את מרכבתו ויעל לקראת יעקב אביו" וגו', לומר לך שכל מחשבתו והרגשתו קודש הייתה לעלות לקראת אביו לקיים כיבוד אב, דהיינו שאביו יראהו. ויגע וביטל כעת ההרגשה הראשונה של חפץ נפשו לראות את אביו, שלא תתפוס מקום בלבו אלא ההרגשה השניה שאביו יראה אותו...

וזהו שסיים הכתוב "וירא אליו" - ופירש"י יוסף נראה אל אביו, כלומר מהתחלה שאסר את מרכבתו עד הסוף עמד בנסיון נפשו זה, שהיה גדול מאוד אצל יוסף הצדיק ובכל לבו ונפשו, עלה ונראה אל אביו להראות לו דייקא. וגבורה עילאית זו גם עצם נסיון כזה לא תצמא אלא בגבורי רוח כיוסף צדיקא. ולמד רש"י יסוד פירושו מהכתוב "וירא אליו" וכאמור.

מדוע קרא יעקב דווקא עכשיו קריאת שמע

ויפול על צאוריו [מ"ו, כ"ט]

כתב הברכת פרץ:

פירש"י ז"ל דכל זה עשה יוסף, אבל יעקב לא נפל על צאורי יוסף, ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע. ומקשים - שאם היה אז זמן קריאת שמע למה לא קרא גם יוסף קריאת שמע. ויש מפרשים שיוסף היה פטור אז מקריאת שמע לפי שהיה עוסק במצוה, שהרי עסק במצות כיבוד אב, והעוסק במצוה פטור מן המצוה, ע"י שפתי חכמים.

וזה צ"ע, דגרסין בקידושין דף ל"ב אביו אומר השקני מים ומצוה לעשות, מניח אני את כיבוד אבא ועושה את המצוה, שאני ואבא חייבים במצוה, וכך פסק בשו"ע סי' ר"מ. הרי דלגבי כיבוד אב לא אמרין שידחה מצוה אחרת.

ונראה על פי המבואר בקידושין שם, דאמר איסי בן יהודה דבמצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים, מניח את המצוה שתיעשה ע"י אחרים, והוא יעסוק בכבוד אב. הרי דדוקא כשע"י עסק הכיבוד אב יתבטל המצוה לגמרי, אז המצוה דוחה לכיבוד אב.

ואם כן דהכא היה רק התחלת זמן קריאת שמע, ועדיין היה לו זמן ג' שעות לקיימה, והיה אפשר לקיים מצות קריאת שמע אח"כ. ולא גרע מאילו אפשר לקיים ע"י אחרים, דחייב לעסוק בכיבוד אביו. ויעקב אבינו שלא היה עוסק במצוה אחרת שפיר היה צריך לקרות שפיר קריאת שמע מיד, מטעם זריזין מקדימין למצוות.

אבל יוסף שהיה לו מצות כיבוד אב לא היה רשאי לבטלה משום קריאת שמע, דמה שאפשר לקיימה אח"כ, לא שאני מאפשר לקיימה ע"י אחרים, שצריך לעסוק בכיבוד אב.

אבל הסבר אחר מביא הגור אריה: [שם]

והקשו למה יוסף לא קרא קריאת שמע, כיון ששעת קריאת שמע היה. אמנם יש לדעת ענין קריאת שמע שהיה קורא, ובזה יתורץ מה שלא היה קורא יוסף קריאת שמע. לפי שכאשר בא יעקב וראה את יוסף בנו מלך, בא בלבו אהבתו ויראתו של הקב"ה, איך מידותיו הם טובות ושלמות, ומשלם שכר טוב ליראיו.

וזהו מידת החסידים אשר יקרה להם טוב, מתדבקים אל הקב"ה על הטובות והאמת שעשה עמהם, וזה קריאת שמע שבו נזכר ייחוד מלכות שמים ואהבתו. וראוי היה לקרות קריאת שמע כאשר בא אליו יוסף, אחרי הצער הגדול אשר היה לו בעבורו. ועתה ראה אותו מלך, היה אוהב את הקב"ה אשר עשה לו זה, ויקבל מלכותו ואהבתו ויראתו, וזה נכון למבין.

עוד הסבר כתב בספר זהב משבא: [פרשת ויגש]

וסיפר רבנו הרב זללה"ה מבריסק, מעשה שבא אחד מבעלי המוסר לפני אביו רבנו חיים זללה"ה מבריסק, ושאל אותו למה קרא יעקב עכשיו קריאת שמע, וכי לא היה לו זמן אחר. והסביר זאת - כי בהרגיש יעקב מעין האהבה לבנו, ורצה להעבירה לקבלת עול מלכות שמים.

ורבי חיים לא קיבל זאת, ואמר שהמפרשים כן הרי הם מודדים את יעקב אבינו במדתם וכפי כוחם, שצריכים לאיזה דבר כדי לעורר אצלם אהבת ה', אבל יעקב אבינו אם רצה לעורר אהבתו לקב"ה אינו צריך ליוסף.

וכעין זה מובא בפניני רבנו הגרי"ז: [עמוד נ"ה]

השאלה למה לא קרא גם יוסף קריאת שמע כשנפגש עם יעקב. ועל זה אמר האומר שבאמת לא היה אז זמן קריאת שמע, אבל יעקב אבינו חשש בפגישה זו להתגברות אהבת הבן שלא ראהו כ"ב שנה על אהבת ה', ולכן קרא קריאת שמע כדי לחזק בלבו את אהבת ה'.

ועל זה הגיב רבנו הגרי"ז זצוק"ל על אתר בחרדת קודש, לוקחים את יעקב אבינו ועושים אותו כמו האומר, ואח"כ אומרים דיבורים כאלו. והמשיך רבנו הגרי"ז זצוק"ל בחום לבבו הטהור, וכי אצל יעקב אבינו היו שני ענינים אהבת ה' לחוד ואהבת הבן לחוד, הלא כל אהבת הבן של יעקב אבינו היא רק אהבת ה'.

ואין בדברי הגר"ח והגר"ז סתירה לדברי הגור אריה הנ"ל- שהם דברו או שהעביר את האהבה מהבן לקב"ה, או שחשש שיפגם ח"ו אהבת ה', אבל הגור אריה אומר שעצם הפגישה הוליד אהבת השם, ולכן קרא קריאת שמע.

אחריות האב על מעשי הבן

אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך כי עודך חי [מ"ו, ל']

כתב בתפארת שמשון:

וכשראה יעקב את יוסף מה כתיב, "ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך כי עודך חי", ופירשו המפרשים שידוע שכל המזכה את הרבים זוכה ומתווספות לו זכויות על גבי זכויות גם אחרי מיתתו, מפני שאותם הממשיכים את דרכו ומתעסקים במצוות כפי שלמדם, כל מעשיהם הטובים נזקפים על חשבון רבם. וכן אם דאג שבניו ילמדו בתלמוד תורה ובישיבות קדושות, מלבד הנחת רוח והעונג שיגרמו לו בעודו בחיים, עוד יוסיפו לו לאין קץ אחרי מאה ועשרים שנה זכויות על גבי זכויות.

וכן ח"ו להיפך, אם מתרשל ולא לימד וחינך את בניו ותלמידיו כראוי, מלבד הצרות והבושות שיהיו לו מהם, כפי שלצערנו אנו עדים למציאות הזאת כיום. גרוע מזה אלף מונים שגם אחרי פטירתו זוקפים לו את כל חטאיהם, ואם הבנים או התלמידים עוברים עבירות מענישים אותו מחדש גם אחרי פטירתו, שהרי הוא אשם בעבירות שהם עוברים.

וזהו שאמר יעקב "אמותה הפעם", מובטח אני שאמות רק פעם אחת ולא יותר, שאם ח"ו היה לומד יוסף מדרכיהם הרעים של המצריים, הייתי מת וחוזר ומת, נענש וחוזר ונענש על כל הפשעים שבני ממשיך לעשות גם אחרי פטירתי מן העולם. אבל אחרי ראותי את פניך כי עודך חי, היינו אחרי שאתה יוסף נשאת צדיק וקדוש, לא אצטרך למות עוד, אלא אדרבה יתווספו לי זכויות, שהרי האב עולה מדרגה אחר מדרגה בגן עדן ככל שבניו עושים יותר ויותר מצוות ומעשים טובים.

כתב הגר"א על משלי [כ"ט י"ז] "יסר בינך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך", כאשר הבן הוא רשע אז ידאג האב ולא ינוח, אבל כאשר ייסר בנו אז תהיה לו מנוחה, ולא עוד אלא שגם יתן מעדנים לנפשך, ועוד "יניחך" מן הגיהנום, "ויתן מעדנים לנפשך" בגן עדן, כמעשה בר' עקיבא- שלמד תורה עם בן הרשע והצילו את הרשע מן הגיהנום, והביאוהו לגן עדן.

ועוד "יסר" וגו', כי אפילו צדיק אם יש לו בן רשע אז נוטלים אותו מגן עדן לגיהנום

למען יראה יסורי בנו, וזהו "יסר בינך ויניחך", במקומך בגן עדן, וגם הוא "יתן מעדנים לנפשך".

לא להתקרב לגויים

והיה כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם ואמרתם אנשי מקנה היו עבדיך

[מ"ו, ל"ג]

כתב החפץ חיים: [נפוצות ישראל פ"א]

ימנע האדם את עצמו מליסע למקום שיש שם חשש אובדן חיי נפש, אף אם הוא משער שיצבור שם הון רב. ולמה לא נלמד מאבותינו הקדושים, כשבאו למצרים כתיב בקרא- והיה כי יקרא אליכם פרעה ואמר מה מעשיכם ואמרתם אנשי מקנה היו עבדיך וגו', כי תועבת מצרים כל רועה צאן.

דלכאורה, וכי יש דרך קרוב להצלחת הזמן יותר מזה שיוסף היה שני למלך, ואהוב לפרעה מאוד, ומסתמא יצליח פרעה גם יתר אחיו, שיעלם לאיזה משרה גדולה, והיו ראויים לכך שהיו גבורים גדולים כידוע. והם נצטוו שיעשו בהיפך, ששיבו שהם אינם יודעים מעולם משום מעשה אחר, רק ממרעה צאן דבר שהוא תועבה למצרים.

אלא האמת בעבור שהתבוננו בנפשם כי התקרבותם למצרים יגרום שיסורו מדרך ה', לכך עשו כל העצות וההשתדלות שישארו לבדם בארץ גושן. ובעבור זה כשבא יעקב למצרים, שלח יהודה לפניו את יוסף להורות לפניו גושנה, שלא יראה כלל ארץ מצרים בעיניו. וכן נמי בענינינו, יש לו לאדם לברוח ממקום הגורם לסור מדרך ה', אף אם ידע בבירור שיצליח במאודו הצלחה רבה.

והרחיב בזה התפארת שמשון:

ברש"י במקום מבואר- שמטרת יוסף בדברים אלו הייתה שפרעה ירחיק את אחיו מעליו, ויושיבם שם בארץ גושן עיי"ש.

כבר ראינו בפרשת וישלח כיצד יעקב אבינו נזהר מלהתחבר עם עשיו, כאשר עשיו הציע "נסעה ונלכה ואלכה לנגדך", יעקב סירב ואמר "יעבור נא אדוני לפני עבדו עד אשר אבוא אל אדוני שעירה", וביארו חז"ל דרמז לו עד אשר יבוא המשיח, אנחנו לא חברותא, ורק אז כשיבוא המשיח נפגש, וכבר נעשה חשבון על נהרות הדם והדמעות שבני עשיו שפכו מישראל,

וכאן בפרשתינו כשמתארת לנו התורה הקדושה על תכלית ירידת ישראל בין האומות, רואים אנו עד היכן הדברים מגיעים, וכיצד נגשו בני ישראל אל החיבור עם הגויים שנכפה עליהם. טוב היה להם ממש להתבזות בפני פרעה ובפני כל מצרים, למען ירחיקום מעליהם! וכן אח"כ כשהציגם לפני פרעה לקח "מקצה אחיו", מן החלשים שבהם כדי שלא ימנו אותם שרים, או יתנו להם משרות גבוהות.

כך היה מצב ישראל בכל גלותם, אבותינו ואבות אבותינו לא רצו להיות קרובים ל"חלונות הגבוהים", ולהיות מעורבים בנושאים כלכליים ופוליטיים, ולא חששו מלהיות נדחים ומדולדלים מן הסביבה ה"נאורה", שעל ידם נוח היה להם לסבול את כל הגזירות והרדיפות מצד אומות העולם, אך ורק כדי שלא ליצור מגע עמהם. וכן אחי יוסף אחי המלך, היו יכולים לקבל משרות גבוהות ומכובדות ביותר, ולמרות זאת העדיפו אף להיות "מתועבים" בעיני שכניהם, ובלבד שלא יצטרכו להתערבב בחיי ארץ מצרים.

❧ חיים זה חיים רוחניים ❧

כמה ימי שני חיך [מ"ז, ח']

כתב המלבי"ם:

בדרשי ארצות השלום פירשתי, כי שנות חיים- לא יצטדקו רק על השנים שעובד בהם את ה', שהם חיי אדם, לא על השנים שחי חיי ההרגש לבד שהוא חיי בהמה, שנים אלו לא נקראו שנות חיים, כי בם חי חלק הבהמי שלו, אבל האדם שהוא חלק השכלי, והנפשי שלו היה כמת, נוכל לקוראם בשם שני מגורי, שבהם גר בתבל ארצה לא בשם שנות חיים.

ובאשר פרעה לפי הבנתו קרא כל השנים שיתהלך האדם על האדמה, בשם שנות חיים, א"ל יעקב שלא דייק בדבריו, שאם תשאלני על ימי שני מגורי, אוכל להשיב לך שהיו שלושים ומאת שנה. אבל אם תשאלני על שני חיי, דע כי מעט ורעים היו ימי שני חיי, ר"ל השנים שהייתי חי חיים הנפשיים שהם חיי האדם, ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם, שהם הרבו יותר הימים שעבדו בהם את ה' וקנו השלמות הנפשי.

יעקב נראה זקן מאוד

מעט ורעים היו ימי שני חיי [מ"ז, ט']

כתב בפירוש הרמב"ן:

ולי נראה - כי יעקב אבינו זרקא בו סיבה, והיה נראה זקן מאוד. ופרעה תמה על זקנותו, כי אין רוב אנשי זמנו מאריכים ימים כל כך, שכבר קצרו שנותם. ולכן שאל לו כמה ימי שני חייו, כי לא ראיתי כמותך בכל מלכותי.

ואז ענה יעקב - כי ימיו שלושים ומאת שנה, ואל יתמה בהם, כי מעט הם כנגד שנות אבותיו שחיו יותר, אבל מפני היותם רעים בעמל ואנחה, זרקא בו שיבה ונראה זקן מאד.

לקבל את גזירות ה' בשמחה

מעט ורעים היו ימי שני חיי [מ"ז, ט']

כתב בשיחות מוסר: [מאמר כ"ט]

ולא עוד אלא שאדם שאינו מעריך את אושר החיים, עלול להפסיד לגמרי. כמו שמצינו במדרש הובא בדעת זקנים מבעלי התוס' [בראשית מ"ז ח'] בשעה שאמר יעקב אבינו לפרעה "מעט ורעים היו ימי שני חיי" וגו', אמר לו הקב"ה - אני מלטתך מעשיו ומלבן והחזרתי לך את דינה ואת יוסף ואתה מתרעם על חייו שהם מעט ורעים.

חייו שכמנין התיבות שיש מן "ויאמר פרעה אל יעקב כמה ימי שני חייו" עד "בימי מגורי" כך יחסרו משנותיו, שלא תחיה כחי יצחק אביך, והן ל"ג תבות. וכמנין זה נחסרו מחייו, שהרי יצחק חי ק"פ שנה, ויעקב לא חי אלא קמ"ז, עכ"ל.

אמנם אין לנו כל השגה בתביעה שהייתה על יעקב אבינו שהתרעם על חייו. אך זאת למדנו חז"ל שעל אף הצרות הרבות והרעות שסבל יעקב אבינו כל ימי חייו, צרת עשיו צרת לבן צרת דינה וצרת יוסף, כ"ב שנה של יסורין שהם למעלה מההשגה, כיון שהתאונו "מעט ורעים היו ימי שני חיי", נתבע באופן חמור ביותר. וכנגד כל תיבה ותיבה איבד שנת חיים, ולא סתם חיים עסקינן אלא חיים של יעקב אבינו. נוראה היא התביעה עד ששלושים ושלש שנים של יעקב אבינו איבד בעטיה.

ויותר מכך - שהרי בל"ג תיבות אלו כלולות גם ח' תבות של שאלת פרעה "ויאמר פרעה אל יעקב כמה ימי שני חייו", ויש להבין מה לתיבות אלו ליעקב, ומדוע נתבע עליהן. ונראה שהתשובה על זה רמוזה בדברי בעלי התוס' שם - שפירשו שכיון

שראה פרעה את יעקב זקן מאוד ושערות ראשו וזקנו הלבינו מרוב זקנה, שאל לו כן, והשיב לו יעקב מעט הם שנותי, אלא שמתוך רעות שעברו עלי קפצה עלי זקנה, וכעין זה פירש הרמב"ן שם. ולפי זה מבואר מעתה מדוע נכללה שאלת פרעה במנין התבות שנתבע עליהן, כי אילולי שהיה יעקב מרגיש בצרותיו לא הייתה זקנה קופצת עליו, ועל כך הוא נתבע.

בפיוט לשחרית ליום ב' של שבועות, מובא הטעם מדוע לא זכו האבות לקבלת התורה, אברהם שאמר במה אדע, יצחק בגלל עשיו, ויעקב "זך היה ונבר ואיש אמונה, וראוי להשתעשע במתן צפונה, אבל לא שקט ולא הפנה וגו', לכן לא נפלתי בגורלו למנה". ונראה שהן הן הדברים שנתבארו, לא עצם הצרות מנעוהו מלקבל התורה, אבל העובדה שלא שקט, כלומר שיסוריו הדאיגוהו לא היה במנוחה, היא זו שגרמה לו זאת.

אהבת יוסף לאחיו

ואת העם העביר אתו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו [מ"ז, כ"א]

כתב בעם לבבי אשיחה:

וברש"י "ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת, אלא להודיעך שבחו של יוסף, שנתכוין להסיר חרפה מעל אחיו, שלא יהיו קורין אותם גולין". והדבר נפלא עד מאד, שהרי כמה תכנון וטרח נצרך בכדי להעביר אלפי אנשים ונשים וטף, והרי צריך להכין לכולם מקום מגורים מקום עבודה מקומות לימודים וכדומה, וכי לא היה ליוסף הצדיק והמתמיד מה לעשות בזמנו היקר? ובפרט שמיהו זה שיכול לקרוא לאחיו הקדושים גולים, איזה גוי מצרי טמא, וכי מה אכפת להם מה שהגוי הטמא אומר עליהם.

ובכל זאת עשה יוסף הכל ביוזמתו בכדי להגן על כבוד אחיו, מפני רוב אהבתו אותם. ונורא לראות כמה הדברים רחוקים מאתנו, שאיננו מבינים כראוי את גודל אהבתם של יוסף ואחיו.

כרעט זיך

מעלת היתור ושכרו

אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי [מ"ח, ה']

כתב בבד קודש:

ובאמת איתא בחז"ל [פרקי דר"א פל"ח הובא ברבינו בחיי כאן] דאסנת זו לא היתה בתם כלל, ואשת פוטיפר עקרה היתה. אלא נולדה מביאת שכם על דינה, וכתב לה יעקב קמיע ונתנה בצוארה ושילחה, ונתגלגלה למצרים ושם גילוחם, ונקראת על שמם.

וחזינן מכאן דבר נפלא, דכתיב [לעיל ל' כ"א] בלאה - ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה, ואיתא בחז"ל [ברכות ס' ע"א] דכשנתעברה היה בן, ראתה לאה כן, דנה בעצמה דהרי ילדה כבר ששה, והשפחות כבר ילדו כל אחת שנים, ואם אלד עוד בן עכשיו, נמצא שרחל אחותי פחותה מאחת מן השפחות, וביקשה על זה ונתהפך העובר ונולד דינה.

נמצא שלאה ויתרה על שבט שלם שיצא ממנה לאחותה רחל, ומכאן זה נולדה דינה. ואם כן היה מן הראוי שתטול שכר, ותהיה דינה בתה מקור נחת, ואחר כך טימאה שכם ובודאי שהיה ללאה מזה עגמת נפש גדולה, ומהבת שנולדה מכח ויתורה כך נעשה לה. ואיתא בחז"ל [ב"ר פ' י"א] על דינה ששוב לא רצתה להנשא כיון שטימאו אותה, והיה להם זה לצער גדול, והיה גם מקום להרהר ח"ו וכי זו שכרה.

ומביאת שכם עליה, נולדה אותה בת שנתגלגלה למצרים, ואיתא בחז"ל [ע' חזקוני כאן] דכשהרכיבוהו במצרים, הרי נאמר [להלן מ"ט כ"ב] בנות צעדה עלי שור, שיצאו כל בנות מצרים ועלו לחומה כדי לראותו, והיו משליכות אליו מתנות, ובנות העשירים השליכו תכשיטים, ובת דינה זו השליכה הקמיע שנתן עליה יעקב, וראה יוסף את הקמיע וידע שבתה של דינה היא, ולקחה לו לאשה. וכבר מובן שלקחה, מפני שידע שממשפחתו היא מזרע יעקב אביו, ולא לקח בת הדיוט מצרי, ונולדו ממנה מנשה ואפרים, שנאמר בהם [מ"ח ה'] אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי.

ונמצא דממה שויתרה לאה על שבט אחד ונתנה לרחל את יוסף, זכתה שגם יוסף יכנס למשפחתה, ועוד יצאו ממנה ב' שבטים מנשה ואפרים. וחזינן כאן נפלאים

דרכי ההשגחה, ואיך נסתובבו כל הסיבות שמתוך כל מעשה דינה וההסתר פנים שהיה בו נתגלגל, הדבר לשלם ללאה את שכרה.

🕒 לומדי התורה חשובים יותר 🕒

שיכל את ידיו כי מנשה הבכור [מ"ח, י"ד]

כתב בזכרון מאיר:

פירש"י: שעתיד גדעון לצאת ממנו, שהקב"ה עושה נס על ידו, ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו - שעתיד יהושע לצאת ממנו שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל וזרעו יהיה מלוא הגויים. "וישם את אפרים לפני מנשה" [שם כ'], פירש"י: וישם את אפרים בברכתו לפני מנשה, להקדימו בדגלים ובחנוכת הנשיאים.

מה הענין שיעקב "שיכל את ידיו"? ולמה התאמץ על זה נגד רצונו של יוסף, כדכתיב "וירע בעיניו", "לא כן אבי כי זה הבכור, שים ימינך על ראשו, וישם את אפרים לפני מנשה", ונראה שסוד הענין מרומז בתורה, כי נאמרה על אפרים [שם מ"ח, א'] "ויאמר ליוסף הנה אביך חולה", וברש"י על פי חז"ל - ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד [ובתנחומא הלשון שהיה עוסק בתורה עמו], פירוש בכדי לתלמוד תורה מיעקב עזב את בית אביו במצרים, וקיימם הוי גולה למקום תורה [אבות פ"ד, מ"ד]. וכשחלה יעקב בארץ גושן, הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד לו [ויעוין בשפתי חכמים שם].

ועל מנשה נאמר [מקץ מ"ב, כ"ג] "והם לא ידעו כי שומע יוסף כי המליץ בינותם", וברש"י בשם חז"ל - המליץ זה מנשה בנו, גם כתוב במדרש רבה [בר"ר פרשה צ"א, ו'] - "שלח יוסף אצל פרעה, ואמר לו שלח לי שבעים גיבורים מאצלך, שמצאתי ליסטים ואני מבקש לי ליתן עליהם כבלים.

באותה שעה שלח לו, והיו מסתכלים אחי יוסף מה היה מבקש לעשות, אמר יוסף לאותן גיבורים הכניסו את זה [פירוש את שמעון] בבית האסורים, כיון שקרבו אצלו צווח בהם, כיון ששמעו קולו נפלו על פניהם ונשתברו שיניהם, שנאמר [איוב ד', י'] "שאגת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו". והיה מנשה יושב לפני אביו, אמר לו אביו קום אתה, מיד עמד מנשה והכו מכה אחת, והכניסו בבית האסורים ונתן עליו כבלים".

מכל זה משמע שמנשה היה המליץ והיה הגיבור "והיה יושב על יד אביו" במצרים, לא כאפרים שהיה רגיל לפני יעקב בתלמוד, ועזב את ארץ מצרים ובית אביו כנזכר לעיל. ולפיכך אמר "ידעתי בני ידעתי גם הוא יהיה לעם", ויצא ממנו גדעון, כי גם הוא בן יוסף הצדיק זרע קודש משבטי קה. אבל אחיו הקטן יגדל ממנו, ויצא ממנו

יהושע, שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל, כי אפרים ודורותיו מסוגלים לכך, כי מעשה אבות סימן לבנים.

ורק זה שתורתו כל חייו, ואינו מתעסק בענינים אחרים, מסוגל להכניס את עם ישראל לארץ ישראל וללמדם תורה ורק תורה, ושיהגו בה יומם ולילה. שלא יפנו לדברים אחרים ויעשו את התורה טפל, ולא זה רצונו של הקב"ה, כי "אילו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישראל דיינו" אומרים בהגדה, ולהיפך אין אומרים, כי המקור הוא התורה. ומעלת ארץ ישראל גם כן בזה, כי אין תורה כתורת ארץ ישראל [ויקרא י"ג, ה'], ומסוגלת ללימוד התורה ולקיום מצוותיה.

🕎 הברכה היא לא להיות מושפע מהסביבה 🕎

בך יברך ישראל ישמך אלוקים כאפרים וכמנשה [מ"ח, כ']

כתב בעבד מלך:

להבין קצת למה דוקא אפרים ומנשה נתייחדו שיברך איש את בנו שיהיה כמותם, נראה בס"ד לומר - דהנה נודע ומפורסם הוא גודל מעלתם וקדושתם המופלאה של י"ב שבטי קה. וממוסד עד הטפחות היו מחונכים ומגודלים בביתו הקדוש של יעקב אבינו, ומתורתו ויראתו האציל והשפיע עליהם תמיד. וכשעלו לארץ ישראל זכו להיות בצוותא חדא גם עם אבינו יצחק, לשמוע מפיו תורה וקדושה וטהרה.

והנה אפרים ומנשה נולדו ונתגדלו במצרים, ארץ טמאה ורחוקה מאד מן האמונה, ואביהם משנה למלך, ובעניני המלוכה היו באים אצלו שרי מצרים וחרטומיהם, שהיו משוקעים בכמה מיני טומאות וכישופים, ואור פני קדושת יצחק אבינו ויעקב אבינו עדיין לא ראו.

וכשבא יעקב אבינו למצרים, ובחן וראה באפרים ומנשה שלא נמשכו כלל אחר טומאת מצרים, ולא נתפעלו ולא למדו כלל ממנהגי ונמוסי מצרים ושריהם חכמיהם וחרטומיהם, ואדרבא גודלו וחונכו בדרך התורה והיראה על ברכי יוסף הצדיק אביהם. וראה גודל צדקתם וקדושתם, שהם כבר במדריגה שראויים להתחשב ולהמנות בתוך שנים עשר שבטי קה הקדושים והטהורים. ובודאי עמדו בזה נסיונות וקשיים גדולים, ובכל זאת התגברו על כל המכשולים ומניעות, ודרכו אך ורק בדרך הקדש של אבותינו הקדושים, כפי שלמדם והדריכם אביהם הצדיק.

וגם כונה זו יכוין כל איש בברכו את בניו ותלמידיו וכל איש ישראל, שילכו אך ורק בדרך התורה הקדושה, ולא ילמדו ולא יתפעלו כלל מהעוזבים דרכי יושר. השי"ת יערה עלינו רוח ממרום להתקדש בקדושתו העליונה, וכל אחד ואחד

מאתנו וצאצאינו יעלו ויגיעו לפי כוחם וערכם למדריגת אפרים ומנשה הקדושים והטהורים.

אפרים ומנשה כסמל לשלום

בך יברך ישראל ישמך אלוקים כאפרים וכמנשה [מ"ח, כ']

כתב במגד יוסף:

פירש"י - הבא לברך את בניו יברכם בברכתם, ויאמר איש לבנו ישמך אלוקים כאפרים וכמנשה עכ"ל. ולכאורה צל"ע, למה נבחרו אפרים ומנשה כסמל ומשל לברכת הבנים, ולאורך כל הדורות אנו מתפללים להקב"ה שבנינו יהיו כמותם, ולמה לא נקבע מטבע של ברכת הבנים לישמך כראובן ושמעון.

וביאר אאמו"ר שליט"א - דהנה שבטי קה, למרות רום מעלתם, היו נגועים בריב ומריבה ביניהם, דבר שהגיע לשיאו במכירת יוסף. אבל כאן שבברכת המלאך הגואל הקדים יעקב את אפרים הצעיר למנשה הבכור, והדבר לא עורר שום קנאה אצלם, שרק מצאנו קפידא אצל יוסף אביהם, שעורר זאת ליעקב, ומשתמע שמנשה לא הקפיד כלל, וגם כשיוסף נעשה הטוען עבור מנשה, מטבעם של דברים היה אפרים צריך להקפיד שאביו לוקח צדו של אחיו, אבל הוא לא הקפיד או קנא על כך.

כיון שראה זאת יעקב, החליט לאחר המעשה שבך יברך ישראל לאמר ישמך אלוקים כאפרים וכמנשה, בראש ובראשונה אב רוצה לברך את בניו שהשלום והאחוה ישרור ביניהם, בהעדר גמור של קנא וקפידא, כפי שהדגימו אפרים ומנשה, שלא קנאו זה בזה.

כח התפילה מעומק הלב

בחרבי ובקשתי [מ"ח, כ"ב]

כתב השם משמואל: [פרשת ואתחנן שנת תרע"ז]

הגיד כ"ק אבי אדמור זצללה"ה [האבני נזר] - דהא דתפילה נקראת קשת, כמ"ש [בראשית מ"ח] בחרבי ובקשתי - שפירש"י בחכמתי ותפילתי, היינו דכמו קשת כל כמה שמוותח את יתר הקשת ומושך לאחור, לעומתו הולך החץ למרחוק יותר, כן תפילה כל כמה שהלך נדחק ומצטער ביותר, לעמתו התפילה עולה למעלה ביותר, עכדה"ק.

🌸 ההבדל בין התפילה שתקנו חז"ל לתפילה אישית 🌸

בחרבי ובקשתי [מ"ח, כ"ב]

כתב במשך חכמה:

תרגום אונקלוס בצלותי ובעותי, צלותי - סדר תפילה הקבוע, כמו שאמר השבח והתפילה וההודאה מעכבין [תוספתא מנחות], ובעותי - הוא בקשה, אשר אמרו אם רצה אדם לחדש בתפילתו מעין כל ברכה שואל אדם צרכיו, יעוין פ"ק דע"ז בזה. והנה הנפקא מינא, כי סדר תפילה שזו עבודה קבועה אין הכוונה מעכב, ואם כוון לבבו באבות סגי, ובכוונה מועטת סגי.

לא כן בחידוש שמבקש האדם צרכיו ומחדש, בעי כוונה יתירה, ואולי נכלל זה בהא דאמרו פרק קמא דתענית אין תפילתו של אדם נשמעת, אלא א"כ משים נפשו בכפו, והא כו' ולבם לא נכון עמו כו', ואעפ"כ והוא רחום יכפר עוון, לא קשיא כאן ביחיד כאן בציבור, פירוש שסדר התפילה שהוא בציבור, אף שהוא בלא כוונה מתקבלת, לא כן הבקשה החדשה, היא צריכה להיות בכוונה מופלגת.

והנה חרב הוא בעצמו מזיק, שברזל שיש לו חדוד ממית בכל שהוא, ואין צריך אומד [כ"מ פ"ג מרוצח]. אבל קשת בעצמו אינו מזיק, רק כח המורה, ותלוי לפי כח ורחוק המורה בקשת. לזה קרא לתפילה בשם חרבי, שהיא אף בלא כונה מרובה, ובעותי-בשם קשתי, שהיא כמו קשת - שהיא עד שמשים נפשו בכפו, ולכן אמר שמע ה' תחינתי, זה בקשתי שצריכה כוונה מרובה, כל שכן ד' תפילתי יקח, שא"צ כוונה כל כך, ודו"ק היטב.

🌸 מלמד צריך למסור נפש 🌸

שמעון ולוי אחים כלי חמס מכריהם אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל [מ"ט, ה']

כתב האמת ליעקב: [פרשת וישלח ל"ד, י"ג]

לפי פשוטו, העונש הוא מדה כנגד מדה עם החטא, כלומר ראויים אלו שיפרדו ולא יהיו ביחד, כדי שלא יוכלו להנקם ולעשות רעה, וכן פירשו שם הפשטנים. אבל רש"י שם מבאר- שיעקב אמר לשמעון ולוי שהם יהיו הסופרים והמלמדי תינוקות, שילכו מעיר לעיר לתקן את תשמשי קדושה, וללמד את בני ישראל תורה. זה לכאורה טעון ביאור, מדוע הופקד עתידו של החינוך היהודי, ושמירת צביונו של העם דוקא בידי שמעון ולוי? מה המדה כנגד מדה בזה?

כנראה שיעקב ראה שהם יותר משאר אחיהם מתאימים למשרה רמה זו. מתשובתם שענו "הכזונה יעשה את אחותינו", הבין יעקב שהם מסרו את כל מהותם למשימה

העליונה של הצלת כבוד אחותם. גם שאר האחים היו עדים לצערה ולכאבה של דינה אחותם, וגמלו בדעתם לעזור לה, אבל רק שמעון ולוי הרגישו את צערה וכאבה כאילו זה הצער והכאב של עצמם.

הזעקה שנמלטה מפיהם "הכזונה יעשה את אחותינו", הבהירה ליעקב שפעולתם נבעה מתוך כאב פנימי והשתתפות אמיתי בצער הזולת, וזה המריץ אותם לקנאות בוערת ובלתי מתפשרת, עד כדי כך שלא מצאו מנוח לנפשם, אלא אם כן יהרסו את כל העיר.

רק אנשים מסוג כזה, המרגישים כאב הזולת כאילו הוא כאב עצמם, רק אלו יקחו את מטה הנדודים בידם, וימסרו נפשם ומאודם כדי לנדוד מעיר לעיר להפיץ את תורת ה' בעולם, ולחנך את ילדי ישראל. משימה קדושה כזו, אינה מתבצעת כהוגן, אלא על ידי אלו העושים יותר מחובתם וממשימתם, אלו שקנאת ה' בוערת בלבבם, ולכן הפקיד יעקב עליהם את התפקיד הזה. ונמצא שכוונת יעקב בזה לא היתה להענישם, אלא כוונתו היה למצוא בעדם את עתידם המתאים לה לפי כוחותם ומרצם, ודו"ק בזה.

מוסיף האמת ליעקב לדברים הנ"ל: [פרק מ"ט, ז']

ואמנם אנו מעיינים לראות אם אכן קיימו שמעון ולוי את צוואתם של אביהם הזקן, אנו רואים ששבת לוי באמת מילא את ייעודו ותפקידו בחיים, אבל לא כן שמעון. רק שבת לוי אנו מוצאים שעמד כחומה בצורה נגד כל אלו שקמו להפר ברית ה'. אבל משמעון לא מצינו כלום בנוגע לענין זה.

הטעם לזה ברור - שבת לוי היה זה שקיבל פטור מהעובדה של פרעה במשך כל שנות שעבודם, והוא היה שישב ועסק בתורה, כש"קנאות" נמדדת ומוגבלת בגדרי התורה, היא מצליחה. ולכן כשראו בני לוי את החילול ה' הנורא בחטא העגל, מיד קנאו את קנאת ה' והרגו איש את אחיו ואיש את קרובו.

וכן כשרצו בני ישראל כשהיו במדבר לחזור למצרים, היו אלו בני לוי שיצאו חוצץ נגד מזימה זו, ונלחמו נגדם בשצף קצף [עיין ברש"י דפרשת פנחס כ"ו פ"ג]. בכל השנים שעברו, מאז מעשה דינה ועד יציאת מצרים, הקנאות שבערה בם לא רק שלא נס ליחה ולא פג תקפה, אלא היא הוגברה וחוזקה על ידי עסק התורה והעיון בה.

לעומת זה קנאות של שמעון גם כן בערה, אבל בלי הדרכה בלי הגבלה בלי הנהגת התורה. מתי יצא לפועל רגש ה"קנאות" שלו? בבעל פעור, כשזמרי בן סלוא התריס וקינא נגד הנהגתו התורנית של משה רבינו, וכנגד מדת הצניעות ששלטה בישראל, עלי ידי מעשה הזנות בפרהסיא עם המדינית. ולכן רק קנאות של פנחס משבט לוי

המודרכת ומוגבלת לפי גדרי התורה, יכלה להתקיף את זמרי ולנצחו, ועל ידי כך לעצור את הנגף המתפשט.

קנאות שאינה מוגדרת לפי ההלכה, אין בכוחה להצליח ובסופו של דבר תטרוד את המקנא מהעולם. רק גדולי התורה שבכל דור ודור, ניחנו בחוש החרף לדעת ולהחליט מתי צריכים לקנא ולמחות ומתי צריכים לשתוק. קנה המדה לזה נמסר רק לאלו שמפתח התורה נתון בידם, [ע"ש עוד בזה].

גדלות המודה על האמת

יהודה אתה יודוך אחיך [מ"ט, ח']

כתב באור יהל:

אמרו חז"ל [ב"ר] - מקרא זה לא אמרו אלא כנגד צדיקים שכובשין את יצרם ומודים במעשיהם, שכל המודה במעשיו זוכה לחיי עוה"ב, שנאמר זובח תודה יכבדנני. וכן אתה מוצא ביהודה, שהודה במעשה תמר, א"ל הקב"ה - אתה הצלת תמר ושני בניה מן השריפה ואת יוסף מן הבור וכו', חייך שאני מציל מבניך וכו'. דבר אחר יודוך - למלוך עליהם בעוה"ז ובעוה"ב, ועמדו ממנו מלכים וכו'. "ידך בעורף אויבך" - א"ל בני הקשית ערפך וביישת עצמך במעשה תמר, תזכה שתהרוג אויבך וכו', ע"ש.

ראה כמה שכרו של יהודה בעוה"ז ובעוה"ב בשביל הודאה זו במעשה תמר, ולכאורה מה הרעש הלאה, וכי מה היה עליו לעשות, להניח להשרף ג' נשמות נקיות, כלתו ושני בינה? והביאור הוא עפ"י מה שאנו רואים מעשים בכל יום, כי אף אדם ישר מאד וחרד לדברי ה', אם יטעה באיזה ענין, ואח"כ ימצא שטעה, ודאי יעשה כל מיני תחבולות ועצות שלא יצא מכשול מתחת ידו.

ואם כבר נכשל, יראה לתקן עוותתו, וגם ימסור נפשו על זה. אבל הכל יעשה בהצנע ובסתר, בחשבון נפשו כי מה יועיל לזה הפרסום להודיע טעותו ברבים, אדרבה חילול השם הוא. ובקרבו ירבה לחפש ולדקדק היטב אולי אין לו אשמה כל כך בזה וכו' וכו'.

ולכשנעמיק בדבר נמצא, כי כל מסירותיו לתקן טעותו, הוא ג"כ מפני שרוצה להשאר צודק במעשיו, מכיון שרואה בשכלו הישר שטעה והטעה, לכן תובע את עצמו, ועושה כל מיני עצות לטשטש הרושם, והכל בכדי שסוף סוף ישאר צודק וצדיק במעשיו. ואף שמעלה גדולה היא עד מאד, בכל זאת אין עדיין בכל מעשיו אלו בכדי הוכחה כי הוא מרגיש את עוול כמו שהוא. אבל היסוד הראשון בתשובה הוא הכרת החטא כמו שהוא בלא כחל ושרק... והבן זה.

ומעתה צא וחשוב, הרי במעשה יהודה מצינו בחז"ל [ב"ר פ' וישב שם] שהיה אנוס עפ"י הגבורה, כי הוא לא חשב על כך, אלא שמלאך הממונה על התאווה דחפו בעל כוחו שלא בטובתו ע"ש. ולאח"כ שפסק דינה להשרף שלחה לו סימנים, מובן כי הוא שהיה השופט היה לו כמה דרכים איך להצילה מבלי לגלות שהוא בעל המעשה, ויש בזה גם חשבון ישר שמוטב שלא ידעו הכל מזה העניין, ואין לך חילול השם גדול מזה, כי יראו עליו באצבע ויאמרו כזה הוא יהודה שופטינו ומחוקקינו בנו של יעקב, ומי ידע כי אנוס היה עפ"י הדיבור.

אבל זהו כח האמת של יהודה, שמכיון שהכיר הסימנים הרי שתמר הצודקת לא היסס אף לרגע, והכריז בפומבי "צדקה ממני", ולא הלך בדרכים עקלקלות. כי כל מה שיעשה תחבולות באופנים אחרים להצילה, אף כי תישאר בחיים וגם ידאג עבורה וכו', אבל האמת הרי יהיה מכוסה עכ"פ, שלא ידעו כולם כי תמר צדקה, ותישאר בפגם משפחה.

ולהסתיר את האמת במקום שצריך לגלותו זה גם כן שקר, ויש כאן סתירה לכל עבודת חיינו של יהודה בבקשת האמת, ולכן גילה כל זה והכריז צדקה ממני כאשר הרגיש בנפשו, וזהו הנקרא אמת! שפיו ולבו שוים כאמור.

נמצאנו למדים שכל פירושו של "צדקה ממני", הוא שנתבייש בעצמו, ולא חיפש דרך לתרץ מעשיו, אלא אמר בכל לבו איני צודק! וכזו נקרא "הודאה", זה הכל ולא דבר אחר. כי אמנם יש ברצון האדם אף הישר ובעל שכל לקיים כל מעשה טוב, אבל להודות בהרגשה כנה ואמיתית כי אינו צודק ודרכיו אינם נכונים, זה קשה מאד מאד.

כי טבע בני אדם הוא לראות מעלות על עצמם ולא חסרונות, וכמ"ש חז"ל [נגעים פ"ב, מ"ה] כל נגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו. ואדם ההולך כנגד טבעו, הרי זה כמו חוץ לדרך הטבע, כלומר בדרך נס ואמת הוא. כי אין לך בעל מופת גדול מזה, שיכול לפסוע בפסיעות רחבות נגד חוזק סערת רוח טבעו, ולכן "יהודה אתה יודוך אחיך", שהקשית ערפך וביישת עצמך והודית במעשה תמר וכו'.

זכות וחובה במעשה אחד

יהודה אתה יודוך אחיך [מ"ט, ח']

כתב האור יהל:

ובחז"ל [ילקוט שם] א"ר תנחום בר חנילאי - כשהוכיח יעקב את ראובן ואת שמעון, הוריקו פניו של יהודה, ונתיירא שלא יוכיחו במעשה תמר מיד קראו ופייסו, יהודה אתה יודוך אחיך וכו'. א"ל הקב"ה - אתה הצלת תמר וכו' ואת יוסף מן הבור, שנאמר

[פ' וישב] ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרוג את אחינו, חייך שאני מציל מבניך וכו'.

יהודה אתה יודוך אחיך למלוך עליהן בעוה"ז ובעוה"ב וכו'. אמר יעקב, יהודה בני גלוי וידוע לפני הקב"ה שאתה הצלת את יוסף מן המיתה וכו', תזכה שיודוך לך אחיך וכו'. אף בעוה"ב תזכה שיקראו כולם על שמך יהודים ע"כ.

הרי שזכותו של יהודה גדולה מאד, עבור אמירתו מה בצע כי נהרוג את אחינו וגו'. אבל מצינו עוד בחז"ל [סנהדרין ו' ע"ב] שאמרו על הפסוק [תהילים י'] בוצע ברך נאץ ה', רבי מאיר אומר לא נאמר בוצע אלא כנגד יהודה, שנאמר ויאמר מה בצע וגו'. וכל המברך את יהודה הרי זה מנאץ, שנאמר בוצע ברך וגו'.

והרי זה פליאה עצומה, מה גדול המרחק בין שני המאמרים? מן הקצה אל הקצה ממש, שלדברי ר' תנחום בר חנילאי זכה משום כך בין בעוה"ז ובין לעוה"ב וכו' כנ"ל, ואילו לדברי רבי מאיר גם המברכו בזה הרי זה מנאץ, ולא מצינו רמז שנחלקו רבותינו בדבר.

כתוב בחז"ל [חגיגה ט' ע"ב] אמר ליה בר הי להלל, מאי שכתוב [מלאכי ג'] ושבבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלוקים לאשר לא עבדו, היינו צדיק היינו עובד אלוקים, היינו רשע היינו אשר לא עבדו? א"ל עבדו ולא עבדו תרוויהו צדיק גמורי נינהו, ואינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה פעמים ואחד, א"ל ומשום חד זימנא קרי ליה לא עבדו? אין צא ולמד וכו', ע"ש.

הנה עומדים שני אנשים שלמדו פרקם בשוה, מאה פעמים בשוה בכל, באותו העיון הצריך בעמלה של תורה באותה מדת לשמה בעסק התורה, באותה היראה שהיא ראשית חכמה, גם בכל מעלתם ומצב עמידתם הרוחנית שוים המה, וכן הוא האמת כי בשמים פסקו כן. אך אחד מהם השכיל וחטף לו פנאי ושנה הפרק עוד פעם אחת, והרי מיד עף זה למעלה, ונתרחקו שניהם מרחקים כה נוראים מן הקצה אל הקצה, לזה קוראים בשמים עובד השם ולהשני לא עבדו.

ומעתה נבוא להמאמרים שהתחלנו, שמהגמ' בחגיגה למדנו שכל צדיק וצדיק נכוה מחופתו של חברו, היינו שנתבע למה לא הגיע למדרגת הגדול ממנו. ומהגמ' בסנהדרין למדנו עוד, שצדיק נכוה גם מחופת עצמו! כלומר שעל אף המדרגה הגדולה שעמד בה, והמעשה הטוב שעשה, ושהוא משתבח עליה ביותר, בכל זאת נתבע על שלא הגיע להתרומם ולהתקדש ולעלות במדרגה יותר גבוהה.

וזהו שאמר ר' מאיר לא נאמר פסוק זה של בוצע ברך נאץ השם אלא כנגד יהודה, שנאמר ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע וגו', ופרש"י כנגד יהודה, שהיה לו לומר נחזירנו לאביו, אחרי שהיו דבריו נשמעים ע"כ.

הנה למדנו שעל דבר זה עצמו שאמר מה בצע וגו', וזכה כך לכל הכבוד הנזכר בין בעוה"ז ובין בעוה"ב. בכל זאת גם עשן נורא בתוך חופתו, כל המברך את יהודה אינו אלא מנאץ, שהיה לו לסיים לכו ונחזירו אל אביו, ולא כאשר אמר לכו ונמכרנו לישמעאלים.

מלבין שיניים לחבירו

ולבן שיניים מחלב [מ"ט, י"ב]

כתב העלי שור: [חלק א' עמוד ק"צ]

נפלא לראות איזה מעמקים מגלים לנו חז"ל בסוד הארת הפנים: "ה' אלוקים צבקות השיבנו והאר פניך ונושעה" [תהלים פ'], "א"ר יוחנן אנו אין לנו אלא הארת פנים בלבד, די לנו שנאמר האר פניך ונושעה!" [שם בילקוט]. והנה ר' יוחנן אזיל לשיטתיה: "דאמר ר' יוחנן המלבין שיניים לחבירו יותר ממשקהו חלב, שנאמר ולבן שיניים מחלב, א"ת לבן שיניים אלא ליבון שיניים". [כתובות קי"א, א'], הרי כמו שאין לנו אלא הארת פנים בלבד מצד הקב"ה, כך אין גם לאדם מחבירו אלא החיוך והארת הפנים [שע"י החיוך מתגלה לובן השיניים - עיין ברש"י שם].

הוא דתנן באבות ד', ט"ו "ר' מתיא בן חרש אמר הוי מקדים שלום לכל אדם", המשיב שלום מקיים מצות דרך ארץ, המקדים שלום מזריח שמש לחברו.

זוהי דעת התורה ורצונה שנדע, כל אדם מצפה ל"הזרחת שמש" מאת זולתו, ואני עצמי הנני שמש הזורחת לכל מי שבא במגע אתי! תינוק פעוט מבחין כבר בין פנים זועפות ובין פנים מאירות, מסתכלים בו מתוך חיבה - הוא מפאז וצוהל נגדך, מביטים עליו בזעף - מיד הוא בוכה. מי יודע מה מבריא ומפתח יותר את הילד, המזון המוגש לו, או הארת הפנים שמראים לו.

ברור וידוע הוא כי ילד הגדל בלי הארת פנים, דומה בדיוק לצמח הגדל בלי שמש, שאי אפשר שיהיה בריא. ומאידך בתינוק פעוט כבר ניכר כח זה של הארת פנים, כשמופיע על פניו החיוך הראיה הראשון - כבר הנו נעלה על כל בעלי חיים הגדולים, בחיוך זה בוקעת הארת פני הנשמה ממחבוא בעמקי הגוף הקטן החלוש הזה, כל אשר התינוק גדל ומבריא יותר, הוא מאיר פנים לכל סביבתו ומשרה בה רוח חן ונשמת חיים.

זוהי מציאות הנשמה המתגלה בזהריה הראשונים, אשר כל מהותה כח אדיר של הארת פנים! כל בני אדם מחכים זה לזה, כל אחד רוצה שחברו יאיר לו פנים. התלמיד מצפה להארת פני רבו, אך גם הרב מצפה להארת פנים מצד תלמידו. בנים סמוכים על חמלת הוריהם, אך גם ההורים רעבים ותאבים ל"הזרחת שמש"

מאת בניהם. הבנים הם הנם "בעלי בתים" על הוריהם, שאם אינם מראים להם הארת פנים, הם משכינים בלב אביהם ואמם חושך אפילה, ומכבים האור הזרוע על חייהם!

הלוקח מצפה להבנת המוכר במצבו צרכיו ויכלתו, אך גם המוכר מצפה להבנת הלוקח שלא יזלזל בו ובתורתו. "לא תכיר פנים במשפט - אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה אחד עומד ואחד יושב, לכן שכשרואה שהדיין מכבד את חברו מסתתמין טענותיו" [ריש פ' שופטים]. איך זה "מסתתמין טענותיו" הערוכות היטב בפיו כשנכנס לדין? זהו הרושם של הסתרת פני הדיין הסותם את כל מחשבותיו ומחלישה את דעתו. כח נורא זה טמון בהסתרת פניו של אדם!

שני כוחות אלה הם היסוד לחיי החברה האנושית, האחד - רעבון כל אדם להארת פני הזולת. והשני - כח הנתינה של הארת פנים השתול בלב כל בעל נשמה. ונתבוננה קצת ביחסי בני אדם, איך לפעמים חיים איש בצד חברו מבלי למצוא דרך ושפה זה אל זה, וכיצד חיים במרירות ורוגז בגלל אי הבנתם ההדדית.

אם ננסה למצוא את המקור לכך, נראה כי תמיד אדם מחכה לחברו שהלה "יתחיל" להתקרב אליו, וככה מחכים עד בוש... הרב מצפה לתלמידו שיתקרב אליו ויציע לו ספיקותיו ובעיותיו, ואילו התלמיד מחכה לרבו שיפתח לו פתח ויקרב אותו. או רב בעירו רוצה שעדתו תשתף אותו בכל פעולותיה, תשאל לעצתו ותסור למשמעתו, ואילו העדה ממתינה ליזמת הרב שירד לתוך בעיותיה, ויהא מעורב בחייה, וככה יכולם לחיות שנים על שנים מבלי להתקרב זה לזה, ובינתיים הולך ומתרחב ביניהם תהום. כל אחד חושב על הצד שכנגדו שיש לו טעמים ונימוקים כמוסים להשאר רחוק, ואין כאן לא טעם ולא נימוק רק דעת חסרה כאן, והידיעה הראשונה שעלי להזריח שמש ולהאיר פנים להתבונן ולא להעלים עין!

כמה גדולים ונפלאים דברי חז"ל, ומה נפלאה דרכם לקפל בתוך הנהגה פשוטה ומעשה קטן סודות כה גדולים, והרי קפלו כל תורת הדעת והארת הפנים בציווי קצר זה, "הוי מקדים שלום לכל אדם!"

ואל תהיה עבודה זו קלה בעיניך, בספר "תורת אברהם" מסופר על הקדוש ר' אברהם גרודזינסקי זצללה"ה תלמידו המובהק וממלא מקומו של הסבא קדישא מסלבודקה זצללה"ה, במשך שנתיים עמל על "סבר פנים יפות", כל רואיו בכל התקופות ידועים לספר עד כמה נהיתה מדה זו קנין בנפשו. בימים הקודרים ביותר בשנות הגטו, לא משה צהלתו מעל פניו, כשאבלו מוסתר היטב בלבו" [קוים לתולדות חייו עמ' י"א]. כזאת היתה עבודתם של בעלי המוסר גדולי התורה והיראה, לעמול במשך שנתיים על קנין מעלת "הארת פנים", ואתה דע לך!

🌀 ולבן שיניים מחלב 🌀

ולבן שיניים מחלב [מ"ט, י"ב]

כתב בתפארת שמשון:

כתוב בגמ' [כתובות ק"א, ע"ב] טוב המלבין שיניים לחבירו יותר ממשקהו חלב. נתאר לעצמנו, יום קיץ חם וכחום היום, במרכז של עיר חמה ולחה, עומד יהודי בעל חסד ומחלק מים קרים לעוברים ושבים. ממש לקנא בעוה"ב שלו! איזו מצוה! ונתאר לעצמנו שאותו אדם משקה אחרים חלב קר, חלב לא רק מרווה את הצמא, אלא גם נותן חיות ובריאות.

ועם כל זאת לימדונו חז"ל הקדושים, כשמחייכים למישהו ומראים לו את השיניים, ובכל מקום מקרינים שמחה לאשה ולילדים בבית ולכל הסובבים אותנו בכלל, זכותו של אותו אדם גדולה הרבה יותר!

🌀 לכל אדם חלק בתורה 🌀

יששכר חמר גרם רבץ בין המשפתיים [מ"ט, י"ד]

כתב החפץ חיים: [שם עולם פרק י']

כתוב בתורה יששכר חמור גרם [חמור בעל עצמות סובל עול תורה, כחמור חזק שמטעינים אותו משוי כבד. רש"י]. רובץ בין המשפתיים [היינו, שדרכו של חמור לילך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית, וכשהוא רוצה לנוח רובץ בין התחומין, בתחומי העיירות שהולך שם פרקמטיא. רש"י].

היינו שדרכו של ת"ח לייגע עצמו בתורה ביום ובלילה, ואינו נותן שום נוח ותענוג לגופו. ומתי דרכו לנוח קצת, כשהוא מסיים איזה מסכתא, שאז דרכו לעשות יומא טבא לכבוד התורה, כמו שאמרו חז"ל. ואח"כ כיון שנפש קצת, חוזר ומתחיל מסכת חדשה ויגע בה ביום ובלילה, דומא ביגיעת החמור הנ"ל.

וזה שאחז"ל בע"ג [דף ה'] תנא דבי אליהו - לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשא. ומה שדימהו לענין שור וחמור, דכח השור נברא כדי לחרוש בו את האדמה, שתוכל אח"כ להוציא פריה כשזורעים בה, וכמו שכתב רב תבואות בכח שור. והחמור ענינו הוא, רק שיהיה נושא עליו את התבואה שהוציאו כבר מן האדמה.

וכן הוא בענין לימוד התורה, שמתחילה צריך לייגע עצמו להבין את דברי התורה. ואח"כ כשנתברר לו, מצוה לישא עליו את דברי התורה, כמה דכתיב והיו הדברים

וגו' על לבבך, וכתוב ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, והיינו ע"י שחזר עליו כמה פעמים שלא תשכח ממנו.

ומה שאמר בלשון לעולם, הוא דאל יחשוב האדם בסוגיא זו כבר ביררו אותה גדולים שלפנינו, ואין לי שוב במה לעיין בה ולחדש בה דבר, אל יאמר כן, כמו שאחז"ל דמה הדד הזה כל זמן שהתינוק ממשמש בו הוא מוצא בו טעם, אף ד"ת כן. ובאמת יש לכל אחד ואחד מת"ח חדרי חדרים בתורתו, כמו דאיתא בתנא דבי אליהו, ולכל אחד ואחד מזומן לו חלקו, וזהו שאמר לעולם ישים אדם עצמו וכו', היינו שיחשוב שלעצמו הרי הוא כמי שלא נחרשה עדיין, וכשיחרישנה, יוציא אח"כ הוא ג"כ ממנה פרי.

🕒 לימוד התורה צריך מנוחת הנפש 🕒

וירא מנוחה כי טוב [מ"ט, ט"ו]

כתב רבינו בחי:

מאס דרך מלחמה והחיילות, וראה מנוחת התורה כי טוב, זהו הגיון התורה שצריכה מנוחת הגוף ויגיעת הנפש, בהפך מעסקי העולם שצריכים יגיעת הגוף ומנוחת הנפש. ומפני שעסק התורה צריך פנאי והשקט הגוף, ואי אפשר שתתקיים במי שיש לו טרדות ואנחות, ע"כ תקנו לנו חז"ל בתפילה השיבה שופטינו כבראשונה ויועצנו כבתחילה והסר ממנו יגון ואנחה, ואין הכונה במתפלל ששיב לנו השם יתברך השופטים והיועצים כדי שינגוש עסקי חובותיו, ולא לזה כוון ישעיה שאמר [ישעיה א'] ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועצך כבתחילה.

אבל עיקר הברכה ההיא ודבר הנביא הוא סוד העבור, שאנו מבקשים את השם יתברך שישובו לנו השופטים שיהיו יושבים בלשכת הגזית לשפוט בינינו כבראשונה, ולתת עצה כבתחילה, ואז יהיו כל ישראל מוכנים לקבל המושכלות, ומשיגים באותו זמן ידיעת השם יתברך, כענין שכתבו [ישעיה י"א] כי מלאה הארץ דעה את ה' וגו'.

ולכך סמך לזה והסר ממנו יגון ואנחה, שאי אפשר להשיג ידיעת השם על השלמות עם היגון והאנחה, רק עם השמחה ועם המנוחה. והנה ברכה זו תקנוה אחר ברכת תקע בשופר, שהיא מדברת בקבוץ גלויות.

להקדיש לה' את המנוחה

וירא מנוחה כי טוב [מ"ט, ט"ו]

כתב הטללי אורות: [בשם החזו"א בשם בעל הסולם]

וכבר עמדו המפרשים, שלכאורה הרי זו כסתירה מינה וביה, כי אחרי שראה במעלת טוב המנוחה, דווקא אז התחיל לסבול ולעבוד. והענין כשיהודי רוצה להקריב לה', הרי עליו להביא מן המובחר.

כענין שהיה עם הבל שהביא מן המובחר, שעה ה' אל מנחתו, אבל את קין ואל מנחתו שהביא מן הגרוע לא שעה ה', כן עם יששכר שרצה להקריב חייו לה', התבונן מהו הדבר הטוב והערב ביותר אשר אנשים כל כך חפצים בו, ומצא כי זה המנוחה "וירא מנוחה כי טוב", אמר רבש"ע הריני מקריב זה לך לקרבן, "ויט שכמו לסבול".

עמל התורה הוא עבור מנוחת העולם הבא

וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול [מ"ט, ט"ו]

כתב החפץ חיים: [שם עולם פרק י']

ולכאורה מאי סבילה הוא כשלומד תורה, שחכמתה מתוקה מדבש. ואסביר הענין בדרך דמיון- לאיש עשיר אחד סוחר באבנים טובות, שנסע למדינה רחוקה לסחור בזה, ולקח אתו שלשת אלפים רז"כ לזה, וגם ארבע מאות רז"כ על הוצאות הדרך. ובבואו לשם לקח אבנים טובות בשיווי המעות שלו, ולא נשאר בידו כי אם מאתיים רז"כ על הוצאותיו לחזרה לביתו.

אח"כ פגעו איש אחד, וא"ל שמעתי על כבודו שהוא סוחר באבנים טובות, אולי יקנה כבודו גם ממני, והם אבנים יקרות מאד ובזול גדול, ויענהו כבר קניתי בכל מעותי שהיו לי ע"ז, ויבקשהו שאעפ"כ יראה סחורתו כי אין כמוה בעולם, ויראהו והנה הארץ האירה מגודל בהירותם, ויאמר לו אע"פ שהם שוים כמה אלפים רז"כ, אני אתן לכבודו בעד מקח פחות שבפחותים, מפני שיצא עלי עלילות שקר ורוצים ליטול כל נכסי, ובאם שלא אמכרם מתחלה ירדו לטמיון.

וידאג העשיר מאד מאד, כי היה קשה לו להניח האבים היקרות האלו, וגם לקנותם לא היה ביכולתו, כי מעט הממון שנשאר לו והוא המאיתים רז"כ, הוא צריך להוצאת הנסיעה לביתו. ויתבונן בנפשו שלא להניח המסחר בשום אופן, כי בזה יכול להרויח כמה אלפים רז"כ בבת אחת. ואודות הנסיעה לבית שצריך לשהות בדרך איזה זמן, יתנהג בהוצאה פחותה מאד כאחד העניים. וע"כ ענהו אין בידי כי אם ב' מאות

רו"כ, ואקח מזה עשרים רו"כ על הוצאותי ההכרחיים, ויתרם אוכל ליתן לך בעדם, ויתרצה האיש ויתנם לו.

ויעש לו תיבה מיוחדת לאלו האבנים היקרות והתחיל לנסוע הביתה, וכשהיה בא למלון לא ביקש מאכל טוב כנהוג לעשירים, גם לא ביקש חדר מיוחד עבורו כדרכו מאז, רק היה לינתו עם שאר העגלונים העניים, באכסדרה הכוללת לכולם. אח"כ בא עשיר אחד לאכסניא ההיא ויכירהו, ויאמר לו כמדומה שכבודו הוא פלוני ופלוני, ויען לו כן הדבר, ויאמר לו אם כן איכה, שאין זה לפי כבודך כלל.

ויען לו, הלא ידוע שאפילו על מאה רו"כ קודם שמשתכר האדם כמה עגמת נפש יש לו, ובאלו שבועות אחדים שאני נוסע באופן זה אני מרויח כמה אלפים רו"כ, ויספר לו הענין כאשר הוא, ויראהו האבנים היקרות שהשיג ע"י המעט ממנו שנשאר לו מהוצאותיו, ויאירו עיני העשיר רעהו בראותו אותם, ויאמר לו הנה כעת ראיתי כי האמת והצדק אתך, כי הדעת האמיתי מסכים לזה.

אבל מכל מקום אני מתפלא עליך, לפי מה שאני מכיר את טבעך מאז, איך נתרצה נפשך הטבעית להנהגה זו. ויען לו אמת כן הדבר, שנפשי תשתוחח עלי לפעמים, אך בראותי שהעצבון מתגבר עלי, אני פותח את התיבה, והאבנים היקרות מאירות נגד עיני, ותיכף נהפך עלי לבי לטוב, ותגל נפשי עלי, כן אני עושה בכל פעם שאני מרגיש קצת תעצבון בנפשי.

כן הדבר ממש בענין האדם, כי ירד לעולם הזה בכדי לסגל לנפשו תורה ומעשים טובים, והם אבנים יקרות מאד מאד, כמו שכתוב יקרה היא מפנינים. אך לענין זה ידוע מה שנאמר באבות כך היא דרכה של תורה וכו', והכונה שיתרצה האדם להתנהג בימיו הקצרים בעולם הזה באופן הפחות מאד במאכלו ומשתהו ודירתו, ואז ישיג בודאי חלקו בתורה, אשר היא חמודה מכל עניני התבל, ויהיה לו נחת ועונג עבור זה לנצח נצחים.

והגם שבאמת נפשו המשכלת בודאי תסכים לזה, כי באופן זה יקנה בימיו הקצרים הסחורה היקרה מפנינים, אבל נפשו הטבעית גועלת בזה. ולזה העצה היעוצה שיתבונן תמיד בנפשו, את נועם הנצחי שיהיה לו עבור תורה ומעשים טובים שעושהו בעמל נפשו, שהוא עמל נגד יצרו בעולם הזה, ואז אחר ההתבוננות יאירו עיניו ולא יהיה עליו עבודת ה' למשא ח"ו, רק הוא עצמו יטה שכמו לסבול עול תורה ועבודה.

וכ"ז נכלל בכתוב הזה דמתחילה אמר - יששכר חמור גרם וגו', ללמדנו שבעל תורה צריך לקבל על עצמו עול התורה בתמידות, להגות בה יומם ולילה דומיא דחמור המורגל תמיד. ואל יפלא בעינינו איך יקבל האדם על עצמו ברצון עול כבד כזה

אשר הוא נגד טבע נפשו, ולזה משיב וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה [מנוחה מרמז לגן עדן של מעלה, והארץ לגן עדן של מטה כידוע], ויט שכמו לסבול.

🌀 לאחרים מעדנים 🌀

מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך [מ"ט, כ']

כתב הטעם ודעת:

נראה לרמז, שיש עשירים ששומרים כל רכושם לעצמם, אבל אשר שמנה לחמו, היינו נותן לבני ביתו צרכיהם בהרחבה, ואילו לאחרים נותן בעין יפה יותר, היינו מעדנים.

🌀 קושי הבנת דעת חבירו 🌀

ויראו אחי יוסף כי מת אביהם [נ', ט"ו]

כתב החידושי הלב:

כתב במדרש [בראשית רבה ק', ח'] "ר' לוי ור' יצחק [ר' לוי] אמר שלא זמנן לסעודה, א"ר תנחומא הוא לא נתכוון אלא לשם שמים. אמר לשעבר אבא מושיב לי למעלה מיהודה שהוא מלך, ולמעלה מראובן שהוא בכור, ועכשיו אינו בדין שיושב למעלה מהן, והן לא אמרו כן אלא לו ישטמנו יוסף". מבואר מדברי חז"ל, שיוסף לא זימן את אחיו משום כבודם, ש"אינו בדין שאשב למעלה מהן". ואע"פ שמעיקר הדין היה נכון לו לשבת בראש משום כבוד מלכות, שכן מוכח ממה שיעקב הושיבו בראש. אעפ"כ מחמת גודל הקפדתו ברגשי אחיו, לא רצה להושיב את עצמו בראש, ולכן לא הזמינם לסעודתו. משום שמצד אחד לא רצה להושיב את עצמו בראש, ומאידך לא היה יכול להושיב אותם בראש משום כבוד המלכות.

ואולם אחי יוסף לא הבינו את הטעם והסיבה למה יוסף לא הזמינם לסעודתו, וסברו שעשה כן משום שהוא שונאם ומבקש להרגם. וקשה למה לא הסביר יוסף לאחיו למה אינו מזמינם כדי שלא יפחדו, ולא יצטרכו לבזות את עצמם ליפול לפניו ולהתחנן על נפשם?

וצריך לומר, שיוסף סבר שאחיו יסברו שהוא אינו מזמינם משום כבודם, ולא עלה על דעתו האפשרות שאחיו יסברו שהוא אינו מזמינם משום שהוא שונאם. נמצא שיוסף טעה לגמרי בדעתם של אחיו, שלא עלה על דעתו שהם יסברו שהוא שונאם, ואחיו יוסף טעו לגמרי בדעתו של יוסף, שלא ידעו שהוא אינו מזמינם משום כבודם, והגם שהיו כולם חכמים עצומים, אע"פ כן לא הבינו את דעתו של הזולת.

ומכאן ניתן ללמוד גודל הקושי להבין את דעתו של הזולת, שטבעו של כל אדם לסבור שדעתו של השני שוה לדעתו, אם יוסף ואחיו טעו בזה, ולא הבינו דעתו של אחיהם, כל שכן שאנו טועים בזה, ואין אנו מבינים דעתם של זולתנו. והרבה מחלוקות ומריבות באים מחמת זה, בגלל שטעינו בדעתינו ולא הבנו כראוי את דעתו של הזולת, ועל כן קודם שנחליט בדעתנו לריב עם הזולת, עלינו לבדוק הדבר היטב שלא טעינו בדעתו של הזולת.

זהירות מגרימת צער לשני

ויראו אחי יוסף כי מת אביהם [נ', ט"ו]

כתב בזכרון מאיר:

פירש רש"י מהו ויראו הכירו במיתתו אצל יוסף שהיו רגילים לסעוד על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמט יעקב לא קירבן [בראשית רבה פרשה ק', ה'].
 וזה פלא איך עשה זה יוסף הצדיק, ובמדרש רבה בסוף הפרשה [שם ס', ח'] אמר רבי תנחומא הוא לא נתכוין אלא לשם שמים, אמר- לשעבר אבא מושיב לי למעלה מיהודה שהוא מלך, למעלה מראובן שהוא בכור, עכשיו אינו בדין שאשב למעלה מהן עד כאן, ופירש רש"י למטה מהן גם כן לא היה רוצה לישוב מפני כבוד המלכות.

ובמדרש [שם] והם לא אמרו כן, אלא לו ישטמנו יוסף וחשבו שהוא לא מקרב אותם כמו בחיי אביהם, ופחדו עד שאמרו "אביך ציווה", ובגמרא יבמות [דף ס"ה ע"ב] "שינו בדבר מפני השלום", כי לא ציווה יעקב כן שלא נחשד בעיניו. ואחרי כן כתוב [בראשית נ' י"ח] "וילכו גם אחיו ויפלו לפניו ויאמרו הננו לך לעבדים", הכל מפחד.
 מזה אנו למדים לימוד בחיים, איך שצריך ליהרר ראש המשפחה או ראש מוסד או חברה, שלא יעשה פעולה אפי' בכוונה טובה, שיגרום עי"ז איזה חשד ופחד על מישהו שהוא שונא אותם או להם, ועל זה צריכים התחכמות וזהירות יתירה.

צריך להקפיד על מחילה מפורשת

ויאמר אליהם יוסף אל תיראו [נ', י"ט]

כתב רבנו בחיי:

והנה אחיו בקשו ממנו מחילה ולא באר הכתוב שמחל להם, וכבר בארו רז"ל [ב"ק צ"ב ע"א] שכל מי שחטא לחבירו ועשה תשובה אינו נמחל לעולם עד שירצה את

חבירו. ואע"פ שהזכיר הכתוב וינחם אותם וידבר על ליבם, מכל מקום לא ראינו שהזכיר הכתוב מחילה ביוסף, ולא שיודה להם שישא פשעם וחטאתם, וא"כ מתו בעונשם בלא מחילת יוסף, ואי אפשר להתכפר עוונם אלא במחילתו. ועל כן הוצרך העונש להיות כמוס וחתום להפקד אחר זמן בענין עשרה הרוגי מלכות.

וקרוב אני לומר שיש מזה רמז בכתוב, ממה שנכפל הלשון ועשה בזה שני חלקים, פשע אחיך וחטאתם, פשע עבדי אלוקי אביך, והיה ראוי הכתוב לומר ועתה שא נא לפישעם. אבל כיוון הכתוב לרמוז אם תשא פשע אחיך וחטאתם, יהיה פשע עבדי אלוקי אביך נמחל, ובאר הכתוב כי פשע עבדי אלוקי אביו הוא פשע אחיו, כי יזכיר להם השם יתברך עוונות ראשונים, והבן זה.

שנאת הגויים למנהיג יהודי

וימת יוסף ויחנטו אותו וישם בארון במצרים [נ', כ"ו]

כתב המגד יוסף:

הנה כשמת יעקב בכו עליו המצרים שבעים יום, וכידוע שבכיה הוא ביטוי להרגשי הלב, שלא ניתן להפעיל ע"י ציווי, וכמו שכתב השפתי חכמים [בפ"ג] דאין לומר שבכו משום כבודו של יוסף, כי הבכי אינו פועל רצוני, עד כשיבכה שירצה, עכ"ל. אלא כמו שכתב רש"י שם לפי שבאה להם ברכה לרגלו, שכלה הרעב והיו מתברכין ועל זה היה להם הכרת הטוב והוקרה לאדם חשוב, עד שבמיתתו פרצו בבכי.

והנה יוסף היה מלכם, שהציל את כל המדינה מחרפת רעב ואסון לאומי, הוא הפכם למרכז העולם שכל האומות משכימים ומעריבים לפתחם. ואם במות יעקב בכו ע' יום, אז במות יוסף היו צריכים לבכות כפליים. ולמרבה הפלא לא מצאנו שהמצרים בכו את מות יוסף, אלא רק התנהגו ע"פ כללי הטקס לחנטו ולהשימו בארון.

ונראה שטמון פה לימוד גדול, מהו ההתייחסות של גוי למנהיג יהודי, בכל הדורות מצאנו שגדולי ישראל זכו להערצה והערכה מצד אומות העולם. נפוליאון ביקש ברכה מגדול ישראל טרם צאתו לקרב וכדומה. אלא זהו רק כל זמן שאותו גדול הצטמצם לעולמו הרוחני, וצמצם מנהיגותו לאחיו היהודים. אבל ברגע שהיהודי עלה לגדולה בעולם הגדול, והגיע לעמדת הנהגה אצל הגויים עצמם והיו צריכים לו, אז קנאו בו ושנאו אותו וציפו למפלתו.

יעקב אבינו אף כשנשתקע במצרים, מ"מ לא יצא מדלד אמות של הלכה, וצמצם הנהגתו לבני ביתו, וכיון שנתברכה מצרים עבדו, הכירו בגדולתו והוקירוהו עבור טובתו, וכל זה הביאם לצער ויגון בשעת מיתתו. אבל יוסף היהודי מלך על המצרים, וכולם היו תלויים בטובתו וחסדו.

עד כמה ששלטונו היה נאור ומועיל מתחסד ומצליח, לעולם לא יסלחו לו על עצם העובדה שיהודי שולט בהם. כשמת יוסף לא נצטערו כלל, ולכן יותר מהטקס הרשמי, לא עשו עבורו. ומיד כשנתאפשר הדבר מחקו מספרי דברי הימים שלהם את כל השיגיו ותרומתו האדירה לפיתוחה, כדכתיב "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף".

חומש
שמונת

כְּרִישַׁת שְׁמוֹת

מעלת הרגשת "גדלות האדם"

וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא [א', ו']

כתב השיחות מוסר: [מאמר כ"ח]

וּכְתַב בְּ"אֹר הַחַיִּים" הַקְדוּשׁ - שְׁבַא הַכְּתוּב לּוֹמֵר, שְׁכָל זְמַן שֶׁאֶחָד מִן הָאֲחִים הִיָּה קִיִּים הָיוּ הַמִּצְרִים מַכְבִּדִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְאִף כִּשְׁהִיָּה אֶחָד מֵהַדּוֹר הַהוּא קִיִּים, הָיוּ חֲשׁוּבִים בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעִינֵיהֶם, וְלֹא הִיָּה לָהֶם פָּנִים לַהֲשַׁתְּעַבֵּד בָּהֶם.

עוֹד כְּתַב שֶׁם - שְׁבַמִּיתַת יוֹסֵף יָרְדוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגִדְלוֹתָם, שְׁמַתְחִילָה הָיוּ מַעֲוִלִים יוֹתֵר מִן הַמִּצְרִים, וּבְמִיתָתוֹ נַעֲשׂוּ שׁוּוִים לָהֶם. וּבְמִיתָת הָאֲחִים יָרְדוּ לַמָּטָה מִמִּדְרַגְתָּם שֶׁהָיוּ בְּעִינֵיהֶם נְבִזִּים, אֲבָל עַדִּיין לֹא הָיוּ מִשְׁתַּעֲבָדִים לָהֶם. וְרַק לֵאחֲרַי שְׁמַת כָּל הַדּוֹר הַתְּחִילוֹ לַהֲשַׁתְּעַבֵּד בָּהֶם.

לְמַדְנוּ מִדְּבָרָיו שֶׁאֵע"פ שֶׁהַמִּצְרִים רָשָׁעִים הָיוּ מַעֲוִלִים, מ"מ לֹא הָיוּ יְכוּלִים לַהֲשַׁתְּעַבֵּד בְּיִשְׂרָאֵל כָּל זְמַן שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נִכְבָּדִים וְחֲשׁוּבִים בְּעִינֵיהֶם, וְרַק כִּשְׁרִדּוֹ מִמִּדְרַגְתָּם וְנַעֲשׂוּ מְבוֹזִים בְּעִינֵיהֶם הַתְּחִילוֹ לַשַּׁעֲבָדָם.

וְנִרְאָה כִּי שְׁתֵּי פָנִים לְדָבָר, הָאֶחָד - מִצַּד הַמִּצְרִים שֶׁלֹּא הָיוּ מְסוּגָלִים לַשַּׁעֲבָד בְּנֵי אָדָם שֶׁהֵם נִכְבָּדִים וְחֲשׁוּבִים. וְהַשֵּׁנִי - מִצַּד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲצָמָם, שְׁכָל זְמַן שֶׁהָיוּ חֲשׁוּבִים וְנִכְבָּדִים בְּעִינֵי עֲצָמָם לֹא הָיוּ הַמִּצְרִים יְכוּלִים לַשַּׁעֲבָדָם, וְרַק כִּשְׁהוֹשְׁפָלוֹ מִחֲשִׁיבוֹתָם בְּעִינֵי עֲצָמָם נַעֲשׂוּ בְנֵי שַׁעֲבָד.

וְכַךְ הוּא דְרָכּוֹ שֶׁל הַיֵּצֶר הָרַע בְּמַלְחַמְתּוֹ עִם הָאָדָם, בְּתַחֲלִילָה הוּא מִשְׁתַּדֵּל לַהֲשַׁפִּילוֹ בְּתַחֲמוּמֵי הַהִיתָר, וְכִשְׁהַדְּבָר עוֹלָה בִּידּוֹ, הָרִי הָאָדָם בְּרִשְׁוֹתוֹ לַהֲכַשִּׁילוֹ בְּכָל דְּבַר חֲטָא וְעוֹוֹן. הָעֲבוּדָה הַמוֹטְלָת עַל הָאָדָם, הִיא לַהֲתַעֲלוֹת וּלְהִיּוֹת נִכְבָּד וְחֲשׁוּב, וְע"י כַּךְ הוּא נִשְׁמָר מִן הַחֲטָא.

שְׁמִכּוֹן שֶׁהוּא מְכִיר בְּמַעֲלָתוֹ וְחֲשִׁיבוֹתוֹ הַגְּדוּלָּה, הָרִי הוּא נִמְנַע מִלְּחַטּוֹא כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵרֵד מִמִּדְרַגְתּוֹ. וְעוֹד שְׁמִירָה יֵשׁ בָּזֶה, שֶׁהַרְבֵּה עֲבִירוֹת כְּרוֹכוֹת בְּבִזּוֹן לַעֲבוּר עֲלֵיהֶן, וְאִם הָיוּ הַרְגֵּשֶׁת הַנִּכְבָּדוֹת וְהַחֲשִׁיבוֹת מוֹשְׁרָשִׁים בְּקִרְבּוֹ, יִמְנַע עַל יָדָם מִלְּהַכְשִׁל בְּחֲטָא מַחֲמַת הַבִּיזּוֹן שֶׁבִּדְבָר.

ושתי הדרכים הללו להישמר מן החטא מפורשות בדברי חז"ל, אמרו בגמ' בסנהדרין [ל"ז ע"א] כיצד מאיימין על העידים [שלא יעידו שקר - רש"י], על עדי נפשות וכו', לפיכך נברא האדם יחיד, ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא וכו'. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם.

ועיין ברמב"ם [סנהדרין פ"ב ר"ג] שכל זה מדברי האיום שמאיימין על העדים. ופירש רש"י שם - "כלומר חשוב אני כעולם מלא, לא אטריד את עצמי מן העולם בעבירה אחת, וימשוך ממנה". הרי שהרגשת הגדלות של האדם "בשבילי נברא העולם" ו"חשוב אני כעולם מלא" תביאהו למשוך את ידיו מן החטא, לשמור את עצמו שלא לרדת ממדרגתו. ואף העדים הללו שירדו לדרגה פחותה כזו שעומדים להעיד עדות שקר ולשפוך דם נקי, כיוון שהתבוננו בגדלות האדם, ימנעו מן החטא ויחזרו בהם מלהעיד שקר.

והדרך השניה - מצינו בגמ' סנהדרין [כ"ט ע"א], שאמרו שם שלא יועיל לאיים על עדי ממון ולומר להם שבשביל עדות שקר הגשמים נעצרים ודבר בא לעולם, כי הדברים לא יעשו עליהם רושם ויאמרו שהעונש לא יפגע בהם כמבואר שם. אלא אומרים להם "סהדי שקרי אאוגריהו זילי", ופרש"י השוכרים אותם מבזים וקלים הם בעיניהם, עי"ש.

העדים הללו שאנו חושדים בהם שיעדו עדות שקר, ואין חומר האיסור מרתיע אותם, ואף האיום בעונשים החמורים אינו משפיע עליהם, כי אומרים הם בליבם שאליהם לא יגיעו העונשים. הדרך להשפיע עליהם, היא ע"י שמירת כבודם העצמי, שאומרים להם שאף בעיני השוכרים אותם להעיד שקר בזויים הם, איום זה בכוחו להשפע עליהם יותר מן הכל.

זוהי התועלת הנוספת בהרגשת הנכבדות, שהיא מונעת את האדם מן החטא משום הבזיון הכרוך בעבירה. ובגמ' שבת [י"ב ע"ב] איתא - "ולא יקרא לאור הנר שמא יטה. אמר רבא אם אדם חשוב הוא מותר [ופרש"י - שאינו רגיל להטות נר אפילו בחול מפני חשיבתו], מיתבי ר' ישמעאל בן אלישע וכו' קרא והטה וכו', א"ר אבא - שאני ר' ישמעאל הואיל ומשים עצמו כהדיוט על דברי תורה".

הנה לא אמרו "ואם צדיק הוא מותר", כי צדקת הצדיק לא תצילנו מלעבור בשוגג על איסור הטיה. ולכן אסרו על כל אדם לקרוא, ואפילו אם הוא צדיק כר' ישמעאל בן אלישע. והאופן היחידי להנצל מאיסור הטיה הוא "אדם חשוב" שאינו רגיל להטות בימי החול, כי "אדם חשוב" אינו עלול לעשות דבר אשר אינו כפי ערך חשיבותו בשום פנים.

ולא זו בלבד שהנכבדות וההכרה בערך עצמו שומרות על האדם מן החטא, אלא הם אף נותנות לו כח ועוז להתעלות מעלה מעלה. כתיב "ויבואו כל איש אשר נשאו לבו" [שמות ל"ה כ"א], ופירש הרמב"ן שם- "על החכמים העושים במלאכה אמר כן וכו', כי לא היה בהם מי שלמד את המלאכות האלה ממלמד, או מי שיאמן בהם את ידיו כלל. אבל מצא בטבעו שידע לעשות כן, ויגבה לבו בדרכי ד' לבוא אל משה- לומר לו אני אעשה כל אשר אדוני דיבר", יעו"ש.

אדם רגיל בראותו לפניו משימה כבדה זו "לחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת ובחרושת אבן למלאת ובחרושת עץ לעשות בכל מלאכת מחשבת", והוא הדיוט באומנות זו ומימיו לא נתנסה בכך, היה מרים את ידיו ביאוש, ואומר איך אוכל לקבל על עצמי לעשות דבר שאין לי בו שום מושג. אולם אלו אשר נשאם לבם, באו לפני משה בעוז ובבטחון ואמרו "אנחנו נעשה כל אשר אדוני דובר", בלא פחד ובלא חשש מקבלים הם על עצמם לבצע את כל אשר נדרש למלאכת המשכן.

וזהו על ידי "ויגבה לבו בדרכי ד'", שאין גבול ואין תכלית למה שיש בכוחו של אדם הנכבד ובר המעלה לעשות, כיון שאינו חושש שמא לא יצליח לזה. אלא בבטחון גמור הוא אומר אנכי אעשה כל אשר אדוני דובר, ובאמת ע"י כן יעלה בידו לעשות זאת.

וכך הוא הדבר אצל בני תורה, זה שאומר מי אני ומה אני מה כחי להשיג, ועד היכן אוכל להתעלות, ומתוך כך מושך את ידיו ומתייאש, הרי זה משום שלא הגיע לכלל "ויגבה לבו בדרכי ד'". ולעומתו הנכבד ובר המעלה, מרגיש שאין גבול לכוחותיו, ולמה שהוא יכול להגיע, ויגבה לבו בדרכי ד' לומר אני אגיע למדרגות עליונות, וע"י כך הדבר מצליח בידו, ומתעלה ומתרומם לאין שיעור.

ודבר זה פעלו ביותר אבותינו בעלי המוסר הגרי"ס זצ"ל ותלמידיו ותלמידי תלמידיו זצ"ל, אשר בעת שהשכלה הארורה השפילה את בני התורה, פעלו הם לנשאם ולרוממם ולהגביה את לבם. וידעו בני התורה והרגישו שבדבר אחד מן התורה ודברי חז"ל מונח יותר מכל חכמת האומות.

שיעבוד מצרים - היציאה מארץ גושן

ותמלא הארץ אותם [א', ז']

כתב המהרי"ל דיסקין:

כבר מובא בפ' לך לך, על הפסוק "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" [אשר לכאורה "בארץ לא להם" מיותר, כי מלת גר בעצמו מורה שהארץ לא לו].

הכוונה - לומר בדוקא אם ישבו בארץ מצרים שהיא ארץ לא להם, שאין להם שום שייכות כלל אז ישתעבדו בהם, אבל אם ישבו רק בארץ גשן שהיא ארץ שלהם [כמובא בדעת זקנים "שארץ גשן נתן פרעה לשרה אמנו במתנה"], אז לא ישתעבדו בהם.

ולכן קבע שם יעקב בית המדרש, כדאיתא במדרש רבה- ואת יהודה שלך לפניו אל יוסף להורות לפניו גשנה, להתקין בית הוועד שיהי' מורה בו תורה, שיהיו השבטים לומדים בו ויתדבקו בידיעת ה' ובמצותיו, ויהיו בדלים לעם בפני עצמם, ולא יתערבו עם המצרים. וכן משמע מדברי הכתוב "ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים", שמפרשים מהחלשים שבהם הציג אותם לפני פרעה, כדי שלא יקח אותם לעבודתו, וישארו בארץ גשן. וכן אמר להם יוסף "בעבור תשבו בארץ גשן".

ולכן אומרים שנשמך קרא וישב ישראל בארץ מצרים בארץ וגו', ויפרו וירבו מאד ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה, באין הפסק פרשה לא פתוחה ולא סתומה, להורות לנו שעיקר חיותו של יעקב היו אלה השבע עשרה שנה שהיו בדלים מהמצרים, ואשר על כן גם לא הי' עליהם שום שעבוד.

ורמז לנו הכתוב שכאשר מת הדור הראשון, והתקרבו למצרים וירבו ויעצמו ותמלא הארץ אותם, שיצאו מארץ גושן שהי' מיועד להם מאת יעקב ויוסף, ונפוצו בכל ארץ מצרים ונתערבו עם כל התושבים המצרים, אז ויקם מלך חדש אשר הכריח אותם להשתעבד, ונתקיים דברי הכתוב כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, אז ועבדום וענו אותם. ובני לוי אשר לא יצאו מארץ גושן ונשארו שם, היו עוסקים בתורה למען דעת עבודת ה' לא נשתעבדו כלל, כידוע [שמעתי מהרה"ג הצדיק מו"ה זרח ברורמן שליט"א בשם רבינו זצ"ל].

ויקם מלך חדש

ויקם מלך חדש [א' ח']

כתב הדרש משה:

פרש"י - חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזירותיו. החילוק בין המן דאמר מלך חדש, למן דאמר שנתחדשו גזירותיו, הוא אם יש לאדם לחוש שלא יתקלקל כל כך, ואף שלא להכיר הטובות הגדולות שעשו עמו, וירצה להרע עוד ביותר. שלמן דאמר מלך חדש אין לאדם לחוש לזה, ואין צריך ללמוד מוסר ותוכחה בשביל כך.

וכדבארתי [דברים כ"ה י"ז] בזכירת מעשה עמלק בזמן הזה, שהוא לתכלית זה שאדם לא יאמין ויחוש אף לענין שלא יהיה ח"ו רשע כעמלק. וצריך להתבונן ע"ז, אבל על כזה שנתחדשו גזירותיו אין לחוש. ולמאן דאמר השני- גם ע"ז יש לחוש ולא יאמין

בעצמו. דאל"כ לאיזה תכלית נחלקו דמאי בהוה הוה, ולמיסבר קראי נמי לא שייך כל כך בכאן, שיותר משמע מלך חדש ממש.

🌀 השנאה הטבעית ליהודים 🌀

ויקם מלך חדש על מצרים [א' ח']

כתב המגד יוסף:

ופרש"י- רב ושמואל חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזירותיו, עכ"ל. ועדיין צריך לי עיון, למאן דאמר נתחדשו גזירותיו מהו לשון "מלך חדש". והנה מבואר במדרש רבה [א' - ח'] שפרעה התנגד לעצת שריו להרבות בגזרות על היהודים, עד כדי כך שהשרים הורידוהו מכס המלכות, ולא החזירוהו עד שלא הסכים לילך בעצתם.

וראה פלא אותו אוהב ישראל אשר הגן על היהודים במחיר כסאו הרם, כיון שסוף דבר נכנע לרצון עמו והתחיל לרדוף את היהודים, נאחז בו השנאה הטבעית ליהודים שמושרשת בכל גוי, והפליא בישראל גזירות אכזריות, עד ששמו נקבע בתולדות ישראל כאחד האויבים הקשים ביותר שקמו לעם היהודי. וזהו מלך חדש שנתחדשו גזירותיו, כל כך השתנה מקצה אל קצה ביחסו ליהודים, שכאילו היה אדם אחר מלך חדש.

🌀 יצר הכבוד מוציא את האדם מן העולם 🌀

ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף [א', ח']

כתב העם לבבי אשיחה:

ואיתא במדרש תנחומא - "דבר אחר- ויקם מלך חדש, והלא הוא פרעה, אלא שאמרו לו המצרים בוא ונזדווג לאומה זו, אמר להם שוטים עד עכשיו אנו חיים משלהם והיאך נזדווג להן עכשיו, אלולי יוסף לא היה לנו חיים. כיון שראו שלא שמע להם הורידוהו מכסאו ג' חודשים, עד שאמר להם כל מה שאתם עושים הריני עמכם והעמידוהו", ע"כ.

מצד אחד רואים את גודל הישרות של פרעה, שאמר להם "שוטים עד עכשיו אנו חיים משלהם, והיאך נזדווג להם". ומצד שני בסופו של דבר אמר להם פרעה "כל מה שאתם עושים הריני עמכם", עד שלבסוף אמר "לא ידעתי את השם".

והביאור בזה עפ"י מה שכתוב במשנה אבות [פ"ד מכ"ח] "הקנאה והתאוה והכבוד

מוציאים את האדם מן העולם", והיינו שמדת הכבוד היתה טבועה בנפשו, ולכן אע"פ שהיה בתחילה אדם ישר, והיתה לו ההכרה לומר להם "שוטים הרי אלולי יוסף לא היה לנו חיים".

אבל מכל מקום כשנגע הדבר לכבודו, לא יכל לעמוד בהכרתו כשהורידוהו מכסאו ג' חדשים, כשאבד את השלטון הרי הכבוד הוציא אותו מעולמו, הוציאו מעולמו - פירוש שאין הוא זה שמחליט על דרכיו ועל מחשבותיו, אלא מדת הכבוד שלו היא זו המחליטה עבורו. א"כ אין זה עולמו הוא, ונעשה רשע עד כדי כך שגזר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, וגם על המצרים גזר כמו שמביא שם והיה שוחט ילדי ישראל ורוחץ בדמם, ונורא ואיום.

האדם יכול ליפול או להתעלות ברגע אחד

ויקם מלך חדש [א', ח']

כתב האור יהל:

פליגי בה רב ושמואל חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזרותיו [סוטה י"א]. ויש להתבונן פרעה שחכם גדול היה, מכיר האמת ומכניע עצמו בפניו, כדמצינו בפרשת מקץ "ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלוקים בו וגו', אתה תהיה על ביתי ועל פיך ישק כל עמי וגו', ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו וגו', וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו וגו'".

הרי שרק בשמעו פתרון חלומו הכיר את רוח אלוקים אשר ביוסף, הכניע את עצמו ומסר את כל ממשלת מצרים בידו. ק"ו לאח"כ כשיוסף מכלכל את מצרים וכל העולם כולו, ועוד כשבא יעקב אבינו ועלה נילוס לרגליו ופסק הרעב וכו' וכו', ודאי אף הפתי והשפל ביותר בעולם לא יוכל בקלות להשכיח מלבו רגשי ההכרה בטובות אלו.

ואמנם מצינו בחז"ל [תנחומא כאן] שאמרו לו בא ונזדווג לאומה זו, אמר להם עד עכשיו חיינו משלהם מזדווגים להם וכו'. הורידוהו מכסאו ג' חודשים, וכיון שראה כן אמר להם כל מה שאתם אומרים אני שומע. הנה יש למלך זה הכרה נפלאה ומדה גדושה של הכרת הטוב, שוויתר משום כך גם על כסא מלכותו ג' חדשים.

וא"כ, אף לאחר שלא היה יכול לעמוד בנסיון והסכים לשמוע להם, אבל האיק נתאכזר ונהפך לרוע, עד שהוא היה המחדש גזירותיו, ונמחה מלבו לגמרי כל הטוב שבו. "ולא ידע את יוסף" - כלומר ששנאתו גבר בו עד להשחית, כאילו לא היה יוסף בעולם כלל. דכתיב ביה "ויאמר אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלוקים בו וגו'", שהשכיל בראשונה להבין מהו איש עם רוח אלוקים, הוא עצמו טפס לבו

ונתהפך כולו מן הקצה אל הקצה דכתיב בו "ויאמר אל עמו וגו'". ומה אמר "הבה נתחכמה לו", ואמרו חז"ל [סוטה שם] "לו" - למושיען של ישראל נתכוין.

למדנו מכאן מה הם כחות נפשו של אדם, שבזמן קצר יכול להתגלגל במדרון נורא, מאורח חיים למעלה למשכיל, עד רדת שאול מטה בדיוטה התחתונה ממש. מ"ויאמר אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלוקים בו", עד "ויאמר אל עמו הבה נתחכמה לו". הנה מחה זה מלבו כל מדת הכרת הטוב שהיה בו עד להפליא כאמור, ונעשה אחר "מלך חדש אשר לא ידע את יוסף", כאילו לא היה יוסף כלל בעולם, ולא עוד שהגיע ברשעותו עד "להבה נתחכמה לו", נורא ואיום!

אבל מאידך גיסא מאלפנו הרגש זה בינה מצד הטוב, שיש בכח האדם להתעלות ולבוא מדרך החיים, אף אם ימצא בשפל המדרגה. ומדה טובה מרובה וכו'. ואין זה כלל מן הנמנעות לעורר את עצמו ולהתנער מעפרו, וברגע אחד יצא מאפילה לאור גדול ואין מעכב בידו, וק"ו הוא - אם הבא לטמא שרק פותחין לו כך! הבא לטהר שמסייעין אותו על אחת כמה וכמה!

מכאן נמצא סתירת כל בנינם של טענת המון בני אדם יושבי חושך וצלמוות, אשר אף בעת יחשבו ברצינות כנה על דרכם ומעלליהם, מוציאים אנחה מלבם ואומרים מה אוכל לעשות טבעי הוא כך, אי אפשר לי לשנותו! ובזה ימצאו די ספוקם, משתקעים שוב בהבליהם ונופלים בתרדמת המות ר"ל.

אבל לא ידעו ולא יבינו אסירי עני וברזל אלו כי שקר מענה זה בפיהם, ורק עצלותם וכבדות לבם גרם, כי רצונם להשאר ישנים שוכבים על עריסותם ולא יניעו אבר. לו חכמו ישכילו זאת כי ביכולתם להסיר מעליהם כבלי המדות, והמחתרת חתורה לפניהם למחר המלט על נפשם, אם רק יפעילו צו לבם המתעורר בזירוז מיד ולדורות.

🌀 השכר הגדול ביותר להורים - ילדים טובים 🌀

את פתום ואת רעמסס [א', י"א]

כתב העטרה למלך:

בסוטה דף י"א ובמדרש רבה דרשו חז"ל השמות האלה פתום פי תהום בולעו, רעמסס ראשון ראשון מתרוסס עכ"ל.

כאן הבן שואל, למה לא נתן להם פרעה מקום טוב ומוכשר לבנינים נהדרים ומגדלים להתפאר בהם, ולהגדיל שמו בעולם לדור דור? הנה בכל עמל שאדם עמל, ובכל עבודה קשה יש איזו שביעות רצון מפרי עמלו, אפילו אם עובד בשביל

אחרים, ואפילו בשביל צוררים. מ"מ כשרואה בנין נאה מעשה אומן, והוא האומן שהשכיל לעשותו ולהעמידו, יש איזה הרגש של מעשה ידו להתפאר. וגם אותה נחת רוח חשק פרעה בהם, והעסיקם בבנין שמתרוסס ונבלע בתהום וכל עמלם לתוהו ואפס, וזוהי עבודת פרך נוראה.

מעשה באדם אחד שנאסר בבית אסורים, והוטל עליו לשובב איזה גלגל קשה כל היום, וכששאל פעם מה טיבה של עבודה קשה זו, אמרו לו שהוא גלגל רחיים שבו נטחן חיטים ושעורים. במשך הזמן התחיל מצייר לעצמו כמה אנשים נהנים מפרי עמלו, ומצא נוחם ומרגוע לצרות לבבו, אי שם תינוקות רעבים לתיאבון הלחם שנאפה מחיטים אלו, איזו אלמנה קשת רוח מחיה את נפשה בלחם הזה וכדומה, לפעמים אף השכים מתוך שמחה לקראת עבודתו הקשה בשאיפה להיטיב לנעלבים ונצרכים שראה בדמיונו.

וככלות שלשים או ארבעים שנות מאסרו ושולח לחפשי, ביקש מיד שיראו לו את הרחיים, לעגו לו וגילו לו שלא היו דברים מעולם, לא רחיים ולא תבואה, רק הגלגל ששמו בבית מאסרו לשם עבודת פרך. אכזבתו היתה איומה ונוראה ומרה עד מאד, מי יוכל לשערה.

לאידך גיסא אנו מוצאים בסדרה וייטב אלקים למילדות וירב העם וגו', מה היתה ההטבה? כתב באור החיים, שרבויו העם הוא גופא היה הטובה הנפלאה, הצלחת מעשיהם היא היתה השכר האמיתי לצדקניות אלו. הן שהשיגו בהשגה שלימה ענין הצלת נפש אחת מישראל וסיפוק צרכי תינוק אחד, הן שגורל העם וסכנת קיומו נגעו בלבן עד מסירות נפש, ונפשם קשורה בנפש הכלל, כלום אפשר לשלם שכרן באופן אחר מלבד רבוי נפשות בית ישראל, והתהוותם לעם עצום הדבקים לאלקים חיים.

כללו של דבר, כל המתעסקים בבני ישראל ונותנים נפשם עליהם ההורים והמורים, אם רואים פירות, אין לך שכר גדול מזה, ואם חלילה אין ברכה והצלחה עבודת פרך הוא.

על ידי המיסים נלקחו היהודים לעבודה

וישימו עליו שרי מיסים [א', י"א]

כתב המהרי"ל דיסקין:

היינו ששמו עליהם מסים גדולים כל כך עד שנלאו לשלם, דלא היה להם מעות כל כך. ולקחו אותם בשביל זה לעבודת המלך בשביל תשלום החוב, ואמרו להם בואו לעבודת המלך ותעשו ע"י נכיון על חשבון החוב, והיה נראה להם זה כמו שעושה

עמהם טובה, ע"כ היו משתדלים לעשות הרבה, והיו מקדימים לבוא ומאחרין ללכת, כדי שיבוא מהרה לידי נכיון ויפרעו מהר את חובם לממשלה.

ומתוך כך ראו כמה יש בהם כח לעבוד הלבנים, וכזה המספר הכריחו אותם לעשות אח"כ. וזהו הפירוש ושימו עליו שרי מסים, למען ענותו בסבלותם היינו כדי שיכולו לענות אותם אח"כ בסבלותם, והיינו כנ"ל.

עצת היצר - לא להשאיר שהות למחשבה

ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך וימררו את חייהם בעבודה קשה [א', י"ג]

כתב הזכרון מאיר:

והנה איתא במסילת ישרים פי"ב וזה לשונו - ואולם הנה זאת באמת אחת מתחבולות היצר וערמתו, להכביד עבודתו בתמידות על ליבות בני האדם, עד שלא ישאר להם רוח להתבונן ולהסתכל באיזה דרך הם הולכים, כי ידוע הוא שאילולי היו שמים לבם כמעט קט על דרכיהם, ודאי שמיד היו מתחילים להנחם מעשיהם, והיתה החרטה הולכת ומתגברת בהם, עד שהיו עוזבים את החטא לגמרי.

והרי זה מעין עצת פרעה הרשע, שאמר [שמות ה' ט'] תכבד העבודה על האנשים וגו', שהיה מתכוין שלא להניח להם ריוח כלל, לבל יתנו לב או ישימו עיצה נגדו, אלא היה משתדל להפריע לבם מכל התבוננות בכח התמדת העבודה הבלתי מפסקת.

כן היא עצת היצר הרע ממש על בני האדם, כי איש מלחמה הוא ומלומד בערמימות, ואי אפשר להמלט ממנו אלא בחכמה רבה והשקפה גדולה, עכ"ל.

זאת אומרת, שהיצר הרע משתמש בדיוק כדברי פרעה שאמר "תכבד וגו' ואל ישעו" וגו'. כן על "בפרך" איתא בחז"ל [סוטה י"א ע"ב] רבי אלעזר אומר בפה-רך, ופרש"י - בפה - רך משכים בדבריהם ובשכר, עד שהרגילום לעבודה. "את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך" - אמר רבי יונתן שהיו מחליפים מלאכת אנשים לנשים ומלכת נשים לאנשים, עד כאן.

ולכן היצר הרע בא לאדם בפה רך, בתחילה מסתפק במועט, ומושך את האדם מן התורה ועבודת ד' ולדברים בטלים, ומצייר לו בדמיון שוא ומראה לו הצלחות ושכר גדול וכדומה, עד שמרגילו לעבירה. הוא מה שאמרו חז"ל בסוכה [נ"ב ע"א] ביצר הרע "בתחילה דומה לחוט של בוכיה [עכביש], ולבסוף דומה כעבותות העגלה. ופירש רש"י - משאדם נמשך אחריו מעט מתגבר והולך לו כעבותות העגלה, שנאמר [ישעיה ה' י"ח] "הוי מושכי העוון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה".

וכן מטריד את האדם בדברים שיכול להפטר עצמו מזה באמת שזה עבודת נשים.

ואומר לו גם כן השתדל להיות אשה וכדומה, ומטריד אותו ומכביד עליו העבודה עד שאין לו פנאי לחשוב חשבון נפשו, כדברי המסילת ישרים הנ"ל.

וכמו שעל פרעה נאמר [יחזקאל כ"ט ג'] "התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו", כן על היצר הרע נאמר [בראשית ד' ז'] "לפתח חטאת רובץ", רוצה להכשיל את האדם להתחזק בגבורת הנפש ולהשתחרר מכבלי היצר הרע, ולצאת לחירות ביד רמה, ולומר להיפך אין לי זמן ופנאי לדברים וטרדות הבלים של יצר, כי אני טרוד ביוצרי קוני ובוראי, שאני שלו והזמן שלו. ואדרבה להשתדל להטריד עצמו בתורה ויראת שמים, עד שבאמת לא יהיה לו זמן לשמוע דברי שקר והבלים.

גדלות הצדיקים בפעולות קטנות

ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה [א', ט"ו]

כתב התפארת שמשון:

פירש"י - שפרה - זו יוכבד, על שם שמשפרת את הוולד. פועה זו מרים, שפועה ומדברת והוגה לולד, כדרך הנשים המפייסות תינוק הבוכה, עכ"ל.

המילדות הנזכרות כאן בפסוק, הן יוכבד אמו של משה רבינו, ובתה מרים הנביאה.

והנה יוכבד הרי היתה האשה הגדולה שבאותו הדור, בת קכ"ג שנים, משבעים הנפש שירדו למצרים, בתו של לוי. וכן מרים, הרי היתה נביאה לה', וא"כ למה לא הוזכרו בתורה בשמותיהן המכובדים, אלא נזכרו בשמות אחרים? זאת ועוד - השמות הכתובים, לכאורה הם סתם שמות על שם מלאכתן, שפרה שמשפרת את התינוקות, ופועה שמשחקת עם התינוקות, כאילו היו סתם איזה שתי מילדות פשוטות. האם אלו שמות המבטאים את גבורתן, שהצילו בחירוף נפש את ילדי ישראל? אבל באמת - דוקא שמות אלו מצביעים על גדלותן יותר מכל!

משל לתינוק חולה במצב קשה מאוד בבית חולים, כל הרופאים והאחיות עומדים סביבו, ועמלים במסירות גדולה להצילו. אם ברגע זה תראה מישהי שמדברת דברי חיבה וצוחקת אל הילד, תדע בבירור שזוהי אמו. כי אלו שמשתדלים בהצלחתו עוסקים בדברים גדולים, ואין להן פנאי לקטנות שאין להם חשיבות, ורק האם מעוצם אהבתה לבנה שמה לב גם לפרטים הקטנים ביותר.

כך גם יוכבד ומרים, במה שחרפו נפשן להצלת ישראל, עדיין לא הוכיחו בזה שהן כאמהות לילדי ישראל, ולא היו זו רק כאשר גם באותו מצב נורא של סכנה שהיו לילדי ישראל נתונים אז, שהיו הורגים בהם וזורקים אותם ליאור, גם אז היו בבחינת

שפרה ופועה, גם אז היה להם יישוב הדעת לקשור עניבות חמודות לתינוקים, לפטפט אמרים בלשון חיבה, ולדאוג לכל צרכיהם לרבות הפרטים הקטנים שאין הנשמה תלויה בהם. זה סימן שהן אמהות אמיתיות לבית ישראל, ולכן זכו להעמיד אחריהן בתים מפוארים.

ושמענו סיפור על אחד מגדולי ראשי הישיבות בדור הקודם- הגאון רבי שלמה היימן זצ"ל, שהוא יהיה עוסק בהרבצת תורה, ואשתו הרבנית הצדקנית ע"ה עסקה כל ימיה בצדקה וחסד, ובעיקר להשיא יתומות עניות.

פעם כשעמדו ללכת לחתונתה של יתומה שהרבנית סידרה את כל מחסורה מא' עד ת' ממש, וגם את החתונה עצמה. שאל אותה רבי שלמה זצ"ל "האם קנתה פרחים עבור הכלה?" אמרה הרבנית "חשבתי שעד כדי כך לא צריכים להקפיד, ובפרט שהכל בא מצדקה שאספתי" אמר ר' שלמה זצ"ל "לא ולא, לכי מהר וקני פרחים עבור הכלה".

וביאור הסיפור - מלבד פשוטו שדאג שהכלה לא תרגיש שונה מכל חברותיה, במובן יותר עמוק אמר לה ר' שלמה הרי אמא אינה מוותרת על הפרחים לחתונת בתה, ואת צריכה להיות אמא- לא גבאי צדקה, וכדכתיב [איוב כ"ט ט"ז] "אב אנכי לאביונים". לכן דוקא השמות שפרה ופועה הם אלו שנתנו ביטוי יותר מכל לגדלותן המופלאה של יוכבד ומרים.

🕊️ המיילדות התחזקו ביראת שמים 🕊️

ותיראן המילדות את האלקים ולא עשו כאשר דיבר אליהם מלך מצרים [א', י"ז]

כתב הדעת תורה:

לכאורה למה לה לתורה לספר ענין יראתם אל האלקים, והלא די לנו בעיקר המעשה שלהם, שלא עשו כאשר דיבר עליהן מלך מצרים. ואם תאמר שפירוש מלת "ותיראן" הכוונה לומר ולספר שזאת היתה סיבת מעשיהם, שמתוך יראת האלקים הגדולה שבהן הוא הטעם מה שלא עשו כאשר דיבר עליהן מלך מצרים, אין זה דרך לספר על מי שעשה איזה מעשה מצוה, שעשה כן מפני שהיה צדיק. אלא כך פירושו של הענין, שאין "ותיראן" כאן מלת התואר והשבח עליהן כי היו יראי אלקים, ואשר מפני כן לא עשו דבר המלך.

אלא הענין - כי היה אמנם הדבר אצלן נסיון קשה מאוד לעמוד בו, כי על כן הגדילו היראה ע"י התבוננות ביראת ה' יפחדו, לחשוב שכר עבירה, דהיינו חייהן שהיה תלוי בזה, נגד הפסדה הנורא וכדומה. והרבה הרבה עסקו ופעלו להגדיל היראה, עד שהצליחו בזה לעמוד בנסיון ולהגביר עצמן על כל הקושיים.

ובזכות מעשה היראה, הוא שקבלו שכרן אשר הטיב להם האלקים ויעש להם בתיים - בתי כהונה ולויה ומלכות. וכן איתא במדרש [שמו"ר א' ט"ז] "אמר רבי ברכיה בשם ר' חייא ב"ר אבא - הדא הוא דכתיב [איוב כ"ח כ"ח] ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה, מהו שכר היראה - תורה, לפי שיראה יוכבד מפני הקב"ה, העמיד ממנה משה וכו'. ומרים יצא ממנה בצלאל, שהיה מלא חכמה וכו'".

ובאמת כי זאת היא עיקר המצוה של יראה, אשר נאמר [דברים י' כ'] את ה' אלקיך תירא, אשר לכאורה קשה להבין, איך זה יקיים בפועל זאת המצוה, הלא יראה היא מדת הנפש ולא ענין של פעולה, והמצוות עשה שבתורה הלא הם על המעשים, ולא על הכחות. וכן כל המצוות התלויות בלב - כגון אהבת ה' והדבק במדותיו וכדומה, איך נמנו בין התרי"ג מצוות עשה, מאחר שאין קיומם תלוי לכאורה בפועל האדם? אלא ודאי שקיום אלה המצוות, הם על קנייתם אותם, על ההשתדלות לקנות הכחות הנפשיים ההם.

וזוהו ביאור דברי הרבינו יונה בשערי תשובה [שער ג' קס"ד] "וז'ל" כי האדם חייב להכין מערכי לבו בכל עת, ולהשכין בלבו אימה ויראה מעל פני השם יתברך". ומאחר שכתב סתמא "האדם חייב", מן הסתם הוא חיוב מדאורייתא. ולפי דברינו אמנם כן הוא, כי זהו המצוה עשה של "ה' אלקיך תירא", דהיינו על ההשתדלות והעסק בקניית המדה.

וכתב שם עוד "ועל הרשעים נאמר [ירמיה ה' כ"ד] "ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלקים", הנה כי אין התביעה כאן על הרשעים על כי אין בקרבם פחד אלקים, התביעה כאן היא על שלא השתדלו לקנות היראה, כי היא עיקר חיוב האדם, הוא מה שכתוב "ולא אמרו בלבבם נירא", ורק זה הוא רשעתם. והמילדות אשר זכו לכל טוב על אמירתן ומחשבתן בשכר מצוה והפסד עבירה, הוא שזכו בהכנתן כל מערכי לבן ליראה את השם הנורא, כי זו היא המצווה, ועל זה ודאי השכר באין סוף.

🌀 מדה כנגד מדה בשכר המיילדות 🌀

ויעש להם בתיים [א', כ"א]

כתב המגד יוסף:

פרש"י - בתי כהונה ולויה ומלכות - שקרויין בתיים, כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים, עכ"ל. והנה כידוע שכרו של הקב"ה נבחר בקפידה, מדה כנגד מדה בהתאם למצוה. וא"כ צריך לי עיון מהו המדה כנגד מדה ב"ויעש להם בתיים".

ושמעתי לבאר ממו"ר הגר"ד **סלוצ'יק** זצ"ל - שאף אחר גזירת פרעה להרוג את הזכרים, היה כלל ישראל ממשיך להתקיים, כי בנות ישראל היו מתחתנות עם מצרים,

והילדים הולכים אחר האם, ועדיין הם בכלל ישראל. רק הכהונה היתה מתבטלת, כיון שיש תנאי מיוחד במלכי ישראל שצריכים להיות מיוחסים, ואסור אפילו שיהיו מקהל גרים. ונמצא ששפרה ופועה ע"י מסירות נפש, הצילו את הכהונה והמלכות בישראל, ולכך בשכרם זכו באותם דברים עצמם, בתי כהונה ומלכות.

אין אפשרות לשנות גזירת ה' ❧ ❧

כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו [א', כ"ב]

כתב הברכת פרץ:

מבואר בפרק קמא דסוטה דף י"ב - שגזירת כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו שגזר פרעה, היה בשביל שאיצטגנינו אמרו לו שמושיען של ישראל במים הוא לוקה, ומתוך הפחד הגדול מאיש זה שעתיד להציל את ישראל, גזר על כל הבנים להטביען ביאור, ואף על עמו גזר, ע"ש בגמ'.

והכל כדי להפטר מאיש הזה, דהיינו ממש. ולבסוף היה - שבת פרעה עצמו הצילתו, ופרעה עצמו גידלו בביתו. ואותה גזירה שגזר היאורה תשליכוהו, היא היא היתה הסבה שע"י זה מצאתהו בת פרעה, ותביאהו לביתה ותגדלהו כבן.

וכל זה ללמדנו שכל מעשה אנוש ותחבולותיו לא יועיל להזיז אפילו זיז כל שהוא ממה שנגזר בשמים. ולא עוד אלא שאותן פעולות שעושה למען השגת רצונו, הן הם סיבה לשיהיה כמו שנגזר עליו באמת. ולכן אחז"ל רגלוהי דבן איניש אינן ערבין ליה, באתר דמתבעי תמן מובילין יתיה.

הכלל - כי כל מעשה אנוש ותחבולותיו לא יועילו אפילו כל שהוא להוסיף או לגרוע ממה שנגזר עליו בראש השנה, זולת ע"י תפלה וע"י זכויות ותשובה יכול הגזר דין להשתנות. ומה שהאדם בתחבולותיו ובהשתדלותו מצליח כמה פעמים לפעול כרצונו, זה יבוא בדבר שכבר נגזר משמים שיהיה כן, שגם לולי השתדלותו היה נגמר הדבר בכי טוב לטובתו בצורה זו או כיוצא בזה.

ויש שלא נגזר עליו דבר זה, וגם כן הרבה פעמים מניחים אותו להצליח, רק שלעומתו יפסיד כמות הנאה זו ממש במקום אחר ממה שהיה ראוי לו, כי לא יועיל שום השתדלות לשנות משהו מכפי מה שנגזר עליו. וכן אחז"ל דיומא דל"ה - אין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו אפילו כמלא נימא.

ולפעמים מניחים את האדם על בחירתו הרעה להיות מקל חובלים לאחרים כפי מה שראוי להם צער כזה, והרבה שלוחים למקום ברוך הוא, אלא שבתור נסיון מניחים לאדם רע שיהא הוא המזיק באחרים בבחירתו. לא שנגזר שזה המזיק יעשה כן,

רק נגזר שזה הניזק יקבל צער כזה, ואין מעכבים משמים את זה שבבחירתו בחר לעשות פורענות זו, שמגלגלין חובה ע"י חייב.

והוא עתיד ליתן את הדין ולבא לידי אבדון רח"ל עבור בחירתו הרעה. כי אין זה שייך לו כלל מה שהניזק חייב בדיני שמים בעונש שכזה, כי הוא המזיק מזהר בלא תגנוב ולא תגזול ולא תונו וכל האזהרות שבתורה על ענינים של בין אדם לחבירו. וכן אמרו חז"ל בתענית ד"ח ע"ב בהרוגי לוד, שאמרו לטוריינוס שחיק טמיא, אנחנו נתחייבנו מיתה לשמים, ואם אין אתה הורגנו הרבה שלוחים למקום ברוך הוא, אלא שלא מסרנו בידך אלא שעתיד ליפרע דמינו מידך, ע"ש.

ואפילו בגזרה גר יהיה זרעך בארץ לא להם, שכבר נגזרה גזרה שיהא איזה עם שולט עליהם ועבדום ועינו אותם, מ"מ כתיב וגם את הגוי וכו' דן אנכי. ובזה פלפלו הראשונים ז"ל למה נתחייבו המצרים עונש, מאחר שכבר נגזר שאחד מהעמים יהא עושה כן, ע"י הרמב"ן ז"ל בפ' לך בך בפסוק וגם את הגוי אשר יעבדו וכו'. אבל מה שבשמים נגזר על הניזק להיות ניזק, פשיטא שאין בזה אמתלא כלל לפטור את מזיק.

והיסוד הנ"ל מבואר בספר החינוך: [מצווה רמ"א- בצווה שלא לנקום]

משורשי המצווה- שידע האדם ויתן אל לבו, כי כל אשר יקראהו מטוב ועד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא. ומיד על כן כשיצער או יכאיבהו אדם, ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשם יתברך גזר עליו, ולא ישית במחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב, וכמו שאמר דוד עליו השלום שמואל ב' ט"ז - הניחו לו ויקלל כי אמר לו השם יתברך, תלה הענין בחטאו ולא בשמעי בן גרא.

מטרת עמרם כשגירש את אשתו

וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי [ב', א']

כתב החתם סופר:

עיין בפרש"י, ואיתא בגמרא [סוטה דף י"ב ע"א] כשגירש עמרם את אשתו, עמדו כל הצדיקים וגרשו נשותיהם. ואמרה לו בתו גזירתך קשה משל פרעה שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה על הזכרים ועל הנקבות, וכו'.

ונראה- הנה איתא סוף פרק חזקת הבתים דף ס' ע"ב- מיום שפשתה מלכות שגוזרת גזרות ומבטלות אותנו מתורה ומצוות, דין הוא שנגזור על עצמינו שלא לישא אשה

ולהוליד בנים, נמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו. ומסיים לכן אין גוזרין, לפי שהיא גזירא שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בו.

וצריך ביאור- ונראה הקב"ה כרת ברית עם אברהם אבינו ע"ה שזרעו לעולם יהיה ואם היה לחוש שזרעו של אברהם כלה, היה הקב"ה מוכרח להושיע ולבטל גזירותיהם. וזה שאמרו נמצא שזרעו של אברהם אבינו ע"ה כלה, וזה אי אפשר ויהיה הקב"ה מוכרח לבטל הגזירות. אבל לכן אין גוזרין לפי שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בו, והתילידו להם בנים באיסור, ולא יהיה זרע אברהם כלה, ולא יועיל כלום.

וזה יש לומר שהיה כונת עמרם וסייעתו שגרשו נשותיהם כדי שלא יהיה להם בנים, ויוכרח הקב"ה להושיע ולבטל גזירת פרעה. אבל כשעמדו רק הצדיקים וגרשו נשותיהם, ואנשים אחרים קיימו נשותיהם ויהיה הרעה בכפליים, שזרע הצדיקים יתמעט, ואעפ"כ זרע אברהם לא יכלה ולא יהיה דבר הכרחי לבטל הגזירה, ולכן אמרה מרים גזירתך קשה משל פרעה כמובן.

שכר המצוה גם לפי תוצאת המעשה

ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו [ב', ד']

כתב הדרכי מוסר:

אומרים חז"ל- שבזכות זה שמרים המתינה למשה, המתינו כל ישראל למרים במדבר שבעה ימים בזמן שהיא נצטרעה. ולכאורה צריך להבין איזה מעשה גדול עשתה מרים, הרי זה טבעי שאחות רוצה לדעת מה יהיה עם אחיה.

אבל הענין הוא כך, אמנם המעשה שעשתה לא היה בעצמו כל כך גדול, אבל התוצאה של מעשה זה היתה גדולה מאד. דהרי משה לא רצה לינק מהמצריות, ואילו מרים לא היתה שם, הרי משה רבינו היה גווע ברעב ח"ו, והרי כל גאולת ישראל היתה תלויה בו. ולכן אע"פ שעצם המעשה לא היה כל כך גדול, אבל כיון שהתוצאות היו גדולות, לכן זכתה מרים לשכר גדול שכל ישראל ימתינו לה.

וזה לימוד גדול לאדם, שידקדק אף במעשיו הקטנים, כי ממעשה קטן יכול לצאת דבר גדול מאוד. וכמו שבגשמיות, אנחנו רואים שהמצפן הוא קטן מאד, ובעזרת אותו חפץ קטן גילה קולומבוס את אמריקה, כן ברוחניות שמעשה קטן מביא לדברים גדולים.

🌸 הבדל בין יהודי לגוי - בנשיאה בעול חבירו 🌸

ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו [ב', ד']

כתב הבד קודש:

הנה בפרשת וירא [כ"א, ט"ז] כתיב בענין הגר וישמעאל, בשעה שכלו המים מן החמת והיה במצב של סכנה, "ותשלך את הילד וגו' ותלך ותשב לה מנגד וגו', כי אמרה אל אראה במות הילד".

ולמדנו בזה ענין נשגב - והוא ההבדל בין ישראל בני אברהם יצחק ויעקב לאומות העולם, בהשתתפות בצרת חבריהם בעת צרתו.

דהנה מה שמרים התייצבה ליד היאור, אינו משום שחשבה אולי יהיה בזה קירוב הצלה למשה. שהרי כתוב בתורה להביא "לדעה מה יעשה לו", משמע שזו בלבד היתה מטרתה, ותו לו מיד. והרי שעניינו הוא מדרגה מופלא במדת נשיאה בעול עם חבירו, דאף שאינו יכול לעזור לו, אבל נמצא עמו להשתתף עמו במצבו, ולהיות כואב את כאבו יחד עמו, והוא יסוד אחוה ואחדות ישראל. ולכן אף שלא היה בידה לעזור לו כלל, מכל מקום התייצבה שם, כי איך אפשר להניחו לבבו, והרגשת האחדות והאהבה מחייבת אותה בשעה זו, לכל הפחות לעמוד על ידו ולהיות עמו.

והנה ענין זה היה במרים שהיא רק "אחותו" של משה. אכן הגר שהיא "אמו" של ישמעאל, הרי נהגה להיפך ממש. כי בראותה מצבו הקשה מבלי יכולת לעזור לו, הרי השליכתו ונתרחקה ממנו כדי שלא תראה במותו, כמו שנאמר [בראשית כ"א ט"ז] - "ותלך ותשב לה מנגד הרחק כמטחוי קשת, כי אמרה אל אראה במות הילד", כי על כן חושבת היא רק על עצמה ורגשותיה, שלא תראה במות הילד, וכך קל יותר לעצמה, והוא היפך המדה של נשיאה בעול. וצאו וראו מה בין רחמי אחות בישראל, ובין רחמי אם באומות העולם.

אשרנו מה טוב חלקנו.

🌸 אין שיעור לשכר המצוות 🌸

ותתצב אחותו מרחוק לדעת מה יעשה לו [ב', ד']

כתב הזכרון מאיר:

ובמדרש רבה באריכות [שמות רבה א' כ"ה] והוא במסכת מגילה [דף י"ד ע"א] - "ותתצב אחותו מרחוק", למה עמדה מרים מרחוק? אמר רבי עמרם בשם רב - לפי שהיתה

מרים מתנבאה ואומרת עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל, כיון שנולד משה נתמלא כל הבית אורה, עמד אביה ונישקה על ראשה, אמר לה בתי נתקימה נבואתך.

היינו דכתיב [שמות ט"ו כ'] "ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף", אחות אהרן ולא אחות משה? אלא שאמרה נבואה זו כשהיא אחות אהרן, ועדיין לא נולד משה. וכיון שהטילוהו ליאור עמדה אמה וטפחה לה על ראשה, אמרה לה בתי היכן נבואתך? והיינו דכתיב "ותתצב אחותו מרחוק" וגו', לדעת מה יהיה בסוף נבואתה, עד כאן.

ובמסכת סוטה [דף ח' ע"ב] במשנה - במידה שאדם מודד בה מודדים לו וכו'. ובדף ט' ע"ב במשנה - וכן לענין הטובה, מרים המתינה למשה שעה אחת שנאמר "ותתצב אחותו מרחוק", לפיכך נתעכבו לה ישראל ז' ימים במדבר, שנאמר [במדבר י"ב ט"ו] "והעם לא נסע עד האסף מרים", עד כאן.

הנה יסוד היהדות האני מאמין הי"א - שהשם יתברך שמו גומל טוב לשומרי מצוותיו, ומעניש לעוברי מצוותיו. אבל כמה גדול הוא השכר באופן פלא, רואים מענין מרים הנ"ל. דהנה עצם הדבר של "ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו", זה טבעי מאוד. נולד לה אח קטן יקר במצב של טרגדיה, ואפילו בלי כל הפרטים האלו, רק סתם אח קטן ששמו אותו על היאור בתיבת גומא, גם כן הוא מדרך הטבע שאחותו רוצה לדעת מה יהיה הסוף ממנו.

ומובן עוד יותר, לו היו מבקשים ממנה סכום הגון של כסף שתשלם בעד לתת לה את האפשרות לעמוד ולראות מה יהיה הסוף של הילד, גם כן היתה משלמת. ולצרה גדולה היה לה, לו לא יכלה לעמוד מרחוק ולראות מה יהיה ממנו.

וכי שכל אדם תופס זה, שצריכים לתת שכר למרים בעד "ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו"? אבל הקב"ה משלם גמול לעושה מצוותיו למעלה משכל אנושי, והיקפו כפי חסדו וגודל טובתו עם בריותיו. ולכן קיבלה מרים שכר גדול כזה, כבוד מלכים ממש שכל ישראל התעכבו בשבילה ז' ימים. ועוד יותר זה היה אחרי אשר היתה טמאה מצרעת על ידי חטא שחטאה שדיברה במשה.

מזה אפשר להבין, קל וחומר מי שעושה טובה לחבירו, ומטיב לאולתו להטבת מצבו, והוא לא אחיו וטורח בשבילו. ועוד יותר אם זה נגד רצונו וטבעו, והוא עושה זה מטעם המצוה של "ואהבת לרעך כמוך", כמה שכרו גדול לאין ערך ושיעור.

לכל ילד יהודי יש סיכוי לדבר עם השכינה

וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות [ב', ז']

כתב האמת ליעקב:

פירש"י וז"ל שהחזירתו על מצריות הרבה לינק ולא ינק, לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה, עכ"ל. והנה דברי רש"י אלו הובאו להלכה ברמ"א [ס' פ"א ס"ז] וז"ל חלב מצרית כחלב ישראלית, ומ"מ לא יניקו תינוק מן המצרית אם אפשר בישראלית, דחלב עובדת כוכבים מטמטמת הלב ומוליד לו טבע רע עכ"ל. ועיי"ש בביאור הגר"א בשם הרשב"א - שמקור הדבר הוא ממשה רבינו, שסירב לינוק מן המצריות, ומשום שהיה עתיד לדבר עם השכינה, עיי"ש.

ולכאורה תמוה - איך אפשר ללמוד מכאן הלכה למעשה, הא כאן מפורש הטעם של ינק, משום שעתיד לדבר עם השכינה. וא"כ מנא לן כן הדין אצל כל אחד ואחד, וכי כל אחד עתיד לדבר עם השכינה? ומבואר מזה לימוד גדול בענין החינוך שצריך האב ליתן לבניו, והיינו שלכל ילד קטן יש סיכוי לדבר עם השכינה, ולכן צריך להיות כל ענין בחינוכו במדריגה כזו של "עתיד לדבר עם השכינה". וזהו מה שצריכים לזכור כשבאים לבחור חינוך בשביל הילדים - בקדושה ובטהרה.

כאשר עושה מה שביכולתו, זוכה לנס

ותשלח את אמתה ותקחה [ב', ח']

כתב השיעורי רבנו מאיר הלוי:

הנה בגמ' סוטה [י"ב ע"ב] נחלקו אמוראים בפירוש תיבת אמתה, חד אמר ידה וחד אמר שפחתה, ולמאן דאמר ידה הא דכתיב אמתה ללמד שהשתרבבה ידה אמות הרבה, והובא ברש"י כאן.

והנה להך מן דאמר- מבואר שבלא הנס לא היתה מגיע בידיה עד התיבה, כיון שהיתה רחוקה הרבה מן התיבה, אלא ששלחה את ידה ואירה נס שנמשכה ידה אמות הרבה. וצריך ביאור מה סברה מתחילה כששלחה את ידה, ולמה ניסתה להושיט את ידה לדבר רחוק כל כך.

ושמעתי מהגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל- כשדרש בזכרון משה בכינוס להצלת ילדי טהרן, וכמדומה שאמר זאת בשם הגאון רבי ברוך בער זצ"ל, שהעולם לומדים מכאן שהאדם מחויב לעשות מה שבידו לעשות עד מקום שידו מגעת, ואין לאדם לעשות חשבונות ולהמנע מפעולה מחמת שלפי דעתו לא יפעל בזה כלום. וכאשר האדם עושה כפי יכולתו, עושה לו הקב"ה נס ומועילים מעשיו, שמה שאין ביכולתו

לעשות הוא כבר בידי שמים. לפיכך בתיה בת פרעה כשראתה את התיבה מרחוק, אע"פ שלא היה הדבר בידה להגיע עד לתיבה, עשתה את אשר בכוחה לעשות, ואז עזר הקב"ה והשתרבה ידה אמות הרבה עכ"ד.

והלימוד מזה - שמוטל על כל אדם לעשות ככל יכולתו, אף אם סבור שלא יצא עי"ז הדבר המבוקש, ואם יכולים לצעוק - צריך לצעוק, ואין לומר שהדבר מאוחר ולבסוף הקב"ה עוזר שהדברים מועילים.

ועל דרך זו ביאר מרן זצ"ל בדברי המדרש רבה [איכה בהקדמה אות ל'] - ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה, ואלו הן דוד ואסא ויהושפט וחזקיהו. דוד אמר ארדוף אויבי ואשיגם וגו', אמר לו הקב"ה אני עושה כן וכו'. עמד אסא ואמר אני אין בי כוח להרוג להם, אלא אני רודף אותם ואתה עושה, אמר לו אני עושה וכו'. עמד יהושפט ואמר אני אין בי כוח לא להרוג ולא לרדוף, אלא אני אומר שירה ואתה עושה, אמר לו הקב"ה אני עושה וכו'. עמד חזקיהו ואמר אני אין בי כוח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה, אלא אני ישן על מיטתי ואתה עושה, אמר לו הקב"ה אני עושה שנאמר ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ד' ויך במחנה אשור וכו' ע"ש.

והקשה מרן זצ"ל אם יש עצה לישון על מיטתו ולהתפלל לד' שיושיעו כפי שעשה חזקיהו, למה הוצרכו שאר המלכים לטרוח כל כך לרדוף ולהרוג ולומר שירה, הלא היו יכולים לשכב על מיטותיהם ובזכות התפילה יושעו.

ואמר מרן זצ"ל שמבואר מזה שהאדם צריך לעשות בעצמו כל מה שביכולתו, ולאחר שעשה את מה שביכולתו אף שאין זה מספיק הקב"ה נותן לו סיעתא דישמיא ומושיעו. אבל אם אין האדם עושה את מה שביכולתו, אינו זוכה לסיעתא דישמיא. לפיכך, הוצרך כל אחד מהמלכים לעשות מה שביכולתו ואז זכה לסיעתא דשמיא.

וזהו שנאמר במדרש אני אין בי כוח לא להרוג ולא לרדוף אלא אני אומר שירה וכו', שרק מחמת שלא היה בכוחו להרוג ולרדוף לא הוצרך לעשות זאת, אלא עשה את שבכוחו ומכאן ואילך סמך על סיעתא דשמיא, אבל אם לא היה עושה כל אחד מהם את מה שביכולתו לא היה זוכה לישועה, עכ"ד.

אין גבול לשכרן של גומלי חסדים

ותקרא שמו משה כי מן המים משיתו [ב', י']

כתב הבד קודש:

ואיתא בחז"ל [שמו"ר א' כ"ו בסופו] ותקרא שמו משה, מכאן אתה לומד שכרן של גומלי חסדים, אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בכל התורה

אלא כמו שקראתו בתיה וכו'. וצריך ביאור- מה שכר הוא לה מה שנקרא בשם שהיא קראתו, ומה ריווח יש לה בזה שנקרא משה כרצונה.

אמנם הביאור בזה - שעל ידי זה הונצח חסדה זה לדורות, שלעולם נקרא בשם משה, שמרמז ענין זה של כי מן המים משיתהו, ובזה מכירים לדורות במעשיה של בתיה שמשמתה אותו מן המים. והענין בזה ללמדינו גודל שכרן של גומלי חסדים, כי בדרך העולם - אדם שמרגיש חובת הודאה לחבירו, הרי הוא מודה לו, וסבור הוא שכבר יצא בזה ידי חובתו.

וכאן לימדתנו תורה שאין די במעשה הודאה, שאינו אלא לשעה בלבד. אלא מחויבים לזכור הטובה תמיד, ולקיים ענין ההודאה עליה, ולכן נקרא שמו משה, להנציח מעשיה של בתיה שהצילתו ולזכרם תמיד. וזהו לימוד על שכרן של גומלי חסדים שאין לו גבול.

וענין זה מצינו כבר בלאה, שהנציחה הודאתה לקב"ה על ידי שקראה את שם בנה יהודה. ואמרו חז"ל על זה [ב"ר ע"א ה'] לאה תפסה פלך הודיה. ונתבאר במקומו [בפרשת ויצא] שהיא חדשה ענין זה, שחובת ההודאה אינה נגמרת במעשה הודאה בלבד, אלא צריך להנציח הטובה ולהודות עליה בכל עת, וקיימה ענין זה במה שקראה שם בנה יהודה. ובזה בכל שעה שהוא כנגדה וקוראת בשמו, הרי היא בהודאה.

🌀 משה נבחר בגלל נשיאתו בעול עם חבירו 🌀

וירא בסבלותם [ב', י"א]

כתב החכמה ומוסר: [חלק ב' סימן ג']

בראשית הסיפור של מראה הסנה, הקדימה התורה תולדות משה רבינו עליו השלום, פרשה שלמה - ויגדל משה, ופירש"י לגדולה, שמינהו פרעה על ביתו. ויהיה לו מדרך הטבע להיות קשור על ביתו, ועם כל זה "ויצא אל אחיו וירא בסבלותם", ופרש"י נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם. פירוש התבונן תמיד ע"י ראיה חושית, כי בחוש יעשה רושם יותר משמיעה, ועל ידי זה כאילו הוא בעצמו בפועל נושא בעול מהם. כי זה כונת המשנה אבות פ"י - נושא בעול עם חבירו, כי על ידי זה יזדרז לדרוש טובתם בכל האפשרות.

ואח"כ ספרה התורה - שלא לבד לרבים היה נושא בעול, אבל גם ליחיד - "וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו", דייקה התורה כי היה לו להם אהבת אחים. ואח"כ ספרה לנו התורה שלא לבד כשאיש מצרי מכה עברי הציל עשוק מיד עושקו, אבל

גם "והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעך", גם העשוק מיד עברי נושא בעול עמו, ורצה להצילו מיד עושקו.

ואח"כ ספרה התרה שלא לבד במדינתו בארץ מלדתו, והיה יושב שקט ושאנן. אלא גם בארץ אחרת במדין, והוא גר בארץ אחרת בורח מפרעה ממות, הלא הוא מתנווד וטרוד בצערו, ועם כל זה כשראה שם מה שעשו הרועים לבנות מדין, ויגרשום שלא כדין, ויקם משה ויושען. גם בארץ גרותו ובורח ממות, גם שם היה "שונא בצע", פירוש עול, כך פי' הרמב"ן ז"ל ביתרו [י"ח, כ"א], וגם שם - ויקם משה ויושען. וסיפר הכתוב עוד, שלא לבד שהציל את בנות כהן מדין מיד עושקם, אבל גם "וישק את צאנם".

האריך הכתוב בתולדות משה, קודם ששלחו ה' להציל את ישראל מיד פרעה, להודיע כי לא לחנם בחר בו להוציאם ממצרים וליתן על ידו התורה, כי היתה לו מדת "נושא בעול" במדה גדולה, ומדת נושא בעול עם חברו היא מהדברים אשר התורה נקנית בהם.

עִימוּ אֲנוּכֵי בַצָּרָה

ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם [ב', י"א]

כתב המשנת רבי אהרן:

כתבו במדרש [שמו"ר פ"א ל"ב] - "מהו וירא? שהיה רואה בסבלותם, ובוכה ואומר חבל לי עליכם מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה כמלאכת הטיט, והיה נותן כתיפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהן".

והנה בכאן נתבארה חסידותו של משה רבינו במידה זו של נושא בעול עם חבריו. ורואים אנו כאן שני ענינים בזו המידה, האחד - שהיה נותן כתיפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהן, וזהו נושא בעול למעשה עם חבריו. אבל נאמר כאן עוד ענין, והוא ההרגשה בסבל חבריו, וזהו שכתוב בתורה לשון ראייה "וירא בסבלותם", דהיינו ההרגש בחוש ממש - "נתן עיניו וליבו להיות מיצר עליהם" [רש"י].

ומדה זו היא מעמודי ויסודי החסד, לישא בעול עם חבריו בכל ענין של סבל וקושי של חבריו, ונשיאה בעול היא בין במעשה להשתתף בפועל ולעזור לו בכל מה שאפשר, ובין בהרגשה שירגיש כאילו מוטל עליו עול של חבריו.

וכ"ש בצער הציבור, ואמרו חז"ל [תענית י"א א'] "יצער אדם עצמו עם הציבור, שכך מצינו במשה רבנו שציער עצמו עם הציבור, שנאמר "וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וגו'", וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב

עליה? אלא כך אמר משה, הואיל וישראל שרויים בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכו'".

הרי שהחיוב להצטער עם הציבור אינו רק בדבר שיש בו תועלת לציבור, אלא גם באופן שאין לציבור תועלת בצערו, צריך לצער עצמו בצערא בגופא שכך מחוייבת להיות הרגשתו בצער הציבור, שיראה ויתאווה להצטער יחד עם הציבור.

והנה בהשתתפות בצער חבירו ובצער הציבור, הרי יש בזה קיום מצות עשה של "ואהבת לרעך כמוך" [ויקרא י"ט י"ח]. כי יצייר, אילו הוא עצמו היה נמצא בצער זה, וח"ו מאלו שפגעה בהם מידת הדין. ובאופן שהציבור נמצא בצער, הרי נכפלה המצווה בכל אחד ואחד מהציבור הזה. וידוע מה שכתב רבינו יונה בשערי תשובה [שער שלישי]- כי דבר קל שנכפל הרבה פעמים הוא חמור יותר.

נוסף על כך, יש בהשתתפות בצער חבירו משום הליכה בדרכיו, שנכלל גם במצות ד' של דבקות. וכמו שנאמר [דברים י" כ"א] "אותו תעבוד ובו תדבק", ואמרו חז"ל [שמו"ר ב' ה'] "א"ר ינאי- מה התאומים הללו אם חשש האחד בראשו חבירו מרגיש, כך אמר הקב"ה כביכול [תהילים צ"א] עמו אנוכי בצרה, ואומר [ישעיה ס"ג ט'] "בכל צרתם לו צר". א"ל הקב"ה למשה אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער כשם שישראל שרויין בצער? הוי יודע ממקום שאני מדבר עמך מתוך הקוצים כביכול אני שותף בצערך" ע"כ.

וכן אמרו [סנהדרין מ"ו א'] "בשעה שאדם מצטער שכינה מה אומרת קלני מראשי קלני מזרועי". ולכן בהשתתפות בצער הציבור, צריך גם לשתף שם שמים בצערו, כמה הוא יתברך בצער ממצב ישראל בכלל ובפרט.

🕒 לא להתערב במחלוקת בין אחים 🕒

והנה שני אנשים עברים נצים [ב', י"ג]

כתב האמת ליעקב:

פירש"י וז"ל דתן ואבירם הם שהותירו מן המן עכ"ל.

הנה בכמה מקומות מצינו לדתן ואבירם שהיו שונאים למשה. ובשלמה דתן- שפיר שנא אותו מפני שהוכיחו, והתוכחה לפי דעתו היתה רק מפני שרוצה הוא להרגו. אבל אבירם מדוע היה כועס על משה רבנו, והלא אדרבה הוא רב את ריבו.

ובאמת נראה לי- דדתן ואבירם אחים היו, וכדאשכחן בפרשת פנחס [במדבר כ"ו, פ"ט] ובני אליאב נמואל ודתן ואבירם, הוא דתן ואבירם קרואי העדה וגו'. וא"כ וילפינן

מזה שבין אחים אל יתערב זר. הם י שלימו בינהם, והכעס ישאר על הזר. ודו"ק כי כלל גדול הוא.

עוון לשון הרע מאפשר לשטן לקטרג

ויירא משה ויאמר אכן נודע הדבר [ב', י"ד]

כתב החפץ חיים: [שמירת הלשון ח"ב פ"ד]

ופרש"י שהיה משה מתמה על מה נלקים ישראל יותר מכל העמים, ועכשיו אני רואה שהם ראויים לכך. ולכאורה הלא כתיב ביחזקאל [פרק כ'] שהיו להם עוונות גדולים, עוון עבודה זרה החמור מאד ואעפ"כ היה מתמה על צרותם, וכי בשביל שנצטרף לזה גם עון לשה"ר נתישב הדבר אצלו. אכן על פי המבואר בזה"ק - שע"י עון של לשון הרע הוא מעורר את המקטרג הגדול על כלל ישראל, וזה גורם מיתה לחורבא וקטולא בעלמא.

וז"ל הזה"ק פ' פקודי - אית רוחא חדא דקימא על כל אינין מארי דלישנא בישא, דכד מתערי בני נשא בלישנא בישא, או ההוא בר נש דמתערי בלישנא בישא, כדין אתער ההוא רוחא בישא מסאבא דלעילא דאקרי סכסוכא, ואיהו שארי על ההוא אתערותא דלישנא בישא דשארו ביה בני נשא, ואיהו שאל לעילא וגרים בההוא אתערו דלישנא בישא מותא וחרבא וקטילא בעלמא.

וויי לאינין דמתערי להאי סטרא בישא, ולא נטרי פומיהו ולישנהו ולא חששו על דא, ולא ידעי דהא באתערותא דלתתא תליא אתערותא דלעילא בין לטב בין לביש וכו'. וכולהו דלטורין לאתערי להאי חויה רבא למיהוי דלטורא על עלמא, וכולהו בגין האי אתערי דלישנא בישא, כד קיימא אתערותא דיליה לתתא עכ"ל.

וביארנו במקום אחר - דבלא חטא הלשון, לא ניתן לו הכח ההוא להודיע למעלה את תועבת בני אדם ולתבוע דין עליהם, ניחא הכל. דגם משה רבינו ע"ה היה יודע שיש במצרים עונות גדולים מאד, אכן היה סבור מתחלה שאין בהם חטא הלשון, וממילא לא היה יכול השטן לקטרג. אכן כיון שראה שיש בהם דלטוריא, אמר אכן נודע הדבר. וכאמור אכן נודע הדבר הידוע, שהוא חטא עבודה זרה נודע למעלה ונתפרסם הדבר, ומגלגלין עליהן את כל עונותיהן, ובשביל זה נלקין כל כך.

והנה מכל זה יוכל האדם להתבונן כמה צריך להיות זהיר מזה החטא שלא יקלקל לעצמו [כי בעת שהוא מספר לשון הרע על חבירו נענש מדה במדה שמספרים עליו למעלה, וכמו שכתב רבינו חיים וויטל ז"ל בשערי קדושה - וז"ל בהזכירך רעת חבריך יספרו עונותיך], וגם לא יקלקל לכל העולם כולו וכנ"ל בשם הזה"ק.

🕎 לזכור טובות חבירו גם בזמן כעס 🕎

הלהרגני אתה אומר [ב', י"ד]

כתב הלקח דעת: [פרשת קרח]

בספר שלשלת הקבלה [לר' גדליה בן יחייא] מביא מדרש, שמש"כ בפרשת שמות וירא איש מיצרי מכה איש עברי מאחיו - הוא דתן, והעברי המוכה ברח אל משה ויאמר לו: המצרי הזה נכנס בביתי אמש ויאסריני, ובא אל אשתי בפני, ועתה מבקש להרגני. ויך משה את המצרי וכו', יעו"ש.

ויש ללמוד בזה ענין גדול בכחות הנפש, שאפילו שמשה רבינו הציל אותו מידי המצרי שרצה להרגו, מכל מקום כיון שאמר לו אח"כ למה תכה רעך וקראו רשע וזלזל בכבודו, לא זכר יותר את החסד הגדול שעשה לו משה שהציל את נפשו מהמצרי, וקם כנגד משה בעדת קרח. וזהו דרך בני אדם שאינם משכילים על דבר אמת, לזכור בעידן ריתחא את הטובות שהטיבו להם.

🕎 משה עושה חסד לשם שמים בלבד 🕎

ויברח משה מפני פרעה [ב', ט"ו]

כתב החידושי הגרנ"ט: [הקדמה]

התורה מספרת אודות משה רבינו: "ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין וישב על הבאר, ולכהן מדין שבע בנות ותבאנה ודלנה ותמלאנה את הרהטים להשקות צאן אביהן, ויבואו ויגרשום וגו'".

משה רבינו הגיע למדינה הזרה מדין, כפליט מבלי שיהיה לו שם מודע או גואל, הוא יושב על הבאר, מבלי שיהיה לו אפילו מקום אחר שבו יוכל לאכול לחם וללון, והנה מזדמנות לו אפשרות להתוודע אל אחת מן המשפחות החשובות בעיר, אשר בודאי מתוך הכרת טובה תשמח לעזור לו להסתדר במצבו החדש.

אך משה רבינו אינו נאחז בהזדמנות זו לחלוטין, הוא אינו נכנס אפילו בדברים עם בנות כהן מדין, אשר הצילן מיד הרועים, הוא איננו שואל לזהותן, ואיננו מבקש מהן דבר, נותן להן ללכת לדרכן בעוד שהוא נשאר יושב על הבאר. שכן כל מה שעשה לא עשה מתוך צפיה לתשלום גמול ולהנאת עצמו, בראותו רועים מגרשים נערות מן הבאר ומונעים בעדן מלהשקות את צאנו, הוא חש להציל את העשוקות מיד עושקיהן, משום שכך מוטל על יהודי לעשות וליותר מזה לא התכוון.

רק כאשר שבו הבנות אל אביהן וסיפרו לו על המאורע, נתעורר האב מעצמו שמן הראוי להכיר טובה לאיש הבלתי מוכר ולהזמין הביתה לאכול לחם, השכר אמנם צפוי לצדיקים, אך עשיית המצוה צריכה להיות לשם שמים בלבד.

חוב האדם להתעלות תמיד

איש מצרי הצילנו מיד הרועים [ב', י"ט]

כתב המשנת רבי אהרן:

כתוב בבראשית רבה ל"ו ג' "אמר רבי ברכיה חביב היה משה מנח, נח משנקרא איש צדיק נקרא איש האדמה, אבל משה משנקרא איש מצרי נקרא איש האלקים"

והיינו, ברצון השי"ת הוא שהאדם יהיה במצב של עליה בלתי פוסקת, לא להסתפק במדרגותיו והשגותיו אף אם הן גבוהות ועליונות, רק תמיד לעלות עוד ועוד. והנה התביעה על נח ומה שנקרא איש האדמה היתה על שהתחיל בנטיעת כרם, שגם אחרי מדרגותיו הגדולות שניצלה הבריאה על ידו ובצדקתו. ואחרי כל החסד שעשו נח ובני ביתו במשך כל זמן היותם בתיבה, דשינה בעיניהם לא ראו, ושמשו את כל החיה והבהמה, מ"מ היתה תביעה גדולה כל כך. ואף שבצאתם מהתיבה הרי היה מחובתם לעשות למען ישוב העולם מחדש, מ"מ נתבע על שהקדים נטיעת כרם.

שאף שגם בזה הרי היתה ודאי כוונתו לצורך עבודה להקרבת נסכים [דהרי למד נח תורה וידע גם דין נסכים, ואף דאין נסכים בקרבנות בן נח אחרי מתן תורה, אך הרי גם על הקרבנות שהקריב לא נצטווה]. וגם מצד שהיין משמח, והרי היה העולם שממה וזקוקים היו לשמחה. אך מ"מ בהקדמת נטעית הכרם, מעורבת היתה כוונה חומרית, והמציאות של עניני החיים מלבד עבודת השם הם בעצמותם ירידה לאדם. וע"כ נשתנה כינויו בתורה ל"איש האדמה" במקום "איש צדיק".

וגם אמרו ז"ל [בר"ר ל"ו ג'] "ויחל - שנעשה חולין", אף שגם אז עדיין נשאר נביא ודבריו אודות עתידות הבריאה בנוגע לתולדות שם חם ויפת נכתבו בתורה, ונתקיימו ויהיו קיימים כל ימות עולם, אך מ"מ היתה כאן ירידה, וממנה נגרם קלקול גדול לחלק מהבריאה ונתקלל כנען בעבדות.

אבל במשה לעומת זאת "חביב משה" שהיה תמיד במצב של עליה, ואחרי שנקרא "איש מצרי" שגם אז היה במדרגת נבואה למעלה מכל, ואחרי כל המורא הגדול והיד החזקה ולכל האותות והמופתים שעשה לעיני כל ישראל ושנתנה תורה על ידו, לא פסקה עלייתו ועמלו, ולא בא לידי מחשבה והרהור דכבר עשה את המוטל עליו, אלא תמיד היה בעיניו כמו שעומד בהתחלה.

ובאמת כי כל העמל וכל המעשים שאדם עושה, ואפילו מעשים גדולים ביותר, אין זה נתינה מצד האדם וכמי שמשלם את חובו, שיש לו מקום למחשבה שכבר יצא ידי חובתו ופרע את חובו, ומתי יעשה לביתו. אלא זוהי מציאות החיים, דעבדות השי"ת והעליה הרוחנית הם עצם החיים, כי הם חיינו ואין מציאות חיים אחרת.

כל עניני החומר ונסיונות החיים, הם אמצעים שעל ידם יושגו החיים האמיתיים, בעמל תורה ועבודת השי"ת הם דווקא במציאות זו של נסיונות. וכל מציאות עוה"ז היא רק לתכלית תורה ועבודת השם [וידוע דהגר"א ז"ל לפני פטירתו אמר: כמה קשה ליפרד מזה העולם, דבמצוה קלה בציצית זוכים ורואים פני השכינה]. ואחרי שזהו החיים בעצם, הרי לא יתכן שיחשוב "די לי במה שהשגתי", כשם שלא יתכן שהאדם בעודו בכוחותיו יחשוב "די לי במה שחייתי עד עכשיו ולמה לי עוד חיים".

🌀 ההצלה מהרועים הביאה למציאת אשה 🌀

קראן לו ויאכל לחם [ב', כ']

כתב האזנים לתורה:

נפלא הדבר, שאותה מדה טובה להציל עשוק מיד עושקו ולהושיע לכל עניי ארץ [כהצלת העברי מיד מכהו המצרי, והעברי מיד העברי] שהמיטה על משה שואה, ובא ע"י לידי חסרון בית וקורה על ראשו.

המדה הזאת בעצמה החזירה לו בית מקלט! כי ע"י שהתערב בריב הרועים עם בנות יתרו, והצילן מיד עושקיהן, נתקבל בבית יתרו, ונעשה שם לבן בית ומצא שם אשה מצא טוב, בשביל הטובה שעשה לפי תומו.

🌀 מדת הכרת הטוב הביאה את יתרו לגדלות 🌀

למה זה עזבתן את האיש קראן לו ויאכל לחם [ב', כ']

כתב האמת ליעקב:

מצינו אצל מדות האדם, שלפעמים ישנה אצל האדם מדה מקורית, והיא יכולה להעלות את האדם להתעלויות שאין ערוך אליהם. כי אם נתבונן ביתרו חותן משה, מה גרם לו לזכות בחתן זה שלא קם כמוהו. ולכשנבוא לידי מצוי המצב- נראה כי השתלשלות כל הגדולה הזאת, היתה במה שנזף בהן בבנותיו, למה זה עזבתן את האיש קראן לו ויאכל לחם. והיינו כשספרו שאיש מצרי היצלנו, שאל כמתמיה למה זה עזבתן את האיש, הלא אתן כפויי טובה הנכן! ותיכף ומיד צוה "קראן לו ויאכל לחם".

והנה מצינו קודם לזה, כשהיה יתרו בין יועצי פרעה, כששאלו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו וגו'. אמרו חז"ל שהיו אחרים מוחין על מה שלא זכרו את טובת יוסף. וז"ל המדרש [שמות רבה פ"א אות ח'] אלא שאמרו המצרים לפרעה בא ונזדווג לאומה זו, א"ל שוטים אתם עד עכשיו משלהם אנו אוכלים והאיך נזדווג להם, אלולי הם לא היינו חיים וכו'. עוד מצינו במדרש [שם אות ט'] - שלשה היו באותה עצה בלעם, איוב ויתרו וכו'. יתרו שברח וכו'.

הרי שאם נצרף אלה ב' המאמרים - יצא לנו שמברחת יתרו הבין פרעה רגשות הכרת הטוב, והרגש היה כל כך אמיץ עד שהחליט להסתלק מגדולה שכזו להיות מיועצי פרעה מלך מצרים שהיתה מלכות בכיפה. וכיון שרגש זה היה מקורי ומרכזי בתכונת נפשו, הביאו לידי גדולות ונצורות, עד שבני בניו הגיעו לישוב בלשכת הגזית.

🌀 האדם גר בעולם הזה 🌀

ויקרא את שמו גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה [ב', כ"ב]

כתב החפץ חיים: [תורת הבית פ"ד]

והנה באמת צריך האדם להתבונן, שעיקר מושב הנפש היה תמיד בעולם העליון. וכידוע שהנשמות נבראו בעת תחילת הבריאה [וכפירש"י ביבמות דף ס"ג ד"ה גוף ואח"כ מצאתי כן במדרש], ומושבם אצל כסא הכבוד ששם הוא משכן נשמות ישראל. ורק שבא כאן לגור על זמן מועט בעולם העשיה כדי לסחור תורה ומעשים טובים, ואח"כ יחזור ויעלה אלה האלקים למקומו.

והנה אחד נוסע למדינה אחרת של הירידין הגדולים, למכור או לקנות סחורה יקרה שאינו מצוי במדינתנו. ואם יבא אחד לו בעת תוקף המסחר, ויאמר לו הבט נא וקרא בעתונים שהבאתי לך ותהנה מהם, הלא יגער בו ויאמר לו לך מעמדי, כל רגע ורגע שאתה עומד לנגדי אתה מפסידני. האם לא ידעת שנסעתי מביתי כמה מאות פרסאות לנוד בארץ נכריה ולבוא לירידין אלו הגדולים כדי להחיות נפשות ביתי כל השנה, ועתה אתה אומר לי שאטריד נפשי בעתונים הללו.

הנמשל מובן מאליו- הנפש מושבו למעלה בצרור החיים בבחינת תושב, כדכתיב גר וכו' תושב ככל אבותי, אך כדי שלא יהנה תמיד בחנם מהנהמה דכסופא, הורד פה לארץ על זמן מועט לגור שם [והוא עתה רק בחינת גר בארץ נכריה] כדי לסחור תורה ומעשים טובים כנ"ל.

והיצר מסיתו ליתן חלק מזמן חייו על העתונים הרבים וכיוצא בזה, מדברים כאלו שאינם רק לבלות הזמן. צריך לגעור בו ולומר לו האם לא ידעת כי הורידתי כמה מאות אלפים פרסאות ממקום מושבי, על זמן מועט פה כדי לסחור פה סחורה אשר

על ידה ויטיב לו לנצח, ואתה מטרידני בהבלים כאלו, מה אשיב שולחי דבר כי אשוב ריקם אל ביתי.

ובזה נבין מה שאמר הכתוב אצל משה רבינו ע"ה ויקרא שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה, ושם השני קרא אליעזר כי אלקי אבי בעזרי וגו', ולכאורה היה לו לקרות שם הראשון אליעזר על הנס, ועוד מה תועלת במה שאמר גר הייתי וגו'.

אכן לפי דברינו יומתק מאוד- לפי שבא ליתרו ועדיין יתרו לא נתגייר, ובודאי עדיין לא היו מעשיו טהורים כלל, מדאמר אח"כ עתה ידעתי כי גדול ד' מכל האלקים, מכלל דמעיקרא קודם שבירר לו משה רבינו ע"ה לא ידע.

והיה מתיירא משה שלא ילמוד ממעשיו, ולכן קרא שם בנו גרשם כי גר הייתי, לקבוע בנפשו כי פה בארץ הוא רק בבחינת גר בארץ נכריה, ועתיד לשוב למקורו בצרור החיים ששם הוא בבחינת תושב ככל אבותיו, כדכתיב גר אנכי בארץ תושב ככל אבותיו, וע"כ צריך אני להזהר מאוד במעשי.

❧ לא להשתקע בעולם הזה ❧

האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה [ב', כ"ב]

כתב הדרש משה:

לכאורה תמוה, הא ההצלה מחרב פרעה היה בזמן קודם הרבה, והוא ליה לקרא הראשון אליעזר והשני גרשם. וגם איזה שבח יש בזה שהוא גר בארץ נכריה, וכי ח"ו התאונן משה על מדת השי"ת על מה שעשה שיהיה גר, הא הצור תמים פעלו.

והנכון בזה, דמשה נתן הודאה להשי"ת על זה שנתן לו כח ודעת להיות רק גר בארץ מדין ולא תושב, שהם היו מקבלין אותו בשמחה לתושב, וגם ממנים אותו למושל לפי כשרונותיו, שהיה ראוי לזה, שודאי הבינו זה.

אבל הוא בחר שלא להתערב כלל עמהם, ולהיות רק גר כדי שיוכל לעבוד את השי"ת כראוי, ולא יהיה לו ולזרעו נסיונות ותאוה להיות כמדינים. ולכן קרא את הראשון בשם זה, כי בשביל זה היה כדאי הנס שעשה הקב"ה עמו במה שהצילו מחרב פרעה. דאם לא היה גר אלא תושב, שלא היה עובד השי"ת, לא היה לו שמחה מזה שנשאר בחיים על ידי הנס, אבל כיון שהוא רק גר במדין, צריך לשבח להשי"ת על שהצילו מחרב פרעה.

עם ישראל הבין שצריך לפנות לה'

ויזעקו ותעל שועתם אל האלקים מן העבודה [ב', כ"ג]

כתב הפה קדוש:

כאשר מנהיג המדינה רע לאנשי מדינתו, אזי מנחמים עצמם באמרם כי מלך רשע זה ימות ויקום אחר תחתיו, אלא שמשום כך אינם פונים אל השם יתברך כלל, ואינם שבים בתשובה. לימים מת המנהיג, וקם לו יורד עוד יותר רע ממנו, אומרים אזרחי המדינה עתה אבדה תקוותינו, כי אם נצפה למיתתו של זה מי יודע כמה יאריך ימים ומי יבוא אחריו, רק זאת נותר לנו לשוב אל ד' להתפלל אליו, ולבקשו שיטה לב המלכות עלינו לטובה, כמו שאמר הכתוב כי לב מלכים ביד ד'.

כיוצא בזה בני ישראל, בתחילה סברו וציפו שימות המלך ויבוא אחר טוב הימנו במקומו, אך בראותם שלא כך הדבר, רק "וימת מלך מצרים" ואף על פי כן "ויאנחו בני ישראל מן העבודה", מפני שגם השני הכביד עולו עליהם, לפיכך "ויזעקו ותעל שועתם אל האלקים מן העבודה".

ה' ריחם על עם ישראל בגלל שהם רחמנים

וירא אלקים [ב', כ"ה]

כתב השפתי כהן:

שמעתי שנמצא במדרש, מה ראה: ראה שהיו מרחמים זה על זה כשהיה אחד מהם משלים סכום הלבנים קודם חבירו, היה בא ומסייע עם חבירו. כשראה הקב"ה שהיו מרחמים זה על זה, אמר ראויים אלו לרחם עליהם, כל המרחם מרחמים עליו שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך.

בכל מצב צריך לעבוד את ד'

המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא [ג', ה']

כתב החפץ חיים על התורה:

אל תאמר לכשאפנה אשנה, אמרו ז"ל- כי האדם חושב בנפשו לכשירחיב לו ה' את גבולו ויוטב מצבו אז יעסוק בתורה ובמצוות, אבל לא כן עכשיו כשהוא בצרה ובמצוקה. ולזה אמר הכתוב "כי המקום אשר אתה עומד עליו", היינו באותו מצב ובאותה שעה קודש הוא, דאפשר שרצון ד' הוא דוקא בעבודה מאותה שעה הדחוקה.

וכבר ארז"ל במדרש רבה שיר השירים פ"ח - הלומד תורה בצער נוטל אלף בשכרו, שלא בצער נוטל מאתים, ולפום צערא אגרא אמרו ז"ל.

להתעלות בעבודת ד'

של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא [ג', ה']

כתב החפץ חיים: [שיחות החפץ חיים - סוף חלק ג' מכל כתבי הח"ח]

כל אדם צריך לשאוף לעלות במדרגה יותר גבוהה ממה שעומד עתה, ואל יחשוב שמצבו דל מאד ואין באפשרותו לעלות גבוה, ולו עמד במצב של פלוני בערך תבונתו וחכמתו אז בטח עלה ועשה חיל. אבל טעות היא בידו, כי המקום אשר עתה עומד, ר"ל המדרגה אשר אתה עומד בה, אדמת קודש הוא. ובאיזה מדרגה שתהיה יכול אתה לתקן ולעלות לקדושה. של נעליך מעל רגליך, זרוק כל לכלוך.

הצער האמיתי של עם ישראל

ראה ראיתי את עני עמי כי ידעתי את מכאוביו [ג', ז']

כתב הבית הלוי:

הענין, דגם האדם בעצמו לא יוכל לידע מכאובי עצמו. וכמו עשיר גדול שירד מנכסיו ונעשה עני גדול, והוא בין כך וכך הורגל מעט, וגם נשכח ממנו גודל מעלתו שהיה לו מקדם, ומעלת אביו בודאי יהא נשכח ממנו, וע"כ איננו מכיר רק צערו מדחקו של עכשיו, ואינו מבחין בעצמו היאך גדלה נפילתו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא.

וכן ישראל במצרים, רובם לא ידעו כלל מעלתם הגדולה בכל הפרטים, הן בשלימות הנפש, והן בעניני גופני בימי אברהם ימחק ויעקב, ולא הרגישו רק דוחק של עכשיו שסובלים עתה. וזהו שאמר הכתוב - ראה ראיתי את עני עמי במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו, דהם בעצמם אינם יודעים מכאובם ונפילתם כמה גדלה, ואינם צועקים רק מפני נוגשיו שסובלים ממנו כעת, אבל אנכי ידעתי את מכאוביו.

וזה גם כן מה שאמר הכתוב בשמות ג' - פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים, אמר שאני פוקד שתי הבחינות - מעלתכם ומדרגתם מאז, וגם מה שעשוי לכם עתה במצרים.

ועל כוונה זו נתכוונו במדרש איכא בפתיחתא כ"ד - ר' יוחנן פתח אמר הקב"ה אני דומה היום לאדם שיש לו בן יחידי, ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו, שאין

לך [ירמיהו הנביא] כאב לא עלי ולא על בני, לך וקרא לאברהם יצחק ויעקב ומשה מקבריהם שהם יודעים לבכות.

כוונת המאמר כמו שכתבתי, דבשר ודם נעשה לו הרגל, מעט מעט שוכח מעלתו שהיה לו מקודם, ובפרט מעלת אביו, וכל זה לא שייך בהקב"ה. ומשום הכי הגם בישראל בעת החורבן ירדו מטה מטה בהדרגה, הן בהצלחה הרוחנית בקדושתם- אשר כמה דורות קודם החורבן הותחל לירד. והן בעניני הגוף, שהרי לא גלו כולם כאחד, רק כמה גלויות, וכמאמר הכתוב בישעיה ח'- כעת הקל ארצה זבולון.

אבל הקב"ה משגיח בישראל, ורואה היאך היו בזמן הקודם ברום המעלה בכל הפרטים. וזהו שאמר לו אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו, דהיינו מרום ההצלחה ומאיגרא רמא לבירא עמיקתא, ואין לך כאב לא עלי ולא על בני.

דירמיה אחר שלא ראה אותם בעת שהיה מדרגתם גדולה, אי אפשר לו לשער כל כך גודל הצער. והעצה היעוצה לזה, להעמיד לאברהם יצחק ויעקב ומשה, אשר הם היו בעת מדרגתם העליונה, והאבות היו מרכבה לשכינה, וגם משה בעת קבלת התורה וברום הצלחת ישראל. והם כשראו אותם היאך הם עתה, ידעו עד כמה יש לבכות עליהם. וזהו שאמר כאן כי ידעתי את מכאוביו.

לפעמים רק בתפילה מקבלים

ויאמר משה אל ה' בי אדוני לא איש דברים אנכי [ד', י']

כתב העם לבבי אשיחה:

כתב הרמב"ן- "ועל דרך הפשט יאמר כי אני כבד פה גם מתמול גם משלשום, כי מנעורי הייתי כבד פה, אף כי עתה כי אני זקן וגם מאז דברך היום אל עבדך, כי לא הסירות כבודות פי בצוותך אותי ללכת אל פרעה לדבר בשמך, ואם כן איך אלך לפניו?

והנה משה מרוב חפציו שלא ילך, לא התפלל לפניו יתברך שיסיר כבודות פיו, אבל טען אחרי שלא הסירות כבודות כי מעת שדברת לי ללכת אל תצוני שאלך, כי לא יתכן לאדון הכל לשלוח שליח ערל שפתיים למלך עמים. והקב"ה כיון שלא התפלל בכך, לא רצה לרפאותו, אבל אמר לו אנכי אהיה עם פִּיךָ והוריתיך אשר תדבר, שיהיו דברי אשר אשים בפִּיךָ במלות נכונות שתוכל לבטא בהן יפה", ע"כ.

ומבואר בדברי הרמב"ן יסוד גדול, שאע"פ ששליחות משה רבינו נוגעת לכל כלל ישראל, והקב"ה רוצה לרפאותו ואין מה שמעכב, אעפ"כ נשאר משה רבינו כבד פה וכבד לשון, והטעם הוא - מכיון שלא התפלל.

ומבואר - שפעמים שאין אדם מקבל משהו מהקב"ה, אף שהקב"ה רוצה לתת לו, אלא אם כן מתפלל ומבקש ע"ז. ועוד מבואר כאן, שאע"פ שמשנה רבינו היה מוגבל מחמת הפגם שהיה לו בכח הדיבור, לא מנע ממנו לעלות בכל מדריגות התורה, עד שמשנה רבינו לבסוף היה ה"מדבר" של כלל ישראל, שנאמר "אלה הדברים אשר דיבר משה אל כל ישראל" [ריש דברים], ודו"ק.

🌀 השבח והתביעה במעשה אחד 🌀

וראך ושמח בלבו [ד', י"ד]

כתב החידוש הלב:

ועוד ראוי לדון על גודל חשיבותה של הקדשת תשומת הלב, שהוספה דקה בהרגשה עשויה לגרום לשינוי גדול במעשים.

אמרו במדרש [רות רבה ה' י'] "אילו היה יודע אהרן שהקב"ה מכתוב עליו הנה הוא יוצא לקראתך, בתופים ובמחולות היה יוצא לקראתו", הרי מבואר שהיה חסרון במעשיו של אהרן בזה שלא יצא לקראת משה בתופים ובמחולות. ומשמע שהחסרון במעשיו נבע מכך שאהרן עצמו לא ידע להעריך גודל חשיבות מעשים, שיהיו נכתבים לדורות בתורה הקדושה, ולכן לא התעורר לעשותם באופן הראוי והיאות.

ולכאורה קשה, איך התכוון לומר שאהרן היה חסר בהרגשותיו, הרי אמרו חז"ל [ילקוט שמעוני שמות רמז קע"ד] שאהרן היה מגפפו למשה ומחבקו ומנשקו? וצריך לומר שמכל מקום היה חסרון דק, זה גרם לכך שלא יצא לקראת משה בתופים ובמחולות. הרי מבואר שתוספת קטנה בהרגשה, יכולה לגרום שינוי גדול במעשים.

ברם עדיין הדברים טעונים ביאור, הנה מבואר כאן בדברי חז"ל - שהיה איזה חסרון דק בהרגשותיו של אהרן, וכתוצאה מזה גם במעשיו שלא יצא לקראת משה בתופים ובמחולות. וקשה הרי לא מצינו נזכר בשום מקום שאהרן נתפס על זה, אדרבה מצינו את ההיפך שאהרן נשתבח על התנהגותו עם משה, כמו שמובא בילקוט שמעוני [תצוה רמ"ז שפ"א] "חשן המשפט על לבו, אמר רבי שמלאי בשכר וראך ושמח בלבו זכה לחשן המשפט על לבו". והדבר תמוה כיצד קבל אהרן שכר אם היה חסרון בהרגשיו ובמעשיו?

לפיכך עלינו להסיק, שאהרן אכן עורר את עצמו ונצל את כל כוחות נפשו להרגיש את מרבית שמחת הלב והנפש כפי אפשרות בעת ההיא וכפי מדרגתו אז, ולכן נשתבח עבור זה, כי לפי ידיעתו אז, הראה את רגשי שמחתו האמיתיים בזה שהיה מגפפו מחבקו ומנשקו. ומה שלא יצא אז בתופים ובמחולות, יען כי לא הרגיש בלבו

שיש גם לעשות פעולה נוספת של יציאה בתופים ובמחולות, ופעולה חיצונית בלי הרגשת הלב אינה כדאית כלל, לכן לא יצא בתופים ובמחולות.

באשר לא הרגיש שמחה המתאימה לאותה תופעה חיצונית, שלפי ידיעתו אז לא היה בידו להרגישה. ברם אילו ידע אהרן מה שיכתב עליו בתורה [מה שלא היה בידו לדעת, כי עדיין לא ניתנה התורה], אזי היה מעריך יותר את חשיבותו של הדבר, והיתה מדרגתו עולה בהבנת חשיבותו של חסד, והיה מתעורר מזה יותר מהתעוררותו הקודמת, והיה מרגיש שמחה יתירה. וממילא היתה המצוה נעשית בהידור יותר גדול מתוך לב שלם, וכפי הראוי אז לפי דרגה עילאית ביותר.

למדנו כאן לקח שאין גבול להתעוררות שהאדם יכול להוסיף על התעוררות הקודמת. ואפילו צדיק ושלם במעשיו, גם עליו מוטלת החובה להתעורר להתעמק בתורה בהבנה יתירה. כי כאשר יעורר את עצמו להבין יותר, אזי ירגיש יותר את משמעות של הדברים, ועי"ז יתהווה שנוי גדול במעשיו כאשר יתעלה לדרגה גבוהה.

אדם נתבע על מעשה לא בשלמות

וראך ושמח בלבו [ד', י"ד]

כתב האור יהל:

נתבונן נא בכתוב, "וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו", אמר רבי שמעון בן יוחאי-הלב ששמח בגדולת אחיו ללב שאורים ותומים, שנאמר ונתתאלהחושןהמשפט אתהאוריםואתהתומים, והיועללבלבאהרן[תנחומא כאן]. עוד אמרו שם זה שאמר הכתוב מי יתןך כאח לי, את מוצא כל האחים שונאים זה לזה, קין שונא להבל וכו', ישמעאל שונא ליצחק וכו', עשו שונא ליעקב וכו', השבטים שונאים ליוסף וכו'. ובאיזה אח אמרו ישראל להקב"ה, כמשה ואהרן, שנאמר הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד וכו'. אמר לו הקב"ה למשה לא איכפת לאהרן בדבר זה, לא די שאינו מיצר אלא עוד שמח וכו', ע"ש.

הנה לפנינו, אהרן הכהן הגדול נביא ד' אשר ניבא שמונים שנה במצרים על גאולתן של ישראל [ראה תנחומא כאן], וכעת מתמנה אחיו לגאול אותם משיעבודם הנורא שנשתעבדו שם, יש מקום לומר שיקפיד עליו ויקנא אותו, ומתוך כך ישנאהו, והוצרך לעדות מפי הקב"ה שלא איכפת לאהרן בדבר זה, וחז"ל מדגישים כאן, שהרי כל האחים שונאים זה לזה וכו'.

כלומר שבח היא לאהרן שלא נעשה שונא לאחיו משה רבן של ישראל עבור זה, וכשאהרן נהג כאהרן ולא כקין וישמעאל ועשו, ושמח בלבו על גדולת אחיו, זכה לכל הכבוד הזה שהכתיבה עליו תורה לנצח "וראך ושמח בלבו", ולא עוד אלא

שאמר הקב"ה הלב שהבין לשמוח בגדולת אחיו יבא וישמח וילבש אורים ותומים. והזכירה לו התורה זאת גם שם, שנאמר אל חשן וגו' והיו על "לב" אהרן.

ואל תתמה על הדבר, כי כשם ש"כל אשר יחובר אל החיים יש בטחון" שישוב ויעלה, "אורח חיים למעלה למשכיל", מפני שכל אדם אף הפחות שבפחותים נברא הנשמה אצילה מתחת כסא כבודו יתברך. כך להיפך, אין בטחון לכל אדם אפילו לגדול שבגדולים שלא יסור ח"ו "רדת שאול מטה". כי אדם הוא ומאדמה נוצר, ולכן אמרו שאין הקב"ה מייחד שלו על הצדיקים בחייהם, ואמנם שבח גדול הוא לאהרן, מה שנאמר עליו "וראך ושמח בלבך".

ואכן אליה וקוץ בה שהכתוב מעיד עליו וראך ושמח בלבך, בלבך שמח אבל לא יותר מזה, ומה היה לו לעשות עוד? אחז"ל [מד"ר ויקרא פל"ד] אילו ידע אהרן שהקב"ה מעיד עליו וראך ושמח בלבך, בתופים ובמחולות היה יוצא לקראתו, וזהו מה שבכה ר' יוחנן כי הוי מטי להאי קרא, כי את כל מעשה האלקים יביא במשפט על כל נעלים אם טוב ואם רע [חגיגה ה'].

והיינו כמו שביארו חז"ל שם, שגם על מעשה טוב, שלא עשאו בשלימות הראויה, יובא האדם במשפט. וכן הדבר גבי אהרן, שעם כל מעשה הטוב של וראך ושמח בלבך, ושאזכה לחשן ואפוד וכו' וכו' הנ"ל, בכל זאת נתבע הוא בשמים והובא במשפט על ה"ואם טוב" הזה, כלומר על שנעלם ממנו המדרגה היותר גדולה בעשיית הטוב, לצאת לקראתו בתופים ובמחולות.

עשן בחופה! הנה אהרן הכהן יושב בחופת עולמים של "וראך ושמח בלבך", ובתוך החופה עשן, שגם הוא לא יפסק לעולם, כי באותו השבח עצמו שהכתיבה עליו תורה "וראך ושמח בלבך", היינו שבלבו שמח, אבל בתופים ומחולות לא יצא.

ואילו ידע אהרן וכו', אלא שנעלם ממנו דבר זה, הוי את כל מעשה אף מעשה טוב יביא האלקים במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע, וכי מטי ר' יוחנן להא קרא בכי וכו', אנן מה נענה אבתריה, מה נורא המראה ומה גדול הפחד.

אין לעשות עבירה בשביל מצוה

ויהי בדרך במלון [ד', כ"ד]

כתב השיעורי הגרמ"ד הלוי על התורה:

פירש"י - לפי שלא מל את אליעזר בנו וכו', ח"ו לא נתרשל, ומפני מה נענש מיתה, לפי שנתעסק במלון תחילה, ע"ש. והנה מזה יש ללמוד, שאין שום חשבון לדחות שום דין של התורה לשם צורך. שהרי כל זה היה, אחר שז' ימים היה הקב"ה משדל

את משה בסנה לילך בשליחותו, וכל גאולת ישראל היתה תלויה בשליחות זו, דהגאולה היתה צריכה להיות דוקא ע"י משה כמש"נ לעיל.

דהגאולה היתה צריכה להיות ע"י הקב"ה בעצמו, וזה אי אפשר אלא ע"י נבואתו של משה שהשכינה מדברת מתוך גרונו. ואם היה מת ח"ו, היתה נדחית גאולת ישראל. וכל התביעה על משה רבינו רק על זה שהקדים את המלון תחילה. ומ"מ לא היה בזה שום חשבון, כי אם נתחייב מיתה, מיד 'ויפגשו ה' ויבקש המיתו', שאין חשבון לדחות שום דבר מדיני התורה משום הגאולה.

עומק הדין

ויהי בדרך במלון ויפגשו ה' ויבקש המיתו [ד', כ"ד]

כתב הלקח דעת:

ופירש"י להמיתו, לפי שלא מל את אליעזר בנו ועל שנתרשל נענש מיתה, תניא אמר רבי יוסי ח"ו לא נתרשל וכו', ומפני מה נענש מיתה לפי שנתעסק במלון תחלה, עכ"ל. והדבר מבהיל, משה רבינו הולך להציל את כלל ישראל, ואפילו הכי נענש במיתה על שנתעסק במלון תחילה, ולא נזדרז למול את בנו מיד. ולכאורה - למה חמורה כל כך ההתרשלות, שלא היתה מחמת עצלות, אלא בכדי לסדר מקום לאשתו ובניו, שזה היה מוטל על משה לעשות.

למדים אנו מזה חידוש גדול, דצדיקים מדקדיקין עליהם כחוט השערה, ואפילו בשוגג, ואפילו במקום שליחות מצוה מפי הגבורה, ואפילו להצלת כלל ישראל כולו, ואפילו מפני צרות נוראות לא מהני כלום. עד היכן מגיע עומק הדין - והוא נורא!

בזכות האמונה נגאלו

וילך משה ואהרן ויאספו כל זקני ישראל ויאמן העם [ד', כ"ט]

כתב החכמה ומוסר: [ס' ג']

ואח"כ נעמוד על ענין הלכה למעשה, בפ' שמות פ' ששי פסוק כ"ט כתוב - "וילך משה ואהרן ויאספו כל זקני בני ישראל וגו' ויאמן העם וישמעו כי פקד וגו'". ואח"כ כתוב "ואחר באו משה ואהרן אל פרעה לאמר לו כה אמר ה' אלקי ישראל שלח את עמי וגו'". ודקדקתי הלא טוב היה לכאורה שילכו מוקדם את פרעה, ואח"כ יבשרו את ישראל שהיו אצל פרעה לומר לו "שלח את עמי".

והנה בואם אל פרעה מלך אדיר היה שלא ברשות, ובפרט משה היה מחויב מתה אצל פרעה, ואיך החיה אותו פרעה? ובפרט כי הבקשה היא מרידה במלך, אין לך מורד במלכות יותר מזה לומר עשה לנו בני חורין, ואין לך נס גלוי יותר מזה, וזה היה תנחומים גדולים לישראל. ולמה הקדים אסיפת בני ישראל מקודם?

אלא על כרחך כי לא היו ראויים להגאל בלי זכות ה"אמונה", ולא היה קורה להם הנס הגלוי בבואם לבית פרעה, ולפיכך הקדים להודיע זאת לישראל, וכתב "ויאמן העם וישמעו כי פקד ה'". לכן כתוב תיכף "ואחר", פי' אחר שהאמינו "באו אל פרעה", ולולי האמונה לא היו יכולים לבוא אליו, ובפרט לומר לו שלח את עמי. ורק אחרי האמונה היו מורדים בו, ולא היה יכול לעשות להם מאומה.

כח היצר - שלא להתבונן

תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו לדברי שקר [ה', ט']

כתב המסילת ישרים: [פרק ב']

ואולם זאת באמת אחת מתחבולות היצר הרע וערמתו, להכביד עבודתו בתמידות על לבות בני האדם, עד שלא ישאר להם רוח להתבונן ולהסתכל באיזה דרך הם הולכים. כי יודע הם שאלולי היו שמים לבם כמעט קט על דרכיהם, ודאי שמיד היו מתחילים לנחם ממעשיהם, והיתה החרטה הולכת ומתגברת בהם עד שהיו עוזבים החטא לגמרי.

והרי זה מעין עצת פרעה הרשע, שאמר [שמות ה', ט'] "תכבד העבדה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר", שהיה מתכוון שלא להניח להם רוח כלל, לבלתי יתנו לב או ישימו עצה נגדו, אלא היה משתדל להפריע לבם מכל התבוננות בכח התמדת העבודה הבלתי מפסקת.

כן היא עצת היצר ממש על בני האדם, כי איש מלחמה הוא ומלמד בערמימות, ואי אפשר להמלט ממנו - אלא בחכמה רבה והשקפה גדולה. הוא מה שבנביא צווח אומר [חגי א', ה'] "שימו לבבכם על דרכיכם", ושלמה אמר בחכמתו [משלי ו', ד'] "אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקיש", וחכמינו זכרונם לברכה [מועד קטן ה' א'] כל השם ארחותיו בעולם הזה, זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא.

גנות מידת הגאווה

ויכו שטרי בני ישראל אשר שמו עליהם [ה', י"ד]

כתב החפץ חיים: [מחנה ישראל ח"ב פ"ג]

כמה גדול הוא איסור הגאווה, ואפילו המתגאה רק בלב בלבד, דכתיב תועבת ה' כל גבה לב. ויש ע"ז לא תעשה ממנין תרי"ג, כמו שכתוב ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך. וכתוב השמר לך פן תשכח את ה' אלקיך, כמו שכתוב בסמ"ג. ואחז"ל בסוטה - כל אדם שיש בו גסות הרוח כאלו עובד עבודת כוכבים, וכאילו כופר בעיקר וכו', ושכינה מיללת עליו וכו'. וכל זמן שאדם מתכוין להגדיל שמו בעולם, שמו אבד ומתמעט והולך, וגופו מחולל על הבריות.

ע"כ יזהר האדם מאד מלהשתרר על חבירו, ייטיב עמו כאב עם בנו, שאינו עליו עול כבד, ולא יראה השתררות עליו. כי אמרו חז"ל על מה מת יוסף קודם לאחיו, מפני שהנהיג עצמו ברבנות עליהם, וגם ע"ז יטילו גם אחרים השתררות עליהם.

וצריך האדם ללמוד ק"ו משוטרי בני ישראל, דכתיב בקרא - ויכו שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם וגו', אף שהיו שוטרים עליהם. ועבור זה יזכה להיות לעתיד לבא מחכמי ישראל ומנהיגיהם, כמו שזכו הם, וכמו דכתיב אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריהם, וכמו שפירש"י שם.

ומפני זה זכה דוד למלוכה, עיין במדרשים - מפני שראה הקב"ה את טוב לבבו, שמרחם אפילו על צאן לישא על כתפו למקום מים למרעה טוב, אמר הקב"ה זה בודאי ירחם על בני לנהגם בהנהגה טובה ומועילה. וכן צריך לנהוג כל איש עם אחיו, לנהוג בהנהגה של רחמים וחמלה.

ודע בהשתררות איש על חבירו מביא לידי קנאה ושנאה והלבנת פנים ומחלוקת ולידי הרמת יד, ובפרט לידי איסור גאווה המתועבת, כי חושב בלבו - אני החכם ואיש באנשים והכל שפלים לנגדי. ומי שירצה לטהר את נפשו מעון המר של הגאווה, יחשוב תמיד בגודל גנותה, כי איך יתגאה האדם אשר תחלת הוייתו נוצר מטפה סרוחה, והוא עתיד לילך למקום עפר רמה ותולעה ויאכל קצתו את מקצתו.

גם יתבונן בגודל עונשו בעוה"ז והעוה"ב, כמו שאמרו [בסוכה כ"ט] בשביל ג' דברים נכסי בעלי בתים יורדים לטמיון וכו', ועל גסות הרוח. ואמרינן נמי בסוטה כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט, שנאמר רומו מעט, יכול ישנו בעולם, ת"ל ואיננו וכו'. וגרסינן נמי שם - אמר רב חסדא כל אדם שיש בו גסות הרוח, אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר וכו'. ואמר ר"א כל אדם שיש בו גסות הרוח, אין עפרו ננער לתחיית המתים.

קושי השיעבוד השלים המנין

למה הרעתה לעם הזה [ה', כ"ב]

כתב החידושי מרן רי"ז הלוי:

והנה גם בחשבון זה של ארבע מאות שנה, באמת שני חשבונות ישנן בזה. כי הרי לא היו במצרים רק רד"ו שנה, ואמרו חז"ל שקושי השעבוד השלים המנין. ובמקום אחר אמרו - כי המנין הותחל משעה שנולד יצחק. ולכאורה הנך תרי שינויי סתרי אהדדי, שאם אפשר לחשוב משעה שנולד יצחק, הלא אין צורך לקושי השעבוד שישלים המנין.

אולם נראה דתרווייהו צריכן, דהרי הגזירה היתה - כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם. והזמן של ת' שנה נאמר על הכל, בין על הגרות, ובין על העבדות ועינוי. והנה משעה שנולד יצחק שכבר נתקיים בו זרעך, כבר יש לחשוב חשבון הת' שנה של הגרות, כיון שהיו גרים בארץ לא להם. אבל עדיין אין כאן ועבדום וענו אותם, כי לא היו שם עבדים. ולהשלים הת' שנה של העבדות והעינוי ע"ז הוצרכו לקושי השעבוד שישלים המנין.

וכן מאידך גיסא, קושי שהשעבוד - אי אפשר לו להשלים רק את הת' שנה של גזירת העבדות והעינוי, כי שעבדו בהם בהרד"ו שנה, כמה שנגזר עליהם מן העבדות והעינוי בת' שנה. אבל הרי זה לא ישלים את הזמן של הת' שנה שנגזר עליהם מן הגרות, דעכ"פ הרי היו במצרים רק רד"ו שנה, ועל זה הותחל החשבון משעה שנולד יצחק, שכבר היו גרים בארץ לא להם.

ולפי"ז הרי נמצא דבאמת היו כאן שני חשבונות נפרדים, הא' - חשבון הגרות שהותחל משעה שנולד יצחק. והשני - חשבון העבדות והעינוי, שגם זה היה בחשבון מדויק ומצומצם לפניו ית"ש, כמה עליהם לסבול מן העבדות והעינוי, ומשו"ה קושי השעבוד השלים המנין.

ונראה דזהו שאה"כ כי ידעתי את מכאביו, דבאמת אי אפשר לבן אדם לעשות חשבון כזה, רק הקב"ה בעצמו, היודע ומכיר את מכאביו של כל אחד ואחד, הוא שחשב את החשבון הזה. וצמצם אותו שיסתיים עד עת קץ, ברגע זו ממש שהבטיח לאברהם בלילה הזה אני גואל את בניך. וזהו שהקב"ה חשב את הקץ, שחישב וצמצם שבין חשבון הת' שנה של גרות, ובין החשבון של עבדות ועינוי, כולם יסתיימו ברגע אחת עם זמן הקץ של גאולה שהבטיח לאברהם, בכדי שלא יהיה עיכוב לגאולתם.

ונראה דזהו ג"כ ביאור הכתוב עתה תראה אשר אעשה לפרעה וגו', כי משה טען למה הרעתה לעם הזה וגו', ומאז באתי וגו', הרע לעם הזה וגו', שהוכבד עליהם השעבוד עוד יותר. וע"ז השיב לו הקב"ה, כי באמת גם קושי השעבוד זה שהוכבד

עליהם באותו יום גם זה נחוץ לגאולה, כי בזה יושלם של ת' שנה שנגזר עליהם. כי הכל בחשבון מצומצם ומדויק כמו שנתבאר, ובקושי השעבוד זה יושלם המנין. וזה עתה תראה וגו'.

ברישת זארא

גם הרע הוא הטוב

וידבר אלקים אל משה [ו', ב']

כתב הירח למועדים: [פסח - מאמרים עמוד קע"ז]

אמנם באמת טמון כאן עומק גדול, דהנה שוב כתיב בריש פר' וארא [ו', ב] "וידבר אלקים אל משה ויאמר אליו אני הוי"ה, ופירש"י וז"ל, דבר אתו משפט על שהקשה לדבר ולומר למה הרעותה לעם הזה, עכ"ל. והיינו שזה היה תשובה לטענת משה רבינו ע"ה "למה הרעותה לעם הזה".

ובביאור תשובת הקב"ה, כתב רבינו הגר"א זצוק"ל [חידושי אגדות ברכות ס, ב] יסוד נשגב- וז"ל, לעולם יהא רגיל אדם לומר כל מה דעביד רחמנא לטב עביד, כי הכל טוב ואין רע כו', וזה שכתוב ריש פרשת וארא [ו', ב] "וידבר אלקים אל משה ויאמר אליו אני הוי"ה", שהפ"י- שאף שהמעשה הוא באלקים המחשבה בהוי"ה והכל אחד, והוא כמו האם המגדלת ורוחצת או כמו אשה המבשלת כו', עכ"ל.

והביאור הוא, דהורה הקב"ה למשה רבינו ע"ה דאפילו כשבא במדת הדין [שם אלקים הוא מדת דין - רש"י פר' נח ח, א], המחשבה היא במדת הרחמים [שם הוי"ה הוא מדת הרחמים - רש"י פר' כי תשא לד, ו], וכל דעביד רחמנא לטב עביד, כי הכל טוב ואין רע. ומה שהוא חשב שהוא בבחינת "הרעותה לעם הזה", אין זה אלא המעשה שהוא אלקים, אבל המחשבה היא בהוי"ה ממדת רחמיו וחסדיו כרחם אב על בנים, דכל דעביד רחמנא לטב עביד.

וביאור ענין ההטבה שהיה טמון בתוספת עבודתם שגם תבן לא ניתן להם, למדנו ממשנתו של הגר"א זצ"ל [חידושי מרן רי"א הלוי פר' בא ד"ה ומושב] שהאריך בענין חישוב הארבע מאות שנה של גרות וארבע מאות שנה של עבדות ועיניו, ונשלם הת' שנה של העבדות והעיניו ע"י קושי השיעבוד של רד"ו שנה.

וכתב בסוף דבריו וז"ל, דזהו ביאור הכתוב [ו', ב] "עתה תראה אשר אעשה לפרעה וגו'", כי משה טען "למה הרעתה לעם הזה וגו' מאז באתי וגו' הרע לעם הזה וגו'" [ה - כב], שהוכבד עליהם העבוד עוד יותר, וע"ז השיב לו הקב"ה- כי באמת גם קושי השעבוד זה שהוכבד עליהם באותו יום, גם זה נחוץ להגאולה, כי בזה יושלם

החשבון של ת' שנים שנגזר עליהם, כי הכל בחשבון מצומצם ומדויק כמו שנתבאר, ובקושי השיעבוד יושלם המנין, וזה "עתה תראה וגו'" עכ"ל.

הרי הרי מבואר מדבריו דתשובת הקב"ה למשה היה, דאדרבה מה שהוכבד העבודה עליהם היה חלק מן הגאולה, שזה היה היכא תמצי להוציאם משם בחפזון וקודם זמנם, דבלאו הכי לא היה נשלח עד לאחר עוד ק"צ שנה.

וזהו הענין שביאר הגר"א, שהשיב הקב"ה למשה רבינו ע"ה דלא הרעותי לעם הזה, אלא אדרבה- הכוונה בזה היתה הטבה גמורה, למהר גאולתם ולהוציאם משם לחירות עולם, וע"י קושי השיעבוד שנתוסף להם, זכו לצאת ק"צ שנה לפני זמנם. ונמצא דקושי השיעבוד היה חלק מן הגאולה ממש, אף שלפי הנראה חשבו שהיה זה דבר רע שהרע פרעה לעם הזה.

ע"י הרגשת החירות קבלו מלכות ה'

וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל [י', ה']

כתב המשנת רבי אהרן:

הנה מבואר בכתוב, כי תכלית השעבוד תחת סבלות מצרים, והגאולה בזרוע נטויה ובשפטים גדולים, היתה למען היותם עם ה', וזהו בקבלת התורה ולמען ידיעתם ואמונתם בהשי"ת.

ונראה ביאור הדברים, דהנה באמת קשה מאד להשיג ידיעה נכונה בלא סיוע החושים והמושכלות. וכבר אמר חז"ל [יומא ע"ו א'] "שאלו תלמידיו של רשב"י - מפני מה לא ירד להם מן לישראל פעם אחת בשנה? א"ל אמשול לכם משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שיש לו בן אחד, פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה. עמד ופסק מזונותיו בכל יום, והיה מקביל פני אביו כל יום. אף ישראל מי שיש לו ד' וה' בנים, היה דואג ואומר שמא לא ירד מן למחר ונמצאו כולם מתים ברעב, נמצאו כולם מכוונים את לבם לשמים".

הרי, דכדי לקבוע את הידיעה והכוונה לשמים, היה צריך שתבוא הישועה ע"י הצלתם ממות ברעב, שרק אז נקבעה הידיעה בלבבם ובנפשם בחוזק. ואז כי היו הרבה ניסים גדולים וגלויים המפורשים בגמ' [יומא ע"ה א'], וא"כ היתה גלויה ההשגחה במופתים גדולים ונוראים במושכלות ראשונות. אכן מוכרח מזה שכדי שתהא הידיעה כיאות כרצונו של הקב"ה, היה צריך שהנס ישקיט הרעבון, שכאשר ישנה ציפיה עד כלות הנפש, אז הידיעה היא כיאות.

ובאמת - גם עצם ההשגה והידיעה היא לפי המדה שנצטער עליה האדם, ולפי מידת ההשתוקקות לידע ולהבין, כי כפי מידת הרצון כן תחזק הידיעה. ואמרו "אין שמחה כהתרת הספקות", והיינו משום שנצטער מהעדר ידיעה, ועל ידי כן זוכה האדם שההבנה תהיה מדרגה אחרת. ואמר רז"ל [ברכות מ' א'] "אם שמוע תשמע, אם שמוע בישן תשמע בחדש", כי לשמוע בישן קשה יותר, והשומע בישן מראה את גודל החביבות והתשוקה, ולכן "תשמע בחדש" - היינו שתשיג יותר, וגם תתחדש לך ידיעה בישן עצמו.

וזהו הענין גם בשעבוד וגאולת מצרים שהיו הכנה לקבלת התורה, הרי היה בהכרח שתהא בעצמם ובגופם של ישראל גאולה מענוי ועבדות. שכן אילו לא היו הדברים נוגעים אל עצמם ובשרם, ולא היו נגאלים מהשעבוד, רק היו רואים בנבואה על פי משה רבינו שכל המופתים הללו יבואו, ולא קדמה שועתם אל ה' מן העבודה והיו מצפים להגאל, לא היתה הידיעה מושגת כראוי לקבוע הידיעות הברורות עד שיהיו ראיים למתן תורה.

והוצרכו לכל המופתים במצרים שיבואו דוקא אחרי ועבדום וענו אותם, ולא די אם יראו מופתים כאלה הנעשים לאחרים. שהרי האומות ראו ונזדעזעו, וכמו שנאמר [שמות ט"ו ט"ו] "אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד", ולא הספיקה הראיה. ואף כי "נמגו כל ישרי כנען" [שם], ומ"מ לא נמנעו ע"י כך אפילו מע"ז. ומעם קודש היה הכרח שהמופתים יהיו נוגעים לנפשם.

ובזה יבואר הענין מה דיציאת מצרים הוא יסוד החיוב לעבודת ה', דלכאורה - הלא הקב"ה הוא ששעבדם בשעבוד מצרים ויסורים, ושעבוד הלא גבול יש להם. ואם יאסרו לאחד בבית הסוהר על זמן מסויים, ויציאוהו בכללות הזמן, וכי שייך לומר דיתחייב להודות להמטיב על הגאולה?

אך באמת הכל היה לצורך, וכל השעבוד היה לטובתם. כי הגאולה האמיתית היא "חירות על הלוחות", שיהיו ראויים לקבלת התורה, ואין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה. ולזה היה מן ההכרח שיהיו ההשגות בידיעה הראויה המאפשרת קבלת התורה. ולהשיג הידיעה הראויה, היה צריך את ענין השעבוד וגאולה. וביחוד את ענין "עמו אנכי בצרה" [תהילים צ"א ט"ו], ושכביכול הוא יתברך נגאל עמהם. והכל הוא למען גאולתם האמיתית, שכל זה הוא לתועלת השגת האמיתיות, וא"כ הרי מחויבים הם בהודאה על הגאולה.

ומוסבר מאד לפי"ז משא"ל, דאבותינו נשתעבדו במצרים בשביל שאמר אברהם [בראשית ט"ו ח'] "במה אדע", שע"ז אמר לו הקב"ה [שם י"ג] "ידוע תדע וגו'". דבאמת אין העונש הנורא הזה לדורות בשביל החטא של אמירה זו. אך הביאור הוא - דהלא חזינו שהיתה תביעה על אברהם אבינו על אמירה זו, והיינו שהיה פגם לפי דרגתו

בידיעה שלו בשאלו בבמה אדע וגו', וע"ז השיבו "ידוע תדע" וגו', והיינו שמעתה צריכים הם ישראל באמת לידיעה הבאה ע"י שעבוד וענוי וצפייה לגאולה. לשתהא באותה צורה שהיתה לבסוף. כי הלא מובן שהפגם באבות אף שהוא באופן היותר דק, אפשר שיגרום להעלם גדול ביותר בדורות הבאים אחריהם, ולפיכך הוכרחו להשתעבד במצרים ולהגאל, והדברים מאירים בעזה"י.

שיעבוד מצרים - גופני ורוחני

המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים [ו', ז']

כתב הבאר יוסף:

יש ליתן טעם למה בתחילה כתיב והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, סבלת חסר וי"ו, ואח"כ כתיב המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, סבלות מלא ביוו.

ואפשר לומר, דהנה במצרים סבלו ישראל בשתים, הן מצרת הגוף מה ששעבדו אותם המצרים בפרך, בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה, ומררו את חייהם בעבודה קשה המפרכת את הגוף, וסבלות זו הרגישו ישראל היטב בשיעבוד והעינוי אשר היו מצרים מעבידים אותם.

אבל מלבד שעבוד ועינוי הגוף היו ישראל ג"כ בשעבוד ועינוי הנפש, כי מצד קושי השעבוד שהכבידו עליהם עבודה קשה ושפלה, השפילו בזה את תכונת נפשם היקרה שהיתה להם מורשת אבות מאברהם יצחק ויעקב. ובמשך זמן העבדות נאבד מהם מעט מעט סגולת נפשם העדינה, עד שנתגשמו בחומר גם שלא הרגישו בעצמם כי הם זרע קודש אנשי מעלה ומדות טובות, וצרת השעבוד ועינוי זה של הנפש לא הרגישו הם כלל, כל זמן היותם שקועים בחומריות העבודה.

ועל זה נאמר בפרשת שמות [ב', כ"ג] ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלקים מן העבודה, וישמע אלקים את נאקתם ויזכור אלקים את בריתו את אברהם וגו', וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים. כלומר שהם זעקו רק מן העבודה, ואח"כ וישמע אלקים את נאקתם ויזכור את בריתו את אברהם וגו', דהיינו שהקב"ה זכר להם כי הם זרע אהוב, זרע האבות הקדושים, מי הם, כי הם זרע ברך ה' משורש הקדושה.

וידע אלקים - דהיינו שהוא ידע את צרתם הגדולה שהם בעצמם לא ידעו מזה, כי הם מתוך שפלות גלותם ועינוייהם יגעו רק מצרת גופם ולא מצרת נפשם.

וזהו שאמר הקב"ה למשה [ג', ז']: ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים, ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו, כי ידעתי את מכאוביו. היינו שהקב"ה אמר אני ראיתי

שתי ראיות של עני עמי, הן את עינוי גופם והן את עינוי נפשם, אע"פ שצעתם מה שצעתם הוא רק מפני נוגשיו, כי ידעתי את מכאוביו, אני הוא היודע במכאוביו, שמלבד שהם מעונים בדיכוי הגוף ידעתי גם מכאובי נפשם כי רב הוא, ורק אני הוא היודע זה.

וזה הטעם שאמר כאן, לכן אמור לבני ישראל אני ד' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים, כתיב סבלת חסר, לאמר סבל אחד שאתם מרגישים בו, היינו סבל הגוף, ואח"כ ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים. ואז - וידעתם כי אני ד' אלקיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, והיינו שרק אז כשאקח אתכם לי לעם ותתעלו להיות עם ד' ממלכת כהנים וגוי קדוש, אז תדעו ותרגישו את הסבלות המלאה שהי לכם, היינו סבל הגוף והנפש. ותדעו ותבינו את הטובה הגדולה והכפולה שעשיתי אתכם ביציאת מצרים, בזה שהוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים - לשון רבים.

🌀 הרגילות המחלישה את פלאי הבריאה 🌀

והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי [ו', ח']

כתב החתם סופר: [תורת משה]

יש לומר - כי כל דבר אשר האדם מורגל תמיד לראותה, אם גם הדבר בעצמותה פלא גדול, כמו בראותו נמלה אשר עליה שלמה המלך אמר ראה דרכיה וחכם, וגם לרבות יתושים אשר עינים להם ואיברים מיוחדים לכל דבריהם בכלל ובפרט, וכל הבריה גדולה כראשה של מחט. ואם אדם ישכיל בדבר יפלא מאוד על זה, בכל זאת לא יתמהו האנשים עליהם כמו בראותם חיות גדולות ומשונות כפיל וקוף.

כי המה מורגלים באלה ח"ק לראותם תמיד, ואומרים כי כך הקב"ה הטביע בדרך הטבע, ולא ישימו להם לחקור ולהשכיל במושכלות על ידי זה גבורות הבורא ית"ש, אשר מה רבו מעשיו וכולם בחכמה המה. וכן הדבר בזרעים ואילנות, אשר מחטה יצא שבולת מלאה, ומגרעין אחד יצמיח אילן, אשר ברב הימים גדול ברב ענפיו מלאים פירות נחמד למראה, עלהו לתרופה ופריו למאכל.

והנה עם בני ישראל אשר בארץ מצרים היו, ותמיד ראו שנה ושנה זרע חריש וקציר מקטנם ועד גדלותם, הורגלו רק בזה ולא התפלאו ולא השכילו בלבותם על זה. אבל בלכתם במדבר וירד להם מן לחם מן השמים, וימטר עליהם כחול הים עוף כנף, המה ראו כן תמהו, והכירו בזה ונודע להם כחו וגבורתו של הקב"ה. אבל בניהם אשר הולידו במדבר בארץ לא זרועה, ומזונותיהם היה מן רק אשר ירדה להם מן השמים, ואת השליו אשר הקב"ה הגיז להם, הורגלו בזה אשר זה להם כדרך הטבע, ולא התבוננו בזה על ידי מן ושליו גדולת הבורא ית"ש.

אבל בבואם ארצה כנען ארץ ישראל, ואכלו מעבור הארץ מאשר נזרע ונקצר, אז תמחו מאד איש אל רעהו, והתבוננו והשכילו נפלאותיו של הקב"ה על ידי זרע וקציר. וזה והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי וגו' אני ה', שתדעו ותבינו אל ידי זה כי אני ד' מהוה כל הויות גדולות עד אין חקר.

לתלות את חסרון בעצמו

הן בני ישראל לא שמעו [ו', י"ב]

כתב המזרחי:

פרש"י - זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה. דאיכא למפרק מה לישראל שכן היה להם קוצר רוח, ודין היה להם שלא ישמעו, אע"פ שהוא לטובתם, תאמר לפרעה שאין לו קוצר רוח, ויש לו לשמוע אע"פ שהוא לרעתו.

ומשה רבינו ע"ה כשדן הק"ו הזה מתחלה, לא ידע שהסיבה שלא שמעו היה מסבת הקוצר רוח והעבודה קשה, ולכן דן אותו. והכתוב מעיד ואומר שהסיבה שלא שמעו היתה מחמת מקוצר רוח, ובזה נפרק הק"ו של משה.

והוסיף על כך השיעורי הגרמ"ד הלוי על התורה:

הנה הטעם שבני ישראל לא שמעו אליו, היה מקוצר רוח ומעבודה קשה כמבואר לעיל בפסוק ט', אבל משה תלה שאין שומעים אליו בגלל שהוא היה ערל שפתיים. והטעם הוא דמשה תלה הכל בחסרון עצמו, ולא רצה לתלות איזה חסרון בכלל ישראל. והיום כל אחד מחפש ורואה חסרונות אצל האחרים ולא אצל עצמו, וצריך ללמוד מכאן שההנהגה צריכה להיות להיפך, לתלות הכל בחסרון עצמו ולומר על אחרים שאין בהם חסרון.

ולפ"ז יש לבאר הק"ו שאמר משה "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה", ופרש"י זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה, ולכאורה תמוה איזה ק"ו הוא, והרי בני ישראל לא שמעו אל פרעה מחמת קוצר רוח ועבודה קשה, וזה אינו שייך אצל פרעה. ולפי הנ"ל ניחא, דכיון דמשה תלה כל החסרון בו שהוא ערל שפתיים, ממילא שפיר הוי ק"ו דאיך ישמעני פרעה, וכ"כ בשפתי חכמים.

לשמר את רגעי ההתעוררות

וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל [ו', י"ג]

כתב השיחות מוסר: [מאמר ל"א]

ופירושהו בירושלמי [ר"ה פ"ג ה"ה] "אמר ר' שמואל ב"ר יצחק על מה ציוום? על פרשת שילוח עבדים".

ומקרא מפורש הוא בירמיהו [ל"ד י"ג] "כה אמר ה' אלקי ישראל, אנכי כרתי ברית את אבותיכם ביום הוציאי אותם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי וגו'".

כריתת ברית מיוחדת ביציאת מצרים על מצות שילוח עבד עברי. ויש להתבונן מה טעם נצטוו במצוה זו באותה שעה, והרי אין מצות עבד עברי נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג, והיובל לא נהג עד שנכנסו לארץ וחלקוה. וא"כ מה טעם להקדים מצוה זו עוד לפני מתן תורה.

אלא כך הוא ביאורם של דברים, קושי גדול הוא לאדם לשלח לחפשי את עבדיו את קנינו ועמלו. ואף כי נפשו של עבד כמהה לחירות ועול השיעבוד כבד עליו ביותר, אין האדון מרגיש בכל זאת. על כן נצטוו במצוה זו דוקא בשעה שיצאו בעצמם "מבית עבדים", בשעה שהרגישו בנפשם את שמחת החירות הגדולה, אותה שעה של יציאה מעבדות לחירות משעבוד לגאולה מאפילה לאור גדול, היא השעה הכשרה והראויה להרגיש ו"לשמוע" היטב את הצו העליון של "מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו".

וכעין שנאמר [שמות כ"ג] ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים היתם בארץ מצרים. אך הם היו מצוים על כך לאחר הרגע הגדול של השמחה ורגשות הפורקן, כשהרגשות היו הולכים ומצטננים לאיטם, לא היתה המצוה נתפסת אצלם כראוי.

יסוד זה שנתן רגע של התעוררות, מצינו איתא בגמ' סנהדרין [י"ט ע"ב] "תוקפו של בועז ענוותנותו של פלטי בן ליש", עוד אמרו [שם כ' ע"א] רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה [משלי ל"א כ"ט], רבות בנות עשו חיל - זה יוסף, ואת עלית על כלנה - זה פלטי בן ליש [שנתן לו שאול את בתו לאשה ולא קרב אליה שנים רבות בידעו שנתקדשה לדוד]. ואיתא שם, "פלטיאל - שפלטו קל מן העבירה, מה עשה נעץ חרב בינו לבניה, אמר כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב".

אמנם נס הוא הדבר ש"פלטו קל" למעלה מדרך הטבע, אולם שאלו חז"ל מה עשה? כי אין עושין נס אלא למי שעשה בעצמו הכל, כדי להנצל מן העבירה, וא"כ מה עשה? נעץ חרב בינו לבניה וכו'. ויש להתבונן וכי החרב יכולה למנוע ממנו את העבירה, הרי בידו לסלקה כל אימת שירצה, ומה עיצה היא זו?

אלא רגע גדול היה לו לפלטיאל, רגע שנתנוצץ בו רגש קודש, וגמלה החלטה עזה בלבו להמנע מעבירה, "מי שעוסק בדבר זה ידקר בחרב", אבל יודע היה פלטיאל שלא יוכל לבטוח בכל עת ובכל שעה ירגיש כך, על כן "נעץ חרב" לאות זכרון לרגע הקדוש ההוא, ולהחלטה הנמרצת שהחליט, עיצה עמוקה היא זו, וראוי הוא לנס בעבורה.

לכל אדם רגעים של התעוררות, ועיקר העבודה היא לשמר את ההתעוררות שלא תפוג ועל ידה להיות לאיש אחר. וכן ראינו בענינו את ההתעוררות הגדולה שאחזה בכולנו בעת ההצלה במלחמה האחרונה, אך מאחר שלא ידענו לנצלה כמו שצריך, נשאר הכל כפי שהיה.

הדרך לשמור על העליה שיש לאדם בשעת רצון והתעוררות, היא על ידי שיזכיר לעצמו תמיד את ההרגש שהיה בלבו אז, וכעין "נעץ חרב", וכשיזכור את הרגע ההוא תמיד, וישמור בלבו את השעה האחת, יוכל לקנות על ידה את עולמו.

דיוק מידת הדין

וידבר ד' אל משה ואל אהרון ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים [ו', י"ג]

כתב האור יהל:

וברש"י - ואל פרעה מלך מצרים, ציום עליו לחלוק לו כבוד בדבריהם ע"כ.

יש להתבונן ולראות מזה עד כמה תורתנו תורת אמת אחת לאחת, למצוא חשבון נפלא זה, אשר אפילו במצב שעומד משה רבינו רעיא מהימנא בצווי השי"ת לפני פרעה הרשע אשר אומר מי ד' אשר אשמע בקולו, ועוד מענה את בני ישראל יותר מכל מיני עינויים קשים ומרים וכו' וכו'. ובא משה רבינו להתרות בו שיקבל מכות נאמנות עבור פשעיו, וללמד אותו לקח כראוי לאותו רשע.

ובאותו מצב עצמו, בה בשעה שאומרים לו דע שילקוך פעם אחר פעם עד להריגת בנך בכורך, האם יש לך בזיון גדול מזה? ובכל זאת חל עדיין ציוי לנהוג בו כבוד מלכות, כי מלך הוא. וכמו שמצינו באמת בפרשת בא, - שאמר לו משה וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחו לי לאמר צא אתה וגו', והביא רש"י מגמ' בזבחים ק"ב שבזה חלק כבוד למלכות, שלא אמר לו וירדת אתה אלי והשתחווית לי, אלא וירדו כל עבדיך וכו'.

והרי זה נורא ונפלא להתבונן, ללמד לאדם דעת בכמה אנפי, ראשית אנו רואים כאן עד כמה מדויק בתכלית הדקדוק מדת העונש לאדם, כחוט השערה לא פחות ולא יותר. דהנה מענישים את פרעה וכל מצרים בעשרה מכות זו אחר זו, וזו קשה

מזו שיש בהם די בזיון חוץ מעצם המכה. ונקח לדוגמא מכת צפרדע, הלא כתוב ובך ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים, וברש"י ובך ובעמך [סנהדרין פ'] בתוך מעיהם נכנסים ומקרקין.

ונצייר נא לעצמינו האיך היה נראה פרעה, כשישב על כסא מלכותו וכתרו על ראשו ושריו סביב לו, והצפרדעים מקרקרים בתוך מעיו! האם יש כאן כבוד מלכות? וכן במכת כנים ובמכת שחין וכו' וכו'.

ואף על פי כן, כרשע זה בטמטום לבו ובטומאתו לאחר שכבר קבל תשע המכות, מתחצף לומר למשה רבינו ביום ראותך פני תמות. ומשה אומר לו כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך וכו', ויוצא ממנו בחרי אף עבור חוצפה זו. כמ"ש רש"י שם יוצא מעם פרעה בחרי אף, על שאמר לו אל תוסף ראות פני.

ובכל זאת אינו אומר לו וירדת אתה אלי, אלא וירדו כל עבדיך אלי, ומה הטעם? כדי לחלוק כבוד מלכות, כלומר עד כאן מגיע לו. דם צפרדע כנים ערוב וכו' וכו', עונשים אלו ראוי להם ע"י פשעיו הרבים, אבל שישמענו אזניו דיבורים אלו מפי משה, וירדת אתה אלי והשתחווית לי, לבאות עד כדי כך אין מגיע לו, כי מלך הוא ויש לחלוק לו כבוד מלכות. הרי לפנינו עד כמה מדוקדקים עונשי שמים, בדקדוק נורא ונפלא כמבואר.

ויש לנו ללמוד מכאן דבר לעצמנו, בכבוד אדם עד כמה יש לדקדק בדיבור אליו אפילו בשעה שמענישים אותו, והוא ראוי לעונש ומוכיחים אותו בדברים קשים כגידים, מ"מ כל דיבור ודיבור צריך להיות במדה ובמשקל מה מותר ומה לא. צא ולמד אם לפרעה הרשע כך, ק"ו לאדם מישראל, והרי כל ישראל בני מלכים הם [שבת ס"ז ע"א].

וק"ו בן בנו של ק"ו בישראל כשר, מה מאוד יש לדקדק בדיבור איתו, לתת לו כבוד הראוי, וכ"ש שלא לבזותו ח"ו. והרי כן תובעים מאת האדם ליום הדין, ושואלים אותו המלכת את חבירך עליך בנחת רוח [ראה שערי קדושה להר"ח ז"ל שער ב'].

להשתתף בצרת חבירו

אלה ראשי בית אבותם בני ראובן ואלה שמות בני לוי [י', י"ד]

כתב השל"ה: [סוף פרשת וירא]

קשה למה אמר תבת שמות אצל לוי יותר ממה שאמר בראובן ושמעון. הענין הוא - כי שבט לוי לא היה בגלות, ולוי ידע דבר זה ורצה להשתתף בצרת הצבור. מה עשה, קרא שמות לבניו על שם הגלות, דהינו שם גרשון - על שם כי גרים הם בארץ לא

להם, ושם קהת - על שם שניהם קהות, ושם מררי - על שם "וימררו את חייהם" [שם א' י"ד]. זהו שאמר ואלה שמות בני לוי. ומכאן ילמד האדם להשתתף בצער הצבור, אף על פי שאין הצרה מגעת לו.

🌀 לחנך את הבן אל אף כשרונותיו 🌀

ויקח עמרם את יוכבד ותלד לו את אהרן ואת משה [ו', כ']

כתב הדרש משה:

מה שלא הוזכר שם אביו ושם אמו של משה עד אחר שנצטווה להיות הגואל. נראה לענ"ד - דאשמועינן בזה, שאין לאדם להשתבח בבנו, אף שכשרונותיו גדולים מאוד, ואף שנתמלא הבית אורה. ולא יסמוך שאין צריך להשגיח עליו וללמוד עמו ביותר, משום שודאי יהיה טוב, כפי דרך הרבה בני אדם - שכשיש להם בן בעל כשרון גדול, סומך עליו שלא לחנכו ולא לייסרו ביותר, כי חושב שודאי יהיה ת"ח וירא אלקים.

אלא אדרבה יש לחוש שבכשרונותיו הגדולים יתגדל בענינים אחרים, ויתפתה ליצרו כגדול מחבירו שיצרו גדול הימנו [סוכה נ"ב ע"א], וצריך ללמוד אתו ביותר ולחנכו ביותר ולהשגיח עליו. שלכן לא נשתבח עמרם ויוכבד בבנו הגדול מכל העולם, עד שנתגדל ונעשה נביא ה' והשליח לגאולה.

🌀 כל אחד מחויב להשלים את כחות עצמו 🌀

הוא אהרן ומשה [ו', כ"ו]

כתב הדרש משה:

פרש"י - יש מקומות שמקדים אהרן למשה, ויש מקומות שמקדים משה לאהרן, לומר ששקולין כאחד. והוא דבר תמוה, שמשה היה אדון הנביאים ורבן של כל העולם ועל ידו ניתנה התורה, ואיך אמר שאהרן שקול. ויש לפרשו בשני דרכים.

א. דכיון דגם אהרן היה בשליחות ה' להוציא את ישראל, סוף שכח משה גדול משל אהרן, מ"מ כיון שגם אהרן הוצרך להיות, בזה הן שוין, בזה שבחלק שהגדול צריך לקטן הא חולקין בריוח.

ב. דכיון דאהרן עשה כל ימיו בשלימות כל רצון השי"ת שהיה אפשר לו לעשות, הוא שקול כמשה. אף שמשה היה גדול, דלכן היה עליו יותר דברים, מ"מ כיון ששניהם עשו מה שנצטוו ונשלחו כפי יכלתם הגדול, הן שוין במעלה.

ובארתי הא דב"ב דף י' ע"ב דיוסף בריה דר' יהושע חלש אינגד, א"ל אבוה מאי חזית, א"ל עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה, א"ל עולם ברור ראית. שתמוה מאד איך אמר שהוא עולם הפוך, הוא ודאי בעוה"ז האדם רואה רק לעינים, והתם הוא עולם האמת.

אבל צריך לומר דראה שגם בעולם האמת אומרים שהם עליונים אלו שהיו ידועים בכאן עליונים, ועל התחתונים שהם תחתונים, ומ"מ היו העליונים למטה והתחתונים למעלה, ולכן אמר שהוא עולם הפוך. והשיב לו אביו שהוא עולם ברור, משום שהקב"ה אינו בא בטרוניא ותובע מכל אחד רק כפי כחו. ולכן אלו שכחן קטן בכשרונותיהם וכדומה, אבל עשו כפי כחם, קיימו שליחותם בעולם הזה, ולכן הם למעלה. והעליונים, אף שהם יותר גדולים ועשו יותר מעשים טובים מהתחתונים, אבל הם יכולים לעשות יותר תורה ומעשים לפי כשרונותיהם וכוחותיהם, ונתרשלו קצת לכן הם למטה. וא"כ נמצא שבעשו שניהם כפי כחם, הם שקולים בדרגה.

כעין הדברים הנ"ל כתב הקובץ הערות: [דוגמאות לביאור אגדות על דרך הפשט - סי' ז']

[אות ט']

כתב הרמב"ם בהלכות תשובה [ה', ב'] שכל אדם ראוי להיות צדיק כמשה רבינו, ואף שהתורה העידה "ולא קם כמשה" [דברים ל"ד, י'], היינו לענין נבואה ולא בצדקתו. אבל באמת הדבר פשוט מאוד, שאי אפשר לשום אדם להגיע למדרגתו של משה רבינו ע"ה גם בצדקתו, ואם כן דברי הרמב"ם צריכים ביאור.

וזהו ביאורן - מצינו בכתוב מרע"ה נקרא בשם "עבד ה'" [יהושע א' א'], ופירש הרד"ק בריש יהושע - כי גדר עבד, הוא שאין קנין לעבד בלא רבו, ויד עבד כיד רבו, ומה שקנה עבד קנה רבו. וכזה היה משה רבינו ע"ה - שכל כחותיו וחושיו ודעתו היו כולן קודש לה' לבדו, ולא השתמש בהן לשום צורך אחר רק לה'.

והמדה הזאת נדרשת מכל ישראל, כדתנן "וכל מעשיך יהיו לשם שמים" [אבות ב' י"ב]. והדבר הזה מוכרח מאליו, דהא כל מה שיש לו לאדם נקצב לו במדה ובמשקל לתכלית הנרצה, ולא ניתן לו שום דבר לבטלה. וא"כ על כרחך חובתו להשתמש בכל מה שניתן לו לעבודת השי"ת.

וזו היא מדרגתו של משה רבינו ע"ה, ואף שבודאי אפילו אם יעבוד אדם בכל כחותיו אלפי אלפים שנה, לא יגיע עד קרסוליו של משה רבינו ע"ה, היינו מפני שלא ניתנו לשום אדם כחו ובינתו של מרע"ה. אבל בשביל זה לא נגרע כלום מערכו של אדם פשוט, שהעני בקרבן עני יוצא חובתו כמו העשיר בקרבן עשיר, "ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון אדם את דעתו לשמים" [מנחות י"ג ע"א]. וזו היא כונת

הרמב"ם - שכל אדם יכול להיות צדיק כמשה רבינו. היינו שכל אדם לפי ערכו ולפי כחותיו יכול להיות עבד ה', כמו משה רבינו לפי כחותיו.

זקני ישראל מוסיפים בעבודת ה'

ומשה בן שמונים שנה [ז', ז']

כתב האזנים לתורה:

נהגו "העולם" לנוח לעת זקנה, ואפילו פקידים מקבלים חופש מאדוניהם כדי לבלות את שארית ימיהם במנוחה ובעונג, כן נוהגים הגוים והמקולקלים שביניהם. לא כן הוא חלק חכמי ישראל ומנהיגיו האמיתיים, שכל זמן שמזקינים, מוסיפים אמצ' בלימוד ובתיקון מידותיהם, וכל בדק בעיר ובמדינה.

והמקרא שלפנינו מלמדנו עד כמה תכון דרך חכמי וזקני ישראל. בימי משה נתקצרו כבר שנות האדם, כמבואר בתפילה למשה "ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה", בכל אופן נמצאו אז משה ואהרן בימי הירידה והזקנה, אפילו לפי מה שהאריכו ימים, שהרי עברו בדרכם אל פרעה ב' שלישים משנותיהם. וראו מה פעלו ועשו האחים האלה לבית ישראל.

ולכן מין האנושי לעת זקנתם בשארית ימי חייהם - שאנשים רגילים מבליים אותה במנוחה ותענוגים! תנו את לבכם איך היה העולם שמם בלא קבלת התורה? איך היה שקוע בבערות ובכשפים בעריצות ובעבדות עולם, אם שני הזקנים האלה היו כמנהג עמי הארץ "מקבלים חופש"? וכדי למנוע מאתנו דעה נפסדת זו, שעל האדם לנוח ולשבת בטל בימיו האחרונים, כתבה תורה - שמשה בן שמונים ואהרן בן שמונים ושלוש בדברם אל פרעה.

מדת הכרת הטוב אפילו לדומם

אמור אל אהרן [ז', י"ט]

כתב המכתב מאלהיה: [חלק ג' עמוד 100]

נתבונן עוד בענין זה, אמרו חז"ל בענין מכת הדם במצרים [רש"י שמות ז' י"ט] - "אמור אל אהרן - לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצרדעים, ולקה על ידי אהרן". וכן במכת כנים [רש"י שם ח' י"ב] "אמור אל אהרן - לא היה העפר כדאי ללקות על ידי משה, לפי שהגין עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול, ולקה על ידי אהרן".

דברים אלה דורשים הסבר, מנקודת ראות השכל איזו פעולת הטבה עשו למשה? וכאמור לעיל גם לא יתכן בזוי הדומם, כי אינו מרגיש בזה. וביותר צריך להבין כאן, הרי ההכאה שמסבבת את הנס של שינוי טבע היאור והעפר, הופכת אותם לכלים לקדוש שמו יתברך, אם כן - איזה בזיון יש בהכאת משה, אם על ידי שמושם לעבודת ה' מתעלים הם מאוד? [כמבואר במסילת ישרים פרק א'].

יסוד גדול ומקיף בכחות הנפש של האדם מתגלה לנו בזה. כל מדות הנפש מושפעות ונפעלות על ידי הרגש, ולא רק על ידי השכל. לכן אם אנו מכירים טובה לדומם שנהננו ממנו, וכל שכן אם אנחנו מבזים אותו, נפגע הרגש שאינו מגיב רק בהתאם לחוקי ההגיון. הרגש של מעלת החסד שרוצה אך לתת ולהנות אחרים, אסיר תודה הוא לכל אשר הפיק ממנו הנאה בכל צורה שהיא ואפילו לדומם.

והכלל הוא - פגיעה ברגש משפיעה באופן ישיר על המדות, וממילא נפגמת הכרת הטוב. אף שהשכל צופה למרחקים - כחכם הרואה את הנולד - ודן על הכאת היאור לפי התכלית המסובבת על ידי זה שהיא קדוש ה'. לא כן הרגש - הניזון מהמתרחש בהוה, ומושפע ממה שהעינים רואות בחוש מעשה ההכאה גרידא. נמצא שעל ידי הפגיעה ברגש על ידי מעשה ההכאה, היתה עלולה להפגם במשהו מדת הכרת הטוב של משה רבינו, והרי מדה זו היא כלי חשוב לעבודת ה'.

לכן צריך האדם לעשות כל השתדלות לרכוש מדה זו בשלימות, כי על ידה ילמד להכיר את גדלות חסדיו יתברך על כל הבריאה, ועל ידה ידבק בקב"ה, וכפי שיעור דבקונו יכול להנות מזיו שכינתו בעולם הבא. אמרו רז"ל "כל הכופר בטובתו של חברו לבסוף כופר בטובתו של הקב"ה", וביאר מו"ח רבינו נחום זאב זצ"ל מקלם - שהכרת טובה לאדם ולקב"ה שורש אחד להם, ואם נפגמה המדה של הכרת הטוב לחברו, לא יכיר גם חסדיו של הקב"ה, ולבסוף לעולם הבא יחסרו לו הכלים, מדת הכרת הטוב לדבקות בקב"ה.

וכל הנ"ל מבואר בשיטה מקובצת: [בב"ק דף צ"ב ע"ב]

וכתב תלמיד אחד מתלמידי ה"ר יוסף הלוי ז"ל אבן מיגש וז"ל: אמרו בסוף החובל - בירא דשתית מיניה לא תרמי ביה קלא, פירוש הבור ששתית ממנו לא תשליך בו אבן, או דבר אחר, כלומר לא תזלזל בו ולא תגמול אותו רע אחר שנהנית ממנו. וזה על דרך משל לשאר הדברים, שמי שבא לאדם ממנו איזו תועלת או נהנה ממנו, אין ראוי לו לעשות שום מעשה שיבא לו נזק ממנו. וכבר הביאו שם בגמרא על ענין זה משלים ופסוקים מענין מכות מצרים, וגילו הסבה שנעשו קצת על ידי אהרן עליו השלום.

וספר רבנו ז"ל על רבו הר"אף ז"ל - שאירע לו ענין זה עם איש אחד, ולא רצה לדון אותו כלל, כדי שלא ידון אותו במה שיבא לו היזק ממנו, ונמנע זה מניעה גמורה. וזה שהוא ז"ל חלה ונכנס אצל אדם אחר במרחץ שהיה לו בביתו, ונהנה מהמרחץ הנזכר.

אחר כך זימן אותו שישב אצלו עד שיבריא, וכיבד אותו הרבה, ועשה עמו טובה והבריא. ובהמשך הזמן על האיש ההוא מטה ידו וירד מנכסיו, ונשבר בערבונות וזולתם, ונתחייב לתת ממון לבעלי חובות. וירד על שהוצרך למכור המרחץ הנזכר, ולשום אותו לבעלי חובותיו. ואמר רבנו יצחק ז"ל לא אדון ולא אורה במרחץ הזה, לא במכר ולא בשומא ולא בשום דבר המתייחד בו, לפי שנתהייתי ממנו.

ואם היה זה בדומם שאין לו הרגשה כל שכן וק"ו בני אדם המרגישים בהיזק ובתועלת, שיהיה זה שנוי לעשותו, והעושהו יוצא משורת המוסר ודרך ארץ. ואמר ואפשר לפרש כמה שאמרו - לא לידון איניש לא למאן דרחים ליה ולא למאן דסני ליה, שיהיה סבת מניעתם ז"ל לדון למאן דרחים לשתי סיבות, האחד שלא יטה לזכותו, והשנית שאם אפשר שיציל את נפשו וידון אותו כפי שורת הדין, היה בזה משלם רעה תחת טובה.

ואם היה זה במי שקבל הנאה מבשר ודם, כל שכן וק"ו בה' יתברך - שממנו נשפע הטוב הגמור, שראוי להודות הוראה גמורה, ולא יעשה מה שיקניטנו ולא מה שהוא שנוי לו, עכ"ל ז"ל.

❧ לא לוותר על עשית חסד ❧

ושרץ היאור צפרדעים [ז', כ"ח]

כתב הפנינים משלחן הגר"א:

כתוב בגמרא פסחים דף נ"ג ע"ב - מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמם על קדושת השם לכבשן האש, נשאו קל וחומר בעצמם מצפרדעים, מה צפרדעים שאין מצווים על קדושת השם, כתיב בהו ובאו ועלו וכו' ובתנוריק ובמשארותיק וכו', אנו מצווים על קדושת השם על אחת כמה וכמה.

הקשה בזה הגאון ה"ש"אגת אריה". שהוא קל וחומר מופרך, שהרי גם הם נצטוו כמו שכתוב יעלו ובאו, ואיך אמרו ז"ל שלא נצטוו.

הגר"א זי"ע כבן שבע שנים היה בעת ההיא, ונצחו להגאון ה"ש"אגת אריה". כי אמר שכן היא האמת שנצטוו, אמנם לא נצטוו על שריפת אש בלבד, כי אם שיעלו בתנורים ובמשארות ובמטות וכו'. והיתה יכולה כל אחת ואחת לומר לחברתה שתלך היא

אל התנור, ואני אלך אל חדר המשכבות והמטות, ומדהלכו גם אל התנור האש, הרי הקל וחומר עולה יפה. אז קפץ ה"שאגת אריה" והגביהו ונשקו על מצחו כידוע.

וכתב בדרכי מוסר:

מכאן צריכים אנו ללמוד, שכל אחד צריך להשתדל לעשות את המצוה ולא לדחותה על אחר. כי קורה שמבקשים בישיבה לעשות איזה חסד, וכל אחד משתמט לדחותו על השני.

ומכאן לימוד גדול להתחזק במעשה חסד, ולא להשתמט לטענות שהשני יעשה או שאין לו כח, כי מי שיש לו רצון חזק, תמיד יהיה לו כח. "יחד לב וגל אבן" אומרים אנו בתפילת גשם, יעקב אבינו יחד את לבו לעשות חסד, ומתוך רצונו החזק לעשות חסד, היה בכחו לגולל את האבן שהיו צריכים כל הרועים לגללה, והוא בעצמו גוללה מתוך רצונו החזק לעשות חסד.

גנות מדת הכעס

ותעל הצפרדע [ח', ב']

כתב הברכת פרץ:

פרש"י ז"ל צפרדע אחת היתה, והיו מכין אותה והיא מתזת נחילין נחילין. וכ"ה במדרש תנחומא - שהיו המצריים מכין אותה והיא מתזת וכו'.

והנה כשראו המצרים המכים אותה כי עי"ז מוסיפה להתיז צפרדעים הרבה, הלא הדעת נותן שצריכים להפסיק מלהכותה כדי שלא להרבות השרצים הללו. אבל מה מדת הכעס אומרת, אדרבה מכיון שמוסיפה להתיז, כל שכן וכל שכן שצריכים להוסיף להתנקם ממנה ולהכותה ככל האפשר, וכל שהוסיפה להתיז הוסיפו לכעוס וחמתם בערה בהם. וכך חזר חלילה, הם הוסיפו להכות ולהתנקם והיא הוסיפה להתיז נחילין נחילין, עד כי ותכס את ארץ מצרים.

וכן הוא בכל מקום שכועסים, כי אם ישמעו חרפתם ולא ישיבו, ישתקע הדבר לאט לאט. אבל כשמשביים לשכנגדו, הרי הוא מוסיף להשיב לעומתו כהנה וכהנה, וכל מה שיוסיף להתנקם, גם הלה יוסיף לעומתו ככל האפשר. ואם כן הדעת נותן שטוב ויפה לו לא להטפל עם זה שציערו, ולעבור בשתיקה עד יעבר זעם. אבל מדת הכעס אומרת הכי אנכי אשתוק על זאת, ומתחיל להשיב או להתנקם, וגם שכנגדו הולך ומוסיף, ומדת הכעס שלו אומרת שכ"ש שיש להשיב מנה אחת אפים, וכך לעולם, וסופו כמכת הצפרדעים במצרים.

לא ללכת בדרך מלחמה ברשעים

ותעל הצפרדע [ח', ב']

כתב הפה קדוש:

איתא ברש"י "צפרדע אחת היתה, והיו מכין אותה והיא מתזת נחילים נחילים" ע"כ. העיר רבינו על דרך המליצה - מה היה קורה אלמלא היו מתגרים בצפרדע ומכים אותה מאומה! ואותה צפרדע אחת היתה נותרת בודדה. אך מכיון שבאו לכלל תגרה והכאה הולידה מה שהולידה, ומשום שהתצחו עמה השריצה צפרדעים על פני כל הארץ.

כמו כן במאבק נגד כתות ותנועות חדשות הקמות בישראל, יש לנהוג כפי שהורה מרן הגר"ח [אבי רבינו] - שלא ללכת בדרך של תגרה ומלחמה גלויה, באשר עצם ההתנצחות מביאה להתחזקות של הצד שכנגד.

היסורים בשביל להטיב את הדרכים

והכביד את לבו [ח', י"א]

כתב האור יהל:

כשנתבונן בכל פרשת פרעה, שבעת שבאו עליו המכות והרגיש בהם נכנע, אבל תיכף כשראה כי היתה הרוחה חזר לסורו.

יש ללמוד מזה לעצמינו, כי גם אנו בשר ודם כפרעה, ואם בו מצאנו כחות כאלו, יש לנו לבדוק אם לא נמצאים הם גם בנו ולשרש אחריהם. ואמנם כל היסורים וההרפתקאות שבאים על האדם בעולמו, האם אין זה כמכות אשר ניתכו על ראש פרעה!? והרי כולנו יודעים שיסורים הם מן השמים ולא לחנם הם באים, הוי אומר שמייסרים את האדם להעירו להטיב דרכיו.

וכמו שכתב הרבינו יונה בשערי תשובה - שיסורין מלשון מוסר, ואף אם בשעה שמתייסר נשבר לבו בקרבו ומצדיק עליו את הדין, ומכריז "ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים". אבל כי אם רק מרגיש הטבה בעצמו וירווח לו, שוב מקשה לבו וחוזר לעסקיו כבתחלה, "וירא כי היתה הרוחה ויכבד לבו" כפרעה בשעתו!

🕒 ביאור המילים וגם את האדמה אשר הם עליה 🕒

וגם את האדמה אשר הם עליה [ח', י"ז]

כתב הספורנו:

קרקע אשר עליו הבתים ימלא נחשים וזולתם מהשוכנים במעבה האדמה, באופן שלא יהיו בטוחים גם בלילה בבית סגור.

עוד ביאור כתב באבן עזרא:

וטעם גם האדמה, מקום שאין בתים שם.

וביתר ביאור כתב בדברי שאול :

ולפענ"ד פשוט - דהנה הכתוב אמר שהערוב יבא בבתי מצרים, ולפ"ז אותם המצרים ירגישו הם, וגם יוכלו להניח בתיים ולבא לגשן. וע"ז אמר שיבואו בבתי מצרים, וגם האדמה אשר הם עליה, והיינו בכל מקום שהם ישלטו הערוב בהם.

וזה שכתוב ושמתי פדות בין עמי, והיינו שגם בגשן אשר היה שם יהודי לא יהיה הערוב, ובאותו מקום אשר היה שם המצרי היה הערוב על האדמה אשר הם עליה, וההבדל ניכר שהבדיל ה' באותו מקום בעצמו, ודוק.

עוד ביאור כתב בחנוכת התורה:

ויש לבאר - דהנה רש"י ז"ל פירש ערוב כל מיני חיות רעות.

והנה איתא בר"ש פ"ח דכלאים מ"ה - שיש חיה אחת ששמה ידעוני, וכמין חבל גדול יוצא משורש שבארץ וכו', וכשבאין לצודה, אין אדם רשאי ליקרב אצלה, שטורפת והורגת. אלא גוררין אותה אל החבל, עד שהחבל נפסק והיא מיד מתה וכו', עיין שם.

והנה כאן אמר הכתוב ומלאו בתי מצרים את הערוב כל מיני חיות רעות, אם כן יפלא היאך הביא עליהם החיה הרעה הנזכר לעיל ששמה ידעוני, הלא היא קשורה בחבל בארץ, ואם יפסק החבל היא מתה מיד, משום הכי אמר וגם האדמה אשר הם עליה, ר"ל האדמה אשר החיה קשורה עליה בחבל.

עוד ביאור כתב המהרי"ל דיסקין:

ואמר רבינו - שנוכל לפרש המקרא הנזכר על כל החיות, על פי גמרא [סוטה דף מ"ו] על קרא ותצאנה שתיים דובים, חד אמר נס וחד אמר נס בתוך נס לא יער ולא דובים הוו. ומקשה, להוו דובים ולא הוי יער, ומתרץ דבעיתי, דכשאין להם יער סמוך להם מפחדים להזיק. ולכן היה נס בתוך נס, א' - שהמציא הקב"ה את הדובים למקום הנערים. והב' - שנראה להם להדובים שיצאו עתה מהיער, וסמוכים לו באופן שלא פחדו מלהזיק.

והכא נמי דכוותיה, שהיתה מכה שבאו החיות למקום ישוב, וראו עצמם על האדמה אשר הם עליה, ר"ל האדמה הרגילה להם ביער וכיו"ב באופן שלא בעיתי, שלא היה שום פחד עליהם, לכן אמר וגם האדמה אשר הם עליה.

❧ היפך יראת שמים אי שימת לב ❧

הירא את דבר ה' מעבדי פרעה הניס את עבדיו [ט', כ']

כתב ההערות:

לכאורה ההפך מירא- הוא שאינו ירא, והיה צריך לומר - ואשר לא ירא. אלא יסוד גדול מלמדת אותנו התורה בזה, שיסוד והתחלת היפך יראת שמים טמון בחסרון ומעוט שימת לב. וזו היתה עצת פרעה הרשע כשרצה לגרום לכלל ישראל להתרחק מהאמונה. וכמו שאומר המסילת ישרים [פ"ב] שזו היתה עצת פרעה, שאמר [שמות ה', ט'] "תכבד העבודה על האנשים", שלא ישימו לבם למעשיהם.

המתבונן בדבר משתומם, שאנו הרי זוכים לעשות כל יום מצוות רבות. ועם מעט שימת לב והתבוננות היה אפשר להתקדש בקדושת המצוות ולהתעלות למעלה למעלה, וזה ע"י מחשבה. רגע קטן לפני שעושה ברכה "אשר קדשנו", "אלקינו מלך העולם", וע"י ששם לב נעשה ירא שמים. וכל זאת נאבד מאתנו מפני חסרון שימת לב.

וכך בכל מעשה המצוות, כגון שבת מצוה גדולה מאד, כולנו שומרי שבת בכל פרטיה ודקדוקיה. אמנם אם מעט שימת לב, כשאדם זוכר בכל ההכנות לשבת שהוא מתכוון לשבת לקיים מצות בוראו, וכשבשבת מתענג ונח ואוכל ושותה וזוכר שהכל "לכבוד שבת קודש", ושזה הכרה בבריאת העולם "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בו וינח ביום השביעי", וכשזוכר ושם לב מתקדש. תפילה ג"כ - כולנו מתפללים שלש פעמים ביום, אמנם עם מעט שימת לב

לפני התפילה, שעומד עתה בתפילה לפני בורא עולם מלך מלכי המלכים כל יכול, א"כ כל התפילה תראה אחרת, והפירות מהתפילה תהינה לע"ע.

האמת היא, שעם שימת לב נראה ונבחין שעובד ה' מוקף מכל חייו מצוות לאלפים, וכל פעולה בחיי האדם עם שימת לב והתבוננות היא מעשה מצוה. ואפילו צרכי הגוף - כשיודע ומכיר שזה לצורך עבודת בוראו.

אצל החפץ חיים זצ"ל ראו איך בכל פעולה ופעולה עשה מצוה, וכשהיה זקוק לטבול את הקסת בדיו בשביל לכתוב משהו, לנסיון אם הקסת כותב כראוי, היה כותב עמלק ומקשקש עליו, ומכוון בזה לקיים מצוות זכירת מחית עמלק. אפילו בפעולה שלא נראה ששייך שע"י קיום פעולה זו יקיים העושה מצוה, החפץ חיים שם לב שיכול לקיים בזה מצוה רבה. וכשנסע בעגלה בסוף נסיעתו פרע לעגלון, ואמר שמקיים מצות ביומו תתן שכרו.

יתבונן האדם באוצרות שמסביבו וינצלם.

בגלל התאוות בני אדם כופרים בה'

הירא את דבר ה' מעבדי פרעה הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים [ט', כ']

כתב הברכת פרץ:

במכת ברד שהתירה משה רבינו להמצרים, שכל האדם והבהמה אשר לא יאספו הביתה וירד עליהם הברד ומתו, כתיב - הירא את דבר ה' מעבדי פרעה הניס כו', ואשר לא שם לבו אל דבר ה' ויעזוב כו'. ומאד יש להתפלל על מין כפירה כזו, בזמן שכבר ספגו ששה מכות, וראו שכל דברי משה רבינו ע"ה נאמנו מאד. ועכשיו הדבר נוגע להצלת רכושם, ואינם נדרשים לשום התאמצות קשה, רק להביא האדם והבהמה שלו הביתה, ואיך זה לא פחדו על איבוד ממנם.

ומכאן אנו רואים - שהכפירה איננה מחמת חסרון הדעת, אלא מחמת רצונו. ואדרבה שיבוש הדעת באה מחמת תאוות ורצונו לכפור, כי כל מה שאינו רוצה להאמין מבטלו בלבו ודיו, וחושב דמחשבתו זה לא כלום ולא כלום, ונדמה לו כי בזה כבר הרס כל החששות. והוא באמת רוח הטומאה המלפפתו לקבוע בלבו הכפירה בתוקף, למי שרוצה לכפור ולמי שהוא שקוע בעוונות ר"ל.

ותרא אשר זה הכופר בתקיפות על מה שכבר הוחזק פעמים אין מספר שהם דברים אמתים, ואפילו על מה שכבר ראה בעניו הוא כופר, מכל מקום אותו כופר עצמו הוא פתי יאמין בהבלי הבלים בעץ ואבן, או שאר נבראים לייחס להם אלהות. כי לא הכפירה בתורה הקדושה ולא האמונה בהבליו נובע מכח שיקול הדעת, אלא נסוך

עליו רוח עוועים של טומאה, שניתנה רשות לשטן להלביש רוח טומאה על שכלם. ועל דרך שכתבו התוס' בגמרא ע"ז דכ"ז ב' ד"ה שאני, דפעמים יש כח ביד שדים להטעות בני אדם כדי לטורדן, כדאמרין בפרק ר' ישמעאל כו', ע"ש היטב.

ומעתה אין להתפלא כלל על מי שהוא בעל כשרון עצום ושכל גדול בשאר עניניו, איך זה יתכן שבעניני אמונה ילך עקלקלות. כי כללא הוא - בדרך שאדם רוצה לילך מוליכים אותו הבא לטמא פותחין לו והבה לטהר מסייעין אותו, עכ"ל.

בדרך אחר אפשר לישב קושיתו, שאם היו מניסים לבית, אז זה ראייה שמאמינים בה, וזה יחייב אותם לעזוב את הע"ז שלהם ולהיות עבדי ה'. ומכח השוחד הזה לא האמינו למשה למכות, ותלו את המכות במקרה, ולא שיד ה' עשתה המכות.

שכר על כל הרהור תשובה

ויאמר אליהם חטאתי הפעם ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים [ט', כ"ז]

כתב הטעם ודעת:

ורש"י להלן בפרת בשלח [ט"ו י"ב] מפרש שזכו לקבורה בשכר שאמרו ה' הצדיק. נראה מזה שכל הרהור תשובה, אף שלא מועיל לזמן מרובה אין לבטלו. הגע בעצמך פרעה אמר ה' הצדיק, ואף שלא חשב כן אלא אותה עת, ואח"כ המשיך לחטוא, ובכל זאת קיבל שכר שזכה לקבורה. וכן לדידן - כשעולים באדם הרהורי תשובה וממהר לשוב, יקבל על כך שכר, שהקב"ה מצדיק אותה העת, אף שחוטא אחר כך ואין לבטל הרהור תשובה.

צדיקים חושדים את עצמם

חטאתי הפעם [ט', כ"ז]

כתב הדברי מוסר: [עשרת ימי תשובה]

סיפר לי ת"ח אחד, שלמד בראדין אצל מרן החפץ חיים זצוק"ל, שמע בעצמו איך שהחפץ חיים דיבר לעצמו "ישראל מאיר! היום מלאו לך שמונים וארבע שנים ועדין לא עשיתי תשובה, מה יהיה ממך?! הצדיקים יש להם עברות הרבה, אבל פרעה הרשע אומר חטאתי אך הפעם, הוא חטא רק פעם. בכל העבירות שלו ששחט שלש מאות ילדי ישראל בכל יום, והתרחץ בדמם, וכן כל עבודת פרך שעבד בעם ישראל, הוא יודע רק על חטא אחד, וזה ג"כ בשוגג, כי חטא הוא רק בשוגג.

ולהבדיל לאין שיעור, רבינו ניסם גאון יש לו עבירות שהזמן יכלה והם לא יכלו? אבל הדבר הוא פשוט, מי שלובש בגד משי - כל אבק דק שנופל עליו ניכר הכתם. אבל מי שלובש בגד של שק, לא ניכר כתם עליו. הצדיקים שהם הרי טהורים ונקיים, אם עשו איזה דבר בלתי ראוי, כבר היה ניכר עליהם הכתם. והם עשו תשובה, כדי למחוק הכתם. אבל אלו שרחוקים מהקב"ה, והנפש מלוכלכת בכל מיני טומאות, ממילא לא מרגישים בשום דבר, וממילא הם חושבים שאין להם חטאים.

פעם פגשתי אדם אחד בעשרת ימי תשובה, ושאלתי אותו מה עם תשובה? החזיר הלא כסיד מהשאלה הזאת, הוא חשב שאני חושדו שרצח בן אדם, או נכשל בגלוי עריות. כי מה יכולה להיות עבירה אחרת, הלא הוא שומר מצוות, מה הוא צריך לתשובה?

וכן לפני כמה ימים בר"ח אלול, יצאתי אחרי התפילה מבית הכנסת עם יהודי אחד, ואמרתי לו היום הוא אלול וצריכים לעשות תשובה, ואמר לי אני כבר ב"ה בן ששים ושלוש שנה, ואין לי על מה לעשות תשובה, לא חטאתי כלום [אע"פ שצאצאיו לגמרי רחוקים מבית הכנסת]. אמרתי לו אני לא יודע מדוע לי יש עבירות, הייתי אתמול במסיבה - ונכשלתי בדבור פה שלא נתן לי מנוחה כל הלילה, ורבינו ניסם מתוודה לפני הקב"ה ואומר "רבונו של עולם עמדתי לפרש את חטאי ולבארם יכלה הזמן והם לא יכלו", כ"כ הרבה עבירות היו לו לרבינו ניסם גאון, ואתה אומר שאן לך עבירות?

אם אדם משים לב על דרכיו, הוא רואה שהוא שותה כמים עולה על כל צעד ושעל, כאן לא שמר על העינים כפי שצריך, כאן לא שמר על הפה, וכמה לשון הרע דיבר, כמה העליב אנשים, כאן לא ריסן את התאוה כמו שצריך. וכ"ש במקח וממכר אין מה לדבר, כי אין שעור לעבירות שיכולים להכשל, שקרים גניבה גזלה אונאה. רק מי שלא משים לב על דרכיו, לא מוצא עבירות אצלו. ויהי רצון שנזכה לתשובה שלימה.

טבע האדם להשתנות לפי המצב

העתירו אל ה' ואשלחה אתכם ולא תוסיפון לעמוד [ט', כ"ח]

כתב הדעת תורה:

לא בשקר אמר את כל הדברים האלה, כי אם באמת גמורה. לא צחק כלל, אלא שבעת שהמכה פעלה עליו נשתנה באמת למי יודע עד היכן. אולם אחר כך בעת סרה המכה, כי אז שכחה לגמרי.

הן הם תכונות אדם, בעת צרתו בעת דחקו בעת שהלחץ גדול עד מאוד, אז הוא נפלא עד מאוד בתכלית. הדוגמא - הוא אז מבטיח כל "הרים וגבעות" בלי כל גבול, והנה עם ההקלה הראשונה כשהרווח לו אף מעט מזעיר, והנה תיכף לא תכירהו את האיש הלזה, ולא תאמין בשום אופן כי זה הוא אותו האיש עצמו. נורא מאוד עקבות הלב מכל, באין תדענו.

כצאתי את העיר בגלל ע"ז

כצאתי את העיר [ט', כ"ט]

כתב המהרי"ל דיסקין:

פרש"י - את העיר כמו מן העיר, אבל בתוך העיר לא התפלל, לפי שהיתה מלאה גילולים. וכן איתא במדרש רבה - מכאן שלא היה משה חפץ להתפלל בתוך מצרים, מפני שהיתה מטונפת בגלולים וכו'. וקשה הא גבי מכת ערוב כתב-הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי אל ה', וכמו כן גבי צפרדעים כתיב ויצא משה ואהרן מעם פרעה, ויצעק משה אל ה'. שמשמע מזה, דתיכף אחר יציאתו מבית פרעה התפלל אל ה', ואע"פ שהיה עוד בתוך העיר, ומאי שנא גבי ברד היה יוצא מהעיר והתפלל בתוך החומה של העיר כדאיתא במדרש רבה.

ויש לומר, דהנה ידוע שגלולי ע"ז של מצרים היה הצאן, כמ"ש כי תועבת מצרים כל רועי צאן. והיה דרכם להפריש את הצאן מן העיר ולהינחם בשדה, כמ"ש הרמב"ן על הפסוק הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה. לכן במכת צפרדעים ובמכת ערוב אשר היה הצאן הע"ז שלהם בשדה, היה יכול להתפלל בתוך העיר. אבל במכת ברד, אשר כל הירא את דבר ה' הניס מקנהו אל הבתים אשר בעיר, והיה העיר מלאה בע"ז שלהם, לכן לא התפלל בתוך העיר אלא חוצה לה.

הגאוותן נשבר

והפשטה והשערה נכתה [ט', ל"א]

כתב הדרושי וחידושי רעק"א:

רבים שאלו איזה שייכות יש להפסוק הזה כאן. ויש לפרש, כי זה המשך מתוכחת משה רבינו ע"ה, שאמר לפרעה "ידעתי כי טרם תיראון מפני ה' אלקים", וכפירוש רש"י שלא יאמין ויחזור ויתחרט עוד פעם, וגאותו גרמה לו זאת.

ורמז לו משה רבינו ע"ה כי "גאות אדם תשפילנו" [משלי כ"ט], ויבוא שבר לגאותו, ולהפך הענוה תגביהנו למעלה ראש וירום כבודו. והביא ראייה להשערותו כי כן הוא, כי הפשתה והשעורה מפני שהם גבעול ועומדת בקשיה נכו מהברד, לא כן החטה והכוסמת שאפילות הנה, יען שהיו קטנים לא נוכו.

ומזה נקח מוסר במדת הענוה, ואז לא יוכה, כמו החטאה והכוסמת, והבן.

כדישה בא

שלא "יראו" במפלת ישראל

ויהי חושך אפילה שלשת ימים [י', כ"ב]

כתב המגד יוסף:

פרש"י - ולמה הביא עליהם חושך, שהיו בישראל באותו הדור רשעים ולא היו רוצים לצאת, ומתו בג' ימי אפילה, כדי שלא יראו מצרים במפלתם, ויאמרו אף הן לוקין כמונו עכ"ל. והנה כתב רש"י לקמן [י"ג י"ח] וחמושים עלו בנ"י מארץ מצרים, אחד מחמשה יצאו וארבע חלקים מתו בשלושת ימי אפילה עכ"ל.

וא"כ צל"ע האיך הועיל החושך להסתיר מפלתן של ישראל, הרי פשוט שעם תום החושך מיד הרגישו המצרים בחסרונם של רוב רובו של עם ישראל. ומסתמא גם השכילו להבין מה אירע להם, שכן שמונה מליון קברים לא ניתן להסתיר. דהנה לפי חשבון ס' רבוא זכרים בגיל צבא שהוזכרו בתורה כיוצאי מצרים, יש לחשב שסך הכל יצאו ממצרים שני מליון יהודים מכל הגילאים, ונמצא לפי"ז שהד' חלקים שמתו בחושך מנו כשמונה מליון.

וברור שכל כך רבה מלאכת הקבורה, שלא יכלו להרחיק לכת לקוברם. ובעל כרחך קברום בקירוב מקום. וא"כ איך אפשר שהמצרים לא הבחינו בח' מליון קברים חדשים בקירבתם. ומן ההכרח שהמצרים פענחו את התעלומה, והבינו שהמגיפה פשטה בעם ישראל, וא"כ מה רווחו של חושך.

ונראה לדייק בלשון חז"ל - "שלא יראו מצרים מפלתם", שכן עיקר עינוגו של המנצח וצעריו של המפסיד, הוא כשהמנצח רואה במפלת שונאו, והמפסיד שוכב מובס תחת מבטו הלועג של שונאו. ידיעה בעלמא לא תגרום לעונג הגדול של המנצח, ולעלבון הצורב של המובס, כי ברגשות אלו שולט חוש הראיה. וממילא שחסד גדול עשה הקב"ה עם ישראל, שהסתיר את מפלתם בימי האפילה. כי אף שלא נסתר הדבר מידיעת המצרים, מ"מ הוא נסתר מעיניהם, וזה העיקר.

✧ הסבר בדברי פרעה ✧

ויקרא פרעה אל משה רק צאנכם ובקרכם יצג [י', כ"ד]

כתב הקהלת יצחק:

ויש להבין, הלא מנימוס המלך הוא להיות מתון מאד בכל דבר, ולשקול דבריו במאזני השכל, ולא ידבר דברי שטות וטפל. ופה היה לכאורה דברי פרעה שטות גדול, לא כמשפט המלך. דהלא הדבר הראשון שאמר משה לפרעה מאז בא אליו, היה אודות זביחת הקרבנות כדכתיב בפ' שמות [ה' ג'], ויאמרו אלקי העברים נקרא עלינו נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלקינו וגו'. וא"כ מה זה שאמר להם פרעה לכו עבדו את ה' רק צאנכם ובקרכם יוצג, דמה יעשו שם בלא צאן, ובמה יעבדו שם את ה'?

ועוד הקשו המפרשים, דבתחילה לא עיקב צאנם ובקרם, ואמר שטפם לא ילך עמהם, כדכתיב במכת ארבה שאמר להם לא כן לכו נא הגברים ועבדו את ה' וגו', ואחר מכת חושך אמר להיפך רק צאנכם ובקרכם יוצג גם טפכם ילך עמכם.

גם דברי משה הם בלי סדרים לכאורה, דבתחילה היה צריך להשיב על דברי פרעה שאמר רק צאנכם ובקרכם יוצג, דלא כן הוא רק מקננו ילך עמנו. ואח"כ היה לו לאמר שלא די דמקננו ילך עמנו, רק גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות. והוא אמר בהיפך בתחילה אמר גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות, ואח"כ אמר וגם מקננו ילך עמנו.

ושמעתי מרב אחד דבר נאות בזה, והוא דבאמת לא היה פרעה טיפש, ודבריו לא היו דברי הבל ושטות, רק היו במועצות ודעת. משום דבמכת ערוב [שהיה קודם מכת חושך] כתיב, ויקרא פרעה אל משה ולאחר ויאמר לכו זבחו לאלקיכם בארץ [ר"ל במקומכם ולא תלכו במדבר], ויאמר משה לא נכון לעשות כן וגו', הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלנו. וחשב פרעה, אחרי דכל הטעם של משה שלא רצה לזבוח במצרים גופא, הוא מפני שלא רצה לזבוח לעיניהם של מצרים.

אך בשלשת ימי אפלה, שהמצרים לא ראו איש את אחיו, לא שייך אז הטעם הזה, וא"כ הם יכלו לזבוח במצרים כאות נפשם בשלשת ימי אפלה, דידע פרעה דלכל בני ישראל היה אור במושבותם. ומדלא עשו כן, נראה מזה דבאמת לא ירצו כלל לזבוח, רק לקחו הטענה הזאת לכסות הענינים, ולכל מגמתם הוא רק רק ליפטר ממצרים. לכן אמר להם לכו עבדו את ה' רק צאנכם ובקרכם יוצג, אחרי שנוכחתי לדעת משלשת ימי אפלה כי לא תרצו כלל לזבוח כנ"ל.

והשיב לו משה כי טעית בחשבונך, דבאמת אנחנו רוצים לזבוח, ומה שלא זבחנו בשלשת ימי אפלה, הוא מפני שמקננו מועטים מאד, ואין די בזה לכבד לקל הכבוד,

לזאת גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות הרבה כיד המלך, וגם מקננו המעטים ילך עמנו, או אז אולי נוכל לצאת בזה ידי כבוד שמים לזבוח לה' אלוקינו וכו'. ועתה אתי שפיר מה שהקדים בתשובתו לאמור לו, גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות, משום בזאת היא העיקר, ודבר עקרי נאמר תחילה בכל מקום.

🌀 שלא יאמר אותו צדיק - ומה עם ההבטחה 🌀

דבר נא באזני העם וישאלו [י"א, ב']

כתב הפנינים משלחן הגר"א: [בשם עבודת הגרשוני]

שמעתי מדודי החסיד מו"ה אליהו ז"ל מווילנא - על מה שאמרו חז"ל בברכות [ט' א'] "דבר נא באזני העם וכו', אין נא אלא לשון בקשה. אמר לו הקב"ה למשה בבקשה ממך, לך אמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, כדי שלא יאמר אותו צדיק [אברהם] ועבדות וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם. אמרו לו הלואי שנצא בעצמנו. משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים, והיו אומרים לו בני אדם מוציאים אותך למחר ונותנים לך ממון הרבה, ואומר להם הוציאוני היום ואיני מבקש כלום".

ולכאורה הוא תמוה מאוד, מה זה שצריך לבקש מישראל שישאלו, וכי לתחבולות הוא צריך כדי להעמיד דבריו. ועוד תמוה מה שאמר "שלא יאמר אותו צדיק וכו'", וכי אם לא יאמר אינו צריך לקיים הבטחתו. ועד תמוה המשל שמביא, ואין המשל דומה לנמשל.

ואמר הגאון ז"ל - כי האמת היא שהגאולה השלמה לא היתה כי אם על ים סוף, ששם נדונו על המים כנגד מה שעשו לישראל "כל הבן הילוד וגו'", כי הגזירה לא היתה אלא רק לעינוי ולעבדות, כמאמר הכתוב "אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה" [זכריה א' ט"ו]. זהו שאמר הקב"ה "וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי" [בראשית ט"ו י"ד], פירש אם יעשו יותר ממה שנגזר על ישראל. וזהו שאמר יתרו "כי בדבר אשר זדו עליהם" [שמות י"ח י"א], פירוש שעשו לישראל יותר ממה שנגזר עליהם, מפני זדון לבם.

לכן אמר לישראל שישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, רק בשביל אברהם שיחשוב שהציאה ממצרים היה הגאולה השלמה, ויאמר "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם". אבל לפי האמת שהגאולה השלמה "והרכוש גדול" יהיו על ים סוף. לכן אמרו ישראל "הלואי שנצא בעצמנו", ואיננו רוצים לא הרכוש ולא הפחד והצרות מרדיפת פרעה. ועתה המשל ממש דומה לנמשל, כי הם רצו שתהיה הגאולה השלמה תיכף ביציאת ממצרים.

ואפשר לישב קושית הגר"א הנ"ל - למה שלא יאמר אותו צדיק הרי יהיה הבטחה, **על פי דברי הבית הלוי:** [פרשת בא ד"ה ליל שימורים]

והענין, דכבר כתבנו על הא דלא היו במצרים רק רד"ו שנה, דגאלם באמצע והזמן שחסר אז הניח הקב"ה שישלימו אותו ישראל לסוף בגלות האחרון, ויציאת מצרים היה רק פקידה באמצע הזמן, והיה הכנה לגאולה העתידה, כדי שיוכלו להגאל אח"כ כשישלימו הזמן. וכבר מבואר ענין זה בכמה מספרי הדרוש.

והנה לפי"ז, נמצא דעיקר ההבטחה שיהיה בברית בין הבתרים שיגאלם בסוף הזמן, כמו שאה"כ ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא נתקיימה עדין, ויתקיים אח"כ כשיושלם הזמן עכ"ל.

ולפי דבריו של הבית הלוי מובן - שההבטחה תתקיים לעתיד לבא, אבל שלא יאמר אותו צדיק נתן רכוש גדול גם ביציאת מצרים.

ע"י התגלות ה' מתו הבכורים

אני יוצא [י"א, ד']

כתב העמק דבר:

אני עובר או אני יורד מיבעי, אלא יש בזה כונה שניה - ללמדנו על אופן הנגף. דלפי הידוע היה ע"י משחית לחבל, והכי פשוט בלשון חז"ל - כיון שנתן רשות למשחית כו'. וא"כ קשה - שהרי מבואר במה שכתב ועברתי בארץ מצרים וגו' אני ולא מלאך ולא שרף כידוע, וכבר עמדו הראשונים ז"ל על זה.

אבל הענין הוא - כמו מלך שמרדה בו מדינה, וכשכבשה והכניעה והוחלט אצלו להמית המורדים. אולם ידוע שלא מרדו בו פחותי ערך אשר דבר אין להם בהליכות המדינה, ולמה זה ימיתם בחנם. אם ישלח חילו להרוג המורדים לבד, איך יבחנו מי זה שהיה מתברך למרוד, ומי הוא שפל בנפשו ואין לו בעת על זה.

על כן התחכם לצוות לאמר - הנה המלך כבודו יבוא את המדינה, ומי זה שר ונגיד יצא לקראתו לכבדו ולכפר פניו, ואז ידעו שרי המלך ואנשי חילו להרוג את כל היוצאים. ומי שאין בלבו התנשאות למרידה, אינו נחשב ביציאתו לקראת המלך שיהא לכבודו ורצונו, וגם אין צריך לכפר פניו, לכך אינו יוצא. נמצא ההורגים המה מחבלים ולא המלך, אבל מה גרם לדבר, אור פני מלך בכבודו. ואם היה משלח איזה שר, לא היו יוצאים לקראתו אלא גדולי המדינה כערכו ולא מי שגדול ממנו, ולא היה נהרג.

כך יש לדעת דכמו כל כחות הקדושה מתפעלים וניזונים באור פני מלך מלכי המלכים הקב"ה, כך כל כחות הטומאה אין מקור חיותם בא אלא ממקור עליון יתברך, ולזה ההוראה באו שני שעירי יוה"כ, א' לשם וא' לעזאזל, שניהם שוין במצותן, אע"ג שזה לקדושה וזה להיפך. ללמדנו שמקור חיות כל הנברא ממקור אחד יוצאין, אלא שזה מתפשט לסתרא דקדושה וזה יורד ומתפשט לסטרא דטומאה.

וא"כ בגלוי שכינה במקומם - הכל מתפעלים ויוצאים לקראת מלך חיים יתברך. וכאשר עבר ה' בארץ מצרים, יצאו כל כחות הרוחנים בטומאה למצוא שפע חזון כח הרוחני שלו, וכאשר חל עליהם שפע התגלות ה' והם אינם ראויים לכך ע"כ ניזוקו ע"י מחבלים, כטבע הקדושה בשעה שהיא למשא על המורגש משום שאינו ראוי לכך. אפילו מי שהוא מסטרא דקדושה כמו משה רבינו, בשעה שנפגש מהתגלות כבודו ית' והוא לא הכין עצמו לכך, כמס"כ לעיל ד' כ"ד, וע' מס"כ להלן כ"ד י"א בנדב ואביהוא, כש"כ אנשי מצרים.

נמצא העברת ה' בעצמו ובכבודו יתברך שהיא לא בטבע, הוא הגורם הטבעי שימותו כל הנרגשים בהתגלות זו. ובזה עלה שימותו כל בכורי מצרים, וכל ראש שבהם אפילו הוא מאומה אחרת כמס"כ להלן י"ב כ"ט. ואם היה התגלות כבוד קדושת מלאך או שרף לא היה מתפעל לקראתו כל כחות, אלא מי שהוא כערכו בכח הטומאה, כי זה נגד זה עשה האלקים. הא מיהא נרמז בלשון אני יוצא - כונה כפולה, היינו התגלות כבודו יתברך. ואני - היינו ישיות שלי שיש בכל דבר יוצא לקראתי.

🕉 משה רצה שפרעה יחזור בתשובה 🕉

ויצא מעם פרעה בחרי אף [י"א, ח']

כתב ההערות:

ולעיל [י', כ"ח] "ויאמר לו פרעה לך מעלי השמר לך אל תוסף ראות פני כי בימים ראותך פני תמות". ויש מעוררים ושואלים מה טיב כעס משה, האם בשביל הכבוד - שלא מתיר לו לראות פניו כעס משה רבינו? מה היתה תקות משה, שפרעה יאמר לו יישר כח?

ואפשר לומר, כי ידוע שהכרת הטוב היא יסוד מוסד בכלל ישראל ובמנהגי ישראל, ויסוד לעבודת השי"ת. ובמשה רבנו מצאנו שהיה מכיר טובה גם לשאר נבראים ואפילו לדוממים, ולכן לא רצה להכות את המים. וכן במכת כינים נמנע מלהכות את העפר, מפני שסייעו בהצלתו. ומסר המצוה להכות לאהרן, אע"פ שהיה בזה קדוש ה' וברור יסודות האמונה.

ומובן מזה שלמשה היה הרבה הכרת הטוב לפרעה וביטו שהצילוהו וגדלו אותו בביתם, בנגוד לגזירת עצמו [א', כ"ב] "כל הבן הילוד היאורה תשליכהו". ומסתמא במשך כל ימי המכות, היה משה מקווה שהמכות יביאו תועלת להכרתו של פרעה ורובי אמונתו. ובמשך כל הימים חיכה כסדר לראות איזה שנוי לטובה בפרעה, אמנם [ט', י"ב] "ויחזק ה' את לב פרעה".

תקוה אחת נשארה למשה, אולי במכה אחרונה כשהקב"ה ישלחהו לפרעה באיום של מיתת בכורות, ופרעה הלא גם היה בכור א"כ בטח יירך לבבו קצת, ואז יוכל לדבר עם פרעה רכות וקשות קצרות וארוכות עד שיכנע. אמנם מה קרה עתה - מעשה שטן הצליח, ופרעה עצמו סגר את הדלת באופן שאין עוד תקוה למשה לשכנע אותו, כי אין אפשרת למשה להפגש עמו ולדבר אתו. לכן חרה אפו מרוב צערו ורחמנותו על פרעה, ודאגתו על מנעו מעצמו התקוה היחידית לישעתו, וע"ז חרה אפו.

נמצינו למדים - עד כמה חייב האדם בין אדם לחבירו והכרת הטוב, שיהיה מרגיש צער לאדם שממאן מלקבל חסד וישועה, שבועט בישועת אחרים, מ"מ רחמנות עליו עבורו, ולא כמנהג העולם שטוענים טוב! ה לעיטהו לרשע וימות וכו'. למעשה יש הלכות ופסקי דינים איך להתנהג, אבל הרגש והצער צריך להיות במלואו, על שיצר מצב כזה שקשה או אי אפשר לעזרו.

גודל מעלת הזמן

החדש הזה לכם ראש חדשים [י"ב, ב']

כתב העטרה למלך: [עמוד קמ"ו]

כתיב "החדש הזה לכם ראש חדשים" ופירש הספורנו - מכאן ואילך יהיו החדשים שלכם לעשות בהם כרצונכם עכ"ל. בשורה נפלאה היא עד מאד, הזכות להשתמש בזמן כרצונו של אדם בעל הזמן! זהו עומק פשוטה של חרות ונועם טובתה... בעלות הזמן הוא יסוד האושר של החיים, ואשרי מי שיודע לנצל את ברכת הזמן כראוי! וכשאדם שליט על זמנו, הוא מוכשר להיות מצווה ועושה, ומוכן לקבל עליו עול תורה ומצוות, שהרי בידו לקיימן כחפץ לבו.

ובכן משמשת בשורה זו שנתבשרו ישראל כפתיחה והתחלה לתרי"ג מצוות, ומצוה ראשונה מה היא? קידוש החדש, שענינה קידוש הזמן. וכשם שיש כח ביד בית דין לקדש את החדשים לכל ישראל, כך יש יכולת ביד כל אדם לקבוע צורת הזמן של כל ימי חייו אם לקודש, אם לחול, הוא שיכול לומר: מקודש החודש, מקודש היום, מקודשת השעה.

אדם דואג על ממונו, ומעיין בכובד ראש כיצד להשתמש בו על צד היותר טוב. כשיש לו סכום כסף, הוא חוקר ודורש הרבה ומבקש עצה מפי מומחים מה לעשות בו. היפקיד בבנק? ובאיזה בנק יקבל רבית יותר? או יתר טוב לקנות שטרי ממשלה? ואולי כדאי להשקיע באיזה עסק? ומהו העסק היותר בטוח ומצליח? בקיצור במה ירויח יותר בממונו, ומה המעשה אשר יביא לו התועלת היותר גדולה?

על אחת כמה וכמה, שצריך אדם לעשות חשבונו של עולם, ולחקור ולדרוש ולשאול: במה אשקיע זמני בעולם, שהוא האוצר היקר לי מכל יקר, ואיך אשתמש בו כדי להשיג ה"תכלית" היותר נרצה למען ייטב לי בעולם הזה ובעולם הבא?

ואף גם זאת ישם אל לבו ויאמר לעצמו - הרי זמן החיים שניתן לי הוא מתנה נפלאה מאת בורא כל הנשמות, וסוף סוף דרוש ידרש ממני, מה עשיתי במתנה זו... והחי יתן אל לבו כי זמן הוא חיים, וערך הזמן כערך החיים, ובו תלויים חיי הנצח לעד ולעולמי עולמים...

היה מרגלא דפומיה דהחפץ חיים זצ"ל לאמור איהר מיינט מדארף זיין פרום? מדארף זיין קלוג! [האתם חושבים שצריכים להיות חרדי? צריכים להיות פקח!].

ויש לבאר דבריו הקדושים על פי הגמ' [חגיגה ד'] דתניא - "איזהו שוטה המאבד מה שנותנים לו." וא"כ איפוא, מי שמוצא זמנו לדברי הבלים ודברים בטלים, הרי הוא בגדר מאבד מה שנותנים לו, דאין לך מתנה גדולה מזמן, ואין הפסד כאיבוד הזמן, ולשוטה יחשב.

עוד אמר חז"ל [גיטין ס"ה ע"א] אמר רבא שלש מדות בקטן, צרור וזורקו אגוז ונוטלו, זוכה לעצמו ואין זוכה לאחרים וכו', הפעוטות [דהיינו כבר שית כבר שבע] מקחן מקח וממכרן ממכר במטלטלין וכו', הגיעו לעונת נדרים, נדרן נדר והקדשן הקדש וכו', עכ"ל הגמרא.

הנה המדרגה הראשונה של התחלת הדעת בקטן, היא כשיודע להבחין בין ערך הצרור לערך האגוז, וזורק את הצרור כדבר שאין בו ממש ואין בו חפץ, ובוחר באגוז. נמצא שמי שמניח דברי תורה ועוסק בשיחה בטלה או שאר דברי הבאי, הרי הוא באותה שעה כקטן שבקטנים שלא הגיע עדיין לכלל דעת זו ממדרגה ראשונה, שהרי הוא עושה ממש ההיפך, הוא זורק את האגוז ונוטל את הצרור...

הרי זה יסוד מוסד לדברי הח"ח זצ"ל איהר מיינט מדארף זיין פרום? מדארף זיין קלוג!... ודבריו הקדושים הם קילורין לעינים למתבונן בהם.

ולפי"ז מובנים היטב דברי המכילתא פ' בשלח על הפסוק "ויקח משה את עצמות יוסף" וז"ל: להודיע חכמתו וחסידותו של משה, שכל ישראל עוסקין בביזה, ומשה עוסק במצות עצמות יוסף. עליו הכתוב אומר "חכם לב יקח מצוות", עכ"ל המכילתא.

בהשקפה הרגילה אצלינו, נדמה לנו כי חכמה וחסידות שני דברים נפרדים הם, חכמה לחוד וחסידות לחוד.

והתעסקותו של משה בעצמות יוסף, הרי היא נסמכת לגדרי החסידות, ואינה ענין כלל לגדרי החכמה. והנה המכילתא מיחס חסידותו של משה לחכמתו, ולא עוד - אלא שמקדים שבח חכמתו לשבח חסידותו ועושהו עיקר ומכנהו "חכם לב", מכאן שהחסידות יסודה בחכמה וממנה לוקחה, חסידות אמיתית אינה בעצם אלא חכמת הלב, החכמה היא המוליכה ומשכללה, וקובעת צורתה המזהירה ועוצם קדושתה.

ועל דרך זה מדויק גם כן לשון המכילתא פ' בא - ארבע בנים הם אחד חכם ואחד רשע [כמו שאנו אומרים בהגדה של פסח], יש מדקדקים הלא חכם ורשע אינו דבר והיפוכו, היפך חכם הוא שוטה, והיפך רשע הוא צדיק. ולפי הנ"ל אין זה דקדוק כלל, כי אמנם כן הוא זה לעומת זה, היפך הרשע הוא החכם המכיר ומבחין בין טוב לרע ובוחר בטוב.

איהר מיינט מדארף זיין פרום? מדארף זיין קלוג!

ולפעמים היה הח"ח זצ"ל מלביש רעיון זה בפתגם העממי דאמרי אינשי - א' נאר מאכט פון גאלד בלאטע, א' קלוגער מאכט פון בלאטע גאלד... [פתי עושה מזהב בוך, פקח עושה מבוץ זהב]. הנה בכל יום ויום בעוה"ז, הלא אפשר לעשות דברים גדולים ונפלאים יקרים מזהב ומפז, דברים העומדים ברומו של עולם, דברים שכביכול הקב"ה מתאוה להם, דברים של חסד ונועם לבריות, דברים שיש בהם תיקון ותועלת לנפשו לחיי עולם וכו' וכו'. והכסיל שאינו מבין ערך הזמן, משליך את האוצר הזה לאשפה, ולא חלי ולא מרגיש כלום, אכן השוטה הופך זהב לעפר וטיט.

בשערי קדושה של הקדוש המקובל תלמיד מובהק של האריז"ל מוהר"ח וויטאל זצ"ל, כותב שיש לאדם להתאונן ולומר אוי לי אם עבר עלי יום בלי תורה ובלי חסד...

במסכת עבודה זרה מסופר על רבינו הקדוש שבשלש מקרים נפרדים, בכה רבי ואמר יש קונה עולמו בשעה אחת! כשיצתה בת קול על אלעזר בן דודיא שהוא מזומן לחיי העוה"ב [ע"ז י"א]. וכשיצתה בת קול על קטיעה בר שלום שהוא מזומן לחיי העוה"ב [ע"ז י"]. וכשיצתה בת קול - רבי חנינא בן תרדיון וקלצטונירי [הרומאי שהיה ממונה על שרפת ר"ח בן תרדיון] מזומנים הן לחיי העולם הבא [ע"ז י"ח]. ומדוע בכה רבי, כלום עינו היתה צרה על שזכו בשעה קלה להיכנס לעולם הבא?

ונראה שלשמע הבת קול, התבונן רבי בינה יתרה בעומק חשיבות הזמן, שאין שיעור וערך לאומר הגנוז בו. ואם כך גדול כחה של שעה, אולי ח"ו לא ניצל שעה אחת משעותיו במלואה, ועל זה בכה רבי...

🌀 הכח של ישראל בעולם 🌀

החדש הזה לכם ראש חדשים [י"ב, ב']

כתב ההערות:

הרבו המפרשים לעמוד על פסוק זה. אמנם השאלה שנותרה קשה מהו לכם? ואולי ניתן לבאר במובן זה, איתא בילקוט [שמות קצ"א] ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון - מתכנסים מלאכי השרת אצל הקב"ה, ואומרים לפניו רשב"ע אימתי ראש השנה, והוא אומר להם ולי את שואלים? אני ואתם נשאל בבית דין של מטה וכו'. הרי שהקב"ה עצמו תולה קביעות החודש בבי"ד של מטה, ואם אינם מקדשים יום זה אלא יום אחר לראש השנה, זהו היום שבו יושבים הבי"ד של מעלה לדין של ראש השנה.

ובירושלמי [נדרים פ"ו ה"ח] - בת ג' שנים ויום אחד, שאז אם נבעלה אין בתוליה חוזרים, אם נמלכו בבי"ד לעבר, בתוליה חוזרים. ודורשים ע"ז את הפסוק [תהילים נ"א] "אקרא לאלקים עליון לקל גומר עלי", שבי"ד של מטה גוזרים, והקב"ה מסכים הכל כפי החלטתם.

הרי הקב"ה שיעבד את הטבע לפסקי הבי"ד של כלל ישראל. ולא רק הטבע, אלא גם התורה נמסרה לחכמי התורה, אם מכריעים על פי שכלם, ועל פי הכללים שנמסרו למשה לדרוש את התורה, זהו תורת חיים מפי הגבורה.

והר"ן בדרשותיו [דרשה ג'] מאריך בהסבר הגמ' [חגיגה ג'] - בעלי אסיפות אלו ת"ח שיושבים אגודות אגודות ועוסקין בתורה הללו מטמאין והללו מטהרין הללו פוסלין והללו מכשירין וכו', האיך אני לומד מעתה, ת"ל כולם נתנו מרועה אחד וכו' מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, דכתיב וידבר אלקים את כל הדברים האלה וכו'.

ומסביר הר"ן אע"פ שמחלוקת בית שמאי ובית הלל, וכל אחד אמר את ההפך הגמור, א"כ איך אפשר לומר אלו ואלו דברי אלקים חיים. ומסביר - כי הקב"ה מסר התורה לשכל החכמים, ואם מבינים שכך הדין, עבורם זהו הדין, ואסור להם לבטל דעתם בלא ראייה ברורה, או הכרעה ע"פ הכללים שנמסרו למשה מסיני.

וזהו שבמחלוקת ר"א ור' יהושע [ב"מ נ"ט], עמד ר' יהושע ואמר לא בשמים היא, כיון שהקב"ה מסר לנו הכלל של אחרי רבים להטות, אין מקבלים הוראות משמים, וזוהי ההלכה. וכן כשיש מחלוקת בין הקב"ה כביכול ופמליה של מעלה - בבהרת קדמה לשער לבן, אמרו מי יכריע, רבה בר נחמני. וזהו דוקא כאן קודם הסתלקותו בעודו בעולם הזה, אבל כאשר יסתלק מעולם הזה אין לו כח הכרעה עוד, כי הוא בעצמו כבר בשמים, ורק לישראל בעולם הזה ניתן זה הכח. וזהו מרומז במילה החודש הזה "לכם" - שכח החידוש והבעלות ניתן "לכם".

מצוה כנגד הטבע מביאה הנהגה נגד הטבע

ויקחו להם איש שה לבית אבות [י"ב, ג']

כתב השלמי מועד: [בשם הגרש"ז אורבך זצ"ל - עמוד תכ"ד]

בדמייך חיי - דרשו חז"ל דם פסח ודם מילה, שתי המצוות שנינו לישראל כדי שיגאלו בזכותן. וחקר רבינו מדוע שתי מצוות אלה בדוקא.

אלא שידוע כי כל הבריאה כולה תלויה בקיום המצוות, כדכתיב "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי". ומבואר ברמב"ם בהקדמתו לספר המצוות - שכל מצוה יש לה חלק בבריאה, שהיא הנותנת בו כח שלא יחזור לתוהו ובוהו. גם לגבי האדם מבואר ברמב"ם כי מספר המצוות מכוון כנגד רמ"ח אברים ושס"ה גידים, זאת כדי לדעת ולהכיר בכך כי כל קיומו של האדם הוא רק על ידי המצוות, ויש לו לחשוב תמיד כאילו אבר דורש ממנו את קיום המצוה.

מעתה נאמר - כי קיום מצוה באופן טבעי מושך אחריו הנהגה טבעית. ואילו מצוה כנגד דרך הטבע, מושך אחריו הנהגה ניסית. ולפיכך כשהוצרכו בני ישראל להנהגה ניסית במצרים להוציאם מבית עבדים קודם הזמן הקצוב, ניתנו להם שתי מצוות שקיומן היה קשה עליהם ביותר, הן מילה לחבול בגופן לשם מצוה, והן הקרבת קרבן הפסח - שעל כך נאמר "הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו". ועל ידיהן דייקא זכו ליציאת מצרים בהנהגה שכולה ניסית.

ואפשר להוסיף - שיש ענין מיוחד בשתי מצוות הנ"ל, שבשחיטת הפסח שהיה האליל של מצרים, בזה עשו עקירה במעשה מעבודת האלילים של מצרים, וסרו מרע. וע"י המילה עשו עשה טוב, להכנס במעשה בפועל בגוף האדם, חותם עבודת לה'.

יוצא- ששתי המצוות הנ"ל השלימו אחד את השני, שסרו ע"י הפסח מעבודת אלילים, וע"י המילה נכנסו בברית לעבודת ה'.

צלי אש - בשביל שהמצרים ידעו

אל תאכלו ממנו נא [י"ב, ט']

כתב הפה קדוש:

כשם שנצטוו להקדיש הבהמה כבר בעשירי לחודש, ולשומרה בביתם עד יום י"ד, להראות שהולכים לשחוט אלוהי המצרים ללא כל מורא וחשש, כי בני חורין המה.

אף דינים הללו נצטוו לשם כך - "אל תאכלו ממנו נא", היינו מחותך איברים, אלא שיהיה בשלימות. שאם יבוא הגוי לבית ישראל, ימצא את אלוהיו שחוטים לעיניו.

וגם "כי אם צלי אש", שצלי דרכו להדיף ריח בצלייתו, ואף זה ימשוך את המצרים לבוא ולבדוק מה פשר הריח, ולגלות את אלוהיהם צלויים. "ראשו על קרבו ועל כרעיו" - היינו כדי שיראו כי בשר שה הוא, ולא בשר אחר. ולא זאת בלבד - שאף ציום הקב"ה להיות מתניהם חגורים, כדי שיראום המצרים מוכנים לצאת ברמה, ואינם יראים מהם כלל.

חמץ נמשל ליצר הרע

כי כל האוכל חמץ ונכרתה [י"ב, ט"ו]

כתב הרדב"ז: [חלק ג' תשובה תתקע"ז]

שאלת ממני - אודיעך דעתי מה נשתנה חמץ בפסח מכל האיסורין שבתורה, שהחמירה עליו תורה להצריכו בדיקה ושרוף וכלה. והוסיפו חכמים להצריכו בדיקה בחורין ובסדקין, ולחפש אחריו ולשרש אותו מכל גבוליו, ועבר עליו בבל יראה ובל ימצא ואסרוהו בכל שהוא, ואינו מתבטל כלל. וחמרות כאלו לא נמצאו בכל האיסורין שבתורה.

תשובה: ועל כן אני סמך על מה שאמרו חז"ל במדרשות, כי חמץ בפסח רמז ליצה"ר, והוא שאור שבעיסה. ולכן כלה גרש יגרש אותו האדם מעליו, ויחפש עליו בכל מחבואות מחשבותיו ואפילו כל שהוא לא בטיל, והרי זה אמת ונכון, והנלע"ד כתבתי.

ולא יתן למשחית - אני ולא מלאך

ועבר ה' לנגוף את מצרים ולא יתן למשחית [י"ב, כ"ג]

כתב הפנינים משלחן הגר"א:

קשה - הלא בעל ההגדה כבר הדגיש דמכת בכורות היתה על ידי הקב"ה בעצמו, שנאמר ועברתי וכו', אני ולא מלאך וכו', ולא שרף וכו', ולא שליח וכו' ולא אחר, א"כ איך אמר הכתוב "ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף", משחית מאי בעי התם, הוה ליה לכתוב - וראה את הדם וכו' ופסח ה' על פתח ולא ישחית.

ונראה דבאמת מכת בכורות היתה על ידי הקב"ה בעצמו כדדרש בעל ההגדה, ומה שאמר הכתוב "ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם", היינו אף מי שהגיע עתו למות

בלא זה, בשעת מכת בכורות על ידי מלאך המשחית, שהוא המלאך הממות הממונה להמית את כל מי שהגיע עתו למות. גם אותו לא יתן לבוא אל בתיכם לנגוף באותו שעה, כדי שלא ליתן פתחון פה להמצריים לומר דגם על בני ישראל עברה הגזירה.

עוד ביאור כתב בבית הלוי: [פרשת בא]

וראיתי את הדם ופסחתי ג', ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי בארץ מצרים, וכן לקמן אמר הכתוב ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף. והנה ידוע דרשת חז"ל ועברתי - אני ולא המלאך, והכיתי - אני ולא השליח. והכא אמר המשחית.

רק הבטיחם על שני דברים, אחד - ופסחתי היינו לענין עיקר מכת בכורות דהיה ע"י הקב"ה בעצמו, וע"ז אמר ופסחתי עליכם. שנית - דע"י הכאת בכורים נעשה שם מגפה גדולה מהסרחון ומהעיפוש האויר ע"י הבכורים שמתו, ובמגפה זו מתו גם כמה הפשוטים מצריים, ועל זה אמר כי אין בית אשר אין שם מת, וזה היה על ידי המשחית. וזהו שהבטיחם שנית ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי כל בכור, דהנגף שיהיה על ידי הכאת הבכורים, לא ישלוט בכם.

וזהו שאמר הכתוב למכה מצרים בבכוריהם, דמיתת הבכורים היה מכה על המצריים הפשוטים כמכת צפרדעים. וזהו ג"כ שאומרים בהגדה מכת בכורות, דהבכורות היתה מכה על המצריים הפשוטים.

וזהו גם כן כוונת הפסוק ואמרתם זבח פסח הוא לה', אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים, ואת בתינו הציל. דהך ואת בתינו הציל נראה מיותר לגמרי, דכבר אמר אשר פסח על בתי בני ישראל. רק דקאי על הני שני מכות, אשר פסח על בתי בני ישראל בנגפו - הוא בעיקר המכה שפסח על בתיהם שלא להכות בהם הבכורים. ואת בתינו הציל - שלא ישלוט בהם הנגף שבא אחר כך.

ועל כן בתחילה אמר בלשון נסתר, בתי בני ישראל, שהפסיחה הרי לא היה צריך, רק על בית שיש בו בכור ישראל. אבל הרי כמה בתים שלא היה בכור בהם כלל, וע"ז אמר ואת בתינו הציל, כמדבר בעדו, דזה ההצלה מהנגף היה לכולם, גם למי שאינו בכור.

עוד ביאור כתב הפני יהושע: [ב"ק דף ס' ע"ב]

על דברי הגמ' - "לעולם יכנס אדם בכי טוב וכו'" שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר". - ויש להקשות, דלמא שאני התם שניתן רשות למשחית על ידי מכות בכורות ואינו מבחין כדלעיל, אבל בשאר לילות לעולם אימא דליכא סכנתא.

ונראה ליישב, דעל כרחק הא דתני רב יוסף לעיל כיון שניתן רשות למשחית, נמי לאו משום מכות בכורות איירי, שהיא לא היתה ע"י שום משחית, אלא ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, כדדרשינן ועברתי אני ולא מלאך, וא"כ לא שייך לומר אינו מבחין. אלא הא דקאמר כיון שניתן רשות למשחית, היינו משום דסתם לילה הוא רשות למשחיתים, וכן פרש"י להביא בחומש על פסוק דואתם לא תצאו ע"ש. וא"כ ילפינן שפיר דלעולם יכנס בכי טוב.

ואין להקשות א"כ מאי ענין האי קרא ללילה של מכות בכורות, ומה נשתנה בכל הלילות. כבר פירשו היטב הרא"ם, דהתם הוצרך להזהירם טפי, שאם אחד מהם היה ניזוק, היו המצריים אומרים שמכות בכורות גופא היא ששלטה בהם, והוי חילול השם, בדבר שמשה אמר ולכל בני ישראל וכו' וידעו כי ה' הפלא בין ישראל, וק"ל.

לא לדבר עם רשעים

והיה כי יאמרו עליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם ואמרתם זבח פסח [י"ב, כ"ו]

כתב הביאור הגר"א: [הגדה של פסח]

בכל התשובות לבנים נאמר "והגדת לבנך" "ואמרת אליו", ואילו כאן אצל הרשע נאמר סתם "ואמרתם". אלא, כי אין התורה חפצה שישבו לרשע ושידברו עמו כלל, רק "ואמרתם זבח פסח וגו'", כלומר שתאמרו בדרך כלל "זבח פסח וגו'".

וכך כתב הבית הלוי באריכות: [פרשת בא בד"ה אמנם]

וזהו שבפסוק אחר אמירת הרשע מה העבודה הזאת לכם, כתיב ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל בנגפו את מצרים, ואין זה התשובה להרשע, דהרי התשובה לרשע בעבור זה כו'.

רק התורה צייתה, כאשר האדם שומע דברי מינות כאלה, יחזק לבו באמונה, כדי שלא יכנסו הדברים בלבו. וע"כ ציוה תיכף אחר שמעו דברי הרשע ואמרתם זבח כו', לא כתיב ואמרתם להם, בזו האמירה היא לעצמו, ולחזק לבו שלא יפעלו דברי הרשע מאומה בלבו.

מעלת קבלת דברי החכמים

וילכו ויעשו בני ישראל [י"ב, כ"ח]

כתב הרבינו יונה: [שערי תשובה - שער שני הדרך השלישי]

כאשר ישמע מוסר החכמים והמוכיחים, יקשיב וישמע ויכנע ויחזור בתשובה, ויקבל בלבו כל דברי התוכחות, ושלא יגרע דבר מדבריהם, והנה האיש הזה ברגע קטן יצא מאפלה לאור גדול. כי עת אשר יאזין ויסכית ולבבו יבין, ושב ויקבל ביום שמעו דברי המוכיח, ויקים עליו להיותו עושה ככל אשר יורוהו תופשי התורה, מן היום הזה ומעלה להזהר כאשר יזהירו יודעי בינה לעתים, עלתה בידו התשובה, ונהפך לאיש אחר.

ומעת אשר קבל כזאת במחשבתו וגמר עליו ככה בלבבו, קנה לנפשו זכות ושכר על כל המצות והמוסרים, ואשריהו כי צדק נפשו בשעה קלה. וכן אמרו רבותינו ז"ל [מכילתא בא י"ב ב'] - וילכו ויעשו בני ישראל, וכי מיד עשו והלא לא עשו עד ארבע עשר לחדש! אלא כיון שקבלו עליהם לעשות, מעלה עליהם הכתוב כאלו עשו מיד.

ואמרו באבות של רבי נתן [פכ"ב] - כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקימת, שנאמר [שמות כ"ד ז'] נעשה ונשמע. ביאור הדבר - כי האיש אשר קבל על נפשו בלב נאמן לשמור ולעשות על פי התורה אשר יורהו, ועל פי המשפט אשר יאמרו לו היושבים על המשפט, יש בידו מן היום הזה שכר על כל המצוות על אשר שמעה אזנו מדברי התורה ותבן להם, ועל הדברים אשר לא גלו אזנו עליהם עדנה. וצדק לבש וקנה זכות על הנגלות אליו ועל כל נעלם מעיניו. ואחרי זאת יום יום ידרוש וישקוד על דלתות מוכיחיו, וישכיל מכל מלמדיו.

ונמצא האיש הזה מעשיו מרובין מחכמתו, כי לא ידע את הדבר, והנה שכרו אתו עליו. וכענין מה שאמרו ישראל בסיני "נעשה ונשמע" - שהקדימו קבלת המעשה על נפשם לפני השמיעה. ובענין אחר לא יתכן שיהו מעשי האדם מרובין ממה שהוא יודע.

חסד עם החבר - מעורר חסד מה'

ובני ישראל עשו כדבר משה ושאלו ממצרים כלי כסף [י"ב, ל"ה]

כתב הפנינים משולחן הגר"א:

פירש רש"י - "כדבר משה שאמר להם במצרים ושאלו איש מאת רעהו". ויש לדקדק הלא מפורש כבר "ובני ישראל עשו כדבר משה ושאלו ממצרים כלי כסף" וגו', ומה חידש רש"י ז"ל בזה.

אמנם יש לומר דכוונת רש"י ז"ל כך היא, דהנה איתא במסכת ב"ק [ל"ז ע"ב] שור של ישראל שנגח שור של גוי פטור, והטעם דכתיב כי יגח שור איש את שור רעהו ולא של גוי. אם כן היה קשה כאן לרש"י ז"ל, איך נאמר לעיל [י"א ב'] "דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו וגו'" - היינו מהמצריים, הא קיימא לן דמצרי איננו בכלל רעהו. ועוד קשה - שם כתיב "דבר נא" - ופירש רש"י ז"ל "אין נא אלא לשון בקשה", למה היה צריך לבקשם שירכשו להם הון ושלל רב.

אלא על כרחך צריך לומר - דלא היה ביכולתם לעשות כך, אם לא אשר מקודם יכופו את יצרם לעשות חסד איש עם רעהו, ואזי עולם חסד יבנה, כי על ידי זה "ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים וגו'". ולפי זה קאי "רעהו" על ישראל, ושפיר שייך בזה לשון בקשה.

לפי זה מיושבים דברי רש"י ז"ל כאן דכתיב "ובני ישראל עשו כדבר משה", שאמר להם במצרים "וישאלו איש מאת רעהו", היינו כי בני ישראל עשו חסד זה לזה על ידי שאלה, ועל יד זה "וישאלו ממצרים כסף וגו'", וה' נתן חן העם בעיני מצרים וישאילום.

ישראל בני מלכים - לא שוברים עצמות

ועצם לא תשברו בו [י"ב, מ"ו]

כתב החינוך: [מצוה ט"ז]

משרשי המצוה - לזכור ניסי מצרים כמו שכתבנו באחרות. וגם זה גזעו מן השורש הנזכר, שאין כבוד לבני מלכים ויועצי ארץ לגרר העצמות ולשברם ככלבים, לא יאות לעשות ככה כי אם לעניי העם הרעבים.

ועל כן בתחלת בואנו להיות סגולת כל העמים ממלכת כהנים ועם קדוש, ובכל שנה ושנה באותו הזמן, ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו לה באותה שעה, ומתוך המעשה והדמיון שאנחנו עושין, נקבע בנפשותינו הדבר לעולם.

🌸 הקב"ה כמו אבא ודואג לפרטים הקטנים 🌸

היום את יצאים בחדש האביב [י"ג, ד']

כתב האסופת מערכות:

פרש"י: וכי לא היינו יודעין באיזה חדש יצאו, אלא כך אמר להם, ראו חסד שגמלכם, שהוציא אתכם בחדש שהוא כשר לצאת, לא חמה ולא צנה ולא גשמים, וכן הוא אומר מוציא אסירים בכושרות [תהלים ס"ח ז'] חדש שהוא כשר לצאת, עכ"ל.

והתירוץ מפתיע יותר מן הקושיא. שנבצר מעמנו להשיג, את עומק משמעות ההדגשה, שייחודה כאן תורה לאיזונו של מזג האויר, בזמן ומעמד הגאולה. בתוך השתלשלות ההטבה המופלג שבחסד הציאה מבית עבדים, האותות המפתים היד החזקה והזרוע הנטויה, שהאפשר שאנו נתבעים להכיר דוקא בחסד המסויים הזה? ועוד יותר - משמעו של הכתוב הוא, שחסד זה מהווה אספקלריא מאירה, בעדה משתקף ומאיר בנוגה מחודש, חסד הגאולה כולה: "לאזכור את היום הזה וגו' היום אתם יוצאים בחודש האביב" - "ראו חסד שגמלכם!" אתמהה.

ובר מן דין, אין להבין גם את משמעות גופו של החסד הזה. עם שרידי חרב פרעה, היוצא באחת, משעבוד נורא של מאתיים ועשר שנות מרירות ותלאה, לאור גדול של פדות וגאולה - שעת חדוותא עמוקה שכזו, וכי היא חסרה דוקא את ניחוחו המענג של אביב?

ומידה זו באה לידי חשיפה, במעמד הציאה - "ראו חסד שגמלכם, שהוציא אתכם בחדש שהוא כשר לצאת". עם נושע מחרב פרעה, אומה הנפדית משעבוד נורא, ממעמקי מרירות ותלאה, בודאי אינו חשה חסרה, את ניחוחו של אביב. והיא הנותנת, מתוך שלא היה שם דבר המעורר רגשי חמלה, הרינו למדים שהטבה זו, בקעה במישרין ממעיין מידת החסד האלוקי, השואפת להרעיף טובה שלמה על עם ישראל.

והרעפת חסד קלה זו, לא ללמד על עצמה לבד יצאת, אלא ללמד על משמעות תהליך הגאולה כולו. כאן נתברר שהקירבה האלוקית לעם בחירו, אפופה מכל צדדיה ורפודה מבתי גוואי במעמקים של חסד. אינה תלויה ולא מותנית בהפגנת מסכנות, אינה זקוקה להתססה של מצבי מצוקה. ונמצא, שמכאן נשתכרנו היבט חדש מעמיק ונוקב, על הקירבה האלוקית שהיתה צפונה במהלך הגאולה כולו.

למה הדבר דומה? למי שראה חברו טובע בנהר, ומיד ניתר למערבולת וחש להושיעו, תוך כדי המשיה ממצולות הנהר נקרע כפתור מחולצתו של הניצול. עם צאתם ליבשת, וטרם הספיק הטובע להביע לו את רחשי תודתו העמוקים, דלה הלה גם את הכפתור שנשר, הוציא חוט ומחט מכיסו, והחל לקבעו במקומו.

הניצול הטרי, הטרוד בשמחת תשועתו, ובמתנת החיים שהענקה לו, ודאי אין לבו פנוי לחוש בחסרון קל זה שבבגדו. אבל המציל לבו פנוי, וברי לו שלאחר שהות מה, משירגע הטובע ויפנה לילך לשוב לביתו, ייבוש בחולצתו הפרומה במעשה קטן זה, גילה איפוא המציל את רוחב לבו. כאן נחשף בבירור שלא רחמים בלבד בקעו מלבנו, אלא איכפתיות עמוקה, ושותפות אמיתית בתחושות וצרכי רעהו, הם שהניעוהו, "ראו חסד שגמלכם".

מידת הרחמים מקננת לרוב בלבות כולנו. כאשר פונה אלינו עני, ומסכנותו ניכרת על פניו, מיד אנו מושיטים יד וממשמשים בכיסנו. אבל כאשר חבר בישיבה מתקשה בדף גמרא, אינו מעכל את הסוגיא הנלמדת בישיבה כראוי, אין אנו ממהרים כל כך להושיט לו יד תומכת.

וזאת, בדרך כלל מפני שהוא גופו, אותו בחור המתקשה בלימודיו אינו חש את מלוא עומק חסרונו. וכיון שלו עצמו נראה שבדיעבד לפחות זה לא נורא כל כך אם יימצא חסר סוגיא אחת, או אם בכלל יהיה תלמיד חכם קטן יותר. על כן אף מי שיודע להעריך ערכה של תורה, אינו ממהר ללוותו ולהקדיש לו זמן ומאמצים, מפני שמידת החסד שבנו אינו מפותחת כראוי.

אבא כלפי בניו, אינו נוהג אך ברחמים. ולא עוד, אלא שאילו ירחם עליהם יתר על המידה, לא יצליחו הם לפתח את אישיותם, ולהגיע לבגרות עצמאית, הם יגדלו מפונקים. אב נבון, מציב דרישות חד - משמעותיות לפני ילדיו, ודואג שיידעו וילמדו ליישמן. וכך הוא מחנך אותם הדרגתית, ומפתח את סגולותיהם. ועל כן הוא אף משתמש כלפיהם לעתים במקל חובלים. וזאת, משום שדאגתו הכנה להם מפרישה ממנו את מלוא מידת החסד החפונה בו. והיא זו המניעתו בעיקר, והרחמים אך טפלים לה. ומידה זו, פעמים אף דורשת, לסייג את מידת הרחמים ולתוחמה.

איש ואשתו אף הם, אם הם משיגים נכון את משמעות הברית הכרותה ביניהם, חשים האחד לטובת רעהו, ודואגים זה לצרכיו של זה, לא מתוך תחושת רחמים דוקא, אלא מתוך חסד טהור. האחד דואג ונטרד ברווחת בן זוגו, גם בדברים שטרם הספיק הלה להביע. ועל אחת כמה וכמה שאינו ממתין ולא מצפה, שכן זוגו ייראה מסכן.

וכך, ומדה זו עצמה אנו נתבעים לנהוג כלפי כל שאר רעינו.

עיקר עבודת ה' בזמן קושי

והגדת לבינך ביום ההוא [י"ג, ח']

כתב המשך חכמה:

ע"ד צחות יש לפרש - לאחד שהשיא בתו לעלם בעדי עדיים בדירה נאה וכל מחסורו עליו, ושמחה אשתו עם הבת, כי בתה מצאה מנוחה בית אישה. ויאמר לה בעלה לא כן - כי מה יעשה הבן עתה שיחטא לאשתו, אימתי אני רואה כי עמלי היה לתועלת ובתי מצאה אוהב נאמן - כי ידאג לפרנסתה ובנפשו יביא לחמו, אז אבין כי כדאי היה עמלי עליו.

כי אף כי נצטוו ישראל תיכף בפסח ומצה, אין זה עיקר התכלית - אשר ישמרו מצות השי"ת בעוד המה נשואים על כנפי נשרים, ומסובבים בעמוד ענן ואוכלים מן ושותים מי באר. רק כאשר יבואו אל הארץ - ובחודש הזה עת הקציר תשמור את החג הזה, אז אראה כי כדאי היו הנסים והנפלאות אשר עשיתי בעת הוציאי אותך ממצרים.

וזה בעבור זה - שאתה עמל וזורע וקוצר ושומר מצות ד' - עשה לי ד' בצאתי ממצרים. והשכילו רבותינו לבאר יותר הפקת רצון השי"ת, אשר בעת הגלות עת לפניך ולא פסח שהם בגלות בזמן שאין פסח, ובכל זאת הם מקיימים כל חוקות החג כהלכתו, בעבור זה עשה ד' לי בצאתי ממצרים, והבן.

פרשת בשלח

נסיון לפי כח האדם

ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים [י"ג, י"ז]

כתב הבד קודש:

ובעיקר הדבר שאמר הקב"ה להקיף להם הדרך, כדי שלא יבואו למצב שיהיה האפשרות בידם לשוב בקל למצרים. יש לעיין - שהרי אם יארע מצב כזה של מלחמה, הרי נסיון הוא להם ועליהם לעמוד בו ולהתגבר עליו, ולהמשיך בדרך שמנחה אותם הקב"ה. וכל מטרת הולכתם במדבר ארבעים שנה היה כדי לנסותם, וכדכתיב [דברים ח' ב'] וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלקיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענתך לנסתך לדעת את אשר בלבבך התשמר מצותיו אם לא. ומדוע כשהגיע לנסיון זה אמר הקב"ה - שכיון שנסיון הוא להם אינו רוצה להעבירם בדרך זו.

וביותר שגם מצינו שנתנסו בענין זה שירצו לשוב למצרים, ואמרו [במדבר י"ד ד'] נתנה ראש ונשובה מצרימה, וכמה נסיונות היו להם בימי שהותם במדבר והגיע למרה ולא מצאו מים.

והביאור בזה, דענין נסיון- הוא כדי שיעמוד בו האדם ויתגבר עליו, והקב"ה רוצה לנסות את האדם, ואנו מתפללים אל תביאנו לידי נסיון, כי חוששים אנו שלא נעמוד בו. אמנם אף על פי שחפץ הקב"ה לנסות את האדם, אינו מביא על האדם רק נסיונות שיוכל לעמוד בהם, אבל כאלו שלא יוכל לעמוד בהם אינו מביא עליו. וכל נסיונות המדבר היה בכחם לעמוד בהם, אולם נסיון זה לא היה בכחם לעמוד בו, ולא הביאו הקב"ה עליהם.

להתרחק ממקום הנסיון

ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא

[י"ג, י"ז]

כתב הברכת פרץ:

אחד מהמקומות שביארה התורה הקדושה דרכי השגחתו ית"ש - הוא ריש פרשת בשלח, דכתיב ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, כי אמר אלקים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבּו מצרימה, ויסב אלקים את העם דרך המדבר וגו'.

והנה אין מעצור לה' לטהר לבבות ישראל, שלא יתאוּו כלל לשוב מצרימה, אבל לא באלה חפץ ה'. כי הלא זהו תכלית ועיקר בריאת העולם הזה שברובו רע, שתהא הבחירה חופשית, והאדם יתאוּה תאוּה לכל מה שנוח ונעים להנאת גופו, ואע"פ כן יתגבר על רצונותיו לשמור ולעשות מצוות הבורא יתברך שמו.

והן לא קצרה יד השי"ת למנוע כל עסק של מלחמה בביאת הארץ, וכמו שהיה אצל יעקב אבינו ע"ה - שנאמר ויהי חתת אלקים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב. וכן היה באמת בעת כניסתם לארץ, שהגרשני עזב את הארץ מבלי מלחמה והלך למדינת אפריקא, כי נפל פחד היהודים עליו כמבואר בירושלמי פ"ו דשביעית, ולא קצרה יד השם יתברך להפיל כמו כן פחד על שאר ששה עממין, אשר יברחו לנפשם מבלי מלחמה. או להמם מהומה גדולה בשעה אחת, כאשר היה במחנה סנחריב.

אבל אין זה רצונו ית"ש, כי כך גזרה חכמתו שלא יהא כיבוש הארץ אלא דוקא ע"י מלחמות רבות, וכמו שאחז"ל בברכות דף ה' - ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורים - תורה ארץ ישראל ועולם הבא ע"ש. וכן כל דבר שבקדושה ועבודת השי"ת, אין חשיבותו אלא דוקא כשהוא בא ע"י יסורין וצער ורוב נסיונות, וכמשאחז"ל לפום צערא אגרא. ואחז"ל באבות דרבי נתן פ"ג - טוב אחד בצער ממאה בריוח, ע"ש.

אך אע"פ שהמלחמות מוכרחים להיות בביאת הארץ, וגם התשוקה להנצל מפחד המלחמה מוכרחה להיות, כי כך יסד מלכו של עולם את יצירת האדם לטובתו. וא"כ עלול מאד שיאמרו לשוב מצרימה, ולעזוב המערכה חלילה. מ"מ השי"ת ברוב חסדיו אל יעזבנו ואל יטשנו ורגלי חסידיו ישמור, והקדים רפואה בזה שהרחיקם ממצרים מרחק רב דרך המדבר, אשר גם החזרה למצרים לא תהא דבר קל, כי לא יהא אפשר לחזור מצרימה אלא דרך מדבר גדול מקום נחש שרף ועקרב וצמאון, באופן אשר ע"י יכהה תוקף התשוקה לשוב מצרימה בשעת המלחמה, מאחר שגם השיבה למצרים היא קשה מאד.

וזוהו הסייעתא דשמיא שנותנים לשומרי תורה, אע"פ שאין מחלישים משמים כח בחירה כלל, מ"מ מסייעין לו משמים שגם דרך חטאים רחמנא ליצלן לא יהיה קל לפניו, וכי יהיה כרוך בצרות רבות ורעות, באופן אשר ע"י זה יקל לו להחזיק מעמד בעסק התורה ועבודתו יתברך.

והנה התורה הקדושה היא נצחית, ונוהגת בכל דור ובכל אדם. ולמדנו מכאן הנהגה לדורות, כי כל העולם הזה כולל מלא נסיונות על כל צעד. וידוע כי בשעת תוקף התאוה מאבד האדם כמעט כל היראת שמים שלו, ולא נשאר כי אם הרשימו. וכמשאחז"ל בגמרא נדרים ספ"ג - דבעידנא דיצה"ר לית דמדכר ליה ליצרה"ט ע"ש. ואזי כפשע בינו ובין המות - הוא החטא ר"ל.

ולזאת עצתו אמונה ועיקר תקנתו להתרחק מאד ממקום העבירה, וממקום הגורם ומסבב לעבירה ר"ל, באופן אשר עשיית העבירה לא יהא מהדברים הקלים, גם מכח חשבונות גשמיים וטבעיים על פי מדותיו הטבעיות. ואז עם חיזוק היראת שמים ועם תפילה להשי"ת יזכה לסייעתא דשמיא להנצל מחטאי ונגעי בני אדם.

ואזי לו למי שדרכי התאוות וההנאות הצלחות מדומות פתוחים לפניו באין מניעות והפרעות ח"ו, אשר אז סכנתו כפולה ומכופלת. וכל ערום יעשה בדעת, להתרחק ממקומות הגורמים לעבירה ולפריקת עול תורה ח"ו, והבא ליטהר מסייעין אותו.

שכר על כל פעולה קטנה

ויהי בשלח פרעה את העם [י"ג, י"ז]

כתב האור יהל:

כבר תמהו חז"ל [במדבר] ושאלו וכי פרעה שלחם? בלעם אמר "קל מוצאים ממצרים", וכאן כתיב "ויהי בשלח פרעה"?! אלא מלמד שהיה פרעה מלוה אותם וכו' ע"ש. עוד יותר מצאנו במדרש תנחומא וז"ל ויהי בשלח - שלוח הזה לוי, כמו דאיתא - ואברהם הולך עמהם לשלחם וכו'. ולמה פתח הכתוב בלשון הזה, הפה שאמר לא אשלח, חזר ואמר אני אשלח אתכם, ולכך פתח ויהי בשלח. ומה שכרו "לא תתעב מצרי וכו'", עכ"ל.

ויש להתפלל! פרעה זה שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו ולא אשלח אתכם וכו', ומכים על קדקדו ועל כל מצרים בעונשים נוראים ומכות גדולות ונאמנות זו קשה מזו, ועקב זה מכביד לבו ואינו משלח. רק כשבאה עליו העשירית הקשה הוא משלחם, והנה כאשר פוסע כעת כמה פסיעות ללוותם, נעשה רעש ברקיע ומכירים לו טובה זו, ונחקק בתורה הקדושה לנצח נצחים "ויהי בשלח פרעה", פליאה עצומה!

והרי על שילוחו זה כבר אמר השי"ת למשה עתה תראה וגו' כי ביד חזקה ישלחם וגו', ולא די לו בשכר נפלא זה, אלא ומה שכרו "לא תתעב מצרי", בפסיעות זכה וזיכה לכל עמו לעולמי עולמים, שהזרהו בני ישראל באיסור לא תעשה ולא תתעב מצרי.

אך יסוד גדול למדנו כאן, משל למה הדבר דומה - כשרואים לעינים חתיחת חומר גוש אחד, לא נבחין בו כמה מיני חומרים שונים. אבל המומחה והאומן יודע להפרידו לחלקיו, כל חלק וחלק בפני עצמו. וכן הוא עוד יותר לאין ערוך בחלקי מעשיו ומחשבותיו של האדם, שהרי כתוב "ויקח ה' אלקים עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים", הוי אומר שהאדם מורכב וממזוג כולו בדמו וכל אבריו עם שני כחות אלו.

נמצא שבכל מעשה ומחשבה של האדם יש בהם בהכרח מכח העפר אשר בו, וכן כח נשמתו נשמת חיים החצובה. מתחת כסא כבודו יתברך, "ומאן דנפח מדיליה הוא נפח". לכן כשם שהקב"ה אין סוף ותכלית, כך הנשמה באדם חי לנצח.

והנה בעוה"ז שהוא מוגבל ואנו מוגבלים בו, אין שום מושג לחלק דבר - זולת במספר שגם הוא גבול יש לו. משא"כ בעולם האמת, שם מפרידים כל חלקי מעשה האדם ומחשבת ליבו לאלפי רבבות חלקים, וגם החלק מזה יחולק לעוד אלפי רבבות חלקים וכו' עד לאין מספר כאשר אמרנו. כי בעל כרחו מתמזג בכל מעשה ומחשבה של אדם כח נשמתו הנצחית, ונצח אינו מתחלק, כלומר חלק מנצח הרי גם הוא נצח. ואומנם אין שום מומחה לזה, אלא הבורא יתברך לבדו שהוא "חוקר לב ובוחן כליות".

מעתה נבין, כי אף רשע זה כפרעה שהכביד לבו ולא שלח את בני, אבל אם עמוק התנוצץ בו ניצוץ קל שבקלים של רצון טוב לשלחם, ופסע כמה פסיעות ללוותם. ואף שזה בה לו מתוך צרי צרות ויסורים נוראים, ולא עוד אלא שאח"כ חזר בו גם מזה "וירדוף אחרי בני ישראל", בכל זאת חלק טוב קטן אשר טמון בתוך אלפי אלפים חלקים לעין מספר של רע מוחלט, לא נאבד ולא נעלם בשמים. כי צלם האלוקים אשר לו "נצח הוא", וניצוץ זה מתגבר הולך עומד ומזהיר בשמש תורה הקדושה לעולם ועד.

"ויהי בשלח פרעה" ועד מה שכרו "לא תתעב מצרי", הרי מדה כנגד מדה! מכיון שהאיר לו כוכב נצחי זה בלבו זכה וזיכה לכל המצרים וזרעם אחריהם לדורי דורות, ועל כרחך צריך לומר שלולא זאת אין בכל המצרים כלום מן היושר והטוב רק מן הגנאי והתיעוב, ומן הדין היה לתעבם. אלא שמעלה זאת של פרעה גרמה להעלותם כולם ולטהרם משיקוצם, עד כדי להזהיר בני ישראל בלא תעשה של "לא תתעב מצרי", כזה הוא כח צלם אלוקים אשר באדם!

וזה מה שאמר הכתוב [באיוב ל"ג] אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו וגו', ואמרו חז"ל [שבת ל"ב] אפילו תשע מאות ותשעים מלמדים עליו חובה, ואחד מלמד זכות ניצול. ר"א בריה"ג אומר - אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה באותו מלאך לחובה ואחד לזכות ניצול, שנאמר מליץ אחד מני אלף ע"כ.

אדם נמשך אחרי החומר

פן ינחם בראותם מלחמה ושב מצרימה [י"ג, י"ז]

כתב האור יהל:

ראה והתבונן, שלאחרי כל היסורין והענויים שעברו על ראשי בני ישראל מיד המצריים האכזרים האלה, אשר שיעבדום והעבידום בפרך "ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלוקים". וכעת גואלם ה' צבקות ביד חזקה ובזרועה נטויה, "וה' הולך לפניו יומם בעמוד הענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש וגו'".

לאחר כל זה "ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים וגו' פן ינחם העם בראותם מלחמה ושובו מצרימה", היכן יחזרו? למצרים! שם אשר עונו הוכו ונרדפו על צואריהם רד"ו שנה בשיעבוד אחר שיעבוד ועינוי אחר עינוי. ואת מי יעזבו? את השי"ת עם משה רבם ואהרן נביאם ענני הכבוד ולחם אבירים וכו' וכו', כל טובתם אשרם והצלחתם, אשר לא זכו להם אלא דור זה, מהם יברחו ולאן ישובו, למצרים! פליאה נשגבה!

וכ"כ למה? מפני מה ישובו מצרימה "בראותם מלחמה", הרי כבר ראו עיניהם האותות והמופתים והיד הגדולה אשר עשה ה' במצרים, וכי לא יעזבם ויטשם, וגם כעת שכינה עמם, ובכל זאת "פן ינחם העם בראותם מלחמה ושובו מצרימה".

אכן למדנו מכאן - כי האדם אשר מורכב משני כחות הפכיים מן הקצה אל הקצה, נשמת חיים לו "חלק אלוקה ממעל", וגוף עכור חשוך ומטומטם "עפר מן האדמה". הנהו "סולם מוצב ארצה וראשו מגיעה השמימה".

משל למה הוא דומה, למלך הרוכב על סוס אביר, הנה אם יאחז ברסנו וינהיגו כראוי בהשכל ודעת, יעבור דרכו בלא פגע ומכשול, ושכרו אתו כי בא עד מקומו ומצא מטרותיו. משא"כ אם יראה הסוס נגד עינוי דבר המפחידו ומבעתו, מזדעזע הוא ביותר ומתחיל לבעוט, קופץ ודוהר אנה ואנה רץ בכל כחו על הרים וגבעות, ומשליך רוכבו אחור לאחד הפתחים והבורות, גם רומסו ומרסקו ברגליו עד מות. ואין להסוס שום חולק וחילוק אם בעליו מלך גדול הוא או מצרי מזוהם, הכל אחד לפניו.

וכן הדבר הזה "אדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו", ומכיון שראוה מלחמה לפניו, נסתרה בינתו ועלה פחדו, ומיד מסיר ופורק מעליו רסן השכל וממשלתו, ונשאר הסוס והפרד לעצמו, והרי על סוס אין מה להקשות.

ולכשנתבונן במשל הזה, נבין בפשיטות את הכתוב "פן ינחם העם בראתם מלחמה ושבו מצרימה". ומינה ילפינן ממילא - שהאדם עלול להתחלף במצבו מרגע לרגע, פעם הנהו כמלאך אלקים בשמים, וכרגע ממש הרי עלול להתהפך ולהיות כסוס כפרד אין הבין. ומשום כך אסור לו לאדם להסיח דעתו ועיני שכלו מהביט אל מרכבת גופו, כי אינו בטוח שהחומר לא יפילהו מאיגרא רמה לבירא עמיקתא.

וזהו מה שאמר הכתוב [משלי כ"ג] "התעייף עיניך בו ואיננו", היינו שבשיעור מועט של תזוזת עפעף עין בו, שוב לא תמצאהו. הרי כעת הכיר אדם זה והבין האיך דרכו, ומה תכליתו - "כי נזר אלקיו על ראשו". ואותו אדם שהיה שלם בדעתו, ומתעלה במעשיו איננו כבר! לא תכיר בו שום רושם שהיה כאן אדם, אלא הרי הוא לפניך כבהמה ממש בכל מעשיו ומחשבות. לבו מלא הוא בהרהורי שטות והבל, עומד על האיבוס ואוכל תבן מטיל גללים, וישן לו בפישוט ידים ורגלים, הוי "לרגעים תבחננו".

אבל מזה הרי גם ההיפך, כי מדה טובה מרובה וכו'. ואם יכול אדם להתגלגל במדרון נורא זה כמעט רגע, ק"ו שהיכולת בידו לשוב ולעמוד בחפזון נפלא על מקומו הנכון, ולקבל שוב מוסרות חומרו בידיו, ולהטותו עליו ללכת בדרך חיים, ולהכניעו לכל אשר ממשלת רוחו תורהו ותנהיגהו, "אורח חיים למעלה למשכיל", שהרי זה האדם "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה".

ומי הם הגורמים להעליות והירידות באדם, הוי אומר הזכרון וכנגדו השכחה. אם זוכר האדם כי נשמת חיים לו אשר מקור מחצבתה קודש מתחת כסא כבודו יתברך, ונזכר כי גם קרוץ הוא מחומר עפר מן האדמה, אז ורק אז ידוע לו כי בן עליון הוא ולשמים יגיע שיאו יותר ממלאכי השרת. אבל לכשישכח מהותו ולא זכר אחריתו, אוי לו ואוי לנפשו כי השחית דרכו על הארץ, ושם תהא קבורתו.

🌀 דתן ואבירם לא מתו - שהיו מהשוטרים 🌀

ויאמר פרעה לבני ישראל [י"ד, ג']

כתב המהרי"ל דיסקין:

תרגום יונתן ויאמר פרעה לדתן ואבירם דאישתיירו בארעא דמצרים וגו'. נראה בכוונתו לפרש לבני ישראל דלא כהמפרשים על בני ישראל, אלא כפשוט לבני

ישראל אל בני ישראל, והיינו דתן אבירם דאישתיירו בארעא דמצרים, שלא רצו לצאת יחד עם משה, שהיו שונאים לו ומבקשים את נפשו, כמבואר בדרשת חז"ל.

והנה לכאורה יקשה כיון שלא רצו לצאת יחד עם בני ישראל, למה לא מתו בג' ימי אפלה, כשאר רשעי ישראל שלא רצו לצאת, ומתו בימי החושך למצרים, כדאיתא במדרש פ' בא - חשך למה הביא עליהן וכו', לפי שהיו פושעים בישראל וכו' שלא היו רוצים לצאת, אמר הקב"ה אם אביא עליהם מכה בפרהסיא, יאמר המצרים כשם שעבר עליו כך שבר עליהם, לכך מתו באפילה.

ונראה ליישב על פי דברי המדרש רבה פ' שמות - שמשמע משם שדתן אבירם היו בין השוטרים שמסרו עצמן על ישראל, וסבלו מכות כדי להקל העבודה מעל בני ישראל. וכדאיתא שם בדברי ר' יוחנן - על מה שאמרו למה הבאשתם את ריחנו, כי המכות שהכו אותן המצרים היה ריחן מבאיש, והשוטרים האחרים שמסרו עצמם על ישראל וסבלו מכות עליהם, וכמ"ש ויוכו שוטרי בני ישראל. אלה זכו שיהיה רוח הקודש שורה עליהן כמובא שם במדרש רבה.

ודתן ואבירם שלא זכו למעלות רוח"ק, מפני שהיו מחרפין ומגדפין בהצותם על ה' ועל משה, בכל זאת הזכות הזו על מה שהיו מוסרים נפשם וסבלו יסורי הגוף כדי להקל העבודה מבני ישראל, היה תולה להם שלא ימותו בג' ימי האפלה. כי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה על הטוב שעשה, כי גר אתך עליך יפול [ישעיה נ"ג].

ולא יכולין להשוות אותן להפושעים שבישראל שנזכרו שם, שהיה להם פתרון מן המצרים, והיה להם במצרים עושר וגדולה ולא רצו לצאת ממצרים, אלא מתו בג' ימי אפלה. כי אלה לא ישתתפו בצערן של ישראל, ולא לקחו חלק בעבודה הקשה. אבל דתן ואבירם שלא רצו לצאת יחד עם משה וישראל, כמו שכתוב ואישתיירו בארעא דמצרים לפי שעה, זכות המצוה תלה להם לעבור את היום.

חביב אדם שנברא בצלם

וידעו מצרים כי אני ה' [י"ד, ד']

כתב האור יהל:

וכעת נבוא נא להכתוב "וישובו ויחנו לפני פי החרות וגו', ואמר פרעה לבני ישראל נבכים הם בארץ סגר עליהם המדבר, וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם וגו' וידעו מצרים כי אני ה'". ויש להתבונן - מתי ידעו מצרים דבר זה? הרי טבעו כולם בים ולא נשאר בהם עד אחד. וכתב האבן עזרא - "וידעו מצרים" - הנשארים, גם הנטבעים לפני מותם עכ"ל.

צא וחשוב - המצרים המטומטמים הללו, שאחרי כל האותות והמפתים והיד החזקה אשר ראו לעיניהם בגופם ונפשם, עשר מכות עונשים איומים זו קשה מזו ולא נכנע לבם הערל. תדע שאם לא כן למה "וחזקתי את לב פרעה וגו'", וכי הקב"ה בא בעלילה ח"ו, וע"כ כי הם היו מטומאים עצמם מלמטה, לכן חזק השי"ת לבם מלמעלה. הרי עד כמה עמדו בקשיות ערפם.

ועל כל זאת מצוה השי"ת לבניו החביבים וכו', וכאמור לעיל "וישובו ויחנו לפני פי החירות וגו'", לשם מה השיבם הקב"ה עד לפי החירות? להפחידם נוראות כדכתיב בפרשה - "ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם, והנה מצרים נוסע אחריהם וייראו מאד, ויצעקו בני ישראל אל ה' ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים וגו'", וכ"כ למה? מה כל החרדה הזאת? התשובה כתובה בצדו - "וידעו מצרים כי אני ה'", מי הם שידעו? הוי אומר המצריים הטומאים והנבזים הללו, ומתי ידעו? לפני מותם - כלומר כשיטבעו בים סוף ידעו רגע לפני מותם כי אני ה'.

הרי שמשום כך כדאי לו להקב"ה להרעיש עולמות, להפחיד ולעזעז את בני החביבים אשר פחודים הם מכל צרה, וכבר נשברו נשתעבדו ונתרסקו תחת עול המצרים הללו "ותעל שועתם לפני ה'", וכמעט קט שיצאו מתחת יד משעבדיהם עריצים ואכזרים אלו, ושוב אומרים להם "וישובו ויחנו וגו'". והכל כדאי משום דבר זה שידעו המצרים רגע לפני מותם כי אני ה', וידיעה זו מתי תבוא להם, ברגע של דכדוכה של נפש, אשר תשעים ותשע אחוז כבר פסקה חיותם.

הנה מן הדין אין בו כדי להפיס בעת, אלא שברחמי שמים כתוב [תהילים צ'] "תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם", אפילו בשעת דכדוכה של נפש, ולתחליף כל זה רעשה רגזה הארץ עם כל נפש חיה אשר בה, ואף בני ישראל נדחקו ופחד לבם, בכדי לתת למצרים רגע אחד של ידיעת השי"ת. הנה למדנו מהו "חביב אדם שבראו בצלם"!

ומזה יש להבין גם בינה ביקרת ערך רגע אחד בחיי האדם, אף בחיות משהו לכל אדם ובכל מצב. שהרי המצרים הנטבעים לפני מותם, ברגע המטושטש יחלוש כח חיותו, אם יכירו אז את האמת ויתעצבו אל לבם על אבות דרכם, קורא עליהם הכתוב "וידעו כי אני ה'"! ולשם ידיעה זו הוכנו כל ההפיכות והחרדות הנזכרות, לומר לך "כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון" [קהלת ט'].

והיינו מה שנתבאר "כי מי אשר יחובר" - אף מצרי נחות דרגא טמא ונאלח, "אל כל החיים" - אף במצב כזה הפחות, שמחובר לחייו בחוט דק ורופף מאד, בשעת דכדוך נפשו, וגם איזה חיים? של עקשות וכובד הלב כהמצריים הללו. ואפילו הכי כל זמן שנשימה אחת עדיין פועמת בקרבם, יש בטחון כי ישיב ידו ויהפך כולו לטוב להכיר אמיתותו יתברך, וברגע אחד יצא מאפילה לאור גדול, שהרי "בצלם אלקים עשה את האדם"!

כח הרצון מטעה את השכל

ויאמרו מה עשינו כי שלחנו את בני ישראל מארצנו [י"ד, ה']

כתב האמת ליעקב:

לכאורה תמוה מאד, וכי שכחו כבר את המכות עד שתמהים הם ותוהים מה זאת עשינו וגו', והלא לא ברצונם שלחו את בני ישראל, כי אם אחר עשרה מכות. ונבאר - כאן גלתה לנו התורה עד כמה כח הרצון מטעה את השכל הישר, עד שאפשר לשכוח מה שראה בעיניו לפני שבעת ימים, וגם מיתת הבן הבכור וכל חורבן הארץ, כמו שכתוב [י"ז פ"ז] הטרם תדע כי אבדה מצרים. ואם יש רק פתח קטן וצר לטעות בו, יבוא הרצון ויטעה את השכל.

והלא אחר עשרה מכות הללו שכבר נוכח לדעת כי ה' הוא בעל היכולת ומשגיח ושופט, ועתה רואה הוא כי בעל צפון נשאר מכל אלהי מצרים [רש"י בפסוק ב'], וטועה הוא כי הוא שסגר עליהם המדבר. והלא רואה הוא את עמוד הענן ואת עמוד האש כי ה' הולך לפניהם, ואף על פי כן לא יירא ולא יחת. ואח"כ כשרואה שהים מתבקע, היה לו לחזור לאחריהם, כי הלוא רואה הוא בחוש כי שלא כדרך הטבע הוא, ואף על פי כן הוא הולך אחריהם בים תחת הקיר הנטוי של המים העומדים בנס. אלא שכאן ג"כ נשאר לו פתח, כי הלוא מנשב רוח קדים, ובודאי הרוח עשה כן. וזהו רק מרצונו להשתעבד בששים רבוא עבדים וכמו שכתב הרמב"ן.

הקב"ה מתאווה לתפלתם של צדיקים

ויצעקו בני ישראל [י"ז, י']

כתב החתם סופר: [תורת משה - פרשת החדש ד"ה מיום ראשון]

ברש"י שם: שהקב"ה מתאווה לתפלתן של צדיקים. להבין דבר זה, אטה למשל אזני, בני עיר אחד שלא היה להם מים לשתות, וידע שבאותו מקום יש שם מעין נובע תחת הקרקע, אבל לא ידעו היאך ובאיזה אופן יחפרו בקרקע כדי שיבואו אל מקום המים.

והיה שם איש חכם ומבין ויודע במלאכתו להוציא מקור מעין הנובע, אבל לו היה מים בשופי ולא היה צריך לזה. נתן להם אחד עצה, נלך ונקלקל ונשפוך המים של אותו חכם, כדי שיצטרך הוא למים, ואז בחכמתו יפתח את מקור מוצא המעין לצרכו, ואחר כך כאשר יפתח המעין ויזובו מימיו בלי הפסק, אז יהיה גם לנו מים רבים לשתות.

כן הדבר, אנחנו בני ישראל צריכים לפרנסה רחמים ושלוש, אבל בעונותינו הרבים עוונותינו מסך מבדיל בין אבינו שבשמים לבינינו, ככתוב הן לא קצרה יד ה' מהושיע ולא כבדה אִזְנוֹ מִשְׁמוֹעַ, אבל עוונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם.

והקב"ה ברחמיו מונע מצדיק אחד דבר זה ומצדיק אחר דבר אחר, כדי שיהיו מתפללים מעומק הלב על הצטרם ולעורר רחמים. וצדיקים בתפלתם מהפכים הדין לרחמים, ואז יפתחו מעייני השועה למעלה, וממילא בא השועה והשפע לכל העולם.

ומובן בזה, ביום שנפקדו שרה נפקדו כל העקרות והניקו בניהם, כדאיתא במדרש על פסוק הניקה "בנים" שרה, וק"ל.

לפעמים הצרה בשביל התפילה

ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם [י"ד, י']

כתב השיחות מוסר: [מאמר ק"ב]

יחיד או ציבור השרויין בצרה, עליהם להעתיך בתפילה ולהפיל תחינתם לפני בורא עולמים. אולי יתעשת האלוקים וישמע זעתם ויפלטם מן הצרה, ונמצאת הצרה סיבת התפילה, שמתוך שהיה צר להם, מהעתיך בתפילה לפי קונם, וישמע אלוקים את נאקתם ויחלצם מן המיצר.

ברם מצאנו גם להיפך - שהתפילה היא סיבת הצרה, שכל שילוח הצרה היה מפני שביקש הקב"ה לשמוע את קול התפילה. וכאן אנו עומדים על רום ערכה ומעלתה של התפילה, שכל כך חפץ הקב"ה בה, עד שמעמיד את האדם המיצר - אך ורק בשביל לשמוע את קול זעקת התפילה, ויתבאר לפנינו בס"ד.

אמר הכתוב [שמות י"ד י'] "ופרעה הקריב, וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נוסע אחריהם וייראו מאד ויצעקו בני ישראל את ה'". ופירשו במדרש [שמו"ר פכ"א ה'] - "כיון שראו ישראל שהיו מוקפים מג' רוחות, הים סוגר והשונא רודף והחיות מן המדבר, תלו עיניהם לאביהם שבשמים, וצעקו להקב"ה שנאמר "וצעקו בני ישראל אל ה'".

ושאלו חכמי המדרש "ולמה עשה להם הקב"ה כך? אלא שהיה הקב"ה מתאוה לתפילתן" - ומשמע שלא מצאו חכמינו ז"ל דבר לתלות בו את סיבת הצרה שהיו נתונים בה ישראל באותה שעה, אלא כל סיבת הצרה היא התפילה, שהתאוה הקב"ה לשמוע את קול צעקתן, ולפיכך העמידן במיצר, עד שלא ראו מוצא אלא בנשיאת עיניהם אל ה'.

ובא על זה בהמשך המדרש - משל שאמר רבי יהושע בן לוי "למה הדבר דומה, למלך שהיה בא בדרך, והיתה בת מלכים צועקת לו - בבקשה ממך הצליני מיד הלסטים, שמע המלך והצילה. לאחר ימים ביקש המלך לישא אותה לאשה, היה מתאוה שתדבר עמו ולא היתה רוצה. מה עשה המלך, גירה בה הלסטים כדי שתצעק וישמע המלך, כיון שבאו עליה הלסטים התחילה צועקת למלך, אמר לה המלך לכך הייתי מתאוה לשמוע קולך.

כך ישראל - כשהיו במצרים והיו משעבדים בהם, התחילו צועקים ותולים עיניהם בהקב"ה, שנאמר [שמות ב' כ"ג] "ויהי בימים הרבים ההם וגו' ויצעקו", והיה הקב"ה מבקש לשמוע את קולם פעם אחרת ולא היו רוצים, מה עשה גירה לפרעה לרדוף אחריהם שנאמר "ופרעה הקריב", מיד "ויצעקו בני ישראל אל ה'".

באותה שעה אמר הקב"ה לכך הייתי מבקש לשמוע קולכם, שנאמר [שה"ש ב' י"ד] "יונתי בחגוי הסלע וגו' השמעיני את קולך" - השמיעני קול אינו אומר, אלא השמיעני את קולך וכו', כיון שהתפללו אמר הקב"ה למשה, מה אתה עומד ומתפלל כבר קדמה תפילתן של בני לתפילתך, שנאמר [שמות י"ד ט"ו] "מה תצעק אלי".

למדנו - שכל צרת ישראל בשעה שעמדו על הים, לא באה להם אלא מפני שערבה קול זעקתם לפני הקב"ה. אותו קול זעקה שהסכין לה בעת שהיו משועבדים במצרים, וכיון שנשתחררו נדם הקול. ולא השכילו בני ישראל להמשיך ולהעתיר בתפילה. לכן גירה בהם את פרעה, ושוב נשמע אותו קול ערב שהיה מעלה נחת רוח לפני השי"ת. ומעתה לא היה עוד סיבה שיהיו נתונים בצרה, ועל כן שוב לא היה טעם לעמידתו של משה בתפילה.

כך היה בנין קומתה של כנסת ישראל, שסיבב הקב"ה שיבואו לידי ריצוי של תפילה. וכך היה גם בהנחת יסודותיה, הם הם האבות והאמהות הקדושים, שסיבב הקב"ה שיבואו לידי ריצוי של תפילה, שכן אמר ר' יצחק [יבמות ס"ד א'] "מפני מה היו אבותינו עקורים, מפני שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים".

ועל דרך זה אמרו ר' לוי בשם ר' שילא מכפר תמרתא ור' חלבו בשם ר' יוחנן "מפני מה נתעקרו אמהות, בשביל שהיה הקב"ה מתאוה לשמוע שיחתן, הדא הוא דכתיב [שה"ש ב' י"ד] "כי קולך ערב ומראך נאוה" [שה"ש רבה פ"ב י"ד ח']. ואמר הכתוב "אנכי ה' אלוקיך המעלך מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו" [תהלים פ"א י"א], ופרש רש"י "הרחב פיך - לשאול כל תאות לבך, ואמלאהו - ככל אשר תשאל אמלא". הקב"ה חפץ למלא את כל תאות הלב של ישראל, ומה הוא דורש מאתנו "הרחב פיך" הרבו בתפילה, וככל שתרבו במשאלותיכם כן אמלאם לטובה.

סוד מעלת התפילה וחביבותה, הוא מפני שהאדם בתפילתו מעמיק את הכרתו ש"אין עוד מלבדו", ואין כח בעולם היכול לבוא לעזרתו, אלא הקב"ה לבדו, אשר

לפניו הוא שוטח תפילותיו ופורס בקשותיו. וככל שמרבה האדם בהכרת "האין עוד מלבדו", כן מובטח לו שאמנם תתקבל תפילתו ויתמלא משאלותיו.

ה' רצה לשמוע תפילת ישראל

מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו [י"ד, ט"ו]

צריך להבין למה זה לא זמן להתפלל, הרי בזמן סכנה צריך להתפלל.

תשובה לזה מוצאים במדרש רבה: [פכ"א אות ה']

כיון שראו ישראל שהיו מקפין משלש רוחות, הים סוגר והשונא רודף והחיות מן המדבר, תלו עיניהם לאביהם שבשמים וצעקו להקדוש ברוך הוא, שנאמר ויצעקו בני ישראל אל ה'. ולמה עשה הקדוש ברוך הוא להם כך, אלא שהיה הקדוש מתאוה לתפלתן.

אמר ר' יהושע בן לוי למה הדבר דומה, למלך שהיה בא בדרך, והיתה בת מלכים צועקת לו בבקשה ממך הצילני מיד הלסטים, שמע המלך והצילה. לאחר ימים בקש לשא אותה לאשה, היה מתאוה שתדבר עמו ולא היתה רוצה. מה עשה המלך, גרה בה הלסטים כדי שתצעק וישמע המלך. כיון שבאו אליה הלסטים התחילה צועקת למלך, אמר לה המלך לכך הייתי מתאוה לשמע קולך.

כך ישראל - כשהיו במצרים והיו משתעבדים בהם, התחילו צועקים ותולין עיניהם להקדוש ברוך הוא, שנאמר [שמות ב' כ"ג] ויהי בימים הרבים ההם וגו' ויצעקו מיד וירא אלקים את בני ישראל. התחיל הקדוש ברוך הוא מוציאן משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, והיה הקדוש ברוך הוא מבקש לשמע את קולם פעם אחרת ולא היו רוצין, מה עשה גרה לפרעה לרדף אחריהם שנאמר ופרעה הקריב, מיד ויצעקו בני ישראל אל ה'.

באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא לכך הייתי מבקש לשמע קולכם, שנאמר יונתי בחגוי הסלע השמיעני קול, אינו אומר אלא השמיעני את קולך אותו הקול שכבר שמעתי במצרים, לכך כתיב השמיעני את קולך. כיון שהתפללו, אמר הקדוש ברוך הוא למשה מה אתה עומד ומתפלל כבר קדמה תפלתן של בני ישראל לתפלתך שנאמר מה תצעק אלי, עכ"ל.

מבואר - שביאור הפסוק מה תצעק, שלא צריך תפילה. בגלל שכל הענין ברדיפת פרעה היה בשביל תפילת בני ישראל, ואם התפללו התקיים הענין, ואין ענין בעוד תפלה ממשה רבינו.

מכח האמונה זכו לישועה

מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו [י"ד, ט"ו]

כתב האור החיים:

קשה, ולמול מי יצעק אם לא לה' אלקיו, ובפרט בעת צרה דכתיב קראת מצרים לי מן המצר קראתי קה. ואם לצד שהרבה להתפלל, הלא כל עוד שלא נענה בהעונות בצר לו לא ירף מתפלה, עוד רואני כי נתקבלה תפלתו ואמר לו ה' הרם את מטך וגו', א"כ קבלנו זהו שאמר מה תצעק אלי למה.

עוד קשה אומר דבר אל בני ישראל ויסעו, להיכן יסעו אם רודף מאחור והים לפניהם. ואם הכוונה אחר שיבקע הם, א"כ היה לו לומר הרם את מטך ואח"כ יאמר דבר אל בני וגו'. אכן יתבאר ע"פ מאמרם ז"ל שישראל היו נתונים בדין מה אלו כו' אף אלו וכו', ודבר ידוע הוא - כי כח הרחמים הוא מעשים טובים אשר יעשה האדם למטה, יוסיפו כח במדת הרחמים. להיפך בר מינו, ימעיטו הכח, והוא אומרו צור ילדיך תשי.

והנה לצד שראה קל עליון כי ישראל קטרגה עליהם מדת הדין, והן אמת כי חפץ ה' לצדק ישראל, אבל אין כח ברחמים לצד מעשיהם כנזכר. אשר על כן אמר למשה תשובה נצחת, מה תצעק אלי - פי' כי אין הדבר תלוי בידי, הגם שאני חפץ עשות נס, כיון שהם אינם ראויים מדת הדין מונעת, ואין כח ברחמים כנגד מדת הדין המונעת.

ואמר עליו דבר אל בני ישראל, פירוש זאת העצה היעוצה להגביר צד החסד והרחמים, דבר אל בני ישראל ויתעצמו באמונה בכל לבם, ויסעו אל הים קודם שיחלק, על סמך הבטחון כי אני עושה להם נס, ובאמצעות זה תתגבר הרחמים.

ואתה הרם את מטך - פירוש באמצעות מעשה הטוב, נעשה להם הנס ובקע הים, כי גדול הבטחון והאמונה הלז להכריעם לטובה. ותמצא שכן היה וצדיק הראשון הוא נחשון בן עמינדב, ונכנס עד גרונו ולא נבקע הים, עד שאמר כי באו מים עד נפש כמאמרם ז"ל. ובזה נתישבו הכתובים על נכון.

האדם במעלה יותר מכל הבריאה

ויט משה את ידו ויבקעו המים [י"ד, כ"א]

כתב הדרכי מוסר:

אייתא במדרש תהילים - הים ראה וינס - מה ראה, ארונו של יוסף אמר הקב"ה ינוס מפני הנס, דכתיב וינס ויצא החוצה, עכ"ד.

והביאור - שכיון שראה הים ארונו של יוסף, אשר יוסף נס כמ"ש "וינס החוצה", תיכף נכנע הים. כי ראה שהאדם גדול מהים, כי הים וכל הבריאה כולה ואפילו המלאכים, אעפ"י שהם עושים כולם רצון ה', אבל אין להם נסיונות לעבוד ה'. אבל האדם יש לו נסיונות גדולים, כמו יוסף שכתוב ותתפשהו בבגדו, והוא היה צריך להתגבר על יצרו ולהעמיד עצמו בסכנה, כי משום כך היה בבית האסורים שנים עשרה שנה, ועל פי נס ניצל אחר כך.

למדרגה זו אי אפשר לבריאה כולה, ואפילו למלאכים להגיע. לכן נכנע הים לפני משה, והים הבין כי הצדיק גדול יותר ממלאך, וצריכם להכנע לצדיק.

בתוך הים ביבשה - ביבשה בתוך הים

בתוך הים ביבשה [י"ד, כ"ב]

כתב הפנינים משולחן הגר"א:

כאן כתיב חומה מלא, ולהלן בפסוק כ"ט כתיב "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חמה וגו'", כתיב חסר ו'. ויש לבאר הטעם, משום דאיתא [שמ"ר כ"ד, א'] שפסל מיכה עבר עמהם בים, כמו שנאמר [זכריה י, יא] "ועבר בים צרה". ולא שהפסל בעצמו עבר עמהם, כי הפסל נעשה בימי השופטים. אך הכוונה שמחשבתם היתה לעבודה זרה, ובעבודה זרה הקב"ה מצרף מחשבה למעשה. וידוע ששבט דן הלך באחרונה שנאמר "מאסף לכל המחנות". וידוע שכאשר באו המצרים בים, מצד זה עדין היו ישראל בים, מצדו השני בדרכם לצאת מן הים.

מעתה מתורץ בטוב טעם, בפסוק הראשון שאמר "ויבואו בני ישראל מתוך הים ביבשה" שישראל היו בתוך הים, ובני דן ההולכים אחריהם היו עדיין ביבשה, לכן כתיב "והמים להם חומה" מלא, דלא היה עדיין קטרוג חטא כלל, ובאותה העת היו המים להם חומה להגן ולהצילם.

אבל לבסוף, כאשר קצה הראשון מהשבטים כבר עלו מן הים להיבשה, ואז היה מחנה דן האחרונים בתוך הים, ופסל מיכה עמהם, והוצרכו מחנה דן לנס לעבור בתוך הים, היה הקטרוג איך יעשה הקב"ה נס, אחר כי התועבה עמהם.

וזהו שאמר "ובני ישראל הלכו ביבשה", הוא הקצה הראשון מהשבטים שכבר היו ביבשה, והאחרונים היו עדיין "בתוך הים", אז "המים להם חמה", מלא, כלומר, חימה וכעס מרוב הקטרוג.

עוד ישוב כתב הכלי יקר:

כאן הקדים תוך הים ליבשה, ובסמוך אמר בהיפך זה - ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. גם כל הפסוק ההוא מיותר. וכאן נאמר והמים להם חומה מלא בוי"ו, ובסמוך נאמר חמה חסר בלא וי"ו. ובילקוט מסיק שהוא לשון אף וחימה, לפי שהיו ישראל נחוצים בדין אם להנצל או להטבע עם המצרים.

וע"פ דרך זה נוכל לומר שהיו בישראל כיתות כיתות על הים, מקצתם צדיקים מקצתם קטני אמנה כנח שנאמר בו מפני מי המבול, שלא נכנס בתיבה עד שדחקהו מי המבול. והנה הטובים שבישראל באו תכף אל תוך הים באמצעותו, אע"פ שלא ראו היבשה עדיין מ"מ האמינו בה' ובאו אל תוך הים ואח"כ ראו היבשה, ולהם היה המים לחומה ולהגן בעדם.

אבל הפחותים בנים לא אמון בם, הלכו תחילה ביבשה כי לא האמינו באלקים, ע"כ לא נכנסו אל תוך הים עד שראו תחילה היבשה, ולהם היו המים חימה עזה, כי היו נתונים בדין אם להנצל או להטבע. ומטעם זה נאמר למעלה ויבאו, להורות שמיד בבואם נכנסו אל הים קודם שראו היבשה. ולמטה נאמר הלכו, כי אע"פ שראו היבשה, מ"מ לא האמינו עד שהלכו תחלה ביבשה, ואח"כ נכנסו גם אל הים.

🌀 חכמי התורה בכחם לשנות את הבריאה 🌀

לאיתנו [י"ד, כ"ז]

כתב האור החיים:

וצריך לדעת אפן התנאי, אם היה ליוצאי מצרים אם כן למה נרעש בפעם הזאת. כמאמרם ז"ל [שמו"ר הכ"א] שהתריס כנגד משה ואמר לו אין אני נקרע מפניך, שאני נבראתי ביום ג' ואתה נבראת ביום שישי וכו', עד שנטה ה' ימינו לימין משה דכתיב [ישעיה ס"ג ז] מוליך לימין משה.

ועוד רואני כי ליחידי סגולה היה נקרע בעל כרחו, כמעשה הובא בחלין [ז]. ברבי פנחס בן יאיר וכו', ואם לא התנה עמו אלא ליוצאי מצרים לבד, מה כחו של רבי פנחס בן יאיר עליו השלום להתגבר על מעשה בראשית.

אכן, תנאי זה הוא בכלל התנאים שהתנה ה' על כל מעשה בראשית להיות כפופים לתורה ועמליה, ולעשות כל אשר יגזרו עליהם וממשלתם עליהם כממשלת הבורא ברוך הוא. ולזה תמצא כמו כן בשמים ובארץ ובכוכבים, ובשמש וירח שלטו עליהם הצדיקים יחידים, ואין צריך לומר מרבים, כאשר חקק ה' להם בעת הבריאה. והיא סוד אמרו [ישעיה מ"ג] בוראך יעקב וגו', ואמרו ז"ל [ויקרא פל"ו] שאמר הקדוש ברוך

הוא לעולמו מי בראך מי יצרך, ישראל. והכל בכח התורה. וצא ולמד מה שכתבתי בפסוק בראשית.

והנה ביציאת ישראל ממצרים, עדין לא קבלו התורה, ואין גזרתי על הנבראים נגרה, ולזה לא הסכים הים לחלק להם, וטען למשה אתה נבראת בשישי ואני בג', זה רמז כי אינו בן תורה, שאם היה בן תורה הרי הנה הוא קודם לו, כי התורה קדמה לעולם כלו.

ולזה נתחכם ה', והולך ימינו לימין משה פרוש הראהו כי הוא בן תורה, המתיחס לה ימין בכתוב [דברים ל"ג ב'] מימנו וגו', וכשראהו תכף ומיד נקרע כתנאי הראשון. ולזה כל צדיק וצדיק שיעמד אחר קבלת התורה, יביא בידו שטר חוב לכפו לחלק לפניו. ותמצא שכשלא רצה לחלק לרבי פנחס בן יאיר ולהתלווה עמו רצה לקנסו ופחד הים ממנו.

🌸 הצדיקים - בטבע רואים נס 🌸

ביבשה בתוך הים [י"ד, כ"ט]

כתב הנועם אלימלך: [ליקוטי שושנה בסופו]

או יאמר על דרך שפרשתי, ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, דהנה ישראל בשעת קריאת ים סוף ראו נפלאותיו ית"ש ורוממותו וגדולתו. ויש צדיקים שהולכים תמיד בדביקות, וליבם תמיד ברוממות אל ובגדלתו אף שלא בשעת קריעת ים סוף, שגם ביבשה רואים נפלאותיו איך הם עד אין קץ וערך בכל דבר ודבר הנמצא בעולם.

וזהו הפי' ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, פי' שביבשה הלכו בזה הרממות אל כמו בים. וזהו הפך ים ליבשה, שהצדיק הניסים והנפלאות הנראין בים הוא רואה ביבשה, לאשר הולך תמיד ברממות אל וגדלותו ית"ש.

🌸 בהר סיני האמינו במשה בלי דופי 🌸

ויאמינו בה' ובמשה עבדו [י"ד, ל"א]

כתב העטרה למלך:

בקריעת ים סוף כתוב בתורה "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", ושוב אח"כ במעמד הר סיני כתוב "הנה אנוכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם", מכלל שקודם לכן לא האמינו במשה רבינו:

ועוד קשה בתחילת שליחותו במראה הסנה אמר הקב"ה למשה "לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם וגו' פקד פקדתי אתכם וגו' ושמעו לקולך", ומשה רבינו ענה ואמר "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי", כאילו סותר דברי הקב"ה וחולק עליו ח"ו.

אומנם הענין מבואר היטב ברמב"ם [הלכות יסודי התורה פ"ח] - שלא האמינו ישראל במשה רבינו מפני האותות שעשה במצרים ובים סוף ובמדבר, שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי [פקפוק] בבחינת מאמין ואינו מאמין. ובמה האמינו בו, במעמד הר סיני שעניינו ראו ולא זר, ואזנינו שמעו ולא אחר שהקב"ה מדבר אל משה ומצוהו אל בני ישראל, "ומעמד הר סיני לבדו היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דופי".

וכשנתן הקב"ה למשה את האותות לעשותם במצרים למען יאמינו בו בני"ו וישמעו לקולו, טען משה רבינו "והן לא יאמינו לי", כלומר אמונה מחמת אתות אין זו אמונה קיימת, שהרי יש בה דופי הרהור ומחשבה, ועלולה לבוא לידי רפיון או ביטול במשך הזמן. וע"ז השיב לו הקב"ה, אמנם כן - אבל אין האותות האלו אלא עד שיצאו ממצרים ויבואו להר סיני, ושם אתן לך אות שיאמינו בך לעולם, אמונה שאין בה דופי כלל וכלל.

וזהו פירוש הכתוב "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה" כלומר האות האמיתי והקיים לעולם על שליחותך יהיה מעמד הר סיני...

ולפ"ז מבואר - שהאמינו בה' ומשה עבדו בקריאת ים סוף, אבל היה עם דופי. ולכן לא היתה לעולם, אבל במעמד הר סיני שהיה בלי דופי, לכן כתוב שהאמינו לעולם. וגם ה' שאמר למה שיאמינו בו, טען משה שיש בזה דופי אז זה לא לעולם, ענה לו ה' שיעשה בהמשך הזמן מעמד הר סיני, ועל ידי זה יהיה לעולם.

ה' לא הניח למלאכים לומר שירה

אז ישיר משה [ט"ו, א']

כתב הפה קדוש:

אמרו חז"ל - שרצו המלאכים לאמר שירה, ולא הניחם הקב"ה, מפני שאמר מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה. ודרשו זאת על הפסוק "ולא קרב זה אל זה כל הלילה" [שמות י"ד כ']. ולכאורה מדוע הקב"ה לא אמר כמו כן גם לישראל, מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה.

ויובן על דרך משל, לעיר אחת שהיה שם מוסר בליעל שהרבה לעשות רעות לבני עירו, ויבקשו לאבדו ולא יכלו. ויהי היום וימת המוסר, וישמחו בני העיר שמחה גדולה על מיתתו. אמרו אליהם אנשי העיר לא טוב הדבר הזה אשר אתם עושים, לשמוח במיתת איש עברי. בשלמא אנחנו שמחים, מפני שחדלו מאתנו הצרות והרדיפות שלו, אולם אתם שלא היצר שלכם האיש בחייו, אם כן רק על מיתתו תשמחו וכזאת לא יעשה.

כך ישראל כשאמרו שירה על מפלת מצרים, נתכוונו רק על מה שלא ישתעבדו בהם עוד ולא יענה אותם. אבל מלאכי השרת שלא עשו להם המצרים כל רע, למה להם לשמוח על מפלתם. ועל כן אמר להם הקדוש ברוך הוא - מעשי ידי טובעים ואתם אומרים שירה.

לפי זה יבואר המשך הכתובים "אז ישיר וגו' ויאמרו לאמר", פירוש מלת "לאמר" - הוא לבאר ולתרץ מדוע הם אומרים שירה, "עזי וזמרת קה" - כלומר מה שאנו משבחים את ה', הרי זה מחמת ש"ויהי לי לישועה" ולא משום נקמה במצרים, שאלמלא כן לא היינו אומרים שירה.

אז ישיר - לעתיד לבא

אז ישיר משה [ט"ו, א']

כתב הואנפיה ארזי אל: [הגדה של פסח - עמוד שכ"ט]

יעויין בפ' רש"י ז"ל על הפסוק [שמות ט"ו א'] "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה", שכתב וז"ל "אז ישיר משה, אז כשראה הנס עלה בלבו שישיר שירה" [נב. דקשה לרש"י דהוה ליה לומר אז שר, דישיר משמע לעתיד] וכו', "זהו ליישב פשוט, אבל מדרשו אמרו רז"ל מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה" וכו' עכ"ל.

ולפי מדרשו מבואר לכארה שגם בזמן תחית המתים ישירו משה ובני ישראל השירה הזאת על קריאת ים סוס ורוכבו בים וכו', אף שבודאי גם לפי מדרשו כבר שרו השירה בזמן יציאת מצרים, צ"ב.

ונראה בזה, בהקדם מה שיש להעיר, וראיתי שכבר עמד ע"ז הגאון ר' איסר זלמן זצ"ל [בהקדמתו לספר עבודה ב'], במה ששר דוד המלך בזמן שקנה הקרקע שעליה יבנה הבית המקדש [שיקרא על שמו, שבזכותו נבנה, וכמו שנקרא בשיר השירים "מגדל דוד"] "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. ארוממך ה' וגו'. ה' אלקי ישועתי אליך ותרפאני וגו'" [תהלים ל', א'], שמורה שפעם היה דוד המלך ע"ה חולה ונתרפא.

וגם כאן יש לתמוה, דלכארה זה ברור שבשעה שנתרפא כבר שר שירת הודאה לה, ואפילו הכי בזמן שזכה להניח את היסוד לבנין בת המקדש שוב חזר ושר, על מה ש"שועתי אליך ותרפאני", וצריך ביאור.

ובהסבר הדברים נראה [והוא בהוספת נופך על דברי הגאון ר' איסר זלמן זצ"ל], שאף שבודאי בזמן שדוד המלך ע"ה נתרפא מחליו היה לבו מלא הודאה לה, אבל הודאתו היתה רק על זה שנתרפא, וכבר שב לאיתנו ולבריאוננו, ושוב יוכל לנצל חייו עלי אדמות לחיי עבודת ה', שמשום הכי אמרו חז"ל בפרקי אבות [פ"ד מ"ז], ש"יפה שעה אחת בחיי עולם הזה מכל חיי עולם הבא".

אמנם עדיין לא ידע אז שבמשך חייו יזכה לדבר כזה גדול כמו להניח היסוד לבית המקדש, וראה כמה היה נאבד לו אילו לו נתרפא, וכמה גדולה הזכות שזכה לה ע"י שנתרפא. ראה עצמו מחוייב לשיר עוד פעם שיר הודאה לה' על רפואתו, שממנה ועל ידה הגיע למה שהגיע, מפני שבשירתו הודאתו דאז לא יצא ידי חובה, כיון שבזמן רפואתו לא הבין את גודל זכותו ברפואתו, ועד כמה הוא מחוייב בהודאה לה'.

וכן הוא ביציאת מצרים, אף שבודאי בזמן קריעת ים סוף שרו משה ובני ישראל את השירה על סוס ורוכבו שרמה בים, אבל אז ראו רק שנצלו מהסכנה ויצאו מהשעבוד, אבל עדיין לא הבינו בשלימות לכמה יזכו ע"י יציאת מצרים. שהרי לבסוף הוברר להם שעל ידה זכו למעמד הר סיני וזכו לתחיית המתים שנאמרה רק לישראל ולא לבני נח, "ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל, אבל אנחנו עמך בני בריתך".

אז ישיר - שירה לכל החיים

אז ישיר משה [ט"ו, א']

כתב הוענפיה ארזי אל: [הגדה של פסח - עמוד ש"ל]

הנה ראיתי בדברי הגרש"ז מקלם [ב"אור רש"ז"] שפי' פירוש נפלא על שנוי לשון הקרא, בלשון עתיד במקום לשון עבר, ישיר במקום שר. והוא שכרגיל בכל זמן שמחה אם נשאל לאדם "נכון שהנך בזמן שמחה היום אבל התהיה במצב של שמחה גם לעתיד", בודאי ישיב לנו אולי לכמה ימים או לכמה שבועות הנני בטוח שישאר לי ההרגש והמצב של שמחה, אבל בעתיד הרחוק מזה, לאחר כמה שנים או עשרות שנים, מי יודע מה ילד יום.

אבל אצל כלל ישראל קריעת ים סוף היתה השירה שלהם שירה של "אז ישיר", שידעו והיו בטוחים שלכל ימי חייהם ימָצְאוּ במצב של שמחה.

ואולם יש לציין שזה היה אפשר רק במי שהגיע למצב של "ויאמינו בה" ובמשה עבדו, שמי שמאמין שה' ויודע כח שליטתו בעולם, ומכיר במדת חסדו, ושכל מה דעביד רחמנא לטב עביד, הנהו בטוח שלא ידע צער אמיתי לכל ימי חייו.

ומן הראוי להזכיר כאן מה ששמעתי מפי מו"ח הגאון ר' ארי' לייב לאפיאן זצ"ל שאמר בשם הגאב"ד דטלז מרן ר' יוסף לייב בלוך זצ"ל, שהיה עומד על הפסוקים שלפני השירה, וכך היה מדויק [שמות י"ד, כ"ט] "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים וגו'" ועדיין לא אמרו שירה, [שם ל'] "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים", ועדיין לא אמרו שירה, [שם ל"א] "וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' במצרים", ועדיין לא אמרו שירה, "ויראו העם את ה'", ועדיין לא אמרו שירה, "ויאמינו בה" ובמשה עבדו אז ישיר משה ובני ישראל וגו'" [ט"ו, א].

הרי שלא באו לידי שירה אלא לאחר שהגיעו לאמונה שלימה, דהיינו שרק מי שהגיע לידי אמונה בה' ומכיר בשליטתו ית' על כל העולם ובכל דבר, וביטל את ה' "כחי ועוצם ידי" אשר בו, הוא הוא שהשירה תפרוץ מפיו. הוי אומר, שהרכוש והאושר הכי גדול שיתכן להאדם זה הוא האמונה והבטחון בה' [והיינו, שאף שבדאי אומרים הלל ושירה על כל נס של הצלה, אבל שיהיה בגדר "אז ישיר" - וכפי' של הגרש"ז זצ"ל, שכבר עכשיו הם בטוחים שכל ימיהם יאמרו שירה - זה לא יתכן אלא ע"י שזכה לאמונה שלימה בה', ופשוט].

וכבר פירש מרן הגר"ז זצ"ל כפילות הכתוב בתהילים [כ"ז - י"ד] "קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'", שה"קוה אל ה'" הראשון הוא הצווי, אבל ה"קוה אל ה'" בסוף הפסוק הוא השכר על הבטחון, שהכי מאושר בעולם הוא מי שחי חיים של "קוה אל ה'".

וכבר ראיתי בשם המגיד מקוזניץ זצ"ל בפירוש הכתוב [בראשית ט"ו - י'] "והאמין בה" ויחשבה לו צדקה", שהחשיב אברהם אבינו זה שהגיע למדרגת אמונה בה' - לצדקה מאת ה', שבכח עצמו לא היה יכול להגיע למדרגתו באמונה איליה הגיע. ולפי מה שכתבתי נראה שיש להוסיף - שהחשיב האמונה בה' לצדקה וחסד, שאין הטבה גדולה לאדם אלא זה שיוכל לחיות באמונה בה'.

🌀 התנאה לפניו במצוות 🌀

זה קלי ואנוהו [ט"ו, ב']

כתב העם לבבי אשיחה:

בחז"ל [שבת קל"ג ב'] לומדים מהפסוק הזה "הנאה לפניו במצוות, עשה לך טלית נאה ותפילין נאה ספר תורה נאה". וצריך ביאור מדוע דוקא בשירת הים נאמרה

הלכה זו של הידור מצוה? והנה מצוה זו איננה מצוה בפני עצמה, שיעשה המצוות באופן נאה ומשובח.

ושמעתי מהגאון רבי צבי חשין שליט"א הביאור בזה עפ"י מה שאיתא במשנה באבות [פ"ה מ"ד] "עשרה ניסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים", ועיין בתוס' יו"ט שם שכמה מהניסים באמת לא היה צורך בהם, אלא לכבודם של ישראל בלבד נעשו להם.

ולמשל שנעשה הים כמין אהל, והרי לא היו צריכים לזה אפילו מכדי להגן על השמש, שהרי בודאי לא סרו מהם ענני הכבוד. ועוד שהמים הקפואים בקרקע הים לא היו חתיכה אחת, אלא חתיכות קטנות כעין לבנים ואבני בנין מסודים זה אצל זה, כדכתיב [תהילים ע"ד] "אתה פוררת בעזך ים" שנעשה כעין פרורים. ויש להוסיף שנעשתה קרקעית הים יבשה בלא חומר וטיט, דכתיב ובני ישראל הלכו ביבשה, והיה אפשר להצילם גם אם היו הולכים בטיט. ועוד שנגזר הים ל"ב גזרים, כדי שיעברו כל שבט וכו'.

ומעתה אפשר לומר שכלל ישראל ראו שכשהקב"ה עושה ניסים לישראל, אין הוא עושה רק בשביל עצם ההצלה, אלא הוא עושה באופן הנעלה ביותר לכבודם של ישראל. ומדה כנגד מדה קבלו כלל ישראל עליהם, שכשהם עושים מצוות לכבודו יתברך אין הם עושים רק כדי לצאת ידי חובתם, אלא עושים באופן הנעלה והנאה ביותר, בדרך של "התנאה לפניו במצוות" ודו"ק.

כל אחד בונה בית המקדש בעולם הבא

זה קלי ואנוהו [ט"ו, ב']

כתב החפץ חיים: [חומת הדת פרק ח']

כתיב בתורה - זה קלי ואנוהו וגו', ותרגמו דין אלקי ואבנה ליה מקדשא. וביאור הדברים - יש בית קדושה גדול שכל ישראל ביחד עושין לשמו, כעין משכן ובית המקדש שהיה לנו, וע"ז נאמר בתורה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

ויש עוד בית המקדש קטן שכל אחד מישראל יכול לעשות לשמו, וזהו שאמר כל אחד מישראל בתוקף שירתו, זה קלי ואנוהו - שאעשה לו נאווה וכתרגומו דקאי על מקדשא.

וביאור הדברים - ע"י התורה שאדם לומד בעולם הזה, נברא למעלה בית קדושה מהוד התורה. וכעין מה שכתב במשלי בנתה ביתה, ואיתא במדרש ללמדך שכל מי שקנה דברי תורה קנה לו בית לעוה"ב. ואותו בית בודאי לא נעשה מעצים כשלנו, אלא מאור התורה שלמד.

וכעין זה איתא בתנא דבי אליהו - שאומר הקב"ה לתלמיד חכם בנה לי בית המדרש, שכל העולם כולו שלך הוא. וביאור הדברים כמו שכתבתי, שמאור התורה שילמוד יהיה נברא לשמו יתברך בית קדושה למעלה.

ומה שסיים על זה שכל העולם שלך הוא, רצה לומר שעל ידי זה יהיה נחשב כל העולם כולו שלך, וכמה דאיתא בזוהר הקדוש ברוחא עביד קוב"ה עלמא וברוחא מתקיימא, דא אינון רוחא דאינון דלעין באוריתא.

ה' עשה כביש בתוך הים

קפאו תהמת בלב ים [ט"ו, ח']

כתב האזנים לתורה:

לא היה צורך להקפיא את מי הים כדי שלא יתערבו ויכסו את בני ישראל, כי תנאי התנה הקב"ה עם הים שיקרע לפני בני ישראל, ר"ל שהמים יקבלו אז "טבע" אחר ויהיה בקיאים [ולפיכך נבקעו כל מימות שבעולם], עד שינתן להם אות לשוב אל טבעם הראשון.

ולמה "קפאו תהמת" ודוקא "בלב ים"? ונ"ל שאצל החופים אין הים עמוק כל כך, ודי היה לים להבקע כדי שיעברו שם בני ישראל ברגל. אבל בלב הים הוא עמוק מאד, ויש שם בארות בארות שעומקם מגיע בכמה מקומות לכמה פרסאות, ואפילו אם היו המים שבתוכם כלים במאמר פיו של הקב"ה, וגם הארץ היתה מתיבשת כרגע, היה קשה לישראל לרדת לעמקי התהום ולעלות ממנו.

ולפיכך הפליא ה' עמהם, ולאחר שנבקעו המים ועמדו כחומה מימינם ומשמאלם, קפאו המים "בלב היום" - בתוך הגומות האלו ונעשה להם "כביש" באבני קרח. ועבור עלי בני ישראל במסלה ישרה.

ע"י מידת החסד מעוררים חסד ה'

נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעוז אל נוח קדשך [ט"ו, י"ג]

כתה החפץ חיים: [חומת הדת פרק י"ד]

גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה, שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות. והיינו שע"י הרחמים שמרחם אחד על חברו ומתחסד עמו, נתעורר מדת החסד העליונה. ואחז"ל - שאומר הקב"ה מה אלו שהן

בעצמן צריכין חסד, עושין חסד אלו עם אלו. אני שאני מלא חסד ורחמים, עאכ"ו שאני צריך לגמול חסד עם בריות.

ומועיל כח החסד הקדוש שנתעורר, להתחסד בזה עם כל העולם. ובפרט עם איש הזה גופה, בודאי חסד יסובבנו בכל ענינו. וע"כ כהיום הזה שרבו מצוקות התבל, מה מאוד צריך להתחזק בתורה וגמ"ח, כדי שתגן עליו הזכות. וכדאיתא בתנא דבי אליהו זוטא - שאלו תלמידיו את ר"א הגדול מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח, א"ל יעסוק בתורה ובגמ"ח.

וכן היה ג"כ במצרים קודם הגאולה, שנתקבצו ילד ועשו חיזוק לעבודת ה' ולמידת החסד, וכדאיתא בתנא דבי אליהו פכ"ג- כשהיו ישראל במצרים, נתקבצו כולם וישבו יחד משום שהיו כולם באגודה אחת, וכתרו ברית יחד שיעשו גמ"ח זה עם זה, וישמרו בלבבם ברית אברהם יצחק ויעקב, ולעבוד את אביהם שבשמים לבדו, ושלא יניחו לשון בית יעקב אביהן, ושלא ילמדו לשון מצרים מפני דרכי עכו"ם שבהם עי"ש.

ומה שאמר שישמרו בלבבם ברית אברהם יצחק ויעקב, הוא מרמז על התורה, כדאיתא ביומא [דף כ"ח] דאף כשהיו ישראל במצרים לא פסקה ישיבה מהם [דאף דהתורה לא ניתנה עדיין, למדו שם כל המצות פרטיות שקבלו מפי האבות. ואיתא בגמרא במסכת ע"ז דאברהם אבינו היה מחזיק ד' מאות פרקי, ובודאי היה גם בשארי ז' מצות ג"כ באופן זה. ומקרא מפורש באברהם אבינו עקב אשר שמע וגו' וישמור משמרת מצותי חוקתי ותורת].

ולכן אמר שישמרו בלבבם, כמו שנאמר היו הדברים האלה וגו' על לבבך. וזהו שנאמר ואזכור את בריתי, ואיתא דתנא דבי אליהו דא היא התורה. וזאת שעסקו בתורה ובגמ"ח היה סיוע גדול להגאולה, וכדאיתא בפסיקתא על הפסוק נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך, נחית בחסדך - זו גמ"ח, נהלת בעזך - זו התורה.

ובאופן זה אנו צריכין לעשות ג"כ בימינו, להתחזק בשני עקרים תורה וחסד, ויתכפר לנו עונותינו כדכתיב בחסד ואמת יכופר עון [ואיתא במדרש שאמת היא התורה שנאמר אמת קנה ואל תמכור], ויקרב הגאולה עי"ז.

מי שקשה לו ללמוד ישליך את עצמו לתורה

ויורהו ה' עץ וישלח אל המים וימתקו המים [ט"ו, כ"ה]

כתב הפניני רבינו יחזקאל: [אברמסקי - חלק שני בתחילתו]

אחרי שסיים כבוד רבנו זצוק"ל את השיעור, פתח בדברי התעוררות המתאימים ליום תורתנו, וכה היו דבריו הקדושים - אנחנו עומדים ביום טוב הגדול, יום שהוא טוב מאד שבו ניתנה תורה לישראל, וע"י זה זכינו להיות המאושרים מכל האדם אשר על פני האדמה.

ובזאת "יבחון הלומד, אם צערם הוא כשנעלמה ממנו לפי שעה ידיעת הפשט בגמרא, ואם שמחתו הגדולה היא כשנתגלה לו עומק הפשט המאיר והשמח - כי אז אות היא שהוא בן תורה אמיתי, שהוא לומד תורה אמיתי, אשר מה ערך לכל עניני העולם הזה המתגמדים ומתקטנים לעומת השמחה והמתיקות שבלימוד התורה... ואם לפעמים יקשה הלימוד על הלומד והדברים נעלמים אצלו והמתיקות ממנו והלאה, הנה אומר לכם מה שראיתי בהקדמה של ספר אחד, אמנם דעו שאין זה הפשט שבפסוק, אבל ה"ז ארגון" הוא טוב...

וכך פירושו "ויבאו מרתה" - לפעמים קורה שהלומד בא למצב של "מרתה"... "ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם" - אין מים אלא תורה ואינם יכולים לשתות וליהנות ממימי התורה, "כי מרים הם" - ואיננו מרגיש את מתיקות התורה... "ויורהו ה' עץ" - השי"ת נותן התורה הורה לו עצה... "וישלך אל המים" "וימתקו המים" - שכאשר ישליך עצמו לגמרי אל המים מימי התורה, וילמד בהתרכזות מוחלטת בשכחת הבלי העולם הזה "וישלח אל המים", אז "וימתקו המים" - אז דברי תורה המשולים למים מתוקים בפיו...

והיה כבוד רבינו זצוק"ל חוזר ואומר - לא שזה הוא הפשט בפסוק, אלא שה"ז ארגון" הוא טוב. והעצה היא נכונה ואמיתית ש"וישלח אל המים", מביא ל"וימתקו המים"...

רוב השתדלות מיותר

ויעשו כן בני ישראל וילקטו המרבה והממעט [ט"ז, י"ז]

כתב השיעורי רבנו מאיר הלוי:

פירש רש"י יש שלקטו הרבה ויש שלקטו מעט, וכשבאו לביתם ומדדו בעומר איש איש מה שלקטו, ומצאו שהמרבה ללקוט לא העדיף על עומר לגולגולת אשר באהלו, והממעט ללקוט לא מצא חסר מעומר לגולגולת, וזהו נס גדול שנעשה בו.

והנה אין הקב"ה עושה נסים לחינם, וצריך ביאור לשם מה נעשה נס גדול כזה. ונראה שבזה לימדנו הכתוב לימוד גדול, שבעניינא דעלמא אין השתדלות מועילה מאומה, שלעולם מה שנקצב לאדם מן השמים יהיה לו, ולא תועיל לו כל השתדלות שבעולם להוסיף על מה שקצבו לו.

ואע"פ שהאדם צריך לעשות מעט השתדלות לפרנסתו, כמו שנאמר [דברים ט"ו, י"ח] וברכך ה' אלקיך בכל אשר תעשה, ומשמע שצריך לעשות מעשה, מכל מקום אין הצלחה תלויה כלל בהשתדלות. ולכן סגי בקצת מעשה, כיון שאין הצלחה תלויה בזה כלל, אלא כל אדם מקבל את חלקו שנגזר לו מאת ה', כמו שנאמר [ד"ה - א, כ"ט, י"ב] והעושר והכבוד מלפניך וגו', ומעשה האדם לא גורם כלל את מה שמקבל.

כמו שנאמר בפרשת ואתחנן [דברים ו', י'] והיה כי יביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך וגו' לתת לך ערים גדולות וטובות אשר לא בנית, ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת, ובורות חצובים אשר לא חצבת, כרמים וזיתים אשר לא נטעת ואכלת ושבעת, והיינו שישראל לא עשו בזה כלום, אלא כל מה שקיבלו בארץ ישראל היה מאת הקב"ה מחמת שנשבע לאבותינו.

והוזהרו ישראל שלא יאמרו שמכח עצמם זכו לזה, כמו שנאמר [שם ח', י"ז] ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה. וכדאיתא בקידושין [פ"ב ע"ב] ר"מ אומר לעולם ילמד אדם לבנו אומנות נקיה וקלה, ויבקש רחמים למי שהעושר והנכסים שלו, שאין עניות מן האומנות ואין עשירות מן האומנות, אלא למי שהעושר שלו שנאמר לי הכסף ולי הזהב וכו'.

וזהו מה שבא הכתוב להשמיענו הנס הגדול הזה שעשה הקב"ה לישראל במדבר, שאין ההשתדלות מועילה מאומה, וריבוי הממון אינו תלוי כלל במעשה האדם, אלא כל מה שאין לאדם הוא מכח מה שנגזר עליו מאת הקב"ה, ורק בשיעור שנקצב לו.

אין העושר בריבוי ההשתדלות

וימודו בעומר ולא העדיף המרבה והממעט לא החסיר [ט"ז, י"ח]

כתב הדעת תורה:

יסוד הדברים הוא, שכל הענין אשר היה בלחם המן, כן הוא בלחם כל הדורות, אלא שבמן היה הכל בגלוי, ובדורות הנה זה בנסתר. ומכאן נס המן היה כמו מכוון כל הניסים שנעשו ביציאת מצרים, שנעשו להראות לנו על ידי ההנהגה של למעלה מן הטבע, כי גם הטבע הוא למעלה מן הטבע.

תפקיד המן היה באמת רק ללמד בזה לדורות, כי באכול האדם את הלחם, אין חיותו מגשמיות המאכל אלא שהחיות הוא רק כשכר על קיומו את רצון ה' באכלו את הלחם, וכמו שאמר הכתוב [דברים ח' ג'] ויאכילך את המן וגו' למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, "כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם", ופירש שם הרמב"ן "כי עשה זה, להודיעם כי הוא המחיה האדם בכל אשר יגזור, אם כן שמור מצוותיו וחיה".

ולתכלית זה האכיל ה' את ישראל את המן כל הארבעים שנה, שישרש זה בלבם - שאין הלחם כשהוא לעצמו גורם החיים והשובע, אלא רק רצונו של הקב"ה אשר כן גזר, והוא יתברך יכול להשפיע חיים בכל מה שירצה.

וזה גם כן הדבר אשר לא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר, להורות שאין העושר מן ההשתדלות, אלא הכל לפי זכויותיו של האדם, כמאמר רבי מאיר [קידושין פ"ב ע"א] "לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו וכו'". ולא מן האומנות באה העשירות, אלא הכל לפי זכויותיו של האדם.

כן אמר הסבא זצ"ל למקלם כירואים אנו בנסיון, שרוב בני אדם מלקטים בחריצות נפלא, ואינם מתרשלים כלל להרבות הון. ומידי שנה בשנה עוד כופלים ההשתדליותיהם, ובכל זאת אין רואים בכל עסקיהם שום ברכה. וכל ריבוי ההשתדלות שלהם ממש לבטלה, הן לוקטים ומשתדלים, וכשבאים הביתה מחנותם ומונים את כספיהם והנה אין פרי עבודתם בידיהם, אלה הכל כאלו לא השתדלו כלל.

וכן רואים, שאמנם מעטים הם העשירים בישראל עם על מיטב חריצותם, ואף אלה רובם רק עשירים בינונים. ולהיפך רואים הרבה בעלי חנויות, ואשר כמעט כל היום אין קונים נכנסים בהם, ובכל זאת תמיד יש להם די מחסורם.

ורואים ממש בחוש את "המרבה לא העדיף והממעיט לא החסיר". הוא הכלל הגדול אשר כל מי שעינו בראשו יכול הוא לראות זה, בכל יום ויום כי ה' הנותן לכל אחד די חיו, בין אם ירבה השתדלות וטורח או לא ירבה, אין לקיטתו והשתדלות של האדם שייכות להפרנסה שמוצא. וכל מזונותיו של האדם קצובים לו מר"ה ועד יוה"כ [ביצה ט"ז ע"ב].

אמונת עם ישראל

ויקצוף עליהם משה [ט"ז, כ']

כתב המשך חכמה:

פירוש - שבאמת היה בזה בטחון נפלא ונסיון תמידי, כי המה בארץ לא זרועה, ומונח מן הולך לאיבוד, והמה לא ילקטון רק הנצרך לאותו יום. וזה נסיון תמידי בכל יום!

אבל כאשר הותירו וירום תולעים ויבאש, ואם כן הוא ללא תעליות, כי אם ילקוטו מה יהיה, הלא ירום תולעים ויבאש. ובטל הנסיון והתקיים רצון השם האמיתי, ולכן קצף עליהם משה.

אבל השי"ת לא קצף, כי הוא לתולעיות, כי יהיה הנס גדול בשבת שלא הבאיש, ובלא זה לא ידעו הנס של שבת. אבל משה רצונו בשבת מטרונא, וכאמרם ז"ל [ברכות ו.] תפילין דמרי עלמא מה כתוב בהו, ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.

לדעת קדושת השבת

ראו כי ה' נתן לכם השבת [ט"ז, כ"ט]

כתב התפארת שמשון:

רבים מאתנו נהנו כבר ממאות שבתות, בהן חיו בבית אחד עם השי"ת, ואף פעם לא הבינו מי חי אתם יחד באותה אחדות נפלאה הנקראת שבת, אף פעם לא עלה בדעתם איזה חיבוק של קדושה הם עוברים, ממילא הם אינם מנצלים זאת, ואינם לוקחים לעצמם את הגדלות את העומק ואת היופי של שבת.

אפשר לשמור שבת אחרי שבת, וכלל לא לדעת מהי בדיוק! מסופר על גוי אחד שנכנס פעם לבית מדרש של ישיבה גדולה, וראה שם את מאות הלומדים שקועים בלימודם, כאשר רבים מהם מתווכחים ביניהם בקול גדול ונמרץ. לפתע הוא ראה שם עוד גוי, הוא נגש אליו ושאל אותו "מה קורה כאן? מה צועקים על מה הם מתווכחים?" עונה לו השני "אינני יודע אני כבר עובד כאן שלושים שנה, וכל יום הם צועקים ומתווכחים, אבל אף פעם לא ראיתי אותם מרביצים לשני".

אם היה אותו גוי נכנס לבית המקדש, מה היה רואה שם? בית מטבחים גדול ... אך יהודי שהיה נכנס לבית המקדש, היה רואה לפניו קדושה. אפשר היה לחתוך את הקדושה בידים.

כך הוא בדיוק השבת, איננו יודעים מהי השבת. לכן אומרת לנו התורה הקדושה "ראו כי ה' נתן לכם השבת", כביכול הקב"ה אומר- כשאתן לכם מצות שופר בסוף תדעו מהו שופר, כשתאכלו מצה תרגישו את הגדלות הטמונה בה, אך שבת אינה כך, יהודי יכול לשמור שבת אחרי שבת, ולעולם לא ידע את היופי הטמון בה.

"ראו כי ה' נתן לכם את השבת", אני נותן לכם מסר מיוחד, דעו כי ישנה שבת, ודעו שאפשר בשבת להגיע לקירבה דביקות ואהבת השי"ת כזו שבשום זמן אחר לא ניתן להגיע אליהם, "וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים".

🕒 השגחת ה' אפילו לא דבוק בדרכי ה' 🕒

למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם בהוציא אתכם מארץ מצרים [ט"ז, ל"ב]

כתב המשך חכמה:

הענין - כי האדם אל יחשוב כי אימת יושג בפרט, ותהא פרנסתו דרך נסיי, כשכבר הוא דבוק בדרכי ה' ומנהיג עצמו בדרך בלתי טבעי, רק אז ישליך ה' על יהבו, אבל כל זמן שלא בא לזה יחוש לנפשו.

לכן אמר בא וראה אימתי האכיל את המן לישראל, האם לאחר קבלת התורה וקיומה, הלא תיכף בהוציא אתכם מארץ מצרים האכלתי אתכם את המן.

לכן כל איש אשר ידבנו לבו לקבל עליו עול דרכי השי"ת ותורתו, בל ידאג מאין יבוא עזרי, כי אף בלא השקיע עדיין מלבבו כל דרכי העולם, ולא הורגל בתורה, רק מטרת לבבו גלוי להיודע תעלומה, כי כוונתו להתאמץ במעוז התורה, יחלצהו ה' ולא יעזבו ויזמין פרנסתו מקודש.

🕒 בכח התורה מתגברים על עמלק 🕒

ויאמר משה אל יהושע [י"ז, ט"ז]

כתב החפץ חיים על התורה:

מה ראה משה ששלח את יהושע? בשביל שליהושע היה כח התורה, כדכתיב ויהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל, היינו מאהלה של תורה. ועקר התגברותו של עמלק היה בשביל רפיון התורה, כמו שדרשו חז"ל על וילחם עם ישראל ברפידים, בשביל שרפו ידיהם מן התורה, ולפיכך בא עמלק.

לכן שלח משה דוקא את יהושע שהיה לו כח התורה, ואמר לו "צא" - היינו אתה בעצמך, שעיקר הנצחון יהיה על ידך ובשבילך.

ואמר - והיה כאשר "ירים" משה ידו, ולא כתיב כאשר "הרים", לומר לך - שבכל דור ודור כאשר ירים משה ידו, היינו כח התורה, אז יגבר ישראל, ואם לא ח"ו גבר עמלק.

עצלות חטא היא

וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה [י"ז, י"ב]

כתב הזכרון מאיר:

פירש"י - בשביל שנתעצל במצוה ומינה אחר תחתיו, נתיקרו ידיו [מכילתא פרשת בשלח מסכתא דעמלק פ"א]. מזה יש ללמוד חידוש, כי העצלות ידוע בתור מידה רעה גם בנפש, וזריזות בתור מעלה בנפש ומידה טובה. אבל מכאן למדים שעצלות זה חטא ופשע, ומקבלים על זה עונש חמור מאוד.

כי הלא משה עומד באמצע המלחמה עם השונא הגדול עמלק, ונתייקרו ידיו. זה אסון גדול מאוד, וקיבל את העונש הזה על שנתעצל במצוה, כדאיתא במכילתא הנ"ל. ויתכן שבן אדם מתרשל פעם במצוה על ידי עצלותו, ואחר כך כשעוסק בתורתו או במצוה ואינו מתעצל, עם כל רצונו הטוב אינו מצליח, בתור עונש על שנתעצל מקודם במצוה.

כי הלא אין לך מצוה גדולה מהצלת כלל בני ישראל מעמלק, ואף על פי כן נתייקרו ידיו של משה. ויש כאן להתפעל, הלא אמרו חז"ל במדרש רבה [שמו"ר פרשה כ"ז ד'] "ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים" [שמות י"ז ט'], למה יהושע? מתחילה אתה דורש שהיה מבקש להדריכו למלחמה, לפי שהוא עתיד להכניס את ישראל לארץ.

דבר אחר - למה יהושע, אמר לו זקנך [יוסף הצדיק] על ידו ירדו למצרים, לך הזדווג עם מי שאירע אותם בעלותם ממצרים.

דבר אחר - למה יהושע, אמר לו זקנך אמר [בראשית מ"ב י"ח] "את האלקים אני ירא", ובזה [עמלק] כתיב [דברים כ"ה י"ח] "ולא ירא אלקים", יבוא בן בנו שאמר את האלקים אני ירא, ויפרע ממי שנאמר עליו ולא ירא אלקים.

הרי יש כאן כמה טעמים למה משה רבינו שלח את יהושע, אבל החוקר לב ובוחן כליות מצא שהיה גם כאן עצלות במה שהוא, ונענש כל כך חמור על זה. מזה רואים גודל החטא של עצלות ממש מקל וחומר, נפלא הדבר.

להשלים את השראת השכינה בבית יהודי

כי יד על כס קה [י"ז, ט"ז]

כתב הדרש משה:

פרש"י - נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק. וקשה א"כ מדוע באיש ואשה העמיד השי"ת רק שם קה שאינו שלם [סוטה י"ז ע"א]. ונראה פשוט שהוא משום שעל האיש והאשה לעשות במעשיהם שיהיה השם שלם. והשי"ת השרה שכינתו במקצת, שיהיה פתח להרחיב ולהגדיל במעשיהם שיהיה השם והכסא שלם, ואז הברכה ממילא תבא, כהבטחת [להלן כ' כ"א] בכל המקום וגו' אבוא אליך וברכתיך.

פרשת יתרו

שמיעה לשון הבנה

וישמע יתרו [י"ח, א']

כתב הזכרון מאיר:

במדרש תנחומא [פרשת יתרו ס' ב'] יש שמע והפסיד ויש שמע ונשכר, יואש שמע והפסיד שנאמר [דברי הימים ב' כ"ב י"ז] "אז שמע המלך אליהם", לפיכך "ואת יואש עשו שפטים" [שם כ"ד], וכן "שמעו עמים ירגזון" [שמות ט"ו י"ד]. אבל יתרו שמע ונשכר, שהיה כומר לעבודה זרה, ובא ונדבק למשה ונכנס תחת כנפי השכינה, וזכה ליתר פרשת הדיינים לישראל, שאמר למה [שמות י"ח י"ז] "לא טוב הדבר אשר אתה עושה וגו' ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל" וכו', עיין שם.

ויש להבין את פשט המדרש, שהרי כמובן "שמעו עמים ירגזון" זה הפסיד, "וישמע יתרו" ובא זה נשכר, ומה החידוש בדבר? ובכלל מה כוונת חז"ל בזה.

אלא יש שמיעה "הערן" [לשמוע], ויש שמיעה "דער הערן" [להבין]. זהו מה שמשמיענו, עמים שמעו רק שמיעה "הערן", ולכן היה אצלם "ירגזון" ולא יותר, כלומר הפסידו בהשמיעה כולו רוגז, ולא השתנו ונשארו גויים. אבל יתרו שמע "דער הערן", ובא לכנפי השכינה והוסיף פרשה בתורה.

יתרו מתקן את חילול ה'

וישמע יתרו [י"ח, א']

כתב הבאר יוסף:

ברש"י, מה שמועה שמע ובא, קריעת ים סוף ומלחמת עמלק. והנה הלא קריעת ים סוף הוא הנס היותר גדול ונורא, כמו שכתוב [תהלים קן] נוראות על ים סוף, ועשרה נסים נעשו לאבותינו על הים [אבות פ"ה], וכל ישראל מגדולם ועד קטנם עברו בתוך הים ביבשה בלי שום מכשול ופגע.

ודבר זה הרעיש את כל העולם כולו, כמו שכתוב שמעו עמים ירגזו וגו', משום שדבר גדול ונפלא כזה לא נעשה מבריאית העולם ועד עתה, ולעומת זה במלחמת עמלק,

אם אמנם שיהושע ואנשיו נצחוהו והחלישו אותו, אבל בלא גם עמלק הרג מישראל וזנב את הנחשלים שבהם, ופעם גבר ישראל ופעם גבר עמלק.

ואם כן הנס שנצחו את עמלק לכאורה אינו מתדמה כל כך להנס של קריאת ים סוף שהיה גדול ונורא מאוד, ואם כן אם השמועה של קריאת ים סוף עוד לא פעלה על יתרו לבוא ולהתגיר, מה הוסיפה עליו יותר השמועה של מלחמת עמלק שעל ידה דוקא התגייר, דלפי מה שפירש רש"י ששמע קריאת ים סוף ומלחמת עמלק, משמע מזה שדוקא ע"י השמועה של שני אלו הדברים יחד נתעורר לבא.

ויתכן בזה, דאמנם במה שבא יתרו להתגיר היה בכאן ענין גדול ומיוחד ביותר, מפני שהוא בא ביחוד ובכונה תחילה לקדש שם שמים ולתקן מה שעמלק קלקל וחלל את השם במלחמתו את ישראל.

כמו שאמרו חכמנו ז"ל [ילקוט תצא והובא ברש"י שם], על מלחמת עמלק, מה שנאמר אשר קרץ בדרך, צננך והפשירך מרתיחתך, שהיו כל האומות יראים להלחם בכם, ובא זה והתחיל והראה מקום לאחרים, משל לאמבטי רותחת שאין כל בריה יוכלה לירד בתוכה, בא בן בליעל אחד וקפץ וירד לתוכה, אף על פי שנכוה הקרה אותה מפני אחרים, כך כיון שיצאו ישראל ממצרים נפלה אימתן על כל אומות העולם, שנאמר אז נבהלו אלופי אדום וגו' תפול עליהם אימתה ופחד וגו', וכיון שבא עמלק ונזדווג להם, אע"ג שנטל את שלו מתחת ידיהם, הקירן בפני אומות העולם, ע"כ.

אם כן מלחמת עמלק גרמה להחליש ולטשטש במדת מה את הרושם האדיר שהיה על ידי קריאת ים סוף על כל העולם כולו מן הקצה אל הקצה, שנמס לבם בקרבם וחיל ורעדה יאחזון מפחד ה' ומהדר גאונם של ישראל, ועמלק שהעיז אז לצאת במלחמה נגדם, לא ירא אלקים, וכמה פעמים גבר עמלק עליהם, בזה גרע ומיעט בעיני העולם מהזהר וההוד שחפף על ישראל מהנפלאות שנעשו להם בקריאת ים סוף.

ויתרו, ששמע קריעת ים סוף, ולעומת זה שמע מלחמת עמלק שהעיז פניו ככלב ויצא במלחמת תנופה כנגד ישראל, אז קם יתרו שהיה כהן מדין וישב בכבודו של עולם והיה מפורסם בכל העולם, שהיה עוד מלפנים מיועצי פרעה במצרים, ולקח עמו גם את בתו אשת משה ושני בניה, ויצא מארץ מדין שהוא היה שם הכהן והראש וישב שם בכבודו של עולם [כמו שכתב רש"י להלן פסוק ה'].

ובעברו משם דרך ארצות העמים נתפרסם הדבר שהוא עוזב את ארצו וכהונתו והולך אל המדבר לקבל עליו דת ישראל ולהתיחד, ובזה קידש שם שמים הן לעיני ישראל, וגם בעיני האומות, ובגלל זה לא בא להתגייר בהצנע אלא דוקא בפרהסיא ובפרסום גדול, כדי שיתקדש שם שמים ברבים.

וזהו הכוונה שאמרו: מה שמועה שמע ובא, קריאת ים סוף ומלחמת עמלק, היינו שהוא שמע קריאת ים סוף, שהוא הפלא הגדול והנורא שהרעיש את כל העולם, אולם נגד זה שמע גם מלחמת עמלק, מה שיצא להלחם עם ישראל, שעל ידה נתקרר ונצטנן ונתרופף הרושם האדיר של קריאת ים סוף.

לכן התעורר לבא אל המדבר ולהתגייר שם בפרהסיא, לתקן בזה מה שקלקל עמלק, ושיתעלה שם שמים בעולם ויחזור לקדמותו.

אחרי כותבי מצאתי בעזר ה' בזהר הקדוש פרשת יתרו וזה לשונו: וכיון דאתא יתרו דהוא כומרא עלאה דכל טעוון אחרינן, כדין אתתקף ושליט יקרא דקב"ה על כולא, בגין דכל עלמא כד שמועו שמע גבורתיה דקב"ה זעו, וכלהו הוו מסתכלין ביתרו דאיהו חכים ורב ממנא דכל טעוון דעלמא, כיון דחמו דאיהו אתא ופלח ליה להקב"ה ואמר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלקים, כדין כולהו אתרחקו מפולחניהו, וידעו דלית בהו מששא, כדין אתייקר יקרא דשמא קדישא דקב"ה בכל סטרינ, ועל דא אתרשים פרשתא דא באורייתא, ושירותא דפרשתא הוה ביה ביתרו, עי"ש.

🌀 הנס משפיע רק למכין עצמו 🌀

וישמע יתרו [י"ח, א']

כתב האזנים לתורה:

ג' שמעו שמועה אחת ובאו לידי מסקנות שונות, עמי קדם שמעו כי הוביש ה' את מי ים סוף לפני בני ישראל, וחלו ורגזו נבהלו ונמגו, עמלק שמע זאת, ובא ללחום בישראל, יתרו שמע, ובא... להתגייר.

אין זאת כי לא רק ה"נס" הוא הקובע את ההגבה עליו, אלא גם ההכנה של האדם לקליטתו. ורק יתרו שהיה ממחפשי אלקי אמת, ודורשי ה' מפי משה - רק הוא הוציא מנסי יציאת מצרים את המסקנה הראויה. ומכאן תשובה להאומרים, שלו הראנו ה' נסים גלויים כיום צאתנו ממצרים, היה כל העולם מתהפך בין לילה למאמינים במאה אחוז.

וישמע יתרו

וישמע יתרו [י"ח, א']

כתב הלקח דעת:

פירש"י - מה שמועה שמע ובא, קריעת ים סוף ומלחמת עמלק, עכ"ל.
ונראה לבאר, משום דרך שני דברים אלו נעשו גם במדין. שקריעת ים סוף - פירש"י בפ' בשלח [י"ד כ"א] עה"פ ויבקעו המים, כל מימות שבעולם, ומלחמת עמלק - היינו שהועמד השמש כמו שפירש"י [י"ז י"ב]. וכיון שכן, התחיל יתרו לשאול מה פשר הדבר שנשתנו סדרי בראשית של המים והשמש, עד שנודע לו מעל יציאת מצרים.

ולכאורה צ"ע מסיפא דקרא, את כל אשר עשה אלקים למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את ישראל ממצרים, דמבואר - דשמע על יציאת מצרים עם כל הנסים והנפלאות שנעשו במצרים, ואיך כתב רש"י רק הנך ב' דברים. ונראה דהכי פירוש-וישמע יתרו, אחר שראה שני הדברים האלו, התחיל לשאול, ונודע לו את כל אשר עשה אלקים למשה ולישראל עמו, כי הוציא ה' את ישראל ממצרים.

מה שמועה שמע ובא

וישמע יתרו [י"ח, א']

כתב הלב אליהו:

כתב רש"י [מגמ' זבחים קט"ו] מה שמועה שמע ובא? קריאת ים סוף ומלחמת עמלק. כלומר חז"ל שואלים אם אדם עוזב משפחתו ובית אביו אשר ישב שם בכבודו של עולם, ועוזב הכל ובא, א"כ צריך לומר ששמע איזה שמועה מיוחדת לו שכל העולם לא שמעו זה, והא ראייה שהם לא באו והוא בא.

ומשיבים חז"ל כי אינו כן, אלא הוא שמע אותה שמועה ששמעו כולם קריאת ים סוף ומלחמת עמלק! רק הם אע"פ ששמעו נשארו על מקומם בשטותם וברשעם, והוא שמע ובא.

אמונה צריכה חיזוק

וישמע יתרו [י"ח, א']

כתב הכתב סופר:

פרש"י - מה שמוענה שמע ובא, קריאת ים סוף ומלחמת עמלק. נ"ל לפרש - בשנפרש הפסוק [קהלת ז' י"א] טובה חכמה עם נחלה ויותר לרואי שמש, כי כבר האריכו בספרים - כי מצוה לחקור ולהתבונן במצות ה' ולידע אותו, כדכתיב [דברי הימים א' - כ"ח ט'] דע את אלקי אביך ועבדהו.

אבל אם יסמוך האדם על חקירתו, אולי פעם ינטה דעתו ושכלו ללא טוב, ויהיה דמיונו כוזב ורע. ולהשמר מזה יקדים על עצמו את הקבלה אשר כבר קבלו אבותינו, ונאמן עלינו כי טוב וישר ה', וגם אם שכלו ודעתו לא כן ידמה, לא יזיז זיז כל שהוא ממנו. ושוב אחר אשר כבר הניח הנחה כזה, יחקור בחקירות על כל דבר וה' עמו בל ילך אורחות עקלקלות.

והנה יתרו שעמד על המחקר ועבד כל עבודה זרה ומאס בהם, עד שלבסוף בחר בה' אלקי ישראל. ושוב התחזק בדבר ודימה בנפשו כי מזה לא יסור כל ימי חייו, ולא יזיזהו ולא יזיחהו אדם שבעולם מדעה זאת להאמין בה', עד שבחר במשה לתת את בתו לו לאשה, ועמד גם כן על דעתו דעת אלקים.

והנה מה לנו יותר ממי שראה קריאת ים סוף, הנס הגדול מכל הניסים שנעשה לנו במצרים, כי היה לעונש מצרים ולטובת ישראל, ולא במקרה רק בהשגחה פרטית. וא"כ בוודאי תתחזק האמונה להראוה כל זה עד עולם לו ולזרעו אחריו. אבל לא כן היה, כי מיד אחר כך שכחו כל ניסי ה', וכחשו כי לא עשה עמם טובה, עד שבא עמלק ברפידיים שרפו ידיהם מדברי תורה, וכפירוש רש"י [לעיל י"ז ח'] משל לבן ואב וכו'.

ואם כן הוא, מכ"ש וקל וחומר שלא יסמוך אדם על חקירתו. אם אותם שבעיניהם ראו הנס הגדול שכחו וכחשו בה', מה יעשה מי שלא ראה מאורות מימיו רק כסומא בארובה מחמת חקירתו על הדבר, במעט רגע יהפוך הקערה על פניה ח"ו.

ולכן עד שלא שמע יתרו כל זה, סמך עצמו כי יעמוד על דעתו, גם לא יתחבר לישראל, מ"מ לא ינטה מחקירתו ושכלו שעומד בו. אבל כששמע מקריאת ים סוף ושוב מלחמת עמלק, כי היה שכוח מהם כל הניסים ונפלאות, עד שהביא ה' את עמלק עליהם להזכירם מחדש, להראותם ולהזכירם ניסיו ונפלאותיו.

שוב פחד וירא לנפשו, הוא שלא ראה שום נס איך לא יחוש לנפשו כי לא בקושי יחזור לאחוריו. לכן עקר מקומו לדבק בישראל, ולראות הניסים שיעשה להם, וגם לשמוע ממשה את הנסים אשר כבר נעשו, כדי שתתחזק האמונה אצלו. ושוב חזר ושב לביתו לגייר כל בני ביתו כדפירש רש"י, כנ"ל לפרש בטוב טעם ודעת, וק"ל.

יִתְרוֹ הַתְּגִיִּיר בְּגִלְל הַהִשְׁחָתָה שֶׁל עֲמֶלֶק

וישמע יתרו [י"ח, א']

כתב הלב אליהו: [סוף ח"א בשביבי לב אות ק"ג]

אחז"ל - מה שמועה שמע ובא, קריאת ים סוף ומלחמת עמלק. ויש להבין בשלמא קריעת ים סוף - ששמע כל הנסים והנפלאות, ושראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן, מובן שכל אלו דחפוהו לבוא להתגייר. אבל מלחמת עמלק - מה שמועה היא להיותה סיבה לבוא ולהכנס תחת כנפי השכינה?

אבל הדבר יובן עפ"י מה שנתפרסם בזמנינו, שהיו כמה כופרים מפורסמים בלונדון, שלאחרי ששמעו על האכזריות האיומה של הגרמנים היטלר וסייעתו ימ"ש, התחילו להאמין בהשם, ואמרו כי כעת הם רואים שבלי אמונה יכול אדם להתהפך ולהיות הרבה יותר גרוע מחיתו טרף וכו' וכו'.

וזהו מה שאחז"ל - שיתרו שמע קריאת ים סוף ומלחמת עמלק, כלומר ששמע שני השמועות ביחד, שמע קריאת ים עם כל הנסים והנפלאות שכל העולם שמע זאת, ושמע עוד שלאחרי ששמע עמלק גם הוא ודאי קריאת ים סוף, אעפ"כ לא היסס ובא להלחם עם ישראל! מזה שפט יתרו בנפשו, מה שיכול להיות אם שומעים ולא באים למעשה להתגייר. וזהו שאמרו כי שמועה זו - של קריאת ים סוף ומלחמת עמלק - דחפתו לבוא ולהכנס תחת כנפי השכינה וכמו שנתבאר.

וכך כתב הדרכי מוסר:

מפרש רש"י מה שמועה שמע ובא קריאת ים סוף ומלחמת עמלק. הקשה מו"ר ראש ישיבת לומז'ה, דלכאורה היה לו להזכיר את הנצחון ולא את המלחמה, הלא הנס היה בנצחון ולא במלחמה.

ואמר הוא על זה, כי באמת השמועה על המלחמה דוקא היא שהעמידתו על דעתו, לאחר ששמע על כל הניסים ונפלאות שנעשו לישראל בים ובמצרים, ושמע שעם כל זה עמלק בא להלחם עם ישראל בעזות בלא רגש והתפעלות מהניסים שנעשו לישראל.

שמועה זו ששמע היא שסייגה אותו בגויותו, בראותו התדרדרות תהומית זו, סמיאת עינים שכזו יכולה להיות. ראה לכך חובה לפרוש מאומות העולם.

שם גרשם להרגיש גר

אשר שם האחד גרשם [י"ח, ג']

כתב הלקח דעת:

ויש להעיר, שמשה עשה שלא כסדר, דהא תחילה הצילו הקב"ה מחרב פרעה, ואח"כ נעשה גר בארץ נוכריה, ולמה הפך הסדר לקרא גרשם תחילה. ונקדים העובדא שהיה אצל גדול אחד שבנו ברח מרוסיא לאמריקה, משום שחשש שיקחו אותו לצבא ניקולאי. והאב שהכיר את טבעו שהוא קל לנטות מיהדות באמריקה, רצה לעכבו ולא עלתה בידו, וישב עליו אח"כ שבעה כעל מת ר"ל- כששמע שנטה מן הדרך.

והנה בריחת משה ממצרים מקרבת עמרם אביו ויוכבד אמו ואחותו מרים ואחיו אהרן, למדין מקום שאדוקים מאד בעבודה זרה, העמידו במצב של נסיון גדול מאוד להשאר תמיד במצב חשש פיקוח נפש למי שפורש מעובדי עבודה זרה של מדין. ועלול ע"י מצב כזה להמשיך אחריהם כדי להמנע מסכנת נפשות, דכל הגדול מחברו יצרו גדול. וצריך לעשות גדרים ולא לסמוך על גדלותו, אלא בעשיית גדרים יותר גדולים. ובשבילם נשאר גר בארץ נוכריה, ולא נמשך אחרים ואחרי הסביבה.

ומטעם זה הקדים לקרוא להראשון גרשם, לקבוע בלבו להשאר תמיד גר במדין, שלא רצה להעשות אזרח במדין, כי זהו החוב הראשון. ורק אח"כ יבוא להודות לה' על שהצילו מחרב פרעה, דכל זמן שאינו בטוח במצבו של גרות במדין, ויש חשש של גרירה בתרייהו, אין ההצלה מחרב פרעה כלום.

כבר כתבנו העובדא - שבשעת פרוץ המלחמה עם רוסיא, הציע מי שהוא לר' יעקב דוד מייזל הי"ד מטעלז לברוח לרוסיא, והשיב - מוטב למסור הגוף להיטלר מלמסור הנשמה לסטאלין. לפיכך תחילת ההצלה של משה היא ע"י "גר הייתי בארץ נוכריה", ורק אחר זה אפשר להודות לה' על שהצילו מחרב פרעה, דלולא היותו במדין, אין חשיבות בהצלתו מחרב פרעה.

מצוה לספר נפלאות ה'

ויספר משה לחתנו את כל אשר עשה ה' לפרעה [י"ח, ח']

כתב החידושי הגרי"ז:

ונראה שביאור "ויספר", דיש דין מיוחד של סיפור נסים שעשה ה', וכדכתיב [תהלים ק"ז כ"ב] "ויספרו מעשיו ברנה", וכמו כן כתיב [שם ק"ח ב'] "שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו".

דהיינו דצריכים לשוח ולספר נפלאותיו, ולכן קודם לא היה יכול לקיים דין זה של ספור, דלא היה למי, דהרי כל ישראל ידעו מכל זה. אבל כשבא יתרו והוא לא ידע מכל בכל, מיד קיים משה רבינו דין של ויספרו מעשיו ברנה. והנה דין זה של ספור הוא חוץ מן דין הודאה.

חשיבות גירסא דינקותא

ויחד יתר על כל הטובה אשר עשה ה' [י"ח, ט']

כתב הזכרון מאיר:

במסכת סנהדרין [דף צ"ד ע"א] איתא - "ויחד יתרו" רב ושמאל, רב אמר שהעביר חרב חדה על בשרו [פירש רש"י שמל עצמו ונתגייר], שמואל אמר שנעשה חידודים חידודים כל בשרו [ופירש רש"י חידודין חידודין קמטין קמטין, שהיה מיצר על מפלת מצרים]. אמר רב היינו דאמרי אינשי, גיורא עד עשרה דרי לא תבזה ארמאי קמיה, עד כאן.

למדים מזה, כי גירסא דינקותא נשמר לכל החיים, וזה לא נעקר מן הלב בשום ענין ואופן, בבחינת [משלי כ"ב ו'] "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה". כי גירסא דינקותא הוא השורש, ואם השורש רקוב, אחר כך אפילו שיגדל לעץ גדול, לא יהיה בסדר. כי האדם עץ השדה [דברים כ' י"ט] - כמו העץ כן האדם. ואושר הוא לאדם שיתחנך ויתרגל בדרכי התורה בעודו נער, כדי שהגירסא דינקותא שלו שהיה בסדר, וישמור על השורש שלא יהיה רקוב, ויתן לעץ שלו שיגדל, ויהיה בבחינת "אשרי ילדותינו שלא ביישה את זקנתנו" [סוכה נ"ג ע"א].

מדה כנגד מדה על המחשבות של המצרים

ויאמר יתרו ברוך ה' כי בדבר אשר זדו עליהם [י"ח, י']

כתב החידושי הגרי"ז:

פרש"י אשר זדו עליהם - אשר הרשיעו. אבל באונקלוס תרגם - "די חשיבו". והביאור בזה - דהנה ידוע מה שהשיב ר' איצעלע מוואלאזין לשר רוס', כששאלו מאי האי דכתיב "הללו את ה' כל גויים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו", וכי גבר חסדו על ישראל, צריכים הגויים להלל לה'. ענהו ר' איצעלע מיד - הלא עם ישראל לא יודעים מזימות לבבכם בפטרבורג במינסטוריום להרע עליהם וה' מפיר עצתכם הרעה, ורק אתם הגויים יודעים בחסדי ה' על ישראל, שאינכם יכולים להפק זממכם לפועל, ולכן אתם המחויבים להלל ולשבח לה' על זאת.

והנה איתא שלשה היו באותה עצה, אלו הן בלעם איוב ויתרו [סנהדרין ק"ו]. והנה איתא דבעכו"ם מחשבה רעה הקב"ה מצרף למעשה [קידושין ל"ט ע"ב תד"ה מחשבה - ומקורו ירושלמי פאה פ"א ה"א].

ולפי"ז יתרו שידע כל אשר חשבו המצרים על ישראל, הוא אשר ראה המדה כנגד מדה גם על כל מחשבותיהם, ולכן אמר "כי בדבר אשר זדו עליהם", בכל מחשבותם כדתרגום אונקלוס, אבל ישראל לא ידעו מזה כלל.

הכרת הטוב אפילו למיטיב לצורך עצמו

ויבוא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חותן משה [י"ח, י"ב]

כתב החידושי הלב:

כתוב בספר שמואל [ש"א - ט"ו ו'] "ויאמר שאול אל הקיני, לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו, ואתה עשיתה חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים", ופרש"י - "אל הקיני" - בני יתרו שהיו יושבין במדבר יהודה בנגב ערד וכו'. "עם כל בני ישראל" - שנהנו מסעודתו משה ואהרן וכל זקני ישראל, והרי מעלה עליו כאלו עשה חסד עם כל ישראל.

ובגמרא [ברכות ס"ג ב'] איתא - "פתח ר' נחמיה בכבוד אכסניא ודרש, מאי דכתיב ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו, ואתה עשיתה חסד עם כל בני ישראל. והלא דברים קל וחומר, ומה יתרו שלא קרב את משה אלא לכבוד עצמו כך, המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה". ופרש"י - "עשית חסד שהאכילם, שנאמר ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם".

מבואר מדברי חז"ל, ששאלו הטיב עם בני בניו של יתרו בגלל הכרת הטובה ליתרו, שמשה ואהרן וכל זקני ישראל נהנו מסעודתו.

והדבר תמוה למה היה צריך להכיר להם טובה בעבור זה, והרי כבר הדגישו לנו חז"ל שלא היתה כוונת יתרו להטיב להם "אלא לכבוד עצמו". ועוד הרי יותר ממה שנהנו הזקנים מסעודתו בגשמיות, נהנה יתרו מהזקנים בזה שחלקו לו כבוד והלכו להשתתף בסעודתו. ובודאי שמשה אהרן והזקנים לא היו פחותים מ"אדם חשוב" הנזכר בגמרא [קידושין ז' א'] שקבלתו חשובה כנתינה, משום "דבההיא הנאה דקא מקבל מתנה מינה, גמרה ומקניא ליה נפשה". א"כ הרי כבדוהו הרבה בזה שהשתתפו לאכול בסעודתו?

וצריכים אנו לומר שאעפ"י שהזקנים הטיבו עם יתרו יותר ממה שהוא הטיב עמהם, וגם הוא לא נתכוון להנאתם כי אם להנאת עצמו, עם כל זאת מוטלת חובת הכרת הטוב, שהרי למעשה סוף כל סוף נהנו ממנו.

וחיוב הכרת הטובה אפילו עבור הנאה בלתי חשובה כזו, מחייבת את בני ישראל לדורותיהם להטיב לזרעו של יתרו, וגם לזרע זרעו. לומדים אנו מכאן - מה גדול הוא החיוב של הכרת הטובה ואפילו בעד חסד קטן.

כח הביקורת של יתרו גידלה אותו

מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך מן בוקר עד ערב [י"ח, י"ד]

כתב הדעת תורה:

וברש"י יושב כמלך וכולן עומדים, והוקשה הדבר ליתרו שהיה מזלזל בכבודו של ישראל, והוכיחו על כך. גדולתו של יתרו היה בגודל כח הבקורת שלו. גר שבא זה עכשיו, וכבר הוא מבקר ומוכיח את רבן של ישראל, ומכח זה הוא שבא לכל יתרונו. הנה "לשעבר היה מכיר בכל עבודה זרה שבעולם, ולא הניח עבודת אלילים שבעולם שלא עבדה" [רש"י - לעיל פסוק י"א], אלא שכל עבודה זרה שבעולם העביר תחת שבט הבקורת שלו, ועי"ז בא עד לחסות תחת כנפי השכינה.

בכח זה, הוא שביקר גם את משה, אם אף שלמשה היה לו טעמים בעשות כן, כמו שהיה תשובתו - כי יבא אלי העם לדרוש אלקים וכו', וכו', כי עשה זה למען ישמע העם מפיו עצמו ולא מפי שלוחו. דהנה מצינו בחומש דברים [א' י"ד] שהיה לו למשה רבינו ע"ה תביעה על כלל ישראל, על תשובתם ואמרם "טוב הדבר אשר דברת לעשות", וברש"י שם - "היה לכם להשיב, משה רבינו ממי נאה ללמוד ממך או מתלמידך?" הרי שמה רבינו ע"ה בחשבון גדול עשה מה שעשה, כן סבר וכן פסק

להתנהג ככה. אבל מ"מ אחרי שרואים שקבל משה ועשה כפי עצת יתרו, הרי שהיה כאן סוף כל סוף איזו טעות שהיא מצב משה רבינו ע"ה.

ומזה להשתומם רב כחו וגודל תקיפות הדעת של יתרו! לבחון כל דבר ולעמוד על חסרון דק מן הדק! ולא לחדול מלהביע דעת בתקון החסרון! ולהוכיח על הדבר בפני הגדולים והטובים ממנו, כמשה רבינו ע"ה והכלל ישראל! כח הבקורת גדול מאוד, הוא הפתח להכרת האמת.

כח הולך ומקיף מתחילתו של אדם עד שלמותו, בקורת הוא כח נפלא אשר ע"י יוכל האדם לזכות לגדולות. אבל קודם כל עליו לבקר את עצמו הוא, כי אז יבחן ותדע כי מבקש האמת הוא. אשרי לאדם שמחונן בכח זה, ובלבד שישמרנה בנתיבתה המיוחדת. וע"ז נאמר [משלי כ"א ח] וזך ישר פעלו.

ג' דברים שעשה משה

וירא חתן משה את כל אשר הוא עשה לעם [י"ח, י"ד]

כתב החידושי מרן רי"ז הלוי:

נראה הביאור בזה, דהנה באמת משה עשה ג' דברים כמו שביאר אח"כ, הא' - לדרוש וגו', דהיינו לשאול מפי הגבורה. ושנית - להודיע לעם את חוקי התורה, כמש"כ להלן והדעתי וגו'. שלישית - לשפוט בין איש ובין רעהו, וכדכתיב ושפטתי וגו'. וכמו שביאר הרמב"ן שם, בשלשה דברים נאמרו בזה.

ויתרו הסכים לו על שני דברים הראשונים שאי אפשר להם להעשות בלעדו, כמו שאמר אח"כ היה אתה לעם מול וגו'. והבאת אתה את הדברים וגו'. שזה מוכרח דוקא להעשות ע"י משה בעצמו, כי שום נביא אין בכחו לשאול מפי הגבורה מתי שירצה רק משה לבדו, כמו שנאמר עמדו ואשמעה וגו'. וגם הדבר השני להודיע לעם את חוקי התורה, מוכרח דוקא משה בעצמו, וע"ז אמר לו והזהרת אתהם וגו'. רק הדבר השלישי לשפוט בין איש ובין אחיו, ע"ז אמר לו ואתה תחזה וגו', שע"ז אפשר להושיב גם דיינים שהם ישפטו, וכמו שביאר הרמב"ן שם.

וזהו דכתיב הכא וירא חתן משה את כל אשר הוא עשה לעם, ר"ל דהוא ראה את כל הג' דברים הנ"ל. ומכולם לא הוקשה לו רק על דבר אחד, והיינו דכתיב מה הדבר הזה אשר אתה עשה לעם וגו' בלשון יחיד, דלא הוקשה לו רק על הדבר הזה בלבד שהוא המשפט, כדמסיק אח"כ מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך וגו', שזה קאי על המשפט שהדיינים בישיבה הבעל דין בעמידה, וזה אפשר בשני הדברים האחרים. הלא לא היו משה בישיבה והם בעמידה, דבסדר המשנה הלא היו כולם

בישיבה, כמבואר בפירש"י עירובין דף נד יעו"ש, ובשאלה מפי הגבורה גם משה היה בעמידה. אלא קאי זאת רק על המשפט בלבד, שרק ע"ז שאל כמו דמסיק אח"כ.

להשתדל שיהיו מעשיו מתוקנים

כי יהיה להם דבר בא אלי [י"ח, ט"ז]

כתב החפץ חיים על התורה:

ועל זה ענה לו יתרו חותנו נבל תבל וגו', וסיים דפסוק כ' "והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון".

והנה רבותינו ז"ל ב"מ דף ל' ע"ב, פרשו את הפסוק הזה על מצות שבין אדם לחברו, דתני רב יוסף והודעת להם זה בית חייהם, את הדרך - זו גמילות חסדים, אשר ילכו - זה בקור חולים, בה - זו קבורה, ואת המעשה - זה הדין, אשר יעשון זו לפנים משורת הדין ע"כ.

יוצא מזה כי כל הפסוק הנוסף ע"י יתרו, מדבר רק בענינים שבין אדם לחברו, במדות ודרך ארץ, בויתור משלו ובהנהגת לפנים משורת הדין, דבר ששייך לבעלי דברים, ולא לדיין כמבואר במהרש"א.

ואם את הדבר הזה ילמד את בני ישראל, נוסף על החקים והתורות, כלומר שירגילים גם בענינים שבין אדם לחברו, בעניני מוסר ומדות תרומיות, ושיעשו גם לפנים משורת הדין למען יתקדש שם שמים ע"י הנהגתם הטובה ודרכיהם הישרים, אז הנקל יהיה לו לעמוד בראשם ולהיות מנהיגם.

וכמה שהפליגו חז"ל בכמה מקומות על הלומד תורה, שצריך להשתדל שיהיו מעשיו מתוקנים, ופלוני שלמד תורה כמה מתוקנים מעשיו, אמרו ז"ל יומא פ"ו א'.

"דבר גדול" ו"דבר קשה"

והיה כל הדבר הגדול יביאון אליך [י"ח, כ"ב]

כתב המהרי"ל דיסקין:

רבים שואלים, למה בפסוק כ"ו שינה הכתוב ואמר את הדבר הקשה יביאון אל משה. וכפי הנראה היו חילוקי דעות בענין הזה בין יתרו ובין משה רבינו ע"ה.

והנה החלוק בין דבר הגדול ובין דבר הקשה הוא פשוט. דבר הגדול - רצה לומר דבר ריב בעסק רב הכמות, דרך משל - עסק של אלפים זהוב או יותר, המנהג שבעולם

[באומות העולם] שמשפט כזה רב הכמות, אינם מוסרים אלא לבית משפט גבוה, אשר השופט הוא דעתו רחבה ונחית לעומקא דדינא. ואשר לא כן משפט קטן מעט הכמות, אשר הולכים להתדיין בזה גם לפני בית משפט שאינו גבוה כל כך. ועל יסוד זה אמר יתרו, כל הדבר הגדול יביאון אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם.

אבל משה רבינו ע"ה נהג בזה עפ"י יסודי התורה, שלא לחלק בין משפט קטן לגדול, וכשמצינו בגמ' סנהדרין דף ז' אמר ר' שמואל בר נחמני כל דיין שנוטל מזה ונותן לזה שלא כדין, הקב"ה נוטל ממנו נפשות, שנאמר אל תגזל דל וגו', כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש. וכדאיתא שם דף ח' - דין פרוטה כדין מאה. לכן כל דיין בישראל [שנתמנה ע"י משה רבינו] ויכלו לסמוך עליו על דין קטן הכמות, היו יכולין לסמוך עליו גם על דין גדול שבגדולים בסכומים גדולים עד מאד.

ואין נפקא מינה רק בדבר הקשה, ענין נבון, שאין הדיין הפשוט יכול להיות נחית לעומקא דדינא ולברר וללבן הדברים. זהו שאמר כל הקשה יביאון אל משה, ואפילו דין קטן שבקטנים צריך להביא למשה. וכן הוא אומר בספר דברים כקטן כגדול תשמעון, והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי שמעתי.

🌀 "דבר גדול" "דבר קשה" 🌀

והיה כל הדבר הגדול יביאון אליך [י"ח, כ"ב]

כתב החידושי מרן רי"ז הלוי:

ולהלן כתיב את הדבר הקשה יביאון אל משה, וכן כתיב בפ' דברים והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתי. והביאור בזה, דבאמת שני דינים נאמר בזה, דהנה הסנהדראות האלה היו בית דין של כ"ג, ומשה היה במקום בית דין של ע"א, כמבואר בסנהדרין דף ט"ז דמשה במקום שבעים ואחד הוה קאי.

והנה יש שני אופנים שצריכין דוקא בית דין של ע"א, חדא - דיש דברים שהם מצד עצמם צריכין דוקא בית דין של ע"א, כדתנן בסנהדרין דף ב' דאין דנין לא את השבט, ולא את נביא השקר, ולא את כהן גדול אלא על פי בית דין של ע"א. וכן אין עושין עיר הנדחת אלא עפ"י בית דין של ע"א, ועוד כמה דברים. וכל אלו נקראין דבר הגדול, ונכללו בהקרא דכל הדבר הגדל יביאון אליך, שצריכין בית דין של ע"א, כמבואר ברמב"ם פ"ה מהל' סנהדרין ה"א יעו"ש.

ועוד יש אופן שני שצריכין דוקא בית דין של ע"א, כגון אם נולד ספק או מחלוקת בדין מן הדינים, שאז ג"כ ההכרעה תלויה רק בידי בית דין הגדול, כדכתיב כי יפלא ממך דבר למשפט וגו' וקמת ועלית וגו', היינו את הדבר הקשה יביאון אל משה.

ושני דינים נפרדים הם, חדא דבר הגדול - דהדבר מצד עצמו הוא גדול, וצריך דוקא בית דין של ע"א. ושנית דבר הקשה - דהוא צריך בית דין הגדול להכריע דינו כנ"ל.

שלושה הכנות לקבלת התורה

ויסעו מרפידים ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר [י"ט, ב']

כתב השיחות מוסר: [מאמר ל"ו]

וכתב האור החיים הקדוש, שכוונת הכתוב ללמדנו שלשה ענינים שהם עיקרי ההכנה לקבלת התורה.

הענין הראשון - "ויסעו מרפידים", ולעיל כתיב [שם י"ז ח'] "ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים", ואחז"ל [מכילתא שם] ברפידים - על שרפו ידיהם מן התורה. וכאן כתיב "ויסעו מרפידים", שנסעו ויתרחקו מהרפיון שהיה להם. וז"ל האור החיים "הכנה ראשונה לקבלת התורה היא התגברות והתעצמות בעסק התורה, כי העצלות הוא עשב המפסיד השגתה".

והחיזוק צריך להיות במסירות נפש ממש עד שימית עצמו עליה, כמו שדרשו חז"ל [שבת פ"ג ב'] זאת התורה אדם כי ימות באהל [במדבר י"ט י"ד], אין התורה נקנית אלא במי שממית עצמו עליה, יעו"ש באור החיים.

עד כמה ניתן להתחזק, למדים אנו מיעקב אבינו, שבהמשך י"ד שנה שלמד תורה בבית מדרשו של עבר, לא שכב אפילו על רצפת אבנים. שכן אמרו חז"ל על הכתוב "ויקח מאבני המקום וגו' וישכב במקום ההוא [בראשית כ"ח י"א], באותו מקום שכב, אבל י"ד שנים ששימש בבית עבר לא שכב בלילה, שהיה עוסק בתורה, נמצא שאפילו על אבן לא שכב כל י"ד שנה.

ההכנה השניה לקבלת התורה, נרמזת בהמשך הפסוק "ויחנו במדבר" - והיא תיקון המידות, וביחוד מידת הגאווה. והוא עפ"י מה שאחז"ל [נדרים נ"ה א'] "כיון שעושה אדם את עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל, תורה ניתנה לו במתנה שנאמר וממדבר מתנה" [במדבר כ"א י"ח]. וכתב האור החיים "כי אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשפיל עצמו ומשים עצמו כמדבר [עירובין נ"ד א'], וכנגד זה אמר ויחנו במדבר, לשון שפלות וענוה כמדבר שהכל דורכים עליו". כדי לזכות לקבלת התורה, צריך האדם להיות עניו ושפל רוח.

ובגמ' עירובין [י"ג ב'] "מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותם, מפני שנוחין ועלובין היו ושונים דבריהם ודברי בית שמאי, ולא עוד אלא שמקדמים דברי בית שמאי לדבריהם" ופרש"י - "עלובין סבלנים". והרי שבכך תלויה הזכיה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

ובגמ' [תענית כ' ב'] "לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז", והיינו שיוכל לכוף עצמו בפני אחרים, ולבטל דעתו מפני רצון חבירו. ולא יהיה קשה כארז - שאינו יכול לכוף קומתו בשום פנים. והוסיפו שם - "ולפיכך זכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ס"ת תפילין ומזוזות", והיינו שמידת הענוה ושפלות הרוח קשורה לתורה, עד כדי כך שאפילו כתיבתם של דברי תורה אי אפשר שתהיה אלא ע"י קולמוס של קנה, הכופף קומתו ולא ע"י ארז הקשה.

ההכנה השלישית לקבלת התורה היא - "ויחן שם ישראל נגד ההר", וכתב האור החיים וז"ל "ועוד חכמים בהתחברות בלב שלם ותמים, לא שיהיה בד בבד שעליהם אמר הכתוב [ירמיה נ' ל"ו] חרב אל הבדים וגו'. וכנגד זה אמר "ויחן ישראל" לשון יחיד, שנעשו כולן יחד כאיש אחד, והן עתה הם ראויים לקבלת התורה". והוא מה שאמרו חז"ל [סוף ד"א זוטא] "הואיל ושנאו את המחלוקת ואהבו את השלום ונעשו חניה אחת, הרי השעה שאתן להם את תורתך".

ובגמ' מכות [י' א'] אמרו "חרב אל הבדים ונואלו", חרב על צוארי שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים ועוסקים בתורה בד בבד, ולא עוד אלא שמטפשיהם. כי התורה לא ליחידים ניתנה אלא לכלל כולו ניתנה, וה"כלל" אינו "כלל" אלא בשעה שכולם נעשים כאיש אחד בלב אחד, ובלא זה אינם "כלל" אלא פרטים הרבה.

בגמ' סנהדרין [כ' א'] איתא שקר החן [משלי ל"א ל'] - זה דורו של משה ויהושע [שעסקו בתורה הרבה, רש"י], והבל היופי - זה דורו של חזקיה [עסקו בתורה יותר, שבדקו מדין ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, רש"י], אשה יראת ה' היא תתהלל - זה דורו של ר' יהודה ב"ר אלעאי, שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה. ופרש"י - "עניים היו".

ולפי פשוטו - היינו שלמדו תורה מתוך הדחק, וע"י כך עלו על דורות הקודמים. וכדאיתא באבות דרבי נתן [פ"ג ו'] "טובה אחת בצער ממאה בריוח".

עלינו לדעת שהקשיים והמפריעים לעסק התורה אינם צרה כלל, אלא הם אושר נפלא "היא תתהלל". אך נראה דבדברי חז"ל אלו נמצא עומק נוסף, והיינו כי אמנם בדרך הטבע אין טלית אחת מספקת לששה אנשים, אבל זה רק כשכל אחד חושב על עצמו ודואג שיהיה הוא מכוסה, באופן זה אי אפשר בשום אופן שיהיו כולם מכוסים. אולם בדורו של רבי יהודה ב"ר אלעאי, היה כל אחד דואג לחברו ומכסה את זולתו, ובאופן זה מספקת טלית אחת לששה.

כשכל אחד חושב על חבירו ונותן לזולתו כולם מכוסים, אבל אם כל אחד מושך לעצמו, לא יהיה מכוסה אפילו אחד, וזוהי מעלת דורו של רבי יהודה ב"ר אלעאי. כך צריכה להיות גם דמותה של ישיבה, על כל אחד לחשוב ולדאוג לזולתו, כי אם ידאג כל אחד לעצמו אין זו "ישיבה".

הטעם שנשים קודמות לאנשים

כה תאמר לבית יעקב [ט"ז, ג']

כתב הבית הלוי:

עוד דרשו כה תאמרו לבית יעקב - אלו הנשים, ותגיד לבני ישראל - אלו האנשים. הקדים נשים תחילה לאנשים, דהלכה היא [גיטין נ"ה] לקח מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל, דאמרה נחת רוח עשיתי לבעלי. פירוש - דגם אם ברצונה הפנימית איננה מסכמת להמכירה, מ"מ עשתה והסכימה לרצון בעלה. ולכן נהגו בקניינים לעשות קנין אשה והדר בעלה.

וכן בעת מתן תורה, היה ברצונו יתברך דגם הנשים יגלו דעתן אם רוצין לקבלה ברצונן הטוב בלא שום הכרח ואונס כלל, וע"כ צוה שיאמר תחילה להנשים ולשמוע דעתן, ואח"כ להאנשים.

עיקר החינוך ניתן לנשים

כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל [י"ט, ג']

כתב הדרש משה:

פרש"י לבית יעקב - אלו הנשים. וצריך להבין הטעם, דהא האנשים נתחייבו ביותר מצות ובלימוד התורה מהנשים, ומאי טעמא הקדים השי"ת שיאמר תחלה וראש לנשים. אבל הוא משום דהתורה ניתנה לעדי עד לכל הדורות, ועל זה רצה הקב"ה שאנחנו בעצמנו נשתדל שיתקיימו התורה ומצותיה לכל הדורות. כי עוד פעם לא יתגלה לכל כלל ישראל נתינת התורה, כדכתיב בקרא [דברים ו' י"ט] קול גדול ולא יסף, ופרש"י לא יוסיף להראות באותו פומבי, וכן הוא ברשב"ם וברמב"ן. שזה אפשר רק ע"י חינוך הבנים והבנות.

והחינוך אינו ענין שנצוה להם כשהם גדולים דאיכא תורה ומצות אלו ואלו, שאז שכבר יתרגלו לילך בשרירות לבם כעצת היצר, לא יהיה באפשרות לרובם לקבל עול תורה ומצות, וכדאיתא בב"ב דף כ"א ע"א- דכשהכניסו ללמד אצל מלמדים כבן ט"ז כבן י"ז היו בועטים ברבן ויוצאין. אלא שצריך לחנך כשהן קטני קטנים, כדי שלא יקשה עליהם שמירת התורה וקיום המצות. שזהו דבר שאי אפשר אלא להאמהות שהן מגדלות את בניהן ובנותיהן בעניני חיותם הגשמי, שהן יגדלו אותם גם לחיותם הרוחני והנצחי בבת אחת.

ואף אחר שנמסרין למלמדים ומורים בישיבות קטנות, גם כן הם חלק גדול מהיום תחת השפעת האם. שלכן הקדים הקב"ה בקבלת התורה את הנשים, שרק על ידיהן תהיה קבלת התורה גמורה לכל הדורות לעולם.

שאחרי שיתרגלו באמונה בהשי"ת ובנתינת התורה וברצון וחשק גדול לקיום המצות, יוכלו ללמוד תורה הקדושה מהאבות ומהמלמדים והמורים, ואחר כך לקבל תורה ומוסר ודרך האמת מראשי הישיבות וגדולי התורה וצדיקי הדור, אשר בשביל זה יחנכו גם הם את בניהם ובנותיהם בדרך התורה והמצות, וכן יהיה לעולם.

שלשה טעמים להקדמת הנשים

כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל [י"ט, ג']

כתב הבד קודש:

במדרש רבה כאן [פרשה כ"א] איתא כה תאמר לבית יעקב - אלו הנשים וכו'. ולמה לנשים תחלה - שהן מזדרזות במצוות, ד"א כדי שיהיו מנהיגות את בניהם לתורה. א"ר תחליפא בקיסרין אמר הקב"ה כשבראתי את העולם לא צויתי אלא לאדם הראשון, ואח"כ נצטוית חוה ועברה וקלקלה את העולם. עכשיו אם אני קורא לנשים תחלה הן מבטלות את התורה, לכך נאמר כה תאמר לבית יעקב ע"כ.

והנה מבואר כי ג' ענינים וטעמים נאמרו בזה שנאמר לנשים תחילה.

א. שהן מזדרזות במצוות, והנה ע"י פסחים [דף ד' ע"ב] שנחלקו התוס' והמאירי שם בביאור דברי הירושלמי דנשים עצלניות הן, והתוס' כתבו הענין כפשוטו, והמאירי פירש שהכוונה להיפך שעושות במתינות את בדיקת החמץ, וטורחות בכל כוחן יעו"ש. אולם נראה דגם לפי התוס' אין כאן סתירה, דהתם הנידון בקיום מעשה המצוות ועשייתן בפועל, אבל הכא יסודו הוא זריזות בקבלת התורה.

ונראה דענין זריזות שבכאן הוא במעלת הרצון שהוא תלוי בלב, ועל זה נאמר, דכיון דלבם של הנשים הוא רגיש יותר, והרי הם בעלות רגש יותר מהאנשים, ומימלא רצונם עז ומזורז. על כן נאמר להם ענין קבלת התורה תחלה, שיזרזו בעליהם בקיום התורה מתוך רצון לבבם.

והענין הב'. שהן מנהיגות את בניהם לתורה. ולמדנו בזה - שיסוד חינוך הבנים ובנין הבית תלוי בהנשים, וע"ז נאמר במשלי [י"ד א'] "חכמת נשים בנתה ביתה". ומחמת חשיבות הענין ותכלית התורה שהיא קיומה והנחלתה לדורות, נאמרה הפרשה לנשים תחלה.

והענין הג'. הוא באופן אחר לגמרי, ואלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, דאחר שראה הקב"ה הקלקול בתחילת הבריאה, ע"י שצוה תחלה לאדם הראשון, ועכשיו בשעת נתינת התורה תיקן הדבר. וסוד הענין הוא כנראה, שהנשים צריכות חיזוק יתר. ובלי שתינתן להם הערכה ויקר, לא יוכלו לעמוד במשימתם. וע"י שאמר להם הקב"ה תחלה, תגדל חשיבותן, וגם יגדל בעיניהן חשיבות הענין, ויעיר לבם לשמירת התורה וקיום תלמודה, בעזרתן בלבב שלם לבעליהן ולבניהם.

❧ כפי מה שמתחזק בתורה מרגיש מתיקותה ❧

ועתה אם שמוע תשמעו בקולי [י"ט, ה']

כתב המשנת רבי אהרן:

ואחז"ל "ועתה - קבלו עליכם שכל ההתחלות קשות, אם שמוע תשמעו - מכאן אמרו שמע מצוה אחת משמיעין לו מצוות הרבה" [מכילתא]. הנה כאן הודיעם שלא יחושו לקושי שבדבר, ושלא יחשבו שאם קבלת עול מצוה אחת קשה, כמה תכבד קבלת עול תורה כולה ובתוקף יותר ובמדרגה גבוהה יותר הלא יכפל הקושי פי כמה. כי אין הדבר כך אך להפך, כי כל מה שרחוקים מעול תורה ומהנהגה של הקדושה - יכבד המעט יותר.

וכל כמה שיקבל וישמע יותר, הלא ישמיעו אותו יותר, וכמו שדרשו בספרי על הפסוק [דברים ט"ו ה'] "רק אם שמוע תשמע - שמע מעט משמיעין אותו הרבה", דלא דרשו שמע מעט ישמע הרבה, אלא משמיעין אותו הרבה, כאילו משמיעין אותו מלמעלה, ויקל עליו עול תורה. ולא רק שקל יותר אלא גם "יערב לכם", כי מתוקה היא מדבש ונופת צופים. וכל מה שיתחזק בתורה ובעיונה תגדל המשכנתו והרגשת מתיקות התורה, ולא יקשה עליו הצער בעמל התורה.

וכמו דחזינן בעלמא בענינים גשמיים, כי ידיעת התועלת מבטלת הצער, והרי השכר הנצחי הוא בהשגות התורה. וזהו דמרגלא דפומיה שרב "העולם הבה אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה, שנאמר ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו" [ברכות י"ז א'], "יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז" [אבות ד' י"ז]. אך הדבר תלוי במידת טהרת הלב, ומניעת רדיפת עניני החומר ומילוי הרצונות, כי עד כמה שהוא חומרי אינן שייך להרגשה זו.

אם תעמלו בעבודתי תהיו לי סגולה

ועתה אם שמוע תשמעו בקולי [י"ט, ה]

כתב הקהלת יצחק:

והנה מלת ועתה שאמר פה לכאורה איננה מובנת כל כך, דמשמע דעתה לא יהיה כאשר היה עד הנה, ומה בא לשלול מזמן הקודם? והוה ליה למימר והיה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי וגו'.

ושמעתי בשם הגאון האמיתי וכו' מו"ה יום טוב ליפמן ז"ל האב"ד דק"ק ביאליסטאק שאמר כן, דהנה זאת ידוע שישראל במצרים היו שקועים במ"ט שערי טומאה, ובחמשים יום מזמן יציאת מצרים עד קבלת התורה צעדו צעדי ענק ועלו קדימה, וכמעט באו במ"ט שערי קדושה. ולכאורה איך נוכל לעלות בזמן קצר כזה מברא עמיקתא לאיגרא רמא? והתירוץ בזה כי באמת לא הגבירו עוף למדרגה גבוהה כזאת בכחות עצמן, רק יד אלוק היא תרומם למעלה לראש בזמן קט כזה.

כי רצה הקב"ה להכשירם לקבלת התורה וזה שאמר להם אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים שענשתיים בעונשים קשים עבור שהשקיעו אתכם בטומאתם, ואשא אתכם ממדרגה למדרגה מטומאה לטהרה במהירות רבה כעל כנפי נשרים, עד ואביא אתכם אלי- ר"ל כי תעמדו עתה במדרגה נעלה ונשאה וגבוהה מאד.

אך בל תחשבו כי תמיד יהי כן, לא כי זאת לא עשיתי רק עבור להכשירם לקבלת התורה, אבל מעתה לא יהיה כן, רק אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי, רצה לומר אם תעמלו עצמכם בעבודתי אז והייתם לי סגולה מכל העמים. אבל אם לא תעשו כן, לא תהיו לי לעם סגולה חלילה.

כי אנכי לא אשא אתכם עוד עלי כאשר עד הנה, כי עיקר מטרתי בכם הוא כי תעמלו עצמכם בתורה ותסגלו מצות ומעשים טובים, כל מה שיהיה לאל ידכם, ואנכי אסייע אתכם, אבל לא שתסמכו עלי לגמרי, כי לא זאת היא מטרת בריאתכם.

ישראל הקנו גופם לתורה

והייתי לי סגולה מכל העמים [י"ט, ה']

וכתב הבית הלוי:

איתא במכילתא והייתם לי סגולה, שתהיו קנויים לי ועוסקין בתורה.

ויש להבין כוונת המכילתא מה שאמר שתהיו קנוין לי. והנה ידוע דעת הרמב"ם [הלכות מכירה פ"א הלכה ט"ז] דהמחייב עצמו בדבר שאינו קצוב לא חל עליו החיוב

והשעבוד כלל, ואם יקבל בקנא"ס שהוא יהיה מחוייב לעשות כל מה שיצוה עליו חבירו, לא חל עליו החיוב, כיון שבעת הקבלה לא ידע מה שיאמר לו פלוני.

וא"כ ישראל שקיבלו על עצמם החיוב קודם שידעו הפרטים, לכאורה היאך חל עליהם החיוב. ובפרט על תורה שבעל פה, שהיא בלא סוף וכמבואר היאך יחול החיוב. והתירוץ לזה כבר בארנו בספר בית הלוי [דרוש י"ז] דאע"ג דהמקבל עליו לעשות כל מה שיאמר פלוני לא חל החיוב, מכל מקום הרי יכול כל אחד למכור את עצמו לעבד לחבירו או לפועל, והרי הוא מחייב עצמו לעשות כל מה שיאמר לו אדונו.

רק החילוק בזה הוא פשוט, דהמחייב עצמו הרי עיקר הקבלה הוא החיוב, אבל עצם גופו לא הקנה לחבירו, והחיוב הרי הוא אינו ידוע לו ואינו קצוב. אבל המוכר עצמו לעבד, אינו מקבל עליו שום חיוב רק מקנה גופו לרבו, ובזה שפיר חל הקנין, וכיון דהגוף נעשה של הרב, הרי ממילא מחויב לעשות כל מה שיאמר הרב וזה פשוט.

ומשום הכי חל הקבלה על ישראל, דהם לא קיבלו על עצמם התורה בגדר חיוב ושיעבוד, רק הקנו גופם להתורה ולעבודתו יתברך, וזהו שאמר הכתב ושמרתם את בריתי, דזה קאי על שבעל פה והיא אין לה קצבה, וע"כ אמר והייתם לי סגולה מכל העמים שתהיו קנויים לי ועוסקים בתורה, שיהיה לי בכם קנין הגוף ולא חיוב גרידא.

וזה הוא ההבדל שיש בין ישראל ובין בני נח, דבבני נח גם בהני שבע מצות שמחוייבים בהם, אינם עליהם רק בגדר חיוב שהם חייבים לקיימם, ולא שגופם קנוי להמצות, אבל ישראל הקנו גופם להתורה.

וזהו שמסיים הכתוב והייתם לי סגולה מכל העמים, דבבחינה זו יהיה הבדל ביניכם ובין בני נח, גם דהדברים שגם הם חייבים בהם. דהני שתי בחינות שהם אחת, דהיינו הך דבעל פה שהקנו גופם להתורה, היא הנותנת הבדל ביניכם.

🌀 דרך ארץ מדאורייתא 🌀

וישב משה את דברי העם אל ה' [י"ט, ח']

כתב החידושי הלב:

פירש רש"י "וכי צריך היה משה להשיב? אלא בא הכתוב ללמדך דרך ארץ ממשה שלא אמר הואיל ויודע מי ששלחני איני צריך להשיב".

מבואר כאן שלהתנהג בדרך ארץ זהו חיוב מדאורייתא. והוא נאמר אפילו בשעה שהאדם טרוד מאד, וגם עוסק בדברים העומדים ברומו של עולם. שהרי התורה

באה כאן ללמדנו שננהג בדרך ארץ כמשה רבינו אשר נהג בדרך ארץ, אעפ"י שהיה טרוד עם כלל ישראל, וגם בשעה שהיה עסוק בהכנות לקבלת התורה.

על גודל החיוב להתנהג בדרך ארץ, לומדים אנו מדברי חז"ל על הכתוב "ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא לאכל ומים לא שתה" [שמות ל"ד כ"ח].

ואמרו במדרש [שמות רבה מ"ז ה'] "ויהי שם עם ה', וכי אפשר לו לאדם להיות מ' יום בלא מאכל ובלא משתה? ר' תנחומא בשם ר"א ב"ר אבין בשם ר' מאיר אומר, המשל אומר אזלת לקרתא הלך בנימוסיה [פרוש אם באת לעיר, אתה צריך לאחוז במנהגה]. למעלה- שאין אכילה ושתיה - עלה משה ונדמה להם, למטה- שיש אכילה ושתיה ירדו מלאכי השרת ואכלו ושתו, שנאמר [בראשית י"ח ח'] והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, אמר רבי יוחנן נראין כאוכלין".

הרי מבואר כאן גודל החיוב להתנהג בדרך ארץ, שהקב"ה עשה נס ושינה מטבע העולם, שלא הוצרך משה רבינו לאכול ולשתות במשך ארבעים יום, כדי שלא לפגוע במוסאים ובדרך ארץ, כדי שיוכל להתנהג כמנהג המקום. וכן אנו מוצאים בגמרא [עבודה זרה י"ב ב'] שרבי חנינא בר חמא החיה מת, כדי שלא לפגוע בדרך ארץ.

היוצא מדברנו דרך ארץ היא מדאורייתא, וחשובה במאוד מאוד עד שהקב"ה יעשה נס כדי שלא תפגם. לפיכך שומה עלינו לדקדק הרבה במעשינו שלא לפגוע על ידם בדרך ארץ, אפילו באופן קל ביותר.

תאות ישראל להתקרב לה'

ויאמר ה' אל משה רד העד בעם [י"ט, כ"א]

כתב הלקח דעת:

צריך ביאור למה הוצרך כל כך התראות, שכבר התרה אותם מקודם ביום הרביעי לחודש ומה חסר עוד, וע' בפירש"י מש"כ בזה.

וי"ל עוד, דהמשיכה לעלות להר ולהתקרב לשכינה היתה חזקה מאד, ולא הספיקה לזה ההתראה של אתמול, אלא צריך גם להתרות היום סמוך לדבר, דהמשיכה לעלות היתה חזקה מכל תאוות ורצונות שבעולם. ולפיכך אע"פ שאתמול הוזהרו בהתראות חמורות של מיתות חמורות, מ"מ יש צורך גם היום להתרות עוד, שלא נתגבר תשוקתם וחפצם להתקרב לשכינה, שלא יועיל ההתראות הקודמות, שנשכח קצת הרושם שלהם כיון שעבר זמן בינתיים.

להזהיר קודם ובשעת מעשה

ויאמר ה' אל משה רד העד בעם פן יהרסו [י"ט, כ"א]

כתב האור יהל: [פרשת יתרו]

ופירש"י: לא יוכל וגו' איני צריך להעיד בהם, שהרי מותרין ועומדים הם היום ג' ימים וכו'. "יאמר אליו ה' לך רד וגו'" פירש"י: לך רד והעד בהם שנית שמזרזין את האדם קודם המעשה, וחוזרין ומזרזין אותו בשעת מעשה.

הנה לפנינו דור המדבר דור דעה, ומשה מעיד עליהם שלא יוכלו לעלות, כלומר ודאי אין צריכים לאזהרה נוספת, ושואל משום כך להקב"ה למה לו להזהירם עוד, ואעפ"כ עונה לו השי"ת לך רד וגו', מפני שמזרזים לאדם קודם מעשה וחוזרין ומזרזים אותו בשעת מעשה. וא"כ הם שהוזהרו ע"י משה מפי הגבורה, ולאחר עדותן של רבן של ישראל ששמעו וקבלו כבר את האזהרה הראשונה, עד שקורא עליהם "לא יוכל העם לעלות", כאלו ניטלה מהם יכולת העליה, ובכל זאת הוצרכו להתראה שניה.

מעשה ק"ו בן בנו של ק"ו אדם הדיוט, אף אם מזהיר את עצמו היטב בכנות ורצינות נפשו, מ"מ אם לא יחזור תמיד להתבונן במוסרו ובספרים אשר עוררוהו, יפיג טעמו ויאבד פרי עמלו, ולכן עלינו להתחזק בלימוד המוסר פעם אחר פעם, בתכיפות ובתמידות בהתעוררות והתפעלות בבינת הלב ומוסר הכליות, ואז ננצל כוליה האי ואולי... הוא מה שאמר שלמה [משלי ב'] החזק במוסר אל תרף נצרה כי הוא חייך!

הרצונות והתאוות גורמים לכפור בה'

אנכי ה' אלקיך [כ', ב']

כתב הקובץ הערות: [דוגמאות לביאורי אגדות על דרך הפשט ס' א']

ולא תתורו אחרי לבבכם [במדבר ט"ו, ל"ט] זו המינות וכו' [ברכות י"ב], ולכאורה סיבת המינות היא בקילקול הדעת והשכל, ומקום משכן הדעת באדם הוא בראש ולא בלב, היה ראוי להזהיר ולא תתורו אחרי דעתכם וראשכם.

וכתב הרמב"ם בספר המצות, מצוה ראשונה לידע ולהאמין בהקב"ה וכו' עיי"ש. וצריך להבין איך שייך מצוה להאמין, בשלמא בחובת האברים שייך מצוה לעשות או שלא לעשות, שזה הוא ביד האדם ותלוי ברצונו אם לעשות או לחדול, אבל האמונה בהשי"ת ובתורתו היא מידי דממילא, וממה נפשך אם יש לו אמונה הזאת אין צורך לצוותו שיאמין, ואם ח"ו נכרתה האמונה מלבו, אין בידו להשיבה, ולכאורה הוא אנוס גמור בזה דליביה אונסיה.

ופתרון החידה מצינו בתוה"ק המגלה לנו כל סתום, והוא הכתוב [דברים ט"ז י"ט] לא תקח שוחד כי השוחד יעור עיני חכמים, ושיעור שוחד עפ"י דין תורה הוא בשוה פרוטה וכמו גזל וריבית וכו'. והלא תעשה הזאת נאמרה על כל אדם וגם החכם מכל אדם וצדיק כמשה רבינו ע"ה, אם יצויר שיקח אחד פרוטה יתעורר עיני שכלו ולא יוכל לדון דין צדק. ובהשקפה ראשונה הוא דבר תימה לומר על משה ואהרן, שבשביל הנאה כל דהו שהיה להם מבעל דין אחד נשתנית דעתם ודנו דין שקר. אבל הרי התורה העידה לנו שכן הוא ועדות ה' נאמנה [תהילים י"ט ח'].

ועל כרחק צ"ל שהוא חוק הטבע בכחות נפש האדם, כי הרצון ישפיע על השכל. ומובן שהכל לפי ערך הרצון ולפי ערך השכל, כי רצון קטן ישפיע על שכל גדול רק מעט, ועל שכל קטן ישפיע יותר, ורצון גדול ישפיע עוד יותר, אבל פטור בלא כלום אי אפשר, וגם הרצון היותר קטן יכול להטות איזה נטיה גם את השכל היותר גדול. ומצינו ברז"ל פ' שני דייני גזירות [כתובות ק"ה ע"ב] שע"י הנאה כל דהו שהגיעה להם מאדם, הרגישו תיכף נטיה בשכלם לומר מצי טעין הכי וכו'. ואמרו ע"ז תיפח רוחם של מקבלי שוחד, עיי"ש דברים נפלאים מאד.

והשתא נחזי אנן, אם רז"ל שהיו כמלאכים ברוחם דעתם ובמידותיהם הקדושות, פעלה עליהם קבלת הנאה כל שהוא להטות שכלם, כ"ש אנשים המושקעים בתאוות עוה"ז, אשר היצה"ר משחד אותם ואומר להם הרי לפניך עולם של הפקר ועשה מה שלבך חפץ, עד כמה יש כח בנגיעה הגסה הזאת לעוור עיני שכלם. כי בדבר שהאדם משוחד, לא יוכל להכיר את האמת אם היא נגד רצונותיו, והוא כמו שיכור לדבר זה, ואף החכם היותר גדול לא תעמוד לו חכמתו בשעה שהוא שיכור.

ומעתה אין תימה מהפילוסופים שכפרו בחידוש העולם, כי כפי גודל שכלם עוד גדלו יותר ויותר תאוותיהם להנאות עוה"ז. ושוחד כזה יש בכחו להטות דעת אדם, לומר כי שתי פעמים שנים אינן ארבע אלא חמש, ואין כח בשכל האדם להכיר את האמת, בלתי אם אינו משוחד בדבר שהוא דן עליו. אבל אם הכרת האמת הוא נגד רצונותיו של אדם, אין כח להשכל גם היותר גדול להאיר עיני האדם.

היוצא מזה, כי יסודי האמונה מצד עצמם הם פשוטים, ומוכרחים לכל אדם שאיננו בכלל שוטה, אשר אי אפשר להסתפק באמיתתם, אמנם רק בתנאי שלא יהא האדם משוחד, היינו שיהא חפשי מתאוות עוה"ז ומרצונותיו. וא"כ סיבת המינות והכפירה אין מקורה מקילקול השכל מצד עצמו, כי אם מפני רצונו לתאוותיו המטה ומעוור את שכלו.

ומעתה מובן היטב מה שהזהירה התורה ולא תתורו אחרי לבבכם זו מינות, היינו שהאדם מזהר להכניע ולשעבד את רצונותיו כדי שיהא השכל חפשי מנטיות הרצון, וממילא יכיר האמת המוכרחת לכל בן דעת שהקב"ה ברא את העולם, כמאמר

רבי עקיבא שהעולם מעיד על הקב"ה שבראו. והכפירה אין לה שום מקום בשכל האדם, כי אם ברצונותיו לתאוותיו.

ואילו לא הגיעו תאוותיו למדרגה גסה, לא היה אפשר בשום אופן לבוא לידי טעות של כפירה או עבודה זרה. על כן גדול עווננו מנשא שהגביר תאוותיו על שכלו כל כך עד שלא יכיר אמת פשוטה כזאת. והמצוה להאמין, היינו שלא יגביר תאוותיו על שכלו, וממילא תבוא האמונה בהכרח, ואין צורך להתשדל להשיג אמונה, אלא להסיר הגורמים להפסידה, היא תבא מאליה.

וגם בן נח גס השכל, מ"מ יש בכח דעתו להכיר כי העולם מעיד על הקב"ה שבראו, וזה פשוט מאוד כי כל פעולה הנעשית ע"י בן דעת יש לה איזו תכלית, וכיון שהבריאה נמצאת ע"י ממציא יתברך שמו, בודאי יש לה תכלית. ולא יכול השיכור להצטדק ולומר שהיה סבור כי תכלית בריאת שמים וארץ היתה כדי לשתות י"ש ולהשתכר.

ועל כן דבר פשוט, כי תכלית כל הנבראים כולם היא לעשות רצון קונם, וא"כ שהיה לו להכיר שזו היא תכלית ביאתו לעולם לעשות רצון קונו, היה חייב לחקור ולדרוש מהו רצון ה', וע"ז ראוי ליענש, כמאמרם [בבא קמא צ"ב א'] בן נח נהרג שהיה לו ללמוד ולא למד.

וזהו ג"כ טעם חומר העונש לעוון עבודה זרה, כי אילו היה שכל האדם חפשי מרצוננו, לא היה אפשר לו לטעות אחרי עכו"ם, והאמונה בעבודה זרה הגיעה לו מפני חיזוק תאוותיו לעשות כל תועבה, כדרך עובדי עבודה זרה. וכמאמרם [סנהדרין ס"ג ע"ב] לא עבדו ישראל עבודה זרה, אלא כדי להתיר להם עריות בפרהסיא, [ע"ש עוד שהאריך].

🌀 **להזהר בעבירות שהציבור נכשל בהם** 🌀

פוקד עוון אבות על בנים [כ', ה']

כתב החפץ חיים: [חומת הדת פט"ז בהגהה]

ודע עוד, שיותר צריך האדם לזרז את עצמו בקיום אותן המצוות שהעולם מתרשלים בהם, כגון למוד התורה שמצוי בטולה מאוד. וכאשר נעיין בספר המצוות ימצא שכמה מצוות עשה נתרשלו העולם בהן, וכן ימצא כמה לא תעשה שרגילים להכשל בהם, כגון לשון הרע ורכילות וגזל וכדומה.

וצריך לזהר בזה מאוד, כי הנה ידוע מסקנת חז"ל ברומיא דקראי אהדדי, שכתוב אחד פוקד עוון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשונאי, וכתוב אחד אומר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, ואסקינן כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם יש עליו עוון אבותיו עד ארבעה דורות, וכשאינן אוחזין מעשה אבותיו בידו, לא נפקד עליו שום עוון.

והנה ידוע דעוון בטול תורה מסתמא גם אביו ואבי ואבי אביו ג"כ נכשלו בזה, וכך כהאי גוונא בחטא לשון הרע ורכילות וגזל וכדומה, וא"כ אם הוא ג"כ לא יזהר באלו הענינים, הלא יזכר עליו גם עוונות אבותינו עד ג' דורות, משא"כ כשיהיה זהיר בזה לא יפקד עליו עוונותיהם כלל וכלל.

❧ רוח הקודש של החפץ חיים ❧

זכור את יום השבת לקדשו [כ', ח']

כתב הדעה והדבור: [ח"ג עמוד רפ"ז]

צעיר אחד ממשפחה הגונה בעיר פלונית שכהנתי בה בתור רב אב"ד רצה לעלות לארה"ק, ולתכלית זו החליט ללמוד את מקצוע הנהגות. זה היה לפני כארבעים שנה, ובעירי לא היה אז רכב ממונע. ואחרי שלמד את המקצוע הזה, רכש מונית [מכיון שלא השיג את הסרטיפיקט לעליה] הביאה לעירי והתחיל מוביל נוסעים אל הרכבת וממנה.

ולאט לאט התחיל מחלל את השבת רחמנא לצלן. להחליף את הסדר האמור בזמירות - מאחר לבוא אל השבת וממהר לצאת, היינו מחלל את השבת בנסיעה והובלת נוסעים עד שעה מאוחרת בלילי שבתות, ומתחיל לקבץ נוסעים בשבתות בעוד היום גדול. שלחתי אחריו והבטיח לחדול מזה, ולא קיים את הבטחתו, כה עשיתי כמה פעמים ללא הועיל.

אביו שהיה בעל בית נכבד חלה בשיתוק חלקי [בפנים], ושכב זמן רב בבתי חולים שונים בורשה ובוילנה. גם סכנה היתה לדבר עמו מזה, ולגרום לו עגמת נפש בשעת מחלתו הקשה, פן יקראנו אסון. והפרצה של חילול שבת ע"י בנו עמדה להתרחב בעירי ח"ו. ויהי היום, ונתקיים בוילנה כינוס של רבני ליטא הפולנית [שבאו כשלוש מאות רבנים ראשי ישיבות ועסקני חינוך] תחת נשיאותם של הגה"צ החפץ חיים והגאון רבי חיים עוזר זצ"ל, כשעל סדר היום עניני חינוך בכלל, וועד הישיבות בפרט.

אחרי ישיבות רבות במשך כמה ימים, נתפזרו איש לעירו. הרכבת שבה נסע החפץ חיים ורבני הדרום [מוילנה] ואני בתוכם, עמדה בתחנה משעה שבע בבוקר עד יציאת הרכבת בשעה שמונה. הקרון שנכנסנו אליו נתמלא תיכף יהודים עד אפס מקום, כדי לראות ולשמע את החפץ חיים ולהיות במחיצתו. החפץ חיים התחיל לעשות הכנות לתפילת השחר [אני קמתי בבוקר השכם, והתפללתי במלון טרם צאתי אל הרכבת].

יצאתי מהקרון לרגע אל הרחבה שלפני התחנה לשאוף מעט אויר צח, ופה נפגשתי פתאום עם אבי הצעיר בעל הטקסי, ההולך נשען על מקלו ותחבושת על פניו

ומתקרב אל הרכבת. דרשתי לשלומי ושאלתי אם הרופאים כבר הרשו לו לעזוב את בית החולים ולנסוע הביתה? ויען שאיננו נוסע הביתה אלא לראדין אל החפץ חיים.

וביסס את מעשהו זה בחלום שחלם בלילה הזה, והנה הסבתא שלו שנפטרה זה כמה שנים עומדת לפניו, ואומרת אך לשוא אתה מחפש תרופה למכתך אצל רופאים, רב לך לשכב בבתי חולים, סע אל החפץ חיים ותקבל ממנו ברכה ותירפא ממחלתך, ויקץ והנה חלום.

ותפעם רוחו, והחליט תיכף לעזוב את בית החולים ולנסוע אל החפץ חיים ולקבל ממנו ברכה, ולתכלית זו בה אל הרכבת. השתוממתי לשמוע את החלום הזה, ואמרתי לו שלא יצטרך אפילו לנסוע לראדין, כי החפץ חיים נוסע עתה ברכבת זו, ונמצא בקרון זה שאנו עומדים לפניו. הוא התרגש מאד, כי ראה בזה אות מן השמים הבאה לאמת את דברי הסבתא.

וימהר אל הקרון אשר ישב בו החפץ חיים, מצאנו אותו עומד בתפלתו הזכה והברורה מלה במלה "כאילו מונה מעות", וכל הקהל הקשיב רב קשב לכל מלה שיצאה מפיו הקדוש. פתאום נפל רעיון במוחי, למסור להחפץ חיים מהפרצה שבנו של הבעל בית הנ"ל עושה בעירי לחלל את השבת, ולהשפיע עליו שיצוה את בנו לשמור את השבת.

ולתכלית זו קראתי את בעל נכדתו של החפץ חיים הרב הגאון רבי הלל [זצ"ל] גינזבורג שליווה אותו בדרכו - לצאת עמי החוצה, וסיפרתי לו את כל הענין, ואמרתי לו שתיכף נשוב אל הקרון ואקרא את החולה - החלום החוצה, ואדבר עמו ארוכות כדי שיספיק רבי הלל למסור להחפץ חיים את מבוקשי להשפיע עליו בענין שבת.

וטרם שתאזז הרכבת נשוב אל הקרון, והחפץ חיים בודאי ידע איך להשפיע עליו. רב הלל הסכים לעשות זאת, אולם עד ששבנו אל הקרון ראינו כי איחרנו את המועד, כי החפץ חיים סיים את תפילתו, ואבי הצעיר המחלל כבר ניגש אל החפץ חיים - ויבקש ממנו ברכה...

היטב חרה לנו הדבר, אבל הנעשה אין להשיב. והתחלנו לשמוע את הדו שיח שבין הגה"צ ובין המבקש את הברכה. הוא ניגש אל הסבא קדישא באימה ורתת ואמר לו "רבי! הנני חולה אנוש זה יותר משנה, הייתי בבתי חולים בורשה ובוילנה ואין תרופה למכתי. ובשכבי בלילה הזה בבית החולים בוילנה באה אלי אימי זקנתי מעולם האמת, ואמרה לי עזוב את הרופאים והרופאות, וסע אל החפץ חיים והוא יתן לך ברכה ותתרפא".

כשמוע החפץ חיים שמחזיקים אותו לבעל מופת [הוא שנא מאד לשמוע דבר זה], קפץ ממקומו ואמר מי יתן לך ברכה? ישראל מאיר! [השם של הח"ח] ותועיל לך ח"ו! הברכות אינן מסורות בידי [וכדרכו בקודש חזר על כל מאמר ג' פעמים בבחינת "מגל זה מגל זה"], אתה יודע למי מסורות הברכות? לשבת קודש... וכמו שנאמר "ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו", וכן אנו אומרים בקבלת שבת "לקראת שבת לכו ונלכה כי היא מקור הברכה".

ולמה איפוא אתה מבקש ברכה מישראל מאיר? [וחזר על דבריו ג' פעמים כנ"ל], והוסיף "מהיכי תיתי, אם תשמור שבת כהלכתה ותקבל את ברכת השבת ותרצה לקבל ברכה מישראל מאיר, יתן לך גם ישראל מאיר ברכה. אלא מאי, אין אתה רוצה לשמור השבת כראוי ולקבל את הברכה ממקורה, ותאמר בלבבך שדי לך לקבל ברכה רק מישראל מאיר - דבר זה אי אפשר, אין בכחי לברך בלא ברכת השבת..."

וכדרכו בקודש חזר על כל מאמר ומאמר ג' פעמים בהדגשה והטעמה מיוחדת. כל הקרון שהיה מלא יהודים הקשיב לדבריו באימה וביראה, ואין צריך לומר אבי הצעיר שידע כנראה את נגעי לבבו. והגאון ר' הלל ואבדל לחיים טובים אני - הבטנו איש בפני אחיו בתמהון רב, וחשבנו איך עברו מחשבותינו אל הסבא קדישא? ועד שאנו עומדים בתמהון לבב.

והנה הזקן אחרי דומיה קלה מוסיף "ושמא תאמר שאתה שומר את השבת וראוי לברכה, אבל ראה מה כתוב בשבת "זכור את יום השבת לקדשו... שבת לה' אלוך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך...", הלא אין דוגמת אזהרה זו בשאר המצוות, לא נאמר לא תאכל חזיר אתה ובנך ובתך, או לא תלבש שעטנז אתה ובנך ובתך, כי כל אחד מהם אחראי בעד עצמו.

אבל בשבת האב אחראי גם בעד הבנים הנמצאים ברשותו, ואפילו הם גדולים. ואפילו אם אתה משמר את השבת ובנך... נוסע בשבת ובתך מסרקה את שערה בשבת, אי אפשר לך לקבל ברכה ממקור הברכות משבת קודש, וגם ברכת ישראל מאיר לא תשיג ולא תועיל לך".

כאשר יצאו מפיו הקדוש של הסבא קדישא "אתה ובנך ובתך... אתה משמר את השבת ובנך נוסע בשבת", ידעו רק שלשה אנשים בקרון שאין זה סתם משל ודוגמא, אלא דברים שנתגלו לו ברוח הקודש. היינו רבי הלל ואבדל לחיים טובים אני, ואבי המחלל שלא יכול להתאפק וצעק, רבי הנני מקבל עלי שלא תהיה עוד בביתי מה שהיה עד כה!

הוא קיבל ברכת החפץ חיים שב הביתה ושלח את בנו לא"י... ואף כי היינו רגילים לשמוע מפיו הקדוש של החפץ חיים דברים המראים על הופעת רוח הקודש בבית

דינו, אבל הפעם היה זה באופן מוחשי ביותר, שאנחנו חפשונו דרכים איך להודיע להסבא קדישא על איזה תנאי יתן לו את הברכה ולא עלתה בידינו, והנה מן השמים הודיעו לו פרטי פרטים [מעשה הבן - הלא היה ידוע לנו, ומעשה הבת - קמי שמיא גליא], והפירצה בעירי נגדרה בסייעתא דשמיא ע"י גדול הדור זיכרונם יגן עלינו ועל כל ישראל אמן.

🌀 דרגות שונות בשמירת שבת 🌀

זכור את יום השבת לקדשו [כ', ח']

כתב החפץ חיים: [בית ישראל פרק ב']

והנה אנו אומרים בזמירות של ליל שבת כל מקדש שביעי כראוי לו, כל שומר שבת כדת מחללו, שכרו הרבה מאד על פי פעלו וגו'. ולכאורה צריך להבין כפל הלשון, "מקדש שביעי כראוי שומר שבת מחללו".

ויש לבאר דקידוש השבת כראוי, קאי על אותם האנשים שמקדשים את השבת במעשיהם ודיבוריהם ומחשבותיהם, ואינם מסיחים דעתם מקדושת השבת, והם נקראים מקדשי שביעי כראוי. וישנם אנשים הנזהרים בשבת רק שלא לחלל אותו במעשה, אבל אינם שמים על לבם לקדשו כראוי בדיבור ובמחשבה, והם נקראים שומרי שבת מחללו. ואף שלשניהם יש שכר שמירת שבת, אבל בכל זאת אינו דומה שכרם זה לזה.

וזהו מה שכתוב שכרו הרבה מאד על פי פעלו ששכרו של כל אדם הוא כפי פעלו, אם הוא ממקדשי שביעי כראוי, לו יש לו שכר גדול ממי שהוא רק משומרי שבת מחללו.

🌀 ועשית כל מלאכתך 🌀

ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך [כ', ט']

כתב הקהלת יצחק:

וקשה לאיזה צורך כתבה התורה האי קרא בששת ימים תעבוד וגו'? לא הוי לה למכתב אלא זכור את יום השבת לקדשו לא תעשה בו מלאכה וגו'. ודרשת חז"ל ידוע עיין פ' רש"י. ועוד קשה מאי כל מלאכתך דכתבה, הוה ליה למכתב ועשית מלאכתך, דכל רבויא הוא, ומאי אתא לרבות פה? גם צריכין להבין כל דכתיב גבי יום השבת מאי אתא לאורויי.

ושמעתי בשם הגר"א ז"ל מווילנא - דנרמז בזה הלכה אחת ממסכת שבת [ס"ט ע"ב], והוא - דמי שהיה מהלך במדבר ואינו יודע אימתי שבת, דהלכה היא דמונה ששה ימים ומשמר יום אחד. וקאמר שם רבא בכל יום ויום עושה לו כדי פרנסתו, בר מההוא יומא. ופריך הגמרא וההוא יומא לימות [בתמיה], ותירץ דעביד מאתמול שתי פרנסות. ופריך ודילמא מאתמול שבת הואי [ונמצא שהוא מחלל שבת שלא לפיקוח נפש], אלא כל יום ויום עושה לו פרנסתו אפילו ההוא יומא [משום פיקוח נפש] ע"כ. וכן הלכה, דכן פסק הרמב"ם וש"ע א"ח ס' שמ"ד ע"ש.

וזה שרמזה לנו תורתנו הקדושה ואמרה - זכור את יום השבת לקדשו, ר"ל תראה נא לזכור תמיד אימתי יום השבת, ויהיה הפעולה מזה כי ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ר"ל תוכל לעשות כל מלאכתך, לאפוקי אם לא תדע אימתי שבת לא תוכל לעשות כל מלאכתך רק כדי פרנסתך, וזהו לא טוב לגוף.

ויום השביעי שבת לה' אלקיך לא תעשה כל מלאכה, לאפוקי אם לא תדע אימתי יום השבת, אז לא תוכל לשבות מכל מלאכה, דתוכרח לעשות על כל פנים ביום שבתך מקצת מלאכה כדי פרנסתך משום פיקוח נפש, וזהו לא טוב לנפש. וליכא מידי דלא רמיזה באוריתא.

כיבוד אב - הכרת הטוב

כבד את אביך [כ', י"ב]

כתב החינוך [מצוה ל"ג - מצות כיבוד אב ואם]

משרשי מצוה זו, שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלקים ואנשים.

ושיתן לבו כי האב והאם הם סיבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל, כי הם הביאוהו לעולם, וגם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו.

וכשיקבע זאת המדה בנפשו יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא, שהוא סיבתו וסיבת כל אבותיו עד אדם הראשון, ושהוציאו לאויר העולם וסיפק צרכו כל ימיו, והעמידו על מתכונתו ושלמות אבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשכלת, שאלולי הנפש שחננו האל יהיה כסוס כפרד אין הבין, ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להזהר בעבודתו ברוך הוא.

🌸 כיבוד אב - העיקר בלב 🌸

כבד את אביך ואת אמך [כ', י"ב]

כתב החיי אדם [כלל ס"ז סעיף ג']

הכיבוד הוא במחשבה ובמעשה ובדיבור.

במחשבה - שמכבדם בלבו שהם חשובים בעיניו ובלבו, דהיינו שידמה בעיניו שהם גדולים ונכבדי ארץ, אף שבעיני שאר בני אדם אינם חשובים כלל. וזה עיקר כיבוד, שאם לא כן, הרי כתיב "בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו ריחק ממני".

ותוספת הסבר כתב השיחות מוסר: [מאמר פ"ב]

ונוהג היה אאמו"ר זצ"ל כל ימיו להתבונן ולמצא מעלה מיוחדת באביו שהיה מצוין בה יותר מכל אדם, עד שמצא שהיה חד בדרא במעלה ההיא. ומעולם תמהתי למה היה צריך אאמו"ר זצ"ל לזה.

עד שעמדתי על טעמו של דבר, והוא שעיקר מצות כיבוד אב וכן כבוד הבריות בכלל, הוא לכבדו כבוד אמיתי, ולא יתכן לכבד את אביו כבוד אמת אם לא יהיה אביו נכבד בעיניו, כי אז אין כל הכבוד שמכבדו אלא מן השפה ולחוץ, ואינו יוצא בזה ידי חובת מצות כיבוד אב בשלימות, על כן חייב הבן לבקש, לחפש ולמצא מעלות מיוחדות ונכבדות באביו, ועל ידי כך יהיה אביו נכבד בעיניו, ויהיה הכבוד שמכבדו כבוד אמיתי, ויקיים מצות כיבוד אב בשלימות.

🌸 איך מקיימים לא תחמד 🌸

לא תחמד בית רעך [כ', י"ד]

כתב האבן עזרא:

אנשים רבים יתמהו על זאת המצוה, איך יהיה שלא יחמוד דבר יפה כל מה שהוא נחמד למראה עיניו. ועתה אתן לך משל דעת, כי איש כפרי שיש לו דעת נכונה, והוא ראה בת מלך שהיא יפה, לא יחמוד אותה בלבו שישכב עמה, כי ידע כי זה לא יתכן. ואל תחשוב זה הכפרי שהוא כאחד מן המשווגעים שיתאוה שיהי לו כנפים לעוף השמים ולא יתכן להיות, כאשר אין אדם מתאוה לשכב עם אמו אף על פי שהיא יפה, כי הרגלוהו מנעוריו לדעת שהיא אסורה לו.

ככה כל משכיל צריך שידע כי אשה יפה או ממון, לא ימצאנו אדם בעבור חכמתו ודעתו, רק כאשר חלק לו השם. ואמר קהלת [קהלת ב' כ"א] ולאדם שלא עמל בו

יתננו חלקו. ואמר חכמים במועד קטן דף כ"ח- בני חיי ומזוני לא באכותא תליא מילתא, אלא במזלא.

ובעבור זה, המשכיל לא יתאוה ולא יחמוד, ואחר שידע שאשת רעהו אסרה השם לו, יותר היא נשגבה בעיניו מבת מלך בלב הכפרי. על כן ישמח בחלקו, ולא ישים אל רבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו, כי ידע שהשם לא רצה לתת לו לא יוכל לקחתו בכחו ובמחשבותיו ותחבולותיו. ועל כן יבטח בבוראו שיכלכלנו ויעשה הטוב בעיניו.

עוד תירוץ מתרץ הבית הלוי:

דהנה כל אדם יוכל לשער בעצמו וברור הוא, דאם יתאוה האדם לאיזו דבר תאוה היותר גדולה אצלו, כל אחד לפי טבעו. ויהיה גם קרוב להשיג תאוותו וילך אחריה, ואז היצר הרע בוער בו כאש. ורק דרך הילוכו הוא על גב הנהר הקפוי מקרח, ובדרך ריצתו נחלקה רגלו על הכפור וחשב ליפול, הרי באותו רגע שנחלקה רגלו ונטה לפול, הרי אז יבטל ממנו כל אותו התאוה. דהפחד שנתפחד מהנפילה העביר ממנו כל רצונו, דכן יסד הבורא יתברך בטבע כל הברואים, דגם מעט פחד שיעלה על לב האדם, מעביר ממנו כל כחות התאוה והחמדה.

וא"כ אחרי שהזהירה התורה בלאו דלא תחמוד ואסרה לחמוד, אם היה להאדם יראה מן האיסור, אפילו יראה קטנה כיראת הנפילה, גם כן שוב לא יחמוד כלל.

ובזה יבואר טעות האדם - מה דסובר דיש לו תירוץ על המעשים רעים שלו, כי בא לו ע"י תגבורת היצר הרע. ואין זה תירוץ, דבמעט יראה נבטל כל הכח שלו. ועיקר שליטתו הוא רק במה שמשכח מקודם היראה מלב האדם. וזהו שאמר הכתוב דברים י' - מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה כו' וללכת בדרכיו, דרך אם יהיה לך יראה, ממילא תקיים הכל. וזה ביאור הכתוב בשמות כ' - ולבעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, דע"י היראה ינצל מן היצר הרע ולא יחטאו כלל.

רואין את הנשמע

וכל העם רואים את הקולות [כ', ט"ו]

כתב הנפש חיים: [ש"ג פי"א בהגהה]

פרש"י: רואים את הקולות - רואין את הנשמע שאי אפשר לראות במקום אחר, ע"כ. וי"ל על פי מאמרם ז"ל על זה הכתוב [מכילתא לגרסת רש"י בחומש] שהיו שומעים את הנראה ורואים את הנשמע, ורוצה לומר שכל כך נתבטלו מהם אז כל כחות

הגשמיות ונזכך השגתם מאד, עד שכל מציאות עניני המוחשים הגשמים שהיו תחלה רואים אותם ראייה חושיית, עתה נתבטלו אצלם מראותם בחוש ראותם והתבונן בהם כלל.

על דרך משל, אם היה רוצה מי להבינם עניני המוחשים הגשמים, היה צריך לספר להם להשמיעם לשמע אמן שישנם במציאות. והענינים הרוחנים שתחלה היה צריך להבינם ענינים לשמע אמן, עתה ראום בחוש ראותם ונפלאות השגתם.

במתן תורה התורה היתה ככתובה לפנייהם

וכל העם רואים את הקולות [כ', ט"ו]

כתב הבד קודש:

כתב רש"י רואין את הנשמע וכו', והוא במכילתא דר' עקיבא יעו"ש. והנה ענין זה נס הוא שרואין את הקולות, שהוא על פי דרך הטבע דבר הנשמע בלבד. ושאל מרן הגרי"ז זצ"ל, והלא אין נס בלא תכלית, ומהו ענין ותכלית נס זה. ופירש בזה על פי מה ששאלו את הגר"ח מוולאזין זצ"ל על גדלותו של אחיו הגאון ר' זעלמעלע זצ"ל, ואמר שאחיו ידע את כל התורה כולה בעל פה כמו שאדם מישראל יודע בע"פ "אשרי" וגו'.

ושאלו אותו שוב, והרי בודאי רבו הגר"א מוילנא זצ"ל היה יותר גדול מזה, ומה כבר שייך יותר. וענה על זה, דהנה אף שכל אדם יודע אשרי בעל פה, הוא רק לקראו ישר מתחילה לסוף, אבל לא הפוך מסיפא לרישא, והגר"א זצ"ל ידע את כל התורה כולה בעל פה ישר והפוך. והנה זה פשוט שעל כל השגה שהגיע הגר"א בדרגת ידיעת התורה, היה זה על ידי עמל ויגיעה, וא"כ צריך לומר שיגיע על זה שידע גם הפוך. וצ"ב מה הענין בזה, וכי יש מצוה בידיעת התורה לדעת לקרותה הפוך.

אולם הענין הוא שהחילוק בין ישר להפוך, הוא רק כשקורין בעל פה, אבל כשקורין מתוך הכתב אין שום חילוק בזה. והנה על התורה נאמר [משלי ג', ג'] "כתבם על לוח לבך", והרי שהשיעור בחיוב ידיעת התורה, שתהא לפניו ככתובה, וממילא שכבר יודע הוא לקרותה ישר והפוך, וענין זה עמל הגר"א להשיגו.

וזהו גם ענין "רואים את הקולות", שבשעת קבלת התורה היתה השגתם בשלימות, והרי היא ככתובה לפנייהם שקורין אותה בראייה.

🌿 הרחקה מג' עבירות חמורות בבחינות הדקות 🌿

לא תעשון אתי אלקי כסף [כ', כ']

כתב העלי שור: [חלק א' עמוד קמ"ט]

הרי שלש נטיות אלו הן סימני אדם מישראל, שלשת המעלות תורה עבודה וגמ"ח הן הן עולמו של הכלל ישראל. עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים הן ההיפוך הקיצוני לרצון ה', לכן הן ב"יהרג ואל יעבור", אין כל פלא איפוא שהאזהרה עליהן, אין זה אלא עם ישראל במדרגתו העצומה תיכף אחרי קבלת התורה, שהיה יכול לקבל דברים נשגבים כאלה!

על שלש אזהרות נצטוו אז, על הכרובים שלא יעשום כסף, או ארבע במספר שזה יחשב עבודה זרה. ושלא להניף ברזל על אבני המזבח, שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם - הרי ריחוק שפיכות דמים. ושלא לעלות במעלות על המזבח, כי הרחבת הפסיעות נחשבת גילוי ערוה.

שקדה התורה להרחיק הבחינות הדקות ביותר מעבירות שרשיות אלו בבנין מקדש ד', מארון והמזבח. ללמד ולהודיע כי הזהירות בהן היא יסודו של הכלל ישראל, ויסוד כל התורה כולה!

🌿 האדם צריך לשמוח בעבודת ה' 🌿

בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך [כ', כ"א]

כתב החפץ חיים: [חומת הדת פי"ז בהגהה]

ומה מאוד צריך האדם לשמוח בשעה שעושה איזה מצוה ממצוות השם יתברך ומברך שמו עליה, ובודאי יקיים השם יתברך מה שאמר בתורתו בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך.

א"כ הוא עומד ממש נגד ד' ועושה רצונו, וכמה שמח האדם כשזוכה להיות מן הנבחרים לעמוד לפני מלך למלא את רצונו, והמלך קבל עבודתו והפיק רצון ממנו, ועל אחת כמה וכמה בענין זה, כשיתבונן אז לפני מי הוא עומד, לפני אלוקי השמים והארץ אדון כל צבקות מעלה ומטה. ובדרך כלל מתי שאדם מעלה על לבו שבעוה"ז יש לו פטרון כזה [שבו תלוי כל אשרו והצלחתו בזה ובבא], צריך לשמוח בו. וזהו שכתוב כי בו ישמח לבנו וגו'.

כְּרִישַׁת מִשְׁפָּטִים

אף המשפטים נאמרו בסיני

ואלה המשפטים [כ"א, א']

כתב האזנים לתורה:

פרש"י מוסיף על הראשונים, מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני ע"כ. לפ"ז צריך היה להתחיל ב"ואלה" כל פרשה ופרשה להודיע שכולן מסיני נאמרו? וי"ל שדינין איצטריכא ליה, שהרי גם בני נח מצווין על הדינין, אבל רק באופן כללי, היינו שעליהם להושיב דיינים לשפוט בין איש לרעהו על פי משפטי ונימוסי המדינה שזקניה ושריה מחוקקים להם. ודי להם בזה, ובלבד שלא יהיה חמס וריב במדינה.

ולפיכך היה אולי עולה על הדעת, שגם משפטי ישראל תקנו להם משה עם זקני העם, לפיכך הקדים למשפטים "ואלה" לאמר לך שכל המשפטים האלה לכל פרטיהם [כמה משלם תם וכמה מועד] משפטי ד' המה שנתנו מסיני לעם ישראל. וכן נאמר "מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי", שאף שצוה אותם על הדינים בכלל, אבל ומשפטים בל ידעום [תהלים קמ"ז].

חוב השתתפות בצרכי ציבור

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם [כ"א, א']

כתב הזכרון מאיר:

במדרש תנחומא [פרשת משפטים ס' ב'] - זה שאמר הכתוב [משלי כ"ט ג'] "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה", מלכה של תורה במשפט שהוא עושה מעמיד את הארץ. "ואיש תרומות יהרסנה", אם משים אדם את עצמו כתרומה הזו שמושלכת בזוית הבית, ואומר מה לי בטורח הציבור מה לי בדיניהם מה לי לשמוע קולת שלום עליך נפשי, הרי זה מחריב את העולם, הוי "ואיש תרומות יהרסנה".

מעשה ברבי אסי, כשהיה מסתלק מן העולם, נכנס בן אחותו אצלו- מצאו בוכה, אמר לו רבי מפני מה אתה בוכה? יש תורה שלא למדת ולימדת? הרי תלמידך יושבים לפניך, יש גמילות חסדים שלא עשית? ועל כל מידות שהיו בך היית מתרחק מן הדיינים, ולא נתת רשות לעצמך להתמנות על צרכי ציבור. אמר לו בני עליה אני

בוכה, שמא אתן דין וחשבון על שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל, הוי "ואיש תרומות יהרסנה", עכ"ל המדרש.

מכאן לימוד נפלא, הרי רבי אסי היה שקדן נפלא כל ימיו בתורה, כמו שאמר בן אחותו יש תורה שלא למדת? וגם לימד לאחרים, כמו שאמר גם כן הרי תלמידיך יושבים לפניך, וגם עסק בגמילות חסדים, עד שאמר לו יש גמילות חסדים שלא עשית? ומה שהתרחק מהתמנות על הציבור, היה ממידות טובות כמו שאמר לו בן אחותו. בכל זאת פחד רבי אסי עד לבכי, שמא יתן סוף סוף דין וחשבון על שלא עשה דיניהם של ישראל.

מזה למדים עד כמה גדולה החובה לבן אדם להשתתף בצרכי ציבור, ולעשות לטובת כלל ישראל. ולא להסתפק רק בעשיית צדקה ומעשים טובים לעצמו. וקל וחומר אם אדם מתרשל להשתתף בעניני הכלל מחמת עצלות, ויאמר שלום עליך נפשי שמחריב את העולם, ועליו נאמר "ואיש תרומות יהרסנה". אבל מי שמשתתף בדיני ישראל וענינים, הוא מאלה שעליו נאמר "במשפט יעמיד ארץ", נפלא הדבר להתבונן בזה.

אלין סדורין דגלגולין

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם [כ"א, א']

כתב הדגל מחנה אפרים:

איתא בזוהר הקדוש [ר"פ משפטים דצ"ד ע"א] אלין סדורין דגלגולין ע"ש. והוא תמוה לכאורה, הא הפסוק מפרש ואזיל דיני ממונות, אך שמעתי בענין הדין שאחד דן את חברו בבית דין, ויודע בעצמו שבוודאי הוא זכאי בדין, והתורה מחייבתו, אל יקשה לו הלא תורת אמת הוא ודרכיה דרכי נועם, כי זהו אמיתית התורה ונועם דרכיה. כי בוודאי מסתמא היה חייב לחבירו בגלגול העבר לאיש הדין עמו, וכעת חייבתו התורה לשלם לו כדי לצאת ידי חובתו, וחבירו שלוקח עתה המעות במרמה הוא עתיד ליתן הדין, וכאלה רבים בענייני דינים.

וזה יש לומר שרימז בזוהר הקדוש ואלה המשפטים שהם דיני ממונות, אף על פי שמן הנראה הם לפעמים נגד האמת, אך בהאמת הוא אלין סדורין דגולגלייא, והיינו שהבורא הכל ובורא כל הנשמות, הוא היודע איך היה בגלגולים הקודמים בין איש לחבירו, ככה יסובב המסבב ומנהיג על פי התורה את עולמו, בחסד וברחמים בצדק ובמשפט אמת, לשפוט בין איש ובין רעהו שורו וחמורו וכל אשר לו, כפי אשר יורם אלקים, ויש בזה פתח רחב.

חיוב ההסבר לתלמידים עד שיבינו

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם [כ"א, א']

כתב הזכרון מאיר:

ברש"י [והוא ממכילתא בשינוי לשון] אשר תשים לפניהם, אמר לו הקב"ה למשה לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה ב' או ג' פעמים עד שתהא סדורה בפיהם כמשנתה, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר "אשר תשים לפניהם", "כשולחן הערוך ומוכן לאכול" לפני האדם, עכ"ל.

והנה במילים "כשולחן הערוך ומוכן לאכול", ניתן במכילתא הנ"ל ציור חי איך שהרבי צריך להתייגע עם התלמידים להבינם ולשננם הלימודים כ"שולחן הערוך". כי הנה נבין הדבר בציור, מטבח שמבשלים בשר, עד שמכינים לאכול צריכים לשחוט את הבהמה, להכשיר הבשר, לשבור העצמות, לנקר הגידין, מליחה והדחה לבשל באש, ולהוסיף מים מלח ופלפלן, וחותרין לחתיכות וכדומה, רק אחר כך מוכשר לאכול, ואם חסר פרט אחד, אינו ראוי לאכילה.

כך על הרבי להסביר את הכללים הפרטים, הסבר הדברים, מקור הדברים וכדומה, עד שמוכן כשולחן ערוך, ולא מספיק לשנן להם ב' או ג' פעמים, אלא ללמד עד שהתלמיד יבין. כמו שמצינו במסכת עירובין [דף נ"ג ע"ב] רבי עקיבא אומר מנין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו, שנאמר "ולמדה את בני ישראל" [דברים ל"א י"ט].

ומנין עד שתהא סדורה בפיהם שנאמר [שם] "שימה בפיהם", ומנין דחייב להראות לו פנים [פירש רש"י ללמדו לתת טעם בדבריו בכל אשר יוכל, ואל יאמר כך שמעתי הבה אתה הטעם מעצמך וכו'], שנאמר "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם".

עוד מביאה הגמרא הנ"ל דבר נפלא, רבי פרידא הוה לי ההוא תלמדא דהוה תני ליה ד' מאה זימני וגמר [פירש"י כל פירקא מקמיה בליגמר], יומא חד בעיוה למילתא במצוה, תנא ליה ולא גמר [כלומר התלמיד לא הבין כרגיל], אמר לו [רבי פרידא לתלמיד] האידינא מאי שנא? אמר לו מדהיא שעתא דאמר לו למר איכא מילתא דמצוה אסחי לדעתא, וכל שעתא אמינא השתא קאי מר השתא קאי מר, אמר לו הב דעתך ואתני לך, הדר תני ליה ד' מאה זימני אחרנא.

נפקא בת קלא ואמרה [לרבי פרידא] ניחא לך דליספו לך ד' מאה שני, או שתיזכו את ודורך לעלמא באתי, אמר שניזכו אנא ודרי לעלמא דאתי, אמר להן הקב"ה תנו לו זו וזו עכ"ל הגמרא, נפלאים הדברים האלו.

אהבת ה' לעם ישראל אפילו לגנבים

כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד [כ"א, ב']

כתב הדרכי מוסר:

חז"ל אומרים כי הפרשה הזו מדברת במכרוהו בית דין בעד גניבתו. ומקשים- וכי לא מן הראוי היה להתחיל את פרשת משפטים באנשים גומלי חסדים, כמו אם כסף תלוה או בשומרי חנם שעושה טובות לבני אדם, ולא להתחיל בראש ובראשונה מאדם גנב?

ושמעתי בשם הסבא זצ"ל מקלם מרן ר' שמחה זיסל שאמר - אילו התורה היתה נתונה מאדם, בודאי לא היתה השגה אחרת אלא להתחיל מאנשים חשובים שגומלים טובות לבני אדם, ולא להתחיל באדם בזוי כמו הגנב. אבל מכיון שהתורה נתונה מהקב"ה ואנחנו בניו, ואם לאב יש בן גנב בין בניו, הרי כל מחשבותיו וכל דאגותיו הן על הגנב, ומחפש עצות איך להיטיב את דרך בנו הגנב, כי לבניו הטובים אין לו מה לדאוג.

בהתחלת משפטים מחפש הקב"ה עצות לבנו הגנב, על כן אמרה התורה למכור אותו. כי מה שבמלכותא דארעא מושיבים את הגנב בבית הסוהר, זה לא משפיע לטובה על הגנב, להיפך בבית הסוהר הוא נפגש עם עוד גנבים, ולומד מהם ושוקע בתהום פשעיו. אח"כ כשיוצא מבית הסוהר ואין לו פרנסה לפרנס את עצמו ואשתו ובניו, ממילא הוא מוכרם להיות שוב גנב. וכן בזמן שהוא יושב בבית הסוהר, מה יעשו אשתו ובניו מהיכן יתפרנסו, הם ג"כ מוכרחים להיות גנבים.

אבל התורה הקדושה אמרה למכור אותו, ובודאי בית דין מוכרים אותו לאיש הגון, וכשיהיה אצלו שש שנים ילמד ממנו ומבני ביתו נימוס ודרך ארץ ומדות טובות, כי יראה איך הבנים של בעל הבית מתנהגים. כי עפ"י רוב אם אחד הוא גנב הרי זה מפני שלא היה לו מה לאכול, או שהיה יתום, אבל עכשיו כשיהיה לו מזון ודי מחסורו, וגם יראה איך שמכבדים אותו ומחשיבים אותו, כמו שאמרו חז"ל "כי טוב לו עמך", שלא תהיה אתה אוכל פת חמה והוא יאכל פת קיבר וכו'. ומובא בירושלמי שאם יש לבעל הבית רק כר אחד, צריך לתת לעבד והאדון יישן בלי כר.

אז העבד יחשוב, אם מכבדים אותי כל כך איך אני יכול להיות גנב? כל זה ישפיע עליו להיטיב את דרכו. ואחר שש שנים, דואגת התורה הקדושה עבורו שלא יהיה צריך להיות שוב גנב. "הענק תעניק לו מצאנך וכו'", כדי שיהיה לו אח"כ במה להתפרנס, ובזמן עבודתו חייב האדון לאזן את אשתו ובניו, כדי שלא יהיו גנבים, עכת"ד.

בדרך זו אפשר להבין מה שהתורה אמרה שאם גנב שור וטבח ומכר משלם חמשה, ובעד שה משלם ארבע, מפני שסחב אותו על כתפו מנכים מחשבון הגנב שה אחד,

בשביל הצער שהיה לו בעת הגניבה. הרגש כזה לא יכול להיות אלא אצל אב ואם, שירגישו בצערו של גנב בשעת הגניבה. אבל בן אדם אינו יכול להגיע להרגשה כזו, באמרו מי ביקש ממנו שיגנוב? אבל הקב"ה שאנחנו בניו, אהבתו כל כך גדולה אפילו לבנו הגנב, כי מרגיש גם את צערו בשעת הגניבה.

זהירות מדיבור שמכאיב לחבירו

ומכה אביו ואמו מות יומת [כ"א, ט"ו]

כתב הלקח דעת:

פירש"י: בחנק, ואילו מקלל אביו בסקילה, כלומר בדיבור גרוע ממכה, עכ"ל. ויש מזה מוסר השכל, עד כמה על האדם להיזהר מדיבור שלא יכאיב לחבירו, שהרי דבר זה הוא חמור יותר מהכאת חבירו.

[א"ה - וכ"כ בשערי תשובה ש"ג אות ס"ג וז"ל והתבונן וראה עון הלשון וכבד פשעו, כי המקלל אביו ואמו ענשו חמור מן המכה. כי משפט המקלל בסקילה שהיא החמורה במתות בית דין, והמכה משפטו בחנק, עכ"ל.

אבל ברש"י בסנהדרין דף נ"ג ע"א ד"ה והמקלל כתב: החמיר במכה, משום דאיכא תרתי קלון אביו ואמו ומוציא שם שמים לבטלה, עכ"ל. מבואר שחמור המקלל, בגלל ששם שמים לבטלה, אבל לא חמור בעצם].

הכל בגזירת עליון גם ממעשה חבירו

כי יריבון אנשים [כ"א, י"ח]

כתב החפץ חיים: [שם עולם פרק ג' בהגה ד"ה וכן]

וכן כל עניני צער שמזדמן לאדם שאחד מחרפו ומגדפו, הוא הכל מן השמים על עוונותיו, אלא שמגלגלין חוב ע"י חייב. וכמו שאמחז"ל על הפסוק והשבות אל לבבך שעונותיך הם המחרפין אותך. וכן אם אחד הכה אותו אפילו במזיד, הוא ג"כ השגחה מלמעלה אלא שמגלגלין וכו"ל.

וראיה ממה שאמר הכתוב - וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו וגו' שבתו יתן ורפא ירפא, ואחז"ל מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות. דלא לימא רחמנא ממי ואיהו מסי. והרי הכתוב מדבר שאחד הכה את רעהו במזיד ע"י מריבה, אלא על כרחך גם זה בידי שמים.

וכן מצינו כבוד כשקילל אותו שמעי בן גרא ויסקל אותו באבנים ועיפר אותו בעפר, השיב דוד ה' אמר לו קלל, ע"ש בקרא. וכל זה עושה השם יתברך לטובת האדם כדי שיכופרו עוונותיו על ידי העלבון. וכאשר יתיישב האדם היטב בנפשו אין צריך ליתן לבו כלל לזה להשיב תשובה להמתרפא, ואדרבה יודה לה' על שהזדמן לו דבר שיכופרו עוונותיו, וכמו שאחז"ל הנעלבים ואינן עולבים שומעים חרפתן ואין משיבים עושין מאהבה ושמחים ביסורים, עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.

וכשיבין הדבר היטב שטובה רבה נסבב לו ע"י, יהיה נקל לו ממילא שלא להיות לו נוקם ונוטר עבור זה. וכדוגמא שאחד אינו מקפיד על חבירו על שרחצו היטב במים חמין מעפרורית שעליו, אף שבעת הרחיצה קשה לו החמימות.

וראה אחי דאיתא במדרש רבה פרשת מקץ, על שאמר יעקב לבניו למה הרעותם לי להגיד לאיש העוד לכם אח, התרעם עליו השם יתברך ואמר ע"י נביאו ישעיה למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה', והיינו משום דהיה לו להתבונן דבודאי מה' נסבב כן מה שסיפרו לו, וכל מה דעביד לטב הוא דעביד, ולא לתלות הרעה בהם.

באותו ענין כתב הלב אליהו: [פרשת קדושים עמוד מ"ב]

ושמעתי בשם החפץ חיים זצוק"ל וזיע"א דבר נפלא בענין שלימות באמונה כי רב הוא. כתוב בפרשת משפטים [שמות כ"א י"ח] "וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרופ ולא ימות ונפל למשכב, אם יקום וגו' רק שבתו יתן ורפא ירפא". ונתבונן האיך אנו מצירים לעצמנו הענין הזה, הנה פשוט בעינינו שכך היה המעשה, ראובן הכה את שמעון באבן או באגרופ, ופגע בו באיזה אבר וכדומה, והפילו למשכב בחולי ומכאוב וכו', על כן שבתו יתן וגם שכר הרופא ישלם וחסל כל סיפור המעשה.

אבל בא וראה האיך חז"ל למדו את הפרשה - כרחוק מזרח ממערב ועוד יותר, שהרי כך דרשו הם [ברכות דף ס' ע"א] ורפא ירפא, מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות, פירוש שלא תאמר רחמנא מחי ואיהו מסי [רש"י שם], וכדכתיב [דברים ל"ב ל"ט] מחצתי ואני ארפא. תלמוד לומר ורפא ירפא, שיש לרופא רשות לרפאות.

ולפי"ז מתפרשים כאן בענין שונה לגמרי ממה ששנינו, רק כך הוי מעשה- שמעון נגזרה עליו מן השמים שיפול למשכב ולא ימות וכו', אלא שמגלגלין חוב ע"י חייב, ונזדמן לו לשמעון שראובן הרשע יכהו באבן או באגרופ וכו', לכן שבתו יתן ורפא ירפא. כלומר אע"פ שנגזרה גזירה על שמעון שיפול למשכב, מ"מ יש רשות לרופא לרפאות כנ"ל.

והרי לפנינו לימוד גדול באמונה פשוטה וברורה, בהא ד"אין עוד מלבדו" – שאין לשום נברא כח לעשות דבר בלתי רצונו. מאידך גיסא עד כמה אנו רחוקים שלא עלה על דעתנו פשיטות זו... אבל החפץ חיים באמונתו הגדולה – ראה זאת!

❧ כי יפתח איש בור ❧

וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור ולא יכרנו [כ"א, ל"ג]

כתב הפנינים משלחן הגר"א:

תיבת "איש" הראשון באה ללמד "איש בור ולא שור בור", ו"איש" שני ללמד דאם שניים הם, רק הכורה השני חייב.

ולכך כתב בור הראשון מלא "ו", ושוב "בעל הבור" כתיב בור מלא. דאמרו חז"ל [הובא ברש"י ז"ל] כי יפתח שהיה מכוסה וגלהו, וכי יכרה לרבות כורה אחר כורה, דהכורה ט' טפחים ונפל שמה שור או חמור פטור, ואם בא אחר וכרה עוד טפח והשלים לעשרה השני חייב.

וזהו שנאמר "וכי יפתח איש בור", שאינו כורה כלום רק פותח אותו, "ונפל שמה" שחייב הפותח לשלם, דוקא אם פותח בור של "טפחים ואינו חסר ממנו כלום, לכך כתיב "וכי יפתח איש בור" – מלא, שהוא מלא ואינו חסר כלום.

אבל גבי יכרה דחייב, גם אם כורה טפח אחד בבור שאחר כבר קדם וחפר בו ט', לכן כתיב "כי יכרה בר" – חסר, רוצה לומר אפילו בור חסר, ומי חייב לשלם בעל הבור מלא, כלומר מי אשר מילא והשלים הבור לעשרה טפחים.

❧ החסד והרחמים במשפט ה' ❧

חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה [כ"א, ל"ז]

כתב הדעת תורה:

וברש"י: אמר רבי יוחנן בן זכאי חס המקום על כבודן של בריות, שור שהולך ברגליו, ולא נתבזה בו הגנב לנושאו על כתפו משלם ה'. שה שנושאו על כתפו ד' הואיל ונתבזה בו.

נורא ומבהיל מאוד להמתבונן בדברים! הלא בשאלת משפט אנו עומדים, עסוקים כאן להעניש גנב בעד גנבתו, ומי הוא זה שהיה אומר להביא כאן בחשבון ענין של כבוד הבריות?!

ומה גם חשבונות דקות כאלו, אשר הגנב בעצמו אף לא שם לב עליהן ולא הרגיש בהם כלל? והאם היינו מביאים בחשבון מה שבלכתו לגנוב היה לו לגנב לישא עליו את הסולם והוא עיף מזה, הכזאת נקרא משפט?

הלא זה רום מדרגת חסד ורחמים תכלית חמלה וחנינה, הנה משפט התורה מביא את אלה כולם בחשבון, וגם עוד מנכה בהם חמישית מן העונש, שה שנושאו על כתפו משלם ארבעה, האם יש לנו ציור בחסד ורחמים יותר גדול. הא לנו משפט ה', בהנימה הראשונה של משפט כבר ארוגה בה צדקה וחסד למעלה מהשגתינו, עצומו של משפט חדור הוא כולו בצדקה.

ה' חס על כבוד האדם

כי יגנוב איש שור או שה [כ"א, ל"ז]

כתב הלב אליהו:

בגמרא בב"ק [ע"ט ב'] והובא ברש"י אמר ר' יוחנן בן זכאי חס המקום על כבודן של בריות, שור שהולך ברגליו ולא נתבזה בו הגנב לנושאו על כתיפו, משלם חמשה. שה שנושאו על כתיפו, משלם ארבע הואיל ונתבזה בו, ע"כ. יש להתבונן בזה הרבה, דלכאורה לפי שכלנו היינו דנים בזה להיפוך, כי גונב השה ונושאו על כתיפו, הרי הוא גנב מועד ואדם בזוי וגס מאוד, שאינו מתבייש ללכת בשוק לעיני הרבה בני אדם ולשאת שה על כתפיו... יש להעניש אותו יותר מסתם גנב, וישלם חמש צאן כדי לגדור אותו להבה שלא ישוב עוד לדרכו הרעה.

אך לא כן דעת תורה הקדושה, ואדרבה חס המקום על כבוד בריותיו וניכה ממנו חמישית העונש, מפני שנבזה בגניבתו את השה שהיה מוכרח לשאת אותו על כתיפו. כלומר שכבר קיבל חומש עונשו בזה שהיה בוש מפני הבריות, והראו עליו באצבע שהוא הדיוט מיקל בעצמו להתבזות בפני כל.

ואנו עומדים ותמהים וכי מי הכריחו לזה? גנב שכמותו בזוי כזה שלא איכפת לו כלל בהעלאת שה על כתפיו ולילך כך בשוק ובלבד שיוכל ליהנות מגניבתו, האם יש לו איזה רגש של פחיתות כבודו במעשה זה?! לא מיניה ולא מקצתיה, ודאי הולך לו ברנש זה עם השה שרובץ על כתפיו וזמר בפיו, שמח וטוב לב וכל האנשים כאן נגדו, והיכן נזדקר כאן עונש ובזיון?

אבל ירדה תורה לסוף דעתו של אדם, באשר הוא אדם מורכב מחומר וצורה כח עפר מן האדמה עם נשמת חיים חלק אלוהי ממעל, יש לו מעלות ומורדות בקרבו מעורבים ומוסבכים אשר עין בשר ודם לא תשורנו, עמוק עמוק בתוך לבו עוד

נתפס גם אצל גנב שפר זה רגש של אי נוחיות וקלון לעצמו בנשאו את הכבש על כתפיו בשוק לעיני בני אדם, אשר יודע הוא כי אינם חברים לו בדעותיו הנפסדות.

ואם כי הוא לא חלי ולא מרגיש בדבר הזה, הרי השי"ת חוקר לב ובוחר כליות יודע עמקי לבבו כי כן הוא, וחס על כבוד כל אשר בשם אדם יכונה. ובכל ענין ואופן אינו מקפח ולא יחסיר לשלם לאיש כמעשהו. אפילו בדבר קל כזה של הרגש מעט פחיתות בתוך תוכו של גנב מועד נבזה וחדל אישים, ואין הנאתו שלימה. לכן מחשב לו הקב"ה דבר זה בחשבון עונשו ופוחת ממנו חמישיתו!

🕒 זהירות בכבוד חברי 🕒

כי יגנוב איש שור או שה [כ"א, ל"ז]

כתב הזכרון מאיר:

ברש"י: [ממכילתא] אמר רבי יוחנן בן זכאי חס המקום על כבודן של בריות, שור שהולך על רגליו ולא נתבזה בו הגנב לנושאו על כתפיו משלם חמשה, שה שנושא על כתפיו משלם ארבע, הואיל ונתבזה בו, עד כאן.

ויש להתפעל ולראות כי רחמי הקל טוב והמטיב, הם בלא ערך ושיעור. הלא כאן מדברים באדם גנב, ומה שהטריח והוא התבזה לשאת את השה על כתפיו בכדי לגנוב הוא, ובשכל אנושי אין כאן מקום להתחשב על טרחתו ובזיונו. ואדרבה יש סברא לאמר לא לזכותו, כי הוא גס כזה שאפילו נושא את השה על כתפיו ומוציא לפועל את הגניבה, אם כן הוא גנב ממין גרוע ביותר.

אבל בריך רחמנא דיהיב לן אורייתא שניתנה ממקור הרחמים. ומגלה לנו שהקב"ה חס אפילו על כבודם של בריות כאלו, ומחייב בתורה להתחשב עם טרחתו ובזיונו של הגנב הזה. ואם כן קל וחומר בן בנו של קל וחומר שצריכים להתחשב עם טרחתו ובזיונו של חברי שאיננו גנב, ולהיזהר שלא להטריחו חנם, ולא מיבעי שלא לבייש אותו. וכמה שצריך אדם להכיר טובה אם חברי טורח בעדו, וכל שכן אם חברי סובל עלבון בשבילו, נפלא למי שמעמיק בזה.

לשמור על הגוף בקדושה

כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים [כ"ב, ו']

כתב החתם סופר: [תורת משה]

שמעתי מפי מורי הגאון החסיד מו"ה נתן אדלער כ"ץ זצ"ל, כי יתן איש - הקב"ה [כדאיתא במדרש איש זה הקב"ה שנאמר ה' איש מלחמה], לרעהו - ישראל [כדאיתא במר"ש פ' כ"ב רעך וריע אביך אל תעזוב, ריעך - זה הקב"ה, וממילא אנו כביכול לו. וכדאיתא עוד שם במדרש חביבין ישראל שנקראו רעים למקום], כסף - כמשמעו, או כלים - איבריו וכל צרכיו לשמור בקדושה. וגונב מבית האיש - שהוא פוגם ומוציאו מהקדושה, אם ימצא שהוא גנב, שלא שב בתשובה, ישלם שנים - כדכתיב לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה.

ואם לא ימצא הגנב - כי כבר שם בתשובה, אז ונקרב בעל הבית אל האלקים - ונקרב אל האלקים יותר מצדיק מעיקרא, כי במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד. אך בתנאי אם לא שלם ידו במלאכת רעיהו ממש שלא חטא בינו ובין חבריו, דאז לא יכופר עד שירצה את חבריו. אל דברי הרב זצ"ל ושפתיים יושק.

זהירות מלצער את חבריו

כל אלמנה ויתום לא תענון [כ"ב, כ"א]

כתב הדעת תורה:

וברש"י: הוא הדין לכל אדם אלא שדבר הכתוב בהווה, לא שהם תשושי כח ודבר מצוי לענותם. ובמכילתא מביא מעשה, כבר היה רבי ישמעאל ורבי שמעון יוצאין ליהרג, אמר לו רבי שמעון לרבי ישמעאל, רבי לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג, אמר לו רבי ישמעאל לרבי שמעון מימך בא אדם אצלך לדין או לשאלה, ועכבתו עד שתהא שותה כוסך ונועל סנדלך או עוטף טליתך, אמרה תורה אם ענה תענה - אחד ענוי מרובה ואחד ענוי מועט, אמר לו נחמתני רבי ע"כ.

נורא מאד עומק הדין, נחפשה דרכינו ונחקורה ונתבוננה, אם על ענוי מועט כזה של איזה המתנה כל דהו, כבר עומדים באזהרה ועונש של "והרגתי אתכם בחרב" ח"ו, ומה כבר בענוי יותר גדול! כמה מן הזהירות צריך האדם בכל רגע לפקח על מעשיו שלא לגרום צער לחבריו.

ומזה שהדלת לחדרי אינני נועלו בפני כל הבא אלי, ואעפ"י שזה גורם לי כמה ביטול בזמן, וכמה מן האי סדור בעבודתי, אבל לא אוכל לראות באכזריות היתירה הנגרמת לבחורים שימתינו על כמה שעות בחנם, ורב ההשחתה בזה. ובזמנינו שנוהגים לסדר חדרי המתנה, ששם יחכו אנשים הצריכים לראות את האיש, ופעמים צריכים אמנם לשבת שם זמן די רב, דומה לי שעוברים הם בזה על לא תענון.

זהירות בצער האלמנה ויתום

כל אלמנה ויתום לא תענון [כ"ב, כ"א]

כתב הכל כתבי החפץ חיים: [דוגמא מדרכי אבי אות ע"ד]

היה נזהר מאד ומזהיר תמיד מלצער אלמנה ויתום, ואמר כי יש לפחוד מאד מהתראת תורתנו בזה. וסיפר לי גיסי הר"מ שליט"א ששמע ממר אבי, כי בימי נעוריו קרה בעירנו באלמנה שדרה בבית אדם פשוט, ומתוך עניה נשארה חייבת לו משכר דירתה, ואמר לגרשה מדירתה, ולא חפצה לצאת שהיה אז ימי החורף. מה עשה - הסיר את הגג מדירתה, ורעשו עליו העיר על המעשה הרע הזה בימי הקור, אמנם לא שם לב לכל דבריהם, והוא עשה את שלו, וגירש את האלמנה בתוקף ימי החורף.

וסיים אבי בסיפורו, אנכי שמרתי את העובדא בלבי. נעברו כמה שנים אחר הנבלה הזאת ולא קרה דבר, וחשבתי לפעמים האם אפשר שזה יעבור לו למישרים בדבר שהקב"ה אומר וחרה אפי וכו'. אמנם אחרי עבור כעשר שנים, נשמע בעיר כי פלוני הנ"ל נשכו כלב, ואחר איזה ימים החל לנבוח ככלב, כי היה הכלב שוטה, וארכה מחלתו איזה שבועות והלך לעולמו.

זהירות מלגרום לחבירו להמתין

אם ענה תענה אותו [כ"ב, כ"ב]

כתב המסכת שמחות: [פרק שמיני אות ט']

וכשבאו רשב"ג ורבי ישמעאל גזרו עליהם שיהרגו, והיה רבי ישמעאל בוכה, ור"ש אמר אברך בשתי פסיעות אתה נתן בחיקם של צדיקים ואתה בוכה, א"ל אני בוכה על שאנו נהרגין כשופכי דמים וכמחללי שבתות, אמר לו שמא בסעודה היה יושב וישן, ובאה אשה לשאול על נדתה על טהרות שלה, ואמר לה השמש ישן הוא, והתורה אמרה [שמות כ"ב] אם ענה תענה אותו, ומה כתיב והרגתי אתכם בחרב.

בהסבר הדברים כתב בשו"ת מהרש"ם: [חלק ב' סימן ר"י]

והא דפרק ח' דשמחות - היינו משום אלמנה ויתום לא תענון, שמצער את האדם להמתין, ועל כל צער שמצערין את האדם איכא לאו זה, והשי"ת יודע כי אני בעניי כמה פעמים הזהרתי את בני ביתי, שאם יבא מי לשאול באמצע אכילה או שינה לא יעכבו, אלא יביאו לפני או יקיצוני, כי יפחד לבבי ממאמר זה.

ובליקוטי מהרי"ל ריש הלכות פסח בשם מהר"ש, שדרש - מאי דכתיב מי האיש החפץ חיים וגו' ועשה טוב וגו', אין טוב כגמ"ח וכו', אם הוא ת"ח יהא גומל חסד ללמד תורה לבני אדם חנם, ויהא נוח ומזומן לבריות בכל שעה לדון ולהורות בלי שהות עכ"ל.

אבל מכל מקום בעובדא דמסכת שמחות בודאי הוא רק מילי דחסידי, כמ"ש חז"ל וסביביו נשערה מאוד וגו' כחוט השערה. דהא התם השמש חטא ולא רבי שמעון, כי אם רבי שמעון ישן בלא הודע והשמש אמר רבי ישן, במה נתחייב רבי שמעון משום עיניו, ובעל כרחך רק דקדוק בעלמא כחוט השערה.

ועוד הרי מבואר בנדרים [דף פ' ע"ב] כביסתן וכביסת אחרים כביסתן קודמת, ועל כל פנים אין חיוב לצער את עצמו בשביל צער חברו. ועי' דספר חסידים ס' תרצ"ט - דמצוה להדייט לומר הרגוני ולא יהרג תלמיד חכם, א"כ צער תלמיד חכם גדול ג"כ מצער הדייט, ולכן אין שום צד לומר שיחויב תלמיד חכם לצער את עצמו בכדי שלא יצטער האחר. ולכן צ"ל דברייתא דמס' שמחות סובר כדעת בר פדא בבב"מ [דף ס"ב ע"א] דלא סבירא ליה כדרשת רבי עקיבא דחייך קודמין, או שהוא רק מצד חסידות ודקדוק כחוט השערה, שהצדיקו הדין עליהם וכמו שכתבתי לעיל.

❧ ליפול לגמרי ביד ה' ❧

אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו [כ"ב, כ"ב]

כתב התפארת שמשון:

ישנו יסוד גדול בענין התפילה שנלמד מפסוק זה, והוא נוקב ויורד עד התהום, כשבאה על אדם איזו צרה ל"ע, כגון שנזקק לסכום כסף בדחיפות גדולה, והוא רץ מזה לזה, הולך לקבל ברכות מצדיקים, ובנוסף גם מתפלל ומבקש. או כשיש חולה בתוך ביתו, הוא עושה את כל ההשתדלויות, הולך לרופא ונוטל רפואות וכו', וגם מרבה בתפילה כחלק מחובת השתדלותו.

הריהו כעני המחזר על הפתחים, כלומר עני המחפש עזרה בכמה מקורות שונים, ובתוכם גם לבעה"ב הזה נשואות עיניו, ואז ההלכה היא שאינו חייב לתת לו, אלא דבר מועט.

וכן הוא בתפילה, שכאשר עוסק הוא בכל דרכי ההשתדלות ובכללם גם ניגש לתפילה ונושא עיניו לשמים, הרי שנותנים לו מתנה מועטת, אכן גם הקב"ה יתן לו מעט סייעתא דשמיא. וכמו שכתב הרמב"ם [הל' מתנות עניים פ"ז ה"א] "ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם, ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת, שנאמר "אל ישוב דך נכלם". אבל יותר מדבר מועט אינו חייב לתת, שיש לו ממי לקחת ומסתדר לבד...

ודבר זה ידוע ומורגש לכל אחד אם ישים לב לזה, כשבא עני שהוא נצרך גדול ומבקש נדבה גדולה, והנדיב פוטרו בדבר מועט. נתבונן מעט מה הם מחשבותיו של אותו בעל הבית ברגע זה כשמלוהו עד הדלת, "הוא יסתדר כבר בלעדי ולא ימות מרעב". אבל אם היה ברור לו שאין לעני למי לפנות, רק רוצח ואכזר גמור היה משיב פניו ריקם.

וכן הוא אצל הקב"ה, כשאדם בא ונופל לפניו יתברך בטענה ברורה שירחם עליו כי אין לו אחר לפנות אליו, ואם לא ירחם הקב"ה עליו הרי ישאר במחסורו לעולם, מיד ירחם עליו הקב"ה וימלא מחסורו.

זוהי תפילה של "ניפול", שנופל כל כולו לפניו יתברך בהתבטלות גמורה, כאומר "כל ישועתי רק ממך יתברך, ואין אחר יכול להושיעני", וכנפילת אסתר לפני המלך, שהרי הוא המלך ואין אחר שיכול לבטל את הגזירה אלא הוא.

זו גם היתה בפשטות תפילתו הנוראה של חוני המעגל, ש"עג עוגה ועמד בתוכה, ואמר לפניו רבונו של עולם נשבע אני בשמך הגדול שאיני אז מכאן עד שתרחם על בניך" [תענית י"ט ע"א]. היינו שקבע בשבועה ובבהירות גמורה שאינו כעני המחזר על הפתחים, אלא כל ישועתו רק ממנו יתברך, ממילא רחמו עליהם מן השמים.

על דרך זו פירשו המפרשים מה שהקב"ה שומע לצעקת יתום ואלמנה, מפני שהם צועקים רק להקב"ה שאין להם אחר לפנות אליו, על כן הקב"ה שומע להם ועונה אותם.

לפי זה מה נפלא דיוק לשון הפסוק כאן, "אם ענה תענה אותו כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו", "צעק יצעק" - היינו פעמיים, בדרך כלל אדם אינו צועק פעמיים, כי כיון שצועק פעם אחת להקב"ה, והקב"ה עדיין אינו עוזר לו הולך ומחפש עצות אחרות. אבל אלמנה ויתום שאין להם למי לפנות, צועקים וחוזר וצועקים והקב"ה עונה להם.

וכן כל אחד ואחד שיעשה עצמו כאלמנה ויתום, כדכתיב [תהלים כ"ז י'] "כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני", שאין לו למי לפנות זולתי אל השי"ת, ואינו צועק וחוזר ומחפש עצות אחרות. אלא צועק וחוזר וצועק, אין ספק שהקב"ה יענה לתפילתו.

אם כסף תלוה את עמי

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך [כ"ב, כ"ד]

כתב הפנינים משולחן הגר"א:

איתא [ב"מ ע"ה ב'] "שלשה צועקין ואינן נענין, ואלו הן - מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא בעדים וכו'". כי הלואה צריכה להיות בעדים, כדי שלא יכפור בו. לא כן צדקה שצריכה להיות דוקא בסתר [כדכתיב במשלי [כ"א י"ב] "מתן בסתר יכפה אף"].

זה שאמר הכתוב "אם כסף תלוה" - אם תלוה את כספך, אזי - "את עמי" - פירוש צריך שיהיה זה בעדים, אולם "את העני" אם תתן צדקה לעני - אז "עמך" פירוש ביחידות, שלא יראה שום אדם ויתבייש המקבל.

השתדלות בעשיית גמחי"ם

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך [כ"ב, כ"ד]

כתב הכל כתבי החפץ חיים: [קיצור תלודות חיו בעמוד ל"ג]

אמנם כבר הודעתי בראשית הקדמתי, כי לא רק יפה דרש אבל באמת קיים ביתר שאת וביתר עז, וביותר כמדת החסד שלא בוש להטפל אף בקטני קטנות.

סיפר לי עגלון אחד, בימי נעורי איך שפעם אחת הוביל את מר אבי בדרך, וכנהוג היה מר אבא מדבר עמו על דבר תכלית אדם בעוה"ז, ואמר לו העגלון במה יכול לזכות לעוה"ב איש עני כמוני, והשיב לו אבי יעסוק בגמ"ח. צחק העגלון במר נפשו, הלא אתם לועגים לרש ולי אין כל.

אמר לו אבי, אתה חושב כי התיסדות גמ"ח הוא דוקא במאות, לא כן הדבר אחי, גמ"ח אפשר ליסד באיזה זהובים. קבץ בשבוע זהוב אחד, ובשבוע השני ג"כ כשיעור הזה או פחות, והלוה לשכניך למי שצריך עשרים ג"פ או חצי זהוב, ושייר בכל שבוע מפרנסתך איזה עשרות ג"פ, עד שתתקבץ אצלך כמה זהובים, ואז תרחיב הקפותיך לשכניך, עד שבמשך הזמן יקובץ אצלך איזה רו"כ, ותוכל להלוות מעט מעט לכמה וכמה אנשים, והיא יסוד גמ"ח כאחד גמילות חסדים הגדולים בעיני הקב"ה.

וסיים לי העגלון שמעתי לעצת אביכם הצדיק, וכהיום יש לי כבר כעשרים רו"כ אשר נתקבץ אצלי, והנני מלוה לעשרות אנשים בני גילי, לזה רו"כ ולזה חצי ולזה זהוב או שנים.

כל אדם ישתדל לעשות גמ"ח

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך [כ"ב, כ"ד]

כתב החפץ חיים: [אהבת חסד ח"ב פרק י"ג ו"ד]

מה נכון הוא לאדם שבִּרְכוּ ד' במעשה ידיו, להפריש מקצת ממנו על גמ"ח קבוע בביתו, וזהו תועלת גדול לכמה עניים, אחד- שידוע שהיצר בא לאדם בכמה תואנות ועלילות להפריע אותו ממצוה זו,

וכאשר נתבאר בפרקים שעברו. וקשה מאד לאדם תמיד להתגבר על יצרו, ואפילו אם ירצה בעצמו, פעמים שאנשי ביתו לא יניחוהו ויטילו ספק על כל מי שיבוא אליו. מה שאין כן אם יהיה אצלו ממון מפרש לקים בו תמיד מצות גמילות חסדים, אז יהיה נקל לו זה הענין לקימו תמיד כדין.

וכל ענין זה שדברנו איננו דוקא באיש אמיד, בכל אדם יעשה כן, אף מי שאיננו אמיד יצמצם אחת לאחת בהמשך הזמן, ולהפריש מהרווח שמרויח וכאשר נבאר אם ירצה ה' לקמן, ולעשות מזה גמ"ח קטן קבוע בביתו של עשרה רובלי כסף או עשרים רובל כסף כל אחד לפי ערכו.

דגם אם ילווה מהגמ"ח קטן לעניים זהב או שניים על שבת וכיוצא, גם כן הוא מקיים בזה מצות עשה דאורייתא של "אם כסף תלוה", ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמייים. ומה טוב אם זה הענין היה מתפשט בעמנו עם קדוש, שכלם יזדרזו למצוה זו, ועל ידי זה היה נתמלא כל העולם כלו במדת החסד, וממילא היו מתבטלים כל התלאות וכל הצרות מן העולם.

ולדעתי זהו כוונת מאמרם בתנא דבי אליהו, כשהיו ישראל במצרים נתקבצו כולם וכו' וברית יחד לגמול חסד זה עם זה. מה שאמר "כרתו ברית יחד", היינו שכל הכלל כלו בין העשירים ובין הפחותים מהם ראו בכל מה שיש ביכולתם לגמול חסד זה את זה.

וזה מדת החסד שהיה ביניהם אחד מן הדברים שסבב את הגאולה לישראל, וכמו שהבאתי לעיל בשם הפסיקתא. המקום ברחמיו יחזקנו למדה הקדושה הזאת, ונזכה על ידי זה לכל טוב בזה ובבא.

הלואה עם רצון טוב להיטיב

אם כסף תלוה [כ"ב, כ"ד]

כתב הגור אריה: [פרק כ' אות כ"ח]

פרש"י: אם כסף - רבי ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ משלשה וזה אחד מהן, עכ"ל.

יש לפרש מה שכתב לשון "אם", אף על גב בחובה הם. מפני שאם יעשה מחובה כאילו מקיים גזירת המלך, אין הדבר לרצון להקב"ה, וצריך שיעשה מרצונו, ואז כשיעשה מרצונו הוא מרוצה. בהמעשה שהוא הכרחי וחובה אין צריך להביט אל שום טעם, ורק הוא מקיים גזירת המלך. ואם עושה אלו שלשה דברים כאילו מקיים גזירת המלך. אין זה דבר כי אם בונה מזבח שזהו עבודתו יתברך להקריב עליו, והוא מקיים מכח גזירת המלך בלבד, אין זה עבודה. כי העבודה צריך שיהיה עובד לו מרצונו, ואז נקרא עובד, אבל אם הוא מוכרח אין זה עובד.

וכן אם הלואה כסף כאילו מקיים גזירת המלך אין זה מצוה, כי צריך שיהיה מצוות הלואה בלב טוב, כדכתיב אף בנתינה [דברים ט"ו י'] "ולא ירע לבבך". וכן הקרבת העומר שציוותה התורה [ויקרא כ"ג י"ב] שלא לאכול חדש עד הקרבת העומר, ופירשו רז"ל [ויקרא כ"ח א'] כי הוא יתברך מעלה עננים ומוריד גשמים ומפריח טללים ומצמיח האדמה ומדשן הפירות, ואנו נותנים לו שכר עומר הקרבן. וכל זה להודיע שהוא יתברך אשר הצמיח לנו הפירות ונתן לנו הכל, וזה צריך הודאה בלב, לא כמלך בשר ודם המכריח את האדם שיודה במלכותו.

אבל צריך שיודה בלבו שמאתו ומידו נתן לנו, ואם הוא מקיים את המצוה כאילו הוא מוכרח מגזירת המלך, אין זה הודאה שהוא יתברך עשה את הכל, ולפיכך צריך לקיים כאילו הוא רשות.

וכעין סברא זו כתב השו"ת שרדי אש: [ס' ס"א]

בפורים זה הרהרתי בקושית האחרונים למה אין מברכין על משלוח מנות. ונ"ל שמשלוח מנות היא להרבות שלום ואהבה וריעות, כמו שכתב החתם סופר באו"ח סי' קצ"ה. והנה אף שבכל המצות, גדול המצווה ועושה ומברכין וציונו, במשלוח מנות טוב שיתן מרצונו החפשי, מתוך רגש של אהבה לאחיו העברי. ואם הוא נותן רק עפ"י צווי, הוא מפחית מידת האהבה.

וכן הדין בצדקה שאם הוא נותן מתוך רחמנות או מתוך אהבת ישראל, טוב יותר ממי שנותן מתוך צווי וכפיה. וראה מה שכתב הרמב"ם בשמונה פרקיו על מחלוקת

הפילוסופים אם טוב יותר לעשות עפ"י ציווי, או ע"פ רצון פנימי, והכרעת הרמב"ם בזה. ואפשר שמשום כך אין מברכין על כיבוד אב ואם.

יסודות במידת החסד

אם כסף תלוה [כ"ב, כ"ד]

כתב השיחות מוסר: [מאמר מ"ה]

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך וגו', פרשה זו פרשת החסד היא ובה מבוארים יסודי מידת החסד מהותה וצורתה, ונבארם אחד לאחד כפי סדר המקראות.

"אם כסף תלוה" - ר' ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מג' וזה אחד מהם [רש"י], כלומר אין החסד ענין של נדיבות לב בלבד, אלא חוב הוא על האדם, כי עולם חסד יבנה, והיינו שהוא מיסודי העולם ומעיקר צורת אדם.

"את עמי" - שלא תנהוג מנהג בזיון בהלואה, שהוא עמי [רש"י]. חיוב מיוחד לנהוג דרך כבוד בשעת הלואה, תוך הרגשה של הלואה "עמי" הוא עם ה', לעמד בחיוב זה אינו מן הדברים הקלים, כי טבעו של אדם הוא היפך הנהגה זו, וצריך לעמול כדי להשיג מידה זו.

"את העני עמך" - "הוי מסתכל בעצמך כאילו אתה עני" [רש"י], כלומר עליך לדמות בעצמך כאילו אתה הוא הלווה והוא המלוה, זו עליה נוספת בחיוב ההרגשה בעשיית חסד. לא זו בלבד שחייב המלוה לנהוג דרך כבוד בלוה, אלא חייב לראות עצמו כאילו הוא הלווה, עד כאן מגעת דרישת התורה בחובת החסד, וצריך עמל רב והתבוננות מוסרית עמוקה כדי להגיע למידה זו.

"לא תהיה לו כנושה", גם הוא חיוב מפליא עד למאד, "אל תהיה דומה עליו כאילו הלויתו, אלא כאילו לא הלויתו" [רש"י].

ובגמרא ב"מ [ע"ה ב'] אמרו "מנין לנושה בחבירו מנה, ויודע שאין לו אסור לעבור לפניו, ת"ל "לא תהיה לו כנושה".

"לא תשימון עליו נשך" - כלומר החסד צריך שיהיה נקי לגמרי ללא קבלת טובת הנאה מן החסד עונשו חמור עד למאד, שאינו קם לתחיית המתים, וכדכתיב "בנשך ותרבית לקח וחי לא יחיה" [יחזקאל י"ח י"ג].

אין הקב"ה מביא תקלה לצדיק באכילה

ואנשי קדש תהיו לי ובשר בשדה לא תאכלו [כ"ב, ל']

כתב הלקח דעת:

הסמיכות צ"ב, וכי מי שגזר מטרפות נקרא איש קדש, הלא כמה עמי הארץ נזהרים מטרפות ורחוקים מלהיות אנשי קדש.

וי"ל - במרומז כאן מה שאמרו חז"ל בכמה מקומות, שאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים. והכי קאמר קרא ואנשי קדש תהיו "לי", והיינו כמו שדרשו בכמה מקומות - לי לשמי, אז אשמור אתכם מתקלה. "ובשר בשדה טרפה לא תאכלו" - כעובדא דר"ח בן גמליאל שבקשו עבדיו להאכילו אבר מן החי [גיטין דף ז' א'], ומן השמים מנעוהו מלהיכשל. ואף כאן מפרש התרגום בבשר בשדה טרפה היינו אבר מן החי.

מושכל ראשון נקבע באדם

לא תשא שמע שוא [כ"ג, א']

כתב השיחות מוסר: [מאמר מ"ז]

דרשו חז"ל [סנהדרין ז', ב'] "אזהרה לדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שיבא בעל דין עד שיבא בעל דין חבריו", ובטעם הדבר - כתב בספר המצוות להרמב"ם [ל"ת רפ"א] וז"ל "הזהיר השופט שלא לשמוע אחד מבעלי הדין שלא בפני בעל דינו וכו', כדי שלא תכנס לנפשו צורת הדברים אין יושר להם ולא אמתית".

ומקרא מפורש הוא "צדיק הראשון בריבו ובא רעהו וחקרו" [משלי י"ח י"ז], ופירש הרלב"ג "ולזה יהיה אצל האיש הראשון שיבא לפניו צדיק בדברי ריבו, כי יאמין לדבריו, וכאשר יבא רעהו להגיד לו היפך הדברים ההם לא יאמינוהו, כי אם אחר החקירה השלימה, ולזאת הסיבה מנעה התורה שלא ישמע הדיין דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חבריו".

ואיתא בגמ' בסוטה [כ"א, ב'] "היכי דמי רשע ערום, אמר ר' יוחנן זה המטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חבריו". ופירש"י "דמשנקבעו בלב הדיין שערי זכיותו לדבריו של זה קשין לסלקן, והרי ערמותו ורשע הוא שעובר על לא תשא שמע שוא".

הנה הדיין הזה יודע שלא שמע אלא צד אחד, ודרכו של אדם להציג את הדברים כרצונו, ויודע הדיין כי בבא לפניו הבעל דין השני עשוי הוא להכחיש את דברי

הראשון מתחילתם ועד סופם, ואעפ"י כן "צדיק הראשון בריבו" ונקבע בלבו כדבריו של הראשון, ואינו משנה את דעתו אף לאחר ששומע דברי הבע"ד השני, כך הוא טבעו של אדם.

ולכשנתבונן כן הוא אצל האדם בכל עניניו, המחשבה הראשונה המושכל הראשון שעולה על דעתו נקבע אצלו, לא יקשיב לדעה אחרת, ולא ינסה לשקול שמא האמת אינה כן, ויעשה הכל להחזיק בדעתו. ודבר זה הוא אסונו של האדם המושועבד הוא למושכלו הראשון, והרי הוא בעיניו כאמת שאין לזוז הימנה.

ובגמ' עירובין [י"ג, ב'] אמרו "מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן, מפני שנוחין ועלובין הם ושונים דבריהם ודברי בית שמאי, ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמא לדבריהם", ולכאורה הפירוש הוא - כי בשכר הענוה של בית הלל זכו שתקבע הלכה כמותן, כלומר בשכר הענוה זכו לאסוקי שמעתתא אליבא דהיכלתא.

אך יש לפרש עוד - שאין כאן מתן שכר גרידא, אלא זוהי הדרך להגיע לאמיתה של תורה, כי המחזיק בדעתו, אינו שומע את דעת חבירו, ועלול להשאר בטעותו, ואילו בית הלל החשיבו את דעת זולתם, והיו שונים דבריהם ודברי בית שמאי, ולא עוד אלא מקדימים דברי בית שמאי לדבריהם. ושמעו היטב דעת זולתם בטרם נקבעה דעת עצמם, ומתוך כך היתה דעתם מנופה ומזוקקת וזכו שהלכה כמותם.

כתיב שמות [י"ח ט'] ויחד יתרו וגו', וכתב רש"י: "וישמח יתרו זה פשוטו, ומדרש אגדה נעשה בשרו חידודין חידודין, מיצר על איבוד מצרים, היינו דאמרי אינשי גר עד עשרה דורות לא תבזי ארמאה באפיה". ונראה דאין הפירושין סותרים זה את זה ושניהם אמת, מצד אחד שמח יתרו על הצלת ישראל, ומאידך נעשה בשרו חידודין על אבדן מצרים, ואף שאמר "עתה ידעתי כי גדול ד' מכל האלקים", מ"מ לא נתבטלה אצלו דעתו הקודמת לגמרי, ונותר לו קשר כל דהו ל"ארמאה", עד שנצטער על אסונו. ועל זה אמרו "גר עד עשרה דורות לא תבזי ארמאה באפיה", כי הטעות שהיתה לאבות אבותיו עוברת ונקבעת אצל זרעם אחריהם, וקשה מאד לעקור את השיבוש מן השורש.

כתיב [בראשית כ"ז ל"ג] "ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד", ואמרו חז"ל [ב"ר פס"ז ב'] שהיתה חרדה זו גדולה משל העקידה. ויש להתבונן, והרי בעקידה היתה חרב חדה מונחת על צוארו פשוטו ומשמעו, ופחד המוות לנגד עיניו, וא"כ למה היתה חרדה זו גדולה משל העקידה, ואמרו חז"ל [הובא ברש"י שם] שראה גיהנום פתוחה מתחתיו.

ונראה לבאר, שכאן ראה יצחק אבינו לפתע פתאום כי עשיו אותו אהב כל ימיו, ואשר חשבו לראוי לברכה יותר מיעקב מוכן ומזומן הוא לגיהנום, ואילו יעקב הוא

המזומן לברכה, וכשנגלה לעינינו עובדה זו, ונוכח לדעת כי שגגה היתה בידו, חרד חרדה גדולה עד מאד יותר מפחד מוות.

כמה צריך להשתדל להחזיר בתשובה

כי תפגע שור אויבך או חמורו תעה השב תשיבנו לו [כ"ג, ד']

כתב החפץ חיים על התורה:

ובפרשת תצא [דברים כ"ב א'] כתיב "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחיך", וכתב הרמב"ן ז"ל: הוסיף בכאן לומר "נדחים" כי תועה שתעה מדרכו, ויוכל להטותו הדרך בלא עמל גדול. ועתה הזכיר נדחים - שברחו ממנו והרחיקו, והזכיר שה שהוא כאבד וכו', עכ"ל.

ומזה נוכל להתבונן, אם חסה התורה כל כך על ממונו של ישראל, אפילו על חמורו או שיו שתעה והרחיק מן הדרך, והחובה על כל אחד להטותו הדרך, כל שכן שצריך לרחם על הנפש הישראלית שתועה מן הדרך, אפילו אם יצטרך עמל רב להשיבה.

והנה ידוע דרשת חז"ל ב"מ ל"א א', על הכתוב השב תשיבם לאחיך אפילו מאה פעמים, ומזה נלמוד אף בעינינו שצריך לעמול אפילו מאה פעמים להטות את התועים אל הדרך הישרה דרך ד'.

ובאמת בזמנינו - אפילו חוטאים גמורים, מצוי ברובם שאינם להכעיס ח"ו, רק תועים בדרך ע"י איזה פושעים שמתעים אותם מן הדרך, והרי הם ממש כשה אובד, שאינו יודע איך לשוב אל בית בעליו, ומצוה רבה לרחם עליהם ולהורותם הדרך הנכונה, וכמו שכתוב והודעת להם את הדרך ילכו בה.

והנה ישנם אנשים מבעלי תורה, אשר נתן ד' בהם חכמה ותבונה, וראויים להקרא בשם רועי ישראל, ויש בכחם לרפאות שבר עמנו להורותם הדרך הסלולה לה'. אין להם לחשות בעת הזאת, שע"י השיים התועים נעשים אבודים לגמרי בהמשך הזמן, ודמם ידרש מהם.

וע"ז רמז הנביא יחזקאל [ל"ג] בן אדם הנביא וגו', את הנחלות לא חזקתם וגו', ואת האבודות לא בקשתם, ודרשתי את צאני מידם ואם הוא צופה ומביט על עניניהם, ושומרם מלהלכד ברשת היצה"ר, שכרו גדול מאד. ויש שכר מיוחד לפרנסי ישראל לעוה"ב, כדאיתא בספרי פ' פנחס, והובא ברש"י על הפסוק ויקח את יהושע ע"ש.

כמה צריך לעזור לנושאי התורה

כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו [כ"ג, ה']

כתב החפץ חיים על התורה:

התורה הזהירה אותנו לחוס על הבעל חי הרובץ תחת משאו, ואפילו אם החמור שייך לשונא, כבאורם ז"ל בפסחים קי"ג שמותר לשנאתו, אעפ"כ צריך האדם להתגבר על יצרו ולעזוב את הכעס ולעזור לחמור.

נשוה לפנינו, כי מסתמא נשא החמור של השונא על שכמו משא של שקים מלאים חול ואבנים לבנין, כדרך הטוענים משא על החמורים. וממילא מובן שאם החמור היה שייך לא לשונא אלא לאוהב, ושקים מלאים לחם טעונים על גבו להאכיל לרעבים בעיר שחרבונה בריונים, על אחת כמה וכמה שעל כל אחד מישראל לתת יד ושכם להקים את החמור ולעזור לו.

ומעתה נצייר נא בנפשנו, איך הדין החמור נשא על גבו שקים מלאים סמי מרפא בשביל בית חולים, ובין הסמים היו כאלו שצריכים לזרקם לתוך גידי החולים להצילם מרדת שחת. או שנשא נודות מלאים אוויר מלאכותי לנשימה, שרגלים לתת לחולים מסוכנים. אז כל מי שיש לו מעט מח בקדקדו, ימהר ויחיש מעשהו לעזור לחמור הזה שנפל תחת משאו, כי הלא ע"כ חיים הוא נושא על גבו סמי מרפא, שמבלעדם מן הנמנע להציל את חיי החולים.

ועכשיו נלך הלאה, כי הנושא את הרפואות הללו לא היה חמור אלא בן אדם, והוא נפל תחת המשא הזה, אז אין צריך לאמר שעל כל אחד ואחד החובה להחיש עזרה לנופל, למען יוכל למהר בואו לבית החולים, ואשר רגע ליום יחשב לחולים האומללים המחכים לסמי המרפא הללו.

ומעתה נשכיל ונבין עד כמה מחויבים לעזור לראש ישיבה, הנושא על שכמו את עול התורה הממציאה חיים לכלל ישראל, ואשר מבלעדה למתים נחשבנו, כי היא חייך אמרה התורה. והוא נופל תחת עול המשא הכבד הרובץ עליו בהספקת בר ולחם ומזון לעמלי התורה, על אחת כמה וכמה שעל כל אחד מאתנו לעמוד לימינו, ולהיות לו לאחיעזר ואחיסמך במפעלו.

הדרך לעקור שנאה ע"י הטבה לשונא

כי תראה חמור שונאך רובץ עזוב תעזוב עמו [כ"ג, ה']

כתב העטרה למלך:

באיזה שונא דיבר הכתוב? מפורש בגמרא [פסחים ק"ג] ששונאו על שראה בו דבר ערוה דאי לא הכי אסור לשנאותו.

ובתוספתא [מובא בב"מ ל"ב] תניא אוהב לפרוק ושונא לטעון, מצוה בשונא כדי לכוף את יצרו. ולכאורה קשה טובא, כיון דמיירי ברשע שעבר על איסור עריות, מאי שייך כפיית היצר, הלוא איתא שם בגמרא דמצוה לשנאותו? כבר הקשו כן בתוס', ותירצו כיון שהוא שונאו גם חברו שונא אותו. כדכתיב כמים פנים לפניו כן לב האדם לאדם, ומתוך כך באין לידי שנאה גמורה, ושייך כפיית היצר עכ"ל.

שנאה גמורה, פירושה שנאה אישית שלא לשם קנאת ה', וזהו שאמר דוד המלך [תהלים קל"ט] הלוא משנאך ד' אשנא ובתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים וגו', חקרני קל ודע לבבי וראה אם דרך עוצב בי, כלומר חקרני אם שנאתי לרשעים הוא כולה לשם שמים.

הלכה זו של קדימת שונא, מובאת בספר אהבת חסד [פ"ד] גם לענין הלוואה, שאם אוהב מבקש הלוואה ושונא מבקש הלוואה, שונא קודם כדי לכוף את יצרו. ובנתיב החסד שם, מסתפק אם שונא קודם גם לקרוב, אע"פ שבעניני חסד קי"ל דקרוב קודם, מ"מ אפשר דכדי לכוף את יצרו מצוה בשונא. ונראה דכפית היצר הוא ענין של חיך קודמין, לפיכך דוחה צער בעלי חיים דאורייתא למצות פריקה, ואפשר שכן הוא גם לגבי זכות קדימה דקרוב.

ואם תתמה ותאמר, אם צריך לכוף את יצרו, ילמד ספר מוסר? י"ל דידעו חז"ל שאין עצה לעקור שנאה מלב, אלא להטיב עם שונאו, וכל מה שמטיב יותר, הוא מועיל יותר להפוך שנאה לאהבה.

וכן איתא בהדיא במסכת דרך ארץ זוטא [פ"ב] אם חפץ אתה להדבק באהבת חברך, הוי נושא ונותן בטובתו [ונראה דהיינו טעמא שאהבת ההורים לבנים גדולה יותר מאהבת הבנים להורים].

מעשה בר' ישראל סלנטער זצוק"ל ששמעתי בנערותי מאבא מארי זצ"ל [וכעת מצאתי את הסיפור גם בספר תנועת המוסר ח"א פל"ב] ר' ישראל נסע פעם מקאוונא לוויילנא, ולידו ברכבת ישב אברך עצבני שהתרעם עליו בתלונות שונות על לא דבר, ר' ישראל נענה לו בענוות חן והזדרז למלא רצונו ולהניח דעתו.

כשהגיעו לוויילנא וירדו מהרכבת, וראה האברך את הקהל הגדול שבא לקבל פני שכלנו משמשו ברכבת, וירע ויצר לו מאד כולו עטוף בושא וכלימה, ויבוא לפניו באכסניא שלו בבושא פנים להביע לו רצונו ולבקש מחילה. ר' ישראל קבלו בסבר פנים יפות והניח דעתו, והבטיחו כי אין לו שום הקפדה עליו.

אח"כ שאל לו מה מטרת ביאתו לוויילנא, ויספר לו כי כבר כלו מספר השנים שהיה סמוך על שולחן חותנו, ובכן למה הלכות שחיטה, ובא לכאן להשיג קבלה להיות שוחט. השתדל ר' ישראל עברו אצל חתנו שהיה מורה הוראה בוויילנא, לבחנו ולראות אם הוא מוכשר וראוי לקבלה. אבל האברך לא הצליח כלל בבחינה, והיה עומד לשוב לביתו בפחי נפש.

עכבר ר' ישראל, ולא נתן לו לעזוב את וויילנא, עד שישתלם במעשה השחיטה בהלכה ובשימוש כדבעי, וישתדל בשבילו אצל שוחט מומחה ללמדו היטב הלכות שחיטה, ובדיקה כראוי, וסיפק לו כל צרכו באש"ל במשך זמן שהותו בוילנא. לא ארכו הימים ונהיה לשוחט מובהק, וזכה לקבלה חשובה מאד ושב לביתו שמח [בספר תנועת המוסר מוסיף שגם מצא לו משרה הגונה].

כששאלו תלמידיו של ר' ישראל את רבם, מה ראה על ככה שנתן נפשו למען האברך הזה? ויען ויאמר אמנם מחלתי לו ואמרתי לו שאין לי הקפדה עליו, אבל בכל זאת חששתי שמא טמון בקרבי שמץ משהו מטינא בלב, לפיכך עשיתי מה שעשיתי להטיב עמו.

שנאה בלב היא לא תעשה מפורשת בתורה [פ' קדושים], לא תשנא את אחיך בלבבך. וז"ל החינוך [מצוה רל"ח] בשנאה שבלב הכתוב מדבר, אבל כשיראה לו שנאה וידע שהוא שונאו אינו עובר על זה הלאו, אמנם עובר על לא תקום ולא תטור, ועובר כמו כן על עשה של ואהבת לרעך כמוך. ומ"מ שנאת הלב היא קשה מכל השנאה הגלויה, ועליה תזהיר התורה ביותר. ושורש המצוה ידוע כי שנאת הלב גורמת רעות גדולות בין בני אדם והיא המדה הפחותה והנמאסת תכלית המיאוס בעיני כל בעלי שכל עכ"ל.

ואל תאמר מה אעשה ואיני אוהב אותו? אדם שליט על הרגשיו ובידו לתקן ולשפר מדותיו אם רק ישתדל כראוי.

חַק הַשׁוֹחַד שֶׁמַּעוֹר חֲכָמִים

ושחד לא תקח [כ"ג, ח']

כתב החזו"א: [אמונה ובטחון פ"ג אות ל']

ואמנם השוחד ענין מיוחד, והוא כי מקח שוחד הוא מן הגנויות במוחלט שהתורה תיעבתו, ובעקבו בסוד כחות הנפשות לעור עיני חכמים ולסלף משפט. ובהיות שאמרו שהסתכל הקב"ה בתורה וברא עולמו, חייבה התורה כח בשוחד לעור ולסלף ולהזהיר ולברוח ממנה.

והנה נוסף על כח נגיעה שהוא ממנהג העולם כפי טבעת בני אדם, הוזמן כח טומאה בשחד לטמטם הלב ולרדם את הבינה, להנעים בפי הדיין לזכות את משחדו. ואחר שהתורה פסלתי לדיין זה לדין בין משחדו לרעהו, הוסר ממנו גם מחסה החכמה אשר הובטח בה תמיד לבלי להכשל בחטא ואשמה, אם יעבור על מה שהזהירה התורה וישב על כסא המשפט בניגוד למצות התורה.

והנה אין הזהרת השוחד מכלל המשפטים אלא בכלל החקים, שהרי לא אסרה תורה הוראה לעצמו, ואדם רואה טריפה לעצמו אף אם הוא דל וכל חייו תלויים בו, והוא מורה בחמץ שעבר עליו הפסח אף ברכוש גדול. וכשירה להיתר ואחד הנרגנים יהרהר אחריו כי הפסד ממנו הטעתו, הרי זה מן המהרהרים אחר רבם. ואנו בטוחים בחכמים שהנם מורמים מפחיתות כאלה, ולא יחשדו במ אלא קטני הדעת נעדרי בינה אשר לא ידעו ולא יבינו יבינו נפש משכיל.

ואף משפט בין איש לרעהו לא פסלה תורה רק בשוחד שבזמן המשפט, אבל לא אסרה תורה לשפוט את אהובו ואת שונאו, רק שושבינו ושונאו שלא דיבר עמו ג"י לדעת י"א בחו"מ ס' ז' בהגה. ואף שנטיה הטבעית יש במוחלט להטבת אהובו ולרעת שונאו, אך כח טומאת השוחד אין כאן, והתורה האמינה בבטחה גמורה את החכם הדיין, כי יראה נוכחות ולא יטה לבו לשאיפת טבעו, כהרגל שנעשה טבע שני אצל חכם, והאמת תמיד נר לרגלו ואור לנתיבתו וצדק ישוב משפט.

שתי קבלות - עול תורה ועול מצות

נעשה ונשמע [כ"ד, ז']

כתב הבית הלוי: [הקדמה לשו"ת]

מסכת שבת [דף פ"ח] דרש ר' סימאי - בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, ירדו ס' ריבוא של מלאכי השרת, וקשרו לכל אחד מישראל שני כתרים א' כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע.

ויש להבין אומרו בשעה שהקדימו, ולא אמר בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע, ומוכח דרך ע"י ההקדמה זכו להני שני כתרים, ויש להבין היאך תלוי בהקדמה.

והנראה לי, ויובן ג"כ למה אמרו ישראל נעשה ונשמע ולא נשמע ונעשה. דהנה איתא בזוהר הקדוש - נעשה - בעובדין טבין, ונשמע - בפתגמין דאוריתא. הרי דנעשה הוי קבלה על קיום המצות, ונשמע הוי קבלת לימוד התורה הקדושה.

והנה ידוע דלימוד התורה הוא משני פנים, א' - כדי לידע היאך ומה לעשות, ואם לא ילמוד היאך יקיים, ולא ע"ה חסיד. וגם הנשים שאינם מחויבות בלימוד התורה, מ"מ מחויבות ללמוד במצות הנוהגות בהן, וכמו דאיתא בב"י - ס' מ"ז בשם הרוקח דמשום הכי מברכות ברכות התורה.

אמנם באנשים יש עוד מעלה אחת על הנשים, דנשים בלימודם אינם מקיימות שום מצות עשה, רק הוי מבוא לקיום המצות, ונמצא דהלימוד אצלם הוי מבוא להתכלית שהוא קיום המצות, ולא הוי תכלית בעצמו. אבל באנשים הוי הלימוד גם מצות עשה מעצמו, וכמו הנחת תפילין וכדומה. ונמצא הוי ב' בחינות, מבוא להמצות וגם תכלית בפני עצמו.

וזהו דאיתא במנחות דף צ"ט שאל ב"ד ב"א של ר"י את ר"י, כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מה שאלמוד חכמת אריסטו, א"ל צא ובדוק שעה שאינו לא יום ולא לילה. דהחויב דהוי משום קיום המצות כבר יצא בו, כיון שידע כל התורה כולה היאך לעשות, דדבר הנעשה לאיזה תכלית אין לו להמשך יותר מכפי הצורך לאותו התכלית המבוקש, ורק מ"מ חייב מצד עצם המצוה של הלימוד תורה.

והנה אם היו אומרים ישראל נשמע ונעשה, לא היה במשמעות קבלתם רק עול מצות, אלא שמוכרחין ללמוד קודם כדי שידעו היאך לעשות, והיה נשמע נמשך ומבוא לנעשה, ונעשה הוי התכלית, והיה רק קבלה א'. ומשום הכי אמרו נעשה, ומובן מאליו שמוכרחין ללמוד מקודם, ואח"כ אמרו נשמע, ונמצא דהוי נשמע תכלית מצד עצמו ג"כ, דגם שלא יצטרכו ללמוד משום עשיה, ג"כ ילמדו מצד עצמה.

ונמצא ע"י ההקדמה, נעשה ב' קבלות של ב' תכליתים עול מצות ועול תורה. וזהו שאמרו בשעה שהקדימו והוי ב' קבלות עול מצות ועול תורה, ירדו ס' רבוא מלאכי השרת וקשרו לכל א' מישראל ב' כתרים, א' כנגד נעשה וא' כנגד נשמע, דע"י ההקדמה זכו לב' כתרים.

ביאור החטא של הזקנים שאכלו ושתו

ויחזו את האלוקים ויאכלו וישתו [כ"ד, י"א]

כתב האור יהל:

וברש"י: ואל אצילי - הם נדב ואביהו והזקנים, לא שלח ידו - מכלל שהיו ראויים להשתלח בהם יד, ויחזו את האלקים - היו מסתכלין בו בלב גס מתוך אכילה ושתיה, כך מדרש תנחומא ע"כ. ויש להתפלא, האיך יתכן שנדב ואביהו וזקני ישראל, שאין צריך יותר מזה שזכו לויחזו את האלקים, הם הם נדב ואביהו שנאמר עליהם [ויקרא י'] ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש וגו', וברש"י שם א"ל משה אל אהרן, אהרן אחי יודע הייתי שיתקדש הבית במידעיו של מקום, והייתי סבור או בי או בכ, עכשיו רואה אני שהם גדולים ממני וממך ע"כ.

והאיך יכול להיות שהצדיקים הללו יתיישבו לאכול ולשתות, בעוד שהם יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה? אבל כבר כתב הרמב"ן כאן וז"ל טעם ויאכלו וישתו, שאכלו שם השלמים בתחתית ההר לפני האלקים טרם שישובו אל אהליהם, כי השלמים טעונין מחיצה וכו'. וטעם וישתו - שעשו שמחה ויום טוב, כי כך חובה לשמוח בקבלת התורה, כאשר צוה בכתבם כל דברי התורה על האבנים וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלקיך, וכתוב בשלמה החכמה והמדע נתון לך וגו', מיד ויבא ירושלים ויעש משתה לכל עבדו, אמר ר"א מכאן שעושין משתה לגמרה של תורה, ונאמר בדוד אביו וכו' ויאכלו וישתו לפני ה' ביום ההוא בשמחה גדולה, ואף כאן ביום חתונת התורה כן ע"ש, עכ"ל.

מעתה אנו מבינים היטב ענין אכילתם ושתיתם במדרגה גבוהה עד מאד, להיות עושים שמחה גדולה ביום מתן תורה. וק"ו הוא זה, אם ביום שגומרים קריאת התורה עושים משתה ושמחה ויו"ט בהלל והודיה להשי"ת אשר בחר בנו ונתן לנו את תורתו, וזכינו ללמוד אותה להתחיל ולסיים וכו', ק"ו ביום נתינת התורה עצמה.

וא"כ אדרבה שוב אנו עומדים ותמהים, דעבור אכילה זו שהיא מצוה גמורה, וכמ"ש הרמב"ן דחובה היא לשמוח בקבלת התורה וכו', למה נקרא זו שהיו מסתכלין בו בלב גס מתוך אכילה ושתיה, ושהיו ראויים משום כך להשתלח בהם יד כמ"ש רש"י בשם מדרש תנחומא, ומה כל הרעש הלאה עליהם?

אך ראה באבן עזרא שכתב וז"ל: וטעם ויאכלו וישתו, שירדו שמחים מההר ויאכלו וכו' בשמחה, ור' יהודה הלוי אמר כי טעם ויאכלו, כי הוצרכו שיאכלו אע"פ שנהנו מזיו השכינה, והזכיר זה בעבור משה שהיה מ' יום ומ' לילה בלא אכילה ככתוב בפרשה אח"ז עכ"ל.

ולפי"ז היינו שנתבעו על אכילתם למה באמת לא שבעו מזיו השכינה שלא יצטרכו לאכול, וזהו שנאמר ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו, כלומר בלשון שאלה ותמיהה, מכיון שויחזו את האלקים למה הוצרכו לאכול ולשתות? ולא הגיעו למדרגת משה רבינו ע"ה שעלה למרום ולא אכל מ' יום ומ' לילה.

והרי למדנו מכאן יסוד נורא, שאנשים אלו כנדב ואביהו והזקנים שעומדים במדרגה גבוהה כזו, ובמצב נפלא כזה שמודדים אותם במדה יחד עם משה רבינו ע"ה, אם אמנם אכלו ושתו במצב זה, ואיזו אכילה ושתיה אכילת שלמים ומשתה שמחה ויום טוב של קבלת התורה, ומשנה שמחה על דבר זה עצמו, שהגיעו לויחזו את האלקים דהיינו נהנים מזיו השכינה וכאמור למעלה, ועליהם נאמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, ואחז"ל מכלל שראוים היו להשתלח בהם יד, אלא שכבר כתב רש"י למעלה שם שלא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה, והמתין לנדב ואביהו עד יום חנוכת המשכן, ולזקנים עד ויהי העם כמתאוננים ע"ש.

עוד יסוד יש ללמוד בזה, שאע"פ שאצלם היה זה תביעה גדולה כאמור, היינו כדאמרי אינשי לפום גמלא שיחנא [כתובות ס"ז ע"א], שהם שהגיעו לויחזו את האלקים נתבעו שבעת שנהנו מזיו השכינה אכלו ושתו. אבל אצלינו אדרבה אנו חובה עלינו לעשות סעודה ומשתה לגמרה של תורה, וק"ו בעת קבלת התורה וכמ"ש הרמב"ן.

אלא שהם כל כך גדולים היו, נהפכה מצוה וחובה זו עליהם לתביעה גדולה ונוראה כאמור. על כל פנים למדנו עומק דין שמים המכוסה מבני אדם, דבר עצמו שנשתבחו בתוה"ק לעולמי עד, ויראו את אלקי ישראל וגו' ויחזו את האלקים וגו', היינו מדרגה נפלא עד מאד שילוד אשה יכול להגיע, שהרי מפורש [שמות ל"ג] כי לא יראני האדם וחי, והם עלו במדרגתם עד לבחינת ראייה. ומאידך גיסא נתבעים הם ביותר על זה כאמור למעלה, כיון שהיו יכולים להגיע באותו מצב למדרגה יותר רמה ולא הגיעו.

וזה מה שאמר הכתוב [סוף קהלת] כי את כל מעשה אלקים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע, דהיינו שמביאים את האדם במשפט על כל נעלם, אף במעשה הטוב עצמו שעשה, שנעלם ממנו שהיה יכול לעשותה יותר טוב, ומי יודע כמה יש בכחותיו, וכמה היה בכוחותיו אז בעת עשיית המצוה לעלות יותר ויותר ונתעצל ונשאר על מקומו עומד, וכמה קשה לדעת מדת התשובה בזה, הרחמן יעזרנו למען כבוד שמו יתברך.

גודל המסירות של יהושע לתורה

ויקם משה ויהושע משרתו ויעל אל הר האלקים [כ"ד, י"ג]

כתב הזכרון מאיר:

ברש"י - ויקם משה ויהושע משרתו, לא ידעתי מה טיבו של יהושע כאן?! ואומר אני שהיה התלמיד מלווה לרב עד מקום הגבלת תחומי ההר, שאינו רשאי לילך משם והלאה, ומשם ויעל משה לבדו אל הר האלקים, ויהושע נטה את אהלו ונתעכב שם כל מ' יום, שכן מצינו כשירד משה "וישמע יהושע את קול העם ברעה", ללמדנו שלא היה יהושע עמהם, עכ"ל.

מזה מובן למה משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע [משנה ריש אבות], רק ליהושע - כי הוא היה התלמיד היותר נעלה, לא אזה ידו מתוך ידו של רבו, כל כך עשה במסירות נפש, והחליט הוא להשאר לבדו באוהל על ידי הר סיני, ולחכות מ' יום למשה רבו, בכדי כשירד משה מן ההר תיכף יהיה סמוך על יד משה ונראה לו.

וכענין שנאמר בפרשת תשא [שמות ל"ג י"א] "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האוהל", כי רק התלמיד שקשור לרבו והוא סר למשמעותו, כ"נער" ו"לא ימיש" מתוך אוהל רבו יומם ולילה, ושומר על צעדיו בבחינת גדולה שימושה של תורה יותר מלמודה [ברכות ז' ע"ב], רק התלמיד הזה הוא יורש את רבו וזוכה להיות ממלא מקומו.

כדישת תרומה

צדקה מממון הנקי מגזל

דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה [כ"ה, ב']

כתב הבית הלוי:

הנה פרשה זו אחרי פרשת משפטים, דבתחלה קודם שיעשה האדם צדקה בממונו, צריך לראות שלא יהיה בממונו חשש גזל, דאם לא כן אין הצדקה מועלת לו כלל, וכמו דלולב הגזול פסול משום מצוה הבאה בעבירה.

וזהו שאמר הפסוק בישעיה נ"ט - והוסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמוד, דאחר שהוסג המשפט, על כן אם הצדקה שעושין, עומדת מרחוק ואינו מועיל להם כלל. וזהו שאמר הכתוב בישעיה נ"ו - שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובי ישועתי לבא. וע"כ אמר להם תחילה משפטים, ואח"כ ציום על נדבת המשכן.

ממון שלו - מה שנותן לצדקה

ויקחו לי תרומה [כ"ה, ב']

כתב הבית הלוי:

ודקדק הכתוב ואמר ויקחו לי תרומה, דעיקר מה שיש לו להאדם בממונו הוא מה שנותן לצדקה. דגם מי שיש לו ממון הרבה אין הממון שלו רק הממון מונח אצלו. והוא דומה ממש לחתיכה גדולה הרבה של צוקר המונח בארגז סגור, וזבוב אחד ג"כ בתיבה הולך עליו וגם אוכל ממנה כמו שירצה, היוכל הזבוב להתפאר שהוא עשיר ויש לו הרבה, אחרי כי גם הוא סגור, וגם דאין בכחו לטלו כולו לעצמו.

כן העשירות לגבי האדם, דהוא רק מונח אצלו ולא שהם שלו, רק הסך שנותן לצדקה הוא שלו ממש. וזה דאיתא במסכת בב"ב דף י"א גבי מונבז המלך, שבזבז אוצרותיו לצדקה, ואמר אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי. וזהו ג"כ מה שאחז"ל בעירובין דף נ"ד - אם יש לך היטיב לך, דמה שנותן לצדקה הוא מטיב לו, ונמצא דהנתינה לצדקה הוא לקיחה לעצמו, דרק זה הוא שלו.

הקושי בנתינת צדקה למטרת אוכל

תקחו את תרומתה [כ"ה, ב']

כתב האזנים לתורה:

ג' תרומות נאמרו בפרשה. א' תרומת בקע לגלגלת לאדני המשכן, א' בקע לגלגלת לקנות מהם קרבנות, וא' לבנין המשכן נדבת כל אחד ואחד, רש"י.

פעם אחת כשגברה המצוקה בישיבות ליטא הפולנית, בקרתי עם משלחת גדולי הזמן בורשה להצלת הישיבות. במסיבה שערכנו, אחרי ההרצאה שלי אודות המצב הנורא של בני הישיבות, שאלני אחד מעורכי העתונים [שגם אותם הזמינו למסיבה, כדי שיפרסמו מטרת המשלחת בעתונים], למה מצליח כה הגאון הצדיק ר' מאיר שפירא זצ"ל אב"ד ור"מ דלובלין בבנין ישיבה כה מפוארה, ומאסף ע"ז כסף תועפות, הלא טוב היה להאכיל ולהשקות את בני הישיבות הקיימות בכסף הזה, מכיון שהם סובלים חרפת רעב? ומכיון שכונתו היתה לבטל ברבים את המגבית.

ענתי לו ועמדתי על דברי חז"ל אלו, ושאלתי למה צוה ה' לקחת על בנין המשכן רק "מאת כל איש אשר ידבנו לבו", ועל קרבנות ציבור מכל אדם בקע לגלגלת, והכל אפילו העניים מחוייבים לתת מחצית השקל, ואם לא נתן ממשכנים אותו. ולמה לא סמכה תורה גם בקורבנות ציבור על נדיבים שיתנו כמה שצריך, כמו שסמכה עליהם בבנין?

אלא שירדה תורה לסוף דעתם של נדיבי העם, שהם ממהרים לתת על בנינים, וממאנים לתת על החזקת ותכלית הבנינים. הרי אם ישאלו אותנו מה יותר יקר וחביב בעיני המקום, הבנין שבו מקריבים לפניו את קרבנות העם או הקרבנות עצמם? הלא בודאי נענה - שהתכלית היא יותר חשובה מהאמצעים, והא ראייה שקרבנות הציבור דוחים את השבת בין התמידים ובין המוספים, ובנין בית במקדש אינו דוחה את השבת.

ולמרות זאת הנה על בנין המשכן הביא העם ביום אחד זהב וכסף... די והותר, עד שהוכרחו להכריז "איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש", ורק אז "ויכלא העם מהביא". והיודע יצר כל יצוריו, ידע כי על בנין המשכן ירבו להביא, ואין צורך לחייב את העם ולמשכן אותו כי יביאו די והותר, וכן היה. אבל על מטרת הבנין על קרבנות ציבור לא יתנו, עד שיטילו חובה עליהם, גם יבטיחו להם שזה יהיה "לכפר על נפשותם" [לקמן ל'], ואחרי כל אלה צוה למשכן את המפגרים.

כן הדבר בישיבות, מטרתן הלא לימוד התורה והבנינים רק אמצעים ומקום לימוד, ואעפ"כ מרבית העם לתת על בנינים על חדרים דלתות חלונות ולבנים לבנין, וממעטים לתת טרף בבית ה' להאכיל ולהשקות את התלמידי חכמים לומדי התורה.

ויש נדיבים בעם הרוצים בדוקא בחדר על שמם בלבינה שתהא מונחת בבנין לעולם, וצדקתו תעמד לעד... משא"כ להכין מזון הנאכל וכלה תיכף זה לא מעניין אותם... ובטוח אני כי כאשר יגמר בנין ישיבת יח"ל, יתקשה הגאון מלובלין בכיסוי ההוצאות השוטפות של הישיבה, כמו כל ראשי הישיבות... וכן הוה.

ובנוגע לאבני המשכן, שחייבה תורה לתת כל אחד ואחד בקע לגלגלת, יש גם בזה נימה פסיכולוגית, שאמנם מרבים העם לתת על בנינים, אבל רק אחרי שיש כבר יסוד לבנין... אבל טרם שהונח היסוד אינם מאמינים בהעסקנים, ולפיכך היה הכרח לקחת מחצית השקל ליסוד המשכן, כך אפשר לומר בדרך צחות.

🌀 הכסף פקדון ביד האדם בשביל צדקה 🌀

ויקחו לי תרומה [כ"ה, ב']

כתב הדרש משה:

לכאורה היה צריך לומר ויתנו, כיון שאין כופין אלא מאת אשר ידבנו לבו. ונראה דהוא למה שבארתי, שהקב"ה לא רצה שיבנו המשכן- אלא מאלו שנודבים מחמת שיודעים שאין הכסף והזהב שלהם, אלא של הקב"ה- שלו הכסף והזהב רק שנתן בידו לפקדון, ושיהיה בידו ליתן.

ונמצא כשנותן אינו נותן בהקנאה כאדם שנותן מתנה משלו, אלא כמניח להגבאים ליקח את דבר שאינו שלו, ונמצא שהוא כלוקחים ממנו בעצמם ולא כנותן להם. ובמשכן הוא קפידא בדוקא, וכמו שאמר דוד בנדבת ישראל למקדש ומידך נתנו לך [דה"א כ"ט י"ד]. ומזה יש לכל אדם ללמוד גם בצדקה, להחשיב שנותן לצדקה את שאינו שלו שיחשב כלקחה.

🌀 ע"י טורח הדבר חביב על האדם 🌀

מאת כל איש אשר ידבנו לבו [כ"ה, ב']

כתיב השיחות מוסר: [מאמר מ"ט]

הנה בסדר הדברים של תרומת המשכן נמנו אבני שהם ואבני מלואים לבסוף, ובאמת היו הן יקרות ביותר, כדאיתא בגמ' קידושין [ל"א א'] שדמא בן נתינה היה מרויח בהם שישים רבוא דינרי זהב, וא"כ האבנים עצמן ודאי ערכן רב ועצום עד מאד, ולמה נזכרו בסוף כל התרומות.

ועמד בזה האור החיים הקדוש, וכתב דהטעם שנמנו בסוף - מפני שהנשיאים הביאו אותן באחרונה, כשראו שהביאו ישראל את כל הנצרך למשכן. ותמצא שאמרו חז"ל [הובא ברש"י שמות ל"ה כ"ז] שהקפיד ה' עליהם, וחיסר אות אחת מהם "והנשאים" כתיב חסר י', ולפיכך מנה גם תרומתם באחרונה, לרמז כי תרומתם היא הפחות חשובה מכל תרומות ישראל.

והנה אף כי כוונתם לשם שמים היתה, להשלים כל מה שיחסר למלאכת המשכן לאחר שיביאו כל בני ישראל את תרומתם [וכמ"ש רש"י הנ"ל], מכל מקום מצאה התורה פגם כלשהו ב"נדבת הלב" מצדם. כי האיש אשר ידבנו לבו בשלימות לא יתכן שיעכב את תרומתו, ואף אם יש לו "חשבון" נכבד לכך.

וכבר גילה רז זה רש"י הקדוש בפירושו "ולפי שנתעצלו נחסרה אות משמם - והנשאים כתיב", כלומר מתחת המעטה של חשבון לשם שמים, היה טמון שורש של עצלות אשר גרם לעיכוב תרומתם. וכל זה נבע מחסרון כל דהו ב"נדבת הלב", ולכן נמנו אחרונים.

והוא היסוד שהורנו הגר"ס זצ"ל, שיש ומאחורי כל חשבונותיו של אדם חבוי שורש כלשהו של מידה רעה, אשר האדם בעצמו לא חלי ולא מרגיש בו, והוא הוא הגורם לכל החשבונות הרבים. וזו עיקר עבודת המוסר, למצוא ולעקור את השרשים הרעים הללו, ועל ידי כך יהיו החשבונות טהורים ואמיתיים, והעבודה תהיה תמימה.

עוד כתב האור החיים שם טעם נוסף מדוע נמנו אבני השהם באחרונה, והוא עפ"י מה שאחז"ל [יומא ע"ה א'] שהעננים היו מביאים את אבני השהם, וא"כ משלחן גבוה היו מביאים אותם בלא טורח ויגיעה וללא חסרון כיס. ועל כן סדר נדבתם, אחר כל הנדבות שהביאו מכיסן, וע"י טורח חביבות מיוחדת יש לאדם לדבר שעמל בו, והגיע אליו ע"י טורח ויגיעה, וכמו שאמרו [ב"מ ל"ח א'] "רוצה אדם בקב שלו מתשעה קבין של חבירו", ופירש"י - "חביבה עליו ע"י שעמל בהם, וקב שישאר לו מהם, הוא רוצה יותר מתשעה קבין של אחרים".

לכן חשובה היתה נתינת הנחושת של פשוטי העם יותר מהאבנים היקרות שהביאו הנשיאים, ואשר הגיעו לידם ללא עמל ויגיעה. והדברים מנויים לפי סדר "נדבת הלב" שהיתה מלווה לנתינה, וככל שהדבר חביב על נותנו, כך גדולה גם מידתה של "נדבת הלב" מצדו.

ועל פי הדברים הללו יתבאר היטב הענין של "עמלה של תורה", כמו שאמרו חז"ל "אם בחוקתי תלכו [ויקרא כ"ו ג'] - שתהיו עמלים בתורה [רש"י שם], וע"י העמל זוכה האדם לכל השכר האמור שם בפרשה.

ומלבד זאת הוא זוכה גם לכך, שהתורה שלמד קרויה על שמו ונעשית קנינו ממש. כמו שאמרו חז"ל [קידושין ל"ב ב'] על הכתוב [תהלים א' ב'] "כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה", בתחילה היא נקראת תורת ה', ומשעמל בה היא נקראת תורתו, העמל שהוא משקיע בתורה, מקשר אותו ומאחד אותו עם התורה, והיא נעשית כשלו ונקראת על שמו.

🌀 הקושי הגדול שבנתינת צדקה 🌀

ויקחו לי תרומה [כ"ה, ב']

כתב האור יהל:

אחז"ל [ילקוט] מי שנאמר בו לה' הארץ ומלואה, אשר לו הים והוא עשהו, ואמר הן לה' אלקיך השמים וגו', הוא צריך לבשר ודם? אלא שחומד לישראל לשרות שכינתו בהם, כאב שמחמד לבניו, לכך נאמר "ויקחו לי". והרי דברים ק"ו, ומה לעשות משכן כבוד וכפרה לישראל, אמר הקב"ה דבר אל בני ישראל בלשון פיוס, כמה דאת אמרי "דברו על לב ירושלים", האומות שדוחקין את ישראל וכו', מה תהא עליהן וכו' ע"כ.

ועתה צא וחשוב בני ישראל נשתעבדו במצרים ועניים מרודים היו שם, אח"כ הוציאם השי"ת מעבדות לחירות, ויצאו ברכוש גדול, כמו שאחז"ל שכל אחד ואחד מישראל הולך עמו שמונים חמורים לובים טעונים כסף זהב ואבנים טובות ומרגליות.

וכעת מבקש מהם מי שנתן להם כל העשירות זו, שיפרישו משהו מממונם הרב לעשיית משכן, כבוד וכפרה להם בשבילם ולטובתם. ומי הם בני ישראל אלו? דור דעה מקבלי התורה הקדושה, אשר שפחה שבהם ראתה מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי!

הנה אילו היינו אנו גבאי תרומה זאת, כמה תרעומת היה מצטבר בלבותינו, אם היינו צריכים רק להגיד פעם שנית "תנו למשכן". אבל ראה האיך מזדקקים בשמים לענין זה, שנאמר דבר אל בני ישראל לשון פיוס, כלומר פייס אותם על דבר זה, שהרי הם נצרכים לחסר מכיסם תרומה זו, וכמה דאת אמר דברו על לב ירושלים, הרי בחינה של פיוס ודברי ניחומים, כעל שבורים ורצוצים הנאנחים והנאנקים על חורבנו הגדול, כי נשאר בלא כהן בלא מקדש בלא ירושלים וכו'. התם פיוס והכא פיוס! התם דברו והכא דברו, וכ"כ למה? הוי אומר שהרי נוטלים את ממונם.

הוא מה שאמרנו, כי הקב"ה יודע כמה קשה יצר הרע שאפילו הוא קראו רע, ולכן מפייסם השי"ת בציוויו על חסרון כיסם, כדי לבנות להם מקדש לחיותם לקדשם ולטהרם, וכנאמר "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם".

”ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם“, אחז”ל בתוכו לא נאמר אלא בתוכם, בתוך לב כל אחד ואחד מישראל. והיינו שעל ידי זה שיעשו לי מקדש, כלומר ע”י שבירת הרצון בחסרון כיסם והפרשת ממונם, מזה נעשה מקדש בתוכם מקום קדוש בלב האדם, אשר שם תשרה שכינתו יתברך.

נפלא מאד, שאף לאחר כל החשבון האמור, מכל מקום שבירת רצון הוא זה, תדע שהרי הוצרכו לפיוס וכמו שנתבאר, ומשום כך נתקדשו בני ישראל להכין מקום כביכול עבור כבודו יתברך, והיכן? בתוך ליבם הם, הרי מהו עוצם כחו של שבירת רצון אחד, בחסרון קצת ממון מכיסו.

נתינה לאדם חשוב - לקיחה

ויקחו לי תרומה [כ”ה, ב’]

כתב המדרש יהונתן:

במדרש [שמות רבה ל”ג ד’] ויקחו לי תרומה, הדא הוא דכתיב לך ה’ הגדולה והגבורה וכו’. ותמוה, ונ”ל דאיתא דהקב”ה קידש את ישראל בשלשה דברים, בכסף בשטר ובביאה, כסף - היינו כסף המשכן, בשטר - היינו התורה הקדושה, ובביאה - לעתיד לבא כי בועליך עושיך [ישעיה נ”ד ה’].

אבל קשה, הא הקב”ה הוא המקדש, וישראל הם הכלה, והם נתנו הכסף. אך איתא בגמ’ [קידושין ז’ ע”א] דאשה שנתנה לאיש, באדם חשוב מקודשת, בהאי הנאה במקבל מינה.

וזה הפירוש במדרש, ויקחו לי תרומה, היינו כסף קידושין, וקשה הלא המקדש צריך ליתן, ועל זה מתרץ המדרש, לך ה’ הגדולה, ושפיר ניחא לי תרומה, ודו”ק.

קדושת התורה על הלומד תורה

ויקחו לי תרומה [כ”ה, ב’]

כתב החפץ חיים: [תורת הבית פרק ב’]

כתוב במדרש רבה - אמר הקב”ה מכרתי תורה לעמי ישראל, כביכול נמכרתי עמה ע”כ. מצד קדושת התורה - דהלא אנו יודעים כשלוקח הסופר הקלף לכתוב עליו ספר תורה, ואומר שכתבה לשם ה’, תיכף נתקדש העור ויורד עליו קדושה נוראה.

וכן ממש, כשאיש ישראל רוצה ללמוד איזה ענינים מן התורה, ומברך ברכת התורה ומודה לה’ על אשר בחר בנו ויצונו לעסוק בתורתו, הרי הוא ממש כמו שאומר לשם

ה'. וכי היכי דשם כולה עלמא מודים שתיכף יורד קדושה של אותיות התורה על עור ההוא, כן ממש בזה יורד הקדושה של האותיות על נפשו כשמדבר שם, דמאי גריעותא המוח שבראשו מן העור ההוא.

וכן ידוע הוא לכל, כשאומר האדם על בהמתו שהוא רק בעל חיים ולא מן האדם - קרבן לה', תיכף יורד קדושה עליה, ואפילו גיזה וצמרה נתקדש ואסור ליהנות הימנה, והנהנה מועל בקדשי שמים, וצריך להביא קרבן על זה. ק"ו על נפש האדם, כשהוא לומד לשם ה', תיכף יורד קדושת ה' על נפשו.

ולדעתי זה כונת המדרש רבה פרשת תרומה - אמר הקב"ה מכרת תורה לעמי ישראל כביכול נמכרתי עמה.

✧ צורך האדם לטהר ליבו - בשביל השראת השכינה ✧

ויקחו לי תרומה [כ"ה, ב']

כתב הדרכי מוסר:

ברש"י: לי לשמי. מקשים המפרשים - הלא מצינו בחז"ל שאמרו לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ומדוע במצוה זו ציוותה התורה דוקא לשמה?

וי"ל כי אעפ"י שמצוה שלא לשמה גם כן נחשבת מצוה ומקבלים עליה שכר, כי אין הקב"ה מקפח שכר אפילו של שיחה נאה, אבל מ"מ ממצוה שלא לשמה לא יכולים להתקין מקום השראת השכינה, כמש"כ "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". כדי לבנות מקום להשראת השכינה צריך לעשות לשמה דוקא, בכוונה טהורה ורצויה.

וחז"ל אומרים "ושכנת בתוכם" בתוכו לא נאמר, אלא בתוכם - בתוך כל אחד ואחד, פירוש דעיקר המקדש והשראת השכינה הוא בלב הישראלי, כמו שאומר השל"ה דכל צדיק הוא מדור לשכינה. א"כ כמה צריך האדם לטהר ולזכך את לבו, שיהיו המעשים לשמה בכוונה טהורה ורצויה, כי השראת השכינה לא תוכל להיות שלא לשמה.

חז"ל הקדושים שעבדו את ה' בכל לבבם ונפשם, לא הסתפקו בזה וסידרו תפלה "וטהר לבנו לעבדך באמת", כי אין שיעור לטהרת הלב. כמו שאומר "המסילת ישרים" פרק ט"ז וז"ל כי מי שיודע לטהר לבו יותר, הוא המתקרב יותר למקום ואהוב אצלו יתברך עכ"ל.

מרן הסבא מקלם זצ"ל ספר, כי כמה פעמים רצה לעשות איזו פעולה שתמצא חן בעיני רבו הגאון ר' ישראל סלנטר זצ"ל, ואף פעם לא קרה שלא ימצא סיבה לבקורת

על מעשיו, א"כ אמר, כמה קשה לעשות מעשים לפני הקב"ה שיהיו רצויים לפניו. כמו שאומר המסילת ישרים בפרק ט"ו - כשם שאין עולה על גבי המזבח שלמטה אלא סלת נקיה מנופה בי"ג נפה שכבר טהור לגמרי מכל סיג, כך אי אפשר לעלות על רצון מזבחו העליון להיות מעבודת הקל השלמה והמבחרת אלא המובחר שבמעשים הטהור מכל מיני סיג, וזהו מה שאמרנו, כדי שהלב יהיה מוכן להשראת השכינה דרושים מעשים טהורים מכל מיני סיג, וזהו כל העבודה של אדם בכל ימי חיו, להשתדל לעשות מעשים שיהיו רק לשם שמים.

מספרים כי בימי הגר"א מוילנא זצוק"ל חי אדם שהיה צם משבת לשבת, ובכל ערב שבת היה הולך למקוה, ובאמצע הדרך היה יושב לנוח על גבי אבן אחת, וכל הילדים בוילנא היו מתאספים לראותו, וציוה הגאון זצ"ל שהילדים לא יתאספו יותר, ומני אז לא היה יכול שוב לצום.

ואומרים הבעלי מוסר- שאין ספק כי האיש הזה היה צדיק גדול, וצם לשם שמים, ולא בגלל הכבוד הזה שהילדים מתאספים לראותו. אלא מתוך צדקתו התערב שמץ מהכבוד הזה שהילדים חלקו לו, אעפ"י שהכבוד הזה בטל במיעוטו בכל זאת כיון שחסר לו הכבוד הזה כבר לא היה מסוגל לצום, מכאן כמה צריך לדקדק על מעשיו.

כל אחד מחויב לפי כחו

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם [כ"ה, ח']

כתב החפץ חיים על התורה:

ובפסיקתא - בשעה שאמר הקב"ה ועשו לי מקדש, נזדעזע משה, ואמר איך יכול האדם לעשות בית להקב"ה, והלא כתיב הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך, אמר לו הקב"ה לא לפי כחי אני מבקש, אלא לפי כחם, עשרים קרש בצפון ועשרים קרש בדרום ושמונה במערב.

ובשעה שאמר את קרבני לחמי, אמר משה אם מכניס אני את כל החיות שבעולם יש בהן העלאה אחת? או כל העצים שבעולם יש בהם הבערה אחת וגו'? א"ל הקב"ה לא כשם שאתה סבור, אלא את הכבש אחד תעשה בבקר.

ובשעה שאמר איש כופר נפשו, אמר משה מי יוכל ליתן פדיון נפשו, אח לא פדה יפדה איש ויקר פדיון נפשו, א"ל הקב"ה לא כשם שאתה סבור, אלא זה יתנו מחצית השקל בשקל הקודש, ע"כ.

מדברי חז"ל אלו אנו רואים, כי אין הקב"ה בא בטרונאי עם בריותיו, וכל אחד מהם מחויב לעשות רק מה שיש בכחו, וכן אמר החכם מכל אדם, כל אשר תמצא ידך

לעשות בכחך עשה, היינו לפי כחך ולא יותר. אנו צריכים לעשות רק את המוטל עלינו, "פתחו לי פתח כמחט של סדקית, ואני אפתח לכם כפתחו של אולם".

כל אחד מחויב לקבוע לו זמן ללמוד התורה כי יכלתו, מי במשניות מי בגמרא ומי בהלכה. וכן הדין בנתינת צדקה ללומדי תורה, כל אחד להתחזק ולתת לפי ערכו, ואין העשיר יכול להתפטר במנחת עני, כמאמר חז"ל [פסחים ק"ח א'] עשיר בשורו עני בשיו, ועשיר שהביא קרבן עני לא יצא ידי חובתו, ולא עוד אלא שהביא חולין לעזרה.

וכן האריך בזה החפץ חיים: [זכור למרים פרק י"ח]

הנה ידוע לכל, שיכול הקב"ה לשלוח לנו משיח צדקנו בכל יום, וכדמצינו בגמרא [עירובין מ"ד] האומר הריני נזיר ביום שכן דוד בא בו, אסור ביין בכל הימים שמא הוא בא באותו יום. עוד אחז"ל שאלו למשיח צדקנו אימתי יבוא, והשיב יכול אני לבא בכל יום אם רק תזכו לזה, והיינו היום אם בקולו תשמעו. גם כתיב [במלאכי ג'] הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא, וכאשר נדייק היטב נראה דלא כתיב לשון אשלח משממע לעתיד, אלא כתיב שולח בחולם לשון הווה, וכונתו יכול אני לשלוח אותו לכם בכל עת ובכל זמן רק אם תזכו לזה.

הנה מכל הנ"ל נראה, שחפץ הקב"ה שנכין עצמנו בכל מה דאפשר, וכמאמר פתחו לי פתח כמחט של סדקית ואני אפתח לכם פתח כפתחו של אולם. והיה אם שאול ישאלונו במה נתקן ובמה עלינו להיות נכונים לביאתו של משיח צדקנו, ואען ואומר שאין הקב"ה רוצה ממנו גדולות ודברים שאי אפשר לנו להשיגם, אלא כל אחד לפי מה שהוא כפי יכולתו.

אם יכול ללמוד משנה, צריך לקבוע לו זמן בכל יום שבאותו זמן יתפנה מעסקיו וילמד שיעור משנה שלו. וכן אם יש לו לב להבין עין יעקב מדרש וכהאי גוונא, ילמד מה שיש ביכולתו. וכל שכן אם הוא איש שיש ביכולתו להבין גם בגמרא ובהלכה, מחויב גם כן לקבוע לו זמן ללימוד הגמרא והלכה. היוצא מדברינו, שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, וכל אחד ואחד לפי כחו ויכולתו מחויב להתכונן לביאתו של משיח צדקנו.

וכדמצינו במדרש, בשעה שאמר הקב"ה למשה ועשו לי מקדש נזדעזע משה איך יכול אדם לעשות בית לשמו של הקב"ה [הלא כתיב על הקב"ה השמים כסאי והארץ הדם רגלי איזה בית אשר תבנו לי וגו'], השיב לו הקב"ה, לא לפי כחי אני מבקש, אלא לפי כחם.

וכן בשעה שביקש הקב"ה שיתנו נדבות כסף וזהב למשכן, נזדעזע משה ואמר הלא הכסף והזהב שלך הוא, שנאמר לי הכסף ולי הזהב נאום ה'. והשיב לו לא לפי כחו אלא לפי כחו, ואמר זה יתנו מחצית השקל שהוא עשרה גרה שהוא מטבע קטנה.

כללו של דבר, כל אדם מחויב לחזק את עצמו בכל מה שיש בכחו, וכדכתיב בקהלת כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, דייקא ר"ל לפי כחך.

וכן כתיב [תהלים פ"ה] אשמעה מה ידבר הקל ה' כי ידבר אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה, אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו. ונראה לפרש המשך שני הכתובים הללו על פי דברנו, שבשעה שנשוב בתשובה שלמה בחרטה על העבר וקבלה על העתיד שלא נשוב לכסלה עוד, אז קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו.

ושמחנו בתיקונו

ועשו לי מקדש [כ"ה, ח']

כתב הרמב"ם: [ספר המצוות מצוה כ']

הוא שצונו לבנות בית עבודה, בו יהיה ההקרבה והבערת האש תמיד, ואליו יהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוץ בכל שנה כמו שיתבאר, והוא אמר יתעלה [ר"פ תרומה] ועשו לי מקדש.

כתב המהרי"ל דיסקין: [סו"פ בהעלותך]

ויען שהבאנו לעיל דברי רש"י בסוכה מ"א ע"א, שירד לעתיד לבוא מקדש מן השמים בנוי ומשוכלל, ראינו להסמיך פה דברי רבינו זצ"ל, במה שאנו אומרים בתפילות יום טוב בנה ביתך כבתחילה וכונן מקדשך על מכוננו, והראנו בבנינו ושמחנו בתקונו. וצריך להבין מהו הכונה בתיקונו, מה תיקון יהיה צריך.

וגם שאל אדמו"ר זצ"ל, כאשר ידוע כי בנין בית הבחירה הוא אחד ממצות עשה כמבואר בס' המצוות להרמב"ם ז"ל מצוה כ', וכן הוא בספרי, ובגמרא סוכה הנ"ל מ"א פירש"י ז"ל: אבל מקדש העומד שאנו מצפין בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבא משמים, שנאמר מקדש ד' כוננו ידך עכ"ל. ואם כן יתבטל לנו מצות עשה של בנין בית המקדש, ותקשה למן דאמר אין מצות בטילות לעתיד לבא. ואפילו למן דאמר בטילות תקשה, כי למה יתבטל, הא מכל מקום כל מה שנוכל לקיים גם אז בוודאי מה טוב, ולכל הפחות הוי כאינו מצווה ועושה, וא"כ למה יתבטל לנו הך מצות עשה.

אלא בלטובתם של ישראל ישאיר הקב"ה בהבנין איזה דברים קטנים לתקן, אשר בהתיקון הזה למשל מזבח שנפגם פסול, וכן במנורה אם יחסר איזה כפתור, ויתן לנו הקב"ה רשות לתקן ולגמור הדבר ע"י בני אדם למטה, ויקרא עבור זאת על שם ישראל. כי על ידי המעשה שלהם התכשר אשר ראוי לעבודה, ובזה יתקיים בנין בית הבחירה. כמו שמצינו גם בבריאה, הניח הקב"ה כל הדברים שיתוקן גמר התיקון ע"י אדם, וכדאיתא במדרש - התורמוס צריך תיקון, כן גם באדם נשאר מצות מילה שיגמור ביד אדם, ובזה נקרא האדם תמים כשימול עצמו או ע"י אביו.

[ואני שמעתי, שאמר שהתיקון יהיה - עפ"י מה שאמרו חז"ל [סוטה ט' ע"א] על הפסוק טבעו בארץ שעריה, לפי שהיו מעשי ידי דוד הע"ה לפיכך לא שלטו בהם אויבים, ולעתיד לבוא יתגלו השערים האלה ואז יקחו בני ישראל ויתלו הדלתות האלה בהשערים, וא"כ יעשו תיקון. דאיתא במסכת בב"ב [דף נ"ג ע"ב] הבונה פלטין גדולים בנכסי הגר, ובא אחר והעמיד להן דלתות קנה, וע"ש בפ' הרשב"ם, וא"כ הוי תיקון טוב שבזה יקנו כל הבית המקדש].

וזהו הבקשה בתפילה והראנו בבנינו - שתראנו בית המקדש בנוי שיבוא מן השמים בנוי, וא"ת הלא יחסר לנו מצוה, על זה בקשתנו ושמחנו בתיקונו, היינו שתשאיר לנו מעט לתקן כמו שנתבאר, ויהיה לנו חלק בהבנין שתקננו כמו מצוה שלימה, כי בלאו מעשה ידינו אי אפשר להקריב ולעבוד עבודה. יהי רצון כמו ששמענו שסדר אותו, כן זיע"א שנזכה לעשות בב"א.

על האדם לעשות את המוטל עליו ואז ה' עוזר

ועשו לי מקדש [כ"ה, ח']

כתב הילקוט שמעוני: [רמז שס"ה]

בשעה שאמר לו ועשו לי מקדש אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם כתיב [מ"א ח' כ"ז] הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך, ואת אומר ועשו לי מקדש? אמר לו הקדוש ברוך הוא משה, לא כשם שאתה סבור - אלא עשרים קרש בצפון ועשרים קרש בדרום ושמונה במערב ואני יורד ומצמצם שכינתי למטה, דכתיב [פסוק כ"ב] "ונועדתי לך שם ודברתי אתך וגו'", עכ"ל.

וכתוב עוד המדרש רבה [פ' ל"ה ס"ו] - ועשית את הקרשים למשכן, אמר ר' אבין משל למלך שהיה לו איקונין נאה, אמר לבן ביתו עשה לי כמותה, אמר לו אדוני המלך איך יכול אני לעשות כמותה, אמר לו אתה בסממניך ואני בכבודי. כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה וראה ועשה אמר לפניו רבון העולם אלוה אני - שאני יכול לעשות כאלו, אמר לו כתבניתם בתכלת ובארגמן ותולעת שני עכ"ל.

בשלמא הטענה של משה רבינו מובנת, איך אפשר שה' ישרה שכנתו בתוך מעשה בני אדם, אם השמים ושמי שהמים לא יכלכלוך, אבל התשובה צריך ביאור.

וכתב האמרי חיים: [ר' חיים קמיל]

הלקח העולה - שאין לאדם להרתע מלגשת אל העבודה, למרות שנראה לו שאין הוא מסוגל להשיג את המבוקש ממנו. משום שהאדם צריך לעשות את המוטל עליו, ואז ה' ישלים את העשיה, ויגיע האדם להשגים גדולים למעלה מהשגתו. כשם שמשנה בנה משכן שהיה מדור לשכינה, למרות שהתוצאה של השראת השכינה היתה למעלה מהשגתו, בכל זאת ציוהו ה' "את בסממניך ואני בכבודי".

ושכנתי בתוך כל אחד ואחד

ושכנתי בתוכם [כ"ה, ח']

כתב הנפש החיים: [שער א' פרק ד']

וזאת תורת האדם, כל איש ישראל אל יאמר בלבו ח"ו, כי מה אני ומה כחי לפעל במעשי השפלים שום ענין בעולם, אמנם יבין וידע ויקבע במחשבות לבו, שכל פרטי מעשיו ודבוריו ומחשבותיו כל עת ורגע לא אתאבדו ח"ו, ומה רבו מעשיו ומאד גדלו ורמו, שכל אחת עולה כפי שרשה לפעל פעלתה בגבהי מרומים בעולמות וצחצחות האורות העליונים.

ובאמת, כי האיש החכם ויבן את זאת לאמיתו, לבו יחיל בקרבו בחיל ורעדה, בשומו על לבו על מעשיו אשר לא טובים ח"ו עד היכן המה מגיעים, לקלקל ולהרס בחטא קל חס ושלוה הרבה יותר ממה שהחריב נבוכדנצר וטיטוס.

כי הלא נבוכדנצר וטיטוס לא עשו במעשיהם שום פגם וקלקול כלל למעלה, כי לא להם חלק ושרש בעולמות העליונים, שיהיו יכולים לנגע שם כלל במעשיהם. רק שבחטאינו נתמעט ותש כביכול כח גבורה של מעלה את מקדש ה', טמאו כביכול המקדש העליון, ועל ידי כך היה כח לנבוכדנצר וטיטוס להחריב המקדש של מטה המכון נגד המקדש של מעלה.

כמו שאמרו רז"ל [איכה רבתי א' מ"ג] קמחא טחינא טחינת. הרי כי עונותינו החריבו נוה מעלה עולמות עליונים הקדושים, והמה החריבו רק נוה מטה. גם על זאת יחרד לב האדם מעם הקדש, שהוא כולל בתבניתו כל הכחות והעולמות כלם שהן המה הקדש והמקדש העליון, והלב של האדם - אמצעייתא דגופא הוא, כלליות הכל נגד הבית קדשי קדשים אמצע הישוב, אבן שתיה, כולל כל שרשי מקור הקדושות,

כמוהו ורמזהו ז"ל במשנה פרק תפלת השחר [ברכות כ] - יכין את לבו כנגד בית קודשי הקדשים.

אם כן - בעת אשר יתור האדם לחשוב בלבבו מחשבה אשר לא טהורה בנאוף ר"ל, הרי הוא מכניס זונה סמל הקנאה בבית קדשי הקדשים העליון נורא, בעולמות העליונים הקדושים ח"ו, ומגביר ר"ל כחות הטומאה והסטרא אחרא בבית קדשי הקדשים העליון, הרבה יותר ויותר ממה שנגרם התגברות כח הטמאה על ידי טיטוס, בהציעו זונה בבית קדשי הקדשים במקדש מטה.

וכן כל חטא אשר כל איש ישראל מכניס בלבבו ח"ו אש זרה בכעס או שארי תאוות רעות ר"ל, הלא הוא ממש כענין הכתוב [ישעיה ס"ד י'] "בית קדשנו ותפארתנו אשר וגו' היה לשרפת אש", הרחמן יתברך שמו יצילנו. וזה שאמר השם ליחזקאל [מ"ג ז'] "את מקום כסאו גו' אשר אשכן שם בתוך בני ישראל לעולם ולא יטמאו עוד בית ישראל שם קדשי גו' בזנותם גו' עתה ירחקו את זנותם גו' ושכנתי בתוכם לעולם".

ולכן האדם מעם הקדש, שכולל גם כן כל סדרי בראשית וסדרי המרכבה כלל הבריאה כלה, הוא גם כן דגמת ותבנית המשכן והמקדש וכל כליו, מכון בסדר התקשרות פרקי אבריו וגידיו וכל כחותיו, וכן מחלק בזהר כלל תבנית המשכן וכליו, שהמה רמוזים כלם באדם, אחד באחד יגשו כסדר.

לזאת הרי כי ודאי עקר הקדש והמקדש ושרית שכינתו יתברך הוא האדם, שאם יתקדש עצמו כראוי בקיום המצות כלן, שהם תלויין גם כן בשרשן העליון בפרקי אבריו השעור קומה כביכול של כלל כל העולמות כלם, אז הוא עצמו המקדש ממש ובתוכו ה' יתברך שמו, כמ"ש [ירמיה ז'] היכל ה' היכל ה' המה, וכאמרם ז"ל "ושכנתי בתוכם" בתוכו לא לאמר, אלא בתוכם כו'.

ויש לומר על דרך זה הכתוב [שמות כ"ה כ"ז] "ועשו לי מקדש גו' ככל אשר אני מראה אותך וגו' וכן תעשו", ורז"ל דרשו [סנהדרין ט"ז:] וכן תעשו לדורות. ולדרכנו יש לומר גם כן, שרוצה לומר אל תחשבו שתכלית כונתי הוא עשית המקדש החיצוני, אלא תדעו שכל תכלית רצוני בתבנית המשכן וכל כליו רק לרמז לכם שממנו תראו וכן תעשו אתם את עצמכם, שתהיו אתם במעשיכם הרצויים כתבנית המשכן וכליו, כלם קדושים ראויים ומוכנים להשרות שכינתי בתוכם ממש.

וזה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם דיקא, שבכל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן וגו', תכלית כונתי שכן תעשו את עצמכם. וכן אמר הוא יתברך לשלמה אחר גמר בנין המקדש [מלכים א' ו'] "הבית הזה אשר אתה בונה", הוא רק "אם תלך בחקתי גו' ושכנתי בתוך עמי ישראל" דיקא.

לזאת כשקלקלו פנימיות המקדש שבתוכם, אז לא הועיל המקדש החיצוני ונהרסו יסודותיו רחמנא ליצולן.

🌀 השראת השכינה בגוף האדם ע"י התורה 🌀

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם [כ"ה, ח']

כתב השיעורי הגרמ"ד הלוי על התורה:

במדרש רבה [ל"ג א'] 'ויקחו לי תרומה - הדא הוא דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו וכו', ויש לך מקח שמי שמכרו נמכר עמו, אמר הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי עמה, שנאמר ויקחו לי תרומה. משל למלך שהיה לו בת יחידה וכו', כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, נתתי לכם התורה לפרוש הימנה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים, בית אחד עשו לי שאדור בתוכו, שנאמר ועשו לי מקדש'.

וצ"ב, מה שייך כאן הענין של תורה, הלא כאן הפרשה היא בענין עשיית המשכן, ומה זה שייך לתורה. וי"ל דהנה תכלית המשכן היא- שתהיה השראת השכינה אצל כלל ישראל, כמש"כ ושכנתי בתוכם. וזה שייך רק ע"י התורה, דקוב"ה וישראל ואורייתא חד הוא.

ומבואר בספרים - דאצל כל אחד ואחד יכול להיות השראת השכינה, וזה שייך רק ע"י לימוד התורה בקדושה ובטהרה, דכשאדם לומד כראוי הרי הוא דבוק בה'. וזהו ביאור דברי המדרש "כביכול נמכרתי עמה", "כביכול לי את לוקחים" - דע"י לימוד התורה נהיה דבוק בה', וקוב"ה וישראל ואורייתא חד הוא.

ועי' בנפש החיים [שער א' פ"ד בהגהה] שכתב "כי ודאי עיקר ענין הקדש והמקדש ושריית שכינתו יתברך הוא האדם, שאם יתקדש עצמו כראוי בקיום המצות כולן וכו', אז הוא עצמו המקדש ממש ובתוכו ה' יתברך שמו, כמו שכתוב היכל ה' המה, וכאמרם ז"ל ושכנתי בתוכם - בתוכו לא נאמר אלא בתוכם כו'.

וי"ל על דרך זה הכתוב ועשו לי מקדש וגו' ככל אשר אני מראה אותך וכו' וכן תעשו, ורז"ל דרשו וכן תעשו לדורות, ולדרכינו יש לומר גם כן שרוצה לומר, אל תחשבו שתכלית כוונתי הוא עשיית המקדש החיצוני, אלא דכל תכלית רצוני בתבנית המשכן וכל כליו, רק לרמז לכם שממנו תראו וכן תעשו אתם את עצמכם, שתהיו אתם במעשיכם הרצויים כתבנית המשכן וכליו, כולם קדושים ראויים ומוכנים להשרות שכינתי בתוכם ממש, וזהו ועשו לי מקדש בתוכם דייקא וכו' עכ"ד, וע"ש באורך.

ולפ"ז מבואר היטב המדרש הנ"ל, דכיון דתכלית המשכן היא שתהיה השראת השכינה אצל כל אחד ואחד, ממילא זה שייך לתורה, שרק ע"י התורה שייך להגיע להשראת השכינה בתוכו ממש, דע"י לימוד התורה בקדושה ובטהרה נהיה דבוק בה'.

והענין הנ"ל מבואר גם במסילת ישרים [פרק כ"ו] ע"ש באורך, וכתב דהקדוש - הדבק תמיד לאלקיו "הנה איש כזה הוא עצמו נחשב כמשכן כמקדש וכמזבח וכו', הצדיקים הן הן המרכבה, כי השכינה שורה עליהם כמו שהיתה שורה במקדש. ומעתה המאכל שהם אוכלים הוא כקרבן שעולה על גבי האישים וכו' וכאילו נקרב ע"ג המזבח ממש".

והיה מעשה בנובהרדוק - שנכנס דיבוק במישהו, ואמרו לגלגול שאם לא יצא יביאו אותו להגר"א, ואמר הגלגול שודאי שהוא ישמע למה שהגר"א יאמר לו לעשות, אלא שהגר"א כבר אמר שאינו רוצה שום עסק עם הדיבוקים. ושאלו למה גדול כ"כ כחו של הגר"א הלא הוא אוכל ושותה ואינו עושה סיגופים [מעשה זה היה בסוף ימיו של הגר"א], וענה הגלגול, שהאכילה של הגר"א עושה תיקונים בעולמות העליונים כמו קרבנות שקרבים על גבי המזבח.

ולפ"ז יש לפרש הפסוקים בסוף זכריה, שנאמר שם "והיה כל סיר בירושלים וביהודה קדש לה' צבקות וגו'", ויש לפרש לפי מה שכתב הרמב"ם בסוף הל' מלכים "לא נתאוו החכמים והנביאים לימות המשיח וכו' אלא כדי שיהיו פנוין בתורה וחכמתה וכו', ובאותו הזמן לא היה שם רעה וכו', ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד. ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים, וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם וכו'".

ומסתמא יגיעו אז כל ישראל לדרגה של קדושה כעין הגר"א, וממילא כל מה שיאכלו אז יהיה כקרבן שעולה על גבי האישים, וכאילו נקרב על גבי המזבח ממש. וזהו שנאמר שם בזכריה - דלעתיד לבא יהיו כל הסירים קודש.

וזה דבר נורא, שכל אחד ואחד יכול להגיע לדרגה כזו, שתהיה בתוכו השראת השכינה ממש. ובני אדם מבזבזים את חייהם על דברי הבל וריק, וזה גרוע לאין ערוך ממה שעשה עשו שמכר את הבכורה עבור נזיד עדשים.

🕊️ האדם הוא מדור לשכינה ע"י התורה 🕊️

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם [כ"ה, ח']

כתב השיחות מוסר: [מאמר מ"ט]

ידוע המאמר "בתוכו לא נאמר, אלא בתוכם בתוך כל אחד ואחד מישראל משרה הקב"ה שכינתו" [הובא בנפש החיים ש"א פ"ד בהגהה]. על כל אחד מישראל לעשות את עצמו משכן לד', האדם עצמו נהפך להיות מדור לשכינה, והוא כנגד הכרובים והאופנים של מעלה, האדם נברא בצלם אלוקים והרי הוא מעין עולם העליון.

וכשם שירד הקב"ה לשכון בגלל התורה "לפרוש הימנה איני יכול", כך האדם יכול להיות "משכן" אך ורק ע"י התורה. והתנאים לכך הם אותם התנאים האמורים בפרשת המשכן, לימוד התורה צריך להיות "לי לשמי" וע"י "נדבת הלב". ובתורה שני הדברים אחד הם, כי כשלימוד התורה הוא לשם ה' ולא לעצמו כלל, אין לך נדבת הלב גדולה מזו, כי הלומד מקריב ומקדיש את עצמו כולו לה', ו"בן תורה" אמיתי הרי הוא "בית המקדש" שהשכינה שרויה בתוכו.

❧ לא להסתפק במועט ברוחניות ❧

ועשו ארון עצמי שטים אמתים וחצי ארכו [כ"ה, י']

כתב הלקח דעת:

כל מדותיו של הארון היו בחצאים, ועי' בבעל הטורים שכתב שזה בא ללמד, שכל מי שלומד תורה צריך לשבר ולהשפיל עצמו.

ואפשר לבאר באופן אחר - שהוא לימוד ללומדי תורה, שלא יהיו שמחים בחלקם בתורה ויסתפקו במועט, אלא לעולם יאמר לנפשו שעדיין לא השיג יותר מחצי תלמודו, ועל כן כל מדות הארון היו באמצע, ללמד שהאדם בין בשיעור קומה שלו ובין בשיעור רוחב בינתו לא יהא שמח בחלקו בתורה, אלא ירגיש תמיד שעומד באמצע ועליו מוטל להמשיך.

וכעין זה שמעתי ממו"ר הגה"ק ר' אשר קלמן זצוק"ל, שאם ישאלנו אדם מה למדתי בעשר שנות תלמודי בהת"ת בקעלעם? אשבנו שלמדתי שהאדם עומד תחת עבודת החינוך עד הנשימה האחרונה של חייו.

❧ לתמוך בת"ח שיהיה מכובד ❧

וציפית אותו זהב מבית ומבחוץ תצפנו [כ"ה, י"א]

כתב הבית הלוי:

אפשר לרמוז דהארון הקודש הוא מקום שמונח בו התורה, וכן הוא התלמיד חכם הלומד תורה לשמה, ומצוה הוא להחזיקו. ואל יאמר האומר הן די להתלמיד חכם אם אספיק לו צרכי מזונותיו שיהיה לבו פנוי ללמוד, אבל מה לו ולהתלמיד חכם ולכבוד, ולמה לו להרבות בהוצאה עבורו שיהיה מכובד.

ולזה בא הרמז, מבית ומבחוץ תצפנו, שיהיה נאה גם מבחוץ, דהני שני החזקות צריך לעשות, אחד מבית - דהיינו שיהיה לו בביתו מה לאכול, וגם שיהיו נאים בעיני הבריות, בלבושם ובדירתם וכל עניניהם.

מבית ומבחוץ תצפנו

וצפית אותו זהב טהור מבית ומבחוץ תצפנו [כ"ה, י"א]

כתב הפנינים משלחן הגר"א:

פרש"י ג' ארונות עשה בצלאל, ב' של זהב, וא' של עץ וכו'. נתן של עץ בתוך של זהב ושל זהב בתוך של עץ וחפה שפתו העליונה בזהב, נמצא מצופה מבית ומבחוץ, עכ"ל.

מעשה שבא הגאון רבי חיים מוולוז'ין לפני רבו הגאון מווילנא, וביקשו לבאר לו מאמר בזוהר שנתקשה בהבנתו, הגר"א במקום לענותו כבקשתו, השיב לו בביאור מקרא זה, שמתוך כך יבין מפני מה סירב לפשוט לו ספקו.

וכך אמר - רש"י פירש - שנתן את הארון של עץ בתוך הגדול של זהב, ואחר כך נתן את הזהב הפנימי בתוך של עץ. ומסתבר הדבר שכך היה, שאם לא כן נמצא שלחינם הכביד המשא להרים את של עץ ושל זהב הפנימי יחדיו, ולתיתם בתוך של זהב. ברם לפי זה תמוה הלשון "מבית ומבחוץ תצפנו", כי מאחר שקודם מצפהו מבחוץ ורק אחר כך מבפנים, היה לו לכתוב "מחוץ ומבית תצפנו".

אלא תירץ הגר"א, תיבות "מבית ומבחוץ" אינם מוסבות על הארון של עץ, רק על ה"זהב טהור", כאילו כתוב מבית של זהב ומחוץ של זהב תצפנו את הארון, דהיינו שכשנתן את ארון העץ בתוך של זהב, הצד הפנימי של הזהב ציפה את העץ, וכשנתן אחר כך את הזהב בתוך העץ, הרי הצד החיצון של הזהב ציפה את של עץ.

ומדוע שינתה תורה ולא כתבה "מחוץ ומבית תצפנו", והיה מובן כפשוטו שיצפה העץ מבחוץ ואחר כך מבפנים, דבר זה בא לרמז על ענין נכבד הטמון במקרא זה, שלשת הארונות מרמזים על האדם והתורה הקדושה, ארון העץ - מרמז על האדם כמו שכתוב "כי האדם עץ השדה" [דברים כ' י"ט], שני ארונות הזהב - מרמזים לשני חלקי התורה שנמשלה לזהב, כמו שנאמר "הנחמדים מזהב" [תהלים י"ט י"א], שכך ראוי לו לאדם שיהיה מצופה בשני חלקי התורה הנגלה והנסתר גם יחד, הארון החיצון מרמז לנגלה, ואילו הפנימי מרמז לפנימיות והנסתר שבתורה.

לפיכך כתבה התורה דוקא "מבית ומחוץ תצפנו", שפירושו מבית של הזהב ומחוץ של זהב תצפנו לארון העץ, ללמדך שלחלק הנגלה שבתורה יוכל אדם להגיע גם עד ביתה פנימה, כשם שארון הזהב החיצוני המרמז לתורת הנגלה מצפהו לעץ מצידו הפנימי. אבל לתורה שבנסתר די לאדם שיהיה מצופה ברובד החיצוני שלה, ולא יבוא אל שער המלך פנימה משום כי "כבוד ה' הסתר דבר", ממש כשם שארון הפנימי המרמז לתורת הנסתר מצפה את העץ רק מצידו החיצוני של הזהב.

כך סיים רבינו תשובתו לר' חיים, ונמנע מלהכניסו בסוד הענין, ולגלות לו את פנימיותו של מאמר הזוהר המדובר.

🌀 הטעם שלא יסורו ממנו 🌀

בטבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו [כ"ה, ט"ו]

כתב המשך חכמה:

ואמרו ז"ל [יומא ע"ב א'] המסיר בדי ארון לוקה, והנה במזבח כתיב [להלן ז, ז'] "והיו הבדים בשאת אותו", וכן בשלחן [כ"ה, ח'], מה שאין כן בארון, הבדים הם קבועים בו תמיד, הלא דבר הוא.

ועל דרך המושכל, הנה נודע שיטת הרמב"ם דצריך להדליק הנרות גם ביום, שזה בכלל הטבות הנרות לדידה. ושיטתו מושכלת, דכמו שאמרו ז"ל [שבת כ"ב, ב'] וכי לאורה הוא צריך [אלא עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל]. ולהראות כי הוא אין צריך להאור, רק שזה חוק דתי להדליק גם ביום, כמו שההדלקה ביום אינו להאיר, כן ההדלקה בלילה, שלשניהם ענין אחד.

כן הארון שהוא נושא את נושאי [סוטה לה, א']. ואין הבדים לשאת אותו - שהוא נושא את עצמו, כי הוא משכן כבוד הנושא העולמים. לכן צוה כי הבדים בל יסורו ממנו, להורות כמו שאין ענין להבדים בעת היותו מונח באוהל מועד, ככה בשעה שנושאים אותו על הכתף אין זה ענין הנצרך להכבוד הנשוא כביכול, לכן לא יסורו הבדים ממנו תמיד, כמו שהנרות דולקים תמיד, ודו"ק.

🌀 תומכי התורה מחוברים לתורה 🌀

בטבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו [כ"ה, ט"ו]

כתב המשך חכמה:

ואמרו ז"ל המסיר בדי ארון לוקה. והנה במזבח כתיב והיו הבדים בשאת אותו וכן בשולחן, משאין כן בארון הבדים הם קבועים בו תמיד, הלא דבר הוא. ונראה עפ"י מדרש- שהארון רומז לכתר תורה שהוא מונח לכל הרוצה ליקח, והנה התלמיד חכם צריך סעד לתומכו, שיהא עשיר מטיל מלאי לכיסו, וכתודוס איש רומי, ובזה תורתו מתקיים, וכן אמרו ז"ל גם על הארון ביומא דף ע"ב. כתיב ועשית כו', מכאן לתלמיד חכם שהצבור מצווין לעשות מלאכתו.

ולזה באו הבדים שלעולם הבדים הם המחזיקים בה, הם הסומכים ידי התלמיד חכם שהוא הארון לעדות ה' ותורתיו, ומהראוי שיהיו תמיד אוחזים בארון הברית לא יסורו ממנו. וכמו שהפליגו רז"ל בירושלמי פ"ז בסוטה לא למד ולא לימד לא שמר ולא עשה ולא היתה בידו להספיק וכו', לכן באו הבדים קבועים בו תמיד [ומצאתי באלשיך].

והוסיף דברים בדעת חכמה ומוסר: [חלק ג' עמוד רע"ג]

על ענותנותו הכבירה אני סומך, ואספר לו איזה מעשה בעת שהייתי בליטא, והיה לי מחשבות לעזוב מקומינו ישיבת מיר כדי שאוכל לשבת בקלם, וראיתי מן השמים כמה עכובים. ופעם אחת הטלתי גורל הידוע, ונפל לי פסוק שנבהלתי מראות, וגם חדוש גדול נתחדש לי מהפסוק, וזהו "בטבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו" [שמות כ"ה ט"ו].

והדבר ברור שלא לפי מעשי נתגלה לי הפסוק, כי אם בזכות הרבים, וזה הוא ביאור נחמד ונעים, ורמז גדול שיצא מההלכה הזאת, היינו שהבדים- המה האנשים שנושאים את ארון התורה, ונמשלו לבדי ארון שלא יסורו ממנו לעולם ועד כהלכות בדים, ומני אז יש לי כמה חששות בעת שההכרח יאלצני לעזוב את הישיבה אף על זמן קצר, והדבר פשוט ומבואר.

זכות המחזיק תורה לנצח

בטבעת הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו [כ"ה, ט"ו]

כתב החפץ חיים: [שם עולם רק י"ז]

וראה את גודל מצות החזקת התורה, ממה שצוה השם יתברך בטבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו, דהיינו אפילו בעת שאין נצרך להם לשאת אותו, כגון לאחר שהושם בבית המקדש.

וכתבו הספרים דהוא רמז, כמו לענין הבדים כיון שעל ידם נשאו הארון נתקדשו בקדושתו, וזכו עבור זה שיהיו עמו ביחד נצח, אף כעת שאין נצרך לנשיאתם. כן נמי לענין מחזיקי התורה, כיון שהחזיקו לתלמיד חכם בעודם בחייהם, זכו להיות עמו במחציתו נצח.

ה' מחבב את המשתוקק ללמוד

ועשית שנים כרובים זהב [כ"ה, י"ח]

כתב הזכרון מאיר:

במסכת סוכה [ה' ע"ב] ומאי כרוב? אמר רבי אבהו כרביא, שכן בבבל קורין ליונקא רביא. ורש"י מסביר "כרובים" דמות פרצוף תינוק, ובעל הטורים אומר "כרובים" כרביא, ובהושע [י"א א'] כי נער ישראל ואוהבהו.

יש להתפלל, הבורא עולם ומלואו, לו אלפי אלפים ורבוא רבבות יצורים וברואים שרפים ואופנים וחיות הקודש, לא מצא בריה יותר גדולה וחשובה שממנו ידבר לעמו ישראל, כנאמר "ודברתי איתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים", כרביא-דמות פרצוף תינוק?!

ואפשר לומר, שהתורה באה ללמדנו שחביב להקב"ה תינוק וההתלמדות, והכרובים "כרביא" הוא סמל המתלמד, היודע שהוא חסר וצריך ללמוד, וזה הביאור שמביא הבעל הטורים על הפסוק כרביא- "כי נער ישראל", שיודע שהוא "נער" ואוהבהו. ואפילו חטאים ופושעים של הנער ניתן לו למחילה, כי עוד יתלמד ויבין את טעותו ויתחרט.

ועל דרך זה איתא בילקוט שמעוני [הושע רמ"ז תקכ"ז] "כי נער ישראל ואוהבהו" - זה שאמר הכתוב [דברים ל"א ז'] "ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ" - "אמר משה עם זה שאני מוסר לך עדיין גדיים הם עדיין תינוקות הם, אל תקפיד עליהם על מה שהם עושים, שאף ריבונם לא הקפיד עליהם על מה שעשו, שנאמר "כי נער ישראל ואוהבהו". וממצרים קראתי לבני וכו', כשעמדו על הים היו ממרים שנאמר [תהלים ק"ו ז'] "וימרו על ים בים סוף".

אמרו המלאכים- הם ממרים ומכעיסים ואתה שותק? אמר להם נערים הם ואין מקפידים על נערים! מה דרכו של תינוק יוצא מלוכלך ממעי אמו והם שוטפים אותו, אף ישראל [יחזקאל ט"ז י'] "ואשטוף דמיך מעליך", וכן [שם] "ואסכך בשמן ואלבישך רקמה ואנעלך תחש". אתה מוצא שירת הים לא אמרו לעצמם [פירש"י] רק על ידי משה, אבל שירת הבאר אמרו לעצמם [במדבר כ"א י"ז] "אז ישיר ישראל".

תמצית הדברים כביאורנו לעיל, עם ישראל עודנו נער כתינוק ממעי אמו הוא יוצא מלוכלך ממצרים, וזהו ממצרים קראתי לבני, ואין מקפידים על נער! כי סוף סוף יתלמדו וזה סוף הדברים. אתה מוצא שירת הים לא אמרו לעצמם, אלא "אז ישיר משה" קודם, ואחר כך "ובני ישראל", ולבסוף השתלמו ובשירת הבאר כתיב "אז ישיר ישראל".

והנה רואים שבכל הש"ס נקראים רבנן תלמידי חכמים ולא חכמים, רק בנוגע למשא ומתן באיזה הלכה קוראים אותם "וחכמים אומרים", אבל בכלל שמם "תלמידי חכמים", כי גדולתם היא בזה שהם תלמידים ומתלמדים, כי תכלית הידיעה שלא נדע.

ובפרקי אבות [פ"ד, מ"א] איתא איזהו חכם הלומד מכל אדם. ורבינו יונה אומר על זה: אמרו חכמי האומות כי היודע כל החכמות, אם אינו אוהב החכמה אינו חכם אלא טיפש הוא, אחר שאינו אוהב החכמה כי היא הדעת. אך האוהב אותה ומתאוה אליה, אף על פי שאינו יודע כלום הרי זה נקרא חכם, שעל כל פנים תשיג אל החכמה האמיתית ודעת אלקים תמצא. על זה אמר בן זומא איזהו חכם הלומד מכל אדם, שכל כך אוהב החכמה ומתאוה אליה ששואל לכל אדם וכו', ועל זה נקרא חכם שנאמר [תהלים קי"ט צ"ט] "מכל מלמדי השכלתי" וכו' עד כאן. מזה רואים גם כן שעיקר החכמה רצון ההתלמדות.

על "ויחכם מכל האדם" [מלכים א' ה' י"א] אמרו חז"ל אפילו מן השוטים, עיין מדרש תהלים [פרק קט"ז ושם ל"ד א']. פירוש - שמכל אדם למד, ומכל דבר שבעולם למד, כל העולם היה לפניו ספר לימוד. ומכל דבר היה מתלמד, עד שאפילו מן השוטים מצא משהו ללמוד, וזהו גדלותו וחכמתו.

🕒 התלמיד חכם דומה לארון שעומד בנס 🕒

ונתת את הכפורת על הארון [כ"ה, כ"א]

כתב הכתב סופר:

והנה אמרו ז"ל [יומא כ"א ע"א] מקום ארון אינו מן המדה ובנס עמד, כי הכרובים פורשים כנפיהם ולא נשאר מקום לארון ובנס עמד. וי"ל שענין זה מרמז על תלמיד חכם שנקרא ארון כבש"ס ברכות [מ"ז ע"ב], והיינו טעמו כמו הארון שהיה כלי ללוחות, כך גופו של תלמיד חכם שבו התורה כמו ארון ללוחות, וכבר המשינו בש"ס תענית [ז ע"א] ותורה מפואר בכלי מכוער.

והנה מחית התלמיד חכם בנס כרבי שמעון בר יחאי שנכנס למערה והזמין ה' לו פרנסתו [שבת ל"ג ע"ב], ותורה עצמה מחלשת כח לולי ה' מחזקו בנס, ואמרו [אבות ו' א'] העוסק בתורה לשמה כל העולם כולו כדאי לו, ובכל מקום שהוא, ימצא מחיתו שלא בטבע.

והיינו שמרמז מקום ארון אינו מן המדה, שאין צריך מקום שיעמוד בו, כי בנס עומד. כך גופו של תלמיד חכם שדומה לארון אין צריך מקום והכנה, כי כל העולם כדאי לו. והנה הארון בנס עמד להיות כי הלוחות ניתנו בו, וכמו שהלוחות בנס כתובים, כן

הארון בנס עומד. כי היה בו העדות וקדושה אין צריך מקום, וכן כלי שניתן ושמור בו.

וזהו כונת הקרא - ונתת את הכפורת על הארון, וקשה איך יעמוד הארון איה מקומו, ולכן אמר ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך, והעדות יחזיקו הארון ואינו צריך מקום, כן נראה לי נכון.

תכלית האדם תורה ומעשים טובים

ועשית שלחן עצי שטים [כ"ה, כ"ג]

כתב החפץ חיים על התורה:

ובמסכת מנחות פ"ו - שולחן בצפון ומנורה בדרום. והנה כתיב בקהלת א' ו' - הולך אל דרום וסובב אל צפון, סובב סובב הולך הרוח ועל סביבותיו שב הרוח.

והכונה היא, כי כל תכלית האדם היא הלא ללכת אל דרום, הרוצה שיחכים ידרימם ללמוד תורה ולקיים המצוות, וזהו הולך אל דרום. אולם כששואלים את האדם למה אתה אץ מבית הכנסת תיכף אחרי התפלה, ואינך יושב ללמוד שעה או שתיים, יענה ויאמר לך כי "סובב הוא אל צפון", כלומר איננו הולך אלא סובב [ער דרעהט זיך], פונה הוא מעט לעסקיו להרויח לפרנסת ביתו.

אבל סוף דבר הוא כי סובב סובב, הוא טרוד כל כך בב"סובב" עד ש"הולך הרוח", כלומר עד שתצא נפשו, והסוף הוא, כי על סביבותיו- בשביל שהיה טרוד יותר מדאי בה"סובב", שב הרוח, שולחים אותו בחזרה לעולם הזה לתקן את אשר עוה, וסיים באנחה "אי אבער ווי עסו וילד זיך ניט"!

לחם פנים תמיד שיהיה ברכה תמיד

ונתת על השלחן לחם פנים לפני תמיד [כ"ה, ל']

כתב הלקח דעת:

כתיב [תהלים קל"ו כ"ה] נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, והיינו לעולם בלי הפסק. שהרי מצאנו אצל נח שהיה עסוק כל היום וכל הלילה להאכיל את כל הבעלי חיים, מפני שכל בעל חי יש לו זמן אחר לאכול, וכל שכן בעולם כולו שהזמן תמיד בשינוי, וליכא רגע פנוי מלהאכיל לבעלי חיים, וזהו כי "לעולם" חסדו של הקב"ה בלי הפסק של רגע.

ונגד זה ציוה הקב"ה להניח לחם הפנים תמיד, שהרי מלחם זה מתפרנס כל העולם,

שהוא מביא ברכה בתוך הלחם [יעו' ברבינו בחיי פ' אמור כ"ד ז']. ועל כן ציוה הקב"ה להניחו תמיד, כדי שתחול הברכה תמיד בלי הפסק. וגם כשמסלקים את הלחם מן השלחן לא נשאר השלחן ריק אף לרגע, אלא כשמושכין הכהנים הלחם מן השלחן מצד זה, כבר משימין על הצד השני כמבואר במנחות צ"ט ב'. והיינו, מפני שאי אפשר להפסיק שפע המזון אף לרגע אחד.

ע"י התורה מוצא חן בעיני הבריות

ועשית מנורת זהב טהור [כ"ה, ל"א]

כתב הכתב סופר:

פירש רש"י תעשה מאיליה, שנתקשה משה רבינו ע"ה וכו', ועיין רמב"ן. ונ"ל כי המנורה מרמזת על התורה, כי נר מצוה ותורה אור. והנה לא די לאדם בלימוד התורה, אלא צריך שיהיה גם כן מקובל בעיני הבריות, ודבורו בנחת עמהם ויתאהב ויתקדש שם שמים על ידו, ויהיה מעורב עמהם ויודע לדבר עמהם [כיומא פ"ו ע"א].

ובכל זאת לא צריך ללמוד שארי חכמות כדי ליפות עצמו בעיני בני אדם, כדי שתהיה רוחם נוחה הימנו, אלא יוכל לעולם לעסוק בתורה, כי הפך בה והפוך בה דכולה בה [אבות ס"ה], ולוית חן הם לראשך וענקים לגרורותיך [משלי א' ט'].
 וכבר פירש החובת הלבבות [שער הכניעה פרק י'] כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, היינו אם מוצא חן בעיני ה', יתן חינו בעיני בני אדם, וימצא חן ושכל טוב בעיניהם. וכל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, נקרא ריע אהוב אוהב המקום והבריות [אבות ו' א'], וכל המדות טובות ותהלוכות בני אדם יוכל ללמוד מן התורה.

והנה גוף המנורה ונרותיה ואור המאיר - מרמז על עיקר התורה, וכפתוריה פרחיה הם המייפות המנורה - הן המה מדות טובות למצוא חן ושכל טוב וליפות לעין הנראה, ולא יהיה ההידור והיפוי משאר חכמות, אלא מחכמת התורה עצמה, והיא תיפה את לומדיה ותתן חן לעוסקים בה.

והיינו מקשה תיעשה המנורה כפתוריה ופריחיה וכו', שתעשה מעצמה וסוף הכבוד לבוא, כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות [אבות ד' ה']. ועל זה התקשה משה רבנו ע"ה, איך ע"י תורה לחוד יתיפה בעיני בני אדם, ואמר לו הקב"ה השלך להאש ותצא מאליה, כי ה' יגמור בעדו, ומאיליו בא החן והיופי, כנ"ל לבאר והוא דרך נכון.

שני סוגי תלמידי חכמים

ועשית מנורה זהב טהור [כ"ה, ל"א]

כתב הכתב סופר:

ראיתי באגדת אמ"ו זצ"ל בשם קדמון, דלכן הקדים שולחן למנורה, על דרך שאמרו ז"ל שמושה הקדים זבולון ליששכר, לפי שמחזיק אותו, אי אפשר לו מבלעדו, וראוים להקדימו. ושלחן מרמז על המחזיק, ומנורה על העוסק בתורה, כדאמרו ז"ל [ב"ב כ"ה ע"ב] הרוצה להעשיר יצפין, להחכים ידרים, וסימנך מנורה בדרום ושולחן בצפון. והקשה עליו א"כ למה הקדים ארון לשולחן.

ונ"ל ליישב - דיש שני מיני תלמידי חכמים, דצדיק גמור כמו רבי חנינא בן דוסא לא צריך למחזיק, כי כל העולם ניזון בשבילו, והוא מוקדם בוודאי לכל סוחרי הארץ, ואין צריך להם והם צריכים לזכותו. אבל מי שלא בא למדרגה זו, הוא צריך לזבולון שיפרנסו, וזבולון המחזיק קודם לו.

ומעתה אתי שפיר, ארון הקודש שבו הלוחות מונחים ועמד בקדשי קדשים, מרמז על תלמיד חכם כרבי חנינא בן דוסא - שהוא קודש קודשים ואינו נהנה מעוה"ז ודי לו בקב חרובים, זה מקודם לכל שולחן ולמנורה. אבל מנורה - מרמז על תלמיד חכם שאינו במדרגה זו, ולא נכנס עדיין לפני ולפנים, וצריך להמחזיק, השולחן קודם לו, כן נראה לי נכון, וק"ל.

המשכן נעשה מהארזים שנטע יעקב

ועשית את הקרשים עצי שטים עומדים [כ"ו, ט"ו]

כתב האמת ליעקב:

פירש"י וז"ל מאותן העומדים ומיוחדים לכך, יעקב אבינו נטע ארזים במצרים, וכשמת צוה לבניו להעלותם עמהם, כשיצאו ממצרים ואמר להם שעתיד הקב"ה לצוות לעשות משכן במדבר מעצי שטים, ראו שיהיו ממזומנים בידכם, עכ"ל, והוא מאמר חז"ל במדרש [בראשית רבה פרשה צ"ד אות ד'].

הטעם שעשה יעקב כן, דלכאורה היה יכול לצוות שיקחו אתם ממצרים עצי שטים אם במדבר לא יקבלום, וגם למה לו לקחת מבאר שבע מה שנטע אברהם, והלא יכול לקחת ממקום מגוריו. והביאור דהיה כאן ענין פסיכולוגי, כי רואים אנחנו שה' אמר לו שם אל תירא מרדה מצרימה אנכי ארד אתך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה.

ומוכח שהיה יעקב אבינו ירא שמא ח"ו ישתקעו בניו במצרים, וידע שכדי למנוע את זה לא יספיק מה שימסור להם סימן בעל פה "פקוד יפקוד אלקים אתכם", אלא שהם יצטרכו לדבר ממשי שיעמוד כנגד עיניהם, ויזכרם בכל עת על הגאולה המובטחת. ולפיכך הביא להם עצי שטים, ומעכשיו תהיה המסורת בזה הלשון "הלא תראה שנפקד עוד, כי הלוא כאן העצים שממנו נבנה את המשכן לכשנגאל", והיינו מצוה ממשית מעשית.

פרשת תצוה

להטיב בתכלית ההטבה

ואתה תצוה [כ"ז, כ']

כתב הדעת תורה: [פרשת ויגש מ"ה, ח']

איתא במדרש תצוה [שמו"ר ל"ו ב'] "אמר הקב"ה למשה ויקחו אליך שמן זית זך, לא שאני צריך להם, אלא שתאירו לי כשם שהארתי לכם, למה - כדי להעלות אתכם בפני כל האומות, שיהיו אומרים ישראל מאירים למי שמאיר לכל.

משל לפקח וסומא שהיו מהלכים, אמר הפקח לסומא בא ואני סומכך, והיה הסומא מהלך, כיון שנכנסו לבית, אמר הפקח לסומא צא והדלק לי את הנר והאיר לי, שלא תהא מחזיק לי טובה שלויתך, לכך אמרתי לך שתאיר. כך הפקח - זה הקב"ה וכו', והסומא - אלו ישראל וכו', אמרו ישראל כי אתה תאיר נרי [תהלים י"ח] ואתה אומר שנאיר לפניך, אמר להם בשביל להעלות אתכם שתאירו לי כשם שהארתי לכם".

רואים מאנו כאן יסוד גדול במדות, מטבעו של אדם כשהוא עושה טובה למי שהוא, אינו רוצה בשום אופן לקחת כלום תמורת הטובה. ואין זה מחמת כי חפץ הוא, אלא להיפך רוצה הוא אשר הלז ישאר לו עבד עולם עבור טובתו, וע"כ לא יקח ממנו מאומה.

הנה למד לנו הקב"ה בהיפך, כשאדם מטיב לחברו, חוב מוטל עליו שעם רגע פעולת הטבתו לזולתו, תיכף יראה לקבל ממנו דבר מה בחזרה. כשאתה עושה איזו טובה לחברך, אם חפץ בטובתו באמת ראה גם לסדר כי חברך לא ישאר חייב לך הכרת הטוב, וירגיש שכמו שאתה עשית לו טובה, גם הוא עושה לך טובה אחרת תמורתה, וזה ממש להיפך מכוחותיו של אדם.

מורה העם צריך להיות בלי חסרון

שמן זית זך כתית למאור [כ"ז, כ']

כתב הדרש משה:

רש"י - ולא כתית למנחות, היינו שלמנחות כשר גם כשהיו בו שמרים וסלקו השמרים ונשאר זך, ובמנורה צריך למעולם לא היו שם שמרים. והוא כי להיות מורה העם ולהנהיגם בדרך התורה, צריך שיהיו כל מעשיו טובים וישרים לכל ראה, לא אחר שיסביר מעשיו ומתחלה יחשבו שאינו בטוב, כי הרי איכא דידע בזה ולא בזה שלא שמע ולא הבין הסברו, וכהא דחכמים הזהירו בדבריהם [אבות פ"א מ"א], וכ"כ הזהירו במעשים.

וזהו המשל - דשמרים הוא חסרון בהשמן, ולא טוב למורה העם שיראו בו קצת חסרון, אף שלאחר העיון אין זה חסרון. אלא צריך להתנהג באופן שלא יהיה עליו שום קושיא וחסרון, אף שאפשר לתרץ דבריו.

מעלת התשוקה לחכמה

ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאתי רוח חכמה [כ"ח, ג']

כתב השיחות מוסר: [מאמר נ"ט]

מצינו בפסוק זה את התואר חכמי לב, וכן גם להלן "ועשה בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה" [שם ל"ו א'], וצריכים אנו לדעת פירושו של תואר זה, ומי הוא זה אשר זוכה להיות נקרא בתואר זה.

והנה ממה שאמר הכתוב "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה" [שם ל"א ו'], אנו למדים שאת מעלת "חכם לב" צריך האדם להכין לעצמו בכוחו הוא, ובלב אשר כזה נותן הקב"ה חכמה. אכן עדיין אינו מבואר מי הוא "חכם לב", אשר הקב"ה מעיד כי הוא נותן לו חכמה.

ומי לנו חכם כשלמה המלך ע"ה שאמר עליו הכתוב "וה' נתן חכמה לשלמה כאשר דבר" [מלכים ה' כ'], וממנו נלמד את הדרך לזכות בחכמה, כשנתבונן מפני מה זכה לה שלמה.

ומקרא מפורש הוא למעלה ממנו [מלכים ה' י"ב] "בגבעון נראה ה' אל שלמה וגו', ויאמר אלקים שאל מה אתן לך וגו'. ויאמר שלמה וגו' ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע וגו', ויאמר אלקים אליו יען אשר שאלת את הדבר הזה ולא שאלת לך ימים רבים ולא שאלת לך עושר וגו' ושאל לך הבין לשמוע משפט, הנה עשיתי כדברך הנה נתתי לך לב חכם ונבון וגו'".

מתבאר כאן כי שלמה זכה לחכמה אך ורק בעבור תשוקתו הרבה אל החכמה, כה השתוקק שלמה לחכמה עד שלא ביקש דבר אחר זולתה, וויתר על עושר ואריכות ימים, ואף כי אושר החיים חשוב הוא מכל, אך ידע שלמה כי חיים בלי חכמה אין להם ערך כלל, כמו שכתב הרמב"ם [רוצח פ"ה א'] "וחיי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד תורה כמיתה חשובין". על כן שאל שלמה אך ורק חכמה, ובעבור זה זכה לה, כי תשוקת החכמה היא המזכה את בעליה בחכמה.

ומכאן נראה ללמוד "חכם לב" מהו אדם השואף ומבקש חכמה באמת "חכם לב" יקרא שמו, ויזכה לחכמה כמו שכתוב "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה".

אמרו חז"ל במסכת נדה [ע' ע"ב] ת"ר שנים עשר דברים שאלו אנשי אלכסנדריא את יהושע בן חנניא וכו', מה יעשה אדם ויחכם, אמר להן ירבה בישיבה וימעט בסחורה, אמרו הרבה עשו כן ולא הועיל להם, אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר [משלי ב' ו'] "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה", מאי קמ"ל, דהא בלא הא לא סגי"א. כלומר על האדם לעשות את כל ההשתדלות האפשרית כדי להחכים, ויחד עם זאת צריך הוא לתפילה ובקשת רחמים.

והנה במידת ההשתדלות נתפרש בגמ' "ירבה בישיבה וימעט בסחורה", וכבר נתבאר לעיל כמה צריך להשתדל בבקשת החכמה. אך מהי המידה בתפילה ובבקשה? דבר זה נלמד מתפילתו של עתניאל בן קנז, דאיתא בגמ' תמורה [ט"ז ע"א] - "דכתיב ויקרא יעבץ לאלקי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך ועשית מרעה לבלתי עצבי, ויבא אלקים את אשר שאל [דה"א ב']". אם ברך תברכני - בתורה, והרבית את גבולי - בתלמידים, והיתה ידך עמי - שלא ישתכח תלמודי מלבי, ועשית מרעה - שיזדמנו לי רעים כמותי, לבלתי עצבי - שלא ישגבני יצר הרע מלשונות, אם אתה עושה כן מוטב, ואם לאו הריני הולך בנסיסי לשאול [הריני מת בעצבוני - רש"י], מיד ויבא אלקים את אשר שאל".

חז"ל הוסיפו כאן תיבה אחת "מיד" אשר לא נרמזה בכתוב, כי מאחר שהתפילה היתה באופן של "אם אתה עושה כן מוטב, ואם לאו הריני הולך בנסיסי לשאול", כלומר ששלימות החכמה היא ענין של חיים ומות עבורו, לבקשה כזו הקב"ה נענה "מיד".

כך צריכה להיות בקשתו של בן תורה מאת הקב"ה שיחונן אותו בתורה, עליו לחוש בכל נימי נפשו, כי אם הוא זוכה לתורה מוטב, ואם לאו הרי הוא הולך חס ושלום לשאול בלי תקוה. המבקש רחמים בהרגשה כזאת, נענה מיד.

ועד היכן מגעת מעלת בקשת החכמה, אנו למדים מיהושע בן נון, צא ולמד עד כמה היתה מידת הביקוש של יהושע, כתב רש"י [שמות כ"ד י"ג] כי כל מ' יום שעלה משה להר סיני, המתין לו יהושע ונטה שם אוהלו למרגלות ההר, יעו"ש.

וכל כך למה, נראה שהוא כדי שמיד עם רדת משה רבו מן ההר יוכל לשמשו ולקבל הימנו, ומשום כך עזב יהושע את ביתו ואת כל ישראל, והכל למען רווח של מהלך רגעים ספורים מן ההר עד מחנה ישראל.

להרגיש את לב השני

ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים והיו על לב אהרן [כ"ח, ל']

כתב השיחות מוסר: [מאמר נ"א]

ואמר ר' שמעון בן יוחאי- הלב ששמח בגדלות אחיו ילבש אורים ותומים, שנאמר ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים והיו על לב אהרן [ילקוט שם]. לב רחב כזה המכיל בקרבו מידה עליונה של שמחה בשמחת זולתו, הוא המקום המתאים לשאת את האורים והתומים, כי לב זה מסוגל להרגיש את לבו של כל אחד מישראל ואת לב כולם יחד. וכדי להבין נכונה את התשובה המקבלת באורים ותומים צריך לב שיבין את השואל ואת שאלתו.

והנה מצינו ששאל עלי הכהן אודות חנה באורים ותומים, והיה סבור כי התשובה היא שְׁפָרָה, ואמרה לו חנה "לא אדוני" [שמואל א' - א', ט"ו] וברש"י שם "לא אדון אתה בדבר זה, גלית בעצמך שאין רוח הקודש שורה עליך שתדע שאיני שכורת יין". והיינו שלא הרגיש לבו את צרתה ואת מר נפשה, על כן לא פתר נכונה את דבר ה' באורים ותומים, והכוונה היא כְּשָׁרָה או כְּשָׁרָה. ולב אהרן שהשתתף בשמחת הזולת כאילו היתה זאת שמחתו, ישתתף גם בצער הזולת כאילו היה זה צער, ויהיו דברי האורים והתומים שעל לבו מאירים וברורים.

לנצל את הזמן לתלמוד תורה

פעמון זהב ורמון [כ"ח, ל"ד]

כתב החפץ חיים: [שמירת הלשון חלק ב' פט"ו]

והרמז בדבר זה נראה, על פי מה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה- מה אומנותו של אדם בעולם הזה? ישים עצמו כאלם, יכול אף לדברי תורה, תלמוד לומר צדק תדברון. נמצא לפי זה שבכל עת שיש לאדם פנאי לא ישב בטל אלא ילמד תורה, והלמוד לא יהי בלחישה כדאיתא בערובין [דף נ"ד]. ובשעה שאינו יכול ללמד תורה מאיזו סבה שהיא, ישים עצמו כאלם שאינו יכול לפתח פיו.

ולזה היה על שולי המעיל סביב פעמון זהב ורמון פעמון זהב ורמון, פעמון זהב - הוא דבר שבקול, רומז על למוד התורה כנזכר לעיל. ובתוך כך כשאינו יכול ללמוד

יֵאָחֵז בַּמִּדֶּת הַשְּׁתִּיקָה [כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲז"ל אִמְרֵי ר' שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל - כָּל יְמֵי גְדֻלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים וְלֹא מִצָּאֵתִי לְגוֹף טוֹב מִשְׁתִּיקָה], וְלִזֶּה רֹמֵז הַרְמוֹן שֶׁאֲצֵל הַפַּעֲמוֹן, הֵינּוּ כְּרֵמוֹן שֶׁאֵין נִשְׁמַע מִמֶּנּוּ שׁוֹם קוֹל.

וְאִם מִתְנַהֵּג בְּאִפֶּן זֶה הַבְּטִיחָה לָנוּ הַתּוֹרָה, וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּבָאוּ אֶל הַקּוֹדֵשׁ, הֵינּוּ שֶׁתִּתְקַבֵּל לַמַּעֲלָה קוֹל תְּפִלָּתוֹ וְתוֹרָתוֹ, מֵה שֶׁאֵין כֵּן אִם אֵינוֹ שׁוֹמֵר אֶת כַּח דְּבָרוֹ וּמַעֲרֵב בְּדָבָרוֹ לְשׁוֹן הָרַע וְרִכִּילוֹת וְכְדוּמָה, אִזּוֹ מִטְמֵאִין הַדְּבוּרִים הָאֲסוּרִים אֶת דְּבָרֵי הַקֹּדֶשׁ שֶׁלּוֹ וְלֹא יִתְקַבְּלוּ לַמַּעֲלָה.

וְכֵמוֹ דֹּאִיתָא בְּזֶהֱרַק הַקֹּדֶשׁ פְּרֻשַׁת פְּקוּדֵי וַיִּזְלֵ [תְּרַגּוּם]: וּמֵאוֹתָהּ רוּחַ רַעָה תִּלְוִים כְּמֵה מַעוּרְרֵי דִין אַחֲרִים, שֶׁהֵם מִמֶּנִּים לֵאחֲזֵ בְּדָבוּר רַע אוֹ דִּיבּוּר טִנוּף שֶׁהוּצִיא אָדָם מִפִּי, וְאַחֲרֵי כֵךְ מוּצִיא מִלִּים קְדוּשׁוֹת, אוֹי לֵהֶם אוֹי לַחִיָּהֶם אוֹי לֵהֶם בַּעֲלֹם הַזֶּה אוֹי לֵהֶם בַּעֲלֹם הַבָּא, מִפְּנֵי שֶׁאוֹתָן רוּחוֹת נוֹטְלוֹת אוֹתָהּ מֵלֵה טִמְאָה. וְכֵאֲשֶׁר מוּצִיא הָאָדָם אַחֲרֵי כֵךְ מִלִּים קְדוּשׁוֹת, מִקְדִּימוֹת אוֹתָן רוּחוֹת הַטִּמְאָה וְלוֹקְחוֹת לְאוֹתוֹ דְּבוּר טִמְאָה וּמִטְמֵאִים לְאוֹתוֹ דְּבוּר קְדוּשָׁה, וְלֹא זֹכֶה לֵה אָדָם, וְכִבִּיכּוֹל נַחֲלֵשׁ כַּח הַקֹּדֶשׁ.

וְהִירוֹת הַתְּלָמִיד חֲכָם בַּמַּעֲשִׂי

וְהִיָּה הַמַּזְבֵּחַ קָדֵשׁ קְדָשִׁים [כ"ט, ל"ז]

כְּתַב הַדְרָשׁ מִשֶּׁה:

מֵה שֶׁמַּזְבֵּחַ הַנַּחֲשֵׁת נִקְרָא קָדֵשׁ קְדָשִׁים בְּשֵׁתִי מִקּוֹמוֹת [כֵּאֵן וְלֵהֶלֶן מ' י'], אִף שֶׁעַמֵּד בְּהִיכָל נֶגֶד הָאָרוֹן. נִרְאֶה בְּשֵׁנֵי טַעְמִים.

א. דְּמִי שֶׁמַּעֲשִׂי בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ הֵם קָדֵשׁ, צָרִיךְ לִרְאוֹת שֶׁמַּעֲשִׂי חוּץ לְכוֹתְלוֹ בֵּית הַמִּדְרָשׁ יֵהִי קָדֵשׁ קְדָשִׁים, מִשּׁוֹם שֶׁשֵּׁם נִפְגֵּשׁ גַּם עִם אֲנָשִׁים שֶׁהִשְׁפַּעְתָּם לֹא כָּל כֵּךְ טוֹבָה. וְזֶה יֵהִי בְּרֹב הַלִּימוּד בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, עַד שֶׁנִּקְבַּע בְּלָבוֹ וּנְפִשׁוֹ בִּקְבִיעוֹת גְּדוּלָה שֶׁלֹּא יִזָּז מִדֶּרֶךְ הַתּוֹרָה וְהִירָאָה. וְאִדְרָבָה שֶׁתִּהְיֶה קְדוּשָׁתוֹ גְּדוּלָה עַד שֶׁכָּל הַנוֹגַע בּוֹ יִקְדָּשׁ, שִׁיחֲזְרוּ בְּתִשׁוּבָה עַל יְדוֹ, כְּדֹאִיתָא בְּפִירְשׁ"י וְמֵה הִיא קְדוּשָׁתוֹ, כָּל הַנוֹגַע הַמַּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ, אִפִּילוֹ קֶרֶבֶן פֶּסוּל שֶׁעָלָה עָלָיו קִדְשׁוֹ הַמַּזְבֵּחַ שֶׁלֹּא יִרְדָּ.

ב. דְּמִי שֶׁהוּא קָדֵשׁ בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ בֵּין תְּלָמִידֵי חֲכָמִים, נִחְשָׁב בְּעֵינֵי הַמּוֹן עִם- כְּקָדֵשׁ קְדָשִׁים, וְלָכֵן מִשְׁגִּיחִין עָלָיו מֵאֵד וְלִמּוּדִים מִמַּעֲשִׂי, וְלָכֵן בְּשִׁבִּיל זֶה צָרִיךְ לִיָּאֵהֱרַ מֵאֵד אִף בְּכָל דְּבוּר קִטָּן שֶׁעוֹשֶׂה. כֵּהֵא דְּבִיּוּמָא דָּף פ"ו ע"א- שֶׁצָּרִיךְ תְּלָמִיד חֲכָם לִיָּאֵהֱרַ מֵאֵד שֶׁלֹּא יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ ח"ו דְּבוּר רַע, אִף מִהַמַּעֲשִׂים שֶׁאֵינָם רַעִים, וְכֵן כָּל הַתְּנַהּגוֹת תְּלָמִיד חֲכָם.

לא להתפעל ממה יאמרו

כי יראתי את העם ואשמע בקולם [הפטרת פרשת זכור - שמואל א ט"ו, כ"ד]

כתב האור יהל:

הנה במה שאמר לו שמואל הלא אם קטן אתה בעיניך וגו', מוכח ברור שענוותנותו של שואל גרם החטא, וזה מה שאמר הכתוב אח"כ - ויאמר שואל אל שמואל חטאתי כי עברתי את פי ה' ואת דבריך כי יראתי את העם ואשמע בקולם, ומה שייך כאן לירא את העם? וכי מה היו עושים לו אילו לא היה שומע להם לחמול על מיטב הצאן וכו', אלא ודאי הכי קאמר - חטאתי כי יראתי לעבור פי העם שאמרו לזבוח מיטב הצאן וכו', וענוותנות זו גרמה לי לעבור פי ה' ואת דבריך.

ונראה שאין זה התנצלות על חטא, דהיינו שלפיכך השאיר את מיטב הצאן וכו' משום שירא את העם, אלא כאן הוא הוודוי והסיבה לחטוא, כלומר חטאתי וגו' מה שיראתי את העם ואשמע בקולם! והכיר שואל כי עניונו היתה כאן שלא במקומה, והיה צריך להיות תקיף יותר, שלא להתחשב עם מה שחמל העם על מיטב הצאן והבקר וכו'.

רואים אנו מכאן דבר נורא, שמדת הענוה שהיא גדולה מכולם [מסכת ע"ז כ' ע"ב], ושעבורה זכה שואל למלוכה, כמו שנאמר [שמואל א' י'] וישאלו עוד בה' הבא עד הלם איש ויאמר ה' הנה נחבא אל הכלים וגו', ואחז"ל [ילקוט שם בשם מדרש תנחומא] זה שאמר הכתוב גאות אדם תשפילהו ושפל רוח יתמוך כבוד, כל מי שבורח מן השררה השררה רודפת אחריו, שואל ברח מן השררה וכו', מיד החביא עצמו עד ששאלו באורים ותומים, ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים וכו'. ורדפה אחריו, שנאמר הראיתם אשר בחר בו ה' כי אין כמוהו בכל העם ע"כ.

הנה אותה מדת הענוה שהביאתו למלכות, הנה היא שדחפתו לחוץ וטרדתו מן המלכות. כי כל זה היה יפה לו קודם שהגיע למלכות, מה שאין כן לאחר שהושם כתר מלכות בראשו, שום תשים עליך מלך כתיב [דברים י"ז], ואחז"ל שתהא אימתו עליך [סנהדרין כ"ב ע"א], ומטעם זה מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול [כתובות י"ז ע"א].

ואכן בא אח"כ מרדכי היהודי ממשפחתו ותיקן ענין זה, כמו שכתוב ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה, ואע"פ שידע מרדכי שיכול לצמוח מזה שנאה להמן על כל ישראל כמו שהיה באמת. והנה כל ישראל בשושן וכל מקום שהמן היה עובר, היו כולם כורעים ומשתחווים לו, ומרדכי נשאר לבדו אשר לא יכרע ולא ישתחוה, לבדו ממש.

ואין ספק, כי היו אז הרבה אנשים גדולים וחשובים שפסקו הלכה שמותר לכרוע להמן, ואם הדין הוא שמותר הרי שוב איסור גמור הוא שלא לכרוע, כי בנפשם ונפש

כל ישראל הוא זה, סכנת נפשות ממש של כל ישראל בכל העולם כולו, כאשר היה באמת כן.

וגם מרדכי ידע זאת, ואף על פי כן ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה! וזהו ענין של ויגבה לבו בדרכי ה', נגד הענוה של שאול שהיה מתחשב ברצון העם והיה ירא לעשות כנגדם, ובא מרדכי בתקיפותו ועמד כנגד כולם בזאת, כיון שדעתו היה שאסור להשתחוות עליו והוא בכלל יהרג ואל יעבור.

פרישת כי תשא

מעלה וחסרון של הכסף

זה יתנו כל העובר על הפקדים [ל', י"ג]

כתב האזנים לתורה:

פרש"י: זה יתנו - הראה לו כמין מטבע של אש ומשקלה מחצית השקל, ואמר לו כזה יתנו ע"כ. משה נתקשה בכמה דברים [במנורה שרצים ועוד], והראה לו הקב"ה דוגמא. אבל למה נתקשה במחצית השקל, האם לא ראה מימיו מטבע? ולמה הראה לו מטבע של אש, בשעה שאין בידינו לתת אלא של כסף?

אבל משה נתקשה לא בצורת המטבע, אך בסגולת ה"כסף" אם כל חטאת, לשמש בתור "כופר נפש"? והראה לו הקב"ה מטבע של אש, לאמר הכסף הוא כמו אש, שיש לו ב' פנים - מצד אחד היא שורפת ומכלה את הכל, אבל מצד השני היא מאירה ומחממת מגדלת ומבשלת את הפירות. והברירה ביד האדם לשמש בה לרעה או לטובה.

כן הוא גם הכסף, יש כסף המביא את האדם ליד גנבה גזלה אונאה ורציחה והמספק לו תאוות נמבזות, ויש כסף שמשתמשים בו להאכיל רעבים להלביש ערמים ולסמוך נופלים ולדברים שבקדושה, וכסף מסוג זה משמש "כפר נפש". אם האדם חוסך כסף מגרונו ומתאותיו, ונותנו לדבר שבקדושה ושבצדקה - מקמץ מצרכי הגוף ונותן לצרכי הנפש הרי זה "כפר נפש".

סגולת הצדקה להציל מסכנות

לתת את תרומת ה' לכפר על נפשתיכם [ל', ט"ו]

כתב התפארת שמשון:

התורה מצווה עלינו לתת את מחצית השקל לבית המקדש כופר נפש תרומת ה' לכפר על נפשותינו, שנתינת הצדקה מסוגלת יותר מכל המצוות להציל מסכנות, וכדכתיב "וצדקה תציל ממות" [משלי י"א ד'].

ואמנם כל המצוות מביאות חיים וברכה לאדם, שנאמר "יראת ה' מקור חיים" [משלי י"ד כ"ז]. וכן התורה מכריזה ואומרת "כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה" [משלי ח']

ל"ה]. אך ישנה סגולה מיוחדת במצות הצדקה, כל המצוות מכריעות את האדם מכף חובה לכף זכות לחיים, אבל הצדקה בכוחה להציל את האדם מגזירות קשות ורעות, גם ללא זכויות המספיקות להכריעו לכף זכות, פעולתה היא פעולה ישירה של הצלה ממוות.

העולם הוא ים סוער, והסכנות הרבות שבו אופפות את האדם כגלים שוטפים בכל רגע ורגע מהחיים, התורה והמצוות הם האניה שבה האדם מסתתר מפני הסכנות. אם עובר אדם עבירות הרי הוא שובר את האניה, וכביכול נזרק ללב ים אל הגלים המאיימים להטביעו אבל אם תהיה לו סירת הצלה, יוכל להציל את נפשו, גם אם האניה כבר נשברה והוא בתוך הים.

סירת ההצלה הזו - היא מצות הצדקה. וכל המצוות לא יועילו להצילו מרעות אם רובו עוונות, ורק מצות הצדקה מיוחדת בזה, שהיא קרש ההצלה להצילו, אפילו אם כבר נגזרו עליו גזירות רעות. ובאמת כאשר מישהו משדל ומזרז את חבריו לעשות אחת מן המצוות, בודאי שעושה לו את הטובה הגדולה ביותר בעולם. אבל אם בא אליו להתרימו לצדקה, טובתו עמו גדולה הרבה יותר, כי הרי זה כבא להציל את נפשו.

ולפעמים יתכן שהדבר הוא כפשוטו ממש, שכבר נגזרה על האדם איזו תאונה קשה רח"ל או גזירה רעה, והקב"ה ברוב רחמיו שולח עני או גבאי צדקה לדפוק על דלתו, להכין לו את קרש ההצלה להצילו מהן.

מה נאלו אפוא אותם אנשים המתייחסים אל המתרים כמטרד ומעמסה, ובפנים זועפות נותנים לו כמה פרוטות, ואינם מבינים שיש לקבלו בסבר פנים יפות, ולשפוך עליו רוב תודות על שהכניס לביתם ברכה וחיים להם ולמשפחתם.

וזהו שנאמר "לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות" [משלי י"א ד'], "הון" - היינו מצוות רבות, לפעמים הן לא יועילו כאשר ישנו חרון אף וכעס עליו במרומים, אבל הצדקה אפילו ביום כעס ועברה תציל ממות, וכל מי שנותן יותר - ניצל יותר, ומביא ברכה ושלוש לבית, כדכתיב "והיה מעשה הצדקה שלום" [ישעיה ל"ב י"ז].

נתינת חכמה למי שמחשיב חכמה

ואמלא אות רוח אלקים בחכמה [ל"א, ג']

כתב השיחות מוסר: [מאמר מ"ב]

אמרו בגמ' נדה [ע. ב] שאלו אנשי אלכסנדריא את ר' יהושע בן חנניא מה יעשה אדם ויחכם, א"ל ירבה בישיבה וימעט בסחורה, אמרו הרבה עשו כן ולא הועיל להם, אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת

ותבונה" [משלי ב' ו']. תני רבי חייא משל למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו, משגר לאוהביו ממה שלפניו. ופירש"י - "כך חכמה שהיא לאוהביו של מקום, נתנה להם מפיו ולא מאוצר אחר".

משמעות הדברים היא, שאכן יכול האדם עצמו לקבל חכמה ע"י שירבה בישיבה, אך מ"מ "לא הועיל להם", משום שחכמה זו אינה מפיו של הקב"ה אלא מאוצר אחר, ולקבל מפיו של הקב"ה אי אפשר, אלא ע"י בקשת רחמים ממי שהחכמה שלו.

ולכאורה יש סתירה לכך ממה שאמרו במדרש - "ואלמא אות רוח אלקים בחכמה" וגו', למדך שאין הקב"ה ממלא חכמה, אלא למי שיש לו כבר [תנחומא ויקהל אות ב'], מבואר שאת התחלת החכמה יש לאדם מעצמו, ורק כשיש לו כבר חכמה הקב"ה ממלאו בחכמה, וזה היפך המבואר כאן, שאת חכמת התורה האדם אינו יכול לקבל מעצמו כלל.

אכן נראה שהחכמה שיש לו כבר מובן אחר יש לה, שכן מצינו במדרש הנ"ל - "מטרונא אחת שאלה את ר' יוסי בן חלפתא מהו שכתב "יהב חכמתא לחכמין" [דניאל ב' כ"א] - לטפשין היה צריך לומר, א"ל אילו היה הקב"ה נותן חכמה לטפשין, היו בבתי כסאות ובבתי מרחצאות ובמבואות המטונפות, ואין [והיו] מתעסקין בה. אלא נתנה הקב"ה לחכמים, שיהיו יושבין בישיבת זקנים ובבתי כנסיות ובבתי מדרשות עוסקין בה, לכך כתיב "ואמלא" מי שהיה לו כבר חכמה".

ועל פי זה נראה, שאין הכוונה במה שאמרו "אין הקב"ה ממלא חכמה אלא למי שיש לו כבר", לומר שאין הקב"ה נותן חכמה לאדם, אלא אם כן יש לו כבר מעט חכמה מעצמו, אלא הכוונה שאין הקב"ה נותן חכמה אלא ל"חכם" - שמחשיב את החכמה ומבקש אותה, שכיון שמבין את ערכה כשיזכה לקבלה ישב ויתעסק בה. ואינו נותנה לטפשים שאינם מבינים את גודל חשיבותה, ואפילו לכשיזכו לקבלה לא יעסקו בה.

בזכות חור זכה בצלאל

ראה קראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור [לא, ב']

כתב הלב אליהו:

להבין ענין "ראו" שאמר משה לבני ישראל, ולא היה די שיאמר "ויאמר משה אל בני ישראל קרא ה' בשם בצלאל וגו'" ותו לא מיד, וכן מה טעם הזכיר הכתוב כאן את חור זקנו. יש לפרש דהכי קאמר - מכיון שחור מסר את נפשו בשעה שעשו את העגל, ונהרג על קידוש שמו יתברך, לפיכך זכה שבן בנו יעשה את המשכן וכליו מדה כנגד מדה! כשם שהוא מיחה בבני ישראל על עשית העגל, לכן המשכן שהוא

כפרה על עבירה זו נעשה ע"י בצלאל, ונתן נפשו על המלאכה [ראה רש"י פל"ז א'], ומילא אותו הקב"ה בחכמה בתבונה ובדעת וגו' כל הפרשה.

ראה את הפלא - בצלאל

ראה קראתי בשם בצלאל [ל"א, ב']

כתב הרמב"ן:

אמר השם למשה ראה קראתי בשם, והטעם כי ישראל במצרים פרוכים בעבודת חומר ולבנים, לא למדו מלאכת כסף וזהב וחרושת אבנים טובות, ולא ראו אותם כלל. והנה הוא פלא שימצא בהם אדם חכם גדול בכסף ובזהב ובחרושת אבן יעף וחושב ורוקם ואורג, כי אף בלומדים לפני חכמים, לא ימצא בקי בכל האומניות כלם. והיודעים ורגילים בהם, בבא ידיהם תמיד בטיט ורפש לא יוכלו לעשות בהן אומנות דקה ויפה.

ועוד שהוא חכם גדול בחכמה בתבונה ובדעת, להבין סוד המשכן וכל כליו למה צוו ואל מה ירמוזו. ולכן אמר השם למשה שיראה הפלא הזה, וידע כי הוא מלא אותו רוח אלקים לדעת כל אלה בעבור שיעשה המשכן, כי הוא רצון מלפניו לעשות המשכן במדבר ולכבודו בראו, כי הוא קורא הדורות מראש כדרך - בטרם אצרך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשך.

וכתב עוד בענין הזה הרמב"ן: [פל"ה, כ"א]

ויבאו כל איש אשר נשאו לבו על החכמה העושים במלאכה, ואמר כן כי לא מצינו על המתנדבים נשיאות לב, אבל יזכיר בהם נדיבות.

וטעם אשר נשאו לבו לקרבה אל המלאכה, כי לא היה בהם שלמד את המלאכות האלה ממלמד או מי שיאמן בהם ידיו כלל, אבל מצא בטבעו שידע לעשות כן, ויגבה לבו בדרכי ה' לבא לפני משה לאמר לו - אני אעשה כל אשר אדני דבר.

הסבר הדברים כתב השיחות מוסר: [מאמר נ"ח]

ולפי פשוטו הוא שלא כדרך הטבע, שאדם שלא היתה לו ידיעה כל שהיא באומנות המלאכה לעשות בזהב ובכסף ובנחושת, יהיה בידו לעשות את המלאכה. אכן לפי המבואר אין זה שינוי הטבע כלל, אלא שכן הוא בטבע, שע"י "ויגבה לבו בדרכי

ה' - מתגלים כוחות טמירים ונעלמים, ונפתחים מעיינות סתומים של חכמה, ואין דבר שיאמר עליו האדם למעלה מכוחי הוא לעשותו, אם יגבה לבו בדרכי ה' וישאף לגדולות ונפלאות.

יראת שמים - אוצר וחכמה

ובלב כל חכם לב נתתי חכמה [ל"א, ו']

כתב הנפש החיים: [שער ד' פ"ר]

ולפי ערך גדל אוצר היראה אשר הכין לו האדם, כן על זה הערך יוכל ליכנס ולהשתמר ולהתקים בתוכו תבואות התורה כפי אשר יחזיק אוצרו.

כי האב המחלק תבואה לבניו - הוא מחלק ונותן לכל אחד מדת התבואה כפי אשר יחזיק אוצרו של הבן אשר הכין על זה מקדם. שאף אם ירצה האב וידו פתוחה לתן לו הרבה, אמנם כיון שהבן אינו יכול לקבל יותר מחמת שאין אוצרו גדול כל כך שיוכל להחזיק יותר, גם האב אי אפשר לו לתן לו עתה יותר. ואם לא הכין לו הבן אף אוצר קטן, גם האב לא יתן לו כלל, כיון שאין לו מקום משמר שתתקים אצלו.

כן הוא יתברך שמו ידו פתוחה כביכול להשפיע תמיד לכל איש מעם סגלתו רב חכמה ובינה יתרה, ושתתקים אצלם, וקשרם על לוח לבם להשתעשע אתם בבואם לעולם המנוחה ותלמודם בידם.

אמנם הדבר תלוי לפי אוצר היראה שתקדם אל האדם, שאם הכין לו האדם אוצר גדול של יראת ה' טהורה, כן ה' יתן לו חכמה ותבונה ברב שפע כפי שתחזיק אוצרו, הכל לפי גדל אוצרו. ואם לא הכין האדם אף אוצר קטן, שאין בו יראתו יתברך כלל חס ושלום, גם הוא יתברך לא ישפיע לו שום חכמה כלל אחר שלא תתקים אצלו, כי תורתו נמאסת חס ושלום כמו שאמרו חז"ל.

ובזה יבאר מאמרם זכרונם לברכה [ברכות נ"ה ע"א] - "אין הקדוש ברוך הוא נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, שנאמר [שמות ל"א י'] "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה", "יהיה חכמתא לחכימין" [דניאל ב' כ"א]. ולכאורה יפלא, דאם כן חכמה הראשונה מאין תמצא אצל האדם.

אמנם הענין - כי כתוב מפרש שגם היראה נקרא חכמה, כמו שכתוב [איוב כ"ח כ"ח] "ויאמר לאדם הן יראת ה', היא חכמה", והוא מטעם הנ"ל - שהיא אוצרו הטוב של החכמה שתשמר ותתקים בה, וזהו שאמרו שאין הקדוש ברוך הוא נותן ומשפיע חכמה העליונה של התורה שתתקים אצלו ויהא תלמודו בידו, אלא למי שיש בו חכמה - הינו אוצר היראה, שהיא מכרחת שתקדם אצל האדם כנ"ל.

נתינת חכמה למי שמחשיב חכמה

ובלב כל חכם לב נתתי חכמה [ל"א, ו']

כתב התפארת שמשון:

כתב בילקוט שמעוני רמז שפ"ט "אמר רבי יוחנן אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש לו חכמה, שנאמר [דניאל ב' כ"א] "יהב חכמתא לחכימין", שמע רב תחליפא בר מערבא ואמרה קמיה דרבי אבהו - אמר ליה אתון מהתם מתינתו לה אנן מהכא מתנינן לה דכתיב "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה".

ידועה השאלה איך זה מתחיל, הרי [משלי ב' ו'] "ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה", וללא מתנת חינוך מאתו יתברך, לא שייכת שום השגה בחכמת התורה. ומעתה אם נאמר שהוא נותן חכמה רק לחכמים, הרי לפני שהאדם קיבל את החכמה הוא עדיין לא היה חכם, וא"כ אין למי לתת אותה!... ובאמת בחז"ל [קהלת רבה א' ה'] מובאת שאלה זו בנוסח קצת שונה - "מטרונה אחת שאלה את רבי יוסי בר חלפתא אמר ליה מהו דין שנאמר "יהב חכמתא לחכימין", לא הוה צריך קרא למימר אלה יהב חכמה ללא חכימין, ומנדעה ללא ידעי בינה?

אמר לה, משל- אם יבאו אצלך שני בני אדם ללוות ממך ממון אחד מהן עשיר ואחד מהן עני, לאיזה מהן את מלווה לעשיר או לעני? אמרו לו לעשיר, אמר לה ולמה? אמרה לו שאם אבד העשיר ממונו יש לו מהיכן יפרע, אבל אם איבד העני ממונו מאין יפרע לוי? אמר לה ולא ישמעו אזניך מה שאת מוציאה מפיה? אילו נתן הקב"ה חכמה לטפשים, היו יושבים והוגין בה בבתי כסאות ובבתי תיאטריאות ובבתי מרחצאות, אלא נתן הקב"ה חכמה לחכימין, והם יושבין והוגין בה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות".

הרי לנו שמה שנותן הקב"ה את החכמה לחכמים, אין הכוונה למי שהוא כבר חכם, אלא למי שיודע להחשיב את החכמה ולהעריך אותה, למי שלא ילמדנה במבואות המטונפים, אלא יתייחס אליה כראוי. רק למי שיאהב את החכמה לו הקב"ה יתננה, שכן הוא ידע להעריך את המתנה שקיבל, וידע גם כיצד להתייחס אליה. הוא ידע מהו רגע אחד של לימוד תורה, ומה כרוך חלילה בביטולה!

ציורי השבת אחרי מלאכת המשכן

אך את שבתותי תשמורו [ל"א, י"ג]

כתב הבית הלוי:

הנה כאן אחר שסידר בפרשת תרומה ותצוה כל מלאכת המשכן הזהיר על שבת, ובפרשת ויקהל כשאמר משה לישראל הקדים מצות שבת למלאכת המשכן.

ואפתחה במשל פי - גביר אחד היה משיא בנו, והן צריך לעשות לבנו בגדים לחול ושבת ויו"ט, וכן תכשיטין אשר הם ליתר פאר והידור ואינם בהכרח כל כך, ורק הם לבני גבירים. וגם אם האב קצת בקפידא על הבן, עם כל זה יעשה לו כל הדברים כמנהג הגבירים.

ויש להבחין אם עושה כך למען אהבתו לבנו כי גדלה ושמח הוא בהטבת בנו, או רק משום כי בנו הוא ומוכרח לעשות לו כל זה, גם אם אין האהבה בו גדולה כל כך, וזה יש להבחין בסדר עשייתם, אם עושה אותם מצד האהבה והוא מקבל תענוג במה שמגיע תענוג לבנו, אז יהיה ההתחלה בהדברים שאינם בהכרח כל כך, לקנות לו מורה שעות של זהב וכדומה, דכזה ניכר השעשועים שמשתעשע בתענוג המגיע לבנו, והבגדים המוכרחים - דבהם אינו ניכר כל כך השעשועים מניחים לאחרונה בעת החתונה.

ואם העשיה מצד ההכרח יען שהוא בנו, הרי ההתחלה יהיה בדברים היותר הכרחים הם קודמים, הגם כי לבסוף יעשה לו הכל, עם כל זה סידרן של דברים הם בחילוף זה מזה.

והנה במצות יש שהם מוכרחים לאיש הישראלי, וכמו שבת דהוא הכרח גמור ובלעדי זה אינו ישראל כלל. ויש מצות שהם לתוספת קדושה, וכמו בנין בית המקדש והקרבת, דהרי זה כמה ישראל בגלות ואין להם כל זה, רק כדי שיהיו ישראל במעלותם הגדולה ובקדושה צריכים לזה.

וזהו קודם מעשה העגל - כתיב תחילה מעשה המשכן, ואח"כ לבסוף אמר להם שבת בפרשת כי תשא. ואחר מעשה העגל - התחיל בויקהל בשבת, ואח"כ אמר להם מעשה המקדש.

🌀 השבת זה האות על האמונה 🌀

ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם [ל"א, י"ז]

כתב החפץ חיים: [נדחי ישראל פרק ל"ו]

שבת קדש הוא האות הגדול והברית שנתן הקב"ה לישראל למען ידעו כי ששת ימים עשה ה', כל מה שברא בשמים ובארץ ושבת ביום השביעי, והוא יסוד האמונה לידע שהעולם הוא מחודש, וכיון שברא הכל, הוא אדון על הכל ואנחנו עבדיו מחויבים לעשות רצונו ולעבדו בכל גופינו ונשמותינו וממוננו כי הכל שלו.

והזהירה התורה על שמירת השבת י"ב פעמים, ואחז"ל כל המשמר את השבת כאלו מקיים כל התורה, וכל המחלל את השבת כאילו כפר בכל התורה כולה.

ונוכל להסביר זה בפשיטות, על פי שבארנו את הפסוק ושמרו בני ישראל את השבת וגו', ביני ובין בני ישראל, אות היא לעולם כי ששת ימים וגו', דלהכי קרא הכתוב שבת בשם אות, להורות לנו על גודל ענינו.

והוא לאחד מבעלי המלאכה והמסחר, שמציב על ביתו מבחוץ איזה אות [הנקרא בל"א שילט] לציין לפני הכל ענין מלאכתו ומסחרו. והנה כל זמן שהאות נצב על הבית מבחוץ מורה לנו שהבעל מלאכה הזה הוא דר עדיין בדירה הזו, אף אם לפעמים נסע לדרך על איזה ימים, מ"מ עדיין לא עקר דירתו מהבית הזה מכל וכל.

מה שאין כן כשניטל האות מבחוץ לקבעו במקום אחר, מוכח דהבעל מלאכה הזה כבר עקר דירתו מכל וכל מהבית הזה, ואינו מצוי כלל.

כן הוא ממש בענין שבת, כי הוא אות המעיד שהשם יתברך ברא את העולם בששה ימים ונח ביום השביעי, והוא גם כן אות על האיש הישראלי הנושא את נס התפארת הזה על עצמו [ר"ל השומר שבת ומקיימו] שהוא מאמין בהקב"ה שהוא בורא העולם מחדש, וממילא הוא אדון על הכל ואנחנו מחויבים לעשות רצונו בכל נפשנו ומאדנו כי הכל שלו.

וע"י האמנתו בה' באמת הוא משרה בתוך לבבו קדושת ה', וכמו שכתוב כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם. ועל זה גם כן רמז הכתוב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, בתוכם ממש וכמו שפירשו המפרשים. ועל כן אף אם אירע שעבר על איזה מן המצוות, עם כל זה האות הזה נצב להעיד על האיש הזה כי עדיין הוא דר בדירתו הראשונה, ר"ל שאיש ישראלי הוא כמקדם שקדושת ה' בתוך לבבו.

לא כן אם ח"ו הוא מחלל את השבת, בזה הוא מסלק האות מעל עצמו, ומראה שבפנימיות לבבו כבר אינו דר איש ישראל המאמין בהשם יתברך, וכבר הוסר מקדש ה' בתוך לבבו, ועל כן אמרו כל המחלל את השבת, כאילו כפר בכל התורה כולה.

🕒 העגל - רצו לבנות מקום להשראת השכינה 🕒

ויאמרו אליו קום עשה לו אלקים [ל"ב, א']

כתב הבית הלוי:

והנה במעשה העגל כבר דברו רבים מה ראו ישראל על ככה, והיאך דור דעה כאותו הדור נכשלו בחטא גדול כזה. ואשר נראה - דידוע דבכל מצוה יש בה טעמים וכוונות הרמוזים לסודות נסתרים, וע"י קיום המצוה נעשים תיקונים וסדרים בכל העולמות העליונים, כמבואר כל זה בספרי הראשונים.

והנה נתפוס לדמיון מצוה של מלאכת המשכן, שהיה בו השראת שכינה וגילוי כבודו יתברך. הלא ודאי שכל מה שנעשה בו בכל פרטיו יש בהם טעמים נעלמים אשר רק בהשתלם בו כל הפרטים אז היה ראוי להשראת שכינת כבודו יתברך, דהמשכן כולו בכללו וכל כליו כל אחד בפרט רומזים לסודות עליונים וסדרי מעשה מרכבה וסדרי מעשה בראשית, וכולל כל העולמות והתקשרותם זה בזה, ועבור זה היה מקום מוכן להשראת השכינה.

והנה לכאורה יעלה בדעת האדם לפי שכל האנושי, אשר אם היה נמצא בעולם אדם מיוחד אשר כבר בא בסוד ה' ויודע סודות סדרי בראשית ומרכבה, יוכל להבין מעצמו מהם היאך לעשות המשכן בכל הפרטים שבו, ועל ידי ידיעתו בהסודות והכוונות יבין מן המוקדם אל המאוחר, ויהיה יכול לידע מזה היאך לבנות משכן כבוד לה'.

וענין זה הוא דביקשו ישראל אז, אחרי שראו דמשה אשר היה עומד בין ה' וביןם לא בא, רצו לעשות מקום מיוחד שיהיה מסוגל אשר בו יהיה השראת שכינתו, וכמו שבאמת היה אחרי כן במשכן. ועל ידי ידיעתן בהנסתרים, רצו להבין מזה המעשה אשר יעשון. ועוד לא סמכו על חכמת עצמן, ועל כן הלכו אל אהרן הכהן שהיה גדול מהם, והוא ידע עומק הדברים בסודותיהם יותר מכולם. וביקשו ממנו קום עשה לנו וכו', והכונה שיהיה מקום מיוחד להשראת השכינה. ונמצא מחשבתם של ישראל היה בזה לטובה, שיזכו ע"י מלאכתם זו להשראת שכינה אצלם.

אמנם טעו בזה טעות אחת, דהן אמת דמעשה האדם בעולם התחתון גורם תיקונים וסדרים טובים בכל העולמות כולם, כי כן גזר בורא יתברך אשר העולמות יהיו

מתנהגים על פי מעשה האדם בזה העולם, אמנם כל זה הוא רק אם אותה המעשה צייתה עליו התורה לעשותה. וכן במעשה המשכן, רק אז אשר ציווה ה' לעשותו בכל פרטיו, ואז כשקיימו ציוויו לעשותו ככל אשר ציווה, אז נעשו כל התיקונים למעלה. ובזכות זה שעשו ציוויו של מקום, זכו שיהיה אותו מקום מוכן וראוי להשרות בו השכינה.

אבל אם יעשה האדם איזו מעשה שלא נצטווה עליו בתורה רק מדעת עצמו, אז אותו מעשה אינו מועיל כלום. דהמעשה מצד עצמו לא יפעול בזה שישרה שכינתו עליהם, ועיקר התיקונים בכל המעשים הוא רק שעושה רצון בראו, ובלאו הכי אינם רק תחבולות אנושי, וכל ההתחכמות לא יועיל מאומה כי מי יאמר לו מה תפעל, ואדרבה עוד לחטא גדול יחשב.

ועל כן נכשלו במעשיהם ויצא ממנו העגל, ואחר כך יצא מזה מה שיצא. ובזה מבואר מה שכשביקש משה רבינו רחמים עליהם, אמר בתפלתו וראה כי עמך הגוי הזה, פירוש חטאם לא היה מחמת שרצו לסור מעבודתך חלילה, רק אדרבה עיקר הדבר היה לסיבת תשוקתם שיהיה קרבתך להם.

ומזה נבין מה שבפרשת פקודי, דעל כל פרט ופרט ועל מעשה ומעשה שעשו במשכן כתוב מפורש כאשר צוה ה' את משה, ותיבות הללו כתובים כמעט בכל פסוק ופסוק שבאותה פרשה, והלא דבר הוא.

רק הענין, דמעשה המשכן הרי בא לכפר עליהם על מעשה העגל, וכמו דאיתא במדרש רבה פרשה ויקהל [מח, ו] חטאו בנזמים - דכתיב פרקו נזמי הזהב, ובנזמים נתרצה להם, הביאו חח ונזם. וכיון דעיקר חטאם בעגל, היה מה שרצו להתחכם מעצמם לעשות על פי ידעתם וחכמתם מעשה אשר לא נצטוו עליו. ולזה במעשה המשכן שבא לכפר, נאמר על כל אשר עשו כאשר צוה ה', כלומר דהגם דבצלאל היה יודע לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ, והיה יודע רמזים וסודות במלאכתו, עם כל זה במלאכתו היה כל כוונתם רק כאשר צוה ה', ונתכוונו רק לעשות ציוויו ורצונו יתברך, לא משום שהשכל של עצמם מחייבם לעשות כן, וזהו שכיפר להם על חטא העגל.

וזהו כוונת המדרש שאמרו על פרה - תבא אמו ותקנח צואת בנה, לא שנתכוונו שזה עיקר הטעם של המצוה, דמצוה זו היה בתורה גם קודם חטא העגל, והתורה קדמה לעולם, ורק כוונתם, דכיון דפרה הוא חוק ואינו יודע טעמה, זה הוא המקנח צואת בנה, דמחמת דהיא חוק, ממילא היא שמורה וסייג לבל יכשלו עוד להבה בדברים כאלה הדומים לחטא העגל, וממילא נתכפר בה גם חטא העגל העבר.

עם ישראל הרגיש אבוד בלי משה

קום עשה לנו אלקים [ל"ב, א']

כתב האמת ליעקב:

לכאורה הרי זה דבר מתמיה, שזה לא מכבר עמדו ואמרו כולם יחדו "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע", ותיכף אומרים "קום עשה לנו אלקים"? וכבר ביארו הקדמונים כי כוונתם היתה ליצור מנהיג ומשפיע, עיין מש"כ הרמב"ן, אבל עדיין תמוה.

אבל באמת נראה דאין אנו יורדים לתוך מצבם, הגע בעצמך - עם גדול בן ששים רבוא אנשים מבן כ' ועד בן ס' מחנה של שלשה מליון בני אדם, וכולם עומדים בלא משען לחם ומים במדבר וצמאון אשר אין בו מים, הלוא ארז"ל [עירובין דף מ"א ע"ב] דקדוקי עניות מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו, וכל שכן בתנאים אלו הלוא מצב איום הנהו.

ומדוע נפלא זאת בעינינו שלא עמדו בנסיון שכזה, בה בשעה שכל אחד ידע שהמן יורד עד השתא בזכותו של משה. וכשהראה להם השטן מטתו של משה, מי יודע אם היה המן למחר, ואין שום שיורי פת בעם כולו, ואין מקום בסמוך לשבור אוכל.

והלא מצב הזה על כרחך יעבירם מדעת, וכל אחד מה ישיב לעולליו השואלים לחם ואין, ואי אפשר להמתין עד למחר בשעת סכנה זו. ולפיכך הוכרחו ליצור ממלא מקום משה, ולפיכך כשאמר להם חור להמתין עד למחר הרגוהו, וכן כשאמר אהרן פרקו נזמי הזהב התפרקו תיכף ונתנו, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ודו"ק.

חטא העגל לא היה עבודה זרה

וירא העם כי בשש משה [ל"ב, א']

כתב הקריינא דאגרתא: [ח"ב אות ר"צ]

אי אפשר לומר שח"ו רצו ישראל לעשות עבודה זרה ממש, שהרי אהרן אומר חג לה' מחר - הנה הזכיר שם ה' [כן אמרו חז"ל הובא ברמב"ן], וגם הלא לא אמרו ישראל אלא כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו, הרי שלא בקשו אלא דבר מה במקום משה רבינו ע"ה [שחשבו שהוא מת כיון ששהה כל כך בהר, והמה ראו שלא יורד מן על ההר, ואי אפשר לבשר ודם לחיות כ"כ זמן בלא אכילה].

וגם, כי היו כל כך טפשים שדבר של זהב שנעשה עכשיו יאמרו עליו אשר העלוך מארץ מצרים, ועוד כשירד משה מן ההר ויטחון את העגל עד אשר דק, לא אמרו ישראל דבר, ואיך חשבו אותו לאלהים האיך שתקו על מי שמאבד מה שהם חושבים

לאֱלֹהֵיהֶם. מכל זה ברור שישראל לא רצו כלל לעשות עבודה זרה, ועוד אהרן קדוש ה' וכי"ו יעשה עבודה זרה חלילה, אלא ודאי הם לא בקשו אלא דבר ממשי שנראה בחוש שעל ידו יעבדו את ה'.

האבן עזרא אומר - שרצו דבר תחליף במקום "עמוד הענן", שילך לפניהם כמו העמוד הענן, וחשבו שאפשר לעשות דבר ממשי שישרה עליו כבוד ה', כמו שהיה כבוד ה' על עמוד הענן.

הרמב"ן ז"ל אומר - שלא רצו שהעגל ילך לפניהם כמו עמוד הענן, אלא שיהא דבר דומה למרכבה עליונה, ועי"ז ישרה עליו כבוד השכינה, והאריך בדברי קבלה.

הכוזרי אומר - שרצו לעשות דבר לשם ה', כמו שעושין משכן ומשתחווים שם, ואין ההשתחוויה לעצים ואבנים אלא לכבוד ה' השורה במשכן. וכן רצו שיהא להם דבר מיוחד שתשרה בו השכינה, וכל זה היה אסור שכתוב לא תעשה לך פסל. אבל לא עבדו ישראל עבודה זרה ח"ו, ורק ג' אלפים היו שטעו וחשבו לעבוד עבודה זרה, והמה נהרגו ע"פ משפט בית דין. וזה שבח גדול לישראל שלא נמצא עובדי עבודה זרה רק מעט כזה, אע"פ שהורגלו כ"כ במצרים... וישראל קדושים הם.

🌀 זהירות מלצער חברי ברגע קטן 🌀

ויאמר אלהם אהרן פרקו נזמי הזהב [ל"ב, ב']

כתב החידושי הלב:

פרשו ב"דעת זקנים מבעלי התוספות" - "אהרן לשם שמים נתכוון, אמר אם אומר להם כלב או נחשון יהיה ראש עליכם, אם ימליכוהו עליהם כשיבוא משה אם יורידוהו מגדלותו תרבה קטטה ביניהם ויבואו לידי שפיכות דמים, ואם אומר לא אתן ראש עליהם הם יתנו מעצמם ויהיה הקטטה, ואם אמר אני אהיה ראש עליהם שמא יקשה בעיני משה. אעסיקם בדברים שאין להם ממש עד שיבוא משה, ולכך אמר פרקו - לפי שהנשים חסות על תכשיטיהן וישימו ערבוביא בדבר".

מבואר, שאהרן לא רצה למנות את עצמו לראש עד שיחזור משה, משום שחש שמא יקשה הדבר בעיני משה. ואע"פ שידע אהרן שלאחר שיסביר למשה שכוונתו היתה לשם שמים, לא יקשה הדבר כלל בעיני משה, בכל זאת חשש אהרן שמא יצטער משה קודם שישמע את הסברו. ואף שכל מה שירגיש משה במשך שעה קלה זו, תהיה לכל היותר רק קמצוץ מועט של קפידא וצער, שהרי משה העניו מכל אדם בודאי ידון אותו לכף זכות, בכל זאת השתדל אהרן למנוע מאחיו אף רגש כלשהו של צער וקפידא.

מוכח מכאן עד כמה עלינו להזהר מלגרום לזולת אפילו שמץ של צער, שהרי כאן שהיה רק פקפוק שמא ירגיש משה למשך רגע קט איזו דקות של צער וקפידא, ביקש אהרן למנוע זאת ואמר "פרקו נזמי הזהב", אעפ"י שבודאי ידע בחכמתו הגדולה שיתכן שיכשלו בזה ויעשו את העגל.

עוד מצינו שלא רק מצדיקים אלא אפילו מרשעים יש למנוע אף דקות של צער, כתוב בתורה [בראשית כ"ט ה'] "ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו ידענו ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום" וגו', ופירש הספורנו על אתר - "השלום לו - הנה השתדל לדעת את שלום לבן קודם שיראה פניו, כי אין ראוי לאורח הבא לפקוד את האזרח בעת שמחתו ובהפכו על אופן אחד".

והנה פשוט שיעקב בחכמתו הגדולה, יכול היה להכיר ולהבחין ברגע קל במצב רוחו של לבן, גם היה יכול לדבר באופן אדיש ונטרלי עד שיכיר מצב רוחו של לבן. בכל זאת דאג יעקב לדעת מראש מה מתרחש אצל לבן, כדי למנוע רגע אחד של אי נעימות ללבן. ודבר זה נכתב בתורה לדורות, ללמדנו לקח שצריכים להזהר שלא לגרום רגע של דקות צער ואי נעימות ואפילו לרשע.

ויעלו עולות - ויגשו שלמים - ויקומו לצחק

ויעלו עולות ויגשו שלמים וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק [ל"ב, ו']

כתב המגד יוסף:

המעין בקורות העולם יראה, שכך דרכו של כל רעיון ותנועת שקר. בתחילה כל אנשי התנועה פועלים במסירות נפש להצלחתה, והוא בבחינת "ויעלו עולות", שכל עצמותם קודש לתנועה, ולעצמם אינם מקדישים מאומה. אחר שדועכת חדות היצירה, עדיין פועלים מתוך מסירות, אבל גם יבקשו טובה לעצמם, והוא בבחינת "ויגשו שלמים", עדיין מקריבים קרבנות אבל עם חלק בעלים.

בהמשך הדרך נשכח כליל המסירות, ואך את טובת עצמם יבקשו, ואין התנועה אלא אמצעי לכח והתעשרות, והוא בבחינת "וישב העם לאכול ושתו". בסוף הדרך התנועה מגיעה למצב של "ויקומו לצחק", כל הרעיון הוא ללעג ולקלס בעיני המנהיגים עצמם. רק ההוגים בדרך התורה, והנאחזים ברעיון אמת, איתן מסירותם בסוף הדרך כבתחילה, ואדרבה ילך ויגדל.

חטא בא מתוך בלבול הדעת

סרו מהן מן הדרך אשר צויתים עשו להם עגל מסכה [ל"ב, ח']

כתב השיחות מוסר: [מאמר נ"ה]

הנה לא הרי חטא עבודה זרה כהרי שאר החטאים, שכן אפילו הצדיק עלול להכשל ח"ו בחטא, ואילו בעוון עבודה זרה אין היצר יכול להכשיל את האדם בבת אחת, וכמו שנראה מדבר חז"ל שאמרו [שבת ק"ה ע"ב] "כך אמנותו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו לך עבוד עבודה זרה".

והנה חטא העגל היה באופן של "סרו מהר מן הדרך עשו להם עגל מסכה", ובדור המדבר דור דעה עסקינן, שראו את האותות והמופתים אשר עשה ה' לפרעה ולכל מצרים, וזכו לראות גילו שכינה בים סוף, עד שהיו מראים באצבע ואומרים "זה קלי ואנוהו", ו"ראתה שפחה על הים מה שלא ראו נביאים".

ואשר זה עתה עמדו במעמד הנשגב והנורא מעמד הר סיני, ולפתע נפלו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא של חטא העגל, וצריך להבין איך הכשילם היצר בדבר שאינו יכול להסית אפילו את הפשוט שבישראל? איך ירדו לדיוטא התחתונה, בפעם אחת סרו "מהר", ולא כדרכו של היצה"ר שהיום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך?

ונראה לבאר מהלך הדברים, כתיב [שמות ל"ב א'] "וירא העם כי בושש משה לרדת מן ההר, ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלקים אשר ילכו לפנינו, כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו", ואחז"ל [שבת פ"ט ע"א] "אל תקרי בושש אלא בא שש, בשעה שעלה משה למרות אמר להם אני בא לסוף מ' יום בתחילת שש, לסוף מ' יום בא שטן ועירבב את העולם [הראה דמות חושך ואפילו דמות ענן וערפל וערבוביא - רש"י], אמר להם משה רבכם היכן הוא, אמרו לו עלה למרום, אמר להם בא שש, ולא השגיחו בו. הראה להם דמות מטתו, והיינו דקאמרי ליה לאהרן כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו".

כאן גילו לנו חז"ל כיצד נכשלו ישראל בחטא העגל, כי משעה שיצאו ממצרים עד עתה היה משה רבינו הולך לפנייהם מנהיגם ומורה להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, והנה לפתע פתאום מראה להם השטן כי משה מת ומיטתו פורחת באויר, והיו כל ישראל שרויים בפחד ובבהלה, לנגד עיניהם חשך ואפילו ענן וערפל, וכל העולם כולו נתון בערבוביא גדולה.

ובראותם כך איבדו את עשתונותיהם, והיו שבורים ורצוצים על מות רבם ומנהיגם אדון כל הנביאים, ושרויים בפחד מי יורה להם דעה, ומבוהלים למראה הערבובביא והחושך, במצב זה יכול היה השטן לפעול מה שאין בידו לפעול במצב רגיל.

כשהאדם מבוהל ואובד עצות, ואפילו הוא מגדולי עולם כישראל במדבר שהיו דור דעה, נתון הוא בסכנה גדולה ליפול מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, ואין היצר הרע צריך לבוא אליו בדרך של "עשה כך" ו"עשה כך" עד שיאמר לו "לך עבוד עבודה זרה", אלא הוא מפילו בפעם אחת לדיוטא התחתונה.

לכן על האדם להזהר מאד אם אירעה לו איזו "ירידה" ממדרגתו [למי אין ירידות רח"ל], שלא תגרם לו "התדרדרות" מחמת הירידה וירד מטה מטה, ועליו להתחזק מאוד לשמור על שיווי משקלו, שלא יהא אובד עצות ו"נבהל" מירדתו, כי אז יוכל היצר להפילו לבאר שחת. אלא יתאמץ לא לאבד את עשתונותיו, ולהחזיק מעמד במצבו לבל ימשיך בנפילתו, ואז יש תקוה שיחזור ויתעלה למצבו הקודם ולמעלה מזה.

והוא הביאור במה שאמרו חז"ל על שלמה המלך "לבסוף לא מלך אלא על מקלו" [סנהדרין כ. ב.], דהיינו שאף לאחר הנפילה שהיתה אצלו, מצא החכם מכל אדם תחבולות לבל יפול ח"ו לאבדון, ומה עשה נשאר "מלך" על מקלו. אף כי לא היה אלא מקלו בלבד, החזיק במדת ה"מלכות" אף בעניותו אשר הוא שם, והיא שעמדה לו לשוב אל כסאו ואל מעמדו הרם כאשר מלפנים.

עם קשה עורף - לא מקבלים תוכחה

ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא [ל"ב, ט']

כתב האור יהל:

נראה דענין עם קשה עורף שהוזכר, לא קאי על מעשה העגל, אלא על המנעות התשובה. וזהו שאמר הכתוב ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם וגו', כלומר מכיון שהם קשה עורף ולא יודו על חטאם, לכן יחר אפי בהם וגו'. כענין שנאמר [ירמיה ב'] הנני נשפט אתך על אמרך לא חטאתי.

וממה נפשך - אם לא חטאו מה משפטם על אמרם לא חטאנו? אלא ודאי שחטאו, א"כ הרי על חטא מגיע עונש, ולמה ישפטו על אמרך לא חטאתי ולא על החטא עצמו? אלא הוא הדבר אשר אמרנו - כי הכרת החטא ראשית התשובה, שאם אדם מכיר שעשה עוול, הרי הוא שופט את עצמו, ותובע לנפשו, ומתחרט ואומר אהה!

מה נואלתי לחטוא! ואם יש דין למטה אין דין למעלה [תנחומא משפטים ח']. משא"כ כשאינו מכיר בחטאו, הרי הוא מובא למשפט.

וזהו הנני נשפט אתך על אמרך לא חטאתי, כי בזה הוא מתרחק מן התשובה ואפסה ממנו תקוה לחזור לדרך הישרה כיון שצדיק הוא בעיניו ולא יעזוב דרכו הרעה.

וזה היה עיקר החרון אף על ישראל, אחרי שכבר סרו מאחרי ה', אילו היה מתגלה להם עונם והיו מכירים בחטאם, היו מסירים בזה חרון אף ה' מעליהם. וכן הוא בספורנו שם- וז"ל: והנה עם קשה ערף הוא - גיד ברזל ערפם, ולא יפנו לשמוע דברי שום מורה צדק, באופן שאין תקוה שישובו בתשובה עכ"ל, והרי - מה שאמרנו.

וכן מצאנו יסוד זה להלכה בסמ"ק [מ"ע ס"ט] - שהביא את הפסוק [דברים י'] ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד, וז"ל: למול ערלת לב שנאמר ומלתם את ערלת לבבכם, פירוש לאהוב מי שיוכיחנו, ובמצוה זו יש לאו שנאמר וערפכם לא תקשו עוד, עכ"ל.

והא ודאי - כי מי שהוא מכיר בחטאו אוהב התוכחות ואוהב מי שיוכיחו, כמו אם חברו יראה לו שום לכלוך על בגדו או על פניו, הרי יודה לו על חסדו אשר עשה אתו. כל שכן אם יצילו מבזיון וכאב גדול, לא תסור אהבתו אליו ממנו תמיד, ויכיר לו טובה על זה.

וממילה מובן גם להיפך, שכל שנאת התוכחות באה ממדה זו של קשיות עורף, שקשה לו להכניע את עצמו ולהודות על חטאו, כמו אדם שנתקשה גיד ערפו ולא יוכל להזיז ראשו אנה ואנה, כי אם הישר לעיניו! ולכן ישנא את התוכחות וגם את המוכיחים, כי לפי דעתו הרעה בעלילה באים עליו, והאיך יאהבם?

ואגב למדנו חידוש לפי דברי הסמ"ק במצות עשה לאהוב את המוכיחו, וכל שאינו עושה כן הרי הוא עובר על מצות עשה, כמי שאינו אוכל מצה בפסח, וכמי שאינו נוטל לולב בחג וכו', והוא הנקרא ערל לב! ועל זה באה התורה הקדושה במצות עשה- למול ערלת הלב, כי בערלה נעוצים רצון המדות הרעות וחשק התאוות, וזה הערלה היינו הטמטום שבלב לא להכיר שטות חטאיו ועיוות דרכיו. גם מצות לא תעשה יש במצוה זו וערפכם לא תקשו עוד, ואחד הוא כאשר ביארנו.

והשוואה בין בן אדם לחברו לבן אדם למקום

והלחת מעשה אלקים המה [ל"ב, ט"ז]

כתב החפץ חיים: [שמירת הלשון ח"ב פכ"ז]

ומה יפה מליצת חז"ל - מה שאמרו על הפסוק והלוחות מעשה אלקים המה, לוחת כתיב שהיו שתייהן שוות [והובא בפירש"י]. ור"ל ונראים אחד, כי ידוע שבלוח אחד מימין היה כתוב בו הענינים שבין אדם למקום, ובלוח השני שמתחיל מלא תרצח לא תנאף עד סוף הלוח - היה כתוב בו הענינים שבין אדם לחבירו.

והיינו, שלא יחשוב האדם על איזה מהן שהוא רק לכתחלה ליפות את האדם, ולזה באו שתייהן שוות בצמצום גדול, שאין יתרון לזה מזה. וגם שהיו נראין כלוח אחד, לרמז שכל האדם אימתי הוא איש באנשים כשהוא שלם באבריו, אבל אם יחסר לו בגופו איזה חלק ממנו הוא נמאס בעיני אנשים וגם בעיני עצמו.

כן הוא בעיני הנפש, אימתי הוא אדם השלם כשחביבים לו כל דברי ה', מה שאין כן אם ח"ו הוקטן בעיניו איזה דבר מדברי ה' בין מענינים שבין אדם למקום, ובין מהענינים שבין אדם לחבירו, אינו בכלל איש.

משה שבר את הלחות בגלל המחולות

ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל ומחלת ויחר אף משה [ל"ב, י"ט]

כתב הדעת תורה:

ובספורנו - "כשראה שהיו שמחים בקלקול שעשו, כענין כי רעתכי אז תעלוזי, ובזה התקצף ונואש שיוכל לתקון המעוות, באופן שיחזרו לתמותם ויהיו ראויים לאותן הלוחות".

בעיני ראיתי פעם איך שגויים פינו וניקו בית הכסא גדול מלא צואה, וכשעברתי עליהם שמעתי איך שבו בעת הם גם מנגנים, ואחר הפינוי גם הלכו יחד ברקידה גדולה! נורא נוראות הדברים, שיתכן יהיה שבתוך זה הרפש והצואה, וגם עוד ירקדו בה בעת!

הן הם דברי הספורנו ז"ל בפירוש הפסוק וירא את העגל והמחולות, כי העיקר משום מה ששבר משה את הלוחות היה בשביל המחולות, שראה שהיו שמחים בקלקול שעשו. לא לבד שלא חשו המרורות והסרחון של החטא, אלא גם שמחו והתענגו בו. והמתענג בחטא סימן הוא כי החטא כבר התהווה עצם מעצמות האדם, החטא והאדם לאחד נתהוו, וכאהבת עצמו אהבת חטאו, מתעדן הוא בו למרות כל הסרחון הנודף למרחוק, וזה עוד יותר קשה מכל מעשה החטא.

הוא אשר אמר משה [להלן פסוק ל'] "אתם חטאתם חטאה גדולה", גדולה מחטא לבד. "כי רעתכי אז תעלוזי" - התעלוזי קשה מחטא, בחטא ישנם שני דברים, החטא לעצמו והארס אשר בחטא, ובשמחתו בחטא הוא מתאבק עם תוך תוכיות החטא, הוא הארס של החטא הקשה יותר מחטא.

הארס הוא הממית את כל כולו שם האדם וכבר הוא בבחינת "אין בשר המת מרגיש", אחרי החטא לבו מטומטם והוא כבר כאבן דומם בלי כל חיות ורגש, אחרי שנכנס בקרבו הארס של החטא, כי אז כמעט אבדה תקוה לו. הוא כבר לעולם ירקד וגם יחוגג עם כל הטנופות אשר לפניו, לא יבין ולא יחיש כלל את כל המרירות ולענה המונח בחטא, מורעל הוא בתכלית עד מות ה' ירחם.

סיבת שבירת הלוחות

וישבר אתם תחת ההר [ל"ב, י"ט]

כתב השערי יושר: [הקדמה]

וראשית ההכשרה לזה שיהיה ראוי לקנין תורה, הצריכה תורה תנאים מיוחדים, ותנאי הראשון הוא העמל והיגיעה, כמו שדרשו חז"ל אם בחוקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה, ושאר ענינים הדרושים לקנין תורה.

ואפשר לבאר על פי זה ענין שבירת הלוחות, שלא ראיתי ביאור ענין זה. שבהשקפה ראשונה הוא ענין סתום, היתכן שמשה רבינו ע"ה היה חושב שבשביל שעשו ישראל את העגל, ישארו בלי תורה ח"ו, והיה ראוי לו להמתין מללמדם עד שיתקנו מעשיהם, אבל לא לשברם לגמרי ואח"כ להתנפל לפני ה' לבקש לוחות שניות.

והנה חז"ל קבלו שסגולה מיוחדת היתה בלוחות הראשונות, דאמרינן בגמ' עירובין דף נ"ד מאי דכתיב חרות על הלוחות, אלמלא לא נשתברו הלוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל, היינו שהיתה סגולה בהם שאם למד אדם פעם אחת, היה שמור בזכרונו לעולם.

וענין זה הרגיש משה רבינו ע"ה שעלול על ידי זה להיות חלול הקודש נורא מאד, שאפשר שיזדמן שיהיה איש מושחת ומגואל במעשים רעים, בקי בכל חדרי התורה. ולמד משה רבינו ק"ו מקרבן פסח שאמרה תורה וכל בן נכר לא יאכל בו, ולכן מצא משה רבינו ע"ה שראוי שלוחות אלה ישתברו, ולהשתדל לקבל לוחות אחרים.

היינו דהלוחות הראשונות היו מעשה אלקים כמו גוף הכתב כמו שמפורש בתורה, והלוחות האחרונות היו מעשה ידי אדם, כמו שכתוב פסל לך שני לוחות אבנים.

וענין הלוחות, הוא דבר המעמיד ומקיים שלא יהיו אותיות פורחות באויר, וכיון שהיו מעשה ה' היה עומד לעד, אבל השניות שהיו מעשה אדם אינם מתקיימים רק בתנאים וגדרים.

ותחלת קבלת התורה ע"י משה רבינו ע"ה היתה דמות ואות לכל בני ישראל מקבלי התורה, שכמו שאמר הקב"ה למשה רבינו ע"ה פסל לך שני לוחות אבנים, כמו כן הוא רמז לכל מקבלי התורה, שיכין כל איש ישראל לוחות לעצמו, לכתוב עליהם דבר ה'.

וכפי הכשרתו בהכנת הלוחות, כן תהיה קבלתו מתחילה, וכן גם אח"ז אם יתקלקלו אצלו הלוחות אז לא תתקיים התורה, ועי"ז לא יהיה מצוי כ"כ ענין פחד משה רבינו ע"ה, שלפי ערך מעלת האדם ביראת ה' ובמדות, שהוא לוח לבבו, לפי ערך זה ינתן לו מן השמים קנין התורה.

ואם יפול אח"כ ממדרגתו, לפי ערך זה תשכח התורה ממנו, וכמו שאמר חז"ל שכמה ענינים גורמים לשכחת התורה רחמנא לצלן, ועל דבר גדול זה אמרו חז"ל לפרש את הכתוב בסיומא של תורה, ולכל היד החזקה שעשה משה לעיני כל ישראל.

✿ וירא את העגל - ואז השליך מידו את הלוחות ✿

וירא את העגל ומחלות ויחר אף משה וישלך מידו את הלחת [ל"ב, י"ט]

וצריך להבין למה שבר רק מתי שראה את העגל, ולא מתי שה' אמר למשה שישראל עשו עגל.

כתב האברבנאל:

והנה זכר שהיו שני הלוחות במקום שניתנו לו, אבל הביאם בידיו כדי שיראו אותם ישראל, וירגישו אבדתם כאשר ישברם לעיניהם עכ"ל.

מבואר מדבריו שהיה ענין למשה לשבור לעיני ישראל, בשביל שירגישו את מה שאיבדו.

וכתב האמת ליעקב: [על דברי האברבנאל]

אבל לפענ"ד אין לשון הכתוב מדוקדק לפי דבריו, שהרי כתוב ויהי כאשר קרב וגו', וירא וגו', ויחר אפו. משמע שנתעורר דבר מה כאן, ועוד יש לדקדק כאן שהיה צריך לכתוב כאשר ראה את העגל ואת המחולות.

אבל הנלענ"ד, אחרי שנדקדק למה סיפרה התורה כאן הדברים שהיו בין משה ליהושע. והנראה לי, דבאמת לימד משה זכות עליהם, שאפשר שמפני המצב האיום של המדבר לא עמדו בנסיון ועשו להם עגל שהלז יהיה מנהיגם, אבל בקושי עלתה להם. אבל כאשר ראה את העגל ומחולות, כלומר שניהם ביחד, אז חרה אפו, ולפיכך הקדים לספר את שמיעת הקול שנשמע למרחוק עד שיהושע טעה לומר שקול מלחמה במחנה, ודו"ק.

וכוון בדבריו לדברי הספורנו:

כשראה שהיו שמחים בקלקול שעשו, כענין כי רענני אז תעלוזי, ובזה התקצף ונואש שיוכל לתקון המעוות, באופן שיחזרו לתמותם ויהיו ראויים לאותן הלוחות.

מעלת הקירבה לתלמיד חכם

ויאספו אליו כל בני לוי [ל"ב, כ"ו]

כתב החידושי הלב:

פירשו ב"דעת זקנים" מבעלי התוספות - "מי לה" אלי- מי שעמד ביראת שמים ולא פשע בעגל יבא אלי. מיד ויאספו אליו כל בני לוי, כל השבט שלם שלא נפקד ממנו איש. אבל שאר השבטים לא נמצא כל השבט שלם וכו'. ונראה לפי שהיו שבט לוי קרובים למשה, לא נתרצה אחד מהם להמיר מנהיג במקומו".

מבואר מדבריהם- שהסיבה ששבט לוי נבדל משאר בני השבטים, שלא נכשלו בחטא העגל בשעה ששאר השבטים נכשלו, היתה משום ששבט לוי היו קרובים למשה, מה שאין כן שאר השבטים שלא היו קרובים אליו.

והדבר טעון ביאור - הרי פשוט שכל השבטים אהבו מאוד את משה, שהרי הוא מסר נפשו בעצם להוציאם מעבדות לחרות וללמדם תורת אמת, ובודאי שכולם חפצו שהוא ימשיך להנהיגם, ולא רצו להמירו במנהיג אחר. ולא נכשלו בחטא העגל, אלא משום שטעו בדעתם וסמכו על ראיות והוכחות שמשה מת, והרגישו שבליט ברירה יש למנות מנהיג אחר במקומו. ואם כן אינו מובן מאיזו סיבה לא חטאו גם כן שבט לוי, ולמה גם הם לא הרגישו שאין ברירה וצריך למנות מנהיג אחר במקומו?

וצריך לומר שמעט האהבה הנוספת שהיתה לשבט לוי כלפי משה רבינו ע"ה, היא שגרמה להם להתבונן בדבר יותר, ולהשיג את האמת שמשה רבינו חי וקיים, ואין להעמיד מנהיג אחר במקומו. וזהו משום שאהבת תלמיד לרבו גורמת לתלמיד להדבק יותר בתורת רבו, להזהר בה ולמסור את נפשו בעדה.

מעלת הדביקות התלמיד ברב

נער לא ימיש מתוך האהל [ל"ג, י"א]

כתב השיחות מוסר: [מאמר מ']

אמרו חז"ל [ברכות ז' ע"ב] "גדולה שימושה יותר מלימודה", כי ההשפעה הנכונה של הרב על התלמיד היא בהיותו משמש את רבו. ובתוס' כתובות [י"ז ע"א] הקשו על האמור שם שמבטלין תלמוד תורה להוצאת המת, מהא דתניא במסכת דרך ארץ זוטא פ"ח- אמר רבי עקיבא תחילת תשמישי לפני חכמים, פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי מת מצוה ונטפלתי בו ד' מילין וכו', וכשבאתי והרציתי דברי לפני ר' אלעזר ור' יהושע, אמרו לי על כל פסיעה ופסיעה כאילו שפחת דם נקי, ותירץ ר"י מקורביץ "דהתם לאו משום ביטול תורה, אלא משום דביטל עצמו משימוש תלמידי חכמים, דגדול שימושה יותר מלימודה".

ראינו מדבריהם עד כמה גדול הוא ענין שימוש ת"ח, עד שביטולו קרוי שפיכת דם נקי, כי ע"י ביטול שימוש תלמידי חכמים, מונע האדם מעצמו את צמיחתו בתורה וביראה. שהרי אפילו ראית הרב בלבד מחכימה את התלמיד, כמו שאמר רבינו הקדוש "האי שמחדדנא מחבראי דחזיתיה לר' מאיר מאחוריה" [עירובין י"ג ב.].

דוגמא ומופת לדביקות התלמיד ברבו, הוא יהושע בן נון "נער לא ימיש מתוך האהל", וכשעלה משה ע"ה למרום, ליווהו יהושע עד ההר, והמתין שם מ' יום מחוץ למחנה [רש"י שמות כ"ד י"ג]. ולא דאג מה יאכל, שהרי לא היה יודע שירד לו המן בזכות עצמו בשבתו שם. וכל כך למה, כדי לקדם את פני רבו מיד ברדתו מן ההר ולשמשו, ולא יחמיץ את השעה הקלה שמן ההר עד מחנה ישראל.

קשה להבין את דרכי ה'

הודעני נא את דרכך [ל"ג, י"ג]

כתב החפץ חיים על התורה:

ובמסכת ברכות דף ז' ע"א אמרי לפניו רבש"ע, מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו רשע וטוב לו רשע ורע לו ע"כ.

ורבים שואלים למה זה עני וזה עשיר הלא במעשים טובים מצוי כמה פעמים שעושה העני כמו העשיר, ולפעמים הוא בעל מעשים עוד יותר מהעשיר.

וזה דומה לאורח שבא לבית הכנסת, וראה שהגבאי מחלק עליות, לכהן וללוי מן הדרום, ולשלישי מן המזרח, ולרביעי מן המערב, לחמישי ושיש מן הצפון. ויתמה

עליו, ויאמר למה קראת אלה מן הדרום הלא ישנם נכבדים מהם בצד מזרח, ולמה ברר לו את השלישי דוקא מן המזרח והלא יכול היה לקרוא גם השלישי מן הדרום, וכן תמה על כל העליות למה היה לו לחפש מארבע רוחות, ולמה לא קראם כסדר מרוח אחת?

השיב פקח אחד לאורח הזה, אדוני בא לשבת אחת ורוצה לדעת סדר העליות בבית הכנסת? אילו היית פה כמה שבועות זה אחר זה, היית רואה את החלוקה של הגבאי שהיא בסדר הנכון. בשבוע הראשון של החדש כיבד את הכהן והלוי של צד מזרח, ועכשיו הוא מזמין אלו שבדרום, ואת השלישי שהוא קורא עכשיו מן המזרח, הוא בשביל שבשבת שעברה כבד בזה העליה אחד הנכבדים שבצפון. וכן הדין בכל העליות, מדלג על אותם האנשים שכבר נקראו ומזמין אחרים תחתיהם.

כן הוא ממש בעניננו, האדם בא לעולם הזה ולרגעים אחדים, כי כמה ימי שנותינו? והוא רוצה לדעת תירוץ על כל הקושיות, מפני מה זה עני וזה עשיר. אלו היה חי פה כמה מאות שנים ביחד, היה רואה שלפני מאה שנה היה זה העני עשיר והעשיר עני, ונבחנו אז בנסיון זה בנסיון העושר וזה בנסיון העוני ונהפך גורלם.

אבל עתה שימי האדם קצרים מאד, ואינו רואה את העולם לעניניו בכל היקפם כאכסנאי העובר ממקום למקום, אין לנו לחקור אחר הנהגתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, וצריך האדם להתהלך עמו בתמימות, ולהאמין שכל מה שהוא עושה הכל הוא לטובה.

🕒 לפעמים אחרי המעשה רואים יד ה' 🕒

וראית את אחרי ופני לא יראו [ל"ט, כ"ג]

כתב הלקח דעת:

יש לפרש בדרך דרוש, שתראה אחר המעשה, שכאשר עובר זמן רב אז רואים את כל התמונה האמיתית, ולא תמיד רואים לפני כן את ישועת ה'. וזהו וראית את אחורי, שרק אחר המעשה תראה את השגחת ה'.

ובידידי היה עובדא שנקראתי בסוף המלחמה בקזחסטן לעמוד לצבא, ובחנו את מצב בריאותי והיה בסדר, ורשמו אותי כדבאי ושלחו אותי למחלקת הליטאים בצבא, וזה היה בתענית צום גדליה. ונצטויתי להמתין עד שיודיעוני להיכן לנסוע, וישבתי בתענית עד שאקבל התשובה. וכך עברו יום אחר יום שלא קבלו עדיין הוראה להיכן לשלוח אותי, כי לא ידעו היכן נמצאת מחלקת הליטאים בשדה המלחמה.

וכך עברו כל עשרת ימי תשובה בתשובה ובתענית ובתפלה ובלי תשובה מהם, אבל האמנתי שבתשובה כלפי שמים תבוא הישועה, ובפרט ע"י כפרת יום הכיפורים. במוצאי יום כיפור נזדרזתי ללכת למשרדם לברר מה עלה בגורלי, ומה הופתעתי כשקיבלתי פקודה צבאית לנסוע לשדה הקרב. וצערי היה גדול מאד, איך נסגרו שערי שמים, ששבוע ימים תענית ותשובה ותפלה לא העבירו את רוע הגזירה, ומה גם שהיה יום כיפור באמצע. אבל בלית ברירה לקחתי מהם כרטיס נסיעה בחנם ככל אנשי הצבא, וגם פתקאות לקבל צידה לדרך לחם יבש, ויצאתי לדרך.

כמה הרפתקאות עברו בטלטולא דגברא, יותר מג' חדשים עקולי ופשוטי לא חסרו, והוא ספר בפני עצמו ואכמ"ל. אך בסופו של דבר הגעתי לוילנא, ובכתב רבנות מן הקהילה עזר ה' ונשתחררתי מן הצבא.

ורק אז ככלות הכל נתגלתה הישועה למפרע, ונתקיים הכתוב אתם חשבתם לרעה והאלוקים חשבה לטובה, לצאת מרוסיא לליטא בכרטיסים בלי כסף ובצידה לדרך כמעט כל הזמן, ונתקים וראית את אחורי, אחר המעשה תראה אותי.

פרנסה מתוך התורה

פסל לך שני לוחות אבנים [ל"ד, א']

כתב השערי יושר: [הקדמה]

ולדעתי יש להמתיק בזה מה שדרשו חז"ל בנדרים דף ל"ח על הכתוב פסל לך, לא העשיר משה אלא מפסולתן של לוחות. והוא ענין נפלא, שלא מצא הקב"ה סבה אחרת להעשיר את משה רק ע"י פסולת של הלוחות.

ועל פי האמור יש לפרש ענין זה, שעל פי השתנות הכנת הלוחות, ניתן מקום למקבלי תורה לפחוד לקבל עליהם עול תורה, שהרי על פי זה ראוי לכל באי שערי תורה להפריש את עצמם מכל עסקי העולם, וכדרשם על הכתוב לא מעבר לים הוא, שלא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים, משא"כ שאם היו הלוחות הראשונות קיימים, שאז היה די לקבוע שעה קלה להתורה, ולעסוק רוב העתים במסחר וקנין.

ולענין זה הראה הקב"ה שיהיה משה רבינו ע"ה לאות לכל מקבלי התורה, שיזמין ה' להם פרנסתם בתוך עשית הלוחות איזה פסולת שע"ז יתפרנסו.

זהירות מעוונות שחטאו האבות

פוקד עון אבות על בנים [ל"ד, ז']

כתב החפץ חיים: [חובת השמירה פ"ח]

ידוע מה שאמר הכתוב פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, ומקשה הגמרא [סנהדרין כ"ז] והוא כתיב לא יומתו אבות על בנים וגו', ומשני כאן כשאוחזין מעשה אבותיהן בידיהן וכאן כשאין אוחזין וכו'.

וידוע דהעונות שתלויין בכח הדיבור הן הרבה מאוד, וכאשר הצענו לפני הקורא שיש עשרים ענינים שתלויים בכח הדיבור והן מצויין בכל עת. ובודאי אבותינו ואבות אבותינו והדור שלפניהם למעלה גם כן לא שמרו הדיבור כראוי, וכמאמרם רובן בגזל ומיעוטן בעריות וכולם בלשון הרע [ומקשה בלשון הרע סלקא דעתך, ומשני באבק לשון הרע. וכבר כתב הרמב"ם הלואי שנהיה ניצולים מלשון הרע עצמו].

ואם כן כשבא למעלה חשבון עונותיו של אדם, ומצרפין לזה חשבון עון אבותיו עד ארבע דורות הם מרובין מאוד מאוד. וידוע שמכל עון נברא מקטרג אחד, ומי יכול לעמוד נגדם. אבל כשהבן מתחזק שלא לעבור על אותן העונות שעברו אבותיו, אין מטילין עליו העונות של ארבעת הדורות.

וא"כ מי שמקבל עליו חובת השמירה ושומר את עצמו שלא לעבור עליהן, נקי מכל אלה, ובודאי בזכותו ימחול הקב"ה לאבותיו גם כן, וכמאמרם ברא מזכה אבא. ובשביל זה בלבד ראוי ג"כ לאדם להתחזק שלא להלכד בכח הדיבור.

לשמור על התורה והמצוות

שמר לך את אשר אנכי מצוך היום [ל"ד, י"א]

כתב הבית הלוי:

הנה בכמה מקומות מצינו דנאמר אצל התורה לשון שמירה, כאן נאמר ושמרתם את בריתי, וכן כתוב [שמות ל"ג] שמר לך את הדברים האלה. בא הכתוב לומר בדברי תורה צריכין שימור, וכמו דמצינו דחולין אינן נפסלין רק אם יודע שנטמאו, וכל זמן דלא ידוע בהם שנטמאו הרי הם בחזקת טהרה, דאין צריכין שימור בטהרה.

מה שאין כן תרומה וקודש נפסלין בהסח הדעת, ואע"פ שאין יודע להם שום טומאה, מ"מ, כיון דלא שמרם והסיח דעתו משמירתם נפסלין בהסח הדעת. ונפקא

לן מקרא דכתיב [במדבר י"ח] משמרת תרומותי, דלענין קדושת תרומה צריך שיהיה משומר דוקא, ולא מהני מה דאינו יודע בהם קלקול, רק צריך שיהיה יודע שהם טהורים.

וכן בתורה, מוכרח האדם לשומרם בטהרה, ומיד שיסיח דעתו מעבודתו ומשמירתו נפסל, ואע"ג שאינו יודע בעצמו שום קלקול, כל שלא נזהר להשמר בטהרה וקדושה נפסל.

🌸 כבד את ה' ממה שחננך 🌸

ולא יחמד איש את ארצך בעלתך לראות את פני ה' אלקיך [ל"ד, כ"ד]

כתב המשנת רבי אהרן:

ובילקוט [משלי רמז תתקל"ב] "נבות היה קולו נאה, והיה עולה לירושלים והיו כל ישראל מתכנסין לשמוע את קולו. פעם אחת לא עלה - והעידו עליו בני בליעל ונאבד מן העולם. מי גרם לו? על ידי שלא עלה לירושלים בראיה, לכבד את ה' ממה שחננו, למה- שכבר אמרה תורה ולא יחמוד איש את ארצך - אימתי בעלותך, אבל נבות לא עלה וחמד אחאב כרמו".

והיינו שהייתה התביעה עליו מחמת מה שמצינו בתנחומא [ראה י"ב] - דדרשו חז"ל על הפסוק [משלי ג' ט'] "כבד את ה' מהונך - ממה שחננך", היינו דיש חיוב גדול יותר להנות את ה' ממה שחנן אותנו, או מקבל דבר שאינו רגיל להשיג, או מה שהשיג למעלה מהשיגרה, ומה שמובן ומוסבר לבני אדם. ומכל שכן מה שהשיג שלא כדרך הטבע, הרי זה עושה חיוב יותר גדול, אחרי דההכרה יתירה בכאן.

ועונש זה שנענש נבות הוא מדה כנגד מדה, דכשמבין ומשיג האדם כי הכל של הקב"ה, ומתראה לפניו ואינו חושש לעזוב מה שיש לו, הרי מן השמים עושים הכל לשלו ממש, עד שאפילו אין חומד את שלו. אכן להיפוך אם חושש ומחשיב את הכל לשלו, אז חומדים אחרים את זה, ואינם מכירים כי זה שלו, ויש להאריך בזה. אבל העונש הנורא הוא מחמת שלא כיבד ממה שחננו ה', היינו בקולו הבלתי רגיל שהיה מתנת ה'.

🌀 השמחה שבעמל התורה 🌀

כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל [ל"ד, כ"ז]

כתב העטרה למלך:

אמר ר' יוחנן לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה, שנאמר "כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל" [גיטין ס'].

יש להתבונן בטעמו של דבר, מדוע היתה כריתת הברית דוקא בשביל תורה שבע"פ? הנה מסוגית הגמרא בגיטין שם מוכח הטעם, משום שהתורה רובה בעל פה ומיעוטה בכתב, שכן אית ליה לר' יוחנן שם, ומביא ראיה מכריתת הברית על תורה שבעל פה.

ולענ"ד י"ל עוד מילתא בטעמא, ואפשר שזה ביאור נכון בדברי ר' אלעזר שם דפליג על ר' יוחנן ואית ליה דתורה רובה בכתב ומיעוטה על פה, והא דנכרתה הברית בשביל תורה שבעל פה, היינו משום בתקיפי למיגמרנהו.

במדרש תנחומא פ' נח מתרץ את הקושיא הידועה למה הוצרך הקב"ה לכפות עליהם הרי כגיגית, הרי אמרו נעשה ונשמע? ומבואר שם בקצת אריכות - דהכפיה היתה על תורה שבעל פה "שהיא קשה ללמוד ויש בה צער גדול, כל מי שאוהב עושר ותענוג אינו יכול ללמוד תורה שבעל פה, לפי שיש בה צער גדול ונדוד שינה, שאין לומד אותה אלא מי שאוהב הקב"ה בכל לבו וכו', מה שאין כן תורה שבכתב".

ובב"ב קמ"ה ע"ב - אמר ר' זירא מאי דכתיב "כל ימי עני רעים וטוב לב משתה תמיד" [משלי ט"ו], "כל ימי עני רעים" - זה בעל גמרא, ופירש רשב"ם - שממית עצמו לכוון הלכות ולתרץ הויות. "וטוב לב משתה תמיד" - זה בעל משנה. ורבא אמר איפכא, ופירש רשב"ם - "וטוב לב" - זה בעל גמרא, שידוע משניות על עיקרם ובקי בטעמיהם, ויש בידו כח להורות הלכה למעשה.

הנה נקל לראות כי אלה ואלה דברי אלקים חיים, הצער הגדול והתענוג הגדול גם שניהם הם מנת חלקו של בעל הגמרא. והא בהא תליא, לפי עומק הצער והעמל בגלל הקושיות והספקות, כך גודל השמחה והתענוג מחמת התרת הספקות וסילוק הקושיות הנבוכים בנבכי ים התלמוד באין מוצא, כאשר ימצאו סוף סוף דרך סלולה ויאיר עליהם נתיב, אין שמחה כשמחתם.

"בעליות אליהו" - מסופר על הגר"א, איך שהצטער פעם צער איום ונורא, עד כי חשך משחור תארו ולא טעם מאומה כשני ימים, מפני קושיות גדולות ועצומות שהתקשה בהלכה בירושלמי, וביום השלישי איקלע להתם הגר"ח מוולאזין ומתוך משא ומתן עמו באותו ענין האיר ה' עיניו, ורגע כמימריה צהלו פניו של הגר"א כצאת השמש בגבורתו.

וכן היה מסופר על הגאון ר' ברוך בער זצ"ל, כפי שסיפר תלמידו המובהק הגאון ר' שלמה היימאן זצ"ל, שנכנס פעם באמצע היום באחד מימות החול לרבו הגרב"ד, ומצאהו מרקד יחד עם תלמידיו סביב לשולחן בשמחה עצומה. וכששאל מה טיבה של שמחה זו, אמרו לו כי הגרב"ד הצטער עד מאוד בהבנת עומק דברי הרשב"א, וזה עכשיו מתוך שקלא וטריא עם "העולם", עמד על "ביאור דבריו הקדושים" של הרשב"א.

הנה בהקדמה לספר אגלי טל מבואר- "כי עיקר מצות למוד התורה, הוא להיות שש ושמח ומתענג בלמודו, והואיל ונהנה נעשה דבוק לתורה. ואז נבלע בדמו".

לפי"ז מובן היטב מה שלא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל תורה שבעל פה, כי כריתת ברית היא ע"י דם. וכשם שברית מילה היא ע"י הטפת דם ברית, כך ברית התורה היא ע"י הבלעת התורה בדם הלומד. נותן התורה כרת ברית עם לומדי התורה, בשביל התורה שנבלעת בדם ונעשית קנין בנפש, והם לומדי תורה שבעל פה, שאין יגיעה כיגיעתם ולעומת זה אין שמחה כשמחתם, ומתוך כך הם דבוקים לתורה באהבת עולם ובקנין עדי עד, ואיתא בתנחומא פ' נח שאור הראשון שנגנז הוא גנוז לעמלי תורה...

להשגיח על תלמידיו ובני ביתו

ויכל משה מדבר ויתן על פניו מסוה [ל"ד, ל"ג]

כתב הדרש משה:

מה שלא נתן המסוה בעת שלמד תורה לישראל, הוא רמז שהרב צריך להתבונן על כל מראה התלמידים, ולידע מה שאתם בכל מעשיהם, ואינו יכול להסתיר פניו מהם.

וכן צריך אדם להשגיח על עצמו ובני ביתו בכל הענינים. וגם שטוב לראות פני הרב, כדאיתא [ישעיה ל', כ'] והיו עיניך רואות מוריך.

היסורים פותחים את לבו של האדם

ויאמרו ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים [הפסטר כי תשא - מלכים א' י"ח]

כתב האור יהל:

ויש להתבונן, מכיון שלאחר מעשי אליהו עם ב' הפרים ראו ישראל את הנס וחזרו בם והודו להשי"ת ושבו אליו בכל לבם כנאמר "וירא כל העם וגו'", א"כ לשם מה

הרעיב אותם אליהו שלוש שנים? ומצינו בחז"ל שאמנם נתבע על זאת מן השמים [ראה רש"י שם י"ז], והיה לו מקודם לעשות כן כאשר עשה עכשיו, והלא דברים בגו איכא הכא, ומה טעם?

והביאור הוא - כי ענין התוכחה בא להעמיד אדם על טעותו, ולהוכיחו איך יפעול כיאות וכהלכה, לעורר שכלו ובינתו אשר לו להכיר בדבר הזה. וכן ענין הנס, הוא הוכחה ובידור מופתי על הנהגת השי"ת בעולם לקרב בני ישראל אליו, "וידע כל פעול כי אתה פעלתו, ויבין כל יצור כי אתה יצרתו".

והנה אין אדם עובר עבירה אלא א"כ נכנס בו רוח שטות [סוטה ג'], מהו "רוח שטות"? היינו רוח החומר "הבהמה היורדת למטה לארץ". ומכיון שפתח האדם פתח לחטאו, והמשיל בעבירתו את כח העפר עליו על שכלו ובינתו, שוב טומטם לבו ואינו מרגיש בדבר חכמה ושכל כלל, אלא כשאר בעלי חיים על מצעי התבן ישכב, שם יתפשט וירבץ וילעס להנאתו וטוב לו.

וא"כ מה לה לבהמה עם שכל וויכוח? אף אם תראה לה אלף מופתים חותמים, וניסים חוץ לדרך הטבע האם תבין? האם תרים ראש ותפקח אף את עיניה? וכן הדבר הזה, כי האדם הנמצא במצב של רוח שטות וטומטום, עכשיו איננו בגדר אדם כלל.

ואף כי שכלו אינו בטל ודאי ורואה את אשר לפניו, וגם צווח ככרוכיא הנה האמת, מי ישמע לו ומי יטה אזן אליו! הרי הוא אסור באזיקים אל אדונו החומר תחת דלתיים סגורות של חומת הגוף העכור, ויצעק ויחזור עד שנחר גרונו, ויפול בשינה ותרדמה עזה. ושוב אין מי שיעירו ויעוררו אלא אם יבואו על גופו היסורין והמכאובים, ובחביטתו שנחבט מתייסר ונכנע, ואז יש תקוה כי ישבור השכל מוטות עולו וישלח רצוצים חפשי, ושוב תאיר בו נשמתו נשמת חיים, ותעורר הדעת ויפתחו שערי הלב לראות לשמוע ולהבין.

אות ומופת הוא שנצטרך אליהו להרעיב את בני ישראל שלוש שנים, שאם לא כן אף אם היה מצליח לקבצם ולהראותם ענין שני הפרים, ותרד גם אש מן השמים ותאכל את הכל וכו', כאשר היה לאחריו כן, בכל זאת לא היו צועקים "ה' הוא האלוקים", ולא היה מועיל במופתיו כלום. אלא היו פתוחים כרגע עיניהם לרווחה ויתמהו לנפשם מה זאת? ושוב יפלו בתרדמתם כמעיקרא. והוא משאחז"ל [עירובין י"ט] רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרים, כי עוונותיהם הטו הלב וטמטמוהו, יבש מעיין מקור חכמה ונקצץ אילן הדעת, והאיך יבינו?

לכן עשה אליהו מה שעשה, ולאחר שנתייסרו ביסורין ומכאובים תחת משא עול הכבד, ברעב ובצמא אז נכנע הלב הערל, והאיר להם השכל לראות ולהבין המופת, "ויראו כל העם ויפלו על פניהם ויאמר ד' הוא האלקים"! וגם כפלו אמירתם, לחזק

ליבם ולהכניס בו האמונה באלקים חיים, להכות שורש עמוק להצמיח הדעת ויצץ ציץ השכל להיות צרופים ברורים ונאמנים.

מזה למדנו עד כמה רם החומר מחשיך, שאף אורות חזקים מתנוצצים ובהירים, כאשר אשר ירדה מן השמים ותאכל וגו', בכל זאת לולא היסורים לא היו נכנסים כלל להעיר לב, כי מסך העב של החומר מבדיל וחוצץ עד כדי כך. אבל לאחר היסורין שנקלף מעט מעורו ובשרו, שוב ראו לפניהם עולם ומלואו, ויפלו על פניהם ויאמר ה' הוא האלקים.

וכבר אמרו משמו של אדמו"ר הגה"צ מקלם ז"ל שהמשיל בענין זה, כאשר נראה חדר צר וקטן שהכניסו בו מכונת אור החשמל להאיר לפניו, מזה נדע כי אין שם חלונות ואטום הוא מכל צדדיו, חשך מחשיך בו לולא זאת, ומכל שכן אם יפעילו מכונה גדולה וחזקה באורות נפלאים פי כמה מאשר צריכים לאולם גדול ורחב ידים, הרי נבין כי בחדר שוררת אפילה נוראה וימש חושך, שמשום כך הוצרכו לאור חזק זה.

וכן הדבר באדם עם חומר עפר אדמתו, שמכיון שאנו רואים שבכדי להגיע לתכליתו הוא הכרת האמת, נצרך לנשמה נשמת חיים חלק אלקה ממעל החצובה מתחת כסא כבודו יתברך, הרי שפחות מזה אף מלאך ושרף לא היה יכול למשול ולהאיר לו לגוף ולנפילים היו בארץ, ורק כח אור גדול וחזק כהנשמה, תוכל להפעילו להאירו ולהעלותו "ארח חיים מעלה למשכיל".

פרשת ויקהל

הגזירה אמת והחריצות שקר

ששת ימים תעשה מלאכה [ל"ה, ב']

כתב הדרכי מוסר:

מקשים מדוע כתוב תעשה ["תיו" צרויה, ו"עין" קמוצה] ולא כתוב תעשה ["תיו" ו"עין" פתוחה]. וי"ל כי מתי קל לאדם לשמור את יום השבת, כשהוא מכיר כי כל ששת ימי המעשה היא תיעשה ולא תעשה, שלא כחו ועוצם ידו עשה את כל זה כי הכל מהקב"ה. אבל אם האדם חושב כי כחו ועוצם ידו עשה הכל, אז קשה לו לעזוב יום עבודה, כי הוא רוצה בעבודתו. אבל באמת כמה שפסקו מזונות לאדם, לא תועיל לו שום חריצות להשיג יותר. כמו שאומר הרמב"ן "הגזירה אמת והחריצות שקר".

מובא במכתבי חפץ חיים [כל כתבי החפץ חיים חלק ג' עמוד קע"ז]- פעם אחת התייעץ עמו עשיר נכבד ממכיריו, היות כי מצליח הוא בעסקיו והוא אמיד, ומזדמן לו כעת מסחר שכפי הנראה יש בו ריוח הרבה, האם כדאי לו להטריד נפשו עוד נוסף על עסקיו שיש לו, ענה לו אבי ז"ל "לא כל המרבה בסחורה מחכים".

ואמר לו עוד- מאחר שמזונותיו של אדם קצובים לו מן השמים באיזה סיבה שהוא עושה, אם האדם מטריד נפשו ביותר ומרבה במסחרים שונים, בחשבו כי בריבוי מסחרים תתוסף הונו, דומה בעיני למי שיש לו חבית יין, וכנהוג יש בחבית דד להוצאת היין, התיישב פעם לעשות בחביות עוד איזה דדים שמכל דד יוציא יין, האם מחכמה יעשה זאת, מכיון שכולם בחבית אחת האם יתרבה היין בשיש בה כמה דדין. והנמשל מובן.

ומספרים בשם העשיר שאמר כי באשרו ששמע לעצת בעל הח"ח, ולא נפתל בהעסק, ואותם שלקחו את העסק יצאו נקיים מנכסיהם עכ"ל.

שמעתי ממרן החפץ חיים זצוק"ל, על הקושיא למה צריכה התורה לומר "ששת ימים תעבוד" ולא הסתפקה "וביום השביעי תשבות". פעם היה ברוסיה בעיר צרניגוב, ושמע שאצל בעל בית חרושת אחד עובדים בשבת. נכנס אליו ודבר איתו שיפסיק את העבודה בשבת, ענה לו אני מרוויח כל יום ארבע אלף רובל, אתה רוצה שאני אפסיד מיום השבת ארבע אלף רובל?

אז אמר לו החפץ חיים ומה יהיה שע"י חילול שבת תפסיד את כל בית החרושת שלך! הלא כתוב בתורה "ששת ימים תעבוד", וקשה למה צריכה התורה לומר מה שיעשה כל ימי השבוע, אלא כך אמרה התורה - אם אתה רוצה שתהיה לך עבודה בששת ימים, אז ביום השביעי תשבות. אבל אם לא תשבות ביום השביעי, לא יהיה לך ששת ימים מה לעשות, ענה לו האיש בלעג "מה הרבי חושב כי הפסוק בחומש יעמיד את הבית חרושת שלי", והחפץ חיים הלך ממנו.

לא עבר זמן והבולשביקים נכנסו לרוסיה ולקחו ממנו את כל בתי החרושת, והוא עצמו על פי נס עלה בידו לברוח ולהציל את נפשו, ויצא בעירום ובחוסר כל, אז שלח מכתב להחפץ חיים, והתוודה לפניו בזה הלשון "עכשיו אני רואה שדבריו צודקים ואמיתיים, כי פסוק חומש מעמיד את הבית חרושת".

🕒 בשבת - שלהבת אהבת ה' עולה מאליה 🕒

לא תעברו אש בכל מושבותיכם ביום השבת [ל"ה, ג']

כתב החתם סופר:

כי מהראוי שבכל השבוע תהיה אש האהבה ודביקות בה' בוער בלבנו, ע"י המצאת חוץ עסק התורה ועבודת ה', עד שבהגיע תור שבת קדש תהיה שלהבת עולה מאליה רשפיה רשפי אש שלהבת קה.

ועל זאת המלאכה מלאכת הקדש ציוה פה, שנעשה ששת ימים- באופן שיום ה' יהיה קודש מאליו. ולא שנפנה כל השבוע איש לכרמו וזיתו, ונצטרך ביום השבת לתחלת ההבערה, ללבת ניצוץ אש בגחלים עוממות. וזה לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת.

🕒 אסור הכעס בשבת 🕒

לא תבערו אש ביום השבת [ל"ה, ג']

כתב השל"ה: [אות ע"ו]

רומז לאש המחלוקת ואש הכעס, שצריך האדם לזהר שלא לבער אותו עולמית. ומכל שכן ביום השבת שאין בוער בו אש של גיהנום, והכועס בשבת או עושה מחלוקת חס ושלום, גורם להיות חמת הגיהנום בוער בו בר מינן.

🌀 הנדיבות מלידה אהבה 🌀

קחו מאתכם תרומה לה' כל נדיב לבו [ל"ה, ה']

כתב הברכת פרץ: [פרשת ויקרא]

מצינו כמה מצוות שאינם חיוביות, אלא מסרן הכתוב להתנדבות לבו. שכן מצינו גבי נדבת המשכן שכתוב מאת כל איש אשר ידבנו לבו, וכן קרבנות נדבה עולה ושלמים ומנחות, וכן מצוות נזיר לא קבען הכתוב חובה כלל, רק הרוצה יכול להתנדב לקבל נזירות. וכן כמה מצוות חיוביות, שמ"מ שיעורן מסר הכתוב לפי התנדבות לב, כגון תרומה דמדאוריתא חיטה אחת פוטרת את הכרי. וכל הנו דתנן שאין להם שיעור - הפאה והבכורים והראיון וגמ"ח.

וצריך ביאור - דממה נפשך, אם זה נחוץ לעבודת השי"ת, למה לא באו הדברים בגדר חיוב. ואם אין לזה נחיצות, למה ניתנו דינים אלו.

אבל נראה שענין התנדבות לשם שמים במה שלא נתחייב, הוא ענין מיוחד בעבודת השי"ת, והוא יסוד גדול להשגת אהבת השי"ת ויראתו. דבאמת ממה שציוותה התורה על מצוות אהבת השי"ת, והמצווה הלא ניתנו לכל אחד ואחד מישראל, מזה מוכח ומוכרח שיד אדם להשיגה.

ולכארה האין אפשר לחייב על דברים שבלב, שלכארה אינו ביד אדם להשיגה. דמה יעשה מי שלבבו אינו בוער באהבתו יתברך שמו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, דבשלמא מצוות מעשיות בידו לעשותן, אבל מצוות שבלב הא אינו בידו.

ואמנם רבותינו הקדמונים ז"ל ביארו דרכים כיצד יגיע לאהבת הבורא יתברך, הרמב"ם ז"ל בפ"ב מיסודי התורה מבאר - שהאהבה באה ע"י התבוננות ברוממותו יתברך, ע"ש לשונו הקדוש. והחסידי בחובת הלבבות מבאר - שיסוד האהבה באה ע"י התבוננות בטובתו יתברך ורוב חסדיו עמנו.

אבל מה יעשה אדם שיש לו טמטום הלב, ואינו מתעורר לאהבה אפילו כשלומד בענינים אלו כהנה וכהנה. אמנם כבר כתב המסילת ישרים פ"ז לענין מדת הזריזות, דכמו שההתלהטות הפנימית מביאה לידי זריזות הגוף, כמו כן בהיפך שהתנועה החיצונית מעורר את הפנימית, כי ע"י זריזות בפועל, מעורר בעצמו באמת התלהטות ושמחה פנימית, וזהו שכתב ונדעה נרדפה לדעת את ה', ע"ש במס"י.

וככל החזיון הזה הוא גם כן בענין אהבה להשי"ת ותורתו, וכן בשאר מדות, שכמו שאהבה פנימית מביאה לידי התנדבות להיות מוותר משלו למען כבודו יתברך, כמו כן ע"י פעולת התנדבות להיות מוותר משלו במה שלדעתו אינו מחוייב בדבר לשם

שמים בשביל כבודו יתברך, כן יתעורר בלבו אהבה באמת והתקשרות להשי"ת ולתורתו, ולפי ערך ריבוי ההתנדבות, כן יעורר לעומתו ניצוצי אהבת השי"ת.

ואין חילוק בעניני ההתנדבות באיזו דרך הוא עושה, כי הרבה דרכים להתנדבות לעבודת הבורא ית"ש, יש מתנדב לשם שמים להרבות ביגיעת התורה, ויש בתפלה במסירות נפש, ויש ברבוי צדקה וחסד, ויש בדקדוק עצום בכל דיני התורה, ויש בזכויה הרבים, וכן כמה וכמה דרכים במילי דחסידותא, והכל הולך אל מקום אחד.

כי לפי ריבוי הוויתור בשלו למען השי"ת, כמו כן יתעורר לעומתו הרגשת אהבת והתקשרות להבורא ב"ה, וזה בדוק ומנוסה. ונמצא שגם מצוות הלבבות יש ביד האדם לקיימם, לקנותם ע"י פעולות במעשה מתוך התנדבות למען שמו.

ואפשר שלתכלית זו נתנה התורה דיני קרבן נדבה, וכן שאר דינים לאינם חובה אלא יכולים לבוא בהתנדבות, כי כל זה מועיל מאוד לעורר את האהבה עד שתחפץ, ואילו היתה חובה אינו מתעורר כל כך על ידי זה לאהבתו ית"ש, מאחר שעל כל פנים מוכרח ומחוייב בזה, והרי זה לא כמשתדל לקרבת השי"ת אלא כפורע חובה.

יצאו עם פנים כנגד משה

ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה [ל"ה, כ']

כתב הלקח דעת:

יש לבאר - מפני מה נכתב דוקא כאן שיצאו מלפני משה, ולא נכתב כן בכל התורה, ותנו דמה קמ"ל בזה, דפשיטא דבגמר יצאו. ונראה הביאור - דברמב"ם פ"ה מהלכות ת"ת ה"ו מבואר דתלמיד הנפטר מרבו לא יחזיר לו אחוריו, אלא נרתע לאחוריו ופניו כנגד פניו. וזהו דקמ"ל בזה דיצאו כדין תלמיד שנפטר מרבו.

ומה דנכתב זה דוקא בהציווי של מלאכת המשכן, הוא משום דלא תימא שמחמת זריזותם להביא למלאכת המשכן לא נפטרו ממשה רבינו כדין, וקמ"ל דיצאו "מלפני משה", דגם בשעת יציאה - יצאו "מלפניו", שהיו פנים נגד פנים ולא חזרו לאחוריהם [א"ה - אפשר דפרשה זו היתה הפרשה הראשונה שלימד משה רבינו את ישראל אחר מ"ת, ודו"ק].

ויצאו מלפני משה - מה מלמדנו

ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה [ל"ה, כ']

וכתב האור החיים:

מלפני משה, פירוש מלפניו קודם שיתן להם רשות לעמוד מלפניו. והגם דאמרין ביומא שאין רשות לתלמיד לעמוד מלפני רבו אלא עד שיתן לו רשות, דנו ישראל כי כשאמר להם קחו מאתכם תרומה וגו' וגמר דבריו, כאילו אמר להם עמדו, או אפשר כי אהבת הדבר קלקלה השורה.

עוד נראה שנתכוונו להקדים, לבל ילך משה ויקדים להביא כל הצורך משלו, כי עשיר גדול היה וחשק גדול הוא בעשות מצות ה', לזה יצאו מלפניו פירוש על דרך אומר וזאת לפניו קודם לו.

עוד הסבר כתב בדרכי המוסר:

הסבא זצ"ל מקלם מתרץ, דאף לאחר שבני ישראל יצאו מלימודם אצל משה, היה ניכר עליהם שהם למדו אצל משה, ולא רק בשעת לימודם, אלא בכל מקום שהיו אף לאחר שיצאו ניכר עליהם כי למדו תורה אצל משה, ולכך כתבה "מלפני משה", דבכל מקום הוכר עליהם והם התנהגו כאילו הם עכשיו לפני משה. וזה לימוד גדול לתלמידים העומדים כעת לפני בין הזמנים, שידעו בכל מקום שיהיו, צריך שיוכר עליהם שהם בני תורה וכו'.

כמו שאמרו במסכת יומא פ"ו ע"א - ואהבת את ה' אלקיך - שיהיא שם שמים מתאהב על ידך שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו אשרי אביו שלמדו תורה אשרי רבו שלמדו תורה וכו', פלוני שלמד תורה ראו כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר "ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר", וחלילה להיפך כמבואר שם.

מעלת הזריזות

ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה [ל"ה, כ']

כתב הדרש משה:

תמוה טובא מה השמיענו בכאן יותר משאר מקום. ונראה דהוא לאשמועין חיוב הזריזות, שכיון שנצטוו במצות נדבת המשכן, לא נשארו לפני משה ללמוד אצלו,

אלא תיכף הלכו לקיים את המצוה. ואף שלכאורה לא היה מה להזדרז, כי המשכן נגמר בכ"ה בכסליו, והיה מונח כך עד ניסן. אבל מ"מ להם אינו נוגע זה, אלא כיון שנצטוו הוכרחו תיכף להזדרז לקיום המצוה, וק"ו לכל מצוות שצריכין זירוז.

שתי דרגות במתנדבים

ויביאו כל איש אשר נשאו לבו [ל"ה, כ"א]

כתב האור החיים:

דע כי יש שתי הדרגות במתנדבים. הא' - הוא המתנדב ברצון נפשו כפי יכולתו וערך ממונו, ולזה יקרא נדבה רוחו לשלול שאינו עושה הדבר כמו שער בנפשו. והב' - הוא המתנדב יותר מיכולתו מגודל טוביות לבו, ולזה יקרא נשאו לבו - פ"י שהלב מנשאהו ומעריכו בערך עשיר יותר ממה שהוא לתת דבר יקר.

ולזה אמר כי בישראל נמצאו ב' סוגים הנזכרים, ופתח במעולה שבשניהם ואמר, כל איש אשר נשאו לבו, ודקדק לומר תיבת איש ל' חשיבות. וכנגד הב' אמר - וכל אשר נדבה רוחו, ולא אמר איש, כי אינו חשב בערך הראשון. וממוצא דבר אתה יודע כי לא היו בכל המתנדבים אלא ב' הדרגות וב' לשבח שנדבו בלבם ולא עשו הדבר בחסרון רצון הלב, אלא שאחד גדול מחברו.

ולזה דקדק לומר הביאו את תרומת ה', לרמוז לבחינה הנעלמת שרמז באומרו יביאה את תרומת ה', וכמו שפירשנו שם, שיכוין אל המושכל, ודבר זה עקרו בנדבת הלב, והנה היא.

להיות בעל יזמה

ויביאו מכל איש אשר נשאו לבו [ל"ה, כ"א]

כתב הדעת תורה:

וברמב"ן כתב וטעם אשר נשאו לבו לקרבה את המלאכה, כי לא היה בהם שלמד את המלאכות האלה ממלמד או מי שיאמן בהן ידיו כלל, אבל מצא בטבעו לעשות כן, ויגבה לבו בדרכי ה' לבא לפני משה לאמר לו אני אעשה כל אשר אדוני דובר עכ"ל.

אם תסתכל באדירי עולם, כל העשירים הגדולים, הנה רובם ככולם באו לשיא עלייתם כי אם רק הודות ליזמתם הכבירה, איש חסר יזמה, לא יתכן לו בשום אופן לעלות אל על. סימן מובהק הוא באדם איש בעל יזמה, בחון ומודע כי הוא ממין

חומר הגדולים הוא, והמעפילים לעלות אל ראש ההר יגיעו! ואם אינו בעל יזמה, כי אז תבחן ודאי כי הוא ממין השפלים והננסים הוא, ואשר במצב זה כבר כן ישאר בלתי ספק.

התורה מציינת האנשים המצליחים במלאכת הקודש, מלאכת המשכן מלאכה גדולה ורמה רוכבת שחקים הם. הבאים בנשיאות לב בעלי יזמה בטבעם טרם לא למדו מכל מלמד, ולא אומן אמר להם כלל, אלא מגביהים לבם בדרכי ה' ואומרים אני אעשה כל אשר אדוני דובר, הם הם המצליחים בעבודה והם המברכים על המוגמר.

וזהו באמת דרך הראשונים ז"ל, מאין נתגדלו אלה ארזי הלבנון, אם לא מהיזמה הכבירה שלהם אשר היתה ממש עד למעלה מכחותיהם. ושפל מצבנו אנו היא בעיקר מחמת יזמתנו הדלה, כי בלי יזמה אין סופית לא נעשה כלום, וכלום מהפסיעה הראשונה תיכף צריכה להיות פניתו ומגמתו לרום פסגת המעלה, "חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשה אברהם יצחק ויעקב" [תנ"ך א"כ"ה], חייב ממש - כי זה מן העיקרים בעבודה. ומן ההכרח היותר גדול דוקא להביט ולחקות את הכי גדולים וענקים, כי אז ודוקא אז יעלה לרום כחותיו שלו, אבל בלי היזמה הזאת אין פעולה ואין הצלחה, נורא למתבונן.

וזכר לדברינו נביא מאמר חז"ל בענין "ויסתר משה פניו" [לעיל ג' ו'] - אמר במדרש [שמו"ר ג' א'] ויסתר משה פניו - רבי יהושע בן קרחה ורבי הושעיא, אחד מהן אומר - לא יפה עשה משה כשהסתיר פניו, שאילולא לא הסתיר פניו גלה לו הקב"ה מה למעלה מה למטה מה שהיה ומה שעתיד להיות. ובסוף בקש לראות שנאמר [ל"ג י"ח] הראני נא את כבודך, אמר הקב"ה למשה אני באתי להראות לך והסתרת פניך, עכשיו אני אומר לך כי לא יראני האדם וחי, כשבקשתי לא בקשת וכו'.

מבהיל מאוד הענין, לקבל עונש כזה! ובשביל מה? כשבקשתי לא בקשת! לולא חז"ל אמרו זאת לא היינו יכולים לדמות דבר כזה, הלא המקרא אומר כי היה זה מחמת כי ירא מהביט אל האלקים, ושם במדרש הלא נאמר כי גם קבל שכר על זה, אבל חז"ל ברוח קדשם מצאו גם איזה חסרון כל דהו בה "אונטערנעמונג" שלו. וראה מה אבד על זאת! מה גדולה ההתעוררות מזה.

לתת צדקה אפילו שהכסף חשוב לו

ויבואו האנשים על הנשים [ל"ה, כ"ב]

כתב הדרש משה:

אונקלוס תרגם על נשים שבאו מלובשות בתכשיטיהן, ושם פרקו ונתנו לנדבת המשכן. וצריך לידע לאיזה צורך, ונראה שרצון השי"ת שיתן האדם לא מחמת שלא חשוב בעיניו הכסף והזהב, אלא אף חשוב בעיניו מאד, מ"מ ידוע לו שהמשכן עוד יותר חביב.

וכן בכל צדקה, וכן בכל מצוה, וכ"ש בלמוד התורה שאף שידע שיכול גם בהזמן לעשות מסחרים ומלאכות להרויח הרבה, אבל התורה חביב לו יותר. וללמד זה הראו הנשים שהתכשיטין חביב להם מאד, שלכן עד שיכלו ללבשם הלבישום, ומכל מקום נתנום למקדש משום שהמקדש יותר חביב.

העצלות מלידה חשבונות רבים

והנשיאים הביאו את אבני השוהם [ל"ה, כ"א]

כתב הזכרון מאיר:

וברש"י [מחז"ל] - אמר רבי נתן מה ראו נשיאים להתנדב בחנוכת המזבח בתחילה, ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחילה, ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחילה? אלא כך אמרו, נשיאים יתנדבו ציבור מה שמתנדבים, ומה שמחסרין אנו משלימים אותו. כיון שהשלימו ציבור את הכל שנאמר [שם ל"ו ז'] והמלאכה היתה דים, אמרו נשיאים מה עלינו לעשות הביאו את אבני השוהם וגו', לכך התנדבו בחנוכת המזבח תחילה, ולפי שנתעצלו מתחילה נחסרה אות משמם והנשאם כתיב, עכ"ל.

מזה הננו למדים - כמה גדול הפגם של עצלות, דהנה הנשיאים אמרו דבר בטעם "יתנדבו ציבור מה שיתנדבו ומה שמחסרין אנו משלימין אותו", ולא היתה כוונתם להשתמטות חס מלהזכיר, אלא רק הבוחן לב וחוקר כליות יודע שסברתם וחשבונם נובעת מעצלות, בבחינת הקב"ה מדקדק עם צדקיו כחוט השערה [יבמות קכ"א ע"ב].

ונמצא אצלם חוט השערה של עצלות שמזה נובע כל הסברות של "אנו משלימין", כדרך שמבאר המסילת ישרים פ"ו: וזה לשונו - והוא [העצלן] אינו רואה שאין הטענות ההם והטעמים ההם נולדים לו מפני שיקול דעתו, אלא ממקור עצלותו הם נובעים. אשר בהיותה היא גוברת בו מטה דעתו ושכלו אל הטענות האלה וכו'.

והוא מה ששלמה צווח ואומר [משלי כ"ו ט"ז] "חכם עצל בעיניו בשבעה משיבי טעם" עד כאן. ובכל זאת קיבלו עונש חמור שיחסר אות י' משמם בתורה הנצחית שלא תהא מוחלפת, כלומר קנס לעולם ועד רק על עצלות דקה מאוד, כל שכן כמה מסוכנת עצלות פשוטה וגדולה.

ה' נותן כוחות בשביל עבודת ה'

ראו קרא ה' בשם בצלאל [ל"ה, ל']

כתב הדרש משה:

לכאורה לא מובן איך רואים בני אדם זה, מאי שנא מבחירת אהרן שלא נאמר זה. ונראה משום שהשי"ת שנתן להאדם איזה כח, צריך לידע שניתן לו רק כדי שיעשה בכח זה רצון השי"ת לצורך ישראל ולצורך כבוד שמים. ואף שלא נגזר עליו שיהיה מוכרח לעשות משום שזה תלוי בבחירה, אבל בכל אופן נברא לזה, ויתבעו ממנו חשבון על מה שלא עשה כפי כחו שניתן לו.

וממילא הוא כפשוטו, שהרי אתם רואים בעיניכם כי ה' קרא בשם את בצלאל שיעשה המשכן, דהרי מלא אותו ה' כל הדברים שצריך לזה, ומזה ידעין שכל אדם בין שניתן לו חכמה בין שניתן לו גבורה בין שפע ברכה בכסף ובנכסים, הוא רק כדי לעשות רצון ה'. וכשרואים הרבה בני אדם שניתן להם חכמה וגבורה וכספים ואין עושים רצון השי"ת, הוא משום שהבחירה בידם ובחרו ברע, ויתבעו מהם חשבון על הכספים שניתן לו מה עשה בהם, וכן החכם מה עשה בחכמתו אם למד ולימד.

ולחשוב מחשבות - למה

ולחשוב מחשבות [ל"ה, ל"ב]

כתב הקהלת יצחק:

הנה הפסוקים הללו שמעתי כי פי' אותם הגאון האמיתי וכו' מו"ה חיים מוואלוזין נ"ע- לאיש כפרי אחד שלא רצה ליתן נדבתו על ישיבתו הגדולה. ומעשה שהיה כך היה בעת שיסד הגאון הנ"ל הישיבה הגדולה בק"ק וואלוזין, ושלח שלוחים בקצבי ארץ, לקבוץ נדבות וליסד חברת מחזיקי הישיבה ליתן נדבותיהם בכל שנה ושנה.

ראה הגאון הנ"ל בפנקס דאחד ממשולחיו דאיש כפרי אחד התנדב ליתן על הישיבה בכל שנה חמישים ר"כ, ויתמה הגאון על זה מאוד, כי חמישים ר"כ היה בזמן ההוא סך רב מאוד, ובפרט כי איש כפרי יעשה זאת אשר על פי רוב הם אנשים הדיוטים.

ויהי כי הקיפו שנים אחדים ויאמר המשולח אשר סבב בגלילות הכפרי הנ"ל להגאון ר' חיים ז"ל, לבל יצטרך לחכות תמיד על בעל עגלון, כי לפעמים נמשך כמה ימים עד אשר ימצא בעל עגלה לנסוע למחוז חפצו, ועבור זה יתרבה ההוצאה בחנם, ויעש לו הגאון כן, ויתן לו כסף מקופת הצדקה ויקן לו המשולח את כל אלה, גם לקח לו נער אחד לשרתו.

אח"כ אמר המשולח להגאון הנ"ל, כי מאוד הוא נדרש לחליפות שמלות נכבדות, כי כאשר יבא לבתי הנדיבים מלובש כאיש נכבד אז ירבו נדבותיהם כמובן, ויתן לו הגאון גם שאלתו זאת. ויהי כאשר בא המשולח הזה לבית הכפרי הנ"ל ליקח נדבתו כפעם בפעם, וירא הכפרי את בגדיו הנכבדים את נערו המשרתו, וכי יש לו סוס ועגלה בפני עצמו, ויאמר להמשלוח כי מעתה לא יתן אף אגורה אחד על הישיבה, וכי הוא תוהא מאד על הראשונות אשר נתן לו נדבתו הגדולה זה כמה שנים, וכל עמל המשולח להשתדלותו לא הועילו לו מאומה. ויסע המשולח מאתו בידיים ריקניות.

ויהי כאשר בא המשולח להגאון הנ"ל, ויבקר הגאון את פנסקו והנה לא מצא את נדבת הכפרי הנ"ל, ושאל את המשולח אודות זה, ויספר לו המשולח כי אמר הכפרי שלא יתן עוד על הישיבה אף אגורה אחת, וכי תוהא הוא על הראשונות.

ויחר להגאון מאד על זה, וביחוד חרה על התחרטו עוד על הראשונות, ויצו הגאון להמשולח שכאשר יהיה בסביבות הכפרי הנ"ל יתן לו ידיעה ויבוא גם הוא אליו, ויסעו שניהם יחד לבית הכפרי הזה. וכן עשה המשולח, ויהי כאשר באו לבית הכפרי, ויחרד הכפרי לקראת הגאון ר' חיים ויתן לו מלא חפניים כבוד ויקר, אח"כ שאלו לו הגאון על דבר מניעת נדבתו על הישיבה? ויען הכפרי להגאון ר' חיים - ויאמר האמת לא אכחד כי מאד הנני שמח בישיבתו הגדולה, וכי תמיד הייתי נותן מכל יקר. אך כאשר ראיתי את המשולח כי הוא נעשה דשן ושמן, וכי הוא לבוש בגדי פאר ויש לו סוס ועגלה לעצמו ונער לשרתו, אשר לכל אלה נדרש הוצאה לא מעטה. לזאת איני רוצה שאתן והמשולח יאכל אותו.

ויהי כאשר שמע ר' חיים תשובת הכפרי, ויאמר לו הלמדת מימך גמרא? ויען הכפרי לא אדוני, ושאל לו עוד אולי למדת נ"ך? ויען גם נ"ך לא למדתי, ומה למדתו שאל אותו הגאון ר' חיים? ויאמר הכפרי, חומש למדתי וזה ידעתי היטב.

ויצו הגאון להביא לו חומש, ויביאו לו ופתח לפניו בסדר ויקהל בפסוקים הנ"ל, ויאמר לו הגאון ר' חיים שמע נא ובין בקשה הבנת הפסוקים האלו. למשל כאשר יהיה השלמה לגאון גדול אחד באיזה מלאכה כמו במלאכת התפירה וכדומה, לא לפחיתות יהיה לו כי נכתוב עליו התואר להגאון הגדול פטיש החזק עמוד הימיני צדיק יסוד עולם וחייט טוב?

כמו כן הדבר בפסוקים אשר לפנינו, דהנה הגמרא בברכות [נ"ה ע"א] דרש על הפסוק וימלא אותו רוח אלקים בחכמה בתבונה ובדעת, יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. וא"כ איך יתכן לכתוב עליו אח"כ לעשות בזהב ובכסף ובנחושת וגו' מלא אותם חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש וחושב וגו', מלא אותם חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש וחושב וגו', הנה הוא דומה בדומה כמו שנכתוב על הגאון חייט טוב אחרי התוארים הנ"ל.

אך ענין וכוונה אחרת נטמן פה אמר הגאון ר' חיים להכפרי הנ"ל, והוא דהנה ידוע דבמשכן היו מקומות שונות, דהיינו קודש הקדשים וההיכל ועזרת כהנים ועזרת ישראל ועזרת נשים, וכל אחד היה מקודש מההיכל, וההיכל היה מקודש מעזרת כהנים, ועזרת כהנים מעזרת ישראל, ועזרת ישראל היה מקודש מעזרת נשים. וישראל קדושים הם, ובודאי כל אחד בקש כי יתנו נדבתו בקודש הקדשים, ומה יכלו לעשות? בזאת היה מן הנמנע, דא"כ מה היה עם ההיכל והעזרות.

לזאת בחר הקב"ה בבצלאל שהיה יודע לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ, וע"י זה היה יודע מחשבת של כל נודב ונודב, ולמי שהיה רואה בצלאל שכוונתו היה רק לשמו יתעלה, היה נותן נדבתו בקודש הקדשים. ומי שמתכוון גם לפניה אחרת, דהיינו לשם כבוד וכדומה היה נותן נדבתו בהיכל או בעזרת כהנים. ומי שנתן רק לשם כבוד, היה נותן נדבתו בעזרת נשים וכדומה.

וזאת היא כוונת הפסוקים הנ"ל וימלא אותו רוח אלקים בחכמה בתבונה ובדעת וגו', דהיינו דהיה יודע לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ ולחשוב מחשבות, ועי"ז היה יודע לחשוב מחשבה של כל אחד ואחד. לעשות בזהב ובכסף, ר"ל כדי שידע איך לעשות בזהב ובכסף ובנחושת, הם נדבותיהם שהתנדבו כסף או זהב או נחושת, מלא אותם חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש, אך העיקר היה וחושב, שהיה יודע מחשבת הנודב כנ"ל.

לכן גם אתה ידידי אמר הגאון ר' חיים להכפרי הנ"ל, דע שכל אלה נדרש להענין הזה, דהיינו שהמשולח ילך בבגדי פאר ושיהיה לו נער לשרתו, וכל דבר שאתה רואה שעבור זאת יתרבו הנדבות כנ"ל. אך אם כוונתך באמת הוא רק לשם שמים, ידוע תדע כי מעותיך יאכלו רק ההוגים בתורת ד' כל היום. ומי שנותן גם לשם כבוד, יאכל אותו העגלון. ומי שנותן רק לשם כבוד, יאכל אותו הסוס, או יהיה לתקן העגלה. ובכל זאת גם זה למצוה יחשב אחרי כי כל אלה נצרך להענין כנ"ל, לזאת לא טוב עשית ידיד שנמנעת מליתן נדבתך עבור טענתך הנ"ל.

מי שמתנגע מוצא

ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב ואל כל איש חכם לב [ל"ו, ב']

כתב החפץ חיים: [תורת הבית פרק ז']

ובזה מצינו ג"כ אצל המשכן, שכל מי שהיה משים לבו ותשוקתו לעשות מלאכת המשכן, היה הקב"ה נותן לו דעת ותבונה שידע איך לעשות, כדכתיב בויקהל - ויקרא משה אל בצלאל ואהליאב אל כל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה בלבו, כל אשר נשאו לבו לקרבו אל המלאכה לעשות אותה.

ולא כתב וכל - משום דבאמת ענין אחד הוא, ר"ל למי שהוסכם בדעתו להתקרב אל המלאכה להתבונן איך לעשותה, לזה נתן ה' הדעת כדי שידע איך לעשותה.

ודבר זה שייך לכל עניני הטוב, בין בעניני הפעולות ששייכות לעניני הקודש, שצריך ליתן לב להתבונן איך לעשותה. ובין בעניני לימוד התורה, אם אחד יסכים בדעתו להשתדל להיות בקי באיזה סדר גמרא וכדומה, ויראה ללמוד כמה פעמים, או לברר איזה הלכה בתורה ומתייגע בה, בודאי הקדוש ברוך הוא יתן לו דעת בלבבו, ויעזרהו להוציא מחשבתו לפועל.

וכל זה הוא בכלל מה שאחז"ל בשבת [דף ק"ל] כל דבר שמסרו בית דין נפשן עליה מתקיימת בידן. וענין זה שייך אפילו ליחיד, וכמו שאחז"ל ומיץ יוציא חמאה, במי אתה מוצא חמאה של תורה, במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה.

פרשת פקודי

אין מלווים לאדם אלא תורה ומצוות

אלה פקודי המשכן [ל"ח, כ"א]

כתב האור החיים:

אמרו אלה - לפסול כל מנינים שבעולם, כי בכל מה שימנה אדם מקניינים המדומים אין מניינו מנין, ושמו מורה עליו מה את מונה, אבל מנין זה עומד לעולם. והטעם - להיות מנין המשכן המופלא אשר שכן שם אלוקי עולם ה'.

הוספה על הנ"ל כתב בדרכי מוסר:

החפץ חיים זצוק"ל היה אומר "אנשים רגילים לומר כי כל הטפשים הם חכמים לעצמם, ואני אומר להיפך כל החכמים הם טפשים לעצמם, כי האדם עמל ויגע כל ימי חייו לאסוף הון ולבנות בתים וכדומה, ע"ז נותן כל זמנו ומרצו, אבל זה לא לעצמו "ועזבו לאחרים חילם", "כי לא במותו יקח הכל". ולדאוג לעצמו אין לו שכל, כי הרי אין מלוין לאדם לא כסף וזהב אלא תורה ומצוות ומעשים טובים בלבד, עכ"ל.

ואמרתי בדרך צחות - כתוב בפרשת כי תשא - הקב"ה אמר למשה פסל לך, ואמרו חז"ל הפסולת שלך, מהפסולת נתעשר משה. לכאורה קשה אם הקב"ה רצה להעשיר את משה, לא היה לו ממקום אחר להעשיר אותו, אלא מהלוחות? ועוד מהו המיוחד שבלשון פסל לך?

אלא הקב"ה רצה ללמד לנו, כי בשבים להיות עשיר לא צריך לעזוב את התורה, עם התורה יכול להיות עשיר. רק דבר אחד צריך האדם לדעת, שעשירות היא רק פסולת והעיקר זה התורה, ולא לעשות מהעיקר פסולת ומהפסולת עיקר.

ועל דרך זה אמרתי על מה שכתוב בתורה אצל אתרוג - "ולקחתם לכם ביום הראשון", לכאורה לכם מיותר. וחז"ל דורשים מזה למעוטי גזל. אבל על פי מוסר אפשר לומר - כי בחג האסיף - כשאדם שמח במה שאסף התבואה מכל השנה, אמרה התורה כל הרכוש שאספת אינו שלך, מי יודע בשביל מי אספת? "ולקחתם

לכם פרי עץ הדר", תקח לעצמך. לכל הפחות פרי אחד בזה שתשמח עם הפרי לפני ה' אלוקיך ותקים בפרי את צווי השם, תדע לבטחה שיש לך מה גם לעצמך.

🌀 החיוב להשתמש עם השכל 🌀

ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה את כל אשר ציוה ה' את משה [ל"ח, כ"ב]

כתב הזכרון מאיר:

איתא בירושלמי [פאה פ"א ה"א] ומובא ברש"י - אשר ציוה אותו משה אין כתיב כאן, אלא אשר ציוה ה' את משה, אפילו דברים שלא אמר לו רבו, הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני.

ומבאר רש"י - כי משה ציוה לבצלאל לעשות תחילה כלים ואחר כך משכן, אמר לו בצלאל מנהג עולם לעשות תחילה בית ואחר כך משים כלים בתוכו, אמר לו כך שמעתי מפי הקב"ה, אמר לו משה בצל קל הייתי, כי בודאי כך ציוה לי הקב"ה, וכן עשה המשכן תחילה ואחר כך הכלים עכ"ל.

ולכאורה דברי הירושלמי קשה להבין, איך אפשר ללמוד על ענינים רוחניים גדולים ממנהג עולם? אלא למדים אנו מזה כי השכל ניתן לנו לקיום תורת ה' ומצוותיו, ומי שעושה נגד השכל זה חטא ופשע, כי השכל הוא צלם אלקים חלק אלוק ממעל, כדכתיב [בראשית א' כ"ו] "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", ופירש רש"י כדמותנו - להבין ולהשכיל.

והשכל של אדם צריך להיות המנהל של אדם כל ימי חייו, ואסור לאדם לחיות על פי תאוותיו, כי תאוותיו מוליכו שובב בדרך לב רצונו באורחות עקלקלות, וההרגל גם כן מוליכו בדרך לא טוב ומסוכן, כדברי המסילת ישרים פ"ב ולא ילך במהלך הרגלו כעיוור באפילה.

דהנה המילים "כעיוור באפילה" צריך הסבר, מה ההבדל לעור אם באפילה או לא? אבל הענין הוא כי לא באפילה, אחרים רואים שהוא עיוור ומראים לו הדרך. אבל עיוור באפילה, אין רואים אותו שנופל. כן מי שהולך במהלך הרגילו, חושב שדרכו ישרה בעיניו, ואחרים גם כן לא יכולים להשפיע עליו נגד הרגילו.

מזה הבין בצלאל, כיון שמנהיג העולם הוא קודם בונים משכן ואחר כך כלים, מבינים שככה השכל מחייב, ולמד מזה שגם כאן צריך לעשות המשכן קודם, ובאמת כיון לדעת הקב"ה שנאמר למשה בסיני.